UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA

DEPARTAMENT D'HISTÒRIA MEDIEVAL I CIÈNCIES I TÈCNIQUES HISTORIOGRÀFIQUES

PROGRAMA DE DOCTORAT EN GEOGRAFIA I HISTÒRIA DEL MEDITERRANI
DES DE LA PREHISTÒRIA A L'EDAT MODERNA

CONSTRUCCIÓ I EVOLUCIÓ DE LES IDENTITATS NACIONALS PREMODERNES A LA CORONA D'ARAGÓ BAIXMEDIEVAL (S. XIII-XVI)

TESI AMB MENCIÓ INTERNACIONAL

PRESENTADA PER:

JAVIER FAJARDO PAÑOS

DIRIGIDA PER:

DR. ANTONI FURIÓ DIEGO

VALÈNCIA, MARÇ DEL 2024

CONSTRUCCIÓ I EVOLUCIÓ
DE LES IDENTITATS NACIONALS PREMODERNES
A LA CORONA D'ARAGÓ BAIXMEDIEVAL
(S. XIII-XVI)

TESI AMB MENCIÓ INTERNACIONAL

PRESENTADA PER:

JAVIER FAJARDO PAÑOS

DIRIGIDA PER:

DR. ANTONI FURIÓ DIEGO

VALÈNCIA, MARÇ DEL 2024

Aquesta tesi doctoral ha comptat amb finançament públic en forma de beca predoctoral concedida per la Universitat de València, dins del programa 'Ajudes per la formació de personal investigador de caràcter predoctoral', en el marc del subprograma «Atracció de Talent 2019».

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

This doctoral thesis has received public funding in the form of a predoctoral scholarship granted by the University of Valencia, under the program 'Ajudes per la formació de personal investigador de caràcter predoctoral', en el marc del subprograma «Atracció de Talent 2019».

Als meus pares,

per ser imprescindibles.

LA PRESENT TESI DOCTORAL VA SER INICIADA EN LA SEUA REDACCIÓ
EN EL CENTENARI NATALICI DE L'INTEL·LECTUAL JOAN FUSTER,
EL 23 DE NOVEMBRE DE L'ANY 2022

RESUMEN

Durant la baixa Edat Mitjana van coexistir entre les poblacions de la Corona d'Aragó diferents imaginaris nacionals o identitats nacionals. A partir de la documentació consultada, fonamentalment de tipus institucional, analitzada quantitativament i qualitativament des de la perspectiva dels llenguatge i els discursos polítics, en el present treball es traça una evolució històrica de l'origen i evolució de les identitats nacionals existents en la Corona d'Aragó des del segle XIII fins al segle XVI. El capítol 1 exposa les bases teòriques sobre la nació i les identitats nacionals en els segles baixmedievals. El capítol 2 traça l'evolució històrica que explica l'aparició de les primeres dues comunitats nacionals que conformaren la Corona d'Aragó. El capítol 3, centrat en el segle XIII, presenta l'evolució de les identitats nacionals catalanoaragoneses, de tall clàssic, especialment en el context de l'expansió territorial de la Corona d'Aragó i, com a conseqüència, l'expansió de la identitat nacional catalana al regne de Mallorca i al regne de València. El capítol 4, centrat en el segle XIV, presenta l'aparició de noves tipologies d'identitats nacional en els regnes de la corona, com a conseqüència d'una transformació progressiva del significat del terme «nació», en què la idea de «*regnum*» i «cosa pública» cada vegada assumirien més pes. Parlem de la nació dinàstica o reial, promoguda i construïda per la monarquia, així com de les seues dificultats i limitacions a l'hora d'estendre's sobre un mosaic polític com el que era la Corona d'Aragó. També ens referim a les identitats regnícoles, limitades a les fronteres dels diversos regnes, començant, així doncs, a entrar en tensió amb altres imaginaris nacionals, de tall etnolingüístic. Finalment, al capítol 5, centrat en el segle XV i principis del segle XVI, s'exposa l'evolució dels tres imaginaris nacionals vigents als territoris catalanoaragonesos, prestant especial atenció a la Guerra Civil Catalana (1462-1472), com a moment clau en l'evolució identitària de la Corona d'Aragó, junt amb l'entrada dels seus territoris en l'esfera política de la Monarquia Hispànica i les seues conseqüències a nivell cultural i polític.

PARAULES CLAU: Nació, Identitat Nacional, Corona d'Aragó, Baixa Edat Mitjana.

ABSTRACT

During the late Middle Ages, different national imaginaries or national identities coexisted among the populations of the Crown of Aragon. Drawing primarily from institutional documentation, analysed both quantitatively and qualitatively from the perspective of language and political discourses, this present work delineates a historical evolution of the origin and development of national identities existing in the Crown of Aragon from the 13th to the 16th century. Chapter 1 lays out the theoretical foundations concerning the nation and national identities in the late medieval centuries. Chapter 2 traces the historical evolution explaining the emergence of the first two national communities that comprised the Crown of Aragon. Chapter 3, focusing on the 13th century, presents the evolution of the Catalan-Aragonese national identities, with a classical meaning, particularly in the context of the territorial expansion of the Crown of Aragon and, consequently, the expansion of the Catalan national identity to the kingdoms of Mallorca and Valencia. Chapter 4, centred on the 14th century, introduces the emergence of new typologies of national identities in the crown's kingdoms, as a result of a progressive transformation of the meaning of the term «nation», in which the idea of «*regnum*» and «*Res publica*» increasingly carried more weight. We discuss the dynastic or royal nation, promoted, and constructed by the monarchy, as well as its difficulties and limitations in spreading across a political mosaic such as the Crown of Aragon. We also refer to reign identities, limited to the borders of the various kingdoms, thus beginning to tension with other national imaginaries of an ethnolinguistic nature. Finally, in Chapter 5, focusing on the 15th and early 16th centuries, we present the evolution of the three prevailing national imaginaries in the Catalan-Aragonese territories, paying special attention to the Catalan Civil War (1462-1472) as a key moment in the identity evolution of the Crown of Aragon, along with the entry of its territories into the political sphere of the Hispanic Monarchy and its consequences at the cultural and political levels.

KEYWORDS: Nation, National Identity, Crown of Aragon, Late Middle Ages.

PREFACI

L'origen d'aquesta recerca no té una data precisa. Per a un individu nascut al si d'una família d'arrels manxegues – que arribà al País Valencià de la dècada dels anys seixanta del segle XX, cercant la prosperitat i el futur que la terra dels seus avantpassats ja no els podia oferir; que creix en un barri obrer de la perifèria de la ciutat de València, en què les seues amistats i el seu veïnatge és també producte d'aquestes immigracions; que a l'escola catòlica del barri en què és format i educat, des dels tres anys fins al batxillerat, el valencià és només una llengua d'avaluació més, com l'anglès o el francés, mentre que el castellà és la llengua en què tothom – professorat i amics – parla a classe, al patí, a l'equip de futbol o de bàsquet, a l'església, a casa, a la televisió o al cinema; que el «ser valencià», «sentir-se valencià», no tenia un significat especialment particular més enllà de viure a una ciutat que porta per nom «València»; el fet identitari, és a dir, l'interrogant identitari, des de ben aviat, ha estat molt present a l'hora d'entendre, de qüestionar, el món en el qual he viscut.

El qüestionava perquè, tot i l'aparent homogeneïtat del dia a dia, en moments puntuals, assistia a fenòmens que trencaven la «normalitat» identitària: que l'himne del meu equip de futbol, que «inexplicablement» me'l sabia des que tenia ús de raó, estigués escrit i es cantés en valencià, en una llengua diferent de la meua normalitat; que el meu pare, quan s'ajuntava amb els amics, parlés en valencià; que, a mesura que ens féiem grans, ens adonàssem que alguns amics – ben pocs, però –, als quals només els havia sentit parlar a l'escola en castellà, quan arribaven a casa, parlaven en valencià amb la seua família; que alguns professors, quan eixien de classe i els sentia parlar amb altres professors, parlassen en valencià; que a la televisió de casa, un canal – només un, el difunt Canal 9 – retransmetessen els partits de futbol en valencià, anunciassen les notícies del món en valencià i fessen els dibuixos en valencià; que un altre canal – TV3 – donés l'oratge amb uns mapes i amb unes geografies certament diferents de la resta de canals; que a l'escola, un professor dissident – Enric – ens ensenyés música cantada en valencià, ni en castellà ni en anglés; que descobrís que en altres indrets del meu país, a banda del castellà, també es parlava en valencià, en un valencià «diferent», amb un «accent» diferent, però en valencià, al cap i a la fi; que analitzés les lletres de les cançons que començava a sentir – grups com *Obrint Pas* o la *Gossa Sorda* – i a poc a poc anés descobrint una dimensió de la societat en què vivia completament diferent de la que m'havien ensenyat a l'escola; que l'interés per la història, per descobrir el passat,

aviat em portés a dominar referències, fets i personatges relacionats amb València, amb el seu país, amb la seua història, que quasi mai apareixien als llibres de text amb els quals estudiava a l'institut: Jaume I, Felip V, el 9 d'octubre, el 25 d'abril, Al-Azraq, els maulets, els botiflers, les Germanies, els agermanats, els almogàvers, el *Tirant lo Blanch*...

Aviat els meus interessos acadèmics començaren a enfilar-se, cada cop més, cap a l'estudi de la història. No negaré que, en moltes ocasions, quan em preguntaven «què vols estudiar?» i contestava amb seguretat «Història», em preguntava quin sentit tenia estudiar-la i dedicar-me a eixa disciplina en el futur. Mentre les amistats es projectaven com a enginyers, metges, infermers, advocats, mestres d'escola o periodistes, és a dir, ocupacions «ben visibles», «ben productives» en el dia a dia de les nostres societats, la història i l'ofici d'historiador, en canvi, em resultava una aspiració gens tangible. Potser, que la resposta que tothom sempre em donava fora: «i això té eixida?» o «això per a què serveix?» m'influís d'alguna forma. Tot i això, conscientment o inconscientment, lluny de distanciar-me d'ella, l'atracció que em provocava estudiar i conèixer el passat només anava en augment, a mesura que avançaven els cursos i cremava etapes vitals. Ben prompte, començaria a adonar-me que l'estudi de la història em proporcionava respostes que em permetien «entendre» el món que m'envoltava. Però, al mateix temps, em suggeria d'altres preguntes sense resposta que, al seu torn, m'empentaven a cercar noves respostes. Llavors, en l'estiu del 2012, a les portes de l'últim any de Batxillerat, arribà a les mans un llibre que em marcaria per sempre: *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster. No recorde exactament el perquè de l'aparició d'aquesta obra a ma casa. Potser seria per recomanació de la meua professora de valencià a l'institut, Raquel «la val». Fora com fora, sí que recorde la sensació de la lectura dels primers capítols i l'enorme impacte que em va provocar comprovar que allò que m'explicava era el tipus de resposta que estava cercant des de feia un temps. Indubtablement, aquesta primera experiència em va llançar definitivament cap al meu futur. Fou així, l'any 2013, com vaig fer realitat un dels meus grans somnis: ser estudiant del grau d'història a la universitat, a la Facultat de Geografia i Història de València.

Va ser ací on vaig conèixer a companys i companyes amb qui compartia la mateixa patologia: la passió per la història. ¿Davant de mi? Es presentava l'oportunitat d'aprofundir en aquells interrogants que durant tant de temps havia tingut de la mà de professors i professores que, sovint, fruit de l'admiració, es convertirien en autèntics referents. Des dels

primers cursos vaig sentir una predilecció especial per l'Edat Mitjana i, molts especialment, per l'Edat Mitjana que em resultava més pròxima, la que m'explicava fets i processos històrics que em permetien entendre un poc més la realitat política, econòmica, cultural, nacional... identitària que m'envoltava. Va ser així com vaig conèixer el professor Antoni Furió. Va ser ell, precisament, qui em va donar les meues primeres classes d'història medieval, allà en la llunyana tardor de l'any 2013, en una assignatura de primer curs, sobre els orígens d'Europa. Mai oblidaré l'inici de la seua primera classe, llançant la pregunta «Per què Europa?». Després en vindrien altres, com el professor Ferran Garcia-Oliver, qui ens va introduir en la història del País Valencià i ens faria qüestionar el perquè de la marginalitat de la història valenciana en els currículums de l'ensenyança obligatòria i postobligatòria; el professor Mateu Rodrigo, amb els bizantins i carolingis, i recordant-nos la importància i el respecte pel llatí; el professor Josep Torró i la seua expansió de la cristiandat llatina com a motor dels primers segles feudals o el professor Enric Guinot i la seua colonització del regne de València; així com el professor Rafael Narbona, gràcies al qual entraria en contacte per primera vegada amb la documentació municipal de València. Tots ells contribuïren al fet que la possibilitat de continuar estudiant història medieval més enllà del grau fora cada vegada més real.

Fou a finals de l'estiu i principis de la tardor de l'any 2016, amb l'inici de l'últim any de carrera, quan el present treball, potser, va començar a gestar-se veritablement. Per descomptat, sense ser-ne conscient. L'interrogant identitari, que d'una forma o una altra, sempre m'havia acompanyat, va trobar en la proposta del professor Antoni Furió de tema de Treball de Final de Grau una porta oberta, una invitació, a investigar els seus orígens al món que m'envoltava. «Nació i Estat a l'Edat Mitjana» seria el tema que m'acompanyaria durant tot eixe curs. Començaven així les lectures sobre la matèria que m'ocuparia gran part del meu temps i les meues energies des d'aquell moment fins al present. Tal vegada no era conscient, però l'aventura que em portaria a escriure aquestes pàgines ja havia començat. La decisió de provar fortuna i llançar-me a fer una tesi doctoral ja estava presa. Abans, però, vindrien dos anys de màsters, d'especialització, que en diríem, en què vaig tenir l'oportunitat de compartir la passió pels temps medievals amb persones simplement autèntiques, amb les quals, debatent apassionadament sobre censals i descobrint junts insults medievals en la barra d'un pub o a les portes d'una discoteca vam construir records difícilment oblidables. Foren anys vitalment molt intensos, en què la conjuntura política

aguditzaria encara més les meues inquietuds identitàries, amb un referèndum d'autodeterminació a Catalunya i l'ascens de postulats reaccionaris per tot arreu que, per a una generació com la meua, que va prendre consciència política amb la Primavera Valenciana, el 15M i l'inici del Procés a Catalunya, tot plegat, anunciava la fi d'una època.

Amb l'inici de l'estiu de l'any 2019, allò que durant tant de temps havia anhelat, es feia realitat. La concessió d'una beca predoctoral i un contracte de formació a la Universitat de València, marcava oficialment l'inici d'una història que finalitza, ara, amb aquestes pàgines. El viatge, però, no ha estat senzill. Sempre podré recordar que vaig formar part d'aquella generació de doctorands que pràcticament la totalitat dels seus estudis foren enmig d'una pandèmia mundial històrica, la provocada pel virus SARS-CoV-2, mundialment coneguda com a COVID-19, amb les limitacions i dificultats que això va suposar per al desenvolupament de la tasca científica, com a conseqüències de les nombroses restriccions, cancel·lacions de congressos, de seminaris, de tancament d'arxius, sumades a les limitacions de la mobilitat i la impossibilitat de fer estades en altres centres d'investigacions...

Així doncs, quatre anys i mig de tesi donen per a una llarga llista d'agraïments. Segurament no m'hauria dedicat a aquesta disciplina sense el meu primer professor d'història a l'institut, Enric, i el meu professor de llatí i grec, Octavio. A tots dos els dec la passió per les humanitats, en un món cada vegada més deshumanitzat. Per descomptat, sempre estaré agraït a tots els membres del Departament d'Història Medieval de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València per donar-me un espai on poder desenvolupar la meua recerca. Especial agraïment a aquells amb els quals he pogut compartir docència i m'han ensenyat a surar, per primera vegada, en l'oceà de l'ensenyament universitari: el professor Jose María Cruselles i el professor Enrique Cruselles. Menció especial per al professor Juan Vicente Garcia Marsilla, per la seua completa disponibilitat en tot allò que fora necessari i per algunes vesprades de futbol a Mestalla inoblidables; al professor Mateu Rodrigo, per posar la seua saviesa al servei de la resta. No voldria deixar passar l'oportunitat de mostrar el meu més profund agraïment al professor Vicent Pons, per ser ell qui em va introduir en el món dels arxius quan encara no sabia ni què volia dir això de la «paleografia», així com per ajudar-me quan més ho he necessitat. El departament, però, resultaria impossible que funcionara correctament sense el

treball de la seua secretaria. Per això estaré eternament agraït a Amparo i Elisa, per ajudar-me a tramitar la immensa paperassa que en moltes ocasions he hagut de torejar. La seua paciència i treball es valora, sovint, molt poc. Agraïment, també, als supervisors de les estades de recerca que he fet durant els anys de doctorat: al doctor Pere Verdés, per facilitar-me l'estada a la Milà i Fontanals-CSIC, a Barcelona, quan les restriccions a conseqüència de la COVID eren ben presents; i a la professora Claire Weeda, per obrir-me les portes de la Universitat de Leiden: *Dank aan professor Claire Weeda voor het begeleiden van mij tijdens mijn Nederlandse avontuur en voor het laten voelen van mij zo comfortabel*.

Gràcies al meu director, el professor Antoni Furió. Distingit homenot suecà, ha predicat amb l'exemple del treball a tots aquells que hem tingut la sort de poder tenir-lo com a mestre. La seua dedicació a la vida acadèmica ha estat sempre un motiu d'admiració. Aquesta tesi no hauria existit sense el seu suport i encoratjament, especialment quan molts m'animaven a deixar-la estar. Les seues converses són sempre una lliçó, siga al seu despatx caòtic, a una llarga sobretaula després d'un dinar o en la terminal d'un aeroport. Si aquest treball té algun encert, és gràcies als seus consells, indicacions i correccions.

D'aquests anys, però, em quede amb les amistats. Algunes venen de molt lluny, d'abans, fins i tot, de decidir-me a fer estudis de doctorat. Gràcies a Miquel i a Luís. Tots tres hem compartit un viatge apassionant des que en l'any 2013 vam començar junts la carrera d'història. A Miquel, per estrenar-nos en els primers congressos i comunicacions, per sobreviure a «Normandia», així com per les infinites anècdotes de «vil condició». A Luís, per aquella primera trobada, a l'examen de grec d'accés a la universitat, i tot el que hem viscut després. Gràcies a Laura, melianera il·lustre, per ser un exemple de persistència i per aquell viatge a les Mallorques. Gràcies a Xandre, per portar-me sempre la contrària, en tot. Gràcies a Tono, compatriota salesià i de barriada. Gràcies a Guille, per tantes vesprades de divendres al despatx. Gràcies a Robledillo, extraordinària darrera incorporació a «*uno di noi*». Gràcies a Alberto, per la comèdia constant. Gràcies a Andrea, per preguntar sempre «com estàs?». No voldria oblidar-me dels companys de departament que ens precediren als de la nostra generació en les preocupacions del doctorat, tant als de casa, com Luis Almenar, Sandra, Lledó i Pablo, com als que vingueren de lluny, però aviat es convertiren de casa, com Esther, Fede – andalús catalanoparlant amb accent valencià – i Laura Miquel.

Arribem, així doncs, a les mencions especials. Gràcies a la família «*cangreja*»: Masca, Manu, Ruano, Sena, Vicent, Bermu i Xexu. Gràcies a la família Alfaro Casal, especialment a Raquel, Ángel, Nerea i Adrián, per acompanyar-me durant aquests anys. I, finalment, gràcies a la meua família, pel seu suport incondicional. I a Yaiza, pel seu amor en tota aquesta travessia.

Torrefiel, falles de 2024.

ÍNDEX

Introducció: justificació, metodologia i fonts 74

1. Sobre les nacions i les identitats nacionals 85

1.1. Qu'est-ce qu'une nation? 85

1.2. El problema de la temporalitat de les nacions 96

1.3. Nacions sense nacionalisme 111

1.3.1. Les nacions a l'Edat Mitjana: una proposta de model teòric 116

1.4. Els Estats a la baixa Edat Mitjana 123

1.4.1. Sobre la naturalesa de l'Estat 123

1.4.2. L'Estat Borgonyó i la Corona d'Aragó: dos Estats compostos. 129

1.5. Les identitats nacionals a la Corona d'Aragó baixmedieval: un estat de la qüestió 141

2. Els precedents: els orígens d'Aragó i Catalunya (Segles XI-XII) 152

2.1. Entorn al riu Aragó: la formació del regne d'Aragó 152

2.1.1. El camí cap a la singularització d'una nació: els primers passos de la llengua aragonesa 161

2.2. La formació comtal de Catalunya 163

2.2.1. La convergència comtal i els primers passos de la llengua catalana 172

2.3. Els primers indicis de consciència nacional a Aragó i Catalunya (Segles XI-XII) 176

2.3.1. L'aparició d'un corònim (Catalunya) i d'un gentilici (catalans): condició sine qua non per a l'aparició d'una identitat nacional 185

2.3.2. L'aparició de la consciència idiomàtica i nacional aragonesa 193

3. Les identitats nacionals a la Corona d'Aragó del segle XIII 197

3.1. El marc polític a inicis del Dos-cents 197

3.2. La consolidació d'una monarquia binacional: catalans i aragonesos al s. XIII 201

3.3. La conquesta i colonització del Xarq al-Andalus 221

3.4. El regne de València i el regne de Mallorca: dues societats feudals majoritàriament catalanes 229

3.5. Les transformacions de finals del Dos-cents 239

4. Les identitats nacionals a la Corona d'Aragó del segle XIV 261

4.1. El segle de les noves identitats 261

4.2. La nació del rei: promoció, vigència i limitacions 268

4.3. Valencians i mallorquins: les noves identitats regnícoles a la Corona d'Aragó 311

4.3.1. La revolta de la Unió: reivindicació política del regne de València dins de la Corona d'Aragó 327

4.3.2. El camí cap a la singularització dels habitants del regne de València 338

4.4. Malgrat tot, encara «veros cathalanos e non castellanos» 352

5. Les identitats nacionals a la Corona d'Aragó del segle XV i principis del segle XVI 372

5.1. El Quatre-cents: el preludi de les identitats nacionals a l'edat moderna 372

5.2. L'Interregne i el Compromís de Casp: la necessitat de la nació del rei d'Aragó 382

5.3. El Magnànim i la consolidació definitiva de les identitats regnícoles com a identitats nacionals 394

5.3.1. Les crides públiques com a font d'estudi de la difusió d'imaginaris nacionals a la baixa Edat Mitjana 396

5.3.2. La senyera de la ciutat de València: una manifestació més del fenomen particularista 415

5.4. La Guerra Civil Catalana: l'inici de la modernitat a les identitats nacionals de la Corona d'Aragó 424

5.4.1. Indigenisme i particularisme principatí 446

5.4.2. Nacions de la Corona d'Aragó enfrontrades: el triomf dels particularismes ..461

5.4.3. El regne de Mallorca i la persistencia de la catalanitat 480

5.4.4. L'ús de la retòrica patriòtica en temps de guerra 494

5.5. Les identitats nacionals de la Corona d'Aragó a la Monarquia Hispànica 513

5.5.1. De la nació del rei d'Aragó a la nació del rei d'Espanya: historiografia i castellanització 515

5.5.2. Discurs polític i patriotisme a la fi de l'Edat Mitjana 530

Conclusions 542

Apèndix documental 554

Referències bibliogràfiques 648

LLISTAT DE TAULES

Taula 1: Evolució de «*Nation*» (francés) en Google Ngram Viewer, p. 87

Taula 2: Evolució de «*Nation*» (anglés) en Google Ngram Viewer, p. 88

Taula 3: Evolució de «Volk» en Google Ngram Viewer, p. 88

Taula 4: Evolució de «*Nazione*» en Google Ngram Viewer, p. 89

Taula 5: Evolució de «*Nación*» en Google Ngram Viewer, p. 89

Taula 6: Formes de referir-se a la llei en la documentació conservada dels comtats catalans, p. 181

Taula 7: Referències identitàries nacionals als processos de cort aragonesos del segle XIII, p. 221

Taula 8: Procedència (%) dels habitants cristians del regne de València (1240-1425), p. 232

Taula 9: Evolució (%) de la població cristiana del regne de València segons el seu origen etno-lingüístic, p. 232

Taula 10: Procedència (%) dels habitants cristians del regne de Mallorca al segle XIII, p. 236

Taula 11: Aparicions de gentilicis de la Corona d'Aragó a les quatre grans cròniques, p. 243

Taula 12: Aparicions dels conceptes «Nació», «Pàtria» i «País» a les quatre gran cròniques, p. 245

Taula 13: Relació de gentilicis en la Crònica de Bernat Desclot segons el nombre d'aparicions, p. 250

Taula 14: Celebracions de corts a la Corona d'Aragó (1215-1700), p. 260

Taula 15: Relació de gentilicis a la Crònica de Ramon Muntaner segons el nombre d'aparicions, p. 279

Taula 16: Relació de gentilicis a la Crònica de Pere el Cerimoniós segons el nombre d'aparicions, p. 282

Taula 17: Classificació per tipologia de la correspondència de Pere el Cerimoniós amb contingut identitari, p. 296

Taula 18: Nombre d'aparicions en la correspondència de Pere el Cerimoniós de diversos elements identitaris, p. 297

Taula 19: Nombre de documents en la *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó* (2013) en què apareixen referències identitàries, p. 302

Taula 20: Gentilicis a les Quatre Grans Cròniques, p. 309
Taula 21: Referències identitàries a les actes de Corts del regne d'Aragó (1335-1390), p. 324
Taula 22: Aparició dels termes «Nació», «Pàtria», «Terra» i «Catalans» al Dietari de la Diputació del General de Catalunya (1410-1714), p. 372
Taula 23: Referències al gentilici «catalans» als dietaris de la Diputació del General del principat de Catalunya al llarg del segle XV, p. 374
Taula 24: Aparició de contingut identitari als processos de corts del regne d'Aragó (1410-1514), p. 375
Taula 25: Aparició de contingut identitari a la correspondència dels jurats de la Ciutat de Mallorca (1454-1521), p. 376
Taula 26: Aparició de contingut identitari a la correspondència dels jurats de València (1410-1521), p. 377
Taula 27: Aparició de contingut identitari als Manuals de Consell de la ciutat de València (1400-1473), p. 377
Taula 28: Aparició de contingut identitari a la correspondència dels diputats del General del regne de València (1456-1509), p. 378
Taula 29: Formes de referir-se a tots els membres de la nació del rei d'Aragó (1410-1413), p. 384
Taula 30: Formes de referir-se a tots els membres de la nació del rei d'Aragó (1410-1412), p. 384
Taula 31: Formes de referir-se a tots els membres de la nació del rei d'Aragó (1412-1413), p. 386
Taula 32: Nombre de crides públiques a la ciutat de València, p. 398
Taula 33: Nombre de crides per any, p. 398
Taula 34: Mitjana de crides per mes, p. 399
Taula 35: Crides totals per mes, p. 399
Taula 36: Distribució de les crides segons tipologia, p. 400
Taula 37: Impulsor de les crides (1332-1337), p. 402
Taula 38: Impulsor de les crides (1438-1444), p. 402
Taula 39: Referències amb contingut identitari al registre de lletres closes de la ciutat de Barcelona durant els anys de la Guerra Civil Catalana, p. 508

Taula 40: Referències amb contingut identitari a la crònica i dietari de Melcior Miralles, p. 517
Taula 41: Nombre de cartes reials rebudes pels consellers de Barcelona segons la llengua emprada (llatí, català i castellà), p. 530

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·lustració 1: Model interpretatiu de la nació de Miroslav Hroch, p. 1010

Il·lustració 2: Territoris sota control del duc de Borgonya en 1475, p. 129

Il·lustració 3: Esquema organitzatiu de l'Estat Borgonyó, p. 1340

Il·lustració 4: Esquema organitzatiu de la Corona d'Aragó, p. 140

Il·lustració 5: Mapa polític de la Corona d'Aragó en 1450, p. 150

Il·lustració 6: Zones lingüístiques de la Corona d'Aragó ibèrica, p. 151

Il·lustració 7: Distribució geogràfica de la població cristiana del regne de València segons origen etnolingüístic, p. 233

Il·lustració 8: Comunitats nacionals a la Crònica de Bernat Desclot, p. 249

Il·lustració 9: *Limitations and tensions in the construction of the dynastic nation in the Crown of Aragon*, p. 549

Il·lustració 10: *Subordination and Homogenization in the construction of the dynastic nation in the Hispanic Monarchy*, p. 552

Il·lustració 11: *The evolution of different national identities in the Crown of Aragon up to the early modern period*, p. 552

ABREVIATURES

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACV	Arxiu de la Catedral de València
ADPZ	Archivo de la Diputación Provincial de Zaragoza
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AMC	Arxiu Municipal de Castelló
AMV	Arxiu Municipal de València
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
ARV	Arxiu del Regne de València

ABSTRACT

FOR INTERNATIONAL MENTION

When in the 13th century news of the conquest of the city of Valencia by James I spread throughout Christendom, English Benedictine monk Matthew Paris noted the military milestone in his *Chronica Majora*, rejoicing and using a specific «we», «*nostrates igitur felici*». What significance does this «we» hold? What does this «we» mean to an English Benedictine monk like Matthew Paris? Who comprised this «we»?

A similar case arises two centuries later, this time with a Valencian notary, Jaume Vinader, who in 1450, amidst King Alfonso the Magnanimous's Italian campaigns, recorded in one of his notarial protocols, «On Monday, the 7th of September, peace was called between the Venetians and the Florentines with us». Again, we encounter another example of the use of «we». The logical question arises: what significance does this «we» hold? Who comprised this «we»? How does this «we» differ from Matthew Paris's «we» in the 13th century? Undoubtedly, both cases refer to human collectivities, «imagined», with which the authors identify themselves as members. Which collectivities are we talking about? Moreover, why did Melcior Miralles, in his famous diary, note in 1456 the departure of «Valencians» to the Roman court of Calixtus III as courtiers and, years later, with the death of the Pope, recall the great animosity aroused among the Romans by the «Catalan courtiers» who were with the late Pope? What explains this variability in the use of demonyms? Did «Valencians» refer to natives of the Kingdom of Valencia? Or only to those born in the city of Valencia? And «Catalan courtiers»? Did it refer to natives of the Principality of Catalonia? To all Catalan-speaking courtiers, including Valencians and Majorcans? To the entire subjects of the King of Aragon, including Aragonese?

In the first case, it is obvious to think that the «we» refers to a religious community. In the context of the 13th century, where the borders of Latin Christendom were expanding, especially in the southern frontier, namely the Iberian Peninsula, religious identity played a very important role, especially as an alterity concerning the other major religious community in the Mediterranean, the Muslim. Therefore, as a Christian, Matthew Paris

rejoices in the military victories achieved by James I, a prince of Christendom, against the infidels. However, in the 13th century, did any other type of collectivity exist beyond the religious one? Ethnocultural? Political?

The construction of what has been termed by historiography as the modern State in Western Europe throughout the late Middle Ages soon generated political collectivities. Is the «we» of Jaume Vinader evidence of the validity of some political identity? Possibly so, as it refers to a victory of a king with whom the notary identifies as a subject. However, what nature does this political identity have? What are its limits? What human collectivity does it encompass? To what extent could we consider Jaume Vinader's «we» evidence of a national identity? What nature did national identities have in the late Middle Ages? What role did they play in the Crown of Aragon in the 15th century? And in the 14th century? We must ask the same questions about Melcior Miralles. The demonym «Valencians» he used in 1450, is it a demonym of a political collectivity? Of a national community? Why does he not use the same demonym years later when clearly referring to the same individuals?

To answer all these questions, from a historical perspective, we have had to seek answers in the present, in studies focusing on collective identities – including national identities – in the 21st century. A century that, according to the controversial political scientist Francis Fukuyama, revolves around identities. If the 20th century was the century of class differences, the struggle between employers and workers, between a socialist socioeconomic model and a capitalist one, Fukuyama argues that the 21st century is the century of identities, in which class differences and class struggles have been superseded, as the central axis of policies, by identity differences: gender, sexual, racial, religious, national... However, unlike the 19th and 20th centuries, where individuals – in principle – were monolithic from an identity standpoint, in the 21st century people seem to be more polyhedral, multi-identitary, in short: a person can identify as bisexual, at the same time as a woman, black, Muslim, and French. These are fluctuating identities, which according to social context take more or less prominence in each person's personal identity. But within this fluctuation, are there counterweight games? That is, within this broad spectrum of identities, what weighs more in a person's self-identification? Let's take an example: in a Jew born in the United States, what weighs more in their personal identity? The national identity as an American, or the religious identity as a Jew? Jewish individuals who are part

of the governing bodies of the White House, their decisions regarding the open conflict in Palestine will be driven by the political interests of the United States in the Middle East, as a prominent member of NATO and a key ally of the European Union, or by religious interests as members of a religious community with the characteristics of Judaism and its implications in the Zionist government of Israel?

Is this multidimensional nature of people's identities only a characteristic of contemporary collective identities, or do we also find it in previous collective identities before the liberal revolutions of the late 18th century? What nature did collective identities, and specifically national identities, have in the premodern era? The suitability of speaking or not speaking of nations before the emergence of nationalism has been a very recurring topic of discussion among specialized historiography. Benedict Anderson, in his famous work *Imagined Communities*, considers that the cultural roots of what would later be the «nations» in the 19th century – to this day, to some extent – are found in pre-industrial societies, first, from almost the beginning of time, with religious communities – Judaism, Christianity, Islam... –, and then, from the Middle Ages onwards, with dynastic communities or «dynastic kingdoms». These would thus be the first imagined communities that existed in societies before the French Revolution. For his part, Anthony D. Smith recognizes the roots of modern and contemporary nations in the Middle Ages in the form of ethnicities that would have evolved over the centuries, through a process of politicization of these collectivities, to the nations of the 19th and 20th centuries. One of the biggest obstacles pointed out by the «modernists» – those who deny the existence of nations before the 19th century – is the weak national consciousness that would have existed among the majority of the population, unlike modern times where nationalism becomes a mass political movement. At most, some recognize a certain national consciousness among medieval political elites. However, no one is saying that the national collective imaginaries that existed in the late Middle Ages were the same as those of contemporary times, nor that the nations that drove modern nationalism were the same as the nations of 15th-century Europe. Something similar was argued in the debate about the suitability of using the term «social class» in medieval societies since, although objectively in the pre-industrial centuries there was no labour movement yet nor was there class consciousness as we find it in the 19th or 20th centuries, the term «social class» allows historiography to analyse feudal societies, given that it is not necessary for there to be class consciousness to talk about social classes,

because if we go to premodern societies and analyse social relations around capital and production, it is undeniable that there were class relations.

Medieval times have left us numerous pieces of evidence in the form of literature or primary sources that speak of the existence of national imaginaries beyond the religious imaginary – omnipresent and hegemonic, it must be said. Not in vain, the term «*natio*», or «nation» in English, is used in documentation, of political, religious, or literary nature, that has come down to us to this day. Moreover, the existence of demonyms from at least the 13th century – «Catalans», «Castilians», «Aragonese»... – evidences the existence of ethnocultural and, later, political collective imaginaries.

Would a Jew born in Morvedre in the early 14th century, who would they be more loyal to, the King of Aragon, as his subject, or to a fellow believer born in Zamora or Genoa? How would a scribe from the city of Valencia – logically, Catalan-speaking – born in Xàtiva, but with relatives in Tarragona and Ibiza, identify themselves nationally? As a Xativan? as a Valencian? as a Catalan? as a subject of the King of Aragon? To address all these inquiries, we will need to rely on a broad array of documentary evidence that enables us to analyze the various manifestations of collective nature that we can discern.

Naturally, the initial methodological choices of this investigation inexorably lead us to the historical method, which involves the reading and critical analysis of primary sources, predominantly of a documentary nature in our case. Indeed, the vast majority of the documentation consulted in this study is preserved in the rich archives produced by the public scribes of the Crown of Aragon, which have been extensively maintained in the Archive of the Crown of Aragon, the Historical Archive of the City of Barcelona, the Archive of the Kingdom of Valencia, the Municipal Archive of Valencia, or the Archive of the Kingdom of Majorca.

Specifically, we have worked with the registry of closed letters from the city of Barcelona, that is, the register of copies of letters sent by the councillors of Barcelona. Similarly, from the Generalitat of the Principality of Catalonia, we have consulted, once again, the copies of letters sent by the deputies, in this case during the years of the Catalan Civil War (1460-1472). Continuing with the consulted documentation, preserved in the city

of Barcelona, we have worked with the registry of royal letters, which allows consulting the letters received by the municipal government of Barcelona from the monarchy. Again, covering a broad chronological range, from 1269 to 1537. In addition, we have analysed some of the letters preserved in the registry of original common letters, where one can consult the original letters received by the city of Barcelona. Regarding the documentation related to the kingdom of Valencia, we have first examined the registry of missive letters from the city of Valencia, preserved in the Municipal Archive of Valencia. With a long-term chronological scope, from 1334 to 1521. In addition, we have analyzed some of the volumes of municipal acts of Valencia, with a chronological range from 1306 to 1470. From the Generalitat of the kingdom of Valencia, their correspondence has been consulted in the registry preserved at the Archive of the Kingdom of Valencia, with a chronology ranging from 1456 to 1509. Finally, we have worked with judicial documentation, belonging to the Civil Justice of Valencia. The documentation related to the kingdom of Valencia has been complemented with the consultation of the acts of some towns in the kingdom, such as Castelló de la Plana, in the second half of the fourteenth century.

Regarding the documentation related to the kingdom of Majorca, we have worked on the one hand, with the registry of correspondence of the jurors of the city and kingdom of Majorca, preserved in the Archive of the Kingdom of Majorca. Its chronology ranges from 1454 to 1521. On the other hand, we have also analysed some of the volumes of acts of the Grand and General Council of the kingdom of Majorca. Finally, regarding royal documentation, issued from the chancery of the Catalan-Aragonese monarchy, mainly preserved in the Archive of the Crown of Aragon, we have consulted volumes of court proceedings and general registers of the Chancery.

Furthermore, in recent years there has been a proliferation of critical editions of documents, diplomatic collections, which undoubtedly represent a great opportunity to consult documentation that otherwise we would not have been able to study. One of the most important cases, due to the volume of documents it represents, is the edition of the courts and parliaments of the kingdom of Aragon, the «*Acta Curiarum Regni Aragonum*». Thanks to the work of the CEMA research group at the University of Zaragoza, we have the opportunity to access practically all the documentation generated in the context of courts in the kingdom of Aragon, from the beginning of the thirteenth century to the beginning of the

sixteenth century, thus perfectly fitting the chronology and objectives of this work. Regarding the rest of the edited sources consulted, it is worth mentioning the «*Diary of the Generalitat of Catalonia*», «*The Parliaments at the Catalan Courts*», the «*Documentary Collection of the Chancery of the Crown of Aragon*», the «*Diplomatic of the Union*», the «*Diplomatic of Eastern Catalonia*», «*The Epistolary of Peter the Ceremonious*» or the «*Valencian Courts*» of 1238-1326 and 1417-1418.

Regarding the research methodology that we have carried out, it has been mixed, that is, on the one hand, we use the qualitative analysis of the sources, paying special attention to the discourses and terminology used, not only by the political institutions of the Crown of Aragon, but also that used in the courts by the rest of society in their statements, as is the case, for example, of the judicial process of Pere Comte, which we address in the fourth chapter. Through the creation of a very broad database, thanks to the compilation of references with identity content, we have extracted trends and evolutions from the thirteenth century to the beginning of the sixteenth century, qualitatively analysing the references of interest through their historical contextualization. On the other hand, qualitative analysis has been complemented by quantitative analysis, especially of institutional correspondence, with the idea of being able to create graphs that illustrate the evolution of vocabulary in the long term.

Furthermore, the consultation of judicial records can offer us interesting interpretive elements about the collective perceptions of the bulk of the population and, therefore, be able to offer a sociological analysis based on the comparison of these manifestations with the discourses elaborated by the dominant social classes. The analysis of all this documentation, therefore, falls within what has been called «conceptual history». A history whose beginning has been located, by the specialist in conceptual history Reinhart Koselleck, in the philosophical work of Hegel (1770-1830) or, in his defect, in his closest circle of disciples. This discipline has been consolidating in recent years with important contributions from the theorists of science to the point that it has aroused interest not only among historiography, but also among the rest of the social sciences and humanities, as a consequence of the greater interest in understanding the great variety of semantic networks that have been woven over time. It is a matter of ceasing to consider concepts as simple neutral or objective containers, which tell us about historical facts, to become objects of

study and reflection that allow us to access new perspectives that help us understand the historical evolution of societies over time. In this case, the concepts that we have traced in the documentation throughout our chronology have been, mainly, that of "nation", "land", "homeland", as well as the various demonyms used within the Crown of Aragon to refer to the national communities: «Catalans», «Aragonese», «Valencians» and «Majorcans».

Thus, our objective will be to focus on that medieval documentation that provides us with discursive and narrative information. On the one hand, in the political and administrative sphere – as spheres of ideology generation, of political identity – the correspondence of the institutions, whether municipal, regional, or monarchical; proclamations, public declarations and interventions in court sessions, in order to compare the discourses generated by municipal, regional and monarchical politics, compare them and detect similarities and, especially, differences. This typology of sources, therefore, has provided us with information about the possible prevailing collective imaginaries among the political and social elites, and thus be able to study their nature, their process of construction and validity, the fluctuations within the possible variety of discourses and collective identities, as well as their political and national nature. In addition, we try to address some of the aspects pointed out at the time by the Dutch historian Peter Hoppenbrowers: trying to approach the national perceptions of the social majority through stereotypes, ethnic jokes, insults, prayers, etc., through chronicles, literary works, as well as judicial processes that provide us with the transcription of individuals' interventions in order to detect expressions of these types in their statements before the courts. The study of public calls and proclamations, for example, has been used as a methodological proposal for studying the dissemination of imaginaries and ideology among the bulk of the population.

Now, in what historical moments have we applied, with special emphasis, this methodology? The immateriality of our object of study makes its analysis especially difficult, especially when it comes to identifying it among medieval documentation. Nowadays it is very easy to study national discourses. You just have to turn on the television and watch any program or any news bulletin from any Spanish television channel – which represents 99% of the television offer in Spain – to delight in the continuous displays of banal nationalism – and lately, directly, of explicit nationalism; or read the sociological studies made from direct surveys with the citizenship in which they are directly questioned

about their national feelings. However, in the kingdom of Valencia, in the principality of Catalonia or in the kingdom of Aragon of the fifteenth century, we do not have this advantage. On the contrary, expressions with identity content – even if it is implicit – have proved really difficult to detect. However, certain specific moments have been seen by specialized historiography as ideal moments to study and analyse this phenomenon. What do the Union War (1347-1348), the Castilian War (1356-1376), the Interregnum (1410-1412), the Castilian War (1429-1430), the Catalan Civil War (1461-1472) or the Germanies (1520-1521) have in common? Firstly, they are moments in which the territories of the Crown of Aragon were immersed in important political crises, either internal or external, or in a situation of political violence that would lead to acts of greater or lesser intensity. Secondly, the future of the political structure of the Crown of Aragon as a whole is at stake. Thirdly, the future of the various kingdoms is related to each other, and one of the concerns of the political elites will be to know what degree of solidarity or adversity the rest of the political elites of the Crown have. Finally, fourthly – this is the factor that interests us most – , the political crisis, internal and, above all, external, generates a political language of a national or identity nature, of collective self-affirmation, which serves as justification and seeks the legitimization of the actions committed by the political classes of the country. Jaume Sobrequés pointed out the Interregnum as the definitive moment when the identity fact was solidly raised. However, episodes such as the Union War or the Castilian War in the fourteenth century, due to their transcendence and nature – internal crisis, in the case of the Union and external crisis in the case of the Castilian War – seem quite interesting moments to study and try to see the characteristics of political language in the fourteenth century from the perspective of imagined national communities. In short, language is never a trivial, or secondary matter, especially at times when the integrity of a political reality such as the kingdom of Valencia, the principality of Catalonia or, failing that, the Crown of Aragon as a whole, is in a situation of threat or instability.

Therefore, these are the moments when we have tried to approach the magnifying glass, to analyse the language and discourses of the political elites, but also to study the literature generated contemporaneously in these moments, and thus be able to study the nature of these national imaginaries, study their construction, their formal characteristics, and their validity.

In the present doctoral thesis, we have chosen to avoid the historiographical debates about the existence or non-existence of national identities before the emergence of nationalism, and we have endeavoured to study the «nation» in its historical significance, that is to say, from the meaning it had in the late Middle Ages. Thus, the term «nation» derives from the Latin term «*natio,-onis* f», which derives from «*natus*» (the past participle of the verb «*nascor*», that is, born). Etymologically connected with the verb «*nascor*» we find «*natus*» (son), «*nata*» (daughter), «*natalis*» (birth), «*nativus*» (native), «*natu*» (age), «*natura*» (nature), «*naturalis*» (natural), etc. According to Kocovska-Stevovic, in her interesting study on the meaning of the Latin term «*natio*», its first attested meaning, related to birth, dates back to the 3rd century BC, found in an inscription from the Etruscan city of Praeneste (Palestrina), in which a mother expresses her gratitude to «Fortuna Primigenia» for the birth of her child: «*Orcevia Numeri/ nationu gratia/ Fortuna Diovo fileia/ Primogenia/ donom dedi*».

It is thanks to Cicero (106 BC–43 BC) and his treatise «*De Natura Deorum*» that we find the first reference to «*Natio*» as a goddess of childbirth. Therefore, the meaning of «*Natio*» as a human community united by the same place of birth undoubtedly developed after the establishment of «Natio» as a deity. It is in the Comedies of Plautus where for the first time the word «*natio*» has been identified with a different meaning than that of deity: «*Natio hominum*». However, it is Cicero, the Latin author who truly developed the first complete meaning of «nation», that is, that relative to a human community that shares, not only the same place of birth, but a whole set of values, characteristics, and particular and singular activities. In *De officiis,* Cicero proposes what we can consider the first theoretical framework on the nation in history, by inserting it within the various forms of human grouping. Consisting of three different levels, the first would encompass the whole of humanity, the second, the human units that share the same «*gens*», «*natio*» or «*lingua*», and the third, the basic unit, that of the cities.

While «*gens*» would be used rather to refer to a human community linked by kinship, as descendants of the same population group, «*natio*» would end up being used to refer to populations located in a specific geography and identifiable by a series of common cultural traits, mainly language. For this reason, the term «*nation*» would be essentially used to denote foreign populations that were not part of the Roman «*civitas*». In fact, the Romans

never self-identified as a nation, but as «*populus Romanus*» or «*cives Romani*», since their identity was based on the citizenship of Rome.

The importance of the classical meaning conferred by Cicero to the idea of a nation is that it would endure throughout the rest of Antiquity and most of the medieval times. It was Saint Isidore of Seville (560-636), Visigothic bishop, who was responsible for perpetuating this conception throughout Latin Christendom through one of his most important works: *Etymologies*. Specifically, in book IX, *De linguis, gentibus, regnis, militia, civibus, affinitatibus*, in which the author refers to the nation on two occasions. Consequently, the idea of a nation of classical heritage, first established by Cicero and subsequently confirmed by thinkers such as Saint Isidore, would reach the great philosophical revolution of the 13th century, with the emergence of scholasticism. Fundamentally ethnic-based, it was Thomas Aquinas who crafted the survival and updating of this conception in the late 13th century, assimilating it to the concept of «language». It was in one of his last texts, *Postilla super Psalmos*, that Thomas Aquinas synthesized all this conception into the famous binomial «*linguae seu nationes*»: «*id est, quaecumque sint illae linguae seu nationes, possunt erudiri de divina sapientia et virtute*» (XVIII, 2).

Anyway, the classical, Thomist, and scholastic vision of nations would still have a long way to go throughout the 14th century. Thus, for the Latin Europe of the time, especially after the Thomistic definition of «nation» that we have seen, the semantic delimitation of the term was clear: either it designated the natives of a specific geographic location or those who spoke the same language.

Towards the end of the 14th century and the beginning of the 15th century, however, Latin Christendom added a third element, the «*regnum*» or «*Res Publica*» to the Thomist binomial «*linguae seu nationes*». In the specific case of the Crown of Aragon, the work and political thought of the Franciscan from Girona, Francesc Eiximenis, had a great influence on this transformation, especially through his work *Regiment de la Cosa Pública* published in 1383 and dedicated to the government of the city of Valencia.

The consequences were profound. With the introduction of this third element into the classical identity equation or formula, the meaning that the concept of «nation» had held for

almost fourteen centuries in the Latin world began to change gradually to become synonymous with «political body». Gradually, the «regnum» became increasingly central to the idea of the nation, while the conception of a simple ethnic or linguistic community lost its pre-eminence, coinciding with the crisis of scholastic philosophy. This does not mean, however, the total disappearance of the Thomist conception, since, as we will see throughout this work, appeals to nations through the prism of language continued throughout the 15th century.

In addition to the changes and transformations of a philosophical nature, it is necessary to observe the mutation of the concept of nation through the prism of the emergence and formation of the modern State at the end of the medieval period. Unlike the Greek «*polis*» as a local center of state integration, and the Roman Empire as an articulation of diverse ethnicities or nations under Roman law, the consolidation of the main feudal monarchies, especially from the 13th century onwards, would bring a new level of population organization intermediate between the basic unit from ancient times, the city, and the more global unit, Christendom. This new dimension would gradually come into contradiction with the intermediate level of human collectivity stipulated by Cicero, that which referred to the idea of an ethno-linguistic «natio».

The mutation of the concept of nation towards a «republican», legal meaning, through which one identifies with a defined political community, is considered the precursor of the modern or contemporary meaning that the nation will achieve with the construction of nation-states in the late 18th century. The medieval monarchies or state powers – or those with state aspirations, such as the territories of Burgundy – and their nature, often subject to biological or diplomatic contingencies – succession crises and marital alliances – felt incapable on their own of perpetuating any political organization. That is why it was necessary to foster the communal, collective sentiment of their inhabitants, since the State, the monarchy, the city-state, was more legitimized and consolidated if it had a population that felt linked or associated with it. For this precise reason, in the 15th century, we find the widespread mutation throughout Latin Christendom of another concept of classical origin: the «*patria*». Originally reserved to refer to the exact place of an individual's birth, the «*patria*» began to be identified with the state framework formed by monarchies and princely powers, thanks to the elaboration and promotion, by political elites, of a sense of collective

solidarity, such as love for the common patria, and the conviction to defend it to the death if necessary.

If we were to make an analogy between an individual and a political community, the nation or national identity would represent its personality, its ideas, its personal identities, its abstract world from which the subject projects himself and projects the world around him. In contrast, the bones, vital organs, muscles, and cells that serve as the container of the individual's subjectivity, which make possible the existence of individual consciousness, would be the institutions, taxation, armies, and currency. That is, the State. Thus, it is considered impossible to approach the nature of nations and national identities in the late Middle Ages without knowing the nature of the material, objective structures that make them possible. The structures and elements that in the last medieval centuries gave rise to what historiography refers to as the modern State.

Much of the explanations and processes studied regarding the construction of the modern State have revolved around two very specific examples or observatories: the kingdom of France and the kingdom of England. Especially the kingdom of France became the paradigm par excellence of the State in the late Middle Ages due to its formal characteristics, specifically because of its clearly centralized institutional organization at all levels. These historiographical narratives, centered around the English and French cases, as Robert Stein points out in his work *Magnanimous Dukes and Rising States*, present a series of problems. Firstly, the teleological character that sometimes emerges by focusing preferentially on the study of the origins of contemporary nation-states that exhibited more or less similar organization during the medieval centuries. Secondly, after Wim Blockmans' proposal for the classification of the different types of governments existing in medieval Europe – from independent cities, through the principalities of Central Europe to kingdoms and empires – most of the existing cases did not have continuity in contemporary times.

The great heterogeneity of forms of government exposed by Blockmans makes it necessary to reconsider other typologies of State that existed in the late Middle Ages. It was in the late 1990s, coinciding with a political context in Europe marked by federal and confederal concerns following the consolidation of the European Union, when an alternative form of political organization, different from the centralized and concentrated form of the

French or Castilian model, began to arouse special interest in historiography: the «composite State». Following Helmut G. Koenigsberger's original definition: "[...] more than one country under the sovereignty of one ruler», John H. Elliott would be its great scholar, although focused on the modern centuries, through the example of the Spanish Monarchy of the Habsburgs. However, medieval Europe has several cases that have been considered by part of historiography as examples of composite States or monarchies. The two most paradigmatic examples are the Crown of Aragon, the subject of the present doctoral thesis, and the Burgundy State.

The mosaic of lands that were under the control of the dukes of Burgundy between 1363 and 1477 is still today an observatory of great interest for the study of the formation of the modern State in the late Middle Ages due to its multifaceted and complex nature. In it, we can observe the confrontation of centralizing and homogenizing tendencies with centripetal and particularistic tendencies by those more urbanized principalities – Flanders, Brabant, Holland. In addition, the coexistence of various ethno-linguistic identities – French, Flemish-Dutch, and, to a lesser extent, Germanic – makes this region of Central Europe a model for study and comparison with other cases of Latin Christendom, especially those that have been considered as composite States or monarchies.

Unlike the Burgundy State, whose princes would never achieve royal dignity, remaining subordinate, within the feudal-vassal scale, to the king of France and the German emperor – another matter is the political reality, in which the dukes of Burgundy would achieve a political and economic potential that made them comparable to any prince in their immediate environment –, the Crown of Aragon did become a full and sovereign composite monarchy from the moment of the dynastic union between the princess and heiress of Aragon, Petronilla, and the count of Barcelona, Ramon Berenguer IV, in 1137. Framed within the expansion process of Latin Christendom studied by Robert Bartlett, the monarchy together with the two original territories of the Crown – the kingdom of Aragon and the county of Barcelona (from the 14th century «principality of Catalonia») – began in the late 12th century and early 13th century the expansion of their borders towards Islamic southern Spain, al-Andalus. Thus, throughout the 13th century, we find the emergence of two new kingdoms, the kingdom of Mallorca and the kingdom of Valencia, after processes of conquest and colonization, while at the end of the century there would be the incorporation

of the kingdom of Sicily. The 14th century would be marked by the institutional consolidation of the kingdoms and territories of the Crown as well as by the struggle for control of the western Mediterranean and, especially, for the kingdom of Sardinia. With the change of dynasty and the enthronement of the Trastámara House in the early 15th century, Mediterranean expansion would reach its zenith with the conquest of the kingdom of Naples by Alfonso the Magnanimous.

From the point of view of State formation, the Crown of Aragon experienced exponential growth from the mid-14th century when, as a consequence of the War of Castile (1356-1375) and the military needs derived from it, the kingdoms of Aragon, Valencia, and the principality of Catalonia had to develop their own fiscal institutions, the Generalitat – representation of the Courts while they were not in session – responsible for the management and collection of taxes – «*generalitats*» – approved by the estates of each kingdom as economic and military aid to the Crown against the Castilian invasion. This was the origin of representative institutions of each of the political communities that constituted the Catalan-Aragonese composite monarchy which, from the early 15th century, transcended its purely fiscal function to become true representative political organs. This decentralization of the action of central power among the various territories, as already mentioned, was not a singularity of the Crown of Aragon, since the same Burgundy State, although with particularities, had an organizational scheme that was certainly similar.

On the origins of the Crown of Aragon, we have focused on the historical evolution of the two original territories: the kingdom of Aragon and Catalonia. The expansion of the kingdom of Aragon that we have seen from the conquest of Huesca in 1096 to the conquest of Fraga by Alfonso the Battler in 1134, as part of the process of constructing a feudal State, entailed a series of political, economic, but also social and cultural changes and transformations. The Romance – or Romances? – of the inhabitants of the early – and small – Pyrenean State would clearly undergo mutations as a consequence of the growth of the State within which it had become framed. The dialects of the valleys of Jaca would not remain unchanged with the territorial expansion carried out by the monarchy towards the southern Iberian Peninsula, as these same dialects would also move along with those populations that began to populate the newly conquered lands, especially in the Ebro Valley and the hinterland of Teruel. The existence of a centralized power, as pointed out by Tomás

Faci, clearly favoured significant demographic displacements, especially of rural populations subject to the lordships of the Aragonese aristocracy, loyal to the king of Aragon, who populated the Sobrarbe, the Ribagorça or the easternmost regions of the kingdom of Navarre. Consequently, on the expansion front, there would be a mixture between the people coming from the regions that constituted the original kingdom and with them, also the mixture of different linguistic realities. For example, with the colonization of Daroca and Teruel at the end of the 12th century, the Navarrese, Riojan and Castilian component was especially important, which would clearly affect the dialect of the future Aragonese language spoken in the south of the kingdom, with differences, of course, with the language spoken in the Ebro Valley or in the north of Huesca.

However, before the arrival of the 13th century, the creation of a set of consecutive Romance dialects more or less close, with the feudal colonization of the Ebro Valley and the Iberian System, did not immediately result in a homogeneous linguistic modality for the entire kingdom, that is, the consciousness of an «Aragonese language». For this to happen, the existence of a political community that was aware of its political singularity was necessary as a prerequisite to linguistic awareness, a fact that would not occur until the following century and closely linked to the production of legal texts, both locally and at the kingdom level. This dependence on the appearance of Aragonese – in its common or «standard" variant» – in legal contexts would favour its linkage as the language proper to a very specific human and territorial community, as defended by Tomás Faci. Specifically, the «*Fueros*», a legislative compilation drafted in the mid-13th century and applied to the entire kingdom of Aragon, would bring together the two basic elements that facilitate the singularisation of a language: its linguistic awareness and a common form throughout its linguistic domain. From an identity point of view, this fact is of paramount importance. The promulgation of the Aragonese «*Fueros*» does not mean that before this the Aragonese language did not exist. The first written documentary evidence in Latin with forms or words clearly identified as Romance, from the 9th and 10th centuries, is already a proof of its existence. However, the «*Fueros*» are evidence of a first display of national consciousness. National consciousness, let us remember, in the sense valid for Latin Christendom at the end of the 12th century and the beginning of the 13th century, conferred by Saint Isidore of Seville (6th-7th centuries) – of classical and «Ciceronian» root – and, contemporaneously, by Thomas Aquinas, *linguae seu nationes*, in which language became the central element

in the collective identification of human communities, both for an external observer and for the members of the community themselves, who recognize themselves as members of the same natio through the act of speaking the same language. The drafting in Aragonese of the «*Fueros*» of 1247 crystallises the need to produce a legal corpus in the common language of all populations within the borders of the kingdom of Aragon, and this requires the existence of a first Aragonese national consciousness.

The question of the origin of the coronym «Catalunya» and the demonym «Catalans» has been part of the inquiries that historiography, for many years now, has made regarding the historical origin of the Catalan national community. Even today, the most honest assertion that can be made in this regard, in light of the most recent studies, is that we still do not have an explanation or a sufficiently satisfactory theory that maps out the origin and appearance of the name of the country and its inhabitants. This is a fundamental question, as the existence of a coronym and a demonym are indispensable conditions for the existence of a specific human community, with cultural, religious, and political traits in common, from antiquity to the present day.

Therefore, according to the state of the question, it can be affirmed that, despite the impossibility of specifying when, the word «*Cathalaunis*» that appears in the «*Liber Iudicum*», in an ethnic sense – «Catalans» – and not as a place name, was understood to refer to the inhabitants of the lands, the counties, of the «Marca».

Thus, the documentary references provided by the *Liber Maiolichinus* represent the end, the culmination, of an initial stage in the process of gestation and construction of a first Catalan national identity, initiated at the end of the 10th century and the beginning of the 11th century. But, this is nothing more than that, a first stage, since as has been verified, these early references seem to point more to the county of Barcelona than to the set of lands and counties that would later form the definitive principality of Catalonia. This is where the cultural factor of the Catalan language comes into play again. From the 11th century onwards, the consolidation of a «vulgar» language in «Cathalaunia» as a basic element of communication, evident in the numerous formulas that begin to proliferate from these moments in oaths and agreements, begins to differentiate its speakers from their neighbours to the south, who speak Arabic and, moreover, are Muslims, from their neighbours to the

north, who speak Occitan and Provencal, and from the neighbours to the west, who speak Aragonese, as well as other people of the Iberian Peninsula, with whom they begin to have contact, who speak Basque, Spanish or Galician-Portuguese. This linguistic reality would progressively confirm the national singularity of the societies of the various Catalan counties.

An auspicious scenario for making effective this extension of the unitary sentiment promoted by the Barcelona lineage to the rest of the territorial elites would be public assemblies, in which the counts of Barcelona met with ecclesiastics, lay barons and the «people» of their lands, such as the proclamation of the «*Usatges*» in the year 1064, or the well-known assemblies of Peace and Truce, held between 1064 and 1068. In the preserved acts of these meetings, the growing unitary sentiment among all the participants is evident, and the need to refer to the whole land beyond the count's titles. This is when expressions referring to the common «the Land» or «the homeland» begin to proliferate among the texts of all the authorities of the country.

With the reign of Peter the Catholic (1196-1213), the documentary evidence in this regard does not change much. In his diplomatic documents, the use of «*Catalunya*» is not much more frequent than with his predecessor. Catalonia tends to appear together with Aragon, as in a document from the year 1197, where it appears «*Petro rege in Aragone et in Catalonia*». Likewise, in a more rhetorical or historiographical plan, in the *Gesta comitum Barchinonensium* the name «Catalunya» does not appear either in the narration of events during the reign of Alfonso the Chaste or in that of King Peter the Catholic, completed in the year 1214. However, it seems that in the historiography that has focused on the question of the coronym «Catalunya», there is a certain agreement in pointing out the final stage of the reign of Alfonso the Chaste and the beginning of the reign of James I as the key decades in the evolution of the coronym and in the perception – especially among the social elites – of a certain unity of interests and of sharing a same legal and territorial community that can be called «*Catalunya*», equating it with the meaning of the coronym «Aragón», that is, «kingdom of Aragon», as a delimited and concrete space, with a series of cultural, linguistic, legal, and political traits. In this sense, the conception of the family, of the royal lineage, as representatives of the whole land, would also play a prominent role in the process of

Catalonia's consolidation as a unified space, over which the king of Aragon extends his sovereignty.

It was in the court of Alfonso the Chaste where the ideology of the Barcelona lineage began to be constructed. The ancestors of the monarch, both from the Aragonese family and from the Barcelona family, become part of a single genealogical block, transferring this conception, therefore, to the accounts of the past. In fact, in the *Gesta*, the way in which the union between Aragon and Barcelona is narrated is no different from that used to refer to the union with the counties of Besalú or Cerdanya. The chroniclers of the early 13th century present, describe, a panorama in which Catalan identity, as an autonomous collective entity with respect to the monarchy, appears as fully defined and secure – another matter is Catalonia as a «State», as we will see later. Now, what reality are the chroniclers offering us? Are they merely abstract constructions, totally removed from the social reality of their time, as literary artefacts, due to the necessary dose of idealization implicit in the writing of a chronicle? Do they correspond, on the contrary, to the embodiment of personal ideas and feelings of the authors? Do they put in writing a subjective reality, that of identities, perceived by the chroniclers themselves?

We have identified the thirteenth century as the pivotal moment in the development of two key historical processes in the formation of the Catalan nation. On one hand, the first clear and explicit signs in the – extremely scarce – contemporary sources of an initial consciousness of territorial identity, which began to be referred to by the name «Catalunya», and of a national consciousness among Catalans as a particular human community, independent of the comital lineage; on the other hand, the monarchy's linkage, together with the assertion of its authority, with the entire Catalan territory, regardless of the title of Count of Barcelona. Indeed, everything points to the first 50 years of the reign of James I as fundamental, pivotal, in the definitive consolidation of the Catalan and Aragonese national identity. Two identities that, paradoxically, mutually nourished and consolidated themselves, as different and distinct imaginaries, through opposition and the phenomenon of alterity that occurred between them since the dynastic union in the mid-12th century. A process of alterity in which language would play a determining role, Catalan and Aragonese respectively, in marking the cultural markers that would differentiate the two human communities that formed the Crown of Aragon, since by the end of the 12th century and the

beginning of the 13th, institutional or legal elements, such as borders, had not yet developed sufficiently.

What social penetration did these identities have among the bulk of the population? It is certainly a difficult question to ascertain at the end of the 12th century and throughout the 13th century, especially among the popular classes, distant from power. The reason for this difficulty is undoubtedly the scarcity of documentation, of available historical sources, for these very early moments. Far from modernist approaches, which consider it impossible for collective consciousnesses, collective imaginaries of a national nature, to develop in pre-industrial societies, we consider that the Christian societies in the Crown of Aragon in the 13th century, and, by extension, throughout the Latin Christendom, must have had collective consciousnesses – not only religious, which have been naturally assumed as timeless – that appealed to tangible realities in everyday life: such as language – we insist on the Thomistic idea of «nation» of those moments throughout Europe – customs or clothing, certainly feasible among the vast majority of the Christian population when identifying collectively, «nationally», with other individuals, up to much more limited political realities confined to socially much more elitist strata. Our proposal, therefore, is not to question whether a worker from Barcelona or a baker from Jaca at the beginning of the 13th century had national consciousness, but how this identity manifested itself in individuals who did not necessarily have knowledge of the evolution of the discourses and rhetoric that were shaping up in the main scriveners and chancelleries of the country. This is where we find the great barrier – hardly surmountable – of pre-industrial societies compared to contemporary national identities.

What is evident, in light of published research, is that by the end of the reign of James I and throughout the reign of Peter the Great (1276-1285), Catalan and Aragonese identities were already fully consolidated and, moreover, began to show signs of almost complete social penetration among Christian populations. A series of historical processes have been pointed out that help understand this consolidation and penetration, already in the second half of the 13th century. The non-union of the kingdom of Aragon with the county of Barcelona through the marriage union between Peronella and Ramon Berenguer IV, while respecting the legal independence of each part, instead of carrying out a process of territorial unification, undoubtedly favoured the consolidation of two nationally differentiated

communities, within which the political differentiation of both worlds played a central role. This differentiation would become even more evident with the expansion processes of the Crown of Aragon throughout the 13th century, with the formation of the kingdom of Mallorca and, above all, the kingdom of Valencia.

The first clear manifestations of the coexistence and differentiation of both national imaginaries can be found at the beginning of the thirteenth century and clearly respond to the phenomenon of indigenism. Based on Bernard Guenée's classic study, we know that indigenism is a phenomenon closely linked to the increasing complexity of governmental administration in the principal princes of Latin Christendom, a direct consequence of the strengthening of their power, which would have as one of its main manifestations the sedentarization of officials and functionaries in their service. Indeed, in the Crown of Aragon, the selection of officials specific to each land – Aragonese for the Kingdom of Aragon and Catalans for the County of Barcelona – would have a first legislation in the early thirteenth century, with the constitutions of Peace and Truce of 1214, regarding Catalan officials. While there may be a temptation to see in this fact a sort of hostility between the two communities, Cingolani, for these early moments, would point it out as the natural result of the evolution of two different legal frameworks, with their particular law and their own customs, which found in the natives, in the members of their own nation, a minimal guarantee of observation and respect for the legal framework. We find, therefore, an element of identity linkage that, added to language and lineage, would begin to complement the collective perceptions of the Catalan-Aragonese Christian population. The progressive identification with their own law by the Catalan-Aragonese political communities – first those of Aragon and Catalonia and, subsequently, those of the Kingdom of Mallorca and Valencia – is the genesis of one of the most transcendental identity phenomena in late medieval Aragon, which we will observe in the fourteenth century and, especially, in the fifteenth century; what has been identified as «identity particularism».

One of the useful avenues for observing this consolidation of the two existing national identities in the Crown of Aragon of the 1300s is the analysis of the documentary records generated by the celebration of the first parliaments. The revival of Roman law in the early thirteenth century and the proliferation of ideas and political practices based on shared power between the prince and the «*comunnitas regni*», as well as the greater need for

monetary resources by the monarchies – a consequence of the insufficiency of royal resources – in full territorial expansion, are some of the foundations that made possible the celebration of the first representative assemblies by the ecclesiastical and military estates, as well as by the representatives of the main cities, towns, and urban communities of the country. The Cortes of Huesca, Calatayud, and Ejea in 1264-1265 can be considered, from the point of view of the historical evolution of Aragonese national identity, as one of the first documentary evidences of continuous and repeated appeals to the «Aragonese» as a defined and consolidated national community used in the field of political dispute – as were the Cortes – between the representatives of the «land», of Aragon, and their lord, the King of Aragon. Furthermore, there is also the claim of the Kingdom of Valencia as another Aragonese land, due to the prominence that the Aragonese nobility gave itself in the military conquest of the territory.

With the death of James I and the enthronement of Peter the Great (1276-1285), political instability between the monarchy and the Aragonese elites only intensified, largely due to the monarch's resistance to convening parliaments at the same time as fiscal burden increased. At this point, however, political instability would not only be caused by the confrontation between the crown and the Aragonese nobility, but also by the opposition of urban elites to the new authoritarian wave. It would be at the Zaragoza Cortes of 1283 when the so-called Aragonese Union would erupt. The barons and the cities – in short, the Aragonese political class – jointly signed a series of demands under the title of General Privilege. The Union – of the General – would be the name adopted by those adhering to this denunciation, who would assume the capacity to ensure peace and the good state of «the land». This is certainly something transcendental, as it speaks to two very significant political and identity-related aspects: on one hand, the assumption of a prerogative – ensuring the good state of the kingdom – that theoretically was reserved for the king's figure and, on the other hand, the collective awareness, as representatives of the Kingdom of Aragon, embodied in the moral obligation to preserve the defence of their homeland.

Indeed, one of the reasons that led to the formation of the Aragonese Union was the refusal by Peter the Great to convene cortes. For this reason, the representatives of Aragon did not miss the opportunity to demand from the king the commitment, on the one hand, to convene cortes annually with the three Aragonese estates, and, on the other hand, their

celebration in the city of Zaragoza, which in this way was endowed, according to this claim, with the role of the most prominent city among all those that made up the Kingdom of Aragon, that is, the «capital» – with all due caution – of Aragon. Furthermore, this example serves us to observe a phenomenon that we will repeatedly detect throughout the entire Late Middle Ages, and with particular intensity throughout the fourteenth century, which is the close connection between the appearance and – above all – the consolidation, that is, the repetition of demonyms in the documentation of the time with contexts of cortes celebration. These meetings between the crown and the political representatives of the country are one of the most determining historical phenomena in the formation of collective identities of a political nature within the Crown of Aragon. It is true that in the Aragonese as well as in the Catalan case, the respective demonyms – Catalans, Aragonese – were more or less consolidated by the end of the thirteenth century, but it would be precisely with the celebration of Cortes in the Kingdom of Aragon and in the County of Barcelona – future Principality of Catalonia – when these demonyms and, therefore, these national identities, acquired a new meaning – now of a political type – to the question »who are the Aragonese?», «who are the Catalans?»: a political subject capable of questioning the king's preeminence in the Cortes, capable of negotiating the services to be paid, capable of claiming privileges, and so forth.

Ultimately, the idea underlying the unionist argument is the consideration of the Kingdom of Valencia as a land of expansion within which there were Aragonese, who had participated in the conquest and had settled – to a greater or lesser extent, as we will see later – part of the territory of the new kingdom. Thus, we observe the significant weight that the issue of the fuero (local law) of the Kingdom of Valencia played in the political demands of the Union and the significant weight it played in the consolidation and expansion of the Aragonese national identity, beyond even the borders of the Kingdom of Aragon. In fact, the indigenist claim would be one of the first and clearest identity manifestations in the thirteenth century, both on the part of the Catalan elites and on the part of the Aragonese ones.

Indeed, the unionists justify their demand by alluding to the tradition that theoretically would have been established in the time of King James I, when the councillors from the two respective nationalities of the crown were chosen by the corresponding political

communities – estate representatives – that is, the Aragonese – the Aragonese Cortes – would choose the Aragonese councillors of the royal council while the Catalans – the Catalan Cortes – would choose the Catalan councillors of the royal council, thus making evident the binational character of the Crown and the political independence of each of the kingdoms or political entities that composed it. These claims would find certainly fragile royal concessions, something that would lead the unionists to launch themselves on the Kingdom of Valencia, with the aim of preying on and eroding royal revenues, reaching the town of Morvedre, that is, a stone's throw from the city of Valencia, in early 1287.

Once again, we find the appearance of the demonym «Aragonese» to refer to the representatives of the General Cortes of Aragon. However, what draws attention, in this case, is the territory over which the monarch, along with the Aragonese cortes, ruled: the Kingdom of Aragon, the Kingdom of Valencia, and «Ribagorza». Indeed, the government of the King of Aragon and the General Cortes of Aragon over the «Aragonese» did not limit itself, again, to the strict borders of the Kingdom of Aragon, but also extended over the Kingdom of Valencia and over Ribagorza, that is, the County of Ribagorza, a region geographically straddling two political units – Aragon and Catalonia – and two linguistic domains – Aragonese and Catalan. In the first case, the Valencian territory is again claimed as an Aragonese territory, by the right that the Aragonese would have acquired with their presence during the conquest in the time of James I and, consequently, by the validity of Aragonese laws within some Valencian lordships. As for Ribagorza, it must be contextualized at a time when, despite the evident signs of a formed Aragonese identity and a political consciousness embodied in the Aragonese Cortes, the Kingdom of Aragon – as well as the future Principality of Catalonia – was still under construction. One of the most obvious aspects in this sense is the delimitation of royal borders, since until their definitive fixing, the border territories would still remain diffuse between one political community and another. This is the case of Ribagorza, which, along with La Litera, would not become part of the Kingdom of Aragon until 1300. A similar situation would occur with the rest of the border strip – Catalan-speaking – that extended from North to South between Aragon and Catalonia and that would finally be fitted within Aragonese royal borders: Matarranya, which would become part of it in 1350, and Baix Cinca, which would do so at a much later date, in 1400.

Ultimately, the examination of the documentation generated by the parliamentary activity in the General Courts of the Kingdom of Aragon throughout the thirteenth century, with particular attention to the second half of the century, demonstrates how the political instability that marked it, with the open confrontation between the monarchy and the Aragonese oligarchies within the framework of the Union revolt, fostered a series of political demands in which a great almost definitive consolidation of the Aragonese national identity is glimpsed, with constant indigenist claims and appeals to the idea of nation, and indirectly, the consolidation of the Catalan national identity as an alternative identity within the lordship of the King of Aragon. In fact, as we can observe in the following graph, in which we have counted the identity references – the demonyms «Aragonese» and «Aragoneses», and the words «nation» and «land» – that we have been able to identify among the parliamentary documentation, it is demonstrated, first, the proliferation of this type of manifestations from the second half of the century, all coinciding with the regularization of the celebrations of the General Courts, and, secondly, within this period, the prominent prominence of the years 1280-1285, coinciding with the most tense years of the Union revolt. This fact allows us to launch an idea that we will work on throughout the study, such as the importance of studying moments of political instability – mainly wars, revolts, and dynastic crises – in the Crown of Aragon as a whole, since they are shown as favorable moments for the proliferation of rhetorical and discursive manifestations with identity content: appeals to the defense of the nation, to collective resistance, to the demand for rights and freedoms for the whole land, which ultimately bring us closer to the evolution and nature of the national identities existing at that time.

With the military conquests of the thirteenth century, there were two transcendent aspects that conditioned the evolutionary identity in national key of the new territories of the Crown of Aragon, that is, the Kingdom of Valencia and the Kingdom of Majorca, in the short and long term: the will to create a kingdom and the nature and origin of the Christian settlers. Given the formation of the Valencian realm, it is time to dwell on the origin of the settlers who colonized it and who constituted the population base that would make up Valencian Christian society throughout the late Middle Ages. The importance of this fact lies not only in discerning the geographical origin, that is, if the first «Valencians» – the first Christian inhabitants of the Kingdom of Valencia – predominantly came from one place

or another, but also in the possibility of knowing the national imaginaries they brought with them.

The main contribution would come from Enric Guinot and his colossal work, *Els fundadors del regne de València*, thanks to the analysis of the names and surnames of more than 40,000 Christian colonizers of the Kingdom of Valencia, arrived after the conquest of James I, with a long-term chronological arc, which ranged from 1240 to 1425. Through lists of inhabitants in population letters and fiscal contributors, Guinot studied in detail the anthroponomic models of Catalonia and Aragon in the mid-thirteenth century to distinguish them. In this way, through this methodology, we can know with some precision the places of origin of most of the settlers who ended up settling in the Kingdom of Valencia and, thus, obtain percentages, by municipalities and regions, and determine the weight of the new settlers in the new feudal society built after the conquest.

This study confirms the prominence that the Christian population of Catalan origin had in the shaping and construction of the first Valencian society that began to take shape with the destruction of Andalusian society and the establishment of the feudal system from 1238-1240, which would decisively condition the basic cultural features of the Christian population of the Kingdom of Valencia. The most important, undoubtedly, if we leave aside the Christian religion and all its complex cultural aspects, would be the predominant language of the new inhabitants: Catalan. Additionally, Guinot's research allowed us to nuance the idea of duality proposed by Fuster in a direction that we consider, paradoxically, more transcendental – still – from the identity perspective. Indeed, instead of a hermetic duality, in which in coastal regions we would only find a population of Catalan origin and in the interior regions only of Castilian, Aragonese, or Navarrese origin, *Els fundadors* confirms the presence of both Catalan and non-Catalan population, indiscriminately, in both areas. However, with a clear disproportion in favour of the Catalan, as we have seen with the percentages by region, with the exceptions of the two inland regions where the Aragonese, Castilians, and Navarrese would be the majority. This implies processes of acculturation in each and every one of the regions of the kingdom in favor of the language and the majority culture by those minority populations. Therefore, we arrive at a first conclusion for the thirteenth century from an identity perspective: regardless of the diversity of origins of the first settlers and regardless of the construction of the kingdom, completely

independent of the Kingdom of Aragon and the County of Barcelona, the Christian inhabitants of the Kingdom of Valencia became, very widely, part of the Catalan linguistic-cultural area, with the identity implications that this represented if we observe it from the perspective of the classic-Ciceronian and – subsequently – Thomist idea of the «nation» that operated in Latin Christianity in the thirteenth and fourteenth centuries.

Indeed, the first Christian generations that inhabited the Kingdom of Valencia, whether of Catalan origin or not, predominantly, with the passage of decades, and throughout the first centuries of the kingdom's existence, would have adopted a Catalan national imaginary. Cultural markers, existing family ties with their lands of origin, and the impossibility of the new kingdom – still under construction – to create its own identity, different from the predominantly Catalan one, would explain this identity reality among its first inhabitants, as well as the processes of acculturation – already mentioned – among the populations with an origin different from Catalan, in those regions colonized initially by Catalans in the decades following the conquest. Thus, the language heard in the streets, in the countryside, in public squares, and the one that began to be used in administrations and public offices – progressively replacing Latin – was Catalan, which, together with Christianity, would constitute the first collective traits of the Valencian Christian population throughout the thirteenth century. This reality must be applied to the majority sectors of the population, leaving aside, however, the lay and ecclesiastical ruling classes, within which other factors could operate in their national perceptions – especially those of a legal or political nature – as is the case of the Aragonese nobility that had lordships within the kingdom's borders and that would represent, in the late thirteenth and early fourteenth centuries, an important resistance to the construction of the Kingdom of Valencia through their refusal to complete territorialization of the Valencian Furs, in favor of Aragonese legislations, with the strong identity burden that this fact entailed.

If we move to the Kingdom of Mallorca, the other expansion front during the reign of James I and the other kingdom created «*ex novo*», and we equally focus on the composition and origin of the Christian settlers who populated the new realm after the conquest of Mayurqa in 1229, the result is even more conclusive than what we have seen for the Valencian case: a new feudal society predominantly Catalan, the result of Catalan colonization. If for the Valencian colonization it was the work of Enric Guinot that has

served historiography to know the approximate origin of the first Christian settlers of the Kingdom of Valencia during its first centuries of existence, for the Majorcan case we have the contribution of Antoni Mas, who, following the same methodology, that is, the anthroponomic study of surnames, would provide the first figures on the origins of the first Christian inhabitants of the – recently built – Kingdom of Mallorca. The results would confirm the statement that Pau Cateura would launch years earlier in one of his contributions: «[...] it is a well-known fact but worth insisting on: the colonization of Mallorca is a Catalan colonization».

Furthermore, throughout the fourteenth century, the royal figure undergoes a mutation of remarkable importance concerning its political significance. Until the reign of James I, the figure of the king had revolved around the idea of dominion, as the first feudal lord, with connotations and dimensions clearly personalized, embedded within the feudal-vassal relations of the Europe of the time. It is from the reign of the conquering king that this idea begins to transition towards a more governmental royal image, in line with the new Roman political currents. Indeed, an image of the king, projected by the monarchy itself, as well as by the political communities of the Crown, as the administrator of a «*res publica*», of a specific human collectivity. The need to administer it, to govern it, would lead the Aragonese monarchy to demand from its subjects their fidelity, their collaboration, their adherence, for the government of the public sphere. At this time, and until the writing of the *Gestes dels comtes de Barcelona* – the Catalan version of the *Gesta comitum Barchinonensium* – in the thirteenth century, the aim of chronicles will be to justify the royal power of the Casal enthroned following the dynastic union, linking the various monarchs with the ancestors of the two predecessor branches, with a clearly monarchic vision. Comparing the Llibre dels fets with the rest of the major chronicles on the appearance of identity concepts such as «nation», «homeland», or «country», presents again, together with the Chronicle of Bernat Desclot, a very different panorama from what we find in the chronicles of the fourteenth century. The language, the vocabulary, ultimately, also speak to us of the maturation process of national identities, of rhetoric with identity content. In this case, it will be necessary to wait until the fourteenth century to find a more evolved degree in the discourses reflected in historiography when defining human collectivities as nations or as homelands.

The famous passage of the fish in the Chronicle of Bernat Desclot is the definitive example of the identity transformations that were taking place at that time within the kingdoms and principalities of the King of Aragon. The Chronicle of Bernat Desclot is an extraordinary window to understand what the world view was for a Catalan, like Bernat Desclot – Bernat Escrivà –, from the end of the thirteenth century, in national terms. Not only can we know the nature of national identities through the self-perception of their members, but also from the perception they have of the rest of the national communities, with which they are compared and with which a relationship of otherness is generated. First, when defining what a nation was for a Christian of the late thirteenth century, the language issue – that is, the Thomist paradigm – continues to be, in the Chronicle, the central element in identifying a Christian nationally.

The Chronicle of Bernat Desclot can be pointed out as a clear example of identity construction through otherness; of identity construction through otherness with respect to the French. Indeed, the majority of the chronicle focuses on the reign of Peter the Great (1276-1285). In this work, we find a strong sense of otherness with respect to other nations, as Catalan virtues are elevated, in most cases, compared to foreign models of behavior, which are criticized and pointed out as morally inferior. Thus, the English, Germans, French, Castilians, Aragonese, and Italians are the main national communities mentioned, with special mention of the Italic populations. If the French constitute the main element of otherness in Bernat Desclot's narration, it is the Italians who are the main reference with which Eiximenis compares the Catalan nation. Indeed, since the end of the thirteenth century, with the incorporation of the Kingdom of Sicily into the domains of the King of Aragon, the Catalan populations of the Crown of Aragon would be constantly in contact with Italian populations, whether commercially, militarily, or culturally, which undoubtedly contributed to the consolidation of their own identity as opposed to the Italian one.

Finally, returning to the end of the thirteenth century, an element that we consider relevant in relation to the nature of the national identities of the Crown of Aragon, specifically the Catalan identity, is the meaning that the chronicler Desclot gives to the coronym «Catalonia», as it may be significant of the collective worldview that a Catalan individual, from the end of the thirteenth century and close to the circles of power and

culture – it must be said –, could have of the national community of which he perceived himself as a member. In the chronicle text, there are several occasions when the term «Catalonia» is invoked. Which territories are mentioned as constitutive parts of this coronym? The bailiwick of Girona, Barcelona, Lleida, Tarragona, Tortosa, that is, all the Catalan territories that will form the Principality of Catalonia from the fourteenth century onwards, and, interestingly, Valencia. Indeed, the Kingdom of Valencia. «Catalonia», therefore, is presented to us as a coronym that transcends strict jurisdictional or political borders. This leads us to consider the coronym «Catalonia», at least by the end of the thirteenth century, as an ethno-linguistic, but also political, appellation that encompassed all those members of the Catalan nation who were subjects of the King of Aragon. This latter nuance is important, as there were members of the Catalan nation outside the territories mentioned in the chronicle passage, such as the Christian inhabitants of the Kingdom of Majorca and the County of Roussillon. In fact, in the same citation, we can see how a distinction is made between Catalonia and Roussillon. At that time, however, Majorca and Roussillon were not part of the Crown of Aragon, and they would not be until their reincorporation, in the mid-fourteenth century, at the hands of King Peter the Ceremonious, which explains why Bernat Desclot does not include them within the denomination of «Catalonia». Additionally, he leaves aside the other national community that constituted the lordship of the King of Aragon, the Aragonese, thus confirming the ethno-linguistic nature of its meaning.

This reference, however, must be taken with considerable caution, as in all our database we have not been able to identify other similar examples in which, for example, the Kingdom of Valencia is included within the concept of «Catalonia». The historical reasons seem obvious. During the second half of the thirteenth century, the Kingdom of Valencia, as well as the Kingdom of Mallorca, were such recent political creations, still in the process of construction – with legal frameworks still in dispute, such as the issue of *fueros* in the Kingdom of Valencia and the open conflict with the Aragonese nobility – that they had not yet developed sufficient institutional or identity weight that would differentiate them within the idea of the Catalan nation. During the fourteenth and fifteenth centuries, the possibilities of including the Kingdom of Valencia and the Kingdom of Mallorca within Catalonia drastically diminish as a consequence of the institutional and political maturation of both realms.

In 2012, the journal *The Economic History Review* published an article, authored by Jan Luite Van Zanden, Eltjo Buringh, and Maarten Bosker, aimed at measuring economic growth in Europe over the «*longue durée*», from the High Middle Ages to the revolutionary date of 1789. They proceeded to conduct a quantitative analysis of European parliamentary activity, which the authors used to justify the controversial idea of the «Little Divergence». The evolution of the General Courts in the Crown of Aragon presents a preeminent 14th century, during which parliamentary activity surged throughout the century, with particular intensity during the sixties and seventies, when we find the peak of the entire chronology, from the early assemblies of the late 12th and early 13th centuries to the last courts held in the 17th and early 18th centuries, prior to their abolition by Philip V of Bourbon. This peak corresponds to a phenomenon that would determine the history of the 14th century, not only in the Crown of Aragon and the rest of the Iberian realms but throughout Western Europe, namely, war. Indeed, it was during this period that the Hundred Years' War took place, one of the best-known – if not the most – military conflicts in late medieval Europe (1337-1453), between the Kingdom of England and the Kingdom of France. In fact, it would be one of the interrelated conflicts of the great late medieval war that would explain, to a large extent, the peak of courts celebrations in the realms of the Crown of Aragon.

In times of war, the monarchy had to persuade the populations affected by the armed conflict, especially the political elites that held sway, that it was not solely a matter for the king but rather a general affair that concerned the entire society. Therefore, it required involvement from the subjects, emotionally but above all economically and militarily, in order to gather the necessary resources to succeed victoriously. It was within this context that royal parliamentary rhetoric found in appeals to identity, in appeals to the common nation of all subjects, the necessary justification for demanding services from the political representatives of the realms of the Crown. The idea of a nation to refer to the subjects of the same monarch had not always existed. Let us recall, in fact, what was the prevailing tradition and meaning, until these moments, in the entire Latin Christendom, when referring to the national origin of individuals, based on their linguistic and ethnic acceptance, a condition completely independent of the feudal dependencies that could interfere with it.

However, as we say, the 14th century marks a before and after in this dynamic, as can be seen, not only in the Crown of Aragon but throughout Western Europe. In this process, logically, the strengthening of royal power played a very prominent role – the main interested party in disseminating this idea of a nation, constructed around itself –, a phenomenon that has been closely linked to the process of building what is known as the Modern State. The situation of constant war that characterized the 14th century had significant repercussions on the nature of the institutional frameworks of the main monarchies. A situation such as the War of Castile in the Iberian Peninsula or the Hundred Years' War in France or England would generate a set of financial needs that would result in the emergence of a state fiscal system, necessary for financing the required military efforts, since royal treasuries were unable to cope with an increase in expenditure as extraordinary as that which occurred in these late medieval times.

The strongly decentralized institutional nature of the Crown of Aragon, as we have seen in the first part of this work, would also grant prominence to the kingdoms of the Catalano-Aragonese union in this respect. It is no coincidence, however, that it was in the context of the War of Castile when the *Diputacions del General* emerged, that is, permanent delegations of the General Courts when they were not convened, whose primary function, at least in this first stage, was the management of tax collection, the «services», which were approved in Cortes after the parliamentary struggle between the king and the estate arms, as well as the «*generalitats*» or «*generalidades*», that is, the indirect impositions on consumption and trade. An institution, that of the *Diputació del General* which, despite its primarily fiscal function, would end up evolving with the end of the century and the beginning of the 15th century into an institution of political representation of the kingdom. This fact, as we will see, had important consequences for the political history of the Crown of Aragon.

Thus, the increase in parliamentary activity of the Courts, from the perspective of national identities, contributed, as we have said, to the ideological evolution of the king's nation, but also to the emergence of other collective identities that, like the nation of the king, began their historical journey within the framework of this parliamentary growth, this institutional maturation, which occurred in the realms of the Crown of Aragon throughout the 14th century. Collective identities that, paradoxically, would enter into conflict with

other existing national imaginaries in the Crown. We are talking, indeed, about the first Valencian identity, as well as the identities in the Kingdom of Mallorca, primarily the Majorcan identity. In the 14th-century Crown of Aragon, however, despite the new identities that were beginning to be intuited, as can be seen in the documentation of the time, the pre-existing national identities, consolidated since the late 12th century and throughout the 13th century, would still be fully valid.

On the other hand, Muntaner observes with his own example, from his subjectivity reflected in the chronicle, the devotion and loyalty to the House of Aragon as one of the cornerstones of what will be the national idea promoted by the various monarchs throughout the 14th and 15th centuries. The creation of this national mystique would unite all Catalan-Aragonese subjects to an imagined monarchy under divine protection, awakening a consciousness of collective affiliation. What mattered was that the subjects came to feel one with their king and, at the same time, one with each other. The people-monarch duality, which we will see during the reign of Peter IV, would be the keystone of the entire ideological framework. However, the mention of the various languages or nations of the main lordships of Christendom used by Muntaner – we insist – implicitly highlights the difficulties that the monarchic identity project could encounter on its way to hegemony, especially among the majority of the population. Language, the classic nation, was a primary affinity element so ingrained in the mentalities of the time that, combined with the territorial-juridical structure of the Crown, the intended unity was diluted.

One of the main promoters of this national idea would be Peter IV (1336-1387). A promotion that did not respond to any special emotional inclination that the monarch might have experienced in favour of a sense of unity among all his subjects but rather because the circumstances of his long reign – the second in longevity, only behind James I in the 13th century – forced him to. Again, his chronicle is interesting for analysing the national discourse reflected. The differences regarding the chronicle of Muntaner are certainly important in some aspects.

The cultural artifacts crafted by the crown would be fundamental in this direction. The chronicle of Peter IV is a clear example, but not the only one. The political conjuncture of the 14th century, as noted at the beginning of this section, would be marked especially by

the development of taxation, as a consequence of the increase in military conflicts and the financial needs of the royal treasuries, resulting in the exponential growth of parliamentary activity. It would be in the Courts, the space of estate representation of the political society of the realms, where the monarchy most extensively deployed the project of constructing the royal nation. Fortunately, in the Crown of Aragon, we have an extraordinary array of primary source documents, which has allowed us to access much of the records emanating from the general courts and parliaments of the Principality of Catalonia, the Kingdom of Valencia, and the Kingdom of Aragon. Specifically, the courts processes – true session diaries – provide us with the transcription of parliamentary activity that took place during their celebrations: convocation, royal proposition, adjournments, and closure. The royal propositions, in which the monarch, through a discourse or «sermon», addressed the courts to announce the royal demand for the celebration of the said parliamentary assembly. These speeches are a source of extraordinary interest for the study at hand, since the elaboration of these public interventions by the various Catalano-Aragonese monarchs conceal a whole propagandistic intentionality and a strong ideological charge with the aim of persuading the audience – in this case, the «*General*» of the realms of the Crown, that is, the political community represented in estates through the three arms in parliaments – in favour of the interests of the Crown. The various sovereigns of whom we have more or less extensive evidence, more or less direct, of public interventions, from James I – from references in his chronicle, to Emperor Charles I at the beginning of the 16th century, were responsible for the preparation of these speeches. However, as Cawsey himself warns, it would be misleading to define them as original authors. The sovereigns, along with their closest circles, adopted ideas and arguments from predecessors to rework and adapt them to the needs of the moment, thus taking advantage of the political tradition created over time by the members of the House of Aragon to, at the same time, create a political heritage. The chronicles would play an important role in the crafting of these proclamations, as the recourse to the past, to past deeds as a legitimizing element, contributed to building a historical consciousness that the monarchy sought to disseminate among its subjects. Ultimately, it is through these speeches that a national imaginary is constructed and disseminated around the royal figure. We can affirm that it was during the reign of Peter IV when this objective became more evident. The study of some of his speeches provides us with abundant information about the construction of the royal nation.

The construction of royal identity, however, can also be examined from other perspectives, such as the personal correspondence of the monarch. To this end, we have employed the recent edition of the epistolary of Peter the Ceremonious, edited by Stefano M. Cingolani, as it provides us with a broad chronological range, encompassing letters signed by the monarch spanning from 1342 to 1386. Once again, royal correspondence demonstrates how wartime contexts are always conducive to eliciting manifestations within the documentation that provide us with insights into the national identities of the period. We have identified two phenomena at first glance: firstly, the significant concentration of identity elements in the correspondence of the King of Aragon during the 1360s, coinciding with the years of greatest military intensity within the context of the War of Castile. Secondly, the extraordinary growth in the use of the term «the land» to refer to the entirety of the Crown of Aragon.

The construction of the nation of the King of Aragon, as seen through his correspondence or through some of the speeches in parliamentary sessions, speaks to a clear intention on the part of the Crown to disseminate among subjects a national imaginary that encompasses and collectively identifies them. However, we consider that this ideological and identity project must have faced a challenging issue that explains the historical development of the various national identities that existed within the Crown of Aragon throughout the 14th century and, especially and most notably, during the 15th century.

Was the lack of a general demonym for the entirety of the Crown an obstacle to the development of this national imaginary? It is indeed true that to any external observer, this obstacle did not exist. In this regard, Roser Salicrú would point out how for the Genoese, one of the main enemies of the Catalan-Aragonese subjects throughout the 14th century, the difference between Aragonese and Catalans – let alone between Majorcans, Valencians, Roussillonese, or any other territorial group within the Crown of Aragon in Italian territories – disappeared when using a single demonym: «Catalans». Can we then affirm that «Catalan» and «Catalans» were the demonym for the royal nation of Aragon? At least for external observers of the Crown of Aragon, it had to be so. After all, throughout the 14th century, through maritime expansion, the Mediterranean coasts began to be frequented by sailors and merchants originating from ports, coastal cities, of the Crown of Aragon. Coasts

that, indeed, ranged from Perpignan (County of Roussillon) to Guardamar (Kingdom of Valencia), passing through the City of Majorca (Kingdom of Majorca), that is, all inhabited by Catalan-speaking Christian populations; all of them, in turn, subjects of the King of Aragon. To the eyes of a Genoese, a Pisan, a Provençal, or a Greek, the jurisdictional and territorial differences that internally marked the Crown of Aragon disappeared. Cultural elements ended up prevailing when identifying these populations nationally when circulating internationally. However, the question remains open: was there a demonym to refer to the entirety of the Christian members of the Crown of Aragon used internally and not by external observers, such as the Genoese? Are we, therefore, facing a «nation without a name»? The lack of a more or less consolidated demonym to refer to the vassals as a whole would not have prevented collective adherence. This is clearly seen in the correspondence that the various political elites of the Crown of Aragon maintained with successive monarchs. Perhaps the idea of a dynastic nation did not have its own demonym, but it is evident that it was clear, for those who proclaimed it, who constituted it and who did not.

The confederal nature of the Crown explains, therefore, the emergence of other collective identities throughout the 14th century, within the warmth of representative institutional structures. Royal correspondence and diplomacy throughout the 14th century, from the reign of James II, through Alfonso the Benign, the long period under Peter the Ceremonious, to the end of the century with John I and Martin the Humane, also shed light on the other great historical phenomenon, in terms of identity, that we witness throughout the 14th century in the Crown of Aragon, such as the emergence of new territorial identities: the Majorcan and, especially, the Valencian.

The initial investigations into the appearance of a particular Valencian identity, which would distinguish its Christian inhabitants, firstly, from the rest of the Catalan-speaking population and, secondly, from the rest of the subjects of the Crown of Aragon, came precisely through the identification of the moment in which the documentation generated – mainly – by the political elites of the city of Valencia detects an onomastic transformation of the Catalan language. That is, the moment when the bourgeoisie of Valencia began to refer to the Catalan language as «Valencian language» However, the early references, rather than confirming the existence of specific names for referring to the Catalan language spoken in various territories and kingdoms of the Crown of Aragon in the mid-14th century –

Roussillonese, Valencian, Majorcan... – speak to the existence, among its speakers, of a certain awareness of the existing dialectical nuances, evident to any individual, which, yes, could allow identifying the geographical origin of people within the same linguistic domain by the members who made it up.

The study of demonyms, whether to refer to the names of languages or to the names of national communities, can be an exceedingly arduous task, since in late medieval documentation, evidence of demonyms is especially scarce. Precisely for this reason, the identification of these demonyms and the contexts in which they appear constitute one of the main avenues that, from historiography, is taken to approach the perception and linguistic consciousness—that, at least, until the end of the 14th century also meant national – that Christian populations in Western Europe had.

In the case of the demonym «Valencians» – and its variant in the singular, «Valencian» – as well as that of «Majorcans» – and its variant in the singular, «Majorcan» – all indications point to their origin being closely related to the convening of courts and the need to name members of a particular territory who were summoned to attend them and who needed to be distinguished from the rest of the subjects of the Crown belonging to other kingdoms and territories. Thus, the demonym Valencians and Majorcans, throughout the 14th century, generally appear in documentation related to the convocation of General Courts. The fact of doing so through parliamentary documentation of an external kingdom that is neither the Kingdom of Valencia nor the Kingdom of Mallorca – which, let us remember, did not have the privilege of holding their own courts – as is the case of the Kingdom of Aragon, allows us to observe the process of the appearance of these names by observers who, in principle, did not feel like members of the communities these appellations represented. Thus, if we look at the chronology, the demonym Valencians appears in the 1360s, in the midst of the War of Castile, and remains, more or less regularly, throughout the second half of the 14th century, while the inhabitants of the Kingdom of Majorca are not referred to under the demonym Majorcans until the late 1370s.

The 14th century in the Kingdom of Valencia, however, would be marked by a politically significant episode which, despite its importance in the shaping and definitive consolidation of the kingdom throughout the 14th century, has not aroused the interest that

we consider necessary when observing it from the perspective of national identities, especially through the prism of the gestation of the first Valencian collective identity. The revolt of the Union in the Kingdom of Valencia, historically scantily studied, assimilated in its historiographical explanation to the Aragonese Unions, of an anti-monarchical noble character, thanks to recent research in recent years, has been indicated as a politically orchestrated and perpetuated reaction by the City Council of Valencia.

What information, in terms of identity, does the available documentation regarding the revolt of the Union provide us about the process of constructing the Valencian collective identity? The analysis of the documentation generated during the months of conflict between the Union and the monarchy is a good example of the historical moment we find ourselves in within the long gestation and formation of the particularistic Valencian collective consciousness within the existing national imaginaries of the Crown of Aragon. From a quantitative approach to the vocabulary used in the consulted documentation, not only by the Council and the jurors of Valencia, as well as by the members of the Union themselves, but also by Peter the Ceremonious, the first conclusion is the total and absolute absence of the demonym Valencian or Valencians, as well as that of Valencian language. We have seen the appearance of these words in the 1330s in a very specific context, such as the convocation of General Courts in the Kingdom of Valencia when referring to the members of the three estate branches. Now, however, their presence is null. The members of the Union continue to use other rhetorical solutions, especially inhabitants of the kingdom, when referring to the entirety of the inhabitants of the Kingdom of Valencia.

From the perspective of national identities in the Crown of Aragon, the Union of the Kingdom of Valencia marks another step in the construction of the differentiated political personality of the Kingdom of Valencia, a step within the phenomenon historically defined as Valencian particularism. The stage that began with the General Courts of the kingdom in 1329-1330, with the legal unification, would find a first turning point in Valencian political history that, in light of the preserved documentation related to the Valencian unionist revolt, would reinforce, above all, the legal and legislative framework of the kingdom, through the vindication and defence of the *Furs* of Valencia and the Courts, while at the identity level, we have not been able to identify significant changes in the political discourse by the civic elites of Valencia, beyond references to «the land« and the good state of the «*General*» of

the Kingdom of Valencia, which speak to a significant change in the perception of the inhabitants of the kingdom, compared to what was seen in the 1330s, with the appearance of the first evidence of the demonym Valencians. However, the phenomenon of the Union, especially the Valencian one, represents a first crack – perhaps thin and shallow, but the first, after all – among the common solidarities of the political elites that shaped the Catalan nation.

If the defence of their own legality, of the *Furs* of Valencia, as well as the involvement of the monarchy in matters concerning the Kingdom of Valencia, were two spearheads that contributed to generating a greater differentiating awareness among the Valencian political class, indigenism in favour of natives of the Kingdom of Valencia, that is, in favour of individuals born in Valencian lands, neither in the Principality nor in the Kingdom of Aragon nor in any other place in the Crown of Aragon, was another area where the construction of a singular Valencian consciousness can be seen. Logically, the phenomenon of indigenism in the Kingdom of Valencia would not gain strength until the second half of the 14th century, since decades earlier, the population of the kingdom was still dominated by recently migrated populations, mainly from the Principality of Catalonia. However, once Valencian society was dominated by second and third generations, already born in Valencian territory, the indigenist phenomenon presented itself as an irresistible, tempting justification within the oligarchic game by the main families that dominated the politics of the city of Valencia and, by extension, of the Kingdom of Valencia. The presence of natives of the Kingdom of Valencia within the main institutions of the Crown was one of the great aspirations of the Valencian patriciate. While in the 15th century is where we find this kind of claims with greater intensity, in the second half of the 14th century we begin to identify cases. On occasions, certainly interesting, which speak to the certain irrationality of the indigenist phenomenon and its practical manifestation in the field of diplomacy.

Nevertheless, the evident signs that we can observe in the documentation, throughout the 14th century, of a progressive collective consciousness taking shape, singular or particular, as a differentiated human community within the Crown of Aragon, by the political elites of the Kingdom of Valencia and the Kingdom of Majorca, Valencian identity, that is, the feeling of being Valencian, and Majorcan identity, that is, the feeling of being Majorcan, were still far from being the hegemonic collective imaginary among the entirety

of the inhabitants of the Kingdom of Valencia and the Kingdom of Mallorca, but also among their respective elites who, for particular interests, were experiencing a growing inclination towards these differentiated identities as subjects of the King of Aragon and as members, still, of the Catalan nation, based on ethno-linguistic grounds, of which they were part.

Those very political elites that were beginning to show signs of private identity claims, which made them distinguish themselves from the rest of the populations of the Crown of Aragon, are the same ones that during the second half of the 14th century, especially the elites of the city of Valencia, would be the first to claim themselves as part of this Catalan nation. Contrary to what has often been said about national identities of ethnocultural foundation – such as the «*natio Cathalanorum*» – pointing to them as natural identity inclinations, a vague and elemental sentiment of possessing the same language, without any political implication, perhaps this nature of national consciousness needs to be confined to previous chronologies, to the 11th, 12th, and 13th centuries. Thus, this consciousness of Catalan identity in the 14th century, without losing its undeniable ethno-linguistic component, also responded to material interests, economic interests, which collectively affected all its members. The Valencia-Barcelona-Palma de Mallorca triangle was an economic space that, during the second half of the 14th century, contributed especially to maintaining the Catalanism of its political elites.

The consultation of the correspondence of the jurors of Valencia, as well as that of the councillors of Barcelona, during the last decades of the 14th century, speaks to us of a kind of «golden age» of manifestations and appeals to the idea of the Catalan nation. From the end of the war with Castile in the 1370s until practically the dissolution of the Casa de Barcelona, with the death of Martin the Humane, and the subsequent political crisis of the interregnum and the Compromise of Caspe (1412), we have detected a proliferation of references in the municipal documentation of the two great cities of the Catalan nation that we have not identified in any other period of the 14th century or the 15th century. It is true, however, that the 14th century was a century of convergence of common interests among the Catalan political communities, which undoubtedly contributed to increasing manifestations of Catalanism in their institutional documents. The existence of common enemies, especially the North African Muslim powers and the Italian republics, especially Genoa motivated by common commercial activity and economic interests.

The feeling of Catalanism, however, was not exclusive to political elites united by a series of common class interests. The judicial records, certainly extraordinary in their preservation for the late Middle Ages in the Kingdom of Valencia and, still, a source to be explored in premodern identity studies, for the possibility of accessing testimonies from individuals of any social class, have also provided us with evidence of the persistence, in the late 14th century, of the Catalan identity of the inhabitants of the Kingdom of Valencia.

Specifically, it concerns a judicial process, from the Civil Justice series of Valencia, regarding the disappearance of one Pere Comte, son of a merchant family from the city of Valencia, who would have participated in the battle of Aljubarrota in 1385, as part of the company of Pere de Ribagorça, son of the Marquis of Villena, within the ranks of the army of the king of Castile, John I, who faced the army of the king of Portugal, John I. The interest of the process lies in the analysis, in terms of identity, of some of the declarations that some of the witnesses – a total of 40 – who participated in the process gave, since it allows us to know the national vision that members, from various places, had at the end of the 14th century. This process has allowed us to confirm the identification, by some of these witnesses, of the protagonist, Pere Comte, as a Catalan from the Kingdom of Valencia. A fact that confirms to us the survival of this national imaginary among social sectors of the Kingdom of Valencia at the end of the 14th century.

Regarding the 15th century, the quantitative analysis of all the collected documentation has indicated the importance that the Catalan Civil War (1462-1472) had, from an identity point of view. With this analysis, we confirm how the political crisis that opened in the 1460s between the monarchy and the Catalan political elites, not only translated into an increase in rhetorical and identity vocabulary in the documentation of the Principality but, consistently with the nature of the conflict, which had a significant impact on the rest of the lands of the Crown of Aragon, it also did so in the rest of the kingdoms.

The nature of national identities and nation ideas that we have encountered in various contexts throughout the fifteenth century show characteristics that we will find in modern times, although with magnitudes and intensities completely different from those of medieval times. The explanation for this fact can certainly be found not exclusively in the nature of

the identity phenomenon «*per se*», but especially in the context in which these manifestations occur. The Catalan Civil War, as a period of major identity manifestation of the century, we emphasize, not only in the Principality of Catalonia but in the whole of the Crown of Aragon, presents historical features coinciding in many aspects with other historical periods of the modern centuries, such as the Reapers' War (1640-1652) or the War of the Spanish Succession (1701-1715), which leads us to refer to this moment as a prelude to the modern era, in identity terms, in all the Catalan-Aragonese territories.

If we delve into detail, in the 15th century, we have focused primarily on one of the most tumultuous periods in the history of the Crown of Aragon, which began after the childless death of the last king of the House of Barcelona, Martin I, in 1410. This death would lead to a period of two years, from the death of the king to the declaration of the Compromise of Caspe in 1412, in which the territories of the crown were without a king, without a sovereign. Undoubtedly, we are facing one of the periods of greatest political instability in the history of this confederation. The interest in this episode when approaching the study of the national identities that occurred in the different kingdoms during the 15th century is certainly manifold. First, because it is a serious political crisis; second, because we find episodes of armed violence of greater or lesser intensity; third, because the collective future of the Crown and of the respective kingdoms that comprise it, and by extension of the corresponding national communities, is at stake. In short, because it is an episode in which a rich political language with identity content is generated, especially of collective self-affirmation as members of the royal nation, of the nation that had led the King of Aragon throughout the 14th century, which at that time, extraordinarily, was absent.

Undoubtedly, one of the basic elements in this process of recognition as a differentiated community is the emergence of that word with which to refer to one community or another. Indeed, we are talking about the demonym. Soon, the most important monarchies of Europe would develop their own demonym with which to refer to all their members: Castilians for the Kingdom of Castile, French for the Kingdom of France, English for the Kingdom of England... However, the Crown of Aragon, as we have seen in the previous chapter, from the very moment of its foundation in the 12th century, would present an explicit problem in this direction. Its composite nature, based on the union under a royal figure of different independent kingdoms, and in turn, of different national communities, in the classic sense

of the word, would lead to the difficulty of finding a common demonym above the different existing political communities. The logic suggested that if the prince of the monarchy called himself «King of Aragon», his vassals were the «Aragonese». However, the demonym «Aragonese» had long been assigned to only one part of the crown, to the vassals originating from the Kingdom of Aragon, one of the two original legs of the dynastic union with the County of Barcelona. Therefore, from the analysis of municipal correspondence, we have been able to learn about the multitude of forms that had to be used in this period to refer to the set of members that constituted the dynastic nation of Aragon, with one difference. While before the election of Ferdinand of Antequera the formulas mostly referred to the «Crown of Aragon», as the scope of belonging, for example, «vassals of the Crown of Aragon», following the coronation of the Trastámara dynasty, the appellations would again refer to the figure of the king, «subjects of the king of Aragon».

With the aim of studying the construction and evolution of premodern national identities in the Crown of Aragon as a whole, the study of power and, more specifically, of political communication by the power, plays a central role in our approach to such a liquid and slippery historical process as identities. As we have already pointed out on previous pages, one of the great challenges today for studies focused on national identities before the emergence of nationalism is to try to investigate the filtration of these imaginaries, of these ideas, beyond the late medieval and early modern social elite. How did various political powers transmit information to the population in pre-industrial societies where communication channels differed significantly from today's? For instance, how did a baker in 15th-century Valencia learn of the death of King Alfonso the Magnanimous in 1458 in Naples? Or that a Valencian, Alfonso de Borja, a member of one of the most powerful families in local aristocracy, had been elected Pope of Rome in April 1455? Or that Constantinople, one of Christianity's major capitals, had been conquered by the Ottomans in the spring of 1453? These events, clearly distant from the daily life of an average inhabitant in the Crown of Aragon in the mid-15th century, were nonetheless not unknown to the majority of the population. Or, at least, they were news that, in one form or another, circulated through the squares and streets of major cities like Valencia during the 14th and 15th centuries. Another question, logically, is the degree of reception and assimilation of this circulating information, certainly difficult to ascertain with the sources at our disposal. In this case, however, we will focus on the dissemination of this news, laden with

intentionality and ideology, aimed at creating what Michele Olivari studied for the Hispanic Monarchy of the 16th and 17th centuries: an early and incipient public opinion.

One of the historical sources that allows us to approach this phenomenon is the records of municipal governments, such as the council acts of the city of Valencia. Like any medieval record book, it mainly contains all the deliberations approved and executed by the municipal government of the city – in this case, the jurors and the council of the city of Valencia – as well as the elections of various magistracies and, finally, the transcription of what are known as public calls, that is, proclamations previously drafted and agreed upon by their corresponding instigator (whether the council of Valencia, the governor of the kingdom, or the monarch) which the city's trumpeter and public crier would announce, proclaim publicly in the main squares and streets of the city to the entire population what needed to be known at that moment by everyone.

Thus, the public calls of the city of Valencia are an interesting example of how the dispute for public opinion can be found long before the 17th and 18th centuries, when Michele Olivari's classical works place its origin. Likewise, proclamations by the main authorities of the city and kingdom of Valencia are a study avenue that allows us to observe the projection of a whole series of collective imaginaries, of a national and patriotic nature, onto urban societies, in this case, the royal national imaginary. Furthermore, through quantitative analysis of public calls, we can grasp the functioning dynamics of urban power in cities, in this case, Valencia throughout the late Middle Ages.

During the reign of the Magnanimous, we have identified other indicators of the evolution of national identities during the first half of the 15th century. In this case, it is the identity of Valencian regional nature, also known in historiography as Valencian particularist identity. We have several indications that point to the 1430s as the truly definitive moment of the consolidation of this identity as a regional national framework within the Crown of Aragon: both heraldically, with the modification of the flag of the city of Valencia in that decade to differentiate itself from the rest of the cities, and discursively, with the use of the demonym Valencians to refer only to the citizens of the city of Valencia and not to the rest of the kingdom's inhabitants in the 1420s, and the discomfort with the demonym Catalans in the 1430s to refer to the inhabitants of the kingdom of Valencia.

Furthermore, as mentioned earlier, the Catalan Civil War can be considered to begin with one of the most transcendent and impactful political episodes of the 15th century in the Crown of Aragon, namely the arrest and imprisonment of the son of King John II, Charles, Prince of Viana, by his own father. The significance of this decision, as we have already noted, transcended the borders of the Principality, becoming a political matter concerning all the territories under the sovereignty of the King of Aragon. The arrest of the prince and the subsequent outbreak of civil conflict in the Principality have been widely considered one of the most important political crises of Catalan-Aragonese monarchy in its history, but from our point of view, this conflict must also be considered one of the most decisive moments in the evolution of existing national identities in the Crown of Aragon, as the evolution of the war would have important consequences on the nature of some of the national imaginaries, especially those appealing to solidarities that transcended regional limits.

From an identity standpoint, the Kingdom of Valencia approached this institutional crisis riding on the wave of singularizing identity claims, that is, with a discourse in particularist national key, especially from the political oligarchy of the kingdom, after almost a century of evolution and maturation of an identity that limited its scope to the regional borders, largely as an ideological weapon used by the municipal government of Valencia in its aim to vie for political preeminence with the other territories of the crown, especially with the Aragonese elites and, above all, with the elites of the Principality of Catalonia, represented in the municipal government of Barcelona. However, this political discourse still, in certain contexts, hinted at a certain survival of the Catalanism of the Valencians, which during the 13th and 14th centuries had been quite explicit in the documentation.

In fact, a few years before the outbreak of war, we have clear indications of the progressive limitation of the Catalan national imaginary to the borders of the Principality among its political elites. In this regard, the praise lavished on the «nation of Catalonia» rather than the «Catalan nation», by Cardinal Margarit, Bishop of Elne, at the courts of Barcelona in 1454 is extraordinary from a historical legitimacy perspective. In response to the military aid proposal presented by Queen Maria of Castile in favor of Alfonso the

Magnanimous and his Italian wars. Indeed, the civil conflict has been shown to be an intense period of particularism claims by the various political elites involved, thus distancing the possible bonds of common belonging that might still have survived.

In this trend, the imprisonment of Prince Charles by his father, King John, and its consequences further widened the national estrangement between Catalonia and the Kingdom of Valencia. The Valencian political elites wanted nothing more than to avoid being considered by the crown as allies of the Catalan insurgents. This desire would somewhat explain their openly royalist stance and their clearly evasive attitude towards the Catalan deputies' appeals to join the claims of the Generalitat of the Principality.

The Capitulations of Vilafranca, on the other hand, represented a new chapter in the national estrangement between Valencians and Catalans. The indigenous claims of the Catalan Generalitat in favour of the omnipresent presence of «Catalans native to the Principality» in the king's council and high positions of royal justice, to the detriment of the rest of the political communities of the crown, provoked the reaction of the Valencian patriciate and, by extension, the consolidation of an increasingly explicit confrontation that would definitively materialize with the beginning of the war in the summer of 1462. Thus, the absence of cross-correspondence between the two *Generalitats* throughout the armed conflict confirms the clearly antagonistic attitude maintained by the two political elites throughout the war.

Nevertheless, the differences observed in the discourse of the Catalan deputies in the letters addressed to the Majorcan patriciate have been interesting, where the arguments and rhetoric used contain national identity elements that still appeal to the shared Catalan nation, such as the concept of «Catalan mass», referring to the origin of the inhabitants of the islands, or openly considering the inhabitants of the island of Menorca as «Catalans» by the end of the war. Rhetoric and argumentation that have not been found in any way in the correspondence addressed to the Kingdom of Valencia. The correspondence of the Generalitat of Catalonia has allowed us, moreover, to analyse some examples of «patriotic» rhetoric. Indeed, expressions clearly of national content with the aim of exalting the homeland, in this case Catalonia. References to the strength of the Catalans or their bravery are frequent among the letters we have consulted. Rhetorical resources that the deputies

used with the aim of conveying to their recipient a sense of national collectivity and at the same time of alterity towards the enemies.

While the Principality of Catalonia would have taken particularism claims to their ultimate consequences, declaring war on their king and militarily confronting the rest of the political communities within the Crown, even those with which it shared national imaginaries, in the city of Valencia, the singularizing purpose remained a mere façade. The separatist claims advocated by the patriciate of the city of Valencia throughout the 15th century never went beyond mere rhetoric and grandiloquent vocabulary, thus leaving the idea of a «Valencian nation» without a concrete political horizon. This lack of horizon was mainly caused by the change of scenario that occurred a few years after the end of the Catalan Civil War. With the marriage between the young Prince Ferdinand and the Castilian princess Isabella (1469), and the subsequent dynastic union between the Crown of Aragon and the Kingdom of Castile, materialized in the signing of the Concord of Segovia (1475), the Kingdoms of Aragon, Valencia, and Majorca, as well as the Principality of Catalonia, and the rest of the overseas territories of the Crown of Aragon, came to be framed within a much broader political context, such as the Hispanic Monarchy, in which it soon became evident how the Catalan-Aragonese territories became part of the political and economic periphery of the new territorial framework headed by Ferdinand the Catholic (1479-1516) and Isabella I of Castile (1474-1504). The struggle for hegemony among Barcelona, Valencia, and Zaragoza was completely dismantled overnight, without reason, as a consequence of a Castilian reign that set the pace and concentrated the power of the emerging monarchy. Moreover, from an economic perspective, this change in political reality was accompanied by the progressive shift of mercantile weight from the Mediterranean to the Atlantic Ocean. A new economic space that would be exploited for Castilian interests, gradually dismantling the mercantile prominence of the Crown of Aragon.

The changes occurring in grand politics and geopolitics would also have consequences on the world of culture and, by extension, on the national imaginaries of the various political communities of the Crown of Aragon projected in the chronicles or historiography of the time. The transition from a Catalan-Aragonese monarchy, with a predominance of the

Catalan component, to a hegemonically Castilian monarchy, as was the Hispanic Monarchy, led intellectuals native to the Crown of Aragon to adapt their service to the new Hispanic project that was beginning to develop. This positioning, especially among the chroniclers of the 16th century, often included the renunciation of the Catalan language in favour of the Castilian language, considered more prestigious and widely understood. Thus, the diary and chronicle of the chaplain of Alfonso the Magnanimous are paradigmatic examples of the identity situation found in the Crown of Aragon post Catalan Civil War. Simultaneously, in the Principality of Catalonia, we also find some examples of chronicles pointing in a similar direction. The work of the citizen of Barcelona, Gabriel Turell, Recort, probably written in 1476, is noteworthy.

The peak of particularism in the Crown of Aragon represented by these historiographical works at the threshold of the dynastic union between the Catholic Monarchs must also be considered as the basis from which the historiography produced in the early 16th century would build its narrative of the past, now in service of the new Hispanic project, in which the possible supra-regional national imaginaries that had been shaped over time under the umbrella of the Catalan-Aragonese monarchy now disappeared completely.

Not only that, but the particularism that had been brewing among the political elites of the respective territories and kingdoms was now subordinated to a new supra-regional identity, promoted from the imperial court, encompassing all the vassals of the Catholic Majesty. This change in mentality among the intellectuals of the time is clearly seen in the work of Martí de Viciana, *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*. In addition to the linguistic renunciation, preferring the Castilian language to the author's own language, Catalan, in Viciana's historical narrative, we witness an exaltation of the «homeland» and the «nation» of Valencia, but always subordinating it to the Hispanic project, which began to be synthesized in the reference to the «Spanish nation», of which Valencians, Catalans, Majorcans, and Aragonese were part. A Spanish nation that would come to redefine, in the transition from the 15th to the 16th century, the idea of dynastic nation that from the mid-14th century, the Catalan-Aragonese monarchs had tried to implant in the entire Crown of Aragon.

With the end of the Catalan Civil War (1462-1472), we witness the beginning of a «valley» period, of long duration, which extends basically throughout almost the entire 16th century, in which the manifestations in institutional documentation show a stage of «low intensity», if compared with the period of the war and the first decades of the 15th century, when, as we have seen, there would have been a relatively sustained growth, in all the kingdoms and lands of the Crown of Aragon, until the outbreak of the political crisis in the Principality. This valley or period of low intensity would last, at least in the case of Catalonia, until the beginning of the 17th century, when again a period of reactivation of identity manifestations in political vocabulary would begin, leading to the War of the Reapers. Similar studies focused on these modern chronologies, centred on the Kingdom of Valencia, the Kingdom of Majorca, and the Kingdom of Aragon would be necessary in the future to observe if we are witnessing a similar phenomenon.

However, despite the quantitative analysis of these manifestations, the qualitative analysis allows us to analyse the discursive transformations in terms of identity that we have been seeing in the field of historiography and culture. In the case of the Kingdom of Majorca and its elites, we have been able to identify some of the most interesting examples of patriotic exaltation, limited to the particular Majorcan national imaginary, through the promotion of one of the most important cultural figures of the island of Majorca, Ramon Llull (1232-1316), considered one of the first great authors of Catalan literature, born in the City of Majorca. The reign of Ferdinand the Catholic also provides examples of the urban elites of the Crown of Aragon embracing the new identity framework represented by the idea of the Hispanic dynastic nation, especially with the new interlocutors of the Kingdom of Castile, with whom, from the 1470s, they began to share sovereignty, that is, «empire».

In this process, we reach the time of the Germanies, which has been considered by many as the milestone marking the transition from medieval to modern times in the Crown of Aragon. The significance of this moment in the political and social history of the Hispanic Monarchy has been widely noted by numerous studies and works in recent decades, especially in the last years, with the recent celebration of 500 years since the event, and the historiographical production that has followed. Here, however, we would like to reflect on the impact that these revolts, with such a marked popular character, had on the existing national identities in the Kingdom of Valencia and the Kingdom of Majorca. In the

Principality of Catalonia and the city of Barcelona, on the other hand, within the particularism and «Hispanicist» dynamic that we have recently studied, there were no major episodes of solidarity, and their political elites, especially the councillors of Barcelona, during the period of revolts in Valencia and Majorca, were primarily concerned with quelling any kind of tumult, collaborating closely with the heads of the guilds, with the aim of avoiding any infection regarding the processes that were occurring outside the borders of the Principality, and secondly, by all means, to demonstrate their loyalty to the monarchy. These positions certainly resemble those seen in the 14th century with the outbreak of the Union revolt in Valencia, as well as the positions adopted by the Valencian elites during the Catalan Civil War.

Observing the concentration of identity manifestations in the institutional documentation consulted, we note that, despite the political magnitude of the revolts, they remain far from the dimension achieved decades earlier with the Catalan Civil War and, of course, even further from the subversive episodes of the 17th and 18th centuries. Indeed, the Germanies revolts are situated right in the centre of the valley shown in the graphs. The case of the Kingdom of Valencia, however, shows a different trend. Although the total number of appeals during the Catalan Civil War is higher than those identified for the years of the Germanies, mainly as a consequence of the large number of references to the demonym «Catalans», it is during this period of revolts in the early 16th century that we have more references to the demonym «Valencians», as well as to the concept of «the land». It is interesting to observe how, in this chronology, unlike other moments in the Late Middle Ages, a large part of the references to Valencians are to refer to merchants and international commercial transactions.

This disappearance of one of the three nation ideas that had been present among the territories of the Crown of Aragon would be accompanied, almost immediately in time, by a political change that would mark the identity future of the confederation territories. The dynastic union between the Crown of Aragon and the Kingdom of Castile in the 1470s would initiate a transformation process of the dynastic nation idea. The nation constituted by all the vassals of the incipient Hispanic Monarchy would begin to be built upon Castilian hegemony, leaving the territories of the Crown of Aragon in a peripheral position. The particularistic processes that had constructed kingdom-based identities in the Crown of

Aragon were now subordinate to the idea of the dynastic nation emerging in the last decades of the 15th century. This latter process, we have been able to trace through historiographical production, both from the late 15th and early 16th centuries, as well as through the process of Castilianization initiated by the monarchy. The study of royal correspondence addressed to the councillors of Barcelona points to the 1490s as the decisive moment in this process. Meanwhile, kingdom-based patriotism would have reached one of its peaks during these times, adopting the traits that it would present in the subsequent centuries. The Germanies revolts in the Kingdom of Valencia and the Kingdom of Majorca would be the scenarios where this kind of homeland claims would have best flourished, developed, and framed within an idea of Spain, championed by 16th-century historiography, which would embark on its historical path leading it until the end of the pre-modern times.

INTRODUCCIÓ: JUSTIFICACIÓ, FONTS I METODOLOGIA - QUIN NOSALTRES?

Quan al segle XIII la notícia de la conquesta de la ciutat de València per part de Jaume I va transcendir per tota la cristiandat, Matthew Paris, monjo benedictí anglès, anotava en la seua *Chronica Majora* la fita bèl·lica, congratulant-se i fent-ne ús d'un «nosaltres» específic, «*nostrates igitur felici*». ¿Quin significat té aquest «nosaltres»? ¿Què significa per a un monjo benedictí anglés, com Matthew Paris, aquest «nosaltres»? ¿Qui componia aquest «nosaltres»?

Un cas semblant el trobem dos segles després, ara de la mà d'un notari valencià, Jaume Vinader, qui en l'any 1450, en el context de les campanyes italianes del rei Alfons el Magnànim, anotava en un dels seus protocols notarials com en «*Die lune, VII*^{a} *setembris,* se cridà la pau de venicians e de florentins ab nosaltres». Novament, trobem un altre exemple de l'ús del «nosaltres». La pregunta torna a ser lògica: quin significat té aquest nosaltres? Qui componia aquest «nosaltres»? En què es diferencia aquest «nosaltres» respecte del «nosaltres» de Matthew Paris al segle XIII? Indubtablement, aquests dos casos fan referència a col·lectivitats humanes, «imaginades», amb les quals els autors s'autoidentifiquen com a membres d'aquestes. ¿De quines col·lectivitats estem parlant? Contemporàniament, per què el capellà d'Alfons el Magnànim, en el seu famós dietari, assenyala en 1456 l'anada de «valencians» a la cort romana de Calixt III com a cortesans i, anys després, amb la mort d'aquest, recorda la gran adversitat que havien despertat entre els romans els «cortezans catalans» que es trobaven amb el difunt papa? A què respon aquesta variabilitat de gentilicis? Per «valencians» s'estava referint a naturals del regne de València? O només a nascuts en la ciutat de València? I per «cortezans catalans»? Als naturals del principat de Catalunya? A tots els cortesans catalanoparlants, incloent-hi els valencians i mallorquins? Al conjunt de súbdits del rei d'Aragó, incloent-hi els aragonesos?

En el primer dels casos és obvi pensar que el «nosaltres» fa referència a una col·lectivitat de tipus religiós. En el context del segle XIII, en què les fronteres de la cristiandat llatina es trobaven en expansió, especialment en la frontera sud, és a dir, a la

península Ibèrica, la identitat religiosa jugava un paper molt important, sobretot com a alteritat respecte de l'altra gran comunitat religiosa amb presència a la Mediterrània, la musulmana. Per tant, Matthew Paris, com a cristià, es congratula de les victòries militars aconseguides per Jaume I, príncep de la cristiandat, contra els infidels. No obstant això, ¿existia al segle XIII algun altre tipus de col·lectivitat a banda de la religiosa? Etnoculturals? Polítiques?

La construcció del que ha estat anomenat per la historiografia com «Estat modern» a l'Europa Occidental al llarg de la baixa edat mitjana aviat generaria col·lectivitats polítiques. ¿És el «nosaltres» de Jaume Vinader una evidència de la vigència d'alguna identitat política? Possiblement sí, ja que fa referència a una victòria d'un rei amb el qual s'identifica el notari com a súbdit. Però, ¿aquesta identitat política quina naturalesa té? Quins límits té? Quina col·lectivitat humana comprén? Fins a quin punt podríem considerar eixe «nosaltres» de Jaume Vinader una evidència d'una identitat nacional? Quina naturalesa tenien les nacions en la baixa edat mitjana? Quins arrels té la identitat nacional baixmedieval? Quin paper jugava en la Corona d'Aragó del segle XV? I en la del segle XIV? El mateix hem de preguntar-nos sobre Melcior Miralles. El gentilici «valencians» que fa emprar en 1450, ¿és un gentilici d'una col·lectivitat política? ¿D'una comunitat nacional? Per què no empra el mateix gentilici anys després quan s'està referint clarament als mateixos individus?

Per a poder respondre a totes aquestes preguntes, des d'una perspectiva històrica, haurem de cercar respostes en el present, en estudis que se centren en les identitats col·lectives – també de les nacionals – al segle XXI. Un segle que, segons el controvertit politòleg Francis Fukuyama, gira entorn a les identitats. Si el segle XX havia estat el segle de les diferències de classe, la pugna entre els empresaris i els treballadors, entre un model socioeconòmic socialista i un altre capitalista, Fukuyama afirma que el segle XXI està sent el segle de les identitats, en el qual les diferències de classe i les reivindicacions de classe han estat superades, com a eix central de les polítiques, per les diferències identitàries: de gènere, sexuals, racials, religioses, nacionals...[1] No obstant això, a diferència dels segles XIX i XX, en què els individus – en principi – eren monocolors des del punt de vista

[1] FUKUYAMA, Francis, *Identidad. La demanda de dignidad y las políticas de resentimiento*, Barcelona, Deusto, 2019.

identitari, al segle XXI les persones semblen mostrar-se més polièdriques, multi-identitàries, en definitiva: una persona pot identificar-se com a bisexual, al mateix temps que com a dona, negra, musulmana i francesa. Són identitats fluctuants, les quals segons el context social prenen major o menor protagonisme en la identitat personal de cadascú. Però, ¿dins d'aquesta fluctuació s'hi donen jocs de contrapès? És a dir, dins d'aquest ampli ventall d'identitats, ¿què pesa més a l'hora d'identificar-se una persona? Posem un exemple: en un jueu nascut als Estats Units d'Amèrica, ¿què pesa més en la seua identitat personal? la identitat nacional com a estatunidenc, o la seua identitat religiosa com a jueu? Els jueus i les jueves que es troben dins dels òrgans de govern de la Casa Blanca, ¿les seues decisions en relació al conflicte obert a Palestina es mouran pels interessos polítics dels Estats Units en Orient Pròxim, com a membre destacat de l'OTAN i un dels principals aliats de la Unió Europea, o pels interessos religiosos com a membres d'una col·lectivitat religiosa amb les característiques del judaisme i les seus implicacions en el govern sionista d'Israel?

¿Aquesta naturalesa multidimensional de les identitats de les persones és només una característica més de les identitats col·lectives contemporànies, o també la trobem en les identitats col·lectives anteriors a les revolucions liberals de finals del segle XVIII? ¿Quina naturalesa tenien les identitats col·lectives i, concretament, les identitats nacionals en l'època premoderna? La idoneïtat de parlar o no de nacions en els temps previs a l'aparició del nacionalisme ha estat un tema de discussió molt recurrent entre la historiografia especialitzada. Benedict Anderson, en la seua cèlebre obra *Imagined Comunities*, considera que les arrels culturals d'allò que després en el segle XIX serien les «nacions» – fins avui en dia, en certa mesura –, es troben en les societats preindustrials, primerament, des de gairebé la nit dels temps, amb les comunitats religioses – el judaisme, el cristianisme, l'islam... – , i després, a partir de l'Edat Mitjana, amb les comunitats dinàstiques o "regnes dinàstics". Aquests serien, així doncs, les primeres comunitats imaginades que s'haurien donat a les societats anteriors a la Revolució Francesa. Per la seua banda, Anthony D. Smith reconeixeria els arrels de les nacions modernes i contemporànies en l'edat mitjana en forma d'ètnies que haurien evolucionat al llarg dels segles, a través d'un procés de politització d'aquestes col·lectivitats, fins arribar a les nacions dels segles XIX i XX. Un dels obstacles més grans que assenyalen els «modernistes» – aquells que neguen l'existència de nacions abans del segle XIX – al respecte és la dèbil consciència nacional que hi hauria entre la majoria de la població, a diferència dels temps moderns en què el nacionalisme esdevé un

moviment polític de masses. Com a molt, alguns arriben a reconèixer una certa consciència nacional entre les elits polítiques medievals. Ara bé, ningú està dient que els imaginaris col·lectius nacionals que es donaren en la baixa Edat Mitjana fossen els mateixos que a l'època contemporània, ni que les nacions que impulsaren el nacionalisme modern fossen les mateixes que les nacions de l'Europa del segle XV. Quelcom semblant es va argumentar en el debat sobre la idoneïtat d'emprar el terme «classe social» en les societats medievals, ja que, malgrat que objectivament en els segles preindustrials no existia encara el moviment obrer ni tampoc la consciència de classe com la trobem als segles XIX o XX, el terme «classe social» permet a la historiografia analitzar les societats feudals, atès que no cal que hi haja consciència de classe per a poder parlar de classes socials, perquè si anem a les societats premodernes i analitzem les relacions socials entorn al capital i la producció, és innegable que hi havia relacions de classe.

Els temps medievals ens han deixat nombroses evidències en forma de literatura o de fonts primàries que ens parlen de l'existència d'imaginaris nacionals més enllà de l'imaginari religiós – omnipresent i hegemònic, tot siga dit. No debades, el terme «*natio*», o «nació» en català, és emprat en la documentació, de tipus polític, religiós o literari, que ens ha arribat fins els nostres dies. Altrament, la mateixa existència de gentilicis des d'almenys el segle XIII – «catalans», «castellans», «aragonesos»... – evidència l'existència d'imaginaris col·lectius de tipus etnocultural i, posteriorment, de tipus polític.

¿Un jueu nascut en Morvedre a principis del segle XIV, a qui retia més lleialtat, al rei d'Aragó, com a súbdit seu, o a un correligionari nascut en Zamora o en Gènova? ¿Un escrivà de la ciutat de València – lògicament, catalanoparlant – nascut a Xàtiva, però amb familiars a Tarragona i a Eivissa, com s'autoidentificaria nacionalment? Com a xativí? com a valencià? com a català? com a súbdit del rei d'Aragó? I fins i tot, s'autoidentificaria nacionalment, o aquesta és una identificació que un individu de l'Edat Mitjana no podia ni tan sols plantejar-se? Per a poder respondre a totes aquestes qüestions, haurem de comptar amb un ampli ventall documental que ens permeta poder analitzar les diverses manifestacions de tipus col·lectiu que podem detectar-hi.

Lògicament, les primeres decisions metodològiques d'aquesta investigació ens condueixen inevitablement al mètode històric, consistent en la lectura i anàlisi crític de les

fonts primàries, en el nostre cas de tipus documental i de caràcter públic en la seua majoria. En efecte, la gran majoria de la documentació que consultem en aquest treball es troba conservada en els riquíssims registres produïts per les escrivanies públiques de la Corona d'Aragó, els quals s'han conservat en gran volum en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, l'Arxiu del Regne de València, l'Arxiu Municipal de València o l'Arxiu del regne de Mallorca.

Concretament, hem treballat el registre de lletres closes de la ciutat de Barcelona, és a dir, el registre de la còpia de les cartes enviades pels consellers de Barcelona. Hem consultat els volums següents, que abasten un arc cronològic de llarg abast, entre els anys 1381 i 1514: AHCB, 1B. VI-1, AHCB, 1B. VI-2, AHCB, 1B. VI-3, AHCB, 1B. VI-8, AHCB, 1B. VI-9, AHCB, 1B. VI-21, AHCB, 1B. VI-22, AHCB, 1B. VI-23, AHCB, 1B. VI-24, AHCB, 1B. VI-25, AHCB, 1B. VI-33, AHCB, 1B. VI-34 i AHCB, 1B. VI-41. Igualment, de la Diputació del General del principat de Catalunya, hem consultat el següents volums de correspondència, constituïts, novament, per la còpia de la cartes enviades pels diputats, en aquest cas durant els anys de la Guerra Civil Catalana (1460-1472): ACA, Generalitat, N-902, ACA, Generalitat, N-902, ACA, Generalitat, N-672, ACA, Generalitat, N-903, ACA, Generalitat, N-904, ACA, Generalitat, N-673, ACA, Generalitat, N-678, ACA, Generalitat, N-674, ACA, Generalitat, N-675, ACA, Generalitat, N-676, ACA, Generalitat, N-677, ACA, Generalitat, N-905, ACA, Generalitat, N-679, ACA, Generalitat, N-919, ACA, Generalitat, N-680, ACA, Generalitat, N-681, ACA, Generalitat, N-682, ACA, Generalitat, N-683, ACA, Generalitat, N-684, ACA, Generalitat, N-685, ACA, Generalitat, N-686, ACA, Generalitat, N-687, ACA, Generalitat, N-688, ACA, Generalitat, N-689, ACA, Generalitat, N-690, ACA, Generalitat, N-691, ACA, Generalitat, N-692, ACA, Generalitat, N-693. Així com els volums d'altres cronologies, com l'ACA, Generalitat, N-953 i l' ACA, Generalitat, N-957.

Continuant amb la documentació consultada, conservada a la ciutat de Barcelona, hem treballat el registre de lletres reials, que permet consultar les cartes rebudes pel govern municipal de Barcelona de part de la monarquia. Novament, abastant un arc cronològic ampli, dels anys 1269 al 1537, hem treballat els següents registres: 1B. IX. A-1, 1B. IX. A-2, 1B. IX. A-3, 1B. IX. A-4, 1B. IX. A-5, 1B. IX. A-6 i 1B. IX. A-7. A més a més, hem analitzat algunes de les cartes conservades al registre de lletres comunes originals, en què

hom pot consultar les cartes originals rebudes per part de la ciutat de Barcelona. Concretament, hem treballat el registre 1B. X-33, corresponent a la correspondència rebuda durant l'any 1463.

Pel que fa a la documentació relativa al regne de València, hem buidat, primerament, el registre de lletres missives de la ciutat de València, conservat a l'Arxiu Municipal de València. Amb un abast cronològic de llarga durada, de l'any 1334 al 1521, hem treballat els volums: AMV, g^3-1, AMV, g^3-3, AMV, g^3-4, AMV, g^3-5, AMV, g^3-6, AMV, g^3-7, AMV, g^3-8, AMV, g^3-10, AMV, g^3-11, AMV, g^3-14, AMV, g^3-23, AMV, g^3-24, AMV, g^3-25, AMV, g^3-26, AMV, g^3-27 i AMV, g^3-41. A més a més, hem analitzat alguns dels volums dels manuals de consells, amb un abast cronològic que va de l'any 1306 al 1470: AMV, A-1, AMV, A-3, AMV, A-4, AMV, A-16, AMV, A-24, AMV, A-29, AMV, A-32, AMV, A-37 i AMV, A-38. De la Diputació del General del regne de València, la seua correspondència ha estat consultada al registre conservat a l'Arxiu del Regne de València. Els volums analitzats, amb una cronologia que va del 1456 al 1509, han estat: ARV, 1946, ARV, 1947, ARV, 1948 i ARV, 1949. Finalment, la documentació judicial consultada, pertany als següents volums del Justícia Civil de València: ARV, Justícia Civil del segle XIV 513, ma 36; ma 39; ma 40 i ARV, Justícia Civil del segle XIV 514, ma 42. La documentació pròpia del regne de València s'ha completat amb la consulta dels manuals de consell d'algunes viles del regne, com Castelló de la Plana: AMC, Llibre de Consell de 1374-1375.

Respecte a la documentació relativa al regne de Mallorca, hem treballat, d'una banda, el registre de correspondència dels jurats de la ciutat i regne de Mallorca, conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca. La seua cronologia va de l'any 1454 al 1521. Els volums són: ARM, 679, ARM, 680, ARM, 681, ARM, 682, ARM, 683, ARM, 684 i ARM, 689. D'altra banda, també hem analitzat alguns dels volums d'actes del Gran i General Consell del regne de Mallorca: ARM, AGC, 2, ARM, AGC, 8 i ARM, AGC, 9.

Finalment, sobre la documentació reial, emesa des de la cancelleria de la monarquia catalanoaragonesa, conservada fonamentalment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, hem consultat els següents volums. De processos de corts, ACA, Cancelleria, Processos de Corts, 7, ACA, Cancelleria, Processos de Corts, 9; de cartes reials, ACA, Cartes Reials, caixa 37,

núm. 4823, ACA, Cartes Reials, caixa 24, núm. 3347; ACA, Cancelleria, Cartes Reials, llig. 7, núm. 18, ACA, Cancelleria, Cartes Reials, llig. 10, núm. 6; de l'extraordinari registre de cancelleria els següents volums: ACA, Cancelleria, Reg. 55, ACA, Cancelleria, Reg. 73, ACA, Cancelleria, Reg. 235, ACA, Cancelleria, Reg. 244, ACA, Cancelleria, Reg. 338, ACA, Cancelleria, Reg. 396, ACA, Cancelleria, Reg. 511, ACA, Cancelleria, Reg. 869, ACA, Cancelleria, Reg. 885, ACA, Cancelleria, Reg. 908, ACA, Cancelleria, Reg. 1071, ACA, Cancelleria, Reg. 1074, ACA, Cancelleria, Reg. 1117, ACA, Cancelleria, Reg. 1129, ACA, Cancelleria, Reg. 1136, ACA, Cancelleria, Reg. 1150, ACA, Cancelleria, Reg. 1151, ACA, Cancelleria, Reg. 1086, ACA, Cancelleria, Reg. 1189, ACA, Cancelleria, Reg. 1410, ACA, Cancelleria, Reg. 1522, ACA, Cancelleria, Reg. 1707, ACA, Cancelleria, Reg. 1951, ACA, Cancelleria, Reg. 2037, ACA, Cancelleria, Reg. 2069. Quant als processos de cancelleria, destaquem: ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/1, ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/2, ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/3 i ACA, Cancelleria, Processos, llig. 132/1.

D'altra banda, en els darrers anys s'ha produït una proliferació d'edicions crítiques de documents, col·leccions diplomàtiques, que indubtablement representen una gran oportunitat per a consultar documentació que, del contrari no hauríem pogut estudiar. Un dels casos més importants, pel volum de documents que representa, és l'edició de les corts i parlaments del regne d'Aragó, les *Acta Curiarum Regni Aragonum*. Gràcies al treball del grup de recerca CEMA, de la Universidad de Zaragoza, comptem amb la possibilitat d'accedir a pràcticament tota la documentació generada en el marc de la celebració de corts al regne d'Aragó, des de principis del segle XIII fins a principis del segle XVI, ajustant-se, així doncs, perfectament a la cronologia i els objectius del present treball. Respecte a la resta de fonts editades consultades, destacar el *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, els *Parlaments a les Corts Catalanes*, la *Col·lecció Documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó,* el *Diplomatari de la Unió*, el *Diplomatari de l'Orient Català*, l'*Epistolari de Pere el Cerimoniós* o les *Corts Valencianes* de 1238-1326 i 1417-1418.

Respecte a la metodologia de recerca que hem portat endavant, aquesta ha estat mixta, és a dir, d'una banda, emprem l'anàlisi qualitativa de les fonts, parant especial atenció als discursos i a la terminologia emprada, no sols de les institució polítiques de la Corona d'Aragó, sinó també la utilitzada en els tribunals per part de la resta de la societat en les

seues declaracions, com és el cas, per exemple, del procés judicial de Pere Comte, que tractem en el capítol quart. A través de la confecció d'una base de dades molt àmplia, gràcies a la recopil·lació de referències amb contingut identitari, hem extret tendències i evolucions des del segle XIII a principis del segle XVI, analitzant qualitativament les referències d'interès a través de la seua contextualització històrica. D'altra banda, l'anàlisi qualitativa ha estat complementada per una anàlisi quantitativa, especialment de la correspondència institucional, amb la idea de poder realitzar gràfiques que il·lustren l'evolució del vocabulari en la llarga durada. Indirectament, la nostra recerca ens permetrà també a través de l'anàlisi de la documentació, poder conèixer amb més profunditat el funcionament de les escrivanies públiques, sobretot les de les diputacions generals, com la del regne de València o la del principat de Catalunya. El llibre d'Agustín Rubio sobre l'escrivania municipal de la ciutat de València ens pot servir com a referent en aquesta qüestió.[2]

Altrament, la consulta de registres judicials ens pot oferir elements interpretatius interessants sobre les percepcions col·lectives del gruix de la població i, així doncs, poder oferir una anàlisi sociològica a partir de la comparació d'aquestes manifestacions amb els discursos elaborats per les classes socials dominants. L'anàlisi de tota aquesta documentació, així doncs, l'emmarquem del que ha estat anomenada la «història conceptual». Una història, l'inici de la qual ha estat ubicat, per part de l'especialista en història conceptual Reinhart Koselleck, en l'obra filosòfica de Hegel (1770-1830) o, en el seu defecete, al seu cercle més pròxim de deixebles.[3] Aquesta disciplina s'ha anat consolidant en els darrers anys amb importants aportacions de la teòrics de la ciència fins al punt que ha despertat l'interès no només entre la historiografia, sinó també entre la resta de les ciències socials i les humanitats, com a conseqüència del major interès per entendre la gran variabilitat de xarxes semàntiques que s'han anat teixint al llarg del temps. Es tracta de deixar de considerar els conceptes com a simples contenidors neutres o objectius, que ens parlen sobre fets històrics, per a passar a ser objectes d'estudi i reflexió que ens permeten accedir a noves perspectives que ens ajuden a entendre l'evolució històrica de

[2] RUBIO VELA, Agustín, *L'escrivania municipal de València als segles XIV i XV: burocràcia, política i cultura*, València, Generalitat Valenciana, 1995; SÁNCHEZ DE MOVELLÁN, Isabel, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004.
[3] KOSELLECK, Reinhart, *Historias de conceptos. Estudios sobre semántica y pragmática del lenguaje político y social*, Madrid, Trotta, 2012, p. 28.

les societats al llarg del temps.[4] En aquest cas, els conceptes que hem rastrejat en la documentació al llarg de la nostra cronologia han estat, principalment, el de «nació», «terra», «pàtria», així com els diversos gentilicis que s'empraven dins de la Corona d'Aragó per a referir-se a les comunitats nacionals: «catalans», «aragonesos», «valencians» i «mallorquins».

Així, el nostre objectiu serà centrar-se en aquella documentació medieval que ens proporcione informació de tipus discursiu i narratiu. D'una banda, en l'àmbit polític i administratiu – com a esferes de generació d'ideologia, d'identitat política – la correspondència de les institucions, ja siga municipal, regnícola o monàrquica; pregons, declaracions públiques i intervencions en sessions de corts, per a poder comparar els discursos generats per la política municipal, la regnícola i la monàrquica, comparar-les i detectar similituds i, especialment, diferències. Aquesta tipologia de fonts, així doncs, ens ha aportat informació sobre els possibles imaginaris col·lectius imperants entre les elits polítiques i socials, i així poder estudiar la seua naturalesa, el seu procés de construcció i de vigència, les fluctuacions dins de la possible varietat de discursos i d'identitats col·lectives, com també la seua naturalesa política i nacional. A més a més, tractem d'abordar alguns dels aspectes assenyalats en el seu moment per l'historiador neerlandés Peter Hoppenbrowers: tractar d'aproximar-nos a les percepcions nacionals de la majoria social a través dels estereotips, bromes de tipus ètnic, insults, pregàries, etc., a través de cròniques, obres literàries, així com processos judicials que ens aporten la transcripció de les intervencions d'individus per a poder detectar expressions d'aquests tipus en les seues declaracions davant dels tribunals.[5] L'estudi de les crides públiques i pregons, per exemple, ha estat utilitzat com una proposta metodològica d'estudi a l'hora d'aprofundir en la difusió d'imaginaris i d'ideologia entre el gruix de la població.

Ara bé, ¿en quins moments històrics hem aplicat, amb especial incidència, aquesta metodologia? La immaterialitat del nostre objecte d'estudi en fa especialment difícil l'anàlisi, sobretot a l'hora de poder identificar-lo entre la documentació medieval. Avui en

[4] CAPELLÁN, Gonzalo, FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier (eds.), *Conceptos políticos, tiempo e historia*, Santander, Universidad de Cantabria, 2013.
[5] HOPPENBROUWERS, Peter, «The Dynamics of National Identity in the Later Middle Ages» a STEIN, Robert (ed.), *Networks, Regions and Nations: Shaping Identities in the Low Countries*, Leiden, Brill, 2009, pp. 19-41.

dia és ben fàcil poder estudiar els discursos nacionals. Només cal engegar la televisió i veure qualsevol programa o qualsevol butlletí de notícies de qualsevol canal de televisió espanyol – que representa el 99% de l'oferta televisa a l'Estat espanyol – per a delitar-s'hi amb les contínues mostres de nacionalisme banal – i en els últims temps, directament, de nacionalisme explícit; o llegir els estudis sociològics fets a partir d'enquestes directes amb la ciutadania en què s'interroga directament pels seus sentiments nacionals. En canvi, en el regne de València, en el principat de Catalunya o en el regne d'Aragó del segle XV no comptem amb aquesta avantatge. Tot el contrari, les expressions amb contingut identitari – encara que siga ben implícit – s'han demostrat realment difícils de detectar. En canvi, certs moments puntuals s'han vist per la historiografia especialitzada com moments idonis per a estudiar i analitzar aquest fenomen. ¿Què tenen en comú la guerra de la Unió (1347-1348), la guerra de Castella (1356-1376), l'Interregne (1410-1412), la guerra de Castella (1429-1430), la guerra civil catalana (1462-1472) o les Germanies (1520-1521)? En primer lloc, es tracta de moments en què els territoris de la Corona d'Aragó es trobaren immersos en importants crisis polítiques, bé internes o externes, o bé en una situació de violència política que desembocaria en fets d'armes de major o menor intensitat. En segon lloc, està en joc el futur de l'estructura política de la Corona d'Aragó en el seu conjunt. En tercer lloc, el futur dels diversos regnes es relaciona entre si, i una de les preocupacions de les elits polítiques serà conèixer quin grau de solidaritat o d'adversitat tenen la resta de les elits polítiques de la Corona. Finalment, en quart lloc – és aquest el factor que més ens interessa – , la crisi política, interna i, sobretot, externa, genera un llenguatge polític de caràcter nacional o identitari, d'autoafirmació col·lectiva, que serveix com justificació i cerca la legitimació de les accions comeses per les classes polítiques del país. Jaume Sobrequés va assenyalar l'Interregne com el moment definitiu en què el fet identitari es plantejà de manera sòlida. No obstant això, episodis com la guerra de la Unió o la guerra de Castella al segle XIV, per la seua transcendència i la seua naturalesa – crisi interna, en el cas de la Unió i crisi externa en el de la guerra de Castella – semblen moments força interessants per a estudiar i tractar de veure les característiques del llenguatge polític al segle XIV des de la perspectiva de les comunitats nacionals imaginades. En definitiva, el llenguatge no és mai una qüestió banal, gratuïta o secundària, sobretot en moments en què la integritat d'una realitat política com el regne de València, el principat de Catalunya o, en el seu defecte, la Corona d'Aragó en el seu conjunt, es troba en una situació d'amenaça o d'inestabilitat.

Per tant, són aquests els moments en què hem tractat d'aproximar la lupa, d'analitzar el llenguatge i els discursos de les elits polítiques, però també d'estudiar la literatura generada coetàniament a aquests moments, i així poder estudiar la naturalesa d'aquests imaginaris nacionals, estudiar la seua construcció, les seues característiques formals i la seua vigència.

CAPÍTOL I

SOBRE LES NACIONS I LES IDENTITATS NACIONALS

«[...] Déu nostre senyor, quan va fer el món, no va fer les nacions una per una.
Per tant, les nacions són històriques, són formacions històriques.
Per tant, com qualsevol formació històrica, la nació comença i s'acaba.
Mentre existeix, tendeix a ser, però res més.
I d'altra banda, vés a saber què és una nació...».
Joan Fuster, 1992.[6]

1.1. QU'EST-CE QU'UNE NATION?

«Qu'est-ce qu'une nation?» fou el títol de la conferència que Ernest Renan va impartir l'11 de març del 1882 en la universitat de la Sorbona, a París. Una intervenció que va començar amb les següents paraules: «*Je me propose d'analyser avec vous une idée, claire en apparence, mais qui prête aux plus dangereux malentendus*».[7] El títol de la intervenció no era casual ni atzarós, menys encara si ens atenem al context històric en què es va donar i, molt especialment, a les circumstàncies polítiques i socials que marcaven en eixos moments a la III República Francesa, condicionades, encara, per les conseqüències de la guerra franco-prussiana (1870-1871), que havia enfrontat alemanys i francesos. Una guerra de gran transcendència per a la història de finals del segle XIX i principis del XX, ja que ha estat vista per la historiografia com el tret d'eixida de la cursa del colonialisme i l'imperialisme per part de les principals potències europees i l'auge, definitiu, dels nacionalismes, que, tot plegat, desembocaria en la Gran Guerra (1914-1918). La pèrdua francesa d'Alsàcia i Lorena – dos territoris històricament, lingüísticament i culturalment germànics – en favor del recentment proclamat Imperi Alemany, esdevindria el combustible

[6] MOLLÀ, Toni, *Joan Fuster: converses inacabades*, València, Tàndem, 1992, p. 92. Fragment estret de la resposta que Fuster li va fer a Toni Mollà, en la darrera entrevista coneguda feta a l'intel·lectual de Sueca poc abans de morir, en ser preguntat sobre les acusacions d'essencialista que havia rebut arran dels seus escrits, especialment, per una de les seues obres més destacades: FUSTER, Joan, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1962 (per al present treball, hem fet servir l'edició de l'any 2018).

[7] Pot consultar-se online el text de la conferencia completa a través del següent enllaç: https://web.archive.org/web/20110928145059/http://www.rutebeuf.com/textes/renan01.html En català: «Em dispose a analitzar amb vostés una idea, aparentment clara, però que es presta als més perillosos malentesos». Traducció catalana a *L'Espill* (mira-ho a https://roderic.uv.es/items/8ec38ceb-7880-46fc-9fe1-92280eb79c01).

necessari del nacionalisme francés per a rellançar i accentuar les seues reivindicacions polítiques. Renan, dins d'aquest context, plantejaria la seua idea de nació. Una concepció que, lògicament, havia de respondre a les inquietuds i anhels del fervorós nacionalisme francés, ferit en el seu orgull per la pèrdua de dos territoris estratègicament tan importants en favor d'un adversari directe, com ho era l'Imperi Alemany. En aquest sentit, la idea de nació de Renan havia de fugir de certs plantejaments clàssics sobre la nació que, traslladats a la realitat francesa i, especialment, a la realitat d'Alsàcia i Lorena, no acabaven d'encaixar satisfactòriament. Les fronteres «naturals» que tradicionalment havien perfilat les nacions – geogràfiques, culturals, lingüístiques... – resultaven contradictòries per a uns nacionalistes francesos que reivindicaven la identitat nacional francesa d'unes poblacions que en la pràctica parlaven alemany. Així doncs, sense aquest escenari és difícil entendre la proposta de Renan de definir la nació com «un plebiscit diari». És a dir, per a un alsacià allò que marca la seua identitat nacional, la seua adhesió nacional, no és el fet de parlar una o altra llengua; és el fet de sentir-se, de percebre's nacionalment francés. En definitiva, és la seua voluntat de ser francés.

Aquestes «preocupacions» identitàries no s'haurien donat, seguint aquestes coordenades, segles abans. Al Sis-cents les preocupacions haurien estat unes altres, més de naturalesa dinàstica i de drets jurisdiccionals sobre una sèrie de territoris en disputa per part de poders monàrquics enfrontats, que no pas pel sentit últim de la nació moderna, i menys encara des d'una perspectiva espiritual com la de Renan. La idea de nació actual, la dels nostres dies, és hereva directa d'aquestes discussions i dissertacions vuitcentistes, és aquella que apel·la directament, transversalment, al «poble», al conjunt d'individus que la constitueixen, independentment de la seua classe social. ¿Quin és l'origen d'aquest significat? La Revolució Francesa. La revolució que obri les portes a la contemporaneïtat en Europa Occidental i a tot un seguit de revolucions liberals amarades pel fervor del nacionalisme. A partir d'ací «tot» serà nacional, és a dir, del poble, de la ciutadania.

Certament, gran part de les definicions que hui en dia podem trobar de nació, tant en les llengües romàniques com en aquelles que no ho són, deriven de la seua concepció moderna, i per moderna volem dir contemporània. Només cal consultar l'eina «*Google Ngram Viewer*» i introduir-hi el terme «*Nation*» (en francés), «*Nation*» (en anglés), «*Volk*» (en alemany), «*Nazione*» (en italià) i «*Nación*» (en castellà) per a detectar com, amb

diferències segons el cas, des de la segona meitat del segle XVIII i durant tot el segle XIX fins arribar a la primera meitat del segle XX, es produeix un creixement exponencial de l'ús del mot «nació» a les publicacions, llibres en aquest cas, que el programa ha pogut recopilar des de l'any 1500.[8]

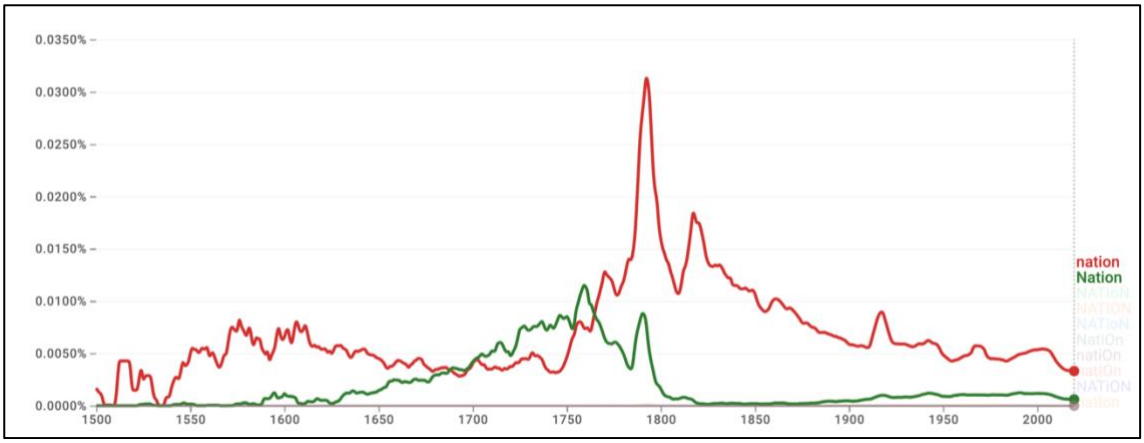

Taula 1: Evolució de «Nation» (francés) en Google Ngram Viewer

És interessant observar com en el cas del mot francés «*Nation*» el gràfic representa un creixement sostingut al llarg de tot el segle XVII i XVIII fins arribar a les portes de la Revolució Francesa, a l'any revolucionari 1789, moment en què es produeix un creixement brusc fins a arribar al cim de la corba des del 1500 fins el 2019, seguit pel següent punt més àlgid a finals de l'Imperi Napoleònic, a la primera dècada del segle XIX. Finalment, encara que amb una magnitud molt més baixa, destaca el pic provocat per la Gran Guerra (1914-1918).

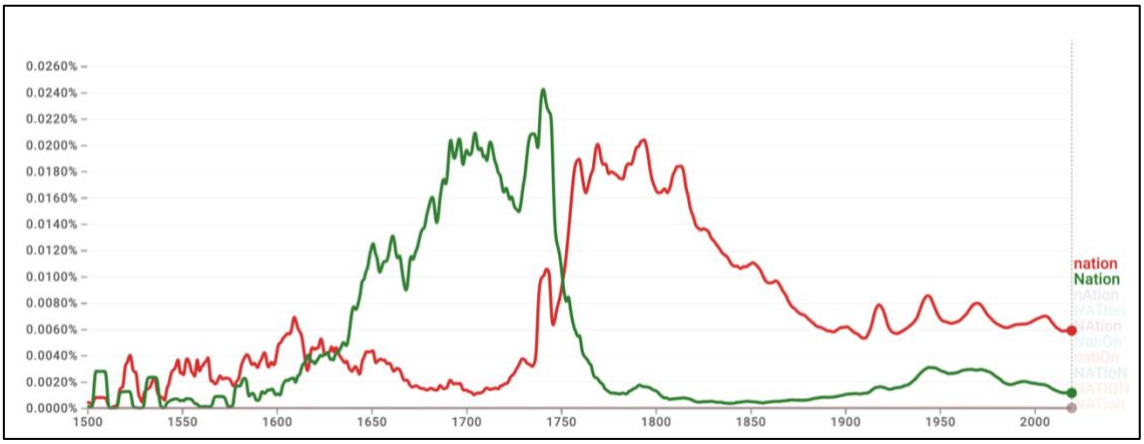

Taula 2: Evolució de «Nation» (anglés) en Google Ngram Viewer

[8] https://books.google.com/ngrams/; Segons l'explicació que dona la plataforma en qüestió, l'eix vertical dels gràfics assenyala el percentatge que representa un mot qualsevol – en aquest cas «Nación» – respecte del total de paraules de tots els llibres registrats dins de la plataforma «*Google Books*». Vegeu, a més a més, que les dues línies representades responen, a la paraula en qüestió, amb la primera lletra majúscula i la primera lletra en minúscula. Metodològicament, hem decidit introduir aquestes dues variants, amb la primera lletra en majúscula i amb la segona en minúscula, per a aconseguir la millor representació possible de l'evolució del concepte «nació» al llarg del temps.

O el cas anglés, més precoç que el francés, produint-se la proliferació del mot «*Nation*» al llarg de tot el segle XVII, coincidint amb les dècades revolucionàries angleses, fins a mitjans del segle XVIII, a les portes de la Guerra d'Independència dels Estats Units (1775-1783), per a, tot seguit, mantenir-se en uns nivells alts durant tota la primera meitat del segle XIX. Vegeu, a més a més, les oscil·lacions i pics en la Primera Guerra Mundial i en la Segona Guerra Mundial, al segle XX.

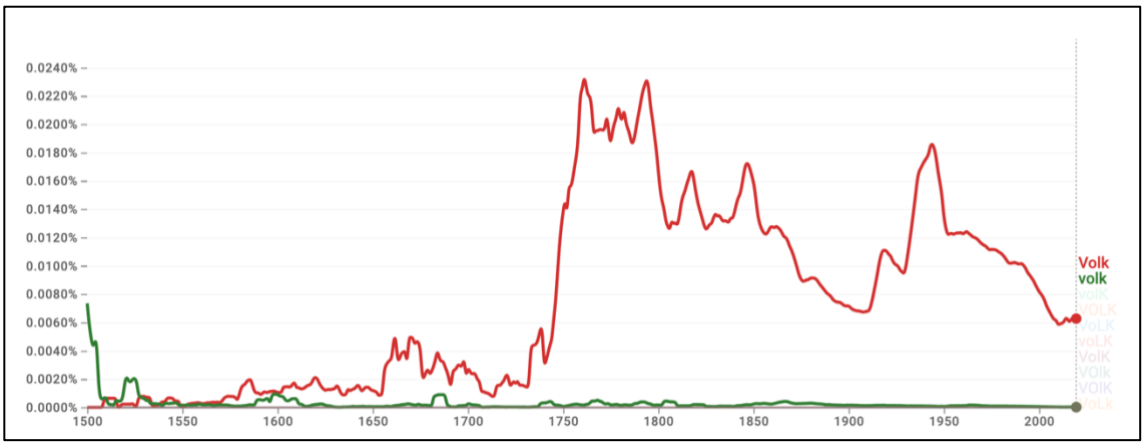

Taula 3: Evolució de «Volk» en Google Ngram Viewer

La pujada del mot alemany «*Volk*», en canvi, es produeix abruptament a mitjans del segle XVIII, moment de l'ascens de Prússia amb Frederic el Gran (1740-1786) dins de l'esfera imperial, la Guerra de Successió Austríaca (1740-1448) i la Guerra dels Set Anys (1756-1763), per a posteriorment experimentar dues noves crescudes, primerament amb la fi de l'era Napoleònica i les revolucions liberals de la dècada dels anys 40 a Europa. Després d'una davallada, que coincideix, paradoxalment, amb la proclamació de l'Imperi Alemany, les apel·lacions al mot «*Volk*» tornen a disparar-se amb l'inici del segle XX, la Gran Guerra i l'ascens del nazisme al poder.

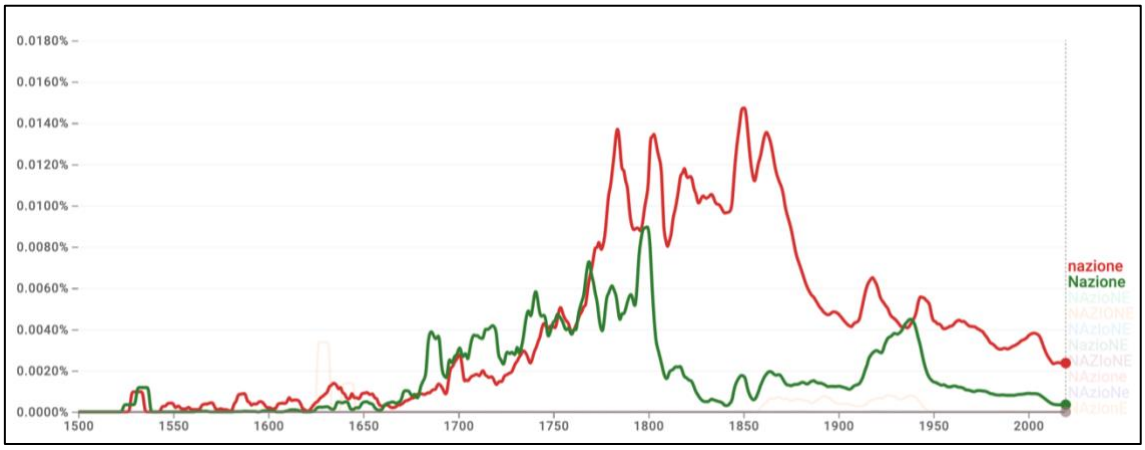

Taula 4: Evolució de «Nazione» en Google Ngram Viewer

En el cas de «*nazione*», seguint la línia vista amb els anteriors casos, torna a produir-se un creixement sostingut des de mitjans del segle XVIII fins arribar al segle XIX, moment de major proliferació de la «*nazione*», arribant al pic de tota la sèrie entre la dècada dels anys 50 i 70, tot coincidint amb el procés d'unificació dels diversos Estats existents a la península Itàlica, el «*Risorgimento*», i el resultat final amb la proclamació del regne d'Itàlia amb el rei Víctor Manuel II al capdavant. Cal observar, a més a més, la pujada que experimenta el terme des d'inicis del segle XX fins a mitjans de la centúria, període marcat per la derrota italiana en la Gran Guerra, l'ascens al poder del feixisme fins a la fi de la Segona Guerra Mundial.

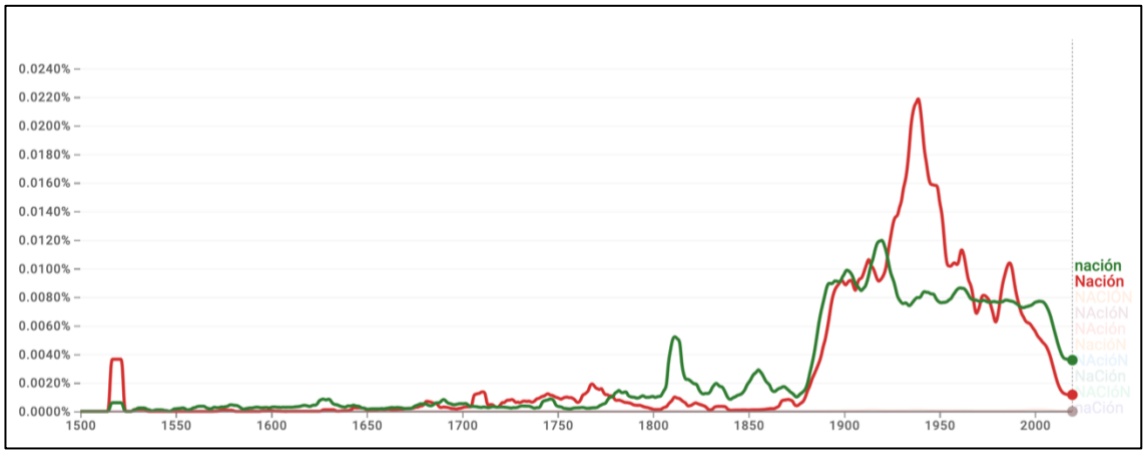

Taula 5: Evolució de «Nación» en Google Ngram Viewer

Finalment, com podem comprovar en la Taula 5,[9] el mot castellà «*Nación*» experimenta un creixement exponencial en les seues aparicions en llibres a partir de la segona meitat del segle XIX, tot coincidint amb el moment d'expansió definitiva del nacionalisme espanyol, després de les diverses revolucions liberals, amb la nacionalització de les masses a través de l'educació, el servei militar i la proliferació de símbols i monuments,[10] i disparant-se amb la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930), la II República Espanyola (1931-1939), la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) i els primers anys de la dictadura feixistitzada franquista, moment en què es produeix el pic de la mostra. Per tant, en tots els casos, podem assenyalar dues tendències que, amb matisos i particularitats assenyalades, es repeteixen: creixement dels casos en moments d'inestabilitat política i en temps de guerra; i una proliferació generalitzada dels casos entre els anys 1750 i 1850, amb especial concentració en els anys que segueixen l'esclat de la Revolució Francesa, amb l'única excepció – realment il·lustrativa – del mot en castellà. En efecte, com es pot comprovar en la taula 5, el mot «*nación*», a diferència de la resta dels casos, en què despunten al llarg del segle XVIII i del segle XIX, quan la historiografia ha situat sempre l'erupció dels moviments nacionalistes, encarregats de construir les seues respectives nacions, no hauria despuntat fins a pràcticament les dues darreres dècades del segle XIX i, sobretot, arran de la Guerra Civil Espanyola i l'inici de la dictadura feixistitzada de Francisco Franco. Moments, tots dos, en què el nacionalisme espanyol veritablement va construir la nació espanyola contemporània.

Igualment, si fem una ràpida recerca entre els principals diccionaris de les llengües que ens són més pròximes, la catalana, la castellana, la francesa i l'anglesa, n'obtenim una primera aproximació al concepte o idea de «nació» actual, és a dir, a la idea de nació contemporània. Si comencem per la llengua catalana, el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) ens dona les següents dues accepcions:

[9] Com hom pot constatar, en la Taula 5, a diferència de les anteriors, la línia que correspon al mot «nació» en minúscula apareix en color verd i no en color roig. Aquesta diferència, de la que som plenament conscients, ha estat generada automàticament pel programa i no hem estat capaços de modificar-la.

[10] Sobre la construcció de la identitat moderna espanyola en el marc del sorgiment del nacionalisme espanyol al llarg del segle XIX: ÁLVAREZ JUNCO, José, *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001, pp. 533-545.

1. f. Comunitat de persones que participen d'un sentiment d'identitat col·lectiva singular, a partir d'una sèrie de característiques compartides en el camp cultural, jurídic, lingüístic o altre.
2. f. Organització política d'una comunitat amb identitat nacional.

Per la seua banda, el Diccionari Català-valencià-balear, d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, editat per l'Institut d'Estudis Catalans (DCVB-IEC), ens aporta les següents definicions:

1. f. Conjunt de persones que tenen el mateix origen o són del mateix país, amb un sentiment d'homogeneïtat social i d'interès mutu.
2. f. Conjunt de persones regides per un mateix govern.

Encara en llengua catalana, el Diccionari Normatiu Valencià, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (DNV), defineix nació amb les següents dues accepcions:

1. f. Comunitat d'individus d'un mateix origen, units per vincles bàsicament culturals i d'estructura econòmica i amb una tradició comuna.
2. f. Conjunt dels habitants d'un país regit per un mateix Govern.

Si passem a la llengua castellana, la definició de la Real Academia Española (RAE) per a l'entrada «*Nación*» diu:[11]

1. f. *Conjunto de los habitantes de un país regido por el mismo Gobierno*.
2. f. *Conjunto de personas de un mismo origen y que generalmente hablan un mismo idioma y tienen una tradición común.*

En llengua francesa, la definició que trobem al Dictionnaire de l'Académie Française per al mot «*Nation*» diu:

[11] Sobre l'evolució de la definició de «nació» al diccionari de la *Real Academia Española*, des del moment de la fundació de la institució a l'endemà dels Decrets de Nova Planta per part de Felip V de Borbó, així com d'altres conceptes «identitaris», com «pàtria», «terra» o «Estat», vegeu: GARCIA I SEVILLA, Lluis, «Llengua, nació i estat al Diccionari de la Real Acadèmia Espanyola», *L'Avenç*, 16, 1979, pp. 50-55.

1. f. *(Ancientment) Groupe de personnes possédant une origine commune.*
2. f. *Communauté dont les membres sont unis par le sentiment d'une même origine, d'une même appartenance, d'une même destinée.*

Finalment, si consultem les definicions d'un dels diccionaris de referència de la «llengua franca» del món en què vivim, l'anglés, el Cambridge Dictionary, defineix «*Nation*» com:

1. *A large group of people of the same race who share the same language, traditions, and history, but who might not all live in one area.*
2. *A country, especially when thought of as a large group of people living in one area with their own government, language, traditions, etc.*

Com podem observar, el concepte «nació», en diverses llengües i en diferents diccionaris, presenta una ampla gamma de matisos a l'hora de definir-lo que, no debades, ens parla de la dificultosa i problemàtica tasca que representa el concepte en qüestió a l'hora de donar una única i satisfactòria definició. Com Joan Francesc Mira reflexionava ja fa unes quantes dècades, allà pel 1984, en un article titulat «Si es pot saber què és una nació», l'antropòleg i humanista assenyalava, referint-se a les dificultats de definir el concepte, que:

> «[...] 'nació' no és un terme del tipus 'olivera', sinó del tipus 'casa'. Una olivera és una olivera, i punt. Una casa pot ser un edifici, un domicili, un qualsevol habitatge, una raó comercial, un llinatge... Doncs, això mateix: parlar de 'nació' i de 'nacional' és sovint navegar entre l'analogia i la metàfora. O, de vegades, entre la banalitat i la poca substància».[12]

Si atenem a les definicions que ens donen els diccionaris mencionats dalt, observem com el significat de nació oscil·la, en tots ells, entre el component etno-cultural, és a dir, aquells atributs culturals (lingüístics, religiosos, tradicionals, etc.) que comparteix un grup humà en concret, i el component jurídic-polític, bàsicament, qualsevol població emmarcada dins d'un poder de naturalesa «estatal». Concretament, entre els aspectes culturals que algunes d'aquestes definicions refereixen com definitoris de la idea de nació, tant en la definició de la RAE com en la del Cambridge Dictionary, destaca la llengua o l'idioma.

[12] MIRA, Joan F., «Si es pot saber què és una nació», *El cercle màgic. Assaigs sobre cultures, pobles i nacions (1973-2008)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2018, p. 193.

Mentre que entre els elements jurídic-polític, en totes les definicions mencionades, sobreïx la idea d'una població en concret que es troba sota el mateix «govern». A aquesta dificultat semàntica, cal afegir-ne un altra, de naturalesa històrica i lingüística, ja que el mot «nació» és propi de les llengües romàniques, com a derivació del terme llatí «*Natio-nationis*».[13] Així, per exemple, en alemany, el concepte «*Volk*» (poble) representa un significat certament equivalent al de «nació», en la seua vessant més etnocultural, tot i que amb certes particularitats; «*Stam*» (tribu), en neerlandés, novament, apunta en la mateixa direcció, encara que amb accepcions semblants a la del «*Volk*» alemany.[14]

Tanmateix, és evident, a la vista dels gràfics obtinguts a través de la plataforma «*Google Ngram* Viewer» i les definicions dels principals diccionaris que el significat últim de «nació» del món actual té les seues arrels en la Revolució Francesa i en la contemporaneïtat subsegüent. Precisament, per aquest fet, la definició moderna de nació s'ha de fer obligatòriament de la mà del fenomen del nacionalisme. És justament aquest moviment polític – que podem rastrejar els seus orígens des de mitjans del segle XVIII, amb la Guerra d'Independència dels Estats Units fins a finals de la centúria amb la Revolució Francesa, i la seua plenitud en les revolucions liberals del Vuit-cents, amb els diversos processos d'unificació nacional, especialment l'italià i l'alemany – el que dotaria del sentit últim a la idea de nació, vinculant-la estretament amb la idea d'Estat, com hem pogut constatar en algunes de les definicions dels diccionaris actuals, en què s'associa la nació a un «únic govern». Concretament, enllaçant-la a través de l'aspiració de la «nació» a posseir un únic Estat i la seua posterior defensa i exaltació: «cada nació, un estat», afirmaria el nacionalista italià Giuseppe Mazzini.[15]

[13] KOČOVSKA-STEVOVIĆ, Svetlana, «On the Roman Concept of Natio», *Colloquia Humanistica*, 5, 2016, pp. 3-18.
[14] HOBSBAWM, Eric, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality,* Cambridge, Cambridge University Press, 1990. Per a aquest treball hem fet servir la traducció al català: *Nacions i nacionalisme des del 1780. Programa, mite, realitat,* València, Publicacions de la Universitat de València, 2011, pp. 22-23.
[15] HOBSBAWM, Eric, *Op.Cit.*, p. 93. Sobre l'origen del nacionalisme, Hobsbawm aporta una cita, del tot il·lustrativa, sobre el naixement del moviment polític a la Revolució Francesa, del polític socialdemòcrata austríac Karl Renner: «Una vegada assolit cert grau de desenvolupament europeu, les comunitats lingüístiques i culturals dels pobles, després d'haver madurat silenciosament al llarg dels segles, emergeixen del món de l'existència passiva com a pobles (*passiver Volkheit*). Adquireixen la consciència de ser una força amb un destí històric. Reivindiquen el control sobre l'estat, com el millor instrument de poder disponible, i lluiten per l'autodeterminació política. L'aniversari de la idea política de nació i l'any de naixement d'aquesta nova consciència és el 1789, l'any de la Revolució Francesa», p. 93.

De fet, els principals avanços de la historiografia sobre la nació contemporània i el nacionalisme, com assenyala el cèlebre historiador marxista Eric Hobsbawm en la introducció de la seua obra *Nations and Nationalism since 1780*, van produir-se en la segona meitat del segle XX, concretament entre la dècada dels anys 60 i 80.[16] Tot un seguit de contribucions en què quedava palesa la indissoluble unió entre la nació – contemporània – i el nacionalisme. Des que en 1968 Miroslav Hroch publiqués en Praga les seues primeres tesis sobre l'origen dels moviments nacionals,[17] van ser diversos els autors que tractaren de perfilar i donar sentit a la idea de nació com a resultat dels moviments nacionalistes existents arreu del món: Anthony D. Smith,[18] Benedict Anderson,[19] Charles Tilly,[20] Ernest Gellner,[21] John Breuilly[22] i John A. Armstrong[23] han estat les principals referències del segle XX a l'hora de tractar de respondre a la pregunta «*Qu'est-ce qu'une nation?*», formulada per Renan, així com en el camp dels estudis del nacionalisme.

Lògicament, l'aportació d'aquesta historiografia durant el darrer quart del segle XX va ser possible a partir de tot el pensament que s'havia produït des de mitjans del segle XIX. Els pensadors nacionalistes vuitcentistes tractaren de justificar llurs projectes nacionals a la recerca d'elements objectius que ajudaren a definir què era una nació – en abstracte – , per a posteriorment reafirmar l'existència de la seua pròpia pàtria.[24] Uns criteris objectius – com la llengua, l'ètnia, etc. – que no van ser exclusius dels autors, diguem-ne, netament nacionalistes a l'hora d'aproximar-se al concepte de «nació», ja que també els pensadors socialistes, partint dels mateixos autors del *Manifest Comunista* (1848), Karl Marx i Friedrich Engels,[25] com alguns dels seus principals successors, especialment les principals

[16] HOBSBAWM, Eric, *Ibidem*, p. 13.
[17] HROCH, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985 (traducció a l'anglés del títol original, publicat a Praga, el 1968: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas*).
[18] SMITH, Anthony D., *Theories of Nationalism*, Londres, Duckworth, 1971.
[19] ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities*, Londres, Verso, 1983. Per a aquest treball hem fet servir la traducció al català: *Comunitats imaginades: reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme,* València-Catarroja, Publicacions de la Universitat de València-Afers, 2005.
[20] TILLY, Charles, *The formation of National States in Western Europe*, Princeton, Princeton University Press, 1975.
[21] GELLNER, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1983.
[22] BREUILLY, John, *Nationalism and the State*, Manchester, Manchester University Press, 1982.
[23] ARMSTRONG, John A., *Nations before Nationalism*, Chapell Hill, University of North Carolina Press, 1982.
[24] HOBSBAWM, Eric, *Op.Cit.*, pp. 14-15.
[25] El primer marxisme realitzaria la seua primera aproximació al concepte «nació» forçat davant les crítiques llançades sobre els comunistes « [...] s'ha retret encara als comunistes que volien abolir la pàtria, la nacionalitat», MARX, Karl; ENGELS, Friedrich, *El manifest comunista,* Manresa, Tigre de Paper, 2020, p. 73. De fet, seria Engels qui, a diferència de Marx, aportaria una definició concreta de nació en 1883: «[…] en certes comarques, tribus que foren parents en el seu origen i separades després, es reuniren de nou en

figures soviètiques, com Vladímir I. Lenin o Iósif Stalin, apostaren pels criteris «objectius» a l'hora de definir les nacions: «Una nació és una comunitat humana estable, fruit de l'evolució històrica, de llengua, territori, vida econòmica i composició psicològica que es manifesta en una comunitat de cultura...».[26]

Òbviament, la definició d'Stalin és segurament de les més conegudes en aquest sentit, però ni molts menys l'única. Part de la historiografia posterior centrada en la naturalesa de la «nació», com assenyala Hobsbawm, ha vist en aquesta aproximació «objectiva» certs problemes a l'hora de passar-la de la teoria a la pràctica, especialment a l'hora d'aplicar-la a nacions «recents» que s'han anat construint arran dels processos de descolonització contemporanis al llarg del segle XX.[27]

L'alternativa a la definició objectiva ha estat aquella de subjectiva, siga de naturalesa col·lectiva («una nació és un plebiscit diari» que diria Ernest Renan),[28] siga de naturalesa individual, com defensarien els «austromarxistes», per als quals la «nacionalitat» es podia atribuir als individus, independentment del seu lloc de residència, sempre i quan decidirien reclamar-la com a pròpia.[29] Ara bé, igualment a la caracterització objectiva de les nacions, la subjectiva també ha despertat greus reserves entre els estudiosos, ja que tractar de definir què és una nació per la suposada consciència que els seus membres tenen de pertànyer-hi és redundant i només aporta una idea a posteriori sobre la naturalesa de les nacions.[30]

Així doncs, davant la insatisfacció generada pel tractament de la «qüestió nacional» pels pensadors precedents, en gran part, la definició contemporània de «nació»

federacions permanents, donant així el primer pas per a la formació de la nació» ENGELS, Friedrich, *El origen de la familia, la propiedad privada y el Estado*, Moscú, Progreso, 1972, p. 94. Com es pot comprovar, el primer marxisme aplicaria la idea de nació a totes les èpoques històriques, fent sorgir les nacions, junt amb les classes socials, en el trànsit de la prehistòria a la història. Sobre l'evolució del concepte «nació» al si del marxisme: BARROS, Carlos, «Marxismo, historia y nación», en ALABRÚS IGLESIAS, Rosa María *et alii* (Coord.), *Pasados y presente: estudios para el profesor Ricardo García Cárcel*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2020, pp. 25-34.

[26] STALIN, Iosif, *Marxism and the Nations and Colonial Question*, París, Foreign Languages Press, 2021, p. 7. L'original fou escrit al 1912.
[27] HOBSBAWM, Eric, *Op.Cit*, p. 15.
[28] Cita estreta de HOBSBAWM, Eric, *Ibidem*, p. 16.
[29] Com recorda Eric Hobsbawm, Karl Renner, sobre l'aproximació subjectiva i individual a la idea de nació, va comparar la pertinença a una entitat nacional amb la pertinença a una confessió religiosa, és a dir, amb un estatus «triat lliurement, *de iure*, per l'individu que té la majoria d'edat i, en nom dels menors, pels seus representants legals», HOBSBAWM, Eric, *Ibidem*, p. 16.
[30] HOBSBAWM, Eric, *Ibidem*, p. 16.

majoritàriament acceptada ha estat aquella promoguda i confeccionada per la historiografia britànica adés citada, amb especial protagonisme dels ja mencionats Eric Hobsbawm i Ernest Gellner. La pedra clau de la seua definició és que la «nació» és el producte o el resultat de les aspiracions nacionalistes d'una població en concret. Dit d'una altra forma, el nacionalisme precedeix a la nació, i no a l'inrevés. No consideren la nació una entitat primària i universal, sinó que la vinculen exclusivament a una etapa de la història molt concreta i recent: la contemporaneïtat. La consideren una entitat social només en relació a un tipus d'Estat molt particular, l'Estat-nació, que només el podem trobar, efectivament, a partir dels segles XVIII i XIX. Conseqüentment, remarquen l'element artificial, inventiu, que pren partit en la construcció de les nacions:

> «Les nacions com a mitjà natural, establit per Déu, de classificar els homes, com a inherents [...] del destí polític, són un mite; el nacionalisme, que de vegades agafa cultures ja existents i les converteix en nacions, de vegades les inventa i sovint destrueix nacions ja existents: això és una realitat».[31]

1.2. EL PROBLEMA DE LA TEMPORALITAT DE LES NACIONS

L'acceptació universal que ha tingut aquesta definició de la nació contemporània queda demostrada per l'aprovació amb què ha gaudit dins del món de l'acadèmia. La vinculació «nació-nacionalisme» resulta imprescindible per a qualsevol intent d'estudi i d'anàlisi de qualsevol aspecte nacional del món contemporani en què vivim. Ara bé, les virtuts de les definicions aportades per Hobsbawm, Gellner o Benedict Anderson comencen a despertar interrogants quan hom tracta de traslladar a altres èpoques de la història. La dependència essencial de la nació del moviment polític nacionalista comporta indirectament – o directament, ben mirat – que la categoria històrica de «nació» quede restringida exclusivament als segles contemporanis.

La naturalesa «moderna» o «contemporània» de les nacions comporta assumir que les nacions no existiren abans del segle XVIII. Una idea que, especialment entre la historiografia modernista, medievalista i, fins i tot, de l'Antiguitat ha despertat forts recels i impugnacions. Si rescatem la definició de Gellner de «nació», abans dels nacionalismes

[31] GELLNER, Ernest, *Op.Cit*, p. 1. Aquesta definició ha estat acceptada pels principals estudiosos de la qüestió nacional contemporània, com HOBSBAWM, Eric, *Op.Cit.*, p. 18, o BREUILLY, John, *Op.Cit.*, p. 3.

només existien «cultures», a partir de les quals els nacionalistes troben la matèria necessària per a construir les seues nacions. Aquesta discrepància ha generat entre la historiografia de les nacions, les identitats nacionals i les qüestions nacionals un debat certament intens entorn a la seua antiguitat. És universal el caràcter nacional? O només una realitat contemporània? Són les nacions un fenomen purament modern i un producte de condicions socials estrictament modernes? O la nació ha existit al llarg dels segles, des de l'Antiguitat fins a l'actualitat?

Al respecte, la lectura detallada d'alguns dels principals títols d'Anthony D. Smith, com *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*[32] o el primer capítol de la seua magna obra *The Ethnic Origins of Nations,*[33] permet conèixer i caracteritzar els diversos corrents historiogràfics que han pres partit dins d'aquest debat. A grans trets, Anthony D. Smith identifica dos grans postulats, els que ell anomena «modernistes» i «perennalistes». Lluny de representar dos blocs monolítics i homogenis en els seus plantejaments i idees, dins d'aquests dos grups podem identificar diversos subgrups o – com Anthony D. Smith les anomena – «escoles» en funció de les característiques de les seues tesis.

Si comencem pel corrent modernista, la definició de la nació del qual ja hem vist, a grans trets, en l'apartat anterior del present capítol, és precís contextualitzar el moment històric en què començà a desenvolupar-se. Fruit de les grans històries nacionals que van protagonitzar les dècades de la segona meitat del segle XIX i la primera meitat del segle XX, en el marc de l'impuls dels grans nacionalismes hegemònics en el seu procés de construcció i consolidació dels Estats-nació, la nació era concebuda com una realitat històrica i social tan natural com la família, el llenguatge o el cos humà. Així, les divisions nacionals eren percebudes socialment com quelcom etern, molt en la línia del tractament que l'acadèmia li conferia als estudis sobre les nacions, considerant-les una constant humana i, especialment, el motor que hi havia al darrere de les guerres que afectaven el món.[34]

[32] SMITH, Anthony D., *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Cambridge, Polity Press, 2000. Per al present treball hem fet servir la traducció al català: *La nació en la història*, Catarroja-València, Afers-Universitat de València, 2002.
[33] SMITH, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Malden-Oxford-Carlton, Blackwell Publishing, 1986. Per al present treball hem fet servir la traducció al català: *Els orígens ètnics de les nacions*, Catarroja-València, Afers-Universitat de València, 2008, pp. 33-54.
[34] SMITH, Anthony D., *Ibidem*, p. 35.

Amb l'inici de la segona meitat del segle XX, però, tota una sèrie de factors van contribuir perquè una part de l'acadèmia comencés a qüestionar-se aquestes presumpcions, hereves del romanticisme vuitcentista. Primerament, les conseqüències de dues guerres mundials, a les quals el món s'havia encaminat com a conseqüència, en un primer moment, dels excessos dels diversos nacionalismes de les principals potències colonials i imperialistes en una fase d'esgotament del sistema capitalista, i en un segon moment, de l'ascens dels règims feixistes ultranacionalistes. Segonament, fruit de les descolonitzacions, l'ascens a «nacions» de territoris del conegut com «Tercer Món» que llavors, dins de la idea de nació europea «clàssica», no encaixaven com a tal. Tercerament, el revifament de demandes nacionalistes en comunitats que eren considerades parts constituents d'alguns dels Estat-nació més preeminents – com els escocesos respecte del Regne Unit, els flamencs respecte de Bèlgica, els bascos i catalans respecte d'Espanya, els bretons respecte de França o els quebequesos respecte del Canadà.[35] A més a més, el sorgiment d'organitzacions supraestatals, tant de naturalesa polítco-econòmica (UE) com de naturalesa netament militar (OTAN), com de grans companyies multinacionals, posen en entredit la pròpia concepció clàssica de la nació com a subjecte completament independent i autònom.

Totes aquestes precaucions confirmaven, per a una part de la historiografia, que la nació, lluny de ser un element natural o necessari al llarg de la història, era un fenomen purament modern – açò és, contemporani – que no només responia al desenvolupament del nacionalisme, com a moviment i ideologia política contemporània, sinó també al propi desenvolupament del capitalisme. No obstant això, partint d'aquesta anàlisi general que sustenta i fonamenta el corrent modernista sobre l'antiguitat de la nació, com ja s'ha dit, Anthony D. Smith proposà una subdivisió d'escoles en funció dels respectius èmfasis o enfocaments a l'hora de defensar la «modernitat» de la nació. Així, trobem, d'una banda, el «modernisme econòmic» i, d'altra banda, el «modernisme polític o instrumental».

[35] SMITH, Anthony D., *Ibidem*, p. 36. Sobre el concepte «tribu», «tribalisme» i «nacionalisme», especialment en el cas africà: NEUBERGER, Benyamin, «State and Nation in African thought», *Journal of African Studies*, 4, 1977, pp. 198-205. Sobre l'aparició de moviments polítics amb aspiracions sobiranistes al llarg del segle XX: Per al cas britànic: BRAND, Jack, *The Scottish National Movement*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1978; per al cas espanyol: ARCHILÉS, Ferran, *Inventar la nació: cultura i discursos nacionals a l'Espanya contemporània*, Catarroja, Afers, 2017; per una perspectiva global: HARVIE, Christopher, *The Rise of Regional Europe*, Londes, Routledge, 1994.

Respecte al modernisme econòmic, aquest corrent basa els seus postulats modernistes en les bases econòmiques que caracteritzaren – i caracteritzen – la societat moderna. Concretament, en la capacitat que certs Estats europeus – denominats «Estats nucli» –, des del segle XVI, tingueren d'explotar els avantatges d'un primerenc capitalisme mercantil a costa d'una perifèria i semiperifèria. Així, el regne d'Anglaterra, el regne de França, la Monarquia Hispànica i els Països Baixos van ser capaços de drenar els recursos de l'Europa Oriental, Amèrica Central i Amèrica Llatina, i posteriorment l'Àfrica i Àsia, posant els fonaments de l'imperialisme dels segles XVIII i XIX.[36] Wallerstein afirmaria al respecte: «La creació d'Estats forts dins d'un sistema mundial era un requisit històric previ per a l'ascens del nacionalisme tant als Estats forts com a la perifèria».[37] Així doncs, els Estat-nucli, és a dir, les potències «mundials», haurien estat explotant durant segles hinterlands ètnics i comunitats perifèriques, per a posteriorment experimentar un augment de la sostracció gràcies al ràpid creixement de les relacions comercials originades pel primer capitalisme i la industrialització. Això, segons Wallerstein, explicaria certes reivindicacions nacionalistes del món actual, com els casos d'Escòcia, Euskadi o Catalunya.[38]

Quant al modernisme polític o instrumental, la seua clau interpretativa rau en la capacitat que certes «unitats ètniques» demostren tenir de generar el suport de les masses, de la majoria social, en un context de pugna per la riquesa entre les elits polítiques i econòmiques. Així, en un món de recursos econòmics escassos però amb altes capacitats comunicatives – com en el cas del capitalisme i les cultures de masses a partir de mitjans del segle XIX – els símbols i les fronteres ètniques són capaços de despertar un compromís i una coordinació més forta entre les diverses classes socials. Segons aquest punt de vista, l'etnicitat és un factor instrumental fonamental a través de la qual assolir objectius polítics i econòmics per part de les elits.[39] Es tracta d'un corrent amb una clara influència de

[36] SMITH, Anthony D., *Els orígens ètnics de les nacions...*, pp. 38-39. Aquesta és la tesi del seu principal exponent: WALLERSTEIN, Immanuel, *The Modern World System*, Nova York, Academic Press, 1974. Les perifèries respecte dels «Estat nucli» no sols ho són els territoris o continents exògens – Àfrica, Àsia o Amèrica – , també ho són aquelles comunitats perifèriques internes de les quals se n'aprofita el nucli de l'Estat, amb especial intensitat en les relacions comercials generades per la industrialització. Per al cas britànic, imprescindible la consulta: HECHTER, Michael, *Internal colonialism: the Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1975.

[37] WALLERSTEIN, Immanuel, *Op.Cit.*, p. 149.

[38] Per a una crítica o revisió d'aquest corrent: SMITH, Anthony D., *The Ethnic Revival*, Cambridge, Cambirdge Uiversity Press, 1981; CONNOR, Walker, *The National Question in Marxist–Leninist Theory and Strategy*, Princeton, Princeton University Press, 1984.

[39] BELL, Daniel, *The coming of Post-Industrial Society*, Nova York, Basic Books, 1973; ENLOE, Cynthia, *Ethnic Conflict And Political Development*, Boston, Little, Brown & Co., 1973; BRASS, Paul R., *Religion,*

l'antropologia social, especialment d'autors com Frederik Barth i la seua teoria sobre el simbolisme de les «vigilàncies de fronteres» que influeix en les comunitats humanes a l'hora de diferenciar actituds i percepcions respecte d'altres comunitats veïnes.[40]

Tanmateix, les contribucions més sonades i més representatives de l'escola modernista venen donades per dos grans noms propis: Benedict Anderson[41] i Ernest Gellner.[42] El primer construeix la seua proposta explicativa sobre la naturalesa de les nacions a partir de la necessitat humana de sobreposar-se a la mort. Necessitat que, des de l'inici de la història de la humanitat, hauria estar encomanada a les antigues religions amb l'objectiu d'explicar la naturalesa de la mort i donar respostes per tal de superar-la.[43] Amb la invenció de noves vies de comunicació obertes arran l'aparició de la impremta a finals de l'Edat Mitjana, que iniciaria el que Benedict Anderson defineix com «capitalisme d'impremta», i el progressiu declivi del protagonisme de les religions, sorgeix la necessitat d'imaginar comunitats «sobiranes i limitades», a través de les quals crear la sensació d'immortalitat que fins llavors havien aportat les religions.[44] Així doncs, a través del món imprés, individus que no es coneixen els uns als altres, es genera la percepció d'habitar el mateix espai homogeni i identificable, tot formant part d'una comunitat i una posteritat imaginades. Aquestes «comunitats imaginades» o «nacions» de Benedict Anderson venen a servir a necessitats vitals tant psicològiques o mentals – la necessitat de transcendir la mort – com materials, açò és, econòmiques, sota les noves condicions del capitalisme.[45]

Ernest Gellner, possiblement el posicionament més radical i contundent de l'escola modernista – és aquest el parer d'Anthony D. Smith –[46] en defensa de la modernitat de la nació i el nacionalisme, preconitza la dependència inevitable de la seua existència d'una societat industrial orientada envers el creixement econòmic. Així, segons el postulat de

Language and Politics in North India, Cambridge, Cambridge University Press, 1974; *Ethnic Groups and the State*, Londres, Croom Helm, 1985; HOROWITZ, Donald L., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, Los Angeles i Londres, University of California Press, 1985.

[40] BARTH, Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries*, Boston, Little, Brown & Co., 1969.

[41] ANDERSON, Benedict, *Op.Cit*. Per al present treball hem fet servir la traducció al català: *Comunitats Imaginades. Reflexions sobre l'origen i propagació del nacionalisme*, València-Catarroja, Publicacions Universitat de València-Afers, 2005.

[42] GELLNER, Ernest, *Op.Cit*.

[43] ANDERSON, Benedict, *Op.Cit*., pp. 27-57.

[44] ANDERSON, Benedict, *Ibidem*, pp. 57-105.

[45] ANDERSON, Benedict, *Ibidem*, pp. 105-135.

[46] SMITH, Anthony D., *Els orígens ètnics de les nacions…*, p. 40.

Gellner, l'existència de les nacions no pot donar-se en societats agrícoles premodernes ja que en elles hi veu un mur de separació estanc entre les elits socials i les masses productives. Aquest mur faria impossible generar qualsevol mena d'ideologia que estigués present al conjunt de la societat. De fet, considera que les societats modernes – per modernes vol dir industrials – exigeixen homogeneïtat cultural per a funcionar, que és aconseguida gràcies a la possibilitat de crear ideologies massives, gràcies a l'existència d'una població mòbil, alfabetitzada i equipada tecnològicament. A més a més, l'existència de l'Estat liberal proporciona aquest perfil de població a través d'un sistema educatiu massiu, públic, obligatori i estandaritzat.[47]

Així doncs, tots aquests enfocaments comparteixen un mínim comú denominador: la creença en la contingència del nacionalisme i en la modernitat de la nació. Malgrat les diferències i matisos explicatius entre tots ells, l'escola modernista es fonamenta en l'acord respecte de la periodicitat del nacionalisme i en la direcció de l'explicació de la nació com a fet necessàriament modern. La modernitat – el conjunt de les «condicions modernes» – no és una via de fer efectiva una identitat nacional preexistent sense desenvolupar, i molt menys un producte d'aquesta; la nació i el nacionalisme són un correlat de la modernitat i de la civilització moderna.

Sobre les tesis modernistes, Anthony D. Smith assenyalaria tota una sèrie de punts forts en el model explicatiu sobre l'origen de la nació. Primerament, la consideració que el nacionalisme, com a ideologia i com a moviment polític, és un fenomen que data de finals del segle XVIII, mentre que es pot percebre un sentiment específicament nacional poc abans del segle XVI o inclús a finals del segle XV a l'Europa Occidental.[48] En conseqüència, el

[47] GELLNER, Ernest, *Op.Cit.*, representa la culminació de la seua proposta teòrica i interpretativa, tot aportant l'explicació més completa. Per a uns estadis inicials de la seua teoria és interessant la consulta de: GELLNER, Ernest, *Thought and Change*, Londres, Weidenfeld & Nicolson, 1964, capítol 7; GELLNER, Ernest, «Scale and Nation», *Philosophy of the Social Sciences*, 3, 1973, pp. 1-17. Tot i que hi ha certes diferències entre els plantejaments, hi ha una continuïtat fonamental entre ells, basada en la convicció que tant les nacions com el nacionalisme són fenòmens completament moderns, i només poden aparèixer en una època «moderna» amb els seus trets socioeconòmics específics.

[48] HERTZ, Frederick, *Nationality in History and Politics,* Londres, Routledge & Kegan Paul, 1944; SHAFER, Boyd C., *Nationalism: myth and reality*, Nova York, Harcourt-Brace, 1955. S'hi han donat al respecte diverses dates hipotètiques sobre el naixement de les ideologies nacionalistes: per a alguns va sorgir amb la segona repartició de Polònia de l'any 1775, segons d'altres, a Amèrica, en el 1776; encara n'hi ha d'altres que troben que sorgí al llarg de la Revolució Francesa a finals del segle XVIII. En aquesta qüestió, l'estudi de referència continua sent el de KOHN, Hans, *The idea of Nationalism*, Nova York, Collier-Macmillan, 1967; KOHN, Hans, *Prelude to Nation-State: the French and German Experience, 1789-1815*, Nova York, Van Nostrand, 1967, en què suggereix el període que va des del 1775 al 1790 com el moment d'auge nacionalista a Europa i

corrent modernista considera l'Estat-nació com a modalitat estatal exclusivament moderna, l'origen del qual caldria ubicar – seguint els postulats menys radicals dins del modernisme – en la Pau de Westfàlia del 1648, encara que no seria fins a finals del segle XVIII i principis del XIX que els Estats sorgits del segle XVII esdevingueren finalment Estats-nació. Així mateix, no seria fins a finals del segle XVII que la idea que les poblacions es dividien segons el «caràcter nacional» i posseïen una identitat comuna i diferenciada de la resta es va estendre entre les classes educades europees.[49]

Sobre el modernisme, però, també s'han assenyalat certs punts febles en la seua proposta teòrica sobre l'origen de les nacions. En èpoques premodernes, fins i tot al món antic, s'han pogut identificar certs paral·lelismes rellevants amb la idea moderna d'identitat nacional, com per exemple, la forma en què les cultures grecollatines clàssiques consideraven les poblacions que no compartien els seus trets culturals o que no formaven part de les seues organitzacions polítiques, siga una ciutat-Estat o un imperi, com el romà. Unes distincions entre diferents pobles que inclús s'han pogut trobar també en societats encara més antigues, com les mesopotàmiques i bíbliques.[50] Altres autors de la historiografia més clàssica van assenyalar certes similituds en certs moviments de naturalesa política a l'Antiguitat que mostren certes semblances a les lògiques de la nació i del nacionalisme contemporani, sobretot els desitjos relacionats amb el món bèl·lic, com la voluntat d'alliberar territoris conquerits per «gent de fora», o la voluntat de fer front a invasions «estrangeres», com ara, la resistència jònica respecte de l'expansió persa a finals del segle VI aC o la resistència dels pobles gals respecte de les campanyes militars de

Amèrica. En canvi, KEMILAINEN, Aira, *Nationalism, Problems concerning the World, the Concept and Classification*, Jyvaskyla, Kustantajat Publishers, 1964, rastreja el llarg període de gestació dels pressupòsits i de les idees nacionalistes entre les classes educades europees a partir de finals del segle XVII. Aquest període l'estén fins a finals del segle XVI MARCU, Eva D., *Sixteenth-century Nationalism*, Nova York, Abaris Books, 1976. Això no obstant, els seus arguments serien criticats i rebatuts per BREUILLY, John, *Op.Cit.*, qui defensa que l'origen del moviment nacionalista data de finals del segle XVIII, tot i que admet un cert grau de consciència nacional entre els erudits de les centúries anteriors. Mencionar també el problema dels orígens del nacionalisme als Països Baixos i Anglaterra al segle XVII, com a excepció que trenca la norma, que admeten tant KOHN, Hans, *The idea of Nationalism...*, com SNYDER, Louis, *The varieties of Nationalism, a Comparative View*, Hinsdale, The Dryden Press, 1976; D'interès és l'estudi sobre el sentiment nacional anglès de KOHN, Hans, «The origins of English nationalism», *Journal of the History of Ideas*, 1, 1940, pp. 69-94. Per contra, a KAMENKA, Eugene (ed.), *Nationalism, the nature and evolution of an idea*, Londres, Edward Amold, 1976, p. 4, s'hi defensa que el nacionalisme sorgeix arran dels successos de la Revolució Francesa; el mateix fa KEDOURIE, Elie, *Nationalism*, Londres, Hutchinson, 1960, data la doctrina en el 1806, just l'any dels *Discursos a la nació alemanya* de Fitche després de la desfeta prussiana a Jena.

[49] SMITH, Anthony D., *Els orígens ètnics de les nacions...*, pp. 41-43.

[50] Sobre els sentiments ètnics i racials al món antic SNOWDEN, Frank, *Before Colour Prejudice*, Cambridge-Mass, Harvard University Press, 1983, i, concretament, per al món romà, SHERWIN-WHITE, Adrian Nicholas, *Racial Prejudice in imperial Rome*, Oxford, Blackwell, 1952.

Cèsar.[51] A l'alta Edat Mitjana, així mateix, trobem tota una sèrie de regnes germànics – francs, visigots, normands, longobards... – interconnectats en una xarxa de relacions polítiques, per bé que de tipus rudimentari.[52] Així doncs, tenim motius per a considerar les nacions i el nacionalisme com a fenòmens purament moderns? Pel contrari, hem de tornar a la perspectiva més antiga segons la qual els vincles i els sentiments nacionals són la «matèria de la història» i un atribut universal de la humanitat? Per a Anthony D. Smith aquesta podria ser la conclusió final dels «primordialistes perennalistes».[53]

Seguint l'obra d'Edward Shils sobre la importància dels vincles «primordials» basats en l'idioma, la religió, la raça, l'etnicitat i el territori, els partidaris d'aquesta visió afirmen que les nacions i les comunitats ètniques són unitats naturals de la història i elements integrals de l'experiència humana. L'escola sociobiològica d'aquest corrent historiogràfic, assegura que l'etnicitat és una extensió natural del parentiu i que el parentiu és el vehicle normal per a la persecució d'objectius col·lectius en la lluita per la supervivència. Les versions d'aquest corrent consideren el llenguatge, la religió, la raça, l'etnicitat i el territori com els principis organitzatius i els vincles bàsics de l'associació humana al llarg de la història. Més important encara: els «vincles primordials» sempre han dividit l'espècie humana, tal com naturalment ho han fet el sexe o la geografia. Per això, des d'aquest punt de vista, no hi ha res de modern en la lògica essencial del nacionalisme i de la nació que construeix.[54] Així doncs, arran aquests pressupòsits, l'escola primordialista es defineix per dues afirmacions cabdals: les nacions i el nacionalisme són perennes i són naturals. El fet d'acceptar la segona proposició, que són naturals, implica necessàriament l'acceptació de l'anterior, que són perennes, però no pas a l'inrevés.

---

[51] Resistència jònica en ANDREWES, Antony, *The Greek Tyrants*, Londres, Hutchinson University Library, 1956, pp. 123-127; i sobre la Gàl·lia, WELLS, Josep, BARROW, Reginald Haynes, *A Short History of the Roman Empire*, 5a ed., Londres, Methuen & Co, 1950, pp. 68-69, 113, 132, 155-157.

[52] Sobre els estudis centrats en els primers regnes germànics sorgits arran la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident, DIXON, Philip, *Barbarian Europe*, Oxford, Elsevier-Phaidon, 1976, i LASKO, Peter, *The Kingdom of the Franks; North-West Europe before Charlemagne*, Londres, Thames & Hudson, 1971.

[53] SMITH, Anthony D., *Els orígens ètnics de les nacions…*, pp. 44-45.

[54] SHILS, Edward, «Primordial, personal, sacred and civil ties», *British Journal of Sociology*, 7, 1957, pp. 113-145, GEERTZ, Clifford, «The Integrative Revolution», a GEERTZ, Clifford (ed.), *Old Societies and New States*, Nova York, The Free Press of Glencoe & London, 1963, pp. 105-157, VAN DEN BERGHE, Pierre L., «Race and ethnicity: a sociobiological perspective», *Ethnic and Racial Studies*, 4, 1978, pp. 401-411, VAN DEN BERGHE, Pierre L., *The Ethnic Phenomenon*, Nova York, Elsevier, 1979, FISHMAN, Joshua, «Social theory and ethnography: neglected perspectives on language and ethnicity in Eastern Europe», a SUGAR, Peter S. (ed.), *Ethnic diversity and conflict in Eastern Europe*, Santa Barbara, ABC-Clio, 1980, pp. 69-101. Una anàlisi crítica en REYNOLDS, Vernon, «Sociobiology and the idea of primordial discrimination», *Ethnic and Racial Studies*, 3, 1980, pp. 303-315.

És en aquesta diferència on trobem a l'altre gran grup de treballs que – seguint la classificació d'Anthony D. Smith – podem ubicar en el perennalisme clàssic o perennalisme instrumental.[55] Aquest afirma que a la història sempre han existit les nacions i el nacionalisme, tot discrepant amb el fet que siguen naturals, com ho defensen els perennalistes primordialistes. Segons aquesta opció, és possible, així doncs, argumentar que les unitats de poblacions que anomenem «nacions» i els sentiments nacionals que se'n deriven poden trobar-se en tots els períodes de la història. En conseqüència, les nacions i les identitats nacionals que trobem al món contemporani són simplement versions més àmplies, més efectives, més complexes i desenvolupades de casos que poden ser rastrejats en períodes molt més antics de la història humana, des de Mesopotàmia fins al segle XVII i XVIII. Així les coses, donada la naturalesa dels éssers humans i la seua propensió a l'afinitat i la pertinença de grup, com la necessitat de simbolisme cultural per a la comunicació i el sentit, el perennalisme pressuposa que les nacions i el nacionalisme són perennes i, potser, universals.[56]

Aquesta perspectiva, però, en oposició al «modernisme» i diferent del «primordialisme» més radical, també té els seus problemes. Quan els perennalistes al·ludeixen a l'antiguitat dels vincles i sentiments culturals col·lectius, les seues afirmacions tracten sempre de distanciar-les de qualsevol presumpció universalista – molt menys natural, tal com defensen els posicionaments primordialistes. No obstant això, quan els perennalistes assenyalen característiques humanes – no són universals? – com la necessitat de pertinença col·lectiva o de comunió religiosa, hi resta poc de marge per a relacionar les necessitats humanes que addueixen amb la formació i construcció de les nacions i el nacionalisme. De fet, com assenyala Anthony D. Smith, qualsevol pot admetre l'antiguitat dels vincles i sentiments culturals col·lectius sense assimilar-los, necessàriament i

[55] SMITH, Anthony D., *La nació en la història…*, pp. 58-78. SMITH, Anthony D., *Els orígens ètnics de les nacions…*, pp. 44-46.
[56] SMITH, Anthony D., *Els orígens ètnics de les nacions...*, p. 44-45. Sobre aquesta necessitat del simbolisme cultural: GEERTZ, Clifford, «Ideology as a cultural System» a APTER, David (ed.), *Ideology and Discontent*, Nova York, Free Press, 1963, pp. 47-76. Per a una crítica al respecte, BRASS, Paul, «Elite groups, symbol manipulation and ethnic identity among Muslims of South Asia», a TAYLOR, David, YAPP, Malcolm (eds.), *Political Identity in South Asia*, Londres-Dublin, Curzon Press, 1979, pp. 35-77. Sobre el debat entre els postulats «primordialista-instrumentalista», així com del «modernista-perennalista», SMITH, Anthony D., «Ethnic persistence and national transformation», *British Journal of Sociology*, 35, 1984, pp. 452-461; també MCKAY, James, «An exploratory synthesis of primordial and mobilisationist approaches to ethnic phenomena», *Ethnic and Racial Studies*, 5, 1982, pp. 395-420.

retrospectivament, a les nacions o al nacionalisme, o sense suggerir que les nacions i sentiments col·lectius antics o medievals siguen només formes a petita escala, primitives i escassament desenvolupades, de nacions i nacionalismes contemporanis. Hi pot haver connexions entre uns i altres però, en cas de ser així, aquestes s'han de demostrar empíricament a través d'evidències directes de les fonts històriques disponibles. De la mateixa forma, les variacions en l'abast, intensitat, prominència i importància política dels vincles i sentiments culturals o identitaris s'han d'inserir en tota perspectiva «perennalista», i també això es pot fer només a través de l'anàlisi històrica de les formes i continguts del seu simbolisme i de la seua mitologia, i també del seu paper en processos socials més amplis.[57]

Dins del perennalisme, altrament, podem distingir altres dues tendències: el perennalisme continu i el perennalisme recurrent. El continu, amb autors com Hugh Seton-Watson, Susan Reynolds, Paul Knoll, Bruce Webster, Ulrich Im Hof o Bernard Guenée, considera que les arrels de les nacions actuals es remunten a molts segles enrere, en alguns casos, fins i tot, mil·lennis. Posa l'accent en la continuïtat de les nacions. Tot i això, reconeixen fluctuacions, punts de ruptura i retrocés, dins de les trajectòries històriques. Així posen l'accent en les continuïtats molt prolongades que acaben per vincular nacions medievals o, fins i tot, antigues amb les nacions contemporànies.[58] Respecte a la controvèrsia sobre el cas anglés, trobem un dels principals exponents dins del corrent del perennalisme continu. Tradicionalment, entre la historiografia modernista s'havia retrocedit la data de naixement de la identitat anglesa, a tot estirar, al segle XVI. No obstant això, Adrian Hastings, defensarà el cas anglés com el primer exemple nítid de nació i

[57] SMITH, Anthony D., *Els orígens de les nacions*…, pp. 45-46.

[58] SETON-WATSON, Hugh, *Nations and States*, Methuen, Londres, 1977, és un dels principals exponents dins d'aquest corrent. Distingeix entre les nacions antigues i contínues, creades generalment a l'Edat Mitjana – com els casos de França, Anglaterra, Escòcia, Castella, Portugal, Dinamarca, Suècia, Polònia, Hongria – i les nacions recentment creades – segle XIX-XX – deliberadament pel nacionalisme, especialment a Europa oriental i Àsia, les «nacions de disseny» de TILLY, Charles, *The formation of national states in Western Europe*, Princeton, Princeton University Press, 1975. REYNOLDS, Susan, «Medieval origines gentium and the community of the realm», *History*, 68, 1983, pp. 375-390 i REYNOLDS, Susan, *Kingdoms and communities in Western Europe, 900-1300*, Oxford, Claredon Press, 1984, tot i la crítica llançada sobre les implicacions teleològiques de Seton-Watson, desenvoluparia la idea dels sentiments «regnícoles» que els regnes germànics desenvoluparen al llarg de l'alta Edat Mitjana. Sobre l'aparició d'un sentiment nacional a Polònia entre les elits, KNOLL, Paul, «National consciousness in medieval Poland», *Ethnic Studies*, 10-1, 1993, pp. 65-84; Per a l'identitat escocesa, també entre les elits, WEBSTER, Bruce, *Medieval Scotland: The making of an identity*, Basingstoke, Macmillan, 1977; Sobre el mite de Guillem Tell i la identitat suïssa, IM HOF, Ulrich, *Mythos Schweix: Identität-NAtion-Geschichte, 1291-1991*, Zuric, Neue Verlag Zürcher Zeitung, 1991; i, finalment, per a l'aparició del sentiment nacional francès, GUENÉE, Bernard, *States and rulers in later medieval Europe*, Oxford, Blackwell, 1985.

nacionalisme a l'Edat Mitjana que, al seu torn, estimularia el naixement d'altres nacions del seu voltant, a l'Europa Occidental.[59]

A grans trets, el model teòric proposat per Hastings es fonamenta en els següents principis: l'etnicitat és la base de la nacionalitat, i les etnicitats orals són a l'arrel de les nacions específiques; les etnicitats esdevenen nacions només quan produeixen literatures vernacles escrites i són afectades per «les pressions de l'Estat»;[60] la nació és un fenomen cristià, ja que només el cristianisme, d'entre totes les confessions, va consentir l'ús de les llengües vernacles; el cristianisme, basat en l'Antic Testament, determinà quin model de cos polític calia emular, és a dir, el model de l'antiga nació jueva. Finalment, les nacions sorgides després del 1789 respondrien a un nacionalisme de «segona fornada», que hauria «enganyat» els modernistes prenent aquesta darrera versió per l'original.

Tant en el model de Hastings com en la resta de perennalistes continus, la qüestió més controvertida és el pressupòsit de considerar que existeix un punt d'arrencada ben definit de la nació i que aquesta és també una unitat ben definida, homogènia. Rebutja els matisos grisos. O n'hi ha, de nació, o no n'hi ha. Anthony D. Smith, en la seua anàlisi del perennalisme, considera que aquesta concepció de la nació és la que han emprat la majoria dels nacionalismes, és a dir, la de considerar la nació com quelcom natural i permanent, com un tot orgànic sense fissures, contrastant amb la seua idea de nació, entesa com «un seguit de processos històrics, que al llarg del temps han confluït i han donat lloc a una comunitat cultural diferenciada que es pot assemblar, en major o menor grau, al tipus ideal de nació».[61] També rebutja la desmesurada importància donada a la creació d'una literatura escrita en llengua vernacla, ja que la considera un proposta tan «restrictiva» com la insistència modernista de Benedict Anderson en la tecnologia de la impremta, i assenyala altres factors que també han de ser tinguts en compte, com la importància de la religió – de qualsevol, no únicament el cristianisme – , de la geografia i de l'Estat com a aglutinador de les poblacions que esdevenen nacions.

[59] Per a Hastings, a banda de la nació jueva, els anglesos i els seus veïns – francesos, fonamentalment – foren els primers a produir una literatura escrita en llurs llengües; quant aquestes nacions es veien amenaçades, generaren nacionalismes particularistes HASTINGS, Adrian, *The constructions of nationhood: Ethnicity, religion, and nationalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997. pp. 14-18 i 35-36.
[60] HASTINGS, Adrian, *Ibidem*, p. 11.
[61] SMITH, Anthony D., *La nació en la història…*, pp. 63-64.

Finalment, respecte l'altra gran branca dins del perennalisme, el perennalisme recurrent, sorgeix arran de la pregunta sobre si és possible que una comunitat nacional perda la seua condició nacional. És a dir, si una població determinada pot ser una nació en un moment de la història, deixar de ser-ho i, posteriorment, reconstituir-se novament com a nació. En cas de ser així, podem considerar aquesta darrera nació la mateixa que el seu cas primigeni? Hastings – que oscil·là entre plantejaments continus i recurrents – aplicaria aquesta perspectiva al cas de la nació jueva, en el qual observem la pèrdua de la seua condició nacional i dos-mil anys després la seua recuperació.[62] Aquest, així doncs, és el punt de partida del perennalisme recurrent, una escola amb especial presència entre els historiadors de l'Antiguitat, com Eduard Meyer, qui va afirmar que només existiren tres nacions a l'època antiga: els grecs, els perses i els jueus.[63] Així, els partidaris del perennalisme recurrent defensen l'existència de fluctuacions de la condició nacional al llarg de tota la història. És a dir, trobem una era de plenitud de les nacions al Pròxim Orient i la Grècia clàssica, seguida per un període de declivi nacional i d'absorció de les nacions sota l'Imperi romà, per a reaparèixer novament als regnes de l'alta Edat Mitjana. Ací trobem la principal diferència respecte del perennalisme continu, la ruptura de la continuïtat nacional.[64]

Una de les darreres contribucions teòriques que pot ser etiquetada de perennalisme recurrent, és la de Peter Hoppenbrouwers.[65] El professor emèrit de la Universitat de Leiden considera que les nacions i el nacionalisme han necessitat d'un llarg període de gestació per a desenvolupar-se i, per tant, la seua evolució hauria d'ésser vista com a complexa i fluctuant, amb avanços i retrocessos, més que una mera evolució lineal de successió d'estadis històrics. Segons la seua proposta, aquesta evolució hauria començat necessàriament amb els regnes germànics a l'alta Edat Mitjana. L'etnicitat, com a realitat social i com a ideologia, va connectar-se amb una concepció de govern públic o govern general sobre un territori concret i sobre una població concreta, iniciant així un procés

[62] Segons Anthony D. Smith, en el cas de l'exemple jueu aportat per Hastings, l'autor sembla confondre la idea de nació amb la idea d'Estat, vinculant ambdós fenòmens: SMITH, Anthony D., *La nació en la història…*, p. 66.
[63] SMITH, Anthony D., *La nació en la història…*, p. 66-67.
[64] WALEK-CZERNECKI, Tadeusz, «Le role de la nationalité dans l'histoire de l'antiquité», *Bulletin of the International Comittee of the Historical Sciences*, 2-2, 1929, pp. 305-320; KOHT, Halvdan, «The dawn of nationalism in Europe», *American History Review*, 52, 1947, pp. 265-280; HADAS, Moses, «National survival under Hellenistic and Roman imperialism», *Journal of the History of Ideas*, 11, 1950, pp. 131-139.
[65] HOPPENBROUWERS, Peter, *Art.* Cit., pp. 19-41.

d'integració nacional. A tall d'exemple, Hoppenbrouwers utilitza dos exemples: el regne visigot de Toledo després de l'any 550 o l'Anglaterra anglo-saxona, d'Alfred el Gran, al final del segle IX. Tots dos exemples, a més a més, demostren, segons el seu parer, que no es tracta d'una línia unidireccional, ja que ambdós casos van tenir un punt final, amb la conquesta musulmana i la conquesta normanda respectivament. Després d'aquests aturadors, el procés de formació d'Anglaterra es reprendria, però ara sota unes formes i unes circumstàncies totalment diferents.[66] El mateix es pot dir de l'alta Edat Moderna, en la qual, segons Josep R. Llobera, factors com l'absolutisme monàrquic o les pretensions de la Il·lustració esdevingueren seriosos contrapesos al desenvolupament del nacionalisme.[67]

Per tant, així com per a Anthony D. Smith el modernisme presentava tota una sèrie de problemàtiques i dificultats, el perennalisme no se'n queda curt. Com en el cas de John Armstrong, gran part del perennalisme empra diferents factors premoderns de llarg i mitjà termini, que expliquen el naixement gradual d'una identitat nacional moderna.[68] Però, segons assenyala Smith, semblen confondre etnicitat i nacionalitat. Sobre la definició del concepte nació, els perennalistes consideren massa restrictiva la proposta modernista – com a fenomen de masses –, per això consideren que n'hi ha prou amb què un gran nombre de persones, més enllà de les elits, crega que constitueix una nació.[69] Ara bé, Smith es pregunta: quina és la proporció que ens permet definir l'existència d'una nació?[70] Altrament, també és problemàtica la qüestió del context històric. El fet d'importar idees i conceptes moderns a èpoques anteriors, com el nacionalisme, faria que alguns autors, com Susan Reynolds, matisaren els seus postulats i insistiren a descriure i analitzar cada època en termes dels seus

[66] *Ibidem*, p. 29. El problema de la proposta de Peter Hoppenbrouwers, a través de l'exemplificació del regne visigot de Toledo, és el reconeixement implícit que es deriva de les monarquies cristianes a la península Ibèrica després de la conquesta musulmana, como una continuïtat de l'època visigoda, després del període de «pausa» que hauria representat la dominació musulmana. Assumpció completament erràtica, ja que la realitat política, social i cultural de les monarquies cristianes ibèriques a partir del segle IX no té res a veure amb el passat visigòtic.

[67] LLOBERA, Josep R., *The God of Modernity. The development of nationalism in Western Europe*, Oxford, Berg, 1994. Existeix traducció a llengua castellana: *El Dios de la modernidad*, Barcelona, Anagrama, 1996.

[68] ARMSTRONG, John, *Op.Cit.*, capítol 7. En ARMSTRONG, John, «The autonomy of ethnic identity: Historic cleavages and nationality relations in the USSR», a MOTYL, Alexander (ed.), *Thinking theoretically about Soviet nationalities*, Nova York, Columbria University Press, 1992, pp. 23-44, proposa una distinció entre nacions que sorgeixen abans del 1800 i les que aparegueren després d'aquesta data. Aquestes darreres comptaven amb l'ajut de la ideologia del nacionalisme, que exerciria de catalitzador i element legitimador de l'autodeterminació nacional.

[69] HASTINGS, Adrian, *Op.Cit.*, p. 26. CONNOR, Walker, *Ethno-nationalism: The quest for understanding*, Princeton, Princeton University Press, 1994, capítol 8.

[70] SMITH, Anthony D., *La nació en la història…*, p. 79.

conceptes propis.[71] Finalment, la qüestió més problemàtica del perennalisme: l'ombra de la teleologia. S'ha considerat certament enganyós veure en les monarquies medievals formes embrionàries de les nacions contemporànies, per la lectura teleològica que se'n deriva i per no considerar les realitats medievals com a «completes» sinó predestinades a preconfigurar el món contemporani.[72]

Així les coses, entre aquests dos mons interpretatius, sorgeix la proposta etnosimbolista d'Anthony D. Smith.[73] Certament insatisfet tant amb el model modernista com amb el perennalista, Smith proposa un camí intermedi en què, d'una banda, trenca amb el modernisme, reconeixent que no és possible parlar de l'origen de les nacions si no és dins d'un marc explicatiu de llarga durada en què es cerquen les arrels històriques en èpoques precedents, i, d'altra banda, es distancia dels postulats perennalistes més radicals, tot defensant l'existència de comunitats ètniques – no pas de nacions – des d'època antiga, passant pels temps medievals, fins a l'època moderna. Aquestes són definides per tota una sèrie d'elements comuns: un nom col·lectiu, un conjunt de mites sobre l'ascendència, una història compartida, una cultura – fonamentalment una llengua i una religió comuna – , adscripció a un territori específic i sentiment de solidaritat.[74] A més a més, en lloc d'emprar conceptes com nacionalisme o nacional per a èpoques prèvies al món contemporani, empra els conceptes «etnocentrisme» i «etnicisme». Per etnocentrisme, Smith fa referència a la natura dels sentiments col·lectius premoderns, mentre que etnicisme és emprat per a analitzar les diverses accions col·lectives en defensa de l'ètnia comuna.[75] A partir d'ací, Smith proposa un procés de transformació de les ètnies en nacions gràcies, principalment, a la politització de l'etnicisme que tindrà com a resultat final el sorgiment dels primers moviments nacionalistes.[76]

[71] REYNOLDS, Susan, «Medieval origines gentium...». Pot constatar-se aquesta evolució en un dels seus darrers treballs: «Nations, Tribes, Peoples and States», *Medieval Worlds*, 2, 2015, pp. 79-88.
[72] REYNOLDS, Susan, *Kingdoms and communities*..., capítol 8.
[73] SMITH, Anthony D., *Els orígens ètnics de les nacions…* constitueix la formulació completa de la seua proposta interpretativa sobre els orígens de les nacions.
[74] SMITH, Anthony D., *Ibidem*, pp. 60-75. Les absències, però, també contribueixen a perfilar aquestes comunitats ètniques – o, directament, ètnies – diferenciant-les de les nacions contemporànies: manca d'unitat econòmica, manca de drets legals comuns que fan possible la ciutadania, manca d'un règim polític comú i, sobretot, manca d'ideologia nacionalista.
[75] SMITH, Anthony D., *Ibidem*, pp. 103-121.
[76] SMITH, Anthony D., *Ibidem*, pp. 243-315.

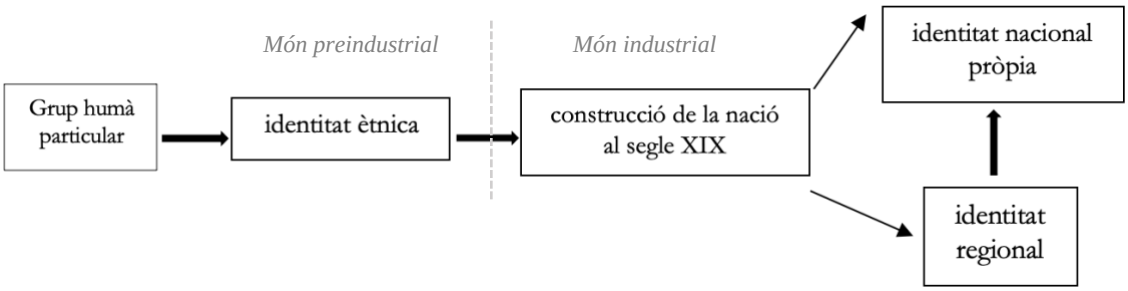

Il·lustració 1: *Model interpretatiu de la nació de Miroslav Hroch*

En una línia semblant trobem Miroslav Hroch, altre dels principals teòrics sobre els orígens de les nacions que acabaria de perfeccionar la idea de comunitats o grups ètnics a les èpoques preindustrials i la seua transformació en nacions a partir dels segles XVIII i XIX.[77] En síntesi, Hroch considera que els grups humans amb cultura i llengua pròpies, amb lligams polítics i vincles territorials, econòmics i biològics, formats a l'Edat Mitjana han de ser considerats com a «grups ètnics» i no com a comunitats nacionals, ja que – segons el seu posicionament – no posseeixen l'element fonamental que forma la nació contemporània: la consciència nacional bastida pel nacionalisme. Per aquest motiu, aquests grups van desenvolupar identitats ètniques particulars, que en el moment de la construcció de les nacions contemporànies podien evolucionar de dos formes diferents: o bé cap a la construcció d'una identitat nacional pròpia, en el cas que foren el grup ètnic dominant o únic de l'Estat en qüestió – portuguesos, holandesos, suecs, castellans... – o bé cap a la construcció d'una identitat regional en cas que no fossen el grup ètnic dominant, tot adaptant els seus trets particulars dins la nova nació construïda a partir de les característiques culturals d'altre grup ètnic que dominava el bastiment de l'Estat-nació – irlandesos, catalans, bretons...[78]

[77] HROCH, Miroslav, *Op.Cit*. Per a una síntesi dels seus treballs en llengua catalana: *La naturalesa de la nació*, València-Catarroja, Publicacions de la Universitat de València-Afers, 2001. En llengua castellana: «La identidad regional, étnica y nacional en la perspectiva histórica» a ROMEO, María Cruz, SAZ, Ismael, *El siglo XX. Historiografía e historia*, València, Publicacions Universitat de València, 2002, pp. 201-212.

[78] Els grups ètnics minoritzats hagueren de redefinir la seua identitat ètnica per tal de construir una nova identitat regional emmarcada en una identitat nacional aliena a la seua etnicitat, procés no exempt d'elements de tensió amb la identitat dominant, que en ocasions impulsaren la transformació d'aquella identitat regional – diferent de l'antiga identitat ètnica ja que pateix una transformació per a adaptar-se a la societat capitalista – en una nova identitat nacional, diferent de la predominant fins llavors en l'Estat-nació i amb aspiracions d'aconseguir la sobirania política. Aquest model ha estat reconsiderat i modificat – bé que pensat per al cas valencià – per BAYDAL, Vicent, «Què som, i per què som com som. Un nou model interpretatiu per a l'evolució històrica de la identitat col·lectiva valenciana» a LANUSSE, Manuel, MARTÍNEZ I SEGUÍ, Joan Alfred, MONZÓN, August (eds.), *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització,* València,

1.3. NACIONS SENSE NACIONALISME

En l'actualitat resulta certament difícil adscriure's a qualsevol d'aquests paradigmes interpretatius.[79] Tanmateix, cal reconèixer que el debat teòric produït al llarg del segle XX ha permès a la historiografia «professionalitzar-se» en el camp d'estudi de la qüestió nacional i posar les bases i els fonaments que permeten aproximar-se de forma científica a una temàtica com la de les nacions i les identitats nacionals. L'ús de la història al llarg del segle XIX per part del romanticisme i del nacionalisme com a eina fonamental a l'hora de legitimar llurs postulats polítics provocà que el fet d'estudiar les nacions quedés sempre sota sospita. Així, tant les propostes interpretatives perennalistes com les modernistes aportaren un marc teòric a partir del qual qualsevol pogués desenvolupar les seues investigacions en diferents observatoris i cronologies. El problema, però, d'aquests paradigmes és la seua naturalesa essencialment teòrica i abstracta. La seua rigidesa conceptual ha fet que, en ocasions, en traslladar-los a la pràctica, a la seua aplicació empírica sobre les fonts històriques, resulten – quan no insuficients – certament erràtics.

Al respecte, és interessant la crítica realitzada per Mateo Ballester a aquests postulats teòrics i a les seues limitacions a l'hora de traslladar-les al camp empíric, amb especial menció a l'escola modernista.[80] Com a propostes estrictament teòriques, sense cap mena de fonament experimental, els estudis clàssics sobre les nacions venen marcats – en ocasions implícitament, en altres obertament – per la ideologia política de l'autor en qüestió. En el cas d'Eric Hobsbawm, referent ineludible per a tots aquells treballs alineats amb l'escola modernista, és evident que no desconeixia l'existència de termes com nació, pàtria o terra en èpoques preindustrials i prèvies al sorgiment del nacionalisme. Ara bé, argumentava – molt encertadament – que el significat que llavors tenia aquesta terminologia era molt diferent al de l'època contemporània, al del present, raó per la qual quedava anul·lada

Publicacions de la Universitat de València, 2008, pp. 282-315, proposant el concepte «identitat territorial» junt amb el d'identitat ètnica per als temps premoderns per a referir-se a aquelles comunitats humanes que estan basades no tant en lligams etnoculturals sinó juridicoconstitucionals i que, posteriorment, poden evolucionar a una nació o a una regió subordinada a una nació.

[79] Compartim el posicionament teòric seguit per Cristian Palomo a la seua tesi: PALOMO, Cristian, *Identitat i vocabulari polítics a Catalunya durant la Guerra de Successió*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Tesi Doctoral Inèdita, 2018, pp. 38-40.

[80] BALLESTER, Mateo, «Sobre la génesis de una identidad nacional: España en los siglos XVI y XVII», *Revista de Estudios Políticos*, 146, pp. 149-178.

qualsevol temptativa d'estudiar aquests conceptes quan el seu significat era diferent a aquell conferit en l'actualitat. Una lògica, certament, que considerem perversa i que limita completament la pràctica historiogràfica en qualsevol època que no siga la contemporània.[81] Subscrivim el que afirma Antoni Furió en la següent cita:

> «Les nacions, ja se sap, són una creació del 1800. De res no serveix que hi haja una abundant literatura històrica en sentit contrari, que medievalistes, modernistes i sociòlegs històrics parlen amb tota naturalitat de nacions i de sentiment nacional per als respectius períodes d'estudi o que es puguen multiplicar els exemples d'ús del terme 'nació' en un sentit modern, difícil de reduir al lloc o la regió de naixement o de subordinar-lo a la identificació amb la figura del monarca. Al segle XV, la Generalitat de Catalunya no es va estar de desposseir de la corona el rei natural, Joan II, i oferir-la successivament a Enric IV de Castella, el conestable Pere de Portugal i Renat d'Anjou. Dos segles més tard, el crit de guerra dels segadors no era un altre que 'Visca la terra', sense que el rei aparegués per cap lloc, ja que la revolta anava dirigida precisament contra el seu mal govern. Un crit irat que el jornaler Joan Pey feia encara més explícit el 1653, després que la revolta hagués estat ja sufocada militarment: 'Ni França ni Espanya, sinó visca la terra y muira lo mal govern'. La nació inexistent, o de difícil justificació històrica, al dir dels crítics, estava ací, entre França i Espanya, en el crit del jornaler i la seua defensa de la terra».[82]

La cita de Furió posa de manifest la necessitat de fer història de les nacions i les identitats nacionals en època premoderna de forma empírica, a través de les evidències que el passat ens deixa sobre els sentiments i els imaginaris nacionals que les poblacions podien tenir. Arran d'aquesta insatisfacció teòrica per part dels historiadors medievalistes i modernistes,

[81] La crítica de Ballester a l'historiador marxista britànic – extensible a qualsevol altre autor modernista – és molt il·lustrativa. Hobsbawm va dedicar part de la seua anàlisi al cas espanyol, tot afirmant que no hi hagué identitat nacional espanyola fins a una data al voltant del 1884, ja que fou en eixe precís moment quan el terme «nació» va adquirir la seua accepció moderna. Ballester diu: «*La argumentación* [d'Eric Hobsbawm] *es del todo desafortunada, y su error se encuentra en su axioma de partida, que entiende que los diccionarios han recogido, incluso en sus ediciones más tempranas, todos los matices y acepciones de un término. Si en lugar de darse por satisfecho con la consulta de algunos diccionarios antiguos, Hobsbawm se hubiese documentado también sobre el estallido de furor patriótico que se produce en España en los años de la invasión napoleónica, no habría podido sino reconocer, como es comúnmente aceptada, la existencia de una identidad nacional española desde principios del siglo XIX. Si, y ésta es la tesis aquí sustentada, hubiese prestado atención a la infinidad de textos de exaltación de la patria o la nación española de Lope de Vega, Cervantes, Quevedo, Gracián y muchos otros autores – o de Shakespeare o Milton en la propia Inglaterra – habría tenido que replantearse de una forma aún más profunda una afirmación tan categórica. [...] Frente a lo que señala Hobsbawm y otros autores igualmente reacios a aceptar la existencia de una identidad nacional pre-contemporánea, la acepción que en muchos textos de los siglos XVI y XVII se asigna a los términos nación y patria hace referencia, en un sentido equiparable a la acepción moderna dominante, a un colectivo cultural-histórico y a un territorio propio, que operan como referentes de la lealtad política*» BALLESTER, Mateo, *Ibidem*, pp. 155-156.

[82] FURIÓ, Antoni, «Déu no creà les nacions. A propòsit del cas valencià», *L'Espill*, 30, 2008, p. 29.

seria a principis del segle XXI quan noves propostes interpretatives començarien a renovar el panorama historiogràfic sobre la qüestió, ara protagonitzades per estudiosos dels segles medievals i moderns i no pas per contemporanistes o antropòlegs com havia succeït al segle XX.

Una de les principals i més importants aportacions vindria de la mà de Xavier Torres i la seua proposta de «nacions sense nacionalisme».[83] La seua proposta, lluny de tractar-se d'una actualització dels postulats perennalistes més radicals, que traslladaven el nacionalisme, com a moviment polític, a èpoques antigues i medievals, parteix de l'afirmació que el nacionalisme és un fenomen estrictament contemporani. Ara bé, considera que hi ha algunes raons de pes que poden avalar la recerca de nacions «sense» o «abans» de l'aparició del nacionalisme. Primerament, perquè els conceptes emprats per l'escola modernista no estan exempts de controvèrsia i, fins i tot, poden pecar d'un «cert anacronisme invers».[84] És a dir, si segons els contemporanistes, parlar de nacions abans de la Revolució Francesa pot ser considerat una sort de presentisme anacrònic, ¿no serà, potser, igualment inapropiat el fet de voler aplicar retrospectivament un concepte d'identitat col·lectiva i territorial bastit a posteriori, i en un context ben distint?[85] De fet, el mateix Torres es pregunta si, potser, els contemporanistes, tan centrats en estudiar les arrels del nacionalisme més que no pas les de les nacions, ha generat tot plegat una confusió historiogràfica. Potser, efectivament, el nacionalisme siga un fenomen ben recent en termes històrics, però les nacions no tant.[86] És per això que per a tractar l'origen de les nacions aposta per reprendre la perspectiva *longue durée*. Com a conseqüència, Torres planteja, davant la naturalesa inevitablement contemporània del nacionalisme, l'existència del «patriotisme» com a fenomen històric que ens parla de l'existència de sentiments de

[83] TORRES, Xavier, «Nacions sense nacionalisme: pàtria i patriotisme a l'Europa de l'Antic Règim», *Recerques. Història, economia i cultura*, 28, 1994, pp. 83-89; «La historiografia de les nacions abans del nacionalisme», *Manuscrits*, 19, 2001, pp. 21-42; «Un patriotisme sense nació: què va ser l'anomenada Guerra dels segadors (1640-1652/1659)?» a FRADERA, Josep M., UCELAY, Enric (eds.), *Notícia nova de Catalunya*, Barcelona, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2005, pp. 61-96; *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII*), València, Publicacions de la Universitat de València, 2008.

[84] TORRES, Xavier, «La historiografia de les nacions…», pp. 26-27.

[85] TORRES, Xavier, *Ibidem*, p. 27. La reflexió, en aquest cas, ve donada pel mateix Anthony D. Smith, qui assenyala: «*Shall we deny the appellation of nation to the ancient Egyptians and Assyrians, simply because the masses were excluded from political activity or representation? Is this not to impose a very Western concept of the nation on to quite different areas and periods?*» SMITH, Anthony D., *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, Polity Press, 1995, p. 44.

[86] LLOBERA, Josep R., *Op. Cit.*

naturalesa nacional abans de l'arribada dels segles XVIII i XIX. A tall d'exemple, l'autor referencia l'expressió tan freqüent i habitual a l'Europa de l'època moderna – i també medieval – en contextos bèl·lics i de revoltes populars de «morir per la pàtria» o «defensar la pàtria».[87] Així, al·ludeix a aquest fenomen com el precedent històric del nacionalisme, que hauria pres del patriotisme medieval i modern part del seu llenguatge, coincidint amb el punt de vista de Maurizio Viroli:

> «*il linguaggio del nazionalismo moderno è nato come una trasfigurazione o un adattamento del linguaggio del patriottismo [...] Per capire il significato storico del linguaggio del nazionalismo bisogna dunque partire dal patriottismo*».[88]

El mateix John H. Elliott, en un dels seus primers treballs sobre les revoltes i les rebel·lions populars i provincials del segle XVII, argumentava que aquestes no es podien arribar a entendre profundament sense mesurar el paper «d'una mena de consciència comunitària», ja que les manifestacions patriòtiques en aquests contextos eren massa nombroses i intenses com per a deixar el seu estudi als llimbs. Així doncs, aquesta consciència nacional, de pertinença, podia ser excitada o bé, simplement, per la xenofòbia o hostilitat envers el foraster, o, més sovint, pel gaudi de privilegis comunitaris que afectaven el conjunt de la *Re Publica*, és a dir, de la «pàtria».[89] Veiem, doncs, com el patriotisme que ens presenta Elliott entre els segles XVI i XVIII és de base fonamentalment constitucional i republicana.[90]

---

[87] Sobre els orígens medievals d'aquesta expressió: KANTOROWICZ, Ernst H., «Pro patria mori in Mediaeval political Thought», *The American Historical Review*», LVI-3, 1951, pp. 472-492; *Los dos cuerpos del rey. Un estudio de teología medieval*, Madrid, Alianza, 1985, pp. 223-260.

[88] VIROLI, Maurizio, *Per amore della Patria. Patriottismo e nacionalismo nella storia*, Roma-Bari, Laterza, 1995, p. 11. Recentment, el patriotisme preliberal o no nacionalista no ha despertat especial interés entre la historiografía, més enllà dels treballs ja citats de Xavier Torres o Cristian Palomo. Les excepcions pioneres en la matèria, especialmente per a època medieval: MARAVALL, José A., *El concepto de España en la Edad Media*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1954 (Segona edició de 1964). GUENÉE, Bernard, *Occidente durante los siglos XIV y XV. Los Estados*, Barcelona, Labor, 1971: «l'Estat de les darreries de l'Edat Mitjana […] ja no serà més el fruit simplement de la conquista o de l'atzar […] Si vol viure i perdurar, un Estat haurà de recalcar en una nació», pp. 228-232.

[89] ELLIOTT, John, H., «Revolution and Continuity in Early Modern Europe», *Past & Present*, 42, 1969, pp. 47-52.

[90] Xavier Torres apunta que el renovat interès pels estudis sobre les nacions i el patriotisme no nacionalista amb l'inici del segle XXI – a diferència de la segona meitat del segle XX, en què els estudis modernistes van ser clarament hegemònics – radica en un canvi de conjuntura política més que no pas en un viratge historiogràfic profund per part d'aquells que defensaven posicionaments modernistes. Efectivament, el ressorgiment dels nacionalismes, el projecte europeu, l'hegemonia de les polítiques identitàries, etc. TORRES, Xavier, «La historiografia de les nacions…», pp. 37-38.

En definitiva, segons aquesta escola, si hi hagué nacions a l'Europa preindustrial, tot sembla que ho foren sense nacionalisme, sense les dinàmiques que caracteritzen les nacions contemporànies i el nacionalisme. Per això, a l'Europa medieval i moderna tingué lloc una variant pròpia d'identitats nacionals que no ha de ser considerada de naturalesa universal. A més, en el trànsit a la contemporaneïtat, aquestes nacions no foren un factor neutre en els processos de construcció dels Estats-nació contemporanis, sinó que serviren de «matèria primera» per a la seua construcció. Això no obstant, no representaren cap mena de garantia ni tampoc anunciaven cap dels futurs Estats-nació, i encara menys cap dels moviments nacionalistes vuitcentistes.[91]

De fet, com assenyala Cristian Palomo, catalogar si les identitats col·lectives que es donaren als segles baixmedievals i moderns foren de naturalesa nacional o patriòtica no hauria de dependre de cap corrent interpretatiu, sinó de l'estudi de la documentació històrica coetània. És a dir, analitzar aquells contextos en què apareixen referències a la nació, a la pàtria o a la terra i copsar el seu significat, sense apriorismes teòrics que condicionen la seua interpretació.[92] Com apunta Llobera sobre l'argumentació «tautològica» del corrent modernista, és una obvietat que les nacions, tal com les entenem avui en dia, no només no existien abans del segle XIX, sinó que no podien existir en un context polític, social, econòmic, cultural i jurídic tan diferent de l'actual com era el dels segles medievals i moderns.[93] Per això, no és historiogràficament acceptable que l'única definició possible siga aquella que sorgeix arran de la caiguda de l'Antic Règim.

No és, però, un rebuig als historiadors i historiadores del món contemporani, ja que, de fet, n'hi ha de medievalistes o modernistes que rebutgen parlar de nacions i sentiments patriòtics abans de l'aparició del nacionalisme.[94] Nosaltres, això no obstant, considerem que és més acurat des del punt de vista científic i historiogràfic tractar de cenyir-nos als conceptes i significats històrics de cada època històrica, fent l'esforç necessari en precisar i definir les particularitats semàntiques i emmarcant en cada moment el context històric. Tant en l'actualitat com en el passat medieval, les nacions no han de ser considerades com

[91] TORRES, Xavier, «Nacions sense nacionalisme…», pp. 88-89.
[92] PALOMO, Palomo, *Op.Cit.*, pp. 43-44.
[93] LLOBERA, Josep R., *Op.Cit.*, p. 19.
[94] BAYDAL, Vicent, *Op.Cit.*, prefereix parlar de «comunitats ètniques» i «comunitats territorials» per a les èpoques premodernes abans que de «nacions» per les confusions que poden generar-s'hi semànticament.

quelcom prefixat o «natural», sinó com a entitats imaginades, construïdes, submergides en un procés continu de canvi i definició. El fet de ser imaginades no significa que siguen inventades del no-res, sinó que es fonamenten en tota una sèrie de trets i símbols que els individus que la conformen reconeixen com a propis. Tampoc vol dir que no incideixen en la realitat, ja que, com tractarem de demostrar en el present treball, l'adhesió a un imaginari nacional concret pot materialitzar-se en accions i decisions que afecten directament la realitat material del moment.

1.3.1. Les nacions a l'Edat Mitjana: una proposta de model teòric

És per això que considerem necessari fer una aproximació al significat propi de nació durant els segles medievals que ens permeta establir-lo com a marc teòric a partir del qual desenvolupar la nostra recerca i traure les nostres pròpies conclusions. A tal efecte, creiem oportú retrocedir en el temps fins als primers significats de nació de què tenim constància per així poder observar la seua evolució al llarg dels segles fins a l'època històrica en què s'emmarca el present estudi, la baixa Edat Mitjana.

El mot «nació» prové del terme llatí «*natio,-onis* f.» que deriva de «*natus*» (el participi passat del verb «*nascor*», és a dir, nascut. Etimològicament connectat amb el verb «*nascor*» trobem «*natus*» (fill), «*nata*» (filla), «*natalis*» (naixement), «*nativus*» (original), «*natu*» (edat), «*natura*» (naturalesa), «*naturalis*» (natural), etc. Segons Kocovska-Stevovic, en el seu interessant estudi sobre el significat del terme llatí «*natio*», el seu primer significat atestat, relatiu al naixement, data del segle III aC, trobat en una inscripció de la ciutat etrusca de Praeneste (Palestrina), en què una mare mostra la seua gratitud a la «Fortuna Primigènia» pel naixement del seu nadó: «*Orcevia Numeri/ nationu gratia/ Fortuna Diovo fileia/ Primogenia/ donom dedi*».[95]

És gràcies a Ciceró (106 aC–43 aC) i el seu tractat *De Natura Deorum* que trobem la primera referència a «*Natio*» com a deessa dels naixements:

[95] En català: «Jo, Orcèvia, muller de Numeri, faig aquest regal a la Fortuna Primigènia, filla de Júpiter, pel graciós naixement del seu nadó»: KOCOVSKA-STEVOVIC, Svetlana, *Art. Cit.*, p. 5

«*Quod si tales dei sunt ut rebus humanis intersint, Natio quoque dea putanda est, cui cum fana circumimus in agro Ardeati rem divinam facere solemus; quae quia partus matronarum tueatur a nascentibus Natio nominata est*» (Ciceró, *De Natura Deorum*, 3.47).[96]

Així doncs, el significat de «*Natio*» com a comunitat humana unida per un mateix lloc de naixement indubtablement es va desenvolupar després de l'establiment de «*Natio*» com a divinitat. És a les *Comèdies* de Plaute on per primer cop s'ha pogut identificar el mot «*natio*» amb un significat diferent al de divinitat: «*Natio hominum*». Tot i això, és Ciceró l'autor llatí que veritablement va desenvolupar el primer significat complet de «nació», és a dir, aquell relatiu a una comunitat humana que comparteix no sols un mateix lloc de naixement, sinó tot un conjunt de valors, trets i activitats particulars i singulars. A *De officiis*, Ciceró proposa el que podem considerar el primer marc teòric sobre la nació de la història, tot inserint-lo dins de les diverses formes d'agrupació de la humanitat.[97] Consistent en tres nivells diferents, el primer englobaria el conjunt de la humanitat, el segon, les unitats humanes que comparteixen la mateixa «*gens*», «*natio*» o «*lingua*», i el tercer, la unitat bàsica, la de les ciutats:

«*Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa infinita discedatur, proprior est eiusdem gentis, nationis, linguae, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiam est eiusdem esse civitatis*» (Ciceró, *De Officiis*, 1.53).[98]

Segons Kocovska-Stevovic, mentre «*gens*» s'empraria més aviat per a referir-se a una comunitat humana lligada pel parentesc, per ser descendents d'un mateix grup poblacional, «*natio*» acabaria emprant-se per a referir-se a poblacions ubicades en una geografia concreta i identificables per una sèrie de trets culturals comuns, fonamentalment la llengua. Per aquest motiu, el terme «nació» seria utilitzat essencialment per a assenyalar poblacions

[96] En català: «Si intervenir en els afers dels humans és la naturalesa dels Deus, la divinitat dels naixements ha de ser considerada com a tal; per aquells del nostre costum d'oferir sacrifici quan donem la volta als santuaris del territori d'Ardea: aquesta divinitat es diu Nació, del mot «ser nascut», perquè es creu que ella vetla per les dones casades en els seus parts»: KOCOVSKA-STEVOVIC, Svetlana, *Art. Cit.*, p. 6.

[97] Sembla que la principal font de Ciceró en la seua formulació teòrica a *De Officcis* fou Paneci de Rodes, qui va formular una semblant aplicada al context grec, al seu tractat *Περὶ τοῦ καθήκοντος* (en català: «*Sobre els deures*»). En ell, els mots *γένος*, *ἔθνος* i *γλῶσσα*, equivalen a la versió llatina de «*gens*», «*natio*» i «*lingua*», mentre que *πόλι* equivalgué a «*civitas*»: KOCOVSKA-STEVOVIC, Svetlana, *Art. Cit.*, pp. 8-9.

[98] En català: «De fet, hi ha diversos graus de col·lectivitat entre els humans. Després del que és il·limitat, a continuació hi ha un més proper de la mateixa raça, tribu i llengua, a través de la qual estan els homes fortament lligats els uns als altres. Més íntim, encara, és el de la mateixa ciutat»: KOCOVSKA-STEVOVIC, Svetlana, *Art. Cit.*, p. 8.

estrangeres que no constituïen part de la «*civitas*» romana. De fet, els romans mai s'autoidentificaren com a nació, sinó com a «*populus Romanus*» o «*cives Romani*», ja que la seua identitat es fonamentava en la identitat ciutadana de Roma.

La importància del significat clàssic conferit per Ciceró a la idea de nació és que aquest perduraria durant la resta de l'Antiguitat i la major part dels temps medievals. Va ser Sant Isidor de Sevilla (560-636), bisbe visigot, un dels encarregats de perpetuar aquesta concepció per tota la cristiandat llatina a través d'una de les seues obres més importants: *Etimologies*. Concretament, al llibre IX, *De linguis, gentibus, regnis, militia, civibus, affinitatibus*, en el qual l'autor es refereix a la nació en dues ocasions:

> «*Gens est multitudo ab uno principio orta, sive ab alia nationes secundum propriam collectionem distincta, ut Graeciae, Asiae. Hinc et gentilitas dicitur. Gens autem appellata propter generationes familiarum, id est a gignendo, sicut natio a nascendo*» (IX, 2-2).[99]

> «*Genus aut a gignendo et progenerando dictum, aut a definitione certorum prognatorum, ut nationes, quae propriis cognationibus terminatae gentes appellantur*» (IX, 4-4).[100]

Consegüentment, la idea de nació d'herència clàssica, fixada primerament per Ciceró i confirmada posteriorment per pensadors com Sant Isidor o, també, Beda el Venerable i la seua *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*,[101] arribaria fins a la gran revolució filosòfica del segle XIII, amb l'eclosió de l'escolàstica. De base fonamentalment ètnica, seria Tomàs d'Aquino l'artífex de la supervivència i actualització d'aquesta concepció a finals del Dos-cents, tot assimilant-la al concepte «llengua». Serà a un dels seus darrers textos, *Postilla super Psalmos*, quan Tomàs d'Aquino sintetitzaria tota aquesta concepció al famós binomi «*linguae seu nationes*»: «*id est, quaecumque sint illae linguae seu nationes, possunt erudiri*

[99] En català: «'*Gens*' és una multitud de persones que té un mateix origen o que procedeixen d'una nació distinta d'acord amb la seua particular identificació, com Grècia o Àsia. D'ací el seu nom de 'gentilitat'. I es diu '*gens*' per les generacions de les famílies, quan el vocable deriva de 'generar', igual que 'nació' deriva de 'nàixer'», traducció feta a partir de la traducció castellana: SANT ISIDOR DE SEVILLA, *Etimologías*, Jose Oroz, Manuel A. Marcos, Manuel C. Diaz (trads.), Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2004.

[100] En català: «Llinatge ve d'engendrar i generar; o bé de la delimitació de determinats descendents – com ho són les nacions – que, relacionats pel seu parentesc propi, reben el nom de '*gentes*'», traducció feta a partir de la traducció castellana: SANT ISIDOR DE SEVILLA, *Etimologías*, Jose Oroz, Manuel A. Marcos, Manuel C. Diaz (trads.), Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2004.

[101] Sobre la idea de nació en l'obra de Beda el Venerable, vegeu: TUGENE, Georges, *L'idée de nation chez Bède le Vénérable*, París, Institut d'Études Augustiniennes, 2001.

de divina sapientia et virtute» (XVIII, 2).[102] L'averroisme llatí, per la seua banda, també adoptaria un posicionament semblant sobre la idea de nació. Amb la traducció dels textos originals d'Averrois o Ibn Ruxd (1126-1198), els averroistes també abraçarien la concepció etnolingüística de Tomàs d'Aquino i de l'escolàstica, encara que amb els seus matisos, atès que consideraven necessària en qualsevol comunitat política l'existència d'un fort component ètnic, o el que és el mateix, que sense la nació era impossible l'existència de la comunitat política, distanciant-se, així doncs, de la concepció de Sant Agustí, qui no establia cap relació entre les nacions i les comunitats polítiques.[103]

Siga com siga, la visió clàssica, tomista i escolàstica de les nacions tindria encara un llarg recorregut al llarg de tot el segle XIV. Només cal consultar algunes de les obres literàries del moment per a comprovar aquesta vigència, com és el cas de la *Divina Commedia* de Dante Alighieri, en què trobem diversos passatges en els quals es fa evident l'equivalència entre nació i llengua:

«'La prima di color di cui novelle
tu vuo' saper', mi disse quelli allotta,
'fu imperadrice di molte favelle'» (Cant V, 52-54).[104]

Observem com al vers *«'fu imperadrice di molte favelle'*», és clarament intercanviable en aquest context «*favelle*» (llengües) per «nacions» o «pobles». O aquest altre exemple:

«*'O Tosco che per la città del foco*
vivo ten vai così parlando onesto,
piacciati di restare in questo loco.
La tua loquela ti fa manifesto
di quella nobil patrïa natio,
a la qual forse fui troppo molesto'». (Cant X, 22-27).[105]

[102] Edició llatina online del *Corpus Thomisticum*: https://www.corpusthomisticum.org/cps11.html [Consulta: 14 de març del 2023]. Traducció en català: «És a dir, qualssevol que siguen eixes llengües o nacions, poden ser instruïdes en la divina saviesa i la virtut».
[103] FERRANDO, Antoni, *Consciència idiomática i nacional dels valencians*, València, Universitat-Institut de Filologia Valenciana, 1980, pp. 4-5.
[104] Traducció al català: «'La primera d'aquests, de qui voldries/ saber alguna cosa', va dir ell,/ 'va ser emperadriu de moltes llengües'». Referència a la mítica Semíramis, reina d'Assíria, famosa pels seus excessos: DANTE ALIGHIERI, *Divina Comèdia. Infern*, Joan F. Mira (trad.), Barcelona, Labutxaca, 2010, pp. 72-73.
[105] Traducció al català: «'Toscà, que vas per la ciutat del foc/ viu i parlant amb tanta dignitat,/ si et plau, atura't ara en aquest lloc./ La teua parla mostra clarament/ que ets natural d'aquella noble pàtria/ on potser vaig causar

En aquest passatge, per la seua banda, la llengua apareix com l'element identitari o cultural que permet identificar nacionalment el subjecte en qüestió com a toscà. Així doncs, per a l'Europa llatina del moment, sobretot després de la definició tomista de «nació» que hem vist, la delimitació semàntica del terme era clara: o bé designava els naturals d'un lloc geogràfic determinat o bé els que parlaven una mateixa llengua. Aquesta darrera accepció, present, com hem vist, en obres tan universals com la *Divina Commedia*, l'expressaria d'una forma clarivident el dominic valencià Vicent Ferrer en un dels seus famosos sermons adreçats a les masses:

> «Digau: en què coneix hom una persona de qual terra és? En lo lenguatge, car si vós parlau ab hom estrany, en la llengua conexereu de qual terra és: si parle català, oo, català és; si francès, francès, etc., car la lengua done a conèxer la persona de qual terra és. E açò ja veheu si és clar» (Sermons, 232).[106]

Encara sobre Vicent Ferrer, tornem a trobar referències, ja a principis del segle XV, del binomi «*linguae seu nationes*», ara de la mà de l'arquebisbe de Tolosa del Llenguadoc. En 1416, Bernat de Roserge, qui hauria sentit un sermó del dominic, fent constància del seu do de llengües, va afirmar que:

> «*licet idem Magister Vincentius predicando loqueretur in suo vulgari idiomate Catalonie seu Valentino, tamen omnes audientes tam Tholosani quam Baschones et Gallici, necnon et aliarum nationum seu linguarum presentes ibi convenientes confitebantur ac dicebant plenarie et perfecte dictum Magistrum Vincentium predicantem intellexisse, et sua verba percepisse: quod etiam reputatum fuit per omnes ad singulare miraculum et ad speciale donum*».[107]

massa dolor'». Al cercle dels heretges, Manente degli Uberti, conegut com Farinata, un dels caps principals dels gibel·lins a Florència a mitjan segle XIII, és qui s'adreça, amb aquestes paraules, a Dante: DANTE ALIGHIERI, *Divina Comèdia. Infern*, Joan F. Mira (trad.), Barcelona, Labutxaca, 2010, pp. 130-131.

[106] SANT VICENT FERRER, *Sermons*, vol. III, J. Sanchis Sivera (ed.), Barcelona, Editorial Barcino, 1975.

[107] Traducció al català: «encara que el mateix mestre Vicent parlés en les seues predicacions en el seu idioma vulgar de Catalunya o valencià, tots els que l'escoltaven, tant si eren tolosans com si eren gascons i francesos, i fins i tot els que, procedents d'altres nacions o llengües, s'hi congregaven per tal motiu, reconeixien i deien que entenien plenament i perfectament els sermons que predicava el susdit mestre Vicent i que entenien les seues paraules, la qual cosa fou considerada per tots com a singular miracle i com a do especial», FERRANDO, Antoni, «La poliglòssia en la predicació de Vicent Ferrer», *Scripta. Revista Internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 16, 2020, p. 103.

Semblantment, Berenguer Albert, també canonge llenguadocià, afirmà, en relació al sermó que havia donat Vicent Ferrer, «*nationis Catalanus sive Valentinus*», per la festivitat del Divendres Sant de l'any 1416, a Tolosa del Llenguadoc, que:

> «*omnes cumque nationis sive lingue utriusque sexus et tam parvuli quam adulti eum cum omni silentio et attentione prefacte auscultabant, audiebant et perfecte intelligebant, quamquam idem vir gloriosus suo vulgari ydiomate Catalano sive Valentino loqueretur*».[108]

En tots dos casos, queda plasmada l'ambivalència semàntica que, tant nació i llengua, encara a principis del segle XV, tenia per a aquest dos testimonis. Una ambivalència, però, que just en eixos moments començava a transformar-se. Fins a principis del Quatre-cents, per a les societats antigues i medievals, com hem vist a través dels exemples de Ciceró, Sant Isidor de Sevilla, Sant Tomàs d'Aquino i Sant Vicent Ferrer, la diversitat de llengües era un fet natural que servia com a element identitari primari i bàsic a l'hora d'identificar les diverses comunitats nacionals, que no necessàriament havien de coincidir amb les fronteres polítiques. En el cas dels temps medievals, a mesura que les llengües vulgars van desplaçar lentament i parcialment el llatí com a llengua preferent del poder i de la cultura, i a mesura que els seus parlants adquiriren «consciència» de la seua singularitat lingüística, és a dir – en eixos moments – «nacional», la llengua esdevingué l'element bàsic d'identificació i cohesió col·lectiva.[109]

A finals del Tres-cents i principis del Quatre-cents, però, la cristiandat llatina afegí un tercer element, el «*regnum*» o «*Res Publica*», al binomi tomista «*linguae seu nationes*». En el cas concret de la Corona d'Aragó, va tenir una gran influència dins d'aquesta transformació l'obra i el pensament polític del franciscà gironí Francesc Eiximenis, especialment a través de la seua obra el *Regiment de la Cosa Pública*, publicada en 1383 i dedicada als jurats de la ciutat de València:

[108] Traducció al català: «tots, de la nació o llengua que fossen, d'ambdós sexes, i tant pàrvuls com adults, l'escoltaven amb gran silenci i atenció, i el sentien i l'entenien perfectament, encara que el mateix baró gloriós parlava en el seu idioma vulgar català o valencià», FERRANDO, Antoni, «La poliglòssia en la predicació de Vicent Ferrer», *Scripta. Revista Internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 16, 2020, p. 103.
[109] FERRANDO, Antoni, *Op. Cit.*, pp. 5-6. Sobre aquesta consciència nacional de base tomista, Antoni Ferrando proposaria, com a definició, considerar-la un «vague i elemental sentiment de posseir una mateixa llengua, compartit per les classes dirigents d'una determinada comunitat nacional», p. 6.

> «Per totes aquestes coses e rahons, ha volgut nostre senyor Déu que poble valencià sia poble special e elet entre los altres de tota Spanya. Car com sia vengut e exit per la major partida de Catalunya e li sia al costat. Emperò, no·s nomena poble català, ans per special privilegi ha propri nom: és nomena poble valencià. E per aquestes mateixes rahons és digna cosa que la ciutat, qui és cap de tot aquest regne, haja nom 'València', que aytant vol dir com 'ciutat de valor' e ciutat que per excel·lència val e a (sic) valgut e valdrà ab la ajuda de nostre senyor Deus fins a la fi del món».[110]

Les conseqüències foren de calat. Amb la introducció d'aquest tercer element en l'equació o fórmula identitària clàssica, començava a mutar el significat que el concepte «nació» havia tingut des de feia gairebé catorze segles al món llatí, per a convertir-se progressivament en sinònim de «cos polític». Progressivament, el «*regnum*» esdevenia cada cop més central dins de la idea de nació, al mateix temps que la concepció de simple comunitat ètnica o lingüística perdia la seua preeminència, tot coincidint amb la crisi de la filosofia escolàstica. Això no vol dir, però, la desaparició total de l'accepció tomista, ja que, com veurem al llarg del present treball, les apel·lacions a les nacions a través del prisma de la llengua continuaran donant-se al llarg del segle XV.

A banda dels canvis i de les transformacions de naturalesa filosòfica, cal observar la mutació del concepte nació a través del prisma de l'aparició i formació de l'Estat modern a finals dels temps medievals. A diferència de la «*polis*» grega, com a centre local d'integració estatal, i de l'Imperi Romà, com articulació de les més diverses ètnies o nacions sota la llei romana, la consolidació de les principals monarquies feudals, especialment a partir del segle XIII, aportaria un nou nivell d'ordenament poblacional intermedi entre la unitat bàsica des d'època antiga, la ciutat, i la unitat més global, la cristiandat. Aquesta nova dimensió entraria, així doncs, paulatinament en contradicció amb el nivell intermedi de col·lectivitat humana estipulat per Ciceró, aquell que feia referència a la idea de «*natio*» etnolingüística.

[110] FRANCESC EXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, València, Cristofol Cofman, 1499, f. 10v. [Pot consultar-se online a través del següent enllaç de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: https://www.lluisvives.com/obra/regiment-de-la-cosa-publica--2/]. En aquest cèlebre fragment, podem observar el pas d'una concepció tomista del poble valencià, marcat ètnicament i lingüísticament com una comunitat catalana més, a una concepció jurídicament pròpia definida pel gaudiment d'un «especial» privilegi, açò és, el fet de ser un regne independent, el nom i la importància del qual vindrà donat per la seua capital, amb lleis i institucions pròpies que constitueixen la «*Res publica*»: el poble valencià.

La mutació del concepte nació cap a un significat «republicà», jurídic, a través del qual hom s'identifique amb una comunitat política definida, el considerem l'antecedent del significat modern o contemporani que assolirà la nació amb la construcció dels Estats nació a finals del segle XVIII. Les monarquies o poders estatals – o amb aspiracions estatals, com els territoris de Borgonya – baixmedievals i la seua naturalesa, sovint a mercè d'atzars biològics o diplomàtics – crisis successòries i aliances matrimonials –, se sentien incapaces *per se* de fer perdurar una organització política qualsevol. És per això que calia fomentar el sentiment comunitari, col·lectiu, dels seus habitants, ja que l'Estat, la monarquia, la ciutat-Estat, resultava més legitimada i consolidada si comptava amb una població que s'hi sentia vinculada o associada.[111] Per aquest precís motiu, al Quatre-cents, trobem la mutació generalitzada al conjunt de la cristiandat llatina d'un altre concepte d'origen clàssic: la «pàtria». Reservat originàriament per a referir-se al lloc exacte de naixement d'un individu, la pàtria començaria a identificar-se amb el marc estatal que conformaven les monarquies i poders principats, gràcies a l'elaboració i promoció, per part de les elits polítiques, d'un sentiment de solidaritat col·lectiva, com és l'amor per la pàtria comuna, i la convicció de defendre-la fins la mort si calia.[112]

1.4. Els Estats a la baixa Edat Mitjana

1.4.1. Sobre la naturalesa de l'Estat

Si fèssem el joc de realitzar un símil entre una persona i un comunitat política, la nació o la identitat nacional representaria la seua personalitat, les seues idees, les seues identitats personals, el seu món abstracte a partir del qual el subjecte en qüestió es projecta a si mateix

[111] Bernard Guenée, al respecte, considerava: «*Au Moyen Âge, personne ne croit qu'un État être solide, sans s'appuyer sur une nation»* GUENÉE, Bernard, «État et nation...», pp. 19 i 29.

[112] La bibliografia existent que ha reflexionat al voltant de la idea de «morir per la pàtria» durant els segles previs a l'aparició del nacionalisme és certament important. Tanmateix, destaca la figura de Philippe Contamine com a gran protagonista, siga com a autor o com a coordinador d'obres al respecte: CONTAMINE, Philippe, «Mourir pour la patrie, Xe-XXe siècle» a NORA, Pierre (coord.), *Les lieux de Mémorie, II. La Nation*, París, Gallimard, 1986, pp. 11-43; HOUSLEY, Norman, «Pro deo et patria mori: Sanctified Patriotism in Europe, 1400–1600» a CONTAMINE, Philippe (ed.), *War and Competition between States*, Oxford, Oxford University Press, 2000, pp. 221-248. Un exemple força il·lustratiu el tenim en les paraules del mestre de l'orde d'Avís als habitants d'Oporto davant l'amenaça dels castellans: «*[...] este reino [...] os Castelhanos o querem subjugar e haver para si, a todo o seu poder, o que Deus nunca permita [...] e que ele se ofrece por defesa do Reino a arriscar à morte o corpo e a vida*» i la corresponent resposta: «*Por isso, o ouro e prata e dinheiro e tudo quanto temos poremos à disposição para tal negocio, que não se podem despender em cousa mais conveniente que a defesa da nosa terra e o nunca ficarmos em poder de Castelhanos*»: FERNÃO LOPES, *As crónicas de Fernão Lopes seleccionades e transpostas em português moderno*, António J. Saraiva (ed.), Lisboa, Portugália Editora, 1969, pp. 271-273.

i projecta el món que l'envolta. En canvi, els ossos, els òrgans vitals, els músculs i les cèl·lules que fan de «contenidor» de la subjectivitat de la persona, que fan possible l'existència d'una consciència individual, serien les institucions, la fiscalitat, els exèrcits, i la moneda. És a dir, l'Estat. Així doncs, considerem impossible aproximar-nos a la naturalesa de les nacions i de les identitats nacionals a la baixa Edat Mitjana sense conèixer la naturalesa de les estructures materials, «objectives», que les fan possible. Les estructures i elements que en els darrers segles medievals donaren lloc a allò que la historiografia refereix com «Estat modern».

José Antonio Jara Fuente, en una contribució recent, encetava el seu text llançant la següent pregunta: ¿*Existe el Estado Moderno antes del moderno Estado moderno*?[113] Com bé assenyala, si apliquem a la resposta la definició de Max Webber sobre l'Estat, «*a human community that successfully claims the monopoly of the legitimate use of physical force within a given territory*», tot emfasitzant el monopoli, la legitimitat, la força i el territori, sembla certament difícil que puga existir res semblant en les societats premodernes, en què el monopoli i la legitimitat estan compartides entre el príncep i altres agents. De fet, la definició weberiana d'Estat encara esdevindria més restrictiva amb la incorporació del factor administratiu que conduiria a la consolidació d'un Estat racional-burocràtic.[114] Seria, precisament, arran de la proposta weberiana que sorgiria una de les línies més influents sobre la teoria de l'Estat modern, és a dir, sobre el sorgiment i existència de l'Estat modern als temps medievals. Es tractat de la proposta de Mann a partir de l'estudi de les relacions ideològiques, econòmiques, militars i polítiques.[115]

[113] JARA FUENTE, José A., «¿Centralización y autonomía políticas? La construcción del Estado Moderno (en perspectiva urbana)», *Hispania*, LXXXI-268, 2021, p. 313. Tot i que la problemàtica de l'existència de l'Estat modern als temps medievals sembla haver assolit un cert grau de consens, encara continuen havent certes discrepàncies. Rees Davies plantejava fa una dècada certs dubtes no sols sobre la concepció de l'Estat modern, sinó sobre l'ús del concepte Estat per als segles medievals, preferint termes més ambigus «*puissance sociale*» o clarament restrictius com «*lordship*»: DAVIES, Rees, «The Medieval State: The Tyranny of a Concept?», *Journal of Historical Sociology*, 16-2, 2003, pp. 280-300.

[114] WEBER, Max, «Politics as a Vocation», a GERTH, Hans, H., MILLS, Charles W. (eds.), *From Max Weber: essays in sociology*, Nova York, Oxford University Press, 1948, pp. 78. Sobre el pensament weberià: LOTTHOLZ, Philipp, LEMAY-HÉBERT, Nicolas, «Re-reading Weber, re-conceptualizing state-building: from neo-Weberian to post-Weberian approaches to state, legitimacy and state-building», *Cambridge Review of International Affairs*, 29-4, 2016, pp. 1467-1485.

[115] MANN, Michael, *The sources of Social Power. Volume I: A History of Power from the Beginning to AD 1760*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986. Traducció castellana: *Las fuentes del poder social. Volumen I: una historia del poder desde los orígenes hasta 1760*, Madrid, Alianza, 1991.

Charles Tilly reconsideraria aquesta proposta posant especial èmfasi en els factors econòmics que haurien generat en els incipients Estats moderns baixmedievals la necessitat de realitzar la guerra. Un fet que comportaria majors exigències econòmiques i la consegüent necessitat d'augmentar i consolidar la fiscalitat, tot desenvolupant una capacitat administrativa superior i, en darrera instància, una major centralització burocràtica. Posteriorment, Tilly matisaria aquesta proposta, reduint la consideració d'Estat a un espai de concentració, de coerció i de desenvolupament capitalista que tindria els seus arrels als temps medievals.[116] Més que una redefinició de l'Estat modern, suposava posar l'èmfasi en els processos a través dels quals la formació estatal va adquirint autonomia respecte d'altres factors sociopolítics.[117]

De fet, Strayer i Maravall, sobre la qüestió dels orígens de l'Estat modern i els factors que el feren possible – religiosos, ideològics, culturals, econòmics, militars i socials – identificaren el seu sorgiment entorn del segle XIII, tot i que consolidant-se definitivament a mitjans del segle XIV.[118] Concretament, Strayer descriu l'Estat modern a partir de tota una sèrie de requisits: una comunitat humana permanent en l'espai i el temps, sobre la qual es produeix l'aparició d'institucions polítiques impersonals i permanents dins d'un procés en què els súbdits reconeixen la superioritat de dites institucions i, per extensió, de l'Estat com a garant del bé de la Cosa Pública. En una fase més avançada, l'Estat, ja modern, incorpora l'autoritat necessària per a realitzar judicis en cada àrea del sistema polític i la legitimitat per a reclamar la lleialtat dels súbdits. Després de l'any 1000, a Europa Occidental, s'haurien anat consolidant tota uns sèrie de principats, producte, entre altres raons, de la influència de l'Església en els processos de pacificació de la violència feudal i de la identificació del príncep com a governant just i garant de la pau cristiana.

[116] TILLY, Charles (ed.), *Op. Cit*; *Coercion, Capital and European States, aD. 990-1990*, Cambridge, Miley-Blackwell, 1990; «The long Run of European State Formation» a BLOCKMANS, Wim, GENET, Jean-Philippe (eds.), *Visions sur le développement des États européens. Théories et historiographies de l'État moderne,* Roma, École française de Rome, 1993, pp. 137-150.

[117] STOLLBERG-RILINGER, Barbara, «The Impact of Communication Theory on the Analysis of the Early Modern Statebuilding Processes», a BLOCKMANS, Wim, HOLENSTEIN, André, MATHIEU, Jon (eds.), *Empowering Interactions: Political Cultures and the Emergence of the State in Europe, 1300-1900*, Franham, Ashgate, 2009, pp. 313-318.

[118] STRAYER, Joseph R., *On the Medieval Origins of the Modern State,* Princeton, Princeton University Press, 1970. MARAVALL, José Antonio, *Estado Moderno y mentalidad social. Siglos XV a XVII,* Madrid, Revista de Occidente, 1972. L'enfocament de Strayer, però, segons assenyalaria William C. Jordan, resultaria excessivament depenent dels regnes de França i Anglaterra. Vegeu: JORDAN, William C., «Foreword to the Princeton Classic Edition: Medieval Origins», a STRAYER, Joseph R., *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton, Princeton university Press, 2005, pp. 19-25.

Paral·lelament, el desenvolupament de mecanismes judicials i financers hauria donat lloc a la progressiva emergència d'una fiscalitat d'Estat, així com a la separació dels sistemes legals i judicials dels poders senyorials, el desenvolupament dels estudis universitaris, la recepció de la cultural legal romana i la formació de burocràcies estatals amb personal format específicament en l'ofici burocràtic deslligat de les pràctiques de patrimonialització. Així, entre l'any 1000 i el 1300 naixen els primers trets essencials de l'Estat modern, per a posteriorment donar lloc a la idea de «sobirania» a finals del segle XIII i inicis del segle XIV. Finalment, entre els segles XIV i XV, s'assistiria a un procés de professionalització de les institucions de govern i de la burocràcia, claus en la conceptualització «moderna» de l'Estat.[119]

La proposta de Strayer encetaria una proliferació d'estudis centrats en la naturalesa i orígens de l'Estat modern en les últimes dècades del segle XX i principis del segle XXI. Concretament, seria el projecte d'investigació de l'European Science Foundation, «*The Origins of the Modern State in Europe 13th-18th centuries*», executat entre 1988 i 1992 i coordinat per Wim Blockmans i Jean-Philippe Genet, que a través de la publicació de set volums, centrats en diversos factors – economia i finances, elits, teoria política, justícia i legislació, representativitat i comunitat, propaganda y guerra – tractaria de reflexionar sobre els orígens i el desenvolupament de l'Estat modern.[120] Aquest projecte, no sols va encetar tot un seguit de línies d'investigació sinó – molt més important – d'enfocaments teòrics sobre els trets essencials de l'Estat modern, com per exemple eliminar el límit temporal d'aquest a l'inici dels temps moderns i endarrerir-lo fins als segles XII-XIII, així com l'eliminació de la identificació automàtica entre monarquia absoluta i poder absolut, o entre Estat i Estat-nació.

Igualment, Jean-Philippe Genet i Bernard Vincent, a banda de remarcar el pes de la guerra i la fiscalitat en la construcció de l'Estat modern, posaren l'accent en els processos

[119] STRAYER, Joseph R., *Op. Cit.,* pp. 5-10; 16-24; 26-35; 93-104.

[120] BONNEY, Richard (ed.), *Economic Systems and State Finance*, Oxford, Claredon, 1995. REINHARD, Wolfgang (ed.), *Power Elites and State Building*, Oxford, Claredon, 1996. COLEMAN, Janet (ed.), *The Individual in Political Theory and Practice*, Oxford, Claredon, 1996. PADOA-SCHIOPPA, Antonio (ed.), *Legislation and Justice*, Oxford, Claredon, 1997. BLICKLE, Peter (ed.), *Resistance, Representation and Community*, Oxford, Claredon, 1997. ELLENIUS, Allan (ed.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation*, Oxford, Claredon, 1998. CONTAMINE, Philippe (ed.), *War and Competition between States*, Oxford, Claredon, 2000. És cridanera l'absència de l'Església com a factor clau en la formació de l'Estat modern, fet que ha estat explicat pel major pes de l'època moderna en aquestes contribucions JARA, José A., *Art. Cit.*, p. 317.

de creació d'institucions polítiques a la baixa Edat Mitjana, en les accions de legitimació política, ideològica i d'opinió pública, el desenvolupament d'una administració capaç de gestionar la fiscalitat, la justícia, i, finalment, el monopoli de la violència i la legitimitat unit a concepcions relacionades amb el bé de la *Re Publica*. Des d'aquesta perspectiva, l'Estat modern hauria sorgit entre 1280 i 1360 a Europa Occidental – al regne de França, Anglaterra, Escòcia, Castella, Portugal i la Corona d'Aragó.[121] La pressió de la guerra i els mecanismes fiscals i de representació vinculats a ella, junt amb els canvis socioeconòmics de la segona meitat del segle XIV, acabarien per erosionar la independència política dels senyors feudals, facilitant el creixement de l'Estat i assegurant que les diverses jerarquies socials, especialment la nobiliària, començaren a reajustar-se entorn de les estructures estatals, tractant de controlar-les més que no pas rebutjar-les. És el que la historiografia ha denominat «*bastard feudalism*».[122] Certament, de tota aquesta aproximació allò que més interessa és la idea de procés i desenvolupament continu, de progrés en el sentit de formulacions polítiques en evolució, ja que pel que respecta als temps medievals, un dels trets característics de l'Estat modern és l'absència d'una autoritat estatal uniforme, sinó una autoritat fragmentada i compartida. És a dir, l'exercici del poder es realitza des de diversos nivells que contribueixen a crear un model d'Estat basat en la pluralitat de relacions de poder que, progressivament, tendirà cap a una centralització, sense que això comporte la desaparició dels agents amb que l'Estat comparteix el poder.

Gran part de les explicacions i dels processos estudiats en relació amb la construcció de l'Estat modern han pivotat entorn a dos exemples o observatoris molt concrets: el regne de França i el regne d'Anglaterra. Especialment el regne de França va convertir-se en el paradigma per excel·lència d'Estat a la baixa Edat Mitjana a causa de les seues característiques formals, concretament a causa de la seua organització institucional, en tots

[121] BLOCKMANS, Wim, «Les origines des États modernes en Europe, XIIIe-XVIIIe siècles: état de la question et perspectives» a BLOCKMANS, Wim, GENET, Jean-Philippe (eds.), *Visions sur le développement des États européens. Théories et historiographies de l'État moderne,* Roma, École française de Rome, 1993, pp. 1-14. GENET, Jean-Philippe, «La typologie de l'État moderne, le droit, l'espace» a COULET, Noël, GENET, Jean-Philippe (eds.), *L'État moderne. Le droit, l'espace et les formes de l'Etat,* París, Centre national de la recherche scientifique, 1990, pp. 7-14; «L'État moderne: un modèle opératoire» a GENET, Jean-Philippe (ed.), *L'État moderne: genèse, bilans et perspectives*, París, Centre national de la recherche scientifique, 1990, pp. 261-281. Per a una visió de conjunt: *La genèse de l'État moderne. Culture et société politique en Anglaterre*, París, Presses Universitaires de France, 2003.

[122] WATTS, John, *The Making of Polities: Europe, 1300-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009. Per al present treball hem utilitzat la versió castellana: *La formación de los sistemas políticos*, València, Publicacions Universitat de València, 2016, p. 43-44.

els seus nivells, clarament centralitzada.[123] Aquestes narratives historiogràfiques, pivotades entorn als casos anglès i francès, com bé assenyala Robert Stein en la seua obra *Magnanimous Dukes and Rising States*, presenten una sèrie de problemàtiques. Primerament, el caràcter teleològic que en ocasions se'n desprèn en centrar-se preferentment en l'estudi dels orígens d'Estats-nació contemporanis que van exhibir una organització més o menys semblant durant els segles medievals. Segonament, després de la proposta de classificació de Wim Blockmans de les diferents tipologies de govern existents a l'Europa baixmedieval – des de les ciutats independents, passant pels principats del centre d'Europa fins als regnes i imperis – , la majoria dels casos existents llavors no tingueren continuïtat en època contemporània.[124]

La gran heterogeneïtat de formes de govern exposada per Blockmans fa necessària la reconsideració d'altres tipologies d'Estat que existiren a la baixa Edat Mitjana. Seria a finals de la dècada dels anys 90 del segle XX, tot coincidint amb una conjuntura política a Europa marcada per les preocupacions federals i confederals arran de la consolidació de la Unió Europea, quan una forma alternativa d'organització política, diferent a la forma centralitzada i concentrada del model francès o castellà, va començar a despertar especial interès en la historiografia: l'Estat compost («*composite State*»).[125] Seguint la primigènia definició de Helmut G. Koenigsberger: «[…] *more than one country under the sovereignty of one ruler*», John H. Elliott seria el seu gran estudiós, tot i que centrat en els segles moderns, a través de l'exemple de la Monarquia hispànica dels Habsburg.[126] L'Europa baixmedieval, però, compta amb diversos casos que han estat considerats per una part de la historiografia com a exemples d'Estats o monarquies compostes. Els dos exemples més paradigmàtics són la Corona d'Aragó, objecte d'estudi de la present tesi doctoral, i l'Estat Borgonyó.

---

[123] GENET, Jean-Philippe, «The government of later medieval France and England: A plea for comparative history» a FLETCHER, Christopher, GENET, Jean-Philippe, WATTS, John (eds.), *Government and political life in England and France, c. 1300-c. 1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, pp. 1-23.

[124] STEIN, Robert, *Magnanimous Dukes and Rising States. The Unification of the Burgundian Netherlands, 1380-1480*, Oxford, Oxford University Press, 2017, p. 8. Sobre la desaparició d'Estats al llarg de la història, és suggeridora la lectura de DAVIES, Norman, *Vanished Kingdoms. The Rise and Fallof States and Nations*, Londres, Viking, 2012. Existeix una traducció al castellà: *Reinos desaparecidos. La historia olvidada de Europa*, Barcelona, Galaxia Gutemberg: Círculo de Lectores, 2013.

[125] La primera referència al concepte «Estat compost» data d'unes dècades abans, de l'any 1975, al discurs d'accés a la càtedra d'història de Helmut G. Koenigsberger al King's College de Londres: KOENIGSBERGER, Helmut G., *Politicians and Virtuosi. Essays in Early Modern History*, Londres-Ronceverte, The Hambledon Press, 1986, pp. 1-27.

[126] ELLIOT, John H., «A Europe of Composite Monarchies», *Past & Present*, 137, 1992, pp. 48-71.

1.4.2. L'Estat Borgonyó i la Corona d'Aragó: dos Estats compostos.

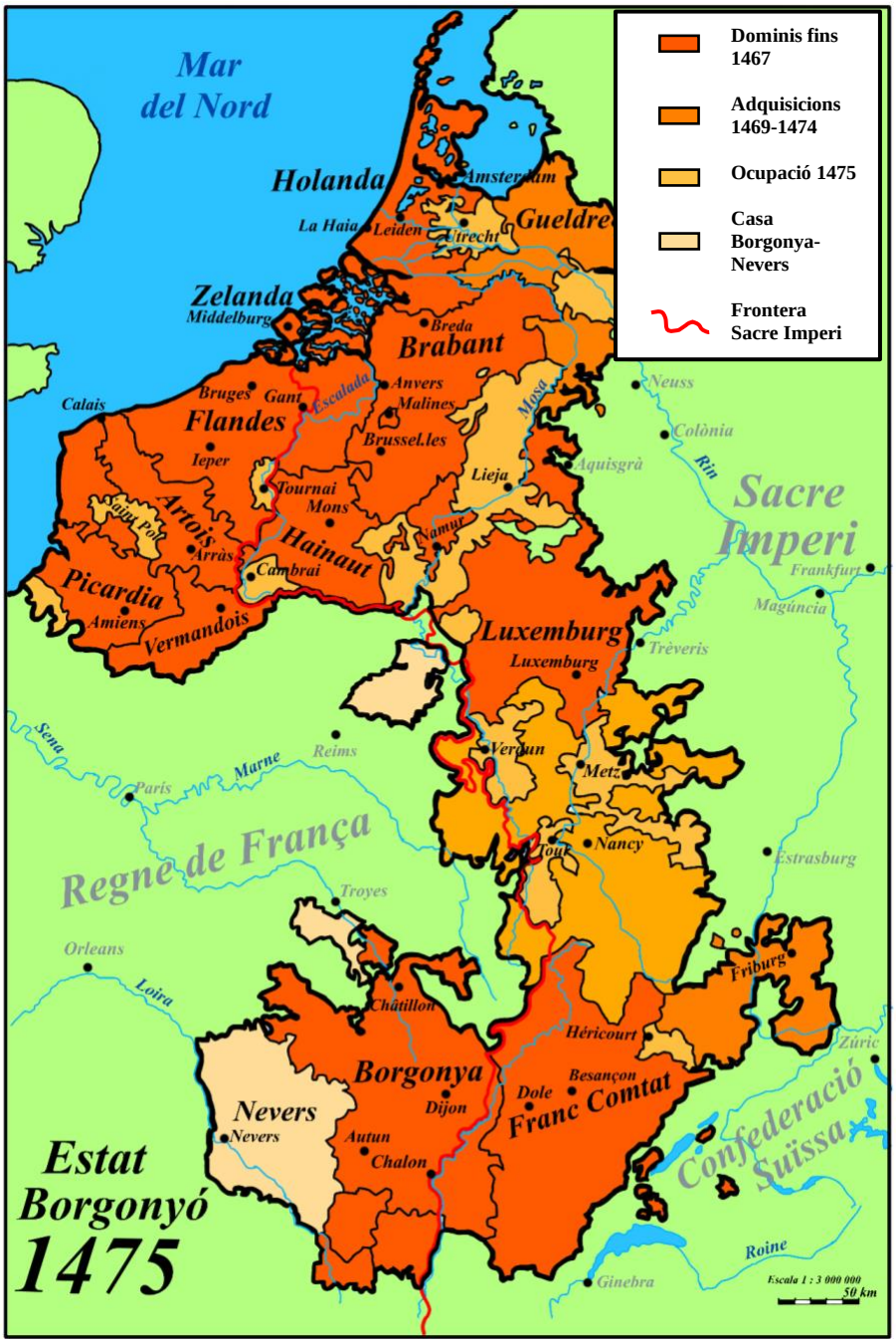

Il·lustració 2: *Territoris sota control del duc de Borgonya en 1475 (Elaboració pròpia)*

El 1363, el rei Joan II de França lliurava el ducat de Borgonya al seu fill més jove, Felip II (1342-1404). Només cent anys després, el seu net, Felip III, duc de Borgonya, governava sobre més d'una desena de principats ubicats i intercalats en la llarga regió fronterera que s'estenia entre el regne de França i el Sacre Imperi Romanogermànic: al sud, les possessions

s'estenien des del ducat de Borgonya i el Franc Comtat; al nord, els dominis es concentraven als principats d'Holanda, Brabant, Flandes – amb ciutats tan importants com Bruges o Gant – , Hainaut, Artois, Picardia i Namur, mentre que Luxemburg exercia de territori pont entre les regions septentrionals i meridionals. Així, durant la segona meitat del segle XIV i la primera del XV, la Casa de Borgonya va experimentar un creixement territorial tan exponencial que els seus ducs tractaren reiteradament de transformar aquell mosaic de senyories i principats en un únic Estat totalment independent i lliure de les interferències franceses i imperials. Aquest gran domini, però, aviat veuria truncada la seua continuïtat l'any 1477, amb la mort del duc Carles I (1433-1477). Després d'uns últims anys marcats per les conspiracions, després del seu traspàs, les principals senyories del nord i el Fran Comtat passaven sota el domini de l'emperador Maximilià d'Habsburg, qui havia contret matrimoni amb la filla del darrer duc de Borgonya, Maria, en maig del 1477,[127] mentre que el ducat de Borgonya i la resta de terres francòfones acabaven sent assimilades definitivament dins dels límits del regne de França.

La gran pregunta que ha hagut de respondre la historiografia en els darrers anys ha estat: quina fou la naturalesa d'aquest conglomerat de territoris i principats creat per una branca secundària de la Casa Valois?[128] Johan Huizinga seria un dels primers a donar una resposta, tot i que amb certes precaucions. L'historiador neerlandès seria un dels primers a emprar l'expressió «Estat Borgonyó» per a referir-se al conjunt de territoris sota control del duc de Borgonya. En un primer moment, no obstant això, reduint aquesta expressió per a la cronologia que anava exclusivament des del 1477 fins el 1579, ja que va ser en aquest període quan els «Països Baixos» – és a dir, el precedent de la república dels Països Baixos i del Flandes hispànic – es van deslligar del control directe del regne de França.

[127] STEIN, Robert., *Op. Cit.*, pp. 2-3.

[128] Aquest procés ha representat un repte per a la historiografia a l'hora de ponderar la naturalesa dels territoris sota el domini dels ducs de Borgonya (1363-1477) i dels seus successors, els Habsburg (1477-1567). Mentre les senyories del sud van ser gradualment reintegrades dins del regne de França (ducat i comtat de Borgonya, Nevers, Picardia i Franc Comtat), els principats del Nord esdevingueren el precedent de la república dels Països Baixos i del Flandes hispànic, que al seu torn representarien l'antecedent dels actuals Països Baixos, Bèlgica i Luxemburg. Per això, com antecedents de diversos Estats actuals, la història dels territoris borgonyons ha estat sempre discutida entorn a la idea de la construcció de l'Estat modern, independentment de si la seua naturalesa era medieval o moderna. Sobre el debat entorn a la construcció de l'Estat als Països Baixos: BUYLAERT, Frederik, VERBERGT, Marie-Gabrielle, «Constructing and Deconstructing the 'State': the Case of the Low Countries', *Low Countries Historical Review*, 132-4, 2017, pp. 75-79.

Posteriorment, el mateix Huizinga ampliaria la cronologia d'existència d'aquest Estat centre-europeu des del 1363, moment en què Felip II esdevenia duc de Borgonya.[129]

Altres autors, com Henri Pirenne, mostrarien menys reserves a l'hora de referir-se a l'Estat Borgonyó, com ho demostra un dels capítols de la seua monumental *Histoire de Belgique*.[130] Bertrand Schnerb, a diferència dels dos primers, se centraria no tant en rastrejar les relacions entre França i els territoris borgonyons, sinó en entendre el funcionament de tot l'entramat territorial.[131] Per a Robert Stein, el desenvolupament del poder borgonyó i la institucionalització implícita que comportà és una evidència clara del procés de formació d'un Estat modern: centralització, racionalització i expansió. Ara bé, Stein recorda que l'Estat és només el resultat final del procés de formació. De fet, considera que la «unió» borgonyona només pot ser considerada com a «Estat» si apliquem una definició d'Estat força generalista,[132] com és el cas de la definició de Bernard Guenée a través de la tríada: territori-població-govern: «*Il y a État dès qu'il y a sur un territoire, une population obéissant à un gouvernement*».[133]

Ara bé, Stein es fa la següent qüestió: considerar l'Estat borgonyó com a «Estat», ¿no és posar excessiu èmfasi en el seu «centre», és a dir, en la figura dels ducs i l'administració desenvolupada al seu entorn? Per a tot seguir assenyalar: «*Should it not be regarded rather as a personal union, comprising diverse pricipalities, each with its own institutions and customs?*».[134] La clau per a Stein rau en la relació «poder-obediència» entre els ducs i els seus vassalls. En el cas dels territoris septentrionals, especialment el comtat d'Holanda, el ducat de Brabant o el comtat de Flandes, al llarg del segle XIV i XV, els ducs de Borgonya i les seus ambicions expansionistes i centralitzadores toparen frontalment amb la resistència i oposició d'aquests territoris, en un clar exemple de confrontació entre centralisme i particularisme.[135] De fet, la llarga tradició de revoltes i insurreccions a ciutats com Gant o Bruges demostra com de profundes eren les arrels de la resistència contra el procés de

[129] HUIZINGA, Johan, «L'État bourguignon, ses rapports avec la France, et les origines d'une nationalité néerlandaise», *Verzamelde werken*, 2, 1948, pp. 161-215.
[130] PIRENNE, Henri, *Histoire de Belgique des origines à nos jours*, 6 vols., Brussel·les, La Renaissance du Livre, 1975.
[131] SCHNERB, Bertrand, *L'État bourguignon 1363-1477*, París, Tempus, 1999.
[132] STEIN, Robert, *Op. Cit*., p. 4.
[133] GUENÉE, Bernard, *Occidente durante los siglos XIV y XV...*, pp. 62-63.
[134] STEIN, Robert, *Op. Cit*., p. 4.
[135] STEIN, Robert, *Op. Cit*., p. 5.

centralització borgonyó en aquests territoris. Wim Blockmans o Walter Prevenier han tractat d'observar aquestes tensions i de cercar l'equilibri entre els interessos dels ducs i les elits – nobiliàries i burgeses – dels principals comtats i ducats.[136] Però, fins a quin punt les hostilitats de les ciutats flamenques van ser transcendents dins de la unió borgonyona? La realitat era que el comtat de Flandes comptava amb la taxa d'urbanització més alta de tots els dominis. De fet, el nivell d'intensitat de les revoltes no s'ha pogut identificar en cap altre principat, ni tant sols a Brabant, Holanda ni Zelanda.[137]

Tot plegat, sobre la concepció unitària de l'Estat Borgonyó i el paper desenvolupat pels mateixos ducs en el procés d'institucionalització, Robert Stein es mostra molt caut. Considera que la imatge unitària dels territoris que quedaren sota la senyoria del duc de Borgonya potser existí en els somnis de Felip III i de Carles I o, fins i tot, en els dels historiadors vuitcentistes. Això no obstant, Stein aposta per una concepció que, des del seu punt de vista, s'ajusta molt més a la realitat històrica que la consideració d'un Estat centralitzat a l'estil de la monarquia francesa o castellana: la de monarquia o Estat compost defensada per John H. Elliott.[138] Efectivament, la construcció de poders territorials a través d'aliances i unions matrimonials en les quals els diferents principats i territoris conserven la seua independència institucional a través del manteniment de llurs lleis i costums, restant, únicament, l'obediència a un mateix príncep o senyor com a element polític d'unió. En el cas de l'Estat Borgonyó, els ducs, a banda d'exercir el seu domini senyorial sobre una gran diversitat de principats, a més a més, estenien la seua presència sobre dos dominis lingüístics diferents: el francès – ducat de Borgonya, Franc Comtat, Picardia, Artois, Hainaut – i el neerlandès – Flandes, Brabant, Zelanda, Holanda i Gueldre. Altrament, tot el domini borgonyó es trobava dividit, de nord a sud, entre aquells territoris que pertanyien al regne de França – ducat de Borgonya, Nevers, Vermandois, Picardia, Artois, Flandes – i aquells altres al Sacre Imperi – Franc Comtat, Luxemburg, Brabant, Hainaut, Zelanda, Holanda, Gueldre.

[136] BOONE, Marc, «Les ducs, les villes et l'argent des contribuables. Le rêve d'un impôt princier permanent en Flandre à l'époque bourguignonne» a CONTAMINE, Philippe, KERHERVÉ, Jean, RIGAUDIÈRE, Albert (coord.), *L'impôt au Moyen Âge: l'impôt public et le prélèvement seigneurial, fin XIIe - début XVIe siècle*, París, Comité pour l'Histoire économique et financière, 2002, pp. 323-341; BLOCKMANS, Wim, PREVENIER, Walter, *De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid, 1384-1530*, Amsterdam-Lovaina, Meulenhoff, 1997; BLOCKMANS, Wim, «Voracious states and obstructing cities: an aspect of state formation in preindustrial Europe», a TILLY, Charles, BLOCKMANS, Wim (eds.), *Cities and the rise of states in Europe* AD 1000 to 1800, Boulder-Sant Francisco-Oxford, Westview Press, 1994, pp. 218-250.
[137] BOONE, Marc, *Op. Cit.*
[138] ELLIOTT, John H., « A Europe of Composite Monarchies…».

El debat sobre la naturalesa estatal o no d'aquest poder compost va intensificar-se després de la proposta institucionalista de Robert Stein amb la publicació en 2016 d'una nova perspectiva, d'enfocament ideològic, de la mà d'Élodi Lecuppre-Desjardin.[139] Aquesta segona ha estat vista per la historiografia com un dels primers esforços per tractar de superar el concepte «Estat» i «formació de l'Estat» en relació al cas borgonyó. L'autora francesa, partint de la definició clàssica d'Estat de Weber i, sobretot, de Joseph Strayer,[140] prefereix parlar de «*la Grande Principauté de Bourgogne*» com un projecte polític fracassat, ja que un dels elements necessaris en la consolidació com a Estat, la lleialtat bàsica per part dels súbdits i la identificació col·lectiva-nacional, hi va mancar o, en el seu defecte, no arribaria al grau de maduració que en altres Estats coetanis es va donar. Lecuppre-Desjardin desenvolupa la seua tesi sobre la idea ben coneguda que el context cultural i ideològic dels ducs de Borgonya era essencialment francès. A parer d'aquesta autora, fou, precisament, aquest context majoritàriament francès l'impediment principal perquè la política borgonyona esdevingués en un Estat, ja que tant els governants com els súbdits estaven condicionats a imaginar-se els dominis del duc de Borgonya com un «regne» incomplet, inacabat, per la manca de persistència en el temps i en l'espai seguint el criteri de la definició de Strayer.

El fracàs de Carles II de Borgonya en el seu intent d'aconseguir un títol imperial per part de l'emperador Frederic III el 1473 demostra dues coses: d'una banda, la voluntat del duc de reafirmar-se com a príncep absolut de la seua senyoria i, d'altra banda, les limitacions que la Casa de Borgonya va tenir en el seu projecte de construcció estatal enmig de dos poders polítics tan importants com el regne de França i el Sacre Imperi. Així doncs, la manca d'una consciència nacional supraregional, borgonyona – «*le fantasme de la nation bourguignonne*» –[141], com a conseqüència de la tendència dels vassalls borgonyons per identificar-se abans amb la ciutat o principat d'origen o amb la nació ètnica,[142] unida a la

[139] LECUPPRE-DESJARDIN, Élodi, *Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe-XVe siècles)*, París, Belin, 2016.
[140] Vegeu nota a peu 112.
[141] LECUPPRE-DESJARDIN, Élodi, *Le Royaume inachevé...*, pp. 313-356.
[142] L'autora al·ludeix a l'absència de referències a les fonts coetànies d'exemples en què es faça referència al conjunt de vassalls del duc de Borgonya com a «borgonyons». Al remat, un mercader de Gant o de Bruges s'autoidentificarà abans com a natural de Gant o de Bruges o, en el seu defecte, com a flamenc, que no pas com a borgonyó. De la mateixa forma, tampoc va existir una designació lèxica comuna en altres llengües per a referir-se a l'Estat Borgonyó com a unitat independent, ja que, al cap i a la fi, els ducs de Borgonya eren considerats, molt sovint, com aristòcrates francesos: DUKE, Alastair, «The Elusive Netherlands. The question

manca de fidelitat per part de la noblesa dels principats francòfons que, en darrera instància, acabarien donant suport al rei de França abans que no pas al duc de Borgonya, són evidències que empra Lecuppre-Desjardin en la seua tesi sobre el fracàs de la construcció de l'Estat Borgonyó.[143]

En definitiva, el mosaic de terres que estigueren sota el control dels ducs de Borgonya entre el 1363 i el 1477 encara avui en dia és un observatori de gran interès per a l'estudi de la formació de l'Estat de modern a la baixa Edat Mitjana per la seua naturalesa polièdrica i complexa. En ell podem observar la confrontació de tendències centralitzadores i homogeneïtzadores amb tendències centrípetes i particularistes per part d'aquells principats més urbanitzats – Flandes, Brabant, Holanda. A més a més, la coexistència de diverses identitats etnolingüístiques – francesa, flamenca-neerlandesa i, en menor mesura, germànica – fa d'aquesta regió d'Europa un model d'estudi i de comparació amb altres casos de la cristiandat llatina, especialment aquells que han estat considerats com a Estats o monarquies compostes.

A diferència de l'Estat Borgonyó, els prínceps del qual mai arribarien a assolir la dignitat règia, restant així subordinats, dins de l'escala feudovassallàtica, al rei de França i a l'emperador germànic – una altra qüestió és la realitat política, en la qual els ducs de Borgonya arribarien a assolir una potencialitat política i econòmica que els va fer equiparar-

of national identity in the Early Modern Low Countries on the Eve of the Revolt», *BMGN*, 119, 2004, pp. 10-38. Sí és cert, però, que hi hagué un vincle unificador: la guerra constant des de finals del segle XIV i durat tot el segle XV. Així, les associacions militars i els ordes de cavalleria – com el Toisó d'Or – contribuïren a crear una consciència col·lectiva – més aviat de classe, potser? – entre les elits aristocràtiques borgonyones. Tot i això, Lecuppre-Desjardin recorda que la manca d'un enemic comú va fer que qualsevol identitat col·lectiva que pogués sorgir-hi fracassés com a motor de sentiments patriòtics. Sobre les identitats nacionals a l'Estat Borgonyó, la bibliografia és molt extensa i diversa. D'especial interés és l'obra col·lectiva STEIN, Robert (ed.), *Networks, Regions and Nations: Shaping Identities in the Low Countries*, Leiden, Brill, 2009. Destacable l'aportació teòrica: HOPPENBROUWERS, Peter, *Cit.*; sobre la guerra i el paper de la propaganda en la propagació d'identitats i sentiments patriòtics: GUNN, Steven, «War and Identity in the Habsburg Netherlands, 1477-1559» a STEIN, Robert (ed.), *Networks, Regions and Nations: Shaping Identities in the Low Countries*, Leiden, Brill, 2009, pp. 151-172, POTTER, David, «War propaganda, literature and national identity in Renaissance France, c. 1490-1560» a STEIN, Robert (ed.), *Networks, Regions and Nations: Shaping Identities in the Low Countries*, Leiden, Brill, 2009, pp. 173-193.

[143] Vegeu les ressenyes DUMOLYN, Jan, «Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe–XVe siècles)», [ressenya del llibre *Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe–XVe siècles)* d'Élodi Lecuppre-Desjardin], *American Historical Review*, 123-1, 2018, pp. 290-291. Una de les principals crítiques per part de Dumolyn és la dependència de Lecuppre-Desjardin del model francès com a paradigma d'Estat a la baixa Edat Mitjana i de la concepció d'Estat-nació: un Estat, una llengua, una nació. ARNADE, Peter, «Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe–XVe siècles)», [ressenya del llibre *Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe–XVe siècles)* d'Élodi Lecuppre-Desjardin], *Speculum*, 93-3, 2018, pp. 868-870.

se a qualsevol príncep del seu entorn més pròxim –, la Corona d'Aragó sí que va esdevenir una monarquia composta plena i sobirana des del moment de la unió dinàstica entre la princesa i hereva d'Aragó, Peronella, i el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, el 1137.[144] Emmarcat dins del procés d'expansió de la cristiandat llatina estudiat per Robert Bartlett,[145] la monarquia junt amb els dos territoris primigenis de la Corona – el regne d'Aragó i el comtat de Barcelona (a partir del segle XIV «principat de Catalunya) – iniciaren a finals del segle XII i principis del segle XIII l'expansió de les seues fronteres cap al sud islàmic de la península Ibèrica, sobre al-Andalus. Així, al llarg del Dos-cents trobem l'aparició de dos nous regnes, el regne de Mallorca i el regne de València, després de sengles processos de conquesta i colonització,[146] mentre que a finals de la centúria es produiria la incorporació del regne de Sicília. El segle XIV vindria marcat per la consolidació institucional dels regnes i territoris de la Corona així com per la pugna pel control de la Mediterrània occidental i, molt especialment, pel regne de Sardenya. Amb el canvi de dinastia i l'entronització de la Casa Trastàmara a principis del segle XV, l'expansió mediterrània arribaria al seu zenit amb la conquesta del regne de Nàpols per part d'Alfons el Magnànim.

Des del punt de vista de la formació de l'Estat, la Corona d'Aragó va experimentar un creixement exponencial a partir de mitjans del segle XIV quan, com a conseqüència de la Guerra de Castella (1356-1375) i les necessitats militars derivades, els regnes d'Aragó, València i el principat de Catalunya hagueren de desenvolupar institucions fiscals pròpies, les Diputacions del General – representació de les Corts mentre aquestes no estaven convocades – encarregades de la gestió i recaptació dels impostos – «generalitats» –

[144] UBIETO, Antonio, *Los esponsales de la reina Petronila y la creación de la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1988; FLUVIÀ ESCORSA, Armand de, «Del matrimonio de Ramón Berenguer IV de Barcelona con Petronila de Aragón. (Nuevas aportaciones)», *Armonia*, 2, 2013, pp. 61-70. La visió d'Antonio Ubieto ha estat criticada recentment per Cristian Palomo pel seu esbiaix anticatalanista: PALOMO, Cristian, «A propòsit de les teories de la creació de la corona d'Aragó mitjançant el casamiento en casa i l'extinció del llinatge barceloní el 1137», *Revista de Dret Històric Català*, 17, 2018, pp. 11-58.

[145] BARTLETT, Robert, *The Making of Europe. Conquest, colonization and Cultural Change, 950-1350*, Londres, Allen Lane, 1993. Per al present treball hem fet servir la versió en castellà: *La formación de Europa. Conquista, colonización y cambio cultural, 950-1350*, València, Publicacions Universitat de València, 2003.

[146] Per al cas valencià: GUINOT, Enric, *Els fundadors del regne de València*, València, Tres i Quatre, 1999; seguint el marc teòric de Bartlett: TORRÓ, Josep, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistencia a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006; «Paisajes de frontera: conquistas cristianas y transformaciones agrarias (siglos XII al XIV)», *Edad Media. Revista de Historia*, 20, 2019, pp. 13-46. Per al cas mallorquí: SOTO, Ricard, «Conquesta, repartiment i colonització de Mallorca durant el segle XIII: un estat de la qüestió», *Anuario de Estudios Medievales*, 26-2, 1996, pp. 605-645; MAS, Antoni, *Esclaus i catalans: esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, Palma, Lleonard Muntaner, 2005.

aprovats pels estaments de cada regne com ajut econòmic i militar a la Corona davant la invasió castellana. Fou aquest l'origen d'institucions representatives de cadascuna de les comunitats polítiques que constituïen la monarquia composta catalanoaragonesa que, a partir de principis del segle XV, transcendirien la seua funció merament fiscal per a esdevenir veritables òrgans polítics representatius. Aquesta descentralització de l'acció del poder central entre els diversos territoris, com ja s'ha dit, no va ser una singularitat pròpia de la Corona d'Aragó, ja que el mateix Estat Borgonyó va comptar, encara que amb particularitats, amb un esquema organitzatiu certament semblant. Així com els reis d'Aragó, els ducs de Borgonya eren presents en tots i cadascun dels seus principats a través de la figura del «*Stadholder*», qui exercia una funció certament equivalent a la del governador catalanoaragonès. En ambdós casos, a més a més, el poder central que representava el rei o el duc comptava amb un consell reial o privat, de naturalesa consultiva, que aconsellava al príncep en la presa de decisions. Mentrestant, les diverses comunitats polítiques dels seus territoris quedaven enquadrades en les respectives institucions representatives, siga aquelles de caràcter temporal, com les Corts a la Corona d'Aragó i els «*Estates*» a les senyories flamencoborgonyones, siga aquelles de caràcter permanent, com les Diputacions del General i els Consells Provincials respectivament.[147]

Conseqüentment, la historiografia que s'ha aproximat a les dinàmiques de formació de l'Estat modern a través de l'observatori de la senyoria dels reis d'Aragó, s'ha caracteritzat per dues tendències. Primerament, els estudis clàssics sobre la matèria, com en el cas de l'Estat Borgonyó,[148] s'han fet majoritàriament a través d'una aproximació institucionalista, és a dir, a través del coneixement de les principals institucions de caràcter estatal, especialment aquelles encarregades de la gestió fiscal i financera. Altrament, dins d'una tendència semblant a la vista en els estudis borgonyons, tot i que molt més accentuada, els estudis sobre l'Estat modern i la seua formació a la Corona d'Aragó s'han caracteritzat per

[147] Sobre les semblances institucionals entre la Corona d'Aragó i l'Estat Borgonyó és molt il·lustratiu el pròleg d'Antoni Furió al segon volum de les actes del Congrés Internacional «La Veu del Regne», que es va celebrar a València, l'octubre de l'any 2018, en commemoració pels 600 anys de la creació de la Generalitat Valenciana: FURIÓ, Antoni, GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente (eds.), *La Generalitat Valenciana. Dels orígens a l'abolició*, València, Generalitat Valenciana-Publicacions de la Universitat de València, 2021, pp. 9-11.

[148] SCHNERB, Bertrand, *Op. Cit.* BOONE, Marc, *Op.Cit.* STEIN, Robert, «Burgundian bureaucracy as a model for the Low Countries? The Chambers des Comptes and the creation of an administrative unity» a STEIN, Robert (ed.), *Powerbrokers in the late Middle Ages*, Turnhout, Burgundica 4, 2001, pp. 3-25; «The State's officers. The Burgundian Netherlands in the middle of the fifteenth century» a SUNTRUP, Rudolf i VEENSTRA, Jan R. (eds.), *Shaping the present and the future*, Frankfurt-Magúncia, Peter Lang, 2008, pp. 181-208; *Magnanimous Dukes*…

la seua regionalització. Efectivament, són certament puntuals aquelles aproximacions que han tractat d'abordar la construcció de la Corona d'Aragó com a conjunt, com a Estat compost, a través de les seues institucions «centrals» – com per exemple el consell reial o l'audiència reial –, o a través de l'estudi comparatiu de tots i cadascun dels seus regnes i terres,[149] imposant-se contràriament una visió territorial de les institucions estatals de cadascun dels membres de la unió catalanoaragonesa, com és el cas de les diputacions generals, corts, governacions, vegueries, batllies i municipis.[150] No es tracta d'una crítica, però, sinó de la constatació de la naturalesa institucional clarament descentralitzada que va caracteritzar els regnes i principats que romangueren sota la sobirania, primerament, del rei d'Aragó, fins la mort de Ferran II, en 1516, i després durant gairebé tota l'època moderna sota la Monarquia Hispànica, fins l'abolició de les institucions forals, per part de Felip V de Borbó, entre 1707 i 1714.

Paral·lelament, com hem vist en el cas dels estudis sobre el cas borgonyó, amb aportacions recents sobre la construcció de l'Estat modern des d'una perspectiva més ideològica, així com del món de les idees i del món simbòlic,[151] en el cas de la Corona d'Aragó també s'ha consolidat un important corrent historiogràfic centrat en les identitats nacionals que existiren dins de les seues fronteres al llarg de tota la baixa Edat Mitjana. No es tracta, això no obstant, d'un corrent exclusiu d'aquests dos observatoris, ja que en les

[149] MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs, «La administración financiera en la Corona de Aragón» a *Historia de Hacienda española:(épocas antigua y medieval)[Homenaje a Luis García de Valdeavellano]*, Madrid, Ministerio de Hacienda, 1982, pp. 483-504; *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, Lleida, Virgili & Pagés, 1987.

[150] Per al principat de Catalunya: SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Girona, Eumo-Universitat de Girona, 1995; FERRER I MALLOL, Maria T., «Origen i evolució de la Diputació del General de Catalunya» a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991; per al regne de València: MUÑOZ, Rosa, *Orígenes de la Generalidad Valenciana*, València, Generalitat Valenciana, 1987; PERIS, Laura, «Els orígens i el desenvolupament de la Diputació del General del Regne de València», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura: revista de recerca humanística*, 30, 2019, pp. 43-52. Aquesta mateixa autora es troba actualment realitzant una tesi doctoral sobre l'evolució de la Diputació del General del regne de València al segle XV, amb el títol: *La Diputació del General del regne de València al segle XV*. Sobre els municipis: ORTÍ, Pere, «La distribución de la carga fiscal entre las ciudades y villas de realengo en la Cataluña del siglo XIV» a SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, MENJOT, Denis (coords.), *Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*, Madrid, Casa de Velázquez, 2006, pp. 275-316; GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente, «Avalando al rey: Préstamos a la Corona y finanzas municipales en la Valencia del siglo XV» a SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, MENJOT, Denis (coords.), *Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*, Madrid, Casa de Velázquez, 2006, pp. 377-390.

[151] STEIN, Robert (ed.), *Networks, Regions and Nations...*; LECUPPRE-DESJARDIN, Élodi, *Op. Cit.*

darreres dècades s'ha consolidat una tradició d'estudis sobre les identitats nacionals premodernes en pràcticament tots els observatoris que constituïren la cristiandat llatina.[152]

Igualment que amb els estudis sobre l'Estat, tant la historiografia francesa com l'anglesa han aportat la major quantitat de treballs sobre les característiques de les identitats nacionals respectives. Així, Andrea Ruddick ha protagonitzat les últimes perspectives i aportacions sobre l'origen i evolució de la identitat nacional anglesa al llarg de la baixa Edat Mitjana, assenyalant el rol jugat per la religió cristiana i per la Guerra dels Cent Anys,[153] complementant els treballs clàssics sobre Anglaterra i la resta de les nacions de les Illes Britàniques de Robert Rees Davies.[154] Respecte de França, els treballs pioners giren indubtablement entorn a la figura de Bernard Guenée[155] i, especialment, de l'obra col·lectiva *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, publicada l'any 1997.[156] En ella, a banda de contribucions sobre les identitats regionals i imperials al Sacre Imperi,[157] destaquen diverses aportacions sobre la identitat nacional francesa[158] i aquelles altres referides a nacions encaixonades dins de les

[152] D'especial interés, per la diversitat d'observatoris que s'hi treballen, és l'obra col·lectiva SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020. Per al món rus: MUSIN, Aleksandir, «Nacionalitat sense nació: comunitats imaginades i l'imaginari de les elits a la Rússia moscovita» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació…*, pp. 73-91; per a Polònia: WISZEWSKI, Przemyslaw, «Vere Polonia ceca prius erat… Process of nation-making in the 'Chronicle' of Anonymus called Gallus (1st half of the 12th century)» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació…*, pp. 91-113; per a Hongria: BÁRÁNY, Attila, «The concept of regnum and natio in the medieval Kingdom of Hungary» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació…,* pp. 113-137; per al món germànic: NAEGLE, Gisela, «Plusieurs nations et un seul empire: le Saint Empire romain germanique au Moyen Âge» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació…*, pp. 137-175.

[153] RUDDICK, Andrea, «National Sentiment and Religious Vocabulary in Fourteenth-Century England», *The Journal of Ecclesiastical History*, 60-1, 2009, pp. 1-18; *English Identity and Political Culture in the Fourteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017; «Becoming English: Nationality, Terminology and Changing Sides in the late Middle Ages», *Medieval Worlds*, 5, 2017, pp. 57-70. Recentment: MAIREY, Aude, «Nation et discorde civile en Anglaterre à la fin du Moyen Âge» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020, pp. 223-248.

[154] DAVIES, Robert Rees, «The Pleoples of Britain and Ireland 1100-1400. Identities», *Transactions of the Royal Historical Society*, 4, 1994, pp. 1-20; «The Pleoples of Britain and Ireland 1100-1400. Names and Boundaries and Regnal Solidarities», *Transactions of the Royal Historical Society*, 5, 1995, pp. 1-20; «The Pleoples of Britain and Ireland 1100-1400. Laws and Customs», *Transactions of the Royal Historical Society*, 6, 1996, pp. 1-23; «The Pleoples of Britain and Ireland 1100-1400. Language and Historical Mythology», *Transactions of the Royal Historical Society*, 7, 1995, pp. 1-24.

[155] GUENÉE, Bernard, «État et nation au Moyen Âge», *Revue historique*, 237, 1967, pp. 17-30.

[156] BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997.

[157] HEINZ, Thomas, «Sur l'histoire du mot "Deutsch" depuis le milieu du XIIe siècle jusqu'à la fin du XIIIe siècle» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997, pp. 27-39.

[158] GÊNET, Jean-Philippe, «Le roi de France anglais et la nation française au XVe siècle» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997, pp. 39-59; PASTOUREAU, Michel, «L'emblème fait-il la nation?: De la bannière à l'armoirie et de l'armoirie au drapeau» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie

fronteres del rei de França, com per exemple l'occitana.[159] Més recentment, els treballs s'han centrat en l'estudi de les fonts que permeten aproximar-se a la naturalesa d'aquests imaginaris nacionals, com el cas de les cròniques medievals franceses,[160] així com aproximacions teòriques a les identitats particulars a través de diversos territoris francesos, com la proposta de Xavier Nadrigny a través de l'estudi de Tolosa del Llenguadoc i els seus tres nivells identitaris: el sentiment bàsic de pertinença, adscripció institucional obligatòria i, finalment, patriotisme.[161]

Respecte d'altres territoris, la historiografia ha portat a terme una aproximació a la qüestió nacional estretament lligada al món del comerç i dels consolats marítims i centrada en les identitats col·lectives comunals italianes. A través de les colònies de mercaders que s'organitzaven en les principals ciutats marítimes, no sols del món mediterrani sinó també del nord Europa, a ciutats com Bruges o Londres, s'han caracteritzat les lògiques d'agrupació en «nacions» tant de les repúbliques italianes com de la resta de la cristiandat llatina.[162] En aquest aspecte, destaquen els treballs de Giovanna Petti sobre l'observatori genovès i la nació genovesa.[163] Finalment, la producció acadèmica sobre la qüestió identitària al món castellà i portuguès és francament parca. Els escassos títols amb què comptem giren entorn als mites i llegendes que la pròpia monarquia castellana construiria per a legitimar el seu poder i crear així un sentiment de col·lectivitat comuna al llarg dels segles.[164] Destacar, tot i això, l'obra clàssica de José Antonio Maravall, *El concepto de*

(eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997, pp. 193-207.

[159] CONTAMINE, Philippe, «La royauté française à l'origine de la patria occitana?» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997, pp. 207-219.

[160] GUYOT-BACHY, Isabelle, «Les chroniqueurs et la nation: moments, expressions et contours d'une image en devenir (France, XIIIe-XVe siècle)» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020, pp. 175-185.

[161] NADRIGNY, Xavier, «Un sentiment national à la fin du Moyen Âge? L'étude du cas toulousain», *Revue Historique*, 679, 2016, pp. 513-551.

[162] L'obra col·lectiva PETTI BALBI, Giovanna (ed.), *Comunità forestiere e 'nationes' nell'Europa dei secoli XIII-XVI*, Nàpols, Liguori Editore, 2002.

[163] PETTI BALBI, Giovanna, *Negoziare fuori patria. Nazioni e genovesi in età medievale*, Bolonya, Clueb, 2005, pp. 1-15 i pp. 38-63 Entre les nacions estrangeres que comptaven amb presencia destacada a la república de Gènova trobem la nació catalana, és a dir, els mercaders naturals de la Corona d'Aragó, els espanyols o castellans, és a dir, mercaders naturals del regne de Castella, llombards o milanesos i, finalmente, alemanys o tudescos, és a dir, aquells provinents de les zones germàniques de centre Europa.

[164] Per a Castella, vegeu: PEÑA PÉREZ, Francisco J., *El surgimiento de una nación: Castilla en su historia y en sus mitos*, Barcelona, Crítica, 2005. Per a Portugal, vegeu el monogràfic de l'any 2007 de la revista *Hispania: revista española de historia*, dedicat a l'estudi de la identitat nacional portuguesa durant la baixa Edat Mitjana: BECEIRO, Isabel: «Portugal en la Edad Media: la identidad nacional en la comunidad del occidente peninsular: introducción», *Hispania: revista española de historia*, 67, 2007, pp. 789-794; VASCONCELOS, Bernardo,

España en la Edad Media, que lluny d'altres visions teleològiques i anacròniques sobre el passat medieval, reflexiona sobre l'evolució del dit concepte com a referència geogràfica.[165]

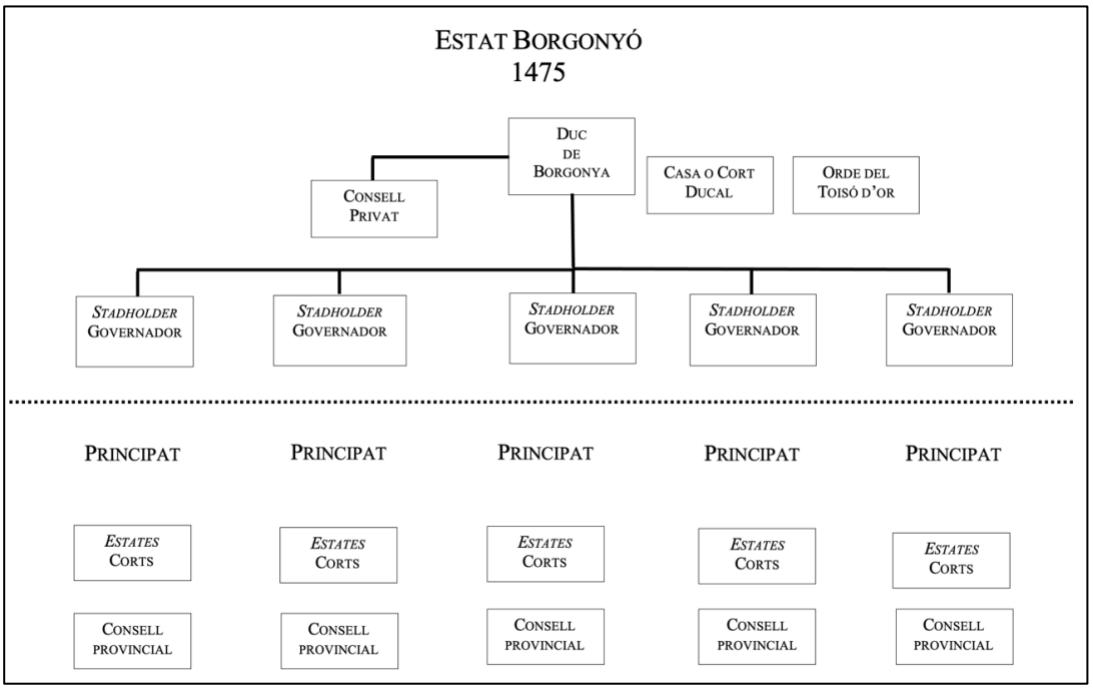

Il·lustració 3: *Esquema organitzatiu de l'Estat Borgonyó (Elaboració pròpia)*

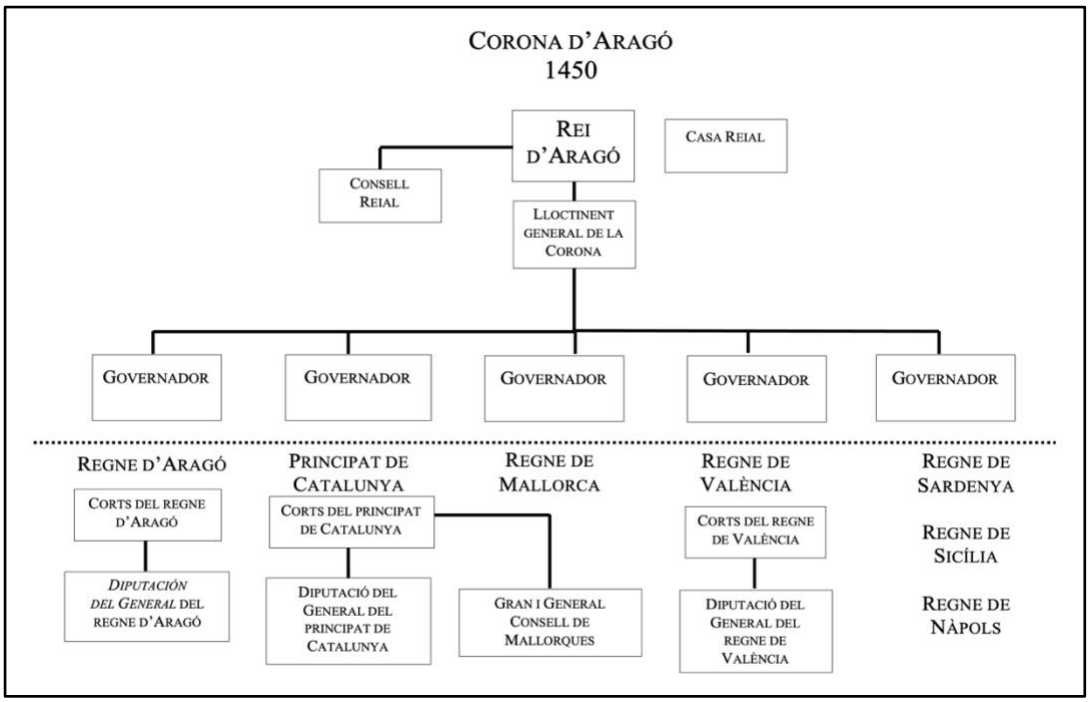

Il·lustració 4: *Esquema organitzatiu de la Corona d'Aragó (Elaboració pròpia)*

«Linhagem e identidade social na nobreza medieval portuguesa (séculos XIII-XIV)», *Hispania: revista española de historia*, 67, 2007, pp. 881-898.

[165] MARAVALL, José Antonio, *El concepto de España en la Edad Media*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1954.

1.5. LES IDENTITATS NACIONALS A LA CORONA D'ARAGÓ BAIXMEDIEVAL: UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ[166]

L'aproximació a les identitats nacionals no pot considerar-se un objecte d'estudi recent o inèdit per a la historiografia que s'ha centrat en els territoris ibèrics que conformaren la Corona d'Aragó.[167] Respecte dels dos territoris fundacionals, Aragó i Catalunya, la producció historiogràfica al respecte, certament, és bastant desigual en favor del segon. Des de pràcticament inicis del segle XX trobem publicacions en l'àmbit de la història – i de la filologia – que han tractat d'aproximar-se a l'estudi de la identitat catalana a través dels seus orígens, provocant importants avanços al respecte. Si ens retrotraiem als primers treballs de la historiografia catalana, cal començar referenciant l'obra de Jaume Vicens Vives (1910-1960) i, més concretament, el seu *Notícia de Catalunya*, de l'any 1954. Es tracta, segurament, del primer intent d'aproximació a l'estudi de l'evolució de la identitat catalana des dels seus orígens fins als temps contemporanis. Posteriorment, durant la segona meitat del segle XX, la identitat catalana medieval va ser estudiada – en la majoria dels casos indirectament – a través de l'estudi de la llengua. Autors com Joan Coromines, Jordi Rubió, Antoni M. Badia, Josep Maria Nadal, Modest Parts, August Rafanell, Albert Rossich, Pere Marcet o Josep Lluís Marfany han contribuït en gran mesura al coneixement de la història

[166] Vegeu una síntesi semblant a: FAJARDO PAÑOS, Javier, «El estudio de las identidades nacionales premodernas en la Corona de Aragón: recorrido historiográfico y retos de futuro» a MARTÍNEZ PEÑÍN, Raquel, CAVERO DOMÍNGUEZ, Gregoria (coords.), *Poder y poderes en la Edad Media. Monografías de la Sociedad Española de Estudios Medievales 16*, Múrcia, Sociedad Española de Estudios Medievales, 2021, pp. 101-125.

[167] En el present treball només farem referència als territoris ibèrics de la Corona d'Aragó durant els temps medievals. Resten, així doncs, exempts els territoris italians, no per tractar-se de regnes amb menys importància dins de la corona, sinó perquè considerem que per la seua naturalesa requeririen d'un treball a banda centrat en la conjuntura identitària de les nacions que conformaven la península Itàlica a finals de l'Edat Mitjana. Sobre la importància dels regnes italians de la Corona d'Aragó, vegeu: FURIÓ, Antoni, «Les dues corones del Rei Catòlic. Ferran II, Castella i la Corona d'Aragó», a BELENGUER I CEBRIÀ, Ernest (ed.), *Ferran II i la Corona d'Aragó*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica, 2018, pp. 11-61. Encara que al llarg de l'actual tesi en farem referència, queden també exclosos d'aquest repàs historiogràfic els treballs sobre identitats nacionals a la Corona d'Aragó d'època moderna. Una època, per cert, que ha gaudit de grans contribucions en els darrers anys en matèria identitària, especialment sobre Catalunya: JANÈ CHECA, Òscar, *Catalunya i França al segle XVII*, Afers, Catarroja, 2006; en els darrers anys, el protagonisme l'ha centrat Cristian Palomo: PALOMO, Cristian, *Op. Cit.;* «La identitat nacional catalana al segle XVIII: La guerra de Successió i el règim borbònic» a SABATÉ, Flocel (coord.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona, Insitut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 83-100; «Una comparativa dels conceptes 'Espanya' i 'Catalunya' a inicis del segle XVIII», *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 14, 2019, pp. 83-107; «El concepte nació en els dietaris del Consell de Cent barceloní i la Diputació del General catalana en temps de canvi dinàstic i guerra successòria (1700-1714)», *Manuscrits: Revista d'història moderna*, 39-40, 2019, pp. 137-162; «De les constitucions i altres drets de la pàtria. Aproximació al concepte 'pàtria' i al dret públic català anterior al 1714», *Revista catalana de dret públic*, 60, 2020, pp. 212-227; TORRES, Xavier, *Naciones sin nacionalismo...*

de la llengua catalana, un dels components més importants – si no el que més – de la identitat nacional catalana.

Això no obstant, els primers treballs centrats estrictament en la qüestió identitària, ja en la historiografia de la segona meitat del segle XX – sense desmerèixer les aportacions prèvies, com el ja mencionat Jaume Vicens Vives o les contribucions imprescindibles de Ferran Soldevila i Antoni Rovira i Virgili –, vindrien de la mà de l'historiador francés Pierre Vilar.[168] El caràcter pioner de la seua obra ve donat per l'estudi realitzat sobre el vocabulari de la Catalunya baixmedieval i altomoderna, així com per la utilització del concepte «patriotisme lingüístic» per a referir-se al fenomen de construcció nacional que s'hauria donat a Catalunya precoçment en relació amb el conjunt de l'Europa del moment.[169] Una qüestió fonamental, la de la llengua, que estudis posteriors tornarien a posar en valor, com en el cas de Robert Bartlett, qui assenyalaria la importància d'aquesta a l'hora de construir imaginaris nacionals en les societats llatines medievals.[170]

Ara bé, les grans aportacions historiogràfiques sobre la matèria han tingut lloc en les darreres dècades gràcies als treballs de Jaume Sobrequés i Callicó, Stefano M. Cingolani i, molt especialment, Flocel Sabaté. Respecte de Jaume Sobrequés, les seues aportacions al coneixement de la construcció de la identitat catalana seguiren el camí marcat per Pierre Vilar, és a dir, a través de l'estudi del vocabulari polític de les elits polítiques del principat de Catalunya durant els segles XIV i XV. Sens dubte, la història conceptual, en aquest cas la relacionada amb les identitats nacionals, ha estat un de les principals vies d'aproximació al món subjectiu de les nacions dins del context historiogràfic europeu.[171] Seguint aquest tendència, Jaume Sobrequés posaria la lupa sobre un dels episodis més transcendentals de la història política de la Corona d'Aragó i, per extensió, del principat de Catalunya: l'Interregne (1410-1412). En la seua aproximació, Sobrequés ofereix una anàlisi de la

[168] VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals,* Barcelona, Curial, 1979-1981.
[169] Per a Vilar seria realment impactant la precocitat del fenomen nacional català, especialment en relació amb el «patriotisme lingüístic». Sobre la concepció política catalana durant els segles medievals, afirmaria literalment: «Llengua, territori, vida econòmica, formació psíquica, comunitat de cultura: les condicions fonamentals de la nació ja hi són reunides perfectament des del segle XIII; no hi manca ni tan sols aquesta preocupació pel 'mercat'», *Ibidem*, p. 134.
[170] BARTLETT, Robert, *Op.Cit*.
[171] La història conceptual ha estat definida en els últims anys a través d'alguns aportacions importants des del punt de vista teòric: KOSELLECK, Reinhart, *Op. Cit*; BENIGNO, Francesco, *Las palabras del tiempo. Un ideario para pensar históricamente,* Madrid, Cátedra, 2013.

producció ideològica de les principals institucions polítiques catalanes – la Diputació del General, les Corts, el Governador General i el Consell de Cent de Barcelona – a través de l'estudi d'alguns dels conceptes presents en la retòrica del moment: «terra», «cosa pública», «nació» i «General». Uns conceptes que manifestarien l'existència d'una consciència nacional nítida entre – almenys – les elits polítiques catalanes.[172] L'Interregne i la crisi successòria, no obstant això, hauria estat l'inici d'un període de maduresa del fet identitari català que es prolongaria durant tots els segles moderns fins la mateixa Guerra de Successió hispànica a principis del segle XVIII. A l'obra *Consolidació i majoria d'edat del fet identitari català (1410-1714)*, Sobrequés hi reivindica l'estudi del fenomen català com a exemple paradigmàtic de l'existència d'imaginaris nacionals previs a les revolucions liberals del segle XIX, així com l'existència d'un «protonacionalisme» o «patriotisme» entre les institucions polítiques catalanes baixmedievals i modernes.[173]

L'estudi de la maduresa nacional catalana va ser precedit pel de la seua «joventut». Aquest és l'objectiu de l'obra de Stefano Maria Cingolani, *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785-1410)*.[174] A diferència dels treballs de Sobrequés, centrats més aviat en la plenitud de la identitat política catalana, les aportacions de Cingolani se centren sobretot en els primers moments d'existència de les primeres entitats feudals catalanes i com, a partir d'aquestes, especialment a través de la consolidació del comtat de Barcelona com agent polític rellevant, començaria a desenvolupar-se una primera identitat nacional. L'aparició d'un corònim comú – Catalunya – i d'un gentilici – catalans – a partir del segle XI és considerat per l'autor com una de les primeres evidències de l'existència d'una primera percepció col·lectiva que, amb el pas dels segles, començaria a consolidar-se des de les elits culturals a través de les primeres cròniques. Igualment, l'aparició dels primers mites fundacionals ha estat altre dels objectius de l'estudi de Cingolani que ens ha permés conèixer millor el procés de construcció identitari català des del punt de vista de la legitimació del poder.[175]

[172] SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, «Llenguatge nacional i institucions polítiques durant l'Interregne de 1410-1412» a TERESA I MALLOL, Maria Teresa (coord.), *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona, 1396-1410: l'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans-Deputazione di Storia Patria per la Sardegna, 2015, pp. 736-756.
[173] SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, *Consolidació i majoria d'edat del fet identitari català (1410-1714*), Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència, Barcelona, 2015.
[174] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785-1410)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència, 2015.
[175] CINGOLANI, Stefano M., «'Seguir les vestígies dels atecessors': llinatge, reialesa i historiografia a Catalunya des de Ramon Berenguer IV a Pere II (1131-1285)», *Anuario de Estudios Medievales*, 36, 2006, pp. 201-240;

No obstant això, la major quantitat de literatura científica produïda sobre la qüestió nacional catalana ha vingut de la mà de Flocel Sabaté. El seu discurs d'ingrés com a membre numerari de l'Institut d'Estudi Catalans, *Percepció i identificació dels catalans a l'Edat Mitjana,* desgrana detalladament les diferents formes de percepció dels catalans com a col·lectivitat històrica, tant des del punt de vista català com per part d'observadors externs.[176] Una contribució de gran consideració, atès que no sols ens aproxima a l'imaginari polític, particular, català, és a dir, aquell que es limita a la població dins de les fronteres del Principat, sinó també a aquells als quals pertanyien com a súbdits del rei d'Aragó i com a membres d'una col·lectivitat etnocultural compartida amb altres regnes de la corona, açò és, amb el regne de València i amb el regne de Mallorca. La producció historiogràfica de Sabaté no acaba amb aquest treball, ja que des dels anys noranta del segle passat ha contribuït al coneixement sobre l'origen de la identitat catalana emmarcant-la no sols dins del context peninsular sinó també en el conjunt de l'Occident medieval, fent especial recalc en els mites fundacionals, la memòria i les construccions ideològiques com a fonament bàsic de les identitats nacionals premodernes.[177]

Així, si hem assenyalat *Notícia de Catalunya* de Jaume Vicens Vives com la primera pedra posada en la construcció d'un coneixement, d'una narrativa, que explique l'origen, la formació i l'evolució de la identitat catalana al llarg dels temps, fins gairebé l'actualitat, el

La memòria dels reis: les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV, Barcelona, Base, 2007; «The myth of the origins and Royal power in the late medieval Crown of Aragon» a SABATÉ, Flocel, ADÃO DA FONSECA, Luis (coords.), *The Iberian Peninsula from the Periphery*, Bern, Peter Lang, 2015, pp. 243-268.

[176] SABATÉ, Flocel, *Percepció i identificació dels catalans a l'Edat Mitjana,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans-Secció Històrico-Arqueològica, 2016.

[177] SABATÉ, Flocel, «El nacimiento de Cataluña: mito y realidad» a *Fundamentos medievales de los particularismo hispánicos, IX Congreso de estudios medievales*, Lleó, Fundació Sánchez Albornoz, 2005, pp. 221-276; «Frontera peninsular e identidad (siglos IX-XII)» a SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord.), *Las Cinco Vilas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII: de la frontera natural a las fronteras políticas y socioeconómicas (foralidad y municipalidad)*, Saragossa, Instituto Fernando el Católico, 2007, pp. 47-94; «La construcción ideológica del nacimiento unitario de Cataluña», DEL VAL VALDIVIESO, María Isabel, MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (coords.), *Castilla y el mundo feudal: homenaje al profesor Julio Valdeón*, Valladolid, Junta de Castilla y León-Consejería de Cultura y Turismo-Universidad de Valladolid, 2009, pp. 95-110; «Hybrid Identities» a SABATÉ, Flocel (coord.), *Hybrid identities*, Bern, Peter Lang, 2014, pp. 7-14; «Perverse Identities. Identities in conflicto» a SABATÉ, Flocel (coord.), *Perverse identities. Identities in conflict*, Bern, Peter Lang, 2015, pp. 9-18; «Catalunya entre les regions de llarga durada a Europa» a SABATÉ, Flocel (ed.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 11-16; «L'origen medieval de la identitat catalana», SABATÉ, Flocel (ed.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 19-47; Més recentment, «Colective Medieval Identities: What was a Catalan in the late Middle Ages?» a JASPERT, Nikolas (ed.), *Ibero-Mediävistik. Grundlagen, Potentiale und Perspektiven eines internationalen Forschungsfeldes*, Munic, LIT Verlag, 2022.

final d'aquest camí, per la transcendència a nivell mediàtic i per la difusió que ha tingut entre el gran públic, és l'obra de – segurament, l'historiador català més important del segle XX – Josep Fontana, *La formació d'una identitat: una història de Catalunya*.[178] Seguint un ordre estrictament cronològic, el llibre traça el llarg camí històric, des d'època carolíngia, passant per la plenitud baixmedieval, fins a la Catalunya autonòmica, passant per les dates claus en la història catalana en època moderna, com el 1652, 1714 i el 1939, totes elles emmarcades dins de la relació de conflicte entre Espanya i Catalunya. Tot i dedicar molta més atenció a l'època contemporània – comprensible per la seua formació i especialitat historiogràfica – es tracta de la darrera gran temptativa d'explicació de la història de la identitat catalana.[179]

Si en la historiografia de Catalunya, com hem pogut constatar, la quantitat de publicacions sobre la matèria és, en certa mesura, desbordant, la historiografia aragonesa fins al moment no ha mostrat el mateix interès en l'estudi de la construcció de la identitat aragonesa durant els segles baixmedievals, a excepció d'algunes poques – però no menys interessants – contribucions. Mentre els treballs sobre la construcció de l'Estat són especialment notables i destacables dins del panorama historiogràfic de la Corona d'Aragó, especialment per part de Carlos Laliena,[180] trobem un buit important sobre la construcció de la identitat nacional aragonesa que va sorgir com a conseqüència de la consolidació del regne d'Aragó com a subjecte polític. Són els treballs de José Ángel Sesma Muñoz[181] i Luis

[178] FONTANA, Josep, *La formación d'una identitat: una història de Catalunya*, Vic, Eumo, 2014. La repercussió d'aquest llibre pot constatar-se per dos fenòmens nítids: d'una banda, la venda de més de 14.000 exemplars i més d'un centenar d'edicions, inclosa una traducció al japonès (https://elpais.com/ccaa/2016/12/03/catalunya/1480800291_550057.html) i, d'altra banda, les crítiques furibundes rebudes per part d'altaveus mediàtics del nacionalisme espanyol. Vegeu: https://elpais.com/elpais/2014/12/17/opinion/1418825824_130081.html

[179] Vegeu la ressenya de Ferran Garcia-Oliver: GARCIA-OLIVER, Ferran, «Josep Fontana: La formació d'una identitat. Una història de Catalunya», [ressenya del llibre *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya* de Josep Fontana], *Recerques: història, economia, cultura*, 71, 2015, pp. 195-198.

[180] LALIENA, Carlos, *La formación del Estado feudal. Aragón y Navarra en la época de Pedro I, 1094-1104*, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1996; «La metamorfosis del Estado feudal. Las estructuras institucionales de la Corona de Aragón en el periodo de expansión (1208-1283)» a SESMA MUÑOZ, José Ángel (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. La monarquía aragonesa y los reinos de la corona*, Saragossa, Grupo de Investigación de Excelencia Cema-Universidad de Zaragoza, 2010, pp. 65-96; «El impuesto antes del impuesto en el reino de Aragón a comienzos del siglo XIII: fisco, reforma y legitimidad» a LALIENA, Carlos, LAFUENTE, Mario, GALÁN, Ángel (coord.), *Fisco, legitimidad y conflicto en los reinos hispánicos: homenaje a José Ángel Sesma Muñoz*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2019, pp. 67-91.

[181] SESMA MUÑOZ, José Ángel, «Estado y nacionalismo en la baja Edad Media: la formación del sentimiento nacionalista aragonés», *Aragón en la Edad Media*, 7, 1987, pp. 245-273; «El sentimiento nacionalista en la Corona de Aragón y el nacimiento de la España moderna» a RUCQUOI, Adeline, *Realidad e imágenes del poder: España a fines de la Edad Media*, Valladolid, Ámbito, 1988, pp. 215-232; «Aragón, los aragoneses y

González Antón[182] els primers a indagar sobre els processos històrics que donaren forma a la identitat regnícola o política aragonesa – una altra qüestió serà la identitat aragonesa construïda i promoguda per la reialesa per al conjunt de la Corona d'Aragó. Entre els elements que contribuïren a aquesta construcció històrica, ambdós autors coincideixen a destacar els elements jurídics – com el Fuero de Jaca – i institucionals – el Justícia d'Aragó o les Corts aragoneses.

No va ser fins l'any 2020 quan es va produir l'última gran aportació, en aquest cas de la mà de Guillermo Tomás Faci, amb la seua obra *El aragonés medieval. Lengua y Estado en el reino de Aragón*.[183] Un tema, el de la llengua aragonesa, sobre el qual ja hi havia treballat l'autor prèviament junt amb Juan José Segura Malagón, tot assenyalant-la com un element central en la construcció de la identitat nacional aragonesa, de naturalesa política, com ho evidencien els debats sorgits a les Corts Generals de Montsó del 1382-1384, quan els braços aragonesos defensaren, front als braços catalans, l'ús de l'aragonés en els discursos d'apertura de les dites corts.[184] Faci, tot i la seua formació com a historiador, explica de forma detallada els processos lingüístics i històrics que permeten entendre la formació de la llengua aragonesa. Això no obstant, la gran aportació de la seua contribució rau en l'explicació, sense determinismes, del procés de substitució de l'aragonès pel castellà com a llengua oficial al regne, en gran part pels desequilibris interns dins de la Corona d'Aragó en favor de la llengua catalana, majoritària al conjunt dels dominis, que acabaria assolint la distinció de llengua de prestigi general, i per les conseqüències de l'entronització de la casa

el Fuero de Jaca (siglos XI-XIII)» a ARNAL PURROY, Maria Luisa (coord.), *El fuero de Jaca: Estudios*, Saragossa, El Justicia de Aragón, 2004, pp. 195-227.

[182] GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, «Jaime I y el alumbramiento de la conciencia nacional aragonesa» a DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio (coord.), *Homenaje a Antonio Domínguez Ortiz*, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, 1981, 573-594.

[183] TOMÁS FACI, Guillermo, *El aragonés medieval. Lengua y Estado en el reino de Aragón*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2020.

[184] TOMÁS FACI, Guillermo, SEGURA MALAGÓN, Juan José, «Conciencia y reivindicación lingüística en el Aragón medieval: el caso de las Cortes de Aragón de 1382-1384», *Alazet*, 20, 2008, pp. 275-289. La reivindicació de la lengua apareix com l'evidència última de l'existència d'una identitat aragonesa de naturalesa nacional. Una realitat històrica que, des del punt de vista dels autors, no podia ser d'altra forma. «[...] *Lo cual, por otra parte, es algo perfectamente normal. De hecho, lo excepcional, lo asombroso, sería que los habitants de una comunidad política tan caracteritzada como Aragón – Estado con una personalidad e identidad histórica y jurídica como pocos territorios románicos – hubiera carecido de este rasgo identitario: la conciencia de su identidad lingüística, esa clara conciencia de poseer un idioma propio, al que se atribuyó tan elevado valor simbólico que fue objeto de orgullosa y reiterada reivindicación*», p. 288.

Trastàmara a principis del segle XV, amb l'arribada d'importants contingents d'oficials i cortesans castellans que afectaria especialment les escrivanies i notaries aragoneses.[185]

Si continuem amb el recorregut historiogràfic per la resta de territoris de la Corona d'Aragó, pel que respecta al regne de Mallorca, cal assenyalar, com a primera temptativa de rastreig de les primeres evidències de consciència col·lectiva nacional, l'assaig *Els mallorquins*, de Josep Melià.[186] Seguint el camí encetat per Vicens Vives per al cas català i continuat posteriorment per Joan Fuster per al cas valencià, Melià tractaria de donar unes primeres respostes, a través de la història, a alguns dels interrogants oberts sobre els primers passos d'existència de la identitat «mallorquina». En l'actualitat, Antoni Mas i Forners, amb el seu llibre *Llengua, terra, pàtria i nació,* representa la culminació del treball encetat fa més de cinc dècades per Josep Melià.[187] Es tracta, possiblement, de l'obra més completa escrita fins al moment sobre les identitats nacionals existents al regne mallorquí des de la seua formació, a partir de població colona catalana, al segle XIII, fins pràcticament els decrets de Nova Planta al segle XVIII. Així doncs, Mas caracteritza amb detall el model de tríada nacional – dinàstic, regnícola i etnocultural – proposat i aplicat al regne de València per Agustí Rubio Vela,[188] però prestant especial atenció a aquell basat en la llengua i el llinatge, açò és, el referit a la «nació catalana». Un imaginari nacional que, segons la tesi proposada per Mas, hauria estat emprada com arma política per les autoritats mallorquines amb l'objectiu d'aconseguir suports i adhesions de les classes dirigents catalanes. La catalanitat dels mallorquins durant els segles baixmedievals, això no obstant, no hauria entrat en contradicció amb l'adhesió a altres imaginaris nacionals, siga el dinàstic – com a vassalls del rei d'Aragó – o el patriòtic mallorquí. Efectivament, tots ells arribaren a

[185] TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit*., sobre la política lingüística a la Corona d'Aragó, consultar les pàgines 133-217; sobre el procés de castellanització, les pàgines 217-283.

[186] MELIÀ, Josep, *Els mallorquins*, Palma de Mallorca, Daedalus, 1967. Al pròleg de l'obra, escrit per Joan Fuster, l'assagista valencià fa explícita la interdependència i el deute existent entre les tres obres «fundacionals» dels estudis identitaris dels tres països catalanoparlants: Vives, Fuster i Melià, pp. 9-17.

[187] MAS I FORNERS, Antoni, *Llengua, terra, pàtria i nació. L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural entre els cristians de l'illa de Mallorca,* Palma, Documenta Balear, 2020. Aquest treball, això no obstant, vindria a ser la culminació d'una sèrie d'estudis publicats en el passat en els quals ja s'hi avançaven alguns dels aspectes desenvolupats en ell: *Esclaus i catalans: esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, Palma, Lleonard Muntaner, 2005; «Crisi, canvi polític i transformacions identitàries a la cristiandat llatina i la seva manifestació a Mallorca durant el segle XIV» a CERDÀ GARRIGA, Magdalena, JUAN VICENS, Antònia, SABATER, Tina (coords.), *Crisi: Decadència o transformació? Problemàtiques i contextos a la baixa Edat Mitjana*, Palma, Edicions Universitat de les Illes Balears-Givern de les Illes Balears, 2014 (eBook); «El discurs identitari i polític en la correspondència dels jurats del regne de Mallorca en la segona meitat del segle XV», *eHumanista/IVITRA*, 7, 2015, pp. 264-287.

[188] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, Castelló-Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012.

coexistir entre la població cristiana mallorquina en allò que seria definit per Pau Cateura com un «encreuament de fidelitats».[189]

Finalment, arribem a la historiografia valenciana. Com amb la qüestió catalana, les problemàtiques identitàries i polítiques que han marcat el País Valencià, des de les últimes dècades de la dictadura franquista fins a l'actualitat, han resultat ser un carburant sociopolític que ha provocat una important producció historiogràfica – la més important, segurament, d'entre els territoris que conformaren la Corona d'Aragó – sobre els orígens i la naturalesa de la identitat valenciana. Des de l'inici, la pregunta sobre la qual han pivotat tots els textos sempre ha sigut: «Què són els valencians?». La publicació de l'assaig *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster, en 1962, ha de considerar-se, així com ho va ser *Notícia de Catalunya*, de Vicens Vives, per a la historiografia catalana, o *Els mallorquins*, de Josep Melià, per a la historiografia mallorquina, la font d'inspiració de gran part dels treballs que, des de la dècada dels anys vuitanta, s'han centrat en estudiar la naturalesa de les identitats nacionals al regne de València. La consciència majoritàriament provinciana, regionalista – és a dir, espanyola –, de la població valenciana a mitjans del segle XX va motivar Fuster a cercar en els temps medievals respostes a interrogants que explicaren la naturalesa identitària de la societat valenciana del moment.[190] Les primeres respostes, no sobre la realitat contemporània, sinó sobre els temps medievals, vindrien paradoxalment de la mà de la filologia, amb la publicació de *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, d'Antoni Ferrando, en 1980.[191] Fonamentalment, aquest primer intent d'estudi assenyalaria el paral·lelisme existent al regne de València entre el segle XIV i el segle XVI entre la nominació de la llengua – primerament com a català i a partir del segle XV com a valencià, sense qüestionar, òbviament, la unitat de la llengua catalana – i les diverses manifestacions de caire identitari, que oscil·larien entre l'adhesió a la nació catalana,

[189] CATEURA, Pau, «Sobre l'encreuament de fidelitats en el regne de Mallorca medieval», *Mayurqa*, 25, 1999, pp. 177-186.
[190] FUSTER, Joan, *Op. Cit*; *Qüestió de noms*, Barcelona, Edicions d'Aportació Catalana, 1962. La tesi central de la reflexió fusteriana seria la catalanitat originària de la població valenciana, basada, fonamentalment, en un llinatge comú – ja que els catalans haurien sigut majoritaris en el procés de colonització i formació del regne de València a partir del segle XIII – i, en conseqüència, d'una mateixa cultura i, sobretot, llengua – la catalana. Dècades després, seria Joan Francesc Mira qui – encara en l'àmbit de l'assaig i de la reflexió – proposaria una nova interpretació del passat identitari valencià, diferenciant clarament entre la nació cultural – de base catalana – i la nació política, en aquest cas, aquella creada arran de la consolidació del regne de València com a poder polític independent: MIRA, Joan F., *Sobre la nació dels valencians*, València, Tres i Quatre, 1997 (Recentment, ha publicat una actualització amb el títol: *La nació dels valencians*, Barcelona, Pòrtic, 2015).
[191] FERRANDO, Antoni, *Op. Cit.*

comuna entre tots els cristians catalanoparlants de la Corona d'Aragó, i la defensa de la pàtria valenciana. Durant la dècada dels anys 90, tot i no tractar-se de treballs centrats estrictament en la historiografia de les identitats i de les nacions, trobem importants aportacions, com *Història del País Valencià*, d'Antoni Furió, o *Els fundadors del regne de València,* d'Enric Guinot. En el primer d'aquests, Furió reivindicaria, malgrat la independència jurídica i institucional del regne de València durant els temps medievals, l'entrada de la població cristiana valenciana dins de l'imaginari col·lectiu i cultural català,[192] mentre que Guinot, mitjançant una aproximació quantitativa, aportaria per primer cop percentatges sobre l'origen dels primers pobladors del regne de València després de la conquesta i colonització del segle XIII, tot establint un 70% d'origen català i un 25-30% aragonès, junt amb altres procedències menors.[193]

Això no obstant, els principals avanços historiogràfics es produirien en les darreres dècades, com per exemple amb els treballs de Juan Antonio Barrio, qui va centrar el seu enfocament en la frontera meridional del regne de València, tot destacant l'adhesió d'aquests poblacions més a la idea de «nació dinàstica» o «nació catalana», com a súbdits cristians catalanoparlants del rei d'Aragó, que no tant amb algun tipus d'identitat regnícola valenciana.[194] Tres imaginaris o tipologies nacionals sobre les quals va teoritzar detalladament Agustín Rubio Vela en la seua cèlebre obra *El patriciat i la nació*. En aquest llibre – segurament, el més rellevant sobre l'origen medieval de la identitat valenciana – , Rubio Vela demostra la construcció d'una identitat particularista valenciana i la seua utilització com a arma política per part de les elits patrícies de la ciutat de València en la

[192] FURIÓ, Antoni, *Història del País Valencià*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1995.
[193] GUINOT, Enric, *Op. Cit.*
[194] BARRIO BARRIO, Juan Antonio, «'Per servey de la Corona d'Aragó'». Identidad urbana y discurso político en la frontera meridional del reino de Valencia: Orihuela en la Corona de Aragón», *Hispania. Revista Española de Historia*, 238, 2011, pp. 437-466. Aquestes oscil·lacions entre els diversos imaginaris nacionals també vam estudiar-los en el context de la Guerra Civil Catalana entre el discurs polític de les Diputacions del General: FAJARDO PAÑOS, Javier, «La correspondència de les diputacions generals del principat de Catalunya i el regne de València com a font per a l'estudi de les identitats nacionals. Una aproximació (1460-1472)», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*,12 2018, pp. 13-33; «'Cogitar deurien los catalans no ésser de natura de les granotes': Los discursos e imaginarios identitarios nacionales en la Guerra Civil Catalana (1460-1472)» a LÓPEZ OJEDA, Esther (Coord.), *La herencia medieval en la identidad territorial española. XXXII Semana de Estudios Medievales*, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 2023, pp. 159-196.

seua pugna amb la resta d'oligarquies, especialment les del principat de Catalunya i la ciutat de Barcelona, per la preeminència política dins de la Corona d'Aragó.[195] Finalment, en els darrers anys, les aportacions de Ferran Garcia-Oliver[196] i de Vicent Baydal[197] han contribuït a avançar en el coneixement de la catalanitat i valencianitat, respectivament, de les poblacions cristianes del regne de València baixmedieval, especialment al llarg dels segles XIV i XV.[198]

Il·lustració 5: *Mapa polític de la Corona d'Aragó en 1450 (Elaboració pròpia)*

[195] RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit.*

[196] GARCIA-OLIVER, Ferran, *Valencians sense ADN. Relats dels orígens*, València, Tres i Quatre, 2016; «Identitats en conflicte a la Corona d'Aragó en el trànsit de l'Edat Mitjana a la Moderna», *eHumanista/IVITRA*, 12, 2017, pp. 275-298; «State, Nation and Language in the Middle Ages: The Crown of Aragon (Fourteenth and Fifteenth centuries)» a CORTIJO OCAÑA, Antonio (coord.), *Chivalry. The Mediterranean and the Crown of Aragon*, Delaware, Hispanic Monographs, 2018, pp. 101-116.

[197] BAYDAL, Vicent, *Els valencians, des de quan són valencians?*, Catarroja, Afers, 2016; «Sant Vicent Ferrer i la nació dels valencians (c. 1350-1419)», *Revista Valenciana de Filologia*, 3, 2018, pp. 33-49; «La formación i extensió de la identitat col·lectiva valenciana: un retorn al passat?» a MARTÍNEZ I SEGUÍ, Joan A., MONZÓN I ARAZO, August, PALAO GIL, Francisco Javier (coord.), *Els valencians, poble d'Europa. L'horitzó federal,* València, Publicacions Universitat de València, 2019, pp. 19-34; «From Catalans and Aragonese to Valencians: The role of politics in the making of the medieval valencian identity» a CORTIJO OCAÑA, Antonio, MARTINES, Vicent (coords.), *History of Catalonia and its implications for contemporary nationalism and cultural conflicto*, Hershey, IGI Blobal, 2021, pp. 30-45.

[198] A finals de l'any 2019 va celebrar-se el seminari internacional *Imagined Identities and Communities in the Late Middle Ages* on alguns dels principals especialistes en l'actualitat sobre les identitats nacionals a època medieval posaren en comú els darrers avanços historiogràfics a partir de diversos observatoris europeus. Antoni Furió va realitzar una síntesi historiogràfica similar a la realitzada en el present treball: «Dynastic, ethnic and political nations. Imagining and shaping the national identity in the late Middle Ages».

Il·lustració 6: *Zones lingüístiques de la Corona d'Aragó ibèrica (Elaboració pròpia).*
Inspirat en el mapa publicat a l'entrevista realitzada per Ferran Esquilache a Guillermo Tomás Faci al número #25 de la revista *Lletraferit.*

CAPÍTOL II

ELS PRECEDENTS: ELS ORÍGENS D'ARAGÓ I CATALUNYA (SEGLES XI-XII)

«Ego, Fortunio, vendo una terra de vinia ad Eldebuani et uxor sua, Kisxillu. Illa terra ad illo piegu de Munni Toderiqui. Illu preciu: karneru, galleta de binu».
L'Arcusa, 1024.[199]

«Et si infante non habueris, ad achel en atendré o·d achella a qui o dubtaràs»
Bisbat d'Urgell, c. 1043.[200]

2.1. ENTORN AL RIU ARAGÓ: LA FORMACIÓ DEL REGNE D'ARAGÓ

L'estudi – ja clàssic – de Carlos Laliena sobre els orígens del regne d'Aragó permet aproximar-nos a la naturalesa del poder feudal, de l'Estat feudal – en paraules de l'autor – que va fer possible l'aparició, en la història de la península Ibèrica medieval, d'una comunitat política i humana com l'aragonesa.[201] A través d'una aproximació institucional, emmarcada dins dels estudis europeus centrats en la gènesi de l'Estat Modern, trobem l'evolució de certs poders senyorials en la regió dels Pirineus centrals, que començaren a configurar-se entorn a la vall del riu Aragó, les valls d'Ansó, Echo, Aurín i Tena, el Sobrarbe i la Ribagorça, així com a les terres d'Estella i la ribera de Pamplona.

Aquests poders, que comencen a cristal·litzar, definitivament, a partir del segle XI, remuntaven els seus arrels, almenys, dues centúries abans, a finals del segle VIII i principis del segle IX. És en aquest context quan es detecta l'aparició d'unitats de poder que, una vegada desaparegut el regne visigot, comencen a experimentar una certa autonomia en les

[199] TOMÁS FACI, Guillermo, *El aragonés medieval…*, p. 42. Es tracta d'una de les primeres evidències documentals conservades en què s'ha identificat unes incipients formes de «proto-aragonès» o «romanç primerenc», en aquest cas, anunciant la venda d'una terra en l'aldea de l'Arcusa, al Sobrarbe, en el 1024. Traducció al català: «Jo, Fortunyo, venc una terra de vinya a Eldebuan i a la seua muller, Kisxillu. La terra està al pujol de Munyo Toderico. El preu: marrà, galeta de vi».
[200] FERRANDO, Antoni, NICOLÁS AMORÓS, Miquel, *Història de la llengua catalana,* Barcelona, UOC, 2011, p. 58. Ací trobem una de les primeres referències documentals escrites en «romanç» català o «català preliterari», en aquest cas, a través de la forma d'un jurament feudovassallàtica, al bisbat d'Urgell.
[201] LALIENA, Carlos, *La formación del Estado feudal…*

seues accions.[202] A més a més, s'ha pogut certificar la presència del poder imperial carolingi en els incipients comtats d'Aragó i Ribagorça, explicada per les ambicions expansionistes franques sobre la vall del riu Ebre, llavors sota control musulmà. Aquesta presència carolíngia es mantindria fins el fracàs dels comtes d'Eblo i Aznar en la batalla de Roncesvalles del 824,[203] quan Pamplona es deslligaria definitivament de la influència franca. Contràriament, els territoris que quedaven a l'Est del riu Aragó, sota el control dels descendents d'Aznar Galindes, continuarien reconeixent la preeminència imperial, a l'emperador Carles el Calb, fins a mitjans del segle IX, mentre la regió més oriental, la Ribagorça, quedava sota la dependència dels comtes de Tolosa del Llenguadoc, fins el 871.[204]

Així, doncs, sota la influència del món carolingi i de cabdills indígenes fidels a la causa imperial, trobem des de finals del segle VIII, en les valls centrals del Pirineu, una gran heterogeneïtat de grups ètnics de difícil filiació, amb el protagonisme de poblacions vascones i d'altres d'origen meridional, segurament de les regions centrals de la península Ibèrica, que trobaren en aquesta orografia muntanyenca, de valls aïllades i profundes, un lloc de refugi respecte del procés d'islamització de la vall de l'Ebre. De fet, la supervivència d'antroponímia vascònica en les valls orientals del riu Cinca, demostra fins a quin punt aquesta immigració acabà d'integrar-se per complet en aquest context socioeconòmic, orientat, fonamentalment, vers el pastoralisme i marcat per un nivell demogràfic certament baix, molt baix. Tot i això, les poblacions nouvingudes de la vall de l'Ebre i més enllà també contribuïren a la nova societat que començava a construir-se als peus dels Pirineus. Portaren amb si mateix, de fet, tradicions culturals de la tardoantiguitat, com la centralitat del conreu dels cereals o la vida monàstica.[205]

És llavors quan, sobre aquest escenari, comencen a florir llinatges nobiliaris i grans propietaris de terres, que comencen a consolidar el seu domini sobre les poblacions camperoles, de les quals comencen a extraure tota una sèrie de rendes. Al segle X, a més a més, aquestes elits socials experimentarien un procés de militarització lligat al gaudiment

[202] MARTÍN DUQUE, Ángel J., «Algunas observaciones sobre el carácter originario de la monarquía pamplonesa», *Príncipe de Viana*, 47, 1986, p. 527.
[203] No confondre amb la batalla de Roncesvalles del 778, protagonitzada per Carlemany.
[204] LALIENA, Carlos, *La formación del Estado feudal…*, p. 30.
[205] FORTÚN PÉREZ DE CIRIZA, Luis J., JUSUÉ SIMONENA, Carmen, *Historia de Navarra. Antigüedad y Alta Edad Media*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1993, p. 49.

de benefici a partir de donacions per part d'una incipient monarquia. És en temps de Sanç Garcés I, rei de Pamplona, quan els llinatges més preeminents començarien a rebre funcions d'ordre polític al voltant del poder regi, al voltant del que acabaria per consolidar-se com a reis de Pamplona. Són, segons la parca documentació del moment, els *seniorum Pampilonensium vel Aragonensium*.[206]

Si ens cenyim a les terres aragoneses, els primers testimonis de grans barons sobre la zona del riu Aragó els trobem després del fracassat setge de Tortosa, per part dels carolingis, en el 809, quan hi apareix el comte Aureolus, d'origen franc, dominant les valls centrals dels Pirineus. Tot apunta que, amb la seua mort, la regió passaria a mans del ja citat Aznar Galíndez, d'origen indígena, qui romandria fidel al poder imperial carolingi en qualitat de comte. Trobem ací, llavors, qui ha estat considerat per la historiografia com el primer comte d'Aragó. La seua importància rau en el fet de consolidar un llinatge comtal a través del seu fill, Galí Aznar, qui va afermar, a mitjans del segle IX, la seua preeminència política i social sobre les valls d'Ansó, Echo, Ainsa, Canfranc, Berdún i tota la regió articulada entorn del riu Aragó. Precisament, una de les conseqüències de l'arrelament d'aquest llinatge comtal seria la seu progressiva autonomia de qualsevol interferència imperial, optant, més aviat, per enfortir llaços i aliances amb la resta de poders comtals pròxims, dins de la regió dels Pirineus centrals i occidentals, primerament amb el món gascó i aquitanovascó i, posteriorment, de la mà d'Aznar Galí II d'Aragó, amb els llinatges de la Ribagorça i, sobretot, amb l'incipient poder regi de Pamplona. Tot apunta que la vinculació del comtat d'Aragó amb el regne de Pamplona data de l'any 920, quan apareixen evidències del rei Sanç Garcés I actuant-hi com a sobirà. Caldrà esperar, però, a la unió matrimonial entre Andregot Galí d'Aragó, filla del comte Aznar Galí II d'Aragó, i Garcia Sánchez I, rei de Pamplona, entorn a l'any 938, per a consolidar definitivament la subordinació de les primitives terres aragoneses a l'àrea d'influència política del poder pamplonès.[207]

[206] NELSON, Lynn H., «Land use in Early Aragon: the Organization of a medieval society», *Societas. A review of social History*, 3, 1973, pp. 115-128; LALIENA, Carlos, «La formación de la sociedad cristiana en el Pirineo Central aragonés en los siglos VIII-IX» a SÉNAC, Philippe (ed.), *Frontières et espaces pyrénéens au Moyen Âge*, Perpinyà, Université de Perpignan, 1992, pp. 69-94; LALIENA, Carlos, «La articulación del espacio aragonés y el Camino de Santiago» a GARCÍA TURZA, Francisco Javier (Coord.), *El Camino de Santiago y la articulación del espacio hispánico*, Pamplona, Gobierno de Navarra – XX Semana de Estudios Medievales de Estella, 1994, pp. 85-110.
[207] NELSON, Lynn H., *Art. Cit.*

Això no obstant, els orígens de la fundació del regne d'Aragó pròpiament dit, cal cercar-los en la mort de Sanç III de Pamplona, al 1035. Aquest príncep pamplonès hauria estès la seua sobirania sobre un important mosaic de territoris i entitats geopolítiques cristianes, que anaven des de la Ribagorça, el Sobrarbe i el comtat d'Aragó, passant per Pamplona, fins a Castella i Lleó. Fou sobre aquest escenari sobre el qual es portaria endavant un repartiment de terres entre els fills del monarca difunt que esdevindria transcendental per al futur d'algunes d'aquestes entitats polítiques. García el de Nàjera, el primogènit, rebé el regne de Pamplona, tot mantenint la superioritat feudovassallàtica sobre la resta dels seus germans, com és el cas de Ferran, qui rebria, junt amb la dignitat règia, el comtat de Castella; Gonçal, qui rebria els comtats de Sobrarbe i de Ribagorça, i, finalment, Ramir, per a qui fou reservat el comtat d'Aragó.[208] A més a més, sembla que el domini de Gonçal sobre el Sobrarbe i la Ribagorça no hauria anat més enllà del seu reconeixement nominal, el que explica que en 1043, Ramir I, comte d'Aragó, s'annexionés aquestes regions frontereres amb el primigeni món català. En aquesta línia, les accions del fill major del rei de Pamplona esdevindrien fonamentals a l'hora d'establir les bases del que posteriorment esdevindria el regne d'Aragó. Primerament, va consolidar la perpetuació del seu llinatge a través de l'aliança amb el comte de Foix-Bigorre i la unió matrimonial amb la seua filla, Ermesinda, amb qui va tenir una descendència nombrosa: Sanç, futur Sanç Ramires, com a primogènit; Garcia, qui esdevindria bisbe de Jaca; Sança, Teresa i Urraca. Segonament, portaria endavant una política de reafirmació de la seua posició preeminent sobre la resta de la noblesa, ampliant les seues donacions de terres, enfortint llaços de fidelitat i dependència amb famílies poderoses, així com ennoblint-ne d'altres, especialment després de l'annexió del Sobrarbe i de la Ribagorça. D'aquesta forma, Ramir I aconseguia dominar la noblesa i els ressorts de poder, aconseguint la capacitat d'actuar com a garant de l'ordre públic i el respecte pels primers corpus legals vigents, tot erigint-se en el *primus inter pares*.[209]

El fet que Ramir I mai emprés la titulació règia, és a dir, que mai s'autointitulés com a «rei d'Aragó», va motivar que la historiografia més clàssica, com els treballs d'Antonio Ubieto i José María Ramos, assenyalés la posició de Ramir I com a resultat de la

[208] Ramir, realment, fou el fill major del rei Sanç, però no el primogènit, ja que hauria nascut fora del matrimoni reial, fet que l'apartava de la línia principal de successió de la dignitat règia, com era el regne de Pamplona, però no ho feia d'altres patrimonis, com ho era el comtat d'Aragó.
[209] SESMA MUÑOZ, José Ángel, *La Corona de Aragón. Una introducción crítica*, Saragossa, Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 2000, pp. 19-20.

fragmentació del patrimoni regi de Sanç III, però mai de la *potestas*, que hauria romàs en mans del seu germà, Garcia el de Nàjera, com a rei de Pamplona, i de Ferran I, com a rei de Lleó.[210] Segons aquesta visió, Ramir I hauria actuat de batlle, com a lloctinent d'una autoritat superior, en aquest cas del seu germà, el rei de Pamplona. Carlos Laliena, per la seua banda, reincideix en la lògica feudal que operava en aquestes relacions, que no sempre comportava una superposició o subordinació de poders. És a dir, l'absència de documents en els quals Ramir I aparega amb titulació explícitament règia no hauria de representar necessàriament una limitació de la seua autonomia – més enllà del respecte per la integritat dels dominis territorials navarresos del seu germà i, posteriorment, del seu nebot – com ho demostra la seua política d'expansió territorial sobre el Sobrarbe i la Ribagorça, la política dinàstica de perpetuació del llinatge, així com les aliances amb la noblesa indígena en favor del reconeixement de la seua preeminència.[211]

L'aparició definitiva de la titulació reial d'Aragó vindrà de la mà de l'hereu de Ramir I, Sanç Ramires I (1063-1094), arran de l'annexió del regne de Pamplona, que, no ho oblidem, representava l'origen del llinatge i la font de legitimitat règia necessària per a convertir la titularitat comtal en una dignitat reial. Aquesta annexió fou possible gràcies al buit de poder que s'originà en el tron navarrés amb l'assassinat de Sanç Garcés IV, rei de Pamplona, arran la conspiració cortesana orquestrada pels seus propis germans, Ramon i Ermesinda, així com per membres de la noblesa enfrontats amb el monarca, des de feia temps, a causa de la política de repartiment de pàries, amb la taifa de Saragossa. El regicidi seria aprofitat immediatament pels regnes i principats veïns per a apropiar-se de terres i rendes d'un regne, com el de Pamplona, escapçat. Per la seua banda, Alfons VI de Lleó ocupà les regions més occidentals, com la Rioja, Àlaba, Biscaia i bona part de Guipúscoa, mentre que Sanç Ramires I, – ara sí – rei d'Aragó, era reconegut com a rei per part de la ciutat de Pamplona i pels principals llinatges nobiliaris de la Guipúscoa més oriental. Fou així com s'encetà el període del regne de Pamplona i Aragó, que s'estengué des de la proclamació de Sanç Ramires fins a la mort d'Alfons el Bataller (1076-1134).[212]

[210] UBIETO, Antonio, *Los orígenes de los reinos de Castilla y Aragón*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 1991, pp. 127-134.
[211] LALIENA, Carlos, *La formación del Estado feudal…*, pp. 70-71.
[212] *Ibidem.*

L'inici d'aquest període ve marcat, altrament, per una conjuntura social, dins de les fronteres del regne d'Aragó, molt concreta, certament diferent del panorama que hi havia dues centúries abans. La segona meitat del segle XI vindrà protagonitzada per un extraordinari dinamisme demogràfic i agrari, com s'evidencia per la multiplicació de nuclis habitats al llarg de les valls muntanyenques i riberenques en la regió que s'estén entre el riu Aragó i el riu Cinca.[213] Seguidament, aquest panorama donaria lloc a l'ocupació, a la colonització, lenta però progressiva, de les terres de la comarca de les *Cinco Villas*, a l'extrem nord-occidental del regne d'Aragó, i de la conca del riu Gàllego, marcades per una significatiu buit demogràfic, «terra de ningú», que apareix denominada en les escasses fonts coetànies com a «*Extrematura*». Des de l'inici d'aquest procés, la historiografia ha assenyalat la coexistència de la iniciativa dels monarques aragonesos, especialment de Sanç Ramires I, necessitat i famolenc de noves terres amb què continuar consolidant la seua posició dins de la xarxa de fidelitats i de suports de la noblesa, amb la iniciativa espontània per part de les poblacions camperoles a la cerca de noves terres on residir.[214]

Igualment, el període entre el 1076 i el 1134 ve marcat per l'enfortiment del poder dels monarques, resultat, com assenyala Carlos Laliena, de l'emergència d'un poder públic molt diferent de l'existent en la primera meitat del segle XI. Dins d'aquest període, es produí la conquesta d'importants territoris i grans ciutats, cosa que provocà un canvi important de l'organització i de les bases del poder. L'etapa que s'enceta en el 1076, amb la incorporació de Pamplona, representa una acceleració d'aquest procés en correlació amb l'augment del dinamisme social, econòmic i demogràfic de les societats pirenaiques. La monarquia aragonesa, així doncs, assumeix l'herència pamplonesa com a element de legitimitat històrica de la seua posició per sobre de la resta de grans barons, enceta expedicions de conquesta, tot incorporant la regió del baix Cinca, amb la conquesta de Montsó; aferma les aliances amb el món castellanolleonès, estreny les relacions amb Roma i comença a projectar-se definitivament sobre les planures més meridionals, sobre l'Extremadura i sobre la vall de l'Ebre.[215] Significativament, des del punt de vista simbòlic, comencen a proliferar

[213] Juan F. Utrilla afirma, en el seu treball sobre el creixement agrícola del nord d'Aragó en la segona meitat del segle XI, l'existència de més de 600 llocs habitats: UTRILLA UTRILLA, Juan F., «La economía aragonesa en la segunda mitad del siglo XI: crecimiento agrícola e intercambios comerciales» a SARASA SÁNCHEZ, Esteban (Coord.), *Sancho Ramírez, rey de Aragón, y su tiempo. 1064-1094*, Osca, Instituto de Estudios Aragoneses, 1994, pp. 84-85; LALIENA, Carlos, «La articulación del espacio aragonés y el Camino de Santiago..., pp. 85-110.
[214] LALIENA, Carlos, *Ibidem*, pp. 101-102.
[215] LALIENA, Carlos, *Ibidem*, pp. 102-103.

els títols reials en els quals Sanç Ramires I apareix amb l'apel·lació dual «*gratia Dei Aragonensium et Pampilonensium rex*» («rei dels aragonesos i dels pamplonesos per la gràcia de Déu»). Jaca esdevé «la capital» del regne,[216] com a símptoma de l'incipient redreç del món urbà, cercant en ella un paper semblant al que jugava Pamplona dins del món navarrès, estenent el seu corpus legal, el *Fuero* de Jaca, a tots aquells nuclis urbans articulats entorn al Camí de Sant Jaume, via d'entrada de poblacions provinents des del cor de la cristiandat llatina.[217]

Amb l'inici del segle XII, la noblesa aragonesa, definitivament, va començar a articular-se entorn a la monarquia, ja que hi va veure el catalitzador necessari per a portar endavant campanyes d'apropiació de terres meridionals i, per tant, una oportunitat de creixement de llurs patrimonis. Igualment, aquest suport interessat per part de la noblesa seria aprofitat per la monarquia per a consolidar una cort feudal al capdavant de la qual situar al rei. Amb Pere I (1094-1104) com a rei, la frontera del regne d'Aragó arribaria fins a la serra d'Alcubierre i els Monegros, incloent-hi els primers centres poblacionals conquerits al món musulmà, com Osca, Barbastre i Sarinyena, als quals es va dotar de furs i franqueses, amb l'objectiu d'atraure colons per instal·lar-los-hi. Després d'una dècada d'avanços territorials importants, amb la consolidació de la frontera meridional al llarg de la vall de l'Ebre sota el regnat de Pere I, la seua mort, en 1104, donaria pas al regnat del seu germà i successor, Alfons el Bataller (1104-1134), en el qual es produiria la veritable gran expansió del regne d'Aragó cap al sud, duplicant pràcticament l'extensió de les seus fronteres.

La coordinació de la monarquia amb els principals llinatges nobiliaris del regne, unida a la manca de resposta dels efectius almoràvits que dominaven tota la conca de l'Ebre, va tenir com a resultat tot un seguit de victòries militars. Entre el 1105 i el 1107, la monarquia navarroaragonesa portaria endavant la conquesta d'Ejea i Tauste, així com de Tamarit de Llitera en l'extrem oriental, augmentant la pressió sobre la ciutat de Lleida. Posteriorment, entre el 1117 i el 1122, sota el paraigua ideològic de croada i amb el suport d'efectius

[216] Sobre la idea de «capital» en època medieval, vegeu el monogràfic «Ciutats capitals medievals» de la revista Afers, de l'any 2015. Especial interés: FURIÓ, Antoni, «Ciutats capitals medievals», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 80-81, 2015, pp. 11-17; RIERA I MELIS, Antoni, «Barcelona, 985-1317. La construcció d'un empori i d'una capital a la Mediterrània occidental», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 80-81, 2015, pp. 63-82; LALIENA, Carlos, «Saragossa, capital medieval del regne d'Aragó», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 80-81, 2015, pp. 83-111.

[217] SESMA MUÑOZ, José Ángel, *La Corona de Aragón...*, pp. 24-25.

provinents de l'altra banda dels Pirineus tingué lloc el setge i conquesta de la ciutat de Saragossa (1118), seguida de les de Tudela, Tarassona, la regió del Moncayo, Borja, Rueda, Épila, la colonització de Sòria, la conquesta de Calataiud, les valls dels rius Jalón i Jiloca, així com de Cella (1128), ja a les portes de la ciutat de Terol. A través de l'avançament per la serra de Conca, Castilnuevo i Molina també caurien en mans d'Alfons el Bataller, per a poc després arribar, fins i tot, a les portes de Balansiya (València).[218]

Al baix Ebre, les conquestes foren menys importants. Fraga fou conquerida, però poc després abandonada (1122), Alcanyís va caure el 1124 i poc després Azaila, Mequinensa i les terres del Matarranya, arribant fins i tot a Morella i situant la frontera a Gúdar i Horta. Una dècada després de la seua conquesta, el Bataller tractaria de recuperar novament Fraga, ja que el control d'aquest nucli es presentava fonamental a l'hora d'aturar una possible penetració des de Lleida i Tortosa. Seria, precisament, en aquesta campanya quan el rei navarroaragonès trobaria la mort, com a conseqüència de les ferides patides durant el fallit setge. La mort del rei sense descendència tindria conseqüències importants en l'articulació del regne de Navarra i Aragó. El testament d'Alfons el Bataller, condicionat per l'ideal de croada i per la fidelitat a un pontificat romà expansiu, animat per la Reforma Gregoriana, estipulava deixar els seus regnes i terres en mans dels ordes militars del Sant Sepulcre, del Temple i de Sant Joan de l'Hospital. Voluntat última del rei que no seria acceptada de cap de les maneres per una noblesa cada cop més poderosa, que s'oposava a sotmetre's a les voluntats del Papa a través del braç armat que representaven els ordes militars. De fet, la principal conseqüència de la crisi successòria seria la separació definitiva entre el regne de Navarra i el regne d'Aragó, així com l'extinció de la dinastia que havia regnat en ambdós territoris des de feia més d'un segle. La noblesa navarresa, d'una banda, triaria Garcia Ramires (1134-1150), fins llavors senyor de Tudela, besnet bastard de Garcia el de Nàjera (1035-1054), rei de Pamplona, i net de Rodrigo Díaz de Vivar, el Cid, com a restaurador de la dinastia navarresa i del seu regne. Per l'altra banda, la noblesa aragonesa acabà per donar suport per accedir al tron d'Aragó a una branca lateral del rei difunt, el seu germà Ramir, bisbe de Roda-Barbastre.[219] Abandonat l'orde eclesiàstic, el germà del Bataller fou proclamat rei d'Aragó. Ràpidament, al 1135, fou concertat el matrimoni amb Agnès de Poitiers, germana de Guillem X, duc d'Aquitània, amb qui engendrà una hereva legítima,

[218] *Ibidem.*

Peronella. Assegurada la continuïtat dinàstica, Ramir II es retiraria a la vida monàstica en el 1137, optant pel retir i la penitència fins a la seua mort.[220]

El naixement de Peronella, en agost del 1135, va permetre a la noblesa aragonesa desfer-se de la pressió d'Alfons VII de Lleó i les seues pretensions sobre la conca de l'Ebre. Pensat i fet, el mateix any 1137, s'acordava la unió matrimonial entre la infanta i Ramon Berenguer IV (1131-1162), comte de Barcelona, Osona, Girona, Besalú i Cerdanya, després de successives negociacions i de confirmacions per part del monarca de la donació que havia fet de la seua filla, del seu regne i de l'honor d'aquest al comte català.[221] Seguidament, Ramon Berenguer IV, entre el 1140 i el 1143, consolidava el seu domini sobre el regne d'Aragó arribant a un acord amb els ordes militars – recordem-ho, hereus legítims del regne segons l'última voluntat d'Alfons el Bataller – que, si bé no reconeixen la legitimitat de Ramir II ni de la seua filla, no s'oposaren a transmetre al comte de Barcelona la potestat sobre les terres aragoneses. De fet, el mateix prior del Sant Sepulcre, i patriarca de Jerusalem, accediria a atorgar-li el títol regi, de «rei d'Aragó», tot i que Ramon Berenguer IV mai no el fes servir.[222] Després de conquerir, entre el 1148 i el 1149, Lleida i Tortosa als musulmans, ampliant així les fronteres meridionals del comtat de Barcelona, el 1150 el comte de Barcelona contreia noces amb Peronella. Així, continuà regnant com ho havia fet des del 1137 – amb el títol de comte i de príncep – sobre el comtat de Barcelona – i la resta

[220] SESMA MUÑOZ, José Ángel, *La Corona de Aragón...*, pp. 35-38.

[221] L'11 d'agost del 1137, Ramir II realitzaria una primera donació al comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, açò és, la seua filla com a esposa, amb el seu regne. A més a més, el monarca aragonès encomanava al comte català tots els barons aragonesos sota homenatge i jurament, encara que aquests també havien de guardar la fidelitat corresponent al rei, Ramir II, i la seua filla, Peronella. Altrament, també s'hi contemplava que la donació seria efectiva tot i que la princesa morís, així com que mentre Ramir II visqués seria rei, senyor i «pare», tant del regne d'Aragó com als comtats catalans. El 27 d'agost del mateix any, el monarca aragonès tornava a confirmar la donació que havia fet de la seua filla, de l'honor règia i de l'homenatge dels seus homes al comte de Barcelona. El 13 de novembre del 1137, a Saragossa, Ramir II, es produïa una nova confirmació de la donació per part de Ramir II, tot ordenants als barons aragonesos que qualsevol castell o fortalesa, així com totes les honors que tenien com a vassalls del rei d'Aragó, les havien de tenir i mantenir en favor de Ramon Berenguer IV, a qui havien d'obeir i ésser fidels com a rei. Sobre la primera donació, ACA, Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer IV, carpeta 35, doc. 86 (Edició del text a: BAIGES, Ignasi J., FELIU, Gaspar, SALRACH, Josep M. (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona,* vol. III, Barcelona, Fundació Noguera, 2010, pp. 1191-1192). Sobre la primera confirmació de la donació: ACA, Cancelleria, Pergamins, Ramon Berenguer IV, carpeta 35, doc. 87 (Edició del text a BAIGES, Ignasi J., FELIU, Gaspar, SALRACH, Josep M. (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, pp. 1219-1220). Sobre la segona confirmació: ACA, Cancelleria, Pergamins, Ramon Berenguer IV, carpeta 35, doc. 85 (Edició del text a BAIGES, Ignasi J., FELIU, Gaspar, SALRACH, Josep M. (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, pp. 1194-1195. Sobre la unió entre Peronella i Ramon Berneguer IV, vegeu PALOMO, Cristian, «A propòsit de les teories sobre la creació de la Corona d'Aragó...».

[222] PALOMO, Cristian, «Va ser Catalunya un comtat del regne d'Aragó?» a BAYDAL, Vicent, PALOMO, Cristian (Coord.), *Pseudohistòria contra Catalunya. De l'espanyolisme a la Nova Història*, Barcelona, Eumo, 2020, pp. 128-129.

de comtats catalans que englobava – i el regne d'Aragó. A partir d'aquest moment, la successió legítima d'aquests dos poders territorials es produiria conjuntament a través de la persona que ostentés la dignitat d'hereu entre els descendents de la unió matrimonial entre Ramon Berenguer IV i Peronella. Aquesta primera persona fou el seu fill primogènit, Alfons el Cast, que seria el primer baró del llinatge català del casal de Barcelona que, des de la mort del seu pare, adoptara el títol de «rei d'Aragó», consolidant d'aquesta forma la dinastia reial que regnaria sobre la nova monarquia composta que acabava de «nàixer», la Corona d'Aragó, fins la mort sense descendència del seu darrer membre, el rei Martí l'Humà, el 1410.[223]

2.1.1. El camí cap a la singularització d'una nació: els primers passos de la llengua aragonesa

L'expansió del regne d'Aragó que hem vist des de la conquesta d'Osca, el 1096, fins la conquesta de Fraga, per Alfons el Bataller, el 1134, com a part del procés de construcció d'un Estat feudal, va comportar tota una sèrie de canvis i transformacions polítiques, econòmiques, però també socials i culturals.[224] El romanç – o romanços? – dels habitants del primerenc – i petit – Estat pirenaic sofriria clarament mutacions com a conseqüència del creixement de l'Estat dins del qual havia quedat emmarcat.[225] Els dialectes de les valls de Jaca no restarien inalterats amb l'expansió territorial portada a terme per la monarquia cap al sud peninsular, ja que aquests mateixos dialectes també es traslladarien junt amb aquelles poblacions que començaren a poblar les noves terres conquerides, especialment a la vall de l'Ebre i a l'extremadura de Terol.[226] L'existència d'un poder centralitzat, com assenyala

[223] PALOMO, Cristian, *Ibidem*, p. 129.
[224] LALIENA, Carlos, «El proceso de feudalización en Aragón durante los siglos XI y XII» a SABATÉ, Flocel, FARRÉ, Joan, *El temps i l'espai del feudalisme,* Lleida, Pagès editors, 2004, pp. 210-211; TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit*., p. 36.
[225] La historiografia ha assenyalat el punt de no-retorn de la divergència escrita entre el llatí i el romanç en el conegut com «Renaixement Carolingi» a finals del segle VIII i principis del segle IX. La voluntat de «purificar» el llatí, no sols en aquest moment, sinó també amb la Reforma Gregoriana de finals del segle XI, paradoxalment, provocaria, primerament, la presa de consciència de l'oposició entre el llatí i el romanç i, posteriorment, la fragmentació territorial del mateix romanç en les diverses llengües romàniques: l'aragonès, el castellà, el galaicoportuguès, el català, l'occità, el francès... TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit*., p. 40-41; KABATEK, Johannes, «Muyto he boa grosa: O renacemento boloñés, a alaboración das linguas románicas e a emerxencia do galego escrito» a BOULLÓN, Ana I. (ed.), *Na nosa lyngoage galega: a emerxencia do galego*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Gallega, 2007, pp. 21-36.
[226] Sobre la colonització de la vall de l'Ebre, vegeu: LALIENA, Carlos, «Repartos de tierras en el transcurso de la conquista feudal del valle del Ebro (1080-1160)» a GUINOT, Enric, TORRÓ, Josep (eds.), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007, pp. 17-50.

Tomás Faci, va afavorir clarament importants desplaçaments demogràfics, sobretot de poblacions camperoles subjectes a les senyories de l'aristocràcia aragonesa, fidel al rei d'Aragó, que poblaven el Sobrarbe, la Ribagorça o les comarques més orientals del regne de Navarra.[227] Conseqüentment, en el front d'expansió es produiria una barreja entre les gents vingudes de les comarques que constituïen el regne primigeni i amb elles, també, la barreja de les diferents realitats lingüístiques. Per exemple, amb la colonització de Daroca i Terol a finals del segle XII, el component navarrès, riojà i castellà fou especialment important, el que afectaria clarament al dialecte de la futura llengua aragonesa parlat en el sud del regne, amb diferències, és clar, amb la llengua que es parlaria en la vall de l'Ebre o al nord d'Osca.[228]

Això no obstant, abans de l'arribada del Dos-cents, la creació d'un conjunt de dialectes romanços consecutius més o menys pròxims, amb la colonització feudal de la vall de l'Ebre i del Sistema Ibèric, no va tenir com a resultat immediat una modalitat lingüística homogènia per al conjunt del regne, és a dir, «una llengua», i menys encara la consciència d'una «llengua aragonesa». Perquè això succeís fou necessària l'existència d'una comunitat política que fos conscient de la seua singularitat política, com a condició prèvia a la presa de consciència idiomàtica, fet que no es produiria fins a la següent centúria[229] i molt vinculat a la producció de textos legals, tant a nivell local com a nivell regnícola. Aquesta dependència de l'aparició de l'aragonès – en la seua variant comuna o «estàndard» – en contextos legals afavoriria la vinculació d'aquest com a llengua pròpia d'una comunitat humana i territorial molt concreta, tal com defensa Tomás Faci. Concretament, els «*Fueros*», compilació legislativa redactada a mitjan segle XIII i aplicada a tot el regne d'Aragó, reuniria els dos elements bàsics que faciliten la singularització d'una llengua: la seua consciència idiomàtica i una forma comuna a tot el seu domini lingüístic.[230] Des del

[227] Aquestes poblacions, no obstant això, no van ser les úniques que participaren en el procés d'ocupació en el front d'expansió. De fet, la gran extensió de terra que va suposar la conquesta de la vall de l'Ebre va fer insuficient l'aportació demogràfica que podien donar de si les valls pirenenques altoaragoneses. És per això que s'ha constatat l'arribada massiva de pobladors ultrapirinencs. Com exemple, la conquesta de Saragossa i Tudela en 1118-1119, en la qual el comte Gastó de Bearn lluitaria al costat d'Alfons el Bataller i rebria posteriorment importants beneficis en el repartiment de terres. Com a conseqüència, l'arribada de població occitana va ser destacada, TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit.*, p. 37. Sobre la participació franca en les conquestes aragoneses, vegeu: SÉNAC, Philippe, LALIENA, Carlos, *1064, Barbastro. Guerre sainte et djihâd en Espagne*, París, Gallimard, 2018.
[228] TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit.*, p. 39.
[229] TOMÁS FACI, Guillermo, *Ibidem*, p. 39.
[230] TOMÁS FACI, Guillermo, *Ibidem*, p. 54.

punt de vista identitari, aquest fet revesteix una transcendència majúscula. La promulgació dels «*Fueros*» aragonesos no vol dir que abans d'això l'aragonès no existís. Les primeres evidències documentals escrites en llatí amb formes o paraules clarament identificades com a romanç, des del segle IX i X, són ja una mostra de la seua existència.[231] Ara bé, els «*Fueros*» són la mostra d'una primera mostra de consciència nacional. Consciència nacional, recordem, en el sentit vigent per a la cristiandat llatina de finals del segle XII i principis del segle XIII, conferit per Sant Isidor de Sevilla (segles VI-VII) – d'arrel clàssica i «*cicerona*» – i, coetàniament, per Tomàs d'Aquino, *linguae seu nationes*, en què la llengua esdevenia l'element central en la identificació col·lectiva de les comunitats humanes, tant per a un observador extern com per als propis membres de la comunitat, que s'autoreconeixen com a part d'una mateixa *natio* a través de l'acte de parlar una mateixa llengua. La redacció en aragonès dels «*Fueros*» de 1247 cristal·litza la necessitat de produir un corpus legal en la llengua comuna a totes les poblacions que s'emmarquen dins de les fronteres del regne d'Aragó, i això passa per l'existència d'una primera consciència nacional aragonesa.

2.2. La formació comtal de Catalunya

La regió de la Septimània visigòtica hauria estat dominada eficaçment pels musulmans fins l'any 759. Això sí, un domini que va ser assolit a través del pacte amb els cabdills indígenes seguint la praxi majoritària duta a terme a la resta de la península Ibèrica. S'ha d'apuntar, però, l'evidència certament minoritària de contingents musulmans en les terres que anaven des d'Avinyó fins al riu Llobregat, just al sud de la ciutat de Barcino, que explica, en certa manera, l'escassa influència que la societat islàmica hauria tingut sobre les poblacions articulades entorn del golf de Lleó i a una banda i altra dels Pirineus orientals. Així doncs, la retirada musulmana després de les incursions fracassades fins al cor del món franc, va permetre definitivament la projecció del món carolingi sobre els territoris de la Septimània visigòtica, amb l'objectiu de consolidar una frontera sud de l'incipient imperi, una «marca», a partir de l'organització de comtats en mans de l'aristocràcia franca o hispanovisigoda, al mateix temps que la desvinculació amb el món visigot es feia

[231] Una altra qüestió és des de quan aquests primers romanços existeixen o, dit d'una altra forma, en quin moment el llatí vulgar parlat per les poblacions de les valls pirinenques durant els segles VI-VII trenca definitivament amb el llatí i passa a ser una llengua romanç. Sobre aquesta qüestió els actuals estudis filològics encara no han pogut donar una resposta clara.

definitiva.[232] La penetració del món franc, altrament, no només es faria patent a través de la configuració de tot un entramat de poders comtals, sinó també a través del poder eclesiàstic, de la fundació de monestirs, com el de Sant Andreu de Sureda o el de Sant Genís de Fontanes.[233]

L'escassa implantació de població musulmana i la pervivència de nuclis de població cristians es feren evidents en la conquesta, per part dels francs, de Girona, l'any 785, on no s'hi oposà resistència. La conquesta de Barcino, anys després, en la primavera del 801, seria sensiblement diferent, ja que per a l'emirat omeia de Còrdova sí que representava una plaça fonamental dins de la seua frontera superior.[234] Una vegada controlada tota la regió per part dels francs, la iniciativa imperial d'homogeneïtzació religiosa, lingüística i cultural arreu de les seues fronteres també arribaria als primigenis comtats de la «Marca» meridional, reprimint, d'aquesta forma, qualsevol temptativa heterodoxa que s'apartés de la litúrgia romana i el monaquisme benedictí.[235] Només quedava la implantació de la «llei», que en aquest cas es decidiria per respectar els drets locals ja existents a l'hora d'organitzar la justícia i la vida civil, amb el complement d'altres fonts legals, com seria la *Lex romana Visigothorum*.[236] L'entramat del poder local a la Marca va romandre durant les dècades centrals del segle IX, d'ençà la deposició del comte Berà, el 820, en què els càrrecs comtals estigueren controlats per aristòcrates francs, al mateix temps que aquesta regió de l'Imperi es consolidava com a actor secundari en el joc de poders entre els senyors del món carolingi. La xarxa de poder local, ja en aquests moments de l'alta Edat Mitjana, estaria controlada

[232] SÉNAC, Philippe, *Los soberanos carolingios y al-Ándalus*, Granada, EUG, 2010.
[233] Per a tot el procés de construcció dels comtats catalans, encara: SALRACH, Josep M., *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*, Barcelona, Edicions 62, 1978; SALRACH, Josep M., «Entre l'estat antic i el feudal. Mutacions socials i dinàmica político-militar a l'Occident carolingi i als comtats catalans» a AA. VV., *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya,* vol. I, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, pp. 191-252.
[234] SALRACH, Josep M., «Guillaume et Barcelone: la formation de la Marche Hispanique» a MACÉ, Laurent (ed.), *Entre histoire et épopée. Les Guillaume d'Orange (IXe-XIIIe siècles). Actes du colloque international organisé par FRAMESPA (UMR 156) les 29 et 30 d'octobre 2004,* Toulouse, Presses universitaires du Midi, 2006, pp. 25-44.
[235] Culturalment, es va produir la difusió del llatí reformat per Alcuí de York, la progressiva introducció de la minúscula carolina i la penetració dels principals autors pròxims a la cort imperial. Homogeneïtzació litúrgica, lingüística i escriptural com a instruments de garantia del poder imperial, junt amb el suport de l'estructura eclesiàstica: MCKITTERICK, Rosamond, *The Carolingians and the Written World,* Cambridge, Cambridge University Press, 1989, pp. 40-60.
[236] Al respecte, Flocel Sabaté va assenyalar com «*la intervención carolingia no ha conducido a una recuperación de la precedente identidad goda sino a la expansión del modelo franco. Ante este proceso, se impone preguntarse si la incorporación del sector nororiental de la península ibérica al imperio carolingio significa su singularidad política y administrativa o, por el contrario, su disolución en el interior de una suma superior*» SABATÉ, Flocel, «El nacimiento de Cataluña. Mito y realidad…», p. 227.

per tres famílies comtals, la d'Empúries, la de Pallars i els descendents dels comtes de Carcassona, que conformarien el bloc de Barcelona, Girona, Urgell, Besalú i Cerdanya.[237]

Si els regnes de Pamplona i Aragó, com hem vist, es desferen de la interferència carolíngia en la segona dècada del segle IX, a «la Marca», als Pirineus orientals, les elits aristocràtiques visigodes serien eficaçment assimilades, reordenades i reafirmades per la influència franca i la consolidació d'una estructura política i administrativa més complexa i evolucionada dins dels comtats. La transformació de tot aquest espai en la Catalunya comtal s'encetaria a finals del segle IX, especialment arran de la posada en marxa del procés d'unificació dels comtats sota el casal de Barcelona a principis del segle X. Aquest fenomen ha estat estretament vinculat al procés d'expansió, de conquesta i colonització, de les terres ubicades a la banda meridional dels rius Llobregat i Ter. La historiografia ha coincidit en ubicar l'inici en temps de Guifré el Pilós, comte de la Cerdanya, d'Urgell i de Barcelona (870-897), així com de Girona i Besalú (878-897), qui ocuparia la plana de Vic, Ausona, el Berguedà, el Vallès central, i començaria l'ocupació del Penedès, tot consolidant una frontera fortificada amb el món andalusí a la línia del riu Llobregat, Cardener i la capçalera del riu Segre. És en aquest moment quan comencen a emergir en les fonts evidències d'exercicis jurisdiccionals, nissagues vescomtals en districtes castrals subordinades a la casa de Barcelona dins d'una xarxa cada cop més atapida de fidelitats feudovassallàtiques.[238] En el plànol simbòlic, a més a més, el comte Guifré hauria estat el darrer comte de Barcelona nomenat per l'imperi, amb la transcendència que això representa des del punt de vista de l'autonomia i de la legitimitat del poder comtal barceloní, com ho demostra el fet que decidís repartir els diversos comtats sota el seu control entre els seus hereus sense esperar al vistiplau imperial, tot patrimonialitzant els territoris comtals. Una patrimonialització que no pot entendre's només des de l'òptica comtal sinó també des de l'òptica de l'enfonsament del poder imperial franc i de la privatització del poder estatal. En aquest sentit, la promulgació del capitular de Quierzy, l'any 877, per part de l'emperador Carles el Calb, ratificava l'heretabilitat dels honors – com en el cas del comte de Barcelona –, una realitat que ja començava a donar-se arreu de tot el món carolingi dins del marc general de

[237] MCKITTERICK, Rosamond, *The Frankish Kingdom under the Carolingians (751-987)*, Londres-Nova York, Longman, 1983, p. 184. Per a la particularitat de la Marca, SALRACH, Josep M., *El procés de formació nacional...*

l'incipient feudalisme.[239] En el cas que ens ocupa, el pas a títol hereditari del títol comtal de Guifré el Pilós és un moment – en paraules de Cingolani – determinant. Cal ser, però, cautes en les interpretacions i en la lectura d'un fet històric d'aquestes característiques, especialment per aquelles connotacions que van més enllà de les estrictament historiogràfiques. Molt sovint s'ha assenyalat la figura del comte Guifré i la seua època com l'inici de la «independència» d'allò que després seria conegut com Catalunya. Michel Zimmermann ens recorda que

> «parlar d'independència no és utilitzar el terme adequat; que és un terme útil [...] políticament i ideològicament, sí, d'acord, però científicament és anacrònic [...] No hi va haver cap ruptura voluntària, ni independència de Catalunya respecte al «*Regnum Francorum*».[240]

La legitimat comtal, a partir de llavors, ja no procedia directament de l'emperador, sinó de Déu. Per això, encara que no de forma continuada, comencen a aparèixer en la documentació fórmules i apel·lacions en aquesta direcció, com la del propi Guifré I, del 26 de juny del 885, de «*misericordia Dei comes*»,[241] o «*gratia Dei comes*», de juliol del 890;[242] el comte Guifré Borrell i el comte Miró també serien «*gratia Dei comite et marchione*», en abril del 904 i en gener del 907, respectivament;[243] Sunyer I, per la seua banda, el 25 de març del 925, es presenta com «*superna tribuente clemencia comes et marchio*»,[244] i en l'any 933 com «*Suniarius gratia Dei comes et marchio*».[245]

---

[239] CINGOLANI, Stefano M., *La formación nacional de Catalunya…*, pp. 66-67; MCKITTERICK, Rosamond, *The Frankish Kingdom...*, pp. 181-187; NELSON, Janet L., *Charles the Bald*, Londres-Nova York, Longman, 1992, pp. 248-253, relativitza la importància del capitular, preferint posar l'accent en la tendència a la successió familiar en les diferents dignitats arreu de l'imperi i, sobretot, la incapacitat creixent dels monarques d'intervenir en la successió dels comtats i «*honores*» que no tant en una sanció oficial. El darrer nomenament reial de què es té constància va ser a Troyes, l'any 878, per part de Lluís II el Tartamut, encara que, paradoxalment, no en tenim els documents, CINGOLANI, Stefano M., *La formación nacional de Catalunya…*, p. 67.

[240] BARRACHINA, Jordi, MESTRE I CAMPI, Jesús, «Michel Zimmermann: la fascinació per la Catalunya medieval (Conversa)», *L'Avenç*, 125, 1989, p. 64. Cingolani apunta que allò que realmente va representar el capitular de Quierzy, tant per a la nissaga barcelonesa com per a la resta de la noblesa sota l'imperi, va ser el moment en què els «honors» passaren a mans dels comtes «*cum potestate regali*», com assenyala la primera redacció de les *Gesta comitum Barchinonensium*, CINGOLANI, Stefano M., *La formación nacional de Catalunya…*, p. 68.

[241] *Catalunya Carolíngia*, IV. *Els comtats d'Osona i Manresa,* a cura d'ORDEIG I MATA, Ramon, 3 vol., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999, doc. 4.

[242] *Catalunya Carolíngia,* IV…, doc. 17.

[243] *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés*, a cura de RIUS I SERRA, Josep, 3 vol., Barcelona, CSIC, 1945-1947, doc. 2; ORDEIG I MATA, Ramon, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, 6 vol., Vic, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993-2002, docs. 34 i 36.

[244] *Catalunya Carolíngia,* IV…, doc. 283.

[245] *Catalunya Carolíngia,* IV…, doc. 390. Totes aquestes apel·lacions comtals, com assenyala Cingolani, han aparegut cronològicament abans del que la historiografia havia assenyalat fins fa relativament poc. Vegeu

Malgrat aquesta progressiva emancipació del casal de Barcelona de l'esfera imperial, els comtes mai no rebutjarien de ple l'autoritat teòrica que representava l'emperador. Això seria així fins l'any 912, quan el comte Sunyer I realitzaria el darrer jurament de fidelitat atestat, per part d'un comte barcelonès, a un príncep de la nissaga carolíngia, en aquest cas Carles III. La constatació final de la insubordinació del poder comtal català al poder regi procedent de l'altra banda del Pirineus vindria en el 988, quan el comte Borrell II «negà» al rei Hug Capet la legitimitat vassallàtica que els seus predecessors, des de feia gairebé dos segles, havien reconegut en els prínceps carolingis. L'episodi del 988, en què el rei Hug Capet proposaria al comte Borrell ajut militar per a defendre's de les ofensives musulmanes – després de la presa de Barcelona per part d'Almansor en l'any 985 – a canvi del seu jurament de fidelitat. Una oferta que no comptaria amb resposta per part del comte, el que ha estat interpretat tradicionalment com la desconnexió definitiva entre els comtes de Barcelona i la reialesa franca i l'assoliment definitiu i real de la sobirania plena sobre la seua terra per part dels comtes.[246] Els estudis sobre la qüestió, com els de Zimmermann o els de Paul Freedman, han contribuït a diluir força el determinisme que s'havia projectat sobre la teòrica «negativa» del comte Borrell d'accedir al jurament de fidelitat – i reconeixement de la seua subordinació – proposat pel rei Hug Capet, i l'automàtic assoliment de sobirania plena que hi va representar. De fet, Zimmermann assenyalaria, fins i tot, que la teòrica oferta presentada per Hug Capet mai s'hauria produït.[247] Per això, Cingolani postula que ni la data del 985, de la presa de Barcelona, ni el 988, signifiquen res en el procés cap a la sobirania, ja que, com Paul Freedman sentencià, «*in most respects the counts were sovereign whether they wanted or not*».[248] Un simbòlic punt de referència entès i compartit per totes les cases comtals.[249]

SALRACH, Josep M., *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Vic-Lleida, Eumo-Pagès, 2004, pp. 128-150; «La legitimación del poder condal en los orígenes de Cataluña» a MARTÍNEZ SOPENA, Pascual, RODRÍGUEZ, Ana (ed.), *La construcción medieval de la memoria regia*, València, Publicacions Universitat de València, 2011, pp. 21-32, en què es proposava la data del 970 com el moment en què començarien a donar-se aquestes primeres intitulacions; Zimmermann, per la seua banda, en 1991, assenyalaria la documentació de Borrell II, a partir de l'any 949, com el moment d'inici d'aquestes atribucions, ZIMMERMANN, Michel, «Catalogne et Regnum Francorum: les enseignements de la titolature comtale» a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, 2 vol., Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, II, p. 222.

[246] CINGOLANI, Stefano M., *La formación nacional de Catalunya…*, p. 72.

[247] ZIMMERMANN, Michel, «Hugues Capet et Borrell. Á propos de l'independence de la Catalogne» a *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any Mil. Actes del col·loqui internacional Hug Capet,* Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, pp. 59-64.

[248] CINGOLANI, Stefano M., *La formación nacional de Catalunya…*, p. 75.

[249] SABATÉ, Flocel, «El nacimiento de Cataluña...», p. 234.

Aquests episodis, sumats als èxits militars, el desenvolupament d'un sistema polític de tradició pública, la desvinculació amb el poder eclesiàstic de Narbona i la consolidació de cinc llinatges comtals, entrellaçats entre tots ells, a Barcelona-Girona-Osona, Empúries-Rosselló, Cerdanya-Besalú, Pallars i Urgell, pot considerar-se el tret d'eixida del primitiu món català com agent històric independent. Com a espai geogràfic conformat per tot un mosaic de principats feudals – comtats – i sense cap unitat política entre tots ells, més enllà dels pactes i aliances matrimonials entre les corresponents famílies comtals, a mitjans del segle X, la supremacia del comtat de Barcelona-Girona-Osona sobre la resta de territoris començaria a fer-se cada cop més evident.

La creixent dissolució del poder monàrquic francès – encara que la datació dels documents continuarà sent la dels monarques francesos fins al segle XII – donaria pas a les primeres discrepàncies entre els poders comtals, especialment aquelles de naturalesa fronterera. Aquest fet ha estat vist com a lògic dins del procés de desvinculació respecte de l'altra banda dels Pirineus i de consolidació de les diverses cases comtals, que, al cap i a la fi, portaria inevitablement a la competitivitat entre elles, sobreeixint, especialment, dos pols d'atracció dins d'aquesta dinàmica: les xarxes de dependència feudovassallàtiques estructurades entorn al casal de Cerdanya-Besalú; i aquelles entorn al casal Barcelona-Urgell.[250] Disputes que s'han d'entendre, a més a més, per la preocupació dels diversos actors implicats per afermar llurs posicions, és a dir, per consolidar els respectius llinatges, les diverses dinasties comtals, a través de la disputa però també de l'aliança i la unió entre famílies. Així doncs, cada comte començaria a prendre consciència de la sobirania que ostentava i de les conseqüències que això comportava com a continuadors dels passats monarques francs.[251] Això no obstant, aquesta sobirania no hauria implicat res sense un reconeixement extern al món català. Mentre al segle IX eren els comtes catalans els que es desplaçaven fins a Còrdova per a negociar amb l'emir en representació del rei franc, al segle X, en canvi, eren els vescomtes els que feien de representants, ara no de la monarquia

[250] SABATÉ, Flocel, «El nacimiento de Cataluña...», p. 233; BLASI, Joan, *Els obligats comtes de Cerdanya (798-1117)*, Sant Vicenç de Castellet, El Farell edicions, 1999, p. 152.
[251] Sabaté, al respecte, aporta una cita certament il·lustrativa d'aquesta presa de consciència sobirana, a través del comte d'Empúries, Hug I: «*Potestatem quam reges ibi pridem habuerint, iste Hugo comes ibi habebat*», SABATÉ, Flocel, «El nacimiento de Cataluña...», p. 234.

francesa, sinó del comte català corresponent, qui era tractat per part de les autoritats emirs amb els termes propis d'un autèntic sobirà.[252]

La consolidació comtal en la primera meitat del segle XI, unida a la fragmentació de la sobirania al món andalusí – les Taifes – com en el cas de Tortosa, farà possible la progressiva penetració dels poders comtals en territori musulmà, al mateix temps que dins dels comtats els grans senyors feudals continuen amb la patrimonialització de béns i drets de procedència pública. La violència senyorial, en aquests moments, és intensa, el que requereix d'una «domesticació» a partir de tota una sèrie de pactes a partir dels quals establir un marc específic de relacions i accions. Tots aquests pactes comportaran un conjunt d'obligacions centrades en la fidelitat personal mútua entre senyors i vassalls, amb l'oferiment de feus i tinences castrals a canvi de suport militar i lleialtat.[253] Per aquest motiu, la segona meitat del segle XI ve protagonitzada per nombrosos juraments de fidelitat que donen forma a tot un ordre feudal que jerarquitza i ordena els respectius comtes, vescomtes i la resta de dignitats nobiliaris, dotant d'un cert equilibri intern l'incipient món català i esperonant l'expansió territorial cap al sud peninsular. Com assenyala Sabaté en el seu estudi sobre l'expansió catalana durant els segles XI i XII, la seua direcció i les seues cronologies s'hauria ajustat als pactes acordats, impulsada per la dinàmica socioeconòmica d'una societat «feudalment expansiva».[254]

Els equilibris comtals aviat acabarien ressaltant unes determinades cases, especialment el casal de Barcelona, qui començaria a sobreeixir dins de l'entramat comtal com el baró amb més preeminència d'entre tots els comtats catalans. L'any 1051 i el 1063, Ramon Berenguer I rebia el jurament de fidelitat per part del comte d'Urgell, el 1054 i el 1057 del comte de Besalú, el 1058 del comte de Cerdanya, el 1050 i el 1081 del comte de Pallars Sobirà, i el 1053 i 1071 del comte d'Empúries. En tots aquests pactes, els respectius comtes reconeixien ser, respecte el comte de Barcelona, «*homo de iam dicto comite et maneat in*

[252] SÉNAC, Philippe, «Note sur les relations diplomatiques entre les comtes de Barcelone et le califat de Cordoue au Xe siècle» a SÉNAC, Philippe (ed.), *Histoire et Archéologie des terres catalanes au Moyen Age*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, pp. 89-101; SABATÉ, Flocel, «El nacimiento de Cataluña...», p. 234.
[253] KOSTO, Adam J., *Making Agreements in Medieval Catalonia*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, pp. 64-77.
[254] SABATÉ, Flocel, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII)*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 1996, pp. 84-86.

sua fidelitate».[255] La proliferació d'aquests juraments per part de les diverses dinasties comtals i la generalització del reconeixement de la superioritat del comte barcelonés ha estat tradicionalment interpretat per la historiografia com la culminació de la cohesió dels comtats catalans entorn al comtat de Barcelona. Molt sovint, des dels manuals d'història universitaris, s'ha insistit en què, des de la segona meitat del segle XI, els diversos titulars de Barcelona s'haurien convertit en els «amos» de tota Catalunya, erigint-se així en els vertaders creadors del principat de Catalunya com a Estat feudal durant tota la baixa Edat Mitjana. Concretament, s'ha assenyalat Ramon Berenguer I com el gran artífex de la unitat de tots els territoris catalans sota la tutela de Barcelona.[256] Flocel Sabaté, novament, com a un dels principals estudiosos dels darrers anys en la configuració política de l'espai català abans de la unió del comtat de Barcelona amb el regne d'Aragó a mitjan del segle XII, ha demostrat com aquests plantejaments són erronis. No responen a la realitat històrica que s'evidencia en la documentació de l'època. Les fonts coetànies posen de manifest la plena independència d'actuació de cada comtat, encara després dels juraments de fidelitat amb el comtat de Barcelona. Sabaté reivindica les aliances donades entre els diversos barons com una part més del joc estratègic intrínsec a la lògica feudal, sense cap altra finalitat que la de reforçar els interessos personals de cada llinatge comtal. Tanmateix, és evident que el resultat de tot aquest entramat fou la preeminència del poder comtal barcelonès per sobre de la resta, dins d'un procés, denominat per Sabaté, de «convergència comtal».[257]

Seria a la segona meitat del segle XI quan als dominis del comtat de Barcelona i del comtat d'Urgell els darrers trams de l'expansió cap al sud acabarien d'apropar les famílies vicarials i castlanes a l'aixopluc comtal. En aquest context resultava necessari subordinar-se als casals comtals més poderosos per a aquelles famílies de la baixa i mitjana noblesa que volien continuar aprofitant-se dels beneficis que representava la frontera a l'hora d'aconseguir noves castlanies, drets i, sobretot, rendes. És així com, a través de l'expansió feudal, el comtat de Barcelona aniria afermant el poder sobirà, no sols a partir de l'augment patrimonial sinó com a referent feudovassallàtic preeminent dins de la xarxa d'interdependències catalana.[258] Aquesta posició de força li conferirà al comte de Barcelona

[255] SABATÉ, Flocel, «El nacimiento de Cataluña...», p. 236.
[256] FELIU I MONTFORT, Gaspar (Coord.), *et al*., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999.
[257] SABATÉ, Flocel, «El nacimiento de Cataluña…», pp. 237-241.
[258] SABATÉ, Flocel, *L'expansió territorial...*, p. 85.

la direcció i orientació de les futures conquestes i de la definitiva empenta cap a la «Catalunya Nova», que es produirà ja entrat el segle XII. Aquesta darrera etapa vindrà encetada per la conquesta definitiva de Balaguer el 1105. El següent gran objectiu seria Lleida, seguit de Tarragona i, finalment, Tortosa. La pressió bèl·lica i fiscal de l'expansionisme feudal unida a la manca de força de la reacció almoràvida provocarà el retrocés i aïllament d'importants nuclis, com és el cas de Lleida després de la conquesta de Saragossa per part del regne d'Aragó, el 1118. Tot i la victòria musulmana en Fraga, el 1134, sobre Alfons el Bataller, la desintegració del poder almoràvit al nord d'Àfrica en favor dels almohades deixarà el front d'expansió català a mercè de l'ofensiva militar feudal. El context ideològic, a més a més, ho forçava. La dinàmica d'acaparament feudal es veuria reforçada per la ideologia de croada propugnada des de Roma, en que s'empentaven els prínceps cristians a lluitar contra «l'infidel».[259]

La pressió sobre Tortosa i Lleida es doblaria amb la difusió de la notícia de la desfeta de Marràqueix, el 1147, en favor dels almohades. De fet, la davallada demogràfica a tota la regió fronterera sembla coincidir amb aquest moment, segons ho han corroborat estudis arqueològics.[260] A partir d'ací, les conquestes feudals se succeïren. Ermengol VI, comte d'Urgell (1102-1154), trencava la frontera meridional per Torrelameu, al nord de Lleida, i Tortosa s'entregava, el 1148, davant l'exèrcit de Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona (1131-1162), i l'any següent ho faria Lleida, davant les tropes urgellistes i barcelonines. Amb les conquestes de Miravet i Siurana, els darrers nuclis musulmans dins de les fronteres d'allò que dècades després es consolidaria com a principat de Catalunya, pot considerar-se per tancada l'etapa d'expansió a Catalunya.[261]

El protagonisme de Ramon Berenguer IV en tot aquest procés va reincidir, encara més, en la preeminència del casal de Barcelona, com també la incorporació dels comtats de

[259] SABATÉ, Flocel, *Ibidem*, pp. 87-88.
[260] LORIENTE PÉREZ, Ana, *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1990, p. 110.
[261] SABATÉ, Flocel, *L'expansió territorial...*, pp. 88-89; LLADONOSA, Josep, *La conquesta de Lleida*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1990; «Organització administrativa i territorial del Comtat d'Urgell» a SABATÉ, Flocel, GONZALVO I BOU, Gener, FARRÉ, Joan, *El comtat d'Urgell,* Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 17-70. Les conquestes de Lleida i Tortosa van ser mitjançant capitulació, el que no va evitar importants efectes sobre la població indígena andalusina. Un part important optà per l'exili, cercant en la taifa de València un refugi segur davant l'ofensiva feudal. La part que decidí romandre-hi es configuraria entorn d'aljames mudèjars. Vegeu VIRGILI, Antoni, «Conquesta i feudalització de la regió de Tortosa (1148-1200)», *Recerca 93*, 1, 1995, pp. 33-49.

Besalú, Cerdanya-Berga i Pallars Jussà. Però, l'assoliment de la corona règia d'Aragó a través de la unió matrimonial entre Peronella i Ramon Berenguer IV esdevindria el pas definitiu cap a la sobirania plena del llinatge barcelonès. Per la seua banda, davant el creixement exponencial de Barcelona, el comtat d'Urgell encetaria un procés de retrocés amb disgregacions jurisdiccionals i crisis successòries, diluint-se per sempre com alternativa de poder respecte a Barcelona. Estretament relacionada, la participació en les conquestes de Tortosa i de Lleida d'importants contingents ciutadans barcelonins, així com de repúbliques italianes ha estat vist com el desplegament definitiu de les elits urbanes, com a preludi del seu pes en les futures conquestes de la Corona, en l'organització del país al llarg del segle XIII i, per descomptat, com a classe social rectora durant els segles XIV i XV. Les noves conquestes portarien endavant processos de colonització importants a través de l'expulsió o sotmetiment de la població andalusina indígena, així com d'arribada de colons, és a dir, nou pobladors cristians, procedents majoritàriament de les comarques de la «Catalunya vella», però no exclusivament, ja que el caràcter de croada que assoliren les campanyes de conquesta li donaren una repercussió internacional que explicaria l'arribada de poblacions procedents de diferents indrets europeus – Aragó, Occitània, Anglaterra, Gènova... – als nuclis urbans de Tortosa i Lleida[262] atrets per les possibilitats i oportunitats que oferia un front de conquesta i d'expansió feudal com el que havia encetat el món català, però també l'aragonès, el castellà i el portuguès en la resta de la península Ibèrica.

2.2.1. La convergència comtal i els primers passos de la llengua catalana

Així doncs, vista la «convergència comtal» des del punt de vista polític, a través de l'expansió territorial per part de la societat feudal[263] sobre territori andalusí i la configuració del món comtal català entorn al lideratge de Barcelona, cal aproximar-se a la convergència comtal també des del punt de vista social i cultural. La dissolució del poder imperial carolingi, amb la desconnexió que això comportà, a tots els nivells, respecte als territoris que restaven al nord de l'estany de Salses, junt amb unes circumstàncies socioeconòmiques similars, va «aproximar» els comtats de la «Marca» entre els segles IX i X. Aquesta afinitat provocaria que, tot i continuar formant part de la massa poblacional d'Europa occidental que es trobava dins de l'àrea d'influència franca, les poblacions del nord-est peninsular

[262] VIRGILI, Antoni, *Ibidem*, p. 41; MIRAVALL, Ramon, *Immigració britànica a Tortosa (segle XII)*, Barcelona, Rafael Dalmau editors, 1980, pp. 7-78.
[263] BARTLETT, Robert, *Op. Cit.*

ibèric començaren a singularitzar-se i a ser percebudes de forma particular i diferenciada, especialment per part d'observadors externs. Un dels factors culturals que la historiografia ha identificat com a símptoma de la construcció d'una societat amb trets compartits ha de veure amb les representacions artístiques i, concretament, amb la particular assimilació de l'art romànic que es va produir en aquest indret entorn a l'any 1000.[264] A més a més, els comtats semblen compartir durant els segles IX i X una mateixa dinàmica econòmica de creixement, manifestada en l'increment de l'espai agrícola conreat, noves rompudes, construcció de molins i augment dels intercanvis comercials a través de vies de comunicació compartides i que permeten mantenir una constant connexió interna entre les poblacions comtals. Intercanvis comercials que es mostren especialment intensos amb el món occità, però no exclusivament, ja que també s'han pogut identificar amb el sud andalusí. Així doncs, l'empenta econòmica comuna a tota l'àrea comtal catalana també contribuiria a aproximar, fer «convergir» uns comtats que comparteixen un mateix escenari geogràfic, econòmic i social. Tanmateix, l'element cultural més precís que ens parla de l'evolució conjunta de les poblacions que començaven a estructurar-se dins dels comtats, de la convergència comtal, és el de la llengua. Una llengua, un romanç evolucionat del llatí, que a partir del segle IX comença a evidenciar, en les fonts que ens han arribat fins al present, trets comuns que, arribats al segle X, ja en una forma nítida, han estat identificats per la filologia com a formes d'un «precatalà» o «proto-català».[265] De fet, no hi ha constància documental escrita, pel moment, d'un romanç català abans del segle IX, ja que és a partir d'aquesta centúria quan comencen a aparèixer en documents escrits íntegrament en llatí «romancismes» que han estat identificats com «catalanitzants».[266]

Serà entre el segle IX i XI quan al conjunt del món llatí les diferents comunitats lingüístiques comencen a prendre consciència de llur singularitat i de les diferències entre unes i altres. Una de les evidències més antigues que corroboren aquesta tesi prové de fora del món romànic, cosa que la fa especialment interessant. Al segle IX, el geògraf àrab Ibn al-Hurradadbih faria una descripció de les llengües que els jueus comerciants, que

[264] SABATÉ, Flocel, «El nacimiento de Cataluña…», p. 38.
[265] FERRANDO, Antoni, NICOLÁS AMORÓS, Miquel, *Op. Cit.*, pp. 61-89. La singularització del català, en aquest cas, es produirà de forma més primerenca que en el cas de l'aragonès, que, com s'ha assenyalat, fins ben entrat el segle XI i de forma constant a finals del segle XII i principis del XIII, no tindria lloc.
[266] Aquests romancismes catalans són, per regla general, topònims, antropònims, objectes domèstics, mesures, eines agrícoles, açò és, objectes que no compten amb formes llatines pròpies i per tant resulta necessari recórrer a les formes de la quotidianitat, a les formes de la llengua parlada en català.

circulaven per la Mediterrània, podien emprar: àrab, persa, grec, eslau, *afrangiyya* (el romanç dels francs) i *andalusiyya* (el romanç d'al-Àndalus parlat per les poblacions cristianes). Cal esperar al segle XI, just el moment en què els diversos romanços comencen a obrir-se pas per escrit, per a trobar les primeres referències de parlants de llengües romàniques sent conscients de la singularitat de la seua parla. Un d'ells és el cas de l'autor de la *Vita Petri Urseoli* (s. XI), qui per a referir-se al parlar del dux de Venècia diu «*lingua propriae nationis*»,[267] un exemple més, per cert, de l'imaginari nacional «*linguae seu nationes*» vigent al conjunt de la cristiandat llatina durant les centúries centrals de l'Edat Mitjana.

L'analfabetisme i el caràcter illetrat general de la societat comtal del segle X i principis del XI, però, no fou un obstacle perquè l'escriptura anés ocupant progressivament un lloc cada vegada més important en les relacions quotidianes de les elits socials i culturals, com els clergues, els jutges, els notaris, els escrivans i els grans mercaders. Fins llavors, la legislació, la narrativa de caràcter historiogràfic, els textos litúrgics, les comptabilitats, eren escrites completament en llatí. Això seria així fins que el creixement econòmic i, amb ell, l'augment de les interaccions socials que requerien de l'escriptura, especialment aquelles de caràcter econòmic i jurídic, acabaria propiciant l'aparició del romanç escrit. Així, s'aniria formant un nou públic, especialment el cortesà, que començaria a llegir en la llengua en què parlava, ja que la literatura, que fins llavors havia estat de naturalesa oral, començava a produir-se, també, per escrit. Dos dels primers testimonis literaris de què tenim constància al món romànic són en llengua occitana: el *Poema de Boeci* (any 1000) i la *Cançó de Santa Fe* (any 1050). Abans d'això, la disglòssia als territoris comtals i a la resta de territoris romànics en favor del llatí era indiscutible. Mentre els diversos romanços es consolidaven com a llengües orals, l'escriptura continuava sent exclusivament en llatí. A partir d'aquest moment, no obstant això, la tendència començaria a canviar, i la disglòssia aniria reculant lentament en favor de les llengües romàniques, com és el cas del català o del occità, fins arribar al segle XII, moment definitiu de dignificació del romanç com a llengua d'ús en qualsevol àmbit – a excepció, això sí, de certs àmbits, com l'eclesiàstic i en ocasions el jurídic, en què encara romandria el llatí com a llengua de preferència durant tota la baixa Edat Mitjana.[268] És al segle XI quan, en el cas que ens ocupa, el català, comencen a aparèixer

[267] FERRANDO, Antoni, NICOLÁS AMORÓS, Miquel, *Op. Cit.*, pp. 57-58.
[268] *Ibidem*, p. 59.

en la documentació llatina glosses, comentaris intercalats, en un primerenc català escrit. Són frases més o menys extenses que representen expressions jurídiques, en la majoria de casos, intercalades en juraments de fidelitats feudovassallàtics, denúncies o testimonis, com en el cas dels *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* (1105-1106)[269] o els *Greuges dels homes de Sant Pere d'Escales i d'Hostafrancs*.[270] Un dels exemples més antics, en aquest sentit, és el jurament feudal del 1043 al bisbat d'Urgell: «*Et si infante non habueris*, ad achel en atendré o·d aquella a qui tu ho deixaràs en herència».[271]

Per a trobar-se textos escrits íntegrament en català cal esperar a mitjan segle XII. Com s'ha assenyalat per al cas aragonés, en el qual la consolidació definitiva com a llengua escrita vindria gràcies a la redacció dels «*Fueros*» a mitjan segle XIII, en el cas català, un dels documents més antics trobats íntegrament escrits en romanç seria novament un text de naturalesa legislativa. Es tracta d'una traducció del *Liber Iudicum*, una recopilació del dret hispanovisigòtic redactada íntegrament en llatí al segle XI, realitzada a Tremp (Pallars Jussà), en que la filologia ha pogut identificar un intent de diferenciació, de singularització clara, respecte de l'occità. De fet, ja a la segona meitat del segle XII, els documents escrits íntegrament en català segurament foren ja prou recurrents, especialment aquells de naturalesa econòmica, com el *Capbreu del Castellbisbal* (1189), però també de naturalesa administrativa, com és un altra traducció del *Liber iudicum*, datada entre el 1180 i el 1190, en aquest cas procedent de la cúria comtal barcelonina – segons Anscari Mundó –[272] o de la zona de Ripoll-Olot – segons Josep Moran.[273] En canvi, tot apunta que textos tan

[269] SALRACH, Josep M., «Els Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet. Traducció, datació i lectura», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 31, 2020, pp. 503-517. Datat originàriament entre el 1080 i el 1095, Salrach ha proposat una nova datació del document a partir el testament sagramental de Guitard i l'inventari mateix. Es tracta d'un pergamí bilingüe llatí-català considerat un dels més antics conservats descobert, a l'any 1905, per Joaquim Miret i Sans a l'antiga col·legiata d'Organyà (Urgell), juntament amb altres 500 documents, entre ells les famoses *Homilies d'Organyà*.

[270] RASICO, Philip D., «El català preliterari en documents procedents de l'antic bisbat d'Urgell (segles XIXII)», *Urgellia*, 7, 1987, pp. 281-305. Una gran part d'aquests primers documents amb evidències escrites en català o «pre-català» procedeixen del bisbat d'Urgell. Algunes de les respostes que s'han donat al respecte apunten a l'especial proximitat que aquesta comarca hauria tingut amb el món occità, la llengua romànica que abans desenvolupà una escriptura pròpia. Per això mateix, s'ha vist una forta influència de l'occità en les primeres manifestacions escrites en català

[271] Traducció al català actual: «I si tu no tenies descendència, seré fidel a aquell o a aquella a qui tu ho deixaràs en herència», FERRANDO, Antoni, NICOLÁS AMORÓS, Miquel, *Op. Cit*., p. 59.

[272] MUNDÓ, Anscari M., «Els manuscrits del *Liber Iudicum popularis* de Bonsom» a ALTURO, Jesús, *et alii*, *Liber Iudicum Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2003, pp. 119-125.

[273] MORÁN, Josep., «Fragment d'una altra versió catalana antiga del 'Liber Iudiciorum' visgòtic. Edició, contingut i datació. Estudi lingüístic», *Urgellia: Anuari d'estudis històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran,* 13, 1996-1997, pp. 7-35.

emblemàtics per a la història de la llengua catalana, com les *Homilies d'Organyà* o les glosses d'Encamp (Andorra), haurien estat produïts ja a principis del segle XIII.[274]

2.3. ELS PRIMERS INDICIS DE CONSCIÈNCIA NACIONAL A ARAGÓ I CATALUNYA (SEGLES XI-XII)

Fins aquest moment, hem vist la formació històrica d'aquells elements fonamentals que, des del nostre punt de vista, conformen els ingredients essencials, les condicions o pre-condicions necessàries perquè puga sorgir una consciència col·lectiva de naturalesa nacional en un territori i en una societat en concret: una cultura comuna, especialment representada per una mateixa llengua; i unes estructures de naturalesa estatal o proto-estatal entorn a la sobirania d'un príncep, en el cas que ens ocupa, el rei d'Aragó i el comte de Barcelona. En aquest apartat, defensem la necessitat d'un poder polític, amb ambicions sobiranes, més o menys present sobre una comunitat humana, perquè comence a filtrar-se entre els seus membres la consciència de pertànyer tots plegats a una mateixa col·lectivitat, fent-se evident, almenys entre les classes socials més llunyanes del joc polític, en el fet de compartir tota una sèrie de trets culturals comuns, com la religió, que els diferencia d'altres poblacions marcades per una creença diferent, o una mateixa llengua, que els diferencia d'altres poblacions amb les quals comparteixen altres elements, com pot ser la religió.

Al respecte, Antoni Furió, en un treball sobre la naturalesa de les nacions, assenyalaria un element clau en la interpretació de les identitats nacionals:

> «Cada vegada estic més convençut que això de les nacions i les identitats nacionals, les identitats col·lectives en general, no sols no admet formulacions categòriques i diriments, que es puguen fonamentar en dades pretesament objectives, sinó que cau de ple més aviat en el terreny informe i fonedís de les representacions i les identificacions subjectives. I en aquestes representacions, en aquestes identificacions, han jugat un paper determinant, molt més que els materials que les nodreixen –materials lingüístics, culturals, etnogràfics– les narratives històriques que les elaboren i les reprodueixen».[275]

[274] FERRANDO, Antoni, NICOLÁS AMORÓS, Miquel, *Op. Cit.*, p. 59.
[275] FURIÓ, Antoni, «Déu no creà les nacions...», p. 30.

Efectivament, l'aparició de narratives històriques és possiblement un dels elements claus a l'hora de projectar sobre una col·lectivitat humana un passat comú per a projectar, al mateix temps, sobre eixe present, una unitat «nacional» sobre ella. Per aquest motiu, Stefano M. Cingolani, en la seua obra sobre *La formació nacional de Catalunya*, a banda de posar l'accent en l'acció de govern dels diversos comtes catalans, ressalta la importància de l'anàlisi dels discursos historiogràfics, promoguts per les elits rectores, que des dels primers moments de la història comtal ens parlen del procés de formació d'una primera consciència nacional catalana.[276]

Un dels discursos que ha estat vist per la historiografia com un dels primers intents de dotar de certa unitat a les poblacions que ocupaven les terres de la «Marca» i de legitimitat a la família regnant, es produeix al llarg del segle X i comença a girar entorn de la figura de Guifré I de Barcelona. Aquest primer discurs gira sobre la idea de la salvació, el poblament i la defensa de «la terra» per part del casal de Barcelona, obviant, per complet, la victòria franca sobre el poder musulmà a la península Ibèrica. Així doncs, la idea de salvació, el poblament de cristians i la defensa del territori – i, per tant, de les poblacions que hi habiten – esdevenen els primers elements de legitimitat del poder comtal barceloní.[277] És el que trobem en l'acta del concili celebrat al monestir de Sant Tiberi, pròxim a Agde, quan s'atribueix al bisbe de Vic, Idalguer, una de les primeres referències documentals conservades, de principis del segle X, en la qual s'apel·la a una certa col·lectivitat humana de les terres de la «Marca». Una col·lectivitat que, per descomptat, no és encara considerada com a «catalana»:

> «*Cum priscis temporibus tota Hispania atque Gotia sacris insisteret erudictionibus, et vernaret clero, atque fulgeret ęcclesiis Christo dicatis, inter reliquas ipsa quoque Ausonensis ęcclesia nobilis habebatur; peccatis vero exigentibus illorum qui tunc habitatores erant illarum terrarum, ut omnes nostis, barbarico gladio divino iuditio traditi sunt, ita ut ne aliquis christianorum in prędicto pago Ausone remaneret. Post multorum autem annorum curricula misertus Dominu terra illa, suscitavit in ea nobilissimum principem Wifredum et fratres eius, qui ex diversis locis et gentibus, homines pio amore colligentes, prelibatam eclesiam cum suis inibus in pristinum instauraverunt statum*».[278]

[276] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya*…, p. 92.
[277] *Ibidem*, p. 93; SALRACH, Josep M., «La legitimación del poder condal…».
[278] *Catalunya Carolíngia*, IV..., doc. 75. Traducció al català (CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya*..., p. 93): «Quan en els temps antics tota Hispània i també la Gòtia es dedicaven als estudis

Així, a través d'aquesta imatge, la figura de Guifré I comença a consolidar-se com a mite fundador d'una comunitat humana cristianada, encara que, en aquests moments, «només» com a restaurador de l'Església en la diòcesi de Vic i, per extensió, de la resta de la «Marca». És el mateix que trobem pocs anys després en una altra referència documental de naturalesa «historiogràfica», com és el judici sobre les possessions del monestir de Sant Joan de les Abadesses entre, d'una banda, el comte Miró II de Cerdanya i el comte Sunyer I de Barcelona, ambdós fills del comte Guifré I, i, d'altra banda, l'abadessa Emma, on es fa memòria que «*condam gloriossissimus Wifredus comes, bone memorie, [...] venit cum suis idelibus in iamdicta valle, qui erat in deserto posita, et sic aprehendidit iamdicta valle cum suis villaribus*».[279] De fet, el treball de Ramon d'Abadal assenyalaria l'abat Oliba i el comte-bisbe Miró com els autors intel·lectuals de la creació d'una història i d'una llegenda que legitimés el poder dels descendents del comte Guifré I.[280] Encara que als comtats de la «Marca» i, després, al principat de Catalunya, no s'ha identificat l'existència d'una ideologia «neogòtica»[281] – com sí trobem al món castellanolleonès, a partir del X –, al mateix temps que es consolida l'absència del poder monàrquic francès, els musulmans comencen a assenyalar-se com l'enemic i l'alteritat del món comtal, especialment en un context marcat per les accions militars, que determinaria les noves funcions comtals i els nous discursos sobre la seua legitimitat.[282]

---

sagrats, i floria el clergat, i fulgien les esglésies dedicades a Crist, entre aquestes era reputada noble l'església d'Osona; a causa, però, dels seus pecats, aquells qui aleshores habitaven aquelles terres, com tots sabeu, van ser duts al judici diví pel gladi barbàric, així que no va quedar ni un cristià en el comtat d'Osona. Després del pas de molts anys, Déu s'apiadà d'aquella terra, i hi cridà el nobilíssim príncep Guifré i els seus germans, els quals, reunint, amb pius amor, homes de diferents llocs i gents, restauraren la predita església, amb el seu territori, en l'antiga condició».

[279] *Catalunya Carolíngia*, IV, …, doc. 119. Traducció al català (CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 94): «el difunt gloriosíssim comte Guifré, de bona memòria, [...] va venir amb els seus fidels en la dita vall [de Ripoll] que era reduïda a un desert, i així es va apoderar de la vall amb els seus poblats». Sobre la creació d'un relat interessat del passat, vegeu JARRET, Jonathan, «Power over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», *Early Medieval Europe*, 12, 2004, pp. 229-258. Sobre els fragments textuals exposats, vegeu ABADAL, Ramon d', *Els temps i el regiment del comte Guifred el Pilós*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, pp. 52-53.

[280] ABADAL, Ramon d', *Els primers comtes catalans*, Barcelona, Teide, 1958, p. 77.

[281] Rebutgem frontalment l'ús del concepte «Reconquista», ja que el considerem anacrònic a l'hora de referir-se a les ideologies i discursos polítics que les monarquies cristianes ibèriques empraren, a l'hora de legitimar llurs processos d'expansió i conquesta sobre territori andalusí, al llarg de la plena i la baixa Edat Mitjana, tot presentant-se com «hereus» del poder visigòtic abans de la conquesta musulmana del segle VIII. Sobre la noció de «Reconquista» i la seua necessària superació, vegeu GARCÍA SANJUÁN, Alejandro, «Eppur si muove? Consideraciones críticas sobre la noción de Reconquista» a LÓPEZ MARTÍNEZ DE MARIGORTA, Eneko (ed.), *Una nueva mirada a la formación de al-Andalus. La arabización y la islamización desde la interdisciplinariedad*, Leioa, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, 2022, pp. 225-246.

[282] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 95. El 29 de juny del 1022, el comte Berenguer Ramon I restitueix a Santa Maria de Ripoll, per precs de l'abat Oliba, l'abadia de Santa Cecília de

Els descendents del comte Guifré I, més enllà de l'obra del seu fundador, serien determinants de cara a l'estructuració d'un discurs del passat que no només apel·lés a la memòria familiar, sinó també al conjunt dels territoris que dominaven, començant per les relacions matrimonials posteriors a Guifré I i baixant socialment a través de les xarxes de dependència i de poder horitzontals en tots els comtats. De fet, seria la unicitat del fundador de les diferents dinasties comtals el fet que afavoriria el desenvolupament embrionari d'un discurs historiogràfic, d'una narrativa del passat, entorn a la terra regida per aquestes famílies aristocràtiques. Mostra d'açò el passatge de l'acta de dedicació de Ripoll, encara al segle X, l'any 977, obra de Miró II. Seria aquest personatge l'autor de les primeres pinzellades que constituirien la primera història de la «Marca» i dels seus comtes:

> «*Wifredus […] comes atque, ut verius fatear, subditorum carus patricius, vir nobilitatis titulo pollens, virtutum vigore immarcescibiliter vernans […]. Dehinc veneranda succedens propago, adprime divinis dapibus farta, imperialibus commitiis sublimata, Miro videlicet atque Suniarius […] Nec minus illorum succedens praeclara soboles, videlicet Seniofredus, Wifredus, Miro reverendus antistes, Oliba, atque Borrellus praecellentissimi comites*».[283]

L'expressió «*Subditorum carus patricius*», és a dir, «pare o patrici dels seus súbdits», comença a fer referència a una comunitat humana que uneix el fet de compartir la dependència d'un mateix senyor, primerament el comte Guifré I, i, posteriorment, els diversos comtes successors. Al mateix temps, el caràcter unitari que tracta de donar-se al conjunt de les branques comtals que deriven del primigeni comte, no només es posa de manifest en aquestes narratives i memòries del passat, sinó també en actes socials amb un elevat significat sagrat, com ho són les dedicacions d'establiments eclesiàstics, en les quals es dona la participació comuna de la majoria dels comtes de les diferents famílies.[284]

Montserrat, que, en paraules de l'abat Oliba, «*abavus meus Vuifredus, comes, tulit de manibus agarenorum*» (Traducció al català: «el meu besavi, el comte Guifré, la va prendre de les mans dels agarens» de CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 96).

[283] Traducció al català (CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 97): «El comte Guifré [...], i, per dir la veritat, patrici estimat dels seus súbdits, baró poderós per raó de la seva noblesa, que despertava veneració immarcescible per la vigoria de la seva virtut [...]. Després, la venerable progènie que el succeí, abans que res farcida d'afeccions divinals, sublimada en comicis imperials, és a dir Miró i Sunyer [...]. I no menys la preclara descendència que ocupa el seu lloc, és a dir, Sunifred, Guifré, Miró, reverend pontífex, Oliba i Borrell, excel·lentíssims comtes».

[284] CINGOLANI, Stefano M., «L'abat Oliba, el poder i la paraula», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 31, 2013, pp. 115-162.

Unida a la creació d'un relat legitimador per part de les elits polítiques i culturals comtals, un altre factor que contribuiria de forma decisiva a la creació d'una consciència col·lectiva supracomtal seria el de l'aplicació de la justícia. A finals del segle X i principis del segle XI, de forma paral·lela a la creació narrativa, la historiografia ha detectat un reforçament i una major territorialització del dret al conjunt dels comtats de la «Marca», açò és, del *Liber iudiciorum* i d'altres drets locals, com el *Breviari* d'Alaric, o la *Lex romana Visigothorum*.[285] La transcendència de la territorialització del dret en el futur espai català és de primer ordre, ja que ha estat assenyalada com una de les condicions prèvies necessàries perquè arrele la idea d'unitat en una terra i en una comunitat humana, condició prèvia, també, per a l'aparició d'un corònim i d'un gentilici que, al seu torn, són dos elements essencials per a qualsevol col·lectivitat nacional.[286] Una idea d'unitat que sorgeix, a més a més, de la comuna consciència – de classe – de les elits socials de pertànyer, malgrat les seues disputes internes, a una mateixa comunitat de poder i jurídica, tot reforçant el sentiment dels factors que vertebren, regeixen i organitzen la societat en la qual s'emmarquen. Aquesta consciència comença a fer-se cada vegada més evident a través d'expressions com «*auctoritate nostrorum iudicum et nostrarum legum*»,[287] en les quals es posa l'accent en el fet que són «les lleis» de tota la «comunitat». Segurament, la progressiva preeminència del comtat de Barcelona sobre la resta de territoris i comtats que conformaren en el passat la frontera hispànica de l'imperi carolingi va contribuir a la territorialització del dret. De fet, la coneguda com «escola jurídica de Barcelona», un grup de jutges pròxims al comte de Barcelona, actuava a les corts comtals de tot el territori, no sols al comtat de Barcelona.[288] Una evidència d'aquesta generalització de la llei la tenim en el treball Michel

[285] El *Liber iudiciorum*, així com el *Breviari* d'Alaric i la *Lex romana Visigothorum*, com a codi legal heretat d'època visigoda, havia estat la base de l'administració de la justícia a les terres de la «Marca», ja que, igual que amb la resta de les terres europees que quedaren sota la influència imperial carolíngia, es mantingueren els drets locals previs a la consolidació del poder imperial franc, CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 99.

[286] Cingolani, sobre aquesta qüestió, adverteix que posar l'èmfasi en la comunitat sotmesa a un mateix sistema jurídic no ha de fer creure en una idealització del sistema judicial públic ni en una universal coherència en la interpretació de la justícia i del dret, CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 99, i SALRACH, Josep M., *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil,* Vic, Eumo, 2013, pp. 42-43.

[287] *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*, a cura de PAPELL I TARDIU, Joan, 2 vol., Barcelona, Fundació Noguera, 2005, doc. 8., traducció al català: «per l'autoritat dels nostres jutges i de les nostres lleis». Sobre la difusió de la llei a Catalunya, vegeu ZIMMERMANN, Michel, «L'usage du Droit wisigothique en Catalogne du IXe au XIIe siècle. Approches d'une signification culturelle», *Mélanges de la Casa Velázquez*, 7, 1973, pp. 245-250.

[288] FONT I RIUS, Josep M., «L'escola jurídica de Barcelona» a ALTURO, Jesús, *et alii*, *Liber Iudicum popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2003, pp. 67-100.

Zimmermann de l'any 1973, en el qual portaria endavant una quantificació de l'aparició de la «llei» en la documentació conservada d'època comtal (950-1200). Com podem observar en el següent gràfic, entre l'any 950 i el 1100 es produeix una multiplicació de les aparicions o apel·lacions de la llei, en totes les seues modalitats, tot coincidint amb el moment de territorialització esmentat, l'enfortiment i lideratge del comtat de Barcelona i l'aparició de les primeres mostres documentals textual de la llengua catalana.[289]

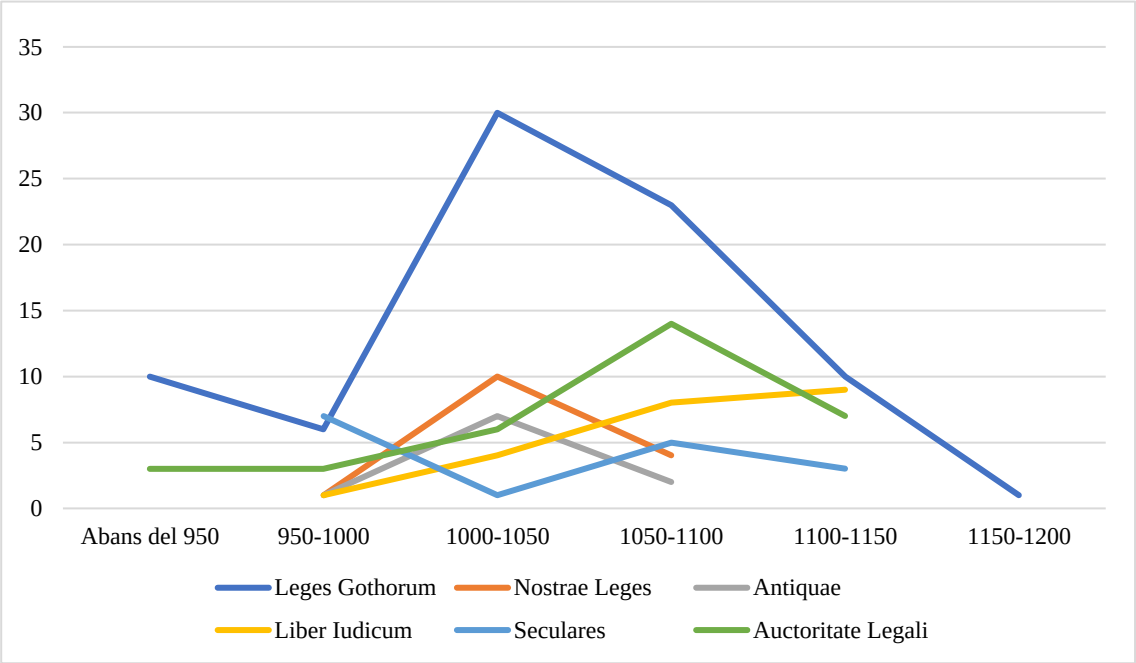

Taula 6: Formes de referir-se a la llei en la documentació conservada dels comtats catalans (Segons dades de ZIMMERMANN, Michel, «L'usage du Droit wisigothique en Catalogne du IXe au XIIe siècle. Approches d'une signification culturelle», Mélanges de la Casa Velázquez, 7, 1973, p. 247.

És en aquest context quan comença a configurar-se la idea de «*prínceps*» per part – novament – de l'abat Oliba, tot descrivint les virtuts que ha de tenir un bon governant sobre la seua comunitat de súbdits. En coherència amb tot el procés que hem anant assenyalant en relació a l'ascens del comtat de Barcelona, el títol de «*prínceps*» va assignat, sobretot, al comte barceloní – títol que utilitzaria especialment Ramon Berenguer I – , amb un significat que designa primacia per sobre dels altres poders, tot traslladant la figura idea règia, amb les corresponents prerrogatives, virtuts i obligacions, a la dels comtes, que d'aquesta forma són reconeguts i declarats com hereus dels reis francs i passen a ser «*patres patrie*».[290] En definitiva, seguint les tesis de Cingolani, tota una sèrie d'indicis que comencen a assenyalar

[289] ZIMMERMANN, Michel, «L'usage du Droit wisigothique...», p. 247.
[290] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 103.

una concepció del conjunt de comtats – sobre els quals s'aplica una mateixa llei, es parla una mateixa llengua, governa una mateixa nissaga comtal, es creu majoritàriament en el mateix Déu, etcètera – que comença a anar més enllà de la consciència estrictament familiar dels descendents de Guifré I i apunta a una concepció col·lectiva de naturalesa nacional que afecta al «*princeps*», ciutadans i poble.[291] També ho creu Josep M. Salrach, qui assenyala com a finals del segle X «afloren més clarament que abans uns comtes i unes comtesses amb consciència de responsabilitat, és a dir, que se sentien responsables del grup humà que governaven».[292] Així ho explicita un dels fragments del *Liber Iudicum popularis*: «*His in domestica pace ita perfectis, totaque primo a principibus, secundo a civibus, exhinc a populis*».[293]

L'aparició del terme «pàtria», no sols en contextos comtals sinó també per part de bisbes i abats, assenyala una assimilació emotiva de la terra, més enllà de les fronteres estrictes del comtat o del bisbat. Són mostra alguns dels següents exemples aportats per Cingolani: «*principi terre ob defendendam patriam*», a les donacions de Salla, fundador de Sant Benet de Bages;[294] «*marchiones istius patrie comites conirmaverunt*», referint-se als comtes de Barcelona,[295] o els «*aliisque principibus terre*» referits per Constança, la comtessa d'Urgell.[296]

Altrament, la historiogràfic va assenyalar la promulgació dels *Usatges de Barcelona* com el precedent definitiu en la configuració del posterior principat de Catalunya. Recentment, però, la historiografia s'ha mostrat molt més cauta en aquest sentit. Ara bé, els *Usatges,* més enllà de la qüestió purament legal i jurídica, sí que representen un pas endavant en la configuració i promulgació de la primera identitat nacional catalana per part dels comtes de Barcelona. Cingolani assenyala les escenes de cort que en ells hi podem analitzar, en les quals, assumint el caràcter certament idíl·lic que tenen, destaca la representació del poder per part dels comtes. En efecte, el comte de Barcelona apareix presidint grans

[291] *Ibidem.*
[292] SALRACH, Josep M., *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*, Barcelona, Eumo, 2013, p. 172.
[293] Traducció al català: «Acomplertes així aquestes coses en la pau domèstica i allunyada totalment la pesta de la discòrdia, en primer lloc dels prínceps, en segon lloc els ciutadans, i, després, dels pobles», CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 103.
[294] *Catalunya Carolíngia*, IV..., doc. 1127: Traducció al català: «els prínceps de la terra per defensar la pàtria».
[295] *Cartulari Sant Cugat...*, doc. 527 i RUIZ DOMÈNEC, José E., *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII,* Barcelona, Fundació Noguera, 2006, doc. 36. Traducció al català: «marquesos, comtes d'aquesta pàtria confirmaren».
[296] ORDEIG I MATA, Ramon. *Op. Cit.*, doc. 165B. Traducció al català: «els altres prínceps de la terra».

assemblees amb la noblesa laica i eclesiàstica tractant d'assegurar la pau, la concòrdia i la justícia en la «pàtria», a conseqüència de l'«*auctoritas*» i de la «*potestas*» donada per la societat política de la terra al seu «*princeps*» per la promulgació de lleis i per la gestió de la concòrdia al conjunt del país.[297] Així diu l'usatge «*Hec sunt usualia*»:

> «*HEC SUNT USUALIA de curialibus usibus, quos constituerunt tenere eorum patria omni tempore, dominus Raimundus, Barchinonesis vetus comes et Adalmodis eius coniux, assensione et acclamatione illorum terre magnatum*».[298]

Un dels resultats que tindria aquest tipus d'assemblees, a banda del reforçament de la posició del comte de Barcelona, és el reforçament de la percepció col·lectiva dels allà presents, imprescindible en el procés de formació d'una primerenca identitat col·lectiva catalana. En tot cas, aquesta realitat amplament acceptada no lleva que per si mateixa siga suficient per a poder parlar de l'existència d'una comunitat nacional. La percepció col·lectiva interna necessàriament ha de venir complementada per una percepció col·lectiva des de l'exterior. A diferència d'altres territoris de la cristiandat llatina, «Catalunya» no va existir en la geografia clàssica, ni tampoc en la tardoantiguitat, ja que la regió que posteriorment passaria a ser coneguda com a tal formava part de la província Tarraconense. Una província que, posteriorment, una de les seues parts quedaria en mans dels musulmans, i la resta repartida entre diversos regnes cristians. A més a més, mai estaria poblada per nacions germàniques que posteriorment contribuïren a donar un nom a la regió, com fou el cas de Borgonya o d'Alemanya – encara que no hi hagués una correspondència exacta amb les terres precedents governades per burgundis i alamans. Com estem veient, tampoc va comptar amb autonomia política fins gairebé l'any 1000, a diferència d'Aquitània, per exemple, que sí que en comptaria entre els segles V i VIII.

La consolidació de la llengua catalana, en el seu estat arcaic, unida a la territorialització d'un dret com a conseqüència de l'increment de l'autonomia política dels comtats respecte del món franc, primerament, i francés, posteriorment, contribuí a partir del segle X i del

[297] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, pp. 108-110.
[298] *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII* a cura de BASTARDAS, Joan, Barcelona, Fundació Noguera, 1991. Traducció al català (CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 109-110): «Aquests són els usatges dels costums de cort, que van constituir tenir en la seva pàtria per sempre el senyor Ramon, comte de Barcelona vell, i Almodis, la seva esposa, amb el consens i l'aclamació dels magnats de les seves terres».

segle XI a una major percepció unitària des de l'exterior. A tall d'exemple, recuperem un testimoni aportat per Stefano M. Cingolani d'origen estranger, és a dir, exterior a la «Marca». Es tracta d'un fragment dels *Miracula Sancti Benedicti*, llibre escrit entre el 1043 i el 1056 per Andreu de Fleury, abat de Fleury i bisbe de Bourges. En un dels seus passatges, l'autor recorda la visita de dos germans al seu monestir: Joan, monjo de Ripoll, i Bernat, cavaller i posteriorment monjo de Fleury. Aquest darrer hauria parlat d'alguns miracles ocorreguts al monestir de Sant Benet de Bages i de les guerres que es produïen entre cristians i musulmans. En relació amb aquestes guerres, trobem:

> «*Haec Barcinonensis regni quatuor duces comperientes, Bernardus Bisuldunensium, Guierdus Cerdinensium, Raimundus Barcinonensium, Ermengaudus Urgillensium, in grata planitie Thorani castri, cum quingentis tantum modo armatis, in unum conveniunt*».[299]

La inexistència d'un «regne de Barcelona» ens obliga a entendre aquesta referència com la percepció d'unitat i d'autonomia que el monjo de Fleury percep de l'espai controlat pels quatre ducs – el de Besalú, el de Cerdanya, el de Barcelona i el d'Urgell. Un «regne», però, que, paradoxalment, no compta amb «un rei», d'ací la menció dels quatre ducs que es coordinen militarment per a fer front a l'enemic. Això no obstant, el fet de referir-se al «regne de Barcelona», confereix implícitament una preeminència especial al «duc» Ramon de Barcelona, que, novament, ens parla de la percepció de lideratge que el comtat de Barcelona ostentava, també, des de l'exterior.[300] Semblantment, existeixen altres referència més o menys coetànies a la vista del monjo de Fleury, com és l'encíclica mortuòria del comte Guifré II de Cerdanya. El pergamí que anuncià la seua mort hauria circulat per gran part dels principals centres religiosos del regne de França, en els quals es procedia a escriure versos i comentaris de dol en memòria del cavaller cristià. Allò més interessant, en aquest cas, són els exemples en què els comentaris apel·laven als vassalls del difunt, que, generalment, són identificats com «barcelonesos».[301] ¿Podem considerar aquests exemples com les primeres evidències documentals escrites i conservades d'un primer gentilici per a

[299] Traducció al català (CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 113): «Havent sabut això, els quatre ducs del regne de Barcelona, Bernat de Besalú, Guifré de Cerdanya, Ramon de Barcelona, Ermengol d'Urgell, es reuniren en la plana del castell de Torà amb cinc-cents homes armats».
[300] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 112-114.
[301] DELISLE, Leópold, *Rouleaux des Morts du IXe. au XVe. siècle,* París, Livrairie de la Société de l'Histoire de France, 1866, pp. 74, 81, 82, 91.

referir-se a la població cristiana que, posteriorment, passaria a ser reconeguda com «catalana»?

2.3.1. L'aparició d'un corònim (Catalunya) i d'un gentilici (catalans): condició sine qua non per a l'aparició d'una identitat nacional

La qüestió de l'origen del corònim «Catalunya» i del gentilici «catalans» ha format part dels interrogants que la historiografia, des de fa ja molts anys, s'ha fet sobre l'origen històric de la comunitat nacional catalana. Encara a dia d'avui, l'afirmació més honesta que es pot donar al respecte, a la vista dels estudis més recents, és que encara no comptem amb una explicació ni amb una teoria suficientment satisfactòria que ens cartografie l'origen i l'aparició del nom del país i dels seus habitants. Qüestió, aquesta, fonamental, ja que l'existència d'un corònim i d'un gentilici són condicions imprescindibles per a l'existència d'una comunitat humana concreta, amb trets culturals, religiosos i polítics en comú, des de l'Antiguitat fins als nostres dies. La manca d'una resposta definitiva sobre la qüestió no vol dir que al llarg de les últimes dècades no comptem amb hipòtesis, més o menys versemblants, que han ajudat força a aproximar-s'hi, especialment a través d'interpretacions etimològiques del mot «Catalunya». En aquest sentit, destaquen dues teories, la defensada per Anscari M. Mundó i la de Pierre-Henri Billy.[302] Pel que fa a la de Mundó, aquesta gira sobre el manuscrit de l'Escorial del *Liber Iudicum*. En un dels seus pròlegs, concretament en aquell de la *Lex Baiuvariorum*, s'assenyala que «*Theudericus rex Franchorum, cum esset Kathalaunis*» hauria triat uns individus per a organitzar les lleis del seu poble.[303] Posteriorment, a inicis del segle XIII, Guillem de Vic, posseïdor del manuscrit en qüestió, hauria modificat «*Kathalaunis*» per «*Kathalaunia*». Precisament per això, Mundó va llançar la hipòtesi que el pròleg citat s'hauria escrit, possiblement, vinculant directament la batalla

[302] BILLY, Pierre-Henri, «Catalan, nom de personne en France» a *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, València, Publicacions Universitat de València, 2002, pp. 3-14.
[303] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 118. Traducció al català: «Teodoric, rei dels francs, qui fou a Catalaunis».

dels Campi Catalauni[304] amb la terra que posteriorment seria coneguda com Catalunya.[305] No obstant això, aquesta tesi, a la vista de les recerques més recents, manca d'arguments més desenvolupats recolzats en altres fonts i indicis que, de moment, no han aparegut.[306]

Sembla certament complicat mostrar la relació del corònim amb altres elements precedents per a entendre quan i per què es va poder interpretar «*Cathalaunis*» com a «catalans». Per la seua banda, la hipòtesi de Billy no sembla tampoc massa consistent en la seua totalitat, el que no vol dir que no siga raonable dins del context històric que ens ocupa: «catalans» com a «la gent de les muntanyes», que posteriorment van poblar la «Marca», després de la conquesta musulmana, tot baixant de les muntanyes i poblant les planures; o, «catalans» com «els cosins», o «familiars», dels pobladors vinguts del sud de França. En aquest cas, però, sembla molt complicada la consegüent interpretació històrica, tal com assenyala Cingolani.[307] Així doncs, segons l'estat de la qüestió, pot afirmar-se que, malgrat la impossibilitat de precisar quan, la paraula «*Cathalaunis*» que apareix al «*Liber Iudicum*», en un sentit ètnic – «catalans» – i no com a nom de lloc, va ser entesa per a referir-se als pobladors de les terres, dels comtats, de la «Marca». ¿Fou aquesta la intenció del jutge Bonsom? Certament, és difícil saber-ho. Cingolani, per contra, considera que «*Cathalaunis*» sí que hauria estat entès per part dels lectors i els usuaris del manuscrit com a un corònim antic i oblidat, recuperat, ara, per al pròleg de la «*Lex Baiuvariorum*». De fet, assenyala la seua limitada difusió, cronològica i espacial, pràcticament absent fins al segle XI, i, a partir de llavors, extremadament limitat a la regió compresa dins del comtat de Barcelona. Una de

[304] La històrica batalla de l'any 451 entre Àtila i l'exèrcit romà al capdavant del qual es trobava el general Aeci, conformat per efectius de diverses nacions germàniques (francs, visigots, burgundis, etc.). Seria, de fet, a l'any 1243, quan Rodrigo Jiménez de Rada, arquebisbe de Toledo, narrava la batalla dels camps Catalàunics, a la seua *Historia de rebus Hispanie*, referint-se com «*campis Cathalanicis*», segurament per influència de les lectures d'Isidor de Sevilla, qui escriuria a la seua obra referint-se al mateix episodi «*campos catalaunicos*». Per aquest motiu, s'ha plantejat com a hipòtesi que el mateix arquebisbe de Toledo pensava que la batalla en qüestió s'hauria produït en lloc indeterminat de Catalunya, CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 118.

[305] Com assenyala Cingolani, s'ha intentat en diverses ocasions demostrar aquesta connexió a causa de la migració del poble celta «*catalauni*» a la regió del sud de França i a Catalunya, CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 118. Al respecte, vegeu RUBIO GARCÍA, Luis, «Catalan-Cataluña», *Estudios Románicos*, 1, 1978, pp. 240-241.

[306] Cingolani, tot i considerar raonable la hipòtesi de Mundó, considera que, si es va poder interpretar «*Kathalaunis*» com Catalunya ja en temps del jutge Bonsom, el corònim ja havia d'existir, el que suposaria ubicar el seu origen en un moment precedent a l'any 1010, és a dir, al segle X, fet que sembla difícil de poder argumentar amb seguretat, CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, pp. 118-119.

[307] *Ibidem*, p. 122. Cingolani veu difícil aquestes explicacions ja que, d'una banda, necessiten d'una percepció externa o des d'un nucli poblacional autòcton que observa l'arribada des de les muntanyes de nous pobladors que acaben donant nom a tot el conjunt, i, d'altra banda, considera difícil explicar un nom col·lectiu derivat d'un nom de persona.

les raons assenyalades en relació amb aquestes problemàtiques és que per «*Cathalaunis*» s'entenia més aviat un conjunt de gent que no tant una terra. Fet que encaixa perfectament amb les primeres referències documentals atestades del nom de Catalunya a principis de la centúria següent.[308] La resta d'hipòtesis o explicacions sobre l'origen del nom de Catalunya, des de la mateixa Edat Mitjana, seguint els plantejaments de Cingolani, cal considerar-les fantasioses o simples confrontacions amb el goticisme castellà, com la que fa derivar el nom de «Gotolans», dels gots i els alans que haurien poblat Catalunya, o la que el fa derivar de «castells» (*Castellonia = Catalonia*), en tant que terra que estava plena, per tot arreu, de castells.[309]

Si tornem a la hipòtesi principal, la historiografia ha vist evident que la necessitat d'un nom, d'un corònim, ve donada per l'exigència de definir-se després de contactes amb l'exterior amb altres comunitats i col·lectivitats que no tant com una necessitat interna. No és una casualitat, ni molt menys, que la primera vegada que tenim documentat el nom «Catalunya» és en un document exterior als comtats catalans en què s'hi narra una empresa militar de naturalesa internacional. Els anys 1114 i el 1115 el comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, arribaria a una aliança militar amb la república de Pisa per a fer coincidir llurs estols armats i fer una ràtzia, és a dir, una acció d'atac i saqueig sense voluntats conqueridores, a l'illa d'Eivissa. D'aquest episodi ens han arribat dues narracions pisanes coetànies als fets: les «*Gesta triumphalia per Pisanos factas*», escrites en prosa, i el «*Liber Maiolichinus*», escrit en vers.[310] En la primera d'elles no hi apareix cap referència a Catalunya ni, per descomptat, als catalans; només s'hi parla de «*Raimundus Barchinone palatinus comes*».[311] En canvi, en la segona d'elles, apareix una vegada «*Catalania*» (Catalunya), set vegades «*Catalanensis*» (els catalans) i altres set vegades «*Catalanicus*»

[308] Tot i això, Cingolani apunta que encara tardaria en consolidar-se el nom Catalunya per a referir-se a tota la terra poblada per «catalans», com ho demostren les referències citades prèviament en què s'empra «*regnum Barchinonensis*» per a referir-se a tot el conjunt, segurament a causa de la difusió dels jutges que utilitzaven el «*Liber Iudicum*» com per la mateixa circulació del llibre, CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 123. Floce Sabaté, per la seua banda, considera que l'aparició del corònim «Catalunya» «comporta la substitució de vells referents francs pels trets cohesionadors imposats en el segle XI, percebuts de manera prou genèric per a ser popularment compartits», tot decantant-se, indirectament, per l'etimologia del nom «Catalunya» a partir de «castell», ja que Catalunya era un paisatge «castral, de castells i castlans», SABATÉ, Flocel, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana,* Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1997, p. 273.

[309] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 123-125.

[310] *Ibidem*, p. 126; *Gesta Triumphalia per Pisanos facta* a cura de LUPO GENTILE, Michele, Bolonya, Zanichelli, 1936; *De bello Maioricano – La guerra de Mallorca* a cura de JUAN CASTELLÓ, Jaume, Barcelona, Bosch, 1996.

[311] Traducció al català: «Ramon, comte palatí de Barcelona», *Gesta Triumphalia*…, p. 90.

(català). La primera evidència és que les referències de tipus gentilici són les més abundants a diferència d'aquella que pot ser identificada com a corònim, que, al seu torn, fa referència a la gent: «*Catalania tota* [...] *elogiabat*».[312] Segons aquesta narració, el «*dux Catalanensis*» i l'«*heros Catalanicus*» és el comte Ramon Berenguer i el litoral «*Catalanensis*» és aquell que va des de Blanes fins a Barcelona i Salou, per tant, pot considerar-se que en aquests moments «Catalunya», per als pisans, corresponia amb els límits, aproximats, del comtat de Barcelona. Cal posar totes les precaucions possibles sobre aquesta afirmació, però, ja que no hem de perdre de vista que es tracta d'un text de naturalesa literària i que els coneixements sobre la geografia política i social de Catalunya en aquests moments per part d'un poeta pisà no haurien de ser, necessàriament, precisos. Independentment, allò interessant d'aquest passatge és la narració del primer moment en què part dels efectius pisans van coincidir amb gents del comte de Barcelona, tot confonent-los per musulmans «balears», moment en què aquests van definir-se com «*Cristicolas Catalanensesque*», és a dir, «cristians i catalans». Una afirmació identitària d'aquestes característiques, encara que forme part d'un text literari, és certament significativa de l'existència consolidada, a principis del segle XII, d'una concepció identitària catalana.[313]

Així dons, les referències documentals que ens aporta el *Liber Maiolichinus* representen el final, la culminació, d'una primeta etapa en el procés de gestació i construcció d'una primera identitat nacional catalana, encetat a finals del segle X i principis del segle XI. Però, no es tracta més que això, d'una primera etapa, ja que com s'ha pogut comprovar, aquestes primeres referències semblen apuntar més al comtat de Barcelona que no tant al conjunt de terres i comtats que posteriorment conformaran el definitiu principat de Catalunya. És ací on entra en joc, novament, el factor cultural de la llengua catalana. A partir del segle XI, la consolidació d'una llengua «vulgar» a «*Cathalaunia*» com a element bàsic de comunicació, fet evident en les nombroses fórmules que comencen a proliferar a partir d'aquests moments en els juraments i convinences, comença a diferenciar als seus parlants dels seus veïns del sud, que parlen àrab i, a més a més, són musulmans, dels seus veïns dels nord, que parlen occità i provençal, i dels veïns de l'oest, que parlen aragonès, així com altres gents de la

[312] Ha existit un cert debat sobre la no-relació lingüística entre aquest terme i el de Catalunya; Cingolani, això no obstant, considera que sembla evident que als pisans no els van dir el nom de la terra, Catalunya, sinó el de la gent, catalans, del qual el poeta en qüestió va reconstruir el corònim, CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p. 127;
[313] *Ibidem*, p. 128.

península Ibèrica, amb qui comencen a tenir-se contactes, que parlen basc, castellà o galaicoportugués. Aquesta realitat lingüística confirmaria, progressivament, la singularitat nacional de les societats dels diversos comtats catalans. Una singularitat que, per descomptat, seria emprada per les elits socials en favor dels seus interessos de classe. De fet, Josep M. Salrach es pregunta si «és pensable que els grups dominants, a través d'una ideologia de classe, desenvolupessin també un cert sentiment d'identitat nacional».[314] En aquest sentit, Cingolani considera fonamental que la ideologia familiar comtal que hem vist formar-se a partir del segle X es pogués filtrar més enllà dels cercles més pròxims del poder comtal barcelonès, arribant a altres sectors de la noblesa catalana.[315]

Un escenari propici per fer efectiva aquesta extensió del sentiment unitari promogut pel casal de Barcelona a la resta d'elits territorial serien les assemblees públiques, en les quals es reunien els comtes de Barcelona amb els eclesiàstics, barons laics i el «poble» de llurs terres, com la de la proclamació dels «*Usatges*», de l'any 1064, o les conegudes assemblees de Pau i Treva, celebrades entre el 1064 i el 1068. En les actes conservades d'aquestes reunions es posa de manifest el creixent sentiment unitari entre tots els participants, i la necessitat de referir-se al conjunt de la terra més enllà de les titulacions comtals. És ací quan comencen a proliferar entre els textos expressions referides a la «Terra» o a la «pàtria» comuna de totes les «autoritats» del país. Com a exemple, aquesta expressió del comte Ramon Berenguer III referida a una ofensiva musulmana sobre territori català: «*ingressa est partes nostre patrie, scilicet, in Penitense*».[316]

Ara bé, constada l'aparició – encara difícil d'explicar amb exactitud – del corònim «Catalunya» a finals del segle XI i principis del segle XII, s'ha d'advertir la seua naturalesa estrictament geogràfica, etnocultural i, si es vol – tot i que de forma limitada –, jurídica. No

[314] SALRACH, Josep M., «Catalunya i els catalans des de quan?», *Revista de Catalunya*, 15, 1988, pp. 35-50.
[315] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya*..., p. 130. Amb la mort de l'abat Oliba, els comtats de Besalú i Cerdanya, que fins llavors havien protagonitzat els esforços més importants en la construcció d'un discurs historiogràfic que legitimés llurs poders, el comtat de Barcelona i, concretament, la cúria més pròxima al comte agafa el lideratge en la comunicació històrica, tot reforçant la preeminència del comtat de Barcelona i, en conseqüència, propiciant la identificació entre el comtat de Barcelona i la idea de Catalunya, *Ibidem*, p. 134. La culminació d'aquest procés el tenim en la redacció primitiva de les *Gesta comitum Barchinonensium*. Vegeu, *Gesta comitum Barchinonensium* a cura de CINGOLANI, Stefano M, València-Barcelona, Publicacions de la Universitat de València-Generalitat de Catalunya, 2012.
[316] Traducció al català (*Ibidem*, p. 135): «[…] ha entrat en una part de la nostra pàtria, és a dir, el Penedès», a *Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)* a cura de GONZALVO I BOU, Gener, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, p. 40.

existeix, encara, una unitat política, diguem-li estatal, que puga identificar-se plenament amb el nom de «Catalunya». Més enllà de l'aparició mencionada al *Liber Maiolichinus*, la historiografia no l'ha pogut tornar a identificar, fins al moment, fins a l'any 1169, concretament, a un document signat pel rei – ja d'Aragó – Alfons I, s'assenyala l'origen nacional dels seus súbdits: «*aliorum baronum curie mee Catalanorum et Aragonensium*».[317] Aquesta referència és certament significativa i representativa d'un canvi, d'una transformació, en la percepció nacional dels súbdits de la monarquia aragonesa, en aquest cas, del costat català, ja que en l'adveració sacramental del testament de Ramon Berenguer IV, l'11 d'octubre de 1162, a l'hora de referir-se, novament, a l'origen nacional dels súbdits de la corona, trobem: «*aliorum multorum terre magnatum, tam Aragonensium quam Barchinonensium*».[318] En efecte, mentre els súbdits del regne d'Aragó ja apareixen en el 1162 com a comunitat nacional, aparentment, definida, com «aragonesos», els súbdits del comtat de Barcelona – que, realment, són també els súbdits d'altres comtats catalans – encara apareixen sota el gentilici de «barcelonesos»,[319] com a les encícliques mortuòries franceses pel comte Guifré II de Cerdanya. Aquest fet, tanmateix, també té una altra lectura, com és l'evidència que, tot i que s'empra el gentilici «barcelonins», s'està reconeixent mitjançant l'ús d'un gentilici concret l'existència d'una col·lectivitat humana definida per tota una sèrie de trets etnoculturals i jurídics.

Pot afirmar-se, així doncs, que a finals del segle XII i principis del segle XIII, existien més aviat els catalans – com a habitants d'una regió fragmentada per diverses unitats comtals que són súbdits del rei d'Aragó – que no Catalunya, en un sentit polític, com sí que existia, ja en eixos moments, Aragó, en tant que regne amb unes fronteres i un cos polític i jurídic més o menys definit. Com diu Cingolani, existia «el poble» abans que «l'Estat» feudal. Zimmermann i Salrach apunten a la unió dinàstica entre el regne d'Aragó i el comtat

[317] SÁNCHEZ CASABÓN, Ana Isabel, *Alfonso II Rei d'Aragó, Comte de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995, doc. 63. Traducció al català: […] i altres barons de la meva cúria catalans i aragonesos».

[318] UDINA I ABELLÓ, Antoni M., *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, doc. 13. Traducció al català: «molts altres magnats de la terra, tant aragonesos com barcelonesos».

[319] Tot i la reunificació dels comtats de Cerdanya i Besalú amb el de Barcelona, Ramon Berneguer III encara utilitzava els títols per separat. La tendència que s'ha identificat no fou, però, la de cercar una nova titulació que englobés tots els territoris afegits, sinó de considerar-los tots sota la denominación del comtat de Barcelona. Cert és que, amb el pas de la corona de Ramon Berneguer IV al seu fill Alfons I totes les titulacions acumulatives van desparèixer i el rei d'Aragó únicamente, a partir de llavors, seria comte de Barcelona, CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, p.141.

de Barcelona com el catalitzador que propiciaria la consolidació de la idea geogràfica de Catalunya com a espai de súbdits – els catalans – del rei d'Aragó.[320] Aquesta idea pot constatar-se en l'escassa presència del mot «Catalunya» en el diplomatari del rei Alfons el Cast (1162-1196),[321] en el qual només s'hi han pogut trobar deu casos.[322] L'explicació que la historiografia ha donat d'aquesta presència tan minoritària assenyala, per exemple, a aquells contextos en els quals l'escriptura precisa, «obliga», a referir-se al territori, és a dir, a Catalunya, però, en canvi, en la majoria de casos l'escrivà opta per emprar l'expressió «*terra mea*», com és el cas de les Constitucions de Pau i Treva. Contràriament, a l'hora d'estipular que en tota la terra no poden haver-hi oficials que no siguen «indígenes», s'utilitza, sense cap problema, el mot «*cathalanum*». És a dir, el rei no pot parlar de Catalunya però sí que ho fa, reiteradament, dels catalans com a col·lectivitat diferenciada.[323]

Amb el regnat de Pere el Catòlic (1196-1213), les evidències documentals al respecte no canvien massa. Al seu diplomatari, l'ús de «Catalunya» no és molt més freqüent que amb el seu predecessor. Catalunya acostuma a aparèixer junt amb a Aragó, com en un document de l'any 1197, quan apareix «*Petro rege in Aragone et in Catalonia*».[324] Així mateix, en un plànol més retòric o historiogràfic, en les *Gesta comitum Barchinonensium* no apareix el nom de «Catalunya» ni en la narració dels fets durant el regnat d'Alfons el Cast ni en la del rei Pere el Catòlic, completada, aquesta darrera, en l'any 1214.[325] Siga com siga, sembla que en la historiografia que s'ha centrat en la qüestió del corònim de «Catalunya» existeix un cert acord a assenyalar l'etapa final del regnat d'Alfons el Cast i l'inici del regnat de Jaume I com les dècades claus en l'evolució del corònim i en la percepció – especialment entre les elits socials – d'una certa unitat d'interessos i de compartir una mateixa comunitat jurídica i territorial que pot dir-se «Catalunya», tot equiparant-la al significat del corònim «Aragó», és a dir, «regne d'Aragó», com espai delimitat i concret, amb tota una sèrie de

[320] BARRACHINA, Jordi, MESTRE I CAMPI, Jesús, *Art. Cit.*, p. 65; SALRACH, Josep M., «Catalunya i els catalans…», pp. 47-50.
[321] SÁNCHEZ CASABÓN, Ana Isabel, *Op. Cit.*
[322] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, pp. 143-144.
[323] *Ibidem*, p. 144.
[324] ALVIRA CABRER, Martín, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, Testionios y Memoria Histórica*, 6 vol., Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2010, doc. 96. Vegeu més exemples en un sentit semblant a CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya...*, pp. 146-147.
[325] Cingolani, un dels principals estudiosos de les *Gesta*, assenyala dues exempcions: un afegit del 1217, on s'assenyala que, a causa de la minoria del rei, Sanç va ser procurador in «*Cathalaunia*», i l'altre oncle, Ferran, a Aragó [XV, 1]; escrit en 1270, sobre l'expedició a Mallorca, s'hi diu que hi moriren «*multi nobiles viri de Catalonia et Aragonia*» [XV, 6], *ibidem*, pp. 148-149.

trets culturals, lingüístic, jurídics i polítics. En aquest sentit, també jugaria un pes destacat en el procés de consolidació de Catalunya com a espai unificat, sobre el qual el rei d'Aragó estén la seua sobirania, la concepció de la família, del llinatge reial, com a representants de tota la terra, seguint la línia traçada en el seu moment per l'abat Oliba en relació amb el comtat de Barcelona. Seria a la cúria d'Alfons el Cast on es començaria a construir la ideologia del Casal del Barcelona. Els avantpassats del monarca, tant de la família aragonesa com de la família barcelonesa, passen a formar part d'un únic bloc genealògic, traslladant-se aquesta concepció, així doncs, als relats sobre el passat. De fet, a les *Gesta*, la forma en què es narra la unió entre Aragó i Barcelona no és diferent de l'emprada per a referir-se a la unió amb els comtats de Besalú o de Cerdanya.[326]

Així doncs, en el pas del segle XII al segle XIII, les diverses cròniques circulant pels cercles de poder, com les – ja mencionades – *Gesta comitum* o el *Status Yspanie a principio usque nunc*, una adaptació de la *Historia de rebus Hispanie* de Rodrigo Jiménez de Rada, arquebisbe de Toledo, comencen a posar de manifest la consolidació de corònim Catalunya com a «substitució» d'allò que pretèritament era referit com a comtat de Barcelona, terres del comte de Barcelona, etc. Aquesta transformació ha estat vista com un indici d'una clara consciència d'identitat col·lectiva, tot i que amb certs límits socials – ¿només entre les elits socials? – i límits geogràfics – ¿amb quina vigència més enllà del comtat de Barcelona?[327] Una primera identitat catalana que, indubtablement, seria alimentada a través d'altres identitats subordinades, en aquest cas aquelles de naturalesa urbana o ciutadana, que, altrament, també comencen a fer acte de presència en la documentació de principis del segle XIII, amb especial protagonisme – com és lògic – de la ciutat de Barcelona, però també de Lleida i Tortosa.[328] Per exemple, al pròleg dels *Costums de Tortosa* es recordaria obertament la conquesta de la ciutat per part del comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, l'any 1148, i de com la ciutat «fo per él tornada a mans de cristians e a la fe catòlica».[329] Unes identitats municipals que tindrien la seua raó de ser en l'assoliment de privilegis – que després passaven a conformar grans compendis legals, com el famós *Llibre verd* de Barcelona – i la seua posterior justificació i legitimació.

[326] *Ibidem*, pp. 151-153.
[327] *Ibidem*, pp. 156-157.
[328] SERRAHIMA BALIUS, Pol, «Literatura històrica i retòrica municipal a la Barcelona baixmedieval», *Barcelona: quaderns d'història*, 20, 2014, pp. 29-57.
[329] *Costums de Tortosa*, a cura de MASSIP I FONOLLOSA, Jesús, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, p. 1.

Justificació i legitimació serien, precisament, dos dels principals objectius que tindrien les principals cròniques medievals del moment. És, de fet, al regnat de Jaume I (1213-1276), molt especialment en les seues darrers dècades, quan la cronística produïda – amb especial menció a la primera de les quatre grans cròniques de la literatura catalana, *El llibre dels fets* – obliga a qüestionar-se sobre la consistència dels seus discursos i, sobretot, sobre la penetració i l'arrelament de les identitats nacionals que en elles es projecta. Sesma Muñoz, en referència a aquesta qüestió, va considerar que:

> «*[...] ni se había organizado un espacio nacional ni, muchísimo menos, en este espacio se había conseguido imponer una conciencia que expresara el sentimiento de unidad compartido por toda la población, a través de unos lazos comunes, derivados de una vaga identidad de manifestacions históricas, culturales, económicas o políticas*».[330]

Contràriament, com assenyala Cingolani, el testimoni de les cròniques ens obliga, com a mínim, a replantejar-nos aquest neguit tan contundent. Els cronistes de principis del segle XIII ens presenten, ens descriuen, un panorama en què la identitat catalana, com a entitat col·lectiva autònoma respecta de la monarquia, apareix com a plenament definida i segura – una altra qüestió és Catalunya com a «Estat», com veurem més endavant. Ara, fem nostra la reflexió de Cingolani: ¿quina realitat ens estan oferint els cronistes? ¿Són merament construccions abstractes, totalment allunyades de la realitat social del seu moment, com a artefacte literari, a causa de la necessària dosi d'idealització que porta implícita l'escriptura d'una crònica? ¿Corresponen, al contrari, a la plasmació d'idees i sentiments personals dels autors? ¿Plasmen per escrit una realitat subjectiva, la de les identitats, percebuda pels mateixos cronistes?

2.3.2. L'aparició de la consciència idiomàtica i nacional aragonesa

Com ja s'ha assenyalant, seguint la tesi exposada per Guillermo Tomás Faci a la seua extraordinària aportació sobre la història de la llengua aragonesa,[331] la redacció dels «*Fueros*» de 1247 és la primera manifestació metalingüística datada i conservada que, per la seua intencionalitat explícita, permet referir-se a ella obertament com a «llengua

[330] SESMA MUÑOZ, José A., *Art. Cit.*, p. 247.
[331] TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit.*, p. 54.

aragonesa». Més enllà de l'anàlisi lingüística d'aquest text, allò que revesteix més interès de cara al nostre objecte d'estudi és la difusió que aquest corpus legal va tenir arreu del regne d'Aragó, és a dir, entre el conjunt dels aragonesoparlants. La seua difusió, així doncs, des del precís moment de la seua redacció, sembla que va ser total. La circulació dels «*Fueros*» en aragonès, de nord a sud del país, va anar reemplaçant progressivament tots i cadascun dels costums locals de les diverses comarques aragoneses. ¿Quines evidències tenim en aquest sentit? Certament, ben poques. La reforma de l'any 1300, que veurem a continuació, i la fixació del text legal amb la impremta en el 1476, moment en què el procés de castellanització a Aragó ja s'havia accentuat especialment, ha impedit la conservació d'exemplars. Per tant, l'anàlisi o la valoració no pot fer-se des d'una perspectiva quantitativa, al pes. En canvi, sí que pot fer-se des d'una perspectiva qualitativa.

Un dels pocs exemplar conservats pels atzars de la història és el de l'ajuntament de Miravet de la Sierra (Maestrazgo),[332] petita localitat al sud d'Aragó, que evidencia la repercussió que va tenir en el seu moment el codi foral aragonès, escrit en aragonès, en tots els racons del regne, no només en les principals ciutats i nuclis de població urbans, sinó també a les viles i llocs més menuts, com és aquest cas de la Serrania de Terol.[333] Si una població com Miravet de la Sierra comptava amb un exemplar dels «*Fueros*» no és forçar extraordinàriament la imaginació pensar que totes o una gran majoria de les ciutats, viles i aldees del regne d'Aragó comptaven amb la seua corresponent còpia, ni tampoc els usos que corpus legals com aquests tenien per part de notaris, juristes, jutges i governants per a orientar llurs oficis, entre els quals destaca la lectura pública de certs articles quan era obligatori justificar certes accions. La projecció de la llengua aragonesa sobre la població receptora implica dos fenòmens diferents que al seu torn es presenten interrelacionats i intercomunicats: d'una banda, la comunicació pública per part de les autoritats en una llengua que és intel·ligible per la població receptora i, d'altra banda, la formació d'un model estàndard, per sobre de les diverses varietats dialectals encapsulades dins de les fronteres del regne, que, en darrera instància, acaba reforçant el sentiment idiomàtic de pertinença a una comunitat lingüística que va més enllà de l'àmbit local. Aquest model de llengua, unificada i consolidada sota el nom de «llengua aragonesa», s'ha d'emmarcar i comprendre

[332] GARGALLO MOYA, Antonio, *Los Fueros de Aragón según el manuscrito del Archivo Municipal de la Sierra (Teruel)*, Saragossa, Anubar, 1992.
[333] TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit.*, pp. 60-61.

dins del context polític de finals del segle XII i al llarg del segle XIII, com és el de la consolidació del regne d'Aragó com a comunitat política dins de la Corona d'Aragó des del 1134.[334] La coexistència amb el món català a partir de llavors, dins de l'àmbit supraregnícola que representava la Corona, generaria una dicotomia i una alteritat política – regne d'Aragó/ comtat de Barcelona-principat de Catalunya – però, també, cultural i idiomàtica – aragonesos/ catalans – que reforçaria els trets etnoculturals propis i, per extensió, la consolidació d'una identitat nacional aragonesa.

Tomás Faci empraria el concepte «ideologia lingüística» per a referir-se a aquesta reafirmació idiomàtica que es produeix al regne d'Aragó al llarg del segle XIII.[335] Reafirmació que no només constatem per la conservació de documentació escrita completament en aragonès, sinó per l'aparició de les primeres referències escrites del nom de la llengua com a «llengua aragonesa». Una de les primeres identificades es produeix, precisament, en el context de l'edició dels «*Fueros*» de 1247. El bisbe Vidal de Canelles seria l'encarregat de la composició del corpus foral pròpiament dit i, a més a més, d'un llarg comentari en el qual explicar i interpretar l'aplicació del citat codi, que acabaria adoptant el títol de *Vidal Mayor*. Seria en aquesta digressió jurídica on s'al·ludeix explícitament al «lengoage de Aragón». El fragment complet diu:

> «*Tanto son las palavras estranias del latín, o encara tantes son estranias del lengoage de Aragón, que non pueden ser espuestas aqueillas palavras rafez en latín si non por palavras que son dites acerqua d'aqueillas, nin los que fablan en su romans pueden entender allí si non fueren mayestrados por sotil enseynnança*».[336]

Segons els plantejaments de Roger Wright, aquestes manifestacions de consciències idiomàtiques només poden donar-se per «una decisió deliberada presa per un grup poderós de parlants», quelcom que «és més factible que succeïsca en temps de reafirmació nacional».[337] En efecte, un fenomen, el de les manifestacions de consciències idiomàtiques particulars, que no només s'observa al regne d'Aragó, sinó també en altres senyories de la

[334] LALIENA, Carlos, «La metamorfosis del Estado feudal…», pp. 65-97.
[335] TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit.*, p. 64.
[336] TILANDER, Gunnar, *Traducción aragonesa de la obra 'In excelsis dei Thesauris' de Vidal de Canellas,* Lund, Ohlssons, 1956, pp. 521-522. Cita recuperada per TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit.*, p. 65.
[337] WRIGHT, Roger, «Periodization» a LEDGEWAY, Adam *et alii* (ed.), *The Cambridge History of the Romance Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, pp. 107-124.

península Ibèrica, com succeeix igualment al regne de Castella, on s'ha constatat les primeres referències al «*lenguaje de Castilla*» durant el regnat d'Alfons X (1252-1284), al mateix temps que s'enfortien les estructures institucionals castellanes i es reafirmava la llengua castellana com a llengua culta més o menys homogènia.[338] De fet, no és un fenomen particular de la península Ibèrica, ja que a l'altra banda dels Pirineus s'han identificat processos idèntics coetanis, com és el de la noció de «*lenga d'oc»* i «Occitània», que es consoliden a mitjan segle XIII. En aquest cas, a diferència de l'aragonès o del castellà on tenim estructures regnícoles que articulaven el domini idiomàtic, és la noció d'alteritat respecte dels veïns del nord, és a dir, del món francòfon, la que va permetre la presa de consciència lingüística.[339] Tornant a la Corona d'Aragó, les primeres al·lusions explícites a la llengua catalana identificades les trobem a les *Regles de trobar*, escrites en la darrera dècada del segle XIII, on també apareixen referències a la llengua francesa, al provençal, al gallec i al sicilià. Efectivament, Jofré de Foixà, autor de les *Regles*, empra el terme «catalanesc» per a referir-se a la llengua parlada pels catalans i, així, diferenciar-la d'altres llengües pròximes: «Si tu trobes en cantar provençals alcun mot que hi sia francès o catalanesc [...]».[340] «Catalanesc», una forma de referir-se a la llengua catalana que, com veurem més endavant en el present treball, acabaria per consagrar-se definitivament de la mà del cronista Ramon Muntaner.[341]

[338] WRIGHT, Roger, «La prehistoria del español escrito y el *zeitgeist* nacionalista del siglo XIII» a DEL VALLE, José (ed.), *Historia política del español: la creación de una lengua*, Madrid, Aluvión Editorial, 2016, pp. 37-50. RIVAS, Elena, «As políticas lingüísticas no reino de León-Castela» a BOULLÓN, Ana Isabel, *Na nosa lyngoage galega: a emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Gallega, pp. 227-244.

[339] BICHURINA, Natalia, COSTA, James, «Nommer pour faire exister: l'épineuse question de l'oc» a ELOY, Jean-Michel (ed.), *Le nom des langues IV: Nommer les langues romanes*, Lovaina, Peeters, 2016, pp. 184-201. Sobre el cas de la llengua italiana, vegeu: MULJACIC, Zarko, «Perché i glottonimi 'linguaggio italiano', 'lingua italiana' (e sim.) appaiono per idicare 'oggetti' reali e non soltant auspicati molto più tardi di altri termini analoghi che si riferiscono a varie lingue gallo e ibero-romanze?», *Cuadernos de Filología Italiana*, 4, 1997, pp. 253-264.

[340] FERRANDO, Antoni, NICOLÁS AMORÓS, Miquel, *Op. Cit*., p. 103.

[341] Sobre la dualitat lingüística de la Corona d'Aragó, des del mateix moment de la seua unió, en 1137, vegeu l'estudi introductori de Mateu Rodrigo Lizondo a la seua col·lecció documental de la cancelleria dels reis d'Aragó: RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291-1420)*, València, Publicacions Universitat de València, 2013, pp. 53-87.

CAPÍTOL III

LES IDENTITATS NACIONALS A LA CORONA D'ARAGÓ DEL SEGLE XIII

«Cavallers de Catalunya! Catalans! Fe que devets a Déu, membra-us qui és vostre senyor, car hui és mester que tal cosa façam, que tot lo món parle del bé que nós farem».

Jaume I, *El Llibre dels Fets*.[342]

«Aragó, Aragó! Via sus!».

Bernat Desclot, *Crònica*.[343]

3.1. EL MARC POLÍTIC A INICIS DEL DOS-CENTS

Les darreres dècades del segle XII i les primeres del segle XIII venen marcades, a la recent nascuda Corona d'Aragó, per l'aparició d'importants canvis que, al remat, resultaren fonamentals i determinants en l'esdevenir històric de les terres que llavors conformaven la senyoria dels reis d'Aragó i, per descomptat, en la naturalesa de les identitats nacionals que s'hi desenvoluparen. Amb interessos semblants i simultanis a una banda i l'altra dels Pirineus, és a dir, a la frontera amb el món occità i a la frontera amb el món andalusí, Alfons el Cast encetaria un projecte polític d'expansió que trobaria el seu fracàs amb la mort en combat del rei Pere el Catòlic, a la batalla de Muret, l'any 1213.[344] La principal conseqüència d'aquest esdeveniment, assenyalada tradicionalment per la historiografia, seria la renúncia definitiva de les aspiracions polítiques catalanoaragoneses sobre el Llenguadoc i la resta d'Occitània, en gran mesura per l'aliança contreta entre el regne de França, en clar procés expansiu, i el papat, que representava una tanca difícil d'abordar.[345]

[342] *Les Quatre grans cròniques. Llibre dels feits del rei en Jaume*, a cura de SOLDEVILA, Ferran, vol.1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 438.
[343] *Les Quatre grans cròniques. Crònica de Bernat Desclot*, a cura de SOLDEVILA, Ferran, vol.2, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008, p. 239.
[344] GUINOT, Enric, «La Corona d'Aragó en els segles XII i XIII» a BELENGUER, Ernest, GARÍN, Felipe V., *La Corona d'Aragó. Segles XII-XVIII*, València, Generalitat Valenciana, 2006, pp. 23-58.
[345] FERNÁNDEZ-CUADRENCH, Jordi, «L'Estat que no va ser: catalans i occitans entre els segles VIII-XIII. A propòsit del vuitè centenari de la batalla de Muret», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 25, 2014, pp. 47-85.

Igualment, al mateix temps que la política expansionista de la monarquia aragonesa girava progressivament cap al seu front meridional, vers al-Andalus, la transició entre el segle XII i el segle XIII vindria acompanyada per la construcció institucional interna al regne d'Aragó i al comtat de Barcelona, la consolidació de l'ordre feudal i la seua plena jerarquització vassallàtica, així com els passos cap a un primer estat embrionari d'un poder monàrquic cada vegada més centralitzat.[346] Aquest enfortiment del poder regi, vindria de la mà, majoritàriament, del primer desplegament dels nuclis urbans que, al seu torn, esdevindria clau en la consolidació del poder regi per sobre de la resta de la noblesa. Seria una classe social en constant ascens, la classe burgesa i mercantil, qui, a partir d'aquests moments, començaria a controlar els principals òrgans de govern municipal.[347] Barcelona, així doncs, destacaria com el principal nucli urbà de la corona, gràcies, en gran part, a la projecció marítima i mediterrània de la seua burgesia mercantil. De la mateixa forma, nuclis urbans com Perpinyà, Tortosa i Lleida també contribuirien al major protagonisme del comerç com activitat econòmica de primer ordre entre les incipients societats urbanes. Al regne d'Aragó, per la seua banda, Saragossa i Jaca destacarien com els nuclis més destacats, en aquest cas, però, gràcies al comerç terrestre.

Des de l'òptica internacional, els regnats d'Alfons el Cast i Pere el Catòlic, és a dir, l'arc cronològic que abasta des del 1162 fins el 1213, ha estat considerat per la historiografia com «l'època occitana» de la Corona d'Aragó, atès que els seus actius polítics més importants, des de la mateixa corona, passant per la noblesa laica i eclesiàstica fins als principals llinatges comercials, es trobaven molt més interessats i involucrats en les realitats polítiques, culturals i econòmiques dels territoris que restaven al nord dels Pirineus que d'allò que passava al sud de les seues fronteres, a les societats alienes a la cristiandat llatina, com és el cas del Xarq al-Andalus.[348] El domini catalanoaragonés sobre Occitània, com assenyala Enric Guinot, hauria estat de naturalesa eminentment feudal, això és, certament volàtil i

[346] GUINOT, Enric, «La Corona d'Aragó en els segles XII i XIII…», p. 28.
[347] NARBONA, Rafael, «Algunas reflexiones sobre la participación vecinal en el gobierno de las ciudades de la Corona de Aragón (ss. XII-XV)», *Res Publica: revista de filosofía política*, 17, 2007, pp. 113-150.
[348] GUICHARD, Pierre, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (Siglos XI-XIII)*, Madrid-València, Biblioteca Nueva-Publicacions de la Universitat de València, 2001, pp. 145-165. El regnat d'Alfons el Cast, en tot cas, es va caracteritzar per la consolidació de les fronteres al sud del regne d'Aragó i al sud de Tortosa, a la Catalunya Nova, a través de nous assentaments feudals i colonitzacions camperoles. Un dels exemples més importants és la fundació de la ciutat de Terol, en 1171. També és cert que la iniciativa d'aquestes operacions fronteres va recaure en mans de la noblesa i dels coneguts com «*concejos*», conformats per cavallers i peons amb certa autonomia, GUINOT, Enric, «La Corona d'Aragó en els segles XII i XIII…», p. 29.

obert al joc d'aliances per part de la noblesa indígena que, segons l'ocasió, retia fidelitat al comte de Tolosa o al rei d'Aragó, així com als repartiments i herències per part de la mateixa casa reial que contribuïren decididament a la fragmentació i alienació de comtats i vescomtats al llarg de tota la Provença i el Llenguadoc.[349]

La mort prematura d'Alfons el Cast a Perpinyà l'abril del 1195, s'ha vist per part dels estudiosos com una aturada en el procés de construcció de la Corona d'Aragó, especialment per la brevetat del regnat del seu hereu, el rei Pere el Catòlic (1195-1213). Un monarca que, malgrat algunes puntuals participacions en la frontera amb al-Andalus i a la, sempre coneguda, batalla de les Navas de Tolosa, en juny del 1212, passaria a la història per trobar-se immers dins d'un conflicte, a primera vista, de connotacions religioses, com va ser la convocatòria de croada per part del papa Innocenci III sobre els càtars que, precisament, vivien en gran part de senyories que es trobaven sota la influència del monarca aragonès, però que, realment, amagava tota una sèrie d'interessos polítics per part de la monarquia francesa a l'hora de sotmetre la noblesa occitana i, així, estendre la influència capeta sobre el conjunt d'Occitània. Aquestes aspiracions territorials, com és lògic, entraven en conflicte amb el domini feudovassallàtic del rei Pere, qui, a principis de l'any 1213, rebria l'homenatge de fidelitat per part dels comtes de Tolosa del Llenguadoc, Foix, Bearn i Cominges, tot involucrant-lo en la defensa armada de llurs territoris front els exèrcits croats i francesos.[350] El resultat és ben conegut: en setembre del mateix any, a les portes de les muralles de Muret, el rei Pere el Catòlic moria en combat junt amb nombrosos membres de la noblesa més fidel a la corona, posant així punt i final a la projecció occitana d'una monarquia que, amb la mort del seu monarca, quedava en una posició d'extrema debilitat, amb l'hereu al tron, sent encara un infant de 4 anys, captiu per aquell, Simó de Montfort, qui precisament havia contribuït a la mort del seu pare. Seria a la primavera de 1214 quan el Papa lliuraria el rei infant al mestre de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó perquè fos educat sota la seua custòdia fins que arribés a una edat adulta suficient com per a fer-se amb les regnes del tron d'Aragó, vacant des de la mort del seu predecessor.

[349] GUINOT, Enric, «La Corona d'Aragó en els segles XII i XIII…», p. 30.
[350] GRAU TORRAS, Sergi, «'Lo pus franch rey' Pere el Catòlic i la qüestió de l'heretgia a Catalunya (1196-1213)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 87, 2014, pp. 135-190; BENITO, Pere, «El projecte occità de Pere el Catòlic» a SALRACH, Josep M., *Naixement de la nació catalana: orígens, expansió, segles IX-XIV*, Barcelona, Enclopèdia Catalana, 2017, pp. 134-138.

Aquest seria, així doncs, l'inici del regnat de Jaume I (1213-1276), un dels períodes amb més significació i més transcendència de la història de la Corona d'Aragó: constructor de dos regnes – el de Mallorca i el de València – que s'incorporarien als dos estats fundacionals – Aragó i Catalunya – , promotor d'un nou poder reial basat en la recuperació del dret comú, creador del nou espai polític que representaven els governs municipals de les grans ciutats i autor – que no escriptor – de la primera de les quatre grans cròniques de la literatura catalana, per mencionar només alguns dels fets principals del regnat més longeu de la història de la monarquia catalanoaragonesa.[351] Els primers anys, inevitablement, venen marcats per la inestabilitat i les dificultats lògiques d'un poder monàrquic que té per rei un xiquet. Per això, durant els primers anys la corona va estar en mans d'un grup de nobles, al capdavant del qual trobem l'oncle del rei, l'infant Sanç, comte del Rosselló. Aquesta realitat, des de ben aviat, es mostraria inviable per les disputes internes entre els grans barons catalans i aragonesos, ansiosos per aprofitar la conjuntura de «buit de poder» i traure un rèdit personal. L'absència del rei tindria com a resultat l'enfortiment de l'autonomia de la noblesa respecte de l'autoritat règia, fent pràcticament impossible els intents de celebració d'assemblees per part de la corona. Només amb un Jaume I adolescent començaria a redreçar-se la situació, especialment amb les primeres iniciatives de reforçament de la seua imatge i posició respecte de la noblesa, com el fracassat setge de Peníscola, en el 1225, en el qual encara es faria patent la manca de col·laboració militar per part dels principals barons.[352]

De fet, sovint s'han vist i s'han explicat les conquestes de Mallorca i València com projectes de la corona amb l'objectiu de «domar» una noblesa que no acabava de reconèixer la preeminència política de la figura règia. Altres, però, han assenyalat també la conjuntura històrica existent a la dècada dels anys vint del Dos-cents a al-Andalus i, molt especialment, a la regió del Xarq al-Andalus, com a detonant de l'expansió final per part de Jaume I. La

[351] GUINOT, Enric, «La Corona d'Aragó en els segles XII i XIII…», pp. 39-40. Sobre el regnat de Jaume I existeix una bibliografia pràcticament impossible d'abordar en la seua totalitat. Això no obstant, fou arran del vuitè aniversari del seu naixement, a l'any 2008, quan es produïren les monografies més completes sobre aquest període tan transcendental en la història de la Corona d'Aragó: FURIÓ, Antoni, *El rei conqueridor: Jaume I*, Alzira, Bromera, 2007; CINGOLANI, Stefano M., *Jaume I: història i mite d'un rei*, Barcelona, Edicions 62, 2007; BELENGUER, Ernest, *Jaume I a través de la història*, València, Publicacions Universitat de València, 2009; FERRER I MALLOL, Maria T. (Coord), *Jaume I: commemoració de VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011; NARBONA, Rafael (Coord), *Jaume I i el seu temps 800 anys després: encontres acadèmics de Castelló, Alacant i València, actes*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2012; SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I*, Barcelona, Base, 2017.

[352] SOLDEVILA, Ferran, *Els primers temps de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1968.

situació interna de rebel·lió, protagonitzada per sectors clànics musulmans locals contra l'imperi almohade, provocaria el col·lapse del poder central musulmà, obrint-se, així doncs, una finestra d'oportunitat a la cristiandat llatina, de la mà de la Corona d'Aragó, a través de la qual estendre les seues fronteres.[353] La convergència, d'una banda, d'aquesta situació de feblesa per part dels poders polítics a la zona del Xarq amb, d'altra banda, el creixent pes de les classes burgeses mercantils de la Corona d'Aragó, especialment les catalanes, donaria com a resultat l'inici de la campanya i expedició militar sobre l'illa de Mallorca. Ciutats com Tortosa, Tarragona i, per descomptat, Barcelona, serien les grans interessades a donar suport a aquesta aventura que, en el cas d'acabar bé – com així fou, per als seus interessos – posaria punt i final a la conflictivitat marítima que havia marcat les darreres dècades amb la marina andalusina, obrint-se, d'aquesta forma, les rutes marítimes de la Mediterrània occidental. La noblesa, principalment catalana, també hi jugaria el seu paper, després de comprometre's, en desembre de 1228, a col·laborar militarment amb el rei a canvi, això sí, d'una bona suma de botins en forma de feus.

3.2. LA CONSOLIDACIÓ D'UNA MONARQUIA BINACIONAL: CATALANS I ARAGONESOS AL S. XIII

Stefano M. Cingolani assenyala el segle XIII com el moment clau en el desenvolupament de dos processos històrics claus en la formació nacional catalana. D'una banda, les primeres mostres clares i explícites a les – escassíssimes – fonts coetànies d'una primera consciència d'identitat territorial, que començava a ser apel·lada amb el nom de «Catalunya», i d'una consciència nacional dels catalans com a comunitat humana particular, independent de la nissaga comtal; d'altra banda, la vinculació per part de la monarquia, juntament amb la voluntat d'afirmació de la seua autoritat, amb el conjunt del territori català, independentment del títol de comte de Barcelona.[354] Una de les evidències d'aquests canvis, recuperada per Cingolani, és el canvi identificat entre la primera redacció de les *Gesta Comitum Barchinonensium*, en la dècada dels anys vuitanta del segle XII, i la seua traducció al català, realitzada possiblement gairebé un segle després, cap a 1268-1269, i encomanada pel rei Jaume I, a l'hora de referir-se a l'origen de Guifré d'Arrià, pare de Guifré el Pilós. En el primer cas, el text diu que era natural d' «*Arrianum, que est sita in territorio*

[353] BARTLETT, Robert, *Op. Cit.*
[354] CINGOLANI, Stefano M., *La formación nacional de Catalunya…*, pp. 156-158.

Confluente», mentre que en la traducció catalana trobem: «del castel d'Arrià, que és en Catalunya, e·l territori de Comflent».[355]

En efecte, tot apunta que els primers 50 anys del regnat de Jaume I van ser fonamentals, claus, en la consolidació definitiva de la identitat nacional catalana i aragonesa. Dues identitats que, paradoxalment, es retroalimentaren mútuament i es consolidaren, com imaginaris diferents i particulars, a través de l'oposició i del fenomen d'alteritat que des de la unió dinàstica a mitjan del segle XII s'hi va produir entre totes dues. Un procés d'alteritat dins del qual jugaria un paper determinant la llengua, la catalana i l'aragonesa respectivament, a l'hora de consolidar els marcadors culturals que diferenciarien les dues comunitats humanes que conformaren la Corona d'Aragó, ja que a finals del segle XII i principis del XIII, els elements institucionals o jurídics, com poden ser les fronteres, encara no s'havien desenvolupat suficientment.

¿Quina penetració social tingueren aquestes identitats entre el gruix de la població? És una qüestió certament difícil de constatar a finals del segle XII i durant tot el segle XIII, especialment entre les classes populars, alienes al poder. La raó d'aquesta dificultat és, indubtablement, l'escassetat de la documentació, de les fonts històriques disponibles, per a aquests moments tan primerencs. Lluny de plantejaments modernistes, que consideren impossible que en societats preindustrials poguessen desenvolupar-se consciències col·lectives, imaginaris col·lectius de tall nacional, considerem que les societats cristianes a la Corona d'Aragó del segle XIII, i, per extensió, del conjunt de la cristiandat llatina, hagueren de comptar amb consciències col·lectives – no sols religioses, que s'han assumit amb naturalitat de forma atemporal – que apel·lassen a realitats tangibles en la quotidianitat: com la parla – insistim en la idea tomista de «nació» d'aquests moments arreu d'Europa – els costums o les vestimentes, certament factibles entre el gruix majoritari de la població cristianda a l'hora d'identificar-se col·lectivament, «nacionalment», amb altres individus, fins a realitats polítiques molt més reduïdes i acotades a estrats socialment molt més elitistes. La nostra proposta, per tant, no és qüestionar-se si un obrer de Barcelona o una flequera de Jaca de principis del segle XIII tenia consciència nacional, sinó com es manifestava aquesta identitat en individus que no necessàriament havien de tenir coneixement de l'evolució dels discursos i la retòrica que es conformava en les principals escrivanies i cancelleries del país.

[355] *Ibidem.*

És ací on trobem la gran tanca – difícilment franquejable – de les societats preindustrials a diferència de les contemporànies identitats nacionals.

El que és evident, a la llum de les recerques publicades, és que a finals del regnat de Jaume I i al llarg del regnat de Pere el Gran (1276-1285), les identitats catalanes i aragoneses estaven ja plenament consolidades i, a més a més, començaven a presentar símptomes d'una penetració social gairebé completa entre les poblacions cristianes. A tal efecte, Cingolani ha assenyalat tota una sèrie de processos històrics que ajuden a entendre aquesta consolidació i aquesta penetració, ja en la segona meitat del segle XIII.[356]

La no unió del regne d'Aragó amb el comtat de Barcelona amb la unió matrimonial entre Peronella i Ramon Berenguer IV, tot respectant la independència jurídica de cada part, en lloc de portar endavant un procés d'unificació territorial, va afavorir, indubtablement, la consolidació de dues comunitats nacionalment diferenciades, dins de la qual va jugar un paper central la diferenciació política d'ambdós mons. Aquesta diferenciació encara es faria més evident amb els processos d'expansió de la Corona d'Aragó al llarg del segle XIII, amb la formació del regne de Mallorca i, sobretot, el regne de València. En aquest darrer cas, precisament, seria on les pulsions entre les poblacions aragoneses i les catalanes arribarien a cotes d'intensitat especialment altes, concretament com a conseqüència del conflicte foral que existiria al regne de València fins a ben entrat el segle XIV, dins del qual una minoria de noblesa aragonesa tractaria de reivindicar la vigència de les lleis forals aragoneses dins de les seues senyories al regne de València, front a unes ciutats de reialenc, majoritàriament controlades per poblacions burgeses i mercantils d'origen català, que defensarien la territorialització total dels Furs de València.[357]

[356] *Ibidem*., pp. 159-160.
[357] *Ibidem*, pp. 161. En aquest conflicte foral, de reivindicació dels Furs de València com a llei general per al conjunt del regne de València en detriment d'altres corpus legislatius forans, Vicent Baydal ha situat l'origen de la identitat valenciana, com a resultat d'aquestes reivindicacions per part de les elits polítiques valencianes. Vegeu: BAYDAL, Vicent, *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250 – c. 1365*), Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Tesi Doctoral Inèdita, 2011. Agustín Rubio Vela, per la seua banda, també va dedicar una part important de la seua recerca sobre la identitat valenciana baixmedieval a aquest conflicte. Vegeu: RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit.*, pp. 147-195. Tot i que en el següent capítol de la tesi prestarem molta més atenció a la transcendència identitària d'aquest conflicte, voldríem aprofitar aquestes línies per a preguntar-nos fins a quin punt, seguint aquesta dinàmica d'alteritat entre la identitat catalana i l'aragonesa des del mateix moment de la formació dinàstica de la Corona d'Aragó, el conflicte foral valencià no va contribuir a accentuar les diferències entre aragonesos i catalans, ara sobre un nou escenari i un nou terreny de joc, com era el regne de València.

És, precisament, durant el regnat de Jaume I, quan la divisió entre Aragó i Catalunya, en termes identitaris, es materialitza. El naixement de l'infant Pere el 1240, va portar al monarca a dictar un nou testament, a principis de l'any 1242. Segons marcava la tradició, el patrimoni que havia heretat Jaume I de son pare, de Pere el Catòlic, açò és, Aragó i Catalunya – més el comtats de la Ribagorça, Urgell i la Vall d'Aran – no podien ser «fragmentats» o «repartits», havien de ser llegats conjuntament al primogènit, mentre que la part que aportava el monarca com a patrimoni guanyat, és a dir, el regne de Mallorca i el regne de València, podien ser assignats segons la seua voluntat. Així les coses, en la disposició testamentària del 1242, Aragó i Catalunya quedaven en mans del primogènit, d'Alfons, mentre que el patrimoni de conquesta – València i Mallorca – i el d'herència materna – Montpeller – constituïen el lot de l'infant Pere. No obstant això, aquesta repartició no perduraria massa en el temps, ja que en maig del 1243 va nàixer l'infant Ferran, per això, en desembre del mateix any, estant a Daroca, Jaume I va limitar el lot patrimonial del primogènit al regne d'Aragó, l'infant Pere, per la seua banda, rebia Catalunya i, finalment, el jove Jaume rebia les terres guanyades a l'islam, València i Mallorca.[358]

La fragmentació de la Corona d'Aragó, això no obstant, no quedaria ací, ja que encara en la mateixa dècada, Jaume I disposaria un nou repartiment. Del seu matrimoni amb Violant d'Hongria encara van nàixer dos fills més. Mentre el més petit, Sanç, va ser destinat a la carrera eclesiàstica, arribant a arquebisbe de Toledo, l'infant Ferran va obligar el monarca a dotar-lo amb una heretat. Ho faria a través del testament signat en 1248, en que l'infant Ferran rebia els comtats del Rosselló i la Cerdanya, així com la senyoria de Montpeller.[359] Quines lectures, en clau identitària, fem de totes aquestes decisions? La concepció patrimonialista de l'Estat que en aquests moments tenia Jaume I el va obligar a respondre a la qüestió: què és Aragó? Què és Catalunya? On situem la frontera entre un territori i un altre? La necessitat de divisió del patrimoni per a poder ser atorgat com a herència als seus fills, Jaume I, implícitament, aprofundia encara més en la dualitat nacional fundacional de la Corona d'Aragó atorgant un regne al seu fill primogènit Alfons i un altre

[358] Sobre la política successòria de Jaume I, vegeu: URGELL, Ricard, «Els fills de Jaume I i la política successòria» a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. I., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, pp. 599-609.
[359] *Ibidem*, pp. 602-603.

a l'infant Pere. Tot i que la frontera encara romandria difosa entre els dos territoris,[360] aquesta voluntat divisòria evidència una diferenciació nacional entre Aragó i Catalunya, entre catalans i aragonesos, que marcaria, indubtablement, el desenvolupament polític d'aquestes dues identitats. La divisió seria estipulada de forma solemne i pública a les Corts aragoneses de Daroca, de l'any 1244, en què Jaume I establiria que «Catalunya» era tota la terra que comprenia entre els rius Salses i el riu Cinca, mentre que el regne d'Aragó anava del riu Cinca fins a Ariza (Comunitats de Calataiud), l'extrem oriental de la Corona d'Aragó. Una delimitació que, en paraules del monarca, també hagué de resultar controvertida per als coetanis, tot i que s'hauria pogut «deduir» d'algunes assemblees de pau i treva celebrades a Barcelona i Tàrrega pels seus predecessors. Trobem ací, per tant, la urgència i la necessitat d'aclarir, en un primer moment, on calia traçar la frontera entre l'àmbit català i l'àmbit aragonés. El text diu així:

> *«Quia super limitibus Cathalonie et Aragonum, licet immerito, a quibusdam minus sane intelligentibus de facto posset dubitatio suboriri, nos itaque Jacobus, Dei gracia rex Aragonum, Majoricarum et Valencie, comes Barchinone et Urgelli et dominus Montispessulani, qui voluntarios labores apetimus, volentes in hac parte omnem disceptacionis materiam amputare, ut omnis scrupulus a cordibus hominum penitus perpetuo subtrahatur, etiam predecessorum nostrorum vestigiis inherentes, comitatum Barchinone cum Cathalonia universa a Salsis usque Cincham ex certa sciencia limitamus, licet limitatio ipsius comitatus et Cathalonie predicte, per pacis et treugue ordinaciones in civitate Barchinone et Terrachone et eciam alibi factas, colligi poterat evidenter. Regnum autem et terram Aragonum a Cincha usque ad Ferizam constituimus et sic volumus limitari, ne ab ista die in antea racione dictorum limitum, aliqua questio inter aliquos oriatur. Predictam itaque limitacionem per nos et nostros habere volumus perpetuam et inviolabilem firmitatem».*[361]

[360] ALANYÀ I ROIG, Josep, «La frontera del Principat de Catalunya amb el regne d'Aragó» a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I,* vol. I., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, pp. 163-191.

[361] Traducció al català: «Sobre els límits de Catalunya i Aragó, encara que injustament, podria sorgir algun dubte de fet per part d'alguns que no entenen del tot bé, nosaltres, Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, de Mallorca i de València, comte de Barcelona i d'Urgell i senyor de Montpeller, els qui busquem voluntàriament treballs, volent en aquest cas esvair tot el tema de la controvèrsia, per tal que tot escrúpol siga del tot eliminat dels cors dels homes per sempre, seguint també els passos dels nostres predecessors, limitem el comtat de Barcelona amb tot Catalunya des de Sales fins a Cinca, amb coneixement cert, tot i que la pròpia delimitació del comtat i de la Catalunya esmentada, es podria deduir clarament a través de les ordres de pau i treva fetes a les ciutats de Barcelona i Tàrrega i també en altres llocs. Establim doncs el regne i la terra d'Aragó des de Cinca fins a Ariza i així volem que quedin delimitats, perquè d'aquest dia en endavant no puga sorgir cap qüestió entre ningú sobre els límits esmentats. Volem, doncs, que aquesta delimitació que establim siga permanent i inviolable per nosaltres i pels nostres successors». *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo I…*, p. 92. El document original ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume I, nº 935.

Aquests processos històrics foren fonamentals en el procés de consolidació de la identitat nacional aragonesa i catalana. Ara bé, ens plantegen un problema si tornem a la qüestió de la filtració social. El vessant jurídic de la unió dinàstica *per se* va tenir, efectivament, grans conseqüències en l'alta política catalanoaragonesa. El conflicte foral al regne de València, igualment, reforçaria el sentiment unitari entre la gran noblesa aragonesa, unida per interessos comuns davant la construcció d'un nou regne, d'un nou Estat, en el qual els privilegis forals aragonesos quedaven exclosos. Però, difícilment, ambdós processos ens poden donar pistes de quina forma van afectar a la realitat més elemental de les identitats nacionals entre el gruix de la població.

Si seguim la tesi de Cingolani, les primeres manifestacions clares de la coexistència i diferenciació d'ambdós imaginaris nacionals les trobem a principis del segle XIII i responen clarament al fenomen de l'«indigenisme». A partir de l'estudi clàssic de Bernard Guenée, sabem que l'indigenisme és un fenomen estretament lligat a la creixent complexitat de l'administració governamental dels majors prínceps de la cristiandat llatina, conseqüència directa de l'enfortiment del seu poder, que tindria com una de les seues manifestacions la sedentarització dels oficials i funcionaris al seus servei. No debades, a la Corona d'Aragó, l'elecció dels funcionaris propis de cada terra – aragonesos per al regne d'Aragó i catalans per al comtat de Barcelona – tindria una primera legislació a principis del segle XIII, amb les constitucions de Pau i Treva de l'any 1214, pel que respecta als oficials catalans. Mentre pot existir la temptació de veure en aquest fet una sort d'hostilitat entre ambdues comunitats, Cingolani, per a aquests primers moments, s'encarregaria d'assenyalar-lo com el resultat natural de l'evolució de dos entramats legislatius diferents, amb el seu dret particular i els seus costums propis, que trobaven en els oriünds, en els membres de la pròpia nació, una mínima garantia d'observació i respecte pel marc legal.[362] Per exemple, a les corts de Barcelona del 1292, el rei Jaume II renovava la concessió que els funcionaris de Catalunya – i també del regne de Mallorca – havien de ser catalans: «*pro eo quia catalani sciunt melius consuetudines et observancias Cathalonie*».[363] O a les Corts de Tarassona de 1283, quan els

[362] CINGOLANI, Stefano M., *La formación nacional de Catalunya…*, p. 161. Ara bé, acceptant aquesta premissa, tampoc no s'ha de descartar que la coexistència de dues comunitats lingüístiques amb els seus propis marcs legals pogués generar sentiments d'animadversió mútua, potser no tant al segle XIII, però sí a partir del segle XIV i molt intensament al segle XV, en què les comunitats polítiques de la corona i les seues institucions polítiques estaven plenament desenvolupades i consolidades. Sobre el sentiment «anticatalà» entre les elits polítiques aragoneses, vegeu: SESMA MUÑOZ, José A., «Estado y nacionalismo...», pp. 263-264.

[363] ABÁRZUZA, Antoni F., CINGOLANI, Stefano M., *Eivissa i Formentera entre dos regnes, 1276-1298. Col·lecció de documents. Edició i estudi,* Eivissa, Consell d'Eivissa-Ajuntament de Santa Eulària des Riu,

representants aragonesos denunciaven davant de Pere el Gran la seua «opressió» com a conseqüència de la manca de respecte per la llei aragonesa per part «*de sus officiales judíos e judgues d'otras lenguas e naciones*» – vegeu, novament, l'equivalència entre «llengües» i «nacions».[364] Trobem, així doncs, un element de vinculació identitària que, sumat al de la llengua i el llinatge, començaria a complementar les percepcions col·lectives de la població cristiana catalanoaragonesa.[365] La progressiva identificació amb el dret propi per part de les comunitats polítiques catalanoaragoneses – primerament les d'Aragó i Catalunya i, posteriorment, les del regne de Mallorca i de València – és la gènesi d'uns dels fenòmens identitaris més transcendentals, a la Corona d'Aragó baixmedieval, que observarem al segle XIV i, molt especialment, al segle XV; allò que Agustín Rubio Vela va identificar com: el particularisme identitari.[366]

Una de les vies que es presenten útils per a poder observar aquesta consolidació de les dues identitats nacionals existents a la Corona d'Aragó del Dos-cents, és l'anàlisi dels registres documentals originats per la celebració de les primeres corts. El renaixement del dret romà a principis del segle XIII i la proliferació d'idees i pràctiques polítiques basades en el poder compartit entre el príncep i la «*comunnitas regni*», així com la major necessitat de recursos monetaris per part de les monarquies – conseqüència de la insuficiència de recursos del patrimoni regi – en plena expansió territorial,[367] són alguns dels fonaments que feren possible la celebració de les primeres assemblees representatives per part dels braços eclesiàstic i militar, així com pels representants de les principals ciutats, viles i comunitats urbanes del país, posteriorment. Tenint com a precedent la cúria règia – que des de feia segles s'havia configurat entorn a la figura del rei d'Aragó, i les assemblees de Pau i Treva, amb la presència preeminent del comte de Barcelona, ambdós casos amb una funció

2021, doc. 155; *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña, Cortes de Cataluña*, vol. 1, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 456 [Pot consultar-se la versió digitalitzada a través del següent enllaç: https://sirio.ua.es/libros/BDerecho/cortes_de_aragon_y_catalunya_tomo_I/index.htm].

[364] GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las Uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, vol. 2, Saragossa, CSIC, 1973, p. 4.

[365] L'apropiació del dret com a element constitutiu d'una identitat nacional en l'Europa del segle XIII és un fenomen certament paradoxal, ja que planteja una contradicció entre els drets locals, siguen a nivell estamental siguen a nivell territorial – com és el cas de la Corona d'Aragó –, i el dret general que una monarquia qualsevol tracta d'imposar sobre el mosaic jurisdiccional propi d'una societat feudal. En aquest aspecte, vegeu: SABATÉ, Flocel, «Municipio y monarquía en la Cataluña bajomedieval», *Historia medieval, Anales de la Universidad de Alicante*, 13, 2000-2002, pp. 6-75.

[366] RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit.*, pp. 241-247.

[367] SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, ORTÍ, Pere (eds.), *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: Els capítols del donatiu (1288-1384)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1997.

preferentment consultiva i assessora – les primeres Corts aragoneses i catalanes al llarg del segle XIII contribuïren, novament, a una accentuació del sentiment, de la consciència, de pertinença a una col·lectivitat humana definida per tota una sèrie de trets culturals i, a partir d'aquest moment, també territorials i polítics. [368] El principi «*quod omnes tangit ab omnibus approbetur*»[369] aniria calant entre els membres i magnats que participaven en aquestes primeres corts fins al punt de sentir-se els representants de la pròpia «terra» i els encarregats de negociar amb el rei els afers que tocaven a l'interés comú del «General d'Aragó». Així doncs, les reunions del rei junt amb el braç militar, l'eclesiàstic i el de les ciutats, com a expressió política de la sobirania compartida característica de la Corona d'Aragó, generaren tota una sèrie de discursos i parlaments, tant per part del rei o de la corona com per part dels diversos estaments, dins dels quals podem identificar elements identitaris que ens permeten entendre les característiques de les identitats nacionals a les quals apel·len, implícitament o explícitament.

La introducció de les ciutats en les primigènies assemblees marca un punt i a banda fonamental en tot aquest procés. El pas de les «*curiae*» a les Corts va fer d'aquestes reunions esdeveniments molt menys freqüents i més solemnes; van perdre el seu esperit original de familiaritat amb el rei; començaren a dirimir-se afers cada vegada més greus, molt sovint relacionats al voltant de la legitimitat del poder regi i, sobretot, va estendre les decisions que s'hi prenien a un àmbit territorial concret, el del «*regnum*». Aquesta darrera connotació, sense menysprear la importància de les primeres, és aquella que més transcendència té des del punt de vista de la consolidació de les identitat nacional aragonesa i catalana. Si bé en els regnes més orientals de la península Ibèrica, també trobem la coexistència en aquests moments de diversos regnes, com el regne de Lleó o el regne de Castella, la celebració de les corts, en l'àmbit castellanolleonés acabaria concentrant-se i centralitzant-se, mentre que en el cas de la Corona d'Aragó, seguint la seua naturalesa composta i confederada, aquest procés tendiria a la territorialització. Una territorialització que resultaria fonamental en la «politització» d'unes identitats nacionals de fonament etnolingüístic. Així, per exemple, les

[368] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo I. Cortes de los reinados de Alfonso II a Alfonso IV (1164-1328)*, vol. 1, a cura de TOMÁS FACI, Guillermo, LALIENA, Carlos, Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2020, p. 3; GONZALVO I BOU, Gener, «Les assemblees de Pau i Treva i l'origen de la Cort General de Catalunya» a *Les Corts a Catalunya. Actes del congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 78.
[369] Traducció al català: «El que toca a tots és aprovat per tots».

primeres Corts Generals a Catalunya, en què trobem per primer cop representants dels tres braços estamentals, haurien estat les de Lleida, de l'any 1214.[370]

El període 1265-1300 va resultar especialment agitat dins del regne d'Aragó, amb la noblesa aragonesa enfrontada obertament amb la monarquia. Els darrers anys del regnat de Jaume I van estar marcats per una creixent fiscalitat per a aconseguir finançament de cara a alguns dels darrers projectes fallits del monarca – com la croada a Terra Santa. Aquest fet, sumat a un creixent malestar a causa de promeses incomplides, préstecs no retornats i a l'expansió de la justícia reial sobre les jurisdiccions senyorials, va provocar que en les corts d'Osca, Calataiud i Ejea de 1264 i 1265, els nobles aragonesos presentaren tota una sèrie de protestes i demandes davant del rei, entre les quals pot entreveure's un estat de consolidació definitiu de la consciència nacional aragonesa. Efectivament, els representants de les corts aragoneses ja són conscients que tots els presents formen part d'una col·lectivitat humana particular, tot i les diferències estamentals i de classe, que es limita al regne d'Aragó. Veiem alguns exemples, primerament, en relació amb la colonització i construcció del regne de València, després de la conquesta de Jaume I:

«*Esta es la demanda que fazen los richos homnes al rey: Dizen que las honores no las deve dar a homnes d'otra tierra, sino a homnes d'Aragon, et los richos homnes d'Aragon las deven tener, e no las deven perder sino por ciertas razones provadas e jutgadas en cort. E depues dias de los richos homnes, los fillos d'ellos las deven tener, o el mas pruixmano parient al qual el richomne las destinara. E puede escusar de huest e de cavalgada et de otra fazendera vezinal el su casero e su juvero. E d'esto a-los desaforados el rey*».[371]

«*Item del regno de Valencia, que deve seer d'Aragon e deve aver Fuero d'Aragon porque es conquista d'Aragon. [...]Item que fizo Fuero en Valencia senes conseylo de los richosomnes, et fizo-los redemer a sus homnes et a los caveros*».[372]

«*De todas estas cosas se claman los richos homnes. Et dizen que en estas cosas et en otras muytas son desaforados et desacustumnados, e piden merce al senyor rey, por si e por toda la tierra, que el que los le dreçe en tal manera que no sean desaforados: [...] Item dezimos que los*

[370] GONZALVO I BOU, Gener, *Art. Cit*., p. 74.
[371] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo I…*, p. 197.
[372] *Ibidem*, p. 198.

fueros comendados de los richos homnes et de los aragoneses en San Johan de la Pena, que fueron saccados por fuerça del comde de Barcelona».[373]

Com pot comprovar-se en aquests exemples, primerament, trobem el primer cas que hem pogut identificar, entre la documentació generada per la celebració de les Corts del regne d'Aragó, del gentilici «*aragoneses*», en romanç, per a referir-se al conjunt dels habitants del regne, que, junt amb l'expressió «*homnes d'Aragon*» deixa constància de la presència ja consolidada en el vocabulari parlamentari dels representants del braç nobiliari d'una consciència col·lectiva aragonesa, el que els porta a presentar tota una sèrie de denúncies i reclamacions «*por si e por toda la tierra*». Segonament, cal destacar la qüestió del regne de València com a element de fons en pràcticament totes les reivindicacions, especialment aquelles relatives a les donacions i beneficis en el mencionat regne, per part de la monarquia, que havien d'anar dirigides a aragonesos. Quin argument hi donen? Que el recentment creat regne de València, segons el seu parer, havia de ser del regne d'Aragó, és a dir, un apèndix del regne d'Aragó, «*porque es conquista d'Aragon*», raó per la qual la llei que hi havia d'imperar era la llei aragonesa, els «*Fueros*» d'Aragó. Afortunadament, comptem amb la resposta que el rei Jaume I va donar a les reclamacions de la noblesa aragonesa relatives a la qüestió valenciana, la qual té elements certament interessants que poden ser interpretats en clau identitària:

«*Al capitol de la conquesta de Valencia, respon lo sennor rey en esta manera, que'l regno de Valencia gazaya con aragoneses et con catalanes et con otros homnes d'otra terra que y fueron, et que heredo aqui los aragoneses muy bien et muy honradament a richos homnes et a caveros, los qui lo quisieron prender de nos. Et porque es regno de so cabo et nunqua fue en subjeccion d'otro regno, nos no la queremos meter, antes quisiemos et queremos que sea regno de so cabo. Et por nuestra voluntat damos-end quando nos queremos, mas por enpremia ni por deuda non dariamos a ninguno, que no somos tenudos de nuestro regno a dar a nuyl homne si por nuestra voluntat no fos*».[374]

El rei recorda en la seua resposta, en primer lloc, que en la conquesta i posterior procés colonitzador, a través del repartiment de terres i beneficis, a banda d'aragonesos també hi

[373] *Ibidem*.
[374] *Ibidem*, p. 199.

havia catalans, així com altres gents d'altres terres. En segon lloc, Jaume I no deixa passar l'oportunitat per a recordar els representants aragonesos que el regne de València, tot i la presència d'aragonesos i catalans, és un regne independent, «*nunqua fue en subjeccion d'otro regno*», per tant, no es tractava d'una incorporació de territori al regne d'Aragó, com la noblesa aragonesa plantejava en la seua reclamació. Així les coses, en les mateixes corts, en la resposta donada pels representants de la noblesa es deixa aparcada – temporalment – la reivindicació del regne de València com a territori aragonès, però continua reclamant-se que les terres del dit regne que havien estat conquerides per aragonesos passaren a mans d'aragonesos i no a altres gents de diferent nació:

> «*Item dicimos que la tierra del regno de Valencia que es conquista d'Aragon, et deve seder partida ad aragoneses, pero si diçe el rey que no, lexar o emos per reverencia del rey. Por tal que nos esmende la tierra que ha camiada o enpenyorada o venduda, que es et deve seder de la honor d'Aragon, porque no es dreyto ni raçon que perdan la tierra nova et veyla*».[375]

Per a acabar reclamant més donacions a «*aragoneses*»: «*Item diçimos que non de honor a filyos suyos et de sa muyller velada, et si lo a feyto, que la prenda et la parta ad aragoneses*».[376] En definitiva, les Corts d'Osca, Calataiud i Ejea del 1264-1265 podem considerar-les, des del punt de vista de l'evolució històrica de la identitat nacional aragonesa, com una de les primeres evidències documentals d'apel·lacions contínues i reiterades als «aragonesos» com a comunitat nacional definida i consolidada que s'utilitza en el camp de la disputa política – com ho eren les Corts – entre els representants de la «terra», d'Aragó, i el seu senyor, el rei d'Aragó. Apareix, a més a més, la reivindicació del regne de València com una terra aragonesa més, pel protagonisme que la noblesa aragonesa s'atorgava en la conquesta militar del territori.[377]

[375] *Ibidem*, p. 201.
[376] *Ibidem*, p. 202.
[377] L'«aragonesitat» del regne de València que veiem de fons en tots aquests casos ha estat explicada per la historiografia com a conseqüència de les ambicions de les elits aragoneses d'aconseguir una eixida a la mar per a compensar, d'aquesta forma, el seu encaixament a l'interior de la península Ibèrica i aconseguir tota una sèrie de ports a la costa que li conferís a l'economia aragonesa una projecció marítima internacional, al mateix temps que ampliava els dominis senyorials de la seua noblesa dins de la seua disputa amb la monarquia. Aquest objectiu, per tant, passava per la conquesta de València a mans exclusivament aragoneses per a, posteriorment, passar a formar part del regne d'Aragó. Un objectiu que, contràriament per als interessos aragonesos, quedaria frustrat ràpidament a mans de Jaume I i la seua voluntat de convertir les conquestes de València i les terres circumdants en un regne completament independent del regne d'Aragó i del comtat de Barcelona.

Amb la mort de Jaume I i l'entronització de Pere el Gran (1276-1285) la inestabilitat política entre la monarquia i les elits aragoneses no va fer sinó accentuar-se, en gran mesura per les resistències del monarca a convocar corts al mateix temps que s'accentuava la càrrega fiscal. En aquest moment, però, la inestabilitat política no només vindria provocada per l'enfrontament de la corona amb la noblesa aragonesa, sinó que també cal sumar-hi l'oposició de les elits urbanes davant la nova onada autoritària. Seria a les Corts de Saragossa del 1283 quan esclataria la coneguda com «Unió» aragonesa. Els barons i les ciutats – en definitiva, la classe política aragonesa – signaven conjuntament tota una sèrie de reivindicacions sota el títol de «Privilegi General». «La Unió» – del General – seria la denominació que adoptarien els adherits a aquesta denúncia, els quals s'atorgarien la capacitat de vetllar per la pau i pel bon estat de «la terra». Quelcom certament transcendental, ja que ens parla de dues coses molt significatives políticament i identitàriament: d'una banda, l'assumpció d'una prerrogativa – vetllar pel bon estat del regne – que teòricament estava reservada a la figura del rei i, d'altra banda, la presa de consciència col·lectiva, com a representants del regne d'Aragó, plasmada en l'obligació moral de preservar la defensa de la seua pàtria.

No entrarem, però, en la descripció dels fets i esdeveniments que es donaren al llarg del conflicte entre els unionistes i el rei Pere el Gran. Sí que ens resulta d'interès, però, per a la present investigació, parar atenció a la documentació conservada – certament abundant per a tractar-se del segle XIII – relativa al conflicte. És a dir, totes aquelles cartes i documents generats per les Corts o per les assemblees organitzades pels revoltats en què apareguen elements identitaris en el vocabulari o en la retòrica utilitzada.

Seria a les Corts de Saragossa del 1283 quan els unionistes aconseguirien les primeres victòries en forma de concessions reials, en favor de les reivindicacions exigides, sota el títol de «Privilegi General». Així, a les actes de les corts o Juntes de la Unió – segons el manuscrit de la Unió, per tant, manuscrit diferent del de la cancelleria reial –, el 3 d'octubre del 1283, trobem tota una sèrie de denúncies que comencen amb:

«*[P]ues de aquesto, dia domingo, quinto nonas del mes de octobre, el senynor rey don Pedro et los nobles richos omnes et mesnaderos, cavalleros, infançones, ciudadanos et todos los procuradores de las villas et de los villeros de Aragon fueron ensemble en Çaragoça en la glesia*

de los Predicadores, et los richos omnes et todos los otros demostraron al dito senynor rey todas aquellas cosas en las quales ell et sus officiales los avian prejudicado et de que ellos se tenian por tornados et por agreviados, en escripto en la forma que se seguex [...]».[378]

Per a tot seguit presentar una per a una, a l'església dels Predicadors de Saragossa, les reivindicacions de la Unió, d'entre les quals destaquem aquella denunciada a títol general pel conjunt de barons, cavallers, ciutadans i procuradors de viles d'Aragó: «*[I]tem que'l senyor rey faga Cort general de aragoneses et en cada un anno una vegada en la ciudad de Çaragoza*». En efecte, una de les raons que havien portat a la conformació de la Unió aragonesa havia estat la negativa per part de Pere el Gran de convocar corts. Per aquest motiu, els representants d'Aragó no perderen l'oportunitat d'exigir al rei el compromís, d'una banda, de convocar corts anualment amb els tres braços aragonesos, i, d'altra banda, la seua celebració en la ciutat de Saragossa, que d'aquesta forma quedava dotada, segons aquesta reivindicació, del paper de ciutat més preeminent d'entre totes les que conformaven el regne d'Aragó, açò és, de «capital» – amb totes les precaucions possibles – aragonesa.[379] A més a més, aquest exemple ens serveix per a observar un fenomen que detectarem repetidament al llarg de tota la baixa Edat Mitjana, i amb especial intensitat al llarg del segle XIV, com és l'estreta vinculació que existeix entre l'aparició i – sobretot – la consolidació, és a dir, la reiteració de gentilicis en la documentació de l'època amb contextos de celebració de corts. Són aquestes reunions entre la corona i els representants polítics del país un dels fenòmens històrics més determinants en la conformació d'identitats col·lectives de naturalesa política al si de la Corona d'Aragó. Cert és que en el cas aragonés així com en el cas català, els gentilicis respectius – catalans, aragonesos – arriben a finals del segle XIII més o menys consolidats, però, serà, precisament, amb la celebració de Corts al regne d'Aragó i al comtat de Barcelona – futur principat de Catalunya – quan aquests gentilicis i, per tant, aquestes identitats nacionals, sumen un nou significat – ara de tipus polític – a la pregunta «qui són els aragonesos?», «qui són els catalans?»: un subjecte polític capaç de qüestionar en Corts la preeminència del rei, capaç de negociar els serveis a pagar, capaç de reclamar privilegis, etcètera.

[378] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo I…*, p. 227.
[379] Sobre «capitals» medievals, vegeu: FURIÓ, Antoni, «Ciutats capitals medievals»…, pp. 11-17.

Si tornem a les Juntes de la Unió del 1283, i tornem a parar atenció a l'argumentari emprat pels unionistes a l'hora de reclamar certs privilegis, s'hi reiteren, novament, les reclamacions aragonesistes sobre el regne de València, justificades – ara també – pel caràcter eminentment aragonès que hauria tingut la conquesta militar del territori valencià en temps del rei Jaume I:

> *«[I]tem quando tierra de Valençia se gano, usaron un grand tiempo de Fuero de Aragon, et desi el seynor rey don Jayme quiso fer por su auctoridat Fuero nuevo et non le'l quizieron consentir los ricos omnes [que] hi erant* [...] *porque la conquista era de Aragon et devia seer poblada a Fuero de Aragon. Et despues, querellando-se d'esto los ditos ricos omnes et los cavalleros et los otros que alli erant, el dito seynor rey don Jayme fizo-les privilegio que fuessen judgados a Fuero de Aragon, et encara a-hi alcunos lugares que son poblados a Fuero de Aragon et usan de aquell. Et como el dito regno de Valencia deva seer poblado a Fuero de Aragon en todas cosas et por todas, los ricos omnes et los cavalleros et los infançones demandan que les sea observado su dreyto et que el dito [regno] sia partido por cavallerias, como es Aragon. Et que a tiempo adelant el dito seynor rey don Jayme quisiese fer enmiendas en el Fuero en Valençia, et aquelas de cabo non le quiziessen seer consentidas por los sobreditos, ante el fuessen contrastadas, non se laxo de fer su voluntat. Et depues adelant fizo otras enmiendas de fueros, a las quales el çito los ricos omnes, infançones, cavalleros, ciudadanos et los omnes de las villas que viniesen oyr los ditos fueros et las ditas enmiendas, et veyendo los ricos omnes, cavalleros, infançones, ciudadanos et los de las villas que aquelas enmiendas eran a su dayno et a su prejudicio, protestando contrastaron aquel fuero et aquellas enmiendas, et el seynor rey, forçando-los-ende, no se lexo por todo esto de complir su voluntat. Porque demandan los sobreditos que ayan Fuero, usos, costumpnes de Aragon et usen en todas cosas et por todas, ellos et sus omnes, asi como usan aragoneses en Aragon».*[380]

En aquest cas, la reivindicació se centrava en l'aplicació dels «*Fueros*» dins de les fronteres del regne de València, «*porque la conquista era de Aragon et devia seer poblada a Fuero de Aragon*»; això no obstant, el rei Jaume I havia decidit «*fer por su auctoridat Fuero nuevo*», és a dir, promulgar els Furs de València, però la pressió dels barons aragonesos hauria aconseguit treure-li al rei un altre privilegi segons el qual en certes senyories del regne de València podia jutjar-se seguint la norma aragonesa. Per aquest motiu, els unionistes decidiren insistir en el seu reclam:

[380] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo I…*, p. 239.

«*el dito regno de Valencia deva seer poblado a Fuero de Aragon en todas cosas et por todas, los ricos omnes et los cavalleros et los infançones demandan que les sea observado su dreyto et que el dito [regno] sia partido por cavallerias, como es Aragon*».[381]

En definitiva, la idea que subjau en l'argumentari unionista és la consideració del regne de València com una terra d'expansió dins de la qual hi trobem aragonesos, «*los ditos ricos omnes et los cavalleros et los otros que alli erant*», que havien protagonitzat la conquesta i que havien poblat – en major o menor mesura, com després veurem – part del territori del nou regne. S'hi observa, així doncs, el gran pes que va jugar la qüestió foral del regne de València en les reivindicacions polítiques de la Unió i el gran pes que va jugar en la consolidació i expansió de la identitat nacional aragonesa, més enllà, inclús, de les fronteres del regne d'Aragó. De fet, com assenyala Stefano M. Cingolani, la reivindicació indigenista seria una de les primeres i més clares manifestacions identitàries al segle XIII, tant per part de les elits catalanes com per part de les aragoneses. Així, una altra de les denúncies presentades pels unionistes a Pere el Gran seria la violació de les lleis aragoneses per part dels oficials reials que no eren de nació aragonesa:

«*E los sobreditos richos omnes et los mesnaderos, cavalleros, infançones, ciudadanos et todos los otros de los concellos de las villas e de los villeros de Aragon, entendientes et vidientes el grant periglo al qual el sobredito senynor rey queria sponer a si et a ellos, vedientes et encara entendientes que todos, grandes et chicos, sedian con crebantados coraçones, et vidientes que omne senes Fuero et desafurado non puede aver bon coraçon de servir aquell senynor, et considerantes las non contables opresiones et desafforamientos que recebidos avian et que recebian cada dia por el dito senynor rey et por sus officiales judios et judgues d'otras lenguas e naciones*».[382]

Seguint amb la qüestió aragonesa dins del regne de València, a les Corts de Zuera de 1285, en absència de Pere el Gran, l'indigenisme aragonès traspassaria les fronteres del regne d'Aragó per a exigir, primerament, la figura del Justícia General al regne de València i, posteriorment, que aquest fos de condició aragonesa:

[381] *Ibidem*.
[382] *Ibidem*, p. 226. Vegeu, altra vegada, l'equivalència entre «nació» i «llengua» que s'hi fa.

«*Esto que la universidat de Aragon pide por merçe al senynor rey, que como ell oviesse prometido de poner Justicia general en el regno de Valencia cavallero aragones qui conociesse et determinasse todos los pleitos qui verrian ante ell que serian judgados por Fuero de Aragon, que sia la su merçe que lo cumpla*».[383]

Amb quina justificació? La de conèixer els «*Fueros*» i així aplicar-los correctament en els plets que tinguessen lloc al regne de València. Demanda que trobaria una resposta positiva per part del rei:

«*Al capitol de la Justicia general del regno de Valencia, responde el senynor que ya a puesto aquela justicia, que es cavallero aragones, ço es a saber, Alfonso Martinez. Al capitol que los Justicias de los logares del regno de Valencia judguen por Fuero de Aragon a los que querran Fuero de Aragon, responde el senynor rey que lo a ya mandado et hi fara quanto pueda por que se cumpla*».[384]

A les Corts de Saragossa i Osca, o Juntes de la Unió, del 1286, la pressió unionista sobre el rei – ara Alfons el Liberal (1286-1291) – no defallí, com ho demostren les constants ambaixades amb greuges i demandes per part de la noblesa i les ciutats. Una de les més destacades, per la importància política que revesteix, és la relativa al nomenament consensuat del consell reial entre el rei i la Unió:«*Piden merçe al senynor rey los nobles ricos omnes et la Cort de Aragon qui el ordienamiento de su casa et de su consello quiera façer consello de la Cort de Aragon*».[385] La resposta negativa del rei, per no ajustar-se la demanada a «*Fuero*» i per la divisió interna entre els propis unionistes, va provocar per part dels conjurats tota una sèrie d'arguments, d'entre dels quals ens interessa el següent:

«*Primerament, segunt costumpne antica por esto por el senynor rey don Jayme de buena memoria, avulo suyo, quando regno era de poca edat en dias, et por tal que por occassion de la su aministracion ho de mal consello la condicion del regno non podiesse seer peorada, mas que mellorasse et fuese adelant a exalçamiento suyo et a pro del regno, los aragonesos dieren-le conseylleros de Aragon, et los catalanes otrosi dieron-le conselleros de Cathaluynna, los*

[383] *Ibidem*, p. 299.
[384] *Ibidem.*
[385] *Ibidem*, p. 318.

quales conselleros todos el reçibie. Et de conseyllo de aquellos governo et aministro todos sus regnos et su tiera et las cosas negociosas que a los ditos regnos suyos et a las comonidades de aquellos tocavan».[386]

Efectivament, els unionistes justifiquen la seua demanada al·ludint a la tradició que teòricament s'hauria establert en temps del rei Jaume I, quan els consellers provinents de les dues respectives nacionalitats de la corona eren triats per les comunitats polítiques – representants estamentals – corresponents, és a dir, els aragonesos – les Corts aragoneses – triarien els consellers aragonesos del consell reial mentre que els catalans – les Corts catalanes – triarien els consellers catalans del consell reial, fent evident, així doncs, el caràcter binacional de la Corona i de la independència política de cadascuns dels regnes o entitats polítiques que la conformaven. Aquestes reivindicacions trobarien unes concessions reials certament fràgils, cosa que portaria els unionistes a llançar-se sobre el regne de València, amb l'objectiu de depredar i erosionar els ingressos reials, arribant fins a la vila de Morvedre, és a dir, a tir de pedra de la ciutat de València, a la primavera del 1287.

L'enquistament del conflicte al llarg d'aquesta anualitat, portaria el regne d'Aragó a una situació de guerra civil entre unionistes i aquells que acabarien recolzant la causa d'Alfons el Liberal, així com a la signatura, per part del monarca, dels Privilegis de la Unió, a través dels quals lliurava als revoltats tota una sèrie de castells, com a garantia de la pau, i el compromís de convocar i celebrar Corts Generals d'Aragó anualment a la ciutat de Saragossa, així com que els estaments poguessen triar els seus consellers reials:

«*Que d'aqui adelant nos e los successores nuestros, a todos tiempos clamemos et fagamos ajustar en la dita ciudat de Çaragoça una vegada en cada un anno en la fiesta de Todos Santos del mes de noviembre, Cort general de aragoneses, e aquellos qui a la dita Cort se ajustaran ayan poder de esleyr, dar et assignar, et eslian, den et assignen conseylleros a nos et a los nuestros successores, et nos et los nuestros successores ayamos et recibamos por conseylleros aquellos que la dita Cort o la part d'ella concordant a aquesto, con los jurados o procuradores de la dita ciudat, esleyran, daran et assignaran, a nos et a los nuestros successores, con cuyo conseyllo nos et los nuestros successores governemos et aministremos los regnos de Aragon, de Valençia et de Ribagorça*».[387]

[386] *Ibidem*, p. 318-319.
[387] *Ibidem*, p. 368.

Novament, trobem l'aparició del gentilici «*aragoneses*» per a referir-se als representants de les Corts Generals d'Aragó. Ara bé, allò que crida l'atenció, en aquest cas, és el territori sobre el qual el monarca, junt amb les corts aragoneses, governa: regne d'Aragó, regne de València i «Ribagorça». En efecte, el govern del rei d'Aragó i de les Corts Generals d'Aragó sobre els «aragonesos» no es limitava, novament, a les fronteres estrictes del regne d'Aragó, sinó que també ho feia sobre el regne de València i sobre la Ribagorça, és a dir, el comtat de Ribagorça, una comarca geogràficament a cavall entre dues unitats polítiques – Aragó i Catalunya – i entre dos dominis lingüístics – l'aragonès i el català.[388] En el primer cas, torna a reivindicar-se el territori valencià com un territori «aragonés», pel dret que els aragonesos haurien aconseguit amb la seua presència durant la conquesta en temps de Jaume I i, en conseqüència, per la vigència de les lleis aragoneses dins d'algunes senyories valencianes. Pel que fa a la Ribagorça, cal contextualitzar-ho en un moment en què, tot i les evidents mostres d'una identitat aragonesa conformada i una consciència política plasmada en les Corts aragoneses, el regne d'Aragó – així com el futur principat de Catalunya – encara hi era en construcció. Uns dels aspectes més evidents en aquest sentit és la delimitació de les fronteres regnícoles, ja que fins a la seua fixació definitiva, els territoris fronterers encara romandrien difusos entre una comunitat política i altra. Aquest és el cas de la Ribagorça, que, junt amb la Llitera, no acabarien de formar part del regne d'Aragó fins el 1300. Quelcom semblant passaria amb la resta de la franja fronterera – catalanoparlant – que s'estenia de Nord a Sud entre Aragó i Catalunya i que finalment acabaria encaixada dins de les fronteres regnícoles aragoneses: el Matarranya, que en passaria a formar part en 1350, i el Baix Cinca, que ho faria en una data tan avançada com la del 1400.[389]

La qüestió del comtat de Ribagorça creiem que s'enquadra perfectament en una de les vessants d'estudi que més interès ha despertat dins dels treballs identitaris a l'Edat Mitjana:

[388] Sobre la qüestió territorial, lingüística i identitària de la Ribagorça, vegeu: TERRADO, Xavier, «Llengua, identitat i territori. La Ribagorça comtal» a SABATÉ, Flocel (Coord.), *L'Edat Mitjana: món real i espai imaginat*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2012, pp. 71-78.

[389] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo I…*, pp. 108-109. Sobre la consolidación de la frontera política entre el regne d'Aragó i Catalunya, vegeu: SALLERAS, Joaquín, *Baronía de Fraga: su progresiva vinculación a Aragón (1387-1458)*, Barcelona, Tesi Doctoral Inèdita, 2006. Disponible a: https://www.tdx.cat/handle/10803/2068#page=1 ; TOMÁS FACI, Guillermo, «Derecho y fiscalidad en la construcción de una frontera interna en la Corona de Aragón (Ribagorza, 1250-1300)», *Hispania: Revista española de historia*, 71-239, 2011, pp. 615-638. Sobre la catalanitat lingüística de la «Franja», vegeu: GIRALT LATORRE, Javier, MORET OLIVER, María T., *'Sie manifesta cosa a tots hòmens'. El català del segle XIV en textos notarials del Matarranya (Terol)*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2018.

les societats de frontera i com operen les identitats nacionals dins d'aquestes.[390] Al cap i a la fi, que una extens territori de població catalanoparlant quedàs dins del govern del General d'Aragó mai va respondre a una qüestió etnico-lingüística, sinó, més aviat a estratègies de les elits polítiques aragoneses i catalanes, així com als interessos particulars de les oligarquies de les comarques citades en matèria fiscal, legislativa o monetària. Això no obstant, al segle XIII, sembla certament difícil que la fiscalitat – que encara estava en procés de construcció –, o els diferents corpus legals jugaren un paper preferent en la conformació de les percepcions nacionals de les poblacions d'aquestes contrades frontereres. El que resulta evident, a la vista de les referències documentals amb què comptem, és que a ulls dels aragonesos de finals del segle XIII, les poblacions ribagorçanes formaven part de l'àrea d'influència política aragonesa, però encara resultava difícil considerar-les part de la «nació aragonesa», com s'observa en un dels «*Fueros*» promulgats per Jaume II (1291-1327) en les Corts de Saragossa del 1300:

> «*Que los oficiales en Aragon sian d'Aragon.*
> *Ordenamos e stablimos que d'aqui avant el governador e el bayle general e los sobrejunteros et los merinos los judges los collidores e todos los otros oficiales del regno d'Aragon que sian de Aragon e no de otra nacion. Et exo mismo sia en Ribagorca daquia la Clamor d'Almacellas, todos los oficiales sian de Ribagorca e de la nacion d'Aragon*».[391]

«Siguen de la Ribagorça o de la nació d'Aragó», diu, deixant fora de l'imaginari nacional aragonès la Ribagorça, però assumint-la com a part de la seua comunitat política. Vegeu ací, així doncs, un altre exemple de com al segle XIII la concepció de nació encara romania independent de la concepció de la «cosa pública» o de comunitat política. El fet que dins de la Ribagorça trobem població aragonesa, catalana i de transició entre ambdues feia certament problemàtica identificar-la nacionalment com a plenament aragonesa. Quelcom semblant trobem a l'altra banda de la difuminada frontera. La no-coincidència entre «la nació» i les jurisdiccions polítiques també es fa evident en el món català, al segle XIII. La coexistència dels conceptes «Catalunya» i «comtat de Barcelona» – tant en llatí com en romanç – ens parlen d'una no-correspondència entre la realitat política i jurisdiccional – complexa, intensament fragmentària i canviant – i la realitat imaginada de

[390] BARRIO BARRIO, Juan Antonio, *Art. Cit.*,
[391] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo I…*, p. 451.

la «nació catalana» imaginada. Per aquest motiu, com assenyala Stefano M. Cingolani, la descoordinació entre el títol oficial del rei en terra catalana – «comte de Barcelona» – i la realitat territorial sobre la qual el comte exerceix la seua autoritat – que no siga el regne d'Aragó – porta a trobar-nos a la documentació amb expressions com aquesta, en gener de 1244, en referència al rei Jaume I, com a comte de Barcelona: «*comitatum Barchinone cum Cathalonia universa a Salsis usque Cincham*», és a dir, comte de Barcelona, amb tota Catalunya, de Salses al riu Cinca; o aquesta altra, ara de l'infant Pere, qui és nomenat en 1246 «*comitem Barchinona et dominum Catalonie*».[392] Observem, especialment en el primer cas, com se situa el límit de «Catalunya» al riu Cinca, incloent, per tant, poblacions «aragoneses» tan importants com Montsó o Fraga, ja que, recordem, el Baix Cinca no passaria oficialment a formar part del regne d'Aragó fins a principis del segle XV. Sembla, així doncs, que el terme «Catalunya» hauria estat emprat per a referir-se a totes les terres que no formaven part estricta del comtat de Barcelona però que, al seu torn, formaven part de la idea de col·lectivitat a què hi apel·lava, és a dir, la catalana. A més a més, adherint-nos a Cingolani,[393] «Catalunya» donava nom col·lectiu a una realitat que, a diferència del regne d'Aragó – amb les seues complexitats jurisdiccionals internes, amb fronteres encara per definir, però amb una equivalència més o menys clara del que representava el «regne d'Aragó» –, es presentava jurisdiccionalment fragmentada, no sols a nivell senyorial, amb jurisdiccionals particulars, sinó, com veurem en els següents apartats, també a nivell regnícola.

En definitiva, la consulta de la documentació generada per l'activitat parlamentària a les Corts Generals del regne d'Aragó al llarg del segle XIII, amb especial atenció a la segona meitat de la centúria, ens demostra de quina forma, la inestabilitat política que la va marcar, amb l'enfrontament obert entre la monarquia i les oligarquies aragoneses en el marc de la revolta de la Unió, va propiciar tota una sèrie de reivindicacions polítiques en què deixa entreveure's un grau de consolidació gairebé definitiu de la identitat nacional aragonesa, amb constants demandes indigenistes i apel·lacions a la idea de nació, i, indirectament, la consolidació de la identitat nacional catalana com identitat alternativa dins de la senyoria del rei d'Aragó. De fet, com podem observar en el següent gràfic, en què hem comptabilitzat

[392] HUICI MIRANDA, Ambrosio, CABANES PECOURT, María D., *Documentos de Jaime I de Aragón*, València-Saragossa, Anubar, 1976-1988, doc. 364 i 365; doc. 240.
[393] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya…*, p. 168-169.

les referències identitàries – els gentilicis «aragonès» i «aragonesos», i els mots «nació» i «terra» – que hem pogut identificar entre la documentació parlamentària, es demostra, primerament, la proliferació d'aquest tipus de manifestacions a partir de la segona meitat de la centúria, tot coincidint amb la regularització de les celebracions de les Corts Generals, i, segonament, dins d'aquest període, el destacat protagonisme dels anys 1280-1285, coincidint amb els anys més tensos de la revolta de la Unió. Aquest fet ens permet llançar una idea sobre la qual treballarem al llarg del treball, com és la importància de l'estudi dels moments d'inestabilitat política – principalment guerres, revoltes i crisis dinàstiques – al conjunt de la Corona d'Aragó, ja que es mostren com els moments propicis per a la proliferació de manifestacions retòriques i discursives amb contingut identitari: apel·lacions a la defensa de la nació, a la resistència col·lectiva, a la reivindicació de drets i llibertats per al conjunt de la «terra», que, en definitiva, ens apropen a l'evolució i a la naturalesa de les identitats nacionals existents en eixe moment.

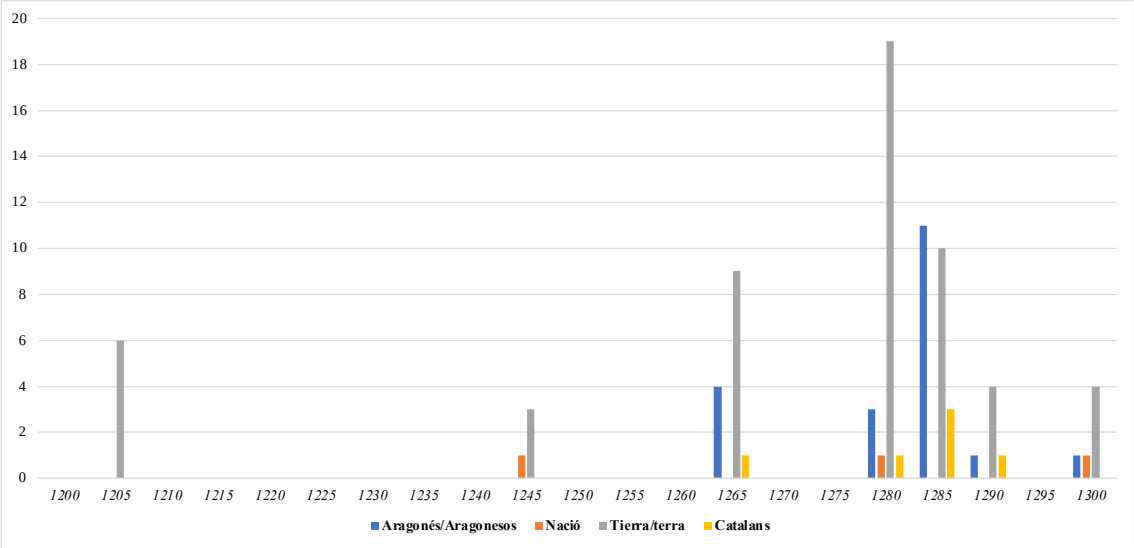

Taula 7: Referències identitàries nacionals als processos de cort aragonesos del segle XIII

3.3. LA CONQUESTA I COLONITZACIÓ DEL XARQ AL-ANDALUS

La conquesta de Mallorca per part de Jaume I, com és ben sabut, fou ràpida i eficaç per part dels efectius feudals. En setembre del 1229 es produïa el desembarcament a Santa Ponça i l'ofensiva final, sobre la ciutat de *Mayûrqa*, es produiria el 31 de desembre del

mateix any, caracteritzada per la seua brutal virulència sobre les poblacions andalusines indígenes. La resta de les illes Balears seguiren un destí molt semblant: Eivissa i Formentera cauria en mans de les tropes de l'arquebisbe de Tarragona en 1235, mentre que l'illa de Menorca, després del pacte de Capdepera del 1231, entre Jaume I i Abu-Abd-Al·lah Muhàmmad ibn Àhmad ibn Hixam, aconseguia un pacte de no agressió fins l'any 1287, moment de la incorporació definitiva de l'illa als dominis del rei d'Aragó. No existeix debat sobre l'impacte catastròfic de la conquesta sobre la societat andalusina de l'arxipèlag. Mentre una part de la població aconseguí exiliar-se, la part majoritària restant fou esclavitzada i desposseïda de llurs béns i propietats, desapareixent per complet qualsevol possibilitat de supervivència del model de societat islàmic previ a la conquesta.[394]

El procés colonitzador portat a terme per part dels conqueridors feudals tindria unes conseqüències a nivell identitari tan transcendentals que marcaran el transcurs històric del regne de Mallorca al llarg de tota la seua història i, molt especialment, durant els segles baixmedieval.[395] En efecte, un dels trets característics d'aquest procés fou l'arribada de nous pobladors cristians provinents, en la seua gran majoria, de la Catalunya Vella, açò és, pobladors catalans. Així com la conquesta fou una tasca eminentment catalana, el procés posterior, de sotmetiment i transformació de l'illa com a nou espai feudal, també ho seria. Encara que s'han pogut identificar alguns grans nobles aragonesos, així com efectius provinents de la Provença – Marsella – i del Llenguadoc – Montpeller –, participar en les campanyes militars, els nous colons que començaren a poblar el recentment creat regne de Mallorca eren de precedència eminentment catalana. Així queda constatat pels pactes i repartiments de l'illa per part de la corona, abans i després de la conquesta. Prèviament a la campanya, el bisbe de Barcelona, els comtes del Rosselló i Empúries o el vescomte de Bearn ja apareixen a la documentació com alguns dels principals beneficiaris de terres. Posteriorment, Pere de Portugal i Nunó Sanç, comte del Rosselló, es convertirien en els dos grans protagonistes de la colonització mallorquina durant les primeres dècades d'existència del nou regne, especialment en les contrades rurals. Pel que fa a la Ciutat de Mallorca, encara que també hi trobem la presència de grans barons, destaca el protagonisme de les milícies

[394] SOTO, Ricard, *Art. Cit.*, pp. 632-636; CATEURA, Pau, *Mallorca en el segle XIII*, Palma, El Tall, 1997. L'esclavitud d'una part majoritària de la població musulmana, com mencionarem més endavant, tingué importants repercussions des de l'òptica de les identitats nacionals al regne de Mallorca, com va estudiar Antoni Mas. Vegeu MAS, Antoni, *Esclaus i catalans...*

[395] MAS, Antoni, *Llengua, terra, pàtria i nació...*,

urbanes catalanes, així com l'aplicació de la *Carta de franquesa*, el mateix any 1230, que va fer funcions de carta de poblament, seguint la tradició de les de Tortosa i Lleida, a banda d'incorporar la legislació dels Usatges de Barcelona.[396]

Encara amb el procés de colonització arrancant a Mallorca, les hostilitats a la frontera sud d'Aragó i de la Catalunya Nova s'intensificaren amb l'inici de la dècada dels anys 30. Aprofitant la concentració de Jaume I en els afers relacionats amb el domini de les Mallorques, part de la noblesa aragonesa, entre ells Blasco d'Alagó, aprofitaren la conjuntura per a encetar campanyes de conquesta sobre alguns dels principals nuclis andalusins que restaven a l'altra banda de la frontera meridional de la Corona d'Aragó, com era el cas de Morella.[397] En Nadal del 1232, Blasco d'Alagó sotmetia la població sota la seua pròpia senyoria i encenia les alarmes del rei, qui va reaccionar ràpid, signant, primerament, una aliança amb el cap sarraí Abu Sayd, per a tot seguit convocar els seus vassalls feudals i les milícies urbanes dels principals nuclis urbans d'Aragó i Catalunya. D'aquesta forma, en la primavera del 1233, després d'un setge – un dels pocs en tota la conquesta –, les autoritats de Borriana lliuraven el municipi a Jaume I, per a tot seguit procedir al repartiment de terres, tot formant les primeres grans senyories al nord d'allò que posterior seria constituït com a regne de València. Aquestes primeres accions s'han considerat tradicionalment la primera de les tres etapes que condueixen a la conquesta i posterior formació del nou regne.[398]

La segona d'elles se centraria en la conquesta de la capital, la medina de Balansiya, i tota la seua àrea d'influència. Aquesta campanya suposaria la major mobilització d'efectius de tota l'empresa, prèvia convocatòria de corts al regne d'Aragó i al comtat de Barcelona.[399]

---

[396] GUINOT, Enric, «La Corona d'Aragó en els segles XII i XIII…», pp. 41-42.

[397] ROYO, Vicent, *Les arrels històriques de la comarca dels Ports. Societat, poder i identitat en una terra de frontera durant la Baixa Edat Mitjana*, Benicarló, Onada Edicions, 2018.

[398] El coneixement historiogràfic dels darrers anys sobre la conquesta i formació del regne de València és deutor dels primers grans treballs moderns sobre la qüestió aportats per Pierre Guichard i Robert I. Burns. Vegeu GUICHARD, Pierre, *Structures sociales «orientales» et «occidentales» dans l'Espagne musulmane*, París-la Haia, Mouton, 1977; *Les musulmans de Valence et la Reconquête (Xie-XIIIe siècles*), 2 vol., Damasc, Institut Français de Damas, 1990-1991; *Al-Andalus frente a la conquista cristiana…* BURNS, Robert I., *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Eliseu Climent, 1981; *El regne croat de València: un país de frontera al segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1993; *Els fonaments del regne croat de València: rebel·lió i recuperació, 1257-1263*, València, Tres i Quatre, 1995; BURNS, Robert I., COY FERRER, Juan J., BARNADAS, Josep M., *El reino de Valencia en el siglo XIII. Iglesia i Sociedad*, València, Del Cenia al Segura, 1982; TORRÓ, Josep, *Op. Cit.*, pp. 25-73; FURIÓ, Antoni, *Història del País Valencià...*, pp. 19-49.

[399] Aclariment: per «comtat de Barcelona», ja en la primera meitat del segle XIII, fem referència al conjunt de Catalunya, des de Salses fins a Ulldecona, incloent-hi tota la resta de comtats (Empúries, Pallars Sobirà i

Una primera diferència entre la conquesta de Mallorca i la conquesta de Balansiya (València) seria la important participació de la gran noblesa aragonesa, mentre que de la catalana cal puntualitzar l'absència d'alguns dels llinatges més importants, com els Cabrera o els comtes d'Urgell; absència que explica la majoria de nobles i «*milites*» aragonesos (72) respecte dels catalans (37) i castellans i navarresos (22) al conegut *Llibre del Repartiment*, però que de cap forma pot extrapolar-se a la resta del regne una vegada finalitzada la guerra i encetat el procés de colonització i poblament i, menys encara, en les dècades i centúries posteriors.[400] La capital, així doncs, va caure després d'un any i mig de setge i una rendició pactada, signada a principis d'octubre del 1238 que va tenir com a conseqüència l'expulsió d'una part majoritària de la població musulmana de la medina i tota l'horta circumdant, farcida d'alqueries, i el seu posterior repartiment entre la noblesa, la burgesia i el camperolat.[401]

La tercera etapa fou aquella centrada sobre els territoris al sud de la ciutat de València, especialment sobre Xàtiva i Dénia, limitant-se als anys 1244 i 1245. A diferència de les primeres dues fases de la conquesta, en aquesta destaca la baixa participació de la noblesa i la total absència de milícies urbanes, de tal forma que la corona no hagué de realitzar donacions i repartiments de terres i, per això mateix, la major part de les comarques

Urgell). Serà al regnat del rei Pere el Cerimoniós (1336-1387), al segle XIV, quan el nom «principat de Catalunya» acabe per consolidar-se com a titulació oficial d'uns dels dominis de la senyoria del rei, del «*princeps*», d'Aragó. Sobre aquesta qüestió nominal, vegeu: PALOMO, Cristian, «Catalunya no va existir fins al tractat de Corbeil?» a BAYDAL, Vicent, PALOMO, Cristian (Coord.), *Pseudohistòria contra Catalunya. De l'espanyolisme a la Nova Història*, Barcelona, Eumo, 2020, pp. 104-108.

[400] GUINOT, Enric, «L'alta noblesa catalana en la conquesta de València», *Anuario de Estudios Medievales*, 26-2, 1996, pp. 646-684; *Op. Cit.* La destacada presència de nobles aragonesos, presents significativament al *Llibre del* Repartiment, seria emprada pel catedràtic Antonio Ubieto per a menystenir l'aportació catalana en la conquesta de València. Amb la publicació de *Orígenes del Reino de Valencia*, l'any 1975, el medievalista aragonès va realitzar una interpretació obertament distorsionada de la conquesta i colonització, minimitzant i relativitzant el pes poblacional català en favor de l'aragonés, així com abraçant postulats lingüístics clarament pseudocientífics que negaven la unitat de la llengua catalana parlada a Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià. La seua producció historiogràfica, en aquest tema en concret, serviria de combustible i legitimitat a aquells moviments polítics reaccionaris i d'extrema dreta que durant els anys de la transició democràtica al País Valencià feren de la catalanofòbia la seua bandera. Sobre els posicionaments d'Antonio Ubieto en relació amb la història valenciana, vegeu: FURIÓ, Antoni, «La història medieval valenciana: un itinerari historiogràfic», *Millars*, 13, 1990, pp. 67-80; GARCIA-OLIVER, Ferran, «L'itinerari historiogràfic» a GARCIA-OLIVER, Ferran, *Terra de feudals: El País Valencià en la tardor de l'Edat Mitjana*, València, Institució Valenciana d'Estudis i d'Investigació-Edicions Alfons el Magnànim, 1991, pp. 21-22.

[401] GUINOT, Enric, «El repartiment feudal de l'horta de València al segle XIII: jerarquització social i reordenació del paisatge rural» a GUINOT, Enric, TORRÓ, Josep (eds.), *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions Universitat de València, 2007, pp. 115-201; TORRÓ, Josep, «Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)», a GUINOT, Enric, TORRÓ, Josep (eds.), *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions Universitat de València, 2007, pp. 201-276.

meridionals valencianes passarien a ser directament domini reial, terra de reialenc. Seguint la línia de gairebé tota la conquesta, llevat de casos molt puntuals i de menor importància, la majoria de la població fou sotmesa mitjançant pactes de rendició, com el conegut tractat del Pouet, entre Jaume I i un alcaid local, al-Azraq, de tal forma que es va produir la continuïtat d'importants contingents de població musulmana en les comarques que anaven des de la línia Biar-Bussot – la frontera meridional del nou regne de València establerta al 1244 mitjançant el tractat d'Almirra – i el riu Xúquer.[402]

El final de les campanyes de conquesta, lluny de representar la fi de les hostilitats al si del nou regne, fou seguit per un període de resistències indígenes andalusines davant la nova societat feudal colonitzadora. Així, entre el 1247 i el 1256, es va produir la coneguda com primera revolta mudèjar, que tindria com una de les principals conseqüències finals l'expulsió de població musulmana d'algunes de les principals ciutats del país, com Xàtiva, Llíria, Morvedre o Dénia, concentrant, d'aquesta forma, les masses poblacionals andalusines en zones rurals i muntanyenques o, en el seu defecte, en aljames als principals nuclis urbans. Les apropiacions de terres i la captura de població musulmana per part dels colons feudals generaria unes violències i confrontacions a escales locals i comarcals que portaria a la segona revolta mudèjar, entre 1276 i 1277, de molt més baixa intensitat que la primera i amb un resultat idèntic, és a dir, amb més expulsions i amb noves colonitzacions cristianes.[403]

Com en el cas del regne de Mallorca, el punt i final de la guerra va donar pas a la creació de la nova societat feudal, atès que en un i en altre cas, el procés colonitzador va suposar un canvi de model de societat en favor de la implantació del sistema feudal. El món andalusí era ben diferent al de la cristiandat llatina, en llengua, religió, costums, institucions... però sobretot en les formes de producció. Aquest procés vingué donat, d'una banda, per la construcció de tota una organització política i institucional que havia de fer d'esquelet del nou regne que el rei Jaume I havia decidit fundar i, d'altra banda, pel procés de migració, assentament i explotació de les terres per part dels colons cristians que dotaria d'una població i d'uns habitants al nou «esquelet» institucional, necessaris per a la pròpia viabilitat del regne. Així doncs, dos aspectes, la voluntat de crear un regne i la naturalesa dels colons

[402] TORRÓ, Josep, *Op. Cit.*, pp. 46-68; GUINOT, Enric, «La Corona d'Aragó en els segles XII i XIII…», p. 43.
[403] TORRÓ, Josep, *Op. Cit.*, pp. 68-73.

cristians, que determinaran en gran mesura l'evolució identitària del regne de València durant tota la baixa Edat Mitjana; dos aspectes que cal situar com el fonament, l'origen històric, dels imaginaris col·lectius de fonament nacional – o, amb aspiracions nacionals – que existiren entre els habitants cristians del regne de València.[404]

Respecte a la primera qüestió, és evident que la victòria militar del rei Jaume I i les seus tropes feudals sobre una debilitada i aïllada defensa andalusina – cal recordar la situació de caos i inestabilitat en què es trobava el Xarq al-Andalus i la resta de territoris musulmans a la península Ibèrica una dècada abans de la conquesta – no hauria d'haver significat automàticament la creació i formació d'un regne nou. De fet, aquest regne no va «nàixer» fins que el rei no li donà unes primeres lleis, unes institucions i unes fronteres. Antoni Ferrando va assenyalar que la paraula «regne» era – i és – una adaptació del terme romanç «reialme» que, al seu torn, prové del mot llatí «*regimen*».[405] És a dir, «regne» vindria a referir-se, en el seu significat més primari, al règim legal i administratiu d'un territori determinat, açò és, a la «closca» que el forma i el delimita. Per tant, podem afirmar que el regne de València no va existir fins que no es promulgàs unes primeres lleis d'abast regnícola. No obstant això, el moment exacte d'aquest fet tan transcendental, malauradament, ha estat difícil de concretar per part de la historiografia, en gran part per l'escassetat de les fonts de l'època. Segons Vicent García Edo no és descartable que Jaume I promulgara el primer corpus legal a finals del mateix any 1238.[406] Efectivament, la

[404] Tornem a incidir en l'objecte d'estudi del present treball, que se centra exclusivament en la població cristiana de la Corona d'Aragó, tot deixant de banda la població musulmana i la jueva que, també, hi habitaren durant gran part de la baixa Edat Mitjana i part de l'Edat Moderna. La qüestió identitària d'aquestes minories religioses en l'observatori de la Corona d'Aragó va despertar un cert interès en la dècada dels anys 80 i 90. En el cas concret del País Valencià, Joan Fuster seria un dels primers a reflexionar sobre la problemàtica de l'encaix de les poblacions sotmeses musulmanes i jueves en les identitats nacionals cristianes del regne de València, encetant una sèrie de línies de recerca en el camp de la història i la filologia a la seua obra *Poetes, Moriscos i Capellans*, València, L'Estel, 1962, pp. 79-110. Vegeu, BARCELÓ, Carmen, «La llengua àrab al País Valencià (segles VIII al XVI)», *Arguments*, 4, 1979, pp. 123-149; *Minorias islámicas en el País Valenciano*, València-Madrid, Publicacions Universitat de València-Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1984, pp. 136-141; BURNS, Robert I., «The Language Barrier: Bilingualism and Interchange» a BURNS, Robert I., *Muslims, Christians and Jews in the Crusader Kingdom of Valencia: Societies in Symbiosis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, pp. 172-192; WASSERSTEIN, David, *The Rise and Fall of the Party-Kings: Polities and Society in Islamic Spain (1002-1086)*, Princeton, Princeton University Press, 1985, pp. 163-189; FERRER I MALLOL, Maria T., *La frontera amb l'Islam en el segle XIV,* Barcelona, CSIC, 1988, pp. 17-21; MEYERSON, Mark D., *Els musulmans de València en l'època de Ferran i Isabel,* València, Institució Alfons el Magnànim, 1994.

[405] FERRANDO, Antoni, *Op. Cit*., pp. 136-137.

[406] GARCÍA EDO, Vicent, «La redacción y promulgación de la 'Costum' de Valencia», *Anuario de Estudios Medievales*, 26, 1996, pp. 713-728; «Estudi històrico-jurídic» a COLÓN, Germán, GARCÍA EDO, Vicent, *Furs de València*, Barcino, Barcelona, 2002, pp. 5-61. Alguns estudis apunten com aquesta nova compilació legal manada redactar per part del rei s'hauria confeccionat durant el setge de la ciutat de València per un equip de

promulgació dels Costums de València marca un primer i important pas en la construcció del nou regne. Només cal atendre al seu pròleg, en el qual s'explicita que les noves lleis han d'aplicar-se a la ciutat de València però també a la resta del territori:

> «En aquesta reyal ciutat de València e en tot lo regne e en totes les viles, castells, alqueries, torres e en tots altres lochs en aquest regne edificats o a edificar, sotsmeses novellament per la volentat de Déu al nostre governament».[407]

Un territori que, a continuació, passava a delimitar-se amb una sèrie de referències geogràfiques: Benifassà i el riu Sénia pel nord; Ademús i la Font de la Figuera per l'interior; Biar i Orxeta pel sud.[408] Una delimitació provisional que, per descomptat, creava una nova unitat política, inexistent fins llavors. De fet, la pròpia voluntat de creació d'un nou regne va suposar en el seu moment una novetat extraordinària de grans repercussions dins de la Corona d'Aragó.[409] Fins a la caiguda de la medina de Balansiya (València), les futures terres valencianes semblaven estar destinades a annexionar-se al regne d'Aragó, qui, davant la projecció marítima del comtat de Barcelona, esperava comptar amb una eixida a la mar. De fet, comptem amb certes evidències documentals que així ho demostren, com l'ús majoritari del sistema de datació per l'era hispànica en els documents referits a la conquesta, seguint el costum aragonès – a partir del 1239, els documents expedits pel nou regne de València apareixen datats segons els sistema de la tradició diplomàtica catalana, és a dir, per l'«*anno Domini*» – o els primers moviments de la conquesta, protagonitzats per la noblesa aragonesa, així com les pròpies reivindicacions per part de diversos nobles aragonesos segons les quals el regne de València «*debía ser poblado a su fuero*».[410] No debades,

juristes de la cancelleria reial, entre els quals destacava Pere Albert, canonge de la catedral de Barcelona. Sobre aquesta qüestió, vegeu: GARCÍA SANZ, Arcadi, «El jurista Albert i la seva obra», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 14, 1996, pp. 7-38.

[407] GARCÍA SANZ, Arcadi, *Furs de València*, vol. I, Barcino, Barcelona, 1980, p. 93.

[408] En qualsevol cas, no ens ha arribat als nostres dies el contingut originari d'aquesta primera compilació legal, sinó una versió del 1261, amb canvis i modificacions. Tanmateix, la historiografia ha assenyalat el caràcter monumental del corpus, amb 9 llibres, 150 rúbriques i més de 1.500 disposicions que regulaven l'administració i el funcionament institucional del nou regne: nomenament d'oficials, justícia, jurisdiccions, compra-vendes, comerç, etcètera, BAYDAL, Vicent, *Op. Cit.*, p. 30.

[409] Cert és que amb la conquesta de Mallorca també s'havia portat endavant la creació d'un nou regne, però sense un ordenament jurídic particular, tan complex i desenvolupat com ho era la Costum de València (preludi dels Furs de València). A Mallorca, en canvi, el rei Jaume I es va limitar a atorgar cartes de poblament formades per unes quantes franqueses. Per aquest motiu es considera que el rei va actuar, en el cas valencià, d'una forma molt més conscient en favor dels seus propis interessos i en detriment de les aspiracions dels senyors aragonesos, BAYDAL, Vicent, *Op. Cit.*, p. 32.

[410] ZURITA, Jerónimo, *Anales de la Corona de Aragón*, llibre III, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1967-1986, cap. 66.

Borriana i Almassora foren poblades per Jaume I seguint el costum de Saragossa, quan el regne no existia encara.[411] La promulgació del Costum de València i, per extensió, de la creació *de facto* del regne de València, com a unitat política completament independent dins de la Corona d'Aragó, ajuda a entendre's si s'emmarca dins del context polític del moment. Un context marcat per la pugna entre la monarquia i la noblesa pel control i l'organització del territori. És per això que la fundació del regne ha estat explicada per la historiografia per la voluntat reial de contrarestar el pes i les exigència dels grans magnats, majoritàriament aragonesos, i de consolidar l'autoritat pròpia.[412]

Això no obstant, les intencions inicials de Jaume I, d'estendre al conjunt del regne les lleis de València, quedaren en una mera il·lusió. Les necessitats de control i conquesta del territori obligaven la monarquia a cercar suports entre la noblesa i les seues hosts senyorials a canvi de terres i llocs. Aquestes cessions de terres donarien lloc a la creació de senyories a l'interior del nou regne dins de les quals s'aplicaren els corpus legals que els senyors en qüestió consideraven més beneficioses per als seus interessos privats: el Fur de Saragossa, el de Terol, els Usatges de Barcelona, els Costums de Lleida, etc. D'aquesta forma, la monarquia només aconseguí aplicar les lleis de València en aquells nuclis que la Corona controlava directament, tot creant-se un mosaic jurisdiccionals que suposaria la llavor de futurs conflictes jurisdiccionals i identitaris a finals del segle XIII i principis del segle XIV que no es resoldrien, almenys formalment, fins a les Corts del 1329-1330.[413] Fins aleshores, el regne de València experimentaria un procés de maduració institucional en el qual hi convivien diversos corpus legals. Sense una única llei general per al conjunt del país resultava certament difícil desenvolupar qualsevol mena de consciència col·lectiva nova que respongués a la nova realitat jurídica i institucional que representava el regne de València. Ni tant sols una idea bàsica de «*res publica*». De fet, el mateix Francesc Eiximenis, a finals del segle XIV, definia la idea de cosa pública com:

[411] GÓMEZ BAYARRI, Josep V., «Cartas pueblas valencianas concedidas a fueros aragoneses», *Aragón en la Edad Media*, 20, 2008, pp. 391-412.
[412] FURIÓ, Antoni, *Història del País Valencià…,* p. 50.
[413] *Ibidem*, p. 68.

«[...] alguna comunitat de gents ajustades e vivents sots una mateixa ley e senyoria e costumes. Si·s vol, aytal ajustament sia regne o ciutat o vila o castell o qualsevol semblant comunitat que no sia una cosa sola».[414]

Per tant, sense territorialització d'una llei general – a partir del 1250 els Costums de València passen a denominar-se «Furs de València» – no hi hagué una consolidació jurídica i institucional plena del regne de València. El regne – en el sentit més ample – existia. ¿La llei? També hi era. Però, tot i això, l'edifici construït i organitzat per la cúria règia encara romania molt lluny de «ser» un regne, de «sentir-se» un regne, sobretot des del punt de vista de l'auto-identificació dels seus habitants i, per descomptat, de les seues elits rectores. Cal recordar l'equilibri de forces, és a dir, l'equilibri demogràfic que existia en les dècades immediatament posteriors a la conquesta de València i la promulgació del Costum de València, sobretot en la relació tan desproporcionada entre els nous colons cristians i els indígenes andalusins sotmesos, favorable, per molt, als segons: uns 55.000 i menys de 100.000, respectivament, per a l'any 1270.[415]

3.4. El regne de València i el regne de Mallorca: dues societats feudals majoritàriament catalanes

Així les coses, com assenyalàvem unes pàgines més amunt, hi hagué dos aspectes transcendentals que condicionaren l'evolució identitària en clau nacional del regne de València i del regne de Mallorca, en la curta i llarga durada: la voluntat de crear un regne i la naturalesa i procedència dels colons cristians. Vista la formació del reialme valencià, és el moment de detenir-se en la procedència dels pobladors que el colonitzaren i que suposaren la base poblacional que constituiria la societat cristiana valenciana durant tota la baixa Edat Mitjana. La importància d'aquest fet no recau només en discernir la procedència geogràfica, açò és, si els primers «valencians» – els primers habitants cristians del regne de València – procedien majoritàriament d'un lloc o d'un altre, sinó, també, en la possibilitat de conèixer els imaginaris nacionals que amb ells portaven.

[414] Francesc Eiximenis, *Op. Cit.*, f. 13v [Pot consultar-se online a través del següent enllaç de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: https://www.lluisvives.com/obra/regiment-de-la-cosa-publica--2/].
[415] Torró, Josep, *Op. Cit.*, pp. 84-107; «Guerra, repartiment…», pp. 240-248; «*Expellere Sarracenos*. Expulsions, reassentaments i emigració dels musulmans del regne de València després de la conquesta cristiana (1233-1348)» a Sabaté, Flocel (Coord.), *Poblacions rebutjades, poblacions desplaçades: Europa medieval*, Lleida, Pagès Editors, 2019, p. 73.

Aquesta ha estat, malauradament, una qüestió no exempta de polèmica en el panorama historiogràfic valencià i en la memòria històrica valenciana construïda al llarg del segle XX. Les dinàmiques polítiques i culturals del País Valencià contemporani, sobre les quals – com és lògic d'entendre en un treball sobre història medieval – no em detindré, expliquen la manca d'una historiografia medieval valenciana, més o menys acadèmica, auto-centrada, diríem, que reflexionés per problemàtiques que anassen més enllà de les grans històries nacionals espanyoles, fins a les últimes dècades del segle passat.[416] No resulta extraordinari, vist el panorama desolador, que les primeres aportacions de la historiografia moderna – amb influències de l'Escola dels Annals i del marxisme – vinguessen des de fora de la universitat, en forma d'assaig, de la mà de Joan Fuster i d'una de les seues obres insígnia: *Nosaltres, els valencians*.

Certament destacable és el treball que va fer Pau Viciano sobre el balanç historiogràfic de l'obra de Fuster.[417] La importància de la proposta fusteriana no rau en la vigència de tal o qual afirmació, menys encara si ho fem des del present, quan han passat més de seixanta anys des de la publicació de la seua obra més rebatuda i, afortunadament, la historiografia sobre el regne de València ha avançat tant. En canvi, si atenem a algunes de les seues hipòtesis més importants, si anem al nucli d'algunes de les seues idees, podem comprovar com els estudis i monografies acadèmiques posteriors han anat ratificant-les, a grans trets, gràcies a l'accés a bibliografia i fonts documentals medievals que, per descomptat, Fuster no tingué en el moment de la redacció de la seua obra. Si fem un esforç sintètic i reduccionista de la principal hipòtesi o idea llançada a *Nosaltres, els valencians*, seria la consideració de la conquesta i població del regne de València com un procés de colonització que, a més a més, és considerat, des del punt de vista identitari, eminentment català.[418] Una naturalesa catalana, la de la primera societat valenciana, que Fuster la considera problemàtica com a conseqüència dels efectes de la dualitat originària que marcà el regne

[416] VICIANO, Pau, *La temptació de la memòria,* València, Tres i Quatre, 1995, pp. 207-208.
[417] VICIANO, Pau, «Entre el llinatge i el regne. La història medieval en *Nosaltres, els valencians*», *Afers: fulls de recerca i pensament,* 71-72, 2012, pp. 131-157.
[418] L'altra gran idea proposada per Fuster que cal destacar, per l'element trencador que va suposar respecte de les narratives històriques existents en el seu moment sobre l'inici de la història valenciana, és la consideració de la conquesta feudal catalanoaragonesa com «l'acta de naixement» dels valencians com a comunitat històrica que ha perviscut fins a l'actualitat. Nosaltres, però, subordinem aquesta idea a la interpretació fonamentalment catalana de les arrels de la societat valenciana baixmedieval, especialment pel pes que Fuster li donava a la llengua i, en concret, a la llengua catalana, com a tret fonamental de les identitats nacionals. Segurament, aquesta idea el va portar inevitablement a considerar la conquesta feudal del segle XIII com el tret d'eixida de la història valenciana.

de València al llarg dels segles baixmedievals: dualitat entre una societat feudal colonitzadora i una societat andalusina colonitzada; entre pobladors catalans i pobladors aragonesos; entre el món urbà burgés i el món rural aristocràtic; entre la noblesa i la monarquia.[419] Fuster, però, proposaria simplificar aquesta dualitat originària, defensant, d'una banda, un litoral «preferentment» català, burgés i reialista, i, d'altra, un interior «preferentment» aragonès, feudal i rebel a l'autoritat monàrquica, tot atribuint una major importància a la franja costanera, entre altres raons, pel pes demogràfic que, al remat, acabaria conferint el «caràcter nacional» al conjunt del regne.[420]

Caldrà esperar a l'any 1999 perquè el nucli argumentari de Fuster quedés definitivament confirmat a través de la ciència historiogràfica. La principal aportació vindria de la mà d'Enric Guinot i la seua colossal obra, *Els fundadors del regne de València*, gràcies a l'anàlisi dels noms i cognoms de més de 40.000 colonitzadors cristians del regne de València, arribats després de la conquesta de Jaume I, amb un arc cronològic de llarga durada, que va des del 1240 fins al 1425. A través de llistes d'habitants en cartes de poblament i contribuïdors fiscals, Guinot va estudiar en detall els models antroponímics de Catalunya i Aragó a mitjan segle XIII per a poder distingir-los. D'aquesta forma, a través d'aquesta metodologia, podem conèixer amb certa precisió els llocs d'origen de la major part dels colonitzadors que acabaren instal·lant-se al regne de València i, així, poder obtenir percentatges, per municipis i comarques, i determinar el pes dels nous pobladors en la nova societat feudal construïda arran de la conquesta.[421]

[419] Com assenyala Pau Viciano, la idea de dualitat de Fuster seria adoptada i elevada a la categoria de «dualisme» per l'acadèmic i historiador Joan Reglà pocs anys després de la publicació del *Nosaltres, els valencians*, en el seu treball «El dualismo valenciano y sus desequilibrios», *Saitabi*, 17, 1967, pp. 51-69. La idea de dualitat, però, no és originària de Fuster. Estudis recents de l'obra fusteriana han vist influències clares en intel·lectuals espanyols en temps de la II República, com Ortega y Gasset, Claudio Sánchez Albornoz o Américo Castro, ja que la idea de dualitat també era aplicada a l'hora d'explicar la història d'Espanya. Sobre aquestes qüestions, vegeu: ARCHILÉS, Ferran, *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Catarroja, Afers, 2012.

[420] VICIANO, Pau, *Art. Cit.*, p. 141.

[421] Cal advertir que algunes de les comarques del regne de València no estan presents en la mostra final de la investigació per falta de dades, com és el cas de l'Alcalatén, l'Alt Millars, el Camp de Túria i la Vall de Cofrents. Sobre les característiques de l'antroponímia catalana i aragonesa, GUINOT, Enric, *Op. Cit.*, pp. 91-116.

	Llinatge català	Altres llinatges cristians
Els Ports	80%	20%
L'Alt Maestrat	90%	10%
El Baix Maestrat	85%	15%
La Plana Alta	85%	15%
La Plana Baixa	85%	15%
L'Alt Palància	15%	85%
El Camp de Morvedre	65%	35%
Els Serrans	15%	85%
L'Horta Nord	70%	30%
València	70%	30%
L'Horta Sud	70%	30%
La Ribera Alta	70%	30%
La Ribera Baixa	85%	15%
La Safor	75%	25%
La Marina Alta	80%	20%
La Marina Baixa	80%	20%
La Costera	80%	20%
La Vall d'Albaida	75%	25%
L'Alcoià	85%	15%
El Comtat	65%	35%
L'Alacantí	60%	40%
El Baix Vinalopó	60%	40%
El Baix Segura	65%	35%

Taula 8: *Procedència (%) dels habitants cristians del regne de València (1240-1425) (Segons dades de GUINOT, Enric, Els fundadors del regne de València, València, Tres i Quatre, 1999).*

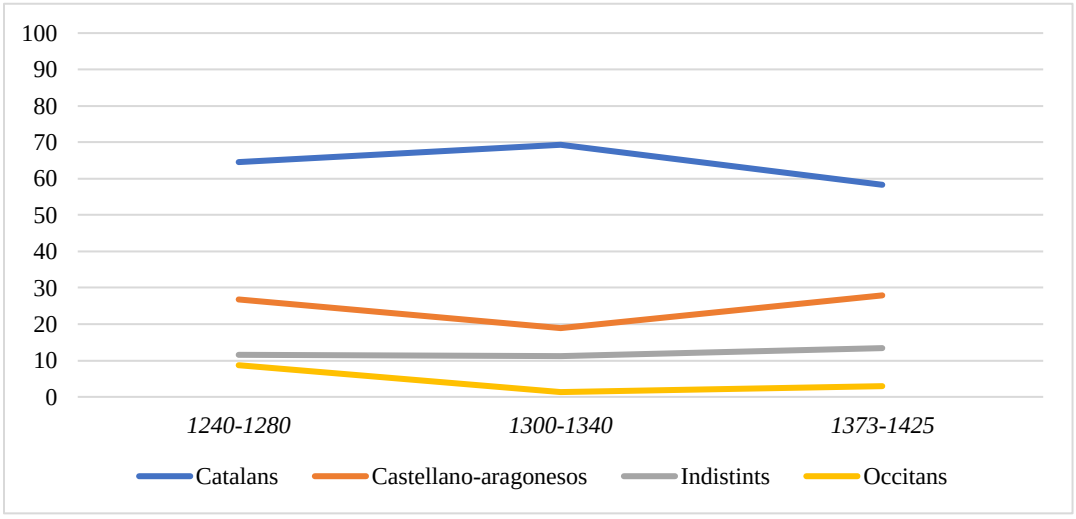

Taula 9: *Evolució (%) de la població cristiana del regne de València segons el seu origen etno-lingüístic (Segons dades de* GUINOT, Enric, *Els fundadors del regne de València,* València, Tres i Quatre, 1999*)*

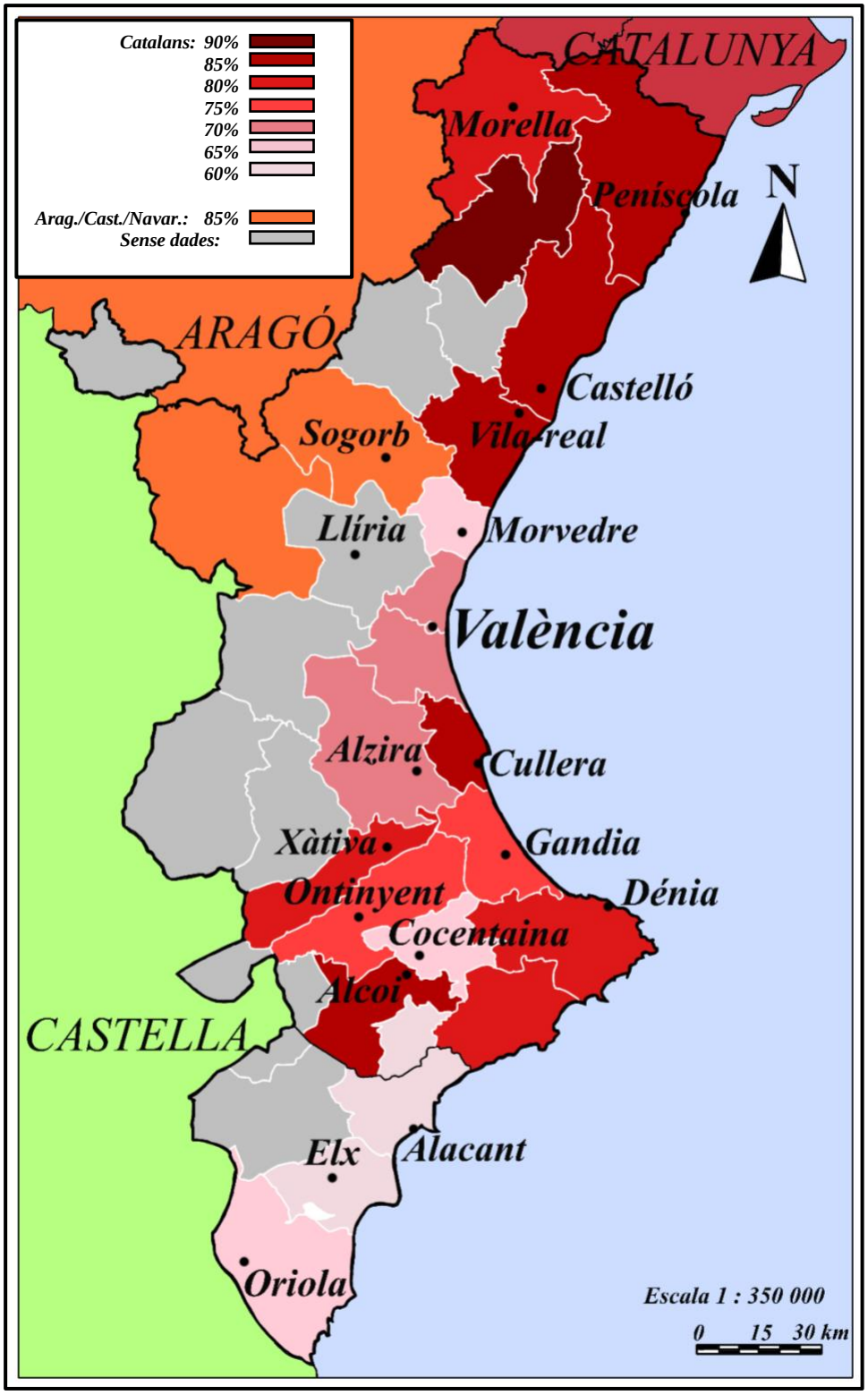

Il·lustració 7: *Distribució geogràfica de la població cristiana del regne de València segons origen etnolingüístic (Segons dades de* GUINOT, Enric, *Els fundadors del regne de València,* València, Tres i Quatre, 1999*)* (Elaboració pròpia)

Com podem observar en la taula 8, de les vint-i-tres comarques estudiades per Guinot, vint-i-una presenten una majoria molt ampla de població d'origen català, amb exemples que van des del 60% de la població, en el casos on aquesta majoria és menys amplia, com el Baix Vinalopó (Oriola) o l'Alacantí (Alacant), fins a territoris on pràcticament la totalitat de la població tenia el seu origen a l'altra banda del Sénia, com l'Alt Maestrat (Vilafranca) o la Ribera Baixa (Sueca).[422] Mentrestant, només l'Alt Palància (Sogorb) i la Serrania, ambdós comarques situades a l'interior del regne, presenten una majoria solvent de població d'origen no català, amb majoria provinent d'Aragó, de Castella i de Navarra.[423]

Si ens situem en un plànol cronològic, les dades aportades pet Guinot presenten dues tendències, com pot constatar-se a la taula 9. D'una banda, des de la conquesta i les primeres onades colonitzadores, al llarg de la segona meitat del segle XIII i la primera meitat del segle XIV, s'observa un creixement dels pobladors d'origen català, arribant a una mitjana per al conjunt del regne del 70%, al mateix temps que aquells d'origen castellano-navarro-aragonés tendeixen a la baixa, partint d'un 26%, al segle XIII, fins arribar a un 18% a mitjans del XIV. No obstant això, aquesta tendència es reverteix a partir del darrer terç del Tres-cents i la primera dècada del Quatre-cents amb una baixada de la població amb llinatge català, per al conjunt del regne, fins el 59%, mentre que els d'origen castellano-navarro-aragonès ascendeixen fins el 27%.

Aquesta evolució, per tant, confirma el protagonisme que la massa poblacional cristiana d'origen català va tenir en la conformació i construcció de la primera societat valenciana que va començar a configurar-se amb la destrucció de la societat andalusina i la implantació del sistema feudal a partir del 1238-1240, que acabaria per condicionar, decisivament, els trets bàsics culturals de la població cristiana del regne de València. El més important, indubtablement, si deixem a banda la religió cristiana i tot el seu complex cultural, seria la llengua majoritària dels nous habitants: el català.[424] A més a més, la recerca de Guinot va permetre matissar la idea de dualitat plantejada per Fuster en una direcció que considerem, paradoxalment, més transcendental – encara – des de l'òptica identitària. En efecte, en lloc

[422] *Ibidem*, pp. 125-131
[423] *Ibidem*, pp. 227-237.
[424] Sobre aquesta qüestió, vegeu GUINOT, Enric, *Op. Cit.*, pp. 237-263; FERRANDO, Antoni, *Op. Cit.*, 19-43.

d'una dualitat hermètica, en la qual a les comarques costaneres només trobaríem població d'origen català i en les de l'interior només d'origen castellà, aragonès o navarrés, *Els fundadors del regne de València* confirma la presència de població catalana i no catalana, indistintament, en ambdues franges. Ara bé, amb una clarísima desproporció en favor de la catalana, com hem vist amb els percentatges per comarca, amb les excepcions de les dues comarques de l'interior on serien els aragonesos, castellans i navarresos els majoritaris. Açò implica processos d'aculturació en totes i cadascuna de les comarques del regne en favor de la llengua i la cultura majoritària per part d'aquelles poblacions minoritàries. Per tant, arribem a una primera conclusió per al segle XIII des del punt de vista identitari: amb independència de la diversitat d'orígens dels primers colons i amb independència de la construcció del regne, completament independent del regne d'Aragó i del comtat de Barcelona, els habitants cristians del regne de València passaren a formar part, molt àmpliament, de l'àrea cultural lingüística – nacional – catalana,[425] amb les implicacions identitàries que això representava si ho observem des de l'òptica de la idea clàssica-cicerona i – posteriorment – tomista de la «nació» que operava a la cristiandat llatina al segle XIII i XIV.[426]

Efectivament, les primeres generacions cristianes que van habitar al regne de València, foren d'origen català o no, majoritàriament, amb el pas de les dècades, i al llarg del primer segles d'existència del regne, haurien adoptat un imaginari nacional català. Els marcadors culturals, els lligams familiars existents amb les seues terres d'origen i la impossibilitat del nou regne – encara en construcció – de crear una identitat pròpia, diferent de la majoritàriament catalana, explicaria aquesta realitat identitària entre els seus primers habitants, així com els processos d'aculturació – ja mencionats – entre les poblacions amb un origen diferent al català, en aquelles comarques colonitzades inicialment per catalans en les dècades posteriors a la conquesta. Així, doncs, la llengua que se sentia al carrer, al camp, a les places públiques, i la que començava a emprar-se en les administracions i escrivanies públiques – substituint progressivament al llatí – era la catalana, que, junt amb el cristianisme, constituiria els primers trets col·lectius de la població cristiana valenciana

[425] Només cal fixar-se en la llengua emprada en l'administració i documentació institucional, des de la cancelleria reial a les escrivanies municipals i de negocis, als intercanvis comercials, la que es parlava als carrers, la que es parlava majoritàriament a les viles i ciutats del regne: el català. Vegeu FURIÓ, Antoni, *Història del País Valencia...*, pp. 42-44; RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit.*, pp. 77-91; GARCIA-OLIVER, Ferran, *Op. Cit.*, pp. 189-221;
[426] FERRANDO, Antoni, *Op. Cit*, pp. 4-5.

durant tot el segle XIII. Aquesta realitat hem de traslladar-la a sectors majoritaris de la població, deixant a banda, això sí, a les classes rectores laiques i eclesiàstiques, dins de les quals podien operar altres factors en les seues percepcions nacionals – especialment aquells de naturalesa jurídica o política – com és el cas de la noblesa aragonesa que comptava amb senyories dins de les fronteres del regne i que representaria, a finals del segle XIII i principis del segle XIV, una important resistència a la construcció del regne de València a través de la seua negativa a la territorialització completa dels Furs de València, en favor de legislacions aragoneses, amb la càrrega identitària tan forta que aquest fet comportava.

	Llinatge català	**Altres llinatges cristians**
Capbreu de Nunó Sanç[427]	62%	38%
Ciutat de Mallorca	81%	19%
Manacor	81%	19%
Muro	95%	5%
Santa Margalida	90%	10%
Petra	86%	14%
Total	***79%***	***21%***

Taula 10: *Procedència (%) dels habitants cristians del regne de Mallorca al segle XIII (Segons dades de* MAS I FORNERS*, Antoni, «Una aportació al coneixement de les característiques i dels ritmes de la immigració colonial al regne de Mallorca durant el segle XIII» a* BARCELÓ*, Maria,* El regne de Mallorca: cruïlla de gents i de cultures (segles XIII-XV)*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2008, p. 297).*

Si ens traslladem al regne de Mallorca, l'altre front d'expansió durant el regne de Jaume I i l'altre regne creat «*ex novo*», i ens fixem igualment en la composició i en la procedència dels colons cristians que poblaren el nou reialme després de la conquesta de Mayurqa en el 1229, el resultat és encara més contundent del que hem vist per al cas valencià: una nova societat feudal majoritàriament catalana, fruit d'una colonització catalana. Si per a la colonització valenciana seria l'obra d'Enric Guinot[428] la que ha servit a la historiografia per a conèixer la procedència aproximada dels primers colons cristians del regne de València durant les seues primeres centúries d'existència, per al cas mallorquí comptem amb l'aportació d'Antoni Mas,[429] qui, seguint la mateixa metodologia, és a dir, l'estudi antroponímic dels cognoms, aportaria les primeres xifres sobre les procedències del primers

[427] Com assenyala Mas en l'estudi, es tracta dels establiments portats a terme per Nunó Sanç entre 1232 i 1240 dins de la seua senyoria, MAS I FORNERS, Antoni, «Una aportació al coneixement de les característiques...», pp. 289-291.
[428] GUINOT, Enric, *Op. Cit.*
[429] MAS I FORNERS, Antoni, «Una aportació al coneixement de les característiques i dels ritmes de la immigració colonial al regne de Mallorca durant el segle XIII» a BARCELÓ, Maria, *El regne de Mallorca: cruïlla de gents i de cultures (segles XIII-XV)*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2008, pp. 283-303.

habitants cristians del – recentment construït – regne de Mallorca. Els resultats donarien per bona la sentència que anys abans llançaria Pau Cateura en una de les seues contribucions: «[...]és una obvietat prou coneguda però en què val la pena insistir: la colonització de Mallorca és una colonització catalana».[430]

Efectivament, com pot constatar-se per les dades de la taula 10, els resultats de la contribució d'Antoni Mas ratificaren el predomini absolut, en termes relatius, dels colons cristians d'origen català tant en les mostres pertanyents a la Part Forana, és a dir, a les poblacions de l'illa de Mallorca que quedaven fora de la Ciutat de Mallorca, com en aquelles relatives a la dita ciutat, amb una mitjana que fregaria el 80%. Mentre a la ciutat es constata la presència d'altres llinatges cristians – minoritaris absolutament – com els francesos, navarresos, genovesos, castellans, occitans i aragonesos, la majoria catalana en l'àmbit rural és pràcticament completa. El mateix Antoni Mas, en altra de les seues contribucions, identificaria una de les conseqüències que va tenir al regne de Mallorca el fet que el grup ètnic majoritari entre els colons, entre la població dominadora cristiana fos el català: l'ús del terme «català», a banda del seu ús nacional, com a sinònim de «cristià de natura» i de «persona lliure».[431] Es tracta d'un fenomen certament particular del cas mallorquí, ja que ni la historiografia ni la present recerca, ha pogut identificar paral·lelismes semblants en la resta de territoris catalans de la Corona d'Aragó. Una particularitat que s'explica per la composició social de la societat colonial que va configurar-se al regne de Mallorca arran de la conquesta feudal. A Catalunya o al regne de València, les dues comunitats religioses sotmeses, principalment, eren la musulmana – especialment important en el territori valencià – i la jueva i, conseqüentment, la diferenciació – és a dir, la discriminació – es materialitzava exclusivament a través de la variable religiosa: «cristians de natura» enfront de «moros» i «jueus» – i a partir de les conversions del 1391 s'hi sumaria a l'alteritat els «cristians vells» enfront dels «cristians nous».[432] Al regne de Mallorca, en canvi, la gran quantitat de població esclava, tant «infidel» – magribins, turcs, tàrtars, sud-saharians – com cristiana – sobretot sards i grecs – va fer necessària la utilització d'un marcador social que transcendís la identitat religiosa. La gran majoria de població cristiana ètnicament catalana

[430] CATEURA, Cateura, *Art. Cit.*, p. 180.
[431] MAS I FORNERS, Antoni, *Esclaus i catalans*...
[432] Sobre els conversos al regne de València, en el moment de la present redacció, Guillermo López Juan es troba a punt de treure a la llum els resultats de la seua tesi doctoral, sobre les dinàmiques socials internes i externes d'aquesta minoria en la ciutat de València, amb el títol: *Entre la endogamia y la asimilación: la comunidad conversa de Valencia en el siglo XV (1391-1450).*

– és a dir, originària de Catalunya, catalanoparlant i cristiana – va propiciar al regne de Mallorca que el mot «català», a banda del seu significat nacional, esdevingués un marcador diferencial respecte a les minories excloses.

Així doncs, segons Antoni Mas, l'heterogeneïtat de les minories al regne de Mallorca va donar lloc a una «etnificació de l'exclusió» que, a més a més, tindria com a conseqüència la consolidació de la pròpia consideració nacional, açò és, la consolidació de la consciència nacional catalana entre els colonitzadors, tot i ser habitants d'una entitat regnícola com la mallorquina, independent de l'originària de la seua condició ètnica, el comtat de Barcelona – futur principat de Catalunya. Aquesta alteritat per part dels colons respecte de la població indígena sotmesa portaria l'autor ha identificar un possible paral·lelisme entre la població colona del regne de Mallorca durant la baixa Edat Mitjana i els criolls a l'Amèrica hispànica durant la dominació colonial dels segles XVI, XVII i XVIII.[433] Com a part de l'expansió d'Europa occidental encetada als segles XI i XII – primerament sobre els països islàmics, cèltics, bàltics, grecs i, posteriorment, sobre les societats americanes, africanes i asiàtiques durant els segles XV i XVI –,[434] de la mateixa forma que els descendents dels conqueridors en Amèrica llatina es consideraven «espanyols» en contraposició als «indígenes» i «criolls» respecte dels espanyols de la península Ibèrica, els primers habitants cristians del regne de Mallorca es consideraven catalans en contraposició dels esclaus i dels jueus. No serà fins a ben entrat el segle XIV que aquests catalans encetaran un procés de construcció d'una identitat col·lectiva – la mallorquina – que permeta diferenciar-se dins del grup ètnic català, igual que els espanyols d'Amèrica ho feien respecte dels ibèrics a través de la identitat criolla. D'aquesta forma, la catalanitat mallorquina, aprofitada dins del llenguatge de la discriminació, segons la visió d'Antoni Mas, hauria esdevingut un indicador del «criollisme» de la societat mallorquina colonitzadora, resultant d'un tipus de marginació ètnica comú per al conjunt dels territoris que protagonitzaren l'expansió colonial a tota l'Europa occidental.[435]

[433] Una proposta interpretativa que va despertar, en el seu moment, certes reserves. Al respecte, vegeu la crítica: BAYDAL, Vicent, «Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV-XV», [ressenya del llibre *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV-XV* d'Antoni Mas], *Scripta, Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 2, 2013, pp. 353-354.
[434] BARTLETT, Robert, *Op. Cit.*, pp. 313-314.
[435] MAS I FORNERS, Antoni, *Esclaus i catalans...*

No entrarem, però, en el debat sobre la idoneïtat o no de l'ús del concepte «crioll» per a referir-se a la naturalesa de la identitat mallorquina baixmedieval. Això no obstant, sí que ens sembla important assenyalar com els processos colonitzadors estudiats arreu de tota la cristiandat llatina al llarg dels segles XI, XII i XIII, a banda de les conseqüències econòmiques, polítiques, socials i religioses, també en tindrien conseqüències a nivell identitari. Òbviament, si fem una comparació minuciosa dels processos colonitzadors portats a terme en els segles moderns per part de les principals potències, trobarem elements discordants respecte dels processos colonitzadors dels segles baixmedievals. Ara bé, l'essència última del fenomen colonial hi és: arribada de societats a un territori determinat disposades a sotmetre – quan no expulsar – a les poblacions indígenes que hi troben, a través de la força, amb l'objectiu de transformar l'espai i el seu funcionament humà, tot mantenint llaços de dependència amb la societat originària – siguen polítics, culturals o econòmics.

3.5. Les transformacions de finals del Dos-cents

Així doncs, els limitats testimonis de les fonts documentals existents a la Corona d'Aragó per al segle XIII – i, per descomptat, per al segles previs – fan certament difícil observar, de forma precisa i detallada, l'evolució de la identitat catalana i aragonesa a través de les «manifestacions identitàries» que podem trobar en el vocabulari i en els discursos – en la retòrica – presents a la documentació, com ha estat el cas de les corts aragoneses durant el segle XIII. Hem vist com al segle XII ja trobem consolidat l'ús d'un nom col·lectiu, d'un gentilici, per als habitants de cadascun dels territoris que conformaven la Corona – catalans i aragonesos – i dos corònims – Aragó i Catalunya. La limitada existència de documentació per a aquest moment de la història, a diferència del que trobarem per al segle XIV, XV i principis del XVI, no ha de resultar, però, un impediment per a tractar d'entendre la naturalesa de les identitats nacionals existents. Una naturalesa que passa inevitablement per l'anàlisi de la projecció que hom feia d'elles. En aquest sentit, la historiografia de l'època resulta una font d'estudi, una via d'aproximació certament prolífera, de les identitats nacionals a la Corona d'Aragó de finals del segle XIII, concretament, a partir de l'any 1260, quan comencen a aparèixer alguns dels més importants títols de la historiografia baixmedieval catalanoaragonesa.

En els apartats anteriors hem vist la importància que va tenir l'evolució política del segle XIII, especialment, a través de la celebració de Corts Generals en els respectius territoris, en la consolidació definitiva de les dues identitats nacionals preeminents entre les poblacions cristianes de la Corona d'Aragó. La maduresa institucional i política hauria permès aquesta evolució de les identitats, com hem pogut comprovar a través del vocabulari que es desprèn de les actes de corts. Les exigències presentades i les disputes polítiques entre els braços estamentals i el rei haurien contribuït decididament a l'enfortiment d'identitats que, fins llavors, s'haurien nodrit fonamentalment de referències culturals i religioses. Ara, però, idees relacionades amb el «bé comú» o l'«interés general» del regne, derivades del renaixement del dret romà a principis de la centúria, començarien a completar, quan no transformar, la percepció col·lectiva – en un primer moment – de les respectives elits polítiques de la Corona. Aquest procés d'enfortiment de les identitats nacionals aragonesa i catalana començaria a entrar en confrontació amb un procés de construcció col·lectiu, nacional, paral·lel. Les manifestacions de defensa i adhesió a la idea de nació aragonesa i catalana, implícitament, són una mostra de distanciament, de refredament, respecte d'una vinculació col·lectiva o emocional amb la figura del rei, amb la monarquia en el seu sentit més ample.

Al llarg del Dos-cents, la figura règia presenta una mutació de destacable importància pel que fa al seu significat polític. Fins el regnat de Jaume I, la figura del rei havia girat entorn a la idea de domini, en tant que «primer» senyor feudal, amb unes connotacions i amb unes dimensions clarament personalistes, inserides dins de les relacions feudovassallàtiques de l'Europa del moment. És a partir del regnat del rei conqueridor quan aquesta idea comença a transitar cap a una imatge règia més «administrativa», en consonància amb els nous corrents polítics romans. En efecte, una imatge del rei, projectada per la mateixa monarquia, així com per les comunitats polítiques de la Corona, d'administrador d'una «*res publica*», d'una col·lectivitat humana concreta. La necessitat d'administrar-la, de governar-la, portaria la monarquia aragonesa a exigir dels seus súbdits la seua fidelitat, la seua col·laboració, la seua adhesió, per al govern de la cosa pública. Un exemple el tenim en un dels discursos que presumptament hauria fet el rei Jaume I, el 20 o el 21 de desembre de 1228, a les Corts de Barcelona. El rei hauria obert les corts amb un sermó per a comunicar el seu projecte de campanya de conquesta de Mallorca, tot sol·licitant

la col·laboració dels representants catalans i aragonesos. Bernat Desclot, a la seua crònica, dona testimoni d'una part del seu discurs:

> «Ab tant, lo rei féu ajustar sos barons de Catalunya e d'Aragó e hòmens de ciutats e de viles e prelats de santa Esgleia a Barcelona; e aquí tenc parlament ab ells a les festes de Nadal e dix-llur:
> —Barons: bens sabets lo mal e el dan que el rei mallorquí fa tots jorns a les mies gents; e jo he-li'n tramès missatge, e ell ha-m'ho tengut en vil; per què jo he en cor e en volentat que, a plaer de Déu e per tal que son serviï hic sia encara feit, que si vosaltres m'hi volets ajudar, que vaja pendre la ciutat de Mallorques ab tota l'illa. E d'açò prec-vos tuit que hajats bon cor e que em retats tal respost que Déu ne sia pagat, e jo e tots vosaltres».[436]

«Lo mal e el dan [...] que fa tots jorns a les mies gents», així com l'ús del «vosaltres» que el rei fa en diverses ocasions – «que si vosaltres m'hi volets ajudar» i «e jo e tots vosaltres» – presenta la coexistència, en una data tan primerenca com els preludis de la conquesta de Mallorca, d'aquestes dues imatges del rei: la dimensió personalista del rei i les «seues» gents – en plural – i la del rei com administrador d'una cosa pública, representada en les Corts apel·lada amb el «vosaltres», a la qual li demana la seua col·laboració i implicació en el projecte militar. Un «vosaltres», tot siga dit, ben interessant, ja que engloba dins d'una mateixa apel·lació dues col·lectivitats que llavors ja estaven clarament diferenciades: la catalana i l'aragonesa. ¿Pot ser aquesta una de les primeres evidències clares, un preludi diríem, de la idea de nació desenvolupada i projectada, un segle després, per Pere el Cerimoniós – «nostra nació» – sobre el conjunt de tots els súbdits de la seua senyoria tot i les fronteres regnícoles i culturals?

El que sembla clar, segons els estudis de Cingolani sobre la cronística i la historiografia a la Corona d'Aragó, és que la necessitat d'analitzar i de narrar el passat amb una clara intencionalitat de condicionar, de justificar, el present – que a grans trets seria l'objectiu primari de totes i cadascuna de les cròniques escrites en l'època –, siga per iniciativa de la corona o no, es remunta a l'endemà de la unió de la dignitat comtal de Barcelona amb la reial d'Aragó, en temps de Ramon Berenguer IV. En aquests moments, i fins a la redacció de les *Gestes dels comtes de Barcelona* – la versió catalana de les *Gesta comitum*

[436] *Les quatre grans cròniques. Crònica de Bernat Desclot*, a cura de SOLDEVILA, Ferran, vol.2, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008, pp. 71-72.

Barchinonensium – al segle XIII, l'objectiu de la cronística serà la de justificar el poder reial del Casal entronitzat arran de la unió dinàstica, tot vinculant els diversos monarques amb els avantpassats de les dues branques predecessores, amb una visió clarament monàrquica. Amb les *Gestes*, com apunta Cingolani, canvien les coses,[437] quelcom que ens parla de la importància del segle XIII en el transcurs i en l'evolució de les identitats nacionals existents en relació a la producció historiogràfica i la seua projecció. Les *Gestes*, per primera vegada, marca una clara diferència, un abans i un després, entre la formació de la Corona d'Aragó – com a entitat política – i els seus precedents. Ara, però, situa el regne d'Aragó en una posició subsidiària respecte del comtat de Barcelona. És el regne qui se suma als dominis del Casal de Barcelona. Un casal que, en comparació amb la «curta vida» del reialme aragonès, enfonsa els seus arrels ben profundament en el passat carolingi. Una descompensació en el pes històric i polític entre Aragó i Catalunya que no serà exclusiva d'aquesta traducció catalana, ja que també la podem observar en la crònica de Bernat Desclot,[438] i que, indubtablement, revesteix un component identitari evident, de signe català, a l'hora d'identificar l'origen de la col·lectivitat amb un llinatge remot.

Això no obstant, aquesta inclinació no la trobem en la producció historiogràfica operada directament per la monarquia al segle XIII, com és el cas del *Llibre dels fets* del rei Jaume I. Almenys en la seua vessant més dinàstica, el rei tracta de vincular la seua figura més amb els reis aragonesos previs a la unió dinàstica que no tant amb els comtes catalans – segurament perquè les turbulentes circumstàncies polítiques amb les elits aragoneses no li ho permetien. Malgrat tot, novament, des d'una perspectiva identitària, la crònica torna a virar en direcció catalana: el text és escrit en català – sense preveure cap traducció a l'aragonès – i Catalunya, a diferència d'Aragó, és elogiada obertament quan es posa en boca del rei que «és lo meylor regne d'Espanya e·l pus honrat e·l pus noble».[439] No obstant això, al *Llibre dels fets*, que a diferència de la resta de les grans cròniques catalanes és la menys propensa a l'aparició de manifestacions identitàries de caràcter nacional, són escassos els exemples que podem identificar-hi que ens il·luminen sobre l'estat d'evolució del procés identitari en el moment de la seua redacció. Sí que identifiquem, però, algun cas en què es

[437] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya…*, p. 181.
[438] CINGOLANI, Stefano M., *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seua Crònica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006.
[439] *Les quatre grans cròniques. Llibre dels feits del rei en Jaume* a cura de SOLDEVILA, Ferran, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 413.

fa algun judici de valor, carregat d'algun tòpic o prejudici de caire ètnic, sobre algunes de les col·lectivitats nacionals que apareixen al llarg de la narració, com ho són els «castellans», sobre els quals el rei Jaume I afirma que: «[…] los castellans són de gran ufana e ergulloses e combatran-se ab nós; e aquí no ha embarg que la batalla no sia, e ab Déu vençrem-la, car nós tenim dret, e ells, tort [...].[440] L'alteritat respecte d'altres comunitats nacionals, en aquest cas la castellana, també juga un paper important en la consolidació dels imaginaris, en la seua autopercepció i en la diferenciació respecte d'aquell que es considera diferent o aliè a la col·lectiva que se sent com a pròpia. La crònica, també, ens confirma la situació ambivalent de la frontera entre el món aragonés i el món català, amb diversos exemples en què el riu Cinca fa de frontera, tot considerant centres urbans importants de la frontera, com Montsó, part de Catalunya: «[...]E, quan oí lo comte Don Sanxo, féu son ajustament ab aquells qui eren de sa ajuda e dix que tanta de terra con nós ni aquells que ab nós eren passarien en Aragó de part Cinca»;[441] «[...] E fo la primera vegada que nós fom anc en Aragó»,[442] i «E, passat açò, entram-nos en Aragó»[443] – tots dos casos just després d'haver estat a Montsó.

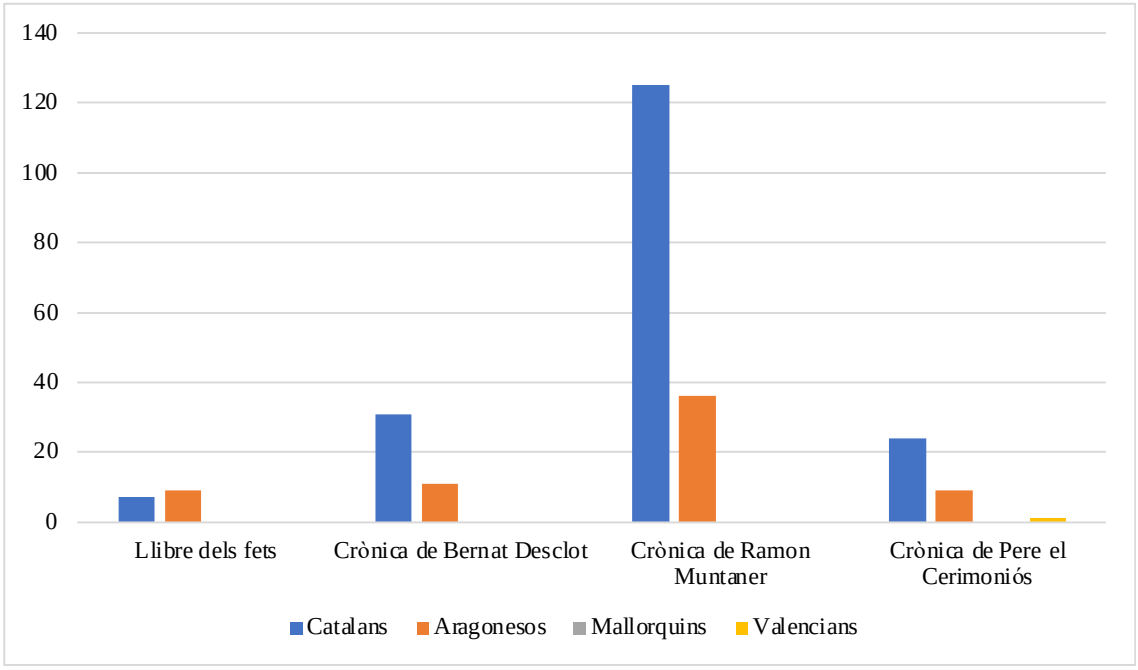

Taula 11: *Aparicions de gentilicis de la Corona d'Aragó a les quatre grans cròniques*

[440] *Ibidem*, pp. 236-237.
[441] *Ibidem*, pp. 67-68.
[442] *Ibidem.*
[443] *Ibidem*, p. 79.

Les apel·lacions als catalans i aragonesos, llevat d'algun cas puntual, com en les paraules atribuïdes a un tal Bernat de Vilanova: «—Cavallers de Catalunya! Catalans! Fe que devets a Déu, membra-us qui és vostre senyor, car hui és mester que tal cosa façam, que tot lo món parle del bé que nós farem»,[444] són quasi sempre en un context de convocatòria de corts: «E hagueren altre consell: que en nom de nós e ab segell novell que ens faeren fer que manàssem cort a Lleida de catalans e d'aragonesos»[445] o «E aquí faem moltes demandes al dit comte; e ell fo denant nós, ensems ab En Pere de Berga, e suplicaren-nos que nós manàssem cort a Lleida, en la qual fossen catalans e aragoneses».[446]

Sobre la teòrica decantació de l'autor de la crònica en favor dels catalans i Catalunya, si fem una quantificació de les vegades que hi apareix a la crònica el gentilici «aragonesos» o «aragoneses» i «catalans», a diferència de les altres grans cròniques, són els «aragonesos» els que més vegades són invocats per la narració, 9 i 7 respectivament. Com podem observar en el següent gràfic, es tracta d'una qüestió certament excepcional si ho comparem amb la situació que trobem en la resta de relats cronístics, tant per les magnituds com per les distribucions.

D'apel·lacions a «la nació», però, no hi hem identificat cap cas. Només mereixen ser destacats aquells casos en què el rei apel·la a la seua «terra» per a referir-se al conjunt dels regnes que constituïen la seua senyoria, com és en aquest cas, en el passatge quan un molt jove Jaume I va ser en el passatge del setge d'Albarrasí del 1220:

> «Car nós érem infant, que no havíem mas onze anys, e tot ço que faíem, faíem ab consell d'aquells rics hòmens qui eren ab nós; car així era raó que, pus nós sabíem nostra terra guiar ne donar aquell consell, que mester nos fóra que altre nos consellàs».[447]

De fet, si tornem a comparar el *Llibre dels fets* amb la resta de grans cròniques en l'aparició de conceptes identitaris com «nació», «pàtria» o «país», presenta novament, junt amb la *Crònica* de Bernat Desclot, un panorama molt diferent del que trobem en les cròniques del segle XIV. El llenguatge, el vocabulari, en definitiva, ens parlen també del

[444] *Ibidem*, p. 438.
[445] *Ibidem*, pp. 62-63.
[446] *Ibidem*, pp. 517-518.
[447] *Ibidem*, pp. 72-74.

procés maduratiu de les identitats nacionals, de la retòrica amb contingut identitari. En aquest cas, caldrà esperar al segle XIV per a trobar un grau més evolucionat en els discursos plasmats en la historiografia a l'hora de definir les col·lectivitats humanes com a nacions o com a pàtries.

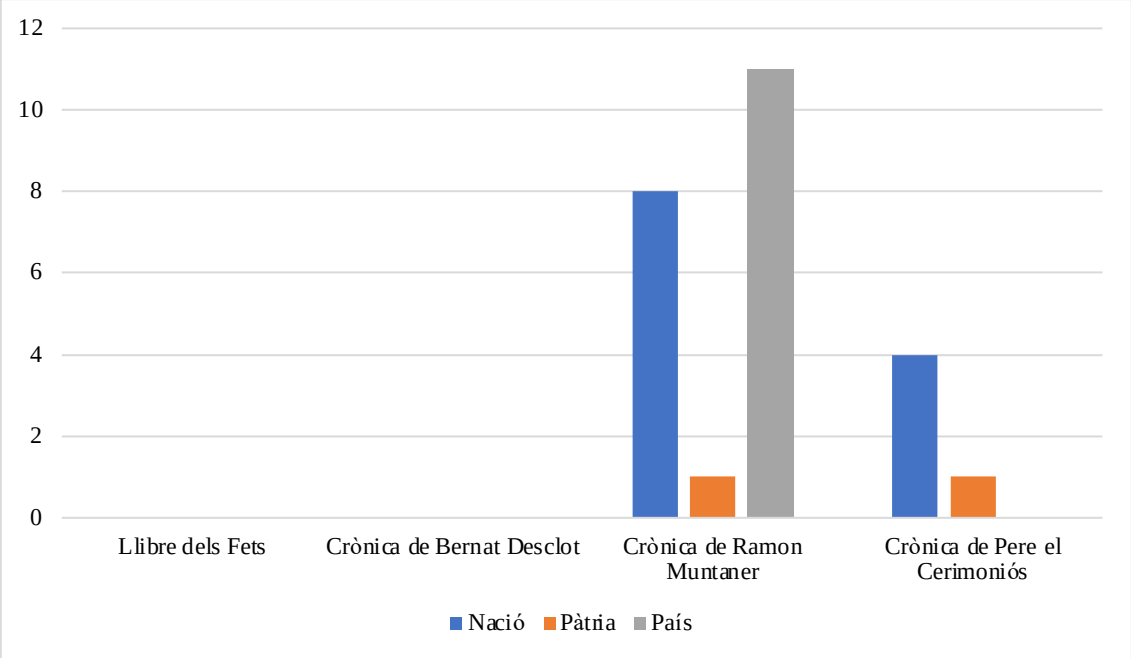

Taula 12: *Aparicions dels conceptes «Nació», «Pàtria» i «País» a les quatre gran cròniques*

Una de les evidències que ens parlen del procés maduratiu en què es trobava la identitat nacional catalana en la segona meitat del segle XIII, serà el *Libre dels reis*.[448] Es tracta de la primera crònica universal escrita en català, d'autor anònim, però pròxim – segons apunten els estudis al respecte – a l'entorn més immediat del monarca. L'interès d'aquesta crònica dins del marc d'anàlisi de les identitats nacionals és el desenvolupament que es fa dins del seu text d'algunes llegendes, diguem-ne, fundacionals, en el seu sentit més identitari, sobre Catalunya i sobre els catalans.[449] Una de les més destacades, per la significació identitària que revesteix, és aquella que tractat d'explicar etimològicament l'origen del gentilici «català» i del corònim «Catalunya». «Perquè són los *catelans* apellats *catelans* e d'on ixen» és l'inici del capítol LIV de la crònica. Un títol que ben perfectament podria ser el d'un treball acadèmic actual que indague sobre els orígens històrics dels catalans com a

[448] *Libre dels reis* a cura de CINGOLANI, Stefano M., València, Publicacions Universitat de València, 2008.
[449] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya…*, p. 185-186.

col·lectivitat, quelcom que ens parla del grau de complexitat i d'elaboració ideològica en què començava a trobar-se la identitat catalana per part de les seues elits polítiques i culturals. Al *Libre*, sobre l'origen del nom «Catalunya», podem llegir:

> «[...] sí devets saber que en la província de Gascunya ha un castell que à nom Cateló. He aquest castell era d'un cavaller molt noble, e ardit e valent d'armes. He vench-li en cor que conquerís Barselona, per so com la tenien gens qui no creyen Déu [...] He los cavallers e hòmens de peu del dit cavaller poblaren-se en la dite ciutat de Barchelona, hi entorn dels llochs d'aquella».[450]

Un passatge on, a més a més, també pot assenyalar-se el paper rector que se li confereix a la ciutat de Barcelona, no només com a ciutat més important, com a «capital», sinó com a punt d'irradiació de la identitat catalana que, novament, torna a articular-se entorn de la llengua: el català. Així, ens diu:

> «He los més d'aquells prengueren aquí mullers de les dones viudes he donzelles de la siutat de Barchelona, filles dels Gots, per so com eren molt belles dones e bé nodrides, de les cals agren fills e filles qui aprengueren lo llenguatge dels pares e de les mares mescladament. E a poch a poch multiplicaren e cresqueren, he exoblidaren lo llengatge comú que avien, per què faeren hun llengatge d'alcunes paraules que prengueren de llurs pares e altres de llurs mares. Los cals pares eren gascons e llurs mares eren gotes, so és exides dels Gots qui·s poblaren en Espanya cant Ècrules la edificà».[451]

En efecte, hi trobem una mostra de consciència idiomàtica ben explícita, percebent-la com a pròpia i diferent de la resta, que tracta de donar una explicació històrica sobre la seua aparició, assenyalant els gots – i la seua llengua – i els gascons – i la seua llengua – com el precedent primigeni de la llengua catalana i dels catalans com a col·lectivitat diferenciada, que resultaria ser la barreja d'aquestes dues procedències. Finalment, al *Libre* trobem plasmada la conflictivitat latent que començava a fer-se cada vegada més irreversible entre el procés de consolidació i enfortiment de la identitat nacional catalana i la – encara incipient – identitat lligada al llinatge reial, al llinatge del Casal de Barcelona. Pot veure's a l'hora de plasmar les eleccions dels monarques. Per sobre de la legitimitat o no dels candidats,

[450] *Libre dels reis...*, pp. 125-126. Sobre aquest passatge, Cingolani adverteix com «la crítica» l'hauria confós amb l'invent llegendari d'Otger Cataló, ja que aquest darrer és cronològicament molt posterior al del *Libre*, vegeu: CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya…*, p. 188.
[451] *Libre dels reis...*, p. 126.

sobretot per raons de sang, l'autor anònim de la crònica destaca la preeminència de la voluntat de l'assemblea dels barons de la terra – recordem el context de consolidació de les Corts en què es produeix la narració – a l'hora d'elegir el rei. És a dir, front a l'autoritat monàrquica, són els catalans – els grans barons catalans, en aquest cas – els qui compten amb la legitimitat d'acceptar o no l'elecció del rei. Es tracta d'una idea realment potent, que sustenta el fonament polític que caracteritza el sistema polític a la Corona d'Aragó. Al seu torn, serà una idea de llarg recorregut que mai desapareixerà de la ideologia política de les elits polítiques catalanoaragoneses, amb especial menció a les catalanes, a les principatines, ja que al segle XV seran les protagonistes de la deposició del seu rei, Joan II, i l'entronització de successius candidats al llarg de la Guerra Civil Catalana. Dues accions que, com veurem al capítol centrat en el Quatre-cents de la present tesi, seran justificades ideològicament per aquesta mateixa idea que observem desenvolupada ja a finals del segle XIII, pràcticament dos-cents anys abans, en la crònica del *Libre dels reis.*[452]

> «Ne sol ne em pens que galera ne altre vaixell gos anar sobre mar menys de guiatge del rei d'Aragó; ne encara no solament galera ni lleny, mas no creu que ningun peix se gos alçar sobre mar, si no porta un escut ab senyal del rei d'Aragó en la coa per mostrar guiatge d'aquell senyor rei d'Aragó».[453]

Aquesta és, possiblement, una de les primeres grans exaltacions de tipus «patriòtic» que podem trobar en la història de la Corona d'Aragó. El cèlebre passatge dels peixos de la *Crònica* de Bernat Desclot és la mostra definitiva de les transformacions a nivell identitari que estaven produint-se en eixos moments dins dels regnes i principats del rei d'Aragó. No és el nostre objectiu, però, descobrir un emblema de la literatura catalana com és el *Llibre del rei en Pere i els seus antecessors passats*, d'autoria ombrienca,[454] sinó detenir-nos en la

[452] Sobre els discursos identitaris per part de les elits polítiques del principat de Catalunya, en el marc de la Guerra Civil Catalana (1462-1472), hem fet una primera aproximació, recentment, en FAJARDO PAÑOS, Javier, «"Cogitar deurien los catalans"...», pp. 159-196.

[453] *Crònica de Bernat Desclot…*, pp. 369-370.

[454] Sobre la qüestió de l'autoria de la crònica de Bernat Desclot, vegeu l'estudi introductori que es dedica en l'edició de l'Institut d'Estudis Catalans del 2008 (pp. 9-16) i el treball CINGOLANI, Stefano M., «El *Llibre dels fets* del rei Jaume I i el *Llibre del rei en Pere* de Bernat Desclot» a COLÓN I DOMÈNECH, Germà, *El rei Jaume I: fets, actes i paraules*, Barcelona, L'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 287-288. L'autoria atribuïda a Bernat Escrivà, canceller reial de Pere el Gran, és el resultat de les aportacions de Miquel Coll i Alentorn, Miquel Batllori i Stefano M. Cingolani: *Bernat Desclot: Crònica* a cura de COLL I ALENTORN, Miquel, Barcelona, Editorial Barcino, 1949-1950; BATLLORI, Miquel, «El cronista Bernat Desclot i la família Escrivà» a *Storiografia e storia. Studi in onore de Eugenio Duprè Theseider*, Roma, Bulzoni, 1974, pp. 123-150; CINGOLANI, Stefano M., *Bernat Desclot, Llibre del rei en Pere*, Barcelona, Barcino, 2008; *Historiografia, propaganda, comunicació...*

seua vessant més identitària, d'exaltació de les col·lectivitats nacionals de la Corona d'Aragó, la forma de projectar-les, el protagonisme que els hi dona, per tal de conèixer la seua naturalesa: ¿qui forma part de tal o qual identitat nacional? ¿en quin context històric s'emmarquen les manifestacions patriòtiques? Un interrogant important: ¿qui és el protagonista de l'acció, el rei o la col·lectivitat? També ens interessa observar el tractament que el cronista fa de la resta d'identitats nacionals de la cristiandat llatina, ja que juguen un paper fonamental, com a alteritat, en la construcció i evolució de les identitats nacionals de la Corona d'Aragó.

Si comencem pel final, la *Crònica* de Bernat Desclot és una extraordinària finestra per a conèixer quina era la visió del món per a un català, com Bernat Desclot – Bernat Escrivà –, de finals del segle XIII, en termes nacionals. No sols podem conèixer la naturalesa de les identitats nacionals a través de l'autopercepció dels seus membres, sinó també a partir de la percepció que tenen de la resta de les comunitats nacionals, amb les quals es compara i es genera una relació d'alteritat. Primerament, a l'hora de definir què era una nació per a un cristià de finals del segle XIII, la qüestió idiomàtica – és a dir, el paradigma tomista – continua sent, en la *Crònica*, l'element central a l'hora d'identificar nacionalment un cristià:

> «[...] E allí havien francesos e picards, tolosans e llombards, bretons e flamencs, borgonyons e alemanys, proençals e anglesos e gascons e quaix de totes les llengües de cristians, homes e barons».[455]

Així, hem pogut identificar fins a 32 gentilicis diferents que apareixen al llarg de la crònica per a identificar la col·lectivitat d'un individu. Cal fer, però, un matís necessari, ja que considerem que no tots els gentilicis identificats poden ser qualificats de «nacionals», pel fet que en alguns casos responen més aviat a gentilicis «urbans», és a dir, que s'identifiquen més per la procedència local, generalment d'una ciutat més o menys important – especialment amb les repúbliques italianes –, que no tant a gentilicis d'una nació segons el model tomista, com són els casos dels «tolosans» – de Tolosa del Llenguadoc –, «narbonesos» – de Narbona –, «gaïtans» – de Gaeta –, «marsellesos» – de Marsella –, «pisans» – de Pisa – o «romans» – de Roma.

[455] *Crònica de Bernat Desclot…*, pp. 260-261.

Il·lustració 8: *Comunitats nacionals a la Crònica de Bernat Desclot (Elaboració pròpia)*

Un altra qüestió és fins a quin punt les identitats urbanes de repúbliques tan poderoses com la veneciana, la pisana, la florentina o la genovesa, podien evolucionar a identitats nacionals de tipus tomista. Considerem, però, que la qüestió italiana requereix d'un estudi propi per tal d'observar com la idea de «*res publica*» i de «nació», que en la Corona d'Aragó començaran a identificar-se, junt amb la de «pàtria», al llarg del segle XV, poden convergir des de finals del segle XIII i al llarg del segle XIV.[456]

[456] Sobre la qüestió italiana, vegeu: PETTI BALBI, Giovanna (ed.), *Comunità forestiere e 'nationes'…; Negoziare fuori patria…*

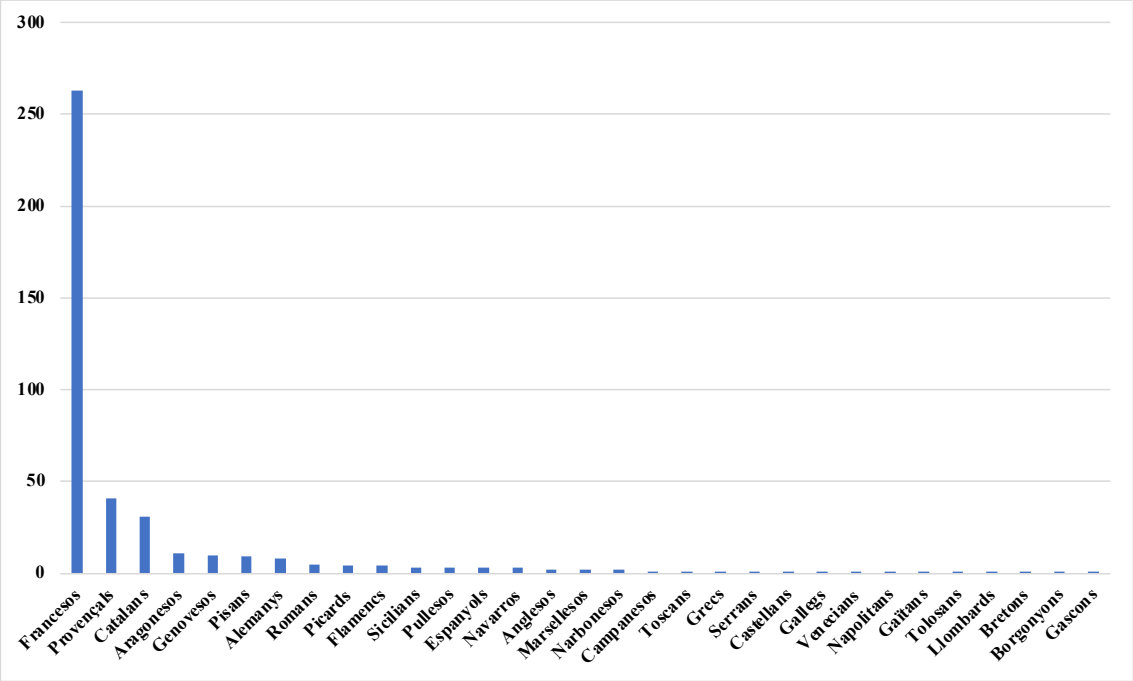

Taula 13: *Relació de gentilicis en la Crònica de Bernat Desclot segons el nombre d'aparicions*

Com queda ben clar en la taula 13, la crònica de Bernat Desclot pot assenyalar-se com un exemple clar de construcció identitària a través de l'alteritat; de construcció identitària a través de l'alteritat respecte dels francesos. No debades, la part majoritària de la crònica se centra en el regnat de Pere el Gran (1276-1285). Encara que l'autor manifesta que l'objectiu de l'obra és parlar «dels grans feits e de les conquestes que feeren sobre sarraïns e sobre altres gents los nobles reis que hac en Aragó, qui foren de l'alt llinyatge del comte de Barcelona», és a dir, Alfons el Cast, Pere el Catòlic, Jaume I i Pere el Gran, dels cent seixanta-huit capítols que la composen, noranta-cinc són dedicats als fets que s'enquadren dins del regnat de l'hereu de Jaume I. És més, dels noranta-cinc capítols d'aquest regnat, noranta-tres se centren en els anys 1281-1285, dins dels quals el gran enemic de la Corona d'Aragó va ser, clarament, el regne de França. És interessant assenyalar, però, que tot i aquesta enemistat evident amb el reialment francès, com a conseqüència de la conquesta del regne de Sicília per part del rei catalanoaragonès i les posteriors conseqüències, amb l'excomunió del rei Pere per part del papa Martí IV i la invasió de la seua senyoria per part del rei de França, Felip III, el protagonista «narratiu» dels fets a la crònica de Desclot són, en la majoria dels casos, «els francesos» i – en menor mesura – «els provençals». Açò és, en lloc de centrar el protagonisme en «el rei de França», són els seus súbdits, la col·lectivitat,

els membres de la «*natio*» francesa i de la provençal els veritables protagonistes dels fets narrats, junt amb, lògicament, els catalans i – en menor mesura – els aragonesos.

Menció especial mereix, per les possibles connotacions identitàries que revesteix en relació amb la Corona d'Aragó, per a un dels gentilicis més ambigus de tots els presents en la crònica, el de «serrans». Qui són aquests serrans? Observem el fragment en què apareix aquest gentilici, quan el cronista, al capítol LXXIX, fa una descripció dels almogàvers, dient:

> «Aquestes gents qui han nom "almogàvers" són unes gents qui no viuen sinó d'armes e no estan en ciutats ne en viles, sinó en muntanyes e en boscs, e guerregen tots jorns ab sarraïns […] E no porten mas una gonella o una camisa, sia estiu o hivern, molt curta, e en les cames unes calces ben estretes de cuir e en els peus bones avarques de cuir; e porten bon coltell e bona corretja e un foguer a la centura, e porta cascú una bona llança e dos dards e un sarró de cuir a l'esquena en què porta son pa a dos o a tres jorns. E són molt forts gents e lleugers per fugir o per encalçar; e són catalans e aragonesos e serrans».[457]

Sant Vicent Ferrer, gairebé un segle després, tornaria a emprar una expressió semblant en un dels seus sermons, en l'any 1412, «[...] en vosaltres de la Serrania, qui estats enmig de Castella e de Catalunya, e per ço prenets algun vocable castellà e altre català».[458] Si acceptem que els «serrans» de Desclot habitaven a la «Serrania» de Sant Vicent Ferrer, estaríem davant d'una població de frontera lingüística, entre el domini lingüístic català i el domini lingüístic castellà. Podria afirmar-se, a la vista de l'apreciació geogràfica del predicador dominic, que el cronista podia estar referint-se a població cristiana de l'interior del regne de València, de la comarca de la Serrania, com defensarien en el seu moment alguns autors valencians, com Sanchis Guarner, Joan Fuster, Antoni Ferrando i Miquel Nicolàs.[459] Això no obstant, el mateix Antoni Ferrando, a través d'un treball recentment

[457] La cita continua fent referència a les poblacions del regne de Castella: «Aquelles altres gents que hom apella "golfins" són castellans e gallegos e gents de la prefonda Espanya, e són la major part de paratge; e per ço com no han rendes de què viven a cor han degastat o jugat ço que han o per alcuna mala feta, han a fugir de llur terra, e ab llurs armes, així com hòmens qui alre no poden ne saben fer, van-se'n en la frontera dels ports de Muradal, qui són grans muntanyes e forts e grans boscatges, e marquen ab la terra de sarraïns e dels crestians, e aquèn passa lo camí qui va de Castella a Sibília e a Còrdova, e així aquelles gents roben e prenen de crestians e de sarraïns», *Crònica de Bernat Desclot…*, pp. 168-170.

[458] ACV, Ms. 278. També editat al volum, SANT VICENT FERRER, *Sermons*, vol. IV, Gret Schib (ed.), Barcelona, Editorial Barcino, 1977, p. 64.

publicat, hauria donat com a invàlida aquesta hipòtesi després d'una anàlisi contextualitzada del fragment del sermó de Sant Vicent Ferrer, segons el qual per «Serrania» s'estaria referint a les comarques meridionals aragoneses, possiblement a les comarques de la serra de Terol frontereres amb el domini lingüístic català i el castellà, ja que tots els indicis assenyalen a que el predicador es trobava en eixe moment dins del regne d'Aragó.[460] En canvi, altres estudis han identificat el gentilici «serrans» amb població castellana de frontera, militaritzada, semblant als almogàvers en l'àmbit catalanoaragonès, originària del Sistema Ibèric i el Sistema Central, que hauria participat en els processos d'expansió i colonització castellana, especialment sobre la Meseta Sud, al llarg del segle XI, XII i XIII.[461] Aquesta és la caracterització que trobem, per exemple, a *Crónica de la Población de Ávila*, escrita en romanç en la segona meitat del segle XIII.[462] Una possibilitat, però, que resulta difícilment assumible si la traslladem al gentilici «serrans» de Desclot, ja que, tot seguit s'hi fa referència a castellans i gallecs com a comunitats humanes pròpies del regne de Castella, és a dir, el col·lectiu de «serrans» entraria dins de l'àmbit catalanoaragonés, atès que apareix citat junt amb els catalans i els aragonesos. Si donem per bona la hipòtesi que vincula aquest imprecís gentilici amb les poblacions aragoneses de l'extrem meridional del regne, podem extraure'n dues idees: d'una banda, a finals del segle XIII, en l'extremadura aragonesa, terra de frontera, els trets etnolingüístics de la seua població no permetien, encara, referir-se a ella com a població aragonesa, però tampoc com a catalana. D'altra banda, el creuament d'aquesta referència de Desclot amb el sermó de Sant Vicent Ferrer ens porta a confirmar el caràcter identitari netament català que les poblacions cristianes del regne de València presentaven a finals del segle XIII, ja que la frontera lingüística catalana d'aquests serrans, lingüísticament barrejats entre el castellanoaragonès i el català, seria la part septentrional del regne de València.

Uns «catalans» que, en un context d'expansió per la Mediterrània com el que trobem a finals del segle XIII, acostumen a ser apel·lats, a la crònica de Bernat Desclot, en contextos majoritàriament marítims i, concretament, bèl·lics. Vegem-ne alguns exemples:

[460] FERRANDO, Antoni, *Art. Cit.*, pp. 116-117.
[461] TORRÓ, Josep, «Partners-in-Arms. Medieval Military Associations: From the Iberian 'cabalgada' to the American 'entrada'» a GLICK, Thomas F., MALPICA, Antonio, RETAMERO, Félix, TORRÓ, Josep (ed.), *From Al-Andalus to the Americas (13th-17th Centuries). Destructions and Constructions of Societies*, Leiden-Boston, Brill, 2018, pp. 28-29.
[462] *Ibidem*, p. 29.

«En tota aquella host no hac genoveses ne pisans ne venecians ne provençals, ne en mar ne en terra, que tota l'armada e el navili era de catalans, e els cavallers eren catalans e aragoneses, tots triats e ben procats de fet d'armes».[463]

«[...] Quan les galeres de Marsella e de Pisa e de Principat viuren que les galeres dels catalans llur venien desobre e que no les refusaven, calaren totes e giraren les proes vers aquelles e meseren-se en escala e aparellaren-se de la batalla [...] E puis faeren venir un lleny armat de vuitanta rems qui era de Nicòtena, qui era lo mellor lleny de rems que hom sabés, e dixeren-li que anàs escosir les galees dels catalans e puis que se'n tornàs. Lo lleny armat baté de rems e anà a un tret de ballesta prop de les galeres dels catalans, e puis pres la volta e tornà-se'n a les galees del rei Carles, e dixeren-llur que les galees dels catalans eren catorze, mas tan era gran la clardat de llurs escuts e de llurs capells de ferre febrits e de llurs cuirasses de draps d'aur: —que a penes les poguem regardar. Ab tant, les galeres dels catalans foren aparellades e començaren a ferir en el mig lloc de les galeres, lla on aquelles de Piza eren. [...] Quan les galeres dels catalans hagren lligats los presos e hagren amarinades les vint-e-dues galees que hagren preses, tornaren-se'n a rems e a vela vers Messina; [...] Quan venc lo matí, les galees dels catalans s'aparellaren e s'armaren als mills que pogren, e deslligaren los presos e faeren-los remar, e les llurs galees a revers, ab la popa primera, ab les senyeres de Carles tirant per mar».[464]

«[...] E madona la reina féu armar vint-e-dues galees de catalans e d'almogàvers qui eren romases en Messona; sí que les galees foren molt pobrament armades de bones gents e de bon arnès, que la major partida dels bons hòmens d'armes e dels bons mariners se n'eren tornats en Catalunya ab lo rei. De les quals galees fo almirall un cavaller de la casa de la reina qui havia nom Roger de Llòria».[465]

També podem identificar passatges en què els catalans protagonitzen moments carregats de patriotisme, com pot ser el cas d'un abordatge a unes naus enemigues provençals, en què s'hi apel·la a la senyoria – a la nació? – que representen:

«Quan los catalans viuren que els boixs e els morters llur gitaven, conegren que totes les armes havien e adoncs cridaren:
—Aragó, Aragó! Via sus!

[463] *Crònica de Bernat Desclot…*, pp. 185-187.
[464] *Ibidem*, pp. 199-204.
[465] *Ibidem*, pp. 234-236.

> [...] E els catalans saltaren en les altres galees qui eren romases e, firent e talant, desbarataren-les e les preseren. E En Roger, almirall dels catalans per lo rei d'Aragó, e aquí combateren-se molt ambdós en la popa de la galea [...]».[466]

> «[...] Ab tant, les galeres del rei d'Aragó van tocar les trompes e los tabals e cridaren a grans crist:
> —Aragó, Aragó!».[467]

«Aragó, Aragó!», «Via sus!», són algunes de les exhortacions patriòtiques més repetides al llarg de la baixa Edat Mitjana – com també ho serà la figura de Sant Jordi – atribuïdes a súbdits del rei d'Aragó, siguen catalans o aragonesos. En el cas de les quatre grans cròniques, amb especial presència en la crònica de Bernat Desclot, de Pere el Cerimoniós i, com veurem en el següent capítol, amb especial intensitat en la de Ramon Muntaner. A més a més, la crònica ens dona alguna referència certament interessant que ens aporta algun indici sobre aquells elements que, a finals del segle XIII, podien emprar-se a l'hora d'identificar un individu nacionalment més enllà de la qüestió idiomàtica o, en el seu defecte, en aquelles situacions en què identificar algú per la llengua que parla no és possible, com és el cas del següent passatge, en el context de l'ofensiva del rei de França sobre el nord de Catalunya en 1285, específicament sobre l'atac a la ciutat de Girona, en què s'identifiquen dos barons «penjats» de la gola, com a conseqüència de les represàlies comeses per part de l'exèrcit francés:

> «E l'endemà matí, quan los francesos se llevaren, trobaren aquells cinc cavallers morts dins en les tendes, e meravellaren-se qui ho havia fet, e cuidaren-se que alguns catalans que eren ab ells venguts de la terra d'Empúries ho haguessen fet, e prengueren-ne dos e penjaren-los per la gola. E En Ramon Folc, qui viu que dos hòmens havien penjats, conec al vestir que catalans eren, e sabé-li molt greu».[468]

En efecte, Ramon Folc, vescomte de Cardona, els identifica pel «vestir», quelcom que pot ser revelador fins a quin punt un element cultural com la vestimenta, junt amb la llengua i altres trets culturals, també jugava un paper determinant en la construcció i identificació dels imaginaris nacionals en la cristiandat llatina. Un element, el de la vestimenta, així com

[466] *Ibidem*, pp. 238-239.
[467] *Ibidem*, pp. 366.
[468] *Ibidem*, pp. 335.

el del comportament en la taula, que trobarem posteriorment en algunes de les obres més importants de la literatura catalana de la segona meitat del segle XIV, com és el llibre de *Lo Crestià* de Francesc Eiximenis. Concretament, en el *Terç del Crestià*, en la part dedicada a «*Com usar bé de beure e menjar*» trobem plasmades alguns dels problemes morals relacionats amb el beure, el menjar i el servir a la taula, dins dels quals podem identificar alguns estereotips culturals que caracteritzarien les diverses comunitats nacionals cristianes de mitjans del Tres-cents,[469] especialment d'aquelles més pròximes, com la francesa, la castellana – o espanyola, segons el terme emprat per l'autor – o la italiana, així com les pròpies de la Corona d'Aragó, l'aragonesa i, sobretot, la catalana. Així, trobem estereotips sobre el consum del vi, contraposant francesos i espanyols a italians:

> « [...] los romans volgueren que les lurs dones no usassen de vy a beure, per tal que fossen sens tota repressió [...] És ver que la dita costuma dels romans no plau, ne jamés no plach, als franceses ne als espanyols, [...] qui no tracten les dones així agudament com los romans e ytalians, qui són tots aguts e celosos en les dones, e per tals no·ls ha jamés plaguda la ley romana damunt dita de abstinència de vy servar en les lurs dones».[470]

Sobre les formes de beure a la taula de diferents nacions: italians, alemanys, anglesos, catalans, espanyols i francesos:

> «[...] Los ytalians serven fort neta manera en esta part, car han aytants gobells com són aquells qui deuen beure, e ordonen-los en un tallador areu, e al mig posen un gobellet major que los altres qui és ple d'aygua, e cascú pren son gobell e pose·y de la aygua aquella així com li plau. Alamanys han grans gobells e beuen-los-se tots. Angleses beuen d'un anap de vy cant n'an vint o XXX[a] persones, e cascú beu un glop. Catalans e espanyols beuen en gran taçes. Francesos beuen en gobellets pochs o petits, mas no·y volen aygua. Sobre tots los dits modos de beure és lo ytàlich, e pus net; e aquell qui mils se acosta a lur manera, aquell és millor».[471]

[469] Sobre estereotips col·lectius a l'Edat Mitjana són imprescindibles els treballs de Claire Weeda: WEEDA, Claire, «Ethnic Stereotyping in Twelfth-Century Paris» a COHEN, Meredith, FIRNHABER-BAKER, Justine (eds.), *Difference and Identity in Francia and Medieval France*, Londres, Routledge, 2010, pp. 115-138; *Images of ethnicity in later medieval Europe*, Amsterdam, University of Amsterdam, Tesi Doctoral Inèdita, 2012; «Ethnic Identification and Stereotypes in Western Europe, circa 1100-1300», *History Compass*, 12-7, 2014, pp. 586-606; *Ethnicity in Medieval Europe, 950-1250. Medicine, Power and Religion*, York, York Medieval Press, 2021.

[470] GRACIA, Jorge J. E. (ed.), *Com usar bé de beure e menjar: normes morals contingudes en el 'Terç del Crestià'*, Barcelona, Curial, 1983, pp. 34-35.

[471] *Ibidem*, pp. 126-127.

Fins i tot dites populars i proverbis, com aquest que atribueix als catalans sobre el bon vi:

> «Los catalans han los vins spessos e fortegals, e per tal se han a portar al mig e a profit dels cors ab poder d'aygua. Per tal lo proverbi català qui fo feyt del bon vy diu axí: 'Qui ben veu, bé alluca, e qui ha bon cap, bé açuca, e qui ha bons peus bé atruca, mas sobre tot, lo bon vy mata la cuça'».[472]

I, finalment, en una hiperbòlica exaltació de les virtuts i dels modals de la nació catalana, Eiximenis destaca i lloa, a través de dotze «probacions» o evidències, la seua forma de menjar d'entre totes les gents i nacions cristianes. Creiem d'interés el reproduir les dotze «proves» de les virtuts dels catalans per sobre de la resta de pobles cristians:

> E a provar aquesta cosa foren aportades les següents probacions: la primera sí és, car nació catalana esquiva excessivament tota superfluïtat en viure comú, car en vida comuna cascú és content menjar a dinar cuyna ab carn o ab peix, [e a sopar peix] o ous o qualque cosa altra simpla en sa valor. Com, donchs, açò sia covinentea, e les altres nacions facen més o menys, appar, donchs, que la nació catalana ne ús mils que les altres.
>
> La IIª probació és aquesta, car catalans en los convits donen ast e olla sens pus, e açò és bastant e prou covinent e sens excés, e les altres nacions fan molt més; donchs, appar que los catalans ho facen mils.
>
> La IIIª, car la nació catalana en son menjar comú e en sos convits ha covinent vy e d'aquell pren covinentment, sens excés comunament. Els angleses e alamanys no·n beuen comunament, ans beuen çervesa e medò, o pomada o altre abeuratge luny de vy, e los franceses e lombarts fan gran accés del vy; donchs, deuen aquests appar que los catalans ho facen millor.
>
> La IIIIª, rahó que al·legaven sí és, car deyen que catalans tallen la carn netament e polida, guardant-li lo tall qui·s varieja per diverses carns en diverses maners, e la menjen en tallador netament. E les altres nacions, axí com franceses, alamanys, engleses e ytàlichs, ne fan troços, e tayllant dels dits troços un poch ab son coltell, contracten la car ab les mans a cada vegada que·n prenen, e posen-les davant en un poch de pa, e solament se'n hi posen un bocí, e han a posar la sal en altre pach de pa, e sullen lo pa e la tovalla per força en son menjar, les quals coses són fort miserables e sútzees; donchs, mils ne usen catalans.
>
> La Vª, car los catalans menjen primer l'ast e puys la olla, la qual cosa és provada damunt ésser millor e pus sana costuma e pus profitosa que la contrària. Com, donchs, les altres nacions facen lo contrari, seguex-se que mils ne usen los catalans.

[472] *Ibidem*, pp. 133-135.

La VIª, car catalans, si·s vol comunament, si·s vol convits, no han carn en quantitat molt supèrflua ne excessiva, jatsia que n'hajen prou e habundantment. Mas altres nacions ne fan tan gran excés, e de tantes maneres, que és fadea, e cosa fort inútil e vana.

La VIIª, car los catalans tostemps menjen seent en taula alt, mas castellans seen en terra, e altres nacions per altres vies fort incòngrues; donchs, mils ho fan los catalans.

La VIIIª, car catalans menjen fort nodridament e honesta, mas altres nacions menjen axí òrreament e malnodrida que és orror e legea [a] qui·u veu.

La IXª, car catalans són comunament contents de menjar dues vegades lo dia, mas les altres nacions no·y tenen cap ne centener, ans n'i ha qui de nit se leven a mejar, axí com alamanys, e altres beuen sens manera, axí com los franceses.

La Xª, car altres nacions van a menjar ab gran brogit e menjen ab gran gatzara e ab poch nodriment, mas catalans cant menjen no·ls fa bé ab brogit, car simplament e ab pau volen menjar, e ab molt nodridament se pexen, axí com ja és dit; per què appar que n'usen mils que los altres.

La XIª rahó és, car altres nacions cant menjen meten les mànegues, que porten longues, fins en la escudella, axí com franceses e alamanys, e·ls castellans mostren los braços nuus; mas catalans no fan axò ne allò, car porten les mànegues per bona guisa.

La XIIª, car les altres nacions can servexen a menjar mostren la carn, axí com castellans e portogaleses, o mostren les anques nues car les lurs faldes són fort curtes, axí com se fan los franceses, car axí matex amaguen la cara ab lo caperó estret. Les quals coses de veure són incompetents a aquell qui menja; e lo contrari fan los catalans, qui són bé cuberts davayll e descuberts en la cara.

La XIIIª, car cascuna carn ha son tayll si ab sabor és menjada, e solament catalans e aragoneses observen aytals taylls, axí com dit és, e les altres nacions tayllen abarrisch, axí com los ve per ventura.

Per aquestes, damunt dites rahons, [provaven] los damunt dits sentenciats que la nació catalana era eximpli de totes les altres gents christianes en menjar honest e en temprat beure; e sens tot dubte aquesta és la veritat, que catalans són los pus temprats hòmens en viure qui sien al món. Los ytalians són fort temprats en menjar, mas beuen massa curiosament, no en quantitat, mas en preciositat de vins, que fan grans tacanyeries en la manera del beure, axí com damunt és ja dit.[473]

Novament, tornem a trobar una forta càrrega d'alteritat respecte d'altres nacions, ja que les virtuts catalanes són elevades, en la majoria dels casos, en comparació a models de conducta aliens, que són criticats i assenyalats com a inferiors moralment parlant. Així doncs, anglesos, alemanys, francesos, castellans, aragonesos i italians són les principals comunitats nacionals mencionades, amb especial menció a les poblacions «itàliques». Si els

[473] *Ibidem*, pp. 89-91.

francesos constitueixen el principal element d'alteritat en la narració de Bernat Desclot, són els italians el principal referent amb què Eiximenis compara la nació catalana. No debades, des de finals del segle XIII, amb la incorporació del regne de Sicília als dominis del rei d'Aragó, les poblacions catalanes de la Corona d'Aragó estarien constantment en contacte amb poblacions italianes, siga a nivell comercial, siga a nivell militar, siga a nivell cultural, fet que indubtablement contribuí a la consolidació de la identitat pròpia en contraposició de la italiana.

Finalment, tornant a finals del segle XIII, un element que considerem rellevant en relació amb la naturalesa de les identitats nacionals de la Corona d'Aragó, en concret la identitat catalana, és el significat que el cronista Desclot confereix al corònim «Catalunya», ja que pot ser significatiu de la cosmovisió col·lectiva que un individu català, de finals del segle XIII i pròxim als cercles de poder i de cultura – tot siga dit –, podia tenir de la comunitat nacional de la qual es percebia com a membre. En el text cronístic són diverses les ocasions en què s'apel·la al terme «Catalunya». Això no obstant, voldríem detenir-nos en un exemple certament revelador.

> «Però quan viu que així era e, si no hi acorria en breu, que tot era perdut, tramès lletres a ses hosts de Gerona e de tota sa vegueria e de Barcelona e de Lleida e de Tarragona e de Tortosa e de València e de tota Catalunya generalment, a tots sos hòmens e a tots los hòmens de les esglésies, del Temple e de l'Espital e de les altres órdens dels cavallers, e d'altra part a tots los rics hòmens de Catalunya, que mantinent, vistes les presents, pensassen d'atendre ab llurs armes al pus tost que poguessen, a cavall e a peu, lla on lo rei fos, per defendre la terra als francesos qui eren ja en açò que devien passar los munts que partien Catalunya e Rosselló».[474]

Seguint aquesta fragment de la crònica, novament, en el context de l'ofensiva francesa en la frontera septentrional de la Corona, es produeix el reclam de totes les forces militars possibles al conjunt de «Catalunya». ¿Quins territoris són mencionats com a parts constitutives d'aquest corònim? La vegueria de Girona, de Barcelona, de Lleida, de Tarragona, de Tortosa, és a dir, tots els territoris catalans que conformaran el principat de Catalunya a partir del segle XIV, i, allò interessant, València. Efectivament, el regne de València. «Catalunya», així doncs, se'ns presenta com un corònim que transcendeix les

[474] *Ibidem*, p. 294.

fronteres jurisdiccionals o polítiques estrictes – el comtat de Barcelona i el regne de València – , com podem veure, novament, en aquest altre fragment:

> «E lo rei, quan hac tramès d'aquesta raó sos misatgers per Catalunya e per tot lo comtat de Barcelona, tramès lo senyor n'Anfós, fill seu major, en Aragó ab lletres e ab pregàries d'aquella raó mateixa a tots los aragonesos».[475]

Fet que ens porta a considerar el corònim «Catalunya», almenys per a finals del segle XIII, com un apel·latiu etnico-lingüístic, però també polític, que englobava tots aquells membres de la nació catalana que eren súbdits del rei d'Aragó. Aquest darrer matís és important, ja que membres de la nació catalana n'hi havia, també, fora dels territoris mencionats al passatge cronístic, com ho eren els habitants cristians del regne de Mallorca i del comtat del Rosselló. De fet, a la mateixa cita podem comprovar com es fa la diferència entre Catalunya i Rosselló. En aquests moments, però, Mallorques i el Rosselló no formaven part de la Corona d'Aragó, i no ho faran fins la seua reincorporació, a mitjans del segle XIV, a mans del rei Pere el Cerimoniós, fet que explica que Bernat Desclot no els incloga dins de la denominació de «Catalunya». A més a més, deixa de banda l'altra comunitat nacional que constituïa la senyoria del rei d'Aragó, l'aragonesa, confirmant, així doncs, el caràcter etnico-lingüístic del seu significat.

Aquesta referència, això no obstant, s'ha de prendre amb bastant cautela, ja que en tota la nostra base de dades no hem pogut identificar altres exemples semblants en què, per exemple, el regne de València s'incloga dins del concepte «Catalunya». Les raons històriques semblen òbvies. Durant la segona meitat del segle XIII, el regne de València, així com el regne de Mallorca, són creacions polítiques tan recents, encara en procés de construcció – amb marcs legals encara en disputa, com ho era la qüestió foral al regne de València i el conflicte obert amb la noblesa aragonesa – que encara no havien desenvolupat un pes institucional, ni identitari, suficient, que els fes diferenciar-se al si de la idea de «nació catalana». Durant el segle XIV i el segle XV, les possibilitats d'incloure el regne de València i el regne de Mallorca dins de «Catalunya» es redueixen dràsticament com a conseqüència de la maduració institucional i política d'ambdós reialmes. En el cas valencià, la celebració de corts generals i la consolidació d'una classe política entorn al patriciat de

[475] *Ibidem*, p. 347.

la ciutat de València, capaç d'alçar-se en armes contra el seu propi rei en defensa dels seus privilegis i les seues institucions privatives, faria certament difícil la viabilitat d'un corònim com el de «Catalunya», ja que el seu ús podia prestar-se – com així succeí – a confusions jurídiques, institucionals, per tant, polítiques, incòmodes amb el principat de Catalunya, com podrem observar en el següent capítol del present treball. Aquesta realitat, tanmateix, no impedia, de cap de les maneres, que, des d'un punt de vista nacional – en aquests moments, insistim, «tomista» –, la població cristiana valenciana i mallorquina continuà considerant-se, per propis i, sobretot, aliens, com a «catalana», indiscutiblement al segle XIII i gran part del segle XIV, i, com veurem més endavant, tot i que de forma més puntual, fins a ben entrat el segle XV.

L'evolució institucional dels regnes de la Corona d'Aragó al llarg del segle XIV, amb el seu creixement polític i institucional, tot accentuant el seu caràcter confederal, així com l'evolució de la percepció nacional dins de les nacions de la cristiandat llatina, començaria a traure a la superfície les primeres contradiccions, dificultats i conflictes a l'hora d'identificar nacionalment totes i cadascuna de les comunitats polítiques i nacionals que conformaven la senyoria del rei d'Aragó. Un rei i una monarquia catalanoaragonesa que, dins del procés general, al conjunt de l'Europa occidental, d'enfortiment de la seua posició política i social al si dels seus territoris, a través del desenvolupament de la fiscalitat com a conseqüència de les guerres cada vegada més generalitzades i les demandes econòmiques que se'n derivaven, encetaria un procés de construcció d'una identitat reial al voltant de la seua figura, que empraria com a element de legitimació i justificació front a les elits polítiques regnícoles. Un procés – com veurem – no exempt d'entrebancs i limitacions difícilment salvables.

CAPÍTOL IV

LES IDENTITATS NACIONALS A LA CORONA D'ARAGÓ DEL SEGLE XIV

«[…] E, si ben catalans e aragoneses són d'un senyor, la llengua no és una, ans és molt departida».

Ramon Muntaner, *Crònica*.[476]

«Senyor, vos havedes clamado en el lugar de Monçón a Cortes Generales los aragoneses e valencianos, los de Mallorquas et los cathalanes, los quales todos oýda vuestra buena proposición que es muy buena e muyt graciosa acordoron sobre aquesto et sian en Dios que farán atal respuesta que Dios senyor ne será servido, et vos pagado, et vuestros regnos e tierras fincarán en buen estado».

Infant Ferran d'Aragó, Corts de Montsó de 1362.[477]

4.1. EL SEGLE DE LES NOVES IDENTITATS

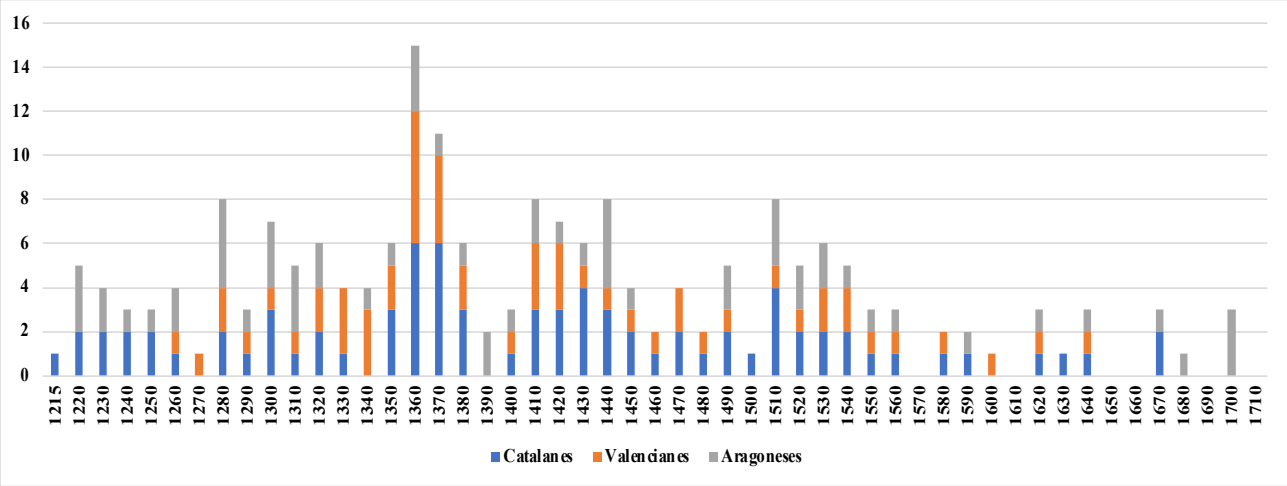

Taula 14: *Celebracions de corts a la Corona d'Aragó (1215-1700)*

[476] *Les quatre grans cròniques. Crònica de Ramon Muntaner*, a cura de SOLDEVILA, Ferran, vol.3, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 68.

[477] ADPZ, Diputación del Reino, ms. 2, f. 433r; fragment transcrit a TOMÁS FACI, Guillermo, SEGURA MALAGÓN, Juan José, *Art. Cit.*, p. 281.

L'any 2012, la prestigiosa revista *The Economic History Review*, publicava un article, escrit a sis mans, per Jan Luite Van Zanden, Eltjo Buringh i Maarten Bosker,[478] que amb l'objectiu de mesurar el creixement econòmic a Europa en la «*longue durée*», des de la plena Edat Mitjana fins a la revolucionària data del 1789, es procedia a fer una anàlisi quantitativa de l'activitat parlamentària europea, que els autors empraven per a justificar la controvertida idea de la «*Little Divergence*», entre el sud d'Europa – fonamentalment, els regnes ibèrics i les repúbliques italianes, que haurien protagonitzat el lideratge durant gran part dels segles medievals – i el nord-oest d'Europa – molt especialment els Països Baixos i Anglaterra – tot explicant el lideratge econòmic i polític d'aquesta darrera regió, en detriment de la primera, durant els segles moderns.[479] Deixant de banda les interpretacions de naturalesa econòmica que poden extraure's de l'activitat parlamentària a l'Europa Occidental durant l'època preindustrial, la seua quantificació en la llarga durada sí que ens permet, des del punt de vista de la construcció de les identitats nacionals premodernes a la baixa Edat Mitjana, presentar una primera imatge, com la que tenim a la taula 14, que ens introduïsca en algunes de les problemàtiques que abordarem al llarg del present capítol.

L'evolució de la celebració de corts a la Corona d'Aragó ens presenta un segle XIV preeminent, en què l'activitat parlamentària es va disparar al llarg de la centúria, amb especial intensitat durant les dècades dels anys seixanta i setanta, en les quals trobem el pic de tota la cronologia, des de les primeres «proto-corts» o assemblees de finals del segle XII i principis del segle XIII, fins a les darreres corts celebrades al segle XVII i principis del segle XVIII, prèvies a la seua abolició per part de Felip V de Borbó. Aquest pic respon a un fenomen que determinaria la història del Tres-cents, no sols a la Corona d'Aragó i la resta de reialmes ibèrics, sinó al conjunt de l'Europa occidental, com ho va ser la guerra.[480] No

[478] VAN ZANDEN, Jan L., BURINGH, Eltjo, BOSKER, Maarten, «The rise and decline of European parliaments, 1188-1789», *The Economic History Review*, 65-3, 2012, pp. 835-861.

[479] La «*Little Divergence*» ha estat criticada i qüestionada per una part de la historiografia a través de l'estudi dels salaris reals, els preus i els nivells de vida. Vegeu, MALANIMA, Paolo, «When did England overtake Italy? Medieval and early modern divergence in prices and wages», *European Review of Economic History*, 17, 2013, pp. 45-70; HENRIQUES, António, PALMA, Nuno, «Comparative European Institutions and the Little Divergence, 1385-1800», *Journal of Economic Growth*, 2023, 28, pp. 259-294. En el moment de la redacció d'aquesta tesi, està portant-se a terme una recerca doctoral sobre el treball i els nivells de vida, que cal emmarcar en aquest context historiogràfic, per part de Miquel Faus, amb el títol *Treball i nivells de vida a la València medieval.*

[480] FURIÓ, Antoni, RUIZ DOMINGO, Lledó, «Las cortes valencianas en la baja Edad Media. Representación política y construcción del Estado» a NAVARRO ESPINACH, Germán, VILLANUEVA, Concepción (Coords.), *Cortes y parlamentos en la Edad Media peninsular*, Múrcia, Sociedad Española de Estudios Medievales, 2020, pp. 149-187.

debades, és en aquest moment quan va tenir lloc la Guerra dels Cents Anys, un dels conflictes bèl·lics més coneguts – si no el que més – a la baixa Edat Mitjana europea (1337-1453), entre el regne d'Anglaterra i el regne de França.[481] De fet, seria un dels conflictes interconnectat amb la gran guerra baixmedieval el que explica, en gran part, el pic de celebracions de corts als regnes de la Corona d'Aragó que observem en la taula 12: la Guerra de Castella (1356-1375), que va enfrontar a la Corona d'Aragó i el regne de Castella.[482] La pugna per la hegemonia peninsular va portar a les dues monarquies a una llarga i destructiva guerra que va allargar-se durant més de deu anys. Les causes i els precedents d'aquesta en són diversos, però s'ha assenyalat la qüestió territorial del sud del regne de València com un dels pecats originals que portarien a l'enfrontament final. La monarquia castellana no es va resignar a acceptar la pèrdua de la meitat septentrional del regne de Múrcia en favor de la corona catalanoaragonesa, és a dir, el que des del 1304 conformava l'anomenada procuració d'Oriola del regne de València i que a partir del 1366 esdevindria la governació d'Oriola, amb nuclis urbans tan importants com Alacant, Elx o la mateixa ciutat d'Oriola.

Així doncs, les reivindicacions territorials sobre una regió estratègica a la península Ibèrica entre les dues potències ibèriques van anar escalant en intensitat fins que, en juliol del 1356, l'estol català capitanejat per Francesc de Perellós va apressar dues naus genoveses, a Sanlúcar de Barrameda, en el seu camí d'auxili del rei de França en la seua pugna, al canal de la Mànega, amb el rei d'Anglaterra. Ràpidament, el rei de Castella, Pere el Cruel (1350-1369), encetaria tota una sèrie de relacions diplomàtiques amb el rei d'Aragó, Pere el Cerimoniós (1336-1387), exigint la reparació pels danys infringits. Lluny d'arribar a una

[481] La Guerra dels Cent Anys ha estat vista per la historiografia especialitzada com el moment determinant en la construcció i expansió de la identitat anglesa i francesa. En el cas de la identitat anglesa, la producció d'Andrea Ruddick ha estat la més destacada en els darrers anys. Vegeu, RUDDICK, Andrea, «Ethnic Identity and Political Language in the King of England's Dominions: a Fourteenth-Century Perspective» a CLARK, Linda (ed.), *The Fifteenth Century VI: Identity and Insurgency in the Late Middle Ages*, Woodbridge, Boydell, 2006, pp. 15-32; *English Identity and Political Culture in the Fourteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013; «'Becoming English': Nationality, Terminology, and Changing Sides in the Late Middle Ages», *Medieval Worlds*, 5, 2017, pp. 57-69.

[482] La Guerra de Castella ha generat, des de fa dècades, un important interés entre la historiografia catalanoaragonesa, amb estudis centrats en qüestions concretes, com la fiscalitat, la monarquia o l'economia. Això no obstant, no són tantes les iniciatives d'estudiar-la íntegrament, globalment, com a conflicte bèl·lic particular. Són dues les tesis doctorals que recentment han tractat de resoldre aquesta anomalia, encara que amb un enfocament territorial. Des de la perspectiva aragonesa, vegeu, LAFUENTE, Mario, *La guerra de los dos Pedros en Aragón (1356-1366): impacto y trascendencia de un conflicto bajomedieval*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, Tesi Doctoral Inèdita, 2009, i la seua posterior monografia, *Dos coronas en guerra: Aragón y Castilla (1356-1366)*, Saragossa, Grupo de Investigación Consolidado CEMA, 2012. Des de la perspectiva valenciana, vegeu, SANAHUJA, Pablo, *Un reino asediado. El impacto de la guerra de los Dos Pedros en el reino de Valencia. Estructuras políticas, económicas y sociales*, València, Universitat de València, Tesi Doctoral Inèdita, 2022.

entesa, els fets de Sanlúcar de Barrameda encetaren tota una sèrie d'accions militars en les fronteres entre la Corona d'Aragó i el regne de Castella, concretament en les d'Aragó i València, amb especial intensitat en la frontera sud valenciana, precisament, la terra reivindicada per la corona castellana. Així doncs, s'iniciava una guerra que, inicialment, vindria marcada per la seua naturalesa estrictament dinàstica, pel conflicte entre dos monarques sobre un territori particular, que amagava una pugna per l'hegemonia política al conjunt de la península Ibèrica, però que acabaria traslluint una forta càrrega nacional.

En efecte, Pere el Cerimoniós hagué de presentar la guerra oberta amb el veí castellà no només com un conflicte personals entre dos reis de la cristiandat pugnant per la seua preeminència, sinó, també, com una guerra «total» que enfrontava regnes sencers i els seus habitants; que enfrontava les «nacions» dels respectius monarques, és a dir, la nació del rei d'Aragó i la nació del rei de Castella. Es tractava, així doncs, de persuadir a les poblacions afectades per l'enfrontament armat, molt especialment les elits polítiques que hi tenien el seu pes, que no era una qüestió exclusiva del rei, sinó que es tractava d'un afer general que concernia el conjunt de la societat. Calia, per tant, per part dels súbdits d'una implicació, emocional però sobretot econòmica i militar, amb l'objectiu de reunir els recursos necessaris per a reeixir victoriosament. Serà dins d'aquest context quan la retòrica parlamentària per part del rei trobarà en l'apel·lació identitària, en l'apel·lació a la nació comuna a tots els súbdits, el justificant necessari per a demanar serveis als representants polítics dels regnes de la Corona.

La idea de nació per a referir-se al conjunt de súbdits d'un mateix monarca no sempre havia existit. Recordem, de fet, quina era la tradició i el significat vigent, fins aquests moments, al conjunt de la cristiandat llatina, a l'hora de referir-se a la procedència nacional dels individus, basada en la seua accepció lingüística i ètnica, una condició completament independent de les dependències senyorials que poguessen interferir-ne. Per exemple, el metge Arnau de Vilanova (1240-1311) – qui va ser identificat pels seus coetanis com a «català» i membre de la diòcesi de València –,[483] fill del seu temps, marcaria clarament la

[483] MENSA I VALLS, Jaume, *Arnau de Vilanova*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997; BATLLORI, Miquel, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, València, Tres i Quatre, 1998. El lloc de naixement d'Arnau de Vilanova continua sent, encara en l'actualitat, una qüestió sense resoldre. Tot i que algun treball l'ha identificat a Villanueva de Jiloca, localitat pròxima a Daroca, al regne d'Aragó, a través d'una referència de principis del segle XV (vegeu l'article de John F. Benton de l'any 1982), Arnau de Vilanova hagué de nàixer, amb tota probabilitat, o bé en algun punt de Catalunya i sent encara un infant seria traslladat junt amb la seua família a València, en ple

diferència entre aquestes dues percepcions: «la honor e la salut del rey e del regne, e la honor e la fama de la nació».[484] Però, com diem, el segle XIV marca un abans i un després en aquesta dinàmica, com pot comprovar-se, no sols en la Corona d'Aragó, sinó al conjunt de l'Europa Occidental. En aquest procés, lògicament, va jugar un paper molt destacat l'enfortiment del poder reial – principal interessat a disseminar aquesta idea de nació, construïda al voltant seu –, un fenomen que ha estat estretament lligat al procés de construcció del conegut com Estat Modern. La situació de «guerra constant» que va caracteritzar el segle XIV va tenir repercussions importants en la naturalesa dels entramats institucionals de les principals monarquies. Una situació com la Guerra de Castella a la península Ibèrica o la Guerra dels Cent Anys a França o a Anglaterra, generaria un conjunt de necessitats pecuniàries que tindria com a una de les seues principals conseqüències el sorgiment d'una fiscalitat d'Estat, necessària per al finançament dels esforços bèl·lics requerits, ja que les tresoreries reials es mostraven incapaces de fer front a un augment de la despesa tan extraordinària com la que es va produir en aquests moments de la baixa Edat Mitjana.

La naturalesa institucional fortament descentralitzada de la Corona d'Aragó, com hem vist en la primera part del present treball, atorgaria, també, als regnes de la unió catalanoaragonesa el protagonisme en aquest aspecte. No és casualitat, però, que fos en el context de la Guerra de Castella quan sorgiren les Diputacions del General, és a dir, delegacions permanents de les Corts quan aquestes no estaven convocades, la funció primordial de les quals, almenys en aquest primera etapa, era la gestió de la recaptació dels impostos, els «serveis», que eren aprovats en Corts després de la pugna parlamentària entre el rei i els braços estamentals, així com les «generalitats» o «*generalidades*», és a dir, les imposicions indirectes sobre el consum i el comerç. Una institució, la de la Diputació del General que, tot i la seua funció originària, netament fiscal, acabaria evolucionant amb la fi de la centúria i l'inici del Quatre-cents en una institució de representació política del regne.

procés de colonització de les noves terres de frontera, o bé en València, ja que gran part de la seua vida la passaria al regne de València; a més, els únics textos conservats escrits en llengua romanç són en català i, per últim, el seu testament seria elaborat a València. Tota una sèrie d'indicis que, independentment del lloc exacte de naixement, proven la catalanitat típicament pròpia dels habitants cristians del recentment creat regne de València, a la segona meitat del segle XIII i principis del segle XIV.

[484] *Obres catalanes. Volum I: Escrits religiosos d'Arnau de Vilanova*, a cura de BATLLORI, Miquel, Barcelona, Editorial Barcino, 1947, p. 190.

Fet aquest, com veurem, d'importants conseqüències per a la història política de la Corona d'Aragó.

Així les coses, l'augment de l'activitat parlamentària de les Corts que observem a la taula 12, des del punt de vista de les identitats nacionals, va contribuir, com hem dit, a l'evolució ideològica de la idea de la nació del rei, que Agustín Rubio Vela anomenaria la «nació dinàstica»,[485] però també al sorgiment d'altres identitats col·lectives que, com en el cas de la nació del rei, començarien el seu recorregut històric en el marc d'aquest creixement parlamentari, d'aquesta maduració institucional, que es va produir als regnes de la Corona d'Aragó al llarg del segle XIV. Unes identitats col·lectives que, paradoxalment, entraran al llarg de la seua evolució històrica en conflicte amb altres imaginaris nacionals existents a la Corona. Parlem, efectivament, de la primera identitat valenciana, així com de les identitats al regne de Mallorca, principalment la mallorquina. Aquestes identitats col·lectives – que en un primer moment ens abstindrem de considerar-les «nacionals» – tindran la seua raó de ser en la pròpia existència d'unes estructures regnícoles particulars. El moment en què Jaume I, al segle XIII, va decidir que el resultat de la seua expansió territorial sobre el Xarq al-Àndalus i sobre les Illes Balears fos la creació «*ex novo*» de dos regnes, va resultar determinant a l'hora de posar les bases, els condicionants necessaris, que posteriorment crearien aquests imaginaris col·lectius. No volem caure, però, en un cert determinisme. Ara bé, com veurem, la creació d'un regne com el de València o el de Mallorca comportaria l'aparició de tota una sèrie de factors i elements de diversa naturalesa – polítics, socials i econòmics – que expliquen l'aparició de les seues respectives identitats. De fet, seria en el context de la proliferació de les Corts al llarg del segle XIV – un d'aquests factors determinants – quan sorgirien els primers indicis d'aquestes identitats «regnícoles», com, per exemple, la necessitat de trobar un nom, un gentilici, per a referir-se al conjunt dels habitants dels respectius regnes. [486]

A la Corona d'Aragó del Tres-cents, però, tot i les «noves identitats» que començaven a intuir-s'hi, com pot comprovar-se a la documentació de l'època, les identitats nacionals preexistents, consolidades des de finals del segle XII i al llarg de tot el segle XIII, encara

[485] RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit*., pp. 57-72.
[486] *Ibidem*, pp. 137-144; BAYDAL, Vicent, *Op. Cit*., pp. 113-156; SABATÉ, Flocel, *Percepció i identificación dels catalans…*, 19-26; CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya…*, pp. 203-264; MAS, Antoni, *Llengua, terra, pàtria…,* pp. 67-81.

tindrien plena vigència. En el cas de la identitat nacional aragonesa, observarem una progressiva transformació de la seua naturalesa, deslligant-se dels elements més etnolingüístics – especialment a partir de la segona meitat del segle XIV –,[487] i aproximant-se a la reivindicació política del «*regnum*», açò és, de les seues institucions – les Corts, la «*Diputación del General*»– i les seues lleis i privilegis – els «*Fueros*», però sense renunciar tampoc a una idea d'aragonesitat que anava més enllà de les fronteres del regne, amb les reivindicacions sobre la Ribagorça i alguns territoris del regne de València. Un procés semblant és que el trobem en el cas de la identitat nacional catalana, però amb un procés històric particular, diferent. A diferència de la identitat aragonesa, que acabaria limitada a les fronteres del regne d'Aragó – especialment amb la frustració que va representar la creació del regne de València –, tot quedant, així doncs, el gentilici «aragonès» i «aragonesos» restringit – amb algunes excepcions puntuals – als habitants cristians del regne aragonès, la identitat nacional catalana començaria a desdoblar-se en dos processos històrics: d'una banda, una identitat nacional de base lingüística i ètnica, transregnícola, que engloba els habitants cristians del principat de Catalunya, el regne de València i el regne de Mallorca,[488] i, d'altra banda, una identitat nacional de base territorial, limitada als habitants cristians del principat de Catalunya que, igual que en el cas aragonès, començaria a construir-se a través de la identificació, defensa i reivindicació de les lleis pròpies – Constitucions i Usatges – i institucions pròpies – les Corts i la Diputació del General.[489]

Totes aquestes transformacions identitàries que observem al llarg del segle XIV es produeixen en un moment històric de gran agitació per a la Corona d'Aragó, cosa que explica, novament, el creixement exponencial de convocatòries de Corts que constatem en la primera meitat del segle XIV i les primeres dècades de la segona meitat. No debades, trobem la conquesta de Sardenya (1323-1326), dues guerres amb Gènova (1330-1336), la reincorporació –«*manu militari*» – del regne de Mallorca (1343), la guerra de la Unió al regne de València (1347-1348) i la ja mencionada guerra de Castella (1356-1375). Serà, per tant, en aquest marc històric, d'extraordinària intensitat política, amb ambaixades, Corts, parlaments i correspondències, en el qual trobem l'origen de model identitari plural que caracteritzarà la Corona d'Aragó a finals del segle XIV i durant gran part del segle XV.

[487] TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit.*, pp. 183-200.
[488] GARCIA-OLIVER, Ferran, «Identitats en conflicte a la Corona d'Aragó…», pp. 276-279.
[489] CINGOLANI, Stefano M., *La formació nacional de Catalunya…*, pp. 203-264; SABATÉ, Flocel, *Percepció i identificación dels catalans…*, 19-26.

4.2. LA NACIÓ DEL REI: PROMOCIÓ, VIGÈNCIA I LIMITACIONS

A l'Europa occidental del segle XIV, trobem tota una sèrie de territoris jurídicament –en major o menor mesura– homogenis, amb unes comunitats polítiques organitzades, que viuen sobre una terra delimitada, dins de les quals trobem poblacions que obeeixen a un govern. Mentre des de la contemporaneïtat emprem el mot «Estat» per a referir-nos-en, a la documentació coetània trobem un extraordinari ventall de conceptes per a referir-se a aquestes realitats: regne, domini, terra, senyoria, república, universitat, corona... Al capdavant de les quals trobem un «príncep», un monarca, qui comptava amb la sobirania sobre el conjunt del territori que dominava.[490] Com hem vist amb Arnau de Vilanova, fins al segle XIV, les senyories representaven una realitat i una idea completament aliena a la idea de nació vigent – d'arrel clàssica, isidoriana i tomista –, ja que les fronteres dinàstiques no sempre coincidien amb les fronteres nacionals: «De quina nació est e sots quina senyoria stàs?»,[491] diria un dels protagonistes del *Tirant lo Blanch*, a finals del segle XV.[492] La idea de «regne», de «senyoria», fins a ben entrat el Tres-cents, estava conformada fonamentalment per tota una sèrie d'elements de naturalesa jurídica, que pivotaven al volant de les relacions feudovassallàtiques de dependència personal, vigents a la cristiandat llatina des de les transformacions econòmiques, territorials, socials i culturals que tingueren lloc entre el primer i el segon mil·lenni i que, al remat, donarien lloc a l'Europa feudal clàssica.[493] Unes relacions de dependència que, a través de la idea de «regne», situaven la figura del rei, al vèrtex social, com a senyor d'un conjunt de vassalls. Paral·lelament, les nacions medievals es conformaven, existien, a través d'elements de naturalesa essencialment etnolingüística, fonamentats i materialitzats, d'una banda, a través de comunitats humanes definides per tota una sèrie de trets específics, i, d'altra, per un espai, una geografia, una «terra», que els albergava.

[490] SCHULZE, Hagen, *Estado y nación en Europa*, Barcelona, Crítica, 1997, p. 35; GUENÉE, Bernard, *Art. Cit.*, pp. 18-19; BLACK, Antony, *El pensamiento político en Europa, 1250-1450*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 167; WATTS, John, *Op. Cit.*, pp. 66-176.
[491] MARTORELL, Joanot, *Tirant lo Blanch*, Albert Hauf (ed.), València, Tirant lo Blanch, 2008, p. 169.
[492] Tot i que la cita és, efectivament, d'un segle posterior als fets que estem ací tractant, és certament il·lustrativa de la dicotomia «nació-regne», «nació-senyoria», encara en l'imaginari del Quatre-cents, malgrat els canvis que van produir-se al llarg del segle XIV.
[493] BARLETT, Robert, *Op. Cit.*, pp. 16-17.

Va ser Hagen Schulze, en la seua reflexió sobre els Estats i les nacions a Europa, qui va identificar, a principis del segle XIV, l'inici d'una transformació profunda de la relació que fins aleshores havien tingut les nacions europees en relació amb els diferents sistemes polítics existents. Una transformació que va qualificar de «fructífera i dinàmica tensió» entre ambdós mons.[494] Aquesta dinàmica va començar a través de la presa de consciència per part de les dinasties governants, especialment per l'acció dels seus agents a les corts i consells reials, que la unitat de les seues senyories, així com la seua supervivència com a cos polític, podia enfortir-se considerablement si aconseguia el suport, l'adhesió, de la col·lectivitat humana sobre la qual volia construir-se.

Assistim, per tant, al llarg camí que portaria a l'aproximació, lenta i no sense entrebancs, de la idea de nació i la idea d'Estat, que tindria com a resultat, amb l'inici de la contemporaneïtat, a finals del segle XVIII, la idea de l'«Estat-nació». Serien, així doncs, les monarquies de la cristiandat llatina les que encetarien aquest llarg procés històric a finals del segle XIII i, sobretot, principis del segle XIV, fent que la idea de «nació», que fins aleshores havia designat comunitats cristianes a través dels seus trets culturals i ètnics, començés a designar a comunitats humanes sota la jurisdicció d'un príncep, independentment del seu origen, parlassen o no una mateixa llengua. D'aquesta forma, les cases regnants començaren a erigir-se com un dels elements vertebradors principals de les identitats nacionals tres-centistes, gràcies, sobretot, a una elaborada cobertura ideològica segons la qual l'amor que qualsevol vassall i súbdit havia de processar cap al rei i la seua família, no sols aquella que era present sinó especialment els avantpassats, era indestriable de l'amor a la nació.[495]

Al respecte, autors com Rolf Eberenz, vincularien aquest fenomen a una major longevitat dels llinatges reials, des de la segona meitat del segle XIII, que hauria afavorit la identificació nacional per part de les poblacions amb les seues corresponents dinasties regnants.[496] Sense negar el pes que hi hauria tingut aquest aspecte, considerem que l'adhesió emocional, és a dir, nacional, que començaria a produir-se en aquest moments de la baixa

[494] SCHULZE, Hagen, *Op. Cit*., pp. 99-100.
[495] RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit*., p. 58.
[496] EBERENZ, Rolf, «Conciencia lingüística y prenacionalismo en los reinos de la España medieval» a STROSETZKI, Christoph, TIETZ, Manfred (Coord.), *Einheit und Vielfalt der Iberoromania: Geschichte und Gegenwart : Akten des Deutschen Hispanistentages, Passau, 1987*, Hamburg, H. Buske, 1989, p. 202.

Edat Mitjana, hagué de respondre a altres factors de més calat. La multiplicació de la guerra – en un moment en què les fronteres de la cristiandat llatina havien arribat a una primera estabilització després de dos segles d'expansió – com a conseqüència de la creixent pugna entre les principals potències monàrquiques per l'hegemonia política a Europa Occidental. Unes guerres que, com ja s'ha dit, contribuïren, com en el cas de la Corona d'Aragó, a la proliferació del parlamentarisme, gràcies, en gran mesura, a les creixents demandes fiscals per part d'unes monarquies cada cop més dependents de les contribucions aprovades per la noblesa i les ciutats. L'anàlisi dels discursos i la retòrica parlamentària, destinats a convèncer la classe política de la conveniència dels impostos, demostra la seua intencionalitat persuasiva, darrere dels quals es detecta la confusió entre l'amor a la nació i l'amor al príncep i la seua casa, creant, així doncs, una simbiosi entre l'exaltació nacional i el cada cop més creixent patriotisme dinàstic. En aquest sentit, Philippe Contamine va introduir-hi un matís, com a conseqüència de l'aplicació d'aquest fenomen al cas del regne de França i a la identitat nacional francesa. Tot acceptant que al segle XIV ja pot parlar-se d'un sentiment nacional francés, Contamine considera que no pot lligar-se, però, a una dinastia o llinatge, en el seu sentit més ample, sinó, en tot cas, a la mateixa figura del rei i als seus estrictes predecessors i successors.[497]

El que resulta evident és la centralitat de la figura del rei com a element vertebrador de la nació «reial», la qual acabaria condicionant el mateix significat del concepte «Corona», transcendint el seu significat purament dinàstic i aproximant-se a la idea d'Estat, vinculada tant a la dignitat reial com al «regne» o la «Cosa Pública». En efecte, la «Corona» passava, d'aquesta forma, a representar allò etern, persistent en l'espai i el temps, malgrat la successió de prínceps i, fins tot, de dinasties, tal com passarà a principis del segle XV a la Corona d'Aragó amb la desaparició del Casal de Barcelona com a dinastia regnant.[498] Sobre el significat de «Corona», com a artefacte ideològic en aquests moments de la història baixmedieval, recuperem la seua definició clàssica proposada pel jurista Manuel García-

[497] CONTAMINE, Philippe, «Qu'est-ce qu'un un 'étranger' pour un Français de la fin du Moyen Âge? Contribution à l'histoire de l'identité française» a CAROZZI, Claude, TAVIANI-CAROZZI, Huguette (eds.), *Peuples du Moyen Âge: problèmes d'identification*, Aix-en-Provence, Publications de l'Université de Provence, 1996, p. 27.
[498] RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit.*, p. 59.

Pelayo: «Centre juridicopolític ideal que integra gents, terres, drets i poders en una unitat política autàrquica simple (d'un únic regne) o complexa (de diversos regnes)».[499]

L'existència d'una cobertura ideològica fou imprescindible en tots els casos. La historiografia, dins d'aquesta necessitat, es presentava com el recurs més que eficaç a l'hora de construir un imaginari nacional al voltant de la figura règia. La *Crònica* de Bernat Desclot és un primerenc indici d'aquest procés, ja a finals del segle XIII. En les primeres dècades del segle XIV, però, comptem amb la *Crònica* de Ramon Muntaner. Mentre el relat de Desclot va produir-se en els cercles més pròxims del poder reial, l'interès del relat de Muntaner ens interessa perquè pot ser vist com un primer resultat clar, explícit i evident, dels efectes de promoció i construcció de la idea de nació reial, de la idea de la nació del rei d'Aragó. És a dir, de l'assimilació, per part d'un individu com Ramon Muntaner,[500] de l'imaginari nacional promogut per la monarquia catalanoaragonesa.[501]

A diferència d'altres cròniques, el cronista de Peralada ens presenta el seu relat com un testimoni personal, travessat per la seua subjectivitat, i no amb cap mena de pretensió objectiva a l'hora de narrar els fets.[502] Es per això que la seua crònica resulta tan interessant a l'hora d'aproximar-se a l'imaginari nacional d'un súbdit del rei d'Aragó, de la seua classe social i del seu bagatge cultural, durant les primeres dècades del segle XIV. Muntaner fa una exhibició, una exaltació intencionada, dels sentiments nacionals al llarg de tot el relat cronístic, com un súbdit, com un modest súbdit. Fa gala d'un monarquisme incondicional narrant allò que sap, que en el seu cas vol dir allò que ha viscut. En la seua crònica els dos protagonistes que vertebren i donen sentit al relat són, precisament, els dos elements nuclears que conformen els dos imaginaris nacionals predominants al conjunt de la Corona

[499] GARCÍA-PELAYO, Manuel, *Del mito y de la razón en la historia del pensamiento político*, Madrid, Revista de Occidente, 1968, pp. 13-14.
[500] Sobre els darrers estudis centrats en la biografia de Ramon Muntaner, vegeu: RODRIGO LIZONDO, Mateu, «Ramon Muntaner i València. Recull documental», *Arxiu de textos catalans antics*, 33, 2020-2021, pp. 35-81; BAYDAL, Vicent, ESQUILACHE, Ferran, «Una nova proposta d'identificació de l''alqueria mia per nom Xilvella' de la crònica de Ramon Muntaner: les Cases de Bàrcena, al nord de la ciutat de València», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 16, 2020, pp. 24-39.
[501] FUSTER, Joan, «Lectura de Ramon Muntaner» a FUSTER, Joan, *Obra completa de Joan Fuster. Llengua i literatura, I. Dels orígens a la Renaixença*, vol. IV, València, Edicions 62-Universitat de València-Institució Alfons el Magnànim, 2022, pp. 189-214. Publicat originàriament en castellà amb el títol «Introducción» a l'edició de la *Crònica*, publicada per l'editorial Alianza en 1970.
[502] Cal assenyalar, però, que aquesta condició no representa cap excepcionalitat. Gairebé coetani al cronista català ho fou el cronista francès Jean de Joinville, qui també faria, a través de la seua memòria personal, gala de la seua subjectivitat en la crònica sobre Sant Lluís.

d'Aragó al segle XIV: d'una banda, «els catalans», és a dir, la massa poblacional que constituïa la nació catalana etnolingüística, i, d'altra banda, el rei d'Aragó, cap i component essencial de la nació reial que des de finals del segle XIII la monarquia catalanoaragonesa tractaria de promoure sobre el conjunt dels seus súbdits.

Sobre aquest imaginari, en la crònica de Ramon Muntaner s'evidencia un dels elements clau en la seua construcció: el nexe súbdit-rei no era solament un lligam jurídic; era molt més, una relació quasi religiosa d'entendre la «lleialtat», a través del sacrifici personal, en el marc de la comunitat comuna. La glòria dels reis d'Aragó depenia, en darrera instància, d'aquells que els servien i que, al mateix temps, eren instrument: els súbdits de la senyoria del rei d'Aragó. És el que s'evidencia en una de les primeres referències de la crònica en què s'apel·la al conjunt dels súbdits del rei. És en el record de les corts celebrades a València, entre octubre i novembre del 1264, quan el rei Jaume I va reunir als seus súbdits a la Seu i «féu son sermó bo e dix moltes bones paraules» per a anunciar els seus plans per a l'expedició a Múrcia, al mateix temps assignava el seu fill, l'infant Pere, com a vicari i procurador major de tot el regne de València. Així, sobre la necessitat de la participació dels súbdits en la guerra, així com sobre la fidelitat incondicional que s'ha de professar a un senyor natural, com és el rei, el cronista diu:

> «[...] lla on cascun veu son senyor natural no pensa en àls, mas en guardar la persona e l'honor d'ell, que bé us pensets que en aquell pas membre a negun muller ne fill ne filla que haja, ne res que sia en el mon, sinó tan solament que son senyor ajut a trer d'aquell lloc ab honor e ab victòria e ab salvament de sa persona».[503]

Per a, tot seguit, afirmar:

> «E sobre totes les gents del món tenen açò en llur cor catalans e aragoneses e tots los sotsmeses del dit senyor rei d'Aragó, cor tots estan endret llur senyor plens de fina amor natural».[504]

Fidelitat que es demostrava en moments crítics, en moments de màxima necessitat per part de la corona, com fou la invasió francesa del 1285. Muntaner, dins d'aquest procés de construcció d'un imaginari nacional al voltant del rei, si cal tergiversa la història, per a

[503] *Crònica de Ramon Muntaner*…, p. 45.
[504] *Ibidem.*

presentar els súbdits del rei d'Aragó com a exemple d'adhesió, lleialtat i comunió envers el seu príncep, la tergiversa, com és l'actitud de les corts aragoneses d'avant la sol·licitud d'ajut militar per part de Pere el Gran front l'ofensiva de Felip III de França:

> «E, com lo senyor rei sabé açò, e aquells qui ab ell eren, apellido fet, eixí la senyera del senyor rei e de tots los cabdals fora de Saragossa. E els consells de les ciutats e de les viles d'Aragó pensaren de venir e de seguir la senyera d'ell; enaixí que anc, depuis que Aragó fo poblat, tanta bona gent d'aragoneses no foren poblats ne ajustats».[505]

Com és sabut, l'atac del regne de França sobre la frontera nord de la Corona d'Aragó es va produir en un context de crisi absoluta entre el rei i les elits polítiques aragoneses, amb la conjuntura de la Unió de fons. L'actitud de les corts aragoneses, lluny de la plasmada per Muntaner en el passatge de la seua crònica, segons la qual el regne d'Aragó mai havia estat poblat de «tanta bona gent» com en aquell moment, disposta a seguir la senyera del rei en defensa de la seua terra, fou de protesta i oposició a la política del rei, continuant així amb les denúncies del moviment unionista.[506] Però la realitat, en aquest cas, restava en un segon plànol. Allò important era la imatge que es projectava del conjunt de la comunitat i dels membres que constituïen la nació del rei.

Calia demostrar l'amor i fidelitat que els súbdits, catalans i aragonesos, professaven cap al seu senyor per sobre de qualsevol motiu o raó. Especialment en moments de batalla, quan la seua invocació, a través de la seua titulació règia, explicitava una unió mística entre tots els membres de la nació, com rememora Muntaner en la batalla de Gagliano, en el context de la guerra de Sicília: «E, con los catalans e aragonesos veeren que aquells se tenien tan fort, moc-se un crit entre ells, e cridaren: —Aragó, Aragó!».[507] Aquest imaginari nacional, construït a partir del vincle rei-súbdit, Muntaner no la limita a la Corona d'Aragó.

A la seua narració trobem altres exemples que van en la mateixa direcció, com és el cas de la nació del rei de França, quan el cronista reconstrueix l'entrevista que hauria tingut el rei Pere el Gran amb Sanç IV, rei de Castella, en què el monarca catalanoaragonès hauria justificat l'excomunió patida a mans del Papa per la seua condició nacional:

---

[505] *Ibidem*, p. 195.
[506] GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Op. Cit.*, pp. 52-75.
[507] *Ibidem*, pp. 315-318.

«—Nebot, jo creu que vós havets entès com l'Esgleia, sens tota raó, ha donada sentència contra nós. E açò és esdevengut per lo Papa, qui és francès; e així creegats, com és de la nació del rei Carles, que ell li darà tota favor e tota ajuda».[508]

Veiem, així doncs, com la condició nacional del Papa – francès –, hauria afavorit l'entronització de Carles I d'Anjou – fill de Felip III, rei de França – en Sicilià. Així, Muntaner escenifica en el seus passatges, tot impregnat d'una ideologia monàrquica força exaltada, com les nacions reials condicionaven els comportaments dels seus membres, fins a tal punt que el Papa hauria actuat en funció dels interessos polítics que la seua nació, la nació del rei de França, tenia sobre el regne de Sicília, xocant així amb els interessos del rei d'Aragó. La lleialtat, l'amor cap a la nació dels individus, es confonia així amb la lleialtat que els súbdits havien de mostrar cap als seus reis. Andrea Ruddick, en el seu estudi sobre la identitat anglesa baixmedieval, també ha assenyalat com a finals del segle XIII i principis del segle XIV, especialment durant el regnat d'Eduard I d'Anglaterra, s'originaria tot un discurs i una retòrica identitària que construiria la idea de nació anglesa, no tant sobre bases etnolingüístiques, sinó al voltant de la fidelitat al rei d'Anglaterra. Un discurs que maduraria al llarg del segle XIV i que esdevindria central durant la Guerra dels Cent Anys.[509] De fet, un dels darrers exemples d'aquest monarquisme processat per Muntaner és la famosa paràbola de «la mata de jonc», en què apel·la, com a súbdit devot, a la unió de les tres branques del casal d'Aragó, és a dir, la casa de Mallorca, la casa de Sicília i la casa de Barcelona, comparant-ho amb la unió d'una mata de jonc lligada amb una corda:

«[...] E, si negun me demana: 'En Muntaner, quin és l'eximpli de la mata de jonc?', jo li respon que la mata del jonc ha aquella força que, si tota la mata lligats ab una corda ben forts, e tota la volets arrencar ensems, dic-vos que deu hòmens, per bé que tiren, no l'arrencaran, ne encara con gaire més s'hi prenguessen; e, si en llevats la corda, de jonc en jonc la trencarà tota un fadrí de vuit anys, que sol un jonc no hi romandrà. E així seria d'aquests tres reis, que, si entre ells havia devision neguna ne discòrdia, ço que Déus no vulla, fets compte que han de tals veïns, que pensarien de consumar la un ab l'altre. Per què és mester que d'aquest pas se guarden; que, mentre tots tres sien d'una valença,

[508] *Ibidem*, pp. 179.
[509] RUDDICK, Andrea, *Op. Cit.*, pp. 183-216.

> no temen tot l'altre poder del món, ans, així con davant vos he dit, seran tots temps sobirans a llurs enemics».[510]

L'anàlisi quantitatiu de la crònica de Ramon Muntaner, però, ens planteja una «problemàtica» relativa a l'aparició d'aquest nou imaginari nacional construït al voltant de la figura del príncep. Mentre al *Llibre dels Fets*, a la crònica de Bernat Desclot i, com veurem, a la de Pere el Cerimoniós, el protagonista de la narrativa majoritàriament és el rei, a la de Muntaner són els súbdits del rei d'Aragó els que, majoritàriament, protagonitzen les glorioses gestes, com per exemple:

> «E lleixaré a parlar d'ell, que massa hauria a fer, si de totes les proees e ardiments e bondats que cavallers d'Aragó e de Catalunya han fetes en estes guerres e en altres volia recontar, que no em bastaria temps d'escriure. E diu hom en Catalunya que 'l'obra lloa el mestre'; per què en general pot hom conèixer als fets que han fets catalans e aragoneses en comú, qui són».[511]

Recordem la taula 11, sobre la quantitat de gentilicis en cadascuna de les cròniques quan analitzàvem la crònica de Desclot, en què l'obra de Muntaner és diferencia clarament de la resta per la gran presència del gentilici «catalans» i «aragonesos». Mentre la de Desclot i la de Pere el Cerimoniós oscil·len al voltant de les quaranta mencions en total, en la de Muntaner la xifra supera les cent cinquanta. Però, cal observar com la representativitat entre un gentilici i l'altre no és ni molt menys la mateixa. El gentilici de catalans supera per molt, per unes 80 mencions de diferència, al dels aragonesos. Per tant, el protagonisme de la crònica no és només dels súbdits del rei d'Aragó, sinó que, concretament el protagonisme és dels catalans. Sembla lògic aquest fet quan l'autor de la narració és català i ha participat com a observador privilegiat de gran part dels esdeveniments plasmats en la crònica protagonitzats, en efecte, per catalans. És per aquest motiu que la crònica de Ramon Muntaner, a banda de ser un exemple de l'avançament de la ideologia reialista i de l'imaginari nacional construït al voltant del rei d'Aragó, és també un exemple d'exaltació

[510] Ara la Crònica s'acosta a la seva fi. Aquest és, podríem dir, el testament de Muntaner: la unió entre els sobirans dels tres reialmes, contra tots els possibles enemics, com a recomanació suprema. Quan ell escriu això, ja la qüestió mallorquina ha produït algunes guspires, i ja són damunt de l'escena els protagonistes del drama que Déu estalviarà de veure al bon Muntaner: Pere el Cerimoniós i Jaume III de Mallorca. En el fons, les pronòstigues de Muntaner van acomplir-se, perquè la destrucció de la branca mallorquina va impossibilitar la seva pacífica substitució a la branca central barcelonina en morir el rei Martí, *Crònica de Ramon Muntaner…*, p. 492

[511] *Ibidem*, pp. 195-196.

de la nació catalana, entesa, encara, en la seua accepció clàssica. Tot i no ser coetània a la vida de l'autor, el poblament del regne de Mallorca i del regne de València, al segle XIII, per població majoritàriament catalana, té la seua presència al principi del relat. Primer amb Mallorca:

> «E con hac presa la dita ciutat e tota l'illa de Mallorca ell féu molt grans dons a totes les sues gents e gran gràcia. E poblà la dita ciutat e illa ab majors franquees e llibertats que ciutat que sia en el món; per què és vull una de les bones ciutats que ia en el món e noble e ab majors riquees e poblada tota de catalans, tots d'honrats llocs e de bo, per què en són eixits hereus qui són vull la pus covinent gent e mills nodrida que ciutat qui en el món sia».[512]

Després amb el regne de València:

> «E, com la dita ciutat hac presa, poblà-la tota de catalans, e eixí mateix Oriola e Elx e Alacant e Guardamar, Cartagènia e los altres llocs; sí que siats certs que tots aquells qui en la dita ciutat de Múrcia e en los davant dits llocs són, són vers catalans e parlen de bell catalanesc del món, e són tots bons d'armes e de tots fets. E pot hom bé dir que aquell és dels graciosos regnes del món; que en veritat vos dic que entre tot lo món jo ne altre no pot saber que dues províncies sien mellors ne pus gracioses de totes coses com són lo regne de València e el regne de Múrcia».[513]

Potser s'explica perquè aquesta fita resultava fonamental a l'hora d'entendre la realitat social i nacional que existia en el moment de la redacció de l'obra que, per cert, va ser feta precisament en un d'aquests territoris de conquesta: el regne de València.[514] Calia donar testimoni de quina forma els catalans, la nació dels catalans, s'estenia per diverses «províncies» – segons el llenguatge del cronista – de la senyoria del rei d'Aragó. Així les coses, amb la conquesta d'aquests dos territoris, Muntaner procedeix a glorificar la història de la nació catalana. Una nació, en el sentit clàssic, insistim, que s'exalta a través de la seua llengua, el català. Una llengua que és adoptada com a pròpia per, fins i tot, individus que no la tenien com a tal, com és el famós passatge en què s'afirma que Conrad Llança i Roger de Llòria – així com molts altres «fradrins» –, membres sicilians de la cort de Pere el Gran,

[512] *Ibidem*, p. 34.
[513] *Ibidem*, pp. 48-50.
[514] Recentment s'ha demostrat que «l'alqueria mia per nom Xilvella» referida en la crònica com el lloc des del qual Muntaner havia redactat l'obra resulta ser l'actual pedania de les Cases de Bàrcena (l'Horta Nord) i no el municipi de Xirivella (l'Horta Sud) com tradicionalment s'havia considerat, BAYDAL, Vicent, ESQUILACHE, Ferran, *Art. Cit.*; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Art. Cit*.

s'haurien catalanitzat al Principat i al regne de València de tal forma que parlaven el «pus bell catalanesc».[515] Aquest patriotisme lingüístic portaria Muntaner a fer afirmacions hiperbòliques amb l'objectiu de presentar la seua nació com una nació predestinada per la providència de Déu, afirmant, posem per cas, que no existia cap altra llengua – cap altra nació – amb tants parlants, amb tants individus, com el català, com la nació catalana:

> «D'altra banda, vos diré cosa de què us maravellats, emperò, si bé ho encercats, així ho trobarets: que d'un llenguatge solament, de negunes gents no són tantes com catalans».[516]

El patriotisme de Muntaner també s'adreçaria a exaltar altres virtuts, com el sentiment de comunitat dels catalans i la seua «felicitat» tot i no ser dels pobles més rics:

> «[...] Ver és que en Catalunya no ha aquelles grans riquees de moneda de certs hòmens senyalats, que ha en altres terres; mas la comunitat del poble és lo pus benanant que poble del món».[517]

També les virtuts bèl·liques. Com a poble que comptava amb el favor diví, mostrava destreses en el camp de batalla úniques, especialment en l'ús de la ballesta. Virtut que els portaria a vèncer en l'enfrontament cos a cos amb els seus enemics, com fou la batalla de Sant Feliu de Guíxols, a finals de juliol de 1285:

> «[…] Que els ballesters catalans tots són tals, que de nou sabrien fer una ballesta, sí que cascú sap aterçar sa ballesta e sap fer una vira e un matràs e corda e encordar e lligar e tot ço qui a ballester pertany; que catalans no entenen que sia ballester negun, si no sap, del començament tro a la fin, tot ço que a ballesta pertany. E així porta tot son arreu en caixa, con si havia a tenir obrador de ballesteria, e negunes altres gents del món no ho fan; per què los catalans són los pus sobirans ballesters del món. […] Què us en diria? La batalla molt cruel fo, e forts, pus foren acostats; mas a la fin los catalans, ab l'ajuda de Déu, qui era ab ells, venceren, així que totes les galees hagren.[518]

---

[515] *Crònica de Ramon Muntaner…*, pp. 50-52. Trobem un altre exemple en la crònica de catalanització de personatges il·lustres en el passatge en què la companyia catalana d'orient entra al servei del duc d'Atenes. Muntaner apunta que el nou duc, Gualter de Brienne, successor de Guy II de la Roche en el 1308, mostrava una actitud favorable als catalans per la seua estada a Sicília, on hauria après a parlar català: «En aquest temps s'esdevenc que el duc d'Atenes morí per malaltia, e no hac fill ne filla, e lleixà lo ducat al comte de Brenda, qui era son cosí germà. E aquest comte de Brenda nodrí en Sicília llong de temps, al castell d'Agosta, con era fadrí; que son pare lo mès en recena, que hi fo pres, e eixí'n ab rescat e lleixà son fill en son lloc; e per açò fenyia's d'amar catalans e parlava catalanesc», *Ibidem*, p. 396.
[516] *Ibidem*, pp. 67-69.
[517] *Ibidem*, p. 68.
[518] *Ibidem*, pp. 235-236.

El mateix trobem amb la conquesta de l'illa de Menorca en l'any 1287. Una illa que no podia ser millor poblada sinó de catalans, per descomptat, com s'encarregaria d'assegurar Pere de Llibià, ciutadà de València, com a procurador, en la recentment conquerida illa, del rei Alfons el Liberal:

> «E, con açò fo ordonat, lo senyor rei ordonà que en el port de Maó se faés una vila ben murada, e jaquí procurador en l'illa En Pere de Llibià, un honrat ciutadà de València, e donà-li tot poder que pogués tota l'illa donar a pobladors e de bona gent poblàs l'illa. E així ho féu segurament, que així és poblada l'illa de Menorca de bona gent de catalans, con negun lloc pot ésser bé poblat».[519]

L'alteritat també forma part de l'exaltació dels catalans de Muntaner. Els francesos, els sicilians i, finalment, els genovesos, són les víctimes principals de les virtuts dels catalans: «Ara han trobat genoveses qui abatrà llur ergull. E és gran raon, que a gran colpa dels genoveses se són moguts los catalans».[520] En efecte, l'orgull dels genovesos, enemics per l'hegemonia marítima de la Mediterrània occidental, seria, segons Muntaner, el motor de les accions catalanes, consolidant així la imatge de la república de Gènova com la gran enemiga de la nació catalana durant tot el Tres-cents i reforçant la pròpia percepció catalana front a un enemic comú.

Un dels darrers episodis en què Muntaner glorifica la seua nació, tot confonent-se amb la glorificació del rei d'Aragó, és amb la conquesta de Sardenya i, concretament, de la ciutat de Càller:

> «[…] nou dies de juny de l'any de l'encarnació de nostre senyor mil tres-cents vint-e-sis, ells reteren lo dit castell de Càller al dit senyor rei d'Aragon, e per ell al dit jutge d'Arborea e al dit noble En Berenguer Carròs e als altres qui en lo dit castell de Càller entraren ab ben quatre-cents cavalls armats e ab ben dotze mília servents, tots catalans […] E con los dits oficials, e el dit noble En Berenguer Carròs e companya del dit senyor rei entraren en Càller, llevaren en la torre de Sant Brancaç un gran estendard reial del dit senyor rei, e puis en cascuna de les altres torres altre estendard e molts penons reials menors. E per gràcia de Déu, con les dites senyeres e penons se llevaren per les dites torres,

[519] *Ibidem*, pp. 288-289.
[520] *Ibidem*, p. 337.

no faïa gens de vent, e tantost con foren arborades, venc un vent al garbí, lo pus bell del món, qui estès les senyeres totes e los peons».[521]

Una imatge, aquesta rememorada pel cronista, carregada, indubtablement, d'un gran simbolisme: la senyera reial, l'estendard reial de la casa d'Aragó, com a símbol de victòria, present per tota la ciutat de Càller. Novament, la intercessió divina torna a presentar-se del costat catalanoaragonés, permetent que el seu símbol, la seua senyera, onejàs a la vista de tots els presents, per a major glòria i exaltació: «E fo una vista la pus bella qui anc fos per aquells qui bé volen a la casa d'Aragon».[522] Ara, la confusió entre la glorificació de la causa reial i la de la pròpia nació, torna a fer-se present quan Muntaner apunta els beneficis en matèria de justícia que oferirà la ciutat de Càller després de la conquesta catalana, després de la conquesta del rei d'Aragó:

«[…] que la casa d'Aragon e tota Catalunya n'haurà honor e glòria. E d'aquí avant, ab l'ajuda de Déu, los catalans poden fer compte que seran senyors de la mar».[523]

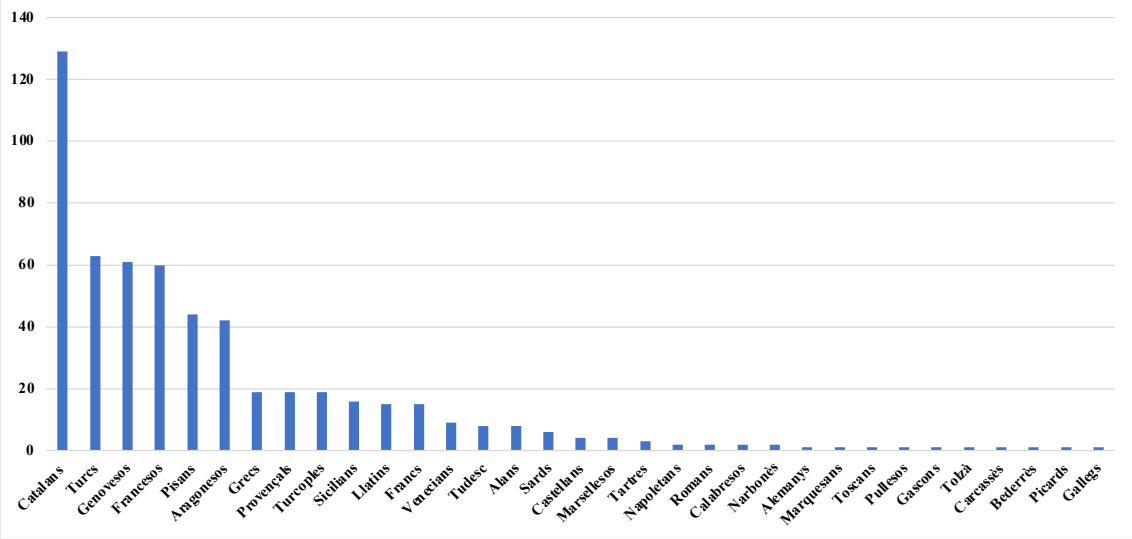

Taula 15: *Relació de gentilicis a la Crònica de Ramon Muntaner segons el nombre d'aparicions*

Aquesta confusió s'evidencia en la taula 15. Mentre en Desclot són els «francesos», és a dir, l'enemic per excel·lència de la Corona d'Aragó a finals del segle XIII, els que més apel·lacions tenen al llarg de la narració, condicionant la mateixa estructura del discurs

[521] *Ibidem*, p. 485.
[522] *Ibidem*, p. 486
[523] *Ibidem*.

historiogràfic, en Muntaner són els «catalans» els protagonistes indiscutibles de la crònica. El mateix autor ho explicita en el text de l'obra:

> «[...] la cosa per què jo em son mogut a fer aquest llibre és per les grans meravelles qui per ell se són mogudes e esdevengudes, e grans victòries que catalans e aragoneses han haüdes en Romania per lo seu començament».[524]

La menció «catalans e aragonesos» no deixa de ser contradictòria a la vista de la composició general de l'obra, en què són els «catalans» els vertaders protagonistes de la gran majoria dels passatges. Potser, en aquesta cas, la voluntat de Muntaner és ressaltar que els protagonistes de la narració són els súbdits del rei d'Aragó, però cau en una de les problemàtiques que el procés de construcció de la nació del rei en la Corona d'Aragó trobaria al llarg de la seua construcció: la manca d'un gentilici propi amb què identificar col·lectivament als seus membres. De fet, a la crònica trobem indicis d'una certa consciència per part de l'autor sobre algun aspecte d'aquesta problemàtica. En un dels passatges citats com a exemple de patriotisme lingüístic per part de Muntaner, en què afirma que la llengua catalana seria la llengua amb més parlants, a continuació fa la següent reflexió:

> «[…] Que, si volets dir castellans, la dreta Castella poc dura e poc és, que en Castella ha moltes províncies qui cascun parla son llenguatge, qui són així departits com catalans d'aragoneses. E, si ben catalans e aragoneses són d'un senyor, la llengua no és una, ans és molt departida. E així mateix trobarets en França e en Anglaterra e en Alemanya e per tota Itàlia e per tota Romania; que els grecs qui són de l'emperador de Constantinoble són així mateix moltes províncies, així com de la Morea e del realme de l'Arta e de la Blanquia e del realme de Salònic e del realme de Macedònia e del realme del Natolí e d'altres províncies moltes, en les quals ha aital departiment de los llenguatges com ha de catalans a aragoneses. E així mateix de les altres províncies del món».[525]

Muntaner parteix d'una constatació molt il·lustrativa del moment – primera meitat del segle XIV – que estem analitzant: la senyoria del rei d'Aragó, que es pretén convertir en el darrer àmbit de solidaritat i lleialtat dels seus membres – procés que observem al llarg del Tres-cents –, es troba dividida en dues comunitats nacionals – en dues llengües, en el sentit clàssic, tomista –: la catalana i l'aragonesa. ¿Què tracta de demostrar? Que aquest fet no és

[524] *Ibidem.*, p. 322
[525] *Ibidem.*, p. 68.

exclusiu de la Corona d'Aragó, sinó que també ho trobem en les principals monarquies i espais polítics del moment, com el veí regne de Castella, on «ha moltes províncies qui cascun parla son llenguatge», el regne de França, el regne d'Anglaterra, el Sacre Imperi o l'Imperi Bizantí. En tots ells, Muntaner veu diferents províncies amb diferents llengües, com passa en les terres catalanoaragoneses. La realitat és que la Corona d'Aragó resultava una monarquia composta, de tall confederal, en què, a la divisió etnolingüística plantejada per Muntaner, calia afegir una divisió regnícola – estatal, podríem dir-ne –, que al llarg del segle XIV maduraria i s'enfortiria progressivament, consolidant alternatius àmbits de lleialtat, d'obediència i d'interès polític alternatius: a la divisió fundacional entre el regne d'Aragó i el principat de Catalunya, al llarg del Tres-cents començarien a treure el cap dins de la corona el regne de Mallorca – amb la seua definitiva incorporació en el 1343 – i, molt especialment, el regne de València. És evident que en altres reialmes també trobem una diversitat ètnica i lingüística, com en el cas del regne de Castella, que trobem gallecs o biscaïns, o en el cas del regne de França, en el qual trobem bretons, gascons, occitans... Ara bé, aquests exemples són monarquies molt diferents pel que fa a la seua naturalesa institucional respecte de la Corona d'Aragó, ja que no hi trobem parlaments ni regnes que poguessen generar una consciència alternativa a la identitat reial promoguda des de la corona, com sí que va passar a la senyoria del rei d'Aragó.

En definitiva, Muntaner constata amb el seu propi exemple, a partir de la seua subjectivitat plasmada en la crònica, la devoció i la lleialtat cap al casal d'Aragó com un dels fonaments del que serà la idea nacional promoguda pels diversos monarques al llarg del segle XIV i XV. La creació d'aquesta «mística nacional» uniria tots els súbdits catalanoaragonesos a una monarquia imaginada amb la protecció divina de Déu, tot despertant una consciència d'afiliació col·lectiva. Del que es tractava és que els súbdits passaren a sentir-se «uns» amb el seu rei i, al mateix temps, «uns» entre si. La dualitat «poble-monarca», que veurem durant el regnat de Pere el Cerimoniós, seria la clau de volta de tot l'entramat ideològic. No obstant això, la cita de les diverses llengües o nacions de les principals senyories de la cristiandat que utilitza Muntaner – insistim – posa en relleu de forma implícita les dificultats que el projecte identitari monàrquic podia trobar-se en el seu camí cap a l'hegemonia, especialment entre el conjunt majoritari de la població. La llengua, la nació clàssica, resultava un element d'afinitat primària tan instal·lat en les mentalitats del

moment que, unida a la pròpia estructura juridicoterritorial de la Corona, la unitat pretesa es diluïa.[526]

Un dels grans promotors d'aquesta idea nacional seria Pere el Cerimoniós (1336-1387). Una promoció que no va respondre a cap tipus d'inclinació emocional especial que hagués pogut experimentar el monarca en favor d'un sentiment d'unitat entre tots els seus súbdits, sinó perquè les circumstàncies del seu llarg regnat – el segon en longevitat, només per darrere de Jaume I al segle XIII – així li ho van imposar.[527] Novament, la seua crònica resulta interessant a l'hora d'analitzar el discurs nacional plasmat. Les diferències respecte de la crònica de Muntaner són certament importants en alguns aspectes. Com es pot veure en la taula 16, tornen a aparèixer, com en el cas de la crònica de Bernat Desclot, els enemics del rei, en aquest cas els genovesos, com el gentilici més repetit, a diferència dels omnipresents catalans que trobàvem en la de Muntaner. Tornem, així doncs, a una crònica autobiogràfica en què el principal protagonista ja no és el poble – o, almenys, ja no és el principal –, sinó el rei, qui s'enfronta al llarg de tot el relat a diversos enemics: genovesos, sards i castellans. En efecte, els tres principals conflictes armats als quals hagué de fer front al llarg del seu regnat.

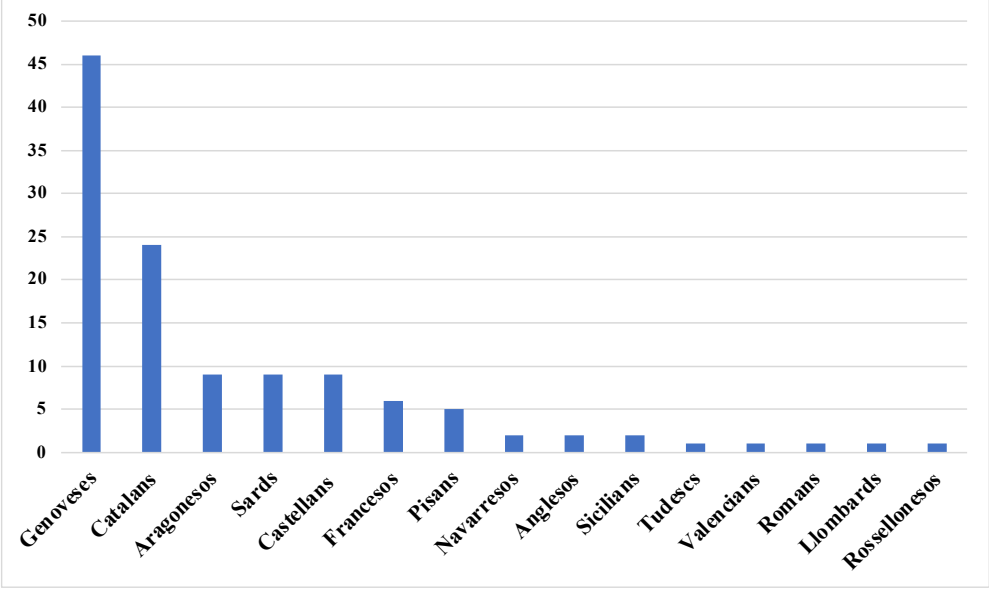

Taula 16: *Relació de gentilicis a la Crònica de Pere el Cerimoniós segons el nombre d'aparicions*

[526] FUSTER, Joan, «Lectura de Ramon Muntaner…», p. 204.
[527] Sobre el regnat de Pere el Cerimoniós és aclaparadora la quantitat de treballs existents. Per a una visió de conjunt, vegeu: BELENGUER, Ernest, *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387)*, Lleida, Pagés Editors, 2015.

Tot i això, catalans i aragonesos compten amb una important visibilitat en tot el relat. El Cerimoniós necessita referir-se als seus súbdits, és per això que l'expressió «aragoneses et catalans» es repeteix constantment al llarg dels passatges. Com, per exemple, en el relat de l'expedició a Sardenya, a propòsit d'esdeveniments de finals de l'any 1354, quan el rei recorda:

> «E, com fom entrats en lo dit lloc, estiguem aquí alguns dies e donam e partim a pobladors de nostra nació, ço és, catalans e aragoneses, totes les possessions, ço és, cases e terres e vinyes del dit lloc e de son terme».[528]

O aquest altre:

> «[...] En la qual batalla foren preses molts, així de gents de nostra nació com de gents de Castella, entre els quals fonc lo comte de Dénia e lo maestre de Calatrava e mossèn Bertran de Claquí e molts de sa companya e d'altres».[529]

Tenim ací uns dels primers exemples d'aquesta expressió de nació posada en boca del mateix rei d'Aragó. La «nostra nació», en aquest cas, serveix per a referir-se tant als catalans i aragonesos, com a la mateixa Corona d'Aragó. És evident que per «pobladors de nostra nació» el monarca, a més de referir-se als aragonesos i catalans, hi incloïa els valencians i mallorquins. El sobirà era plenament conscient que el gentilici «català», en el moment de la redacció de la crònica – segurament durant els primers anys de la dècada dels anys 70 del segle XIV – feia referència a tots els cristians catalanoparlants de la corona, tant del principat de Catalunya com del regne de Mallorca i del regne de València. Així, amb l'expressió «nostra nació», el Cerimoniós tracta de conferir una unitat nacional als dos grups nacionals que constituïen els seus súbdits ibèrics. I no sols això. Amb aquesta voluntat d'unitat nacional, el monarca tractava d'englobar quatre entitats juridicoterritorials independents – les tres citades adés més el regne d'Aragó – sota el paraigua general de la «Corona», és a dir, de la seua pròpia persona.

[528] *Les quatre grans cròniques. Crònica de Pere el Cerimoniós*, a cura de SOLDEVILA, Ferran, vol.4, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2014, pp. 324-325.
[529] *Ibidem*, pp. 394-395.

Ara bé, l'imaginari nacional promogut per la monarquia s'estava construint sobre una realitat nacional i territorial certament desequilibrada, descompensada. La dualitat catalana i aragonesa que es plasma en la crònica del Cerimoniós, tot i una primera aparença equitativa entre dues col·lectivitats nacionals, amagava un desequilibri nacional qualitatiu i quantitatiu. Mentre la branca aragonesa estava representada exclusivament pel regne d'Aragó i pels seus habitants, els aragonesos, la branca catalana s'estenia per tot el Principat, el regne de Mallorca i el regne de València. Tres del quatre Estats peninsulars de la Corona d'Aragó eren nacionalment catalans. Una realitat que no se li escapava a Pere el Cerimoniós. Al llarg de la seua crònica són diversos els passatges en què habitants del regne de Mallorca i del regne de València són considerats uns membres més del grup nacional català de la confederació. Per exemple, en el context de la reincorporació del regne de Mallorca a la Corona en el 1343, al capítol III de la crònica, el rei recorda l'enumeració dels motius – que havia fet en Santa Ponça als ambaixadors i missatgers enviats per la ciutat i el regne de Mallorca – que l'havien portat a ocupar militarment l'illa, especialment els greuges que el rei Jaume III de Mallorca havia comès contra la seua persona. Tot i això, el Cerimoniós assenyala una sèrie de motius que li «pesen» estar portant a terme dita campanya contra el regne de Mallorca:

> «La primera raó per què ens pesava si era, car era de nostra casa proceït; la segona, que era casat ab nostra sor; la terça, per ells, qui eren catalans e naturals nostres, car bé e mercè los havíem en cor de fer, e no dan ne greuge, per què ells, així com a lleals, servassen e guardassen lo homenatge que havien fet a nostre avi, quan los tornà al rei de Mallorques, que, si jamés rei de Mallorques vingués contra les covinences, que tinguessen per senyor llur lo rei d'Aragó».[530]

Per a tot seguit, tornar a recordar als ambaixadors del rei Jaume III de Mallorca:

> «E puis parlam nós e dixem que catalans eren, e que catalans totstemps foren lleals, e que no començassen ells a fer cosa que sia contra llealtat».[531]

Efectivament, potser el regne de Mallorca havia estat un regne relativament independent de la Corona d'Aragó – tot i que, com el Cerimoniós recorda constantment, el rei de Mallorca mantenia llaços de dependència feudovassallàtica amb del rei d'Aragó – però el

[530] *Ibidem*, p. 155.
[531] *Ibidem*, p. 156.

seu rei procedia del casal d'Aragó i els seus habitants eren nacionalment catalans. Com ho eren, també, els del regne de València. Podem constatar-ho en el capítol V, dedicat a les guerres contra la república de Gènova i els estols genovesos, amb els quals el rei tracta de reforçar una imatge d'alteritat molta forta entre aquests i la seua nació catalanoaragonesa. Així, després de rememorar l'aliança signada amb el duc i el comú de Venècia a la vila de Perpinyà, el rei hauria conformat un estol que, partint de les costes de la Corona d'Aragó, s'hauria unit amb l'estol venecià per a posteriorment solcar les costes de l'Epir i el Peloponès, en direcció a Constantinoble, on finalment s'enfrontarien amb Gènova en la batalla del Bòsfor (1352):

> «E, partent les dites galees del dit cap de les Leuques, pres-es gran fortuna, en tant que totes les dites galees se departiren [...] e trobaren-se la major partida al port de Corró [...] E aquí los capitans feren recogonèixer los llurs estols e feren adobar e reparar algunes galees, qui n'havien gran mester per la fortuna que havien sostengudes, e trobaren totes les galees, que no se'n perdé alguna, sinó una galea dels catalans que era de València, de la qual era còmit En Brunet, nebot d'En Rull, de la qual galea jamés no es trobà».[532]

Com a part del procés de construcció d'aquest imaginari, que cal contextualitzar en la dinàmica d'enfortiment dels poders reials arreu d'Europa, cal assenyalar l'any 1319 com una fita important dins d'aquest procés. El 14 de desembre d'aquest any, des de la ciutat de Tarragona, Jaume II proclamava a perpetuïtat la unió indissoluble del regne d'Aragó, del regne de València i del comtat de Barcelona – posteriorment com a principat de Catalunya –, així com la indivisibilitat de cada un dels regnes, a través d'un privilegi – «*De unitate seu coiniunctione regnorum Aragonum et Valentie ac comitatus Barchinone*» – que seria confirmat pels seus successors, com Alfons el Benigne – «*De speciali confirmatione privilegii unitatis seu coniunctionis regnorum*» – i Pere el Cerimoniós.[533] Aquesta unitat indivisible dels territoris que estaven sota la senyoria del rei d'Aragó aniria acompanyada d'una acció propagandística per part dels diversos monarques, afavorits, sense cap mena de dubte, pels cercles d'influència i propagandistes de la cort. Calia, així doncs, destacar els

[532] *Ibidem*, p. 297. Com assenyala l'estudi crític de la crònica, el Rull de què parla el passatge ja apareix prèviament en el relat, al capítol IV, passatge 59 (p. 286), qualificat com un dels millors mariners de València. També cal assenyalar que la galera de Brunet no seria l'única de València que trobem en l'estol català, ja que posteriorment arribarien altres quatre, ara sota el comandament de Bernat de Ripoll.

[533] *Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentie*, a cura de ALANYÀ, Lluís, València, Anúbar Ediciones, Edició facsímil amb índex de Maria D., Cabanes Pecourt, 1972. El de Jaume II, privilegi núm. CII, ff. 63r-64r; el d'Alfons el Benigne, privilegi núm. XV, f. 83r; el de Pere el Cerimoniós, privilegi num. XII, ff. 98r-98v.

vincles polítics i feudovassallàtics dels membres que constituïen la nació del rei, açò és, la relació de dominació i obediència dels súbdits respecte del seu sobirà, en aquest cas del rei d'Aragó. Aquesta voluntat tenia com a objectiu el fonament de lligams nacionals que transcendissen els que havien operat normalment fins llavors, sobretot aquells de naturalesa etnolingüística.

Els artefactes culturals confeccionats per la corona resultarien fonamentals en aquesta direcció. La crònica de Pere el Cerimoniós és un exemple clar, però no l'únic. La conjuntura política del segle XIV, com s'ha assenyalat al principi d'aquest apartat, vindria marcada especialment pel desenvolupament de la fiscalitat, com a conseqüència de l'augment dels conflictes bèl·lics i les necessitats financeres de les tresoreries reials, que tindria com a resultat el creixement exponencial de l'activitat parlamentària. Seria a les corts, espai de representació estamental de la societat política dels regnes, on la monarquia va desplegar més extensament el projecte de construcció de la nació reial. A la Corona d'Aragó, afortunadament, comptem amb una extraordinària conservació de fonts documentals primàries, el que ha permés que ens arribe gran part dels registres emanats de les corts generals i dels parlaments del principat de Catalunya, del regne de València i del regne d'Aragó. Concretament, els processos de corts – vertaders diaris de sessions – ens aporten la transcripció de l'activitat parlamentària que tenia lloc durant les seues celebracions: convocatòria, proposició reial, pròrrogues i clausura.[534] Les proposicions reials, en què el monarca, mitjançant un discurs o «sermó», s'adreçava a les corts per a anunciar-los la demanda reial de què era objecte la celebració de la dita assemblea parlamentària. Aquests discursos són una font d'extraordinari interès per a l'estudi que ens ocupa, ja que l'elaboració d'aquestes intervencions públiques per part dels diversos monarques catalanoaragonesos amaguen tota una intencionalitat propagandística i una forta càrrega ideològica amb l'objectiu de «persuadir» l'audiència – en aquest cas, el «General» dels regnes de la Corona, és a dir, la comunitat política representada estamentalment a través dels tres braços en corts – en favor dels interessos de la Corona.[535] Però els discursos reials també podien tenir lloc fora del context parlamentari, com és el cas dels prolegòmens d'una

[534] *Cortes de los antiguos Reinos…*pp. V-XIX.
[535] CAWSEY, Suzanne F., *Kingship and propaganda: Royal eloquence and the Crown of Aragon, c. 1200-1450*, Oxford, Oxford University Press, 2002. Des de l'any 2008 comptem amb una traducción al català, que hem fet servir per al present treball: *Reialesa i propaganda. L'eloqüència reial i la Corona d'Aragó, c. 1200-1450*, València, Publicacions Universitat de València, 2008, pp. 57-75.

batalla, com trobem a la crònica del Cerimoniós en el context de la guerra de Castella, a la vila de Morvedre, poc abans d'entaular batalla amb el rei de Castella, el 1363, quan el sobirà – presumptament – llançà als seus homes la següent arenga:

> «Bona gent, null temps haguem plaer de dir mal de nengú ni desondrar, mas ara que veig que el rei de Castella e jo som davant lo juí de Déu, jo dic que ell alment e falsa e com a gran traïdor m'ha feta e em fa guerra en ço del meu. E requir nostre senyor Déu que vui, en aquest dia, me faça justícia d'ell, la qual he ferma confiança en ell que la'm farà. Ara dic a vosaltres qui sots ajustats ací ab mi, a vosaltres, castellans, sabets que jo us he acollits en mon regne e fet part d'açò del meu, no tant per ventura, com vosaltres mereixets e jo volguera, mas segons que he pogut. E sabets bé, vosaltres, que el rei de Castella, qui allí és, no n'hi ha nengú de vosaltres a qui ell no haja mort, o pare, fill, germà o parent, e hontades mullers, filles o germanes, e tolts tots vostres béns e d'aquells, e a tots en genetal dats per traïdors. Per què us dic que vosaltres vullats haver vui en memòria les males obres que el dit rei vos ha fetes, e de les bones obres que us he fetes. Però vull-vos dir açò e pregar que, si algun de vosaltres n'hi ha qui haja cor d'anar-se'n dellà, que ara, abans qie comencem la batalla, se'n vaja, car nós li donam llicència que se'n vaja, e no li serà tocat a cavall ni arnès. E val més que ara se'n vaja que si faïa traïció com fóssem mesclats».[536]

Arenga que portaria a un intercanvi de paraules entre el rei i el seu exèrcit, que contestaria a l'arenga del Cerimoniós en aquests termes:

> «Com, senyor, anar! No plàcia a Déu que nosaltres vos lleixem, ans volem vull tots morir ab vós; e susara nos donam tots per vostres vassalls e confessam davant Déu ésser traïdors, bares e heretges, si fem lo contrari».[537]

Per a, tot seguit, contestar el rei:

> «Ara dic a vosaltres que sots mos vassalls e naturals, que us vaja lo cor a vostres predecessors, quantes valeroses obres han fetes ab los meus, e vaja-us lo cor de qui sots fills, car a mi bé em va lo cor, que son fill d'un rei dels bons del món, e fio en la bondesa de Déu, que jo ho mostraré viu, en aquest dia. E vull-vos fer uns precs, que jo sia lo primer qui ferrà en la batalla e que els peus primers dels vostres cavalls sien ab los peus darrers del meu cavall, car jo n'he prou. [...] E dites aquestes paraules, tota la nostra gent s'alegrà i s'escalfà en lo nostre servei e de la nostra reial corona».[538]

[536] *Crònica de Pere el Cerimoniós…*, p. 374.
[537] *Ibidem*, p. 375
[538] *Ibidem.*

Aquesta darrera part de la cita és, potser, la més interessant i il·lustrativa, ja que el mateix rei rememora l'efecte que la seua arenga, adreçada a convèncer tant les tropes aragoneses i catalanes, com les tropes castellanes, aliades del comte de Trastàmara, havia ocasionat, «tota la nostra gent s'alegrà i s'escalfà en lo nostre servei e de la nostra reial corona». L'estudi de Suzanne F. Cawsey assenyala la importància crucial que els discursos i proclamacions reials van tenir a la Corona d'Aragó. Els diversos sobirans dels quals tenim evidències més o menys extenses, més o menys directes, d'intervencions públiques, des de Jaume I – a partir de referències en la seua crònica, fins a l'emperador Carles I a principis del segle XVI, eren els responsables de la preparació d'aquests discursos. Com adverteix la mateixa Cawsey, però, seria enganyós definir-los com autors originals. Els sobirans, junt amb els seus cercles més pròxims, adoptaven idees i arguments de predecessors per a reelaborar-los i adaptar-los a les necessitats del moment, aprofitant-se, així doncs, de la tradició política creada al llarg del temps pels membres de la casa d'Aragó per, al mateix temps, crear un heretatge polític. Les cròniques jugarien un paper important en la confecció d'aquestes proclamacions, ja que el recurs al passat, a les gestes del passat com a element legitimador contribuïren a construir una consciència història que des de la monarquia es pretenia difondre entre els seus súbdits.[539]

Tot i que la gran majoria dels discursos conservats s'emmarquen en un context parlamentari, comptem també amb referències en què els monarques s'adrecen directament al poble. És el que trobem, novament, a la crònica de Pere el Cerimoniós, quan l'1 de gener del 1354 va pronunciar un discurs públic d'Any Nou, des d'un cadafal, construït a les portes de l'església de Santa Maria del Mar, «per metre cor a les nostres gents»:

> «E, en la dita gran plaça, estigueren totes les altres gents, e nós estiguem vestits de nostres vestidures reials e ab nostra corona al cap. E aquí fem nostre sermó a tot lo poble nostre de la ciutat que ens estava dejús en la dita gran plaça, notificant-los la gran rebel·lió e traïció que ens havia feta lo jutge d'Arborea [...] e nós, així com a bon pastor, havem acordat de passar a la dita illa per cobrar e refermar e fortificar aquella e tornar-la a la nostra senyoria [...] De la qual cosa tot lo poble nostre hac gran consoliació e plaer».[540]

[539] CAWSEY, Suzanne F., *Op. Cit*., pp. 71-73.
[540] *Crònica de Pere el Cerimoniós…*, p. 317.

Es tractava d'anunciar públicament l'inici d'una campanya militar per part de la corona amb l'objectiu de sufocar definitivament la revolta sarda.[541] Una revolta que és titllada de traïció per anar en contra de la senyoria del rei d'Aragó, amb l'efecte que això pogué generar entre els assistents: fer-los sentir part d'una col·lectivitat com a súbdits – la senyoria d'Aragó – que havia estat atacada pels seus enemics i que el seu rei s'erigia en garant de la seua integritat i seguretat. Al cap i a la fi, és a partir d'aquests discursos com es construeix i com es difon un imaginari nacional al voltant de la figura règia. Podem afirmar que seria durant el regnat de Pere el Cerimoniós quan realment aquest objectiu es fa més evident. L'estudi d'alguns dels seus discursos ens aporta informació abundant sobre la construcció de la nació reial. Un dels primers conservats, dels quals comptem amb la transcripció completa, és el que va pronunciar el 2 de febrer del 1363, en el marc de les corts generals de Montsó, celebrades com a conseqüència de la guerra oberta amb Castella.[542] L'objectiu per part de la monarquia passava evidentment per exhortar el conjunt de la nació del rei a actuar en defensa del seu rei i de «la terra». Una defensa que, des de ben aviat, el monarca ja adverteix que carregarà amb la seua mort si fa falta:

> «[...] E jassia Deus no ens haja fets grans de persona, emperò la volentat e lo cor havem aitant gran e aitant bastant com negun cavaller qui sia e·l món, de morir o viure per defendre la nostra corona e lo nostre regne, lo qual, los nostres predecessors ab ajuda dels vostres e nós seguints les llurs petjades ab ajuda vostra, hi havem treballat en conquerir e guanyar».[543]

Finalment, de forma molt gràfica, tanca el discurs amb una apel·lació a la nació carregada d'un fort sentiment patriòtic, açò és, marcant els seus punts cardinals, els seus límits geogràfics – peninsulars – i desitjant la mort d'aquells que la volen amenaçar:

> «E si les nostres gents e aquelles per qui vosaltres sots ací sabien que açò esdevengués per vosaltres, sots ací sabien que açò esdevengués per vosaltres, qui sots tractadors, creem que cridarien tots, de

[541] BERNEGUER, Ernest, *Vida i regnat...*, pp. 136-137.
[542] Pere el Cerimoniós havia convocat aquestes corts des de Perpinyà, el 10 d'octubre del 1362, per al dia 4 de novembre, del mateix any, a la vila aragonesa de Montsó. El 1362 havia estat marcat per una nova ofensiva castellana sobre les fronteres de la Corona d'Aragó, amb especial incidència sobre la frontera del regne d'Aragó i sobre la frontera sud del regne de València. El sentit d'aquesta convocatòria, és clar, era el de trobar ajut militar per a fer front a l'atac castellà. Vegeu, ALBERT, Ricard; GASSIOT, Joan (eds.), *Parlaments a les corts catalanes*, Barcelona, Barcino, 1928, p. 252.
[543] Vegeu, pp. 24-25.

> Tarassona entrò a Salses e de Salses entrò a Guardamar: 'Muiren tots, en malguany, aquells tractadors! Muiren, que axí ens volen fer a tuit morir!'».[544]

Morir per defendre la nació, de Tarassona a Salses i de Salses a Guardamar, serà una referència que es repetirà en el llenguatge polític de la monarquia al llarg del segle XIV i que impregnarà el llenguatge, la retòrica i el vocabulari de les elits polítiques dels diversos regnes i Estats de la Corona. La defensa, en un context de guerra com el que estava experimentant el Cerimoniós urgia la participació peremptòria per part dels seus súbdits. És el que tractaria de fer veure la reina Elionor al seu discurs, del 21 de setembre del 1365, a les corts de Barcelona, qui, davant dels braços estamentals catalans, primerament, lloava la seua lleialtat i fidelitat, reconeguda per la resta de nacions del món:

> «[...] pensats sobre totes les nacions del món la vostra fama e dels vostres predecessors ha resplendit e resplendeix per tot lo món, de vera naturalesa, lleialtat e feeltat, e de gran amor envers senyor».[545]

I, segonament, requeria la seua participació en defensa de la terra – de la nació, que anava de Tarassona a Salses i de Salses a Guardamar – per a demostrar la dita lleialtat:

> «[...] vos pregam e vos requerim, així com a feels e lleials vassalls del senyor rei e nostres, e per aquella fe e naturalesa que sots tenguts a ell e a nós, e per aquella obligació que havets e sots tenguts a la cosa pública e a la defensió de aquella. [...] la triga de un dia és mort e destrucció del senyor rei e del regne».[546]

Dels anys de la guerra de Castella, són encara dos els discursos, en sessió parlamentària, que considerem fonamentals en aquest procés de construcció i promoció de la nació reial. El primer d'ells, com a part de la proposició reial en el marc de les Corts generals del regne de València, celebrades a la vila de Sant Mateu, el 1369. El protagonista de l'argumentari emprat pel monarca seria el «traïdor» jutge d'Arborea, «de nació sardesca» – una nació que, a diferència de la que representa el rei d'Aragó i els súbdits, «és estada sempre en servitut». El Cerimoniós rememora un record familiar en què s'explicita la preocupació per part de la casa reial d'Aragó d'expandir la nació que representava, no sols a través del fil de les

[544] *Ibidem.*
[545] *Ibidem*, p. 27.
[546] *Ibidem.*

espasses sinó a través de la formació i l'educació d'aquells individus, com serien els fills del jutge d'Arborea, que no eren naturals d'aquesta nació:

> «E lo senyor rei nostre pare, per tal com los amava, comanà'ls a dos cavallers catalans e donà-los per maestres qui els nodrissen a les nostres maneres e los mostrassen servir lo senyor rei nostre pare e nós e amar la nostra nació. E ell, per iniquitat, ha fet tot lo contrari, cor tots temps s'és llunyat de servir la nostra corona, e ha tots temps llunyats de si, aborrits, tothom de nostra nació […] e manà'ls que fossen bons e lleials servidors llurs e nostres e amassen la corona e nació nostra. E volc que el fill major seu, qui havia nom Pere, qui aprés sa mort, fon jutge d'Arbórea, reebés cavalleria de mà del senyor rei nostre pare; e volc que tots tres sos fills presessen mullers de nostra nació, e així es féu».[547]

Són diversos els aspectes a assenyalar. La condició catalana dels dos cavallers encarregats de l'educació dels sards quin significat té en relació amb l'expressió «nostra nació»? Les maneres de què parla el Cerimoniós són les catalanes o són les pròpies de la nació del rei d'Aragó? Una possibilitat és que el fet identitari nacional català, dins del projecte nacional portat a terme per la corona catalanoaragonesa, formàs part de la mateixa nació promoguda pel rei. La nació reial, al cap i a la fi, estava sustentada per súbdits, d'una banda, aragonesos i, d'altra, catalans – incloent-hi, per descomptat, els habitants del regne de Mallorca i el regne de València. Així, les «nostres maneres» serien tant les aragoneses com les catalanes, és a dir, el fet de ser català o el fet de ser aragonès adoptava una nova dimensió: ser de la nació del rei d'Aragó. Altrament, l'educació dels fills del jutge d'Arborea no només es fonamentava en les formes i costums pròpis de la Corona d'Aragó, sinó també – i més important – en saber ser bons i lleials servidors a la corona i nació del rei: «amassen la corona e nació nostra». Observe's la sinonímia dels mots «corona» i «nació». No debades, seria aquest el motiu de la «punició» proposada pel monarca davant els braços estamentals, la qual es presentava inviable sense la contribució dels catalans:

> «E aquesta punició nós no li podem donar sens ajuda de vosaltres, qui us sentits dels nostres damnatges e de les nostres deshonors així com aquells qui sots nostres naturals e lleials sotsmeses. E per tal vos havem manades corts, que ens donets consell e ajuda com puscam humiliar lo jutge a nós desconeixent e rebel».[548]

[547] *Ibidem*, pp. 38-39.
[548] *Ibidem*, pp. 41-42.

Altra de les dimensions de la nació reial – potser una de les més importants dins de la seua caracterització i naturalesa ideològica – és que els damnatges i punicions patides pel rei, així com les ofenses i atacs que poguessen perpetrar-se contra la seua dignitat, assolien una càrrega «general», és a dir, nacional, que afectava el conjunt de súbdits i membres de la comunitat. Seria aquest el fonament teòric que obligava catalans i aragonesos a involucrar-se en els afers reials, ja no sols pels lligams d'obediència i dominació que sobre ells requeien, sinó perquè aquests afers eren presentats com a causes que també els afectaven: «qui us sentits dels nostres damnatges e de les nostres deshonors així com aquells qui sots nostres naturals e lleials sotsmeses».

Així arribem a la proposició reial pronunciada per Pere el Cerimoniós a les corts de Tarragona, del 3 de març del 1370. Certament, el contingut d'aquest discurs ens obliga a destacar-lo dins del procés de construcció, de teorització, de la idea de nació reial a la Corona d'Aragó. Aquesta importància ve donada per la pròpia naturalesa de la proposició, ja que ve estructurada a partir de la descripció de la relació, del vincle i de la unió, entre el rei d'Aragó – el príncep – i els seus súbdits – el poble –, assenyalant els deures i obligacions respectius com la condició de possibilitat de la nació reial. De fet, l'inici de la proposició comença amb l'anunci de les tres condicions amb què, segons la idea de nació plantejada pel Cerimoniós, ha de comptar qualsevol comunitat política:

> «Tot rei, e tot príncep, e tot senyor, e tot hom a qui és comanat regiment de gents, deu haver dues condicions vers lo poble; e lo poble deu haver una condició vers lo senyor. La primera condició que el senyor o el regidor del poble deu haver és que sia just regidor, savi e prudent. La segona condició que el senyor o el regidor del poble deu haver és que sia ardit defensador, prous e valent. La tercera condició, que el poble deu haver a son rei, és que li sia lleial servidor, prest e obedient».[549]

Seguint aquesta proclama, els reis han de complir amb dues condicions respecte al seu poble, mentre que el poble ha de complir amb una condició respecte del seu sobirà, en favor de la seua total comunió: mentre que els reis han de garantir la justícia i la defensa del seu poble – és a dir, el gaudiment del monopoli de la justícia i la violència –, el poble ha de ser obedient i lleial al seu rei. L'apel·lació no es queda ací, ja que a continuació el rei va procedir a desgranar condició a condició fins arribar a la demanda final als tres braços estamentals

[549] *Ibidem*, pp. 42-43. ACA, Cancelleria, Processos de Corts, 7, f. 6r (2a numeració); ACA, Generalitat, N-953, ff. 7r-7v.

del principat de Catalunya. Respecte de la primera condició, aquella que afectava l'obligació dels «regidors dels pobles» de garantir la justícia, el monarca ho justifica com a deure delegat per part de Déu, «per ço que los reis són lloctinents de nostre Senyor en aquest món». Deure que, altrament, legitimava llur monarquia per la gràcia divina. Ací és quan el Cerimoniós procedí a fer un paral·lelisme entre ell i el rei Salomó i – de forma implícita – entre el seu poble i el poble d'Israel – el poble elegit per Déu:

> «E per ço lo rei Salomó quan per nostre Senyor li fo proposat que demanàs ço que es volgués, ell, veent lo càrrec que nostre Senyor li havia comanat, de regir lo poble, demanà-li saviea e enteniment dient les paraules següents: 'Tu, senyor, m'has feit regnar a mi servidor teu, per David pare meu, e jo, senyor, són infant innocent; daràs, doncs, senyor, al teu servidor saviea e enteniment per jutjar lo teu poble e per departir entre bé e mal'».[550]

La segona condició que qualsevol sobirà havia de complir respecte del seu poble era la de garantir la seua pau i tranquil·litat gràcies a la seua valentia i valor en el combat. En aquest cas, aquesta condició és presentada com la condició necessària per a garantir la supervivència dels pobles, de les nacions, respecte dels seus respectius enemics – com ho havia estat el rei de Castella respecte de la Corona d'Aragó. Novament, la comparació amb la història d'Israel tornava a ser-hi present. Si en la justícia era emprat Salomó com a referència, en la valentia i en la defensa dels pobles ho seria el rei David:

> «Debades lo rei o el senyor, si no és ardit, seria posat per regir lo poble, e no gosàs ne pogués defendre aquell dels enemics, cor en poc de temps serien perits per llurs veïns e enemics. E per ço lo rey David, ans que fos rey, guardan, defenen lo bestiar de son para de poder del leó e del ors, e combatent-se ab ells, tolch-los lo moltó que se'n portaven [...] E per ço nostre Senyor, veent aquest hom que era valent e ardit e no duptava de combatre's ab tan salvatges bèsties [...] plac-li comanar lo seu poble d'Israel, e féu-lo rei d'aquell. Apar, doncs, que tot senyor e regidor de poble deu ésser ardit defensador, prous e valent».[551]

Presentades aquestes dues condicions, arribava el moment de descriure la condició que obligava, que lligava, el poble a la obediència dels seus sobirans, al cap i a la fi, la part més important del discurs en què calia justificar la demanda que la monarquia havia fet als tres braços del Principat. Així doncs, el rei va assenyalar l'obediència que els sotmesos devien

[550] *Ibidem*.
[551] *Ibidem*.

al seu sobirà, però també a les «ordinacions de la terra» sense les quals – assenyalava – no era possible sostenir ni garantir la defensa dels regnes. Una vegada presentades aquestes condicions, el discurs passava a aplicar-les a la realitat pròpia, a la realitat de la Corona d'Aragó. Respecte a la primera condició, basada en la justícia i en el bon regiment per part dels monarques catalanoaragonesos:

> «Deïm, primerament, que els reis d'Aragó foren savis e prudents en los seus pobles regir e governar. Si nós volíem recomtar lo regiment que nostres predecessors han feit en llurs regnes, no es poria fer que ho explicàssem complidament, com moltes bones obres són estades feites per ells que de memòria nostra ni de vosaltres no són estades recomtades ne escrites, ne les poríem saber [...] Doncs si no fossen estats justs e bons regidors no fore llur terra així poblada com és; com les gents, per ço s'hi són poblades e multiplicades, con han trobada en ells justícia, egualtat e repòs. Apar, doncs, que los reis predecessors nostres foren savis e prudents en llurs pobles regir e governar».[552]

Assistim ací al recurs del passat, a l'apel·lació d'aquells monarques predecessors que regiren amb rectitud i justícia les poblacions que habitaven la terra, sense els quals no hauria estat possible la pau i repòs que hi regnava. Pau que, d'altra banda, havia estat possible gràcies a la segona condició que havia caracteritzar als sobirans d'Aragó, la de valents i bons combatedors, destres en l'ús de les armes, sense els quals no hauria estat possible l'expansió territorial de la Corona – a costa dels enemics de l'Església – des d'aquell moment en què el territori d'Aragó no anava més enllà de la ciutat d'Osca:

> «[...] que ells foren bons combatedors, com de petits reis que eren, que no senyorejaven sinó d'Osca a amunt en Aragó, conqueriren tot lo dit regne; e de comtes de Barcinona que eren, hagren lo regne d'Aragó per matrimonis; e puis, fets reis d'Aragó e comtes de Barcinona, conqueriren e guanyaren d'infels e rebel·les de la Esgleia tot ço que nós senyorejam vull, qui per la gràcia de Déu som un dels grans reis de cristians. Apar, doncs, que els reis d'Aragó, predecessors nostres, foren ardits e valents en los seus pobles defensar».[553]

Per a, finalment, tancar el discurs al voltant de la condició més important, aquella que afectava els súbdits. Uns súbdits que, igual que els monarques, també comptaven amb un passat, amb uns predecessors, que recordar. Aquests també havien contribuït a la grandesa de la Corona, a la grandesa de la nació, ja que sense la seua obediència, sense la seua

[552] *Ibidem*, p. 47.
[553] *Ibidem*, pp. 47-48.

contribució als fets d'armes protagonitzats pels reis d'Aragó, aquests no haurien estat capaços de portar-los endavant; no haurien «multiplicat» la corona com s'havia fet fins a eixe moment:

> «[…] Tan grans feits d'armes que nostres predecessors faeren, no hagren feits si llurs pobles e sotsmeses no els fossen estats obedients; cor no tan solament los foren obedients en guardar la terra, ans encara en ajudar-los a créixer e multiplicar la corona, així com damunt havem dit».[554]

Per a, seguidament, llançar la petició de defensar, d'una banda, la terra, és a dir, defensar el rei d'Aragó i el conjunt de la seua senyoria, i, d'altra, defensar el principat de Catalunya i la seua cosa pública:

> «Per què us pregam, per conservació de nostra corona, vullats fer tres coses: la primera que vosaltres, ciutats e viles nostres, vos vullats bé enfortir de murs e de valls; e vosaltres, prelats e clergues, rics-hòmens e cavallers, així mateix façats vostres llocs enfortir, per tal que enamics, ni aquestes gents robadores que són ajustades en lo món, no puixen a nós deshonrar e a vosaltres damnificar; com ja veets quins dans fan en les terres on ells passen ni estan. Les altres dues romanents, vos pregam a tots ensemps [...] que us vullats guarnir e aparellar d'armes e d'altres arneses, en tal manera que puixam bé tenir lo camp ab vosaltres ensemps e defensar la terra. La terça, a tots ensemps vos pregam, per complir les coses que damunt vos havem dites, que ens vullats fer tal ajuda que dins les límites de Catalunya, en aquella part on mester serà, ab nostra persona e ab aquells bons servidors qui ens seguiran, nós puixan combatre e en altre manera defensar lo principat de Catalunya e la cosa pública d'aquell».[555]

L'esquema que hem vist en aquest discurs pronunciat per Pere el Cerimoniós gaudirà d'una vigència certament llarga en el temps, amb casos en què el mateix monarca tornaria a emprar-lo en posteriors sessions parlamentàries, com les de les corts de Montsó del 1283, quan, novament, en el context de la proposició reial, es tornaria a apel·lar a les obligacions que sobirans i súbdits tenien en comú, tot reforçant la comunió i destí compartit entre tots plegats. Novament, els episodis bèl·lics del passat, en què els reis d'Aragó junt amb els seus obedients súbdits ampliaren les fronteres de llur nació, de nord a sud – des de més enllà d'Osca fins a Oriola – i d'est a oest – des de Tamarit fins a Tarassona –, tornaven a protagonitzar el discurs:

[554] *Ibidem*, p. 48.
[555] *Ibidem*, p. 50.

«[...] e trobarets que no solament foren contents de defendre llurs sotsmeses, mas encara conqueriren molts de llurs enemics e veïns; e trobarets que, de la muntanya del Juno, que és sobre Oscha, tro a Oriola, e de Tamarit tro a Taraçona, tot ho han conquest e guanyat d'infeels».[556]

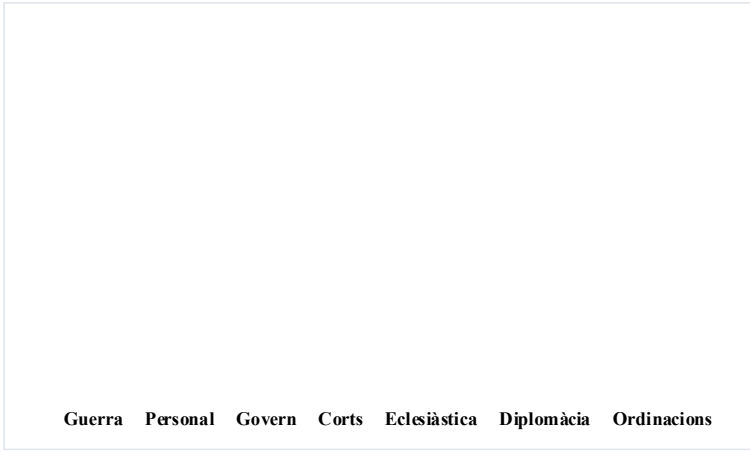

Taula 17: *Classificació per tipologia de la correspondència de Pere el Cerimoniós amb contingut identitari*

La construcció de la identitat reial, però, també pot ser vista des d'altres escenaris, com pot ser el cas de la correspondència personal del monarca. A tal efecte, hem utilitzat la recent edició de l'epistolari de Pere el Cerimoniós, a cura d'Stefano M. Cingolani, ja que ens aporta un ventall cronològic ben ample, amb cartes signades pel monarca que van des del 1342 fins al 1386.[557] Com indica l'editor de la col·lecció, es tracta d'un recull d'epístoles – totes elles escrites en català –,[558] des d'aquelles de caràcter més polític o diplomàtic fins aquelles més relacionades amb la vida íntima i familiar del monarca. D'un total de 326 cartes editades n'hem identificat 45 amb contingut identitari, açò és, un 13,8%. ¿Què hem entès per contingut identitari? Aparició de gentilicis – catalans, aragonesos, castellans... – i apel·lacions col·lectives que continguen un vocabulari de naturalesa patriòtica – «nació» i

[556] *Ibidem*, p. 55; ACA, Generalitat, N-957, ff. 41v-44v. ACA, Cancelleria, Processos de Corts, 9, ff. 37v-38v.
[557] *Pere III el Cerimoniós. Epistolari,* a cura de CINGOLANI, Stefano M., Barcelona, Barcino, 2019.
[558] Pere el Cerimoniós també va produir correspondència en llatí, aragonès i castellà, però, el català resultaria, al cap i a la fi, la llengua més habitual i freqüent del monarca, ja que era la llengua oficial de la família reial – amb algunes poques excepcions – així com l'emprada per a adreçar-se a nobles i monarques franceses, com explicita l'esposa de l'infant Joan, Violant de Bar, la qual, en una carta dirigida al comte Gastó Febus de Foix, es justificava de l'ús de la llengua catalana en aquests termes: «E no us meravellats si us scrivim en català, com, despuys que som en esta terra, hajam acostumat així scriure en França», *ibidem*, p. 5; pp. 21-22; ACA, Cancelleria, Reg. 2037, f. 145v.

«terra», fonamentalment. Al seu torn, hem classificat aquesta mostra en categories segons la seua temàtica: guerra, personal, corts, eclesiàstica, diplomàtica, ordinacions i govern.

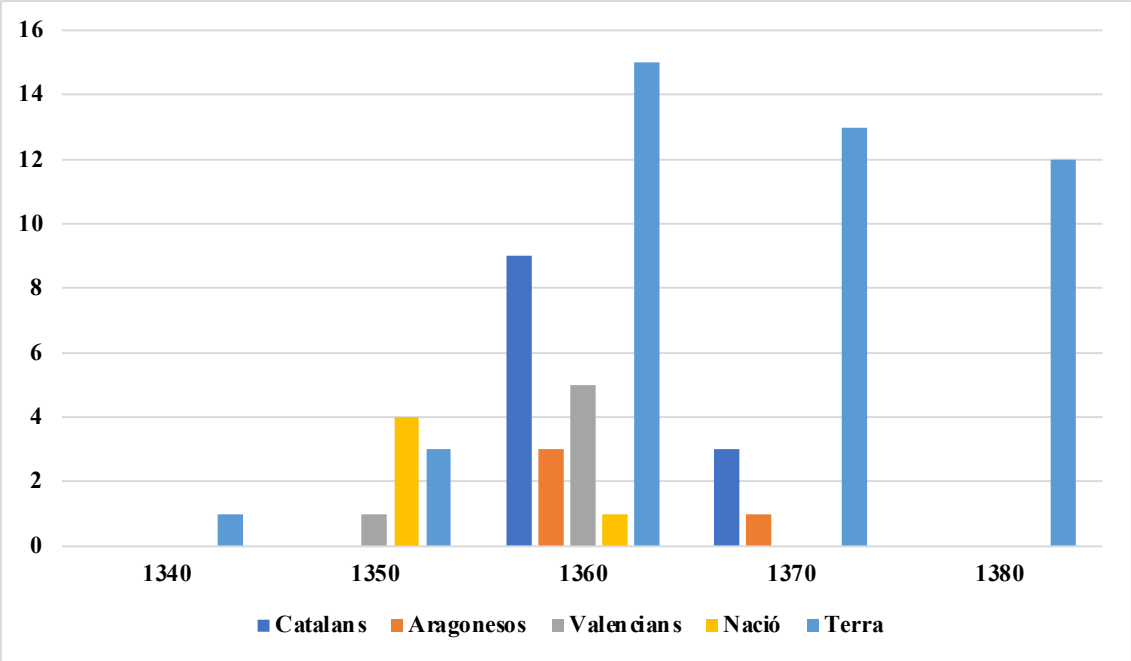

Taula 18: *Nombre d'aparicions en la correspondència de Pere el Cerimoniós de diversos elements identitaris (gentilicis, «nació» i «terra»)*

Les taules 17 i 18 ens demostren, una vegada més, com els contextos bèl·lics són sempre els més propicis a l'hora de fer emergir entre la documentació manifestacions que ens aporten informació sobre les identitats nacionals del moment. En la taula 15, d'una banda, s'evidencia la gran majoria de lletres amb contingut relacionat amb la guerra o l'activitat militar, molt lluny de les següents dues categories amb més pes, com són aquelles relatives a la vida personal del sobirà i aquelles que afecten el govern de la Corona – en general – o alguns dels seus regnes. En la taula 16, per altra banda, observem dos fenòmens a primera vista: primerament, la gran concentració d'elements identitaris a la correspondència del rei d'Aragó durant la dècada dels anys 60, tot coincidint amb els anys de més intensitat bèl·lica en el marc de la guerra de Castella. En segon lloc, l'extraordinari creixement de l'apel·lació a «la terra» per a referir-se al conjunt de la Corona d'Aragó. Els exemples són diversos, com aquesta demanda d'informació, d'ardits, del rei al seu germà Jaume sobre la seua intervenció militar en les terres del Rosselló, dins del context de la reincorporació del regne de Mallorca en el 1343, per a determinar què fer en funció de la seua resposta i les informacions que circulen arreu de «la terra», és a dir, arreu de la Corona:

«[...] us pregam que·ns signifiquets vos si sots entrat en Rosselló, e si hi entenets a entrar et quan, et quanta gen havets de cavall et de peu, e en Rosselló si hi ha gents d'armes estranyes et quants hòmens a cavall hi ha, car nos enantarem segons los ardits que haurem de vos, e encara tots los ardits de la terra».[559]

En aquesta altra carta, escrita el primer de maig del 1357, amb la guerra de Castella recentment començada, el rei enviava Guillem Morei a l'illa de Sardenya com a conseqüència de les notícies que circulaven sobre el possible atac que Gènova volia fer sobre l'Alguer. Això no obstant, davant l'amenaça que representava la guerra oberta amb Castella per a la integritat de la Corona, el Cerimoniós justificava la seua absència i delegació en l'illa sarda en aquests termes:

«[...] car és cosa de gran necessitat, a la qual nos no poríem provehir profitosament de present, per ço que havem a fer per rahó de la dita guerra de Castella, a la qual cosa no podem ni devem de moure per res, guardant honor de nostra Corona et bon estament de tota la terra».[560]

Evidentment, la correspondència reial també ens aporta exemples en què el monarca empra l'expressió «nostra nació» per a referir-se novament al conjunt de les seues terres. Un dels exemples més il·lustratius és aquell que trobem en la carta signada el 9 de gener del 1357 a Saragossa, en què Pere el Cerimoniós s'adreça als jurats i prohoms de València i Xàtiva perquè ajuden econòmicament a fer front a les despeses de Nicolau Rossell, mestre en teologia i prior provincial dels Predicadors, natural del regne de Mallorca, qui havia estat elegit cardenal. La notícia revesteix un interès especial des del punt de vista identitari, ja que, com assenyala el mateix monarca, fins llavors els cardenals provinents d'Espanya – és a dir, de la península Ibèrica – havien estat sempre de nació castellana, súbdits del rei de Castella. Amb l'elecció de Nicolau Rossell era el primer cop que un súbdit del rei d'Aragó era elegit per a tal dignitat eclesiàstica, motiu d'orgull i celebració per al sobirà – promotor de l'elecció – i per a tots aquells que formaven part de la seua nació:

«Creem que ja sabets con lo sant pare novellament ha promogut, a instància et supplicació nostra, a dignitat de cardenalat l'onrat et religiós frare Nicholau Rossell, maestre en theologia, prior provincial

[559] *Ibidem*, pp. 62-63*;* ACA, Cancelleria, Reg. 1117, f. 14v
[560] *Ibidem*, pp. 114-115; ACA, Cancelleria, Reg. 1150, ff. 270v-271r.

de l'orde dels preycadors, de la qual cosa és estada feta gran gràcia et fort assenyalada a nos et a tota nostra nació. Car, jassia que y hagués cardenal d'Espanya, tota vegada era castellà, et de nostra nació jamés no n'i havia haüt tro ara. E con se covenga que·l dit cardenal vaja en cort de Roma, de guisa que sia honor nostra et de la nostra nació, et sobre açò haja a fer grans messions».[561]

No hem d'oblidar el rerefons polític d'aquesta elecció que es deixa entreveure clarament entre les paraules del monarca. La guerra amb Castella i la tendència fins a mitjans del segle XIV que els cardenals d'Espanya fossen castellans i no de la «nació del rei d'Aragó» va ser emprada pel Cerimoniós diplomàticament com a arma propagandística i de política internacional en favor dels interessos de la Corona front al seu enemic, el rei de Castella.[562] La pugna pels alts càrrecs dins de la jerarquia eclesiàstica entre les principals monarquies de la cristiandat llatina també ens aporta elements d'anàlisi identitari com el que acabem de veure, en què l'elecció d'un membre de «la terra» com a cardenal és motiu d'orgull i reivindicació per part de la corona i s'utilitza, així doncs, com a justificació de cara a les elits urbanes i regnícoles a l'hora de demanar la seua contribució econòmica, com en el cas dels governs municipals de València i Xàtiva.

Com no podia ser d'una altra manera, l'ofensiva castellana sobre el regne de València també seria el pretext emprat pel monarca per apel·lar al conjunt de la Corona com a una única nació. És el que trobem en la carta escrita el 18 de maig del 1363, des de Saragossa, adreçada, novament, als jurats de València, en què el rei lamenta que la defensa de la seua nació – especialment el regne de València davant l'ofensiva dels exèrcits de Pere I de Castella – no havia estat l'habitual ni tampoc la que mereixia la dignitat d'una casa reial com la d'Aragó. Ho justificava per dues raons – cap d'elles per responsabilitat pròpia: els catalans li havien fallat en el seu ajut militar i econòmic i alguns nobles del regne de València, com el comte de Dènia, el rei no havia «pogut fer que·l dit comte, ab ses companyes, se sia mesclat ab nós». Si aquesta manca d'unió entre els membres de la nació ja era motiu de vergonya per al monarca, la segona raó ho era encara més:

[561] *Ibidem*, pp. 134-135; ACA, Cancelleria, Reg. 1151, ff. 49v-50r.
[562] Sobre les eleccions cardenalícies a mitjans del segle XIV, s'ha publicat recentment un treball sobre el cas castellà: DÍAZ IBÁÑEZ, Jorge, «Clérigos familiares. De cardenales extranjeros, oficiales de la cúria pontificia y súplicas beneficiales en Castilla en época de Clemente VI (1342-1352)», *Espacio, tiempo y forma*, 36, 2023, pp. 409-454. Ben és cert, però, que les instàncies eclesiàstiques en què el pes nacional dels beneficiaris hi pesava més era el dels bisbats i arquebisbats, com assenyala Agustín Rubio Vela per al cas valencià: Rubio Vela, Agustin, *Op. Cit.*, vol. II, pp. 39-49.

«[…] La II és molt vergonyosa et molt dolorosa a nos et a tota nostra nació, car lo dit rey nos ha tolt ciutats, viles et castells los quals eren obrats et aviandats et establits de gents de les millors que nos enteníem haver, et no y fallien armes ni algun forniment que a ciutat ni a castell pertanguessen. [...] Ara lo dit rey és exit d'Aragó et és entrat en regne de València, et veem que fa semblant en aquell regne que ha fet en Aragó, et que les gents seguexen aquella via matexa. Et açò deïm per la perdició que havem sabuda de Xèrica et de Sogorb et d'altres lochs. Et entenem et creem que, si no és per la gran fermetat et lealtat del comte de Dénia et d'aquexa ciutat, qui és cap d'aquex regne, lo dit regne seria en gran perill. Mas, confiants fermament en la sua et vostra gran noblea et bonea et gran lealtat de cor, havem-ne repós en nostre coratge. E pregam molt la vostra naturalea et afecció molt gran que havets a nos, axí com a nobles et leyals et a nos amables vassalls, que, per honor de la nostra Corona et de la vostra leyaltat, vos vullats defendre noblament et baronívol, axí con bons, naturals et ferms vassalls deuen fer per lur senyor et per lur fe a salvar».[563]

Efectivament, els avanços i conquestes que el rei de Castella estava aconseguint dins de les fronteres de la Corona i, molt especialment, dins del territori del regne de València – fa referència a la pèrdua de Xèrica i Sogorb – , representaven, d'una banda, un humiliació en termes polítics per al rei d'Aragó, i, d'altra banda, una limitació de recursos econòmics i militars a l'hora de fer-los front. Una humiliació dolorosa no sols des de la perspectiva del monarca sinó per al conjunt de tota la seua nació que, si no fos per la lleialtat de la ciutat de València, «qui és cap d'aqueix regne», la integritat de la nació hauria estat en vertader perill davant la possible pèrdua del territori valencià en mans dels castellans. Per aquest motiu, el rei encoratja els jurats de València a continuar defensant la seua ciutat com a bons vassalls, és a dir, com a membres de la nació reial d'Aragó.

Una nació reial que també començaria a desenvolupar tota una sèrie de símbols amb els quals identificar-se. És el que es desprèn d'una de les cartes del Cerimoniós, just a l'inici de la guerra amb Castella, quan aquest s'adreçava en octubre del 1356 al comte de Dénia ordenant-li que quan les seues tropes entrassen dins del regne de Castella ho fessen portant banderes de Sant Jordi:

«Com nos, havent esperança en lo benauyrat e victoriós senyor Sant Jordi, hajam ordonat e vullam que·n les entrades e altres fets d'armes que s'esdevendran per la guerra de Castella sien portades per aquella de la nostra part senyeres de Sent Jordi, per ço us dehim e us manam que, tota vegada que s'esdevenga vos anar en fer entrades o en ésser en altres fets d'armes per rahó de la dita guerra, portets

[563] *Pere III el Cerimoniós. Epistolari...*, pp. 199-200; ACA, Cancelleria, Reg. 1189, ff. 304v-305r.

senyeres de Sent Jordi, e encara façats anar los hòmens a cavall e a peu de la part nostra a senyal de Sent Jordi».[564]

Observem en aquest exemple tan il·lustratiu com la monarquia, en un moment de guerra com en el que s'enquadra aquesta referència, tractava d'incentivar entre els seus súbdits, a mitjans del segle XIV, l'ús d'una simbologia pròpia, en aquest cas la bandera de Sant Jordi, amb la qual identificar-se col·lectivament com a membres d'una comunitat nacional estructurada al voltant de la figura règia del rei d'Aragó. La figura de Sant Jordi, com a referent col·lectiu, com a patró, fou realment important al conjunt de la Corona d'Aragó. Aquesta invocació a la figura del sant com a protector militar no és ni molt menys la primera, com assenyala Stefano M. Cingolani, qui apunta que aquest símbol acabaria convertint-se en un fenomen no exclusivament monàrquic, adaptat pel conjunt dels súbdits de la Corona.[565] Tot i això, és evident que la monarquia catalanoaragonesa va fer un ús interessat de la seua figura amb l'objectiu de legitimar llur posició. És el que trobem en la coneguda obsessió per part del reis de la Corona d'Aragó durant la segona meitat del segle XIV i principis del segle XV d'aconseguir el suposat cap del sant, que es conservava, segons apunten els indicis, a Livàdia, entre Tebes i Delfos.[566] En març del 1355, el monarca al·legava que el necessitava per «edificar monestir en sa terra, això és, de nobles i cavallers».[567] Ho tornaria a fer l'any 1381.[568] El seu successor, Joan I (1387-1396), també ho intentaria, ara a l'abril del 1393,[569] així com el rei Martí l'Humà, qui ho va intentar al llarg de tot el seu regnat.[570] Més enllà de l'origen de la llegenda de Sant Jordi als territoris catalanoaragonesos, allò que creem que és interessant per al nostre objecte d'estudi és la «coincidència» cronològica entre aquesta recerca incessant per part dels monarques de la relíquia del cap del sant amb el moment de major difusió de la ideologia, de l'imaginari col·lectiu, de la nació reial. Tots dos són dos processos que hem d'interrelacionar

[564] *Ibidem*, p. 132; ACA, Cancelleria, Reg. 1136, ff. 117r-117v.
[565] CINGOLANI, Stefano M., *Sant Jordi. Una llegenda mil·lenària*, Barcelona, Editorial Base, 2014, pp. 109-134.
[566] SETTON, Kenneth M., «Saint George's Head», *Speculum. A Journal of Medieval Studies*, 48, 1973, pp. 1-12.
[567] RUBIÓ I LLUCH, Antoni, *Diplomatari de l'orient català (1301-1409). Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a l'orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001, pp. 293-295; 297;
[568] *Ibidem*, pp. 556-557.
[569] *Ibidem*, pp. 587-589.
[570] *Ibidem*, pp. 680-684; 693; 720.

estretament i necessàriament en un intent de fornir simbòlicament un imaginari col·lectiu per al conjunt dels seus súbdits.

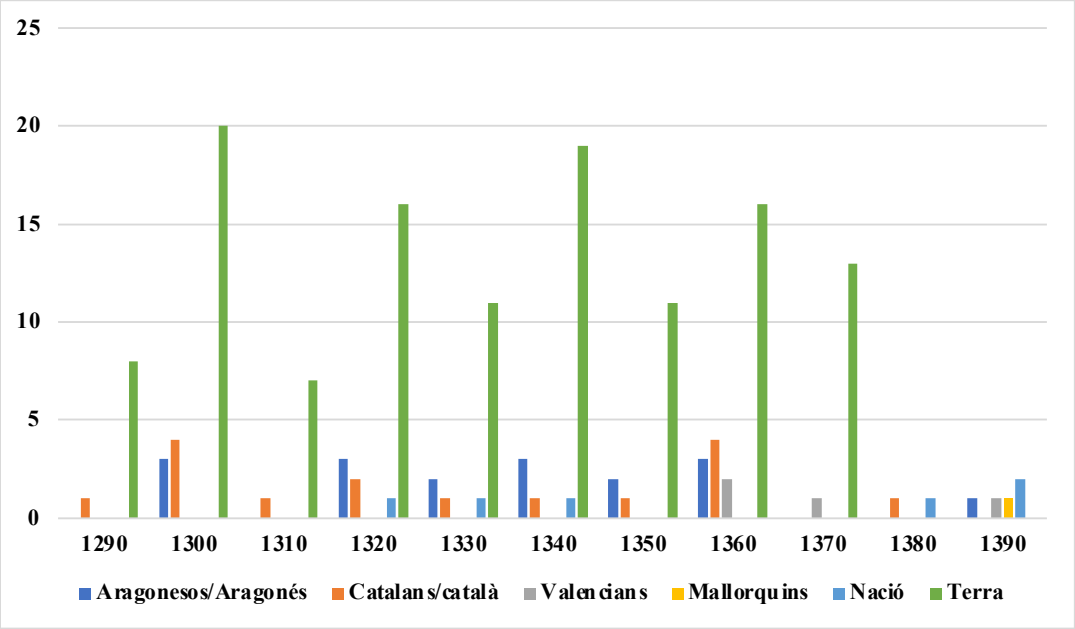

Taula 19: *Nombre de documents en la Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó (2013) en què apareixen referències identitàries*

Altrament, la publicació en l'any 2013 de la *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó*, obra de Mateu Rodrigo,[571] ens ofereix l'oportunitat de complementar el procés de construcció de la idea de nació reial amb altres documents relatius als diversos monarques catalanoaragonesos, expedits per les respectives cancelleries, amb un arc cronològic que abasta el «llarg segle XIV», incloent-hi els darrers anys del segle XIII i les transcendentals dues primeres dècades del segle XV a la Corona d'Aragó. L'interès d'aquest corpus documental a l'hora d'estudiar la identitat nacional reial catalanoaragonesa és la voluntat representativa de l'autor de presentar la gran varietat de documents que podem trobar a la cancelleria dels reis d'Aragó, conservats en la seua gran majoria a l'Arxiu de la Corona d'Aragó: des de la correspondència – que en gran part acabem de veure en el cas de Pere el Cerimoniós –, passant per instruccions a ambaixades, informes secrets, tractats de pau i, fins i tot, contractes.[572] En aquest treball, així doncs, hem procedit a analitzar els més de 1.000 documents que podem consultar en aquest corpus documental, centrant-nos, lògicament, en aquells que ens aporten informació de caràcter identitari, seguint la metodologia aplicada en la correspondència de Pere el Cerimoniós.

[571] RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Op. Cit.*
[572] *Ibidem*, pp. 41-42.

Des del punt de vista quantitatiu, novament, tornem a identificar un patró semblant a allò vist en la correspondència de Pere el Cerimoniós, com és l'augment de referències en aquelles dècades de major intensitat – o inestabilitat, segons com es mire – política. Respecte dels gentilicis, en el cas de les dues identitats nacionals hegemòniques, l'aragonesa i la catalana, s'identifica una major concentració en les dècades centrals de la centúria, amb la destacada dècada dels anys 60 durant la part més crua de la guerra de Castella; la primera dècada del segle XIV, especialment protagonitzada per la disputa territorial amb Castella pels territoris murcians, amb la final sentència arbitral de Torrellas del 1304, en què la procuració d'Oriola passava definitivament a la Corona d'Aragó com a part del regne de València; la dècada dels anys 20, amb l'expansió i els conflictes a la Mediterrània occidental, especialment a Sardenya i Sicília, i, per descomptat, la turbulenta dècada dels anys 40, amb les revoltes de les Unions al regnes d'Aragó i València.

A través de l'anàlisi qualitatiu, mereix detenir-nos en una de les més antigues referències amb què comptem en què la monarquia, ara Jaume II i el seu germà, l'infant Alfons, lliuren a Bernat Sespujades un conjunt d'instruccions sobre allò que ha de dir i fer en la seua visita diplomàtica al rei Frederic II de Sicília. Davant la temptativa d'envair l'illa de Sicília per part del rei Robert I de Nàpols, Jaume II faria una lectura de la situació que el portaria a actuar ràpidament en suport del monarca sicilià, ja que, com s'assenyala en el document, a data del 24 de febrer del 1325, signat a València:

> «[...] jassia que en los temps passats lo rey Robert haja fet altres aparellaments contra lo rey Frederic, emperò, no veeren nuyl temps tant perillós lo fet com ara, per tal com en los altres temps la illa de Sicília era fornida de molta bona gent de nostra nació, e ara ha-n'i fort pochs, e per lo poder e per l'aparellament del rey Robert, qui és, segons la fama, major que anch no fo...»

Jaume II recorda en aquest fragment quan l'illa de Sicília estava poblada per gents de la seua nació, és a dir, naturals de la Corona d'Aragó, que, en la primera meitat del segle XIV no podien ser identificats més que per la dualitat originària de catalans i aragonesos, més els sicilians:

> [...] que d'aquesta rahó no parle a persona del món, ne a cathalà ne aragonès ne sicilià ne a altre vivent, cor lo senyor rey e el senyor infant, veents que és sobrenecessari que açò sia secret, han fet

fer sagrament e homenatge al dit en Bernat Cespujades que d'aquest fet no·s rahon ne parle nuyl temps ab pressona, sinó ab lo dit rey Frederic».[573]

Òbviament, del regnat de Pere el Cerimoniós també hem pogut identificar exemples en el mateix sentit. En juny del 1380, Pere el Cerimoniós i l'infant Martí signaven les actes sobre la cessió dels drets al regne sicilià per part del monarca al seu fill, després de la mort del primer. A través d'aquest acord el sobirà el nomenava vicari general de l'illa, així com lloctinent i capità general per a la seua expedició a l'illa de Sardenya i Sicília, amb la promesa de donar-li tropes de cavall i de peu i quinze galeres armades. Uns acords que serien aprovats per l'infant Joan, primogènit i hereu a la corona. Així, quan es concreten els efectius militars a cavall amb què comptarà l'infant Martí en la seua empresa militar en Ultramar, trobem la diferenciació entre aquells de la nació del rei i aquells «estrangers»:

«E, per ço que·l dit senyor infant vinga a son propòsit dels dits affers, lo senyor rey darà sou a IIII meses a les companyes següents, ço és, a ·DCCCC· hòmens a cavall, dels quals n'i haurà ·D· a la tarina e ·C· a la geneta de nostra nació, e los romanents ·CCC· seran estrangers, als quals hòmens a cavall serà dat acorriment, ço és, als armats ·D· *solidos*, e alforrats ·CCC·».[574]

Ara bé, el primer exemple, datat en l'any 1325, ens apunta com la idea de nació que observem plenament desenvolupada i fortament projectada al llarg del regnat de Pere el Cerimoniós, ja hi era durant les primeres dècades del segle XIV, siga en el regnat de Jaume II – com aquest darrer exemple –, siga en el regnat d'Alfons el Benigne. Això no obstant, la consulta d'aquests documents de cancelleria no ens ha de fer pensar tampoc que a la monarquia només existís una única concepció de «nació». Ja hem comentat al llarg del present capítol com el segle XIV representa un període de transició entre la concepció clàssica de nació i la nova concepció que s'aniria desenvolupant al llarg de la centúria, fent convergir la idea de «regne» o «corona» amb la idea de «nació». Però la documentació cancelleresca ens demostra com, encara en la dècada dels anys 90 del Tres-cents, l'imaginari nacional travessat per elements etnolingüístics encara era operatiu, fins i tot per part de la cancelleria reial, un dels principals – si no el que més – nuclis irradiadors de la nació reial. És el que es desprèn d'una ordre del rei Joan I, el 7 de desembre del 1394, a Arnau Torrelles, alcaid i batle de Tortosa, d'enviar davant la cort del rei un pelegrí que és qualificat com

[573] *Ibidem*, pp. 278-281; ACA, Cancelleria, Reg. 338, ff. 168r-169r.
[574] *Ibidem*, pp. 744-747; ACA, Cancelleria, reg. 2069, ff. 126r-128v.

«estranger». Per què? Perquè els oficials de la ciutat de Tortosa no l'entenen quan parla i, per tant, no poden identificar de quina nació és. Creiem que és interessant reproduir el contingut de la missiva completa:

> «En Johan, per la gràcia de Déu, et cetera. Al feel nostre n'Arnau Torelles, balle e alcayt de la ciutat de Tortosa, salut e gràcia. Entès havem que aqueix pelegrí que teniu pres per la invasió del castell de la dita ciutat és hom estranyer, per ço com en sa lengua no és entès, ne sab latí, ne podets saber veritat per ell de la invasió dessús dita. Per què·us manam, ab tenor de la present, que·l dit pelegrí remetats a la nostra cort, là hon siam, a fi que per altres que se'n trobaran de sa lenga o nació sapiam la veritat del fet, per ço que·y pugam provehir per justícia. Dada en Barchinona, a ·VI· dies de deembre en l'any de la Nativitat ·MCCCXCIIII·. *Rex Iohannes*».[575]

Després d'intentar entrar dins del castell de la ciutat de Tortosa i de ser detingut, el pelegrí, segurament, hagué de respondre als interrogatoris del batlle, Arnau Torrelles, moment en què degué de produir-se la problemàtica a l'hora de fer-se entendre amb el pelegrí detingut, ja que aquest, com s'indica a l'epístola, no és només que no parlàs en català o qualsevol altra llengua pròxima a la realitat lingüística de Tortosa – com podia ser l'aragonès, el castellà o l'italià – sinó que tampoc sabia llatí. És per això que el rei Joan I requereix la seua presència, per si en la seua cort hi hagués algú «de sa lenga o nació». Veiem ací, doncs, un exemple de finals del segle XIV, pràcticament a les portes del segle XV, en què la llengua és encara l'element primari d'identificació d'un individu estrany, com era el cas d'aquest pelegrí.

El corpus documental que ens ocupa, altrament, ens posa de manifest la preeminència majoritària del terme «terra» a l'hora de referir-se abstractament al conjunt de la Corona, de les terres que conformaven el Principat i regnes sota la senyoria del rei d'Aragó, però no exclusivament, ja que, com també veurem en el següent apartat, el terme «terra» també serà emprat amb freqüència per a referir-se a cadascun dels territoris o regnes. La taula 17 posa de manifest aquest ús tan reiterat per part dels escrivans de la cancelleria reial, amb pics que, com en el cas dels gentilicis i, en menor mesura, del mot «nació», despunten en les dècades d'intensitat política o bèl·lica. «Mester de la terra del senyor rey d'Aragó»,[576] «en

[575] *Ibidem*, p. 859; ACA, Cancelleria, reg. 1951, f. 122v.
[576] *Ibidem*, p. 89; ACA, Cancelleria, reg. 73, ff. 91v-92r. Proposta de pau presentada pel rei Alfons el Liberal al rei de Granada, en gener del 1291.

ajudar e defendre ell (el rei d'Aragó) e sa terra e en ofendre sos enamics»,[577] «a profit del senyor rey e de la terra»,[578] «consellar e ajudar-nos a la defensió de la terra»,[579] són expressions que poden ser considerades l'estat previ a allò que observarem en la retòrica patriòtica a partir del segle XV i durant els segles moderns al voltant del mot «pàtria», especialment en la documentació generada per les elits polítiques regnícoles i de les principals ciutats de la Corona, com València, Barcelona o Saragossa: «en defensa de la pàtria», «morir per la pàtria».[580]

La construcció de la nació del rei d'Aragó que hem vist a través de la seua correspondència o a través d'alguns dels discursos en sessió de corts ens parla d'una voluntat clara per part de la Corona de difondre entre els súbdits un imaginari nacional que els englobe i els identifique col·lectivament. Això no obstant, considerem que aquest projecte ideològic i identitari hagué de fer front a una problemàtica de difícil solució que explica el desenvolupament històric de les diverses identitats nacionals que existiren a la Corona d'Aragó al llarg de tot el segle XIV i, sobretot i molt especialment, durant tot el segle XV. La lectura del llibre *Le royaume inachevé des ducs de Bourgogne*, publicat a l'any 2016, per Élodie Lecruppé-Desjardin, llança un concepte certament interessant en relació al procés de construcció nacional portat a terme per la cort dels ducs de Borgonya sobre les poblacions que habitaven al conglomerat de principats de l'Estat Borgonyó: «*le fantasme de la nation bourguignonne*» – el fantasma de la nació borgonyona.[581] És evident que els diversos ducs de Valois de Borgonya tractaren de desenvolupar un procés de borgonyonització dels seus principats amb l'objectiu de dotar de certa unitat a un conjunt de súbdits dispersos en una important diversitat de territoris i llengües, com hem pogut veure en el primer capítol d'aquest treball. La promoció de la literatura i l'art, així com d'ordes de cavalleria, com el Toisó d'Or, són alguns dels exemples que ens parlen d'aquesta voluntat de difusió d'un sentiment de pertinença a una comunitat, a una nació borgonyona. Lecruppé-Desjardin assenyala que les diferents comunitats polítiques que constituïen la senyoria dels

[577] *Ibidem*, p. 94; ACA, Cancelleria, reg. 55, f. 23r. Promesa, feta pels nobles Jaspert de Castellnou, Arnau de Cortsaví i Dalmau de Castellnou al rei Jaume II d'ajudar-lo contra qualsevol enemic, signada a l'agost del 1291.
[578] *Ibidem*, pp. 168-174; ACA, Cancelleria, reg. 235, ff. 22r-26r. Ordinacions de la confraria dels dos-cents homes a cavall del regne de Múrcia i capítols de la confraria de Sant Jordi, en març del 1304.
[579] *Ibidem*, pp. 691-693; ACA, Cancelleria, reg. 1086, ff. 123r-124v. Informe del rei Pere el Cerimoniós a la reina Elionor sobre les dificultats que està trobant a l'hora d'aconseguir serveis militars per parts dels braços dels diversos regnes de la Corona en el context de la defensa de «la terra» respecte al regne de Castella.
[580] KANTOROWICZ, Ernst H., *Art.* Cit; HOUSLEY, Norman, *Art. Cit;*
[581] LECRUPPÉ-DESJARDIN, Élodie, *Op. Cit.*, pp. 313-356.

ducs de Borgonya sempre actuaren en defensa dels interessos, privilegis i llibertats dels respectius territoris i principats, no així en defensa d'un Estat superior encarnat en la figura dels Valois. Igualment, assenyala l'èxit que les diverses identitats nacionals existents dins de les seues fronteres trobaren al llarg del segle XIV i, molt especialment, del segle XV. La fragmentació política però també cultural va resultar propícia a l'hora de consolidar la identitat flamenca o neerlandesa, així com la francesa o la germànica en els territoris més orientals, mentre que la ideologia estatal promoguda des de la cort ducal, basada en la fidelitat i en la defensa del bé comú, no trobaria una resposta favorable sobre el terreny en favor d'una adhesió col·lectiva a la pretesa «nació borgonyona» que es sobrepossà a les identitats nacionals preexistents, les quals estaven fonamentades sobre factors etnolingüístics i reforçades a partir de la defensa i reivindicació patriòtica de les legalitats i drets particulars.[582]

La convocatòria d'unes Corts Generals per Carles el Temerari a la ciutat flamenca de Malines, l'any 1473, marca una voluntat explícita de reivindicar la seua pròpia sobirania sobre totes les senyories i principats que, des de feia més d'un segle, una branca nobiliària de la casa reial francesa havia anat configurant com a una entitat política encaixada entre el regne de França i el Sacre Imperi. Indubtablement, l'absència d'una titulació règia marca una gran diferència entre aquests poderosíssims ducs i els reis d'Aragó ja que, aquests darrers, des del segle XI sobre el regne d'Aragó i des del segle XIII sobre una unió de regnes independents, sí que gaudiren d'una sobirania plena sobre el conjunt de tots els seus territoris. Ara bé, com en el cas de Borgonya, la casa reial d'Aragó hagué de fer front a unes poblacions cada vegada més reforçades sobre els límits fronterers que marcaven els diferents regnes, a una dualitat nacional molt desequilibrada en favor d'una molt majoritària població culturalment catalana que, al seu torn, havia de retre obediència a una figura règia el títol de la qual – rei d'Aragó – feia referència exclusivament a un únic regne – el regne d'Aragó – que, a més a més, culturalment la seua població – els aragonesos – estava en posició minoritària respecte de la resta – els catalans. Els múltiples exemples que hem pogut analitzar fins al moment, tant de finals del segle XIII com, sobretot, al llarg del segle XIV, mostren l'absència absoluta d'un gentilici per a referir-se al conjunt de súbdits que conformaven la Corona d'Aragó, igualment que passava, dins dels territoris dels ducs de Borgonya. L'ús del gentilici «borgonyó» per a identificar nacionalment a un individu com

[582] *Ibidem*, pp. 337-344.

a vassall dels ducs de Borgonya fou pràcticament inexistent en favor de l'ús reiterat dels respectius gentilicis de les comunitats culturals o polítiques sobre les quals s'estenia el domini senyorial ducal: «flamencs», «neerlandesos», «alemanys» o «francesos» eren les formes més habituals d'identificar les seues poblacions. Igual que hem vist que, a l'hora de referir-se a la condició nacional dels seus súbdits, Pere el Cerimoniós diferencia entre «catalans» i «aragonesos»: «gents de la nostra nació, catalans i aragonesos». És el que trobem en la taula 18, amb les *Quatre Grans Cròniques*: l'absència d'un gentilici únic per a referir-se als súbdits del rei d'Aragó, als membres de la nació del rei d'Aragó.

¿Fou la manca d'un gentilici general per al conjunt de la Corona un obstacle per al desenvolupament d'aquest imaginari nacional? Ben és cert que per a qualsevol observador extern aquest obstacle no existia. Al respecte, Roser Salicrú assenyalaria com per als genovesos, uns dels principals enemics dels súbdits catalanoaragonesos al llarg del segle XIV, la diferència entre aragonesos i catalans – ja no direm entre mallorquins, valencians, rossellonesos o qualsevol altre grup territorial de la Corona d'Aragó en terres italianes – desapareixia a l'hora de fer servir un únic gentilici: «catalans».[583] ¿Podem afirmar, així doncs, que «català» i «catalans» seria el gentilici de la nació reial d'Aragó? Almenys per als observadors externs de la Corona d'Aragó havia de ser així. Al cap i a la fi, al llarg del segle XIV, a través de l'expansió marítima, les costes de la Mediterrània començaren a ser freqüentades per mariners i mercaders que provenien dels ports, de les ciutats costaneres, de la Corona d'Aragó. Unes costes que, efectivament, anaven des de Perpinyà (comtat del Rosselló) fins a Guardamar (regne de València), passant per la Ciutat de Mallorca (regne de Mallorca), és a dir, totes elles habitades per poblacions cristianes catalanoparlants; totes elles súbdites, al seu torn, del rei d'Aragó. A ulls d'un genovès, d'un pisà, d'un provençal o d'un grec, les diferències jurisdiccionals i territorials que marcaven internament la Corona d'Aragó desapareixien. Els elements culturals acabaven imposant-se a l'hora d'identificar nacionalment aquestes poblacions quan circulaven per l'àmbit internacional. Però, queda oberta la pregunta: ¿existia un gentilici per a referir-se al conjunt dels membres cristians de la Corona d'Aragó emprat internament i no per observadors externs, com podien ser els genovesos?

[583] SALICRÚ I LLUCH, Roser, «La Corona de Aragón y Génova en la Granada del siglo XV» a FERRER I MALLOL, María T., COULON, Damien (eds.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana*, Madrid, CSIC, 1999, pp. 53-79.

Crònica	*Corona/regne*	*Gentilici reial*	*Gentilicis particulars*
Llibre dels Fets	Corona d'Aragó	?	Aragonesos, catalans
	Regne de Castella	Castellans	Gallecs, castellans
	Regne de Navarra	Navarresos	-
	Regne de França	Francesos	-
Crònica de Bernat Desclot	Corona d'Aragó	?	Aragonesos, catalans
	Regne de Castella	Castellans	Gallecs
	Regne de França	Francesos	Bretons, narbonesos, tolosans
	Regne d'Anglaterra	Anglesos	Anglesos, Gascons
	Sacre Imperi	?	Alemanys, provençals
Crònica de Ramon Muntaner	Corona d'Aragó	?	Aragonesos, catalans
	Regne de Castella	Castellans	Castellans, gallecs
	Regne de França	Francesos	Narbonesos, Picards
	Sacre Imperi	?	Provençals
Crònica de Pere el Cerimoniós	Corona d'Aragó	?	Aragonesos, catalans, valencians, sards, rossellonesos
	Regne de Castella	Castellans	-
	Regne de Navarra	Navarresos	-
	Regne d'Anglaterra	Anglesos	
	Regne de França	Francesos	-

Taula 20: *Gentilicis a les Quatre Grans Cròniques*

La sobirania dels reis d'Aragó s'estengué sobre diverses entitats territorials polítiques, és a dir, amb entitat regnícola, que, des de la mateixa unió matrimonial entre el comte Ramon Berenguer IV i la princesa Peronella al segle XII, tendiren a l'enfortiment particular de cadascuna de les comunitats que constituïen les terres i senyories de la Corona d'Aragó. Una tendència històrica que s'explica per la mateixa naturalesa institucional descentralitzada de l'observatori que ens ocupa i que, en altres exemples de l'Europa occidental baixmedieval, resulta més difícil de trobar. El regne de Castella o el regne de França, per mencionar només alguns dels casos més evidents, les respectives monarquies aconseguiren desenvolupar una identitat nacional al voltant de la fidelitat al rei de Castella o de França per sobre de les diverses comunitats etnolingüístics que també hi havia – en el

cas de Castella, gallecs, biscaïns i lleonesos; en el cas de França, provençals, gascons o picards – que a diferència de la Corona d'Aragó no comptaren amb l'aparell institucional ni amb les llibertats i drets com per a reafirmar-se davant el projecte ideològic de les seues monarquies. ¿Estem, així doncs, davant d'una «nació sense nom»? La manca d'un gentilici més o menys consolidat a l'hora de referir-se al conjunt dels vassalls no hauria impedit una adhesió col·lectiva. Açò es veu clarament en la correspondència que les diverses elits polítiques de la Corona d'Aragó mantingueren amb els successius monarques.[584] Així, els jurats de València, en maig de l'any 1381, s'adreçaren a Pere el Cerimoniós per a suplicar-li que aturàs la construcció de naus armades a València per a la pràctica del cors, ja que les conseqüències que se'n podrien derivar afectarien la seua «nació», és a dir, a la nació de la qual formaven part com a súbdits del rei d'Aragó: «infinits mals, ans encara de béns de nostra e lur pròpria nació […] com tals coses no sien àls sinó destrucció de vostres terres».[585] Conseqüències semblants a les quals es podien desencadenar en l'any 1398, quan, novament, els jurats de València advertiren Martí l'Humà dels perills que podien seguir-se si el projecte d'ofensiva militar sobre el nord d'Àfrica continuava endavant:

> «[…] e com aquesta singular Croada sia estada atorgada per contemplació solament de vós, senyor, e en favor de sola nació de vostres regnes, de la qual és aquest Sant Pare, e d'açò molts d'altres nacions estranyes envejoses a la vostra hajen murmurat si ara sabien que aquesta obra fos feta, la qual no seria sinó pur vituperi dels impetrants, e encara del papa, atorgant la dita croada. Los dits d'estranyes nacions haurien que suanyar e scarnir de què porien sortir grans occasions».[586]

Pot ser la idea de nació dinàstica no va comptar amb un gentilici propi, però resulta evident que quedava clar, per a aquells que la proclamaven, qui la constituïa i qui no, com aquells, que estant a Avinyó, acompanyaven a Benet XIII i havien de ser rescatats per l'estol armat que el rei havia preparat, en ple conflicte cismàtic: «e traure d'Avinyó e menar lo dit Pare Sant e los de vostra nació qui ab ell són».[587] Membres que, un any després, celebrarien el naixement del fill del primogènit, Martí el Jove, rei de Sicília, ja que garantia la continuïtat

[584] TÉBAR, José, *Lletres Missives de la ciutat de València. Lletres al rei (1315-1400)*, València, Publicacions Universitat de València, 2024 (En premsa).
[585] AMV, g^3-4, ff. 242r-242v.
[586] AMV, g^3-6, ff. 27v-29r.
[587] *Ibidem*, ff. 60r-61r; ff. 66r-67r.

de la dinastia i, per extensió, de la seua nació: «entenem per aquesta raó mostrar quanta alegria deu ésser a tota nació de vostra reyal senyoria la natalícia del dit primogènit».[588]

La naturalesa confederal de la Corona explica, així doncs, el sorgiment d'altres identitats col·lectives al llarg del segle XIV, al caliu d'unes estructures institucionals representatives. La correspondència i la diplomàcia reial al llarg del segle XIV, des del regnat de Jaume II, passant per Alfons el Benigne, el llarg període sota Pere el Cerimoniós fins al final de la centúria amb Joan I i Martí l'Humà, també ens aporta llum sobre l'altre gran fenomen històric, en termes identitaris, a què assistim al llarg del segle XIV a la Corona d'Aragó, com és l'emergència de noves identitats regnícoles: la mallorquina i, molt especialment, la valenciana.

4.3. VALENCIANS I MALLORQUINS: LES NOVES IDENTITATS REGNÍCOLES A LA CORONA D'ARAGÓ

La conquesta de Mallorca i València, entre el 1229 i el 1238, tindria unes conseqüències a nivell polític i, per extensió, identitari transcendentals. El 31 de desembre del 1229, amb la conquesta de Madina Mayurqa (Ciutat de Mallorca) i el 9 d'octubre del 1238, amb la conquesta de Madina Balansiya (València), marquen l'inici de dos processos històrics certament semblants, gairebé paral·lels, però amb elements particulars diferenciadors, de reafirmació identitària dins de la història de la Corona d'Aragó, que tindrien com a resultat final el naixement de dues identitats que anem a denominar, almenys durant el segle XIV, com a «regnícoles»: la valenciana i la mallorquina.

Els romàntics i primers nacionalistes del segle XIX desenvoluparen la idea contemporània de nació, la que opera – almenys en la quotidianitat – en els nostres dies, amb l'objectiu de legitimar els diversos projectes polítics de construcció dels denominats Estats-nació que es desenvoluparen al llarg de la centúria. En essència, aquesta idea de nació era – i és – excloent. Aquell nascut a França és nacionalment francés; aquell nascut a Espanya és nacionalment espanyol; aquell nascut a Itàlia és nacionalment italià, i així amb tots i cadascuns dels projectes nacionalistes que configuraren des del Vuit-cents, amb matisos, el mapa nacional-estatal del món actual. En efecte, el fet de formar part d'una nació

[588] *Ibidem*, ff. 88v-89v.

impossibilita absolutament – això diu la teoria – el poder ser d'un altra. Ací és on els sentiments nacionals comencen a confondre's amb els sentiments religiosos, com si el culte, l'adhesió, a una nació – ara això també vol dir a un Estat – es tractàs d'un vincle gairebé supraterrenal, espiritual.[589]

Aquesta concepció contemporània de la nació, segons la qual un individu no pot ser al mateix temps lleial a la seua nació i a una altra diferent, la historiografia de les darreres dècades centrada en estudiar el fenomen identitari als temps medievals ha assenyalat com aquesta incompatibilitat no era tal a l'Edat Mitjana o, si es prefereix, no hauria estat tan rígida com en el cas de les identitats nacionals contemporànies. Bernard Guenée, en el seu estudi de cas del regne de França, aportaria a aquest respecte l'exemple del cronista Michel Pintoin, qui hauria viscut durant la segona meitat del segle XIV. Segons la seua visió, que Guenée assenyala com a general entre els seus coetanis, «França» era el regne, però no el «país», ni la «pàtria» ni la «nació», termes que aplicava a territoris com Bordelais, Bretanya, Turena, Normandia o Picardia: «*Et puisque la Normandie ou la Picardie sont un pays, 'patria', les Normands ou les Picards sont tout naturellement une nation, 'natio'*». La principal conclusió que extrauria Guenée de l'anàlisi de l'obra cronística de Pintoin és com l'adhesió emocional al regne i l'adhesió emocional al país natal van coexistir en el regne de França de la segona meitat del segle XIV i durant tot el segle XV com dues formes d'autoidentificar-se col·lectivament diferents però complementàries i compatibles.[590]

Es tracta d'un fenomen generalitzat al conjunt de l'Europa Occidental que, si alguns autors han assenyalat el regne de França com un dels observatoris on aquest joc d'identitats – allò que s'ha definit com particularismes identitaris – més pes va tenir, considerem que la Corona d'Aragó, així com altres espais amb conglomerats politicoterritorials, com el cas de les senyories dels ducs de Borgonya o el Sacre Imperi, poden oferir un visió més profunda del que realment va suposar aquest fenomen històric.[591] Josep R. Llobera va sorprendre's,

[589] CHABOD, Federico, *La idea de nación*, México, Fondo de Cultura Económica, 1987, pp. 80-85; SCHULZE, Hagen, *Op. Cit*, pp. 87-88; HASTINGS, Adrian, *Op. Cit*., p. 14.
[590] GUENÉE, Bernard, «Un royaume et des pays: la France de Michel Pintoin» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringuen, Thorbecke, 1997, pp. 407-412.
[591] MONNET, Pierre, «Particularismes urbains et patriotisme local dans une ville allemande de la fin du Moyen Age: Francfort et ses chroniques» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringuen, Thorbecke, 1997, pp. 389-400; BÉRENGER, Jean, «L'identité nationale autrichienne à l'époque moderne» a

després de l'anàlisi del regne de França, que les identitats regionals franceses no desafiaren més freqüentment la sobirania del regne de França, ja que només en el cas dels territoris borgonyons trobem una aspiració clara per part dels ducs de crear un Estat diferent, deslligant-se, així, de la monarquia francesa. Ben és cert, però, que la resta de manifestacions particularistes dins del regne de França, que en ocasions podien manifestar-se a través de mots com el de «*natio*», no expressaren res en termes polítics – almenys entre els segles XIV i XV – més enllà de referir-se a un origen comú.[592] Altrament, pel que fa als principals instigadors d'aquestes identitats regionals o particulars, alternatives a les promogudes per les monarquies o aquelles d'arrels clàssiques basades en el llinatge i en la llengua, Guenée assenyalaria les ciutats i les seues elits rectores, les quals, a partir de mitjans del Tres-cents, s'erigirien en les principals defensores de les llibertats i drets particulars de les seues urbs i *hinterlands*, com fou el cas de Tolosa del Llenguadoc o Bordeus.[593]

Així doncs, el cas de la Corona d'Aragó i, més concretament, el cas del regne de València i de Mallorca, no són casos insòlits ni representen cap mena d'excepcionalitat, sinó tot el contrari, il·lustren un exemple més dels fenòmens particularistes que trobem arreu de l'Europa Occidental del moment. De fet, aquesta naturalesa és la que va definir la senyoria dels reis d'Aragó des de mitjans del segle XII, quan la seua sobirania s'estenia exclusivament sobre dos espais polítics i culturals diferenciats. Com assenyala Suzanne Cawsey, «les terres dels reis d'Aragó no eren unitats homogènies sinó un seguit de territoris diferents cadascun dels quals tenia un fort sentiment d'orgull per les seves característiques locals».[594] Amb el regnat de Jaume I, com ja s'ha assenyalat, es gestaria la multiplicació en el futur de manifestacions identitàries particularistes dins de la Corona, des del moment en el qual va decidir convertir els territoris conquerits en dues entitats territorials, en dos

---

BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringuen, Thorbecke, 1997, pp. 365-372.

[592] LLOBERA, Josep R., *Op. Cit.*, pp. 86-87. Sobre la identitat a la Provença, vegeu: STOUFF, Louis, «Identité de la Provence médiévale» a CAROZZI, Claude, TAVIANI-CAROZZI, Huguette (eds.), *Peuples du Moyen Âge. Problèmes d'identification*, Aix-en-Provence, Publications de l'Université de Provence, 1996, pp. 145-168. Sobre la regió del Llenguadoc, vegeu l'estudi recent sobre la identitat local generada per les elits polítiques de Tolosa del Llenguadoc: NADRIGNY, Xavier, «Un sentiment national à la fin du Moyen Âge? L'étude du cas Toulousain», *Revue historique*, 2016, 679, pp. 513-548; Sobre la identitat bretona, vegeu: KERHERVÉ, Jean, «Entre conscience nationale et identité régionale dans la Bretagne de la fin du Moyen Âge» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringuen, Thorbecke, 1997, pp. 219-243.

[593] GUENÉE, Bernard, *Politique et histoire au Moyen Âge*, París, Publications de la Sorbonne, 1981, pp. 111-125.

[594] CAWSEY, Suzanne F., *Op. Cit.*, p. 147.

regnes, independents del regne d'Aragó i del comtat de Barcelona i no en simples ampliacions geogràfiques dels països de procedència dels colons. Si hagués sigut així, les illes d'Eivissa, Mallorca i, posteriorment, Menorca podien haver passat a formar part, per exemple, de les terres que posteriorment constituirien el principat de Catalunya, mentre que la ciutat de València i la resta del territori circumdants podrien haver estat annexionades directament al regne d'Aragó, com s'havia fet, per cert, amb tota l'extremadura aragonesa que quedava al sud del riu Ebre durant la centúria anterior. La decisió de Jaume I, però, no fou aquesta. No per cap inclinació especial sinó pel seu propi interès a l'hora de reforçar el poder monàrquic a través de l'ampliació del seu patrimoni i capar, conseqüentment, el creixement de les nobleses catalanes i – sobretot – aragoneses.[595] Els habitants dels dos regnes van tenir, des de pràcticament el primer moment, una estructura jurídica que els atorgava una entitat pròpia, un nom – imprescindible per al sorgiment d'una consciència col·lectiva singular – i un aparell administratiu i institucional creador de vincles legals i burocràtics.[596]

No obstant això, els ritmes històrics juridico-institucionals i els identitaris no sempre segueixen velocitats idèntiques. Açò és precisament el que trobem en la Corona d'Aragó. Els colons arribats a les terres de conquesta durant el segle XIII, provinents de Catalunya i Aragó, que acabaren instal·lant-se i formant part de les noves societats feudals imposades al regne de València i al regne de Mallorca, difícilment pogueren experimentar qualsevol mena d'adhesió identitària. Els seus imaginaris col·lectius, en el moment de la seua arribada, eren la religió – majoritàriament cristiana – i la seua nació cultural d'origen – com hem vist, majoritàriament catalana, tant al regne de Mallorca com al regne de València. En definitiva, en la València i en la Mallorca del segle XIII no hi havia «valencians» i «mallorquins», en tot cas, habitants del regne de Mallorca i habitants del regne de València que se sentien nacionalment – majoritàriament – catalans, atès que difícilment podien identificar-se amb un imaginari nacional diferent que els fes singularitzar-se col·lectivament respecte de la resta de poblacions de la Corona com a part d'uns regnes que encara estaven en procés de construcció.[597]

[595] FURIÓ, Antoni, «Jaume I: una corona i quatre regnes» a NARBONA, Rafael (Coord.), *Jaume I i el seu temps 800 anys després: Encontres acadèmics de Castelló, Alacant i València*, València, Publicacions Universitat de València, 2012, pp. 43-71.
[596] RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit.*, p. 140.
[597] *Ibidem*, pp. 77-86.

Les primeres indagacions sobre l'aparició d'una identitat particular del regne de València, que singularitzàs els seus habitants cristians, primerament, de la resta de la població catalanoparlant i, segonament, de la resta de súbdits de la Corona d'Aragó, vingué, precisament, a través de la identificació del moment en què a la documentació generada – principalment – per les elits polítiques de la ciutat de València es detecta una transformació onomàstica de la llengua catalana. És a dir, el moment en què la burgesia de València va començar a referir-se a la llengua catalana com a «valencià». Entre les causes que explicarien aquesta mutació, en definitiva, el fracàs de la consolidació del nom de «llengua catalana» al conjunt dels territoris de la Corona d'Aragó catalanoparlants, Antoni Ferrando va assenyalar, precisament, l'estructura federativa de les terres dels reis d'Aragó, amb uns interessos polítics progressivament divergents als quals s'hi sumaran uns interessos econòmics cada vegada més oposats.[598] Concretament, Ferrando proposà una periodització d'aquest procés que ens permet assenyalar diversos moments històrics al llarg del segle XIV sobre els quals posteriorment ens desplaçarem.[599]

Primerament, el «període constituent», que, al seu torn, està dividit en dos subperíodes: el primer, que aniria des de la conquesta de València per part de Jaume I (1238) fins a l'inici del regnat de Jaume II (1291). Un subperíode marcat per la conquesta i posterior colonització feudal del regne de València, en què la denominació habitual de la llengua catalana és «romanç», amb l'objectiu de diferenciar-la del llatí, que és la llengua de major prestigi i consideració social, així com la llengua que s'empra per a la redacció de la gran majoria de la documentació oficial. En aquests moments, la necessitat de diferenciació entre el «romanç» aragonès i el «romanç» català és pràcticament irrellevant. Amb el segon subperíode, que va des de l'inici del regnat de Jaume II (1291) fins a la derrota dels unionistes valencianes en la batalla de Mislata (1248), és el període de la gran expansió mediterrània de la Corona d'Aragó, així com el període de consolidació institucional i territorial definitiva del regne de València, amb la incorporació de la procuració d'Oriola i de la Vall d'Aiora, el 1304, així com la definitiva configuració nacional, de base catalana, de la majoria de la població cristiana del regne, com a conseqüència dels processos colonitzadors i d'immigració protagonitzats per gents vingudes del principat de Catalunya.

[598] FERRANDO, Antoni, *Op. Cit*., pp. 185-186.
[599] *Ibidem*., pp. 180-183.

És la València de Ramon Muntaner, en la qual es produeix l'alternança de les denominacions de la llengua catalana entre la de «romanç» – pròpia del segle XIII – «pla» o «vulgar» per a contraposar-la al llatí, i la de «catalanesc», «català» i «llengua catalana», especialment en contraposició amb altres llengües pròximes o coetànies.[600]

El segon període, que aniria des de la desfeta de la Unió de València (1348) fins al Compromís de Casp (1412), ja al segle XV. El «període de creixença», segons la proposta de Ferrando, ve donada, d'una banda, per l'inici d'una etapa de dificultats econòmiques i polítiques del Principat, que havia estat fins aquest moment la «locomotora» de la Corona d'Aragó, i, d'altra banda, pel moment d'afirmació jurídica i política del regne de València a través del patriciat urbà de la ciutat de València, en la seua pugna per l'hegemonia econòmica de la capital valenciana amb la resta de grans ciutats de la corona, especialment amb Barcelona. Respecte a les denominacions de la llengua, el predomini de les referències «catalanesc», «català» i «llengua catalana», però, amb l'aparició excepcional de les primeres denominacions particularistes de «llengua materna valenciana» – en un text literari del 1395 – i de «vulgar llengua valenciana» – en un document notarial de principis del segle XV.[601]

Més recentment, Vicent Baydal ha aportat noves referències onomàstiques de caire particularista de la llengua catalana parlada al regne de València. Si les referències aportades per Ferrando apuntaven a finals del segle XIV, les de Baydal es remunten a la dècada dels anys 40 del segle XIV.[602] La primera d'elles es tracta d'un procés judicial de l'any 1346 en què diversos individus naturals del regne de Mallorca – concretament, naturals de l'illa de Mallorca i de l'illa de Menorca – declaren sobre un tal Gil de Lozano, de condició cavaller, natural de l'illa de Menorca, després que el seu pare, aragonès, participàs en la conquesta

[600] *Ibidem*., pp. 180-181.
[601] *Ibidem*., p. 181.
[602] No es tracta, però, de la referència de l'any 1335, utilitzada molt sovint per sectors aliens al món de l'acadèmia, concretament, a sectors anticatalanistes, marcats per postulats pseudohistòrics i connectats amb sectors sociopolítics reconeguts per la seua intolerància i els seus valors antidemocràtics al País Valencià, des d'almenys els anys 70 del segle XX. La dita referència prové d'una còpia manuscrita en llatí del *Llibre d'amic e amat* de Ramon Llull, que al seu epíleg diu haver-se extret d'un volum in «*lingua valentina*» de l'any 1335. Però, el manuscrit en qüestió és molt més tardà, segurament de principis del segle XVI, segons la cal·ligrafia utilitzada, BAYDAL, Vicent, *Els valencians des de quan...*, p. 130. Sobre la pseudohistòria, tot i que centrada fonamentalment a Catalunya també és aplicable a la resta dels Països Catalans, especialment al País Valencià, vegeu: BAYDAL, Vicent, PALOMO, Cristian (Coord.), *Pseudohistòria contra Catalunya. De l'espanyolisme a la Nova Història*, Barcelona, Eumo, 2020.

militar de l'illa seixanta anys abans. Els testimonis afirmen que el dit Lozano, així com el pare, parlava aragonès, però indiquen que la mare, una tal Sibil·la, que era natural del regne de València, parlava «valencianesch». La referència és certament interessant, atès que un altre testimoni hauria assenyalat respecte de la mare, en el mateix procés, com a tret singular de la dona, que se sabia que era natural del regne de València per la seua pronúncia, ja que parlava a la manera pròpia de les gents d'aquest regne – «*ad modum dicti regni loquebatur ydioma suum*».[603]

¿És aquesta referència un indici de l'existència, ja a mitjans del segle XIV, d'un nom privatiu, particular, de la llengua catalana parlada al regne de València, o, contràriament, és una evidència de les diferències lingüístiques particulars entre els territoris catalanoparlants de la Corona d'Aragó, que, com en el cas de Sibil·la, permetia diferenciar l'origen territorial dels individus? Un altre document coetani, aportat per Antoni Mas i descobert per Gabriel Llompart el 1983, francament semblant al vist per al cavaller de Menorca, Gil de Lozano, ens dona un altre exemple de possible particularisme onomàstic. Ara, però, referit al català parlat a les terres del Rosselló i el català parlat al regne de Mallorca, quan un testimoni diferenciava l'«*idiomate rossilionense*» d'aquell que es parlava a la resta del regne de Mallorca, és a dir, del «*modum maioricensem*», com ho feia un tal Guillem Revull, natural de Mallorca.[604] Dues referències, aquesta darrera i la referida a la forma de parlar el català característica del regne de València, que més que confirmar-nos l'existència de noms particulars a l'hora de referir-se a la llengua catalana parlada en diversos territoris i regnes de la Corona d'Aragó a mitjans del segle XIV – rossellonès, valencià, mallorquí... –, ens parla de l'existència, entre els seus parlants, d'una certa consciència dels matisos dialectals existents, evidents a ulls de qualsevol individu, que, això sí, podien arribar a permetre identificar la procedència geogràfica de les gents dins d'un mateix domini lingüístic per part dels membres que el conformaven. Parlem, així doncs, de la forma en què es parlava, d'ací el terme «valencianesch», i no directament «valencià» o «llengua valenciana», com els exemples citats per Antoni Ferrando per a finals del segle XIV i principis del segle XV. De fet, aquestes referències es produeixen en contextos protagonitzats per individus que parlen

[603] BAYDAL, Vicent, *Els valencians des de quan...*, p. 131.
[604] MAS, Antoni, «'De nationes seu linguae a cuius regio, eius lingua'. Les denominacions gentilícies de la llengua de Mallorca durant l'Edat Mitjana» a FERRANDO, Catalina (ed.), *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, vol.2, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 2002, pp. 585-606; *Llengua, terra, pàtria...*, p. 73; LLOMPART, Gabriel, «Una violenta abatuda de la Bandera de Mallorca l'any 1343. Elements per a una documentació institucional», *Estudis Baleàrics*, 8, 1983, pp. 35-45.

la mateixa llengua, cosa que forçava, inevitablement, a haver de trobar formes de singularització dels parlars. Diferent, però, és quan ens trobem en contextos en què entren en contacte llengües completament diferents, en els quals cal confrontar, per exemple, el català amb el castellà. Paradoxalment, de la mateixa dècada dels anys 40 del segle XIV que la referència de «valencianesch» aportada per Baydal, és la primera atestació de l'expressió «llengua catalana» en llengua romanç, no només del regne de València, sinó del conjunt del domini lingüístic català, la qual es va produir, precisament, per un notari de la ciutat de València, Bernat de Soler, el 17 de setembre de l'any 1341: «escripta en letra e lengua castellana, et la otra... en plan escripta en letra e lengua catalana».[605]

L'estudi dels gentilicis, siga per a referir-se al noms de les llengües o al nom de les comunitats nacionals, pot resultar una tasca excessivament àrdua, ja que a la documentació baixmedieval les evidències d'apel·latius gentilicis resulten especialment escasses. Precisament per això, la identificació d'aquests gentilicis i dels contextos en què apareixen, constitueix una de les principals vies que, des de la historiografia, es té per a aproximar-se a la percepció i a la consciència lingüística – que, almenys, fins a finals del segle XIV també vol dir nacional – que les poblacions cristianes a l'Europa Occidental tingueren. No es tracta d'una preocupació exclusiva de la historiografia de les identitats nacionals a la Corona d'Aragó, sinó que en altres observatoris europeus, amb característiques lingüístiques diverses, també ha estat un tema de discussió i d'estudi. Indubtablement, l'Estat Borgonyó, com a espai plurilingüe més o menys equiparable a la senyoria dels reis d'Aragó, també ha estat analitzat des del prisma de les llengües – fonamentalment francesa i flamenca-neerlandesa, i les seues variants – que s'hi parlaven, com a indicador de les consciències nacionals existents dins del conglomerat de senyories i principats que estaven sota el control dels ducs de Borgonya:[606] el francés, com a llengua d'Estat importada pels ducs, convertida

[605] FERRANDO, Antoni, *Op. Cit*., p. 29. Es tracta d'una carta de cessió del lloc de Sagra (la Marina Alta) a l'orde de Santiago, escrita per duplicat, en castellà i en català.

[606] ARMSTRONG, Charles A. J., 'The Language Question in the Low Countries: The Use of French and Dutch bythe Dukes of Burgundy and their Administration', a HALE, John R., HIGHFIELD, Roger, SMALLEY, Beryl (eds.), *Europe in the Late Middle Ages*, London, Faber, 1965, pp. 386-409; BOONE, Marc, «Langue, pouvoirs et dialogue. Aspects linguistiques de la communication entre les ducs de Bourgogne et leurs sujets flamands (1385-1505)», *Revue du Nord*, 379-1, 2009, pp. 9-33; ROGER, Geoffrey, «Koineisation in the Burgundian Netherlands: A Scriptological Insight from the Cent nouvelles nouvelles?», *Pecia*, 16, 2013, pp. 109-127; ARMSTRONG, Adrian, «French-Language Publication in Dutch-Speaking Environments in the Burgundian Low Countries», *Le Moyen Français*, 81, 2017, pp. 11-40.

en llengua de l'administració al conjunt del territori; i el flamenco-neerlandés, com a llengua pròpia de les poblacions i comunitats polítiques a Flandes, Holanda, Zelanda i Brabant.[607]

Pel cas del regne de Mallorca, l'altre regne de la Corona d'Aragó que desenvoluparia al llarg del segle XIV una identitat col·lectiva particular dins de la «nació catalana» i de la nació del rei d'Aragó, Antoni Ignasi Alomar i Antoni Mas han tractat de fer una recopilació de tots els gentilicis que han pogut identificar a la documentació mallorquina a l'hora de referir-se a la llengua pròpia.[608] Així, una de les principals conclusions a les quals han pogut arribar ha estat que durant tot el segle XIV les formes gentilícies predominants són les de «català» i totes les seues possibles variacions: «llengua catalana», «catalanesch», «pla català», «pla catalanesch»... Una tendència que, segons aquests autors, no s'hauria alterat, ni molt menys, durant el període de la monarquia privativa mallorquina (1276-1343), en què la independència política del regne de la Corona d'Aragó podria haver propiciat una accentuació dels trets singulars o particulars mallorquins respecte de la resta de territoris catalanoparlants. Com al regne de València, al regne de Mallorca també s'han pogut identificar casos en què la llengua catalana parlada pels seus habitants és referida com a «mallorquí». Això no obstant, la seua presència a la documentació és certament poc habitual. No debades, només s'han pogut identificar dos casos en aquest sentit, tots dos al segle XV – «mallorquí», 1409; «vulgar materno e mallorquí», 1450.[609] De fet, no seria fins a principis del segle XVI quan les expressions «catalanes» començaren a disminuir en favor de les expressions particulars «mallorquines».[610] L'estudi d'Alomar, a més a més, indica com, de la mostra documental aportada sobre els glotònims catalans durant els segles XIV, XV i XVI, la distribució per als territoris catalanoparlants seria la següent: documents de la Cancelleria, 26; del principat de Catalunya, 5; del regne de Mallorca, 26, i, del regne de València, 9, fet que situaria a Mallorca, segons l'aproximació d'Alomar, com el regne del domini lingüístic català on més vegades es documenta el glotònims «català» i derivats per a referir-se a la llengua.[611]

[607] BOONE, Marc, «Langue, pouvoirs et dialogue…», p. 62.
[608] ALOMAR, Antoni I., «Els glotònims del català: estructura formal i distribución dels usos» a RIPOLL, Maria I., TORTELLA, Margalida (eds.), *Ramon Llull i el lul·lisme: pensament i llenguatge. Actes de les jornades en homenatge a Jocelyn N. Hillgarth i Anthony Bonner*, Barcelona-Palma, Col·lecció Blanquerna, 2012, pp. 77-136.
[609] MAS, Antoni, *Llengua, terra, pàtria…*, p. 72.
[610] *Ibidem*, p. 71,
[611] ALOMAR, Antoni, *Art. Cit.*, p. 101.

El coneixement sobre el fenomen dels particularismes identitaris a la Corona d'Aragó trobaria en el cas valencià una important producció historiogràfica. *El patriciat i la nació* d'Agustin Rubio Vela, definiria el sorgiment d'una identitat col·lectiva valenciana com un fenomen ideològic d'afirmació col·lectiva, creat, impulsat i promogut pel patriciat dirigent de la ciutat de València. ¿Amb quina finalitat? Com a arma política contra la resta de les elits polítiques de la Corona d'Aragó, molt específicament contra la resta de les elits urbanes dels principals nuclis urbans de la corona i, com indicaria Ferran Garcia-Oliver, molt concretament contra el patriciat urbà de la ciutat de Barcelona: «¿Per què contra Aragó o Saragossa les elits polítiques valencianes eludiren el debat de la nació, si més no en els termes radicals amb què ho feren amb Catalunya i Barcelona? Perquè la diferència com a punt de partida el feia innecessari».[612] Abans del sorgiment dels primers indicis de consciència particular per part de les elits governamentals de la ciutat de València, plasmats a la seua documentació municipal, els habitants cristians del regne de València, constituïen, a ulls d'un foraster, una població majoritàriament catalana més de la Corona d'Aragó, mentre, que de portes endins de la confederació, els habitants del regne de València representaven només una comunitat juridicopolítica formada a partir de població immigrant.

Rubio Vela va assenyalar que la difusió d'una primerenca ideologia particularista per part de la ciutat de València, hagué de venir, imprescindiblement, de la mà de la consolidació institucional del regne, així com del creixement econòmic que s'hi va donar a finals del segle XIV i principis del segle XV. Això no obstant, aquest conjunt de factors no expliquen per si mateix el sorgiment d'una ideologia, d'una proposta d'imaginari col·lectiu d'aquestes característiques, sinó que requereix d'una elaboració intel·lectual i d'una voluntat política concreta, moguda per interessos econòmics subterranis per part de les classes socials dominants valencianes. Un dels ideòlegs que hauria contribuït a aquesta procés fou el gironí Francesc Eiximenis, molt especialment a través de la seua obra el *Regiment de la Cosa Pública*, carregada de doctrina política, oferta als jurats de la ciutat de València. Joan Fuster, al respecte, va considerar aquest fenomen de superficial, «hanseàtic» – recordant la fórmula emprada per l'historiador vuitcentista Joan B. Perales, a l'hora de definir la ciutat de València baixmedieval –, que només responia a l'orgull urbà dels ciutadans de València, inferior, per tant, a les expressions identitàries aragoneses o

[612] GARCIA-OLIVER, Ferran, «Indentitats en conflicte…», pp. 288; RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit.*, 195-198.

catalanes, plenament nacionals.[613] Rubio Vela, per contra, no considera que el fenomen particularista valencià fos un fet històric extraordinari, sinó que l'equipara a allò que paral·lelament succeïa a la resta de territoris de la Corona d'Aragó, en un procés de debilitament dels organismes centrals que va provocar, en darrera instància, un enfortiment de les institucions privatives dels diversos regnes que la conformaven – no sols del regne de València, sinó també del regne d'Aragó i Mallorca, així com del Principat. En paraules de Flocel Sabaté, el «triomf dels particularismes», que, com veurem en el següent capítol, va facilitar la progressiva dissolució de la Corona d'Aragó en la Monarquia Hispànica a partir del segle XVI.[614]

Rubio Vela assenyala com la consolidació institucional definitiva del regne de València des de mitjans del segle XIV, donaria pas a una major actitud crítica per part dels dirigents de la capital valenciana, davant la inferioritat política del regne dins de la corona respecte d'altres homòlegs – especialment Barcelona, hi insistim –, que tindria el seu màxim exponent en el fenomen de l'indigenisme. Tot i que el seu moment àlgid es produirà al llarg del segle XV, arran del Compromís de Casp (1412), l'indigenisme es traduiria en la defensa de la incorporació de naturals del regne a càrrecs de certa influència i pes polític, en detriment de «forasters», és a dir, individus no naturals del regne de València, així com la reivindicació de reformes administratives descentralitzadores, com la creació d'un arxiu privat del regne de València o un major pes de la Diputació del General.[615] És per aquest motiu que la classe política de la ciutat de València va emprar l'arma de l'afirmació identitària en la seua vessant diferenciadora amb la justificació de defensar els interessos del regne de València i dels seus habitants, quan, realment, allò que cercaven era defendre els seus interessos de classe com a casta dirigent.

¿On cal situar els arrels, l'origen, d'aquesta construcció ideològica particularista? Agustín Rubio Vela i Vicent Baydal assenyalen, tots dos, el conflicte foral existent, des de la formació del regne de València al segle XIII, entre la noblesa aragonesa, amb senyories dins del territori valencià i el patriciat de la ciutat de València per la defensa de la

[613] FUSTER, Joan, *Nosaltres, els valencians…*, pp. 55-60.
[614] SABATÉ, Flocel, «La organización central de la Corona de Aragón cismarina» a SESMA MUÑOZ, José A. (Coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458: la monarquía aragonesa y los reinos de la corona*, Saragossa, Grupo de Investigación de Excelencia C.E.M.A – Universidad de Zaragoza, 2010, pp. 395-401.
[615] RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit.*, pp. 239-284.

territorialització completa dels Furs de València.[616] Segons aquesta idea, el conflicte foral hauria estat l'episodi històric de major dimensió nacional en el segle XIV valencià, ja que, tot i que a la dècada dels anys 40 és quan teòricament es va produir la consolidació definitiva dels Furs de València al conjunt del país, durant tota la segona meitat de la centúria, un dels objectius principals del govern municipal de la ciutat de València va ser el d'extirpar absolutament la llei foral aragonesa dins de les fronteres del regne de València. Una reivindicació política que hauria revestit tal càrrega emocional que contribuiria a posar les bases d'un primer sentiment patriòtic valencià. Dins d'aquest context, Baydal assenyala el conegut episodi de Francesc de Vinatea que apareix a la crònica de Pere el Cerimoniós, com un dels fets que ens parlen de la defensa i reivindicació dels interessos del braç reial i, molt especialment, del patriciat de València, lligant-ho al procés de construcció de la ideologia particularista assenyalada anys enrere per Rubio Vela, lluny d'interpretacions romàntiques, segons les quals Vinatea hauria estat un dels primers defensors de la pàtria valenciana i de les llibertats dels valencians com a poble distingit.[617] El diàleg que trobem a la crònica del Cerimoniós entre Alfons el Benigne i Elionor de Castella arran del motí encapçalat per Vinatea – amb motiu de les concessions i alienacions de patrimoni reial del regne de València perpetrades pel rei en favor de la reina en concepte de dots i arres pel seu matrimoni, en febrer del 1329 –[618] és el resultat de, precisament, aquesta defensa dels interessos del Consell General de la ciutat en forma d'oposició ferma, «a tall d'espasa» si fes falta, front a la voluntat reial:

> «—Ah, reina, açò volíets vós oir!
>
> E ella, tota irada, plorant, dix:
>
> —Senyor, *esto no consentiria el rey Don Alfonso* de Castella, *hermano nuestro, que* ell *no los degollase todos*.
>
> E lo senyor rei respòs:
>
> —Reina, reina, el nostre poble és franc, e no és així subjugat com és lo poble de Castella, car ells tenen a nós com a senyor, e nós a ells com a bons vassalls e companyons».[619]

[616] *Ibidem*, pp. 147-173; BAYDAL, Vicent, *Op. Cit.*, pp. 57-113.
[617] BAYDAL, Vicent, «A figura de Francesc de Vinatea no reino de Valência. Da crônica real aos documentos arquivísticos (1331-1332)», *Mirabilia*, 13, 2011, pp. 214-237; *Op. Cit*., pp. 114-123.
[618] L'explicació dels fets de Vinatea presentada pel Cerimoniós segons la qual s'hauria produït com a oposició a les donacions que Alfons el Benigne hauria fet a l'infant Ferran, ha estat assenyalada de falsa, ja que allò que realment cercava el monarca amb aquesta exposició dels fets era justificar el posterior assassinat del mencionat infant, *ibidem*, p. 122.
[619] *Crònica de Pere el Cerimoniós…*, pp. 80-81.

Una conversa que, per cert, més enllà de l'escenari de fons d'oposició de les elits urbanes de València, encarnades en la figura de Francesc de Vinatea, torna a posar de manifest, a través de l'expressió «nostre poble», posada en boca del monarca, la voluntat de la monarquia catalanoaragonesa de promoure la idea de nació reial en contraposició a una altra nació, la del «poble de Castella». Així les coses, la dècada dels anys 30 del segle XIV vindria marcada per l'activitat parlamentària al regne de València, de conseqüències, a nivell polític, destacables. Les Corts del 1329-1330 marquen un punt d'inflexió en el discurs polític, especialment per part del braç reial, a través de l'aparició del concepte «General del regne de València», la primera referència del qual Baydal la situa en un parlament tingut entre Alfons el Benigne i les universitats reials a finals del 1330, setmanes després de la liquidació «oficial» del conflicte foral.[620] D'aquesta forma, els representants estamentals del braç reial del regne de València, amb els síndics de la ciutat de València al capdavant, les seues reclamacions, que afectaven fonamentalment els seus interessos particulars, començaren a ser presentades per l'interès general del país, a través de l'expressió del «General», «en defensa de tot lo General del regne». Una transformació en el discurs polític parlamentari que no vindria a soles, ja que a la dècada dels anys 30, exactament a l'any 1336, s'ha identificat a la documentació la referència més antiga al gentilici «valencians», en aragonès, paradoxalment, en una carta de Pere el Cerimoniós a Pere de Xèrica, exhortant-lo a acudir a les Corts valencianes celebrades amb motiu del seu jurament dels Furs de València. Davant la negativa del noble aragonès, qui no es reconeixia sotmès a la llei valenciana, ja que era «homne de Aragón e de fuero de Aragón», el rei li recordava que estava obligat a assistir-hi, com havien fet els seus predecessors de la casa dels Xèrica:

> «*Es aún verdat e cosa notoria, e no lo negará ne lo puede negar el dito Pedro, que ell mismo fue citado e sabe de vista, su hermano don Jayme e su padre don Jayme seyer citados a las ditas Cortes de Valencia e compareçer e seyer en ellas como richos homnes de Valencia e fazer todos actos de richos homnes e valençanos*».[621]

L'altra referència més antiga al gentilici «valencians» data de l'any 1340, novament, a un document expedit per Pere el Cerimoniós, ara en llatí, en què parla de la «*proxima Curia*

[620] BAYDAL, Vicent, *Op. Cit.*, p. 124. El document en qüestió és: ACA, Cancelleria, Cartes Reials, llig. 7, núm. 18. En altres parlaments posteriors, com el de 1331, 1332 i 1333, es confirma aquesta transformació, amb l'aparició de síndics «tocants lo bon estament de tot lo General del regne»: ACA, Cancelleria, Cartes Reials, llig. 10, núm. 6.
[621] BAYDAL, Vicent, *Op. Cit.*, p. 129; ACA, Cancelleria, reg. 1522, ff. 48r-51v.

quam celebravimus valentinis», és a dir, la «darrera Cort que celebràrem als valencians».[622] No debades, és precisament a la crònica del Cerimoniós quan trobem la primera referència del gentilici «valencians» a les Quatre Grans Cròniques:

> «[…] E, aprés, partim d'aquí e anam a la ciutat de València e, de continent que fom en la dita ciutat, tenguem cort als valencians e aquí nos juraren per llur rei».[623]

¿De quines Corts ens parla en aquest exemple la crònica? Precisament, de les Corts celebrades a la ciutat de València l'any 1336, en què es va tractar el procés contra la reina vídua, Elionor, i el rei Pere el Cerimoniós hi va revocar les donacions que el seu pare havia fet a la reina i a ell mateix. L'any – recordem-ho – en què s'ha trobat la primera referència documental del gentilici «valencians», relacionada, també, amb la celebració de les Corts.[624]

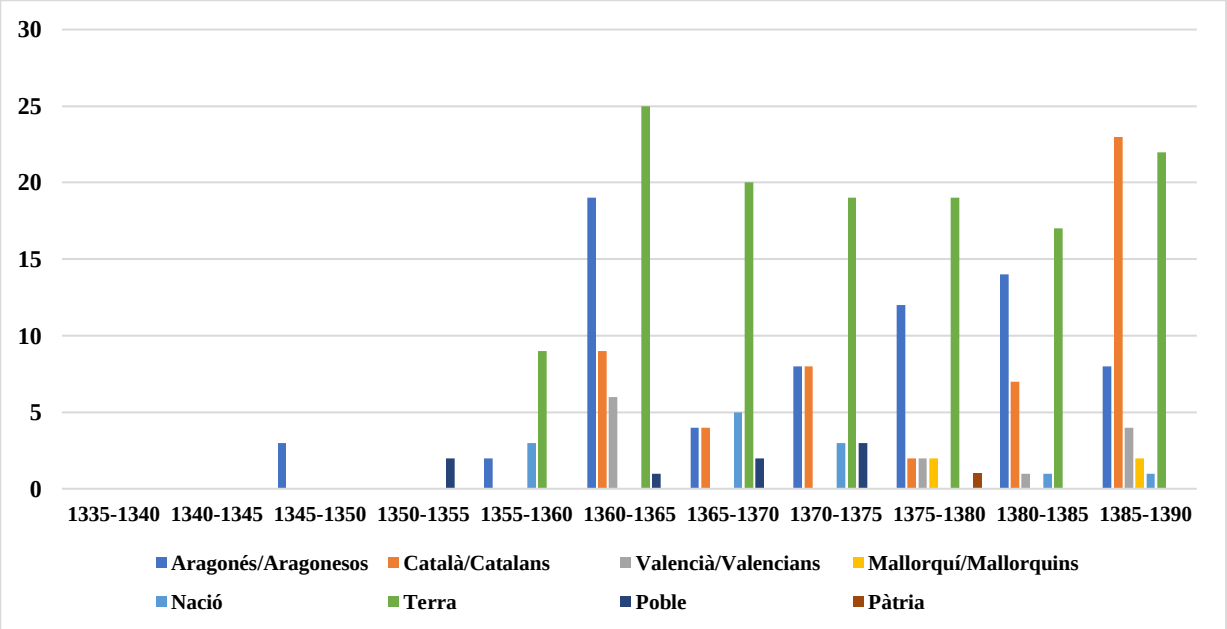

Taula 21: *Referències identitàries a les actes de Corts del regne d'Aragó (1335-1390)*

[622] BAYDAL, Vicent, *Op. Cit.*, p. 130; ACA, Cancelleria, reg. 869, ff. 145r-145v.
[623] *Crònica de Pere el Cerimoniós…*, pp. 101-102.
[624] Ara bé, Rubio Vela també assenyalaria altres escenaris i contextos en què la construcció d'una primera idea de col·lectivitat valenciana hauria donat les seues primeres mostres d'existència, com la resistència a les ingerències del Justícia d'Aragó dins del regne, la denúncia contra el monopoli de Barcelona a l'hora de nomenar els cònsols que passaven, posteriorment, a controlar els consolats catalans, així com l'exclusió de naturals del regne del rectorat de l'Estudi General de Lleida. Vegeu, RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit.*, pp. 174-176; pp. 209-221; pp. 221-239.

En el cas del gentilici «valencians» – i la seua variant en singular, «valencià» – , així com el de «mallorquins» – i la seua variant en singular, «mallorquí» – tot apunta que el seu origen està estretament relacionat amb la celebració de corts i la «necessitat» de donar nom a uns membres d'un territori particular que eren convocats a assistir-hi i que calia diferenciar-los de la resta de súbdits de la Corona pertanyents a altres regnes i territoris. És així que els gentilicis «valencians» i «mallorquins», al llarg del segle XIV, apareixen generalment en la documentació relacionat amb la convocatòria de Corts Generals. El fet de fer-ho a través de la documentació parlamentària d'un regne «extern» que no siga ni el regne de València ni el regne de Mallorca – que, recordem, no comptava amb el privilegi de celebrar corts pròpies – , com és el cas del regne d'Aragó,[625] ens permet observar el procés d'aparició d'aquests noms per part d'observadors que, en principi, no se sentien membres de les col·lectivitats que aquestes apel·lacions representaven. Així, si ens fixem en la cronologia, el gentilici «valencians» apareix en la dècada dels anys 60, en plena de guerra de Castella, i es manté, més o menys regular, al llarg de tota la segona meitat del segle XIV, mentre que els habitants del regne de Mallorca no apareixen referits sota el gentilici «mallorquins» fins a finals de la dècada dels anys 70. La primera d'elles, en el context de la convocatòria de Corts Generals de Montsó del 1375:

> *«[...] el muyt alto et excellent princep et senyor, senyor don Pedro, por la gracia de Dios rey de Aragon, de Valencia, de Mallorcas, de Cerdenya, de Corcega et comte de Barchinona, de Rosellon et de Cerdenia, seyendo personalment en la ciudat de Barcelona por muytos et diversos negocios concernientes a la deffension, tuycion et proveyto de los ditos regnos de Aragon et de Valencia, de Mallorcas et del principado de Catalunya generalment et otrosí utilidat particular de cada uno de los ditos regnos et principado et de los habitantes en aquellos et en cada uno de aquellos et honor de la corona reyal, mando seyer clamadas, si quiere celebradas, Cortes generales a los aragoneses, valencianos, mallorquinas et catalanes et a todos los otros subditos et naturales suyos de todos los regnos daqua mar, en la villa de Monçon del regno de Aragon sobredito».*[626]

[625] La taula 18 ha estat confeccionada a partir de les referències obtingudes a partir dels volums: *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo II. Cortes y parlamentos del reinado de Pedro IV*, vol. 1, a cura de SESMA MUÑOZ, José A., LAFUENTE, Mario, Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2013; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo III. Cortes del reinado de Pedro IV*, vol. 2, a cura de LALIENA, Carlos, Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA-Ibercaja, 2008; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo IV. Cortes del reinado de Pedro IV*, vol. 3, a cura de SESMA MUÑOZ, José A., Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA-Ibercaja, 2006; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo V. Cortes de los reinados de Pedro IV y Juan I*, a cura de SESMA MUÑOZ, José A., Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA-Ibercaja, 2009.

[626] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo IV...*, p. 1.

Un altre exemple certament il·lustratiu és el que trobem dins del context de les Corts Generals de Montsó del 1388-1389, quan el rei, Joan I, va ordenar convocar els braços amb crida pública perquè poguessen presentar-li la resposta a la seua ordinació de la justícia. Així doncs, l'arquebisbe de Saragossa, en nom de les corts, lliuraria un escrit amb la «nova ordinació de la justícia esdevenidora», dins de la qual trobem:

> «Semblantment, a la dita justicia regidora sien quatre vicecancellers doctors o juristes, homens leyals, ben letrats e de bona fama, del quals I sía del regne d'Aragó, altre del regne de València, altre del regne de Mallorques e altre del principat de Cathalunya. E los quals, absent o no regent o no exercent aquella hora lo dit canceller sien regidors en cap de la dita justícia e de la nostra cancellaria e audiència, en aquesta manera que nos, stants en Aragó, regescha lo vicecanceller aragonès, e en lo regne de València, lo valencià, e en lo regne de Mallorquas, lo mallorquí, e lo cathalà en lo principat de Cathalunya».[627]

Al seu torn, aquesta referència també resulta de gran interès pel significat que es dona al gentilici «mallorquí» a través de la correspondència directa amb la idea del «regne de Mallorca». És a dir, segons aquesta referència, «mallorquins» serien tots els habitants cristians del regne de Mallorca. Però, l'aparent homogeneïtat d'aquest gentilici contrasta fortament amb la peculiar estructura institucional i política del regne de Mallorca, ja que es trobava dividit en quatre universitats: la ciutat de Mallorca i la part forana a l'illa de Mallorca, i les universitats de l'illa de Menorca i d'Eivissa, respectivament, cada una de les quals tenia els seus propis jurats i consell, i el seu propi ordenament, no tenint, així doncs, cap institució en comú, tret del govern conjunt per part del representant que hi anomenava el monarca, el governador del regne de Mallorca. Aquest, no obstant això, a l'illa de Menorca i d'Eivissa, delegava les seues competències en els lloctinents de cada illa.[628] Una diversitat, per tant, important, que no va representar, però, cap obstacle perquè des de l'exterior tots els seus habitants cristians fossen referits com a «mallorquins».

[627] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo V...*, p. 330.
[628] MAS, Antoni, *Llengua, terra, patria i nació…*, pp. 34-35; PIÑA, Román, *Obra dispersa. Corona de Aragón. América Hispana*, Palma, Lleonard Muntaner, 2007, pp. 71-72.

4.3.1. La revolta de la Unió: reivindicació política del regne de València dins de la Corona d'Aragó

El segle XIV al regne de València, però, vindria marcat per un episodi polític de gran transcendència que, tot i la seua rellevància en la conformació i consolidació definitiva del regne al llarg del segle XIV, no ha despertat l'interès que considerem necessari a l'hora d'observar-lo des del prisma de les identitats nacionals, molt especialment, a través del prisma de la gestació de la primera identitat col·lectiva valenciana. La revolta de la Unió al regne de València, històricament escassament estudiada, assimilada en la seua explicació historiogràfica a les Unions aragoneses, de caràcter nobiliari antimonàrquic, gràcies a les darreres investigacions dels últims anys ha estat assenyalada com una reacció política orquestrada i perpetuada pel Consell de la ciutat de València.[629] Com assenyala Mateu Rodrigo, l'alçament unionista valencià va sorgir en un marc de crisi, propi de la conjuntura per la qual passava la cristiandat llatina a mitjans del segle XIV: dèficit en l'abastiment de forment de la ciutat de València, successió de males collites que portarien a la carestia de l'any 1347; endeutament públic provocat directament pels subsidis que les Corts del regne havien aprovat a la Corona destinats a finançar empreses bèl·liques dirigides per la monarquia, com la guerra de l'Estret, al llarg dels anys 30 i 40, la guerra contra la república de Gènova i la incorporació del regne de Mallorca – amb els comtats del Rosselló i la Cerdanya – en el 1343. Un context, així doncs, que va contribuir molt especialment al descontent del patriciat dirigent de la ciutat de València.[630]

Davant d'aquesta conjuntura de grans necessitats pecuniàries, Pere el Cerimoniós, lluny de recolzar-se en la praxi pactista i parlamentària que requerien els marcs legals i jurídics dels diversos Estats que conformaven la Corona, portaria endavant un govern més personalista i autoritari. Aquest enfortiment de l'autoritat monàrquica, amb la influència romanista d'antics consellers rossellonesos de Jaume III de Mallorca, comportaria al regne de València una llarga llista de greuges i reclamacions que la Unió s'encarregaria de reunir

[629] El darrer gran estudi centrat estrictament en la revolta de la Unió de València fou la tesi doctoral RODRIGO LIZONDO, Mateu, *La Unión de Valencia (1347-1348). Una revuelta ciudadana contra el autoritarismo real*, València, Universitat de València, Tesi Doctoral Inèdita, 1987, gran part del material documental de la qual pot consultar-se a RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió del regne de València*, València, Publicacions Universitat de València, 2013. Sobre els precedents històrics que portaren al llarg de la dècada dels anys 30 i 40 del segle XIV a l'alçament unionista al regne de València, vegeu la monografia BAYDAL, Vicent, *Els orígens de la revolta de la Unió al regne de València (1330-1348)*, València, Publicacions Universitat de València, 2013.

[630] RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió...*, p. 10.

i presentar davant del rei, exigint la seua compensació. La crisi successòria en la primavera del 1347, per la qual el Cerimoniós va proclamar a la seua primogènita, la infanta Constança, com a hereva al tron d'Aragó sense el consentiment de les Corts i en contra de les previsions successòries de la Corona d'Aragó, que excloïen del tron les dones, va ser l'espurna que ho encendria tot. Mentre al regne d'Aragó, els germans del rei es van posar al capdavant de la noblesa aragonesa, tot ressuscitant la Unió aragonesa de finals del segle XIII per a forçar el rei a convocar Corts, al regne de València l'alçament no comptaria amb un suport tan generalitzat com en el cas aragonès.[631]

La noblesa aragonesa va obligar el rei a confirmar els privilegis de la Unió a les Corts de Saragossa del 1347, la documentació de les quals també ens aporta exemples de l'evolució de la identitat nacional aragonesa a través d'alguns dels privilegis reconeguts pel Cerimoniós, com aquest, en què el rei es compromet a celebrar anualment Corts generals als «aragonesos» en la ciutat de Saragossa, pel dia de la festivitat de Tots Sants:

> «*Que d'aqui adelant nos e los ditos successores nostros a todos tiempos clamaremos e fagamos ajustar en la dita ciudat de Çaragoça una vegada en cada un anno en la fiesta de Todos Sanctos del mes de noviembre Cort general de aragoneses. E aquellos qui a la dita Cort se ajustaran ayan poder de esleyr, dar e asignar e eslian e den e asignen conselleros a nos e a los nostros succesores. Et nos e los nostros successores ayamos e recibamos por conselleros aquellos que la dita Cort o la part d'ella concordant e aquesto con los jurados o procuradores de la dita ciudat esleyran, daran e asignaran a nos e a los nostros successores, con cuyo consello nos e los nostros successores governemos e administremos los regnos de Aragon, de Valencia e de Ribagorça*».[632]

Com vam veure a la Unió aragonesa del segle XIII, la reivindicació dels representants estamentals aragonesos sobre el regne de València és encara present, així com sobre la Ribagorça, que novament la diferencien de la resta d'Aragó, a l'hora de projectar la influència d'Aragó i dels aragonesos, que va més enllà de les fronteres estrictes del regne d'Aragó. Cal destacar-ho pel moment en què es produeix, ja que en el moment de les Unions, tant aragonesa com valenciana, la territorialització dels Furs de València o la «unió

[631] SARASA, Esteban, «El enfrentamiento de Pedro el Ceremonioso con la aristocracia aragonesa: la guerra con la Unión y sus consecuencias» a CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador, FERRER I MALLOL, María T. (Coord.), *Pere el Cerimoniós i la seva época*, Barcelona, CSIC, 1989, pp. 35-45.
[632] ACA, Cancelleria, reg. 885, ff. 44v-46v; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo II. Cortes y parlamentos del reinado de Pedro IV*, vol. 1, a cura de SESMA MUÑOZ, José A., LAFUENTE, Mario, Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2013, p. 35.

foral» al regne de València – almenys oficialment – ja s'havia proclamat a les Corts valencianes del 1329-1330.[633]

Com dèiem, la unitat aragonesa en la seua reivindicació política no la trobem entre els representants estamentals del regne de València. El moviment va nàixer al si del Consell de la ciutat de València, cosa que explica, en paraules de Mateu Rodrigo, la seua naturalesa eminentment «burgesa» del moviment, ja que va ser encapçalat per ciutadans, juristes i mercaders, amb l'adhesió, això sí, de cavallers urbans, no pas de la gran noblesa del regne. L'objectiu de la revolta valenciana seria el d'imposar a la monarquia uns mecanismes constitucionals que fessen de contrapès a l'autoritat règia i la seua actuació sobre el territori valencià, com per exemple, la capacitat d'intervenir en la composició dels membres del consell reial, la creació d'un jutge general del regne de València – clarament inspirat en la figura del justícia d'Aragó – i la celebració per part de la Unió d'una assemblea anual que fes de control parlamentari del govern del regne per part del rei.[634] La major part de viles i llocs del país, tant de reialenc com de senyoria, s'adheriren a les reivindicacions dictades pel patriciat de València, a excepció – ben significativa, per la rellevància política dins del braç reial i pel pes demogràfic – d'algunes de les viles reials més importants, com Xàtiva, Borriana, Vila-real o Morella. La noblesa valenciana, a diferència de l'aragonesa, va posicionar-se del costat del rei, tot creant-se, en oposició de la Unió, una lliga reialista, sota la denominació de «Germania» o «Fraternitat», el cap de la qual seria el governador Pere de Xèrica, senyor de la baronia de Xèrica així com d'altres dominis tant al regne de València com al regne d'Aragó, que anys enrere – recordem-ho – es resistia a reconèixer-se com a sotmès a la llei dels Furs de València, així com a membre del General del regne de València, en oposar-se a participar en les Corts com a membre del braç militar, com a part dels «valencians» que eren cridats a representar «el General» del regne. En definitiva, la centralització de la insurrecció en la ciutat de València i el lideratge per part dels seus ciutadans són una confirmació de la naturalesa política i institucional del regne de València, de la seua «macrocefàlia», que a nivell identitari tantes conseqüències en tindrà.

¿Quina informació, en clau identitària, ens aporta la documentació disponible relativa a la revolta de la Unió, sobre el procés de construcció de la identitat col·lectiva valenciana?

[633] BAYDAL, Vicent, *Els valencians, des de quan…*, pp. 83-113.
[634] RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, p. 12.

Prenent com a pretext allò estudiat per Agustin Rubio Vela, qui assenyalaria el patriciat, a l'elit política i social, de la ciutat de València com la principal promotora, l'anàlisi de la documentació generada durant els mesos del conflicte entre la Unió i la monarquia són una bona mostra del moment històric en què ens trobem dins de la llarga gestació i formació de la consciència col·lectiva particularista valenciana dins dels imaginaris nacionals existents a la Corona d'Aragó.

Des d'una aproximació quantitativa al vocabulari emprat a la documentació consultada,[635] no sols per part del Consell i dels jurats de València, així com dels mateixos membres de la Unió, sinó també per part de Pere el Cerimoniós, la primera conclusió és l'absència total i absoluta del gentilici «valencià» o «valencians», així com el de «llengua valenciana». Hem vist l'aparició d'aquests mots a la dècada dels anys 30 en un context molt concret, com és el de la convocatòria de Corts Generals al regne de València a l'hora de referir-se als membres dels tres braços estamentals. Ara, però, la seua presència és nul·la. Els membres de la Unió continuen fent servir altres solucions retòriques, sobretot «habitadors del regne», a l'hora de fer front a la necessitat de referir-se al conjunt dels habitants del regne de València. És el que trobem, per exemple, en la carta, signada el 8 de juny del 1347, enviada pels jurats de València al justícia i jurats de les viles i llocs del regne, després de la constitució de la Unió, amonestant-los i exhortant-los a enviar procuradors a la ciutat de València perquè signassen la lliga unionista conformada i s'adherissen, en un termini màxim de 10 dies:

> «[…] fóssets en la sala de la Cort de València, per aver ab nós e ab los altres habitadors del regne, als quals semblantment n'escrivim, col·loqui e tractament sobre leguda unió fahedora, salvant tota hora la feeltat del senyor rey, regalies e drets seus, per mantenir, sostenir, conservar e defendre furs, privilegis, libertats, franquees, inmunitats e bons uses de la dita ciutat, suplican humilment al dit senyor rey que·ls dits furs, privilegis, libertats, franquees, inmunitats e bons uses de la dita ciutat nos deja servar e que·ls desafuraments e greuges que·ns són estats feyts deja a degut estament tornar».[636]

Els primers moviments unionistes provocarien les primeres respostes, encara diplomàtiques, per part del poder monàrquic, com el requeriment presentat davant del

[635] RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*
[636] ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/1, ff. 29r-30r; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 64-65.

Consell de la ciutat de València per part del vicecanceller del rei, Rodrigo Dies, en què exhortava els membres de la Unió a no procedir violentament contra aquells que no donaven suport a les seues demandes, així com presentava el seu compromís de cercar una solució de «dret» amb el mateix rei, ja que era clarament conscient «que·l foch s'encén tan gran que no poria ésser major».[637] La resposta del Consell vindria a reafirmar la seua voluntat d'actuar sempre per «vies lícites e honestes», al mateix temps que trobem una de primeres referències al concepte «la terra», que va ser, durant tot el segle XIV i el segle XV, una de les formes més habituals per part de la retòrica política de les elits de la Corona d'Aragó per a referir-se als diversos imaginaris nacionals, és a dir, per «la terra», en funció del context i de l'autor, pot estar referint-se al conjunt de la terra que conforma la nació del rei, al conjunt de la terra que conforma la nació aragonesa o la nació catalana, o, en aquest cas, la terra que conforma la ciutat i regne de València:

> «[…] dien que creen que·l dit m[i]cer Rodrigo tota vegada procuraria, procurarà e tractarà tot ç[o] que ell puxa a profit e utilitat del senyor rey e a bon estament de la terra».[638]

Un mot, el de terra, que junt amb el de «el bé de la Cosa Pública» o, en el seu defecte, «el bé del General» de la ciutat i del regne de València, caracteritzaria la retòrica política per part de les elits urbanes de la capital valenciana. En estiu del 1347, tenim diversos exemples d'aquestes dues expressions: la primera, del 26 de juliol, en què els jurats de València s'adrecen als jurats de la vila de Xàtiva per a denunciar la seua adhesió a la «Fraternitat» o lliga reialista, així com les seues darreres accions en contra del moviment de la Unió, la qual qualifiquen de «santa, justa, honesta e a gran honor del senyor rey e de la sua corona e a gran profit de tot lo general del regne de València»;[639] la segona, del 10 d'agost del mateix estiu, en la qual Berenguer de Codinachs, conseller del reial, s'adreça als jurats de València instant, en nom de Pere el Cerimoniós, a posar fi a les hostilitats al regne de València entre els membres de la Unió i els membres de la Fraternitat, alhora que anuncia la vinguda del rei a València per a fer justícia. A tal efecte, porta una carta del monarca en què trobem, novament, l'apel·lació al bon estament de la terra: «per tal que aquest escàndell isca de la nostra terra e la terra romanga en pau e en tranquil·litat e bon estament». Un

[637] ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/1, ff. 40v-42r; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 80-81.
[638] *Ibidem*.
[639] ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/2, ff. 24r-27r; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, p. 118.

manament regi que el mateix Berenguer de Codinachs aprofita per a recordar i qualificar «com a just et rahonable, e lo qual és a bon estament de la terra e a bé de la cosa pública».[640]

La deriva contestària del moviment unionista portaria a declara com a «rebels» tots aquells individus que no haguessen manifestat públicament el seu suport a la Unió. És per això que, el 26 de juliol del mateix any, els jurats de València i els membres unionistes, mitjançant crida pública, convocaven host per les places i carrers de la ciutat contra els «rebels» que haguessen refusat jurar la unió:

> «[…] Encara us fan saber los sobredits jurats e conservadors que, com los dits deu dies de la assignació peremptòria feta a aquells qui no an fermada la Unió sien e dejen ésser passats en breu, per ço los dits jurats e conservadors de la dita Unió fan a saber que tothom, a cavall e a peu, sien apparellats ab lurs armes per seguir la senyera de la dita ciutat contra los rebel·les a la dita Unió».[641]

En aquest sentit, és ben interessant la carta que Pere de Xèrica envia als «conservadors» de la Unió, el 16 d'octubre del 1348, just en el moment de la radicalització del moviment unionista i l'ofensiva reial final que posaria punt i final a la revolta. La sempre emblemàtica data del 9 d'octubre per ala ciutat de València fou el dia triat pels membres de la Unió per a fer la crida pública a València en què es proclamava Joan Sala com a «capità de guerra», dotat de poders certament extraordinaris de govern – en principi fins a l'esperada arribada de l'infant Ferran – per «deffendre lo poble» de València, així com l'anunci de l'estat de setge de la ciutat, amb la restricció d'eixida de persones i de naus:

> «[...] [e]n J[o]han S[ala és e]stat atorgat e donat poder per la dita cort e consells que aquell pusca règer, gubernar e deffendre lo poble de la dita ciutat, e aquell manar e desmanar segons bon arbitre seu».[642]

Fruit d'aquesta proclamació, Pere de Xèrica, des de Llíria, reflexionava sobre la pròpia naturalesa política de la Unió. Una reflexió que ens parla, al seu torn, del que fins a eixe

[640] ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/3, fols. 20r-21v; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 125-126.
[641] AMV, A-7, ff. 88r-91r; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp.
[642] ACA, Cancelleria, reg. 1129, ff. 5r-5v; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 261-262; també pot trobar-se l'edició de la crida pública a BOFARULL, Manuel, *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. XXXVIII, Barcelona, 1870, pp. 459-461.

moment i, sobretot, durant la resta de la baixa Edat Mitjana, havia caracteritzat – i caracteritzarà – la política al regne de València: la preeminència de la ciutat de València, del seu Consell General, en l'orientació de les accions preses per la resta de les elits polítiques del país, açò és, per les viles i ciutats del regne:

> «[...] bé sabets vosaltres e és cert et notori per tota la terra que aquest fet de la Unió de València e ço que se ha seguit per occasió de aquella, la dita ciutat solament lo començà, sens les altres villes del regne, les quals depuix hy foren convocats per vós et [...] ha ésser-hi contra lur volentat, per què entenem que, si vosaltres avets en cor de conplir per obra ço que deïts et servir lo senyor rey axí com a rey e senyor natural vostre e d[e]s[i]gats pa[ci]ficar e adur a bon estament lo dit regne, menys de les dites villes [ho] podets bé fer si us volets, a les quals villes som nós bé cert que plaurà de tot ço que vosaltres hy farets que sia bon estament del dit regne».[643]

L'aïllament del moviment unionista a la ciutat de València al llarg de la tardor del 1348, sense suports a la resta del regne, seria el preludi de la derrota final del moviment en favor de Pere el Cerimoniós. Amb l'exèrcit reial reunit al nord del riu Túria, el 9 d'octubre, als voltants del lloc de Mislata, es va produir la batalla final i decisiva, entre les milícies de la Unió i les tropes del rei. La conservació de la missiva feta pel mateix monarca a Galceran de Bellpuig, majordom, i Llop de Gurrea, cambrer major, ja dins de les muralles de la València derrotada, l'11 de desembre del 1348, ens aporta la descripció del combat des de la perspectiva règia. Una descripció no exempta de contingut identitari, per descomptat:

> «Fem-vos saber que dicmenge pus proppassat, nós, continuant nostra exequció contra·ls de València e lurs adherents, ladonchs rebel·les nostres, fom aprés d'un loch que ha nom Miçlata, a mija legua de València prop la ribera del riu de Godalaviar [...] Emperò, tantost que·l nostre victoriós senyal de la nostra senyera fo en vista de la senyera de la Unió malvada e vituperiosa, la dita senyera de la dita Unió a colp anà en terra, e·ls demunt dits tinents la dita barrera se meseren en fuyta, e durà l'encalç que dels damut dits feren los nostres leyals servidors, ab nós ensemps, entrò en la ciutat».[644]

[643] ACA, Cartes Reials, caixa 37, núm. 4823; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 262-263.
[644] ACA, Cartes Reials, caixa 24, núm. 3347; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, p. 269; també pot trobar-se l'edició de la crida pública a BOFARULL, Manuel, *Colección de Documentos Inéditos...*, pp. 439-440.

Amb «la caiguda de la senyera de la dita Unió a terra» es posava fi a un moviment que Mateu Rodrigo no dubta a qualificar de «revolucionari». El programa unionista, més que el restabliment del pactisme polític que havia caracteritzat les relacions polítiques entre les diverses comunitats polítiques de la Corona d'Aragó i el rei, hauria cercat l'establiment d'una forma de govern monàrquic sotmès a uns controls parlamentaris molt més continus i estrets, quasi «republicans», que acabaria fracassant en els seus objectius per la força de les armes. Mateu Rodrigo, en canvi, assenyala una «victòria pòstuma» dels unionistes en la renúncia que Pere el Cerimoniós es va veure obligat a fer de les seues aspiracions autoritàries en els anys següents de la victòria reialista,[645] ja que el monarca hagué de resignar-se a una dependència continua de les Corts dels diversos regnes i terres de la Corona en el context de la Guerra de Castella, com hem vist, per tal d'aconseguir els recursos econòmics necessaris per a fer front a la invasió militar castellana. Una renúncia que distanciaria, definitivament, la Corona d'Aragó del model autoritari més clàssic del regne de Castella o del regne de França, i l'equipararia al model anglès i flamenco-neerlandés,[646] aprofundint, a més a més, en el caràcter compost de la Corona, amb la creació, precisament en el context de la Guerra de Castella, de les Diputacions del General, que tant de protagonisme a nivell polític i a nivell identitari tindrien al llarg del segle XV.

Des del punt de vista de les identitats nacionals a la Corona d'Aragó, la Unió del regne de València marca un pas més en la construcció de la personalitat política diferenciada del regne de València, un pas dins del fenomen historiogràficament definit com «particularisme valencià». L'etapa que s'enceta amb les Corts Generals del regne de 1329-1330, amb la unificació foral, trobaria un primer punt d'inflexió en la història política valenciana que, a

[645] RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, p. 14.

[646] Sobre el model castellà, vegeu: GONZÁLEZ ALONSO, Benjamín, «Poder regio, Cortes y régimen político en la Castilla bajomedieval (1252–1474)», a *Las Cortes de Castilla y León en la Edad Media: actas de la primera etapa del Congreso Científico sobre la Historia de las Cortes de Castilla y León*, vol. II, Valladolid, Cortes de Castilla y León, 1988, pp. 201–254. Sobre les darreres aportacions, vegeu: TRIANO, José M., «Contribuir al bien común: ciudades, monarquía y fiscalidad extraordinaria en la corona de Castilla (1406-1476)», *Journal of Medieval Iberian Studies*, 11-1, 2019, pp. 78-97; JARA FUENTE, José A., «Contribuir (al rey y) a la ciudad: la fiscalidad urbana en Castilla en la Baja Edad Media, un estado de la cuestión» a MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela, RUIZ GÓMEZ, Francisco (Coord.), *La ciudad medieval: nuevas aproximaciones*, Cadis, Universidad de Cadiz, 2020, pp. 129-144; GÁLVEZ, Federico, «La creación de la Tesorería General de la Corona de Castilla (1495-1507)», *Anuario de Estudios Medievales*, 52/2, 2022, pp. 615-648. Sobre el model francès, vegeu: CHÉVALIER, Bernard, «Fiscalité municipale et fiscalité d'état en France du XIVe à la fin du XVIe siècle. Deux systèmes lies et concurrents» a GENET, Jean-Philippe, LE MENÉ, Michel (Coord.), *Genèse de l'état moderne: prélèvement et redistribution: actes du Colloque de Fontevraud 1984*, París, Editions du Centre national de la recherche scientifique, 1987, pp. 137-151. Sobre les darreres aportacions, vegeu: HÉLARY, Xavier, «Guerre et fiscalité dans la France des grands capétiens (1130-1323)» a BAECHLER, Jean, SOUTOU, Georges-Henri (Coord.), *Guerre, économie et fiscalité*, París, Hermann, 2016, pp. 85-94.

la vista de la documentació conservada relativa a la revolta unionista valenciana, reforçaria, sobretot, el marc jurídic i legislatiu del regne, a través de la reivindicació i la defensa dels Furs de València i de les Corts, mentre que a nivell identitari no hem pogut identificar canvis significatius en el discurs polític per part de les elits ciutadanes de València, més enllà de les referències a «la terra» i el bon estament del «General» del regne de València, que ens parlen d'un canvi significatiu en la percepció dels habitants del regne, respecte d'allò vist en la dècada dels anys 30, amb l'aparició de les primeres evidències del gentilici «valencians». Això no obstant, el fenomen de la Unió, especialment la valenciana, representa una primera esquerda – potser fina i poc profunda, però la primera, al cap i a la fi – entre les solidaritats comunes de les elits polítiques que conformaven la nació catalana.

L'alçament de la ciutat de València contra la deriva autoritària de la monarquia va cercar suports i adhesions entre la resta de membres, no sols de la nació catalana, sinó del conjunt de la Corona d'Aragó, com va passar amb els unionistes aragonesos. Serien aquests, el dia 1 de juny del 1347, els que a través d'una missiva anunciaven als jurats de València la constitució de la Unió aragonesa «*avemos feyto et firmada la unidat entre nos perpetualment, iuxta la forma de la unidat antigament feyta regnant lo rey don Pedro*», al mateix temps que els instaven a adherir-s'hi, segons una percepció «errònia» – en paraules de Mateu Rodrigo – que els habitants del regne de València haurien format part de la Unió aragonesa de finals del segle XIII, «*en la qual vos fuestes e la qual por vos o vuestros procuradores fue firmada e por los otros del regno de Valencia a todos tempos, por los de Ribagorça e de Teruel*». Per aquest motiu, els unionistes aragonesos haurien enviat una ambaixada a València per informar de «*la intenció que avemos por el proveyto comunal de la tierra e regnos del senyor rey*».[647] Pocs dies després, però, els jurats de València anunciaven la constitució de la Unió valenciana als unionistes aragonesos, particular, pròpia, no supeditada a l'aragonesa, i la seua disposició a col·laborar amb el moviment aragonès, és a dir, a «germanar-se»,[648] com anunciaven el 20 de juny als infants Jaume, Ferran i Joan, així com a la mateixa Unió aragonesa:

[647] ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/1, ff. 4r-5r; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 56-57.
[648] ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/1, ff. 5v-6r; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 62-63.

> «Sàpia la vostra altea e molt honrada saviea nós e la nostra Unió, en lo dia de la data de la present, haver atorgada fer unió e germandat ab la vostra Unió de Aragó per eguals obligacions e promissions».[649]

Unió i germandat en les reivindicacions unionistes que Pere el Cerimoniós tractaria de trencar en el seu viatge a terres valencianes. Aquest és, precisament, l'avís que els unionistes d'Aragó feren als jurats de València i als unionistes del regne de València, el 9 de juliol de 1347, demanant-los fermesa i constància en la defensa de la Unió, que diuen estar al servei de Déu, del rei i del bon estat dels regnes d'Aragó i de València.

> «[...] mandaderos nuestros a vos enviados, en la qual entre otras cosas se contenía que'l senyor rey viene en regno de Valencia por meter turbación entre vuestra unidat e la nuestra, et sabet que ya havemos enviado procuración sufficient a los ditos mandaderos nuestros por firmar con vos la dita unidat. Porque a la cara fraternitat vuestra rogamos, tanto como podemos, que fagades aquello que buenos homnes deven fazer, segunt la suspeyta que en vosotros havemos, et que siades firmes et constantes, pues la ditas unidades se ordenan a servicio de Dios e del senyor rey e a buen stado de los regnos de Aragón e de Valencia».[650]

D'especial reflexió i interés, des del punt de vista identitari, és la relació i el comportament que les elits polítiques del Principat tingueren respecte del moviment unionista al regne de València. Mentre que amb les elits polítiques aragoneses, les diferències «nacionals» eren evidents per endavant, la revolta de la Unió al regne de València representava, vist en perspectiva, el primer enfrontament obert i directe, des que es va produir la unió dinàstica entre la branca aragonesa i la branca catalana al segle XII, entre la monarquia aragonesa i algun dels membres que composaven l'imaginari nacional – clàssic, ciceronià – de la nació catalana. Mateu Rodrigo, al seu estudi introductori sobre les fonts documentals de la Unió, qualifica el comportament per part de les elits principatines «d'abstencionisme positiu». Açò és, un posicionament basat en la no implicació en la revolta política que proposaven les elits urbanes de la ciutat de València, però sense renunciar a donar el suport necessari al rei si fos necessari.[651] Tot apunta a que els estaments del

[649] ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/1, ff. 16v-17r, per a la carta adreçada als infants Jaume, Ferran i Joan; ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/1, ff. 17v-18r, per a la carta adreçada als unionistes aragonesos; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 73-74.
[650] AMV, A-7, ff. 72r-72v; ACA, Cancelleria, Processos, llig. 130/2, ff. 11r-11v; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 84-85.
[651] *Ibidem*, p. 13.

Principat tractaren de no intervenir activament en afers del regne de València i del regne d'Aragó, atès que els consideraven problemàtiques internes, és a dir, que no els interpel·lava de cap manera. Això no obstant, la gravetat de les circumstàncies els hauria obligat a no desentendre's per complet i adoptar el paper de mediadors entre els unionistes i el rei. És per això que trobem la conformació d'una ambaixada, conformada per representants del principat de Catalunya, però també del recentment reincorporat regne de Mallorca, que faria acte de presència en la ciutat de València entre febrer i març del 1348, amb l'objectiu d'aproximar les postures entre la Unió de València i Pere el Cerimoniós.

Cal apuntar, des del punt de vista identitari, que per part del bisbe de Tortosa – l'agustí fra Bernat Oliver, natural del regne de València – , l'abat de Ripoll i la resta de mediadors, la qüestió de la Unió mai és tractada com un afer que afecte el conjunt dels habitants del regne de València, sinó com una crisi política protagonitzada per la ciutat de València i, en tot cas, les universitats adherides a ella. És el que trobem en la proposta de mediació i pau presentada en febrer «sobre los affers qui són entre lo senyor rey, de una part, e la ciutat de València e los aherents a aquella». Primerament, demanant que el rei no actue «contra negun singular de la ciutat de València ne aherens a aquella, per rahó de la Unió»; segonament, demanant la conformació d'un consell que acompanye el rei a l'hora de tractar les demandes presentades per la Unió de València, que foren «no sospitoses a la ciutat de València, la qual cosa se fes fahent cort ho parlament en lo regne de València».[652] Ben és cert, però, que en la resposta dels jurats de València i dels conservadors de la Unió de València del 19 de febrer del 1348, l'ambaixada mediadora no és considerada com a representació del Principat i del regne de Mallorca, sinó com a missatgers i prohoms de la ciutat de Barcelona que acompanyen al bisbe de Tortosa i l'abat de Ripoll: «Als honrats pare en Christ en Bernat, bisbe de Tortosa, abbat de Rippoll e missatgers e prohòmens de la ciutat de *Barchinona*».[653] Com és sabut, l'avinença cercada per la comitiva encapçalada pel bisbe de Tortosa no va donar el resultat pretès i el conflicte entre Pere el Cerimoniós i els unionistes no va fer sinó enquistar-se encara més.

[652] ACA, Cancelleria, Processos, llig. 132/1, ff. 19r-19v; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 209-210.
[653] ACA, Cancelleria, Processos, llig. 132/1, ff. 15r-15v; RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, pp. 210-211.

4.3.2. El camí cap a la singularització dels habitants del regne de València

A diferència del que veurem al segle XV, amb les seues diverses crisis polítiques i el component identitari que hi va jugar en totes elles, la documentació consultada sembla assenyalar que a mitjans del segle XIV, la polititització i institucionalització de les identitats regnícoles, com la valenciana, encara no hauria arribat a un grau de maduració suficient com per a donar mostres d'una evolució important i destacada respecte de la naturalesa de les identitats nacionals existents a la Corona d'Aragó durant la primera meitat del Tres-cents. La crisi foral oberta des de finals del segle XIII entre la noblesa aragonesa i el braç reial del regne de València per la territorialització completa dels Furs de València, així com la revolta de la Unió, ho entenem com un pas imprescindible cap a la definitiva configuració legal i institucional del regne de València. És el pas final de l'evolució entre una terra de frontera i colonització – com ho havia estat el regne de València des de la conquesta militar en la dècada dels anys 30 i 40 del segle XIII – a la consolidació definitiva com un regne més, com el d'Aragó o el Principat, dins de la Corona d'Aragó que, encara que obert a constants arribades d'immigrants, institucionalment i legalment s'acabava de completar. Ara, a finals de la primera meitat del segle XIV, les seues elits polítiques, fonamentalment les de la seua capital, tenen la capacitat d'oposar-se a les actuacions arbitràries del seu monarca, en defensa del marc jurídic i legal del regne que, des de les Corts del 1329-1330, manifesten obertament representar.

Aquesta és la idea que es desprèn de la consulta del primer Manual de Consells o llibre d'actes de la ciutat de València, conservat a l'Arxiu Municipal de València, que comprén un ampli arc cronològic, 1306-1326. És a dir, ens parla gairebé de les decisions i acords preses per les principals magistratures municipals, de les notícies més destacades, del primer quart de segle a la ciutat de València.[654] La seua anàlisi des de la perspectiva identitària, parant atenció a l'aparició i ús de gentilicis, a l'apel·lació a conceptes del tipus «nació», «terra» o «pàtria», ens dona pistes dels imaginaris nacionals presents entre les elits polítiques de la ciutat de València. L'interès d'aquest estudi, així doncs, és el de rastrejar

[654] Els Manuals de Consell o llibres d'actes i acords, localitzats a l'Arxiu Municipal de València amb la signatura «A», representen un dels principals registres documentals amb què comptem per a l'estudi de la ciutat de València durant tota la seua època foral, ja que els atzars de la història ens han permès que ens arriben fins al present els volums que van de l'any 1306 fins al 1707, any en què totes les institucions forals del regne de València van ser abolides per decret reial per part de Felip V de Borbó. El primer volum conservat, «A-1», compta amb una edició crítica *El primer Manual de Consells de la ciutat de València (1306-1326)* a cura d'ANYÓ GARCIA, Vicent, València, Ajuntament de València, 2001.

els indicis que ens parlen del sorgiment de la primera identitat col·lectiva valenciana, que, com hem assenyalat, Rubio Vela vincula a l'acció del patriciat de la ciutat de València.

En síntesi, els imaginaris hegemònics a la València del primer quart del segle XIV, que es desprenen de l'anàlisi del primer volum de la sèrie de Manuals de Consell de València, són, d'una banda, l'imaginari religiós cristià i, d'altra banda, l'imaginari col·lectiu com a súbdits del rei d'Aragó. La referència més antiga correspon a una crida pública, realitzada a València el 24 de febrer del 1310, anunciant tota una sèrie de mesures fiscals sobre aquells individus tornats de la croada en Almeria portada a terme pel rei Jaume II en el 1309.[655] La crida pública, feta pels carrers i places de la ciutat, recordava que aquells que havien anat a la guerra, ho havien fet «en lo servii del dit senyor rey».[656] En la mateixa línia és el que trobem en la lletra missiva enviada pels jurats de València al senyor de Xèrica, el 21 de gener del 1315, tot convocant-lo a presentar-se davant del Consell General de la ciutat per a tractar qüestions relatives a l'estat general del regne a causa dels darrers atacs marítims soferts darrerament per part dels «sarrahins» sobre «sotmeses del senyor rey».[657]

L'alteritat religiosa respecte dels musulmans és molt present al llarg de tota aquesta cronologia, fins a tal punt que constitueix un dels fonaments bàsics en les manifestacions identitàries de caire religiós, com l'extraordinària lletra missiva adreçada al Papa, a Climent V, el 18 de juliol del 1311, a causa de la notícia que els hauria arribat de la voluntat, per part del Sant Pare, de celebrar un concili amb l'objectiu de convocar una nova croada a Terra Santa. L'objectiu de la carta, això no obstant, es el de traslladar al Papa la preocupació dels dirigents de València davant la hipotètica convocatòria de croada, ja que:

> «[...] hiran moltes gents de la senyoria e de les terres del senyor nostre, molt alt rey d'Aragó, e del molt alt rey de Castella, e de les parts d'Espanya, així cavallers com ciutadans e hòmens de viles e molts hòmens de mar, e altres hòmens d'armes, per rahó de guaanyar les indulgències de vos, Pare Sant, e molts per guaanyar lo sou; enaxí que creem per ferm que moltes gents de la Espanya hiran en lo dit viatge, e per aquesta rahó l'Espanya tota pendrà gran mirvament en los hòmens d'armes [...] considerans que per la gran infinitat o moltitut de sarrahins que són en diverses parts d'Espanya e

[655] BAYDAL, Vicent, «'Tan grans messions'. La financiación de la cruzada de Jaime II de Aragón contra Almería en 1309», *Medievalismo: boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 19, 2009, pp. 57-154.
[656] AMV, A-1, ff. 31r-31v.
[657] *Ibidem*, f. 100v.

especialment en lo regne de Granada, en ciutat, en viles e en molts castells que tenen a gran desplaer de Déu e a gran desonor de cristianisme, e per lo mirvament dels hòmens d'armes qui hiran de la Espanya en lo dit viatge de la Terra Santa se porie seguir molt gran dan e perill a les parts d'Espanya [...] suplicam a la vostra santa paternitat que a honor del nostre Senyor Jesucrist e a exalçament de la fe cristiana, e per guardar que les terres que ja són aplicades a laor del nom de Jesucrist en Espanya no·s perden a crestians, devyets e·us plàcie provehir e purgar les pars de Granada e les altres que tenen sarrahins, en tal manera que les gents d'Espanya pus volenterosament reeben la creu e vagen en la Terra Santa, e ab cor pus segur, e aquells qui romandran romanguen pus segurs en Espanya».[658]

En aquest extens fragment podem observar tres nivells diferents dins de l'imaginari col·lectiu exposat pels jurats de València: gents de la senyoria del rei d'Aragó, cristians d'Espanya – com a referència geogràfica –[659] i la mateixa cristiandat llatina en el seu conjunt. El regne de Granada, junt amb la resta de la població musulmana present a la península Ibèrica – especialment al regne de València – representen eixa gran amenaça per a les diverses comunitats nacionals cristianes, és a dir, per a les gents del rei d'Aragó, les gents del rei de Castella i la resta de gents cristianes a Espanya – entenem les del regne de Navarra i les del regne de Portugal – que impediria l'eixida de gents d'armes cap a Terra Santa, per la indefensió en què deixarien les terres cristianes, com el regne de València. Per això, abans d'encetar la campanya vers Orient, els jurats de València demanen al Papa:

«[...] conquerir l'Espanya e purgar dels henemichs de la fe catòlicha; e que la Espanya se porà aplicar al servii del nom del nostre Senyor Jesucrist, del qual vós, pare sant, sots vicari e tenits loch en terres. En altra manera, Pare Sant, si vos no donàvets consell e ajuda que·ls sarrahins del regne de Granada fosen gitats e la terra conquesta a crestians, no serie segura cosa a les gents dels regne de València e de Múrcia seguir-vos o anar en lo viatge del pasatge d'Oltramar, car perill serie gran de perdre los dits regnes a crestianisme e de ésser cobrats per los infels sarrahins».[660]

La gran presència de musulmans dins de la societat cristiana del regne de València ens porta altres exemples en aquesta mateixa perspectiva. Una nova crida pública, ara uns pocs anys després, en la primavera del 1315, justificaria la creació d'una nova imposició sobre el forment per la necessitat d'haver de finançar, per part dels jurats i del Consell General de la ciutat de València, així com per altres viles del regne de València, un estol armat «contra

[658] *Ibidem*, ff. 69r-70r.
[659] MARAVALL, José Antonio, *El concepto de España…*
[660] AMV, A-1, ff. 69r-70r.

los enemichs de la fe cathòlica e per deffensió del dit regne».[661] La idea d'enemics de la fe catòlica torna a aparèixer anys després, en les ordinacions aprovades pel Consell en febrer del 1325, sobre l'alliberament de captius cristians en mans de musulmans del regne de Granada, en què novament es fa referència a la perillosa ubicació geogràfica del regne de València, ja que la seua proximitat al món nassarita, així com de les costes barbaresques, exposava els habitants – cristians – del regne de València:

> «Com la ciutat e regne de València sien situats asats prop del regne de Granada, lo qual és poblat dels infels següens la secta del abominable Mahomet, enemichs de la fe catòlica, sien encara la ciutat e regne contigues e circunstans a la mar, per la qual cosa hi ha moltes persones abtes e covinents al navegar de la mar, e en lo dit regne se facen alcuns fruyts qui de necessitat per profit de la terra se convé a trer del dit regne per portar a diverses parts del món, e d'un temps a ençà los malvats enemichs següents la dita secta qui són poblats en la terra de Barberia agen armat, e de present armen galees e altres vexells, més que no solien, axí que per les dites coses molts crestians són per aquells cativats e en poder d'aquells en captivetat detinguts».[662]

Com era previsible, entre 1306 i 1326 no hem identificat cap forma de gentilici particular per a referir-se al conjunt dels habitants cristians del regne de València. Trobem, no obstant això, les formes habituals que trobem en altres documents de la primera meitat del segle XIV: «a deffensió e a utilitat dels habitants del regne»,[663] «per bon estament e utilitat dels habitants de la dita ciutat e del regne de València».[664] Una vinculació regnícola que, al seu torn, la convertia en una vinculació dinàstica, com ja s'ha assenyalat. Això pot observar-se en les diverses convocatòries a host per part de les autoritats municipals, en què la fidelitat a la ciutat de València es traduïa en una fidelitat a la monarquia aragonesa, a la Corona d'Aragó. És el que recorden els jurats de València als habitants del lloc d'Albuixech, a l'Horta Nord, en el moment en què la ciutat de València el va comprar i especificava les obligacions que, a partir de llavors, anaven a aplicar-se sobre els seus veïns, d'entre les quals destaquem:

> «[...] que si dins los dits X ayns per alcun cars s'esdevenia la Senyera o host de la dita ciutat exir o anar en alcunes parts, que vós e tots los habitadors del dit loch d'Arbuxech, presents e que dins lo

[661] *Ibidem*, ff. 105v-106r.
[662] *Ibidem*, f. 200r.
[663] *Ibidem*, f. 107v-108r.
[664] *Ibidem*, f. 121v-122r.

dit temps seran e enaprés, degen e sien tenguts de seguir la Senyera del senyor rey e de la dita ciutat».[665]

El mateix trobem un any després, en setembre del 1321, amb la convocatòria d'host de la ciutat de València contra el senyor de Vilamarxant: «Que tothom a cavall e a peu sia aparellat ab ses armes de seguir la senya del senyor rey e de la ciutat».[666] La vinculació amb la monarquia és, sense cap mena de dubte, l'expressió col·lectiva més reiterada en la documentació municipal de València durant les primeres dècades del segle XIV. La forma més explícita és la que trobem en la correspondència dels jurats de València de l'estiu de l'any 1325, quan, davant la carestia que estava patint la ciutat i tot el conjunt del regne de València, el govern municipal hagué de cercar possibilitats d'importacions de forment, concretament, «de les parts d'Aragó e de Tortosa», ja que, segons les informacions que haurien rebut els jurats per part de «persones estranyes d'altres regnes e nacions, fora la senyoria del senyor rey» haurien estat tractant de traure blat de les parts de Tortosa en detriment dels interessos dels vassalls del rei d'Aragó. És interessant com, ja en la dècada dels anys 20, els jurats de València comencen a identificar nacionalment el vincle feudovassallàtic que qualsevol vassall de la Corona d'Aragó tenia amb el rei, un exemple més de l'avanç de la idea de nació dinàstica durant la primera meitat del segle XIV. De fet, els jurats demanen en la missiva als missatgers de la ciutat que tracten de fer veure al monarca com de perjudicial resultaria per als seus vassalls el tracte de favor cap als estrangers, és a dir, cap a aquells que no formaven part de la «comunitat nacional» que conformaven els vassalls de la Corona d'Aragó, ja que, de ser així, «no·s seguiria aquella fama e honor que s'és enseguida e·s deu enseguir a la molt alta Corona d'Aragó».[667]

La dècada dels anys 30, analitzada a partir de la correspondència dels jurats de València tampoc ens ha aportat grans novetats respecte d'allò vist en els primers 25 anys. Novament, l'anàlisi del primer volum de les lletres missives,[668] l'altre gran registre documental de l'Arxiu Municipal de València a l'hora d'estudiar la comunicació política del govern municipal de València i, concretament, el denominat «patriotisme» i altres manifestacions

[665] *Ibidem*, ff. 146v-148r.
[666] *Ibidem*, ff. 168v-169r.
[667] *Ibidem*, ff. 239r-240r.
[668] L'estudi de referència sobre el registre documental «Lletres Missives» és l'obra RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari de la València Medieval*, València-Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pp. 23-63.

relacionades amb els sentiments nacionals en la València baixmedieval, ens presenta una continuïtat en el discurs i en vocabulari amb contingut identitari per part del govern municipal que es tradueix en una realitat, en relació amb l'evolució de la primera identitat col·lectiva valenciana regnícola, certament molt semblant a les dècades anteriors. De les 75 referències que hem pogut identificar amb contingut identitari, només 17 podem assenyalar-les com a expressions que apel·len a l'imaginari col·lectiu estricte del regne de València. Ara bé, cap d'elles compta amb alguna forma de gentilici, ni cap apel·lació a conceptes com el de «nació», «pàtria» o, fins i tot, de «terra».

Sí que trobem reiterades apel·lacions a la defensa dels Furs, com trobem en la lletra rebuda pels jurats de València per part dels jurats de la vila de Xàtiva, d'agost del 1334, en què sol·liciten l'elecció d'un síndic que represente els interessos del regne davant del rei i que garantisca la «deffensió dels Furs de València».[669] L'aparició de l'expressió «General del regne de València» anys enrere es confirma en aquesta cronologia, com pot veure's en la carta enviada per Bernat de Sarrià, almirall i conseller d'Alfons el Benigne, als jurats de València en resposta a la seua demanda perquè el rei s'involucràs en el conflicte obert entre la ciutat de València i la senyoria del noble Gonzalbo Díez d'Arenós, per motiu de la resistència del noble a sotmetre's, ell i els seus vassalls de Vilafermosa, a l'Alt Millars, a la llei general dels Furs de València:

> «[…] maravellam-nos molt que en Gonzalbo Díez d'Arenós se meta en tal qüestió ab lo senyor rey ne ab lo General del regne, car, cert és que·ls hòmens de Vilafermosa e ell són subjugats e deuen ésser a Fur de València».[670]

Un exemple, sense cap mena de dubte, del ressò que el conflicte foral, tot i la territorialització oficial dels Furs de València en les Corts del 1329-1330, va tenir al llarg del segle XIV, amb nobles aragonesos que es resistiren a la seua aplicació i reconeixement. Una resistència, una «persistència del debat foral» en paraules de Rubio Vela, que anava en contra, lògicament, dels Furs de València i, per extensió, del bon estament del regne de València.[671] Serien, precisament, els jurats de València, un dels principals – si no el

[669] AMV, g^3-1, ff. 11v-12r.
[670] *Ibidem*, ff. 13v.
[671] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…*, pp. 170-174.

principal – denunciant d'aquesta violació de la llei, tot erigint-se la capital del regne i les seues elits polítiques en la garantia de preservació de la unitat legal regnícola.

Altrament, ben interessant és el contingut de la missiva, de principis del 1335, adreçada pels jurats de València a Ismael Doblites, jueu de Tolosa, al regne de Navarra, tot sol·licitant un préstec perquè la ciutat pogués fer front a les grans despeses comeses en els darrers anys per motiu de la greu crisi d'abastiment de forment patida, ja que, com a regidors de la cosa pública, havien de:

> «[...] sustentar vida a les gents populars, no solament als habitants en la dita ciutat, hoc encara als habitants en lo regne de València, e a moltes gents qui de diverses regnes e nacions, constrets per pobrea e fam».[672]

A banda de l'ús habitual i propi en aquests moments històrics de l'expressió «habitants en lo regne de València» en lloc del gentilici «valencians», és significativa l'expressió «regnes e nacions». Recordem que fins aquests moments, el mot «nació» i els seus derivats, havia estat sinònim de «llengua», seguint la semàntica que, des d'època clàssica, havia tingut la idea de «*natio*». Hem vist exemples, de finals del segle XIII i principis del segle XIV, en què es feia l'equivalència «nacions i llengües» o «nacions o llengües». Ara, però, els jurats de València utilitzen «regnes e nacions». Potser es tracta d'un dels primers indicis de la grans transformació semàntica que la historiografia ha assenyalat en el significat del terme «nació» al segle XV, però que hauria tingut els seus precedents en la segona meitat del segle XIV.[673] Ací, tanmateix, tot i tractar-se d'una única referència, representa clarament el precedent del canvi paradigmàtic que, els mateixos jurats de València, junt amb la resta de l'elit política valenciana i la resta de l'occident baixmedieval, protagonitzaran a través de l'assimilació del «*regnum*» amb la «*natio*» en la darrera centúria dels temps medievals.

Tots aquests canvis, però, podien començar a intuir-se en l'especificitat del vocabulari i de la ideologia que anava construint-se des de les escrivanies de la Casa de la Ciutat de València. Això no obstant, des de l'exterior, les diferències es difuminaven i desapareixien.

---

[672] *Ibidem*, ff. 27v-28r.

[673] Sobre aquesta transformación semàntica, vegeu l'epígraf «El regne com a nació: una tendència» a RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…*, pp. 91-97.

És el que es desprèn de l'afer que la ciutat de València va tenir a finals de la primavera i principis de l'estiu de l'any 1336 amb el comte de Flandes, Lluis I (1322-1346). La consulta del volum de Lletres Missives g^3-1 permet conèixer dues lletres escrites pel comte de Flandes a la ciutat de València en les quals exigeix, de forma immediata, la restitució i compensació pels bens i mercaderies – una quantitat d'alum – dels mercaders de Bruges al servei de la companyia Bardi, de la república de Florència, que haurien estat usurpades per galeres de València o, del contrari, portaria endavant represàlies contra els seus veïns.[674] Una denúncia, a ulls dels jurats de València, del tot injusta, com així manifestaren en la carta enviada al rei, en què expliquen el succés i les raons de la injustícia, així com la intervenció diplomàtica del monarca en favor dels interessos de la ciutat de València.[675] Segons l'anàlisi de la correspondència, la ciutat de Bruges hauria comprat una quantitat d'alum a través de la companyia florentina dels Bardi, que degué ser carregada a l'illa de Sicília en una coca de Sancho Pérez «d'Hispània» – és a dir, castellà – per a ser traslladada a les costes de Flandes. Fou en aquest trajecte que la coca, ja carregada, fou intervinguda i presa per l'estol català capitanejat per Ramon de Peralta, almirall del rei d'Aragó, per a posteriorment ser redirigida a la ciutat de Barcelona, on, segons els jurats de València, hauria estat descarregada la mercaderia. Els jurats recorden a Pere el Cerimoniós que, efectivament, unes galeres de l'estol van ser armades a València, per ordre de son pare, el difunt Alfons el Benigne l'any anterior, per a unir-se a les armades per Barcelona i Tarragona, però, això no obstant, recorden que la ciutat no va participar en l'estol ni tampoc va rebre cap quantitat de les mercaderies descarregades en Barcelona. Més enllà de la resolució final de la crisi diplomàtica oberta amb el comte de Flandes, que per al nostra objecte d'estudi és secundari, sí que ens interessa des del punt de vista identitari l'aparent confusió en què el comte de Flandes i els mercaders de Bruges que van patir l'atac per part de l'estol capitanejat per un almirall del rei d'Aragó van caure, no diferenciant entre els individus de Barcelona o de Tarragona que segurament formaren part de l'expedició i els veïns de la ciutat de València. Per a un flamenc, no hi hauria diferències, en aquest punt del segle XIV, entre un habitant de la ciutat de València i un habitant de la ciutat de Barcelona. Tots eren «catalans», al capdavall. Confusió que hauria portat els oficials del comte de Flandes a amenaçar amb prendre represàlies contra tots els catalans, súbdits del rei d'Aragó. En canvi, aquestes «confusions», des de la perspectiva interna de la Corona d'Aragó, tenien

[674] AMV, g^3-1, f. 73v.
[675] *Ibidem*, ff. 74v-75r.

conseqüències, ja que jurídicament i legalment hi havia diferències entre un català de Barcelona i un català de València, atès que comptaven amb drets i obligacions diferents.

Certament, aquesta qüestió legal o jurídica fou un dels motors que impulsaren la necessitat de diferenciar els habitants del regne de València de la resta de membres de la nació catalana. La necessitat «particularista» fou major a mesura que avancem en el temps. De la segona meitat del segle XIV, precisament, tenim un dels exemples més evidents en aquesta direcció. Es tracta d'una missiva escrita pels jurats de València, datada el 8 de desembre de 1379, dirigida al síndic de la ciutat, Francesc Urgellès, en la cort del rei, a Barcelona. L'objectiu de la missiva és informar al síndic d'un contrafur que s'hauria comés contra la dona de Berenguer de Vilaragut, ja que el rei l'hauria citada per a respondre davant una demanada presentada contra ella per part del procurador fiscal per raó de la venda del lloc de Borriol, a la Plana Alta. Més enllà dels motius concrets de la demanda, que per als mateixos jurats és secundària, allò que hauria indignat els dirigents de València és el fet de citar a la demandada, que era natural del regne de València, a pledejar fora del regne. Fet que representava, com apunten en la missiva, un contrafur clar:

> «Nosaltres no havem cura dels mèrits del fet principal, ans a la bona hora haia cascuna part son dret, mas entrenyoram-nos del desafurament e preiudici, fort notable, per quant la dita dona és citada a pledeiar fora·l regne, car sabets que açò és contra lo fur *De juridicció de tots jutges e de for covinent*, lo capítol IXè, qui comença: «Los habitadors del regne e de la ciutat no són tenguts, etc».[676]

Allò interessant ve a continuació, ja que els jurats de València assenyalen els «instigadors» d'aquesta pràctica que anava en contra del marc jurídic regnícola:

> «E creem que açò proceesca de opinió que alcuns de Barchinona a vegades han somiada temptan fer de Barchinona comuna pàtria».[677]

En efecte, el govern de la ciutat de València denuncia la teòrica voluntat que des de Barcelona – entenent-s'hi que el consell reial tindria una especial influència per membres destacats de la política de la ciutat de Barcelona – s'hauria tingut la tendència d'erigir-se en «comuna pàtria». ¿Quina comuna pàtria? S'entén aquella que, a ulls dels dirigents de la

[676] AMV, g^3-4, f. 129r. També a RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari...*, pp. 74-75.
[677] *Ibidem*.

capital del regne de València, els dirigents barcelonins haurien tractat de promoure entre tots els «catalans» de la Corona d'Aragó – del Principat, del regne de Mallorca i del regne de València – al voltant dels interessos particulars de la capital del principat de Catalunya. Aquesta referència documental ve donada, precisament, només uns pocs anys abans de la publicació, l'any 1383, de l'obra que acabaria per dotar a la classe política de la ciutat de València del marc teòric i ideològic necessari per a justificar les seues aspiracions com a classe social dirigent: *El Regiment de la Cosa Pública*, del gironí Francesc Eiximenis. Recordem la seua declaració més destacada en favor del reconeixement del «poble valencià»:

> «Per totes aquestes coses e rahons, ha volgut nostre senyor Déu que poble valencià sia poble special e elet entre los altres de tota Spanya. Car com sia vengut e exit per la major partida de Catalunya e li sia al costat. Emperò, no·s nomena poble català, ans per special privilegi ha propri nom: és nomena poble valencià. E per aquestes mateixes rahons és digna cosa que la ciutat, qui és cap de tot aquest regne, haja nom 'València', que aytant vol dir com 'ciutat de valor' e ciutat que per excel·lència val e à valgut e valdrà ab la ajuda de nostre senyor Deus fins a la fi del món».[678]

En aquest cèlebre fragment, podem observar el pas d'una concepció tomista dels habitants de la ciutat de València i, per extensió, dels habitants del regne de València, marcats ètnicament i lingüísticament – fins llavors, això vol dir «nacionalment» – com a una comunitat catalana més, a una concepció jurídicament pròpia definida pel gaudiment d'un «especial» privilegi, açò és, el fet de ser un regne independent, el nom i la importància del qual vindrà donat per la seua capital, amb lleis i institucions pròpies que constitueixen la «*Res publica*»: el poble valencià. Com va assenyalar Rubio Vela, la tendència d'assimilar el concepte «pàtria» o «nació» a la idea de «*regnum*», és a dir, de la «Cosa Pública» o «General» del regne de València, va portar els dirigents de la ciutat de València a reivindicar la seua singularitat dins de la Corona d'Aragó a través de la defensa de les institucions i de la legalitat pròpia que, no debades, des del regnat de Jaume I els habitants del regne de València havien tingut.

[678] FRANCESC EXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*… f. 10v. [Pot consultar-se online a través del següent enllaç de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: https://www.lluisvives.com/obra/regiment-de-la-cosa-publica--2/].

És el que trobem, novament, en una lletra enviada el dia de Sant Josep del 1375 per part dels jurats de València a «tots e sengles capitans e patrons de gales, de naus e d'altres qualsevol vexells e encara tots e sengles officials o loch de senyoria tinents dins los regnes e terres del molt alt senyor rey d'Aragó», perquè no ataquen la nau de López Núñez de Aguirre, patró de nau de Bilbao, en el seu retorn després de descarregar forment en València, seguint els privilegis atorgats a la ciutat per part del rei. Un privilegi que, segons la missiva:

> «[…] ha guiats e assegurats tots e sengles mercaders, patrons, mariners e altres persones de qualsevol nació, ley o condició sien portats o faents portar per mar o per terra blats o altres victualles a la dessús dita ciutat de València o regne d'aquella».[679]

Un altre exemple en què pot veure's la progressiva assimilació del concepte «nació» al de «llei», allunyant-se, així doncs, del significat clàssic de naturalesa etnolingüística. Una assimilació semàntica que, efectivament, els promotors de la identitat col·lectiva valenciana cada cop emprarien amb més freqüència en el seu objectiu final de singularització dins de la Corona i de la nació catalana. Aquesta diferenciació es feia cada vegada més necessària en episodis com el que hem vist de la dona de Berenguer de Vilaragut, de 1379, així com el vist prèviament amb l'afer relacionat amb el comte de Flandes i la companyia florentina dels Bardi. Una diferenciació que, sobretot, es feia primordial de cara a la gran urbs competidora, en termes econòmics i polítics, de la ciutat de València, és a dir, del regne de València: Barcelona. Ferran Garcia-Oliver, reflexionant sobre el sentit històric de l'aparició d'una reivindicació identitària particular per part de la societat política valenciana, ja va assenyalar el paper tan destacat que l'alteritat respecte de Barcelona, especialment en termes mercantils, va jugar en la construcció identitària per part de l'elit política de la ciutat de València: «El reprotxe, que no era puntual sinó repetit massa vegades, mostrava la manca d'una unitat d'acció. En matèria econòmica, les ciutats eren més importants que els regnes, i els regnes més importants que la Corona».[680]

A finals de l'any 1374 i principis del 1375, encara en el marc de la Guerra de Castella, ja que el conflicte bèl·lic no es donaria per finalitzat oficialment fins a la signatura del Tractat d'Almazán, en abril del 1375, trobem diversos exemples dins d'aquesta tendència

[679] AMV, g^3-3, ff. 161v-162r.
[680] GARCIA-OLIVER, Ferran, «Identitats en conflicte…», pp. 283-284.

singularitzant per part de la ciutat de València. El 20 de desembre de 1374, els jurats de València s'adreçaven directament a Pere el Cerimoniós per a denunciar la indefensió del regne de València davant l'amenaça dels enemics com a conseqüència del buidatge de «caps» militars, ja que tots estaven servint la monarquia. Per caps, els dirigents de la capital valenciana denunciaven la manca del governador:

> «[...] estam mal arreats d'alcunes coses e, specialment, de caps, com no hajam Governador ne capità e tots e los demés barons e hòmens de cap d'aquest regne sien en servey de vos, senyor. [...] E senyor, si dir és legut a nos, no és sens gran maravella que com en temps de la major pau del món no deguéssem estar sens Governador, ara e de gran temps a ençà ab tantes guerres e adversitats siam estats e siam sens Governador, par senyor que sia vostra volentat de haver-nos e aquest regne en oblit. Plàcia a nostre senyor Déu que axí no sia. On supplicam molt humilment a la vostra reyal senyoria que deny e li plàcia per mercè girar la cara e los ulls per providència ver nos e aquest regne».[681]

«Par senyor que sia vostra volentat de haver-nos e aquest regne en oblit», «li plàcia per mercè girar la cara e los ulls per providència ver nos e aquest regne», sintetitza un dels principals motors de les reivindicacions polítiques de la ciutat de València des de finals del segle XIV i principis del segle XV, que, al seu torn, deixarien en la documentació algunes de les petjades del procés de formació de la identitat col·lectiva valenciana. Les peticions a la corona exigint el respecte per la legalitat del regne o una major implicació en els afers que afectaven la realitat política valenciana – com podia ser la defensa del regne davant una potencial ofensiva per part de tropes enemigues – , conformen el gruix de les referències identitàries que hem pogut identificar a la correspondència entre el 1374-1375. Peticions com les que tenim a continuació:

> «La prima, de soccors, no tant solament de les companyes d'aquest regne qui ab vos senyor són, mas d'altres axí com lo fet requira. La segona, de capità, ço és, I dels infants fills de vos, senyors, e altres de la Casa Reyal axí com pertany a la vostra valor e la condició d'aquest regne. E la terça, que en tot cas, senyor, nos trametats ací nostre Governador. E les dites coses, senyor, jàssia toquen molt la vostra Reyal Corona haurem a special gràcia e mercè de la vostra magnificència, la qual nostre senyor Déu per sa mercè conserve en prosperitat longament e li do victòria de tots sos enemichs, amén».[682]

[681] AMV, g^3-3, ff. 105r-105v.
[682] *Ibidem.*

Si la defensa de la legalitat pròpia, dels Furs de València, així com la implicació de la monarquia en els assumptes que tocaven el regne de València, van ser dos puntes de llança que contribuïren a generar una major consciència diferenciadora entre la classe política valenciana, l'indigenisme en favor de «naturals» del regne de València, és a dir, en favor d'individus nascuts en terres valencianes, ni al Principat ni al regne d'Aragó ni a cap altre indret de la Corona d'Aragó, fou un altre dels àmbits en què pot veure's la construcció d'una consciència valenciana singular. Lògicament, el fenomen de l'indigenisme al regne de València no prendria força fins a la segona meitat del segle XIV, ja que, dècades abans, el gruix poblacional del regne encara estava dominat per poblacions recentment migrades, principalment del principat de Catalunya. Ara bé, un cop la societat valenciana va estar dominada per segones i terceres generacions, ja nascudes ja en territori valencià, el fenomen indigenista es presentava com una justificació temptadora irrenunciable dins del joc oligàrquic per part de les principals famílies que dominaven la política de la ciutat de València i, per extensió, del regne de València. La presència de naturals del regne de València dins de les principals institucions de la Corona va ser una de les grans aspiracions del patriciat valencià. Si bé al segle XV és on trobem amb major intensitat aquesta mena de reivindicacions, en la segona meitat del segle XIV comencem a identificar casos. En ocasions certament interessants, que ens parlen de la certa «irracionalitat» del fenomen indigenista i de la seua plasmació pràctica en l'àmbit de la diplomàcia, com ho va ser l'elecció del successor a mestre racional de la Corona d'Aragó de Berenguer de Codinachs.[683]

Comptem amb tres lletres missives dels jurats de València en què es tracta la qüestió, totes tres signades el dia 18 de maig del 1375. La primera va ser adreçada al mateix monarca, Pere el Cerimoniós, en què s'anuncia la defunció de Berenguer de Codinachs i, tot seguit, ja fan conèixer la voluntat del govern municipal de València: «com nosaltres, ab gran desig, hajam affecció que al seu offici succeís alcú d'aquest regne». La demanda, però, no finalitza ací, sinó que es concreta encara més:

[683] Senyor d'Albalat dels Sorells (l'Horta Nord), després de la seua compra a Jaume March, en 1352, natural del principat de Catalunya, ciutadà de València, a banda de mestre racional, ocupà el càrrec de conseller de Pere el Cerimoniós. Vegeu, RODRIGO LIZONDO, Mateu, «Els senyors medievals d'Albalat dels Sorells i la construcció del castell. Nota cronològica», *Saitabi*, 59, 2009, p. 56.

«Per tal, molt gran senyor, ab aquella major humilitat e affecció que podem, supplicam a la vostra reyal senyoria e demanam a aquella en do e gràcia special que deny e li plàcia per mercè atorgar lo dit offici graciosament a alcun d'aquesta ciutat o regne, de qui mils la vostra excel·lència sia contenta. E que en açò deny haver per recomanat mossèn Pere Guillem Català, lo qual si vostra mercè serà pot complir a aquest offici considerats los mèrits de ses virtuts e los serveys a la vostra senyoria fets per aquell longament».[684]

En efecte, els jurats de València «recomanaven» Pere Guillem Català, com a nou mestre racional de la Corona d'Aragó, a causa de la seua idoneïtat com a representant de la ciutat o regne de València. Aquesta sol·licitud no va limitar-se només al rei, sinó que trobem cartes semblants a membres del consell reial, com Manuel d'Entença. En aquest cas, els jurats de València deixen entreveure les motivacions que els haurien portat a demanar tal nomenament: «[…] que d'aquest regne ha fort pochs officials en sa cort. E en special li recomanam e li supplicam per mossèn Pere Guillem Català».[685] Manuel d'Entença, però, seria en aquests moments un dels pocs «aliats» amb què comptaria la ciutat de València al si del consell reial, no debades, el «nucli» polític de decisió amb més influència sobre el rei d'Aragó. Açò ho sabem per la carta que els jurats de València enviaren a Francesc Urgellès, sotssíndic de la ciutat en la cort, a qui demanarien que actuara en la cort amb especial discreció en favor dels interessos de València, açò és, en favor del candidat escollit pels jurats:

«Nos escrivim al senyor rey de la mort d'en Codinachs, e aprés li supplicam que li plàcia proveir de son offici a alcú d'aquest regne e, en special, li recomanam mossén Pere Guillem Català. E com haguéssem dupte de alcuns amichs nostres, que havem en cort, no volguessen entendre en aquest offici, no escrivim a ells, mas tant solament a mossèn Manuel d'Entença. On vos pregam e manam, en tan car com podem, que, ab subirana cura e cuyta, tingats a prop d'aquest fet, així ab mossèn Manuel d'Entença tenint-lo'n a prop, de donar prestament la letra al senyor rey e parlar-ne en secret ab ell, com ab tots altres qui valer vos hi puxen a vostra discreció, car açò és faena que·ns és molt cara e ho tenim molt a cor e per ço és obs que no durmats. E rescrivets-nos de ço que fet haurets en açò e en los affers de les Corts».[686]

[684] AMV, g^3-3, f. 177v.
[685] *Ibidem*, ff. 178r.
[686] *Ibidem*, f. 178r.

Desconeixem les raons i els motius pels quals finalment Pere Guillem Català no acabà sent el mestre racional de la Corona d'Aragó en l'any 1375, ja que sí sabem que el successor en el càrrec de Berenguer de Codinachs fou el ciutadà de Barcelona Berenguer de Relat, qui va ocupar la magistratura en dos períodes, de 1375 a 1386 i de 1387 a 1390.[687] L'indigenisme exhibit pel patriciat de València en aquest cas ens demostra la intenció que hauria tingut en aquests moments de controlar un dels oficis reials més determinants i amb més poder dins de les institucions centrals de la Corona d'Aragó, com era la del mestre racional, encarregat de portar el control comptable de la tresoreria reial, com a contrapès a l'escàs pes que, per allò que es desprèn de la carta enviada a Francesc Urgellès, el regne de València tindria dins del consell reial. L'ofici de mestre racional, tanmateix, va estar força controlat per «ciutadans de València» al llarg del Tres-cents segons l'estudi de Tomàs de Montagut, com Domènec de Claramunt (1337-1340), Joan Fernández Munyoç (1340-1348) i, finalment, Pere d'Artès (1390-1408) junt amb Berenguer de Codinachs (1348-1375). El fet de ser «ciutadans de València», però, no és sinònim de ser «naturals» del regne de València, és a dir, nascuts en territori valencià, ja que Codinachs era nascut al Principat. Al cap i a la fi, el fenomen indigenista respongué més aviat al joc d'interessos polítics d'unes elits polítiques concretes que no tant a una reivindicació regida per principis etnicistes: el seu objectiu últim era el de col·locar individus afins en posicions de poder de la Corona i així traure un rèdit particular perquè repercutís localment en els seus interessos de classe.[688]

4.4. MALGRAT TOT, ENCARA «VEROS CATHALANOS E NON CASTELLANOS»

Així i tot, els indicis evidents que podem observar en la documentació, al llarg del segle XIV, d'una progressiva presa de consciència col·lectiva pròpia, singular o particular, com a comunitat humana diferenciada dins de la Corona d'Aragó, per part de les elits polítiques del regne de València i del regne de Mallorca, la «identitat valenciana», és a dir, el fet de sentir-se valencians, i la «identitat mallorquina», és a dir, el fet de sentir-se mallorquins, encara estava lluny de ser l'imaginari col·lectiu hegemònic entre el conjunt dels habitants del regne de València i del regne de Mallorca, però també entre les seues respectives elits que, per interessos particulars, estaven experimentant una creixent inclinació cap a aquestes

[687] Sobre la figura del Mestre racional a la Corona d'Aragó abans de la seua regionalització en 1419, és encara vigent l'obra: DE MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs, *El Mestre racional a la Corona d'Aragó, 1283-1419*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 1987, p. 188.
[688] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…*, pp. 35-46.

identitats diferenciades com a súbdits del rei d'Aragó i com a membres, encara, de la «nació catalana», de base etnolingüística, de la qual formaven part.

Com hem vist, amb la conquesta i colonització de nous territoris per part de la Corona d'Aragó al segle XIII, el fet de «ser català», de «sentir-se català», d'«identificar-se» com a «català», segons el significat nacional ciceronià que llavors s'hi donava a tal identificació, ja no només se circumscrivia a unes poblacions delimitades geogràficament del riu Ebre a l'estany de Salses i entre el riu Cinca i la costa mediterrània, que, al llarg del segle XIV, des d'un punt de vista jurisdiccionals i legal passarien a conformar el principat de Catalunya, sinó que també es feia majoritàriament sobre les poblacions arribades i instal·lades a l'arxipèlag balear, que políticament es constituiria, al llarg del segle XIII, com a regne de Mallorca, i sobre aquells colons que poblaren i feren possible el regne de València. Aquest procés històric d'expansió d'una comunitat nacional no és, ni molt menys, extraordinari, atès que s'emmarca dins un procés d'expansió de la cristiandat llatina.[689] Quelcom semblant trobem, en el mateix període cronològic, amb altres comunitats nacionals, com la nació dels castellans o dels portuguesos que, de la mà de l'expansió territorial del regne de Castella i del regne de Portugal, respectivament, sobrepassarien les fronteres naturals del riu Duero i, posteriorment, del Tajo, fins arribar a l'extrem meridional de la península Ibèrica.[690]

L'estudi de la nació catalana ens permet observar la transformació històrica que les identitats nacionals van experimentar en l'Europa occidental al llarg del segle XIV i XV: d'identitats nacionals basades en trets etnolingüístics a identitats nacionals basades en elements jurídics i territorials. Aquesta transició, però, en observatoris com la Corona d'Aragó, en què els imaginaris nacionals, gestats al llarg dels segles XII i XIII, transcendien les fronteres regnícoles, les fronteres polítiques, necessàriament hagué de coincidir amb els incipients imaginaris regnícoles que, com hem vist, al llarg del Tres-cents, començaren a forjar-se, no sols en «les terres de conquesta» – com eren considerats el regne de Mallorca i el regne de València per part dels seus homòlegs aragonesos i principatins –, sinó, precisament, també per part dels dos territoris fundacionals de la confederació catalanoaragonesa: el regne d'Aragó i el principat de Catalunya. El gentilici «català» i el

[689] BARTLETT, Robert, *Op. Cit.*
[690] PEÑA PÉREZ, Francisco J., *Op. Cit.*; BECEIRO, Isabel: *Art. Cit.*, pp. 789-794; VASCONCELOS, Bernardo, *Art. Cit.*, pp. 881-898.

gentilici «aragonès», a diferència del que passava abans del 1229, ja no remetia a un únic territori, sinó que de catalans i aragonesos hi havia més enllà del regne d'Aragó i del principat de Catalunya: al regne de Mallorca, al regne de València i a la resta de territoris ultramarins que el rei d'Aragó va anar incorporant a la seua senyoria al llarg de tota la Mediterrània occidental.

La identitat aragonesa, però, des de ben aviat acabaria retrocedint i ajustant-se a les poblacions cristianes de dins de les fronteres polítiques estrictes del regne d'Aragó. Com hem vist, l'escàs pes poblacional que els colons aragonesos van tenir en el procés de construcció cultural i política del regne de València al llarg del segle XIII en comparació al dels colons catalans, unit al tancament del conflicte foral que havia romàs obert durant les primeres dècades del segle XIV, entre els senyors aragonesos i el patriciat de la ciutat de València, per la pervivència de les lleis aragoneses dins de les fronteres del regne de València,[691] va fer certament difícil la possibilitat de pervivència de l'imaginari nacional aragonès més enllà de la primera generació de colons aragonesos, és a dir, la pervivència d'un sentiment aragonès entre les segones i terceres generacions, ja nascudes en un regne de València culturalment majoritàriament català. A més a més, dins de la mateixa naturalesa de la identitat aragonesa – a diferència de la catalana, en què el component etnolingüístic tot apunta que va tenir una major pervivència en el temps – com assenyala Sesma, les elits polítiques del regne d'Aragó semblen mostrar, des d'una cronologia certament primerenca, una afirmació col·lectiva a partir de «*la defensa de los Fueros y Libertades, constituidos en paradigma de las esencias comunes y en símbolo de diferenciación de lo aragonés frente a todo lo demás, incluido el rey*».[692] Aquesta voluntat, així doncs, havia de xocar necessàriament front a unes elits regnícoles valencianes que començaven a experimentar un procés semblant en defensa del seu marc legislatiu propi, els Furs de València,[693] atès que, encara que tots eren súbdits del rei d'Aragó, «cascun regne e principat és per si e fa ab lo dit senyor e liga ço que li plau e deu, e la un no liga l'altre».[694]

[691] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…*, pp. 147-174; BAYDAL, Vicent, *Els valencians, des de quan...*, pp. 59-71.
[692] SESMA MUÑOZ, José A., «El sentimiento nacionalista en la Corona de Aragón…», pp. 222-223.
[693] MIRA, Joan F., *Op. Cit.*, pp. 139-141.
[694] AMV, g^3-7, f. 43v. També a RUBIO VELA, *Epistolari…*, pp. 148-150.

Amb la identitat nacional catalana, això no obstant, la situació va ser ben diferent. Les fronteres regnícoles que començaren a dibuixar-se al segle XIII, amb el regne de Mallorca i el regne de València, no van impedir la pervivència entre els súbdits cristians d'origen català del rei d'Aragó d'un sentiment nacional compartit, fins i tot, durant el període en què el regne de Mallorca va comptar amb un monarca propi, diferent d'aquell a qui obeïen els catalans de València i del Principat: «*Jacobo Dei gracia rex Maioricarum [...] in Maioricis, in Sardinia et in aliis partibus que essent catalanorum*».[695] La historiografia que ha estudiat aquesta persistència d'una identitat que no responia a unes fronteres polítiques, ho ha fet, majoritàriament, des de la perspectiva dels observadors exteriors. D'aquesta forma, s'ha pogut confirmar la imatge certament homogènia que la Corona d'Aragó presentava de cara a l'exterior.

Com apunta Garcia-Oliver, ni els aliats ni els enemics del rei d'Aragó es detenien en els matisos regionals o particularistes que, de portes endins de la Corona, tants conflictes despertava com a conseqüència d'unes elits regnícoles, nobles i burgeses, enfrontades molt sovint per fer-se amb la porció més gran del pastís. Els regnes, en definitiva, «es reduïen a circumstàncies que incumbien amb exclusivitat les interioritats polítiques de la Corona».[696] A la imatge compacta de la nació catalana en l'exterior va contribuir la guerra i la diplomàcia, especialment amb les entitats polítiques veïnes de l'arc mediterrani, preparant el terreny perquè els mercaders internacionals hi actuassen. L'extensa xarxa de consolats de mar arreu de la Mediterrània i del continent europeu contribuïren significativament a que la identificació col·lectiva «catalana» de catalans del Principat, valencians i illencs en l'exterior es consolidàs, ja que aquests consolats s'encarregaven de resoldre afers de justícia civil que afectaven els membres de la nació catalana en l'àmbit internacional, més enllà de les seues fronteres d'origen.[697] La fórmula que trobem a la documentació així ho especificava: «*consulatus Cathalanorum et omnium aliorum nostre iurisdictioni et dominio submissorum*»,[698] és a dir, consolat dels catalans i de tots els altres súbdits de nostra

[695] ALOMAR, Antoni I., «La llengua catalana com a patrimoni de les Balears des de la perspectiva del passat» a MAS VIVES, Joan, ENSENYAT, Gabriel (eds.), *El català, patrimoni de Mallorca. Actes del IV Congrés el Nostre Patrimoni Cultural*, Palma, Societat Arqueològica Luliana, 1997, p. 23.
[696] GARCIA-OLIVER, Ferran, «Identitats en conflicte…», pp. 276-277.
[697] DURAN, Daniel, «Consolats de mar i consolats d'ultramar. La defensa de l'espai marítim en temps de Martí l'Humà» a FERRER I MALLOL, Maria T. (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastía de Barcelona (1369-1410). L'interregne i el Compromís de Casp,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 569.
[698] SOLDANI, Maria E., «'E sia licito a' mercatanti katelani avere loggia': presenza e organizzazione dei mercanti catalani a Pisa e a Siena nel basso Medioevo», a SALICRÚ I LLUCH, Roser, VILADRICH, Maria M.,

jurisdicció i senyoria – en diria el rei d'Aragó. El protagonisme i especificitat dels «catalans» en la referència a diferència d'altres nacions de la Corona d'Aragó, com poden ser els aragonesos, els sicilians o els sards no és casual. La idea de «nació catalana» feia referència a una comunitat humana molt concreta a ulls de qualsevol observador; remetia a una comunitat nacional articulada entorn del triangle mercantil conformat al voltant de les ciutats de Ciutat de Mallorca (Palma), Barcelona i València.[699]

No només per a una pisà, o un provençal, o un flamenc, sinó també per als propis membres que conformaven aquesta nació, tot i els processos de construcció d'identitats regnícoles que s'havien encetat durant la primera meitat del segle XIV, tant al Principat com al regne de València i el regne de Mallorca. Eixes mateixes elits polítiques que començaven a donar signes de reivindicació identitària privatius, que els feia diferenciar-se de la resta de les poblacions de la Corona d'Aragó, són les mateixes que durant la segona meitat del segle XIV, especialment les elits de la ciutat de València, serien les primeres a reivindicar-se com a part d'aquesta nació catalana. Contràriament a allò que molt sovint s'ha dit de les identitats nacionals de fonament etnocultural – com la «*natio Cathalanorum*» – , assenyalant-les com a naturals inclinacions identitàries, «vague i elemental sentiment de posseir una mateixa llengua», sense cap implicació política,[700] potser aquesta naturalesa de la consciència nacional cal cenyir-la a cronologies prèvies, als segles XI, XII i XIII. Així, aquesta consciència de catalanitat al segle XIV, sense desprendre's del component etnolingüístic innegable, també va respondre a interessos materials, interessos econòmics, que afectaven col·lectivament tots els seus membres. El triangle València-Barcelona-Ciutat de Mallorca fou un espai econòmic que, durant la segona meitat del segle XIV, va contribuir especialment a mantenir la catalanitat de les seues elits polítiques. ¿Com s'explica, si no, el lament dels jurats de València als jurats de Mallorca, al 1392, per les conseqüències de la pirateria i el cors que estaven afectant les costes del Principat, el regne de València i el regne de Mallorca?

CIFUENTES COMAMALA, Lluís (Coord.), *Els catalans a la Mediterrània medieval: noves fonts, recerques i perspectives*, Roma, Viella, 2015, pp. 287-288 i 298.
[699] RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari…*, pp. 50-53.
[700] FERRANDO, Antoni, *Op. Cit.*, p. 6.

«Santa Maria! ¿E on és la vigor de nació catalana, que fahia tributàries totes altres nacions circumvehines, e ara hòmens de no-res e ineptes nos fan tals e tants dans e otltratges, no sens vituperi de tota la nació e de tota christiandat?».[701]

La consulta de la correspondència dels jurats de València, així com la dels consellers de Barcelona, durant les darreres dècades del segle XIV, ens parla d'una mena «d'època daurada» de manifestacions i apel·lacions a la idea de la nació catalana. Des de la finalització de la guerra de Castella, als anys 70, fins a, pràcticament, l'extinció del Casal de Barcelona, amb la mort de Martí l'Humà, i la subsegüent crisi política de l'interregne i el Compromís de Casp (1412), hem pogut detectar una proliferació de referències entre la documentació municipal de les dues grans ciutats de la nació catalana que no hem tornat a identificar en cap altre període al segle XIV ni al segle XV. Cert és, això no obstant, que el Tres-cents va ser una centúria de confluència d'interessos comuns entre les comunitats polítiques catalanes que va contribuir, indubtablement a augmentar les manifestacions de catalanitat a les seues documentacions institucionals. L'existència d'enemics comuns, especialment els poders musulmans nord-africans i les repúbliques italianes, especialment Gènova – «açò és cert e notori a tot lo món, posat que jenoveses, ladres de mar, facen tot lo món de desastres a cathalans, sens temor de Déu»,[702] en dirien els jurats de València en 1410 –, motivats per l'activitat comercial i les afinats econòmiques comunes.

És el que trobem en la correspondència dels jurats de València de la primera meitat del segle XIV, en la qual, tot i que les referències explícites al concepte «nació catalana» són més bé escasses, pot observar-se la confluència d'interessos entre les tres ciutats catalanes, especialment en matèria de cooperació de la defensa marítima de les costes i les rutes comercials en les quals participaven els mercaders de la seua nació. Com en octubre del 1337, quan els jurats de la Ciutat de Mallorques avisaven als jurats de València de la presa de naus de Barcelona per parts genovesos, els enemics per excel·lència de la nació catalana, perquè les seues naus estigueren avisades:

«[...] Perquè notifficam-vos les damunt dites, per ço que la ajuda de Déu lo navili per vos apparellat de passar en Sardenya no pusca pendre dan ne dampnatge ans puscats a vos mateix provehir nostre

[701] AMV, g3-5, f. 141r.
[702] AMV, g^3-10, ff. 146v-147r; També a RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari…*, pp. 172-173.

> senyor valent de tota adversitat e que dan, per los dits malvats genoveses enemichs, pendre no puscats».[703]

La comunicació en aquest aspecte resultava fonamental. La unió d'interessos requeria una col·laboració militar que, evidentment, va jugar en favor d'una consciència col·lectiva compartida entre totes les poblacions d'origen català. És el que s'evidencia amb l'estol que acordaren conformar les principals poblacions costaneres – Perpinyà, Barcelona, Tarragona, Tortosa i València – en l'estiu del 1337. Un estol que requeria, per descomptat, la participació de la ciutat de Mallorca que, tot i que en aquests moments no formava part de la senyoria del rei d'Aragó, sinó de la senyoria privada del rei de Mallorques, els membres de la coalició no tenien cap dubte en comptar amb la seua participació i la de la vila de Perpinyà, que igualment estava sota la senyoria mallorquina. Eren molts els elements culturals i els interessos econòmics, així com els enemics – els genovesos i musulmans –, en comú que els unien com per a no fer-ho:

> «[...] l'altre dia vos scrivim que de necessitat se convenia que armada fos feta per les ciutat de Mallorques, de Barchinona, de Tarragona, de Tortosa e de València en nombre de X galeres, per guardar les mars dels senyors reys d'Aragó e de Mallorques e per offendre los enemichs Jenoveses e Serraïns [...] E creem que les ciutats de Terragona e de Tortosa saben que vos e Barchinona e nos armam, que armaran per lo profit de les viandes e altres coses que·ls pot seguir [...] E parria a nos per ben dels affers que totes les galees armades per les dites ciutats se applegassen en loch covinent per tal que fossen pus poderoses als enemics».[704]

La mateixa carta, explicant la necessitat de la unió de totes aquestes ciutats, va ser enviada també als cònsols de Tarragona[705] i als consellers de Barcelona.[706] Tant donava si els naturals del regne de Mallorca no formaven part de la senyoria del rei d'Aragó durant la primera meitat del segle XIV. El mateix monarca catalanoaragonès els reconeixia com a «catalans», com en la carta enviada, en 1317, des de la cancelleria al visir de Tunis, tot protestant per no haver respectat la jurisdicció del cònsol dels catalans per motiu d'una baralla a l'alfòndec dels mercaders de la ciutat en la qual es trobaven involucrats dos catalans de Mallorca:

---

[703] AMV, g^3-1, f. 22v.
[704] *Ibidem*, ff. 93r-93v.
[705] *Ibidem*, ff. 94v-95r.
[706] *Ibidem*, ff. 95r-95v.

«Fem-vos saber que avem entès per lo tinent loc de cònso[l] nostre en Tuniç que dos trompadors catalans de Malorches, qui eren venguts en una nau del ar[r]àyz de [M]àlecha en Tuniç, agren contrast dins nostre fòndech».[707]

El mateix passava poc de temps després de la reincorporació del regne de Mallorca per part de Pere el Cerimoniós, quan en 1346, com a conseqüència d'una pena imposada a un tal Ramon Vendrell, mercader de Mallorca, per una falsa acusació contra ell feta per un incident a l'alfòndec dels catalans d'Almeria, el rei d'Aragó consultava el rei de Granada: «[…] per acusació contra eyl feyta per raó de I catiu crestià que fo atrobat amagat en lo [fò]nd[ech] dels catalans en Almeria, sens colpa e fet del dit Ramon».[708] La consulta de la cancelleria ens aporta molts més exemples en aquesta direcció, en què la monarquia diferenciava clarament entre els dos grups nacionals principals de la corona, incloent, entre els catalans, els habitants de Mallorca i de València, especialment en adreçar-se als consolats, com els que es trobaven dins de les fronteres del regne de Granada;[709] en adreçar-se als exèrcits de les guerres a Sardenya en la dècada dels anys 20 i 30;[710] en temps de la guerra de Castella, a l'hora d'organitzar les fronteres de la Corona amb el regne veí, de nord a sud – per tant, comptant-hi amb el regne de València – , amb catalans i aragonesos.[711] De fet, la guerra amb els castellans ens ha donat diversos exemples en què s'identifiquen els habitants del regne de València com a catalans, tant per part de la monarquia, en alteritat respecte dels exèrcits invasors,[712] com per part dels mateixos habitants.

Aquest és el cas, ben interessant, de dos individus naturals de la vila castellana de Villena, just en la frontera entre el regne de Castella i el regne de València, un tal Gonzalo Martínez i un tal Bartolomeo Pérez que, en 1363, en plena fase bèl·lica del conflicte entre

[707] ACA, Cancelleria, reg. 244, f. 8v. També a RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Col·lecció documental...*, pp. 231-232.
[708] ACA, Cancelleria, reg. 1410, ff. 92v-93r. També a RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Col·lecció documental...*, pp. 485-486.
[709] ACA, Cancelleria, reg. 1071, f. 242v. També a RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Col·lecció documental...*, p. 602.
[710] ACA, Cancelleria, reg. 396, f. 53r. També a RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Col·lecció documental...*, pp. 267-268; ACA, Cancelleria, reg. 511, ff. 28v-31v. També a RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Col·lecció documental...*, p. 338.
[711] ACA, Cancelleria, reg. 1074, f. 132v. També a RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Col·lecció documental...*, pp. 616-617.
[712] ACA, Cancelleria, reg. 1707, ff. 171v-172v; També a RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Col·lecció documental...*, pp. 647-649.

el rei d'Aragó i el de Castella, van suplicar a Pere el Cerimoniós que cap dels dos fos inclòs en l'expulsió que s'havia decretat de tots els castellans del regne de València, ja que, segons el registre de cancelleria, es consideraven «*veros cathalanos e non castellanos*», ja que durant molts anys havien residit a Xàtiva, «*per moltos annos in dicta civitate Xative vestram tennistis domicilium*».[713] Una petició que, finalment, seria aprovada per part del rei, dins del context de la celebració de les Corts Generals de Montsó, que finalment donaria lloc al naixement de la Diputació del General del regne de València.[714]

Després de la guerra de Castella, la necessitat d'abastiment de les diverses ciutats costaneres de la nació tornaria els diferents governs municipals a cercar, novament, la coordinació col·lectiva en benefici de les rutes comercials, mercaders i poblacions urbanes pròpies, segons «antiga amistat».[715] Els constants avisos a través de la xarxa de nuclis al llarg de tota la costa, des de Perpinyà fins a Alacant, mantingué constantment la comunicació entre els governs locals a l'hora d'avisar sobre la presència de possibles enemics.[716] L'avís donat pels consellers de Barcelona als jurats de València, en juliol de 1374, sobre la presència de naus mores a les costes d'Eivissa, va propiciar una resposta per part del govern de València que il·lustra perfectament el «triangle» nacional articulat al voltant de l'espai comercial que conformaven la ciutat de València, la Ciutat de Mallorca i Barcelona. Un triangle de cooperació, no sols econòmica, sinó també en matèria de defensa, que hagué de contribuir a mantenir una consciència col·lectiva comuna entre totes tres metròpolis:

> «[…] Car és estat tots temps acostumat, així com creem que sàpia la vostra saviea, que si fustes de rems d'enemichs venen en les ylles, aquells de les ylles fan II lauts: I a nos e altres a vos. E, nosaltres, per correus cuytats, ho notificam als primers lochs e cascun cap de la marítima, e d'uns en altres se'n fan semblant notificacions de manera que fort prestament és sabut per tota la costa. E açò mateix és acostumat fer quant les fustes de rems de enemichs venen i són vistes en les mars d'aquestes costa, ço és, que per terra d'uns lochs en altres e ab laüt a les ylles són notificats tals ardits».[717]

[713] ACA, Cancelleria, reg. 908, ff. 107r-107v.
[714] FURIÓ, Antoni, GARCÍA MARSILLA, Juan V. (eds.), *La Generalitat valenciana…*, pp. 27-195.
[715] AMV, g^3-3, ff. 9r-10r.
[716] Sobre la xarxa d'avisos costaners al regne de València baixmedieval, vegeu: DÍAZ BORRÁS, Andrés, *El ocaso cuatrocentista de Valencia en el tumultuoso Mediterráneo 1400-1480*, Barcelona, CSIC.
[717] AMV, g^3-3, ff. 38r-38v.

Igualment, les crisis de carestia que poguessen patir cadascuna de les parts, eren plorades com a pròpies, com en aquest cas, en agost de 1374, per part dels jurats de València, després de rebre la demanda d'ajuda i solidaritat del govern mallorquí com a conseqüència de la manca de gra per a eixa anualitat:

> «[...] E, per veritat, legin e consideran aquella, los nostres coratges, per humanitat, no·s pogren abstener de compassió e de làgremes de cor per les vostres affliccions, les quals, ajustades a les nostres, no menors a present, havem, sap Déu totes aquelles, ensemps com a pròpries per fraternitat e cordial amistat entrecambiada de vos a nos [...] conexerets que som e volem ésser vostres frares e singulars amichs e partícipes ab vosaltres en prosperitats e adversitats».[718]

Evidentment, aquesta solidaritat – «faent un cor justets»,[719] que en dirien els consellers de Barcelona – no es limitava al triangle València-Mallorca-Barcelona, sinó que s'estengué per tota la xarxa de consolats catalans que existien al nord d'Àfrica, a la Mediterrània, a Europa i, per descomptat, a la mateixa península Ibèrica. Una solidaritat que no era exclusiva de les institucions governamentals, sinó que també hi participaven i contribuïen els mateixos mercaders catalans, fent circular notícies i avisos que, finalment, arribaven a les escrivanies de les ciutats d'origen.[720] Un exemple molt il·lustratiu el tenim en la tardor de 1374, quan els mercaders catalans que es trobaven al consolat de Sevilla, al regne de Castella, informaren als jurats de València de la notícia d'un atac a una nau mallorquina, carregada amb mercaderies castellanes, per part d'un estol granadí, sortit del port d'Algesires, a les mars de l'estret de Gibraltar, perquè fessen córrer la notícia fins a Barcelona i la Ciutat de Mallorca. Cosa que feren el dia 19 d'octubre, avisant a Olf de Pròxida, governador del regne de Mallorca i els jurats de la Ciutat de Mallorca, de les informacions rebudes per part dels mercaders catalans a Sevilla.[721] Dies després, el 24 d'octubre, els jurats de València tornaven la resposta a l'antiga Híspalis per donar compte de la circulació de la notícia i agraint l'avís donat:

> «[...] E, responents, graïm-vos molt la certificació dels dits ardits e us ho tenim a ben estar, car per aytals e semblants certificacions guarda hom sos amichs e sa nació de pendre dan. E nós, per consegüent, ne fem tantost I laüt a Mallorches e a les ylles, e I correu cuytat a *Barchinona,* per avisar

[718] *Ibidem*, f. 48v. Quelcom semblant trobem setmanes després amb els jurats d'Eivissa: f. 57v.
[719] AHCB, 1B-VI-1, f. 115v.
[720] AMV, g^3-3, ff. 87v-88r; 88v-89r.
[721] AMV, g^3-3, ff. 79r-79v.

a ells d'aquests affers, e axí mateix de les noves que ladonchs haguem dels mercaders catalans qui són estats e són preses per lo rey de Granada, malament e contra sa fe. E creem que per son erguyll açò serà, si a Déu plau, començament de sa destrucció. Quant és de les sues galees, no pensam que facen gayre nosa, car entre les de Mallorches e les de Barcelona, que ja són passades acén, e les nostres, que fem armar a gran pressa per aquesta raó, pensam que hauran, ab ajuda de Déu, ço que merexen, puys aquell rey axí ha sabor de guerra e de mal».[722]

Tenim ací, en paraules dels jurats de València, d'una banda, una adhesió nacional explícita amb els mercaders catalans de Sevilla, com «amichs» i de «sa nació», i, d'altra banda, la concreció del fonament de la nació catalana en la seua «època daurada»: la comunicació i solidaritat envers els seus enemics, siga el rei de Granada, el rei de Castella o la república de Gènova: «per aytals e semblants certificacions guarda hom sos amichs e sa nació de pendre dan». La defensa de les costes, però, necessitava la intercessió del rei, ja fos militarment com diplomàticament amb els enemics: «car saber ne volríem la intenció del senyor rey per aquestes malastruguees que·l dit rey – de Granada – tots dies fa en pendre nostres mercaders».[723] Els conflictes entre mercaders catalans i genovesos foren constants. Com en el cas dels jurats de València, els consellers de Barcelona també apel·laren a Pere el Cerimoniós en diverses ocasions, com en la dècada dels anys 80. Els mercaders catalans a Gènova haurien presentat clams davant el dux sense resposta, motiu pel qual traslladaren la informació als consellers de Barcelona perquè intercedissen en favor dels mercaders afectats. És per això que, després d'adreçar-se directament amb al dux de Gènova, pels «*tres mercatores catalanos*»,[724] els consellers demanaren la implicació del monarca en l'afer amb l'objectiu d'aconseguir la compensació de les víctimes:

«Que una galiota, la qual Talermo Daga, ciutadà de Jènova, ha armada e treta de la ciutat de Jènova, e, après, la fa reforçada de gent de Bonifacii ha preses devant Port-vendrés, qui és del destret de Jènova, tres mercaders cathalans, appellats n'Albert de Casalduch, de València, en Berthomeu Saguarra e en Johane Ponç, de Mallorcha, qui venien ab una barcha de jenovesos de Pisa en Jènova. [...] E sabent açò los mercaders cathalans qui són en Jènova han posat lur clam d'aquesta fayna devant lo duch de Jènova, demanant, ab gran instància, que les dites coses faés tornar a loch. Emperò, lo dit duch, dissimulant aquest fet, no ha volguda fer a ells sobre açò justícia. Après d'açò, alguns mercaders catalans són venguts de Pisa al dit loch de Port-vendrés demanant les robes que·ls eren

[722] *Ibidem*, ff. 81r-81v. També a RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari…*, p. 167.
[723] AMV, g^3-3, f. 84v
[724] AHCB, 1B-VI-1, ff. 41v-42r.

stades robades e fen-los respost que lo dit cossari, qui alli era, que de les dites robes no·n tornaria gens».[725]

Tenim ací, així doncs, un exemple net i clar, de tres «*mercatores catalanos*», que són del regne de València i del regne de Mallorca, sobre els quals, els consellers de Barcelona, demanen al rei que es faça justícia com a conseqüència de la inacció del dux de Gènova, Nicolò Guarco (1378-1383). Aquest no és, però, l'únic exemple en què l'atac d'una nau genovesa genera en la documentació municipal de Barcelona expressions en què s'identifiquen els mercaders de València i Mallorca com a catalans, molt sovint com a conseqüència d'avisos rebuts des d'Ultramar, com pot ser la vila de l'Alguer,[726] així com notícies d'enfrontaments nàutics entre naus catalanes i genoveses, en què es reivindica la noblesa dels mariners i mercaders de la pròpia nació, com va ser el cas d'una nau de Tortosa que, en el seu camí cap a Pisa, cap a finals de l'any 1382, va haver d'enfrontar-se amb un corsari genovès i, gràcies a la providència de Déu, isquè aparentment il·lesa:

«[...] e aquella – la nau genovesa – combateren tot un dia e una nit molt terriblement ab foch e en totes aquelles maneres que batallas pot dar entre guerrejants, mas ab lo adjutori de Déu, los de la dita nau de Tortosa se defesesen noblement».[727]

La denúncia, davant del rei, d'abusos comesos sobre membres de la pròpia nació catalana és una constant en la diplomàcia dels consellers de Barcelona i dels jurats de València de finals del segle XIV. Quasi coetània a la noble defensa de la nau tortosina, és la denúncia dels jurats de València presentada a Pere el Cerimoniós, exigint la compensació per la presa i pèrdua de mercaderies que alguns ciutadans de València haurien patit com a conseqüència d'un atac d'un estol armat pel rei de Portugal a una nau que tornava de Flandes, en setembre del 1380:

[725] *Ibidem*, ff. 43r-44r.
[726] *Ibidem*, ff. 63r-63v.
[727] *Ibidem*, ff. 114v-115r. La noblesa de la tripulació, però, no va evitar que els consellers de Barcelona demanassen una major implicació del rei en la defensa marítima dels catalans que eren víctimes d'atacs de nacions enemigues, afectant greument, a l'activitat comercial internacional: «per què, senyor, supplicam a vostra altea que sia mercè vostra que, axí en preservar los dits vostres sotsmeses dels dits dampnatges com en fer-lus der restitució e esmena de aquells que han preses e sostenguts, vos plàcia provehir, per aquella via e forma que us serà vist, ésser expedient a honor de vostra corona e bé de vostres sotsmeses, e que no sofirats, senyor, de pendre tan gran minva que vostres gents sien, tan òrreament e vituperosa, dampnificades e calcigades per altres nacions», *Ibidem*.

«Ardits certs havem haüts que·l rey de Portogal, ab naus armades, ha preses en ses mars alcunes fustes carregades de mercaderies de catalans passants per les dites mars [...] ha fetes traure e retingudes les mercaderies dels catalans lexades anar les mercaderies de les altres persones ab lurs fustes, entre les quals mercaderies axí preses e retingudes hi ha de mercaders d'aquesta ciutat».[728]

Aquests exemples no es limiten a aquells casos en què el culpable forma part de les nacions enemigues de la nació i del rei d'Aragó, sinó també a aquells que han estat comesos per autoritats laiques o eclesiàstiques dins de les fronteres de la Corona d'Aragó. Semblantment a allò que es feia en aquests moments de la centúria amb els afers que afectaven l'àmbit marítim, l'aplicació de la inquisició, per exemple, també provocaria la denúncia i la defensa dels interessos particulars d'individus del Principat, del regne de València i del regne de Mallorca per part del govern de Barcelona. És el que observem en 1390, quan els consellers exigiren a la reina consort, Violant de Bar – així com al seu camarlenc[729] i al regent de la tresoreria reial –[730] que fes justícia contra Nicolau Eimeric, «indigne» – en paraules dels consellers – inquisidor dels heretges en la «província d'Aragó», és a dir, al conjunt de la Corona d'Aragó.[731] La descripció del personatge, així com la preferent preocupació dels consellers pels membres de la nació catalana, és certament il·lustrativa:

«Sabut havem que un mal hom, vestit de vestedura forana de religió e, dins son coratge, ple de tota irreligió e iniquitat, ço és, frare Nicolau Eymerich, indigne inquisidor dels heretges en la província d'Aragó, ara novellament, és vengut en la terra del senyor rey, pensant, per sa gran e fada presumpció, que al senyor e a sos naturals e sotsmeses sien oblidades les reprovades obres e leigs crims per ell comeses, tocants principalment, la alta e digne persona del senyor rey en Pere, de gloriosa memòria, pare del dit senyor rey e de la cort del dit senyor, marit vostre, e, encara, tota nostra nació e, singularment, aquesta nostra ciutat, e les de València e de Mallorques».[732]

L'època daurada d'aquestes manifestacions identitàries, pot veure's, a més a més, en les celebracions que les elits polítiques de València, Barcelona i Ciutat de Mallorca feien de les victòries que la monarquia aconseguia arreu de la Mediterrània. Unes victòries que, a banda

[728] AMV, g^3-4, ff. 181v-182r. També a RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari…*, pp. 167-168.
[729] AHCB, 1B-VI-1, f. 87v.
[730] *Ibidem*, f. 88r.
[731] Sobre l'animadversió que l'inquisidor va despertar al regne de València i la resta de territoris catalans de la Corona d'Aragó, vegeu l'extensa relació de documents relatius a VIDAL BELTRAN, Eliseo, *Valencia en la época de Juan I*, València, Universitat de València, 1974, pp. 278-284.
[732] *Ibidem*, f. 87r.

de celebrar-les per la glòria i la fama de la casa reial d'Aragó, de la qual eren, manifestament, orgullosos vassalls, eren sentides com a motiu d'orgull per al conjunt de la nació catalana. És el que trobem en un document de la – sempre prolífica en referències documentals – sèrie de Manuals de Consells de la ciutat de València, situat en el context de les campanyes sicilianes que la Corona d'Aragó va protagonitzar a finals del segle XIV, amb el protagonisme de l'infant Martí, duc de Montblanc. Fou a través d'un ciutadà de València, Jaume Marrades, que havia estat enviat a la guerra com a patró d'una galera armada per directriu del Consell General de València, per a participar en les campanyes sicilianes, que la notícia del bon estat de la guerra, en favor dels interessos de l'infant, va arribar al regne de València. Fou així com, després de la certificació presentada per Marrades, a través d'una lletra de creença feta pel mateix infant, i la corresponent deliberació per part del consell, la informació va ser celebrada – pel cor polític del regne, que era la Casa de la Ciutat de València – en els termes següents:

> «E lo dit consell [...] reté laors e gràcies a nostre senyor Déu de tantes e tals gràcies per ell fetes, no tant solament als dits sènyers duc e fill e nora seus, ans encara a tota la nació catalana per obtenir la dita ylla de Sicília a laor e glòria de nostre Déu e profit e honor e utilitat de la Corona reyal d'Aragó».[733]

La referència a la nació catalana, això no obstant, tampoc podem delimitar-la exclusivament a contextos bèl·lics o de caràcter internacional, com és l'exemple anterior. En aquest mateix moment, a finals del segle XIV, ja gairebé a les portes del segle XV, trobem un altre exemple, ara emmarcat en la realitat local de la ciutat de València i del regne de València, en què l'apel·lació a la idea de la nació catalana és emprada com a justificació de la posició presa pels jurats de València en una qüestió aparentment local com l'arrendament, per part dels clavaris de la santa croada, dels delmaris del bisbat de València, destinats a pagar el sou de les galeres que la ciutat hauria tramès en servei del Papa. La següent justificació, per part del govern municipal, sembla motivada per un conflicte, que s'hauria obert amb la màxima dignitat eclesiàstica de la ciutat en relació a aquesta qüestió, que va necessitar d'una explicació extensa, en forma de carta, per a defensar la seua posició, que consideraven «donar e fer en açò reverència a nostre senyor Déu, servici al Pare Sant, honor al senyor rey, plaer a vos, senyor, e bé a tota la nació catalana».[734]

[733] AMV, A-20, ff. 14r-15r.
[734] AMV, g^3-6, ff. 107v-108r.

El sentiment de catalanitat, però, no fou exclusiu d'unes elits polítiques unides per tota una sèrie d'interessos de classe en comú. Els registres de justícia, certament extraordinaris en la seua conservació per a la baixa Edat Mitjana al regne de València i, encara, una font a explotar en els estudis identitaris premoderns, per la possibilitat d'accedir a testimonis d'individus de qualsevol classe social,[735] també ens han donat evidències de la persistència, a finals del segle XIV, de la identitat catalana dels habitants del regne de València.

En concret, es tracta d'un procés judicial, de la sèrie del Justícia Civil de València, sobre la desaparició d'un tal Pere Comte,[736] fill d'una família de mercaders de la ciutat de València, que hauria participat en la batalla d'Aljubarrota del 1385, com a part de la companyia de Pere de Ribagorça, fill del marquès de Villena, dins de les files de l'exèrcit del rei de Castella, Joan I, que va enfrontar-se a l'exèrcit del rei de Portugal, Joan I.[737] L'interès del procés, més enllà de la causa de la seua existència i de la seua reconstrucció – feta i explicada minuciosament per Miquel Faus –, ve donat per l'anàlisi, en termes identitaris, d'algunes de les declaracions que alguns dels testimonis – un total de 40 – que participaren en el procés donaren,[738] ja que ens permet conèixer la visió nacional que membres de diversos indrets tenien a finals del segle XIV. Així, la necessitat de confirmar o no la mort del mencionat Pere Comte va portar als tribunals dues branques de la seua família que podien beneficiar-se de l'herència: pel costat del seu pare, el seu cosí, Francesc Satorre, un comerciant valencià, fill de l'oncle de Pere, Ramon Satorre. D'altra banda, el seu germanastre, Francesc Castelló, fill de la mare de Pere i del seu segon marit, Francesc Castelló, anteriorment vinculat a la cort del rei Pere el Cerimoniós. A tal efecte, cadascuna de les parts va aportar testimonis per a recolzar les dues hipòtesis en disputa: la mort en combat de Pere Comte – i la conseqüent obertura del seu testament – per part de Francesc

[735] NARBONA, Rafa, «Las fuentes valencianas para la historia de la criminalidad» a SABATÉ, Flocel (Coord.), *L'espai del mal: reunió científica : IX curs d'estiu Comtat d'Urgell (Balaguer, 7, 8 i 9 de juliol de 2004)*, Lleida, Pagès Editors, 2005, pp. 349-375.

[736] La descoberta del procés ha estat obra de Miquel Faus, qui ha fet una anàlisi detallada del procés i de la figura de Pere Comte: FAUS, Miquel, «The Case of Pere Comte, a Valencian Soldier Missing in Action After the Battle of Aljubarrota» a LÓPEZ JUAN, Guillermo, LLINARES, Alejandro (Coords.), *Rethinking Violence at the Margins: Valencia and Catalonia (14th to 17th Centuries)*, Leiden, Peter Lang, 2024 (premsa).

[737] GOUVEIRA MONTEIRO, Joao, *Aljubarrota Revisitada*. Coïmbra, Imprensa da Universidade da Coimbra, 2001.

[738] La referencia arxivística del procés és la següent: ARV, Justícia Civil del segle XIV 513, ma 36, f. 35r-41v; ma 39, f. 7r-21v; ma 40, f. 30r-46r; ARV, Justícia Civil del segle XIV 514, ma 42, f. 27r-29r.

Castelló; o la seua supervivència i posterior captiveri a una vila del regne de Portugal – i la impossibilitat d'obrir el testament – per part de Francesc Satorre.[739]

Així, en una de les primeres intervencions del procés, trobem Ramon Porter, curador de Francesc Castelló, exposant el posicionament que defensava la mort de Pere Comte:

> «E, a provar que lo dit en Pere Comte és mort e que la pública de cap testament deu ésser feyta, fa e posa les següents rahons e replicacions:
> Primo, diu lo dit en Ramon Porter [...] entén que lo dit en Pere Comte fon en la batalla que lo dit rey de Castella ach ab lo rey de Portugal, en la qual batalla lo rey de Castella fon desbaratat. E, aquí moriren lo egregi baró don Pedro, fill del egregi baró lo marquès de Villena, e los altres catalans e valencians qui aquí eren, en la companya del qual ere lo dit en Pere Comte. E de açò és fama».[740]

Observem l'ús dels gentilicis «catalans e valencians» per a referir-se a la companyia en la qual el protagonista del procés judicial participava en el moment de la batalla. ¿Hem de considerar que Ramon Porter està considerant com a grup nacional diferent a catalans i valencians? Observem un altre exemple de testimoni que fa referència a la condició nacional dels participants en la batalla per part de l'exèrcit del rei de Castella, on es trobava Pere Comte. Es tracta del testimoni donat per Joan de Carcassona, identificat com «gascó», a través de Guillem Bosch, corredor d'orella de la ciutat de València, qui, a través de la seua intervenció, dona a conèixer una conversa que hauria tingut a València amb el mencionat gascó com a testimoni sobre l'estat de Pere Comte, qui, segons ell, hauria estat fet presoner a Portugal:

> «[...] anant per lo carrer o camí de Ruçafa tro a tres meses són passats poch més o menys, atrobà un hom appellat Johan de Carcassona, lo qual se deya que era gascó, lo qual ell dit testimoni havia hoyt dir que era vengut de Castella e que comptava noves de les persones qui eren en Portogal, los quals foren presos en la batalla que hac lo rey de Castella ab los portogaleses, en special d'en Pere Comte. E, per ço ell dit testimoni volgra fort saber alt més bones noves del dit en Pere Comte, parlà ab lo dit gascó dient, demanant e pregant a aquell que li comptàs ço que sabia del dit en Pere Comte. E lo dit gascó li dix decontinent ço que·s seguix: ço és, que ell fon en la dita batalla que fon entre lo rey de Castella e los portogalesos e que ell era ab los castellans. E que fon pres en la dita batalla ab molts

[739] FAUS, Miquel, *Art. Cit.*
[740] ARV, Justícia Civil del segle XIV 513, ma 36, f. 36v.

d'altres, on ne havia de castellans, de aragoneses, de catalans e de altres nacions. E, que entre los altres, hi fon apresonat lo dit en Pere Comte».[741]

En aquest cas, però, Joan de Carcassona afirma que Pere Comte formaria part dels presoners castellans, aragonesos i catalans que els portuguesos feren com a conseqüència de la seua victòria en el camp de batalla; de la qual afirmació es desprèn la consideració de Pere Comte com a català. La mateixa que trobem en altre dels testimonis més interessants del procés, el de Pere Bosch, veí de València, la intervenció del qual aniria en la direcció de demostrar la supervivència de Pere Comte com a captiu a Portugal, segons testimonis de terceres persones, castellanes totes elles, que li haurien donat evidències clares del seu estat. Primerament, un home a Castell de Garciamuñoz, en què, novament, s'identifica Pere Comte com un captiu català:

«[...] fou personament al Castell de Garciamunyoç e aquí ell testimoni parlà llargament e demanà a un bon hom castellà del dit loch, lo qual tenia les robes del dit en Comte, e demanà de noves aquell si sabia alcuna cosa del dit en Comte, lo qual li respós que ell entenia més que fos viu que mort. E dic que per tal com en lo dit loch de Castell de Garciamunyoç havien haudes letres de un catiu que ha en Portogal del dit loch, en les quals letras, lo dit catiu, trametia a dir que en Portogal havia alcuns catius catalans e, per ço, entenia que·y fos lo dit en Comte.[742]

I, posteriorment, trobant-se amb un mercenari castellà – identificat com «almogàver –, ara al lloc del Hito, procedent de Sevilla, en el seu camí cap a València. La seua condició d'home de guerra, li hauria permès estar en contacte amb captius castellans al regne de Portugal, d'entre els quals recorda un jove «català», al qual li deien «lo Conde», en clara referència a Pere Comte:

Item, dix ell dit testimoni que ell, estant en un loch de Castella, que dien el Fito, lo qual és a sis leguas del Castell de Garciamunyoç, ell testimoni econtrà un hom castellà ab sa muller, gendre e filla de aquell, los quals venien de Sibília en València. E lo qual dehia que se'n venia en València per star allí, e, decontinent, ell dit testimoni demanà al dit castellà quin hom era, ne quin offici e art havia, lo qual li respós que ell era cossari o almugàver e que era en la guerra que és entre Castella e Portogal, havia presos alcuns portogaleses dels quals havia feyts diversos cambis per castellans qui eren catius en Portogal. E, per la dita rahó, los portogaleses asseguraren al dit castellà per alcun temps. E, lo

[741] ARV, Justícia Civil del segle XIV 513, mà. 39, f. 9r.
[742] ARV, Justícia Civil del segle XIV 513, mà. 39, f. 8v-11v.

qual castellà, assegurat, entrà et hisqué moltes de vegades en Portogal, en un loch que dien Silves, en terme de Algarp, de Portogal. E demanà que lexassen veure los catius qui eren aquí presos, car los volia fer almoyna. E, ladonchs, mostraren-li los catius que eren aquí. Et vec que n·i havia axí de castellans e entre los quals ell hi vec un jove català, lo qual era sens barba, al qual dehien «lo Conde» e que tenia un colp en la cara. E lo dit castellà dix les dites paraules a ell dit testimoni. E encara dix e recomptà a ell dit testimoni tots los senyals del dit en Comte. E lo qual dix que fahia fahena tots jorns en la seu de Santa Maria de Silves, e lo qual catiu tenia en comanda un portogalès que dehien Martín Garcia, almoxer del dit loch.[743]

Finalment, en el testimoniatge de Nicolau Alegre, proposat per Miquel d'Oliva, el notari de Ramon Porter, curador de Francesc Castelló, relata l'encontre amb un pres aragonès a qui hauria preguntat per la presència de «valencians» entre els presoners de la batalla d'Aljubarrota:

«que ha hoyt dir que lo dit en Pere Comte fon en la dita batalla, que lo dit rey de Castella hac ab lo rey de Portogal en la qual batalla lo rey de Castella fon desbaratat. E, axí matex [...] quant la dita batalla fon stada ell dit testimoni, per haver IIII meses, poch més o menys, fon en Burgos [...] demanà a un aragonès, que era stat pres en aquella dita batalla d'en Portogal, si eren presos ni vius, ne qui·ns de sos fills, ne si sabia si alguns valencians hi hagués presos [...] Et dix que no·y havia scapat nengú [...] demanaren a aquell si sabia si en Luis de Calatayu ne en Pere Comte fossen vius ne presos en Portogal ne en altre loch, lo qual respòs e dix que no, que tots valencians hi eren stats morts».[744]

Posteriorment, novament, torna a recordar una cèdula feta a Portugal sobre els presoners de Castella que hi havia dins del regne i la no presència de «valencians», és a dir, la no presència de Pere Comte:

«Cinch mesos pot haver que ell dit testimoni era en Castella, veu translat de una cèdula que vench de Portogal al rey de Castella dels presoners de Castella qui eren en Portogal e ell testimoni veu legir aquella e hoy que nengú castellà ne valencià no·y havia presoner».[745]

Ara bé, el mateix testimoni acaba rememorant un cavaller castellà, Berenguer de Narbona, que hauria arribat a Castella, junt amb el seu escuder, amb presoners que havia tret del regne de Portugal, principalment, gascons i castellans. Coneixedor que havien estat

[743] *Ibidem*.
[744] ARV, Justícia Civil del segle XIV 513, mà 40, f. 36r-37v.
[745] *Ibidem*.

participants en la batalla d'Aljubarrota, Nicolau Alegre, el dit testimoni, va preguntar al cavaller castellà sobre la presència entre els presoners d'algun «català o valencià», a la qual pregunta Berenguer de Narbona contestà que no:

> Item dix més saber [...] pot haver set mesos, poch més o menys, que veu venir [...] en Castella un cavaller lo qual havia nom mossèn Berenguer de Narbona e a un scuder [...] e veu que·ls sobre dits portaren diverses presoners de Portogal en Castella [...] E los quals cavaller e scuder eren stats en la dita batalla de part del rey de Portogal e que podien ésser los presoners que portaren, ço és, cascú bé LXXX e los quals presoners eren gascons e castellans. E axí matex sap ell dit testimoni que los dits don Pedro e en Luis de Calatayú e en Pere Comte eren tals hòmens qui·s foren entremesos de exir ab los dits presoners si vius fossen; e encara demanà ell dit testimoni als dits cavallers e scuder si havia en les parts de Portogal nengun català o valencià viu e pres los quals respongueren e dixeren que no».[746]

¿Per què l'ús de la disjuntiva «català o valencià»? Sembla lògic pensar que en aquests moments del segle XIV el significat de tots dos gentilicis podia resultar equivalent a l'hora de referir-se a la condició nacional d'un individu com Pere Comte, un jove de la ciutat de València, sobretot tenint en compte els exemples anteriors en què castellans identificaven Pere Comte obertament com a català. Al seu torn, aquests exemples de l'ús del gentilici «valencià» fora del context de convocatòria o celebració de corts, en què generalment era emprat al segle XIV, resulta interessant com indici, potser, de la incipient normalització i extensió del seu ús a l'hora d'identificar individus. Ara bé, ¿quins individus? ¿Tots els habitants del regne de València? ¿Els habitants de la ciutat de València?

Aquest és un interrogant que ens hem hagut de fer després de la consulta dels manuals de consell coetànis de la vila de Castelló de la Plana, una de les viles reials del regne de València. El 24 d'abril de 1375, el consell de la vila discernia sobre la proposta que el rei, Pere el Cerimoniós, havia fet als jurats, perquè triassen i enviassen un síndic a la vila de Peníscola, lloc on tenia previst celebrar corts generals del regne de València. Unes corts que, segons el llibre de consell de Castelló, anaven a celebrar-se a «valencians et hòmens del regne de València»:

[746] *Ibidem.*

«Ítem, fon proposat per aquell mateix que com lo senyor rey aje manat als jurats de la dita vila que trameten a ell síndich bastant per estar a les corts que·l dit senyor rey entenie a celebrar en Peníscola als valencians et hòmens del regne de València, et que·l consell que y provehís».[747]

Ací trobem una diferenciació entre el gentilici «valencians» i els homes del regne de València que, lluny de ser una excepció, com veurem en el següent capítol, trobarem altres exemples semblants que apunten a una limitada territorialització del gentilici, sent emprat, en ocasions, per a referir-se concretament als habitants de la ciutat de València. D'aquesta forma, l'ús del gentilici «valencià» per part d'alguns testimonis del cas Pere Comte, poden estar referint-se exclusivament a «catalans» de la ciutat de València, ja que el gentilici «valencians» per a referir-se al conjunt dels habitants del regne de València caldrà esperar a les dècades centrals del segle XV per a assistir al seu ple significat, és a dir, per a referir-se al conjunt dels habitants del regne de València.

[747] AMC, Llibre de Consell de 1374-1375, f. 74v.

CAPÍTOL V

LES IDENTITATS NACIONALS A LA CORONA D'ARAGÓ DEL SEGLE XV I PRINCIPIS DEL SEGLE XVI

«E respondrà-us que no és sens causa,
car diu que aquesta és aquella ja benaventurada,
gloriosa e fidelíssima nació de Cathalunya,
qui per lo passat era temuda per les terres e mars;
aquella qui ab sa feel e valent espasa
ha dilatat l'imperi e senyoria de la casa de Aragó».[748]
Bisbe d'Elna, Barcelona, 1454.

5.1. EL QUATRE-CENTS: EL PRELUDI DE LES IDENTITATS NACIONALS A L'EDAT MODERNA

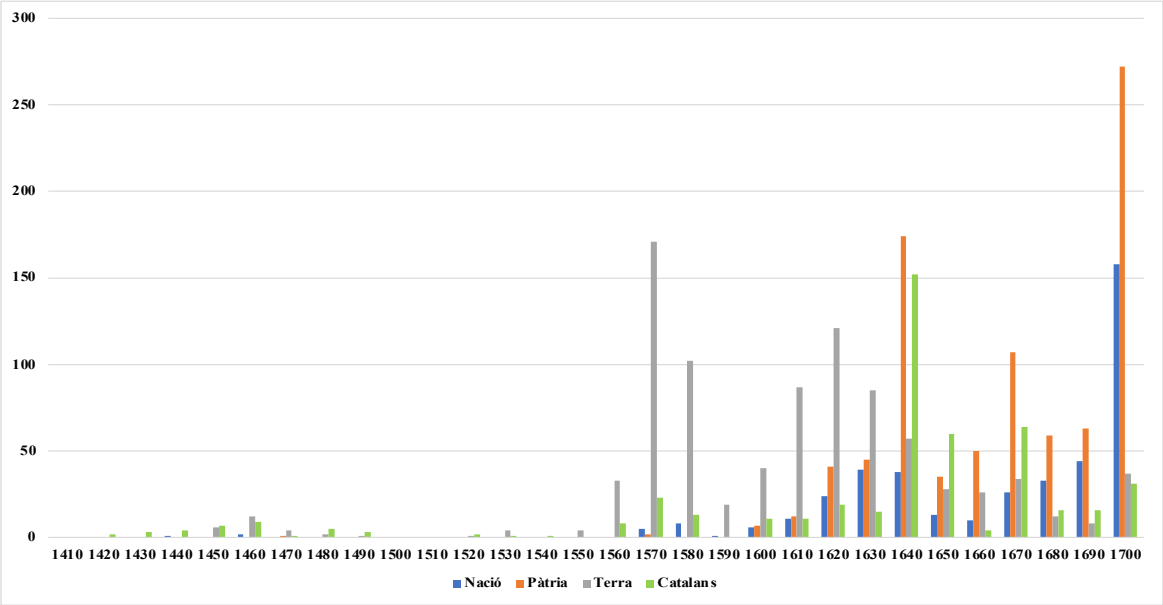

Taula 22: *Aparició dels termes «Nació», «Pàtria», «Terra» i «Catalans» al Dietari de la Diputació del General de Catalunya (1410-1714)*[749]

[748] ACA, Generalitat, N-985, f. 36r.

[749] La base de dades d'aquesta taula ha estat elaborada a partir de l'edició documental del registre arxivístic del dietari de la Diputació del General del principat de Catalunya, conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i dins de la unitat «Generalitat», «Escrivania General». L'edició crítica del registre: SANS I TRAVÉ, Josep M. (Dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya 1411-1713*, 10 vol., Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994-2008.

Josep Fontana, al pròleg del seu llibre *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*, ens ofereix el que per a ell era la definició de la «identitat»:

> «La identitat és, per mi, una realitat que neix d'una llarga existència compartida, no pas un producte de la terra o de la sang, i és per això que em sembla que és la història qui pot explicar-la millor».[750]

Aquesta «llarga existència compartida» és el que observem en la taula 22, en la qual podem veure l'evolució i el protagonisme del vocabulari identitari en el dietari de la Diputació del General del principat de Catalunya, des del 1410, moment de la mort del darrer rei del Casal de Barcelona, Martí l'Humà, fins el 1714, moment de la victòria del rei Felip V de Borbó i el posterior Decret de Nova, que abolia, junt amb la Diputació del General, tota la resta de l'entramat institucional, jurídic i legal que havia estat vigent al Principat des de l'Edat Mitjana. La conservació d'aquest excel·lent registre documental, en què s'anotaven els successos més destacats que passaven a Barcelona, al Principat, a la resta de la Corona d'Aragó i la resta de la cristiandat llatina, ens permet observar tendència i evolucions de fenòmens històrics en la llarga durada, com és el del vocabulari identitari, que ens permet aproximar-nos a la naturalesa de les identitats nacionals vigents en cada moment, així com a la de les nacions.[751]

A la taula 19, per tant, observem l'evolució, al llarg dels segles, dels conceptes identitaris «nació», «pàtria» i «terra», així com el gentilici «catalans» a les pàgines del dietari i observem una sèrie de fluctuacions sobre les quals ens agradaria detenir-nos. Primerament, des d'una anàlisi quantitativa, observem una gran diferència entre el volum d'aparicions dels conceptes fins a mitjans del segle XVI i el que trobem a partir de llavors fins a la Guerra de Successió hispànica. És evident que el fenomen identitari pren una dimensió completament diferent a partir del segle XVII respecte d'allò que trobem prèviament, és a dir, a finals de la baixa Edat Mitjana i principis de l'alta Edat Moderna. Aquesta nova dimensió ve donada per la concentració extraordinària de referències en dos moments històrics determinants en la història del Principat: la Guerra dels Segadors (1640-

[750] FONTANA, Josep, *Op. Cit.*, p. 7

[751] Sobre l'ús del dietari de la Diputació del General del principat de Catalunya aplicat a l'estudi de les identitats nacionals en època moderna, vegeu els treballs de Cristian Palomo: PALOMO, Cristian, «Una comparativa dels conceptes 'Espanya' i 'Catalunya'…», pp. 83-107; «El concepte nació en els dietaris…», pp. 137-162.

1652) i la Guerra de Successió hispànica (1701-1715).[752] En canvi, en la primera època, aquella que va des del Compromís de Casp (1412) fins a la Batalla de Lepant (1571), trobem un moment de concentració de referències – en un escala quantitativa molt més baixa en comparació amb la dels segles XVII i XVIII – en la Guerra Civil Catalana (1462-1472), episodi que serà objecte d'estudi en el present capítol.

La taula 19, així doncs, torna a posar de manifest la importància dels episodis històrics de marcada inestabilitat política a l'hora d'assistir a manifestacions col·lectives de forta càrrega identitària. Així, la Guerra Civil Catalana que, lluny de ser una crisi circumscrita a les fronteres del Principat en exclusiva, va tenir una repercussió a nivell global dins de la Corona d'Aragó, la considerem el precedent, el preludi històric, del «patriotisme» de l'Antic Règim que autors com Xavier Torres o Cristian Palomo van estudiar per a les dècades modernes del Principat.

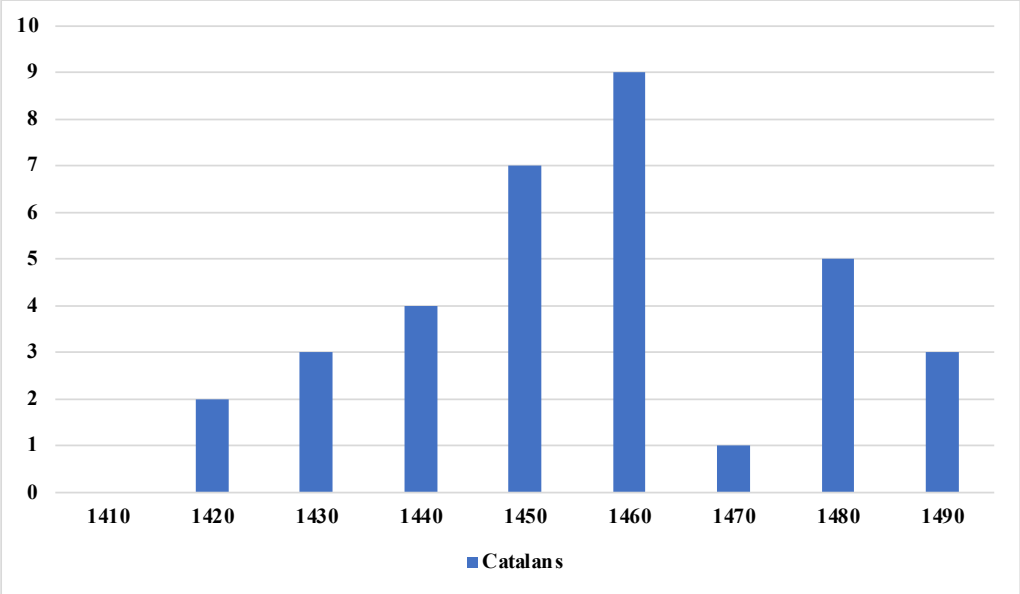

Taula 23: *Referències al gentilici «catalans» als dietaris de la Diputació del General del principat de Catalunya al llarg del segle XV*

Si ampliem i entrem en detall en la panoràmica vista en la taula 22, al segle XV pot observar-se clarament el creixement gairebé exponencial de les apel·lacions al gentilici «catalans» per part del dietaris de la Diputació del General, des de la dècada dels anys 20 fins arribar a la dècada dels anys 60, amb l'esclat del conflicte civil entre el rei Joan II i les

[752] TORRES, Xavier, *Op. Cit.*; «Un patriotisme sense nació…».

principals institucions polítiques del Principat, com eren la Diputació del General i el Consell de la ciutat de Barcelona.[753] Moment de tota la centúria en què més apel·lacions a la col·lectivitat «catalans» trobem per part dels diputats principatins a través del diari oficial de la institució.

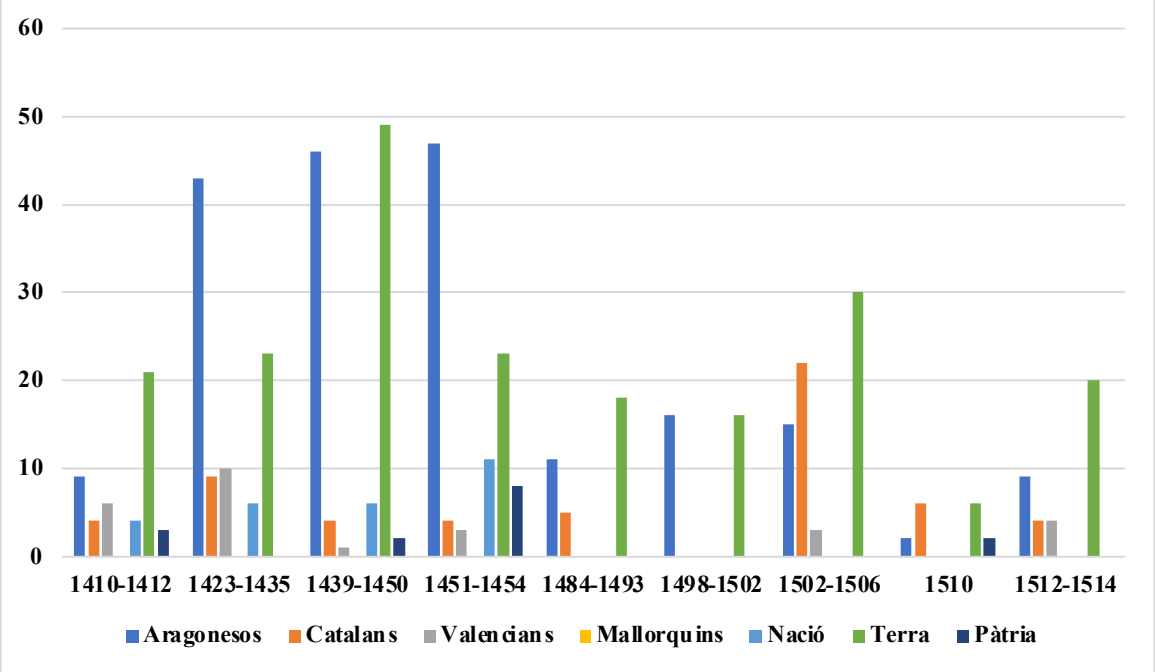

Taula 24: *Aparició de contingut identitari als processos de corts del regne d'Aragó (1410-1514)*

Si provem a fer la mateixa observació, a partir d'un únic registre documental, al llarg de tota la centúria, amb un altre dels territoris de la Corona d'Aragó, la tendència observada a les taules 22 i 23 es repeteix. És el que hem fet amb els processos de corts del regne d'Aragó al llarg de tot el segle XV i primers anys del segle XVI.[754] Novament, l'aparició

[753] RYDER, Alan, *The Wreck of Catalonia. Civil War in Fifteenth Century*, Oxford, Oxford University Press, 2007. Recentment comptem amb la traducción al català: *El naufragi de Catalunya. La guerra civil catalana del segle XV*, La Bisbal d'Empordà, Edicions Sidillà, 2021. SANS I TRAVÉ, Josep M. (Dir.), *Op. Cit.*, vol. I.

[754] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo VII. Parlamentos del Interregno* a cura de SESMA MUÑOZ, José A., 2 vol., Saragossa, Ibercaja-Grupo CEMA-Gobierno de Aragón, 2011; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo IX. Cortes del reinado de Alfonso V*, a cura de IRANZO MUÑÍO, María T., 2 vol., Saragossa, Ibercaja-Cortes de Aragón-Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2007; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo X. Cortes del reinado de Alfonso V/2*, a cura de LALIENA, Carlos, IRANZO MUÑÍO, María T., 3 vol., Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza-Justicia de Aragón-Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2016; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo XI. Cortes del reinado de Alfonso V/3*, a cura de TOMÁS FACI, Guillermo, 2 vol., Saragossa, Ibercaja-Cortes de Aragón-Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2013; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo XIII. Cortes del reinado de Fernando II/1*, a cura de MONTERDE ALBIAC, Cristina, SESMA MUÑOZ, José A., Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2019; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo XV. Cortes del reinado de Fernando II/3*, a cura de SESMA MUÑOZ, José A., LALIENA, Carlos, 2 vol., Saragossa, El Justicia de Aragón-Grupo CEMA, 2017; *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo XVI. Cortes del reinado de Fernando II/4*, a cura de MONTERDE ALBIAC, Cristina, 2 vol., Saragossa, Ibercaja-Grupo CEMA-Gobierno de Aragón, 2011.

del gentilici «aragonesos», així com el del concepte «la terra», com a sinònim del regne d'Aragó o de la Corona d'Aragó, mostren una tendència creixent des del canvi de dinastia al Compromís de Casp, durant les dècades centrals del segle XV, fins a principis de la dècada dels anys 60, tot coincidint amb el conflicte civil català, per a després, a partir de la dècada dels anys 80, ja amb el regnat de Ferran el Catòlic, iniciar una etapa de certa estabilitat, amb magnitud més baixes de les que observem en la primera meitat de la centúria.

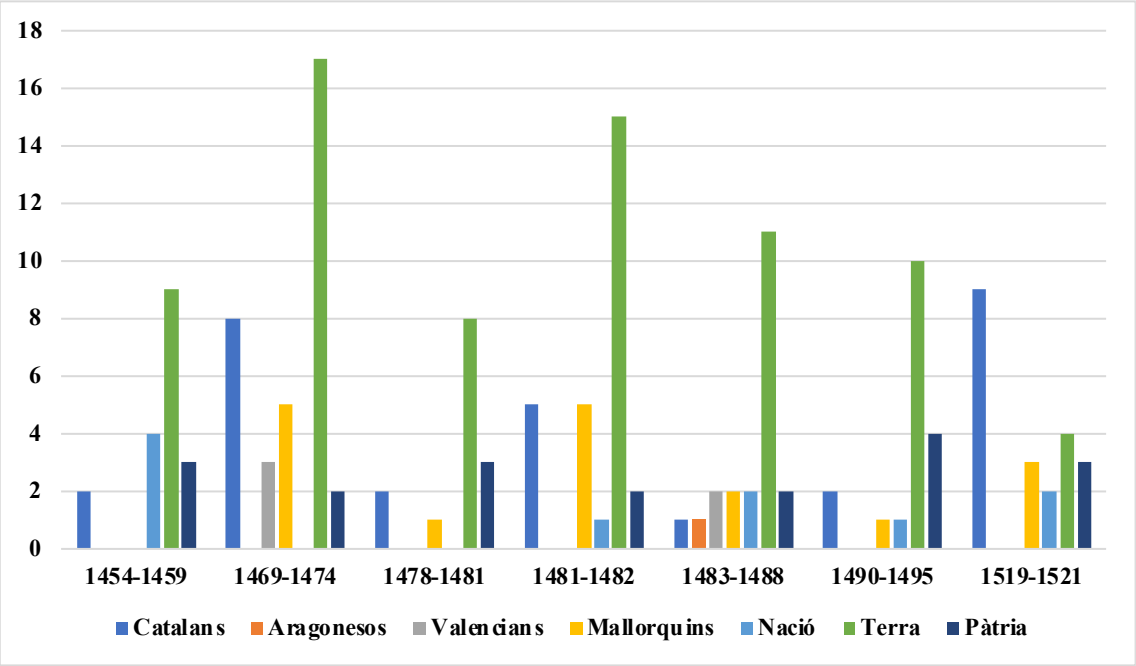

Taula 25: *Aparició de contingut identitari a la correspondència dels jurats de la Ciutat de Mallorca (1454-1521)*

El buidatge sistemàtic d'altres registres documentals, d'altres regnes de la Corona d'Aragó ens ha permés comprovar com, lluny de representar un aspecte particular de la realitat del Principat i del regne d'Aragó, sembla una tendència general per al conjunt de la terres que estigueren sota la sobirania dels reis d'Aragó durant tot el segle XV. Així, si es procedeix a consultar la presència d'aquest vocabulari en la correspondència dels jurats de la Ciutat de Mallorca – que, malauradament, només s'ha pogut conservar a partir de la segona meitat de la centúria – comprovem que, novament, els anys de la Guerra Civil Catalana són els que més concentració de casos presenta, iniciant-se, a partir de llavors, una tendència a la baixa a mesura que entrem en el regnat de Ferran el Catòlic i l'inici del segle XVI, fins arribar als anys de la Germania, a principis de la dècada dels anys vint.

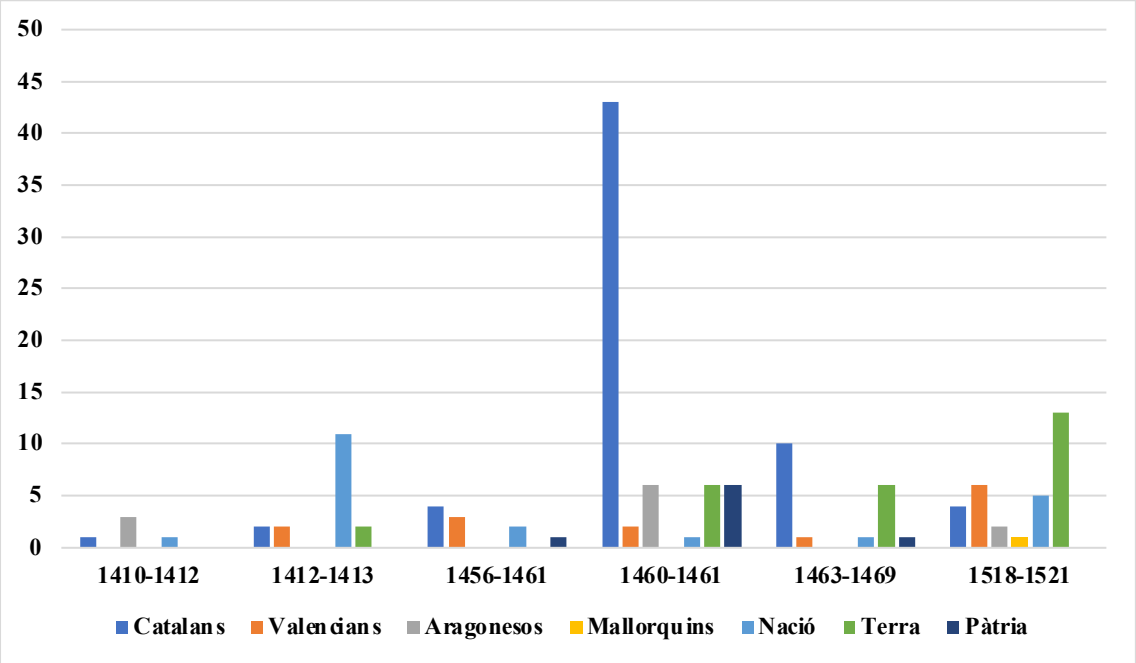

Taula 26: *Aparició de contingut identitari a la correspondència dels jurats de València (1410-1521)*

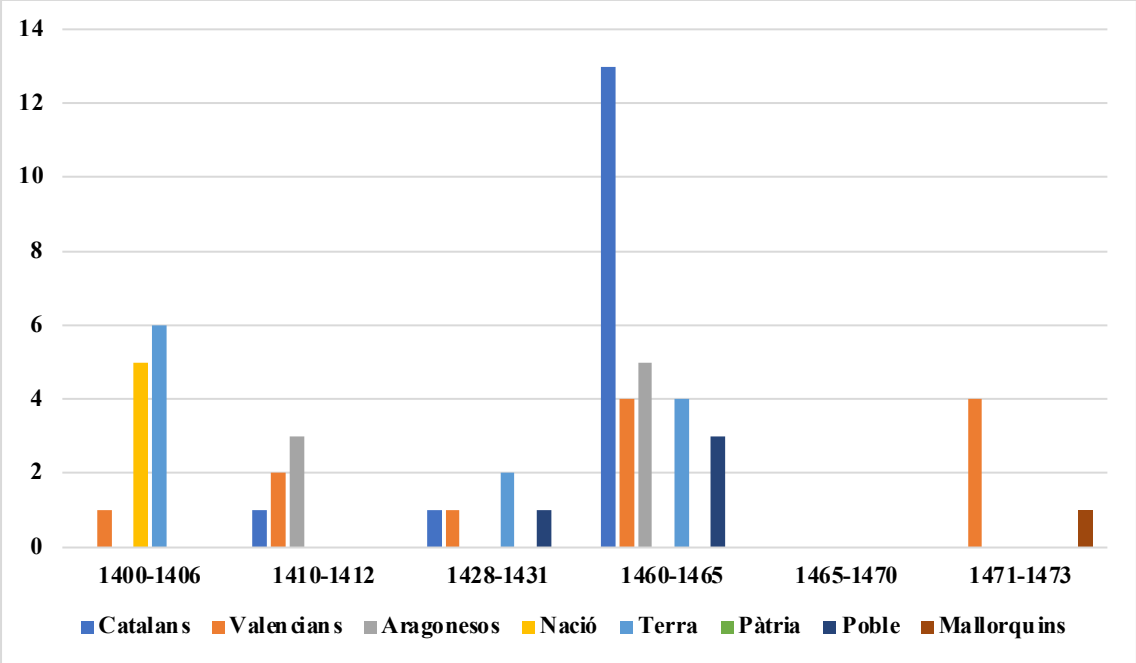

Taula 27: *Aparició de contingut identitari als Manuals de Consell de la ciutat de València (1400-1473)*

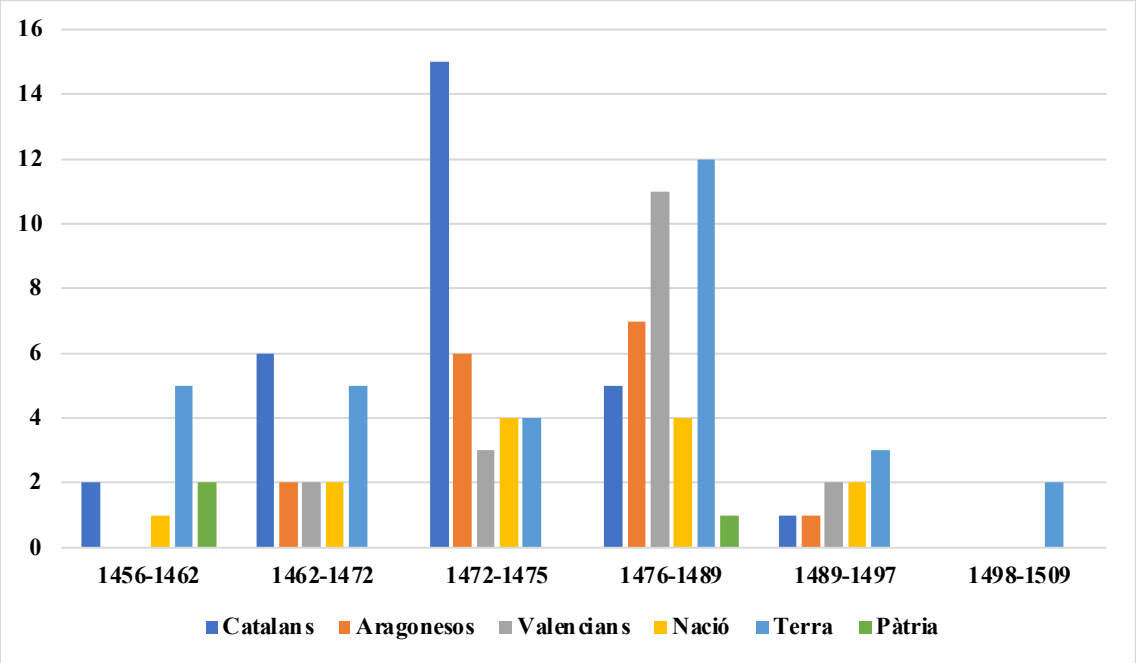

Taula 28: *Aparició de contingut identitari a la correspondència dels diputats del General del regne de València (1456-1509)*

Si traslladem l'observatori al regne de València, novament, trobem la mateixa tendència. Els primers anys del conflicte civil, en què les elits polítiques valencianes més activament es mostraren dins de l'àmbit de la diplomàcia, mostren, tant en el registre de lletres missives dels jurats de la ciutat de València, com en els manuals de consell, com en la correspondència dels diputats del General del regne de València, una concentració de referències sense comparació amb cap altre moment de la centúria.[755] Ni tant sols amb altres moments de gran intensitat i agitació política sobre els quals hem treballat, com el període de l'interregne i el posterior Compromís de Casp (1410-1412), la guerra de Castella (1429-1430) o, fins i tot, la revolta de les Germanies, ja en el segle XVI. Ben és cert, però, que aquest darrer episodi mostra un augment de la intensitat de la concentració del vocabulari identitari. De fet, és precisament en les Germanies on trobem més referències al gentilici «valencians» de tota la cronologia, així com les referències a «la terra». Un aspecte sobre el qual ens centrarem en el darrer apartat d'aquest capítol.

[755] Els volums de lletres missives amb què s'ha confeccionat la taula 23: AMV, g^3-10; 11; 23; 24; 26; 41. Els volums de manuals de consell amb què s'ha confeccionat la taula 24: AMV, A-22; 24; 29; 37; 38; 39 Els volums de correspondència amb què s'ha confeccionat la taula 25: ARV, 1946; 1947; 1948; 1949.

Per tant, amb aquesta anàlisi quantitativa de les mostres documentals amb què hem treballat en la nostra recerca confirmem, seguint els treballs de Jaume Sobrequés i Callicó, centrats en el Principat, com la crisi política que va obrir-se en la dècada dels anys 60 entre la monarquia i les elits polítiques catalanes no només va traduir-se en un augment de la retòrica i el vocabulari identitari a la documentació principatina, sinó que, coherentment amb la naturalesa del conflicte, que va tenir un important ressò a la resta de terres de la Corona d'Aragó, també ho va fer a la resta de regnes.[756] Com veurem al llarg del capítol, la naturalesa de les identitats nacionals i de les idees de nació que anem a trobar-nos en diversos contextos al llarg de tot el Quatre-cents, ens mostren unes característiques que trobarem ja en època moderna, tot i que amb unes magnituds i intensitats totalment diferents a la dels temps medievals, com hem pogut constatar en la taula 19, per al cas del Principat. L'explicació a aquest fet, certament, pot trobar-se no exclusivament en la naturalesa del fet identitari «*per se*», sinó molt especialment pel context en què es produeixen aquestes manifestacions. La Guerra Civil Catalana, com a període de major manifestació identitària del segle, insistim, no únicament al principat de Catalunya sinó al conjunt de la Corona d'Aragó, presenta uns trets històrics coincidents en molts aspectes amb altres períodes històrics dels segles moderns, com pot ser la Guerra dels Segadors (1640-1652) o la Guerra de Successió hispànica (1701-1715), que ens porta a referir-nos a aquest moment com a preludi de l'època moderna, en termes identitaris, a tots els territoris catalanoaragonesos.[757]

Primerament, els períodes que analitzarem en aquest bloc del treball es tracten de moments de gran inestabilitat política, en què el conjunt dels territoris sota la sobirania del rei d'Aragó es troben en guerra interna o externa, o, altrament, en moments de gran violència política que acabarien desembocant en episodis bèl·lics. Segonament, en tots els períodes que anem a observar, la Corona d'Aragó en el seu conjunt, o bé alguns dels seus territoris, està en qüestió la seua pervivència o, depenent de la intensitat del conflicte, la pròpia naturalesa institucional i política. En tercer lloc, les diverses institucions polítiques de la Corona, siga a nivell municipal o a nivell regnícola, han d'actuar molt sovint a la defensiva front a exèrcits o interessos polítics aliens. A més a més, com en el cas de l'Interregne o en

[756] SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, *Art. Cit.*, pp. 735-756; *Op. Cit.*
[757] PALOMO, Cristian, «Una comparativa dels conceptes 'Espanya' i 'Catalunya'…», pp. 83-107; «El concepte nació en els dietaris…», pp. 137-162. TORRES, Xavier, *Op. Cit.*; «Un patriotisme sense nació…».

el cas de la Guerra Civil Catalana, aquesta preocupació externa és complementava amb una altra preocupació interna producte de conflictes civils que es desencadenaven a l'interior de les diverses societats polítiques de la Corona. Finalment, és la interacció entre els diversos membres de la confederació, entre les classes polítiques aragoneses, catalanes, mallorquines i valencianes, siga a través de la solidaritat o siga a través de l'adversitat i la hostilitat màxima, posant de manifest, encara més, la pròpia naturalesa política de la Corona d'Aragó i la seua descentralitat. Una naturalesa que s'evidencia molt millor en moments de crisi que en moments de pau.[758]

Abans, però, voldríem detenir-nos en els anys de transició entre el segle XIV i el segle XV. De fet, algú pot afirmar que el segle XIV, almenys en el cas de la Corona d'Aragó, hauria arribat fins a l'any 1410, amb la mort de Martí l'Humà. En termes identitaris, allò que trobem durant els primers deu anys és, lògicament, una continuació d'allò que hem vist durant els darrers anys del Tres-cents. D'una banda, trobem una complementarietat entre la identitat nacional dinàstica, promoguda per la monarquia, i les diverses identitats regnícoles o particulars. Aquest fenomen és pot veure clarament en els contextos de corts, concretament, en els discursos pronunciats tant per la monarquia com per part dels braços estamentals. Un dels exemples de major exaltació en termes identitaris és el conegut discurs de proposició pronunciat per Martí l'Humà a les corts catalanes de Perpinyà, en gener de l'any 1406, en què, després de fer un repàs llarg i detallat dels serveis militars fets pels «catalans» en favor de la monarquia catalanoaragonesa, contribuint així a la seua expansió territorial, tant per terra com per mar, finalitza amb una exaltació dual, de la monarquia i del principat de Catalunya, a través de la unió simbòlica de la senyera. Un símbol que es presenta tant com l'emblema de la reialesa com el d'una nació «regnícola», la que es limitava a les fronteres del Principat, la dels catalans:

> «Per què, per conclusió de nostres paraules, vos volem dir un acte fort virtuós que el senyor rei nostre besavi féu quan tramès lo senyor rei nostre avi, son fill, en la conquesta de Sardenya. Lo qual tinent la bandera nostra reial en les mans, li dix aquestes paraules: 'Fill, jo us dó la bandera nostra antiga del principat de Catalunya, la qual ha un singular privilegi que és ops que guardets bé; lo qual privilegi no és ras, falsificat, ne improvat, ans és pur e net e sens falsia e màcula alcuna, e bullat ab

[758] Sobrequés i Callicó assenyalaria altres factors en comú d'alguns dels episodis mencionats amb l'època moderna en el seu estudi sobre el vocabulari identitari a la crisi de l'Interregne: SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, *Art. Cit.,* pp. 735-736.

> bulla d'or. E és aquest, ço és, que null temps, en camp on la nostra bandera reial sia estada, jamés no fo vençuda ni desbaratada; e açò per singular gràcia de nostre senyor Déu e per la gran feeltat e naturalesa de nostres sotsmeses'. E, per aquesta raó, podem atribuir a vosaltres ço que dix Július Cèsar, vinent de la conquesta d'Alamanya, als seus sotsmeses: 'Alçats, alçats les vostres banderes, car dignes sots d'haver la senyoria de Roma!', així ho recità Lucà, en lo primer llibre seu de les batalles. Bé, doncs, podem dir a vosaltres: 'Alçats, alçats les vostres banderes, car dignes sots de posseir lo principat de Catalunya!».[759]

Al seu torn, els anys precedents a l'Interregne, com a conseqüència de la crisi successòria en el tron de la Corona d'Aragó, també marquen una continuïtat en les manifestacions de catalanitat per part de les elits polítiques valencianes, seguint, així, allò vist durant les darreres dècades del segle XIV. La presa d'una nau d'un ciutadà de València, Bernat Justafreu, per part d'un patró castellà, Diego de Barrasa, portaria els jurats de València a exigir la restitució del mercader «català» en febrer de l'any 1400, recordant la bona pau i amistat que aquells moments hi havia entre castellans i catalans, així com amb la resta de vassalls del rei d'Aragó: «e par vostra intenció a no tocar res de catalans ésser dreta, per esguard de la bona pau e amitat que és entre lo dit senyor rey nostre e vostre».[760] Les marques patides per mercaders valencians també portarien el govern de València a identificar-los en aquests moments com a «catalans», com les produïdes a Galícia en l'any 1403 contra la nau que conduïa Mateu Corona, ciutadà de València, quan aquest comptava amb guiatge i protecció del rei de Castella. «Han marques contra catalans» denunciaren a l'infant Ferran de Castella.[761] O les marques patides a les costes de la Provença, també el 1403, a causa de les quals la ciutat de València demanaria la intervenció urgent del cònsol dels catalans a Marsella: «vullats fer ab diligent obra e cura que ell torn als dits nostres mercaders cathalans tot ço e qualsevol coses, mercaderies e havers que d'aquells haja preses».[762]

Tot i que referències d'aquesta naturalesa poden identificar-se durant gran part del segle XV, és cert que mai tornen a mostrar una intensitat tan destacada com la que hem pogut identificar durant l'últim terç del segle XIV i la primera dècada del segle XV. Els episodis polítics que marcaren el Quatre-cents a la Corona d'Aragó, conduirien a un reforçament de

[759] ACA, Generalitat, N-960, f. 25v. També a ALBERT, Ricard; GASSIOT, Joan (eds.), *Op. Cit.*, p. 71.
[760] AMV, g^3-6, ff. 299r-299v. També a RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari…*, pp. 168-169.
[761] AMV, g^3-8, ff. 3r-3v. També a RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari…*, pp. 169-170.
[762] *Ibidem*, ff. 31r-31v.

les identitats regnícoles, en clara complementarietat amb la nació dinàstica, com a vassalls i sotmesos del rei d'Aragó. Un imaginari nacional, aquest darrer, que trobaria en el primer dels episodis d'inestabilitat política de la centúria, la crisi successòria, un moment d'especial apel·lació.

5.2. L'Interregne i el Compromís de Casp: la necessitat de la nació del rei d'Aragó

Així doncs, com faria en el seu moment l'historiador Jaume Sobrequés i Callicó per al cas del principat de Catalunya, en aquest apartat ens centrem en un dels períodes més convulsos de la història de la Corona d'Aragó, com va ser el període que s'hi va encetar després de la mort sense descendència de l'últim rei del Casal de Barcelona, el rei Martí l'Humà, en l'any 1410.[763] Aquesta mort donaria lloc a un període de dos anys, des de la mort del rei fins a la declaració del Compromís de Casp, al 1412, en què els territoris de la corona estigueren sense un rei, sense un sobirà. Indubtablement, estem davant d'uns dels períodes de més inestabilitat política de la història d'aquesta confederació. L'interès per aquest episodi a l'hora d'aproximar-nos a l'estudi de les identitats nacionals que s'hi donaren als diferents regnes durant el segle XV és certament múltiple. En primer lloc, perquè es tracta d'una greu crisi política; en segon lloc, perquè trobem episodis de violència armada de major o menor intensitat; en tercer lloc, perquè està en joc el futur col·lectiu de la Corona i dels respectius regnes que la conformen, i per extensió de les corresponents col·lectivitats nacionals que hi trobem. En definitiva, perquè es tracta d'un episodi en què es genera un ric llenguatge polític amb contingut identitari, especialment d'autoafirmació col·lectiva com a membres de la nació reial, de la nació que havia encapçalat el rei d'Aragó durant tot el segle XIV, que en aquells moments, extraordinàriament, no hi era.

La nació del rei, com hem vist en el capítol anterior, aquell imaginari nacional mitjançant el qual un conjunt de població s'autoidentificava amb un rei, amb una dinastia – que en el cas de la Corona d'Aragó acabava de desaparèixer en aquests moments –, va patir al llarg del segle XIV i, sobretot, al llarg del segle XV, un procés de tensió conceptual amb la idea de «nació» clàssica. Un dels personatges del *Tirant lo Blanch* ho descriví de forma

[763] Teresa i Mallol, María T. (Coord.), *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona, 1396-1410: l'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans-Deputazione di Storia Patria per la Sardegna, 2015.

breu i eficaç de la següent manera: «De quina nació est e sots quina senyoria stàs?».[764] Per tant, durant gran part dels segles baixmedievals, les monarquies feudals no haurien tingut, entre els membres de la pròpia «nació», un significat especial més enllà de representar al senyor últim al qual havien de retre obediència. Com hem vist, amb la maduració de les monarquies feudals al llarg del segle XIV i, per extensió, del desenvolupament de les estructures d'allò que serà conegut com l'«Estat Modern», les monarquies – en el cas de la Corona d'Aragó, molt especialment, durant el regnat de Pere el Cerimoniós – haurien començat a desenvolupar tota una ideologia basada en l'adhesió a una dinastia o a un monarca que poc a poc hauria anat calant entre les poblacions subjectes, especialment entre les classes polítiques, independentment que estiguessen dins de regnes diferents o parlassen una llengua diferent. L'amor al rei i l'amor a la «nació – «la nació catalana» o la «nació aragonesa» – cada cop s'anirien confonent més, assimilant-se progressivament més, una idea amb l'altra: lloar la nació pròpia cada cop es convertiria en lloar el rei, és a dir, en lloar a la nació que ell representava.[765]

Indubtablement, un dels elements bàsics en aquest procés de reconeixement com a col·lectivitat diferenciada és el sorgiment d'aquella paraula mitjançant la qual referir-se a una col·lectivitat o a una altra. En efecte, estem parlant del gentilici. Aviat, les més importants monarquies d'Europa anirien desenvolupant un gentilici propi amb el qual referir-se al conjunt de tots els seus membres: castellans per al regne de Castella, francesos per al regne de França, anglesos per al regne d'Anglaterra... No obstant això, la Corona d'Aragó, com hem vist en el capítol anterior, des del mateix moment de la seua fundació en el segle XII, presentaria un problema explícit en aquesta direcció. La seua mateixa naturalesa composta, a partir de la unió sota una figura règia de diferents regnes independents i, al seu torn, de diferents comunitats nacionals, en el sentit clàssic de la paraula, portarien a la dificultat de trobar un gentilici comú per sobre de les diferents comunitats polítiques existents. La lògica apuntava que si el príncep de la monarquia s'intitulava «rei d'Aragó», els seus vassalls fossen els «aragonesos». No obstant això, el gentilici «aragonès» ja venia des d'antic assignat a una part només de la corona, als vassalls

[764] JOANOT MARTORELL, *Tirant lo Blanch*, Albert Hauf (ed.), València, Tirant lo Blanch, 2008, p. 169.
[765] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…*; MAS, Antoni, *Llengua, terra, pàtria i nació…*, pp. 97-106; CAWSEY, Suzanne F., *Op. Cit.*

originaris del regne d'Aragó, una de les dues potes originaries de la unió dinàstica amb el comtat de Barcelona.

Al respecte, alguns autors com Agustín Rubio Vela o Antoni Ferrando ja assenyalaren algunes de les diferents variants que es podien donar a l'hora de referir-se a la població de la Corona d'Aragó des de l'exterior d'aquesta. És a dir, de quina forma la resta de nacions es referien al respecte.[766] Però, allò que ens interessa en aquest apartat va més en la direcció de la pròpia percepció dels mateixos membres de la Corona d'Aragó, dels membres de la nació del rei d'Aragó.

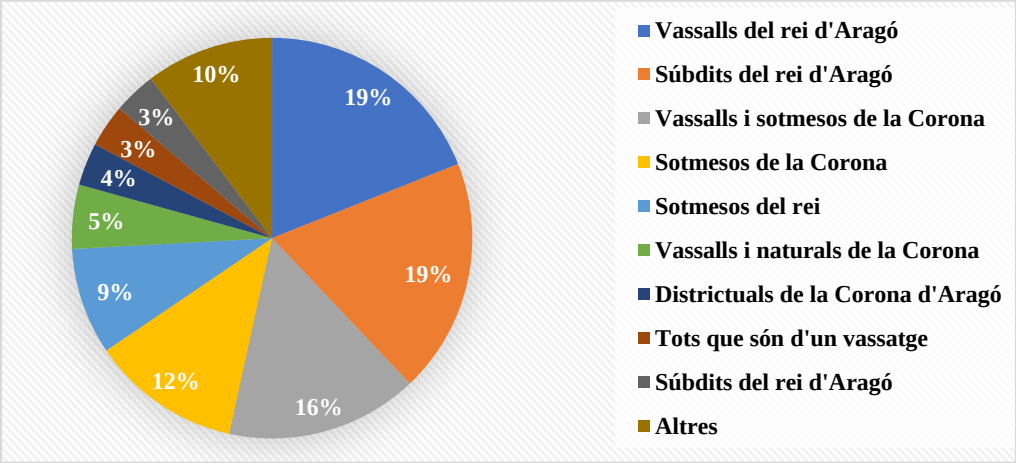

Taula 29: *Formes de referir-se a tots els membres de la nació del rei d'Aragó per part de la ciutat de València (1410-1413)*

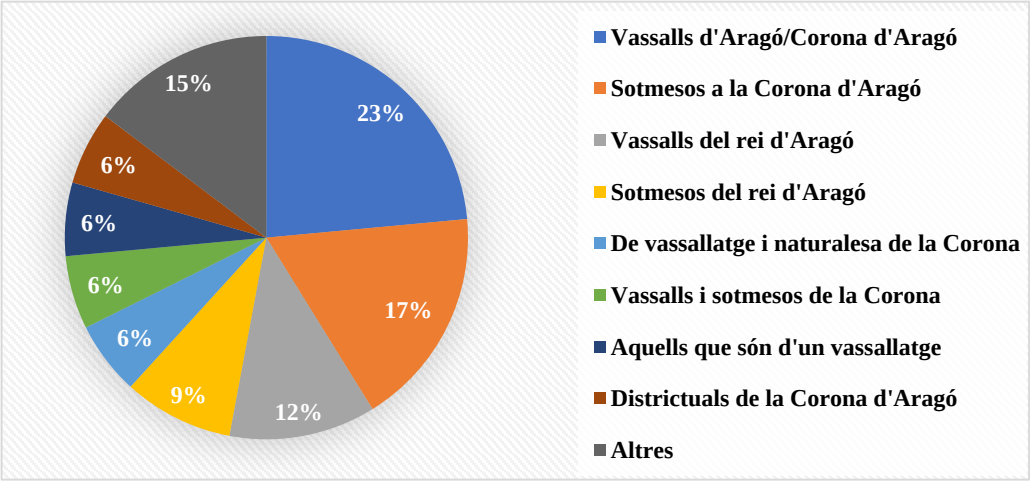

Taula 30: *Formes de referir-se a tots els membres de la nació del rei d'Aragó per part de la ciutat de València (1410-1412)*

[766] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…*; FERRANDO, Antoni, *Op. Cit.*

Concretament ho hem fet a partir de la correspondència generada pels jurats de València al llarg de tot l'Interregne. L'anàlisi de tota la correspondència que s'ha conservat des de llavors ens ha permés conèixer les formules utilitzades per l'oligarquia política de la ciutat de València durant aquests dos anys i escaig en què la Corona d'Aragó va estar sense rei. Si parem atenció a la taula 29, podem veure els percentatges de cadascuna de les modalitats emprades pels jurats per referir-se al conjunt dels membres que conformaven en eixos moments la Corona d'Aragó.[767] Els resultats evidencien el problema que hem assenyalat adés, la inexistència d'un gentilici comú que permeta referir-se al conjunt de la comunitat. Aquesta mancança explica l'ús de tota una sèrie de fórmules, similars aparentment, però amb alguns matisos que ens semblen interessants d'assenyalar i que ens poden donar algunes pistes a l'hora de comprendre l'ús d'aquestes fórmules. Com s'hi pot observar, la formula que hem trobat més repetida ha sigut la de «vassalls del rei d'Aragó» o similar, junt amb «súbdits del rei d'Aragó» o similar, amb un 19% del total. Trobem ací el fonament bàsic de la idea de nació dinàstica mencionada adés, l'adhesió a un monarca, a un rei, a un príncep, en aquest cas al rei d'Aragó. Un rei que, recordem, en aquest període de dos anys no existeix. Les formules que segueixen per ordre de freqüència varien en el seu significat últim: «vassalls i sotmesos de la Corona» o similar, amb un 16% del total, i «sotmesos de la Corona» o similar, amb un 12%. En aquest cas la identificació ja no és de tipus personal com en els dos primers casos, sinó que més aviat institucional. Per tant, la identificació ja no seria tant amb una persona en concret a la qual li deus obediència com a vassall, sinó a una institució política, en aquest cas a la Corona d'Aragó.

Per a poder entendre millor el significat d'aquesta variació en les formules emprades per les classes dirigents valencianes, ens ha paregut necessari observar els resultats abans i després del nomenament de Ferran d'Antequera com a nou rei de la Corona d'Aragó en l'any 1412, fruit de la declaració resultant del Compromís de Casp.[768] Així, si observem només les formules emprades abans d'aquest nomenament, els resultats canvien substancialment. Com podem observar en la taula 30, les formules més emprades ja no són

[767] AMV, A-24.
[768] FURIÓ, Antoni, «Un debat inacabat. El Compromís de Casp a través de la història» a TERESA I MALLOL, María T. (Coord.), *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona, 1396-1410: l'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans-Deputazione di Storia Patria per la Sardegna, 2015, pp. 815-865.

les mateixes que les que hem observat en el primer gràfic:[769] tenim en primer lloc «vassalls d'Aragó/ de la Corona d'Aragó» o similar, amb un 23%, seguit en segon lloc de la fórmula «sotmesos a la Corona d'Aragó», amb un 17%. No seria fins al tercer lloc quan trobem la fórmula «vassalls del rei d'Aragó» o similar, amb un 12%, i de la formula «sotmesos del rei d'Aragó» amb un 9%.

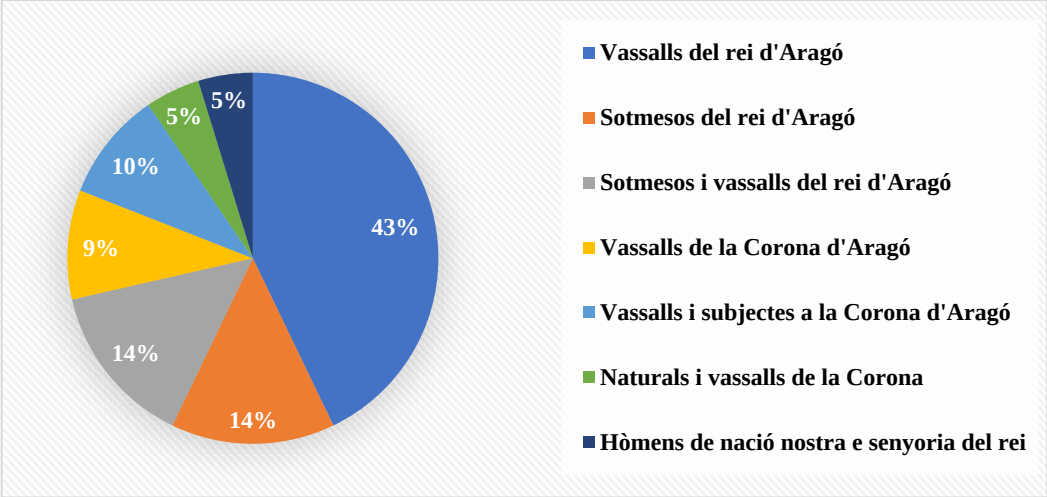

Taula 31: *Formes de referir-se a tots els membres de la nació del rei d'Aragó (1412-1413)*

De la mateixa forma, si ens traslladem al període posterior al nomenament de Ferran d'Antequera com a nou rei de la corona, els resultats a la taula 31 tornen a canviar respecte al període anterior, ja que en primer lloc trobem la fórmula «vassalls del rei d'Aragó» o similar, amb un contundent 43%, seguit de la fórmula «sotmesos del rei d'Aragó» o similar, amb un 14%, seguit en tercer lloc per la fórmula «sotmesos i vassalls del rei d'Aragó», amb un 14% i en quart lloc, la fórmula «vassalls de la Corona d'Aragó».

¿Què és el que observem en aquestes taules? En primer lloc, una primera conclusió de ràpida formulació: una vegada proclamat Ferran d'Antequera com a rei, les identificacions col·lectives directes amb el rei es multipliquen respecte el període anterior, quan la corona estava sense sobirà. Però, just en eixe període de buit de poder és quan trobem una de les evidencies més interessants que ens parla del procés de formació de l'imaginari nacional dinàstic abans mencionat, atès que, tot i que les fórmules «vassalls del rei d'Aragó» i «sotmesos del rei d'Aragó» hi apareixen, les més emprades són aquelles que s'identifiquen

[769] AMV, A-24.

amb la corona com a institució. Com veurem confirmat en episodis més tardans al segle XV, aquestes evidències ens assenyalen un estat avançat en la construcció de l'imaginari nacional reial segons el qual, tal i com assenyalen alguns autors, com Rubio Vela o García-Pelayo, la importància del monarca com a únic element vertebrador de la nació al segle XIV, farà que es desenvolupe progressivament la noció de «Corona» com a sinònim d'Estat i de nació al llarg del Quatre-cents.[770] La situació política de la Corona d'Aragó entre el 1410 i el 1412 així ho requeria, sense un rei legítim, les classes dirigents dels diferents regnes de la confederació, com ho eren els jurats de València, l'element aglutinador principal de la comunitat imaginada dinàstica deixava de ser «el rei» per a passar a ser-ho la «Corona», el conjunt d'institucions regnícoles que sense un rei governarien «la terra» del rei d'Aragó durant tot l'interregne.

L'anàlisi quantitativa, no obstant això, com estem veient al llarg del treball, no sempre és suficient a l'hora de poder mesurar fins a quin punt la identificació col·lectiva dels jurats de València s'emmarca dins d'una identificació de tipus «nacional», equivalent a aquelles manifestacions que hem vist a finals del segle XIV i principis del XV d'adhesió i exaltació de la «nació catalana», més enllà d'una elemental essencial de relació feudovassallàtica entre un senyor – el rei – i els seus súbdits – comunitats polítiques de la corona. Afortunadament, entre les cartes analitzades hem pogut identificar exemples discursius en què es plasma clarament una identificació de tipus nacional per part dels jurats de València amb la monarquia aragonesa, és a dir, manifesten formar part d'aquesta col·lectivitat nacional.

És el que es pot veure en la lletra enviada a Frederic d'Aragó, net del difunt Martí l'Humà, el 2 d'abril del 1412, per a respondre sobre el funcionament dels parlaments generals dels regnes de la corona que s'estaven celebrant durant l'interregne. En aquesta, a més a més, aprofiten per a fer una lloança del difunt rei Martí l'Humà i de la Corona d'Aragó amb aquestes paraules tan clarividents:

[770] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…,* pp. 57-72; GARCÍA-PELAYO, Manuel, «La corona. Estudio sobre un símbolo y un concepto político» a GARCÍA-PELAYO, Manuel, *Del mito y de la razón en la historia del pensamiento político*, Madrid, Revista de Occidente, 1968.

> «Sabem de cert que amava de cor sos naturals. Sabem que en totes les parts del món, e entre totes les nacions, per esguart d'ell, érem bé acollits e ben favorits. E sabem que ab ardent propòsit s'estudiava exaltar la Corona d'Aragó e de Sicília, e mantenir e deffendre sos natals e vassalls».[771]

O, l'exemple que ens aporta la lletra enviada pels jurats de València al mateix monarca, a Ferran d'Antequera, el dia 25 de juliol del 1412, amb l'objectiu d'informar sobre l'ajut militar sol·licitat al papa Benet XIII, per a defensar-se de les naus genoveses que en aquells moments amenaçaven les costes de la Corona d'Aragó, i demanar, així doncs, la seua intervenció en favor d'assegurar les platges de la ciutat de València. La súplica diu així:

> «[...] supplicam, humilment e de cor, que sia mercé d'aquella provehir sobre los dits, en tal forma que als dits jenoveses sia càstich e a les altres nacions del món exemple, e los vostres humils vassalls e sotmeses hajen de la vostra reyal provisió consolació sobirana».[772]

Finalment, una lletra realment interessant com és la que els jurats de València enviaren als alcaldes de la ciutat de Cartagena pels atacs que alguns mercaders de la ciutat de València havien patit a mans de castellans. És per això que demanaren a les autoritats municipals castellanes que tractassen d'impedir accions d'aquesta naturalesa per a mantenir la pau entre totes dues monarquies:

> «És cosa dampnada e de mal exemple que cossaris de Castella facen robaria e ocupació de hòmens e mercaderies de aquesta ciutat, la qual és en bona pau, amistat e fraternitat ab lo realme de Castella e, senyaladament, ab vosaltres, ab qui contínuament fem comercis e mercaderies. E, per ço, ab vostra honor parlant, no degrets permetre tals coses, ans sabut que eren de hòmens nostres e nació nostra e senyoria del molt alt senyor rei d'Aragó».[773]

Observem, efectivament, com els jurats de València assimilen la idea de senyoria, és a dir, la de ser vassalls del rei, a la idea de formar part d'una nació que, en aquest cas, constitueixen tots els sotmesos del rei d'Aragó. Tanmateix, ¿fins a quin punt aquest imaginari estava assimilat per la resta de la població més enllà de les elits polítiques dels regnes? Aquesta és una de les preguntes més complexes que es poden formular entorn de les identitats nacionals en les societats baixmedievals, ja que, a diferència de les elits, per a

[771] AMV, g^3-11, ff. 12r-12v.
[772] *Ibidem*, ff. 63r-63v.
[773] *Ibidem*, ff. 186v-187r.

la gran majoria de la població no comptem amb testimonis tan explícits sobre les seues adhesions col·lectives. En aquest sentit, la documentació que hem consultat durant l'interregne, tant les cartes dels jurats com els manuals de consells ens han donat tota una sèrie d'indicis sobre la simbologia del poder de la monarquia que podem considerar com a canals de difusió de tot un imaginari col·lectiu dinàstic. D'entre els diversos exemples que podem destacar, un dels més representatius és la lletra escrita pel govern municipal al recentment proclamat Ferran d'Antequera, el dia 30 de juny del 1412, per a informar-lo de totes les festivitats que, suposadament, es produïren a València, just en el moment de l'arribada de la notícia sobre la seua entronització per part dels compromissaris a Casp. La lletra diu així:

> «E feta la dita publicació, en continent, per lo dit reverend bisbe e per gran multitud de preveres que aquí eren presents e assistents, fon cantat altes veus e ab gran devoció aquell ymne angèlich *Te Deum Laudamus*. En après, senyor, tots nosaltres e tot lo poble d'aquesta vostra ciutat, acceptam e havem, tenim e regonexem-vos, senyor, per nostre ver rey, príncep e senyor. [...] Consolats e alegres [...] alçam la vostra reyal bandera ab gran doblament de campanes, esclafits de trompes, trompetes e sons de tota altra manera d'estruments. E havem fets – e encara no cessam – fer grans dances e balls ab la dita bandera alta per tota la ciutat ab aquelles majors alegries de cor e de cos que havem pogut e podem».[774]

De forma molt similar, el govern de València informava els jurats de la vila d'Alzira de les festes que s'havien produït en la ciutat:

> «E, après, alçada la bandera reyal ab gran esclafits de trompes e sons de tota altra manera d'esturments, e axí portada per tota la ciutat ab grans balls e dançes de barons, nobles, cavallers, gentils hòmens e ciutadans e mullers d'aquells, e tots los oficis d'aquesta ciutat, mostrants grans e corporals e cordials alegries».[775]

En aquest cas, el símbol central de la festa és la bandera reial o senyera reial, símbol representatiu de la monarquia catalanoaragonesa que, arran de la notícia del nou monarca, és hissada i portada per tota la ciutat amb sons de campanes i de trompes davant la presència de tot «lo poble». Certament, és difícil d'imaginar l'espectacle descrit amb els detalls que

[774] AMV, g^3-11, ff. 46v-47v.
[775] *Ibidem*, ff. 47v-48r.

s'hi donen.[776] No obstant això, les dues lletres en qüestió ens serveixen per conèixer una de les formes de difusió de la ideologia dinàstica que d'una forma, més o menys important, contribuirien, en major o menor mesura, a fer veure al conjunt de la població que formaven part d'una col·lectiva basada en l'obediència a un monarca i a una corona, a través, a més a més, del vincle amb un símbol heràldic, en aquest cas la senyera reial.

La simbologia també ha de considerar-se com un element creador d'adhesions col·lectives. De fet, mesos abans de la proclamació de Ferran d'Antequera, en algunes de les deliberacions del consell de la ciutat de València, com la del 5 de gener del 1412, el consell aprovava que totes les parròquies de la ciutat fessen penons reials, és a dir, senyeres reials, i penons de les pròpies parròquies: «Primerament, que en cascuna parròquia fos fet un penó a senyal real e de la parròquia per un hom de bé».[777]

Igualment, el període analitzat ens ha donat nombroses referències sobre les altres identitats nacionals assumides pels patriciat valencià. Aquesta seria una de les característiques més importants de les identitats nacionals en la Corona d'Aragó al segle XV, la multiplicitat i complementarietat d'imaginaris col·lectius. Lògicament, des d'un punt de vista quantitatiu, clarament, l'imaginari més present en la documentació és el que acabem de veure, el de nació reial. Tanmateix, la idea de la «nació catalana» té encara una presència rellevant en el discurs de les elits polítiques valencianes.

Com hem vist en el capítol anterior, en què aquesta adhesió nacional es manifestava en diversos contextos, en el cas de l'Interregne sempre es manifesta dins del context marítim i el comercial. Com hem vist al segle XIV, amb diversos exemples, com el de Pere Comte, els habitants del regne de València, però també els de Mallorca o els del Principat, a ulls

[776] L'estudi de la festivitat en la València baixmedieval ha estat objecte d'importants treballs i contribucions a càrrec de Rafael Narbona. Sobre la qüestió vegeu: NARBONA, Rafael, «Las fiestas reales en Valencia entre la edad media y la edad moderna (siglos XIV-XVII)», *Pedralbes: Revista d'historia moderna*, 13-2, 1993, pp. 463-472; «El nueve de octubre: Reseña histórica de una fiesta valenciana: Siglos XIV-XX», *Revista d'historia medieval*, 5, 1994, pp. 231-290; «La fiesta cívica: rito del poder real: Valencia, siglos XIV-XVI» a *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol.III, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1996, pp. 401-420. «Apreciaciones históricas e historiográficas en torno a la fiesta del Corpus Christi de Valencia», *Revista d'historia medieval*, 10, 1999, pp. 371-382; «Los juegos y espectáculos de la fiesta del Corpus Christi en los reinos ibéricos (1264-1545)», *Ludica: annali di storia e civiltà del gioco*, 8, 2002, pp. 67-97; «Cortejos ceremoniales, funciones religiosas y simbolismos políticos en las ciudades medievales» a CLARAMUNT, Salvador (Coord), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol.II, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 273-288.
[777] AMV, A-24, f. 435v.

dels estrangers, eren tots «catalans». Al cap i a la fi, des d'un punt de vista cultural tots ells formaven part d'una mateixa col·lectivitat, especialment per la llengua que compartien els tres territoris, i a nivell polític tots ells eren súbdits d'un mateix rei. No obstant això, és interessant veure l'assumpció d'aquesta «nació» per part dels jurats de València a través de la seua correspondència durant la primera meitat del segle XV, com observem en la lletra enviada al Governador del castell de Càller el 9 de març del 1411, quan aquests li agraeixen la recuperació de robes propietat de mercaders venecians que havien estat furtades per mercaders genovesos. Al respecte les oligarquies polítiques valencianes agraeixen al governador de Càller:

> «[...] com poria ésser que la dreça e obra de bé que vos havets feta a aquests venecians, se'n poria retre guardó a sotsmeses del senyor rey, mercaders de aquesta ciutat e de Barchinona».[778]

En aquest cas no utilitzen el gentilici «catalans», per a referir-se als mercaders de València i de Barcelona, però queda clara la distinció que realitzen per a destacar-los com una col·lectivitat particular. Més explícit es veu en la coneguda lletra del 8 d'agost del 1411, editada en el seu moment per Rubio Vela, quan els jurats de València demanen que es faça justícia contra un genovès que teòricament havia furtat mercaderies a Bernat de Perpinyà, mercader de València. En la lletra, els jurats recorden la fama que tenien els mercaders genovesos entre els propis mercaders catalans:

> «E açò és cert e notori a tot lo món posat que jenoveses, ladres de mar, facen tot lo món de desastres a cathalans sens remor de Déu».[779]

Un altre exemple explícit el tenim en la lletra enviada als consellers de Barcelona el 19 d'abril del 1412, quan des de la ciutat de València es demana que s'aturen els atacs a naus valencianes per part de naus de la ciutat de Barcelona. La lletra, referint-se a les dificultats històriques que han tingut els mercaders catalans amb altres nacions, diu:

> «E sabents bé, senyors molt honorables, que ço que per nostres – e encara vostres – mercaders se navega en les mars de ponent, no pot en altra manera anar en segur fins ab marques o senyals de jenoveses o d'altra nació per dos rahons a vostres e a nostres mercaders. La una, per vàries marques

[778] AMV, g^3-10, ff. 114r-114v.
[779] *Ibidem*, ff. 146v-147r. També a RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari…*, pp. 172-173.

> que han castellans, portogaleses e angleses contra nosaltres de temps passats. La segona, car jenoveses són mils favorits en mars de ponent que nostra nació. E per aquestes rahons e altres cové fer en les nostres mercaderies marqua de jenoveses e d'altres nacions».[780]

Finalment, com a altre exemple explícit de la vigència d'aquest imaginari nacional a principis del segle XV, tenim la lletra enviada a Bernat de Cabrera, comte de Mòdica, el 3 de setembre del 1412. El motiu d'aquesta és per a demanar permís al noble català per a traure forment de l'illa de Sicília arran de la crisi frumentària que estava patint la ciutat en aquells moments. És per això que els jurats apel·len a la lleialtat seua com a membres d'una mateixa nació:

> «E siam bé certs que vos mossén molt noble, com aquell qui sots natural de nostra pròpia nació e amats de cor aquesta ciutat, no solament permetrets traure a nostres mercaders e altres qui a la dita ciutat vullen portar forniments de blats e altres vitualles».[781]

Finalment, voldríem referir-nos a la darrera adhesió col·lectiva existent dins de l'imaginari col·lectiu de les elits polítiques valencianes plasmada en la seua correspondència i en els manuals de consell, durant aquest període tan convuls de principis del segle XV. Ens referim a la identitat regnícola valenciana, l'origen de la qual hem vist en el capítol anterior. En aquest cas, ens trobem en un dels moments claus, determinant, en el procés de formació d'aquest imaginari. Un imaginari construït precisament per les elits polítiques de la ciutat de València amb l'objectiu de reivindicar el seu paper dins de la política general de la Corona. Un dels seus puntals, com explica clarament Rubio Vela, seria el fenomen de l'indigenisme, el qual, arran del nomenament de Ferran d'Antequera com a nou rei, apareix en la correspondència dels jurats com una de les principals reivindicacions polítiques per part de la classe política valenciana dins d'aquest període d'incertesa i de reestructuració de les hegemonies polítiques dins de la corona, accentuant-se, a més a més, el seu caràcter confederal. Una exemple el tenim en la lletra adreçada al nou rei, el 14 d'octubre del 1412, demanant que el nou governador del regne de València siga natural del regne i no «estranger». Al respecte, el record d'Arnau Guillem de Bellera com governador «estrany» al regne – una de les principals figures de l'oposició a la causa trastamarista durant

[780] AMV, g^3-11, ff. 19v-20v.
[781] *Ibidem*, ff. 83r-83v.

l'interregne –, és emprat per la juraderia d'eixe any com argument a favor dels «valencians», per a evitar «perills e scàndels de la dita ciutat e regne»:

> «Més avant, senyor, és fama vulgada en aquestes parts que vostra senyoria ha proveït de la governació d'aquest regne en persona estranya e no nativa de aquell. Bé creem, senyor, sapiats com per ocasió de governador estranger s'és seguit dan irreparable en aquesta ciutat e regne».[782]

Per això, comparant-se amb els aragonesos i catalans, els jurats de València demanen:

> «serà plasent [...] que així com en Aragó e Cathalunya ha governador de llur pròpia nació e natura, així vostra senyoria deu ésser inclinada proveir en aquest regne de sa pròpia nació».[783]

Allò que destaquem d'aquesta referència, més enllà de la reivindicació d'un o altre candidat, segons els interessos particulars del govern municipal de torn, és l'assimilació del concepte «nació» a la del «regne», convertint-se en equivalents, com a evidència de la consolidació d'aquest imaginari nacional al costat del dinàstic i del català entre les oligarquies valencianes. Com ho evidencia, també, la presència puntual del gentilici «valencià» o «valencians» per a referir-se als representants polítics del regne de València, seguint la pràctica vista des de mitjans del segle XIV, com podem observar en una de les deliberacions del consell de València, plasmada en el manual de l'any 1410, quan els jurats, davant la mort del rei Martí, decideixen adreçar-se a la resta de comunitats polítiques de la Corona per a transmetre'ls la necessitat de reunir-se tots pegats per a donar una solució al problema successori:

> «[...] que tots los regnes e terres de la Corona Reyal d'Aragó, per los missatgers fossen en comú e General Parlament per saber qual, per justícia, deyie succeir al senyor rey en la dita Corona Reyal, del qual parlament los aragonesos e los valencians e lo principat de Cathalunya, se havia letrejat a efecte que lo dit comú parlament en bona concòrdia se fahés al més breu e pus tost que fer se pogués».[784]

Les actes dels parlaments de la resta de territoris de la Corona, com és el cas del regne d'Aragó, també ens aporten diversos exemples en aquest sentit, ja que la celebració

[782] *Ibidem*, ff. 109v-111r.
[783] *Ibidem*.
[784] AMV, A-24, f. 249r-249v.

d'aquestes assemblees representatives va contribuir, indubtablement, a consolidar aquesta percepció particular dels habitants del regne de València, com a comunitat «nacional» diferenciada al si de la Corona d'Aragó, en igualtat de condicions a la catalana o l'aragonesa, com aquest fragment per part dels braços aragonesos, de març del 1412, sobre la necessitat de traslladar el parlament a la ciutat de Saragossa:

> «Et todos los del dito Parlament, attendientes que los preparatoris de la suçession de la Corona Real del Regno de Aragon eran signados con los catalanes et valençianos en la present villa de Alcaniz et que a todos los del dito Parlament general et a todo el regno era mas proveytoso, util et expedient de mudar a otra part por algunas justas razones, que non de aturarse aqui en la dita villa de Alcaniz».[785]

En definitiva, el període de l'interregne ens ha permès conèixer els canvis en la manifestació de la nació reial per part de les elits valencianes, abans i després de l'entronització de Ferran d'Antequera, a través de les diferents formules de substitució de gentilici emprades. Una absència de gentilici ja detectada al segle XIV i que persisteix i es fa encara més evident en un moment com aquest. Així, durant l'interregne, predominen les adhesions a la Corona, mentre que després del Compromís de Casp, predominen les adhesions directes amb la figura del rei. Per altra banda, hem pogut comprovar la pervivència de l'imaginari nacional català dins de l'imaginari col·lectiu de l'oligarquia valenciana, amb especial presència en aquells contextos relacionats amb la mar i el comerç, així com diversos exemples de reivindicació particularista, que a principis del segle XV començaria a agafar força com a ideologia promoguda per les elits polítiques de la ciutat de València, consolidant-se, així doncs, el marc regnícola com a marc nacional.

5.3. EL MAGNÀNIM I LA CONSOLIDACIÓ DEFINITIVA DE LES IDENTITATS REGNÍCOLES COM A IDENTITATS NACIONALS

El 2 d'abril del 1416, morí el primer rei de la casa Trastàmara a la Corona d'Aragó, Ferran d'Antequera, quan només feia tres anys de la seua elecció per part dels compromissaris de Casp. El successor al tron havia de ser el seu fill, el jove infant Alfons, que passaria a la història com Alfons el Magnànim, rei de la Corona d'Aragó durant gran part de la primera meitat del segle XV (1416-1458) i protagonista de la darrera gran

[785] *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo VII. Parlamentos del Interregno…*, p. 432.

expansió territorial de la senyoria d'Aragó, especialment després de la conquesta del regne de Nàpols (1442). Una part de la historiografia tradicional catalana ha assenyalat aquesta època de la història de la Corona d'Aragó, la protagonitzada per la dinastia Trastàmara, com una etapa traumàtica, decadent, com a conseqüència de la deriva autoritària d'una monarquia aliena als usos i costums dels regnes i territoris de la confederació catalanoaragonesa. Una explicació que, sobretot, s'associava al Principat i la pèrdua del lideratge sobre la resta de terres i el distanciament progressiu entre les elits del país i la cort reial que, finalment, desembocaria en una guerra oberta entre les principals institucions catalanes i el rei Joan II.[786] Ben és cert que, altrament, la historiografia espanyola més tradicional va veure en l'accés al tron d'Aragó dels Trastàmara el retrobament definitiu entre les dues corones hispàniques més importants, el regne de Castella i la Corona d'Aragó, iniciant-se, així, el camí «natural» que portaria a la definitiva unió de la nació espanyola, a través del matrimoni de Ferran el Catòlic i Isabel la Catòlica a finals del segle XV, tancant-se, així, l'afamada «reconquista» i redreçant-se, definitivament, el camí històric de «l'Espanya eterna», encetat en la nit dels temps.[787]

Seria Jesús Lalinde un dels primers a assenyalar el paper destacat dels monarques Trastàmara en la millor articulació dels regnes i terres de la Corona d'Aragó, reforçant, encara més, la naturalesa confederada dels territoris, i una major adhesió a la idea de «corona» com a ens polític i no sols una vinculació col·lectiva a una casa regnant, com hauria passat al llarg del segle XIV.[788] La gran dependència financera de la monarquia de les corts va permetre la consolidació d'institucions regnícoles de gran pes al llarg del Quatre-cents, com serien les Diputacions Generals. Seria tal el creixement i la transcendència política d'aquestes institucions que un dels casos, el del Principat, es tornaria en contra dels interessos de la corona, alçant-se en armes i declarant el rei com a enemic públic de Catalunya. A més a més, durant el regnat del Magnànim, la Corona d'Aragó va experimentar un rellançament de la seua projecció marítima, convertint-se, així doncs, en

[786] SOLDEVILA, Ferran, *Història dels catalans*, Barcelona, Ariel, 1966-1970.
[787] MENÉNDEZ PIDAL, Ramon, *et al*., *La España de los Reyes Católicos (1474-1516)*, Madrid, Espasa-Calpe-Ministerio de Educación y Ciencia, 1996. Sobre el concepte «reconquista» i el discurs nacionalcatòlic sobre la península Ibèrica medieval, vegeu: GARCÍA SANJUÁN, Alejandro, «Eppur si muove?...»; «La persistencia del discurso nacionalcatólico sobre el Medievo peninsular en la historiografía española actual», *Historiografías: revista de historia y teoría*, 12, 2016, pp. 132-153.
[788] LALINDE, Jesús, «Depuración histórica del concepto Corona de Aragón» a SARASA, Esteban, SERRANO, Eliseo (Coords.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico-Diputación Provincial de Zaragoza, 1997, pp. 433-460.

una veritable potència a Europa Occidental durant tota la centúria, la magnitud de la qual ha estat vista com el preludi de l'acció política de la Monarquia Hispànica durant el segle XVI. Una hegemonia que, al seu torn, també es traslladaria a l'àmbit religiós, ja que durant el Quatre-cents serien dos els vassalls del rei d'Aragó que arribarien a seure's en la cadira de Sant Pere: Alfons de Borja, com a Calixt III (1455-1458), i Roderic de Borja, nebot de l'anterior, com a Alexandre VI (1492-1503), tots dos naturals del regne de València (Torreta de Canals i Xàtiva, respectivament).

5.3.1. Les crides públiques com a font d'estudi de la difusió d'imaginaris nacionals a la baixa Edat Mitjana

Amb l'objectiu d'estudiar la construcció i evolució de les identitats nacionals premodernes al conjunt de la Corona d'Aragó, l'estudi del poder i, més concretament, de la comunicació política per part del poder, juga un paper central en la nostra aproximació a un procés històric tan líquid i esvarós com el de les identitats. Com ja hem assenyalat en pàgines anteriors, un dels grans reptes a l'actualitat per als estudis centrats en les identitats nacionals abans de l'aparició del nacionalisme, és tractar d'indagar sobre la filtració d'aquests imaginaris, d'aquestes idees, més enllà de l'elit social baixmedieval i altomoderna.

En un món capitalista i globalitzat com l'actual, en què les xarxes socials i els mitjans de comunicació mantenen al conjunt de la societat en constant interconnexió, des de les classes populars fins a les classes més poderoses, les idees i la propaganda política circulen amb completa naturalitat i amb extraordinària immediatesa des dels nuclis emissors, generalment aquells sectors amb la capacitat d'influència suficient per a controlar els canals de comunicació, fins als grups receptors, en aquest cas, el gruix de la població. Lògicament, aquesta connexió immediata de la informació entre el poder i la societat no sempre ha estat així. ¿Com s'ho feien els diversos poders polítics per transmetre la informació al conjunt de la població en societats preindustrials on els canals de comunicació eren tan diferents dels actuals? ¿Una flequera de la València del segle XV, com i quan va assabentar-s'hi de la mort del rei Alfons el Magnànim en l'any 1458 a Nàpols? ¿O que un valencià, Alfons de Borja, membre d'una de les famílies més poderoses de l'aristocràcia local, havia estat elegit Papa de Roma en abril de 1455? ¿O que Constantinoble, una de les principals capitals de la cristiandat, havia estat conquerida pels otomans en la primavera del 1453?

Tots aquests fets, llunyans clarament del dia a dia d'un habitant qualsevol a la Corona d'Aragó de mitjans del segle XV, però, no restaven desconeguts per a la majoria de la població. O, almenys, eren notícies que, d'una forma o un altra, en tenim constància que circulaven per les places i els carrers de les principals ciutats, com a la València del Tres-cents i el Quatre-cents. Un altra qüestió, lògicament, és el grau de recepció i d'assimilació d'aquesta informació en circulació, certament difícil de concretar amb les fonts de què disposem. En aquest cas, però, ens centrarem en la posada en circulació d'aquestes notícies, carregades d'intencionalitat i d'ideologia, destinades a crear allò que Michele Olivari va estudiar per a la Monarquia Hispànica dels segles XVI i XVII: una primera i incipient «opinió pública».[789]

Una de les fonts històriques que ens permet aproximar-nos a aquest fenomen són els llibres d'actes dels governs municipals, com ho és el registre de manuals de consell de la ciutat de València. Com qualsevol llibre d'actes medieval, hi trobem principalment totes aquelles deliberacions que el govern municipal de la ciutat, en aquest cas, els jurats i el consell de la ciutat de València, aprovava i executava, així com les eleccions de les diverses magistratures i, finalment, la transcripció de les conegudes com «Crides públiques», és a dir, aquells pregons que prèviament redactats i consensuats pel seu impulsor corresponent (siga el consell de València, el governador del regne o el mateix monarca) el trompeta i crida públic de la ciutat s'encarregava de «cridar», és a dir, anunciar, pregonar públicament per les principals places i carrers de la ciutat al conjunt de la població allò que en eixe moment era precís conèixer per tothom.[790]

A tal efecte, hem triat una sèrie de volums del registre de manual de consells, de diversa cronologia, que ens permeta conèixer la naturalesa d'aquestes crides tant al segle XIV com al segle XV, amb l'objectiu de comparar la seua evolució durant aquestes dues centúries i emmarcar, més exactament, la comunicació política durant les dècades centrals del Quatre-cents. La seua anàlisi l'hem portada avant complementant la quantificació de diversos

[789] OLIVARI, Michele, *Avisos, pasquines y rumores: los comienzos de la opinión pública en la España del siglo XVII*, Madrid, Cátedra, 2014. Sobre la propaganda a la Baixa Edat Mitjana, vegeu CAMMAROSANO, Paolo (Ed.), *Le forme della propaganda politica nel Due e nel Trecento. Relazioni tenute al convegno internazionale di Trieste*, Roma, École Française de Rome, 1994.

[790] GALLENT, Mercedes, BERNARDO PANIAGUA, José M., «Comunicación en tiempos de peste. 'Les crides' en la Valencia del XV», *Saitabi*, 51-52, 2001-2002, pp. 113-136; ORTS-RUIZ, Francesc, 'Ara ojats que us fan saber': Desarrollo histórico del cargo de trompeta e crida públich en la Valencia de los siglos XV y XVI a través de la familia Artús», *Revista de Musicología*, 44-1, 2021, pp. 41-64.

aspectes formals, com l'anàlisi qualitativa d'aquells exemples d'especial interès pel seu contingut. Així doncs, començarem observant el nombre de crides amb què comptem per cadascun dels volums i per cadascun dels anys que s'hi conserven.

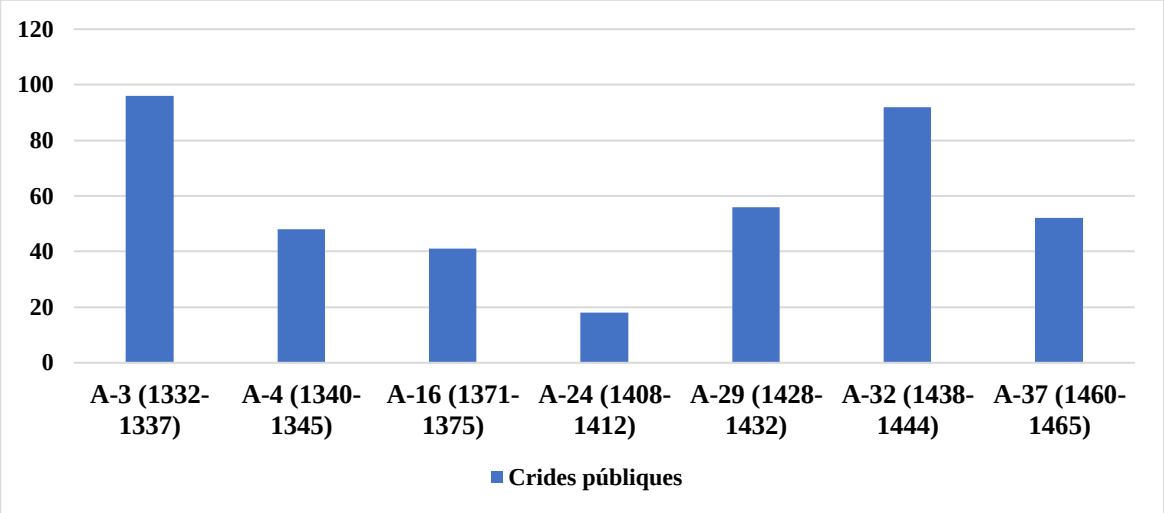

Taula 32: *Nombre de crides públiques a la ciutat de València*

Primerament, a la taula 32 podem constatar com el volum «A-3», per als anys 1332-1337, i el volum «A-32», per als anys 1438-1444, han estat els més prolífics, mentre que el volum «A-24», per als any 1408-1412, ha estat clarament el més pobre, tot coincidint, com

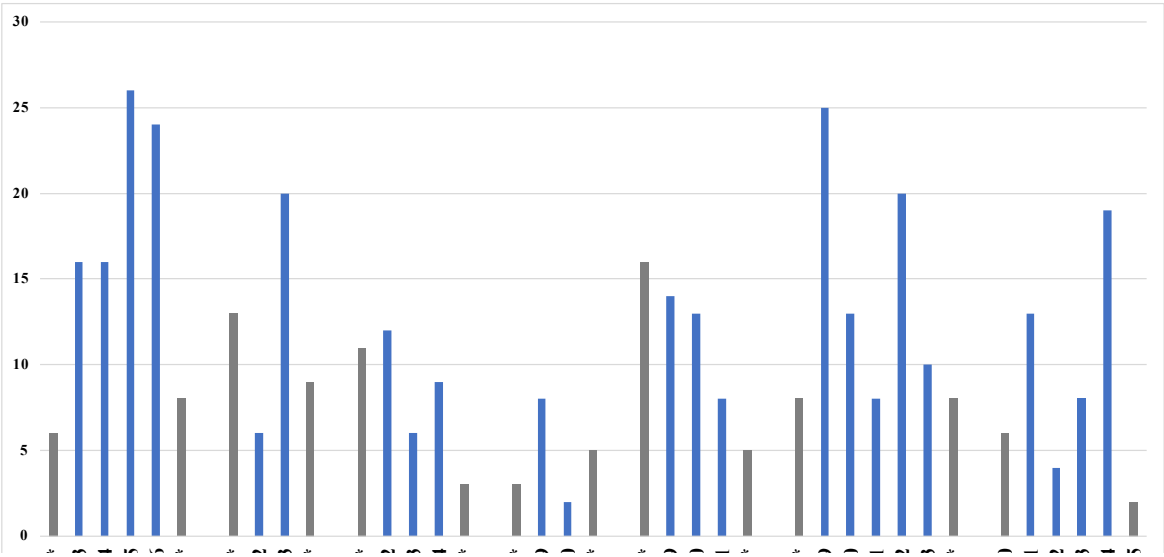

Taula 33*: Nombre de crides per any*

era d'esperar, amb un dels moments més convulsos políticament parlant de la història de la Corona d'Aragó com fou la crisi successòria i el posterior Compromís de Casp, entre el 1410 i el 1412.

A la taula 33, si afinem un poc més, per anys, tornem a observar com el 1335 i el 1336 són els més abundants, tots dos previs a l'esclat de la Pesta Negra, i, en tercer lloc, el 1439, any especialment convuls a la ciutat de València com a conseqüència d'un brot de pesta. Altres anys especialment rics en la nostra base de dades pel que fa al nombre de crides produïdes són els any 1343, any de la conquesta i reincorporació del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó per part de Pere el Cerimoniós, i 1442, any de la conquesta final de la ciutat i regne de Nàpols per part d'Alfons el Magnànim.

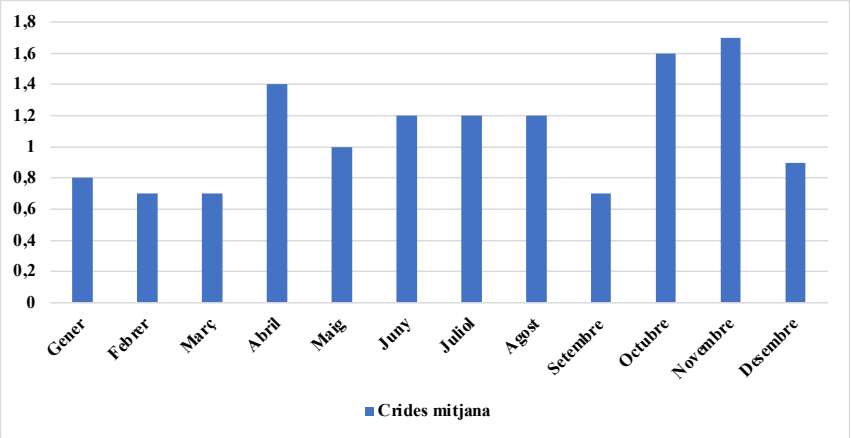

Taula 34: *Mitjana de crides per mes*

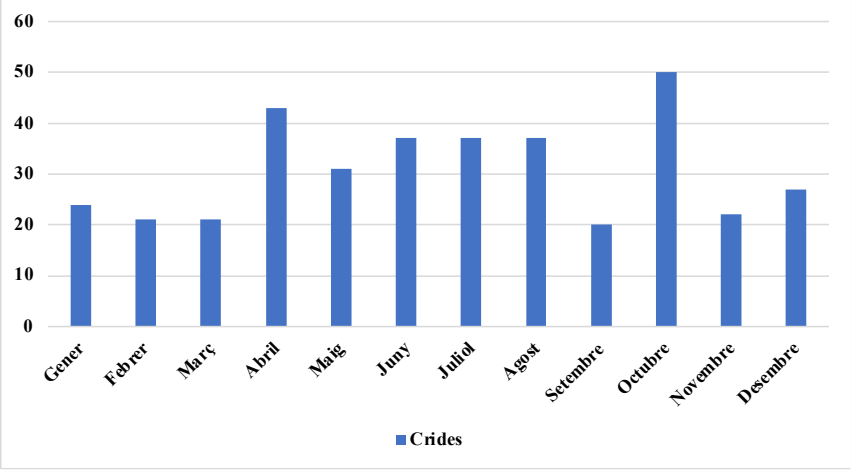

Taula 35: *Crides totals per mes*

Continuant amb l'anàlisi quantitatiu, les taules 34 i 35 ens permeten observar quins són els moments de l'any més proclius a l'hora de trobar més crides públiques. En el primer cas, en termes absoluts, i en el segon cas amb la mitjana de crides per mes. En ambdós casos observem com els mesos més càlids de l'any són els mesos en què més crides públiques es concentren. Aquest fenomen ja ha estat vist en altres treballs semblants centrats en la diplomàcia, com la ciutat de Barcelona, la ciutat de València o la Ciutat de Mallorca.[791] Si ens fixem, concretament, en el cas de València, en l'activitat de la correspondència oficial per part dels jurats de València, els mesos d'estiu i l'inici de la tardor són els mesos més actius. ¿Quina explicació en podem donar? Les respostes són diverses, però especialment cal recordar que els mesos d'estiu i tardor són els primers mesos del mandat de cada nova juraderia, que recordem que en el cas de València es renovaven per Pentecosta. Per tant, és en aquest moment quan s'aborden principalment totes les qüestions pendents per part del consell, mentre que els darrers mesos del mandat, els mesos de febrer i març són els més discrets, amb l'excepció del mes d'abril, en el qual tenia lloc una de les principals festivitats de la ciutat de València, la festa de Sant Jordi, que anualment requeria de diverses crides amb què anunciar la seua festivitat i la normativa relativa.[792]

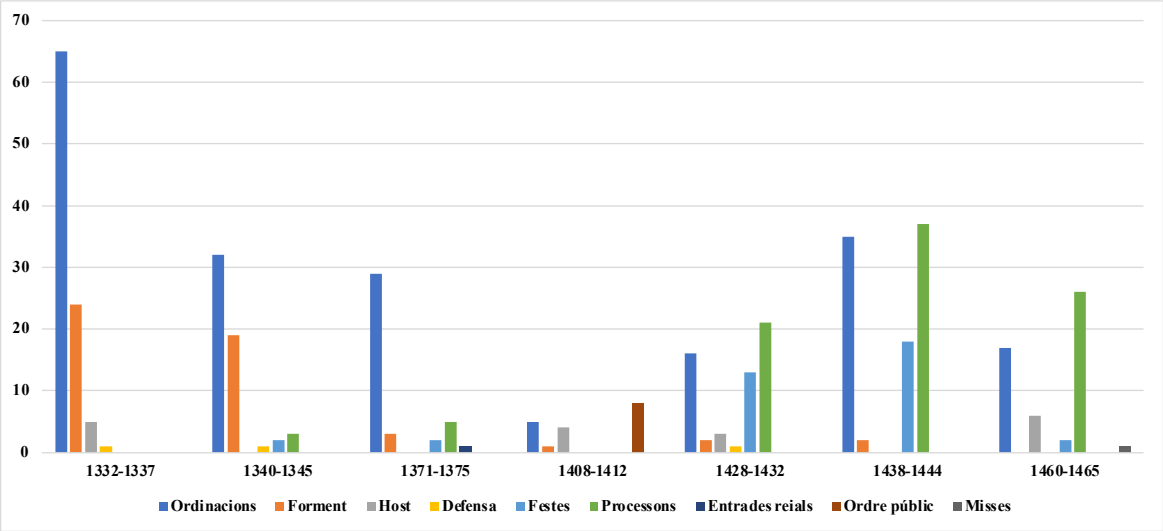

Taula 36: *Distribució de les crides segons tipologia*

[791] BAYDAL, Vicent, «Les relacions epistolars de les ciutats de Barcelona, València i Palma entre els segles XVI i XVII (c. 1510 - c. 1630)», *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 1, 2013, pp. 105-136; *Barcelona, una capital mediterrània a través de les seves cartes: 1381-1566*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2021.
[792] NARBONA, Rafael, ««La fiesta cívica: rito del poder real...».

De fet, com observem en la taula 36, les festes serien una de les tipologies de crides al llarg de tota la baixa Edat Mitjana. No serien, però, les més recurrents. Si parem atenció a l'última taula, destaquem tres fenòmens. Primerament, l'extraordinària quantitat de crides públiques de naturalesa normativa, és a dir, la publicació d'ordinacions, al llarg de tota la cronologia però amb especial intensitat en el període 1332-1337; en segon lloc, la concentració al segle XV de les crides a processó, concretament entre el 1428 i el 1465; per últim, l'augment al segle XV, respecte d'allò que trobem al segle XIV, de crides públiques anunciant la celebració de festes, especialment durant les dècades dels anys 30 i 40. Per poder entendre aquests tres fets, cal passar-se a l'anàlisi qualitativa i atendre al contingut d'aquestes tres tipologies. En el primer dels casos, l'extraordinària producció de crides normatives entre 1332 i 1337 respon a la necessitat del govern municipal d'intervenir i regular l'activitat econòmica del moment després de «lo mal any primer», que al conjunt de la Corona d'Aragó, especialment al Principat, el regne de València i el regne de Mallorca, seria l'any 1333, anualitat especialment complicada per la carestia i la fam com a conseqüència de collites nefastes, preludi del que vindria a partir del 1348. Això explica la gran quantitat de crides pregonant normatives relacionades al preu de les coses, prohibicions d'exportacions de productes bàsics, com la carn, el peix, el forment, i regulacions en la producció de certes manufactures. De fet, també s'observa a la taula com en aquests mateixos anys, les crides relacionades amb qualsevol aspecte relatiu al forment, són igualment nombroses i no tornaran a eixos nivells en cap altre moment de la nostra mostra documental.

El segon i el tercer dels fenòmens que constatem a la taula, és la concentració de crides públiques convocant processons i festes al llarg del Quatre-cents. Mentre al segle XIV són testimonials, al segle XV en són la principal causa. Paradoxalment, les raons de fons són semblants a allò que hem vist al segle XIV: episodis de pestilència i sequera, d'una banda, i celebracions anuals de la ciutat, com el 9 d'octubre o la festa de Sant Jordi, així com la celebració de victòries militars per part de la Corona. Efectivament, al llarg dels anys centrals del segle XV, la ciutat de València hauria experimentat períodes recurrents de sequera, amb els efectes que això suposa per a l'abastiment, i episodis més o menys intensos de pesta, amb efectes directes sobre la població. Aquestes dificultats haurien motivat que el consell de la ciutat, junt amb el beneplàcit del capítol de la Seu, convocassen recurrentment processons implorant a Déu la seua benignitat, pluja i salut a una ciutat que se sentia

pecadora i mereixedora de tals càstigs divins. Pel que fa a les celebracions, trobem diversos casos en què les victòries militars aconseguides pel rei Alfons el Magnànim són motiu de celebració per part de les autoritats, convocant actes públics d'exaltació de la Corona d'Aragó. Les ordinacions, per la seua banda, encara que no amb la mateixa intensitat que abans de la Pesta Negra, també es presenten com una de les principals motivacions de les crides públiques d'aquest moment, amb el mateix objectiu que al segle XIV: tractar de pal·liar els efectes de la carestia, la fam i les pestilències. La resta de tipologies, especialment aquelles relatives a les convocatòries a host, defensa militar de la ciutat, misses, etc., tot i quantitativament parlant queden lluny de les primeres mencionades, guanyen en importància a través de l'anàlisi qualitatiu de les mateixes, com observarem després.

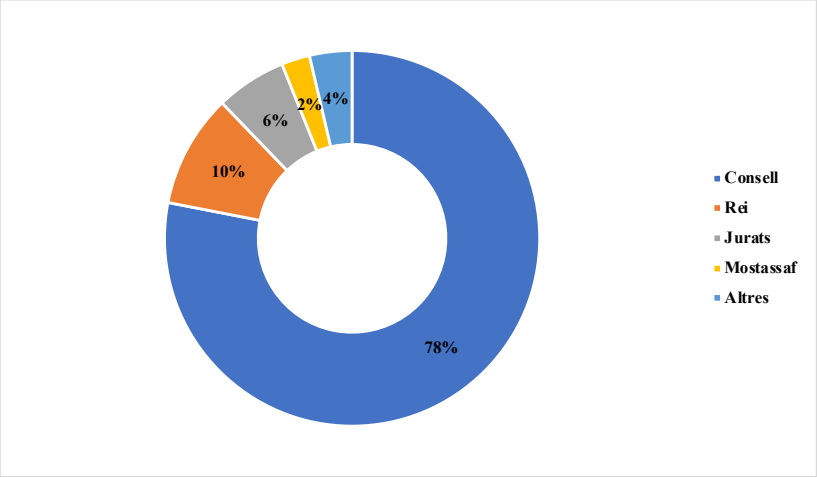

Taula 37: *Impulsor de les crides (1332-1337)*

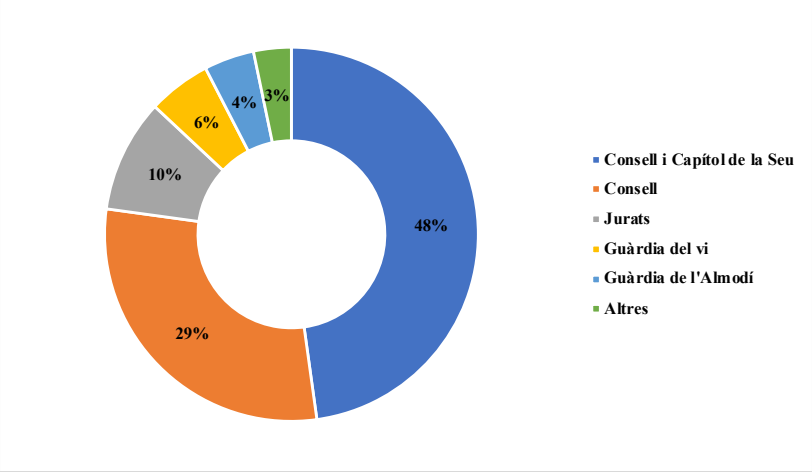

Taula 38: *Impulsor de les crides (1438-1444)*

Abans, però, un element també interessant d'observar és qui és el propulsor d'aquests pregons. Tot i trobar-se als manuals de consell de la ciutat de València, no necessàriament les crides que hi trobem són impulsades pel consell. Com observem en les taules, el rei, el governador, el bisbe, el Capítol de la Seu o el mostassaf també consten com propulsors i autors intel·lectuals. A excepció dels dos últim períodes (1438-1465), en la resta de la cronologia és el consell majoritàriament qui signa les crides, com apareix a la taula 34 per al període 1332-1337. No obstant això, tornem a trobar diferències entre el segle XIV i el segle XV. Mentre al Tres-cents la majoria de vegades és el consell, amb percentatges àmpliament per sobre del 50%, arribant en alguns casos al 80% de les vegades, per al període 1408-1432 no hi arriba al 50%. ¿Per què aquest canvi? Perquè al segle XV irromp el capítol de la Seu com l'altre gran impulsor dels pregons, siga per a convocar processons demanant pluja contra la sequera, siga per convocar la festivitat de Sant Jordi, un dels patrons del regne, o la festivitat de Sant Dionís, en record de la conquesta de la ciutat per part del rei Jaume I. Dues festes, aquestes, carregades d'una forta càrrega ideològica i religiosa, ja que celebraven la «tornada» de València a la Cristiandat i el sotmetiment dels infidels a Crist, en el cas de Sant Jordi com a intermediari diví de la fita, en el cas de Jaume I com a executor.

De fet, si entrem en l'anàlisi qualitativa d'algunes d'aquestes crides, per al cas de la festivitat de Sant Jordi, en tots els casos es convoca una processó general per al dia 23 d'abril, declarant el dia festiu i, per tant, estipulant una pena econòmica per a aquells que treballassen al llarg de la jornada, com en la festivitat de l'any 1429:

> «[...] per observar loable costum lo qual s'és continuada en aquesta ciutat del temps de la conquesta ençà […] en memòria del gran beneffici que aquesta ciutat reebé en lo temps que fon restituïda a mans de christians migançant lo gloriós cavaller e màrtir Sent Jordi».[793]

La figura de Sant Jordi no només era recordada o reivindicada en la seua festivitat concreta, sinó que també ho era després de grans victòries militars per part de la corona, com ho fou amb la reincorporació del regne de Mallorca, el 1343, quan el 3 de juny el consell i el bisbe de València convocaven una processó solemne fins a l'església de Sant Jordi en acció de gràcies per la victòria del rei:

[793] AMV, A-29, ff. 81r-81v.

«[...] que dissapte aprop passat lo senyor rey, per la clemència de Déu, entrà poderosament en la ciutat de Mallorcha, la qual té sots jurisdicció e arna sua, per la qual cosa los dits jurats, ab consell e asentiment del senyor bisbe de València, han ordenat que tot christià e christiana demà, que serà dimecres, per lo matí, sien a la església de nostra dona Santa Maria de la Seu, de la qual esgleya partirà la processó general per anar a la església del benaventurat Sent Jordi, cavaller de Déu, per fer laors e gràcies al nostre senyor Deus, tot poderós, e la Verge, nostra dona Santa Maria, mare sua, e a tots los sants de Paradís, de la gràcia e victòria que ha donada al senyor rey de la presó de Mallorcha».[794]

Aquesta mena de crides, des de la perspectiva de l'estudi de les identitats i de la seua difusió per part de les elits, són les més interessants, ja que permeten conèixer de quina forma el poder polític, en aquest cas el de la monarquia, a través del consell de la ciutat de València, influïa sobre els seus súbdits, fent-los arribar notícies i esdeveniments que legitimaven la seua posició i, en darrera instància – i és açò el més interessant – els feia partícips, tot generant un sentiment de comunitat comuna, compartida. Tot generant un sentiment d'adhesió que podem qualificar de «nacional». Un exemple il·lustratiu és el de la crida del 29 de juny del 1442 amb què s'anuncià als habitants de València que el seu rei, Alfons el Magnànim, havia conquerit finalment la ciutat de Nàpols:

«[...] per contemplació de la gloriosa victòria que·l molt alt senyor rey, a dos dies del present més de juny, ha haud de la sua ciutat de Nàpols, la qual, precedent gran combat e batalla, vencé e hac a mans sues lo dit dia […] E per ço, preguen, exorten e manen a tothom en general que demà, per lo matí, fahent festa, goig e alegria de tan bona nova, vagen a la dita processó e seguesquen aquella a laor e glòria de nostre senyor Deus e a exalçament de la reyal Corona d'Aragó».[795]

Convocar a la població per a celebrar una victòria militar, en aquest cas de tal transcendència com la conquesta de la ciutat de Nàpols, per donar gràcies a Déu i glorificar la Corona d'Aragó, és clarament un exemple d'exaltació patriòtica endreçada nítidament a generar entre la població, mitjançant actes de socialització i reafirmació col·lectiva, com és

[794] AMV, A-4, f. 194v.
[795] AMV, A-32, ff. 71r-71v. Sobre la memòria de la conquesta de Nàpols pel Magnànim, vegeu: NARBONA, Rafael, «Alfonso el Magnánimo y la conquista de Nápoles en la memoria escrita de la Corona de Aragón (ss. XV-XVI)» a D'AGOSTINO, Guido, FODALE, Salvatore, MIGLIO, Massimo, OLIVA, Anna M., PASSERINI, Davide, SENATORE, Francesco (Coords.), *La Corona d'Aragona e l'Italia: atti del XX Congresso di Storia della Corona d'Aragona Roma-Napoli, 4-8 ottobre 2017*, vol. II, Roma-Nàpols, Istituto Storico italiano per il Medio Evo, 2020, pp. 1089-1110.

el cas d'una processó, una consciència nacional entorn a la figura del rei d'Aragó. Aquest, però, no l'únic exemple en què podem observar clarament una intencionalitat d'adhesió col·lectiva a la figura règia. La Guerra Civil Catalana, sobre la qual entrarem en més detall després, no només sacsejaria el principat de Catalunya durant la dècada dels anys 60 del segle XV, ja que el regne de València, almenys entre el 1461-1465, també experimentaria una intensa conflictivitat com a extensió de la crisi política del Principat. La guerra oberta entre el noble aragonès Jaume d'Aragó, amb importants senyories a l'interior del regne de València, i la classe política valenciana generaria un dels episodis que testifiquen la disputa per l'opinió pública i, per extensió, la fidelitat de la població a la causa del rei. Jaume d'Aragó, qui es posicionaria aviat del costat dels enemics del rei Joan II, faria penjar pels carrers de València pasquins, és a dir, cartells, en favor del príncep de Viana. Ràpidament, el consell de València faria publicar mitjançant crida pública:

> «[...] que per algunes persones, tement poch a Déu e a la Real maiestat e en deservici lur, e en no poqua torbació del stat pacífich de la dita ciutat e regne, sien stats mesos, posats e afixos per les places, cantons e lochs públics de la dita ciutat certs epitafis e cartells zelants poch segons la continença de aquells lo que tenguts són e a Déu e a la prefata magestat del senyor rey e a la conservació de la cosa pública de la matexa ciutat e regne per la qual rahó vinga en grandíssimo servey de nostre senyor Déu e de la predita real maiestat e en bé e repòs de tots los vassalls del dit senyor, saber e sentir qui són les dites persones per què en aquelles se faça lo càstich degut».[796]

D'aquesta forma, Jaume d'Aragó esdevindria enemic públic per a les elits de la ciutat de València fins a agost de 1464, per tant, enemic públic del rei i de la Corona d'Aragó, quan una altra crida pública convocà tots els habitants de la ciutat a rebre la «victoriosa senyera» després de derrotar el rebel aragonès i portar-lo pres junt amb la seua família, mostrant públicament el càstig reservat a aquells que gosassen qüestionar la preeminència del rei i faltassen a la fidelitat deguda.[797]

Així doncs, les crides públiques de la ciutat de València són exemple interessant de com la disputa per l'opinió pública podem trobar-la molt abans del segle XVII i XVIII, quan els treballs clàssics de Michele Olivari situen el seu origen.[798] Així mateix, els pregons per part

[796] AMV, A-37, ff. 61v-62r.
[797] *Ibidem*, f. 169v.
[798] OLIVARI, Michele, *Op. Cit.*

de les principals autoritats de la ciutat i regne de València són una via d'estudi que ens permet observar la projecció de tota una sèrie d'imaginaris col·lectius, de naturalesa nacional i patriòtica, sobre el conjunt de les societats urbanes, en aquest cas, l'imaginari nacional reial. Així mateix, hem vist com a través de l'anàlisi quantitativa de les crides públiques, podem copsar les dinàmiques de funcionament del poder urbà de les ciutats, en aquest cas de la ciutat de València al llarg de la baixa edat mitjana.

Durant el regnat del Magnànim, a més a més, hem pogut identificar altres indicis sobre l'evolució de les identitats nacionals durant la primera meitat del segle XV. En aquest cas, es tracta de la identitat de naturalesa regnícola valenciana, també coneguda per la historiografia com a identitat particularista valenciana. Com veurem a continuació, comptem amb diversos indicis que ens assenyalen la dècada dels anys 30 del Quatre-cents com el moment veritablement definitiu de consolidació d'aquesta identitat com a marc nacional d'abast regnícola, dins de la Corona d'Aragó.

Primerament, tornant al gènere cronístic, comptem amb la coneguda com *Crònica Universal de 1427*, d'autor anònim, tot i que, segons estudis recents, tot apunta que seria un autor nascut al regne de València.[799] L'interès d'aquesta crònica des del punt de vista identitari són les puntuals, però transcendentals variacions que hem pogut identificar entre alguns dels manuscrits, entre les diferents versions que s'han conservat, especialment en passatges en què es veuen involucrats individus del regne de València i apareixen identificats com a «catalans», com era habitual durant tot el segle XIV i part del XV. Així, mentre la còpia 17.711 de la Biblioteca Nacional de Madrid – possiblement la versió més antiga de la crònica, atès que només hi trobem fets referenciats abans de l'any 1427 – manté les referències catalanes a l'hora de referir-se a «valencians», el manuscrit 400, de l'Arxiu de la Catedral de València, més tardà, segurament, perquè inclou fets de principis de la dècada dels anys 30, tot i que no en tots els casos, hem pogut detectar dues modificacions, respecte de la còpia 17.711 de la Biblioteca Nacional de Madrid, certament interessants que ens parlen d'una certa «insatisfacció» per part de l'autor a l'hora d'identificar individus que són naturals del regne de València sota l'etiqueta de «catalans». Observem alguns exemples. El primer d'ells ens narra l'enviament d'efectius militars – cavallers i gents d'armes – per

[799] *Crònica Universal de 1427* a cura de MOMPÓ NAVARRO, Jacob, València, Publicacions Universitat de València, 2022, pp. 10-12.

part del rei Martí l'Humà, al seu fill, Martí el Jove, a l'illa de Sicília, en l'any 1409. La versió més antiga diu:

> «Enaprés, en l'any MCCCCIX, lo rey en Martí de Cicília vench en Cerdenya e lo rey d'Aragó, son pare, tramés-li gran navili de cathalans e gran socors de cavallers e barons e gent d'armes. E aquell vengut a Sent Luri, isqueren-li a l'encontre lo vescomte de Narbona e los sarts ab gran cavalleria e molta gent d'armes».[800]

En canvi, si ens fixem en aquest mateix passatge, segons la còpia del manuscrit 400 de l'Arxiu de la Catedral de València, el text canvia sensiblement:

> «Enaprés, en l'any MCCCCIX, lo rey en Martí de Cicília vench en Cerdenya e lo rey d'Aragó, son pare, tramés-li gran navili e sucors de molts cavallers e gent d'armes. E aquell vengut a Sent Luri, isqueren-li a l'encontre lo vescomte de Narbona e los sarts ab gran cavalleria e molta gent d'armes».[801]

Mentre en la primera versió, a l'hora de referir-se als reforços militars s'hi utilitza el gentilici «catalans», en la versió escrita posterior a 1427 s'omet aquest nom, sense concretar la procedència dels «cavallers e gents d'armes» que partiren cap a Sicília en auxili de Martí el Jove. Igualment, en altre passatge de la crònica, trobem quelcom semblant. Ara es tracta del moment en què Alfons el Magnànim, l'any 1421, va iniciar la seua aventura per Itàlia. Igual que en el cas anterior, en la primera edició trobem la següent versió:

> «Enaprés, lo dit rey, a VII del mes de juliol de l'any MCCCCXXI, passà en lo dit regne de Nàpols ab grans navilis de naus e galeres de cathalans e ab molta gent d'armes de cavall e de peu. E vench a la ciutat de Nàpols, hon fou rebut molt altament ab gran goig e plaer per la dita reyna e per tots los de la ciutat e de tota la terra; e li fonch feta gran festa e honor».[802]

Per a després, novament, constatar el següent canvi:

> «Enaprés, lo dit rey, a VII del mes de juliol del dit any XXI, passà en lo dit regne de Nàpols ab grans navilis de naus e galeres e ab molta gent d'armes de cavall e de peu. E vench a la ciutat de Nàpols,

[800] *Ibidem*, p. 369.
[801] *Ibidem*, p. 369. Vegeu nota a peu de pàgina 671.
[802] *Ibidem*, p. 373.

hon fou rebut molt altament ab gran goig e plaer per la dita reyna e per tots los de la ciutat e de tota la terra; e li fonch feta gran festa e honor».[803]

Aquestes modificacions, gens innocents segons el nostre parer, ens estan parlant d'un moment determinant dins de la consolidació de la consciència valenciana com un imaginari nacional plenament evolucionat, que hauria portat l'autor a considerar poc acurades les referències a «catalans» a l'hora d'assenyalar individus naturals del regne de València. Una expressió de consciència particular, necessitada de reivindicació, que coincideix cronològicament amb altres referències en una direcció semblant.

Comptem amb altres referències que assenyalen la dècada dels anys 30 com el moment clau en la consolidació definitiva de la identitat nacional valenciana, no sobre aquesta dècada, sinó precisament sobre l'anterior, ja que seria un símptoma d'un estat encara formatiu durant la dècada dels anys 20. La referència és, precisament, en relació amb el primer dels dos papes valencians, Alfons de Borja. L'aparició d'aquest en l'escenari de la gran política a la Corona d'Aragó comença amb l'inici del regnat d'Alfons el Magnànim, quan ingressa com a membre de la seua cancelleria l'any 1417, per a tres anys després ser nomenat vicecanceller i conseller reial, erigint-se en una de les figures clau en els afers eclesiàstics que afectaven el monarca, especialment en la fi del Cisma.[804] Com a recompensa als serveis prestats a la corona, Alfons el Magnànim va apostar activament per afavorir la carrera eclesiàstica d'Alfons de Borja, intercedint a Roma perquè fos proveït de dignitats i beneficis eclesiàstics. Després de diversos intents fallits, com el bisbat de Mallorca o la cancelleria de l'Estudi General de Lleida, finalment aconseguiria el bisbat de València, l'any 1429, just en un context d'inestabilitat política al regne de València, com a conseqüència de l'inici de la Guerra de Castella (1429-1430).

Així, si consultem les actes municipals de la ciutat de València, Climent de Vilanova, jurat de la ciutat en aquest anyada, hauria intervingut en el ple del consell del dia 14 de maig, del 1429, per a informar dels rumors que havia sentit sobre el candidat a ocupar la seua episcopal de la ciutat. Segons les actes, Vilanova hauria anunciat que el rei, Alfons el

[803] *Ibidem*, p. 373. Vegeu nota a peu de pàgina 687.
[804] NAVARRO SORNÍ, Miguel, «Alfonso V y el Cisma: las intervenciones de Alfonso de Borja para la solución del problema», D'AGOSTINO, Guido, *et al*. (Coords.), *La Corona d'Aragona e l'Italia: atti del XX Congresso di Storia della Corona d'Aragona Roma-Napoli, 4-8 ottobre 2017*, vol. I, Roma, Istituto Storico italiano per il Medio Evo, 2020, pp. 271-299.

Magnànim, ja hauria pres la decisió en eixos moments, però encara no era oficial ni tampoc es coneixia el nom exacte del beneficiat. Ara bé, Vilanova, per a tranquil·litat dels presents anunciaria:

> «lo senyor rey havia proveït de bisbe per aquesta ciutat, emperò que no era encara publicat, mas que segons se dehia seria valencià o, almenys, del regne. E que pràtica era antiquada en la dita ciutat com hi venia bisbe novell que la dita ciutat li fahia present de certa vexella d'argent».[805]

Efectivament, «valencià o, almenys, del regne», de València, s'entén. ¿Què ens està dient aquesta referència? Estem davant d'una diferenciació clara i evident de l'ús del gentilici «valencià» per a referir-se, exclusivament, als ciutadans de la ciutat de València i no per a referir-se a la resta d'habitants del regne. No es tracta, però, d'una equivalència, en què es presenta la forma «valencià» per a referir-se a aquells que són de la capital o de la resta del país, sinó que es tracta d'un enunciat disjuntiu en què es fa una diferenciació clara entre un element i l'altre. Evidentment, el nom que havia estat triat per a ocupar la vacant episcopal era el d'Alfons de Borja, qui no era natural de la ciutat de València, sinó d'una població pròxima a la ciutat de Xàtiva. ¿Vol dir aquest exemple que el futur pontifici no era considerat «valencià», pel fet de no ser de la ciutat de València? ¿El gentilici «valencians», en aquests moments del segle XV, encara no s'havia generalitzat en el seu ús, fora de contextos parlamentaris, per a referir-se al conjunt dels habitants del regne de València, des de Vinaròs a Oriola?[806]

Fou a finals de la dècada dels anys 20 i principis de la dècada dels 30, quan les elits polítiques del regne de València, especialment el govern municipal de València, hagueren de fer front a un nou conflicte bèl·lic: «la guerra de Castella» (1429-1430), que en diria

[805] AMV, A-29, f. 87v.

[806] Unes quantes dècades després, ja en els primers mesos del regnat de Joan II, el successor al tron d'Alfons el Magnànim, a l'any 1458, els jurats de València s'adreçaren als oficials de la ciutat de Tortosa perquè fessen restituir tota una sèrie de mercaderies que havien estat «marcades», és a dir, requisades, per part d'un procurador d'una noble, Sicília de Cabrera: «[...] pochs dies són passats passant certes robes del dit en Martí Sentpol e altres per aquexa ciutat a instància de hun qui·s diu procurador de la magníffica dona Sicília de Cabrera les dites robes serien stades emparades en la dita ciutat en virtut, segons se diu, de certes marques que·s diu serien stades obtengudes per la dita magníffica dona Sicília contra robes de valencians per causa de cert censal que aquella pretén li seria tengut fer lo hereu de mossén Lois Aguiló [...] És encara de maravellar que tals coses e empares se permetan ésser fetes per vosaltres contra los nostres ciutadans, car si·s pretén que lo dit portantveus de Governador no haurà feta justícia a la part de la dita dona Sicília, en tal cars no s·i requiren marques per què ja hi ha remeys de appel·lació al senyor rey» (AMV, g^3-23, f. 208v). Aquest és un altre exemple el què el gentilici «valencians» s'empra per a referir-se als ciutadans de València. Això no obstant, no trobem la mateixa disjuntiva que en la referència d'Alfons de Borja de finals de la dècada dels anys 20.

Melcior Miralles, al seu dietari.[807] Un enfrontament entre el regne de Castella i la Corona d'Aragó que, tot i no arribar al grau de magnitud de la guerra del segle XIV tinguda entre les dues potències ibèriques, obligaria les elits del regne de València a organitzar-se militarment front a la possibilitat d'una ofensiva terrestre castellana, generant-se, així, el marc social de mobilització social i adhesió col·lectiva.[808] Tot i que l'origen cal situar-lo en l'enfrontament personal entre els infants d'Aragó i Álvaro de Luna, la guerra acabaria adquirint una dimensió major, amb moviments de tropes al llarg de la frontera entre el regne de Castella i la Corona d'Aragó, amb alguns episodis que afectarien concretament la frontera valenciana, sent l'escaramussa i les correries la tàctica que marcaria el conflicte entre els efectius castellans i valencians.[809]

El 9 de maig de 1429, la ciutat de València rebia una carta signada per Alfons el Magnànim en què anunciava l'existència d'un conflicte obert amb el regne de Castella i la necessitat de la implicació financera per part del govern municipal:

> «Jàtsia vosaltres nos hajats fins açí tan bé e notablement servit e haiats mostrada per obra lo gran amor, affecció e fidelitat que havets a nostre servey e honor, e siam tan contents de vostres bons serveys com dir se pot, per lo qual nos reputam molt tenguts e obligats a vosaltres, axí en universal com en particular, e volguessem per ço haver-vos en aquest cas per excusats. Considerant, emperò, que per los grans e arduus affers que tenim entre mans als quals com hi vaja molt a nostra honor e beneffici de tots nostres regnes e terres no podem deffallir, som en gran necessitat de peccúnies. E confiants de la gran affecció e voluntat e finjada fidelitat de vosaltres havem delliberat en tanta e tan àrdua necessitat amprar-nos més de vosaltres que de altres alguns axí com aquells de qui més esperam que·ns ajudarets e soccorrerets en nostres necessitats».[810]

[807] *Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, a cura de RODRIGO LIZONDO, Mateu, València, Publicacions Universitat de València, 2011.
[808] HINOJOSA MONTALVO, José, «Las fronteras valencianas durante la guerra con Castilla (1429-1430)» a *Temas de historia militar: 1º Congreso de Historia Militar,* 3 vol., Saragossa, Estado Mayor del Ejército, 1982, pp. 140-150; RYDER, Alan, *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia 1396-1458*, València, Alfons el Magnànim, 1992; MARTÍNEZ SANMARTÍN, Luis P., «Guerra, estado y organización social de la producción. La Corona de Aragón en guerra con Castilla, 1429-1430», *Anuario de Estudios Medievales*, 23, 1993, pp. 445-472; VILLARROEL GONZÁLEZ, Òscar, «Castilla, Navarra y Aragón: negociación y conflicto en los años 30 del siglo XV» a NIETO SORIA, José M., VILLARROEL GONZÁLEZ, Óscar (Coords.), *Comunicación y conflicto en la cultura política peninsular. Siglos XIII al XV*, Madrid, Sílex, 2018, pp. 83-112; VIU, María, «Ni dinero, ni mialla. El impacto de la guerra con Castilla sobre el comercio exterior del reino de Aragón (1429-1430)», *Anuario de Estudios Medievales*, 51/2, 2021, pp. 971-1000.
[809] HINOJOSA MONTALVO, José, *Art. Cit*., p. 151.
[810] AMV, A-29, ff. 85r-85v.

Observem com el rei, prèviament a la sol·licitud pecuniària, destaca les virtuts que la ciutat de València hauria tingut en relació a la monarquia. Una ciutat que sempre hauria servit a la corona, amb amor, afecció i fidelitat. Altrament, s'assenyala com els afers no sols eren «arduus» per a la figura del rei, sinó per al conjunt de la Corona d'Aragó i, per extensió al regne de València, presentant-se així el conflicte com una qüestió pròpia del regne. Per això mateix, el monarca apunta la predilecció que hauria tingut per la ciutat de València a l'hora de demanar auxili per la «necessitat de pecúnnies», per la seua, precisament, fidelitat. D'aquesta forma, la ciutat de València es trobava immersa en un conflicte que, en principi només hauria d'involucrar el monarca. Això és el que pregonaria la ciutat al conjunt del poble, en la crida pública feta el 20 de juny, anunciant una processó fins a l'església de Santa Maria de Gràcia, en pregàries per la marxa del rei, amb les seues tropes, dins de les fronteres de Castella. Una nova manifestació pública d'adhesió a la figura del rei i de reafirmació col·lectiva com a membres de la Corona d'Aragó:

> «Que com ells sien certs que lo molt alt rey e senyor nostre, huy, qui és dilluns vint del present mes de juny, per expidició dels grans negocis que té entre mans, exirà de sos regnes e terres ab tota sa cavalleria per impetrar de nostre senyor Déu al dit nostre rey e senyor benaventurada anada e honorosa e gloriosa stada e molt pus benaventurada tornada en sa terra, lo honorable capítol de la Seu de aquesta ciutat ab concòrdia e voluntat dels dits honorables justícia e jurats han ordenat que demà de matí migançant Déu sia feta solemne e devota processó».[811]

Una processó pels «grans negocis que té entre mans» i per la seua benaventurada tornada a la seua «terra», és a dir, a la Corona d'Aragó. Per això, el trompeta anunciaria la necessitat de:

> «honrar la dita processó ab lums en les mans e en aquella pus devota manera que fer se puga, e seguint la dita processó ab devotes e santes oracions preguen Déu, que per sa clemència infinida leix lo dit senyor rey bé anar e mellor star e restituir aquell en sa terra e a sos vassalls e sotsmeses sa e salv, ab honor e glòria de la sua corona e victòria de sos enemichs».[812]

La defensa del rei i del regne de València seria una constant al llarg del conflicte, tant pels jurats de València com per altres oficials del regne, com el governador del regne.[813] Més encara després de rebre la carta del rei, signada a 6 de juliol, quan el consell de València

[811] *Ibidem*, ff. 116v-117r.
[812] *Ibidem.*
[813] *Ibidem*, ff. 118v-119r.

va ser coneixedor de la naturalesa del conflicte i de la necessitat d'organitzar la defensa militar del regne davant d'una ofensiva castellana, constituint-se una comissió que s'encarregaria de prendre les decisions oportunes en relació a la guerra.[814] Per això, el dia 18 de juliol, Llorenç Artús, trompeta de la ciutat, anunciava la crida a les armes de tot aquell que comptàs amb ballesta o llança llarga, per a sumar-se a la milícia de la ciutat, per a «anar servir lo senyor rey».[815] Eixe mateix dia, la comissió de guerra conformada, començà a articular la defensa, especialment en aquells punts de la frontera amb Castella més delicats per la seua exposició a un possible atac, com eren els nuclis de Bunyol i Xiva, i els seus respectius castells, camins i passos, la defensa dels quals també era la defensa del regne: «deffendre aquells és deffensió de la ciutat e regne».[816] L'enfrontament al regne de Castella comportaria un record inevitable a la guerra de Castella del segle XIV. Per això, algunes mesures que s'haurien pres dècades abans, de les quals es tenia constància, serien recuperades i aplicades per la junta de guerra, com, per exemple, l'obligació de totes aquelles persones que havien fugit, per l'amenaça de la guerra, a tornar a la ciutat, per a contribuir en la seua defensa i en la del regne:

> «tornen e vinguen a estar en la dita ciutat de València per deffensió de aquella e del regne e a offensió dels enemichs e per dar consell, favor e ajuda sobre les dites coses a la dita ciutat e regne».[817]

L'avanç de la guerra, al llarg de la tardor del 1429 i l'inici de l'any 1430, accentuaria dos aspectes importants des del punt de vista identitari: primerament, el reforçament dels «castellans» com a enemics del regne, ni el regne de Castella ni el rei de Castella: «els castellans», ens abstracte. S'accentuava, així el fenomen de l'alteritat entre el «nosaltres» – els ciutadans i habitants de València i del seu regne – i els «altres» – els castellans:

> «havien supplicat al senyor rey que fos sa mercè de metre les mars de aquest regne en bona deffensió ans que se'n partís per ço que castellans, enemichs del dit senyor rey e nostres, no poguessen dampnificar los seus vassalls».[818]

[814] *Ibidem*, ff. 125v-128r.
[815] *Ibidem*, ff. 130v-131r.
[816] *Ibidem*, ff. 131r-132r.
[817] *Ibidem*, ff. 133v-134r
[818] *Ibidem*, ff. 203v-204r.

Altrament, augmenten les apel·lacions a «la defensa de la terra», una expressió de contingut patriòtic pròpiament típica dels contextos de guerra en època moderna, però que en el cas de la Corona d'Aragó ja observem al llarg del segle XV amb relativa freqüència, tant en aquest conflicte com, especialment, durant la Guerra Civil Catalana, en la dècada dels anys 60:

> «(Guillem d'Alpicat) proposà que, per deffensió de la terra, eren necessàries, per rahon de la guerra, ginys, bombardes grosses e miganceres, lançes largues, sgarradores, pals e altres artelleries a deffensió dels enemichs per terra».[819]

La dinàmica de guerra, però, també ofereix exemples de reivindicació política i de defensa de la legalitat i de les institucions del regne de València front el rei. Amb l'elecció de la nova juraderia, Alfons el Magnànim hauria enviat una lletra amb l'objectiu de condicionar l'elecció del nou govern de la ciutat. Un procediment que, per descomptat, anava en contra dels Furs, motiu pel qual, després de la corresponent deliberació, el consell de València decidiria contestar transmetent la seua negativa i la seua reivindicació del marc legal i institucional propi del regne de València:

> «E lo dit honorable consell, reebuda la dita letra del senyor rey ab aquella humil e subiecta reverència que·s pertany, responent a aquella, dixeren que tant com faés o sia vist fer contra Furs e privilegis, que no·y consentien. E supliquen lo dit senyor rey que·ls haja per scusats e que ells faran la elecció de tal persones que Déu ne serà servit e la sua senyoria».[820]

A finals de juliol del 1430, les negociacions de pau entre la monarquia castellana i aragonesa començaven a perfilar-se. Això no obstant, el fet que s'estigués negociant no era sinònim de pau i, per tant, la possibilitat de rebre un atac per part dels «enemics castellans» era més que real. Per aquest motiu, el mestre de Montesa, erigit en capità de la ciutat en els afers de la guerra, demanaria al consell de la ciutat de València més gent d'armes per a, novament, recordar el sentit de la lluita:

[819] *Ibidem*, f. 185v.
[820] *Ibidem*, f. 321v.

> «per la honor del senyor rey e per profit e honor del dit regne e que los enemichs no·s poguessen de nosaltres loar ans fossen offeses per nosaltres seria necessari haver gent de cavall e de peu per deffendre lo regne e offendre los enemichs».[821]

Una demanda que seria ben rebuda pels consellers de la ciutat – no sense recordar l'obligatorietat de respectar el marc legal dels Furs de València – reafirmant-se en la necessitat de defendre el regne i acabar amb els «enemics castellans»:

> «E lo dit honorable consell [...] hagueren per molt bona la dita proposició e, regraciant molt al dit senyor la sua bona e notable intenció que havia envers la honor del dit senyor e de aquest regne, sots protestació de Furs e privilegis de la ciutat e del regne e no perquè la ciutat hic sia tenguda en alguna manera mas graciosament per servir lo dit senyor rey, e deffensió del regne e resistir e dampnificar als dits castellans que són entrats, que lo dit reverend senyor, com a capità que dessús per fer servir al dit senyor rey e honor d'aquesta ciutat e regne, prenga tanta gent de peu de la dita ciutat quanta a aquell plaurà».[822]

Si bé és cert que aquest conflicte armat no va tenir grans conseqüències ni canvis importants en les fronteres entre el regne de Castella i la Corona d'Aragó, les correries i els saquejos produïts en l'interior del regne de València van produir morts, ferits, epidèmies, despoblament i un increment de la pressió fiscal. A més a més, la ciutat de València portaria endavant importats confiscacions de béns sobre els castellans que habitaven en aquell moment en la ciutat.[823] En definitiva, tota uns sèrie de conseqüències que accentuaren, encara més l'alteritat entre les poblacions «del regne de València» i aquelles que no ho eren, com «els enemics castellans». Unes circumstàncies que van contribuir a reforçar el sentit de comunitat, tant a nivell regnícola – com a valencians – com a nivell senyorial – vassalls del rei d'Aragó.

La simbologia, com pot ser l'heràldica, necessàriament, també hagué de jugar un paper dins d'aquest procés, dins del procés de reivindicació i singularització protagonitzat per l'elit política de la ciutat de València. Unes transformacions en l'heràldica de la ciutat que es va produir en la dècada dels anys trenta – posterior, per tant, a la guerra de Castella – sobre la qual ens agradaria aturar-nos.

---

[821] AMV, A-29, f. 19v-20r (2n llibre).
[822] *Ibidem*.
[823] HINOJOSA MONTALVO, José, *Art. Cit.*, pp. 156-157.

5.3.2. La senyera de la ciutat de València: una manifestació més del fenomen particularista

Poques qüestions desperten sentiments i emocions tan irracionals i passionals com l'origen i el significat de les banderes. Des que el nacionalisme i el romanticisme feren de l'heràldica heretada dels segles medievals i moderns l'encarnació i representativitat de les nacions – en el sentit contemporani de la paraula – la vexil·lologia ha estat marcada sempre per les disputes polítiques i ideològiques. El control de la narrativa sobre l'origen dels símbols que representen un poble en qüestió, siga el que siga, sempre ha estat massa temptador per a no traure'n un rèdit polític. Les explicacions mig-llegendàries, pseudohistòriques i, en alguns casos, directament, falses, han trufat gran part dels debats que, sovint, des de la historiografia, amb voluntats honestes i científiques, s'han tractat d'encetar.[824] El cas de la bandera de la ciutat de València és un dels exemples més evidents.[825]

[824] Sobre la història de les banderes, la dècada dels anys 70 i 80 donaria alguns dels treballs més importants, especialment per part de la historiografia francesa. Vegeu: SMITH, Withney, *The Bibliography of Flags of Foreign Nations*, Boston, Hall, 1965; *Les drapeaux à travers les âges et dans le monde entier*, París, Fayard, 1976; BAK, János M., «Médiéval Symbology of the State: Percy E . Schramm's Contribution», *Viator*, 4, 1973, pp. 33-63; BRAUNSTEIN, Philippe, «Percy Ernst Schramm. Les signes du pouvoir et la symbolique de l'Etat», *Le Débat*, 14, 1981, pp. 166-192; PASTOUREAU, Michel, «L'emblème fait-il la nation?: De la bannière à l'armoirie et de l'armoirie au drapeau» a *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997, pp. 193-207.

[825] Amb la mort del dictador Francisco Franco, a l'Estat Espanyol, s'inicià un període de transició cap a un nou règim democràtic que portaria a la creació del conegut com a «Estat de les autonomies», en què els territoris i regions que el constituïen començaren la recerca de tota una sèrie de símbols amb els quals representar a llurs societats. En el cas del País Valencià, la qüestió identitària i simbòlica arribaria a unes cotes de disputa de tal magnitud que, molt sovint, la violència, exercida per l'extrema dreta i pels sectors més reaccionaris de la societat espanyola i valenciana, acabaria per condicionar gran part del debat sobre el nom del país, la naturalesa i el nom de la llengua pròpia i, òbviament, la bandera. Sobre la coneguda com «Transició democràtica» a l'Estat espanyol, la bibliografia és extraordinàriament abundant i desbordant, tant a nivell Estatal com a nivell valencià. Vegeu: BABY, Sophie, «Volver sobre la Inmaculada Transición. El mito de una transición pacífica en España», a *La transición española: nuevos enfoques para un viejo debate*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2015, pp. 75-93; CASALS, Xavier, *La Transición española. El voto ignorado de las armas*, Barcelona, Pasado & Presente, 2016; GUILLAMET, Jaume, *Las sombras de la transición: el relato crítico de los corresponsales extranjeros (1975-1978)*, València, Publicacions Universitat de València, 2016; JULIÁ, Santos, *Transición: historia de una política española (1937-2017)*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2017; PINILLA GARCÍA, Alfonso, *La Transición en España. España en transición: Historia reciente de nuestra democracia*, Madrid, Alianza, 2021. Sobre el cas valencià, vegeu SANZ, Jesús, *La cara oculta de la política valenciana. De la Predemocracia al Estatuto de Benicàssim*, València, Fernando Torres editor, 1982; FLOR, Vicent, *Noves glòries a Espanya: Anticatalanisme i identitat valenciana*, Catarroja, Catarroja, 2011; CORTÉS, Santi, «El llibre, perillós enemic. Atemptats contra la llibreria Tres i Quatre (1970-2007)», *L'Espill*, 38, 2011, pp. 155-166; SANCHO LLUNA, Juan Luis, *Anticatalanismo y transición política: los orígenes del conflicto valenciano, (1976-1982)*, València, Publicacions Universitat de València, 2020; BAYARRI, Francesc, *Matar Joan Fuster (i altres històries)*, València Companyia Austrohongaresa de Vapors SL, 2021.

Tot i que els textos que ens parlen sobre l'origen de l'heràldica de la ciutat de València es remunten a l'època foral, amb les aportacions quasi llegendàries de Pere Antoni Beuter o Gaspar Escolano, no seria fins a la Renaixença, al segle XIX, quan l'interès per les senyes d'identitat valencianes va renovar-se entre els aficionats a la història i la cultura. Encara que, realment, seria a principis del segle XX quan la qüestió començaria a abordar-se amb un major rigor i erudició. El primer gran treball documentat, encara que no centrat en l'origen de la bandera de la ciutat de València sinó en el seu escut heràldic, seria *Lo rat penat en el escudo de armas de Valencia*, de l'arxiver municipal Vicens Vives Liern.[826]

Seria precisament en el context de la Transició, a finals de la dècada dels anys setanta i principis dels vuitanta, en la mal dita «Batalla de València»,[827] quan els textos sobre la Senyera adquiriren una nova dimensió. Joan Fuster publicava *El blau en la senyera*, en 1977,[828] i altres escrits sobre la qüestió durant els anys posteriors,[829] basant-se en la informació erudita coneguda en l'època, tot reconeixent l'autenticitat històrica de la senyera coronada sobre fons blau, però puntualitzant que es tractava d'una ensenya local, pròpia de la capital del país. Aquesta tesi coincidiria amb la de Manuel Sanchis Guarner, qui considerava que la bandera de la ciutat era la senyera amb corona des d'època moderna.[830] Fuster, a més a més, en un primer moment, intuí que el distintiu coronat, així com succeeix amb la bandera de Borriana, hauria estat el resultat de la concessió feta a la ciutat de València, per part del rei Pere el Cerimoniós, d'un privilegi a mitjans del Tres-cents. Amb la tercera edició del seu assaig vexil·lològic, no obstant això, l'escriptor de Sueca advertia al seu pròleg que segons «informacions recents, encara no publicades» l'origen de la senyera de València hauria estat molt més recent en el temps del que s'hauria suposat inicialment.[831]

[826] VIVES LIERN, Vicens, *Lo rat penat en el escudo de armas de Valencia,* València, 1900; Consultar edició de l'any 2001, facsímil, a cura de PONS, Vicent, Ajuntament de València, València, 2001.
[827] FLOR, Vicent, *Op. Cit.*, pp. 73-103.
[828] FUSTER, Joan, *El blau en la senyera,* València, Tres i Quatre, València, 1977. El mateix text fou recollit posteriorment, a *Pamflets polítics*, Empúries, Barcelona, 1985, pp. 61-93.
[829] FUSTER, Joan, «Reticències sobre qualsevol bandera», a *Bandera, Bandera*, Eliseu Climent, València, 1979, pp. 67-70.
[830] SANCHIS GUARNER, Manuel, «La franja blava en la senyera valenciana», *Avui*, 1976, p. 3. També, la veu «Senyera» a *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, València, 1977, vol. X, p. 302.
[831] FUSTER, Joan, *El blau en la senyera...*, (3a edició), p. 92.

En efecte, aquestes informacions responien als resultats de la recerca duta a terme per Pere Maria Orts i Bosch.[832] Entre les tesis més destacades d'aquesta nova aportació, cal destacar aquella que té a veure amb l'origen de la franja blava i la corona sobre les barres roges. Lluny de situar-la en època medieval o moderna, Pere Maria Orts defensaria que es tractaria d'un afegitó de mitjan del segle XIX. A més a més, aquest postulat seria confirmat i reforçat a finals dels anys noranta per una nova publicació, ara de la mà de Josepa Cortés, qui tornaria a apuntar a la segona meitat del Vuit-cents com el moment de mutació de la senyera de València amb les quatre barres a una senyera coronada sobre blau.[833]

Que la franja blava i la corona en la senyera de València havia estat una incorporació contemporània no seria qüestionat per part de l'acadèmia – deixem a banda tot el soroll polític que habitualment ha caracteritzat la societat valenciana sobre aquesta qüestió, independentment dels postulats de la historiografia – fins a inicis del segle XXI. Encara que per vies alternatives a les tradicionals en el món de l'acadèmia i el món editorial, i explotant les eines que ofereix la divulgació a través d'Internet, Vicent Baydal i Ferran Esquilache plantejarien una revisió de les premisses fins aleshores establertes entorn de l'origen de la senyera coronada, qüestionant les tesis de Fuster i Pere Maria Orts, tot defensant l'origen medieval d'aquesta.[834] Aquesta nova interpretació es fonamentaria, d'una banda, en les representacions artístiques de l'heràldica que apareixen als portolans des de principis del segle XV, on s'aprecia, en diversos casos, la bandera de València amb una franja blava i una corona representada, i, d'altra banda, en l'aparició de teixits blaus en la documentació municipal de València durant el segle XVI destinats a la confecció de banderes. Unes evidències que, segons els plantejaments de Baydal i Esquilache, confirmaria l'antiguitat de la bandera coronada de València des d'almenys el segle XV.

[832] ORTS I BOSCH, Pere M., *Història de la senyera al País Valencià*, València, Tres i Quatre, 1979. Tot i tractar-se d'una obra molt ben documentada, Orts negà l'existència de senyeres coronades en temps medievals, no fent referència de les senyeres coronades existents als portolans medievals, ja que, segons apunta Viciano a *Barres i corones*, Catarroja, Afers, 2008, p. 18, segurament hagué de basar-se en FERNÁNDEZ DURO, Cesareo, *Tradiciones infundadas*, Madrid, 1888, en què no es tracta amb detall el cas de la bandera de València.
[833] CORTÉS, Josepa, «La senyera dels valencians», *L'Avenç*, 214, 1997, pp. 44-49.
[834] ESQUILACHE, Ferran, BAYDAL, Vicent, «La bandera del País Valencià» a *Entorn de la bandera del País* Valencià, València, 2006, pp. 1-12 (Pot consultar-se a través del següent enllaç: http://www.ventdcabylia.com/2006/10/pdf-sobre-la-bandera-del-pas-valenci.html).

Seria l'any 2008 quan Pau Viciano, amb *Barres i Corones*,[835] arran dels nous plantejaments llançats, realitzaria una revisió sistemàtica i una revaluació d'una i cadascuna de les peces del trencaclosques que, des de principis del segle XX, havien anat conformant la historiografia sobre l'origen de la bandera de València. A grans trets, Viciano rebatria que les il·lustracions heràldiques de les cartes portolanes, de la primera meitat del segle XV, on es veuen les senyeres coronades, no coincidien amb les dades de la documentació arxivística i cronística conegudes fins llavors. És per això que, lògicament, davant l'absència de documentació escrita que ho confirmàs, Viciano proposaria que aquestes representacions «coronades» haurien respost més aviat a solucions gràfiques i artístiques, per la necessitat d'incorporar la corona, que ja tenia l'escut heràldic, en els estendards dels mapes, mentre que, la bandera cerimonial de la ciutat, aquella emprada per a la processó solemne del 9 d'octubre, continuaria sent la mateixa que la reial, la senyera quadribarrada amb la corona metàl·lica situada a la cimera de l'asta. A més a més, Pau Viciano revaluà les dades existents en relació amb la confecció de banderes al llarg del segle XVI, tot considerant-les no concloents com per a confirmar categòricament que les compres de teixits blaus per part de la ciutat eren per a confeccionar banderes amb franges blaves coronades i no per a la confecció d'altres elements ornamentals presents en els estendards de l'època. Finalment, Viciano tornaria a posar l'èmfasi en els estudis de Pere Maria Orts en relació amb la modificació – provada – que la bandera de la ciutat de València va patir a mitjan segle XIX, així com sobre els indicis d'una segona modificació en la segona meitat de la mateixa centúria que, a la vista de les evidències recollides per l'autor, degué provocar un cert malestar entre la ciutadania a causa de l'ornamentació que s'hi va afegir tan trencadora respecte de la versió anterior: si no l'afegit de la corona sobre fons blau, la reconsideració de la modificació feta a mitjan segle.

Finalment, l'any 2009, Ramon J. Pujades i Bataller, publicava *La carta de Gabriel de Vallseca de 1439*, on dedicava un petit estudi introductori dedicat als orígens de la senyera de València.[836] En ell, l'autor va reivindicar la veracitat de les representacions portolanes, com a representació necessària de la realitat, en contra de les suspicàcies de Viciano, al mateix temps que aportava diversos exemples d'altres cartes nàutiques, com la de Macià de

[835] VICIANO, Pau, *Barres i corones. La bandera de la ciutat de València (segles XIV-XIX)*, Catarroja, Afers, 2008. També és interessant llegir la ressenya feta per GARCIA-OLIVER, Ferran, «La bandera de València», *Caràcters: és una revista de llibres*, 46, 2009, p. 31.
[836] PUJADES I BATALLER, Ramon J., *La carta de Gabriel de Vallseca de 1439*, Barcelona, Lumenartis, 2009.

Viladesters (1413) i la de Battista Beccari (1426), en què la bandera de la ciutat de València apareixia amb una corona ben visible. Ben és cert que l'autor al·ludeix una primera referència documental escrita a una senyera coronada sobre franja blava en un document del racional de València, de l'any 1409, on s'al·ludeix a una «bandera reyal d'or e flama a senyal de la ciutat»[837] i que l'autor interpreta com una referència directa a la corona i a la franja blava. Nosaltres, però, preferim ser més cauts en la interpretació, ja que també pot ser interpretada com que la bandera «reyal d'or e flama», és a dir, la senyera reial del rei d'Aragó, serveix de «senyal», és a dir, de bandera, de la ciutat de València – com a ciutat reial que hi era. Tot i que, indubtablement, pot ser una prova interessant a tenir en compte, altres documents se'ns presenten més clars i nítids en la mateixa direcció.

Considerem que una de les raons per les quals encara es mantenia obert el debat sobre els orígens de la senyera de València – deixant de banda les evidents implicacions emocionals, polítiques i ideològiques – és la manca de documents escrits en què aparegués, directament i clarament, una descripció de les característiques de l'ensenya municipal, més enllà de les reiterades referències a «la senyera», «senyera reyal» o «bandera reyal d'or e flama» en les fonts escrites valencianes. Tot i l'existència de les cartes portolanes, defensades per Baydal, Esquilache i Pujades com a prova demostrativa de l'existència ja a principis del segle XV de la corona sobre fons blavós, hi mancava l'existència de documents coetanis que poguessen confirmar que allò que apareix a les cartes nàutiques no es tractava d'un «recurs artístic» només sinó, efectivament, una representació verídica de la realitat.[838]

Així doncs, l'Arxiu Municipal de València ens ha aportat diversos documents amb evidències escrites que projecten més llum encara sobre la qüestió dels orígens de la bandera de la ciutat de València amb la franja *atzur* i la corona corresponent. El primer –i més rellevant– document en qüestió es tracta d'una àpoca,[839] dins d'un protocol notarial de la ciutat de València, en què Jaume Fillol, d'ofici perpunter, i Berenguer Mateu, d'ofici pintor, reconeixen haver rebut diners, 754 sous i 4 diners, per part de Pere d'Amiga, clavari de la pecúnia comuna de la ciutat de València, a 20 de juny del 1436:

[837] *Ibidem*, p. 131. La referència arxivística del document en qüestió és: AMV, Certificacions del racional, qq-3, f. 49r.
[838] Com defensa Pujades al seu treball, *Op. Cit.*, pp. 129-133.
[839] La troballa d'aquesta referència és obra del nostre company Miquel Faus, infatigable cercador de documents arxivístics, a qui li agraïsc profundament la seua generositat. Sense la seua aportació, aquesta contribució no hauria estat possible.

«[...] *pro salario et laboribus nostris faciendi duos* standarts reals ab corona groga e camper blau dalt *et duas lanceas cum ferreas ad oppus centum sociorum* de ballesta *quos dicta civitas mittit ad serenissimum dominum nostrem regem in regno Neapolis pro custodienda persona sua*».[840]

El document no deixa marge a excessives consideracions per la claredat de la seua informació. La ciutat de València va enviar el Centenar de la Ploma – és a dir, la milícia permanent de la ciutat de València –[841] al rei Alfons el Magnànim, per custòdia de la seua persona durant les campanyes militars al regne de Nàpols. A tal efecte, la ciutat va encomanar, als ja mencionats Jaume Fillol i Berenguer Mateu, la confecció de dos estendards reials, és a dir, el senyal propi de la casa reial d'Aragó i, en conseqüència, de les viles i ciutats reials del regne, rematats tots dos amb una corona groga sobre camper blau en la part superior, per acompanyar la milícia de la ciutat en la seua empresa. Literalment, les senyeres tal com apareixen en els portolans de la primera meitat del segle XV. No estem parlant, però, de la bandera cerimonial de la ciutat de València que el consell treia per a actes solemnes, com la processó del dia de Sant Dionís, en celebració per la conquesta de la ciutat pel rei Jaume I, sinó simplement de dos estendards, amb el senyal de la ciutat, és a dir, l'escut reial d'*or e flama*, coronat sobre una franja blava, en representació de la ciutat davant del rei en un servei militar com el ja mencionat.

Així doncs, ¿des de quan la ciutat de València encomanava la confecció de banderes, penons o estendards, en representació pròpia, amb l'afegit de la corona sobre camper blau? Al respecte, el mateix registre arxivístic de protocols notarials de la ciutat de València ens ha aportat un altre document força interessant, com és l'inventari d'objectes presents dins la Casa de la Ciutat en març de 1415.[842] En ell podem trobar tota una sèrie de draps, teixits i objectes de diversa naturalesa – dues bombardes, cadenes de ferro, copes, bancs, etcètera. Però, per sobre de tot, hi apareixen banderes, estendards i sobrevestes heràldiques. ¿Hem pogut identificar algun exemple de senyera coronada? No. El que sí que hi trobem és una important diversitat de tipologies. Deixant de banda aquells exemples en què l'heràldica no està relacionada directament amb la ciutat de València, com és l'estendard amb les armes

[840] AMV, Protocols Notarials, Joan de Sant Feliu 4/5, (20-6-1436).
[841] NARBONA, Rafael, «La milicia urbana de la ciudad de Valencia», *Clío & Crímen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, 3, 2006, pp. 305-332.
[842] AMV, Protocols Notarials, Francesc Escolà 3/1, ff. 4r-5r (15-III-1415). Novament, l'artífex de la troballa és el meu company Miquel Faus, a qui torne a agrair la referència.

de la reina Violant,[843] el penó amb les armes de Montcada o els estendards amb la creu de Sant Jordi, els exemples susceptibles de representar banderes de la ciutat, o bé reials, serien:

> «Ítem, una bandera de terçanell real».[844]
> «Ítem, quaranta dos penonets d'or e flama reals per a glavis».[845]
> «Ítem, dues sobrevestes d'or e de flama forrades de blau».[846]

Els dos primers casos, tant la bandera reial com els penons petits, són segurament dues senyeres quadribarrades per la descripció que en fa l'inventari: tant per l'adjectiu «real», en el cas de la bandera, com per ser «d'or e flama» els penonets. En canvi, les dues sobrevestes, encara que apareixen novament descrites com «d'or e flama», van folrades de blau. Tot i que es tracta del folre, per tant, una part interior de la vestimenta, a la vista de les representacions artístiques de sobrevestes de l'època, sembla possible que aquesta ornamentació blavosa poguera ser visible a través dels plecs de la peça. ¿És aquest un detall més sobre la teòrica introducció progressiva del color blau com a distintiu de l'heràldica de la ciutat de València? La brevetat de la descripció, malauradament, no es presta a anar més enllà en les interpretacions. El que sí que podem confirmar, però, amb les precaucions i reserves que els inventaris medievals precisen per les possibles omissions d'objectes que s'hi poden donar, és que a l'inventari d'objectes de la Casa de la Ciutat de València de l'any 1415 no apareix cap referència a cap bandera, penó o estendard propietat de la ciutat coronat sobre un fons blau, com hem vist en la referència de l'any 1436 per al Centenar de la Ploma. Una dada que ens obliga a qüestionar-nos l'existència de l'afegit coronat – almenys – durant la primera dècada del segle XV, i apuntar, segurament, més cap a les dècades dels anys vint i, definitivament, la dècada dels anys trenta, com el moment definitiu d'introducció i consolidació de l'ús de la senyera de la ciutat de València amb l'afegit de la corona sobre camper blau. Aquesta cronologia, a més a més, coincideix perfectament amb el moment d'expansió i consolidació definitiva del conegut com a «particularisme valencià», concepte emprat per la historiografia de les identitats nacionals per a referir-se al fenomen de

[843] Suposem que es refereix a la reina Violant de Bar, reina consort del rei Joan I entre el 1387 i el 1396, encara que visqué fins l'any 1431, fet que ens porta a pensar a que es tracte de la seua heràldica.
[844]AMV, Protocols Notarials, Francesc Escolà 3/1, f. 4r (15-III-1415). «Terçanell», segons el Diccionari Català-Valencià-Balear, del llatí «*tertianellu*», diminutiu de la forma «*tertianus*», 'terç', és una tela de seda amb què s'acostumava a confeccionar cortines i banderes.
[845] AMV, *Ibídem*, f. 4r. «Glavi», del llatí «*gladium*», el Diccionari Català-Valencià-Balear el defineix com a sinònim d'espasa.
[846] AMV, *Ibídem*, f. 5r.

reafirmació col·lectiva i identitària, promoguda pel – precisament – patriciat i elits polítiques de la ciutat de València, amb l'objectiu de diferenciar-se dins de la Corona d'Aragó, que donaria lloc a una incipient identitat valenciana, reivindicada amb certa freqüència per la ciutat de València al llarg del Quatre-cents. D'aquesta forma, ambdós fenòmens cal emmarcar-los en un moment transcendental de reafirmació política per part de la classe política valenciana.[847]

La troballa de l'àpoca municipal del 1436, com a certificat del pagament fet per la ciutat de València a Jaume Fillol i Berenguer Mateu per la confecció de dos estendards reials amb corona sobre camper blau, es tracta de la primera prova documental escrita que certifica clarament l'existència de banderes de la ciutat de València d'aquesta tipologia a la dècada dels anys trenta del segle XV, tot coincidint amb els exemples de cartes portolanes en les quals es representen, per al cas de València, banderes amb la mateixa composició en cronologies pròximes i semblants a la del nostre document. No obstant això, l'inventari d'objectes de la ciutat de València del 1415 demostra el gran ventall de tipologies de banderes, penons i estendards que hi havia a la Casa de la Ciutat en el moment de la redacció del document notarial, però no certifica l'existència de cap exemple de senyera que puga ser identificada com a coronada.

L'inventari del 1415, a més a més, ens suggereix dues reflexions. D'una banda, la necessitat de considerar amb reserves i precaucions l'existència de «banderes» – en el sentit ample, incloent-hi també totes les tipologies de penons i estendards – de la ciutat de València coronades sobre franja blava durant la primera dècada del segle XV. D'altra banda, l'enorme heterogeneïtat d'heràldiques amb què comptava la ciutat: tan reials –amb les quatre barres – com creu roges sobre camper blanc – en clara referència a Sant Jordi – o relacionades amb membres de la casa reial, com el cas de la reina consort Violant de Bar. Aquest fet, junt amb la presència tant de la bandera reial de la ciutat de caràcter cerimonial – que a la vista de la informació existent al respecte degué continuar sent una senyera quadribarrada, com a mínim, durant tot el segle XV – com d'estendards coronats sobre blau, com els de 1436, ha de plantejar-se necessàriament la coexistència natural i no contradictòria entre totes aquestes variants heràldiques durant molt de temps, inclús més

[847] RUBIO VELA, Agustín, *Op. Cit*; BAYDAL, Vicent, *Els valencians, des de quan...*; GARCIA-OLIVER, Ferran, «Identitats en conflicte...»; FAJARDO PAÑOS, Javier, «La correspondència de les diputacions...».

enllà del segle XV, com a banderes representatives de la ciutat de València. La unicitat de les banderes en època contemporània, promoguda pel nacionalisme i els Estat-nació, amb banderes que són considerades, per llei, oficials i altres «no-oficials», si no il·legals, no pot traslladar-se a època medieval sense caure en el més fatal anacronisme.

Aquest fet ens ha de portar a preguntar-nos sobre el significat de les banderes en època medieval, a la baixa Edat Mitjana. ¿Quina necessitat hi havia de tenir banderes o estendards? Quin sentit? Aquesta reflexió creem que és necessària, ja que estem parlant de societats molt anteriors a l'aparició del nacionalisme així com del significat que aquest va conferir a les banderes, els himnes i tota la resta de símbols nacionals. Cert és que allò que la historiografia ha denominat «proto-heràldica» té els seus orígens en la mateixa història antiga. De fet, a la *Ilíada* d'Homer ja trobem descripcions d'heràldiques amb l'objectiu d'identificar als guerrers i herois que intervenen en el relat.[848] Quelcom que ens parla de l'origen mateix de la proto-heràldica com a simbologia bàsica a l'hora de distingir-se els combatents en el camp de batalla. Ara bé, l'heràldica que trobem a la baixa Edat Mitjana, com el cas que ens ocupa per a la ciutat de València, té els seus orígens en la plena Edat Mitjana i en la consolidació d'una classe social dominant, com és l'aristocràcia, en el sistema feudal. La proliferació de llinatges nobiliaris i la transformació d'una part d'aquests en dinasties reials convertiria l'heràldica en simbologia política, en simbologia del poder, transcendint la mera identificació dinàstica.[849] Aquest seria, efectivament, el significat que durant tot el segle XIII i XIV tindria la senyera, no sols a València, sinó a la resta de la Corona d'Aragó: identificar al rei d'Aragó. No existia cap «bandera del regne de València», o del principat de Catalunya o del regne de Castella.[850] D'aquesta forma, els súbdits s'identificaven amb la

[848] ROTHWELL HUGHES, Frances, *The Heraldic Imagination in German-speaking Lands, c.1480-c.1560*, Cambridge, Tesi Doctoral Inèdita, 2022, pp. 1-4.

[849] DUBY, George, «Lineage, Nobility and Knighthood» a *The Chivalrous Society*, Berkeley-Los Angeles, University of California Press, 1977, pp. 59-81; BOUCHARD, Constance B., «Family Structure and Family Consciousness among the Aristocracy in the Ninth to the Eleventh Centuries», *Francia*, 14, 1987, pp. 639-658.

[850] La mateixa monarquia s'encarregaria d'incentivar l'ús de tota una simbologia pròpia, amb la qual s'identificava, més enllà de l'escut de les quatre barres roges sobre camper daurat o groc, com la creu de Sant Jordi, entre els seus súbdits. Com a exemple, aquesta carta tan il·lustrativa de Pere el Cerimoniós, demanant al comte de Dénia que quan les tropes entren en el regne de Castella ho facen amb banderes de Sant Jordi: «Com nos, havent esperança en lo benauyrat e victoriós senyor Sant Jordi, hajam ordonat e vullam que·n les entrades e altres fets d'armes que s'esdevendran per la guerra de Castella sien portades per aquella de la nostra part senyeres de Sent Jordi, per ço us dehim e us manam que, tota vegada que s'esdevenga vos anar en fer entrades o en ésser en altres fets d'armes per rahó de la dita guerra, portets senyeres de Sent Jordi, e encara façats anar los hòmens a cavall e a peu de la part nostra a senyal de Sent Jordi», CINGOLANI, Stefano M., *Pere III, rei de Catalunya-Aragó, 1319-1387*, Barcelona, Editorial Barcino, 2019, p. 132, ACA, Cancelleria, Reg. 1136, ff. 117r-117v (15-X-1356).

simbologia o amb l'heràldica que representava a llur senyor, a conseqüència del vincle feudovassallàtic que els hi unia.

En tot cas, a la Corona d'Aragó, a partir de la segona meitat del segle XIV, amb l'aparició de nous imaginaris col·lectius, d'àmbit regnícola, alternatius a aquell que representava la identificació amb la monarquia, així com el desenvolupament i consolidació d'institucions polítiques representatives de cadascun dels regnes i principats – com seria el cas de les Diputacions Generals – , acabaria impulsant l'aparició d'heràldiques alternatives amb l'objectiu de singularitzar-se dins de la Corona. És en aquest context en el qual hem d'ubicar l'aparició de la senyera coronada de la ciutat de València, a conseqüència d'un procés de reivindicació particular per part de les seues elits polítiques en la pugna per la preeminència i l'hegemonia política i econòmica amb la resta de ciutats i elits catalanoaragoneses. D'ací la voluntat de la ciutat de València de confeccionar dos estendards coronats – ja que era la corona l'element heràldic que singularitzava la ciutat de València de la resta de viles reials – per a la seua milícia, enviada en servei militar al seu rei, en 1436.

5.4. LA GUERRA CIVIL CATALANA: L'INICI DE LA MODERNITAT A LES IDENTITATS NACIONALS DE LA CORONA D'ARAGÓ

La Guerra Civil Catalana pot considerar-se que comença amb un dels episodis polítics més transcendentals i amb més repercussió del segle XV a la Corona d'Aragó, com fou la detenció i tancament del fill del rei Joan II, Carles, príncep de Viana, per part del seu mateix pare.[851] Una decisió, la transcendència de la qual, com ja hem assenyalat prèviament, va sobrepassar les fronteres del Principat, convertint-se, així, en un afer polític que concernia el conjunt dels territoris sota la sobirania del rei d'Aragó.[852] La detenció del príncep i el

[851] Aquest episodi ha estat profundament treballat per part de la historiografia, especialment la catalana: DESDEVISES, George, *Don Carlos de Aragón, Príncipe de Viana: estudio sobre la España del Norte en el siglo XV*, Pamplona, Departamento de Educación y Cultura, 1999; VICENS VIVES, Jaume, *Juan II de Aragón (1398-1479), monarquía y revolución en la España del siglo XV*, Pamplona, Urgoiti, 2003; RYDER, Alan, *Op. Cit*. Prèviament a aquest treball, hem realitzat unes primeres aproximacions al món de les identitats nacionals a: FAJARDO PAÑOS, Javier, «La correspondència de les diputacions generals…», pp. 13-33; «'Cogitar deurien los catalans…», pp.159-196.

[852] Sobre les repercussions que va tenir la crisi política al Principat en la resta de regnes de la corona, és de gran interés l'estudi d'Agustín Rubio sobre el posicionament de les elits polítiques valencianes, especialment dels jurats i del consell de València davant d'aquesta situació, amb un important aportació de documents oficials, en els quals es poden observar els moviments i les estratègies seguides pel patriciat del «cap» del

posterior esclat del conflicte civil al Principat han estat considerats àmpliament com una de les crisis polítiques de la monarquia catalanoaragoneses més importants de la seua història, però, des del nostre punt de vista, aquest conflicte també s'ha de considerar com a un dels moments històrics més decisius dins de l'evolució de les identitats nacionals existents a la Corona d'Aragó, ja que, com veurem, l'evolució de la guerra hauria tingut importants conseqüències sobre la naturalesa d'alguns dels imaginaris nacionals, especialment aquells que apel·laven a solidaritats que transcendien els límits regnícoles.[853]

Des del punt de vista identitari, el regne de València arriba a aquesta crisi institucional damunt de l'ona de la reivindicació identitària singularitzant, és a dir, amb un discurs en clau nacional particularista, especialment per part de l'oligarquia política del regne, després de gairebé un segle d'evolució i maduració d'una identitat que limitava el seu abast a les fronteres regnícoles, en gran part com a arma ideològica emprada pel govern municipal de València en el seu objectiu de pugnar per la preeminència política amb els altres territoris de la corona, especialment amb les elits aragoneses i, per sobre de tot, amb les elits del principat de Catalunya, representades al govern municipal de Barcelona.[854] Un discurs polític, però, que encara en certs contextos deixava entreveure una certa pervivència de la catalanitat dels valencians, la qual, durant el segle XIII i XIV, havia estat ben explícita en la documentació. Unes expressions de catalanitat, per part del govern municipal, que s'haurien donat en la correspondència dels jurats de València fins a pràcticament l'empresonament del príncep Carles. La pirateria i la seguretat de les costes, que hauria estat una de les principals preocupacions en comú de Barcelona, València i Ciutat de Mallorca, seria un d'aquests contextos en què hem pogut trobar encara referències d'adhesió a un imaginari nacional compartit entre principatins, valencians i illencs. Com trobem en l'avís que els jurats de València donaren als jurats de Mallorca, en octubre de 1456, sobre la galera que haurien armada per a defendre's d'aquests atacs a la costa, que estaven afectant la «nació comuna»:

> «[...] no ignoren vostres honorables savieses los grans dans que per pirates e cossaris són donats molt sovén a vassalls del senyor rey en aquestes mars, propinqües a vosaltres e a nosaltres. E, ultra

regne de València: RUBIO VELA, Agustín, *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II. Un patriciado ante la crisis política de la monarquia (1460-1461),* València, 2016.

[853] Una de les últimes gran aportacions, centrada en el principat de Catalunya, ha estat SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, *Op. Cit*., pp. 237-355.

[854] GARCIA-OLIVER, Ferran, *Op. Cit;* «Identitats en conflicte…».

los dans e roberies, no és menys no sia imputat a nostra naçió a molt gran càrrech e vergonya. Veritat és que nosaltres, sentints-nos de tantes e tals insolències, novament havem donat orde de fer una galea bastarda per alguna guàrdia, custòdia de la costa e encara per algüir tràffech de la mercaderia en certes parts».[855]

Les manifestacions de catalanitat per part del govern de la ciutat de València, però, no hem de limitar-les només a la comunicació política amb la resta dels territoris catalans de la Corona d'Aragó, ja que també trobem en els anys anteriors a l'esclat del conflicte civil al Principat exemples amb altres viles del regne de València, especialment amb Morvedre o amb Cullera, ja que formaven part de la xarxa de control i seguretat de la costa valenciana davant possibles amenaces marítimes.[856] Així, en desembre del 1456, els jurats de València informaven la vila de Morvedre de l'avís rebut des d'Alacant sobre la voluntat de dues fustes castellanes, armades a la vila de Cartagena, d'atacar tota mena de «catalans», com a represàlia per la presa que la ciutat de València hauria fet d'una nau temps enrere:

«[...] entrant al·la vila de Santa Pola a peixcar hauriam vist en la dita ylla dos fustes de rems, la una de VIIIIº banchs e altra de XVI rems les quals se diu serien armada que lo alcayt de Cartagènia fa contra roba de catalans per rahó de un leny que pochs dies són passats se'n havia pres la galea d'aquesta ciutat».[857]

De fet, anys després, en juliol de 1458, l'amenaça per part d'un corsari de Cartagena, anomenat Ferrell, sobre la costa del regne de València, ens torna a donar un altre exemple en la mateixa línia:

«Aquesta matinada havem reebut una letra dels honorables justícia e jurats de la vila d'Alacant de XVIIII del present mes, per la qual nos avisen que ara pochs dies ha los de Cartagènia haurian pres la galiota de Murvedre, stant surta en lo port de la dita Cartagènia, e detenén lo patró ferrat. La qual dita galiota, ab una calavera de hun cossari, qui·s appella Ferrell, bé armats e ben en punt, són eixits de la dita Cartagènia deliberats per fer tota guerra que poran a catalans. E deffet, fan la via d'aquestes mars, car a XVIII del dit mes foren al cap del Alino, e han pres una barcha d'aquesta ciutat que anave carregada de obra terra a Guardamar. Avisam-vos de les dites coses perquè mal ni dan no prengats e mils ne puixats certifficar vostres circunvehins. E, si vos plaurà, donareu al

[855] AMV, g^3-23, ff. 54r-54v.
[856] DÍAZ BORRÁS, Andrés, *Op. Cit*.
[857] AMV, g^3-23, f. 65r.

correu portador de la present, per sos treballs, quatre sous».[858]

La situació a nivell internacional, amb la Corona d'Aragó immersa en l'enèsima crisi bèl·lica amb la república de Gènova, com a derivada de les campanyes d'Alfons el Magnànim per la península Itàlica, especialment arran de la conquesta de la ciutat de Nàpols, portaria a les costes de la corona alguns corsaris genovesos amb la voluntat d'atacar les rutes marítimes de les seues principals ciutats.[859] Un d'aquests corsaris seria Battista Aicardi, també conegut com «Scarrinxo», la presència i les actuacions del qual deixaren la seua empremta en la documentació municipal de València i Barcelona, i, altrament, contribuí ha generar manifestacions de catalanitat per part de les autoritats afectades per les seues accions.[860] «Cossari e enemich de nostra nació», seria la forma de definir-lo per part dels jurats de València en el seu avís a la vila de Cullera sobre la seua presència a les mars del nord del regne de València.[861] Altre corsari que despertaria les alarmes entre les autoritats costaneres de la Corona d'Aragó seria «Martello», en aquest cas d'origen florentí, qui en maig de 1459 provocaria els cònsols de Tarragona a fer la següent carta, adreçada als consellers de Barcelona, en què pot intuir-se la certa «desesperació» que hi hauria a finals d'aquesta dècada entre els governs municipals, com a conseqüència dels atacs pirates i corsaris, tot recordant les glòries passades de la nació catalana com a «castigadora» de «lladres e cossaris»:

> «[...] Perquè molt honorables e savis senyors, de les dites coses vostres molt honorables savieses certifficam a fi que avisats dan no puxats pendre e degudament en açò puxats provehir, car les galees se podrexen en la taraçana e som calcitrats que adès semblara siam la nasció dels grechs, indeffesos, qui en los anys antichs solien ésser temuts, vehem que la glòria e fama de Barchinona, olim castigadora e calcitradora de ladres e cossaris, se soffoca per pocha calor, pregam a Deus la faça prosperar e per los actes, olim fets e après virtuosament fahedores, tr[io]mphar a fi sie temuda la nasció catalana».[862]

[858] *Ibidem*, ff. 181v-182r.
[859] BASSO, Enrico «Pirateria e guerra di corsa nel Mediterraneo: l'osservatorio genovese» a TANZINI, Lorenzo, TOGNETTI, Sergio (ed.), *Il governo dell'economia: Italia e Penisola Iberica nel basso Medioevo*, Roma, Viella, 2014, pp. 205-228.
[860] Sobre la presencia i actuación de Scarrinxo a la Corona d'Aragó, tenim el següent treball en premsa: FAJARDO PAÑOS, Javier, «'Scarrinxo, Corsair and Enemy of our Nation': Pirates on the Shores of the Crown of Aragon Through the Case of a Genoese Pirate in the Fifteenth Century» a LÓPEZ JUAN, Guillermo, LLINARES, Alejandro (Coords.), *Rethinking Violence at the Margins: Valencia and Catalonia (14th to 17th Centuries)*, Leiden, Peter Lang, 2024 (premsa).
[861] AMV, g^3-23, f. 151v.
[862] AHCB, 1B. X-29, f. 132.

Per part del regne de Mallorca també hem pogut identificar evidències en què habitants de la Ciutat de Mallorca són considerats com a catalans. En una carta d'abril del 1459, els jurats s'adreçaven al rei de Tunis per a denunciar el robatori de mercaderies a un mercader, qui, teòricament, estava sota la seua custòdia, així com la resta de catalans que estaven a la ciutat de Tunis:

> «[...] segons som informats, per relació fidedigna, en la vostra ciutat de Tunis alguns, no tements Déu ni la correcció terranal, haurien attemptat e de fet seguit que hora captada haurien trencades les portes del alfondech o botigua dels mercaders catalans, habitants en aqueixa vostra ciutat, e haurien furtades vuyt-centes sinquante dobles, de una part e d'altra part, hun fardell de seda que eran del honorable en Pere Pardo, mercader de aquesta ciutat e regne, sots custòdia d'en Johan Giger, factor de aquell, lo qual Johan Giger stava sots salvaguarda, guiatge e seguretat de vostra senyoria, axí com los altres mercaders catalans e crestians acustumen de habitar, de què som algun tant merevellats de semblant novitat axí seguida que gran temps ha no és stada».[863]

O en aquest altre cas, ara amb els jurats de València com a interlocutors, en què pot constatar-se la coexistència dels dos àmbits nacionals supraregnícoles que, a les portes de la guerra civil catalana, encara operaven entre les elits polítiques de la Corona d'Aragó, com era, la nació catalana i la nació del rei d'Aragó. El motiu de la missiva fou la de proposar l'alliberament de presoners genovesos de València per a intercanviar-los per presoners catalans que estarien dins d'una galera genovesa:

> «Perquè, molt honorables e molt savis senyors, vos pregam affectuosament, axí com de vosaltres confiam, que si cars serà, que los dits genovesos sien concambiats o liurats al dit Parosso per altres catalans o de la nasció del molt alt senyor rey que stiguen presos e detenguts dins la dita galera».[864]

La lectura que fem d'aquesta referència va sobre la insuficiència que el gentilici «catalans» tindria a l'hora de referir-se a altres súbdits del rei d'Aragó que no fossen catalanoparlants, com podia ser el cas dels aragonesos. De fet, comptem amb una

[863] ARM, 679, ff. 130v-131r.
[864] *Ibidem*, ff. 135v.

referència, novament mallorquina, en què s'evidencia la dificultat que per al govern de Mallorca hi havia, en aquests moments del segle XV, a l'hora d'identificar si una «herètica» era aragonesa o castellana, donant a entendre la dificultat de distingir la seua procedència nacional i, al mateix temps, la similitud i proximitat que hi hauria entre aragonesos i castellans:

> «Per cert procés assí fet de certs heretges, és stat atrobat ésser ab aquells participant e principal una fembra de nasció, nos dona de parer, castellana o aragonesa, apellada Sperança, ab hun seu amich cuyrasser, los quals en aquell temps staven en aquesta ciutat e·s diu ara serien en Seragoça de Sicília. E per ço, com tals actes són tant offensius de la divina magestat e, singularment, per tant com la dita Sperança, en lo exercici dels dits actes hereticals, havie haüda una hòstia consecrada e aquella aprés se'n hauria aportada».[865]

No obstant això, cercant exemples semblants en la correspondència dels consellers de Barcelona, on s'apel·le a una catalanitat compartida amb la resta de territoris de la Corona d'Aragó i no limitada a les fronteres del principat de Catalunya, no hem pogut identificar-ne. Sí que trobem, però, una defensa aferrissada del privilegi que la ciutat va rebre en temps del rei Jaume I, concretament de l'any 1266, segons el qual el govern de la ciutat de Barcelona tenia la potestat de nomenar els cònsols dels catalans, és a dir, a qualsevol vassall del rei d'Aragó, però, fonamentalment, catalans del Principat, regne de Mallorca i regne de València, en les nacions estrangeres.[866] Un altre privilegi, ara del 1268, ampliava, encara més, les facultats atribuïdes amb el primer privilegi, reafirmant la potestat consular del consellers de Barcelona sobre la resta de catalans més enllà de les fronteres de la Corona d'Aragó.[867] Així, en abril de 1459, els consellers recordaven a Joan II, sobre l'elecció del cònsol de catalans a Venècia, el privilegi:

> «[...] per virtut de molts e diverses privilegis per los alts reys passats a la dita ciutat atorguats, e per vostra senyoria ultimadament jurats e confirmats e après occularment mostrats, fon feta elecció de cònsol de cathalans en la ciutat de Venècia segons és stats tos temps axí acustumat en totes les

[865] *Ibidem*, ff. 109v.
[866] FERRER I MALLOL, Maria T., «El consolat de mar i els consolats d'ultramar, instrument i manifestació de l'expansió del comerç català» a COULON, Damien (Coord.), *L'Expansió Catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana. Actes del séminaire-seminari, celebrat a Barcelona el 20 d'abril de 1998*, Barcelona, CSIC, 1999, pp. 53-79.
[867] *Ibidem*, pp. 67-69.

parts ultramarines».[868]

També per al consolat a Nàpols:

«Per privilegis atorgats per los predecessors de vostra majestat e aquesta ciutat e consellers de aquella és stat atorguat de donar e conferir los consolats de Levant als dits consellers entre los quals és lo consolat de Nàpols».[869]

Aquest privilegi va provocar que l'extensa xarxa de consolats fos regentada al llarg de tota la baixa Edat Mitjana, de forma general, per catalans de Barcelona,[870] un fet que esdevindria font de conflictivitat creixent amb la resta de governs municipals de la «nació catalana», especialment amb València i Mallorca, per la situació de desavantatge evident que representava. Si bé qualsevol cònsol tenia autoritat per sobre de qualsevol «català» en la seua demarcació a l'estranger, només el govern de Barcelona tenia el dret de nomenar-lo.[871] Així, des de la perspectiva valenciana i mallorquina, aquest privilegi suposava sotmetre's a una autoritat aliena als seus respectius regnes, que es regia per interessos polítics i econòmics diferents a aquells que tenien les seues elits.[872] Una qüestió, aquesta, que hagué de jugar a favor de la dissolució progressiva de l'imaginari nacional català comú per totes parts.

De fet, pocs anys abans de l'esclat de la guerra, comptem amb indicis clars sobre la progressiva limitació de l'imaginari nacional català a les fronteres del Principat entre les seues elits polítiques. En aquest sentit, és extraordinària, des del punt de vista de la legitimitat històrica, la gran lloança feta a la «nació de Catalunya», que no a la «nació catalana», per part del cardenal Margarit, bisbe d'Elna, a les corts de Barcelona de l'any 1454. En resposta a la proposta d'ajut militar presentada per la reina Maria de Castella en favor d'Alfons el Magnànim i les seues guerres italianes. Novament, repetint un recurs força recurrent en les intervencions parlamentàries, el representant del braç eclesiàstic

[868] AHCB, 1B. VI-21, f. 49r.
[869] *Ibidem*, ff. 64r-64v.
[870] FERRER I MALLOL, Maria T., «El consolat de mar…», p. 73.
[871] *Ibidem*, pp. 72-73; DURAN, Daniel, «Monarquia, consellers i mercaders. Conflictivitat en el consolat català de Constantinoble a la primera meitat del segle XV» a COULON, Damien (Coord.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana. Actes del séminaire-seminari, celebrat a Barcelona el 20 d'abril de 1998*, Barcelona, CSIC, 1999, pp. 27-51.
[872] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…*, pp. 215-216.

recordaria les grans contribucions que els catalans, que la nació de Catalunya, haurien fet en ampliar «l'imperi» de la senyoria d'Aragó, aconseguint victòries, com les de Sicília o Sardenya, que tant els haurien costat als romans d'aconseguir en les guerres contra els cartaginesos, així com portar la llengua catalana a indrets tan llunyans com Atenes o Neopàtria:

> «E respondrà-us que no és sens causa, car diu que aquesta és aquella ja benaventurada, gloriosa e fidelíssima nació de Catalunya, qui per lo passat era temuda per les terres e les mars; aquella qui ab sa feel e valent espasa ha dilatat l'imperi e senyoria de la Casa d'Aragó; aquella conquistadora de les illes Balears e regnes de Mallorques e de València, llançats los enamics de la fe cristiana; aquella Catalunya qui ha conquistada aquelles grans illes de Itàlia, Sicília e Sardenya, les quals los romans en llurs primeres batalles ab los caratginesos tan trigaren conquistar e en les quals arbitraven estar gran e la major part de llur estat; aquella qui aquelles vetustíssima e famosíssima Atenes, d'on és eixida tota elegància, eloqüència e doctrina dels grecs, e aquella Neopàtria, havia convertides en sa llengua catalana; aquella Catalunya qui diversos reis veïns, de França e Espanya, e altres, ha tots fugats e perseguits e mesos a total extermini; aquella Catalunya qui sots lo rei en Pere, llavors regnant, s'és defesa contra tots los prínceps del món, cristians e moros, los quals tots li foren enamics».[873]

Una reivindicació del Principat i dels catalans com a nació independent que ens porta inevitablement a les portes de la guerra. Si ens fixem en l'inici del conflicte civil, les desavinences entre pare i fill haurien començat molt abans, amb la mort de la reina Blanca de Navarra en 1441.[874] Però, la mort del rei en juny de 1458 canviaria les circumstàncies radicalment. Joan de Navarra esdevenia rei d'Aragó i el seu fill, Carles, com a fill primogènit, passava a ser l'hereu de tots els Estats de la corona i governador general de Catalunya. Un títol que el rei Joan II no estava disposat a reconèixer, com ho confirma el fet de concedir al seu fill menor, Ferran – futur Ferran el Catòlic – el títol de duc de Montblanc, reservat tradicionalment a l'hereu de la corona. Després d'una estada en Sicília, on Carles hauria tractat de fer gestos en favor del seu pare i, posteriorment,

[873] ACA, Generalitat, N-985, ff. 36r-36v. També a ALBERT, Ricard, GASSIOT, Joan, *Op. Cit*., pp. 208-209.
[874] Malgrat que les lleis navarreses assenyalaven a Carles com a legítim hereu a la corona, Joan d'Aragó va decidir retenir la corona i titular-se rei de Navarra, tot i contraure segones noces amb Joana Enríquez en juliol de 1447. Així doncs, els enfrontaments entre pare i fill, i les hostilitats cada cop més virulentes entre les dues faccions nobiliàries navarreses, beaumontesos i agramontesos, desembocarien en el 1451 en una guerra civil. Un conflicte que obligaria Carles a eixir del regne i cercar suports internacionals en el rei de França i en el papa Calixt III, per a, finalment, acabar en la cort napolitana del seu oncle, Alfons el Magnànim, qui tractaria d'intermediar en favor de la concòrdia familiar: DESDEVISES, George, *Op. Cit*, pp. 242-253.

traslladar-se a Mallorca, finalment se signava la concòrdia en gener de 1460 i, en març del mateix any, es produïa l'entrada triomfal de Carles a Barcelona. Tanmateix, la qüestió de la primogenitura encara romandria oberta, com s'evidencià en les corts aragoneses de Fraga de setembre de 1460, en les quals els estaments obligaren el rei a reconèixer a Carles com a primogènit i hereu a la corona. Paral·lelament, Joan II fixava en Lleida la celebració de les corts del Principat. Però, l'enfrontament entre la Busca i la Biga a l'hora de triar síndics portaria el monarca a nomenar unilateralment els representants estamentals, convertint-se, tot plegat, en una bomba de rellotgeria apunt d'esclatar.[875]

El 2 de desembre de 1460 es produïa l'espurna que ho incendiaria tot, amb la detenció del príncep Carles per part del rei Joan II. Una decisió que el monarca justificaria com a reacció, d'una banda, a les conspiracions que el seu fill estava tramant amb ambaixadors del rei Enric IV de Castella – l'aliança matrimonial entre Carles i Isabel de Castella – , i d'altra, a l'acte de desobediència de Carles en titular-se primogènit d'Aragó.[876] Les reaccions al conjunt de la corona no trigaren molt a manifestar-se. El regne d'Aragó decidia, l'endemà de la decisió, enviar una ambaixada de súplica al rei, mentre que a Catalunya la desafecció envers Joan II es disparava entre les classes polítiques del país. El dia 5 el consell de Barcelona s'adreçava al rei per a informar de l'impacte que la notícia havia tingut a la ciutat:

> «[...] jàtsia lo amor paternal crehegam sobrepuix a tot altre però encare nosaltres e universalment tot lo poble de aquesta vostra ciutat fins als infants no molt grans promoguts de aquella innata fidelitat e visceral amor que per sempre los poblats de aquesta ciutat han haüda a lurs reys e senyor e fills lurs de tal novella, som recayguts en plors e làgremes per lo gran e excessiu dolor que nostros ànimos de açò pres han, condolent-nos granment que lo Satan, inimich de pau, haie bastant a comoure differència alguna entre vostra gran excel·lència e lo dit ínclit fill vostre. E per ço, prostrats en terra, ab quanta més humilitat e subiecta reverència podem, a vostre il·lustríssima e humaníssima senyoria supplicam e en do e gràcia humilment demanam sia mercè vostra que, convertint nostres plors e gemechs en alegria, plàcia humanament e ab amor paternal segons és pertinent e degut a un tant singular, virtuós e intel·ligent rey, príncep e senyor e, segons pleníssimament siam tractar lo dit il·lustre fill vostre».[877]

[875] VICENS VIVES, Jaume, *Op. Cit*., pp. 219-223. RYDER, Alan, *Op. Cit*., pp.145-154.
[876] RUBIO VELA, Agustín, *Valencia, el príncipe Viana y Juan II…*, p. 18.
[877] AHCB, 1B. VI-22, f. 53r. Semblant lletra a la reina Joan Enríquez (AHCB, *Ibidem*, f. 53v)

Paral·lelament, els consellers informaven les corts de l'enviament per part de la ciutat d'una comissió «d'homes bons», en representació de la ciutat – ja que la nova conselleria no estava nomenada – per a suplicar l'alliberament del príncep. En aquesta carta, igual que en aquella enviada directament al rei, ja deixa entreveure's un element retòric, d'importants connotacions identitàries, que tant la Diputació del General com la ciutat de Barcelona emprarien al llarg de tot el conflicte amb la monarquia i que representa un element clau en l'evolució de les identitats nacionals a la Corona d'Aragó, com es representar les demandes i reivindicacions amb el suport «unànime» del poble, qui plorava «la trista notícia»:

> «Lo die present som stats informats de la detenció la qual lo il·lustríssimo senyor, lo senyor rey, ha feta del il·lustre príncep, fill seu, de la qual novella exprimir no podem la gran contristació que presa ne havem, no podent-nos retenir de gemechs e plors en los quals és participat fins als infants, tot lo poble de aquesta ciutat».[878]

Els estaments del Principat, convocats a Lleida per a celebrar Corts, creaven el 8 de desembre una comissió formada per la Diputació del General del principat de Catalunya amb el consell de la ciutat de Barcelona: «El Consell representant lo Principat de Catalunya». D'aquesta forma s'iniciava el procés insurreccional català contra Joan II amb la creació d'un òrgan polític representatiu del conjunt de Catalunya. De fet, la primera decisió presa fou la creació d'una ambaixada per a exigir l'alliberament immediat del príncep i el seu reconeixement com a primogènit. El dietari de la Diputació ho narrava així:

> «Dilluns, a VIII. Missatgeria. Aquest die los deputats ajustaren Parlament General de tots los III staments per virtut de una letra que havien rebuda de la Cort, lo qual parlament elegí XII misatgers qui anassen al senyor rey per suplicar-lo que per sa clamència e pietat volgués soltar de la presó lo il·lustre príncep de Navarra, fill seu, ab gran poder que·ls fonch donat... [...] E en aquests misatgers fonch creat e deputat un consell de XXVII persones, lo qual consell restava açí en Barchinona, ab poder de aconsellar los dits missatgers de totes coses e necessitats qui·ls occorraguessen durant la lur missatgeria».[879]

[878] AHCB, *Ibidem*, ff. 54r.
[879] SANS I TRAVÉ, Josep M. (dir.), *Op. Cit.*, vol. I, p. 157.

La situació, doncs, es presentava d'extrema gravetat a la vista dels esdeveniments amb unes elits polítiques catalanes en efervescència. Durant la primera setmana de gener del 1461, el patriciat català insurrecte informava la resta de les elits polítiques de la corona de la detenció del príncep. Al seu torn, la ciutat de Barcelona, dins de la seua activitat diplomàtica de pressió sobre el rei, enviava un extens memorial als seus missatgers en la cort, en què es feia un repàs dels nombrosos serveis que al llarg de la història «els catalans» havien fet a la Corona d'Aragó. Reproduïm el fragment complet, ja que el nivell de detall i la retòrica identitària, d'exaltació dels «catalans» com a subjecte històric, emprada ho mereix:

> «[...] los grans e singulars bel·licosos e virtuosos actes los quals los cathalans, en exaltació de sa reyal corona, han fets per medi dels quals de pocha és stada granment ampliada e de molts regnes e senyories dotada. Recordant a lur memòria los gloriosos reys passats en les lahors e comendació dels cathalans los grans, virtuosos e bel·licosos actes dignes de indelibles renom e fama per los cathalans en exaltació de sa reyal corona ab gran e interdible virtut fets al alt rey en Pere, quant desbaretà lo hostol del rey de França en lo port de Roses e al alt rey en Jacme quant desberatà lo poder del rey Robert de Nàpols en Sicília e fon pres lo príncep fill seu ab molta notable gent. E al alt rey en Pere terç, besavi del dit senyor, quant desbaretà lo hostol dels genovesos al port del comte e quant pres l'Alguer; e los actes virtuosos per cathalans fets en la guerra de Sardenya e en Castella en la qual extirparen e foragitaren dels regnes de Aragó e València lo rey don Pedro de Castella qui aquells malament deguastaven e destrohia, e aquell no solament foragitaren mas a últim supplici de mort lo aportaren matent lo alt don Enrich, rey de Castella, avi del dit senyor. E encare la tinta és frescha la delliurança feta per los cathalans del alt rey don Alfonso de inmortal recordació, frare seu, detengut en Nàpols, no·s trobe ne menys se lig que alguns actes d'armes en los quals cathalans se sien trobats que per sempre no·s sien mostrats granment virtuosos ardits e valents e en aquells actes han lexats gloriosos renom e fama, e no solament han fets serveys a lurs reys e senyors mas encare a la Sglésia romana desliurant lo vicari de aquella. Part les dites coses los dits gloriosos reys en les lahors e comendacions dites dels cathalans han haüda en singular e precípua memòria la gran liberalitat de la qual los dits cathalans han usat devers lurs reys e senyors, car gran fonch la liberalitat de la qual usaren al sanct rey en Jacme en la conquesta de Mallorques, e mes li faheren gran e assenyalats serveys en la conquesta dels regnes de València i Múrcia, e per lo semblant gran e incerdible fon la liberalitat de la qual los cathalans usaren al alt rey en Pere primer en la guerra de Castella e en la guerra dels francesos e no sens causa los cathalans són dotats de grans e singulars libertats e inmunitats e no subjugats a moltes exhaccions e són obligats los

vassalls dels altres reys e senyors».[880]

Les conquestes de València, Mallorca, Múrcia, en temps de Jaume I; la conquesta de Nàpols, en temps d'Alfons el Magnànim; la guerra de Castella, en temps de Pere el Cerimoniós i les guerres de Sardenya i Sicília al llarg del segle XIV són les «credencials» històriques presentades per les elits barcelonines al rei com a exemple de la fidelitat prestada pels «catalans» al llarg de la història. Quelcom que considerem de gran interès, ja que els serveis militars no els presenten protagonitzats pel «Principat», sinó per la comunitat nacional que presentaven els «catalans». Una idea de «catalans» que, com es donaria al llarg dels primers anys del conflicte, progressivament aniria concretant-se exclusivament a les gents de Catalunya, dins del procés general particularista en què es trobaven totes les identitats de la Corona d'Aragó al llarg del segle XV.

Per la seua banda, els jurats de València rebien el 15 de gener una missiva dels paers de Lleida, a dia 4 de gener, on s'informava dels esdeveniments i s'instava la capital del regne de València a sumar-se a les reivindicacions del Principat en favor de l'alliberament del primogènit. Tanmateix, els jurats i el consell de València ja havien estat informats dels fets per part del mateix rei amb una carta datada el mateix dia de l'empresonament.[881] No obstant això, la ciutat de València no abordaria en consell general la crisi política oberta fins el dia 17 de gener, on es va decidir enviar una ambaixada al rei, en aquells moments a Fraga, per a suplicar l'alliberament del príncep. Massa temps, però, havia passat per a la Diputació catalana, sense cap resposta des del regne de València. Una situació certament sospitosa que deixava entreveure com els posicionaments dins del consell de València no havien de ser del tot unànimes en aquests moments. És per això que els diputats del General del principat de Catalunya decidiren adreçar-se directament a les elits polítiques del regne de València, enviant una carta als diputats valencians el dia 20 de gener del 1461. L'anàlisi detallat de la lletra desvela tot una sèrie d'elements retòrics amb un fort contingut polític

[880] AHCB, 1B. VI-22, ff. 24r-27r.

[881] RUBIO VELA, Agustín, *Valencia, el príncipe Viana y Juan II…*, p. 19 i p. 125. La lletra diu: «Nós, haüda informació de algunes novitats que se devien fer en gran derservey de Déu e nostre, e encara en dan de l'il·lustre príncep, nostre car fill, havem demanat detenir la sua persona e havem pres la persona de don Johan de Piamon» (AMV, A-37, f. 35v), publicada per CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Libre de memories de diversos sucesos e fets memprables e de coses senyalades de la ciutat e regne de Valencia (1308-1644)*, 2 vol. València, Acción Bibliográfica Valenciana, 1930-1935, p. 627.

implícit. En aquest cas, els diputats catalans avisen dels perills que representa una decisió com aquesta per al conjunt dels territoris de la Corona d'Aragó, al mateix temps que deixen clar el seu posicionament respecte al conflicte de la primogenitura «del dit il·lustríssimo príncep, qui és fill de lur rey e senyor, e aprés los seus dies en lo dit Principat e altres seus regnes e dominis, legítim successor». Efectivament, de cop i volta, els catalans es presentaven com els principals defensors de la legitimitat del príncep com a hereu a la corona, ja que «essent aquell tal e de tanta prudència, virtuts e gràcies singularment dotat, que mèritament quiscuns vassalls de la dita reyal corona són incitats a voler e amar-lo».[882]

La coexistència de discursos identitaris diferents, referents a diversos imaginaris nacionals, així com la seua complementarietat, pot constatar-se en la correspondència catalana al llarg del conflicte amb el rei. En aquests primers moments, com hem vist amb el memorial de serveis prestats pels catalans a la Corona d'Aragó al llarg de la història, les elits del Principat tractaven de presentar-se com els primers defensors dels interessos del conjunt de la corona, per la seua seguretat i pel seu futur com a unió. Fet que passava per l'alliberament del príncep Carles. Durant els primers mesos de conflicte, el discurs del consell de Barcelona i de la Diputació del General del Principat, passaria per recriminar la inoperància de les principals elits polítiques dels regnes, especialment a Aragó i València. És força interessant, altrament, la consideració per part de les institucions catalanes que les dites reivindicacions davant el monarca, que estaven protagonitzant-se des del Principat, haurien d'haver estat encapçalades pel regne d'Aragó, a qui li atribuïen una certa preeminència política en afers relacionats amb la corona i amb el conjunt de la confederació:

> «[...] los del regne d'Aragó, emperò, jatsia per nostres ambaixadors e part nostra instantment exortats e requests, no han feta ne fan fins ací aquells intercessió e obra que lo present negoci és vist exhigir».[883]

Unes recriminacions que no dubten a manifestar també als diputats del regne de València, dels quals esperaven l'enviament d'alguna ambaixada a Catalunya. Ara bé, aquesta inoperància té una explicació política que resulta molt il·luminadora. En la

[882] ACA, Generalitat, N-902, f. 60r.
[883] *Ibidem.*

mateixa sessió en què el consell general de València havia aprovat enviar una ambaixada a Catalunya, com era el desig del consell de Barcelona i de la Diputació del General, València rebia una carta de Joan II, qui, assabentat dels moviments al Principat cercant adhesions entre els diferents regnes de la corona, decidia reaccionar, prohibint als jurats de València valorar les reivindicacions de Barcelona, al·legant-hi que l'afer amb el príncep «s'esguarda a nós, e no a·lgú altre».[884] És a dir, el rei considerava la detenció del príncep un afer familiar, personal, que no incumbia les elits polítiques de la corona. Així doncs, entre ambdues pressions, la catalana i la reial, el govern de València havia de triar: o sumar-se a les reivindicacions catalanes o plegar-se a les ordres del rei Joan. En termes identitaris: prioritzar la fraternitat nacional amb Catalunya o la fidelitat a la nació dinàstica del rei. Finalment, tindria més pes entre el patriciat la fidelitat al rei que no pas als catalans. Una decisió tremendament transcendental que marcaria tota la guerra i les relacions entre les elits de cada banda del riu Sénia. Tot apunta que la Diputació catalana coneixia els moviments diplomàtics del rei, ja que explicaria l'enviament d'una carta a la Diputació General del regne de València. És ací on la retòrica emprada per la Diputació catalana, fins a aquest moment netament política, començaria a barrejar-se amb l'obertament identitària, amb apel·lacions als lligams que unien catalans i valencians. L'argument emprat en aquest cas és el record a les glòries comunes del passat, en les quals valencians i catalans haurien actuat junts en favor de la corona:

> «[...] e de moltes e glorioses empreses fetes a servey de la dita corona reyal, és stat participant e la glòria és stada comuna [...] tots temps aquexa ciutat e regne han haguda fraternal benevolència ab aquest principat».[885]

La resposta dels diputats valencians, a data de 27 de gener, és força representativa del posicionament polític del regne de València davant l'alçament català. Primerament, van justificar la seua «inoperància» al·legant-hi que no comptaven amb convocatòria de comissió de corts generals per a, tot seguit, considerar que:

> «[...] no és dat proceir en lo dit negoci per aquella forma e per aquelles vies o medis que vosaltres dieu, e a nosaltres requeriu en vostra letra [...] no sia necessari excitar-nos en aquelles coses [...]

[884] RUBIO VELA, Agustín, *Valencia, el príncipe Viana y Juan II…*, p. 19.
[885] ACA, Generalitat, N-902, f. 61r.

és necessari en aquests afers ab humils suplicacions intercedir, axí com de bons e feels vassalls se pertany per bona concòrdia, unitat, amor e paternal dilecció del dit sereníssimo senyor rey en lo dit il·lustríssimo senyor son fill».[886]

Els diputats valencians s'emparaven en la legalitat. No estaven disposats a realitzar cap acció que pogués ser percebuda pel rei com una amenaça: «ab summa diligència, cura e solicitut, sens fallir un punt per necligència».[887] Aquest posicionament s'explica, en certa forma, per la lletra que els diputats haurien rebut dies abans, com també els jurats de València, per part del rei, on es prohibia contundentment que s'enviàs cap ambaixada al Principat. Els diputats valencians, com a «obedients vassalls», li comunicaven que:

«havem delliberat com a bons e feels vassalls e servidors de vostra serenitat obeir vostre manament [...] conformant-nos, tot temps, ab la obediència de vostres manaments».[888]

No obstant això, els diputats catalans no defallirien en el seu empeny, atès que eren conscients que si aconseguien l'adhesió de les elits polítiques del regne de València a la seua causa, les possibilitats d'èxit augmentaven exponencialment. És per això que el 6 de febrer del 1461 redactaven un memorial amb un conjunt d'instruccions per a Francesc Palleres i Pere Clariana, doctors en lleis, missatgers tots dos de la diputació, sobre allò que havien de dir als diputats valencians. Primerament, al memorial són advertits de la fidelitat dels valencians al rei, com ja els havia quedat clar en la resposta dels diputats de la Generalitat valenciana: «de la innata e integèrrima fidelitat dels dits valencians envers la corona real».[889] Tanmateix, la situació era extraordinària per als catalans i decidiren tractar de persuadir els valencians amb tota una sèrie d'arguments, armes retòriques, en definitiva, en els quals trobem la combinació de referències als lligams entre valencians i catalans, amb apel·lacions a la integritat de la «pàtria», en aquest cas referint-se al conjunt de la Corona d'Aragó. Observem alguns exemples:

«Sobre lo qual negoci, los dits missatgers e embaxadors los persuadiran e induhiran conformitat de voluntat ab los dits cathalans, com fins ací entre aquell regne e lo dit Principat és stada, no solament en les coses públiques, qui a quiscuns sguardaven comúnament, mas en les privades o

[886] ARV, Generalitat, 1.946, ff. 43r-43v.
[887] *Ibidem*, f. 44r.
[888] *Ibidem*, f. 42v.
[889] ACA, Generalitat, N-902, f. 97r.

particulars del hun o del altre».[890]

Una apel·lació clara als vincles més personals que unien innegablement els habitants del regne de València amb els habitants del Principat des del segle XIII. Uns vincles que els haurien portat al llarg del temps a una «teòrica» unitat d'acció no sols en afers públics comuns, de tipus polític o institucional, sinó en els afers més «privats» i «particulars» d'ambdós. D'una banda, per coses «privades», la Diputació catalana podia estar apel·lant als vincles de tipus familiar, de tipus genealògic, que moltes famílies valencianes i catalanes tenien, en els quals les solidaritats mútues podien donar-se'n. O, d'altra banda, podia estar referint-se a afers polítics i institucionals de cada territori del passat, en els quals s'hauria manifestat una solidaritat comuna. Si és així, no deixava de ser un recurs retòric amb l'únic objectiu de convèncer l'elit política valenciana, ja que, com hem vist al segle XIV, amb la crisi de la Unió Valenciana, el posicionament de les elits catalanes va ser extremadament paregut al seguit per les valencianes – almenys en un primer moment – en el conflicte civil: abstencionisme, sense renunciar al suport a la monarquia.[891]

Un recurs a la història que sí que empraria la Diputació del General del Principat, explícitament, per a persuadir, en nom de la integritat de la confederació de tots els regnes, les elits de València. Els diputats catalans farien un breu repàs a diversos monarques que, per les seues decisions amb llurs fills en relació a la successió a la corona, haurien posat en greu perill la integritat de la – novament – «pàtria», és a dir, de la Corona d'Aragó:

> «Molts són e diversos los drets e leys de la terra qui açò manifestament demostren, la pràctica de aquells se mostra per diversos actes, car seguida differència entre lo rey en Jaume e son fill primogènit se entreposaren en aquells los tres dominis de Aragó, de Cathalunya, de València. E tres persones, una per quiscun regne, foren dels differència coneixedores, e totalment, entre los dits pare e fill, reformadores. En temps de la reyna Fortiana, com lo rey en Pere terç tractés no paternalment Johan fill seu, primogènit, tota la pàtria dels dits regnes e principat s·i oposà, e, per migà de aquella, fonch feta bona concòrdia. Aprés la mort del rey Martí, tota la dita pàtria disputà e conegué a quí o qual lo dret de primogenitura se pertanyie. E, no deu ésser dat en oblit quals foren los scàndels e inextimables dans que los dits regnes e principat sostingueren en temps de aquella vecçació de la real corona e fins que la successió del gloriós rey en Ferrando migançant justícia

[890] *Ibidem*, f. 97v.
[891] RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió…*, p. 13.

fonch declarada».[892]

Una relació de moments històrics entorn de la figura de la monarquia que els diputats catalans tractaven de fer recordar a la classe política valenciana sobre els perills que suposaria per al conjunt de la Corona d'Aragó, d'una banda, la demora del conflicte entre Joan II i el seu fill Carles, i d'altra, la discrepància en les accions entre els diferents regnes. Una unitat d'acció que els diputats sintetitzen amb «l'elogi profètic»: «*Quia bonum et quia iocundum habitare fratres in unum*», és a dir, «com de bona i joiosa és la unitat entre germans».[893] Un discurs retòric que clarament s'emmarca dins de l'imaginari col·lectiu de la nació reial, fonamentat en la fidelitat deguda a la corona i la bona «vicinat e companyeria, amor e voler entre los dits regnes de Aragó e de València e Principat» amb l'objectiu de persuadir i moure de la seua posició al consell de València i als diputats valencians.[894] Precisament, tractant de fer mutar aquestes posicions conciliars, els diputats catalans tractarien de fer veure l'excepcionalitat del moment i, sobretot, el suposat estat de salut dèbil del príncep qui era «de complexió molt delicada».[895]

Durant el mes de febrer, fins a l'alliberament del príncep Carles, seria el consell de la ciutat de València qui encapçalaria les relacions diplomàtiques amb el Principat, ja que no s'ha conservat correspondència durant aquest més entre les dues diputacions generals. Les hostilitats a Catalunya arribarien a quotes altes amb la convocatòria a host del 8 de febrer a la Casa de la Diputació de Barcelona.[896] Els diputats catalans, ja immersos per complet en l'enfrontament obert amb rei, s'adreçaren per carta al govern municipal de València, el 18 de febrer, on es tornarien a emprar els mateixos arguments que en les lletres darrerament adreçades. Així és:

> «[...] de les coses que novament occorren en aquest Principat, les quals són grans e de molta importància, no solament concernents, interès, repòs e benavenir d'aquest Principat e de la cosa pública de aquell, mas encara de aqueix regne de tots los altres súbdits a la corona real [...] car no ha en oblit mès aquest Principat les irreparables dans e inconvenients que occorreguen aprés morts

[892] ACA, Generalitat, N-902, f. 98r.
[893] *Ibidem*, f. 98v.
[894] *Ibidem*, f. 99r.
[895] En aquest mateix memorial, els diputats catalans tractarien de convèncer els seus homòlegs valencians desmentint els rumors d'una possible invasió castellana pel nord del regne, la qual hauria estat utilitzada per les autoritats valencianes com a justificació del seu immobilisme.
[896] DESDEVISES, George, *Op. Cit.*, pp. 354-355; RYDER, Alan, *Op. Cit.*, pp. 157-158.

dels reys en Johan e Martí, qui abdosos germans sens fills moriren».[897]

Tanmateix, en aquesta lletra els diputats catalans es lamentarien de la seua solitud davant l'adversitat, ja que:

«ab tot en aquesta matèria, per moltes promes, instàncies, cominacions, pràctiques e altres coses observades en prejudici del dit senyor primogènit, se senten moltes passions e affeccions per interessos particulars, apartants lo benefici comú».[898]

Les divergències entre ambdues oligarquies començaven a evidenciar-se, els interessos privatius de cada regne s'imposaven per sobre de qualsevol solidaritat comuna. La ciutat de València, tractant d'erigir-se en mediadora del conflicte, el 21 de febrer anunciava al rei Joan II, a la diputació catalana, al consell de Barcelona i a les viles i ciutats del regne de València, la conformació d'una ambaixada: «Gran turbació, contristació e dolor ha donat a nostres ànimos e de tots los habitadors de aquest regne la nova disconveniència per nosaltres entesa».[899] D'especial interès és el contingut de la missiva adreçada a les autoritats catalanes, en què, ja en la mateixa introducció del text, els jurats de València realitzaven una caracterització identitària de la Corona d'Aragó, com un «cos polític» compost de diverses nacions, en què la figura del rei és el cap i la resta els seus membres:

«No sens gran displicència e contristació de nostres ànimos havem entesa la disconveniència e novitat en la ciutat de Leyda a VIII dies del corrent mes de febrer seguida entre la majestat del molt alt senyor rey e vosaltres e tots los habitadors d'aqueix insigne Principat, no solament per què·ns hi obliga la comuna e innata fidelitat singular entre totes altres nacions dels habitadors del regne d'Aragó, de vosaltres, del dit Principat, e dels habitadors d'aquest regne de València, deguda a la reyal Corona d'Aragó e a la reyal majestat, mas encara perquè la unió indissoluble e fraternitat dels dits regnes e Principat fins ací tant exclesa e prosperada nos constitueix en gran dubte qualsevol inconvenient preparat seguir en aquest cors polítich del qual la preffata majestat és lo cap e vosaltres e los altres sotsmeses de la dita reyal dignitat e nosaltres som los membres per la conservació dels quals per natural instint e inclinació cascuna part se deu exposar a tot perill e d'aquí avant la unitat axí com és disposta produhir augment e prosperitat del univers se done orde

[897] ACA, Generalitat, N-902, ff. 161r-165r. Existeix una còpia, conservada a l'AMV, g^3-24, ff. 24r-27r, editada per Agustín Rubio Vela a *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II*..., pp. 143-148.
[898] ACA, Generalitat, N-902, ff. 161r-165r.
[899] AMV, g^3-24, ff. 18v-19r.

que lo inconvenient no obre diminució e desolació de bé».[900]

Alliberat el príncep el dia 25 de febrer, els jurats de València, mitjançant l'ambaixada constituïda, a Saragossa, tractaren de convèncer el rei perquè reconegués el seu fill Carles, sense massa èxit.[901] Sobre la qüestió de la primogenitura, comptem amb un exemple realment carregat de contingut patriòtic, com és la carta que els paers de Lleida enviaren a la ciutat de València amb l'objectiu de justificar el seu alçament en armes contra el rei per motiu de la violació del principi de primogenitura:

> «[...] de la persona del dit il·lustríssim primogènit del dit senyor rey e dels regnes de Aragó e Sicília e altres terres de la Corona de Aragó, car éssent aquell nat primogènit al dit senyor rey, fonch dat e nat primogènit a la pàtria, car dien los conditors de les leys romanes e imperials que primer naix a la pàtria que al pare, e per successió e deute de natura aprés la longeva votiva e benaventurada vida de sa majestat se spera».[902]

Destaquem aquell «primer naix a la pàtria que al pare», en què la «pàtria», en aquest cas la Corona d'Aragó, esdevé un subjecte polític amb preeminència sobre la figura del sobirà, impossibilitant la decisió del monarca sobre qui compta amb els drets de la primogenitura.

Així doncs, l'ambaixada valenciana romandria a Saragossa durant gran part de la primavera, tractant de convèncer el rei per a, tot seguit, continuar les tasques reconciliadores amb el príncep Carles i els diputats catalans a la ciutat de Barcelona, a la qual enviaren una nova ambaixada. La llarga estada a Saragossa, no obstant això, a banda de les evidents resistències que l'ambaixada pogué trobar-se per part del monarca, descrivien de forma molt interessant quina era la situació respecte de les institucions catalanes. Una situació realment tensa, que evidenciava la gran distància que en aquests moments ja existia entre les elits polítiques del Principat i el regne de València:

> «[...] per quant los cathalans fins ací han oppinió que nosaltres som parcials e no intercessors en aquests fets e que per la dita rahó som venguts ací e no som anats en Cathalunya ne havem obrat

[900] AMV, g^3-24, ff. 19v-20v. Trobem la mateixa missiva adreçada als consellers de Barcelona a AMV, g^3-24, ff. 21r-22v.
[901] RUBIO VELA, Agustín, *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II*..., pp. 50-57.
[902] AMV, g^3-24, ff. 39r-39v.

> alguna cosa en favor del il·lustríssimo príncep, per què no solament no érem acceptes als cathalans mas encara odiosos a aquells [...] e encara que stants ací nosaltres en la manera dessús dita fem pocha honor a aquexa ciutat e confermam la oppinió de aquells qui han falsament dit que aquesta embaxada nostra és stada feta per ésser parcials contra los catalans, ço que mostra la nostra longa aturada en aquesta ciutat sens algun fruyt».[903]

En efecte, l'ambaixada valenciana era coneixedora de la imatge que en aquells moments les institucions catalanes alçades contra el rei tenien del posicionament del regne de València: parcial, en favor del rei, i d'hostilitat contra aquells que qüestionaven l'estat de les coses. Era previsible, així doncs, la rebuda que els representants valencians tingueren en la ciutat de Barcelona. Eixirien a la seua rebuda nombroses personalitats barcelonines, eclesiàstiques, nobiliàries i menestrals, excepte els diputats del General i els consellers de la ciutat. Absència molt il·lustrativa, sobretot si el mateix príncep Carles els havia convidat a la rebuda. Alguns hi al·legarien raons de «protocol» per a emmascarar el descontent profund que les elits catalanes tenien pel comportament mantingut pel patriciat del regne de València durant l'empresonament del príncep.[904] Paral·lelament, l'activitat diplomàtica per part dels jurats de València no s'aturava. Pot veure's en la correspondència tinguda durant eixe mes d'abril amb la reina, qui consideraven la principal interlocutora a l'hora de pressionar al rei perquè reconegués la primogenitura del príncep Carles. Les raons, evidentment, eren de fonament legal: respecte als Furs i institucions del regne de València, és a dir, per la conservació de «la pàtria»:

> «Car per semblant nostres missatgers continuadament justen ab la preffata majestat que les dites differències prenguen breu fi e conclusió e senyaladament que lo dit il·lustríssimo senyor príncep sia jurat per primogènit e exercexca les preheminències de primogenitura segons volen nostres Furs e privilegis. E de açò ultra lo servir divinal e conservació de la pàtria, a aquesta ciutat ho reputarà a singularíssima gràcia e mercé».[905]

Indubtablement, l'estranyament entre ambdues oligarquies es feia més evident que mai. Tanmateix, els diputats catalans donarien compte de l'estada de la comitiva valenciana als jurats i Consell de València amb una carta datada a 30 de maig, després d'entrevistar-se amb el príncep i amb els diputats i el consell de Barcelona, on agrairien la

[903] *Ibidem*, ff. 53r-56v.
[904] RUBIO VELA, Agustín, *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II*..., pp. 50-57.
[905] AMV, g^3-24, ff. 67v-68r.

predisposició conciliadora i «la gran affecció e voluntat que mostrau en conservar la amor, unitat e confederació qui es deu e deu ésser entre aqueixa insigne ciutat e aquest principat».[906]

Tot plegat feia la impressió que el final conciliador de l'ambaixada valenciana a Catalunya era un embolcall fràgil que amagava per dins un munt de tensions i desconfiances mútues. Durant tota la primavera es produirien les negociacions entre la diputació catalana i la reina que finalment desembocarien en les conegudes «capitulacions de Vilafranca». Unes negociacions els continguts de les quals – exigències que anaven en detriment dels interessos de la classe política valenciana i aragonesa – haurien arribat als oïts dels ambaixadors valencians, fet que explicaria la seua negativa a celebrar res a causa de la hipotètica concòrdia que s'havia aconseguit amb el Principat.[907] La comunicació per part dels ambaixadors amb la ciutat de València durant aquestes setmanes sembla prou activa, amb la transmissió de rumors sobre el contingut de les negociacions, en què, novament, torna a evidenciar-se el grau de consolidació de la identitat nacional valenciana, en ple plànol d'igualtat respecte de la resta de comunitats nacionals de la Corona d'Aragó. És el que s'observa en la carta en què l'ambaixada informa sobre l'exigència presentada per les elits catalanes que les castellanies del regne de Navarra fossen regides per vassalls del rei d'Aragó, és a dir, aragonesos, catalans i valencians:

> «[...] per quant la una de les coses que los dits cathalans demanen és que lo regne de Navarra sia mès en poder de aragoneses, valencians e cathalans per què segurament lo puxa haver lo dit senyor príncep aprés los derrés dies de la dita majestat».[908]

Així com l'agraïment fet per la ciutat de València a la reina, just en el moment de la signatura de les capitulacions de Vilafranca, pel tracte prestat a missatgers i ambaixadors, davant la finalització teòrica del conflicte:

> «[...] havem entès ab molt gran consolació que la serenitat vostra, [...] a tot lo degut sens fallir un punt a què som obligats nos causaran d'ací avant en continuar e proseguir les virtuoses e bones opperacions per nosaltres ab tot effectes començades, e en execució deduhides, seguint los vestigis

[906] ACA, Generalitat, N-904, ff. 41r-41v.
[907] RUBIO VELA, Agustín, *Valencia, el príncipe de Viana y Juan II...*, p. 69.
[908] AMV, g^3-24, ff. 77v-79r.

de nostres predecessors, los quals, com a fidelíssimos e virtuosos vassalls de la Reyal Corona d'Aragó, ab tota cura e solicitut, han entès en lo servici exaltació e honor de la reyal majestat e en lo beneffici e prosperitat de llur pàtria».[909]

Així doncs, la crisi política que va desencadenar-se arran la detenció del príncep de Viana al desembre de 1460, va dur el patriciat català a un enfrontament directe amb Joan II. Un xoc central d'interessos que pot considerar-se la culminació d'una relació ja força deteriorada entre la monarquia i les elits principatines des de temps d'Alfons el Magnànim.[910] La pugna iniciada sota el pretext de l'alliberament del príncep Carles va provocar l'inevitable posicionament polític de la resta de regnes de la Corona. Uns posicionaments que al capdavall posarien de manifest les fraternitats existents entre les diverses col·lectivitats de la confederació. El regne de València arribava a la crisi d'inicis del 1461 dins d'una creixent política d'autoafirmació política i nacional pròpia, duta a terme des de principis de la centúria, que l'havia anat allunyat progressivament del principat de Catalunya i les seues elits, les quals s'havien convertit en un rival «intern» a les aspiracions suprematistes del patriciat de la ciutat de València. Distanciament que explicaria la posició tan freda respecte a les reivindicacions i el *modus operandi* de la diputació catalana, i la immediata submissió a les directrius d'un monarca amb uns comportaments cada cop més autoritaris. Així doncs, el patriciat valencià donava l'esquena a l'oligarquia del Principat que només trobaria certa «complicitat» a favor de la seua causa al regne de Mallorca.

La pretesa neutralitat que va tractar de jugar la classe política valenciana, amb ambaixades al rei Joan i al príncep Carles, haurien restat insuficients per a un patriciat català que esperava un posicionament més pròxim a les seues reivindicacions. És en aquest ambient de solidaritats fallides on s'iniciaren les negociacions que desembocarien en les «capitulacions de Vilafranca». Negociacions que serien aprofitades per la diputació catalana per a tractar de donar un cop d'efecte dins de l'equilibri de forces entre els territoris de la Corona d'Aragó. Els resultats d'aquestes, sumades a l'inici de la guerra en la primavera del 1462, suposarien el definitiu estranyament nacional entre les elits del principat i el regne de València.

[909] *Ibidem*, ff. 86v-87r.
[910] RYDER, Alan, *Op. Cit.*, pp. 32-145.

5.4.1. Indigenisme i particularisme principatí

La consolidació de l'Estat Modern al llarg del segle XV va comportar, entre altres moltes transformacions, un increment de la complexitat administrativa i burocràtica dels aparells de l'Estat i, en conseqüència, una sedentarització dels seus oficials i funcionaris. Tot i que en alguns casos les corts reials van continuar sent itinerants, al llarg del Quatre-cents trobem una tendència a la seua fixació, originant un autèntic exèrcit d'escrivans, juristes, advocats, secretaris, cancellers... que amb la seua maduració van esdevenir autèntics poders dins de l'Estat. La seua proximitat al monarca i als consells reials va fer d'aquests professionals autèntiques forces d'influència capaces d'orientar, dirigir, incentivar o, fins i tot, aturar, decisions transcendentals règies.[911]

Amb aquesta capacitat d'influència en els assumptes més importants que afectaven la *res publica*, no és d'estranyar que la qüestió nacional dels funcionaris es convertirà progressivament en una reivindicació habitual entre els poders estatals. Això no obstant, aquesta problemàtica no arribaria a quotes tan altes d'intensitat en Estats centralistes, com la Corona de Castella o França, com ho arribaria a ser en monarquies compostes o Estats confederals com la Corona d'Aragó, dins dels quals trobem diverses comunitats polítiques i nacionals, dispostos a lluitar pels seus interessos particulars i per la seua presència en els òrgans de poder centrals. En aquests casos calia evitar desequilibris interns pel que respecta a la procedència dels oficials reials i cercar una certa equitat entre tots els territoris afectats.[912] El fenomen conegut com a «indigenisme», és a dir, la lluita per la presència d'oficials naturals d'un territori en els òrgans de poder, així com la defensa de la ingerència d'estrangers en els governs particulars, reservant els càrrecs als «estrictament» indígenes o «naturals» de «la terra». Indubtablement, es tracta d'una de les més evidents manifestacions del patriotisme premodern, atès que es fonamenta en la defensa dels interessos polítics d'una col·lectivitat concreta, que comparteix trets identitaris, però també interessos de classe, en detriment d'altres col·lectivitat o comunitats.

La Corona d'Aragó – així com l'Estat Borgonyó, al segle XV – no va ser una excepció, ans tot el contrari, pot considerar-se com un dels exemple més representatius d'aquest

[911] GUENÉE, Bernard, *Occidente durante los siglos XIV y XV…*, pp. 137, 141 i 215.
[912] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació...*, pp. 239-240.

fenomen a la baixa Edat Mitjana per la seua naturalesa confederal. A més a més, ja en el segle XIII trobem mostres d'indigenisme aragonès en el procés de conquesta i colonització del nou regne de València. No obstant això, serà sobretot al segle XIV quan es produirà una intransigència encara major envers la presència de forasters en les institucions aragoneses i en favor dels naturals d'Aragó, és a dir, els nascuts al regne d'Aragó.[913]

Així doncs, calien unes lleis que determinassen qui estava o no en condicions de poder accedir als càrrecs de governs. Aviat es codificaren cossos legals, com en el cas de Catalunya, on es va precisar des del segle XIV qui era «català natural», una condició que en principi fou força restrictiva, atès que calia distingir els catalans del Principat, dels «altres» catalans, efectivament, valencians i mallorquins. Per això, en origen serien considerats com a «catalans naturals» aquells que havien nascut a Catalunya, és a dir, una concepció que es regia per un criteri basat en el «*ius solis*». En canvi, a principis del segle XV es va començar a introduir el criteri «*ius sanguinis*», a saber, que els fills de pares catalans que no haguessen nascut al Principat, també poguessen ser reconeguts com a «naturals», i per tant, no havien de «naturalitzar-se».[914] Per tant, des del Tres-cents, ser «català» o de «nació catalana» no era sinònim de ser «català natural». Llavors, sembla clar que l'objectiu d'aquestes lleis restrictives era impedir l'accés als càrrecs d'individus dels altres regnes de la Corona d'Aragó.

Tornant al nostre marc temporal d'estudi, hem de situar-nos en l'alliberament del príncep Carles el 25 de febrer del 1461, vist per la historiografia com la primera victòria del patriciat català, i la primera claudicació del rei Joan II.[915] S'iniciava llavors un període de negociació i «reajustament» de les relacions entre Catalunya i la corona, un «nou marc polític» que es produiria al llarg de la primavera i que desembocaria finalment en les «capitulacions de Vilafranca» del 21 de juny. Unes negociacions que començaren el 16 de març quan el consell assessor del Principat es va comprometre a romandre a Barcelona fins que es posàs punt final al procediment contra el príncep.[916] Així, a finals de març, es realitzaren tot un seguit de reunions dins de la Diputació del General i del consell de

[913] SESMA MUÑOZ, José A., «Estado y nacionalismo en la Baja Edad Media...», pp. 262-268.
[914] MUXELLA, Imma, *La Terra en guerra. L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)* Barcelona, Universitat de Barcelona, Tesi Doctoral inèdita, 2013, p. 151.
[915] VICENS VIVES, Jaume, *Op. Cit.*, p. 238; RYDER, Alan, *Op. Cit*., pp. 159-160.
[916] MUXELLA, Imma, *Op. Cit*., p. 77.

Barcelona per a acordar i redactar propostes per a, finalment, confeccionar un projecte de capitulació que seria lliurat a la reina, interlocutora en nom del rei durant tot el llarg procés de negociacions.[917]

El text en qüestió comença amb una visió organicista de la corona que ja hem vist en la correspondència dels diputats al principi del conflicte, en la qual el cap és el rei i els braços i membres – constituint la nació reial – la resta dels regnes, els quals en eixos moments es trobaven en «uniformitat e concòrdia» després de l'alliberament del príncep. Seguidament, els diputats catalans assenyalen un dels arguments que més es repetiran al llarg dels capítols que seria assenyalat com l'origen de tots els mals: «donar en stirpació de aquells qui ab lurs malvats consells tants perills han seminats e congoxes donades a tot lo principat».[918] Tot seguit, ens trobem amb el primer capítol, en el qual es demana:

> «ésser per ferms e vàlids, justs, deguts e legítims, tots los actes, enantaments e procehiments en qualsevol manera fets, així dins lo dit principat com fora, per lo dit principat, universitats, estaments e singulars de aquell e a instància sua, sobre la liberació de la persona del dit il·lustríssimo don Charles, primogènit de vostra altesa».[919]

En efecte, l'absolució de totes les accions comeses pel Principat durant els darrers mesos en favor de l'alliberament del príncep, «primogènit», Carles. En la mateixa línia aniria el segon capítol, en el qual els diputats demanen l'alliberament i el posterior guiatge a Joan Beaumont, pres dins del mateix principat el 2 de desembre del 1460, una infracció contrària «als usatges, constitucions, capítols de cort e altres llibertats de la pàtria».[920] El tercer capítol proposat, en canvi, se centra en la qüestió de l'entorn del rei. Un consellers

[917] Cal recordar que la reina es trobava a Vilafranca del Penedés atès que les autoritats barcelonines havien prohibit la seua entrada a la ciutat per a evitar que aquesta pogués despertar- hi discòrdies internes. El 30 de març s'enviava la proposta redactada pels diputats i el seu consell a la reina amb una ambaixada formada per l'abat de Poblet, Joan Çabastida, Tomàs Taqui, síndic de Perpinyà, i Pere Perelló, qui actuaria com a secretari. Afortunadament, comptem amb una còpia d'aquesta primera proposta conservada a un dels volums de correspondència de la Diputació, a partir de la qual podem conèixer el contingut concret de les propostes i les interpretacions que se'n poden derivar. MUXELLA, Imma, *Op. Cit*., p. 82. La lletra amb les instruccions a l'ambaixada es conserva en: ACA, Generalitat, N-903, ff. 117r-117v. La primera proposta presentada a la reina pot consultar-se a ACA, Generalitat, N-903, ff. 118r-132v.
[918] ACA, Generalitat, N-903, f. 118r.
[919] *Ibidem*, f. 119r.
[920] ACA, Generalitat, , N-903, f. 120r. En aquest cas, el terme «pàtria» fa referència exclusivament al principat de Catalunya, mentre en altres ocasions fa referència al conjunt de la Corona. En funció del motiu de l'escrit, del missatge que es vol transmetre i del context que en què es donà, la terminologia en general, i la «patriòtica» en particular, varia. Vegeu, PALOMO, Cristian, «El concepte nació en els dietaris del Consell…», pp. 137-162.

que serien acusats per la Diputació d'haver aconsellat «sinistrament» el rei per a actuar en contra de la legalitat vigent de la terra. A tal efecte, exigirien la deposició de tots els que haurien format part del consell reial des del dia de la detenció fins el dia de l'alliberament, i advertirien que si:

> «consellers e officials, si stirpats no eren punits e castigats, porien portar lo dit principat en altres majors inconvenients, e en esdevenidor exemplar, se poria prendre de la impunitat de lurs mals, e convidaria e incitaria los altres a mal obrar, lo que molt deu ésser lunyat e stirpat per servey de vostra altesa, benefici e repòs de la cosa pública del dit principat».[921]

Com es pot constatar, la retòrica durant aquestes demandes és clarament particularista, atès que totes les propostes que es fan són en benefici, no del conjunt dels «membres» del «cos polític», que era la Corona d'Aragó, referit pels diputats, sinó del Principat, de la «cosa pública» de Catalunya. Arribem així a un dels capítols que més interès desperta respecte a les reivindicacions polítiques i identitàries del principat de Catalunya. El quart capítol comença amb una consideració molt significativa: «l'observació de la justícia» – que era competència reial – seria la condició *sine qua non* la conservació dels regnes i de la cosa pública no seria possible. Una justícia que, pels seus ministres i per no ser correctament administrada, seria considerada com culpant de la profunda crisis existents, atès que hauria obviat greus abusos en contra de la *res* pública. D'aquesta forma, els diputats proposarien com a alternativa una reforma de la justícia que, tot i reconèixer la competència règia, aspirava a intervenir institucionalment des del Principat. En definitiva, la diputació demanava que els principals ministres de justícia – el canceller, vicecanceller, regent de cancelleria i assessor del portantveus de governador – fossen estipendiats per la mateixa Generalitat catalana durant el temps que romanguessen en terres principatines. Tanmateix, aquesta no seria l'única exigència, ja que es proposaria que, llevat del canceller, tots els ministres de l'audiència reial fossen nascuts i domiciliats a Catalunya:

> «[...] los quals, exceptat lo canceller, ensemps ab lo assessor del portantveus de governador de Rosselló e de Cerdanya haien ésser nats o naturals e vers domiciliats del principat de Catalunya o dels dits compdats de Rosselló e Cerdanya».[922]

[921] ACA, Generalitat, , N-903, f. 120v.
[922] ACA, Generalitat, N-903, ff. 121v-122r.

Una mostra clara d'indigenisme principatí que suposaria el monopoli dels principals caps de la justícia règia en mans catalanes. Cal recordar que la justícia reial havia estat ordenada en temps de Pere el Cerimoniós, quan en 1365 es determinava l'existència d'un únic tribunal per a la Reial Audiència amb jurisdicció universal a tota la corona. En 1387, en canvi, començava un procés de territorialització de la justícia amb la creació de les vicecancelleries al regne d'Aragó, regne de València i a Catalunya. Un procés de descentralització de la justícia que culminaria amb la creació de la Reial Audiència del principat de Catalunya en 1493.[923] Altrament, aquest indigenisme evidencia la necessitat que hauria encara al Principat de fer ús del terme «catalans naturals« i «catalans domiciliats al Principat» en la dècada dels anys seixanta del segle XV. Uns matisos que es mostraven encara necessaris per a evitar possibles confusions amb «altres» catalans, aquells no nats ni domiciliats al principat: valencians i mallorquins.

Un indigenisme que no restaria, però, en els ministres que administraven la justícia reial, sinó que també exigiria la presència única de catalans naturals i domiciliats a Catalunya en el consell del príncep Carles com a lloctinent del rei Joan, quan aquest estigués al Principat, de tal forma que en la presa de decisions no intervinguessen estrangers del Principat:

> «[...] d'ací avant, en lo consell del dit senyor primogènit, lloctinent vostres, en lo dit cas promès, e successors vostres e seus, en lo dit principat e comats de Rosselló e Cerdanya, no puixen ni degen entrevenir ne consellar en forma o manera alguna sinó cathalans naturals e domiciliats del dit Principat sens dispensació alguna, exceptat lo canceller».[924]

Demanda que es justificaria de la següent forma:

> «[...] per quant experiència ha mostrat que, per causa com persones no naturals del principat de Cathalunya són stats de vostre consell, les leys del dit principat no són stades observades en no poch dan de la cosa pública del dit principat».[925]

És a dir, com a reivindicació indigenista, els catalans pretenien que els afers

[923] MUXELLA, Imma, *Op. Cit.*, p. 145.
[924] ACA, Generalitat, N-903, f. 126v.
[925] *Ibidem*, f. 126v.

relacionats amb el principat siguen tractats i aconsellats per principatins, considerant que d'aquesta forma sempre s'actuaria observant les lleis i llibertats de Catalunya i no per interessos aliens. Les elits del Principat volien assegurar-se una successió al tron de Joan II beneficiosa envers els seus interessos particulars. L'atzar biològic ja havia donat exemple en el passat de posar en escacs el futur de la corona a causa de l'absència d'un hereu. Amb el príncep de Viana del seu costat, esperaven assegurar-se un segon «as» en la mànega amb l'infant Ferran – futur rei – , un xiquet que no arribava encara als deu anys. L'educació d'aquest es presentava transcendental, per això una de les reivindicacions d'aquesta proposta aniria en aquesta línia:

> «[...] que lo dit il·lustre infant don Ferrando sia comanat a cathalans de molta prudència dotats, e stiga e habite en lo dit principat, e que los ministres e officials seus e hòmens de sa casa sien cathalans».[926]

Així doncs, restava clara la voluntat que el jove Ferran fos educat a Catalunya, però no tant la procedència dels «ministres e oficials» encarregats. La lògica apunta que per «cathalans», com en la gran majoria de la correspondència d'aquests moments del conflicte que hem consultat, es refereixen als catalans del Principat. No obstant això, és necessari destacar les contínues puntualitzacions fetes, en aquest mateix document, sobre la «catalanitat» dels ministres de la justícia i del consell del príncep, matisant contínuament que ho havien de ser «naturals» i «domiciliats a Catalunya». I, en aquest cas, en canvi, simplement opten per la forma més generalista i ambigua, susceptible d'imprecisions territorials. Unes precisions que en canvi sí que es farien en un dels darrers capítols, quan exigiren:

> «proveir que los castells e forces del regne de Navarra e oficis de jurisdicció e altres qui sien per al regiment e govern del dit regne, sien acomanats a persones notables aragoneses, cathalans o valencianes, per què mills lo servey de Déu e de vostra altesa e benefici e repòs del dit regne sia fet».[927]

[926] ACA, Generalitat, N-903, f. 128r.
[927] *Ibidem*, ff. 131v-132r. Aquesta proposta ha estat vista per la historiografia com un gest simbòlic en favor dels interessos de Carles de Viana, ja que aquesta ja havia estat una proposta del mateix príncep en la seua tornada de Sicília, atès que en els aquells moments gran part dels castells navarresos es trobaven controlats per castellans i gascons: MUXELLA, Imma, *Op. Cit.*, pp. 89-90.

A banda de l'indigenisme pròpiament dit, les capitulacions són una clara reivindicació de pactisme i de limitació del poder regi en favor de més poder i més capacitat d'intervenció política per part de les institucions catalanes, en especial de la Diputació del General. Entre les diverses propostes per a evitar nous capítols de detencions i empresonaments unilaterals, els diputats exigirien que:

> «d'aquí avant per vos senyor lloctinent, en cas permès, e primogènit vostre, successors vostres e seus, no puixa ésser inquirit procehit e enantat contra algú dels dessús dits, ne puixen ésser presos, maltractats e detinguts, ne en manera alguna punits, axí dins lo dit principat com fora aquell, en persona ni en béns per rahó de algun crim o delicte, per gran e enormíssim que·s pogués dir o cogitar, encara que fos o·s dignes ésser comès contra la real persona de vos, dit senyor, o primogènit vostra e successors vostres, o sens sens (sic) requesta intervenció e exprès consentiment del principat de Cathalunya o dels diputats e consell e de la ciutat de Barchinona».[928]

Aquesta primera versió de la capitulació fou lliurada a la reina, qui s'encarregaria de contestar capítol per capítol i d'anotar les objeccions que creia oportunes sobre les exigències i propostes dels diputats. Unes respostes que, novament, s'han conservat dins del registre de correspondència de la Diputació.[929]

Davant el cinquè capítol, en el qual es disposava que els oficials i ministres de justícia – a excepció del canceller – haurien de ser nats i domiciliats a Catalunya, la reina mostraria la seua oposició, ja que considerava que els regnes de la Corona ja estaven suficientment separats en «oficis» i «monedes», ja que, d'acceptar aquest capítol, la resta de regnes no voldrien ser de menor condició que el Principat i, llavors, s'hi sumarien a la demanda, amb la conseqüència que el rei no sols perdria preeminència a Catalunya, sinó al conjunt de la Corona d'Aragó. Amb aquestes objeccions, observem com la corona es mostra coneixedora de les dinàmiques internes d'enfrontament entre les elits polítiques dels regnes, especialment entre les catalanes, aragoneses i valencianes. La corona vol mantenir l'equilibri necessari de forces entre els diferents membres de la unió.[930]

En canvi, pel que fa a la formació de l'infant Ferran al Principat i per «catalans», la

[928] ACA, Generalitat, N-903, ff. 128v-129r.
[929] *Ibidem*, ff. 152r-159v.
[930] *Ibidem*, ff. 154r-154v.

corona hi accedeix, «confiant de la innata fidelitat e integritat dels cathalans». No va ser així amb la proposta d'encomanar les castellanies del regne de Navarra a aragonesos, catalans i valencians, ja que per a la reina suposaria una violació dels furs, privilegis i llibertats del dit regne que no estava disposada a acceptar.[931]

Unes objeccions que comptaren amb un nova rèplica per part dels diputats, els quals insistiren en la necessitat de mantenir, com va ser exigit en origen, el capítol cinquè, el referit a la condició catalana dels ministres de la justícia reial, únicament acceptant la modificació de la reina sobre el salari dels oficials.[932] És a dir, a la diputació no li hauria importat les possibles discrepàncies amb la resta de regnes de la corona que poguessen suscitar-se d'acceptar-se finalment aquesta disposició tan beneficiosa per al Principat. El mateix que amb capítol desè, molt en la línia del cinquè, on exigirien que s'aprovàs sense cap modificació.[933] Respecte a les castellanies navarreses, els diputats insistirien en el perill d'estar sota control castellà i gascó, preferint, així doncs, que estiguessen controlades per membres de la Corona d'Aragó.[934] Ací, en canvi, sí que accedien a una visió de conjunt de la corona, a diferència de totes les anteriors propostes en les quals l'indigenisme principatí és força present, segurament per tractar-se d'unes reivindicacions que quedaven fora dels límits estrictes de la Corona d'Aragó.

Les negociacions entre la corona – a través de la reina – i la diputació s'allargaren fins a finals de maig, just quant l'ambaixada valenciana estava posant punt i final a la seua estada. Amb la renovació del consell de Barcelona, els diputats i consellers pressionaren la reina perquè signàs el més aviat possible, al mateix temps que la reina tractava d'ajornar al màxim la signatura final, segurament per la situació del rei Joan, que es trobava lluitant a Navarra, on el desenllaç de la contesa es mostrava encara força incert, a l'espera d'un final favorable de la guerra que li donàs una millor posició respecte a Catalunya. Els diputats no estaven disposats a acceptar cap modificació més del text acordat durant la primavera. El dia 19 de juny es remataven petits detalls pendents, al mateix temps que la reina demanava que quinze dies després de la signatura de la capitulació, la diputació enviàs una ambaixada al rei de Castella reclamant l'observança dels tractats signats amb

[931] *Ibidem*, ff. 158v-159r.
[932] *Ibidem*, f. 161r.
[933] *Ibidem*, ff. 161v-162r.
[934] *Ibidem*, ff. 162v-163r.

Joan II. El dia 21 de juny de 1461 se signaven les capitulacions a Vilafranca entre la reina i l'ambaixada de la diputació a les vuit hores del matí. La diputació ho anunciava mitjançant una carta a totes les viles del país, on assenyalaren com la dita concòrdia s'havia signat sense «mudar tolre o anadir hun mot ni una tilla, de què restam molt aconsolats e alegres, e retribuïm laós e gràcies a nostre senyor Deus per vostra consolació».[935] Sens dubte les oligarquies catalanes havien aconseguit signar un pacte amb la monarquia en què eixien reforçades les seues demandes particularistes i en què la monarquia restava limitada en les seues accions a Catalunya, al mateix temps que es reconeixia el príncep Carles com a primogènit i com a Governador General de Catalunya.

Les reivindicacions indigenistes per part de les institucions catalanes no s'aturaren amb la signatura de les capitulacions de Vilafranca, ja que, just a finals del mes de juny, a la correspondència dels consellers de Barcelona continua apareixent activitat diplomàtica amb el rei, en què es demana la col·locació de naturals del Principat en importants càrrecs institucionals, com seria el cas d'Arnau de Vilademany, qui seria proposat pel govern municipal com el candidat idoni per a ser el nou portantveus de governador a Catalunya, sempre al servei de la Corona d'Aragó i de «la pàtria»:

> «Jàtsia vostra sacra majestat axí bé e millor de nosaltres haie conaxença de la prohomènia, gran intel·ligència e singulars virtuts de les quals mossèn Arnau de Vilademany e de Blanes per nostre senyor Déu és dotat, e·ncara callar no·ns volem de quant és merexedor per son bon viure, lo qual per sempre ha continuat desponent-se en totes coses concernents lo servey de la reyal corona e lo benefici e repòs de la pàtria. Moguts per aquests sguarts havem delliberat en favor sua fer a vostre gran excel·lència la present ab la qual quant més humilment podem a vostre altesa supplicam e en do e gràcia li demanam sia mercè sua provehir al dit mossèn Arnau de Vilademany e de Blanes del offici del portant-veus de Governador de Cathalunya».[936]

Això no obstant, aquestes capitulacions no foren ben rebudes pel patriciat valencià, confirmant els temors que la reina havia exposat durant les dites negociacions amb el Principat. Des de l'òptica d'una classe política com la de València, muntada en la reivindicació particularista en favor d'aconseguir majors quotes de poders dins de la

[935] ACA, Generalitat, N-904, ff. 61r-61v.
[936] AHCB, 1B VI-22, ff. 104v-105. Aquesta sol·licitud tornaria a ser feta pels consellers en una nova carta a principis del mes d'agost. *Ibidem*, ff. 115r-115v.

Corona d'Aragó durant tot el segle XV, era d'esperar, atès que, al cap i a la fi, suposava un increment de la influència del Principat sobre el rei, sobre el conjunt de la corona, en detriment de la resta dels regnes.

En qüestió d'un any, Carles de Viana s'havia convertit en tot un símbol reivindicatiu – interessat – per a les oligarquies del Principat en la seua defensa del constitucionalisme català contra el creixent autoritarisme del rei Joan II. Finalment era proclamat – com s'havia acordat a les capitulacions de Vilafranca – Governador General de Catalunya, el 24 de juny. Una dignitat que no gaudiria molt, ja que el príncep trobaria la mort el 23 de setembre de 1461. La política que duria a terme durant el breu temps de govern es va centrar en la seua reivindicació del tron navarrès, en la qual s'hi va involucrar la diputació, com ho corrobora la seua correspondència amb el rei de Castella, Enric IV, en la qual els diputats tornarien a plantejar alguna de les reivindicacions de les capitulacions de Vilafranca, com es pot llegir en les instruccions donades a l'ambaixada enviada al rei castellà:

> «Suppliquen los dits diputats e consell sie mercè vostra proveir los castells e forces del regne de Navarra e officis de jurisdicció e altres qui sien per al regiment e govern del dit regne, sien acomanats a persones notables aragoneses, cathalans o valencians».[937]

Vicens Vives, al respecte, consideraria que el mateix príncep, tot i les mostres de suport de la diputació en els últims mesos, no acabava de fiar-se dels interessos dels catalans. És per això que hauria exigit la presència en aquesta proposta no sols de catalans, sinó també d'aragonesos i valencians, per a les castellanies de Navarra.[938] Així doncs, és de sospitar que el príncep era conscient de la seua qualitat d'instrument polític per part de la Diputació en les seues pugnes amb la corona, evidenciant-se una divergència d'interessos entre el lloctinent – centrat en recuperar Navarra – i les institucions – centrades en consolidar un nou esquema institucional, en què el príncep seria únicament el cap visible.

Tot i això, la diputació va saber utilitzar intel·ligentment la mort del príncep,

[937] ACA, Generalitat, N-904, ff. 79r-79v.
[938] VICENS VIVES, Jaume, *Juan II de Aragón...*, p. 242; MUXELLA, Imma, *Op. Cit.*, pp. 173-174.

convertint-lo en tot un màrtir de Catalunya i un sant protector de la «pàtria» junt amb Sant Jordi. Un element certament imprescindible en els relats patriòtics del segle XV, vinculant la sort de la «nació a la protecció de sants protectors».[939] Emperò, calia donar-li la santedat necessària que en vida no havia demostrat. En aquest sentit és interessant tot el conjunt de lletres redactades per la diputació, en les quals es comunica la seua mort i es construeix la seua imatge com a protector, com a patró, de Catalunya:

> «No us poríem explicar quanta és la tristesa e dolor que·ns és sobrevenguda per quant a nostre senyor Déu ha plagut aquesta nit passada, entre tres e quatre hores aprés mija nit, rebuts los sagraments ecclesiàstichs catòlicament e religiosíssima, apellar al seu regne lo il·lustre don Charles, fill primogènit del senyor rey».[940]

De manera molt semblant anunciaven la notícia a la seua vídua, Caterina d'Íxer i de Beaumont, a qui agraeixen els serveis del seu marit en favor del país:

> «Aquest Principat, senyora molt noble e molt magnífica, és molt content del servey e voluntat que lo noble e magnífich baró, marit vostre, ha fet e porta a aquest Principat. No oblidarà aquells, ans ho haurà a memòria en les coses qui sguarden honor e favor d'ell e de la sua casa».[941]

En la lletra adreçada al conjunt d'universitats de Catalunya destaca, en canvi, la desconfiança i la preocupació per l'observació de les capitulacions ara que el príncep ja no hi era, per la qual cosa pregarien:

> «[...] star atents, vigils, com bé e loablement haveu acostumat en lo benavenir e repòs de aquest principat, lo qual precípuament stà en ésser servada la capitulació, la qual ensemblant cas ha ja proveït, car nosaltres, representants aquest principat, entenem e volem aquella servar complídament e intacta, e no permetre en res sia per dengú violada o prejudicada, com sia composta e fermada a lahor de nostre senyor Déu, servey de la majestat del senyor rey e de la sereníssima senyora reyna e il·lustre primogènit, don Ferrando, fill llur, duch de Montblanch, e tranquil·litat e repòs del dit Principat e de la república de aquell».[942]

---

[939] CINGOLANI, Stefano M., *Sant Jordi…*

[940] ACA, Generalitat, N-904, ff. 102r-102v. Els diputats, altrament, no s'obliden de la capitulació de Vilafranca, i demanen que Ferran, duc de Montblanch, siga reconegut com a primogènit i se cenyeixen als capítols catorze i setze, entre els quals està l'obligació d'educar Ferran a Catalunya per catalans.

[941] *Ibidem*, f. 103v.

[942] *Ibidem*, f. 104r.

No obstant això, la construcció d'un mite nacional es faria a partir de l'atribució d'una sèrie de miracles que el cos del príncep hauria realitzat mentre aquest descansava al palau reial de Barcelona durant el seu funeral:

> «essent davallat lo seu cors benaventurat de tal ànima vexell en la gran sala del palau, e stant descarat vestit de una roba de velut negra juxta la consuetut, essent-hi confluència de grandíssima gent quanta podria comprendre la dita sala, dolorosament e ab làgremes, acompanyat lo dit cors, per instinch creem diví, se acostà al dit cors hu afollat. E ab devoció besà la mà. E súbitament fou sanat de sa infirmitat, de què donà manifestament glòria e lahor a Déus omnipotent. E de continent fou gran concurs de persones sostenints diverses incurables malalties, les quals són manifestament curades [...] Aquestes coses stupendas, senyors de gran providència, han les grans congoxes que havien alleujades e havem pres confort, stimant que en los cels patrocinarà tant lo dit beneÿt don Charles que molt més podrà aquesta pàtria benifiçar que essent en la terra, reputam-nos per molt gloriosos havent fet tant gran smerç com aquest, que ací sia vengut e ací se sia lexat aquest benaventurat senyor».[943]

Calia donar a conèixer, doncs, tal extraordinari esdeveniment a la màxima autoritat cristiana amb l'objectiu que es pogués reconèixer la santedat del príncep difunt, el darrer pas necessari en la seua entronització com a sant protector del país. Així, la diputació constituiria una ambaixada per a ser enviada a Roma i informar dels darrers successos:[944]

> «ha obrats e sempre obra per sol tocament del cors, tant com stigué patent e aprés de la caxa en aquell stat recòndit, molts miracles, com és il·luminar cechs, contrets geperuts e manchos fer a drets, muts e forts a natura fer parlar e hoir, ytròpichs e paralítichs guarir, e de mal de cranch e de palipus e de porcel·lanes, del qual ja en vida molts havie guarits, e de moltes altres spècies e natures de infermitats, dels quals miracles e altres senyals e coses són rebuts e contínuament se reeben actes auctèntichs».[945]

Malauradament per als interessos de la diputació catalana, no seria fins el 1515 quan l'arquebisbe de Tarragona va rebre per part del papa Lleó X l'ordre d'iniciar una

[943] *Ibidem*, f. 112r.
[944] Els ambaixadors serien els religiosos Jaume de la Guialtrude, prior de Catalunya i Joan de Cardona, comanador del Masdeu del orde de Sant Joan de Jerusalem. Aquests serien els encarregats de narrar els «miracles» del príncep davant del Sant Pare i del col·legi de cardenals de de la Santa Seu.
[945] ACA, Generalitat, N-904, f. 121r.

investigació sobre la vida i els miracles del Príncep de Viana. El 3 de novembre de 1542 el cardenal Miguel de Silva, legat papal, va permetre que s'exposassen les relíquies del príncep a la veneració dels fidels en espera d'una santificació que finalment mai arribaria.[946] La circulació dels actes miraculosos, però, no es va limitar a la Santa Seu, sinó que els consellers de Barcelona també s'encarregaren de comunicar-ho als reis de Castella i França.[947]

Queda fora de qualsevol dubte com la seua devoció responia més aviat a un instrument polític i retòric durant els anys de la guerra, com a objecte legitimador, que no pas a cap mena de devoció religiosa, com es pot observar en la correspondència de la diputació catalana, en la qual molt sovint és invocat junt amb els tradicionals patrons de Catalunya:

> «nostre senyor Déu és e serà de sa part e ab aiuda e endreça sua per intercessió dels benaventurats mossèn Sanct Miquel, mossèn Sanct Jordi e del gloriós Karlos serà dada tal fortalesa e virtut als braços...».[948]

Els mesos següents a la mort del príncep Carles es van caracteritzar per una escalada progressiva de les hostilitats, amb una noblesa catalana disposta a enfrontar-se a Joan II amb l'objectiu de posar fi als sindicats remences organitzats des de temps del Magnànim. Fou així com en febrer de 1462 es produïa l'alçament remença a les comarques gironines que, amb l'assalt a la vila de Sant Pau, en març de 1462, i la posterior treta de la bandera de Barcelona, s'accelerava un enfrontament gairebé sense aturador que acabaria per enquistar-se amb el descobriment del conegut com a «complot de Sant Maties» – amb l'execució de membres de la mateixa diputació i del consell de Barcelona – i el descobriment de l'aliança entre Joan II i el rei de França Lluís XI a l'acord de Baiona, en el qual s'acordava el lliurament de les terres del Rosselló i la Cerdanya al reialme francès a canvi de suport militar.[949]

La formació de l'exèrcit de Catalunya per part de la diputació i, en conseqüència, l'inici de la guerra fou el motiu d'una extensa lletra per parts dels diputats catalans a tots

[946] DESDEVISES, George, *Op. Cit.*, pp. 413-414.
[947] AHCB, 1B VI-22, ff. 146r-146v.
[948] ACA, Generalitat, N-674, f. 70r-70v.
[949] RYDER, Alan, *Op. Cit.*, pp. 174-181

els regnes de la confederació amb la intenció de justificar el seu alçament contra el rei. L'anàlisi d'aquesta lletra és d'un gran interés atès que es narren tots els esdeveniments ocorreguts a Catalunya, des de la mort del príncep fins a la creació d'un exèrcit del Principat en peu de guerra amb el rei Joan II, vistos des del prisma de la diputació i amb una forta càrrega ideològica i, per extensió, identitària.

«La gran letra repilogant les coses» comença amb una declaració de la Diputació del General en defensa de les seues accions sota la legalitat del Principat – Usatges i Constitucions – en clara referència a aquelles elits polítiques – com la valenciana – que, al llarg de la crisis amb la monarquia, els acusaven de no respectar la legalitat vigent. Una legalitat – apunten – que hauria estat violentada en primera instància pel rei amb la detenció del príncep Carles. Així doncs, amb aquesta visió, es tractava de justificar davant la resta de regnes les accions dutes a terme en favor del seu alliberament. Davant la possibilitat de ser considerats com a «infidels» a la corona, per enfrontar-se amb el rei, els diputats recordaven com:

> «[...] los coratges dels catalans, qui per guanyar tantes llibertats a ells atorgades e dades per los il·lustríssimos reys e comtes de *Barchinona* passats, no han dubtat exposar persones e béns en ampliar, exalçar e conservar la sua reyal corona e fer molts altres innumerables serveys...».[950]

Per tant, com a part activa de les conquestes territorials de la corona i de les seues posteriors defenses, els diputats tracten de presentar els catalans com els vassalls més fidels de la monarquia al llarg dels temps. Unes conquestes que, a més a més, haurien estat la raó del lliurament de totes les llibertats i privilegis de Catalunya com a recompensa, el que corroboraria, en definitiva, la seua activa fidelitat al llarg dels temps:

> «[...] totes aquestes coses a vostres magnificiències e savieses havem volgut succintament rememorar perquè puixen sentir e veure ab quanta fidelitat, amor e devoció se és hagut e se ha aquest Principat en totes les coses dessús dites e encara en les subsegüents».[951]

Seguidament informen de la «orrendíssima conspiració, tumult e sedició» que alguns membres de la diputació i del consell haurien perpetrat amb l'objectiu de fer entrar el rei i

[950] ACA, Generalitat, N-674, f. 98r.
[951] *Ibidem*, f. 98v.

les seues tropes a Catalunya sense el permís oficial de la Diputació del General, violant així les capitulacions de Vilafranca. D'aquesta forma, per tant, els «violadors de la llei» estarien teòricament del costat del rei, no pas la diputació, la qual s'estava regint estrictament per la legalitat. Una conspiració, en definitiva, amb la «fi que lo dit senyor rey, ab potència, entràs com dit és e que la dita capitulació fos abolida».[952] Era necessari tallar de soca-rel un mal que amenaçava les llibertats de «la terra», la qual «per sa sterilitat e magresa sens lliberats habitada star no pot».[953]

Afortunadament per als interessos de la diputació, aquesta conspiració, segons apuntarien, no hauria triomfat gràcies a la intervenció de Déu – es presenten elegits per la providència – i, especialment, per «intercessió dels benaventurats sancts, especialment, de aquell gloriós Karlos, de sancta recordació».[954] No obstant això, l'alçament del Principat havia de deixar clares les seues intencions, les quals eren bàsicament l'observació de les seues lleis forals, on el cap de la «cosa pública» havia de ser necessàriament «el rei», i el Principat un dels membres de la reial Corona d'Aragó. Calia manifestar-ho, atès que s'hi podria donar la impressió que la voluntat última dels diputats era l'escissió de la corona o desfer-se de la figura del rei. Ni molt menys. No es tractava de:

> «ocupar la jurisdicció e ofici de la dignitat reyal, usar nosaltres com a representants lo dit Principat de les coses permeses a atorgades per lo dit senyor rey per sa gran humanitat, virtut e clemència en e ab la dita capitulació, ne passar los límits».[955]

La legitimitat de les seues accions també la trobarien en el conflicte remença, ja que certes poblacions pageses, formant part de l'exèrcit de Joan II, haurien provocat «divisions, scàndels e sedicions en aquell (el principat), e fer contra la dita capitulació en gran ofensa de la majestat divina e del dit senyor rey, e dan e pertorbació del bo e tranquille estat del

[952] *Ibidem*, f. 100r.
[953] *Ibidem*, f. 100v. Els condemnats a mort pel complot de Sant Maties van ser: Francesc Pallarès, conseller de Barcelona; Pere Destorrent, membre del consell de la Diputació del General; Bertran Torró i Joan de Mitjavila, ciutadans; Martí Solzina, mostassaf de Barcelona, i Jaume Perdigó, habitador de Barcelona. Altrament, els exiliats a Sardenya durant trenta anys van ser Arnau Escarit, ciutadà, Pere Comes Çurrer i Antoni Abelló, habitadors de Barcelona, tots ells acusats de sedició i de conspiració vers la república del principat de Catalunya. Es conserva la lletra en què es fan públiques les condemnes a mort i l'exili forçat: ACA, Generalitat, N-674, ff. 17r-19r.
[954] *Ibidem*, f. 100v.
[955] *Ibidem*, f. 101r.

dit Principat».[956] Per tant, la Diputació del General tractava d'erigir-se en garant, en primer lloc, de la pau i tranquil·litat de la «república» del Principat; en segon lloc, de la unió i concòrdia entre els seus habitants; i finalment, de l'*statu quo* i de l'ordre social alterat pels remences que tractaven de subvertir-lo amb accions violentes contra els seus senyors.[957]

En conclusió, la lletra es remata amb una apel·lació que representa clarament la naturalesa del fenomen del patriotisme en època premoderna, en aquest cas, dins de l'imaginari nacional particularista que els membres de la Diputació del General del principat de Catalunya promogueren com a arma retòrica en el seu enfrontament contra el rei d'Aragó. Aquest fragment, en concret, denúncia l'alienació d'una part de Catalunya – el Rosselló i la Cerdanya – per part de Joan II al rei de França. Una violació inacceptable, en contra, fins i tot, de la voluntat de Déu, que «els catalans», en conjunt, diuen, defensarien per sobre de qualsevol:

> «[...] conoxerà tot lo món de quina unitat, virtut, ardiment e animositat usaran los catalans en defendre les persones e béns, e permetre que res del dit Principat sia venut, empenyorat o alienat ne a facto donat, ans aquell defendran fins a la mort que lur dita innata e inviolada fidelitat abominants tota altra senyoria sinó a la acostumada que Déu mantinga. E veurà e sentirà tot lo món si les fames, qui en derogació dels catalans vanament són stades seminades, seran corresponents als fets e efectes justíssima causa prossegueixen los catalans e nostre senyor Déu és. E serà de lur part, e ab la ajuda e endreça sua, ells conservaran per lur poder la corona e patrimoni reyal».[958]

5.4.2. Nacions de la Corona d'Aragó enfrontrades: el triomf dels particularismes

La resposta a la llarga lletra dels «molt reverents, spectables e magníffichs senyors, los deputats del General e Consell lur representants lo principat de Cathalunya» es realitzaria al regne de València el 16 de maig, a través de dues lletres, d'idèntic contingut, però amb remitent diferent: els jurats i consell de la ciutat de València i els diputats del

[956] *Ibidem*, f. 102r-102v.
[957] Al respecte s'hi narra, a tall d'exemple, una acció remença sobre un senyor, verdaderament il·lustrativa, tot i que s'ha de prendre amb precaucions, atès que no som capaços de conèixer el seu grau de veritat i la Diputació estava fent-ne un ús partidista amb l'objectiu d'auto-legitimar-se: «gran clamor fon fent a nosaltres per quant los dits pagesos havien entrat lo castell de hun cavaller, e aquell molt vergonyosament pres ligat e tractat, la muller qui prenys era afollada, los infants despullats e tots sos béns desrobats e partits», *Ibidem.*
[958] ACA, Generalitat, N-674, f. 103v.

General del regne de València.[959] El contingut d'aquest document és molt revelador pel desenvolupament de dos aspectes, fonamentalment: d'una banda, la reiteració en la fidelitat al rei per part dels diputats valencians i, per extensió, la seua adhesió a la idea de la nació del rei, com una nació de nacions, i d'altra banda, el seu rebuig frontal a les capitulacions de Vilafranca acordades entre el Principat i la monarquia.

La lletra comença agraint la carta enviada pels diputats catalans i la seua explicació dels fets dels quals, segons afirmen, «solament havíem alguna notícia ab no poqua congoxa per algunes letres fames e per altres vies no prou certes».[960] Uns successos que haurien produït «molta congoxa, gran desplaer e enuig de les differències e discòrdies». Tanmateix, calia primer que res mostrar els seues respectes per les parts involucrades, la corona i el Principat. Primerament, consideren el rei dotat de «molta humanitat, virtut e clemència», la reina «molt prudent e de tota rectitud e justícia insiguida» i, finalment, els diputats de Catalunya, «indubtablement fidelíssims e devotíssims vassalls e servidors de la prefacta maiestat [...] en tant que no és algú qui puxa prou comendar ni loar la fidelitat del cathalans, tant comprovada per innumerables e strenus actes, axí de vostres precessors com vostres».[961]

La importància d'aquesta lletra radica en el fort sentiment identitari que s'hi pot detectar, especialment a través de la visió que els diputats – i els jurats de València, recordem-ho – tenien de la Corona, de la qual no dubten a elogiar-ne les virtuts, destacades d'entre totes les nacions del món:

> «[...] e de la qual fe tots los vassalls de la dita reyal corona, senyaladament los del regne de Aragó, vosaltres, senyors, e nosaltres, entre totes les nacions del món, som singularment ennoblits, contemplats e exaltats, no havents equal ab nosaltres alguna altra nació en aquella virtut».[962]

[959] Fins ara comptàvem amb la lletra adreçada pels jurats de València gràcies a l'edició de Rubio Vela en el seu *Epistolari de la València Medieval...*, pp. 150-154. No obstant això, hem pogut trobar la còpia de la mateixa lletra però signada pels membres de la Diputació del General a l'Arxiu del Regne de València, amb signatura: ARV, Generalitat, 1.946, ff. 63r-64v.
[960] Cal apuntar que en el registre de correspondència de la Diputació del General de Catalunya, des de la darrera ambaixada valenciana a Catalunya en maig de 1461, només s'haurien adreçat els diputats catalans a una institució valenciana –amb excepció de la Seu, amb una lletra enviada el 7 d'octubre de 1461– un cop, i va ser als jurats i els cònsols de la Mar, el 4 de desembre de 1461, abans de l'alçament remença en febrer i avisant de l'arribada d'un missatger de la diputació de Catalunya sense concretar el motiu: ACA, Generalitat, N-904, f. 158v.
[961] ARV, Generalitat, 1.946, f. 63r.
[962] *Ibidem*, f. 63r.

Veiem en aquesta expressió dels diputats valencians la idea de nació en la seua concepció dinàstica o reialista, és a dir, composta per tots aquells súbdits d'un mateix rei, el d'Aragó, destacant d'entre ells, els aragonesos, catalans i valencians. Una única nació, tanmateix, dins de la qual en diferencien tres col·lectivitats diferents: l'aragonesa, la catalana i la valenciana. A més a més, ressalten les virtuts d'aquesta nació, d'entre les quals destaquen la «noblesa» que suposadament els caracteritzaria «entre totes les nacions del món». No seria aquesta l'única exaltació patriòtica que es pot extraure de la lletra missiva en qüestió. En la mateixa línia de glorificació de la corona en comparació amb la resta del món, podem llegir:

> «E per experiència havem vist que la reyal corona –que Déus mantinga– de Aragó a principi poqua, ab unitat e concòrdia de sos fidelissims e bons vassalls e ab la justícia dels reys contínuament és stada prosperada e augmentada en maravellosa manera fins als nostres dies en molts grans regnes e senyories per aquella conquestes e conquests més que tota altra real corona».[963]

En un context com aquests de conflictivitat interna dins de la corona, l'oligarquia valenciana tractava de situar el marc de fidelitats dins de la senyoria del rei d'Aragó i no pas en altres marcs de fidelitat, com la pàtria regnícola o la «nació catalana», les quals, en aquest precís moment polític, podia donar lloc a divisions dins de la unió que, per a una oligarquia que tractava de pacificar el conflicte, en favor dels interessos del rei, no convenia pas conjurar. Una nació, per tant, la reial, envers la qual es volen mostrar impecablement respectuosos – en clara oposició al patriciat català –, especialment amb el rei, «cap e principi de tota aquesta monarchia», i, finalment, amb els mateixos catalans, els quals no dubten a considerar com a «frares e germans» amb una clara intencionalitat retòrica. No com a membres d'una nació de la qual totes dues comunitats en formarien part – com la nació catalana – sinó com a «membres tots de un cors místich e de una república indivisible e inseparable». En efecte, com a membres tots plegats de la nació que encapçalava el rei Joan II. El «reialisme» de la classe política valenciana que es desprèn d'aquesta resposta és tan contundent que fins i tot plasmen una certa incredulitat davant la possibilitat que el rei hagués empenyorats les terres del Rosselló i la Cerdanya al rei de França. La prenen com a una confabulació perpetrada per enemics de la corona, «incitats

[963] *Ibidem*, f. 64v.

per Satanàs», interessats a crear discòrdia i desunió entre els seus membres.

Tanmateix, un dels aspectes més destacables d'aquesta lletra és la denúncia realitzada contra les capitulacions de Vilafranca. Els diputats aprofitaren aquesta ocasió per a mostrar la seua oposició frontal als capítols signats i aprovats entre la Diputació del General de Cataunya i la corona, en les quals les reivindicacions indigenistes principatines havien trencat, de forma unilateral, l'equilibri polític entre els regnes dins de la Corona d'Aragó:

> «Emperò, no volem callar-vos, per nostra consolació e informació, una cosa, la qual nos ha en alguna admiració constituhits e és aquesta: havem vist en los capítols a aqueix insigne Principat atorgats per la prefata majestat que lo senyor rey en Cathalunya o son primogènit o succesors de aquell no puixen haver en son consell sinó cathalans naturals e domiciliats en Cathalunya, excloent-ne aragoneses et valencians, e que los officials, ministres e hòmens de la casa del dit senyor primogènit, sien cathalans. Car, par a nosaltres, no curants dels officis de jurisdicció, los quals és rahó sien de cathalans, emperò fora los dits officis, apartar aragoneses e valencians del consell del senyor rey e de la casa e consell del il·lustríssimo primogènit és vist algun tant fer perjudici e lesió a la dita germandat e unió de tots los dits regnes e Principat per comuns e irrevocables privilegis ordenada e per tots los antichs e per vosaltres, senyors, comendada, designada e observada».[964]

Les concessions particularistes en favor del Principat eren vistes com una amenaça per a una classe política que portava més d'un segle lluitant per la igualtat política del regne de València amb el regne d'Aragó i, sobretot, amb el principat de Catalunya, i reivindicant-se com a subjecte polític dins de la Corona d'Aragó. Les capitulacions de Vilafranca donaven una supremacia a les oligarquies catalanes sobre el rei que les valencians no ho havien pogut evitar, restant exclosos d'un dels òrgans de poder més important de l'Estat, com era el consell reial. Aquesta discrepància ha estat vista per la historiografia com una de les causes que haurien mogut el regne de València a posicionar-se en favor del rei,[965] tot i que no seria l'única.[966] Així doncs, les capitulacions de Vilafranca junt amb l'actitud irreconciliable dels catalans en la seua confrontació amb el rei, i per extensió amb el regne

[964] *Ibidem*, f. 63v.
[965] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…,* vol. II, p. 94.
[966] Com estem observant, l'empresonament del príncep Carles va obligar l'elit política valenciana a enfrontar-se a una dicotomia, el rei o el principat de Catalunya, davant la qual decidiren posicionar-se clarament del costat de la monarquia, mostrant una tebiesa força reveladora en els primers compassos del conflicte que reflectia el final d'un procés de diferenciació col·lectiva entre el regne de València i Catalunya.

de València, pot considerar-se com la culminació i un punt i a banda en les relacions entre el Principat i el regne de València, les quals mai tornarien a ser iguals. Amb una recíproca indiferència, la fraternitat política a un costat i l'altre del Sènia, accentuada amb l'ingrés de la Corona d'Aragó dins de la Monarquia Hispànica, no es desgelaria fins a la Guerra de Successió a principis del segle XVIII, en què un enemic en comú despertaria novament les solidaritats comunes. Tanmateix, l'elit política valenciana, moguda per la fidelitat deguda a la corona, realitzaria unes últimes ambaixades, tant al rei com al Principat, amb l'objectiu, en efecte, de tractar de pacificar, per darrer intent, un conflicte enquistat amb la monarquia que ells mateixos considerarien irreversible, com poc després corroborarien de primera mà després de la seua estada a Catalunya en l'estiu de 1462.

La darrera ambaixada enviada pel regne de València a Catalunya va ser estudiada en un primer moment per Jaume Sobrequés i Santiago Sobrequés en una de les obres de referència sobre la Guerra Civil Catalana.[967] En aquest cas, aportem documentació al respecte, concretament, la referida als jurats de València, parant atenció al llenguatge que se'n desprèn. Només dos dies després de redactar la lletra amb la resposta a la diputació catalana, els jurats de València començaren a organitzar l'anunciada ambaixada. Primerament, es van posar en contacte amb els jurats de Saragossa, als quals els anunciaren la seua voluntat de preparar una ambaixada per a ser enviada a Catalunya i tractar de donar repòs a les hostilitats suscitades. Apel·lant a la fidelitat que deu ser demostrada per uns «modèlics vassalls», els jurats de València suplicarien als seus homòlegs aragonesos la conformació d'una ambaixada conciliadora amb la resta de viles i ciutats del regne d'Aragó, mostrant-se receptius a la configuració d'una comitiva conjunta entre aragonesos i valencians: «E si delliberàreu que aquesta ciutat e regne ab aquexa ciutat e regne façam ensemps unitat e instància conforme, haurem plaer».[968] El poder polític a València era conscient que necessitava dels aragonesos per a poder exercir una major pressió, no sols sobre els catalans rebels, sinó també sobre el rei.[969] Cal destacar, tot i això, l'absència d'elements retòrics identitaris en la lletra, amb apel·lacions a una teòrica fraternitat, amor i unitat que, molt sovint, hem vist en la diplomàcia entre Catalunya, el regne de València i

[967] SOBREQUÉS, Jaume, SOBREQUÉS, Santiago, *La guerra civil catalana del segle XV. Estudis sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana*, 2 vol., Barcelona, Edicions 62, 1973.
[968] AMV, g3-25, ff. 91r-91v.
[969] Santiago Sobrequés i Jaume Sobrequés creuen que contràriament a València, els aragonesos no enviaren cap ambaixada a Catalunya.

el regne de Mallorca. Amb tot, la formació d'una ambaixada conciliadora es trobaria amb un obstacle força incòmode. El rei, ja submergit de ple en la dinàmica bèl·lica, hauria exigit a la resta de regnes, al regne de València, al de Mallorca i el d'Aragó a cessar tota mena de comerç amb Catalunya, així com la confiscació de tots els béns dels catalans presents en els respectius regnes. La voluntat del rei era ofegar el Principat a base de tallar totes les relacions comercials vigents entre Catalunya i la resta de territoris de la corona, siga el comerç fluvial per l'Ebre, des de Saragossa fins a Tortosa,[970] siga el comerç marítim dins del triangle Barcelona, València i Ciutat de Mallorca:

> «[...] manant-los ab crides e altres procehiments vigorosos occupar a mans de la cort tots béns de cathalans e cesar de tots comercis e exides de vitualles e armes d'aquest vostre regne a Cathalunya. La qual novetat [...] ha donat turbació gran, no solament a nosaltres, mas a tots aquells qui desigen vostre servir, com sia cosa incentiva de moviments, scàndels e perills, no solament en aquesta ciutat, mas a tot lo regne e final perdició de vostres drets e de tots altres [...] Supplicam-vos, per ço, sia mercè vostra en lo entretant no procehir res ne fer novitat alguna».[971]

Tot i la fidelitat al rei en el seu enfrontament amb la diputació catalana, les oligarquies valencianes no estaven disposades a acceptar aquesta decisió règia, atès que anava contra els seus propis beneficis econòmics i comercials. Una decisió, compartida amb Aragó i amb el regne de Mallorca, que seria, lògicament, ben rebuda pel patriciat català, el qual agrairia a través d'una lletra als diputats valencians la seua oposició. Una lletra certament interessant pels termes en què es redacta. És possiblement la darrera lletra emesa per la Diputació del General de Catalunya en què podem trobar apel·lacions a la unitat entre catalans i valencians. Una unitat que en aquest cas sí que s'hauria donat, però no tant per interessos comuns entre tots dos territoris, sinó per l'interès particular que indirectament beneficia l'altre. Tanmateix, «els catalans» considerarien aquesta decisió presa pels «valencians» una:

> «obligació que som tenguts per ésser aqueix regne e aquest Principat units e indissolublement aggregats, e per lo fraternal amor e comunió que sempre, entre los regnícoles de aqueix regne e

[970] Són moltes les lletres conservades a la correspondència de la Diputació del General de Catalunya, no sols durant aquest inici de la guerra, sinó al llarg del conflicte, en què s'hi fa menció a les problemàtiques de mantenir el comerç fluvial per l'Ebre, a través del qual arribaven a Tortosa les mercaderies des de Saragossa: ACA, Generalitat, N-676, ff. 227r- 228r.

[971] ARV, Generalitat, 1.946, f. 64v. Els jurats de València també escriviren directament al rei mostrant el seu rebuig a tal disposició: AMV, g3-25, f. 91v.

> los poblats en aquest Principat, és stada e serà per nostre poder [...] e tota via prosseguirem. Lo que la dita obligació vol e requer, ab molta voluntat e afecció, continuants lo vincle de germandat».[972]

En efecte, com es pot comprovar, una lletra amb referències explícites a la «unió indissoluble» i al «vincle de germandat» entre el regne de València i Catalunya. Tot i això, aquest cas no el podem tractar com a una retòrica exclusiva per al patriciat valencià, ja que tres dies després de la redacció d'aquesta carta, el 7 de juliol, els diputats catalans escrivien dues cartes al respecte, en els mateixos termes retòrics, adreçades als diputats aragonesos, en les quals, novament, s'utilitzen els mateixos arguments: «per lo dit deute de amor e fraternitat que entre vostres regnícoles e los poblats en aquest dit Principat són stats»[973] o «per lo dit deute de amor e fraternitat e per conservar e mantenir la comunió e indissoluble unió, incorporació e agregació dels dits regne e Principat».[974] Molt diferent, com veurem, seran els termes emprats per la diputació catalana en les seues lletres d'agraïment al patriciat mallorquí.[975]

Si tornem a l'ambaixada, el 14 de juliol, els jurats de València escrivien les instruccions concretes sobre allò que havien de dir i sobre com havien d'actuar: primerament visitar els diputats i conselleres a Barcelona i demanar:

[972] ACA, Generalitat, N-675, ff. 45r-46v.
[973] *Ibidem*, ff. 69r-69v.
[974] *Ibidem*, ff. 95r-96r.
[975] Sobre la configuració de l'ambaixada valenciana, els jurats de València començaren el dia de Sant Joan del 1462, a avisar les principals viles del país per tal d'avisar sobre la imminent ambaixada i la voluntat per part del govern municipal de la capital de conformar-la amb representants de la resta de viles del regne. Així van escriure a Morella, demanant que junt amb la vila de Castelló triassen un representant per a formar part de la comitiva. En aquesta lletra, a més a més, informen com aquesta proposta ja hauria estat enviada també a Xàtiva i Alzira, i la intencionalitat de tot plegat: «al servici de la preffata majestat e gran beneffici de tota la cosa pública de tots los regnes e terres» (AMV, g3-25, f. 93v). La composició final del seguici valencià i la intencionalitat d'aquest van ser informades al mateix rei Joan II, a la reina Joana Enríquez, als diputats catalans i als conselleres de la ciutat de Barcelona. D'entre els membres s'hi té constància de la presència de Pere Vilarasa, degà de la Seu de València i vicari del cardenal bisbe de València, Macià Mercader, canonge i ardiaca major de la Seu, Pero Sánchez Centelles, Joan de Valltera, Jaume Romeu i Lluís Soler per part del estament militar, Vicent Calbet, ciutadà i jurat, i Pere Amalrich, doctor en lleis i advocat de la ciutat de València (La lletra adreçada al rei: *Ibid.,* ff. 94r-94v; a la reina: *Ibid.,* ff. 95r-95v; a la Diputació del General de Catalunya: *Ibid.,* f. 94v; i al Consell de Barcelona: *Ibid.,* f. 95r) Novament, en la lletra adreçada als diputats catalans, es deixa ben clar quina és la motivació de l'ambaixada valenciana: «moguts per lo zel del servey e lahor de nostre senyor Déus e de la majestat del seyor rey e après per beneffici, tranquil·litat e repòs de tota la cosa pública de sos regnes e terres». És a dir, el conflicte ja no seria vist sols com a únic del Principat, sinó del conjunt de la Corona, i per tant, la voluntat dels patriciat valencià, abans que la pacificació del Principat, és la pacificació i ordenació de totes les terres del seu senyor, el rei.

«que sia feta concòrdia, e tractada e funda tota benivolència e amor, entre la dita preffata majestat e los cathalans a lahor e glòria de nostre senyor Deu, e ab honor e servici del dit senyor rey e a utilitat e beneffici del dit Principat e de tots los regnes e terres sotsmeses a la real Corona de Aragó».[976]

De més interès, però, és la lletra que redactarien el mateix dia als diputats de la diputació de Catalunya, quan l'ambaixada ja estava de camí a Barcelona, per a ordenar novament que cessassen les hostilitats amb Joan II i la corona. D'ací, en canvi, ens agradaria destacar la següent frase: «moguts de vera amor e per aquella conjunció e unitat que és entre aqueix Principat e aquest regne, tots ensemps feels e units vassalls del dit senyor rey».[977] És a dir, la unitat que uniria el Principat i el regne de València en aquell estiu de 1462 ja no seria la «germandat» que es manifestava anteriorment, sinó simplement la unió de tots dos territoris com a vassalls d'un mateix rei. És un canvi subtil però que considerem rellevant i significatiu de l'estat de les relacions quasi trencades entre València i Barcelona, de les solidaritats comunes i, en darrera instància, dels imaginaris nacionals compartits fins a eixe moment.

L'ambaixada estava destinada inevitablement al fracàs. El 19 de juliol arribava a la ciutat de Barcelona i s'adreçaren primerament a la Casa de la Diputació, on presentaren llurs credencials i explicaren els motius de l'ambaixada. A l'endemà farien el mateix amb el consell de Barcelona. La resposta per part de diputats i consellers va ser l'anunci dels seus principals objectius: expulsar els francesos i altres enemics que hi havia al Principat, conservar les lleis de Catalunya i obtenir la pau en el país.[978] Qualsevol proposta que l'ambaixada valenciana fes que no contemplàs cap d'aquestes exigències estava condemnada al fracàs. El 25 de juliol, la comitiva valenciana marxava a Girona amb l'objectiu d'entrevistar-se amb la reina. Certament, l'ambient que hi trobarien no seria el més escaient per a una negociació, ja que la reina havia estat recentment alliberada i les tropes de la diputació es trobaven en retirada cap a Barcelona, per tant, la posició de la corona, dins d'una conjuntura favorable, no podia ser una altra que la d'exigir la submissió incondicional dels rebels catalans, al mateix temps que la diputació demanava ajut militar

[976] AMV, g3-25, f. 96v-97r.
[977] *Ibidem*, f. 97r.
[978] SOBREQUÉS, Santiago, SOBREQUÉS, Jaume, *Op Cit*, vol. I, pp. 135-136.

a Castella. Unes posicions gens favorables a una hipotètica concòrdia.[979]

Tanmateix, els valencians encara tornarien a Barcelona el primer dia d'agost, i el dia 5 presentaven una nova proposta, en la qual tornarien a sorgir demandes indigenistes per part del valencians sobre la problemàtica de la tutoria del príncep Ferran. Cal recordar que les capitulacions de Vilafranca observaven que el príncep havia de ser educat exclusivament al Principat, quelcom inacceptable pel patriciat valencià, el qual volia prendre partit en l'educació del futur sobirà. Així, els valencians proposaren que en la tutoria participassen alhora els regnes d'Aragó, de València i de Catalunya, concretament, tres persones per cada regne. Contràriament, però, els ànims dels membres de la diputació i el consell de Barcelona semblaven llunyans de tota concòrdia.[980] El dia 7 era llegida la resposta conjunta tant de la Diputació com del consell de Barcelona, en la qual presumiblement anunciarien la seua oposició a la proposta valenciana. L'ambaixada, doncs, iniciaria el camí de tornada al regne de València amb la constatació que qualsevol concòrdia era impossible i que l'única sortida al conflicte era la guerra. La Diputació del General de Catalunya, el consell de Barcelona i totes les viles i ciutats de Catalunya fidels passaven a ser enemics oficialment de la Diputació del General del regne de València i del Consell de la ciutat de València.

No debades, el 13 de setembre del 1462, al consell de València es llegiria un dels darrers informes enviats per l'ambaixada present al Principat, en què es posava de manifest la situació de no-retorn respecte de les elits catalanes i la seua guerra contra el rei. Un rei que:

> «per mercè sua desija e ha desijat sumament tractar sos vassalls benignament e humana e proceir en tot lo faedor ab molta misericòrdia hoyda la pertimàcia e porfídia dels dits cathalans ne demostra molta congoxa enuig e desplaer. A la final, emperò, veent que àls no s·i podia fer ne procurar, ells dits embaxadors ab sa bona licència e voluntat havien pres son comiat e se'n eren tornats a la present ciutat.[981]

Amb aquesta constatació s'encetava la participació del regne de València en la guerra

[979] *Ibidem*., p. 136.
[980] SOBREQUÉS, Santiago, SOBREQUÉS, Jaume, *Op Cit*, vol. I, pp. 137-138
[981] AMV, A-37, ff. 18r-18v.

civil catalana com un dels principals aliats – junt amb el regne d'Aragó – del rei, Joan II, en la seua pugna amb les institucions catalanes, i, per extensió, com un dels principals enemics del Principat.[982] És el moment de la definitiva reafirmació del regne de València com a nació particular, reivindicada, com ara veurem, com a pàtria. Una nació que, al seu torn, era complementària amb la reivindicació de la pertinència a una senyoria, la del rei d'Aragó, que serà constantment present en la comunicació política per part dels jurats i del consell de València al llarg de tot el conflicte.

Com és evident, el fenomen de l'indigenisme, com una de les manifestacions més evidents de la reivindicació particularista, mostra diversos exemples en la documentació, en què, constantment, s'exigeix la presència de naturals del regne – membres de «nostra nació», dirien els jurats de València – per a ocupar alguns dels càrrecs de responsabilitat més importants. Per exemple, els jurats de València denunciaren en 1462 davant el bisbe de València la presència del bisbe de Coïmbra al regne de València fent visites pastorals. Un fet – que un bisbe portugués – un foraster – circulàs pel regne vigilant la rectitud i el bon funcionament del clergat valencià, com informaven els jurats – que, anava frontalment en contra dels Furs de «la pàtria». Per aquest motiu sol·licitaven al bisbe la necessitat que aquestes visites les fes algú que fos vassall del rei d'Aragó i de la seua nació:

> «[...] E essent ja informats que ell no podia ni devia fer la dita visita puix és stranger del present regne, disponent-ho axí furs, privilegis e libertats de la pàtria, nos convengué forçadament recòrrer als remeys de justícia, ço és, que requirim lo portantveus de Governador que puix lo dit bisbe, com a stranger, obstants furs e privilegis, no podrà ni devia fer la dita visita, hi proveys degudament inhibint-lo no enantàs en aquella e axí fonch seguit. [...] Ço que vostra senyoria no creem ni és de presumir hagués fet ni permès puix veés que nosaltres solament hi érem axí com de fet som stats per deffensió e observança de les leys de la pàtria e ni punt per ninguna altra sinistra intenció. [...] E axí passa ab tota veritat, veja vostra santedat si és cosa pertinent un tal leguat citar vassall del senyor rey a comparer fora sos regnes. Si fos de la nostra nació e súbdit al dit senyor, no és dubte si fora haüt més attentament e ab altre modo e paraules».[983]

[982] Sobre l'evolució política de la ciutat i del regne de València durant aquest període, els principals treballs han vingut de la mà de la professora Sandra Bernabeu. Vegeu, BERNABEU, Sandra, *La ciutat i el rei. Govern, societat i elits valencianes (1416-1479)*, València, Universitat de València, Tesi Doctoral Inèdita, 2018; «La praxis política dels Jurats de la ciutat de València. Segles XIV-XV», *Anales de la Universidad de Alicante: Historia medieval*, 20, 2017-2018, pp. 137-162; BERNABEU, Sandra, NARBONA, Rafael, «Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas (1238-1479)», *En la España medieval*, 46, 2023, pp. 85-106.

[983] AMV, g^3-25, ff. 54r-56r.

En el mateix any, poc després de la denúncia sobre el bisbe de Coïmbra, els jurats de València s'adreçaren al mestre de Rodes per a intercedir en favor de Martí Çaera, perquè aquest, com a natural de València i de nació del rei d'Aragó, rebés una comanda o altres benefici per part de l'orde de Rodes. Una demanda, feta pel govern municipal, que consideraven «natural» com a «pares» de la Cosa Pública, això és, la d'intercedir en favor dels seus «fills»:

> «[...] que entre aquells, ab piadosos ulls, en les gràcies e benefficis sien preferits los de la nació vostra, que són tots los naturals dels regnes de Aragó, de València e del principat de Cathalunya, més que los altres de stranyes nacions, e açò demostra ordenada caritat e dret natural. E com entre los dessús dits súbdits vostres se trobe en la vostra ylla de Rodes lo magnífich frare Martí Çaera, lo qual ha pus de quatre anys que, seguint virtuosament la sua obediència, així en lo castell Sanct Pere com en altres parts, ha servit bé la dita religió, no sens grans perills, e encara ab stampament de sanch de la sua persona, e sia de si e de tota la sua molt honorable parentela, nat de honorables persones de aquesta ciutat, les quals per lurs virtuts han acostumat regir e regeixen aquella en officis de molta honor, per tal nosaltres als quals, com a pares e regidors de aquesta Cosa Pública, pertany comendar e favorir los fills de aquella, majorment aquells que ho merexen per lurs virtuts ab la major affecció que podem ne sabem scriure».[984]

La influència i pes polític de la ciutat de València era de tal nivell que les reivindicacions indigenistes també es farien sentir en les eleccions d'oficials de viles reials de tot el regne, com fou el cas de la vila de Morella, a l'extrem septentrional del país. El 13 d'abril del 1464, el govern municipal de València s'adreçà al govern municipal de Morella per a advertir-los de la nacionalitat de Rodrigo de Rebolledo, qui, segons informacions amb què comptava el consell de la capital, hauria estat el candidat triat per a ser el nou sotsalcaid del castell de Morella. Per aquest motiu els jurats de València reivindicaven l'elecció d'un «natural» del regne:

> «[...] Vosaltres encara lo sotsalcayt hi doneu ab bones scriptures e suplicacions contradir, protestar e resistir al·legant entre les altres coses que lo mossén Rodrigo de Rebolledo no és natural d'aquest regne e per consegüent no pot impetrar obtenir ni possehir offici o beneffici en aquell».[985]

[984] *Ibidem.*, ff. 71v-72r.
[985] AMV, g^3-26, ff. 57r-57v.

El mateix trobem anys després en relació amb el castell de Guadalest, que hauria estat assignat pel rei a un castellà. Una decisió que seria denunciada pel govern de València, amb diverses cartes, adreçades tant al mateix Joan II com a la reina, a finals d'octubre del 1467, tot demanant que per «res del món» el castell estigués en mans d'un castellà, sinó d'algú natural del regne de València:

> «[...] que lo dit castell no reste per cosa del món en poder de home castellà e altre stranger, axí per tal com contra expressa disposició de furs e privilegis disponens ab letra que stranger algú de vostres regnes e terres no pot obtenir haver, tenir ni possehir offici de alcaydia alguna ne altres officis o beneficis en aquest regne, com encara per los molts inconveniens perills e dans eminens que fàcilment porien insurtir en tenir lo castell home castellà o stranger en poch servey vostre e molta turbació en aquest regne».[986]

Una ingerència de la ciutat de València en un afer teòricament d'àmbit local que s'explica, també, pel paper clarament preeminent amb què comptava la ciutat al conjunt del regne, reconeguda com a «mare» i «cap» de totes les viles i ciutats reials. Una consideració que veiem explícitament en la carta dels jurats de València del 14 de juliol del 1468, enviada al rei Joan II, en relació a la vila de Morvedre:

> «Totes coses que concerneixen interès de la vila de Murvedre e singulars d'aquella reputam interès particular e propri nostre e d'aquesta ciutat perquè la dita vila pagua e contribueix en certs drets ab nosaltres. E axí per aquesta consideració com per tal que aquesta ciutat és e deu ésser mare e protectora de totes les altres ciutats e viles reals d'aquest regne».[987]

La coexistència en el discurs de les elits polítiques valencianes entre les reivindicacions particularistes i la defensa del rei i de la seua corona van ser una constant durant la guerra civil catalana. Les contribucions en forma d'efectius militars aportats per la ciutat tenien com a objectiu defensar la honor del seu rei. Un rei que havia estat declarat com a enemic públic i que, a més a més, havia estat substituït per les elits catalanes pel rei de Castella. Per aquest motiu, en la tardor del 1462, el consell de València aprovava enviar quatre-cents ballesters com a ajut militar al seu rei, després de conèixer la notícia que en Barcelona s'havien alçat banderes del rei Enric IV de Castella:

[986] *Ibidem*, ff. 248v-251v.
[987] *Ibidem*, ff. 265v-266r.

«[...] e eren certs que Barcelona havia nomenat en senyor lo rey de Castella e alçades banderes de aquell, ço qui era contra los comuns privilegis atorgats als aragonesos, valencians e catalans e per deffensió de aquells e guardar la honor de son rey e senyor, lo dit honorable consell proveí stablí e ordenà que lo dit senyor fos subvengut e ajudat solament de quatre-cents ballesters pagats a dos meses de la peccúnia comuna de la dita ciutat e trameses ab les dites o altres fustes al dit senyor rey per custòdia e tució de sa real persona».[988]

El reconeixement del rei de Castella com a nou rei per part d'autoritats a Barcelona representava una violació de la pròpia naturalesa de la Corona d'Aragó; anava en contra dels privilegis de les tres comunitats nacionals que la conformaven: aragonesos, catalans i valencians. Per aquest motiu, la resposta militar era una obligació per al consell de València, que accedia d'aquesta forma a participar en la defensa de la corona contra els «catalans rebels». L'adhesió sense fisures a la causa reialista comportaria també la celebració pública de totes les seues victòries. És interessant observar aquest fenomen com a exemple d'allò assenyalat en l'apartat sobre les crides: la creació d'una opinió pública aliniada amb els interessos que defensava el patriciat de la ciutat de València. Per això, amb l'arribada de la notícia de la victòria dels exèrcits de Joan II sobre les del Principat, en novembre del 1462, a la ciutat de Tarragona:

«la bona e pròspera nova que en lo dia present han haud per letres de la maiestat del senyor rey de la entrada e redoiment a sa obediència de la ciutat de Tarragona e altres moltes viles e lochs entorn d'aquela a gran honor e glòria sua».[989]

El consell de la ciutat va organitzar una processó, és a dir, un acte públic, en el qual, a més a més, es convidava el conjunt de la població a participar-hi, per a celebrar la gran victòria aconseguida. Però, no només això, les manifestacions col·lectives que havien de produir-se per aquesta notícia en serien més, més enllà de l'acte litúrgic. Els campanars, les cases i les torres de la ciutat havien de fer «belles alimares», és a dir, fogueres i ornamentacions lumíniques, com a acte final de goig i celebració comunitària:

«los dits honorables justícia e jurats, per demostrar maior goig e alegria de la dita bona e pròspera

[988] AMV, A-37, ff. 24r-24v.
[989] *Ibidem*, f. 29v.

notícia, manen e exorten a tothom en general, e a cascú en special, que tots los campanars e en lurs cases torres e habitacions aquesta vesprada facen belles alimares com mils poran, per què a tothom notifiquen les dites coses per què no y puxen al·legar ignorància».[990]

L'adhesió a la monarquia, mitjançant tots aquests actes de representació col·lectiva, hagué de contribuir necessàriament a reforçar unes perspectives d'alteritat, de diferenciació identitària, respecte d'aquells contra qui s'hi estava lluitant. Les crides a host també hagueren de fer-ho, com en abril de 1463, en les quals, no sols es cridava a la guerra per defensar el rei, sinó també en defensa del regne de València: «a tothom en general e en singular que, com haien delliberat, vullen e entenen donar sou per deffensió del present regne e offensió dels enemichs de la maiestat prefata per temps de quatre meses».[991] Les ofensives portades a terme sobre territori valencià per part dels exèrcits catalans també hagueren de contribuir, com passaria a finals de l'estiu del 1463, quan efectius de catalans entraren en les terres del Maestrat, al nord del regne, matant nombrosa població:

«la gran congoxa e necessitat en què lo maestrat de Montesa era posat els era feta e donada per catalans, car de gents qui·s trobaven del dit Maestrat sobre lo loch de la Çènia per gents de Tortosa eren stats invadits de què era stada morta e presa molta gent del dit Maestrat per los dits catalans».[992]

Sembla evident que les elits polítiques del regne de València, amb les seues contribucions militars durant la guerra amb el Principat, aconseguiren veritablement la centralitat que durant tant de temps havien reivindicat com a membres de la Corona d'Aragó, front a les comunitats aragoneses i catalanes. Amb el reconeixement de Pere de Portugal com a nou rei per part de la Diputació del General del Principat i la ciutat de Barcelona, Joan II demanaria ajuda a les elits valencianes per a poder defensar-se a la ciutat de Lleida de l'avanç dels exèrcits enemics:

«E així, puix veeu com lo dit nostre regne d'Aragó se mou e que lo cas toque així als valencians com als aragoneses deuen posar al davant e treballar per què açò mateix sia fet en aqueix dit regne e vos ab tota la gent de cavall e de peu que aiustar poreu venir-vos-ne dreta via a nos, donant en les damunt dites coses aquella grandíssima diligència e sol·licitut que cové e de vos

[990] *Ibidem.*
[991] *Ibidem*, ff. 60r-60v.
[992] *Ibidem*, ff. 88r-88v.

indubitadament confiam segons la gravitat e importància del cas ho exegeix».[993]

La defensa de Lleida, per tant, era presentada per part del rei com un afer que no sols implicava els aragonesos, sinó també els «valencians», assenyalant, així, la seua responsabilitat a l'hora de defensar la Corona d'Aragó dels seus enemics, ara encapçalats per la figura de Pere de Portugal.

Ara, sí hi hagué un conflicte que va marcar identitàriament les elits polítiques valencianes durant la guerra i va generar un vocabulari patriòtic clar i explícit a la documentació municipal va ser l'enfrontament obert que les institucions tingueren durant la primera meitat de la guerra amb Jaume d'Aragó, un dels principals nobles del regne de València, d'origen aragonès.[994] Un conflicte que, com ara veurem per les reivindicacions del noble, entroncava i connectava amb el conflicte foral que havia marcat el regne de València des de finals del segle XIII i principis del segle XIV, per la qüestió foral. És a dir, per la territorialització absoluta dels Furs de València i l'oposició a la vigència d'altres marcs legals, com els *Fueros* d'Aragó.[995] Una de les primeres referències que tenim d'aquest conflicte es una carta enviada pels jurats de València directament al noble Jaume d'Aragó, com a conseqüència de l'aparició, pels cantons, les places i els carrers de València, de tota una sèrie de pasquins i de cartells en contra de Joan II. Es tractava, sense cap mena de dubte, d'una oposició frontal al discurs oficial mantingut pel govern municipal i una amenaça evident pel control de l'opinió pública de la ciutat, que els jurats de València necessitaven contrarestar immediatament. La primera resposta, però, seria per vies diplomàtiques, contraargumentant el contingut dels pasquins i les proclames que Jaume d'Aragó havia ordenat difondre per la capital del regne. Aquest és el valor extraordinari que té la lletra enviada el dia 16 de novembre del 1462, ja que es fa una transcripció del suposat contingut dels cartells i pasquins penjats pels carrers de València:

«Fidelitat ésser comú vincle entre lo súbdit e vassall, volent dir que així com lo vassall és tengut de les coses contengudes en los capítols de la fidelitat a son senyor, per semblant lo senyor al vassall, e que sens observança de furs, privilegis, libertats, repòs per lo vassall no·s pot obtenir».[996]

[993] *Ibidem*, ff. 135r-135v.
[994] LLORCA, Fernando, *Sublevación del infante don Jaime de Aragón seguida de la de su hijo del mismo nombre (1462-1477)*, València, Prometeo, 1931. Existeix una edición posterior, de l'any 1997.
[995] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació…*; BAYDAL, Vicent, *Els valencians, des de quan…*
[996] AMV, g^3-25, ff. 163r-166r.

El motiu de la denúncia pública feta pel noble aragonès hauria estat, des del seu punt de vista, la falta de respecte que hauria comès el rei, no respectant els *Fueros* d'Aragó dins de la seua senyoria. Una denúncia que, novament, posava sobre la taula la qüestió foral al regne de València, a través de la reivindicació de les lleis aragoneses dins d'algunes senyories valencianes. Reivindicació que calia confrontar, per part dels jurats:

> «E venint al que en lo dit cartell per part vostra tant se pretén greuge, vos no ignorau que regne de València no és subjecte al regne de Aragó, com cascú sia regne per si. Bé és ver que un rey e senyor és rey abduys los regnes. Emperò, cascú regeix ab ses leys. E lo un regne no és ligat per les leys del altre [...] car, les terres que vosaltres teniu poblades a fur de Aragó són per a servar entre vos e los vassalls fur de Aragó, mas en los contractes que feu ab los stranys majorment ab submissió de for no sie han a jutgar sinó segons fur de regne de València. Car vostra persona e vostres béns de fur són de regne de València. E axí, aquest fur no s'és pogut revocar en Aragó ne fer contrari fur».[997]

Per a, posteriorment, reivindicar la fidelitat que el regne de València sempre hauria tingut a la Corona d'Aragó i advertir, de forma molt gràfica, de les conseqüències que l'actitud hostil del noble podria tenir per part de la ciutat de València:

> «[...] E deveu pensar, al parer nostre, dues coses per les quals deveu ésser retrets de tal parer: La una, que aquest regne és stat de summa fidelitat summament exalçat e loat e per corona real coronat per integritat de fidelitat; l'altra, que deveu haver memòria de vostres gloriossos predecessors quant de aquesta glòria són stats participants. E no us vullau despullar de tant noble vestidura quant és la sobredita, mas virilment e com a cavaller de Aragó e ben acostumat de servir son senyor en les armes anau-li a valer vos e vostre fill, puix veu que aquell victoriossament trihumfa per deffensió de sos regnes e terres e per domar-se, reduhir, los rebelles. [...] E on lo contrari fos e volguéssets fer alguna novitat en lo present regne lo que de vos arbitrar no podem, com a fidelíssims vassalls aquesta ciutat farà lo acostumat en sa deffensió, deffensant ab la spassa en la mà la present ciutat e regne, possant-hi la vida, béns e persones, car sens fidelitat no som desigossos de viure en aquest món».

«Spassa en mà», els jurats de València estaven disposats a defensar el regne de

[997] *Ibidem.*

València. La resposta per part del noble no trigaria a donar-se.[998] La seua carta, igualment, resulta molt il·lustrativa de l'imaginari col·lectiu d'un noble aragonès amb senyories al regne de València. Lluny de cedir a la pressió diplomàtica de la ciutat de València, el noble es va reivindicar en els seus actes de difamació de la figura del rei:

> «[...] al primer cap, que és de mos cartells messos en aquexa insigne (sobrescrit) ciutat vos dich e vos responch que yo·ls he fet metre e no me'n penit ne me'n torn atràs, car per tot lo món se són messes: en Aragó, en Cathalunya e en França e en Castella, així que de açò no·n cal pus parlar, *quod scripsi scripsi*».[999]

Després de la reivindicació dels seus actes, vindria la manifestació de la desconfiança que sentia per part de la classe política de València, a través d'una dita popular italiana:

> «Al altre cap, que·m dieu que yo puix fiar de vosaltres e que donades les seguretats yo puch fiar, vos responch, senyors, la resposta del ital·lià que diu: '*no te fidare e no·n sera gabato'*, car so cert e se bé que aquesta amor que vosaltres ara novament me haveu mostrat e així soptosament brotada que nos és fet ne·s fa sinó per decebre'm e engañar-me. E aquesta és ma opinió, e no poria creure lo contrari».[1000]

La desconfiança, així doncs, era evident. Els arguments dels seus actes, en canvi, són interessants per ser els mateixos que la noblesa aragonesa hauria emprat durant el conflicte foral al segle XIII i XIV: reivindicar «l'aragonesitat» de la conquesta de València en temps de Jaume I, com a conseqüència del protagonisme dels principals casals nobiliaris del regne d'Aragó, i el dret a aplicar els *Fueros* com a derivada d'aquesta conquesta:

> «Yo tenré que respondre al cap que dieu dels furs d'Aragó, vos dich que regne de València fon conquistat per regne de Aragó e tot era hun fur. Com se partí regne de València de Aragó e feren sos furs, les quatre casses romangueren aragonès e ab fur d'Aragó e per bé sien en los límits de regne de València, són aragoneses e poblades aquell fur. [...] Vosaltres teniu vostra hopinió e Aragó la sua».

[998] L'estudi de les lletres de batalla de Jaume d'Aragó han estat objecte d'estudi recentment a BOSCH TORRA, Ramon, *Veniu, cavaller, veniu a la batalla. Lletres de batalla. Epistolaris valencians (1402-1486)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Tesi Doctoral Inèdita, 2023, p. 503.
[999] *Ibidem.*
[1000] *Ibidem.*

Per a tot seguit, manifestar obertament la seua predisposició a enfrontar-se a la ciutat de València i la consciència de no ser l'únic a «desnaturar-se» del seu senyor, del rei.

> [...] Al cap que dieu e alegau vostra fur, yo no·m cur responre sinó que vos dich que altres cavallers, nobles e barons se són desnaturats e·s desnaturaran de lurs reys e senyors e yo no so stat lo primer ne seré lo darrer, car lo que yo he fet tot lo món m·o deu tenir a bé, car he fet lo que deig e lo que los meus agueren fet si així fosen estats tractats com yo so estat per son senyor. [...] que·m dieu no faça novitat neguna en lo present regne, que de mi arbitrar no·n podeu, e si·u feya que fareu e provehireu. Yo fins huy no·n he feta neguna. D'ací avant faré lo que·m faran, car sens falla qui me migarà per mon poder no se hirà aroma penedir. E pensau que so cavaller, que ans me hauríeu mort que spantat. Yo no·m clam ni si entenguen nenguns nobles ne cavallers ne ments lo poble de aquexa insigne ciutat sinó dels que an regit e regexen e no d'altri. D'aquí avant hordenau lo que plaent vos sia. [...] No vos maravelleu de ma resposta tan curta a vostra tan larga letra, car responch com a cavaller, car si tingués tan notables juristes com aquí són, respongera pus larch e en altre still. Preneu-ho com de cavaller».[1001]

Així doncs, en estiu del 1464, es passaria de les paraules als fets. El 10 de juliol el consell de València deliberava sobre les notícies que havien arribat a la ciutat sobre l'entrada de gents d'armes dins les fronteres del regne de València, incitades pel mateix Jaume d'Aragó, que les hauria rebudes i, junt amb elles, hauria començat a atacar territoris pròxims a la seua senyoria, com seria el cas de Betxí (la Plana Baixa), que pertanyia a la senyoria del vescomte de Gaiano, o la vila de Vila-real (la Plana Baixa). Segons podem llegir en les deliberacions, durant aquests atacs, els homes de Jaume d'Aragó haurien anat llançant proclames públicament que atemptaven contra la dignitat de Joan II:

> «'Visca lo rey de Castella e muyra lo rey don Johan!', e altres coses molt leges que nafraven les orelles dels feels vassalls del senyor rey, hoynts aquelles en gran vergonya e irrisió del servici del dit senyor e dan e confusió de tot aquest regne».[1002]

Lluís de Cabanyelles, lloctinent de governador del regne de València, informaria davant dels jurats i el seu consell les letres rebudes per part del rei sobre la situació de guerra a la baronia d'Arenós, de Jaume d'Aragó, per a demanar a la ciutat que hi participàs

[1001] *Ibidem.*
[1002] AMV, A-37, ff. 146r-146v; ff. 147v-148r.

militarment en la defensa del rei Joan II i del regne de València. La resposta dels jurats i del consell fou afirmativa, fent, tot seguit crida pública a host:

> «fonch proveït e ordenat que la bandera real de la dita ciutat fos treta e mesa encontinent a la finestra de la sala d'aquella e que la ost de la dita ciutat fos excitada a so e repicament de senys de campanes, segons en tal cas és stat acostumat e a so de trompes e de tabals e se'n faça pública crida».[1003]

Miquel Artús, trompeta de la ciutat en aquests moments, anunciaria l'objectiu de la present crida a les armes, de la següent manera:

> «[...] perseguir e castigar don Jayme d'Aragó e fill seu e vassalls de quells, com a receptadors de males e stranyes gents enemigues al dit senyor rey e a la sua real corona los quals tots han ab les dites gents stranyes ja principiat fer e fan guerra, insults, morts, preons e roberies en lo dit regne e a ciutadans de la dita ciutat en gran offensa de la divinal justícia e de la honor e servey del dit senyor rey confusió opprobri e ignomínia de tot aquest regne».[1004]

L'enfrontament amb Jaume d'Aragó seria presentat per les institucions valencianes, a través de la seua retòrica i vocabulari, com una pugna «nacional», e que calia defensar la nació del rei d'Aragó, qui havia estat difamat pel baró aragonès, i la nació o pàtria valenciana, a través de la defensa i la lluita fins a la mort, si era necessari. Aquest és el missatge que es va transmetre a través de la crida pública feta a València el dia 1 d'agost del 1464, en què es donaren a conèixer tota una sèrie d'aspectes relatius al funcionament de la host de la ciutat en el seu objectiu de sotmetre Jaume d'Aragó: «que tots e sengles los sobredits seguesquen e guarden la dita bandera reyal de tot lur poder tro a mort si·s convenia».[1005] La bandera reial, símbol del poder del rei a la ciutat encarnava els valors abans mencionats i, per tant, la seua defensa esdevenia objecte primordial per a aquells que composassen la milícia de la ciutat. Un tret, aquest, paradigmàtic del patriotisme premodern.[1006]

La derrota final de Jaume d'Aragó, a la baronia d'Arenós, a mans de la ciutat de València, acabaria rematant-se amb una nova escenificació col·lectiva d'exaltació de la

[1003] *Ibidem*, ff. 149v-151r.
[1004] *Ibidem.*
[1005] *Ibidem*, pp. 162r-163r.
[1006] CONTAMINE, Philippe, «Mourir pour la patrie…», pp. 11-43.

monarquia i la pàtria valenciana amb l'entrada triomfal de la reial senyera i el mateix noble i la seua família com a presoners, a major glòria i exaltació dels habitants de la ciutat. Calia fer-los partícips d'aquesta victòria. És per això que es convocaria, mitjançant crida pública, que tothom acudís a rebre'ls al portal de Serrans i els acompanyassen, com a part d'una comitiva festiva, per tota la ciutat, seguint el recorregut acostumat en les festivitats del Corpus Christi:[1007]

> «Ara oiats què us fan saber los molt honorables justícia, jurats e prohòmens de la ciutat de València a tothom en general e a cascú en special, de qualsevol stament ley o condició sia, així de cavall com de peu, a la una hora aprés mig jorn, sots les penes en furs e privilegis contengudes, sien apparellats per reebre honoríficament e acompanyar la senyera reyal de la dita ciutat, la qual, tornant de la sua gloriosa empresa, deu venir e tornar en la dita ciutat a les dos hores aprés migjorn, entrant per lo portal dels Serrans, venint a la plaça de Sent Berthomeu e girant per lo carrer dels Cavallers a la Bosseria e mercat, seguint tota la volta de la processó de *Corpore Christi*. Manant encara a tots aquells que són tornats a la dita ciutat, los quals han pres sou, que de continent, tornen faent via fins a Maçamagrell, per a companyar la dita bandera sots pena de ésser trencadors de sagrament e homenatge. E guart-se qui guardar s·i ha».[1008]

5.4.3. El regne de Mallorca i la persistencia de la catalanitat

L'estudi de la identitat nacional al regne de Mallorca, com ja s'ha mencionat en el present treball, ha estat protagonitzada en els darrers anys, fonamentalment, per Antoni Mas, el qual s'ha centrat en les relacions internes entre les elits polítiques de les illes del regne insular, on ha detectat comportaments molt semblants als donats entre Catalunya i el regne de Mallorca en el seu conjunt, i també les relacions entre el principat i les illes al llarg del segle XV.[1009] L'estudi del discurs polític i identitari per part de les elits mallorquines, en el marc de la guerra civil catalana, presenta una sèrie de particularitats i diferències respecte del regne de València que ens aporta més complexitat a la naturalesa dels imaginaris nacionals en la segona meitat del segle XV.

El regnat de Joan II va constituir un moment de grans dificultats per al regne de Mallorca. Encara recuperant-se de les conseqüències de la Revolta Forana (1450-1453), el

[1007] NARBONA, Rafael, «Los juegos y espectáculos de la fiesta del Corpus Christi…», pp. 67-97.
[1008] AMV, A-37, ff. 169r-170r.
[1009] MAS, Antoni, *Llengua, terra, patria i nació…*

regne es va veure immers dins d'una crisi, en principi aliena, però que aviat acabaria per afectar en tots els aspectes.[1010] La detenció del príncep Carles, el 2 de desembre de 1460, produiria unes reaccions al regne de Mallorca molt diferents a les de les de la resta de territoris. La notícia de l'empresonament fou acompanyada de l'odre de Joan II al governador per a evitar tota mena d'adhesió, en la mateixa línia que amb el regne de València. Tanmateix, el 8 de gener de 1461, el Gran i General Consell de Mallorques va decidir, abans de realitzar qualsevol acció, esperar a ser informats pels consellers de Barcelona amb la formulació d'una proposta per a enviar ambaixadors a Catalunya, amb la intenció de demanar l'alliberament del príncep.[1011] Ací trobem ja certes diferències amb el patriciat valencià, el qual va romandre en silenci durant les primeres setmanes de gener, a l'espera de més informació per part del rei. En canvi, al registre de correspondència de la diputació catalana trobem constància que almenys els jurats de la ciutat i del regne de Mallorca haurien adreçat una lletra als diputats catalans traslladant la seua voluntat d'efectuar una ambaixada a Catalunya, amb l'objectiu de prendre part de la solució amb la petició d'alliberament del Príncep de Viana. Els diputats catalans escriurien el 28 de gener de 1461:

> «[...] vostra letra havem rebuda, de la qual havem hagut singular plaer per sentir e saber de vosaltres la voluntat que havets en fer embaxada a senyor rey, e, tots temps, suplicar sa majestat e intercedir vers aquella per liberació del senyor príncep, la qual cosa tots temps se creu de vosaltres com de bons e fidelíssimos vassalls de la corona reyal».[1012]

Trobem important aquesta carta, ja que, tot i desconèixer si finalment el patriciat mallorquí va enviar una ambaixada, la decisió d'establir contacte epistolar i transmetre la voluntat d'exigir l'alliberament del príncep, hauria transmès als diputats catalans una sensació diferent a la rebuda per part de la classe política aragonesa i valenciana, dels quals trobaren a faltar una «unitat» d'acció que, en canvi, aparentment, sí que haurien percebut per part dels mallorquins. Així mateix, el 13 de febrer informaven novament els jurats de les illes sobre les darreres novetats, concretament, sobre la conformació d'un exèrcit, dirigit pel comte de Mòdica, capità general, pel vescomte de Rocabertí i pel veguer de la ciutat de Barcelona. Les raons expressades pels diputats

[1010] URGELL, Ricard, *Mallorca en el segle XV*, Palma, El Tall, 2000, p. 53.
[1011] URGELL, Ricard, *El regne de Mallorca a l'època de Joan II. La guerra civil catalana i les seves repercussions*, Palma, El Tall, 1997, pp. 26-27.
[1012] ACA, Generalitat, N-902, f. 68r.

responien a la persistència de «violació e ruptura leys moltes de aquesta pàtria».[1013] Suggeridor, paral·lelament, és el reconeixement explícit per part dels diputats catalans del posicionament favorable del regne de Mallorca amb les seues reivindicacions:

> «en la liberació del dit senyor primogènit, e retre sobre açò vostre deute a la dita real corona, segons de bons e fidelíssimos vassalls se pertany, essent conformes ab la deliberació de aquest Principat e mostrant unanimitat de volers segons fins ací entre aqueix regne e aquest Principat és stat fet e observat a tota honor de la corona real e al bon stat de quiscuns».[1014]

«Unanimitat de volers» i solidaritat entre territoris al llarg del temps que es presenta com a invariable, sense fissures. Això no obstant, la documentació entra en un silenci durant tot l'any 1461, que ens impedeix conèixer els posicionaments amb exactitud. La inexistència de lletres missives per part de la diputació adreçades al regne de Mallorca pot significar el manteniment d'un perfil polític baix per part del patriciat mallorquí, el qual, a diferència del regne de València, no hauria realitzat cap ambaixada durant la primavera de 1461.[1015]

El 21 de maig, Joan II feia crida a diversos membres de l'estament militar per a acudir urgentment a la cort armats i amb cavalls.[1016] En canvi, no seria fins el 5 de juny quan ens trobem amb la primera lletra catalana adreçada a Mallorca. El motiu de la lletra, a diferència de les vistes anteriorment en relació amb la detenció del príncep Carles, és per a denunciar l'actitud del lloctinent del regne, el qual hauria detingudes les mercaderies de la nau de Miquel Pere, amb l'objectiu de traslladar-les a Barcelona. El contingut d'aquesta lletra és extraordinàriament interessant, ja que els diputats de Catalunya fan una diferenciació clara entre, d'una banda, el govern reialista del regne, el lloctinent, i, d'altra, el govern dels jurats i del Consell. Així com del primer mostren la seua total i profunda indignació:

> «[...] de la qual cosa havem no pocha admiració, com sia nova e inaudita ne sapiam causa qui ab bona rahó impel·lir-lo puixa tals coses fer. E jatsia per gràcia de Déu molta còpia de vitualles tinga aquesta

[1013] Ací podem observar un exemple de com el concepte «pàtria» al segle XV s'hauria anant vinculant estrictament a les fronteres regnícoles, basant-se en l'adscripció jurídica i política de la població, i clarament diferenciada de la idea de nació purament medieval de tipus lingüístic i de nissaga familiar. MAS, Antoni, «El discurs identitari i polític...», p. 272.
[1014] ACA, Generalitat, N-674, f. 58r.
[1015] Ricard Urgell, al el seu llibre *El regne de Mallorca a l'època de Joan II...*, no aporta cap referència durant l'any 1461, sinó que el protagonisme del regne dins del conflicto, i, per tant, la seua aparició en la documentació, comença a partir de maig de 1462, pp. 102-105.
[1016] URGELL, Ricard, *El regne de Mallorca a l'època de Joan II...*, p. 102.

ciutat e tot lo Principat ne hagués penúria de les dessús dites».[1017]

Però, puntualitzen:

«[...] de la nova e insòlita pràctica de necessitat nos cové admirar, attès majorment que aqueixa ciutat e regne no freturaven de les dites vitualles, car si ho fessen ab molt gran plaer prenguérem la detenció de aquelles, com nosaltres e los poblats en aquest principat ab vosaltres e vostres regnícoles sempre siam stats e serem en mútua comunió e fraternal amor, e totes honors, beneficis e útils de bona voluntat vos procurarem, tant per la general obligació de ser subjectes e governats sots hun reyal domini, quant per natural inclinació com siau procehits de la massa catalana, quant encara per la indissoluble unió e aggregació de aqueix regne ab aquest Principat, per la qual sou fets una cosa ab aquell, e haveu partici en corts generals».[1018]

Tot apunta que aquesta lletra mai arribà a ser llegida pels oficials de Mallorca, ja que va ser confiscada pel mateix lloctinent. És per això que els diputats catalans, el 8 de juliol tornarien a enviar una nova carta, avisant d'aquesta circumstància, i tornant a desenvolupar la mateixa estratègia retòrica amb alguns matisos il·luminadors. Calia avisar per quant:

«[...] sou fills del dit principat e verdaders catalans e sempre los huns als altres havem fetes obres de pares, frares e germans ab tanta amor e ardent voluntat com al món se pot dir, a la conservació del qual amor e voluntat no solament nos obliga natural inclinació per ésser tots procehits de la massa catalana, ans encara la indissoluble unió, aggregació e incorporació feta de aqueix regne a aquest principat».[1019]

Les necessitats bèl·liques dels diputats catalans, i el perill de restar aïllats de tot abastiment, els obligaven a fer ús de tota mena de recursos retòrics per tal d'aconseguir atraure a la seua causa el major nombre d'afectes. Ja hem vist de quina forma i en quins termes ho intentarien amb les elits del regne de València. Amb les de Mallorca, en canvi, apel·len a un concepte «inèdit» en la historiografia de les identitats, ja que es tracta d'una expressió no massa freqüent entre la documentació: «siau procehits de la massa catalana», «per ésser tots procehits de la massa catalana». En efecte, «massa catalana», una apel·lació explícita a la idea medieval de «nació» d'origen clàssic, com hem vist, vigent al llarg del

[1017] ACA, Generalitat, N-674, f. 58r. Comptem amb una copia d'aquesta carta però amb els consellers de Barcelona com a remitents, AHCB, 1B. VI-23, f. 3v.
[1018] *Ibidem*, f. 58v.
[1019] ACA, Generalitat, N-675, f. 100r.

segle XIII i XIV, i, en menor mesura, al XV, basada en una «inclinació natural», conseqüència d'una lligams etnolingüístics compartits, com és en aquest cas la «nissaga». «Massa catalana» la considerem un sinònim de «soca catalana», «tronc català», en definitiva, la significació d'un origen poblacional comú que uniria amb lligams familiars la població del Principat i la població de les illes, des que en 1229 part de la «massa poblacional catalana» marxàs a conquerir i colonitzar les illes que, posteriorment, serien el regne de Mallorca, el que els portaria a considerar-los «verdaders catalans».[1020] Com assenyalem en el primer capítol d'aquesta contribució, l'expressió «massa catalana» és un exemple paradigmàtic de la definició de «nació» clàssica, desenvolupada, primerament, per Ciceró i posteriorment per autors medievals com Sant Isidor i Sant Tomàs d'Aquino.

En aquestes expressions, els diputats catalans volien manifestar com els lligams entre catalans i mallorquins, no sols es reduïen a una unió dinàstica, com la que pogueren tenir amb el regne d'Aragó, sinó que també estaven units per uns avantpassats comuns, tots ells membres d'una mateixa comunitat humana, que els obligava en el present a preservar la seua indissoluble unió «feta de aqueix regne a aquest principat». Aquesta darrera puntualització és cabdal, ja que pot desprendre's la idea que l'oligarquia del Principat no considerava el regne de Mallorca un regne totalment independent, com ho podria ser el regne de València o el regne d'Aragó. Fet que els hauria pogut portar a emprar aquests tipus d'arguments obertament etnolingüístics, a diferència de la correspondència amb les institucions valencianes, en què, possiblement, no haurien tingut l'efecte persuasiu desitjat entre una oligarquia que durant dècades el que precisament cercava era la singularització respecte dels habitants del Principat amb l'objectiu de competir en peu d'igualtat per la preeminència de la corona.

Un distanciament que amb el regne de Mallorca no s'hauria experimentat, almenys amb la mateixa intensitat, la qual cosa seria aprofitat per les oligarquies polítiques catalanes per a emprar un discurs persuasiu en termes més aviat etnoculturals i no tant juridico-polítics. Fins al punt de considerar que els regnícoles insulars no haurien «degenerat» de la seua

[1020] Sobre aquest concepte vam aportar unes primeres reflexions a FAJARDO PAÑOS, Javier, «La correspondència de les diputacions…», pp. 23-33.

naturalesa catalana, atès que les seues accions haurien anat en direcció favorable als interessos del principat:[1021]

> «[...] ara, emperò, hi són novament tenguts per quant vosaltres, no degenerants a la natura catalana, ans retents lo degut deute, segons verídicament som certificats, en aquests dies passats haveu talment obrat en favor de aquest principat que per a sempre ne serem recordants, ço és, en no voler consentir e menys permetre que robes e béns de catalans sien stats retenguts, presos e occupats, segons per lo senyor rey e per lo dit loctinent en aqueix regne en nom seu era temptat e manat, e, encara, en oposar-vos ab paraules e gests en defensió del honor dels catalans als quals indebitament vol ésser càrrech impingit».[1022]

Realitat que ens porta a pensar, en vistes del posicionament del regne de València, que la impressió que tindria el patriciat català de les elits valencianes seria d'estranyament nacional català, de «degeneració», segons el vocabulari emprat pels mateixos protagonistes. En canvi, els mallorquins, gràcies al seu hipotètic enfrontament amb el lloctinent, passen a lloar-los com a «verdaders catalans», ja que no ha fallat a la seua «naturalesa». Realment, assistim a una pràctica habitual assenyalada per Antoni Mas, però en la direcció contrària, és a dir, el regne de Mallorca, en moments de crisi o de necessitat, es presentava al Principat com a «catalans» o com a membres de la «nació catalana», amb l'objectiu d'aconseguir les simpaties i la fraternitat necessàries per part dels catalans del principat,[1023] i en el cas dels valencians fins a les portes del conflicte civil, quan hem pogut identificar les darreres manifestacions «catalanes» per part dels jurats de València en la seua correspondència. En aquests moments, però, és el Principat qui fa ús d'aquesta retòrica i recorda els mallorquins el deute de fidelitat que els deuen com a catalans que ells també són.

Un deute de fidelitat que trobem també amb altres interlocutors, com el rei de Sicília, al qual els consellers de Barcelona s'adreçarien el 19 de juliol per fer-lo coneixedor de «l'obligació» que tenia d'adherir-se a les reivindicacions i la causa del Principat contra el rei Joan II, com a català que era:

[1021] La definició que ens ofereix el DCVB sobre el verb «degenerar» s'ajusta a aquesta idea: «Perdre les bones qualitats de la seva pròpia espècie o raça». Per tant, els mallorquins no haurien perdut les bones qualitats de la «catalanitat», a diferència dels valencians, que per als diputats catalans, sí que les haurien perdut.
[1022] ACA, Generalitat, N-675, ff. 100v-101r.
[1023] MAS, Antoni, «El discurs identitari i polític...», pp. 272-280.

> «És, emperò, veritat que callar no·ns podem la gran obligació en la qual vostra gran altesa ha constituïd per perpetualment aquesta ciutat en lo virtuosament obrar vers la honor e benefici no solament de la dita ciutat mas de tota la nació cathalana».[1024]

El mateix trobem amb els oficials de Càller, als quals, novament, se'ls recorda la seua condició nacional que, en termes materials, havia de plasmar-se mitjançant la prohibició de qualsevol marca i atac sobre les mercaderies que anaven destinades a la ciutat de Barcelona, tot recordant-los, novament, la seua primigènia procedència d'una massa catalana comuna:

> «Considerants com tostemps aquesta ciutat enverç vosaltres ha hauda e ha bona voluntat, amor e confederació e maiorment que tots siam cathalans e procehits de una mateixa massa e nuncha aquesta ciutat ha marchat ni marcharia en res que sia benefici e honor de vosaltres e dels poblats d'aquí segons per experiència se pot veure clarament».[1025]

L'ús de la idea de «nació catalana» seria, en el context de la Guerra Civil Catalana, un instrument polític i retòric de cara a aconseguir suports i aliances amb la resta de territoris catalanoparlants. Un ús, això no obstant, que necessitava d'unes condicions polítiques i unes relacions diplomàtiques objectives que no sempre haurien estat les idònies, fent inútil qualsevol apel·lació a uns avantpassats comuns i cercant altres afinitats en arguments estrictament juridicopolítics, propis de la idea de la «nació dinàstica», com seria el cas del regne de València. El 8 de juliol, per exemple, els consellers de Barcelona s'adreçaven al consell de Mallorca per a transmetre la informació ja enviada pels diputats de Catalunya i incidir en la petició d'ajuda en favor del Principat, apel·lant, en aquest cas, a l'obligació que el regne de Mallorques tenia de prestar-los auxili com a membres, tots, de la nació catalana:

> «És, emperò, veritat que callar no·ns podem la gran obligació en la qual aqueixa ciutat e regne han constituïda perpetualment aquesta ciutat en lo virtuosament obrar vers la honorable benifici no solament de aquesta ciutat mas de tota la nació cathalana».[1026]

El 16 de juliol es presentaria davant del Consell General Joan d'Olivella amb cartes dels diputats catalans i dels consellers de Barcelona amb l'objectiu d'aconseguir l'adhesió del regne de Mallorca contra Joan II. Però, el Consell va decidir presentar-les abans de

[1024] AHCB, 1B. VI-23, f. 7v.
[1025] *Ibidem*, ff. 7v-8r.
[1026] ARM, AGC 8, ff. 43r-43v.

prendre una decisió al lloctinent reial i governador, Vidal de Castellar d'Orís, qui ja s'havia mostrat hostil amb els catalans amb les confiscacions de mercaderies catalanes. La decisió fou ràpida. El Consell General va determinar formar una comissió estamental per a deliberar el 16 de juliol, i el 17 de juliol presentar les respostes que transmetien als diputats i consellers de Barcelona. El regne de Mallorca, tot i les apel·lacions a una fraternitat indivisible fetes per les elits del Principat, es confirmava en la seua lleialtat a la corona, encara que amb la disposició de cercar una concòrdia; lamentaven els actes comesos contra l'autoritat reial i exhortaven els catalans a tornar a la seua obediència. Finalment, assenyalaren la inexistència d'un conflicte al regne de Mallorca que justificàs l'adhesió a un alçament contra el rei,[1027] com plasmarien en la seua carta de resposta a les autoritats catalanes:

> «haiam speransa de la grandíssima clemència, virtut e humanitat del dit senyor, lo qual jamés ha fete alguna derogació o lezió a nostres libertats e franqueses ans de nou aquelles nos ha esteses e ampliades tenint e conservant aquest seu regne ab summa justícia, tranquilitat e repòs de què som venguts a pleníssima conexensa de la gran amor e dilecció que lo dit senyor per sa gran benignitat aporta a tots sos pobles perquè ultra la dita innata fidelitat en la qual som obligats a la dita sacra majestat som promptes e aparellats exposar nostres vida e bens per servey de sa senyoria».[1028]

Tot i aquest posicionament en favor de la causa reial, durant els següents mesos de l'any 1462, encara al principi de la guerra, trobem altres intents per part de les elits catalanes, com els consellers de Barcelona, tractant d'aconseguir l'adhesió mallorquina; tractant de presentar la causa del Principat com una causa general per a tots els catalans, fins i tot aquells que quedaven fora de les fronteres estrictes de Catalunya, com ho eren els mallorquins. Per això, el 13 de novembre del 1462, els consellers de Barcelona informaven els jurats de Mallorca de la seua intenció de pagar i compensar el forment que una nau barcelonina hauria furtat a una barca carregada de forment destinat al regne de Mallorca, ja que, segons argumenten, volen tractar als regnícoles mallorquins com a catalans:

> «[...] com la intenció de aquesta ciutat e sua eren pagar lo dit forment e per quant nosaltres desijam tractar los poblats en aqueixa ciutat e regne com si eren uns altres cathalans, per tant ab la present vos diem e us notifficam que la nostra voluntat és pagar la vàlua del dit forment on aquell de qui és e de continent nos serà demanat serà planament pagat».[1029]

[1027] URGELL, Ricard, *El regne de Mallorca...*, pp. 102-103.
[1028] ARM, AGC 8, ff. 49v.
[1029] AHCB, 1B. VI-23, ff. 18r-18v.

En canvi, com apunta Antoni Mas, l'estructura interna del regne de Mallorca, composta per diverses illes, era força complexa. Cada illa es comportava de forma gairebé independent i podien mantenir posicionaments polítics molt diferents, com en el cas de la guerra civil catalana. A Menorca les coses no semblaven tan clares com a l'illa de Mallorca. No debades, a principis d'aquest any, comptem amb una de les poques referències que hem pogut trobar a la documentació de gentilici particular dins del regne de Mallorca, en concret, per a referir-se als habitants de l'illa de Menorca: «menorquins». Aquest apareix dins dels debats tinguts al si del Gran i General Consell de Mallorques, sobre la demanda feta per la illa de Menorca de no pagar el «dret del segell» quan porten draps a Mallorca per a ser tenyits:

> «Enaprés, com en lo dit consell fos stat proposat com per part e a instància dels hòmens e habitadors de Manorcha fos stada impetrada de la magestat del senyor rey certa comissió al magnífich e lochtinent general e a son honorable assessor en e sobre lo dret de sagell pegador per los dits manorquins en la present illa dels draps que aporten tanyir assí de la qual paga se sforsen eximir los dits manorquins si de dret porien ésser compel·lits e strets a solució del dit tall o sagell de draps. E per ço lo dit consell volgués diffinir e determenar e ja aquesta fayna si seria més útil al present regne tractar-la per la via de expedir e de alguna concòrdia migensant los dits magnífich lochtinent general e seu honorable assessor, los quals zelen molt lo útil e benavenir de aquest regne. Maiorment, que los dits manorquins cominen e manassen que si per ventura és declarat ells deure ésser tinguts en pagar lo dit dret axí com porten per tanyir en la en la (sic) present illa llurs draps portaran aquells en Barchinona e en altres parts, e si assò·s seguia seria gran dan de la república, màxime dels tintorés e altres que de assò reporten útil».[1030]

El 27 de juliol els diputats catalans redactaven les instruccions per a Francesc Torró, qui s'hauria d'encarregar de tractar de convèncer el governador i a l'illa de Menorca de respectar el tràfic de mercaderies fins a Barcelona. L'oposició del governador va contrastar amb la del consell de l'illa, el qual es mostraria conciliador, fins al punt que Francesc Torró proposaria la possibilitat d'una intervenció militar, la qual es produiria pocs mesos després.[1031] En les instruccions lliurades a Francesc Torró es tornarien a suggerir les apel·lacions a la unitat entre catalans i mallorquins – entenem, habitants del regne de Mallorca:

[1030] ARM, AGC 8, ff. 27r-27v.
[1031] SOBREQUÉS, Santiago, SOBREQUÉS, Jaume, *La guerra civil catalana...*, pp. 349-351.

> «E per ço dirà e pregarà lo dit governador: attès que lo principat de Catalunya e la ciutat de *Barchinona* són en bona amicícia e antiga unió e germandat ab les illes de Mallorcha, Manorcha e Ayviça e poblats d'aquells [...] Als jurats e prohòmens de les viles de Ciutadella, de Mahó, del Ayor e del Mercadal, ço és, en cascuna vila singularment e distimta, recordant-los la origuia e procreació que ells e los poblats en aquella illa han haguda del present Principat, e com són en bona e perpètua unió e germandat ab lo dit Principat e poblats en aquell, e quantes vegades lo dit Principat los ha socorreguts en lurs necessitats de diners, fustes e vitualles».[1032]

L'oposició de la governació de l'illa de Menorca durant la tardor de 1462 a la circulació de salnitre cap a Barcelona provocaria la redacció d'una carta per part dels diputats adreçada al regent de la governació de l'illa de Menorca. En aquesta, la diputació avisava de l'arribada d'una nau del principat al port de Maó per a carregar salnitre, en contra de les disposicions preses recentment pel mateix governador: «no recordant-vos prou de la naturalesa catalana e menys de la seguida que lo dit Principat acostuma fer als qui en derogació sua alguna cosa obren». En efecte, en la lletra adverteixen que, per tal d'assegurar-se que la nau catalana pogués carregar sense problemes salnitre i tornar-se'n a Catalunya, els diputats informen el governador que:

> «certificant-vos havem presos vostres muller, fills e béns e de vostre sogre, los quals on per vos sia fet e procurat directament o indirecta [...] procehirem a exequció de les persones de aquells e dels dits béns segons ja és deliberat, perquè a tot lo món sia notori vostre error e veian quin ofendre fa la cosa pública, la qual, aprés nostre senyor Déu, és preferidora a tota senyoria».[1033]

L'illa de Menorca acabaria per posicionar-se del costat rebel en 1463, quan els enfrontaments de la guerra entre la diputació de Catalunya i el rei Joan II es concentraren en la mar de les illes.[1034] Així doncs, l'illa de Menorca es convertiria en un punt estratègic importantíssim de cara al control de la mar. La fidelitat de l'illa de Menorca romandria fins al final de la guerra en 1472. Així ho reconeixien els mateixos diputats en 1466:

[1032] ACA, Generalitat, N-677, ff. 75r-75v.
[1033] ACA, Generalitat, N-676, f. 206r.
[1034] URGELL, Ricard, *Op. Cit.*, pp. 116-126.

> «[...] del castell e vila de Mahó qui, des principi ençà que començà la justa querela que lo dit principat de Cathalunya prossegueix, és stat adherent e conforma a nostres deliberacions, paguant virilment e virtuosa contra los enemichs del dit principat, e fahent molts actes dignes de memòria».[1035]

Una fidelitat a la diputació que explicaria la lletra redactada el 9 de juny de 1472, amb la ciutat de Barcelona assetjada per les tropes reialistes, al capità i als jurats de la vila de Maó, els quals són considerats obertament com a catalans:

> «informats de totes les coses aquí succehides tocants lo stat e del stament d'aqueixa vila e força, e de la bona e virtuosa perseverança que los tots teniu en la prossequció de la justa querela d'aquest principat e en lo manteniment de la reyal corona, les quals coses molta jocunditat nos ha procurada, si bé tota via som bé certs que de vosaltres alre que virtuts e integritat nos spere com a bons e vertaders catalans, imitadors dels nostres e vostres gloriosos pares».[1036]

En definitiva, com hem pogut comprovar, la retòrica i el discurs emprat per la diputació de Catalunya en relació al regne de Mallorca és molt diferent a l'emprat en relació al regne de València. Les lletres enviades abans de la guerra oberta, amb apel·lacions a la «massa catalana» comuna entre catalans i mallorquins, tot i ser un eina retòrica, amb l'objectiu d'aconseguir l'adhesió militar del regne de Mallorca en favor del Principat, pot ser significatiu de la persistència de la percepció nacional catalana dels mallorquins per part de les elits catalanes, així com l'ús del gentilici «català» per a referir-se a la població insular. Una sèrie d'elements, que tot i la seua naturalesa retòrica, no els trobem en el cas valencià. Quelcom que ens pot parlar d'un distanciament força explícit entre les elits catalanes i les valencianes inclús abans de l'inici obert de les hostilitats de la guerra i del posicionament del regne de València en contra de la diputació catalana.

Tot i això, el posicionament final del regne de Mallorca a favor de la causa reial, també ens ha permés, a través de la consulta de la correspondència dels seus jurats, observar el procés de consolidació del particularisme mallorquí, és a dir, de la identitat mallorquina, promoguda des del Gran i General Consell de Mallorques, paral·lelament a la persistència de la catalanitat observada adés. Una de les primeres conseqüències de donar suport a Joan II en la seua pugna amb els catalans rebels, seria la participació del regne de Mallorca en

[1035] ACA, Generalitat, N-683, ff. 127v-128r.
[1036] ACA, Generalitat, N-693, ff. 136v-137r.

els afers bèl·lics que fossen necessaris. Així, assistim a la proliferació d'exemples del gentilici «mallorquins» per a referir-se als habitants del regne, enmig de reivindicacions polítiques semblants a les vistes en el regne de València, cercant un mateix objectiu: fer valdre el pes polític de l'elit mallorquina dins de la Corona d'Aragó. És el que s'observa, primerament, a l'any 1463, ja en ple conflicte bèl·lic, en què el consell de la ciutat i del regne deliberaria sobre la necessitat o no de comprar armes:

> «[...] con aquesta ciutat e encara tota la illa stà mal provehida de armas per defensió de la terra en tant que si esfors de enemichs hic venia, so que Déu no vulla, jassia la disposició del temps concenent si Déu no hic proveheix ho prepara seriam bé empatxats en la deffensió necessària a aquest regne car per molts hòmens que sian en una ciutat o regne si no són ben provehits de armas axí offensives con defensives leugerament poden ésser svahits».[1037]

També en l'any 1470, és a dir, ja en els darrers moments de la guerra civil catalana, quan els jurats de la Ciutat de Mallorca recriminarien, a través de la seua correspondència, a Miquel de Pachs, enviat del regne a les corts de Montsó, junt amb els estaments catalans, recordant-li que no podia acceptar provisions que afectassen el regne de Mallorca sense l'aprovació i la consulta prèvia del Gran i General consell de Mallorques:

> «Nosaltres som stats certificats que vos, e alguns altres mallorquins, sou entrats en les corts ab los catalans, unint-vos ab aquells. E que per causa del vostre entrar ells han conclòs, per la llur part, offerir al senyor rey cascun any, com durarà la guerra, CCL cavalls, sots condició que aquest regne hi participe en cent cavalls ho pague X^{m} florins d'or cascun any, en valença dels dits CCL cavalls, ço que jamés los dits catalans havien sforçat fins que vos, e los dits altres mallorquins, sou stats aquí e sou entrevinguts en les dites corts, de què stam no ab poqua admiració».[1038]

Un marc, el de les corts de Montsó del 1470, per cert, en què tornem a trobar, per part de la monarquia, manifestacions en favor de la idea de nació reial. El recurs, en aquest cas, és confrontar-la amb la nació francesa, com a conseqüència de l'ofensiva perpetrada per Renat d'Anjou i el seu fill per a conquerir el Principat, construint una imatge d'alteritat històrica entre els francesos i els vassalls del rei d'Aragó:

[1037] ARM, AGC 9, ff. 2v-3r.
[1038] ARV, 680, ff. 48r-48v.

«La maiestat del senyor rey me ha manat que yo us deia denunciar de part sua com lo duch Reyner e son fill, ab ajuda e endreça del rey de França, se sforcen de occupar-se tota Catalunya tiràniçament e malvada e saben que ja·n tenen bona part. E si a aquells no és animosament resistit certament aconseguiran lur empresa. E encara que sia gran dan del dit senyor rei, maior dan e vergonya seria de tots nosaltres si érem senyoreiats per francesos, antichs enemichs nostres, la senyoria dels quals neguna nació ha poguda jamés comportar».[1039]

Un exemple molt significatiu del grau d'evolució de la identitat mallorquina, és la carta que enviarien els jurats mallorquins al rei, en juliol de 1471, perquè defensàs els interessos dels mercaders de l'illa de Mallorca que es trobaven a l'illa de Xipre. Un pretext que, en altre moment previ, al llarg del segle XIV i gran part del segle XV, el més probable hauria estat que es fes ús del gentilici «catalans» o «catalans d'aquest regne» per a referir-se a la seua condició nacional, ja que es tracta de mercaders dins d'un àmbit internacional. En aquest, però, empren el gentilici particular de «mallorquins»:

[…] de la exequció de la qual segons los dits mercaders affermen a nosaltres [...] se seguiria lo dit rey de Xipre, a instància del dit mossèn Thomàs de Verni, apresonaria los dits mercaders mallorquins qui allí habiten e occuparia tots los béns d'aquells, la qual cosa, senyor, seria molt gran dan d'aquest vostre regne e dels habitadors d'aquell».[1040]

Un indici, el de referir-se obertament als mercaders propis a l'estranger pel gentilici particular i no amb el gentilici «català», que trobem també per part del regne de València, com en març de 1473 – ja amb la guerra finalitzada –, quan els jurats de València demanen als jurats de la ciutat de Mallorca que el seu ambaixador, enviat a «terra de moros» per a rescatar a ciutadans mallorquins, també ho faça amb els «valencians» ciutadans de València:

«Nosaltres havem sentit e sabut que vosaltres tramatríeu embaixador en terra de moros per rescatar e traure los vostres ciutadans que en fe e paraula foren presos entre los quals semblantment foren presos certs valencians ciutadans nostres. E puix de tanta virtut e benignitat volen usar en fer tanta caritat que tramateu persona certa per rescatar aquells, vos pregam tant affectuosament com podem que per sguard nostre vullau donar càrrech al dit vostre ambaixador que sien rescatats los nostres valencians que ensemps ab los vostres foren presos segons dit és e farem que sia contribuït per sou e per lliura axí en lo rescat com en totes les despeses que tocarà a nostres valencians. E serà cosa

[1039] ARM, AGC 9, f. 100v-101r. Joan Sabastida, recorda en la seua intervenció al Gran i General Consell de Mallorques: «senyoria francesa tant antigua enemiga nostra que·ns valdria més perdre lo món», f. 108r.
[1040] ARM, 680, f. 79r.

que ultra que haureu mèrit de tan sanctíssima e virtuosíssima obra nosaltres vos farem e procurarem fer la contenta del que apart dels nostres valencians per sou e per lliura vendrà e encara vos ho tendrem a singular complacència del que vosaltres hi fareu offerint-vos fer lo semblant per la honor de vosaltres e aqueixa ciutat e encara tot lo que·ns sia possible ab bona voluntat».[1041]

Un particularisme que el rei, ja acabada la guerra, també reproduiria, com en la carta en què informava el govern de Mallorca de la victòria aconseguida a la vila de Perpinyà, en 1473, sobre els exèrcits francesos, gràcies al suport rebut per part del príncep Ferran i el seu exèrcit, compost per castellans, aragonesos i – novament – valencians:

«En conclusió, los francesos aquell dia perderen entre morts e presos sobre quatre-cents de cavall, entre hòmens d'armes, archers e, de continent, fem coreu al il·lustríssimo príncep de Castella, rey de Sicília, nostre caríssimo primogènit, que era aribat a Castalló de Ampúrias, ab mil e cinch-cents de cavall, entre castelans, aregonesos e valencians, vingués tentost a nos per donar la batalla, ensemps ab la gent que tenim nos, als anemichs».[1042]

Amb tot, el període de la guerra civil catalana al regne de Mallorca ens deixa una darrera demostració de la dificultat, en ocasions, de delimitar i concretar el significat del vocabulari identitari, segons el context i els actors involucrats. El 7 de novembre del 1474, el consell mallorquí discutia sobre l'organització de la defensa de l'illa, després de rebre la notificació de la presència d'un corsari francés, conegut com «Columbo», vassall del rei de França, qui estaria perseguint naus i fustes del rei de Nàpols i de «nostra nació»:

«E més la gran potència de naus la qual ha hun cossari, apellat Columbo, vassall del rey de Fransa, lo qual se troba en les mas de Ponent ab gran sforç de naus dampnificant totes les fustes que troba axí de nostre nació com del rey de Nàpols e encara de venecians».[1043]

¿Amb quina nació s'estaven identificant els consellers mallorquins en aquest cas? Amb la nació del rei d'Aragó, com a vassalls que eren? ¿A la nació mallorquina, com a exemple del procés de consolidació de la identitat particular gestat al llarg del conflicte civil català? És possible que, en un context en què s'està parlant de vassalls del rei de França i de vassalls del rei de Nàpols, per «nació» s'estiga referint a vassalls del rei d'Aragó. Tanmateix, és

[1041] *Ibidem*, f. 139r-139v.
[1042] *Ibidem*, ff. 146r-146v.
[1043] ARM, AGC 9, ff. 224r-225v.

igualment il·lustratiu per al moment històric en què ens trobem, ja que, segurament, aquesta mateixa situació abans de la dècada dels anys 60 del segle XV hauria generat un nou exemple de catalanitat per part de les elits polítiques mallorquines. No obstant, en aquests moments de la dècada dels anys 70, després d'un conflicte com el de la guerra civil catalana, en què s'havien trencat tantes solidaritats, l'únic marc supraregnícola que podia promoure's seria aquell basat en l'obediència i la fidelitat a un mateix monarca.

5.4.4. L'ús de la retòrica patriòtica en temps de guerra

Com hem vist al principi del capítol, durant els segles previs a l'aparició del nacionalisme, les situacions de guerra i de confrontació, d'inestabilitat política, en definitiva, van ser els moments més propicis a generar tota una propaganda política, en què les comunitats protagonistes acostumaven a atribuir a l'adversari una mena d'animadversió nacional, a causa de les seues intencions de destrucció o, simplement, com a defensa i domini de la nació pròpia, exaltada en els seus trets identitaris. A propòsit d'açò, Schulze va considerar: «La guerra no és l'origen de la nació, però sí el seu catalitzador. Des del principi van ser la diferenciació respecte del veí, l'enemistat i la lluita, allò mitjançant el qual les nacions europees es trobaren a si mateixes».[1044]

El conflicte bèl·lic va ser l'escenari perfecte per a manifestacions glorificadores de les coses pròpies així com el pretext idoni per a promoure l'odi contra l'enemic, l'amenaça del qual era emprada com generador capaç d'accentuar o reforçar la consciència col·lectiva. Les expressions patriòtiques de major o menor extensió són relativament freqüents en contextos de guerra, com el cas que ens ocupa, la guerra civil catalana, o just abans d'una batalla, com el següent exemple d'arenga militar, treta d'un fragment d'una crònica castellana, *El Victorial,* del segle XV:

> «*E dixo a sus gentes: castellanos, ved en qué lugar estamos, cómo oy soys mirados de quantes naçiones ay en cristianos, e cómo auemos oy de ganar honrra para Castilla, donde somos naturales, e para vos mesmos. Pelead firmemente; non sea honbre de vosotros que se dexe prender, ça el que fuese preso non escaparia por eso de la muerte. Con la ayuda de Dios e con la su justícia, ellos seran bençidos, ca ellos son robadores e malhechores; non arán manos contra*

[1044] SCHULZE, Hagen, *Op. Cit*., pp. 98-99.

nos».[1045]

L'alçament de la Diputació del General de Catalunya contra Joan II, va trencar molts lligams existents fins a eixe moment amb les diferents col·lectivitats humanes que conformaven la Corona d'Aragó, qüestionant la idea d'indissolubilitat de la nació dinàstica i de la nació catalana entre els territoris catalanoparlants. Tot i que en un principi els insurrectes i els fidels al rei es van resistir a considerar-se com a enemics, l'evolució del conflicte, la violència i la propaganda d'ambdós bàndols acabarien per enquistar la imatge que cada col·lectivitat tenia de l'altra. El mateix Joan Fuster ja ho va advertir fa dècades: «Tanmateix, ni el patriotisme local ni la competència per les prebendes cortesanes, no van alterar el sentiment d'unitat catalana al País Valencià. Les coses canviarien a la darreria del segle XV».[1046] L'element central en tots els exemples que anem a observar és el de l'alteritat entre el bé i el mal, típica d'un context de guerra, en què els aliats representen el bé, compten amb el favor de la providència, i en canvi, els enemics són l'encarnació del mal, assessorats contínuament per Satanàs. Amb la detenció del príncep Carles, com hem vist, el discurs mantingut per la diputació catalana se centra, principalment, en la demostració de la fidelitat professada pels catalans a la Corona d'Aragó al llarg dels segles i l'exigència pel respecte a les llibertats i les lleis de Catalunya per part de la monarquia. El recurs al passat, així doncs, com a demostració de la fidelitat i com a justificació de les exigències sobre el rei és molt freqüent:

> «[...] e, per observació de les libertats e leys de la pàtria jurades, axí com són tenguts los cathalans, qui divinament inspirats e miraculosa són tots, del un cap de Cathalunya al altre, en única voluntat e concòrdia per prosseguir degudament [...] E quant lo rey en Jacme primer donà al segon nat lo principat de Cathaunya e al terç lo regne de Mallorcha, lo primogènit ho hagué aprovar e consentir-hi. La fidelitat, donchs, innata e integèrima que han los cathalans, los compel·lex la salvació del fill primogènit de son rey e senyor, incerquar, procurar, solicitar e defendre. E com los cathalans davant totes les nacions del món sien lo fundament de la fidelitat ab molta integritat».[1047]

De la mateixa forma que hem vist amb els regnes de Mallorca i València, els diputats principatins també cercaren el suport en els regnes d'ultramar de la corona, com Sardenya i

[1045] RUBIO VELA, Agustín, *El patriciat i la nació*… vol. II., pp. 79-80.
[1046] FUSTER, Joan, *Nosaltres, els valencians…*, p. 126.
[1047] ACA, Generalitat, N-902, ff. 77v-81v.

Sicília. Els memorials escrits amb les instruccions sobre allò que havien de dir els missatgers són també una font rica de referències a la col·lectivitat catalana i a la fraternitat entre territoris:

> «[...] ells saber per lur consolació que los cathalans fan lur dever en dit negoci, així com los dits regnes de Sicília e Cerdenya e los regnícoles de aquells farien indubitàdament si tal cas en los dits regnes se seguia de què als cathalans per la amor e benuolença que han, ans dits regnes seria plaer e consolació molta. E per què sàpien e senten los dits regnes e regnícoles de aquells per quals deutes e sguares los dits cathalans prosegueixen lo dit negoci e han fet e fan lo que dessús conté [...] unànimes e conformes ab los dits cathalans e ab lo dit principat com fins ací quiscuns loablement e virtuosa fet han. E vullem ésser e perseverar tots temps en aquella amor, benuolença e fraternal companyia que entre los dits regnes e poblats en aquels e lo dit principat fins ací és stada. Car los dits cathalans són e seran a la dita amor benuolença e fraternitat tots temps voluntaris e disposts e farien per los dits regnes e poblats en aquells tot quant los fos possible com farien per si mateixs».[1048]

Les terres dels comtats del Rosselló i la Cerdanya eren considerades obertament com a part constituent del Principat. Formaven part de «la pàtria» fins al punt que, amb el lliurament d'aquests territoris al rei de França per part de Joan II, es convertirien en un dels puntals de reivindicació en contra del rei, el culpable d'esquarterar i alienar part del seu territori a un rei estrany. Durant les negociacions de les capitulacions de Vilafranca, els diputats escrivien al bisbe d'Elna:

> «[...] no seria cosa poch perillosa remoure de aquesta plaça los prelats e clero que hi són consellers e dirigeixen la pàtria, a la qual són per naturalesa tenguts e assisteixen a la deffensió de aquella, e lo apartament d'ells poria molt perill a la pàtria portar. E, per semblant, pot qualsevol considerar quant inconvenient poria a la pàtria portar, donar loch a tals exaccions com són procurades, com les consemblants de elles, qui tant hi són stades freqüentades hajen quasi exiuarida, submersa e destroïda aquesta pàtria».[1049]

Mentrestant, informaven als cònsols de Perpinyà sobre la concòrdia arribada entre Joan II i Lluís XI en l'acord de Baiona, que suposava la pèrdua dels territoris de la Catalunya Nord, indissolublement units amb la resta del Principat, com a penyora a canvi d'efectius

[1048] ACA, Generalitat, N-903, ff. 77r-82v.
[1049] *Ibidem*, ff. 164r-165r.

militars:

> «[...] li fa valença contra catalans de DC lançes e dos-milia archers pagats fins en CCCm scuts. E lo senyor rey li met penyora per la dita quantitat los comdats de Rosselló e de Cerdanya, ab expressa convenció que de present li haja liurat los castells e forçes que porè e los altres que lo rey de França los se haia a pendre. La qual nova és axí dolorosa e congoxosa a nosaltres e a tots los catalans que més dur no·s pot per ésser temptat segregar del dit principat dos tals comdats que indissolublement són units».[1050]

Terrible notícia a ulls de la diputació, qui informaria al conjunt de viles i ciutats de Catalunya el 26 de maig de 1462, mostrant la seua indignació i recordant l'excepcionalitat de la decisió, atès que cap altre rei o comte en el passat hauria realitzat tal cosa, i menys encara a catalans, els quals en el passat havien contribuït a ampliar els territoris de la corona amb els seus serveis militars:

> «car may fonch vist reys d'Aragó ne comtes de *Barchinona* haver desemparats, venuts o alienats sos vassalls ne dats a sarto e de bona guerra. E voler-se començar en los catalans, qui tant han ampliada la reyal corona e són fundament de la fidelitat e tants serveys han fets als il·lustríssimos reys, de gloriosa memòria, e assenyaladament al senyor rey huy benaventuradament regnant».[1051]

Per a fer tot seguit un molt il·lustratiu recordatori:

> «[...] aquells qui tal pensament han hagut, cogitar deurien los catalans no ésser de natura de les granotes, qui a pocha remor se lançen en les profunditats de les aygües; ne de lebres qui fugen per sols crits de infants. Cogitar deurien quals són los catalans [...] ferma sperança tenen los catalans que ab la ajuda de Déu e de mossèn Sanct Jordi e de tots los benaventurats sancts e del gloriós Karlos, ells conservaran per lur poder la corona e patrimoni reyal, e aquells defendran fins a la mort ab la observança de les dites libertats».[1052]

En efecte, els diputats recorregueren en diverses ocasions a l'advertiment i l'amenaça a través de la natura dels catalans, la valentia dels quals i la fidelitat a les llibertats de la pàtria els portarien a lluitar fins la mort. Així doncs, tenim un altre recurs molt recurrent entre el

[1050] ACA, Generalitat, N-674, ff. 29v-31r.
[1051] *Ibidem*, f. 32v.
[1052] *Ibidem*, f. 33r.

llenguatge patriòtic, la mort i la predisposició a perdre la vida en benefici de la nació, un recurs retòric, d'altra banda, molt present al llarg de la història en els discursos polítics, especialment en situacions límits, on el subjecte que l'articula es troba en clara desavantatge respecte del seu enemic.[1053]

Un altre moment d'inflexió dins de la retòrica patriòtica per part dels diputats catalans seria la proclamació oficial de Joan II i la reina Joana com a enemics públics del Principat. Malgrat la detenció del príncep i les tensions que s'hi desencadenaren, en cap moment a la documentació es posa en entredit la figura dels reis, ni de Joan II ni de Joana Enríquez. No obstant això, els successos de la primavera de 1462, especialment, amb el descobriment del complot de Sant Maties, on la reina hi va jugar un paper central, i l'acord de Baiona entre el rei Joan II i el rei de França, farien que la diputació els declaràs enemics de «la terra»:

> «[...] és stat publicat per tot lo Principat los senyors rey e senyora reyna deure ésser tractats e reputats com a enemichs, per tant, per conservació del dit principat e de la cosa pública o libertats d'aquell [...] juxta forma de les constitucions, leys e pràctiques de la terra».[1054]

La proclamació del rei d'Aragó com a enemic públic del Principat obligaria les institucions alçades en armes amb la casa d'Aragó a cerca un nou sobirà que fos «digne» de convertir-se en senyor dels catalans. Un príncep que respectàs les lleis i llibertats de la pàtria catalana. Aquest, com és sabut, seria el rei de Castella, Enric IV, al qual els consellers de Barcelona informaren de la proclamació pública feta contra Joan II, per a, tot seguit, oferir-li la corona del Principat i així reconèixer-lo com a nou rei dels catalans:

> «Atteses les justíssimas causes per les quals lo rey e reyna de Aragó e lur fill don Ferrando són haüts e reputats per inimichs de aquest Principat e fets indignes de la senyoria de aquell, vostra sereníssima excel·lència, lo die proppassat, és stada proclamada e elegida en senyor de aquest Principat, per quant apartats los dits rey, reyna e posteritat, lur altri de justícia no és més acostat a la successió que vostra senyoria. Notifficants, adonchs, senyor molt alt, les dites coses a vostra excel·lència ab tenor de aquesta, vos offerim e presentam aquest Principat com a vagant e destituït de senyor sperants en nostre senyor Déu serà lahor sua honor glòria e exaltació de vostra alta

[1053] CONTAMINE, Philippe, *Art. Cit.*, pp. 11-43.
[1054] ACA, Generalitat, N-674, ff. 149v-150v.

corona, repòs, tranquil·litat e benefici de la cosa pública corroboració e conservació de les dites leys e libertats de aquell».[1055]

Més bel·ligerant i patriòtic és el contingut de la lletra escrita, no per la Diputació del General de Catalunya en el seu conjunt, sinó pels estaments eclesiàstic, militar i reial dels comtats del Rosselló i la Cerdanya, en resposta a la lletra enviada per Gastó de Foix, en què s'informava de la formació d'un exèrcit per part del rei de França i s'exigia l'abandonament sense condicions de la seua causa en contra de Joan II.[1056] Una lletra que seria rebuda com a extraordinàriament ofensiva pels seus destinataris, els termes de la qual expliquen la resposta dels oficials rossellonesos:

«havem rebuda una patent letra [...] plena de paraules ampul·loses, injurioses e desonets, no covinents a hun tal baró procehit de la massa catalana, impingint càrrech als catalans ab rahons tristes de no verdader color e motius».[1057]

Novament, trobem ací l'ús del terme «massa catalana», ara emprat pels oficials del Rosselló, per a destacar la teòrica nissaga catalana dels avantpassats de Gastó com a vescomtes de Castellbó i, per tant, tractar d'evidenciar la contradicció que representava l'enfrontament d'aquest, com a «català», contra altres «catalans».[1058] D'aquesta manera, apreciem com el terme té una clara connotació genealògica com a element aglutinador d'una «massa poblacional» amb uns orígens etnogràfics comuns. Tanmateix, aquesta lletra és d'especial interès per la vinculació que els oficials del Rosselló realitzen entre els catalans, com a col·lectivitat, i la senyera reial:

«Car pensar deuria vostra gran noblesa, som catalans, los quals de lurs persones e actes han dada e donaran tota via rahó, tal que ab la ajuda de nostre senyor Déu, ab tot lo crit de mossèn Sanct Jordi e del benaventurat Karles, mijançants los victoriosos bastons grochs e vermells, qui són armes lurs, delirau de la faç de la terra tots los qui damnejar-los volran, segons sempre han acostumat».[1059]

[1055] AHCB, 1B. VI-23, ff. 9v-10v.
[1056] ACA, Generalitat, N-675, ff. 114v-117r.
[1057] *Ibidem*, f. 117r.
[1058] SOBREQUÉS, Santiago, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Base, 2011, pp. 252-253. Gastó de Foix tractaria de formar un gran estat senyorial pirinenc, atès que la guerra civil catalana li va permetre senyorejar el comtat de Pallars, després que Joan II li'l confiscàs al comte rebel, tot i que en cap moment fou reconeguda la seua autoritat en el dit comtat de Pallars.
[1059] ACA, Generalitat, N-675, f. 120r.

Una referència, els «victoriosos bastons grochs e vermells», que ens hem pogut trobar novament en una lletra enviada pels diputats de Catalunya pocs dies després de la lletra adreçada a Gastó. En aquest cas es tracta d'una lletra enviada als senadors i jurats de Palerm, als quals els informaven de l'entrada de Gastó de Foix al comtat del Rosselló amb gents d'armes de França, les quals ja haurien comprovat en el passat la virtut dels catalans en el combat:

> «E no perquè de aquella haiam spant com ja per longues e multiplicades experiències hagen vist e sentit los françesos qual és la virtut dels braços dels catalans, los quals ab los victoriosos bastons grochs e vermells, qui són armes lurs, no solament de aquells en lo passat se són defesos, ans encara los han delits».[1060]

L'apel·lació a la força dels braços dels catalans era relativament freqüent a la correspondència durant la guerra com a mostra explícita d'apel·lació patriòtica basada en la força i valentia dels catalans en detriment dels enemics. L'estructura es repeteix amb la mateixa intencionalitat retòrica: «e per ço cové après la ajuda de Déu confiar en la virtut dels braços dels catalans, los quals prossegueixen justíssima car e per ço tenim ferm sperança obtindrem la desijada victòria».[1061] No sols els braços destacarien per la seua força, sinó que, a més a més, lluitarien per una causa que consideraven plenament justa. La «valentia» dels catalans també l'hem trobada manifestada amb altres elements retòrics i metafòrics molt il·lustratius, com en la lletra enviada per la diputació al capità i als cònsols de Tarragona amb l'objectiu d'encoratjar-los en la seua defensa de la ciutat, la qual es trobava sota setge per les forces reialistes:

> «Certifficats som axí per letres de vos, honorable mestre del camp, com per altres vies dels combats que los enemichs vos han dats e de la virtuosa resistència vostra, la qual haveu feta com a lehons, imitants los vestigis dels vertaders cathalans, e del gran sforç e perseverança que teniu en la deffensió, de les quals coses nos haveu fets tant alegres que més dir no·s pot com aquells que us tenim per frares e germans. E desijam la conservació e salut de vosaltres com la nostra pàtria».[1062]

L'any 1462 i 1463 és el moment en què més referències a la valentia i a la força dels

[1060] *Ibidem*, ff. 186r-186v.
[1061] ACA, Generalitat, N-676, ff. 213r-213v.
[1062] ACA, Generalitat, N-678, f. 54r.

catalans hem pogut identificar a la correspondència de la diputació catalana, ja que coincideix amb un dels moments més intens de la guerra amb diverses batalles entre la Diputació del General i Joan II, que haurien suscitat un discurs retòric més exacerbat i patriòtic, en el qual la figura dels catalans com a poble valent i temut pels seus enemics és una constant:

> «[...] de la qual prenem gran admiració per ésser vosaltres axí forts e virtuosos en la defensió de la pàtria e de les llibertats qui són ànim de aquella [...] vullau-vos, donchs, recordar sou cathalans, los quals de soles fames e paraules no acostumen a espantar-se».[1063]

La dinàmica bèl·lica, com veiem, va contribuir a una intensificació dels valors patriòtics dins de la retòrica de les autoritats catalanes. La fidelitat, en un context com aquest, esdevé un element central d'exaltació. Una fidelitat que ja no serà exclusivament a una casa reial o una idea de nació abstracta, que apel·la a un passat llunyà, sinó a una idea de pàtria clara, encarnada en les institucions de la Diputació del General de Catalunya i del consell de Barcelona. Per això, els consellers barcelonins s'adreçarien al batlle de Flix sobre dos homes de Sarroca (el Segrià), que havien estat fidels a la pàtria i havien caigut presos a mans dels exèrcits del rei Joan II:

> «Però, no podent resistir a la potència dels inimichs, és stat forçat dar-se e per ço molt e molt nos han pregats fahessem restituir als dits hòmens com a fidelíssimos a la pàtria totes bèsties e altres qualsevol béns que tinguessen en la senyoria de la ciutat».[1064]

Respecte a les referències que hem pogut trobar en la correspondència, és cridaner el canvi de nomenclatura a l'hora de referir-se a la bandera, ja que fins a l'estiu de 1462, les referències són com a «bandera reyal» o com a «bandera d'Aragó». En canvi, arran dels enfrontaments bèl·lics de juliol de 1462, hem pogut trobar una lletra enviada als cònsols de Perpinyà on es produeix un canvi significatiu: «[...] de continent, havem alçades banderes de Castella e de Catalunya».[1065] En efecte, la bandera passa a referir-se com a «bandera de Catalunya», possiblement amb l'objectiu de diferenciar-se del rei Joan II i mostrar la seua fidelitat al nou senyor, Enric IV de Castella, atès que hauria resultat

[1063] *Ibidem*, ff. 171r-171v.
[1064] AHCB, 1B. VI-23, ff. 11r.
[1065] ACA, Generalitat, N-678, ff. 182v-183r.

contraproduent alçar dues banderes que s'identificaven amb dos monarques enemistats. D'aquesta manera, la «bandera reyal» o d'Aragó passava a representar únicament a Catalunya. A més, dins d'aquest vocabulari hem pogut detectar una dinàmica que es repeteix al llarg del conflicte. En un marc de guerra, l'alteritat respecte al teu enemic és fonamental, i les conformacions dels blocs bel·ligerants, és a dir, qui està amb qui, i qui està en contra de qui, són fonamentals. A més a més, la seua identificació com a tals és imprescindible. La diputació en la seua correspondència també ho manifesta a través de l'atribució del gentilici «català» a tots aquells que es posicionen a favor de la seua causa, generalment assenyalats «com a bons catalans» o «com a vertaders catalans». No obstant això, considerar algú com a català no únicament depenia de la seua «adhesió política», o els seus arrels genealògics, sinó que molt sovint s'hi feia ús d'altres paràmetres que concedien a qualsevol individu la condició de «català». Respecte això, és força interessant el cas del mercader Jofre Matelli, natural d'Alemanya. Aquest fou un mercader internacional que durant els darrers anys havia residit a Barcelona. Però, a causa del conflicte bèl·lic, un dels seus col·laboradors en les transaccions comercials, Gaspar Solicofer, havia caigut pres junt amb les mercaderies que transportava tornant d'Aragó després de tancar un negoci. Els diputats de la diputació catalana s'adreçaren al capità del castell de Miravet, Galceran Çacirera, demanant el seu alliberament immediat i la restitució dels béns confiscats, ja que perjudicava greument els interessos de Jofre Matelli:

> «mercader alemany, habitant en aquesta ciutat [...] per quant [...] és hagut per bon cathalà, attesa la residència que fa en aquesta ciutat e lo gran útil que dona al General per causa de la negociació, la qual de voluntat nostra fa en lo dit regne d'Aragó e en altres parts».[1066]

Per tant, la Diputació reconeixia Matelli com a «català», malgrat ser natural d'Alemanya, per residir a Barcelona i, a més a més, per actuar en favor dels interessos de la Diputació, ja que els diputats presentaven la defensa dels seus interessos com la defensa dels interessos de tota Catalunya i de tots els catalans. L'atribució – o no – de la catalanitat en funció de les fidelitats i enemistats també hem pogut identificar-la en altres casos, com és el cas de Bertran d'Armendariz. Tot i tractar-se d'un noble d'origen navarrès, és interessant veure com, igual que hem vist amb el mercader alemany Jofre Matelli, els consellers de Barcelona adverteixen el primogènit, el duc de Calàbria, de la seua arribada

[1066] ACA, Generalitat, N-680, f. 163v.

a la ciutat i la necessitat de reconèixer-lo com a català, atesos els seus serveis en favor dels interessos del Principat, és a dir, en favor de la pàtria, i malgrat no complir amb el requisit habitual a tal efecte, és a dir, haver estat domiciliat en la ciutat de Barcelona durant vint o vint-i-cinc anys i tenir muller i descendents «col·locats» en matrimoni:

> «A vostra altesa va lo noble Bertran d'Armendariz, nosaltres exprimir no poríem a vostra senyoria ab longua scriptura les molts virtuts e prohomènia sues com per sempre haie tractada la guerra no com a navarro mas com si fos nat en aquest Principat. E ab veritat podem adverar que ell, entre los altres, ha restaurada e preservada aquesta pàtria. E per ço ab la gran rehó los consells de la deputació e de aquesta ciutat ans de la proclamació del senyor rey han fet acte ell sia haut per cathalà fahent e creant-lo un del concell de la deputació lo que nunquan és stat fet de algú qui no hagués XXV o XXX anys passats fos domiciliat en aquesta ciutat e hagués muller, fills e filles col·locats en matrimoni».[1067]

Efectivament, el caràcter extraordinari del moment portaria les institucions municipals a botar-se la legalitat referida al reconeixement o no de la nacionalitat catalana dels individus, regida per una sèrie de requisits relativament objectius, en favor dels serveis prestats i, especialment, de la fidelitat en termes polítics en favor de la causa de l'elit política catalana en contra del rei Joan II. Altre cas, però, en el sentit contrari, és a dir, per a negar la catalanitat d'un individu, comptem amb un exemple que afecta l'imaginari nacional compartit durant tant de temps entre els habitants del principat de Catalunya i els del regne de València. Escassos dies després del cas de Bertran d'Armendariz, els consellers de Barcelona enviarien una carta als ambaixadors que en aquells moments es trobaven a la cort del primogènit, el duc de Calàbria, amb la intenció d'advertir-los sobre la condició nacional de Rodrigo Vidal, qui estaria entre els candidats a ocupar alguns dels oficis de la casa reial:

> «A nosaltres són venguts dos o tres per part de tots los scrivans del senyor rey affermants que alguns, contra constitucions e libertat de aquest Principat, treballarien en haver e obtenir del senyor primogènit officis e beneficis en la casa del senyor rey e sua, entre los quals seria en Rodrigo Vidal, lo qual segons se mostre en actes públichs seria natural de Panischola e no cathalà, ne nat ne domiciliat en Cathalunya».[1068]

[1067] AHCB, 1B. VI-23, ff. 120v-121r.
[1068] *Ibidem*, ff. 130r-130v.

En efecte, el fet de ser de Peníscola (Baix Maestrat), és a dir, del regne de València, ja no comportava ser nacionalment català, menys encara quan, segons afirmen, tampoc hauria nascut ni residit al Principat de Catalunya. Es tracta, així doncs, d'una de les referències més explícites amb què comptem en què per part de les institucions del Principat es nega la catalanitat d'algun habitant del regne de València, com és el cas de Rodrigo Vidal. Un símptoma més, per tant, del distanciament en termes identitaris que s'hauria produït al llarg del conflicte civil entre catalans i valencians.

Amb el reconeixement de Pere de Portugal com a nou sobirà del Principat, en canvi, hem pogut conèixer una lletra redactada pels diputats catalans al conjunt de viles i poblacions de Catalunya per a anunciar l'arribada del nou monarca a Barcelona. El seu contingut i la seua forma fa d'aquesta una crida general al conjunt de Catalunya, en què l'alegria i les apel·lacions al conjunt dels catalans com a nous vassalls seus, i com a col·lectivitat humana concreta, són molt destacables:

> «Alegrar! Alegrar! Virtuosos cathalans! Alegrar, car vengut és lo sereníssimo e victoriós senyor, lo senyor rey. E arribà ir, hora tarda. Quanta és la alegria e consolació! E quantes són les alimares e jocunditats que en aquesta ciutat se fan per la sua benaventurada venguda no·s porie dar entendre. Feu lahors a nostre senyor Déu de tanta gràcia, car vengut és lo premiador dels qui virtuosament han pugnat per defensió del seu reyal patrimoni. Vengut és lo senyor natural qui a tots amarà, no com a vassalls, mas com a fills e germans. Alegrar, donchs, alegrar! Féu alimares, sonau campanes, ordonau balls e alegries, car ara és hora. E pregau nostre senyor Déu per la sua longua vida e que li do presta victòria dels enemichs».[1069]

Una alegria que els consellers de Barcelona transmeteren per carta a la mare del mateix Pere de Portugal, que justificaven assenyalant com el seu fill, per principi innat de fidelitat dels catalans, havia estat sempre el candidat preferit per succeir el tron de la Corona d'Aragó:

> «la summa e gran letícia que los fidelíssimos cathalans e, precípuament, los poblats en aquesta fidelíssima ciutat, presa han de la felicíssima venguda del molt alt e molt excel·lent senyor lo senyor rey, fill vostre, car han cobrat succehir en la Casa d'Aragó aquell que per sempre per lur innata fidelitat han desijat. A summa gràcia senyora haguérem a Déu vostra senyoria haver-ho vist

[1069] ACA, Generalitat, N-681, f. 38r.

com superlativa e grandíssima fora stada la alegria que presa haguera de les festes, balls, jochs e alegries en aquesta dita ciutat per molts dies fetes per causa de la dita venguda. E jatsia lo dit senyor rey per les multiplicades virtuts de les quals nostre senyor Déu lo ha dotat e per deute del gran e natural amor lo qual porte als cathalans e poblats en la dita ciutat virtuosament e molt loable se port devers aquells».[1070]

Un altre aspecte que hem pogut identificar dins d'aquestes manifestacions de tipus patriòtic, en què la idea de pàtria, associada, generalment, a la defensa d'unes institucions i d'un marc legislatiu particular, és la presència, en certs contextos, de la reivindicació de la llengua pròpia, en aquest cas el català, com a element central dins de la identitat nacional promoguda des del particularisme principatí. Són diversos els exemples que hem pogut trobar en aquesta direcció. El primer d'ells cal contextualitzar-lo en novembre del 1463, quan la Diputació del General del principat de Catalunya va constituir una ambaixada perquè marxàs al regne de França a sol·licitar l'ajut militar, en forma d'efectius, al rei francès, Lluís XI. La sèrie de lletres comunes de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona compta amb la correspondència que l'ambaixada enviada a terres franceses hauria escrit amb el fi d'informar les elits del Principat, en aquest cas el consell de Barcelona, del transcurs de les negociacions en la cort del rei de França. Així, comptem amb la descripció del primer encontre oficial entre l'ambaixada catalana i el mateix monarca, de la qual cal destacar el següent fragment:

«Aquell se levà de son citial mostrant en sa cara gest e modo summa humanitat e bona voluntat vers nosaltres tirà vers lo mig de la cambre hon nosaltres som juncts e no tol·lerà li besàssem la mà, mas posà la mà al coll a cascú com de reys se acostuma. E discorreguts tots, mossèn Abat li donà la letra de crehença lur e mossèn Matheu des Soler la nostre. Legides ell mateix apartat ab sos curials les letras [...] per mossèn Abat fon notifficat a sa excel·lència li volia fer ell una en latí e lo Matheu des Soler en romans oracions, e no·n denegà ans encontinent nos fei seura per dir ço que volguéssem».[1071]

En efecte, els ambaixadors destaquen la humanitat i la favorable inclinació que el sobirà hauria mostrat en la seua presència, accedint, fins i tot, a orar conjuntament, no sols en llatí, sinó en romanç, s'entén que en català. Una qüestió idiomàtica que no seria l'única que trobem en aquestes trobades i negociacions. De fet, en una posterior trobada, ara a la

[1070] AHCB, 1B. VI-23, f. 52v.
[1071] AHCB, 1B. X-33, ff. 7r-8v.

vila francesa d'Abbeville, sobre la demanda presentada per l'ambaixada de «rossins», és a dir, efectius de cavalleria, que poguessen unir-se als exèrcits del Principat, Lluís XI va requerir a la comitiva catalana que concretassen quina era la situació real a Catalunya a causa de la guerra:

> «dix que no·ns devien maravellar ni ell devia ésser increpat si volia saber la voluntat motiu e fi per los quals aqueixos Principat e ciutat volien los dits rossins e encare si volia saber quin lengatge se parlave en *Barchinona,* car ell sentia que s·i parlaven molts lengatges: uns castellà, altres navarro, altres aragonès. E que ell volia saber si alguna cosa fahia per qui la fahia, car si en dits Principat e ciutat sa parlave castellà o altre lengatge qui cathalà no fos, ell no se'n curave, com no li paraguera fer beniffici als cathalans, mas a aquell lo lengatge del qual s·i parlave [...]. Lavors, ell, qui originalment ere per part de sa gran mare vertader cathalà, faria les coses que posqués fer per la endressa de Cathalunya, cosa que en fer era molt fàcil, car entre los cathalans e ell bé sabíem no·y havia muntanyes, acompanyant aquestes coses lo dit senyor de largues e gracioses paraules demostratives de molta humanitat e voluntat».

És interessant observar la relació directa que, teòricament, el rei de França hauria fet entre les llengües i els diversos bàndols que estaven involucrats en la guerra civil catalana. Vol, però, assegurar-se que l'ajut que podia arribar a fer al Principat fora en benefici dels catalans, és a dir, d'aquells que parlen català, descartant, així doncs, aquells que parlen castellà, navarrès o aragonès. Assistim, així doncs, a un exemple de la clàssica concepció de la identitat nacional, basada en trets etnolingüístics. Quelcom semblant trobem anys després, en la tardor de l'any 1466. És a dir, durant els primers mesos del regnat de Renat d'Anjou a Catalunya (1466-1472).[1072] El reconeixement d'aquest com a nou senyor del Principat va provocar que les institucions catalanes entaulassen una major activitat diplomàtica amb autoritats polítiques que quedaven dins de l'òrbita del comte de Provença. Així, la ciutat de Marsella o el lloctinent general de la Provença es convertiren en interlocutors habituals en la correspondència de la Diputació del General de Catalunya i del consell de Barcelona. Arran d'aquestes comunicacions, aviat sorgirien les primeres complicacions idiomàtiques a l'hora de fer-se entendre entre autoritats nacionalment diferents, que mai havien compartit pràctiques diplomàtiques amb relativa constància i freqüència. És el que es desprèn de la carta enviada pels consellers barcelonins al lloctinent general de la Provença el 10 d'octubre del 1466, en què s'agraeixen els avisos rebuts per

[1072] Sobre aquest període del conflicte, vegeu: MUXELLA, Imma, *Op. Cit.*

part de les autoritats provençals de la conformació d'una armada genovesa destinada a atacar l'estol armat per la Diputació del General de Catalunya. Uns agraïments, però, que anirien acompanyats d'una justificació idiomàtica sobre la llengua emprada en la correspondència pel govern de la ciutat de Barcelona, en vistes a una possible falta de comunicació amb el seu interlocutor, que era evident que no era catalanoparlant. Per això, en la carta els consellers exposen com:

> «En lo passat és stat respost a vostres letras en latí, e per quant aquesta ciutat no acustume scriure a son rey e senyor, ne a vassalls de aquell, sinó en pla e alt cathalà. Per aquesta rehó, seguint lo dit custum, havem obmès scriure-vos en latí».[1073]

Amb aquesta aliança, les relacions entre catalans i provençals s'intensificaren de tal forma que, novament dins d'una lògica d'alteritat bèl·lica, les aliances i fidelitats marcarien les expressions patriòtiques en aquests darrers compassos del conflicte. És interessant observar com la lògica vista dins de la idea de «nació catalana», en què s'apel·lava a la solidaritat comuna de tots els catalans de la Corona d'Aragó, la tornem a trobar ara, però entre provençals i principatins. Els consellers de Barcelona, com a conseqüència del cada vegada més difícil abastiment de la ciutat, demanarien auxili a la ciutat de Marsella, perquè aquesta enviàs vitualles i rescatàs a la població de la fam i la carestia, apel·lant a la fraternitat amb els provençals:

> «Axí com fem certs les magnificències vostres aquesta ciutat, nosaltres e tots los fidelíssimos vassalls del senyor rey en aquest Principat havem e han los fets de aqueixa ciutat e de tots los poblats en aqueixa província per cosa més que pròpria, volents e desijants en totes coses cathalans ésser prohençals e los prohençals ésser cathalans, ço és, que jatsia les províncies sien distants emperò los valors, los ànimos, los studis e los desitgs seus sien en tots exercicis la qual unitat e fraternitat si serà a Déu plasent constituït aquest Principat en pau, procurarem ésser deduïts en leys e en obres de fet».[1074]

[1073] AHCB, 1B. VI-23, f. 78v.
[1074] AHCB, 1B. VI-25, ff. 25r-25v.

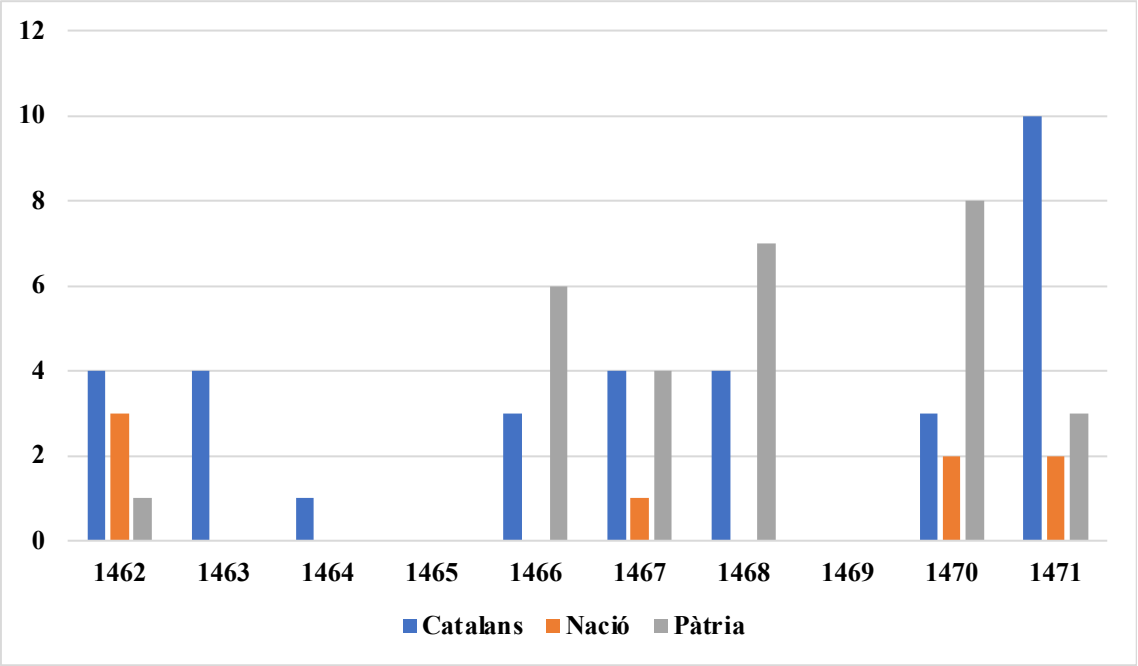

Taula 39: *Referències amb contingut identitari al registre de lletres closes de la ciutat de Barcelona durant els anys de la Guerra Civil Catalana*

«Catalans ésser prohençals e los prohençals ésser cathalans» malgrat la distància que separava a tots dos. Aquest mena d'expressions s'emmarquen en un moment de gran concentració de referències identitàries a la correspondència dels consellers de Barcelona.

Com pot veure's a la taula 39, els darrers dos anys del conflicte experimenten un augment de les referències amb contingut identitari. Especialment destacable és el cas del mot «pàtria», ja que, mentre durant els primers anys de la guerra és certament puntual, en la fase final experimenta un major protagonisme. Alguns dels contextos en què l'escrivania del consell de Barcelona faria ús d'aquest concepte seria en aquells en què s'haurien produït episodis de «traïció», tan determinants i presents en moments límits com en els quals es trobava el govern municipal de Barcelona, cada vegada més pressionat pels exèrcits de Joan II. Un d'aquests exemples seria l'acte de traïció protagonitzat pel bisbe de Girona. Davant la possibilitat que aquest acte pogués estendre's entre els aliats de la diputació i de Barcelona, el consell enviaria una carta exigint el respecte per la fidelitat a Renat d'Anjou i a la causa que representava:

«Bé pensam són en gran molèstia e anuig les savieses vostres per lo gran blasme e perpetual

vergonya les quals mossèn Çariera e altres cathalans a si adherits han volguda fer e imposar a tota la virtuosa nació cathalana com aquells los quals per gran ingratitud oblidats de les quasi infinides gràcias e beneficis que rebuts han de lur rey e senyor cometents lo nephandíssim crim de infidelitat han fallit al dit senyor e·s són voltats en favor del inimich de aquell, cosa la qual notant per ésser se ells perduts quant per universal innomínia és de molt dolre en lo nom cathalà. Emperò, senyors molt honorables, aquest és lo mar tempestuós en la qual los bons membres deuen mostrar lur virtuós exercici. Aquesta és la hora opportuna en monstrar a nostron rey e senyor quanta és vers sa majestat nostra fidelitat e amor e, per tant, no pas duptants vostres savieses en fer lo degut freturen de sol·licitador mas per significar-vos la voluntat nostra ésser a la vostre conforme vos pregam quant més affectadament podem que en la conservació e custòdia de aqueixa vila per lo servey de la prefata majestat vullats ésser axí attents e sol·lícits com havets bé acustumats e encara millor per lo occurrent cas si fer se porà, a fi que per lo ben fer e perseverar vostre e dels altres virtuosos cathalans sia en quant fer se puscha smenada la falta dels dessús dits, offerint a les savieses vostres aquesta ciutat a totes coses possibles en andreça vostra e d'aqueixa vila, opposants-nos tots ensemps ab pertanyent virilitat a la fortuna la qual ja és stada més dura e no és stat per això naufragat, significant-vos se proveheix per embaixada a la majestat del dit senyor e en altres coses necessàries».[1075]

Assistim a un dels exemples en què el terme «nació catalana», que fins a les portes de la guerra hauria estat principalment emprat per a referir-se a l'imaginari nacional compartit entre els habitants cristians del regne de València, de Mallorca i el principat de Catalunya, passa a emprar-se per a referir-se exclusivament als habitants del Principat, consolidant-se així aquesta fragmentació particularista de la identitat catalana. Una tendència que, per descomptat, es continuaria durant els darrers mesos del conflicte, en què la diplomàcia dels consellers de Barcelona se centraria en suplicar la vinguda de Renat d'Anjou en persona, amb reforços militars, per a fer front a una situació que se sentia clarament a favor de la victòria final de Joan II. Crida l'atenció com part de l'argumentari identitari i historicista emprat al principi del conflicte per les institucions catalanes torna a fer acte de presència, especialment les apel·lacions a la gran contribució que «els catalans» – ara, però, només els del Principat – haurien fet a ampliar l'imperi de la Corona d'Aragó per sobre de la resta de nacions del món, des que la sobirania dels reis es limitava al «petit» regne d'Aragó:

«Innata fidelitat e visceral amor forcen los vassalls e súbdits en sol·licitar e moure los ànimos de lurs reys e senyors en totes coses havents sguart e interment e amplifficació del nom e glòria de

[1075] AHCB, 1B. VI-24, f. 194v.

aquells, cosa en la qual los cathalans de totes nascions en tots temps han portada maioria [...] Ne fretura memorar a la gran altesa vostra quants serveys los cathalans e signantment aquesta vostra ciutat per lur innata fidelitat han fets als dits precessors de la majestat vostra e com per mijà de aquells més de tots altres han los dits precessors vostres amplificat lo petit regne de Aragó a tants e tant glorioses senyorias fahents sentir e reduptar lur imperi e nom per totes les nascions del món».[1076]

En definitiva, gràcies a tots aquests exemples, podem observar com la retòrica de tipus patriòtic hauria estat força comuna dins d'un conflicte com aquest, una guerra civil, la qual va donar com a resultat un discurs identitari clarament particularista, reduït exclusivament al principat de Catalunya, és a dir, reduint la condició «catalana» als habitants d'aquest territori concret de la Corona d'Aragó i diluint, d'aquest forma, la concepció etnolingüística supraregnícola de la clàssica «nació catalana».

Altrament, en plena efervescència militar, a causa de la confecció d'un exèrcit per part de la Diputació del General de Catalunya, els diputats començarien a posar-se en contacte amb els principals barons del Principat per tal d'informar-los sobre els darrers successos i aconseguir així la seua adhesió de cara a enfrontar-se amb el rei Joan II. D'entre tots els nobles que apareixen a la correspondència, ens agradaria destacar el cas d'Hug de Cardona, senyor de Guadalest, al regne de València. La figura d'Hug de Cardona ha estat profundament estudiada gràcies a la col·lecció diplomàtica realitzada per Ferran Garcia-Oliver, Frederic Aparisi, Noelia Rangel i Vicent Royo.[1077] L'interès per aquest personatge es deu al contingut de la lletra adreçada per la Diputació del General de Catalunya a Hug de Cardona el 28 de maig de 1462, amb l'objectiu d'informar-lo dels darrers esdeveniments i agrair la seua predisposició a defensar els interessos del principat de Catalunya. La transcripció d'aquesta carta és la següent:

«A part vos scrivim de les noves occorrents, aquesta és solament per comendar a vostra noblesa de la virtuosa, sana e ferma intenció que com a verdader català haveu mostrades tenir e teniu, segons som informats, en totes coses que han respecte a benefici del principat, conservació de les libertats e cosa pública de aquell. Per ço, notificam a vostra noblesa nosaltres haver firmíssima voluntat e propòsit en son cas e loch ésser bé recordants de vós e de vostre bé obrar, com aquell

[1076] AHCB, 1B. VI-25, ff. 44v-45r.
[1077] GARCIA-OLIVER, Ferran, APARISI, Frederic, RANGEL, Noelia, ROYO, Vicent, *Hug de Cardona. Col·lecció diplomàtica (1407-1482),* València, Publicacions Universitat de València, 2009-2011.

que·n sou bé merexedor. E, si algunes coses per vostra noblesa podem fer, som prests a tot lo possible».[1078]

Observem com els diputats de Catalunya fan ús de l'expressió «com a verdader català». És a dir, els diputats de Catalunya considerarien Hug de Cardona, com farien amb la resta de gran barons del principat de Catalunya, com a «català». Un fet que ens ha portat a realitzar la següent reflexió sobre la identitat nacional a través de la informació que coneguem sobre el senyor de Guadalest i a realitzar-nos la següent pregunta: ¿quin sentiment identitari nacional tindria Hug de Cardona? ¿Se sentiria valencià? ¿català? ¿ambdues coses? Primerament, cal destacar que Hug de Cardona va nàixer a Cardona (Bages, Catalunya) el 1406 al si d'una de les principals branques nobiliàries catalanes al Principat.[1079] No obstant això, el jove noble seria enviat, amb només 5 anys, el 30 de novembre de 1411, a la vila de Gandia, al regne de València, lloc on seria rebut pel seu avi, Alfons el Vell, duc de Gandia.[1080] Com ha estat vist durant el present treball, un dels factors que determinaven molt sovint la identificació d'un individu era la seua residència. No obstant això, en el cas d'Hug de Cardona, no ha estat possible determinar-la. Molts dels seus documents són signats al seu casalot del Real – la Safor, regne de València – reformat en el seu moment per Alfons el Vell i ampliat posteriorment amb la construcció d'un trapig – que molt sovint es reconegut com a «domus» senyorial. A més a més, consta que va adquirir una casa a la ciutat de València, on va residir sobretot després de la dissolució de la cort dels ducs de Gandia. Emperò, el senyor de Beniopa i del Real va mantenir el domicili familiar a Cardona. En conseqüència, però, es reivindica en ocasions com a «català».[1081]

D'una banda, segons l'estudi introductori de Garcia-Oliver *et alii* aquesta adhesió «catalana» no es tractaria, en principi, de cap sentiment particular de pertinença, sinó d'una estratègia conscient d'ambigüitat de residència per a eludir tributacions fiscals i ingerències dels tribunals de justícia del regne de València.[1082] D'altra banda, com a prova d'aquesta ambigüitat, són diversos els documents en què Hug de Cardona es reconeix com a

[1078] ACA, Generalitat, N-674, ff. 38r.
[1079] SOBREQUÉS, Santiago, *Op. Cit*., pp. 208-231.
[1080] GARCIA-OLIVER, Ferran, APARISI, Frederic, RANGEL, Noelia, ROYO, Vicent, *Op. Cit*., p. 11.
[1081] *Ibidem*, pp. 14-15.
[1082] *Ibidem*, pp. 15. Com a exemple, quan Jaume Vidal, el seu procurador, protestava al lloctinent del governador de València en un plet contra Francesc Martorell, qui havia requerit a Hug de Cardona el salari com a procurador seu en el passat. Vidal assenyalaria que «per tal com son principal no sia habitador de aquest regne ne pot ésser tengut ací, com sia català e tinga sa habitació a Cardona». És a dir, no estava «sotmès a for e juredicció de vós, molt honorable mossèn lo lochtinent, ni de cort vostra».

«domiciliat al regne de València» o com a «habitador del regne de València» o, simplement, apareix vivint a territori valencià, com en 1462, any en què apareix a la nostra documentació i comptem amb nombrosos documents de transaccions realitzades pel mateix Hug de Cardona a les seues senyories en la comarca de la Safor, com Ador o el Real.[1083]

Per tant, com hem pogut comprovar, Hug de Cardona hauria estat un noble que hauria viscut la immensa majoria de la seua vida al regne de València, establint llaços familiars, econòmics i socials amb la població valenciana, que, potser, li haurien pogut despertar cert sentiment col·lectiu de valencianitat. Tot i això, en ocasions, s'identifica i és identificat – com en el cas de la diputació catalana – com a «català», ja que, segurament, el record genealògic de la seua família i els contactes familiars que hauria mantingut amb membres domiciliats al principat de Catalunya, hauria provocat que la seua percepció col·lectiva es mantingués com a catalana.

Considerem interessant el cas d'Hug de Cardona, ja que pensem que pot ser representatiu o semblant a altres casos d'individus domiciliats a València, no necessàriament de l'estament militar. Cal recordar la mobilitat poblacional – demostrada sobradament per la historiografia recent – que s'hauria donat entre Catalunya i el regne de València durant els segles baixmedievals, especialment al nord del país o a través de rutes comercials marítimes. Branques familiars valencianes – com la d'Hug de Cardona – pertanyents a altres llinatges situats a Catalunya en serien moltes al regne de Valencia, en el qual la memòria genealògica dels avantpassats, gran part d'ells naturals del principat de Catalunya, hauria jugat un paper important en la identificació nacional d'una part important de la població valenciana de la tardor medieval.

A més a més, cal tenir present que famílies nobles com la branca valenciana dels

[1083] Altrament, la seua segona muller, Joana, seria filla de família burgesa per part paterna, atès que el seu pare, Jaume Sebastià, és de València. La unió matrimonial entre tots dos es realitzaria en 1449 al regne de València, concretament a Benimasmut, prop d'Ondara. Quelcom paregut passaria amb el seu fill Onofre, qui seria casat amb Beatriu Bou, pertanyent a una família de la petita noblesa de la ciutat de València. La seua presència a territori valencià és més que evident fins a la meitat de la dècada dels anys seixanta, durant la guerra civil catalana, quan la branca valenciana dels Cardona entra en una situació econòmica crítica. Hug de Cardona, possiblement a Ador, i en una situació personal difícil a causa de l'endeutament, desapareix progressivament de la documentació fins a 1469, quan concerta el matrimoni de la seua filla Maria. Finalment, Hug moriria a principis de la dècada dels anys 70.GARCIA-OLIVER, Ferran, APARISI, Frederic, RANGEL, Noelia, ROYO, Vicent, *Op. Cit*., vol. III, pp. 909-914, 1004, 1007-1008, 1009, 1012, 1014, 1026, 1027-1028, 1029, 1020, 1031.

Cardona, podien comptar amb diversos domicilis, en ocasions no sols a València sinó també al Principat, el que potser hauria reforçat aquesta visió. Tanmateix, la seua realitat més immediata era la valenciana, ja que vivien al regne de València i les seues xarxes socials més pròximes eren valencianes. El que ens porta a pensar que dins d'aquest escenari tan heterogeni i inestable hauria estat força difícil arrelar un únic sentiment de pertinença, únicament valencià o únicament català, en especial entre aquelles poblacions alienes als afers polítics estatals.

Així doncs, plantegem com a hipòtesi interpretativa que, malgrat que al segle XV la idea de «nació» s'hauria assimilat a la idea de «regne», gràcies al corrent particularista, i amb especial èxit entre aquells cercles socials estretament lligats a la política, les classes socials populars, alienes al joc polític, en canvi, podrien haver mantingut una concepció col·lectiva basada en components més etnoculturals i no tant polítics. El pes de la llengua, el català, i del record familiar, amb notori pes entre aquelles poblacions valencianes procedents de segones onades emigrants des de Catalunya, en què el record d'algun avantpassat natural del Principat podria ser encara molt present, podrien haver jugat encara un paper central en la construcció de les identitats nacionals.

5.5. Les identitats nacionals de la Corona d'Aragó a la Monarquia Hispànica

Mentre el principat de Catalunya hauria portat fins a les últimes conseqüències la reivindicació particularista, declarant-li la guerra al seu rei i enfrontant-se militarment amb la resta de comunitats polítiques de la corona, fins i tot amb aquelles amb què compartia imaginaris nacionals, en la ciutat de València el propòsit singularitzant va restar en un mer embolcall. Les reivindicacions segregacionistes reivindicades pel patriciat de la ciutat de València al llarg del segle XV no haurien anat més enllà de tota una retòrica i un vocabulari grandiloqüent, restant, així doncs, la idea de «nació valenciana» sense un horitzó polític concret.[1084] Aquest manca d'horitzó vindria provocat, principalment, pel canvi d'escenari que es va produir escassos anys després de la fi de la guerra civil catalana. Amb el matrimoni entre el jove príncep Ferran i la princesa castellana Isabel (1469), i la conseqüent unió dinàstica entre la Corona d'Aragó i el regne de Castella, materialitzada en la signatura de la

[1084] Garcia-Oliver, Ferran, «Identitats en conflicte…», p. 292.

Concòrdia de Segovia (1475), els regnes d'Aragó, de València i de Mallorca, així com el principat de Catalunya, i la resta de territoris ultramarins de la Corona d'Aragó, passaven a estar emmarcats en un context polític molt més ample, com seria la Monarquia Hispànica, en què, des de ben aviat, quedaria palès com els territoris catalanoaragoneses passaven a formar part de la perifèria política i econòmica del nou entramat territorial encapçalat per Ferran el Catòlic (1479-1516) i Isabel I de Castella (1474-1504). La lluita per l'hegemonia entre Barcelona, València i Saragossa, de cop i volta, quedava completament desarticulada, sense raó d'ésser, com a conseqüència d'un regne de Castella que marcaria el ritme i concentraria el poder de la nova monarquia que començava a constituir-se. Des del punt de vista econòmic, a més a més, aquest canvi de realitat política supraregnícola aniria acompanyada pel progressiu trasllat del pes mercantil de la Mediterrània a l'oceà Atlàntic. Un nou espai econòmic que seria explotat en benefici dels interessos castellans, desmantellant-se a poc a poc el protagonisme mercantil de la Corona d'Aragó.

Un dels símptomes de les transformacions que començaren a operar a partir de la dècada dels anys 70 del segle XV el trobem en l'àmbit dels consolats de la mar. Un espai que, fins a ben entrada la centúria, havia estat un del principals generadors de consciència col·lectiva supraregnícola entre els vassalls del rei d'Aragó quan es trobaven fora de les seues fronteres. Així, Ferran el Catòlic, dins de la seua deriva autoritària i de centralització del poder, tractaria d'interferir, cada vegada més, en els nomenaments dels cònsols, violant, així, la potestat que des del segle XIII havia tingut la ciutat de Barcelona, però també en la pròpia naturalesa d'aquests consolats. Així, a partir dels anys 90, des de la monarquia es tractaria que els cònsols de la mar no només representaren els vassalls de la Corona d'Aragó, sinó també els vassalls de la reina de Castella, és a dir, els castellans, transformant-se, així, de cònsols dels «catalans» a cònsols «d'espanyols». És el que passaria en el consolat de Roma, quan en 1490 fou elegit Joan Pujades a «*honorem et comodum et servitium serenissimi et potestissimi domini nostri domini Ferdinandi Castelle et Legionis ac Aragonum regis*».[1085]

[1085] Traducció al català: a honor, utilitat i servei del sereníssim i poderosíssim senyor nostre Ferran, rei de Castella, Lleó i Aragó». Vegeu, VAQUERO PIÑEIRO, Manuel, «Mercaderes catalanes y valencianos en el consulado de Roma», *Revista d'Història Medieval*, 9, 1998, p. 159.

5.5.1. De la nació del rei d'Aragó a la nació del rei d'Espanya: historiografia i castellanització

Els canvis que s'estaven produint en la gran política tindrien conseqüències també sobre el món de la cultura i, per extensió, en els imaginaris nacionals de les diverses comunitats polítiques de la Corona d'Aragó que es projectaven en la cronística o historiografia del moment. El pas d'una monarquia catalanoaragonesa, amb preeminència del component català, a una monarquia hegemònicament castellana, com ho era la Monarquia Hispànica, faria que els intel·lectuals naturals de la Corona d'Aragó adaptassen el seu servei al nou projecte hispànic que començava a desenvolupar-se. Aquest posicionament, a més a més, especialment entre els cronistes del segle XVI, va incloure en moltes ocasions la renúncia a la llengua catalana, decantant-se ràpidament per la llengua castellana, considerada de major prestigi i audiència, com és el cas del valencià Rafael Martí de Viciana i la seua *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno* (1564). La imatge dels valencians que s'extrau d'aquesta producció historiogràfica, com a col·lectivitat nacional, queda sintetitzada en la «celebració» que faria Gaspar Escolano a les seues *Décadas*, publicades al 1610, de la fi d'un «*inconveniente*» que històricament s'hauria donat entre els valencians:

> «*por mas de trescientos años han passado los deste reyno debaxo del nombre de catalanes, sin que las naciones estrangeras hiziesen diferencia ninguna de catalanes y valencianos. De aquí se entenderá por qué Pandulfo Colonucio dijo que el papa Calixto tercero era catalán de nación, siendo valenciano; y el* Regestrum Historiarum *dijo lo mesmo de nuestro compatriota San Vicente Ferrer. [...] De que se dió en un grande inconveniente, que cuanto se podia escribir de los nuestros en particular y de sus jonadas y hechos notables en guerras, salia á luz debajo del nombre de catalanes, sin hacer mención distinta de los valencianos en su propio nombre, hasta que de cien años ó poco más á esta part que el rey Católico Don Fernando de Aragón unió su corona con la de Castilla, cada una destas naciones ha tirado por su cabo, como sientiendo la ausencia de su cabeza, y así tenidas por diferentes*».[1086]

En efecte, el cronista valencià es congratulava que, «per fi», els valencians, de portes enfora, havien deixat definitivament de ser considerats com a catalans. Una confusió a la qual haurien contribuït en el passat altres cronistes, com Ramon Muntaner, qui no destacava els valencians quan aquests contribuïen heroicament en defensa del seu rei:

[1086] GASPAR ESCOLANO, *Década Primera de la Historia de la insigne y coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, Juan B. Perales (ed.), vol. I., València-Madrid, Terraza, Aliena y Compañía, 1878, cap. XV, pp. 50-51.

«*Montaner [...] atestigua, que en todas estas empresas se halló personalmente el infante don Jaime, y en su servicio cosa de cien caballeros, entre catalanes y aragoneses, que hicieron grandes hazañas. Y debe estar advertido el lector en este y en otros escritores de aquellos tiempos, que en su escritura jamás se hacen división de valencianos y catalanes, sino que por el nombre de catalanes se entendian los unos y los otros, por ser todos de una misma lengua y nación desde los principios de la conquista*».[1087]

Una afirmació carregada de significació històrica, ja que evidencia, en paraules d'un cronista valencià de finals del segle XVI i principis del segle XVII, el motor últim que al llarg de la baixa Edat Mitjana havia mogut el fenomen del particularisme valencià a partir del segle XIV però, sobretot, al llarg del segle XV: la diferenciació i la singularització respecte del Principat, precisament, pel fet d'haver estat considerats per les nacions alienes, però també pels seus mateixos membres, com una única comunitat nacional, sota el gentilici de «catalans» i sota l'apel·lació de la «nació catalana». La substitució del marc general que representava la Corona d'Aragó pel nou que representava la Monarquia Hispànica va accelerar extraordinàriament els processos particularistes. Com refereix Escolano, amb el regnat de Ferran el Catòlic, les nacions de la Corona d'Aragó haurien perdut «el cap» que les unia i haurien començat a distanciar-se les unes de les altres.

En aquest sentit, la crònica i dietari de Melcior Miralles, capellà d'Alfons el Magnànim i, posteriorment, membre de la Seu de València, resulta interessant si l'analitzem des del punt de vista identitari, com a preludi de tota la historiografia i cronística del segle XVI. Si seguim la proposta cronològica feta sobre aquesta obra pel seu darrer editor, Mateu Rodrigo, Melcior Miralles – qui tot apunta que seria valencià –[1088] va procedir a la seua elaboració just en el moment determinant dins d'aquest procés que estem veient, és a dir, durant els anys posteriors a la fi de la guerra civil catalana i principis del regnat de Ferran el Catòlic.[1089] Així, podem trobar certs aspectes que assenyalen una deriva historiogràfica clarament

[1087] *Ibidem*, vol. II, cap. XVI, p. 321.
[1088] *Melcior Miralles: Crònica i dietari…*, pp. 33-41.
[1089] *Ibidem*, pp. 41-42.

diferent a la vista durant les dècades prèvies, especialment en relació a la consideració nacional de les diverses comunitats que composaven la senyoria del rei d'Aragó.

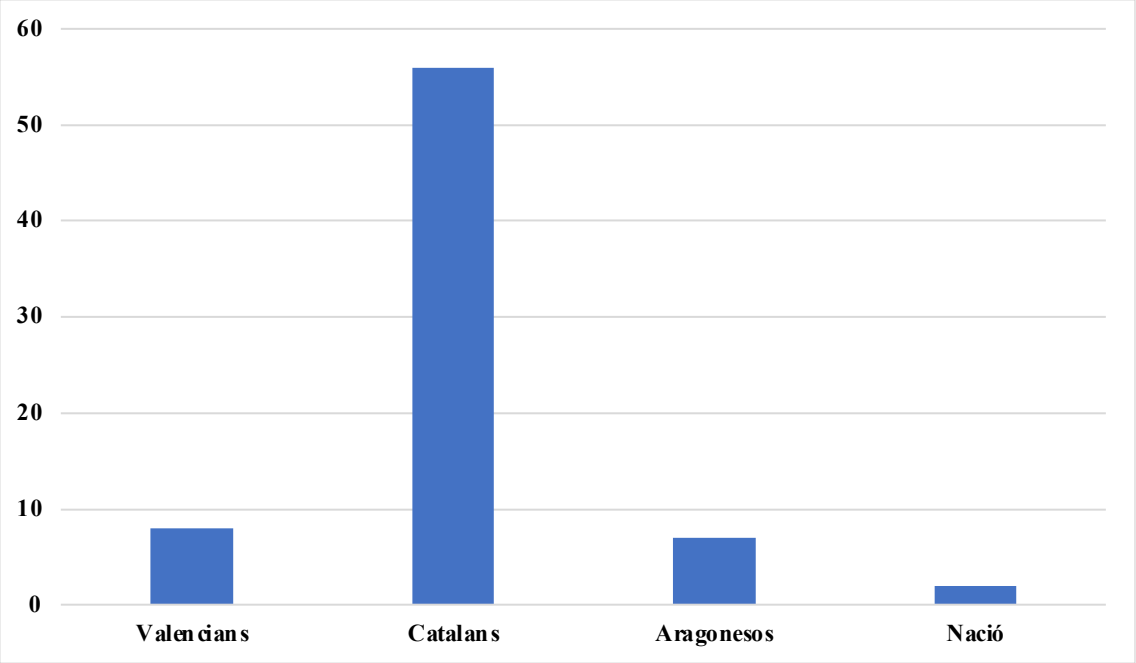

Taula 40: *Referències amb contingut identitari a la crònica i dietari de Melcior Miralles*

Com podem comprovar en la taula 40, clarament les apel·lacions als catalans són les més destacades amb molta diferència respecte d'altres tipologies, com poden ser les referències als «valencians», als «aragonesos» o a la idea de «nació» mateixa. No obstant això, són els catalans els que més protagonisme semblen presentar en el text cronístic. ¿Per què aquest pes tan destacat? Si parem atenció a les parts de l'obra en què apareixen el major nombre de les referències a «catalans», observem com és el relat dels successos de la guerra civil catalana en què més casos trobem. La concentració és certament extraordinària. De les 56 referències que hem pogut identificar, el 75% d'aquestes apareixen en successos relacionats amb l'enfrontament entre les institucions del Principat i la monarquia de Joan II.

L'interès per aquest protagonisme, però, no resta ací. No es tracta només que els «catalans» són referits en moltes ocasions al llarg del relat, sinó la imatge que Melcior Miralles en fa. És en aquest aspecte en el qual volem detenir-nos. Primerament, l'autor tracta de diferenciar sempre entre els valencians i els catalans, a excepció, això sí, d'una única referència, en què el capellà d'Alfons el Magnànim cau en una certa ambigüitat a l'hora de referir-se nacionalment als protagonistes d'un passatge, com en la notícia de la mort del

papa Calixt III, ja que rememora les represàlies que havien patit els cortesans que havien acompanyat el Papa per part dels romans després del traspàs del Sant Pare: «e encara de la gran adversitat del dit papa e de tots los cortezans catalans qui·s trobaren en Roma en la mort del dit sant pare papa Calixti».[1090] Com és ben sabut – i el mateix Melcior Miralles n'era conscient – al voltant del primer papa Borja, així com posteriorment amb Alexandre VI, es va conformar una important delegació de valencians que, aprofitant la presència d'un compatriota en la cadira de Sant Pere, tractaren de fer fortuna a la ciutat de Roma al seu aixopluc.[1091] No debades, un dels passatges de la crònica ve amb el títol «Anada de valencians a les corts de Roma e de Nàpols», en referència a l'anada de valencians a la cort de Calixt III i d'Alfons el Magnànim respectivament.[1092] Llevat d'aquest cas, com dèiem, el cronista tracta de singularitzar constantment entre les diverses comunitats nacionals de la Corona d'Aragó, no caient, per tant, en el «pecat» de què es lamentaria un segle després el cronista Escolano:

> «Emperò, no donem sou sinó a catalans, valencians e aragonesos»[1093]

> «E en lo dit any, a (blanc) de juny, la il·lustra senyora dona Blanqua, ab molt noble companya de son regne e de aragonesos, valencians e catalans, de senyors e senyores qui la volgueren acompanyar fins en Cecília a les nobles noces, e enbarquaren-se en lo Guerau de València ab VI galeres e IIII naus».[1094]

A més a més, no sols s'esforça en fer aquesta concreció quan coincideixen en els fets els valencians amb els catalans, sinó que quan narra fets dels catalans ho fa amb un distanciament prudent molt evident, de tal forma que el lector no puga associar l'autor amb els protagonistes del passatge. Evitant, per tant, caure en l'ús del «nos» quan calia rememorar alguna memòria feta per gents del Principat: «E los genovesses malament liuraren Malorqua e tota la hylla a sarayns; esta és la rahó per què cathalans tenen axí en mala hopenió als genoveses».[1095]

[1090] *Ibidem*, p. 253.
[1091] PONS ALÓS, Vicent, «Valencianos en la curia de Alejandro VI», *Specula: Revista de Humanidades y Espiritualidad*, 2-21, 2021, pp. 191-227.
[1092] *Melcior Miralles: Crònica i dietari…*, p. 237.
[1093] *Ibidem*, p. 301.
[1094] *Ibidem*, p. 281.
[1095] *Ibidem*, pp. 139-140.

L'estranyament en termes nacionals respecte dels catalans, però, es fa palès sobretot quan es narren els fets que marcaren la guerra civil catalana. Una narració que ve marcada per una valoració obertament negativa, no del consell de Barcelona, o de la ciutat de Barcelona, o de la Diputació del General del Principat, sinó dels «catalans». Una comunitat nacional que es presenta completament aliena a l'autor i sobre la qual es llança un qualificatiu que es repeteix al llarg de tota la crònica, a partir de l'empresonament del príncep Carles de Viana: la supèrbia, dels catalans. Una supèrbia que ja s'hauria manifestat amb l'entrada triomfal del príncep a Barcelona després del seu alliberament a Morella per al capellà d'Alfons el Magnànim:

> «En esta manera fonch mès lo senyor príncep en la ciutat de Barcelona, ab un palis rich de brocat carmesí; e los grans senyors del principat de Cataluna e diputats de Barcelona per tots los senyors de cristians e gens foren luats dels actes tan insignes e famosos que havien fets, e la supèrbia dels dits catalans aumentà».[1096]

Supèrbia que, en el cas dels catalans, anava adreçada contra el seu senyor natural, el rei d'Aragó, per la qual cosa anava en contra, fins i tot, de Déu nostre senyor, «e que a Déu no plau supèrbia contra son senyor».[1097] El dramatisme que hi aplica Melcior Miralles recordant alguns dels successos més destacats de la guerra és realment cridaner, com, per exemple, amb la repressió portada a terme pels consellers de Barcelona i els diputats del General contra aquells que havien perpetrat el conegut com «complot de Sant Maties». Una repressió és qualificada per l'autor valencià com a poc misericordiosa, aplicant-se contra «frares e germans», i que llança una pregunta retòrica qüestionant-se sobre què serien capaços de fer sobre «estranys», és a dir, sobre individus aliens a la pròpia nació:

> «O diputats e conselés, de tanta saviessa! E com sou estats tan cruels ab vostres tals hòmens? Què fareu als stranys? No sabeu que Déu és justícia ab misericòrdia, e vosaltres començau axí criminosament?».[1098]

Altre exemple de dramatisme, en aquest cas a través del lament, el trobem a l'hora de recordar algunes de les batalles entre els exèrcits del rei i l'exèrcit del Principat. Enfrontaments en què hi moria tanta gent que només el record sembla fer-li mal a l'autor:

[1096] *Ibidem*, p. 306.
[1097] *Ibidem*, p. 342.
[1098] *Ibidem*, pp. 343-344.

«O gran dol, de la mort de tanta gent!».[1099] Dolor que, a més a més, venia donat per ser «antinatural», atès que s'enfrontaven pare – el rei – contra fills – els catalans: «Senyor rey e catalans, no u escusareu que no doneu compte a Déu, pare contra fills!».[1100] Aquest dolor, a més a més, acabaria passant factura a la resta de «fills» del rei d'Aragó, és a dir, a la resta de regnes de la corona, que pagaven el preu d'una lluita fratricida entre membres de la nació que presidia la figura de Joan II. Per això, Melcior Miralles assenyala la sensació de cansament que al regne de València s'hauria generat per la persistència del conflicte, a causa de les accions dels «catalans», que no dubta a assenyalar com a principals culpables:

> «lo senyor rey fonch a Sent Matheu per les corts, e dengun cavaler ni altres presones no y anaren, car les gens de València e de tot lo regne stan molt desconsolats, atenent los tans e tan grans dans e mals que los regnes an agut e tenen per causa dels catalans, que tant los costa la libertat que han dicipat e destroït son principat de gens, de pecúnies e de totes les altres coses, que nunqua los que són veuran vostre principat ésser tornat en la prosperitat que hera».[1101]

El distanciament amb les gents del Principat s'accentua, finalment, amb el relat de l'aliança entre les elits catalanes i el regne de França, arran del reconeixement de Renat d'Anjou com a nou senyor de Catalunya. Un altre acte considerat «antinatural» pel cronista valencià, fruit de la «supèrbia catalana», que expressa novament, amb una forta càrrega de dramatisme, de la següent forma:

> «De la qual cosa València e tot lo regne ne an gran t[r]estícia e dolor, considerant los tants e tan grans mals que per causa dels cathalans ha en la major part de la Spanya, e casi en tota divisió de reys, de regnes, de terres, de senyors, discòrdia e mala voluntat de pares ab fills, dicipació de béns e de presones, de mals e dapnatges […] O catalans, e quant ni en quin temps aurem reparat tals actes tan criminosos, no volent comportar vostre pare e senyor rey don Johan! E sou-vos subjugats a gens estranyes e no conegudes, de béns, de presones e eretats, los quals vos han batuts, e us baten e batran ab vergues de ferre, que us fan plorar làgremes de sanch, no avent misericòrdia ni piatat. Per què us dich que libertat demanàveu ab supèrbi[a]; […] O cathalans e principat de Cathaluna, regnes, terres e gens del rey de Aragó! Plorau e feu dol de tans mals e trebals que de present tenim».[1102]

[1099] *Ibidem*, p. 349.
[1100] *Ibidem*, p. 357.
[1101] *Ibidem*, p. 381.
[1102] *Ibidem*, p. 383.

Altrament, el dietari i crònica de Melcior Miralles també aporta un exemple de la definitiva assimilació del concepte «nació» per a referir-se al regne de València. Pot constatar-se en el record de la mort d'Alfons el Magnànim, l'any 1458, quan, com a conseqüència de la seua defunció, molts valencians que havien estat en la seua cort napolitana, hagueren de tornar-se'n a València.[1103] Concretament, recorda la mort d'alguns dels personatges més il·lustres en el seu camí de tornada, «mort lo senyor rey don Alfonso, molts senyors de nostra nació qui heren en servir del dit senyor se'n vengueren e partiren de Nàpols», com Guillem Pelegrí, vicecanceller del rei i advocat de la ciutat de València; son pare, Jaume Pelegrí, qui també havia estat vicecanceller; i Miquel Pelegrí, fill de l'anterior, de condició cavaller.

Així doncs, el dietari i crònica del capellà d'Alfons el Magnànim és un exemple paradigmàtic de la situació identitària que ens trobem en la Corona d'Aragó post guerra civil catalana. Coetàniament, al principat de Catalunya també trobem alguns exemples cronístics que apunten en una direcció semblant. Cal destacar l'obra del ciutadà barcelonès Gabriel Turell, *Recort*, escrita segurament l'any 1476.[1104] Com és ben conegut, l'originalitat d'aquesta crònica és més aviat limitada, atès que es tracta d'una còpia abreujada, molt sovint literal, de la crònica del cavaller principatí Pere Tomic, *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*, escrita en la primera meitat del segle XV.[1105] Això no obstant, per aquesta mateixa raó, és interessant la seua anàlisi, des del punt de vista identitari, per a constatar les modificacions i comentaris que Turell hi afegí en la seua versió de la crònica. Així, tant el text original de Pere Tomic, com la còpia i modificació posterior de Gabriel Turell, no és només un memorial històric de Catalunya, sinó una recopilació de llegendes historiogràfiques, que tindrien una gran repercussió sobre la historiografia dels segles XVI i XVII, amb una intencionalitat molt clara: la construcció dels orígens del principat de Catalunya com a nació. Una intencionalitat que s'insereix perfectament en el procés particularista que estem observant a la Corona d'Aragó al llarg del segle XV. Així, com artefacte cultural, les *Històries e conquestes* de Tomic respon a la necessitat de la noblesa catalana de mitjans del Quatre-cents de cercar antecedents il·lustres en un passat

[1103] Sobre la cort d'Alfons el Magnànim a Nàpols i la presència de valencians, vegeu: SOLER, Abel, *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de Curial e Güelfa*, 3 vol., València, Publicacions Universitat de València-Alfons el Magnànim-Institut d'Estudis Catalans, 2017.
[1104] GABRIEL TURELL, *Recort*, a cura de BAGUÉ, Enric, Barcelona, Editorial Barcino, 1950.
[1105] PERE TOMIC, *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*, a cura de IBORRA, Joan, Catarroja-Barcelona, Afers, 2009.

remot, destacant les grans obres que els barons catalans haurien protagonitzat al llarg de la història, així com lamentant-se per les seues calamitats. Si parem atenció a les aportacions fetes per Gabriel Turell en la dècada dels anys 70, es fa palès l'afany de l'autor per exaltar amb orgull la construcció política de la Corona d'Aragó a partir de la preponderància del principat de Catalunya per sobre de la resta de territoris i regnes, tot destacant els privilegis aconseguits pel patriciat de Barcelona, del qual n'era membre. Aquesta intencionalitat, d'enaltiment del Principat a través de la ciutat de Barcelona per sobre de la resta de territoris i nacions sotmeses al rei d'Aragó, es fa, amb especial especificitat, respecte del regne de València i dels valencians i, en menor mesura, del regne de Mallorca i dels mallorquins. Primerament, l'autor no passa l'oportunitat de destacar el mèrit i el protagonisme del Principat en les conquestes de les Illes Balears i del Xarq al-Àndalus al segle XIII, com a mostra de la virtuositat militar dels catalans, per a, tot seguit, recordar la condició subalterna de valencians i mallorquins, com a membres de «senyories guanyades» o «terres de conquesta». Una posició secundària que es manifestaria, primerament, en la preferència dels reis d'Aragó, en el moment d'accedir al tron, de visitar primerament Barcelona i després Saragossa:

> «No és inconvenient dir ací que la casa dels comtes e reys és Barçalona, per ço com se monstra que en lo pendre de la possessió de lur senyoria primer entra en Barcelona ans que en Aragó; aprés pren la possessió en Aragó. Les altres terres no son demandes, car són senyories guanyades: sols presten jurament de vassalls a senyor; los valencians seguexen lo acte de Barçalona, per quant és de generació catalana».[1106]

I, segonament, en el moment de l'elecció del nou rei dins del Compromís de Casp, en què, contra la veracitat dels fets, redueix l'elecció només al regne d'Aragó i el Principat:

> «Aprés, passat aquest temps, cascun regne tingué parlament general, elegint loc per cascuna terra, acostats los huns als altres per poder-se refferir. Los aragonesos elegiren parlament a Vallderoures; los valencians a Vall de Triaguerra; los catalans en la ciutat de Tortosa. Dels altres regnes e terres no curaren, car són terres de conquista; mas Aragó e Catalunya feren la elecció. Los valencians són haguts per catalans, car tots los més linatges, de Catalunya proceexen, e València és tenguda per filla de Catalunya, e sa noblesa, que és molt crescuda, merex hi sia demanada».[1107]

[1106] GABRIEL TURELL, *Recort...*, cap. 66.
[1107] *Ibidem*, cap. 113.

La vinculació de la casa reial d'Aragó amb la ciutat de Barcelona seria un dels motius que Turell empra a l'hora de justificar i legitimar aquesta preeminència principatina sobre la resta de territoris catalans. Per aquest motiu, el passatge en què es recorda la crisi successòria que portaria a la desaparició de la dinastia del Casal de Barcelona, amb la mort sense descendència de Martí l'Humà, tant Pere Tomic com després Gabriel Turell ho assenyalen com l'origen de tots els mals que s'havien produït al llarg del segle XV al Principat, és a dir, el moment en què la prosperitat de la «nació catalans», és a dir, de Catalunya, s'hauria perdut. La mort de Martí el Jove, a Càller, és rememorat amargaments per tots dos. Gabriel Turell d'aquesta forma:

> «Passats alguns dies, se'n tornà en Càller, e dins huyt dies lo pres febre pestilencial, e morí lo jorn de sanct Jaume, a XXV de juliol; de què tota la victòria tornà en plor e dol, car en aquell jorn se perdé tota la prosperitat de la nasció catalana».[1108]

Pere Tomic d'aquesta:

> «Aprés alguns dies se'n tornà en Càller. E com fon en Càller dins huyt jorns, lo pres febra pestilencial de la qual morí lo jorn de sent Jacme, qui és a vint-cinch de juliol, de què tota la victòria tornà en plor e gran dol. E no sens rahó, car en aquell jorn se perdé la honor e prosperitat de la nació catalana».[1109]

El cim del particularisme a la Corona d'Aragó que representen aquestes obres historiogràfiques a les portes de la unió dinàstica entre els Reis Catòlics s'ha de considerar, a més a més, com la base a partir de la qual la historiografia que es produiria a principis del segle XVI construiria el seu relat del passat, ara al servei del nou projecte hispànic, en què els possibles imaginaris nacionals supraregnícoles que s'havien conformat al llarg del temps sota el paraigua de la monarquia catalanoaragonesa, ara desapareixen per complet. No només això, sinó que el particularisme que s'havia anat covant per part de les elits polítiques dels respectius territoris i regnes, ara quedava supeditat a una nova identitat supraregnícola, promoguda des de la cort imperial, com seria aquella que englobava el conjunt de vassalls

[1108] *Ibidem*, cap. 109.
[1109] PERE TOMIC, *Històries e conquestes...*, p. 272.

de la catòlica majestat. Aquest canvi de mentalitat que opera entre els intel·lectuals de l'època es veu clarament en l'obra de Martí de Viciana, *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*. A banda de la renúncia idiomàtica, preferint la llengua castellana a la llengua pròpia de l'autor, el català,[1110] en el relat històric de Viciana assistim a una exaltació de la «pàtria» i la «nació» valenciana, però sempre supeditant-la al projecte hispànic, que començaria a sintetitzar-se en la referència a la «nació espanyola», de la qual formaven part valencians, catalans, mallorquins i aragonesos. Una nació espanyola que vindria a resignificar, en el pas del segle XV al segle XVI, la idea de nació dinàstica que des de mitjans del segle XIV, els monarques catalanoaragonesos havien tractat d'implantar al conjunt de la Corona d'Aragó. Al llibre tercer de la *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino,* en què el cronista es centra en els regnats dels Reis Catòlics, de Carles I i Felip II, assistim a un dels fragments que millor il·lustren el canvi tan profund que s'havia produït en la percepció nacional de les elits socials de la Corona d'Aragó, en els quals l'autor fa un repàs del que havia estat el regnat de l'emperador Carles I. Les nacions que conformaven la Corona d'Aragó ara passaven a conformar, junt amb castellans i biscaïns, una comunitat «nacional» sota el gentilici d'espanyols:

> «*Y terceramente, por los buenos y fieles españoles que son havidos en el mundo por los más esforçados, ligeros, sueltos y diestros en las armas, que si para naves exceden los vizcaínos, si para galeras ninguno iguala con cathalanes y mallorquines, si para cavallos de armas, y ligeros y infantería castellanos, aragoneses y valencianos. En fin, todos los españoles juntos para todo. Y porque he dicho de los catalanes para galeras, adviertan que ley antigua fue y es en Cataluña, la qual hizo el rey don Pedro, con parescer y acuerdo de los mesmos catalanes a XVI de mayo año de MCCCLIX, con la qual ley se dize y manda que el cómitre de una galera, que por vista o acometimiento de dos galeras iguales de la suya huirá o dará en tierra, que sea arrastrado y ahorcado. Y assí hallamos que, en galeras, los catalanes han hecho más cosas buenas que ningunas otras nasciones, por donde resulta el refrán: 'Que si en galera se haze cosa buena, el capitán á de ser catalán*'».[1111]

Una condició, la de ser espanyol, que no dubta a lloar, especialment, a través de les seues virtuts en el camp de batalla, reconeguda per propis i estranys:

[1110] *Martí de Viciana: Libro segundo de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*, a cura de IBORRA, Joan, València, Publicacions Universitat de València, 2013, pp. 72-73.
[1111] *Martí de Viciana: Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*, a cura de IBORRA, Joan, València, Publicacions Universitat de València, 2002, p. 337.

«*Tornando a los españoles, generalmente provaremos, con testigos de nuestros enemigos, ser los españoles en armas y para guerra los más escogidos de todos, porque si preguntamos al francés, luego responde que los franceses son los mejores. Y interrogado que diga quién después del francés, responde que el español. Y qual esta respuesta que nos da el francés, tal nos la da el tudesco, el italiano, el inglés, el turco y los infieles. Y en esto todos son contestes sin contradicción. De donde resulta tener provada nuestra intención en favor de los españoles, porque todos los otros testificaron en causa propia, y singular y affectadamente*».[1112]

A més a més, Viciana procedeix a transcriure una carta que el govern municipal de Sevilla hauria enviat a Ferran el Catòlic, després de la seua victòria a Trípoli, en l'any 1511, com a exemple de la gratitud mostrada pels seus vassalls per la gran fama que a la «nació espanyola» havia contribuït a generar en el món:

«*Vuestra alteza ha ensalçado en estos reinos la cathólica fe, ha puesto en ellos toda paz e sosiego, hanos hecho e haze pacíficos poseedores de nuestros bienes. De vuestra alteza ha rescebido toda España exemplo de bien e cathólicamente bivir. Por vuestra alteza el estado de la Iglesia muy favorescido: nuevos templos edificados, las religiones reformadas, las militares órdenes según Dios e orden regidas. Lançó los infieles de estos reinos, ha dilatado el señorío e real patrimonio de ellos; por vuestra alteza la orden e governación de justicia está en justa balança. En sus bienaventurados días han ganado estos reinos e la nasción de España tanto renombre que en gran reputación son estimados*».[1113]

Si el llibre tercer de la crònica ens aporta evidències de la transformació que s'havia produït en l'imaginari nacional dinàstic, substituint el catalanoaragonès per l'espanyol, el llibre quart, dedicat fonamentalment a la revolta de les Germanies al regne de València, ens aporta referències sobre l'exaltació de la «pàtria» valenciana. Aquest volum, de fet, està considerat com la relació més minuciosa dels successos que marcaren l'alçament agermanat contra l'emperador, en certa mesura, perquè el fonament del relat es basa en l'experiència personal de l'autor, qui fou testimoni directe dels fets. Un aspecte que, indubtablement, li confereix un major interès a l'obra com a exemple de subjectivitat i, per tant, de plasmació dels imaginaris col·lectius del moment. La parcialitat de Viciano, evident al llarg de tot el relat, en contra de la causa dels agermanats, el porta a presentar aquesta lluita com una causa

[1112] *Ibidem*, pp. 337-338.
[1113] *Ibidem*, p. 237.

justa en defensa de la «pàtria» i en defensa de la «nació valenciana». Per aquest motiu, al quart llibre podem identificar nombrosos exemples en què s'apel·la a la «pàtria» pròpia, molts més que aquells en què s'apel·la a la «nació». ¿Potser per la possible concreció, cada vegada més explícita, d'aquest terme per a referir-se a l'imaginari nacional dinàstic? No podem descartar-ho. El fet és que Viciana empra sovint la idea de pàtria subordinant-la a un ens superior, en aquest cas la figura de l'emperador i el conjunt dels seus regnes i terres. Concretament, expressions com «amor a la pàtria», «pel bé de la pàtria» o «en servei de la pàtria» són posades en boca d'alguns dels protagonistes reialistes de la revolta, com el governador de València, qui en el seu intent de fer-se amb el suport dels notaris de València, segons el cronista, hauria pronunciat les següents paraules:

> «[...] *vosotros, señores, que sois los que principalmente entendéis las cosas de la justicia, las leyes y fueros, y tenéis amor a vuestra patria, y sois fieles vassallos y súbditos a vuestro rey y natural señor*».[1114]

Això no obstant, l'apel·lació a la pàtria també apareix per part dels agermanats, a més a més, emprant-la a l'hora d'aconseguir la mobilització de les gents de València en contra del rei. Un recurs que el propi Viciana recorda l'objectiu que perseguia: commoure les masses. Per això, recorda les paraules atribuïdes a un dels dirigents de la Germania, a l'hostaler Esteve Urgellès, anomenat pel cronista com «*el mesonero*», qui hauria exercit una gran influència a l'hora de mobilitzar els gremis de la ciutat. En aquestes mobilitzacions, per tant, segons el relat cronístic, hauria advertit pels carrers de València:

> «*Advertid que grave es perder la patria y más grave temerlo, y muy más grave uno y otro. Y pues todo nuestro bien es nuestra patria, ningún trabajo por ella se nos á de hazer difficultoso. Ya con el virey no se á de tractar con embaxadas, cartas ni blanduras sino hazerle rostro y mostrarle dientes, que le á de temer la Germanía. Pues tenemos más gente y más armas que no él y nuestra gente peleará de voluntad, y su gente, el virey y cavalleros anla de pagar con dineros y no los tienen, porque sus rentas no las cobran*».[1115]

[1114] *Martí de Viciana: Libro quarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*, a cura de IBORRA, Joan, València, Publicacions Universitat de València, 2005, p. 315.
[1115] *Ibidem*, p. 332.

Finalment, referències a «defendre la pàtria», «lluitar per la pàtria» o, fins i tot, «morir per la pàtria» també són freqüents en el quart llibre de la crònica:[1116] «*Honrosa es la muerte en servicio de su patria y con esta intención y confiança todos devemos pelear animosamente*»,[1117] apareix recordant un dels oficials reials als capitans de les tropes que defensaven el castell de Corbera, mentre es defensaven dels atacs de l'artilleria dels agermanats; o festejant les dones de Xàtiva que, heroicament, davant la manca d'homes en la ciutat, havien fet front a l'ofensiva del virrei i havien aconseguit alliberar Xàtiva del setge reialista. Una petita victòria que seria celebrada pels carrers de la capital de la Costera amb visques i crits:

> «*Quedaron los de Xátiva libres del combate y las mugeres alegres de su defensa. Nombraron por capitana a la muger de Sebastián Martí y por alférez la muger de Miguel Segura, que llevó una vandera baxando del muro. Hizieron alarde por la ciudad con vanderas, y atambores, y armas y bozeando dezían: '¡Biva el rey don Carlos, bivan las defensoras de su patria!'*».[1118]

Els historiadors construeixen les nacions, diria Bernard Guenée,[1119] ja que la història, recórrer al passat col·lectiu, sempre ha estat un dels recursos més importants a l'hora de justificar i legitimar els primers passos d'una nació que comença a caminar, com era la idea de nació espanyola que en cròniques com les que hem vist d'Escolano o Viciana contribuirien especialment. La reivindicació de la particularitat valenciana, de la «pàtria valenciana» encaixava novament a la perfecció amb la nova identitat nacional dinàstica, com ho havia fet durant els segles XIV i XV. Un encaix o compatibilitat, aquesta darrera, que considerem l'inici d'un llarg procés històric, al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII, que conduirà a la construcció de la nació espanyola contemporània, en què les identitats «regionals» esdevindran el seu fonament.[1120]

Com s'ha assenyalat adés, la transformació del relat historiogràfic durant la transició dels temps medievals als temps moderns, en el cas dels territoris catalanoparlants de la Corona d'Aragó, va anar acompanyada d'una deserció lingüística. És realment gràfica la

[1116] HOUSLEY, Norman, *Art. Cit.*, pp. 221-248.
[1117] *Martí de Viciana: Libro quarto de la Crónica...*, p. 342.
[1118] *Ibidem*, p. 529.
[1119] GUENÉE, Bernard, *Occidente durante los siglos…*, p. 65.
[1120] DE RIQUER, Borja, *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, EumoEditorial, 2000; ÁLVAREZ JUNCO, José, *Op. Cit.;* MARTÍ, Manuel, «Una nació fracassada? La construcció de la identitat nacional espanyola al llarg del segle XIX», *Recerques*, 51, 2005, pp. 141-163;

justificació que un altre dels cronistes destacats d'aquesta època, el valencià Pere Antoni Beuter, donaria sobre aquesta renúncia. Una renúncia de calat i conseqüències a nivell identitari. No debades la llengua catalana havia estat un dels principals trets identitaris de les poblacions catalanoparlants de la Corona d'Aragó fins a ben entrat el segle XV. Ara, però, calia escriure en castellà. L'entrada d'aquests territoris dins de l'esfera cultural hispànica, a partir de finals del segle XV, faria de la llengua castellana el vehicle cultural necessari per a ser llegit i gaudir d'un cert reconeixement social a tots els regnes de les Espanyes. No es tractava només d'una qüestió «professional», sinó en la línia del canvi identitari que s'havia produït, es tractava d'una convicció fermament ideològica. Com a vassalls del rei de les Espanyes, en definitiva, com a «espanyols», calia escriure en la llengua «comuna», com justificaria el mateix Beuter:

> «*una común lengua, como solía ser la monaquía primera de España en tiempos de los godos. Luego no es razón que a nadie parezca mal que, siendo yo valenciano natural y escribiendo en Valencia a los regidores de ella, escriba en castellano, lengua estraña para Valencia, por el respeto común y divulgación mayor en toda España de las gracias que Dios ha concedido a este reyno*».[1121]

Respecte aquest canvi, que cal emmarcar en el procés de castellanització de les societats catalanoparlants, Antoni Mas, en el seu estudi del cas mallorquí, recorda el que ha estat considerat un dels primers episodis «públics», «oficials», en què aquest procés de substitució lingüística començà a fer-se evident. L'any 1541, l'emperador Carles, durant la seua estada al regne de Mallorca, hauria sentit les respectives súpliques fetes pels jurats de la ciutat, especialment per part de Joanot Caulelles. Quan aquest s'adreçà en català a l'emperador, aquest, en un primer moment, no hi va posar cap objecció. Això no obstant, en un moment del discurs del magistrat mallorquí l'emperador el va interrompre, ja que no havia entès una paraula: «homicides». Per la qual cosa, Caulelles li va aclarir que en castellà volia dir «matadores», per a, tot seguit, continuar el seu discurs en castellà. Un episodi que ha estat considerat com la primera vegada, que es tinga constància almenys, en què un rei de Mallorca, i a l'illa estant, va adreçar-se als seus súbdits en castellà i no en català. Ha estat, a més a més, considerat com la primera vegada que les elits polítiques de Mallorca empraren públicament el castellà davant el monarca. Lògicament, aquesta llengua no era inèdita per a la classe política de Mallorca ni de la resta de la Corona d'Aragó. Segons

[1121] GARCIA-OLIVER, Ferran, «Identitats en conflicte…», p. 293.

apunta Antoni Mas, ja en l'any 1505 s'hi té constància de Ferran el Catòlic adreçant-se en castellà en la seua correspondència.[1122] No volem, però, fer un estudi ací sobre un procés lingüístic tan complex com el procés de castellanització,[1123] però sí que considerem que va contribuir decisivament en el canvi de mentalitats de les oligarquies catalanoparlants, així com en les aragoneses, com ha demostrat recentment Guillermo Tomás Faci i el seu estudi sobre la substitució idiomàtica de la llengua aragonesa al regne d'Aragó.[1124] Per això ens preguntem: ¿En quin moment «exacte» s'encetà aquest procés entre la classe política? Si per al regne de Mallorca l'any 1505 ha estat assenyalat com el primer en què comença a identificar-se la correspondència reial escrita en castellà adreçada als jurats de la ciutat i del regne de Mallorca, en el cas del regne de València, la consulta de la correspondència de la Diputació del General ens mostra que la primera lletra missiva rebuda per part del seu rei en castellà i no en català està directament vinculada a un fet històric de gran simbolisme i importància històrica per a la incipient Monarquia Hispànica. El dia 2 de gener de l'any 1492, Ferran el Catòlic anunciava als diputats valencians la conquesta de la ciutat de Granada i la fi de la guerra:

> «*Fazemos vos a saber que ha plazido a nuestro Señor deespués de muchos y grandes trabajos, gastos y fatigas de nuestros reynos, muchos deramamientos de sangre de muchos de nuestros súbditos y naturales, dar benaventurada fin a la guerra que havemos tenido con el rey e moros y reyno de la ciudad de Granada, enemigos de nuestra sancta fe católica, la qual, tenida y ocupada por ellos por más de DCCLXXX, es venida en nuestro poder y senyorio y se nos entregó el Alfambra y* [...] *las otras fuerças de lla [...] los otros castillos, fortalezas y pueblos que d·este regne nos quedavan por ganar, lo qual acordamos de vos scrivir porque sabemos el plaser que d·ello haureys y para que deis gracias a nuestro señor de tan gloriosa victoria, como le ha plazido darnos a gloria e exaltamiento suyo y de nuestra santa fe cathólica, honor y acrecimiento de nuestros reynos y senyorios y generalment honra y reposo de nuestros subditos y naturales*».[1125]

Al respecte, el registre de lletres reials conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona ens permet observar a partir de quin moment comença la monarquia a adreçar-se

[1122] MAS, Antoni, *Llengua, terra, patria i nació…*, p. 172. La carta en qüestió a ARM, 686, ff. 43r-43v.
[1123] SANCHIS GUARNER, Manuel, *La llengua dels valencians*, València, L'Estel, 1933; FUSTER, Joan, «Decadència i castellanització», *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, 1, 1986, pp. 29-35; MARFANY, Joan L., *Llengua, nació i disglòssia*, Barcelona, L'Avenç, 2008, pp. 107-209, 471-476; FERRANDO, Antoni, NICOLÁS AMORÓS, Miquel, *Op. Cit.*, pp. 197-202.
[1124] TOMÁS FACI, Guillermo, *Op. Cit.*, pp. 242-264.
[1125] ARV, Generalitat, 1948, f. 86v.

al govern municipal de Barcelona en castellà, com observem en la taula 41.[1126] La quantificació sistemàtica d'aquest registre, en què trobem cartes adreçades, generalment, pel rei, la reina i, en ocasions, per altres membres de la casa reial, com infants o prínceps, mostra un ús majoritari del català durant gran part del segle XV, fins als anys immediatament posteriors a la Guerra Civil Catalana, moment en què s'hi donen dos fenòmens: primerament, una reducció dràstica del nombre de cartes enviades a la ciutat de Barcelona, passant del màxim de la mostra, entre els anys 1475 i 1480, amb gairebé 250, a un període, que aniria del 1480 fins a la dècada dels anys 30 del segle XVI, en què a excepció de dos períodes, no es passaria de les 50 cartes. Segonament, tot i l'aparició puntual d'algunes cartes escrites en castellà ja durant els anys de guerra civil al Principat, a partir del 1490 és quan comença a produir-se el procés de castellanització en la correspondència reial, produint-se el «*sorpasso*» del castellà sobre el català entre els anys 1505 i 1510. Unes dates que, efectivament, coincideixen amb les referències vistes per a la resta dels territoris catalanoparlants, tant al regne de València com al regne de Mallorca.

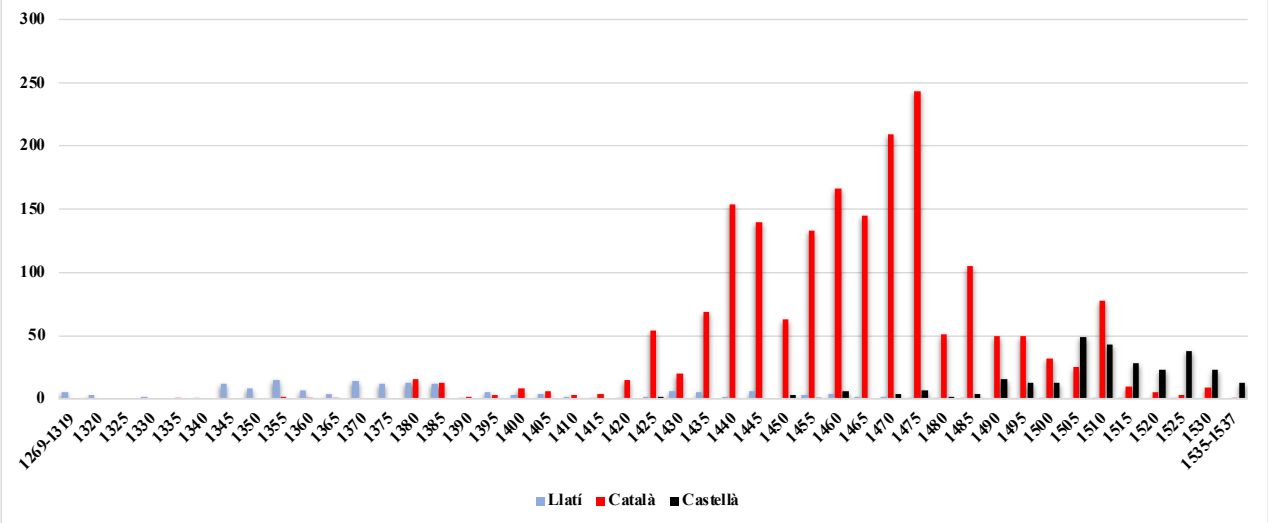

Taula 41: *Nombre de cartes reials rebudes pels consellers de Barcelona segons la llengua emprada (llatí, català i castellà)*

5.5.2. Discurs polític i patriotisme a la fi de l'Edat Mitjana

Com hem vist al principi del present capítol (taula 19), amb la finalització de la guerra civil catalana (1462-1472), assistim a l'inici d'una període de «vall», de llarga durada, que s'estén bàsicament al llarg de pràcticament tot el segle XVI, en què les manifestacions en la

[1126] AHCB, 1B. IX. A-1; 2; 3; 4; 5; 6; 7.

documentació institucional mostren una etapa de «baixa intensitat», si ho comparem amb el període de la guerra i les primeres dècades del segle XV (taula 20), en què, com hem vist, s'hauria produït un creixement relativament sostingut, a tots els regnes i terres de la Corona d'Aragó, fins arribar a l'esclat de la crisi política al Principat (taula 21, 22, 23 i 24). Aquesta vall o etapa de baixa intensitat arribaria, almenys en el cas de Catalunya, fins a principis del segle XVII, en què novament s'iniciaria un període de reactivació de les manifestacions identitàries en el vocabulari polític, fins arribar a la Guerra dels Segadors.[1127] Caldrà realitzar en el futur estudis semblants, centrats en aquestes cronologies modernes, centrats en el regne de València, el regne de Mallorca i el regne d'Aragó per a observar si assistim a un fenomen semblant.

Tot i això, malgrat l'anàlisi quantitativa d'aquestes manifestacions, l'anàlisi qualitativa ens permet analitzar les transformacions discursives en matèria identitària que hem estat veient en l'àmbit de la historiografia i la cultura. En el cas del regne de Mallorca i les seues elits, hem pogut identificar un dels exemples més interessants d'exaltació patriòtica, limitada a l'imaginari nacional particular mallorquí, mitjançant la promoció d'una de les figures culturals més importants de l'illa de Mallorca, Ramon Llull (1232-1316), considerat com un dels primers grans autors de la literatura catalana, nascut a la Ciutat de Mallorca. El 9 de setembre del 1480, comptem amb una missiva signada pels jurats de la ciutat i regne de Mallorca, adreçada al rei, Ferran el Catòlic, en què informen de la necessitat que hi hauria en aquells moments a la Ciutat de Mallorca d'ensenyar, en «arts i ciències», a la joventut per a instruir-la i formar-la correctament. Hi havia un problema, però, que explica el motiu de la carta, açò és, la manca de mestres al regne: «que los fills dels ciutedans e dels altres staments de aquesta repúblicha per instruhir-se en los arts liberals e altres sciències e humanitats, per no haver en aquesta universitat mestres». El fet de no comptar amb suficients mestres al regne estaria provocant que la joventut de l'illa que volia formar-se hagués de marxar del regne i cercar la instrucció que cercaven en altres indrets, en detriment dels interessos i la prosperitat de la «república» mallorquina: «los qui possibilitat havien, los covenia anar en altras parts fore lo dit regne, e los altres restaven assí, per no tenir manera de despendre, e axí no podien attènyer lo que saber desijaven». Per aquestes raons, els jurats de Mallorca informaven Ferran el Catòlic la deliberació feta pel consell de la ciutat i del

[1127] TORRES, Xavier, *Op. Cit*; PALOMO, Cristian, «Una comparativa dels conceptes 'Espanya' i 'Catalunya'…», pp. pp. 83-107.

regne de carregar certs censals amb els quals pagar i sustentar un nou mestre, que donàs resposta a les necessitats formatives de la joventut. Ara, els jurats no cercaven qualsevol mestre, sinó un que formàs i instruís en l'obra de Ramon Llull, «compatriota»:

> «signantment del art de mestre Ramon Llull, compatriota nostra, per la molta e special devoció [...] en lo dit mestre Ramon e en la sciència e art de aquell. E axí per exequció de la dita obra tant pia e de tanta comoditat a aquesta repúblicha ha fet venir assí mestre Pera Deguí, prevera, home scientífich de molta virtut, bona vida e conversació honesta del qual indubitadament los fills de aquesta universitat ne aconseguiran bons exemplis e documents de virtuts ultra lo fruyt que reporterà de las arts e sciències que aquell legirà e signantment del dit mestre Ramon Llull, la art o sciència del qual és millor cosa e condecent se llige assí en aquesta pàtria sua que en altres parts del món e que los fills de aquesta universitat se aprofiten de aquella que altres personas fora de aquest regne a bé que per lo univers l'art e sciència de aquell sia scampada e de aquella se tenguen per moltas parts del món specials scoles e studis, e fora stada cosa digna».[1128]

Ara bé, hi havia un problema de finançament. Agnès Quint, una dona «notable» del regne de Mallorca, hauria estat una de les promotores d'aquesta iniciativa formativa, i s'hauria ofert com a prestadora censalista de la ciutat per a poder pagar la manutenció del mestre Pere Degui, el mestre elegit pel consell. Això no obstant, la dita Agnès Quint tindria encara préstecs pendents amb la monarquia, fet que dificultava la inversió manifestada. Per això, els jurats mallorquins haurien demanat al monarca l'amortització del préstec, assenyalant els beneficis que se'n derivarien per al conjunt del regne:

> «[...] aquest vostre regne no pot millor utilitat e beniffici aconseguir que farà si en aquell ha scoles e mestres scientífichs e virtuosos qui ligen e instruheschan los fills de aquesta vostra universitat, als quals és gran descent exir-se de aquest vostre regne per aconseguir les ditas arts e sciències e instrucció de aquella, e gran e assenyalat dan als qui de exir possibilitat no tenen, e de assò la repúblicha qui per aquells en són cars ha ésser regida per ésser aquells poch sabuts e no ésser en los dits ars e sciències e altres humanitats instruhits, ne reste molt preiudicada e no és regida ne governada de la forma que seria si nostres fills eren doctes e en les ditas arts e sciències instruhits e ensenyats».[1129]

[1128] ARM, 681, ff. 121v-123r.
[1129] *Ibidem.*

És a dir, els jurats de Mallorca tracten de convèncer el monarca de l'interès de la iniciativa, perquè creuen que amb la instrucció dels fills de la «república», a partir de l'obra del «compatriota» Ramon Llull, acabarà repercutint en el govern de la ciutat i del regne, ja que aquests «fills» hauran de carregar amb la responsabilitat de govern en el futur. Tanmateix, l'interès de la missiva no s'atura en aquest punt, ja que els jurats aprofitarien l'oportunitat per a suplicar a Ferran el Catòlic sobre una qüestió que hauria afectat especialment la societat mallorquina de després de la guerra civil catalana, com era la dependència de deute que molts mallorquins haurien contret al llarg del conflicte amb creditors barcelonins. Aquesta qüestió, però, considerem que pogué haver tingut un paper important en la percepció col·lectiva de la societat mallorquina respecte dels catalans del Principat. Si bé és cert que durant la guerra hem parlat d'una persistència de la «catalanitat» entre les elits mallorquines, els efectes de la fi de la guerra haurien accelerat una desafecció identitària, en detriment de la identitat catalana supraregnícola i en favor d'un augment del patriotisme local, visible, per exemple, en la iniciativa formativa a partir de l'obra de Ramon Llull, reivindicat com a «compatriota».[1130] El regne de Mallorca hauria estat «captivat» per forts lligams de dependència envers la capital del Principat, com a conseqüències de les emissions de rendes realitzades a favor de creditors barcelonins.[1131] Una situació que seria denunciada pels jurats de Mallorca al monarca, fent especial èmfasi en la «mala voluntat» que tindrien els barcelonins amb els mallorquins. Una «mala voluntat» que, segons el discurs de la carta del govern municipal de la Ciutat de Mallorca, respondria a una certa venjança portada endavant per les elits de Barcelona a causa de la fidelitat que l'illa de Mallorca havia tingut durant la Guerra Civil Catalana:

> «[...] e si dita concòrdia fer no·s porà, recorrerem a vostra clemència, la qual confiam provehirà de tal modo que aquest vostre regne no restarà del tot destruyt, la qual cosa desigen se seguís los dits barçalonins, per la mala voluntat tenen vers nosaltres per haver fet nosaltres lo degut ab totas nostras

[1130] La reivindicació patriòtica de la figura de Ramon Llull no va restar ací, ja que comptem amb un altre exemple, del 1492, en què els jurats de Mallorca informen Joan Llull, parent de l'escriptor a Barcelona, perquè pressionàs els consellers de la ciutat per a tots plegats demanar a Ferran el Catòlic que presentàs una proposta de beatificació al Papa, ARM, 684, f. 99r.

[1131] Barcelona fou l'epicentre del deute públic de molts municipis, no sols de Catalunya sinó d'altres indrets i institucions públiques de la Corona d'Aragó. Una qüestió que ha estat estudiada especialment per MORELLÓ, Jordi, «El deute exterior mallorquí. Els creditors catalans a partir de l'estudi d'un capbreu de censals del segon quart del segle XV», *Mayurqa*, 28, 2002, pp. 249-269; «Mallorca i la seva dependència financera del Principat (segles XIV-XV): Estudi dels censalistes catalans», *Anuario de Estudios Medievales*, 33-1, 2003, pp. 119-169; VERDÉS, Pere, «Barcelona, capital del mercat del deute públic català (s. XIV-XV)», *Barcelona quaderns d'història*, 13, 2007, pp. 283-311.

> forças en temps de llur rebel·lió, en ajuda del senyor rey, nostre natural de indelible memòria, pare e immediat predecessor de vostra maiestat, e no és dubte senyor que de aquest vostre regne se seguirà la total destrucció si obtenien ço que ells contra tota justícia demanen, car nosaltres tenim la impossibilitat, inòpia e misèria per les quals no és factible fer lo que ells demanen».[1132]

Considerem de gran interès aquesta qüestió, ja que ens estaria parlant d'unes causes «materials» sobre les transformacions que estarien produint-se en aquests moments entre les poblacions mallorquines respecte a la seua vinculació col·lectiva amb Catalunya i, concretament, amb Barcelona. L'asfíxia creditícia a què hagueren de fer front algunes poblacions del regne de Mallorca haurien contribuït a un refredament de les percepcions col·lectives comunes i una major accentuació del patriotisme local. De fet, dies després, el 20 de setembre del 1480, els jurats de Mallorca s'adreçaren al lloctinent general del principat de Catalunya demanant la seua intervenció en el conflicte i afavorir un cert alleujament de les càrregues de crèdit que en eixos moments hi havia sobre la població mallorquina a través d'una concòrdia, que fes possible la conservació de la germandat entre el regne de Mallorca i el principat de Catalunya:

> «supplicham humilment que, per medi e intercessió vostre, nostras diferències se lleven per algun partit o concòrdia, car humaníssimo senyor prenint nostres diferències alguna bona conclusió cessarà la perdició de aquest regne, conservarem la fraternitat e germandat que en lo passat era e és entre aquest regne e aquexa ciutat e Principat de Catalunya».[1133]

No obstant això, les reunions tingudes amb els consellers de Barcelona per part de Pere Moranta posarien de manifest com cadascuna de les parts mirava pels seus interessos particulars, independentment de les circumstàncies de l'altra. Per això, encara que Catalunya i el regne de Mallorca foren «vistes ésser quasi una pàtria, com sols hun brasset de mar nos té seperats, ells trebellaran per part llur qualque concòrdia se prengue».[1134] Altrament, com farien els cronistes a principis del segle XVI, els diputats del General del regne de València actuarien en favor de la «nació valenciana». En l'any 1496, trobem els diputats de la Generalitat Valenciana responent a una lletra del bisbe de Sogorb, Bartolomé Martí, natural del regne de València, congratulant-se per la decisió del Papa, que en aquests moments era el valencià Alexandre VI, de convertir-lo en cardenal del sant col·legi

[1132] ARM, 681, ff. 121v-123r.
[1133] *Ibidem*, ff. 125v-126r.
[1134] *Ibidem*, ff. 129v-132r.

cardenalici de Roma, junt amb Joan de Borja, Joan Llopis, bisbe de Perúgia, i Joan de Castro i de Pinòs, bisbe d'Agrigent, tots tres naturals del regne de València. Encara que des de l'exterior tots ells fossen considerats «*catalani*», ja que les diferències que des de l'interior de la «nació catalana» semblaven insalvables des de l'exterior eren certament inexistents, com a continuïtat del que havia estat durant tota la baixa Edat Mitjana, les oligarquies, submergides per complet en la reivindicació particularista, «patriòtica», reivindicaven els èxits de les nacions que es limitaven a les fronteres regnícoles.[1135] L'elecció de Bartolomé Martí perseguia això que el particularisme sempre havia cercat, és a dir, la promoció de l'indigenisme, situant en els llocs de poder – com ara els cercles d'influències de la cúria papal – a membres afins als interessos de les castes poderoses del regne, en el cas valencià, de la ciutat de València

> « […] de la qual promoció nos som alegrats infinidament per merèxer-ho aquella com mereix e per tenir nosaltres e tota aquesta nació en aqueix sacre col·legi hun tal protector com en sa reverendíssima senyoria tots tendrem. […] Nostre senyor Déu qui ha possat en voluntat a la prefata Sanctedat que haia creat e publicat los dits senyors cardenals li done longa vida e li posse en voluntat que·n faça hun gran nombre de la nostra nació, perquè per lonch temps reste memòria de sa beatitut».[1136]

El regnat de Ferran el Catòlic també ens aporta exemples de les elits urbanes de la Corona d'Aragó abraçant el nou marc identitari que representava la idea de nació dinàstica hispànica, especialment amb els nous interlocutors del regne de Castella, amb els quals, a partir de la dècada dels anys 70, passaven a compartir senyoria, és a dir, «imperi». Els diputats del regne de València en són un exemple, com en la carta enviada als oficials de la vila de Bilbao, tot denunciant el furt que hauria realitzat Juan de Plasencia, natural de Bilbao, d'una nau sortida de València en direcció a Barberia. Els diputats exigirien,

[1135] Són ben conegudes les referències existents al voltant dels dos papes Borja i dels seus seguicis, en què són identificats com a «catalans». Una de les més significatives, atribuïda a una alta personalitat de la cort pontifícia – sembla que un tal Bernardino Aquilanus –, Calixt III hauria afirmat, estant ja a Roma, com mai havia estat tan gran la glòria de la «nació catalana» com en aquells moments, ja que el Papa era català – és a dir, ell mateix –, el rei d'Aragó i de Sicília era català – en referència a Alfons el Magnànim –, català era el vicecanceller, així com el capità de l'Església, i el mestre general de l'orde dels Franciscans: «*Magna profecto est gloria nationis catalanae diebus nostris: Papa catalanus, Rex Aragonum et Sicilia catalanus; vicecancellarius catalanus; capitaneus ecclesiae catalanus; generalis ordinis minorum catalanus*», RUIZ GARNELO, Isabel, «Imágenes colectivas de la Comunidad de la Corona de Aragón en Roma (siglos XIV-XVI)», *BSAA Arte*, 89, 2023, p. 88; RIUS SERRA, Josep, «Catalanes y aragoneses en la corte de Calixto III», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 3, 1927, p. 195.

[1136] ARV, 1948, ff. 209r-209v.

conseqüentment, la restitució immediata de les mercaderies confiscades, especialment en un moment en què València i Bilbao eren súbdites d'un mateix rei: «majorment que ara tots e vosaltres e nosaltres som tots sots un inperi e senyoria de un rey e senyor, ja molt més deurien e deuen tenir una germandat entre nosaltres».[1137] De fet, si hi hagué un fet que va provocar una adhesió generalitzada per part de les elits polítiques de la Corona d'Aragó al nou projecte polític impulsat pels Reis Catòlics fou la conquesta de Granada, l'any 1492. Una conquesta que hauria estat molt celebrada a les principals ciutats de la corona. El 19 de gener d'eixe any, la notícia de la victòria dels exèrcits del rei Ferran arribava a la ciutat de Barcelona i, acte seguit, els consellers anunciaven la fita a totes les viles i ciutats del Principat, animant-los a compartir i celebrar la derrota definitiva dels infidels, a major glòria de Déu, de l'augment de la cristiandat i de la corona reial d'Aragó:

> «Digna cosa és que dels actes de victòria maiorment tals com aquesta són lo quals nostre senyor Déu divinalment ha obrat per exalçament de la sacta fe catòlica per tots los christians ne sien fetes laors e gràcias a aquell. E per què prengau part de nostra alegria, havem delliberat donar-vos avís com la majestat de nostre rey e senyor, ab ses letres, nos ha manifestat com, a dos del present mes de janer, la sua gran altesa ha obtenguda victòria de la ciutat, regne e moros de Granada, a laor e glòria de nostre senyor Déu, augmentació de la fe christiana e honra de la corona reyal de Aragó. És per ço molt degut que de tant singular e gloriosa nova sien donades e rederides a la clemència divina infinides gràcies e laós. Per tant, quant podem, vos pregam que de continent per vosaltres sian fetas processons e pregàrias a nostre senyor Déu de tant gloriosa victòria obtenguda e alimares en aquexa parròquia y en les muntanyas a aquella circumvehines fahent-ho en manera tal que·s reporteu honor e axí com conffiam».[1138]

Els jurats de Mallorca, per la seua banda, no només s'adreçarien al rei per a traslladar la seua jocunditat, sinó que, a més a més, l'encoratjaven a seguir les seues campanyes de lluita contra els enemics de la fe cristiana, fent expandir les fronteres del seu «imperi» per les costes del nord d'Àfrica:

> «quant més devotament podem suplicam vostra reial magestat sia conservada e com és stat del regna e ciutat de Granada fassa a nosaltres venia la Àfrica sia posada sots imperi e potestat de vostra altesa per a culta e servey dinvinal augmentació de vostra reial corona liberació e quitació de tantes

[1137] ARV, 1947, ff. 138r-138v.
[1138] AHCB, 1B. VI-34, ff. 73v-74r.

vexacions e opressions intol·lerables als christians e signantment a nosaltres qui stam veyns per los pèrfides inimichs de la dita religió christiana».[1139]

En aquest procés, arribem a l'època de les Germanies, que ha estat considerat per molts com la fita que marca el pas dels temps medievals als temps moderns a la Corona d'Aragó. La transcendència d'aquest moment dins de la història política i social de la Monarquia Hispànica ha estat ja sobradament assenyalada per multituds d'estudis i treballs en les darreres dècades, especialment en els últims anys, amb motiu dels 500 anys de la revolta, amb la producció historiogràfica que això ha comportat.[1140] Ací, però, voldríem reflexionar sobre l'impacte que van tenir aquestes revoltes, amb un caràcter popular tan marcat, entre les identitats nacionals existents al regne de València i al regne de Mallorca. Al principat de Catalunya i la ciutat de Barcelona, en canvi, dins de la dinàmica que estem observant particularista i «hispanicista», com s'ha pogut estudiar recentment, no va comptar amb grans episodis agermanats i les seues elits polítiques, especialment els consellers de Barcelona, durant el període de revoltes a València i Mallorca, es preocuparien, primerament, per atallar tota mena de tumults, col·laborant estretament amb els caps dels gremis, amb l'objectiu d'evitar qualsevol «infecció» respecte dels processos que estaven ocorrent fora de les fronteres del Principat, i, segonament, tractar, per totes les vies, de mostrar la seua fidelitat a la monarquia.[1141] Unes posicions certament semblants a les vistes al segle XIV amb l'esclat de la revolta de la Unió a València, així com els posicionaments adoptats per les elits valencianes amb la guerra civil catalana.

Primerament, ens remetem a les taules del principi del present capítol. Si observem la concentració de manifestacions identitàries a la documentació institucional consultada, observem que, tot i la magnitud política de les revoltes, resten realment lluny de la dimensió assolida dècades abans amb la guerra civil catalana i, per descomptat, més lluny encara dels episodis subversius dels segles XVII i XVIII. No debades, les revoltes de les Germanies es

[1139] ARM, 684, ff. 75r-75v.
[1140] GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, La revolta de les Germanies, València, Institució Alfons el Magnànim, 1981; DURAN GRAU, Eulàlia, *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial, 1982; MAS, Antoni, «La Germania de Mallorca narrada per un contemporani: la descripción de la Germania del notari Joan Morro», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 69, 2013, pp. 311-319; PEREZ GARCÍA, Pablo, «Germanía y Germanías: el conflicto y su proyección historiográfica sobre el territorio valenciano», *Pedralbes: Revista d'historia moderna*, 42, 2022, pp. 177-243; (Coord.), *Más allá de la capital del Reino. La Germanía y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela*, València, Universitat de València, 2022.
[1141] BAYDAL, Vicent, PALOMO, Cristian, «'Íntegra fidelitat a Sa Majestat'». La ciutat de Barcelona davant l'esclat de la Germania valenciana», *Revista Valenciana de Filologia*, 5, 2021, pp. 61-104.

situen just al centre de la vall que mostren els gràfics. El cas del regne de València, però, mostra una tendència diferent. Tot i que la quantitat d'apel·lacions durant la guerra civil catalana és superior a les identificades per als anys de les Germanies, sobretot com a conseqüència del gran nombre de referències al gentilici «catalans», és durant aquest període de revoltes de principis del segle XVI quan més referències tenim al gentilici «valencians», així com a l'apel·lació al concepte «la terra». És interessant observar com, en aquesta cronologia, a diferència d'altres moments a la baixa Edat Mitjana, gran part de les referències de «valencians» són per a referir-se a mercaders i transaccions comercials internacionals. Un context, aquest, que al segle XIV i gran part del segle XV hauria produït exemples de mercaders valencians identificats com a «catalans», com aquest fragment d'una carta dels jurats de València de l'1 de juny del 1519, adreçada a Antoni Agustí, conseller del rei, com a conseqüència d'una sèrie de marques patides per valencians a les costes del Principat:

> «[…] ans li han dit que les se an detengudes e retenien com a robes de valencians en virtut de certa marca contra aquells […] se devia declarat marca contra los de aquest regne de València essent tots vassalls de sa magestat […] que ninguna marca sia imposada per ninguns de sos regnes contra vassalls tan fidelíssims de sa magestat com són los de aquest regne».[1142]

O aquesta altra, ara enviada a qualsevol oficial del regne de Castella, avisant de l'anada de dos mercaders valencians a la ciutat de Sevilla: «per les presents certifficam com de la present ciutat de València parteixen los honorables en Alonso Vilalba e Perot Margui, mercaders valencians, los quals van a la ciutat de Sevilla».[1143] Indubtablement, assistim a la consolidació definitiva de l'èxit del particularisme a través de les identitats regnícoles. Un fet que també podem traslladar al regne de Mallorca. Si bé Antoni Mas hauria assenyalat el final de la centúria i principis del segle XVII com el moment definitiu de la consolidació definitiva de la identitat mallorquina, especialment a través de l'ús del gentilici «mallorquins»,[1144] en el nostre cas considerem que ja en la Germania mallorquina podem parlar d'un estat molt avançat – si no definitiu – d'aquest fenomen, amb referències més o menys freqüents al gentilici «mallorquí» per a referir-se als habitants cristians del regne de Mallorca, així com apel·lacions a la «pàtria mallorquina» per part d'alguns dels seus

[1142] AMV, g[3]-41, ff. 93r-94r
[1143] *Ibidem*, f. 179v.
[1144] MAS, Antoni, *Llengua, terra, patria i nació…*, pp. 167-185.

habitants, com és el cas d'aquesta referència en què els jurats de la ciutat i regne de Mallorca denuncien la presa de certes mercaderies i diners a mercaders mallorquins en la ciutat de Palerm. En efecte, com en el cas valencià, tornem a trobar l'ús del gentilici «particularista» en un context en què dècades abans s'hauria emprat el de «català»:

> «Vuy lo primer dia aprés de la extracció de nostre offici stam occupats y encare no plenament informats dels negocis, sols fem la present a vostra reverend persona per què havem sabut com en Palerm a dos naturals de aquesta ciutat, ço és, a Jacme Fuxa y [...] Jacme Miquel, per lo visrey e cort són stats levats circha de CC ducats de ells y de altres mallorquins que tenian en comanda [...] demenar sian restituïts los altres diners maiorment que per exprés privilegi sia concedit als mallorquins poder traure de aquella ylla peccúnies a bé que per los sicilians se sia fet a dit privilegi contrari».[1145]

Així mateix, les primeres notícies sobre l'alçament comuner a Castella haurien arribat al govern de la Ciutat de Mallorca de la mà de Gregori Genovard, canonge mallorquí enviat a la península per informar de les darreres novetats als regnes i terres del rei: «en Valladolit s·ich diu que lo poble hauria fet no sé quin moviment essent-hi lo rey per detenir-lo. Y que lo rey, essent avisat, se'n haia anat ans que lo poble tanchà les portes». La carta de Genovard, però, acabaria avisant de «lo de València», és a dir, dels primers episodis de la Germania, amb la conformació de la Junta dels Tretze, al llarg de la tardor del 1519: «Lo de València va augmentant, que no s·i fa sinó lo que vol la Tretzena. Lo rey se'n va sens pendre's·i remey». Tot i això, el missatger mallorquí transmetria el seu cansament a les autoritats del regne –que li haurien impedit acabar amb la seua missió – d'una forma molt «patriòtica»: «Jo no puch fer més. Volria haver acabat, que ab traball stich fora de ma pàtria y jamés essent-hic lo mal qui hic és».[1146] Tot i les queixes, el canonge va continuar enviant informes, lluny de la seua pàtria, sobre la situació d'agitació política que començava a estendre's per la península, com eren les protestes i les violències per part del poble de Cambrils (Baix Camp) contra el duc de Cardona, amb proclames en favor del rei, que, segons el parer de Gregori Genovard, aquestes agitacions haurien estat promogudes per part del «poble» de València:

[1145] ARM, 689, f. 59r.
[1146] *Ibidem*, f. 80r-81r.

«Primerament, lo dit die vingueren circha do-cents hòmens de Cambrils quexant ab grans veus del duch de Cardona, cridant: 'Justícia!', 'Visca lo rey!', y dient mil blasfèmies del duch, per què ells pretenian que son luïbles y lo duch que no, y per causa de aquestes lo poble s'és tant avalotat y se són levats molts minyons ab taball e bandera cridant: 'Visca lo rey y muyra mal consell!' que són vinguts a pedrades tomar-se al governador, vaguer e altres officials, que segons lo que és stat és cosa miraculosa com s'és pogut reposar. Y se té per cert que són stades intel·ligències de alguns tacanys ab lo poble de València».[1147]

Unes declamacions, fetes pel «poble», per les classes menestrals, típicament pròpies del patriotisme durant l'Edat Moderna, que ja en el context dels alçaments agermanats a la Corona d'Aragó podem observar. Finalment, però, hem de preguntar-nos sobre la pervivència, en aquests moments de la centúria, just en la frontera entre els temps medievals i els temps moderns, de la idea de la nació clàssica, de base etnolingüística, que en les terres catalanoparlants es manifestaria sota l'expressió de «la nació catalana». Al respecte, la consulta de la correspondència dels jurats de València en el context de la Germania ens ha aportat un exemple sobre el qual ens agradaria detenir-nos. El 15 de febrer del 1519, el govern de la ciutat de València va enviar una llarga lletra missiva a Antoni Agustí, conseller de Carles I, amb l'objectiu de defensar els privilegis que tenia la «nació catalana» de Palerm. ¿Per què és interessant aquesta referència? Primerament, perquè els jurats de València empren el concepte «nació catalana» en un moment històric de clara dissolució de les referències identitàries «catalanes» per part de les autoritats polítiques del regne de València; segonament, perquè defineixen explícitament què és «la nació catalana» en aquests moments i, finalment, perquè aquestes referències apareixen al mateix temps que els jurats fan referència als mercaders «valencians» que es trobaven en Palerm. L'inici del document és certament rellevant, ja que la ciutat de València reconeix la potestat de la ciutat de Barcelona a l'hora de triar el cònsol i, tot seguit, aclareix qui forma part d'aquest consolat:

«Axí per privilegis reals com per antiquíssima pràctica e consuetut, la ciutat de Barcelona elegeix e ha acostumat de elegir hun cònsel per a la nació catalana en la ciutat de Palem, del regne de Sicília, lo qual offici és molt preheminent en quella ciutat et requerit indústria persones e que sia presona de si de alguna condició per l'art mencantívol sia molt affavorit e benefiçat. E per ço li donen hun

[1147] *Ibidem*, ff. 82v-83r.

gros salari lo qual se paga de les robes e mercaderies de dita nació cathalana, en la qual són compresos axí los aragonesos e valencians com los del principat de Cathalunya».[1148]

En efecte, la nació catalana estava compresa per aragonesos, valencians i catalans, és a dir – a falta dels mallorquins – representava al conjunt de vassalls del rei d'Aragó.[1149] Trobem ací, així doncs, una transformació del significat que havia tingut la idea de «nació catalana» al llarg dels segles baixmedievals, ja que, encara que aquesta expressió s'utilitzava molt sovint en el context del comerç internacional, molt sovint anava acompanyada de «altres vassalls del rei d'Aragó», un afegit que tractava d'incloure tota la resta de comunitats nacionals que composaven la senyoria catalanoaragonesa, com podien ser els aragonesos. Ara, a inicis de la tercera dècada del segle XVI, sembla que aquest significat etnolingüístic hauria desaparegut, però, l'expressió «nació catalana» encara serviria per a referir-se als consolats internacionals, en els quals s'englobaven tots els súbdits del rei d'Aragó, ara, també, rei de Castella. De fet, com ja s'ha assenyalat més amunt, molt sovint aquests consolats anirien mutant com a conseqüència de l'entrada de mercaders castellans, fet que transformaria progressivament l'etiqueta de catalans per la d'espanyols.

[1148] AMV, g3-41, ff. 63v-64v.

[1149] L'absència dels mallorquins en la definició, però, també resulta interessant, ja que evidencia l'escàs pes que aquest regne i els seus membres representaven dins de la ponderació general de la Corona d'Aragó. Com assenyala Antoni Mas, el regne de Mallorca havia passat, de representar la «perifèria» dins de la Corona d'Aragó a, amb la unió dinàstica amb el regne de Castella i la conformació de la Monarquia Hispànica, representar la perifèria de la perifèria, MAS, Antoni, *Llengua, terra, pàtria i nació...*

CONCLUSIONS

Like Ernest Renan at the beginning of his lecture at the Sorbonne in 1882, throughout these pages we have tried to analyse «an idea, apparently clear, but which lends itself to the most dangerous misunderstandings». The idea of «nation» and the national identities derived from it have been the subject of debate for many decades among those who have tried to approach its nature. With this work, we have tried to demonstrate the existence of national imaginaries among medieval societies, delving into the specific meaning that the concept of nation had between the thirteenth and sixteenth centuries.

We have done so based on a theoretical model, from an explanatory model, according to which until well into the fourteenth century the prevailing idea of nation among medieval societies in Western Europe would have been the Ciceronian idea found in the work *De officiis*, from 44 BC. That is, Cicero would have been one of the first authors to propose a theoretical framework on the idea of «nation» to explain the various forms of human grouping. According to his vision, the world would be divided into three large collective spheres: the first would encompass all humans, the second would be that which groups the population into human units that share the same «*gens*», «*natio*», or «*lingua*», and finally, the basic unit of grouping, which would be that of urban communities. That is, it would be the second realm of human affinities proposed by Cicero, based on ethnic ties, that would eventually give meaning to the idea of «nation» throughout the rest of the classical period, perpetuating itself during the first centuries of the Middle Ages, when, again, the concept would be redefined.

It was Saint Isidore of Seville (560-636), Visigothic bishop, who was responsible for perpetuating this conception throughout Latin Christendom through one of his most important works: *Etymologies*. Specifically, in Book IX, *De linguis, gentibus, regnis, militia, civibus, affinitatibus*, in which the author emphasizes the idea of nation based on ethnic affinities. Thus, the idea of a classical nation, established first by Cicero and later confirmed by thinkers like Saint Isidore, would reach the great philosophical revolution of the thirteenth century, with the emergence of scholasticism. Fundamentally ethnic-based, it

would be Thomas Aquinas who would be the architect of the survival and updating of this conception in the late thirteenth century, assimilating it to the concept of «language». It will be in one of his last texts, *Postilla super Psalmos*, when Thomas Aquinas would synthesize this whole conception into the famous binomial «*linguae seu nationes*»: «*id est, quaecumque sint illae linguae seu nationes, possunt erudiri de divina sapientia et virtute*» (XVIII, 2). Latin Averroism, for its part, would also adopt a similar position on the idea of nation. With the translation of the original texts of Averroes or Ibn Rushd (1126-1198), the Averroists would also embrace the ethno-linguistic conception of Thomas Aquinas and scholasticism, although with their nuances, since they considered a strong ethnic component necessary in any political community, or what is the same, that without the nation, the existence of the political community was impossible, thus distancing themselves from the conception of Saint Augustine, who established no relationship between nations and political communities.

The philosophical revolution of the thirteenth century would be accompanied, moreover, by a «legal» revolution thanks to the revival of Roman law. Throughout the fourteenth century, Latin Christendom added a third element of collective adherence, the «*regnum*» or «*Res Publica*», to Thomas's Thomist binomial «*linguae seu nationes*». In the specific case of the Crown of Aragon, the observatory that has been the object of study, this transformation can be observed in the work and political thought of the Franciscan from Girona, Francesc Eiximenis, especially through his work the *Regiment de la Cosa Pública*, published in 1383, dedicated to the government of the city of Valencia, in which he claims the kingdom framework as the new framework of collective identification. As it is evident, the consequences of this change were profound. With the introduction of this third element in the classic identity equation, the meaning that the concept of «nation» had had for almost fourteen centuries in the Latin world began to change progressively to become synonymous with «political body». Progressively, the «*regnum*» became increasingly central to the idea of nation, while the conception of a simple ethnic or linguistic community lost its preeminence, coinciding with the crisis of scholastic philosophy. This does not mean, however, the total disappearance of the Thomistic sense, since, as we have seen throughout this work, appeals to nations through the prism of language continued throughout the fifteenth century.

This semantic mutation, therefore, must necessarily be related to the appearance and formation of the modern State throughout the late Middle Ages. The consolidation of the main feudal monarchies, especially from the thirteenth century, would bring a new level of population organization intermediate between the basic unit from ancient times, the city, and the more global unit, Christendom. This new dimension would gradually come into contradiction with the intermediate level of human collectivity stipulated by Cicero, that which referred to the idea of an ethno-linguistic «*natio*». This transformation must be considered as the precedent of the modern or contemporary meaning that the nation will achieve with the construction of nation-states in the late eighteenth century. The monarchies would find in the promotion of these collective adhesions the necessary foundation to legitimize their existence, promoting, through political elites, a sense of collective solidarity, such as love for the common «homeland», and the conviction to defend it to the death if necessary.

Throughout the late Middle Ages, we have endeavoured to trace this historical process through the prism of the Crown of Aragon. Why this particular territory? It is chosen for its juridical-institutional and ethno-linguistic characteristics. Serving as a paradigmatic example of a composite monarchy or composite State, characterised by a clearly decentralised nature resulting from the union of various kingdoms and principalities under the auspices of the King of Aragon, alongside the coexistence of diverse ethno-linguistic communities – essentially, national communities adhering to the classical concept of «nation» – has enabled us to observe the emergence and evolution of distinct national identities that arose within each territory, thus facilitating an examination of confrontational processes. This observatory, that of the dominion of the Kings of Aragon, is juxtaposed with what is known as the Burgundian State, owing to identifiable similarities, both at the institutional and ethno-cultural levels.

In the case of Burgundy, historiography has documented the confrontation between centralising and homogenising tendencies, championed by the ducal court, vis-à-vis centripetal and particularistic tendencies from more urbanised principalities – Flanders, Brabant, Holland. Furthermore, the coexistence of various ethno-linguistic identities – French, Flemish-Dutch, and to a lesser extent, Germanic – renders this region of Western Europe a model for study and comparison with other cases within Latin Christendom,

especially those regarded as composite States or monarchies. Although the Dukes of Burgundy never attained royal distinction, the conglomerate of lordships and principalities under their dominion, characterised by diverse legislative frameworks, assemblies, and representative institutions, coupled with the coexistence of various ethno-linguistic communities, presents a panorama strikingly akin, despite its peculiarities, to that of the Crown of Aragon.

Reviewing the historiographical production focused on the issue of identity in the Crown of Aragon, we have noted the generally "regional" nature that has accompanied the works produced in recent decades, thus lacking an overarching view of the origin and evolution of the various national identities that existed in all its Iberian territories: in the Kingdom of Aragon, the Principality of Catalonia, the Kingdom of Valencia, and the Kingdom of Majorca. Therefore, firstly, we have reviewed the historical formation of the two territories that eventually gave rise to the formation of the Crown of Aragon in the mid-12th century. On the one hand, the initial steps of the Kingdom of Aragon, stemming from the evolution of various lordly powers established around the River Aragon, in the valleys of the central Pyrenees, on its Iberian slope, which subsequently, throughout the 11th century, would culminate in the creation of the Kingdom of Aragon, after breaking away from the dependency of the Kingdom of Pamplona. On the other hand, we have observed the evolution of the lordly powers that were formed in the northeastern region of the Iberian Peninsula. In the southern march of the Carolingian Empire, a conglomerate of lordships, counties, would eventually form, which, over the centuries, would coalesce around the preeminence of the County of Barcelona. Despite the lordly fragmentation, an ethno-linguistic identity would be formed in this space, with the Catalan language becoming the most visible cultural element. Similarly, in the Aragonese realm, the Aragonese language would also emerge as one of the most prominent identity elements, becoming, in the early 13th century, the official language of the kingdom.

With the dynastic union between the County of Barcelona and the Kingdom of Aragon in 1137, a new political entity was inaugurated, the Crown of Aragon, which, from the outset, was founded on the coexistence of two different political and ethnocultural worlds, the only common element being their subjection to the sovereignty of the same prince: the King of Aragon. Thus, on the one hand, we find the Kingdom of Aragon and the

first Aragonese national identity, and, on the other hand, the County of Barcelona – future Principality of Catalonia – and the first Catalan national identity. The Crown of Aragon would reach the 13th century as a binational monarchy; that is, the subjects of the King of Aragon were both Aragonese and Catalans. With this situation, and with the definitive territorial conquests at the end of the 12th century, which would ultimately consolidate the southern borders of both the Kingdom of Aragon and the County of Barcelona in the Iberian Mountain system and the river Ebro, respectively, the 13th century would begin. A pivotal century in terms of identity, as the binational nature of the crown, balanced initially, would become unbalanced due to the territorial conquests led by James I. The conquest of the Balearic Islands and the Eastern part of Al-Andalus, between the decades of the 1230s and 1240s, would give rise to two new kingdom entities, the Kingdom of Majorca and the Kingdom of Valencia, which became part of the Crown of Aragon. Despite the institutional independence enjoyed by these new territories, they became two Catalan societies, the result of colonization processes carried out upon them, with the arrival of Christian populations mainly from the lands of Catalonia.

While historiography has consistently indicated that the early societies in Majorca, following the conquest, were undoubtedly predominantly Catalan, there has always been a certain ambiguity regarding the assessment of the identity traits that the first Christian society in Valencia should have had. Fortunately, significant steps have been taken in recent decades by historiography to quantify the origins of the early Majorcan and Valencian colonizing societies. In both cases, studies point to a large majority of settlers of Catalan origin, accompanied, albeit to a much lesser extent, by others from different places. Therefore, based on the available data, it can be asserted that the predominant national identity in the Kingdom of Majorca and the Kingdom of Valencia was largely Catalan. This fact is evidenced by being one of the most characteristic elements of the type of identity that would be consolidated in these lands, for example, by the adoption of the Catalan language by institutions.

On the other hand, the examination of the documentation generated by parliamentary activity in the General Courts of the Kingdom of Aragon throughout the 13th century, with particular attention to the second half of the century, has demonstrated how the political instability that marked it, with the open confrontation between the monarchy and the

Aragonese oligarchies within the framework of the Union revolt at the end of the century, led to a series of political demands in which a nearly definitive consolidation of the Aragonese national identity can be discerned, with constant indigenous demands and appeals to the idea of the nation, and indirectly, the consolidation of the Catalan national identity as an alternative identity within the dominion of the King of Aragon. This fact is one of the first examples confirming the importance of studying moments of political instability – mainly wars, revolts, and dynastic crises – as conducive moments for the proliferation of rhetorical and discursive manifestations with identity content: appeals for the defence of the nation, collective resistance, the assertion of rights and freedoms for the whole «land», which ultimately bring us closer to the evolution and nature of the national identities existing at that time. In the context of unionist demands, the Aragonese identity begins to be complemented by a series of distinctly political elements, such as the defence of Aragonese laws and the privileges of the kingdom, which led its elites to confront other elites of the crown, such as the Valencian, for the validity of the *Fueros* beyond the strict borders of the Kingdom of Aragon. On the other hand, the Catalan national identity also showed signs of consolidation through chronicles that began to develop at the end of the century, in which the Catalans are depicted faithfully contributing to the military campaigns undertaken by the monarchy. A national identity that projected not only onto the «Catalans» of the «north», i.e., the natives of the future Principality of Catalonia, but also onto those of the «south», i.e., the Kingdom of Valencia. A territory that, albeit sporadically, would even be included under the term «Catalunya».

Alternatively, Catalan chronicles from the late 13th and early 14th centuries also provide clues to the process that would unfold throughout the fourteenth century, such as the political construction of dynastic national identity, namely, the notion of a nation that would be built around the figure of the King of Aragon, whose subjects would be all his subjects, regardless of institutional or ethno-linguistic boundaries. The 14th century, which we have termed «the century of new identities», would prove central to the evolutionary process of existing national identities within the Crown of Aragon, but also because it would lay the groundwork for new identities of a different nature than those seen up to that point, especially in the «conquered» territories, such as the Kingdom of Valencia and the Kingdom of Majorca. These new identities, therefore, must be closely related to the construction of the modern state. The development of parliamentary institutions in the Crown of Aragon,

on one hand, would reinforce the ideological development process of the dynastic national identity, the «nation of the king», evident primarily in the proposition speeches elaborated by the monarchy, which were addressed to the kingdom's political communities, making them participants in a common collective. However, in the same way, the prominence of parliamentarism during this century, as we have mentioned, also laid the groundwork for new identities, within the realm of the kingdom. Indeed, it would be in these assemblies that the first examples of demonyms specific to these political communities would emerge. However, this should not lead us to believe in the existence of a fully-fledged national identity within these societies. In the case of the Kingdom of Valencia, while some studies have pointed to the legal conflict of the late 13th and early 14th centuries as the foundation of the birth of Valencian national identity, due to the demand for the complete territorialization of the *Furs* of Valencia by the elites of the city of Valencia, the analysis of the political vocabulary by these same elites in the context of the Union War (1347-1348) has not provided us with clues in this regard. On the contrary, it has provided evidence of the permeation of dynastic national imagery, which would find in the long war with Castile (1356-1375) the perfect pretext to further drive this national imagery, facing an external enemy – the Castilians – that would challenge the very existence of the crown. Again, the quantitative study of parliamentary documentation, such as that from the courts of the Kingdom of Aragon, as well as the documentation generated from the royal chancellery, demonstrates the significant concentration of identity references during the war years.

The construction of the modern state in the Crown of Aragon, which became evident with the proliferation of the *Diputacions del General*, and the development of a growing sense of individuality among political elites, especially those from the city of Valencia, did not, however, prevent the persistence of Catalan national identity, based on ethno-linguistics. Indeed, it is precisely in the late 14th century when we have identified some of the most «patriotic» examples of adherence to this national imagery that encompassed all Catalan-speaking Christian subjects of the Crown of Aragon. Military victories and maritime affairs would have contributed to the prevalence of this national sentiment among political elites increasingly inclined towards the political assertion of their particular interests. However, this ethno-linguistic identity must also have had significant currency among the rest of the population. This is suggested by the judicial process analysed, that of the disappearance of the Valencian Pere Comte, in the Battle of Aljubarrota (1385). The

testimonies of witnesses demonstrate a continued persistence of Catalan identity among the inhabitants of the Kingdom of Valencia, which forces a reconsideration of the extent of the incipient Valencian kingdom identity among broad social sectors.

Therefore, by the end of the 14th century, we find a coexistence of three different typologies of identities among the populations of the Crown of Aragon: that identity derived from the classical nation, embodied in the idea of a «Catalan nation» transcending kingdoms; the kingdom-based identities, constructed throughout the 14th century, promoted by various political elites through particularistic claims, which in the case of Valencian, Majorcan, and Catalan identities – within the Principality – would begin to come into tension with the idea of a transcendent «Catalan nation», and finally, the dynastic or royal national identity. In the case of the Crown of Aragon, this would lack a common demonym that appealed to all its members. The decentralized, composite nature of the Catalan-Aragonese monarchy, combined with the coincidence between the royal title and the name of one of its realms, prevented the generalization of a consolidated name. This phenomenon is not extraordinary, as a similar situation occurred in the Burgundian State, where regional identities prevailed over the supraregional identity that the various dukes sought to create, given that, once again, the ducal title coincided with the name of one of the territories constituting the conglomerate of lordships under ducal control, such as the Duchy of Burgundy. Thus, the demonyms «Aragonese» and «Burgundian» would be invalidated as «dynastic» demonyms for the two examples of composite States.

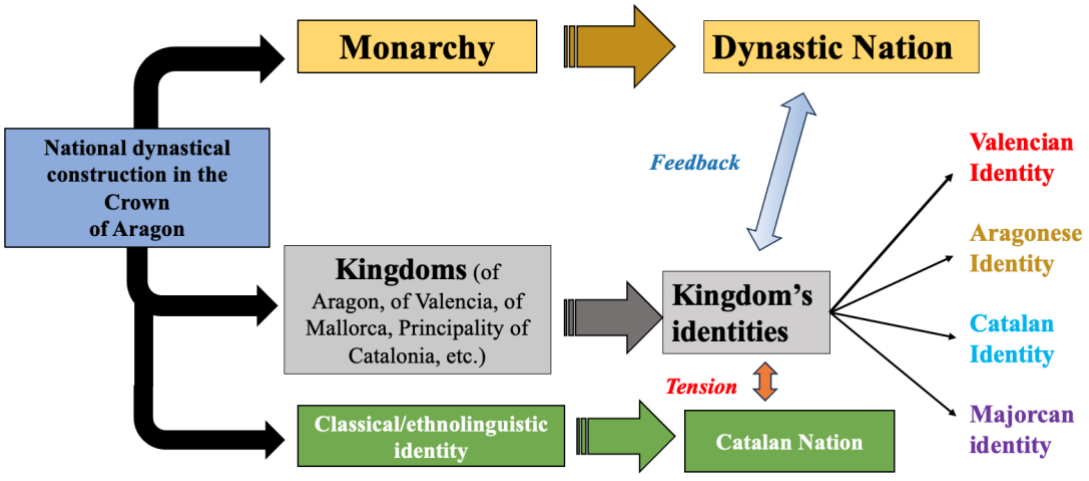

***Il·lustració 9**: Limitations and tensions in the construction of the dynastic nation in the Crown of Aragon*

This «unnamed nation» representing the royal nation of the King of Aragon became particularly apparent during the dynastic crisis that afflicted the Crown of Aragon between 1410 and 1412, following the death of Martin the Humane without issue. The analysis of documentation generated by political elites in this context, where they were precisely the protagonists in steering the election of the new monarch, reveals the nearly infinite formulations they had to employ when referring to the entirety of the inhabitants of the Crown of Aragon. A dynastic identity that the monarchy, through municipal institutions, sought to disseminate among the population. This dissemination has been examined through the study of public proclamations made by the city of Valencia throughout the 14th and 15th centuries. In these proclamations, one can observe the communication of military victories of the crown and the summoning of grand public celebrations in which the sense of community would be reaffirmed among participants. Proclamations, on the other hand, which would have had a special concentration during the central decades of the 15th century, coinciding with some of the victories of Alfonso the Magnanimous in the kingdom of Naples.

Indeed, it has been during these decades that we have identified in the documentation signs of great interest that allow us to delve deeper into the understanding of the evolution of kingdom-based identities, such as the Valencian. In this sense, the decade of the 1430s would have been the key moment of definitive consolidation of Valencian national identity. This is evident from some indications we have been able to identify in both chronicle sources, such as the *Crònica Universal de 1427*, and in institutional documents, from which we have identified, for example, a «singularizing» change in the heraldry of the city of Valencia around the year 1430. A moment, coinciding with a military conflict like the War of Castile (1429-1430), which would have particularly affected the borders of the kingdom of Valencia and decisively contributed to this consolidation of identification as «Valencians».

Similarly, the quantitative analysis of documentation with identity elements in the long run points to the Catalan Civil War as the most intense moment in our chronology. The years 1460-1472 would have generated, within institutional documentation not only from the Principality of Catalonia but also from the Kingdom of Aragon, the Kingdom of Majorca, and the Kingdom of Valencia, a concentration of manifestations, appeals, and

references with identity vocabulary more characteristic of the patriotism that would arise during the modern centuries than of the late medieval centuries. This episode has been highlighted as a prelude to national identities during the Early Modern Age because as a consequence of the armed confrontation between the king and the political institutions of the Principality of Catalonia, significant changes and transformations would have occurred in some of the national identities prevalent in the Crown of Aragon until the arrest of Prince Charles by Joan II. Firstly, the strengthening of the particular Catalan identity, namely, that which was limited to the inhabitants of the Principality of Catalonia. In fact, the years of war have provided numerous examples of patriotic rhetoric, articulated by the Generalitat and the council of Barcelona, in garnering support for their cause. In turn, the rest of the kingdom-based identities also show signs of strengthening, such as the Valencian or the Majorcan. The latter fact also affected the validity of the Catalan national identity, based on ethno-linguistics. While this national imaginary would have gradually diluted in documentation throughout the 15th century, inversely proportional to the increase in kingdom-based identities, the outbreak of civil war in the Principality marked a turning point in the shared national imaginaries among Catalan-speaking populations of the Crown of Aragon, leading to a «national» distancing, first between the political elites of the Kingdom of Valencia and the Principality of Catalonia, and subsequently between those of the Principality and the Kingdom of Majorca. The phenomenon of indigenism, as in the case of Valencia, and the credit dependencies in the case of Mallorca, would eventually dissolve the traces of common Catalanism among these three territories under the sovereignty of the King of Aragon.

This disappearance of one of the three nation ideas that had been present among the territories of the Crown of Aragon would be accompanied, almost immediately in time, by a political change that would mark the identity future of the confederation territories. The dynastic union between the Crown of Aragon and the Kingdom of Castile in the 1470s would initiate a transformation process of the dynastic nation idea. The nation constituted by all the vassals of the incipient Hispanic Monarchy would begin to be built upon Castilian hegemony, leaving the territories of the Crown of Aragon in a peripheral position. The particularistic processes that had constructed kingdom-based identities in the Crown of Aragon were now subordinate to the idea of the dynastic nation emerging in the last decades of the 15th century. This latter process, we have been able to trace through historiographical

production, both from the late 15th and early 16th centuries, as well as through the process of Castilianization initiated by the monarchy. The study of royal correspondence addressed to the councillors of Barcelona points to the 1490s as the decisive moment in this process. Meanwhile, kingdom-based patriotism would have reached one of its peaks during these times, adopting the traits that it would present in the subsequent centuries. The Germanies revolts in the Kingdom of Valencia and the Kingdom of Majorca would be the scenarios where this kind of homeland claims would have best flourished, developed, and framed within an idea of Spain, championed by 16th-century historiography, which would embark on its historical path leading it until the end of the pre-modern times.

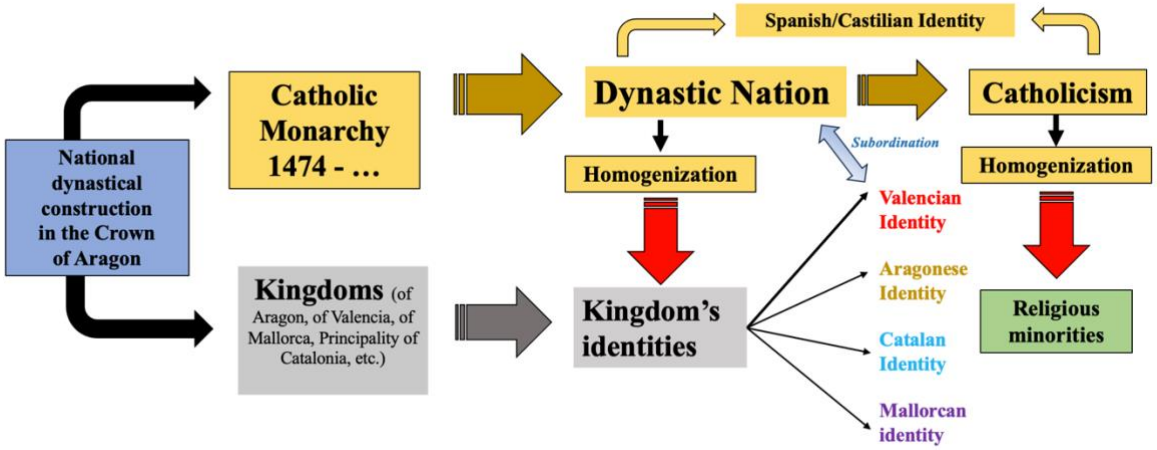

Il·lustració 10: *Subordination and Homogenization in the construction of the dynastic nation in the Hispanic Monarchy*

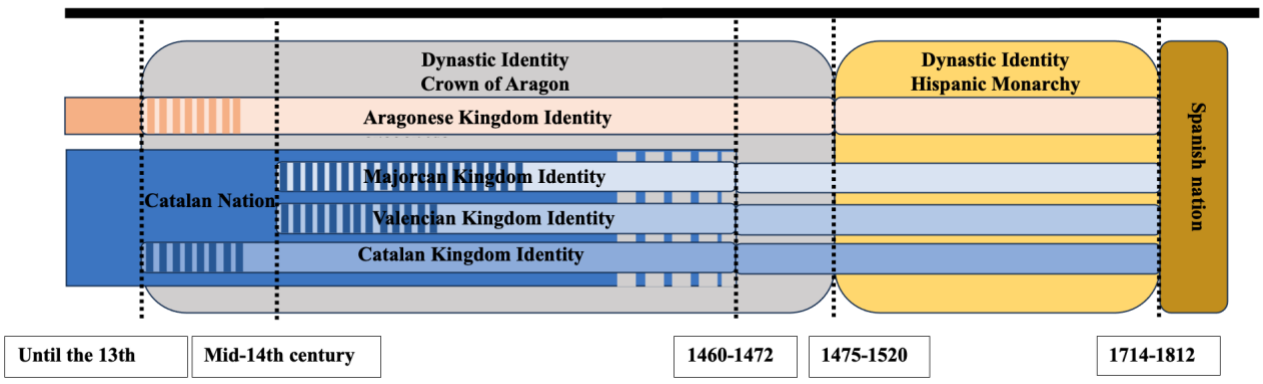

Il·lustració 11: *The evolution of different national identities in the Crown of Aragon up to the early modern period*

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1374, desembre, 20.

Els Jurats de València, davant l'amenaça de companyies enemigues prop de la costa del regne de València, demanen al rei ajut militar, la presència d'un dels infants reials i, especialment, la tornada del Governador del regne de València.

AMV, g^3-3, ff. 105r-105v.

A la molt alta majestat de nostre senyor, lo rey.

Molt excel·lent senyor.

Segons ardits d'alcunes persones qui versemblant ho saben aquelles males companyes han en propòsit de calar-se en aquest regne. E si açò per ventura se seguia per obra, sab la vostra magnificència com estam mal arreats d'alcunes coses e, specialment, de caps, com no hajam Governador ne capità e tots e los demés barons e hòmens de cap d'aquest regne sien en servey de vós, senyor. E jàssia nosaltres de tot nostre poder e saber haiam fet e fer no cessem aquelles mellors provisions que podem e sabem, emperò, tot poria poch valer sens esforç e sens caps. E, senyor, si dir és legut a nós, no és sens gran maravella que com en temps de la major pau del món no deguéssem estar sens Governador, ara e de gran temps a ençà ab tantes guerres e adversitats siam estats e siam sens Governador, par senyor que sia vostra volentat de haver nós e aquest regne en oblit. Plàcia a nostre senyor Déu que axí no sia.

On supplicam molt humilment a la vostra reyal senyoria que deny e li plàcia per mercè girar la cara e los ulls per providència ver nós e aquest regne. E maiorment si la vostra magnificència sab o sent que puxa ésser ver de la venguda a ençà de les dites companyes e de trametre e proveir a nós de tres coses prestament. La prima, de soccors, no tant solament de les companyes d'aquest regne qui ab vós, senyor, són, mas d'altres axí com lo fet requira. La segona, de capità, ço és, I dels infants fills de vós, senyors, e altre de la Casa Reyal, axí

com pertany a la vostra valor e la condició d'aquest regne. E la terça, que en tot cas, senyor, nos trametats ací nostre Governador. E les dites coses, senyor, jàssia toquen molt la vostra Reyal Corona haurem a special gràcia e mercè de la vostra magnificència, la qual nostre senyor Déu per sa mercè conserve en prosperitat longament e li do victòria de tots sos enemichs, amén.

Scrita en València a XX de deembre en l'any de la *Nativitat* de nostre senyor MCCCLXXIIII.

2

1374, desembre, 26. València.

Els Jurats de València informen al rei dels rumors que els han arribat sobre la preparació d'una armada castellana a Sevilla preparada per a atacar Mallorques, així com demanar-li que retorne el Governador al regne de València.

AMV, g^3-3, ff. 106v-107r.

A la molt alta majestat de nostre senyor, lo rey.

Molt excel·lent senyor.

Sàpia la vostra magnificència que I mercader d'aquesta ciutat és vengut a present de Sibília e compta que en Sibília se espatxaven d'apparellar e d'armar XX galees e que·l almirall novellament fet per lo rey de Castella era vengut allí per fer espatxar a gran cuyta les dites galees e que·s dehia comunament que les dites galees se armaven contra la terra de vós, senyor. Diu més que ell caminant a ençà attès I cavaller castellà ab lo qual se acompanyà e caminà gran partida de I jorn e que·l dit cavaller entre·ls altres menava I escuder, lo qual era natural d'aquesta ciutat e ha estat lonch temps en Castella e regonech al dit mercader es descobrí a ell e li dix en secret que ell sabia de cert d'aquell cavaller son senyor que les dites galees e X que·n devia armar lo rey de Portogal e diverses naus que cascú devia armar se apparellava tot per anar sobre Mallorches, e que·l rey de Castella devia venir prestament a Sibília per fer espatxar lo dit estol. Més avant, I hom d'estament d'aquesta ciutat nos ha dit que I seu special amich de Castella li ha dit açò mateix pochs dies són passats per manera que aquestes noves se seguexen es concorden en una a moltes parts e aytant com nós podem entendre mostren-se semblants a veritat majorment, car ací ha letres fresques de mercaders d'aquesta ciutat qui negociegen en Flandres e són estats en cort del rey d'Anglaterra que·ls angleses no s'ansien d'algun estol ne d'alcun altre apparell d'armes a fer. Totes les dites coses intimam e notificam senyor a la vostra magnificència per tal que aquella hi puxa degudament proveir.

Item, senyor, moltes e diverses vegades havem supplicat a la vostra senyoria que fos sa mercè de trametre ací nostre Governador, lo qual havíem e havem molt necessari e tro

ací no ho havem pogut obtenir, de què som no poch maravellats, car en tot temps de pau és ací necessari Governador, molt més en temps de tants perills e majorment ésser tots o los de més hòmens de cap d'aquest regne en servey de vós, senyor, fora lo dit regne. Verament, senyor, ab humilitat e reverència de vostra senyoria parlan, açò poria haver melloria e no podem veure o entendre com ne per què ve aquest tan gran oblit que a vós, senyor, plau haver de nós e d'aquest regne. On, senyor, altra e altra vegada supplicam molt humilment a la vostra magnificència que deny e li plàcia per mercè trametre a nós lo dit Governador prestament com apparega evident perill en la sua triga.

Axí mateix, senyor, havem supplicat altres vegades a la vostra excel·lència que denyàs per sa mercè revocar totes e sengles licències per vós, senyor, atorgades a quelssevol persones de traure blats e altres victualles d'aquest regne, car jàssia que sien contra espresses privilegis nostres per vós, senyor, jurats, emperò per lo vostre batle general per los forts manaments e penes qui són posats en aquelles letres ve acordat de obeir a aquelles, de què tots jorns som ab ell en contrast specialment per preniments de nostres guardes fan de tals coses per mar e per terra segons és a nós, senyor. E per tal sia mercè de vós, senyor, trametre a nós la dita revocació, en la qual sia manat al dit batle que alcunes letres o manaments de vós, senyor, fets o faedors per aquesta raó no observe. En altra manera, senyor, hajats per cert e per ferm que esguardada la gran fretura e importable carestia e necessitat extrema que havem de blats e de totes altres victualles no és àls sinó metre aquest regne en occasió e en perill de perdició e axí sia mercè vostra mercè, senyor, de proveir-hi axí com dit és. E mantenga nostre senyor Déu la vostra excel·lent persona e Casa Reyal en prosperitat longament e li do victòria de tots sos enemichs, amén.

Scrita en València a XXVI dies de deembre en l'any de la *Nativitat* de nostre senyor M CCC LXXV.

Senyor, los jurats e pròmens de la vostra ciutat de València, besants la terra devant vostres peus, se comanen en vostra gràcia e mercè.

3

1375, març, 19. València.

Els Jurats de València demanen als oficials de senyoria i patrons de qualsevol nau del conjunt de la Corona que no ataquen la nau de López Núñez de Aguirre, patró de nau de Bilbao, en el seu retorn després de descarregar forment en València, seguint els privilegis atorgats a la ciutat per part del rei.

AMV, g^3-3, ff. 161v-162r.

Als molt honrats, savis e discrets tots e sengles capitans e patrons de gales, de naus e d'altres qualsevol vexells e encara tots e sengles offcials o loch de senyoria tinents dins los regnes e terres del molt alt senyor rey d'Aragó constituïts o sotsmeses d'aquell, als quals les presents pervendran, de nós, los jurats de la ciutat de València.

Salut e honor.

La saviea e discreció vostra e de cascun de vós per les presentens certificam que·l dit senyor rey nostre ab specials privilegis gran temps ha fets e atorgats e tota vegada observats ha guiats e assegurats tots e sengles mercaders, patrons, mariners e altres persones de qualsevol nació, ley o condició sien portants o faents portar per mar o per terra blats o altres victualles a la dessús dita ciutat de València o regne d'aquella. Enaxí que per alcunes marques o represàlies atorgades o atorgadores o per alcuns crims, delictes o deutes propris o d'altri no puxen ésser retenguts, marchats, penyorats o per alcuna manera embargats o agreujats, ans venguen, vajen e tornen salvus e segurs ab totes e sengles naus e altres vexells portants los dits forments o altres victualles e ab les companyes, nòlit, mercaderies, robes e totes lurs altres coses que portaran o hauran portat e ab los preus que d'aquelles hauran hauts hoc encara ab les mercaderies que d'aquells preus hauran comprades o compraran en aquesta terra, segons que en los dits privilegis és mils e pus largament contengut.

On com en Lope Yuanyes d'Aguirre, patró de nau de la ciutat de Bilbau, del realme de Castella, pochs dies són passats sia vengut a aquesta ciutat de València o plaja d'aquella ab la dita nau carregada de forment, lo qual és estat ací descarregat complidament e se'n vulla tornar en sa terra ab la dita nau e mariners, companya d'aquella ab tots lurs mercaderies

e coses, e per consegüent sien compreses en lo dit guiatge e assegurament. Per tal, la saviea e discreció vostra e de cascun de vós per la present en deute de justícia requerim e de nostra part vos pregam affectuosament que al dit en Lope Yuanyes e a la dita nau e mariners e companya d'aquella e a tots lurs mercaderies e coses observets e observar façats lo dit viatge e assegurament de mentre sien de tornada en lur terra. Encara que entretant fos suscitada o no guda guerra entre lo dit senyor rey nostre d'Aragó e lur senyor lo rey de Castella e sotmeses lurs. E en alcuna cosa no·ls façats o vingats contra lo dit guiatge e assegurament sabents que si ho fahiets, ço que no creem, que·n agreujariets molt lo dit senyor rey e·n faríets preiudici e desplaer e a nosaltres qui d'aquèn vos n'afrontaríem e pregaríem e us hen faríem punir e castigar justícia mijançant.

Dada en València, a XIX dies de març en l'any de la *Nativitat* de Nostre Senyor MCCCLXXV.

4

1375, maig, 18. València.

Els jurats de València, davant la mort del mestre racional, demanen al monarca que la vacant siga ocupada per algú de la ciutat o regne de València. Concretament, proposen Pere Guillem Català.

AMV, g^3-3, f. 177v.

A la molt alta maiestat de nostre senyor, lo rey.

Molt excel·lent senyor.

Sàpia la vostra magnificència que en Berenguer de Codinachs, Maestre Racional de la vosra cort, axí com ha plagut a Déu ha finat sos dies. On, senyor, com nosaltres ab gran desig hajam affecció que al seu offici succeís alcú d'aquest regne. Per tal, molt gran senyor, ab aquella major humilitat e affecció que podem supplicam a la vostra reyal senyoria e demanam a aquella en do e gràcia special que deny e li plàcia per mercè atorgar lo dit offici graciosament a alcun d'aquesta ciutat o regne, de qui mils la vostra excel·lència sia contenta. E que en açò deny haver per recomanat mossèn Pere Guillem Català, lo qual si vosra mercè serà pot complir a aquest offici, considerats los mèrits de ses virtuts e los serveys a la vostra senyoria fets per aquell longament. E açò, senyor, haurem a gran e singular gràcia e mercè de la vostra magnificència, la qual nostre senyor Déu per sa mercè mantenga en prosperitat longament e li do victòria de tots sos enemichs.

Scrita en València, a XVIII dies de maig en l'any de la *Nativitat* de Nostre Senyor MCCCLXXV.

Senyor, los jurats e pròmens de la vostra ciutat de València, en spirit de humilitat, besants la terra devant vostres peus, se comanem en vostra gràcia e mercè.

5

1375, maig, 18. València.

Els Jurats de València s'adrecen a Manuel d'Entença, conseller del rei, perquè la vacant del Mestre Racional de la cort siga ocupada per algú del regne de València.

AMV, g^3-3, f. 178r.

Al molt honrat e molt savi cavaller mossèn Manuel d'Entença, conseller del senyor rey.

Molt honrat senyer.

Nós escrivim al senyor rey certifican lo de la mort d'en Berenguer de Codinachs e supplican-li que sia sa mercè proveir del offici que·l dit en Berenguer havia a alcú d'aquest regne, axí com parria cosa raonable si és sa mercè haut esguart que d'aquest regne ha fort pochs officials en sa cort. E en special li recomanam e li supplicam per mossèn Pere Guillem Català, lo qual sabents que li mereix vullàs per ses virtus vullàs per la donchs serveys que li ha fets. On, com nós hajam açò en fort car, pregam, ab aquella major affecció que podem la vostra saviea e bona amistat, que en açò vullats e us plàcia dar aquell bon recapte que som certs ésser en vós e de la vostra amistat molt confiam havent per ferm que nos haurem açò a major gràcia que explicar no us poríem e·n romandrem tots temps a vós e a les vostres coses obligats. E rescrivets a nós de tot ço que vostre plaer sia.

Scrita en València, a XVIII de maig.

Los Jurats de València apparellats a vostra honor.

6

1375, maig, 18. València.

Els Jurats de València demanen a Francesc Urgellès que lliure la seua lletra en secret al rei en favor de Pere Guillem Català com a nou mestre racional de la cort.

AMV, g^3-3, f. 178r.

Al honrat e discret en Francesch Urgellès, sotssíndich de la ciutat de València en cort del senyor rey.

En Francesch,

Nós escrivim al senyor rey de la mort d'en Codinachs e aprés li supplicam que li plàcia proveir de son offici a alcú d'aquest regne e, en special, li recomanam mossèn Pere Guillem Català. E com haguéssem dupte de alcuns amichs nostres que havem en cort no volguessen entendre en aquest offici no escrivim a ells, mas tant solament a mossèn Manuel d'Entença. On vos pregam e manam en tan car com podem que ab subirana cura e cuyta tingats a prop d'aquest fet axí ab mossèn Manuel d'Entença tenint-lo'n a prop de donar prestament la letra al senyor rey e parlar-ne en secret ab ell, com ab tots altres qui valer vos hi puxen a vostra discreció, car açò és faena que·ns és molt cara e ho tenim molt a cor e per ço és obs que no durmats. E rescrivets-nos de ço que fet haurets en açò e en los affers de les Corts.

Scrita a gran cuyta a XVIII de maig.

Los jurats de València, qui us saludem molt.

7

1379, desembre, 8. València.

Els jurats de València s'adrecen a Francesc Urgellès, notari i síndic de la ciutat en la cort del rei, per a denunciar la citació que el rei ha fet a la dona de Berenguer de Vilaragut per un plet fora el regne de València, sent contrafur. Denuncien que alguns de Barcelona es pensen que són pàtria comuna.

AMV, g^3-4, f. 129r.

RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari de la València medieval…*, pp. 74-75.

Al honrat e discret en Francesch Urgellès, notari, síndich de València en cort del senyor rey.

Sènyer en Francesch,

Vista havem una letra citatòria per lo senyor rey tramesa a madona de mossèn Berenguer de Vilaragut, que vaia e comparega en sa cort devant en Castelló de Mallorches per respondre a I libell proposat contra ella per lo procurador fiscal per raó de la evicció del loch de Borriol, segons porets veure pus largament en la dorma de la dita citació de la qual vos trametem trellat ab la present.

Nosaltres no havem cura dels mèrits del fet principal ans a la bona hora haia cascuna part son dret, mas entrenyoram-nos del desafurament e preiudici fort notable per quant la dita dona és citada a pledeiar fora·l regne, car sabets que açò és contra lo fur *De juridicció de tots jutges e de for covinent*, lo capítol IXé, qui comença: «Los habitadors del regne e de la ciutat no són tenguts, etc». És, axí mateix, a tot lo regne cosa fort cara e de les pus que nós havem.

E creem que açò proceesca de opinió que alcuns de Barchinona a vegades han somiada temptan fer de Barchinona comuna pàtria. La qual cosa si e quant assajada fo los torna hom el queix e sens tota dificultat se'n obtenia revocació, car no era sinó temptació com dit és. Mas d'on se vulla proceesca cosa és erronea dir que·l habitador d'aquest regne vaja en altre per pledejar. Perquè us pregam e us comanam en fort car que en açò ajudets al

procurador de la dita dona qui va aquí ab special poder solament de posar declinatòria e ab ell o sens ell fets per manera que la dita citació sia revocada. E hajats letra de la dita revocació. En açò us pregam hajats subirana cura e en l'àls perquè hic sots, Déu sia ab vos.

Scrita en València, a VIII de deembre.

Los jurats de València, qui us saluden molt.

8

1381, maig 20. València.

Els jurats de València supliquen al rei que ature l'armament d'algunes galeres a la ciutat destinades a la pràctica de cors pels perjudicis greus que se'n podrien derivar a per a la nació.

AMV, g^3-4, ff. 242r-242v.

A la molt alta majestat de nostre senyor lo rey.

Molt gran senyor.

Sabut havem que alcuns hòmens de paratge d'aquesta ciutat han en volentat e fan lur apparell d'armar ací alcunes galees per entrar en cors e que han haüdes e haver entenen alcunes provisions de vós, senyor, per portar açò a acabament, e senyaladament que·ls deputats del General d'aquest regne degen a ells prestar de les galees que ací són del dit General. E si, per ventura, senyor, tals armaments se fahien per bon zel, axí com és per servir a vós, senyor, e dampnejar los enemichs vostres e de la fe, seria cosa loable e meritòria, e cascuns hi deurien dar loch, mas, a veritat, la condició e les paraules d'aquests no demostren tal zel, ans tant solament intenció de enrequir-se ab roba de qui·s vulla, de què·s seguexen roberies no tant solament de béns d'amichs, e d'aquèn marques e altres infinits mals, ans encara de béns de nostra e lur pròpria nació, e, per no al·legar altres lunys exemples, havem-ne entre mans demostració, per ço que han fet e fan mossèn Ximén Péreç d'Arenós e mossèn Roger de Muncada, segons sab mils la vostra excel·lència.

On, senyor, com tals coses no sien àls sinó destrucció de vostres terres, e senyaladament en ço car se'n pert del tot la mercaderia per la qual les dites terres e totes altres se solen enriquir, e sens la qual tot l'àls és fam e misèria, per ço, senyor, ab aquella major affecció e humilitat que podem, supplicam a la vostra real magnificència que deny e li plàcia per mercè no dar loch a tals armaments, ans revocar totes contràries provisions, e specialment lo manament fet als dits deputats de fer lo dit préstech, majorment com aquell seria e és contra exprés capítol de la derrera cort de Monçó atorgat per vós, senyor, e per los dits deputats sots religió de sagrament e homenatge, e en açò, senyor, retrets deute a justícia,

e·n farets gran bé a la cosa pública de vostres regnes, e nosaltres ho haurem a special gràcia e mercè de la vostra excel·lència, la qual nostre senyor Déu, per sa mercè, mantenga en prosperitat longament e li do victòria de tots sos enemichs. Amén.

Scrita en València, a XX dies de maig en l'any de la *Nativitat* de Nostre Senyor MCCCLXXXI.

Senyor, vostres humils servidors, los jurats e pròmens de la ciutat de València, qui, besants la terra denant vostres peus, se comanen en vostra gràcia e mercè.

9

1382, març, 3. Barcelona.

Els consellers de Barcelona informen el rei de l'atac patit per mercaders catalans, un de València i dos de Mallorca, per part d'un corsari genovès. Davant la inacció del duc de Gènova, els consellers de Barcelona demanen al rei que interferisca per a fer justícia amb els mercaders afectats.

AHCB, 1B. VI-1ff. 43v-44r.

Sacre regie Aragone magestati

Molt alt e molt poderós príncep e senyor.

Sàpia vostra senyoria que, devant nós, són venguts mercaders de Barchinona dients que ells han haüt cert ardit de lurs compayons qui són en Jènova per letres lurs fetes en Jènova, a XIX de febrer prop passat, que una galiota, la qual Talermo Daga, ciutadà de Jènova, ha armada e treta de la ciutat de Jènova e, après, la ha reforçada de gent en Bonifacii, ha preses, devant Port-vendrés, qui és del destret de Jènova, tres mercaders cathalans, appellats n'Albert de Casalduch, de València, en Berthomeu Saguarra e en Johanne Ponç, de Mallorcha, qui venien ab una barcha de jenovesos de Pisa en Jènova. E aquells han robats de lurs moneda e mercaderies e d'altres que havien ab si de hòmens de Barchinona. La qual galiota, aprés, feta la dita roberia, ha estat en lo dit loch de Port-vendrés per VI jorns e, sabent açò, los mercaders cathalans, qui són en Jènova, han posat lur clam d'aquesta fayna devant lo duch de Jènova, demanant, ab gran instància, que les dites coses faés tornar a loch. Emperò, lo dit duch, dissimulant aquest fet, no ha volguda fer a ells sobre açò justícia.

Aprés d'açò, alguns mercaders catalans són venguts de Pisa al dit loch de Port-vendrés demanant les robes qui·ls eren stades robades, e feu-los respost, per lo dit cossari qui allí era, que, de les dites robes, no·n tornaria gens, però, si volen los dits mercaders que tenia preses, que·ls lus daria a rescat de vint florins de Florença. E, com los dits mercaders responsessen que no eren tenguts en res d'açò que demanda, com ells fossen en bona pau e concòrdia ab vós, senyor, ha torcorats e mal tractats los dits presoners e·ls se'n ha menats menaçant que·ls metrà en poder del jutge d'Arborea.

On, senyor, com les dites coses per lo dit cossari, segons les dites letres temeràriament assaiades, novitat e normes, e detestables e molt dapnoses a vostres sotsmeses, de què vós, senyor, vos devets sentir com sien enseniment e occasió de majors mals e discòrdies qui ço, que Déus no vulla, se'n porien seguir si, per vós, senyor, prestament e ab temps, no hi és degudament provehit. Per ço, senyor, notificant les dites coses a la vostra serenitat, supplicam molt humilment, a aquella que sia mercè vostra, de provehir sobre les dites coses, per tal via que·l dit fet sia tornat a loch e vostres sotsmeses sien preservats d'ací a avant de semblants roberies, violències e dampnatges. D'esta feyna, senyor, enformarà la vostra senyoria, si li plaurà, Miquel Ages, mercader de Mallorcha, e Ramon Clayra, porter vostre, senyor, que, vinents per terra de Venècia, foren presents en les dites coses qui·s són seguides en lo dit loch de Port-vendrés.

Scrita en *Barchinona,* a VI dies de març en l'any de la *Nativitat* de Nostre Senyor MCCCLXXXII.

Senyor, los vostres humils sotsmeses consellers de la ciutat de *Barchinona,* qui·s recomanen, senyor, molt humilment, en vostra gran e mercè.

10

1392, juliol, 6. València.

Celebració, per part del consell de València, dels triomfs de l'infant Martí a l'illa de Sicília, que suposaven gran honor per a la Corona d'Aragó i per a tota la nació catalana.

AMV, A-20, ff. 14r-15r.

E vench al present consell l'onrat en Jacme Marrades, ciutadà de la dita ciutat lo qual pochs dies ha era vengut de Sicília on era stat tramès per la dita ciutat ab una galea armada com a patró d'aquella en servici del senyor infant en Martí, duc de Muntblanch, lo qual poderosament era passat en la dita ylla de Sicília per haver aquella a sa mà. E dites de paraula per lo dit en Jacme al dit consell de part del dit senyor infant presentà al dit consell e de manament d'aquell liurà a mi, notari scrivà lur, una letra closa e, segons prima fac, apparia segellada ab lo segell secret del dit senyor, endreçada a jurats e prohòmens d'aquesta ciutat.

E, uberta e lesta la dita letra, paria ésser del dit senyor duc e signada de sa mà, continent creença per ell al dit en Jacme, comanada en virtut de la qual lo dit en Jacme dix e explicà largament al dit consell lo proceiment e actes, benaventuradament per gràcia de Déu, fets per lo dit senyor duc en la dita ylla de Sicília, la qual, en major part, havia haüda a sa mà e stava en bona sperança d'aver-la tota Déu ajudant. Noresmenys, explicà lo dit en Jacme lestament de sanitat de les persones del dit sènyer duc e de sos fills e nora, per gràcia de Déu, rey e reyna de Sicília, e paraules de saluts e de congratulacions trameses per tots ells a la dita ciutat. E totes aquestes coses explicà lo dit en Jacme al present consell en virtut de la dita letra de creença la qual apparia ésser data en Palerm lo primer dia del mes de juny ara proppassat.

[...]

E lo dit consell, enteses segons apparia totes e sengles les dites coses e haud raonament e deliberació sobre aquelles, concordantment proveí e respós-hi en la manera següent per orde:

Ço és, que retia e reté laors e gràcies a nostre senyor Déu de tantes e tals gràcies per ell fetes, no tant solament als dits sènyer duc e fill e nora seus, ans encara a tota la nació

catalana per obtenir la dita ylla de Sicília a laor e glòria de nostre Déu e profit lur e honor e utilitat de la Corona reyal d'Aragó e de tots los sotsmeses d'aquella, encara lo dit consell aprés les paraules de bona venguda del dit en Jacme, reté gràcies a aquell de son servici deints ésser certificats que en aquell lo dit en Jacme e los altres de la galea de la dita ciutat se eren haüts en tal manera que·n reportaren e reportaven nom e fama a laor a aquesta ciutat.

11

1392, agost, 24. València.

Els jurats de València s'adrecen als jurats de la Ciutat de Mallorca lamentant-se pels atacs que la nació catalana pateix a costa de nacions enemigues.

AMV, g^3-5, f. 141r.[1150]

Molt honorables senyors,

Per mà d'en Francisco Petro de Laud havem ara reebuda vostra letra e dins aquella trellat d'altra breu letra aquí tramesa de Barberia, notificants l'armament qui·s fa a Bona de XIII fustes per passar d'eçà, menaçants aquexa aquesta e altres marítimes del senyor rey, a fi que·n siam avisats e [...] façam aquelles bones provisions que s·i pertanguen. E regraciants-vos molt la dita notificació, deïm, senyors, no sens gran desplaer que havem compassió del dan que us fo fet l'altre jorn e d'aquell del dit armament havem maior despit que no poríem explicar per letra e no sens raó [...] Santa Maria! ¿E on és la vigor de nació catalana, que fahia tributàries totes altres nacions circumvehines, e ara hòmens de no-res e ineptes nos fan tals e tants dans e otltratges, no sens vituperi de tota la nació e de tota christiandat? Perdó, Déu, a quin és en tan e specialment de [...] lo pariatge qui·s [...] entre aqueix e aquest regne e lo principat de Catalunya de què tant en temps passat havem cridat. Però tota hora que hom comença de bé a fer, és bona [...] per ço que si en temps passat per negligència fo obmès ara seria temps pus acceptable e pus útil aiudant Déu. E proferim-nos a fer sobre [...] ensemps ab vós e ab Catalunya tot ço que en nos sia. E pus ara no deim axí com no [...] vostra gran saviea la qual de tot ço que sia [...] rescriure a nosaltres. E tinga-us en sa comanda la Santa Trinitat.

Scrita en València a XXIIII d'agost de XCII.

Los jurats de València, a vostres [...] honor prests.

[1150] Mal estat de conservació, a causa d'humitats en el paper, que dificulta la lectura d'algunes parts del document.

12

1399, febrer, 13. València.

Els jurats de València s'adrecen al bisbe de la ciutat per a assegurar que la seua postura respecte dels arrendaments fets dels delmaris del bisbat de València no té altra finalitat que la de servir a Déu, al Papa, al rei, al bisbe de València i a tota la nació catalana.

AMV, g^3-6, ff. 107v-108r.

Al molt reverent pare en Christ e senyor bisbe de València,

Molt reverent senyor,

Entés havem que vos, senyor, hauríets pres en desplaer los arrendaments fets per los clavaris de la santa croada dels delmaris d'aquest vostre bisbat dels quals los dits clavaris han assignació, venda, transportació en can tro en certa quantitat per pagar lo sou de les gales qui són estades trameses en servey de nostre senyor lo Papa en lo qual desplaer, senyor molt reverent, parlau ab aquella reverència de la vostra senyoria que·s pertany. Nosaltres no creem ésser colpants per dues rahons:

La primera, per tant com la dita assignació, venda, transportació e causa dels dits delmaris fon feta per los procuradors del Pare Sant en los dits clavaris e no en nosaltres ne en lo consell e síndich de la dita ciutat, jassia lo consell d'aquella a gran instància del Pare Sany e per expresses manaments del senyor rey e a gran exortació, inducció e pregàries de vos, senyor, haia fet prèstech de les dites galees e·y haia donat tot aquell loch que li és estat possible en trametre aquells per mellor e pus prest delliurament de la persona del dit Sant Pare. Creem fermament donar e fer en açò reverència a nostre senyor Déu, servici al Pare Sant, honor al senyor rey, plaer a vos, senyor e bé a tota la nació catalana.

Segona, per tant com la dita assignació venda e transportació eren fetes abans que lo dit bisbat sie estat transportat en vos, senyor, per vigor de la qual venda, assignació, convenio que les vendes dels dits delmaris fossen fetes per aquells en los quals eren assignats e alienats ne aytan poch parlan ab la dita reverència havíem o haguem ne havem

intenció o alcuna presumpció que fer venda per los dits clavaris dels dits delmaris degués o pogués importar donar a vos, senyor, alcuna causa de desplaer.

Emperò, senyor molt reverent, com totes les errades que en lo món se fan puxen haver e pendre melloria e adob, nosaltres, per reformació d'aquelles si alcunes són, siam apparellats en quant en nosaltres serà donar tot loch possible, pregam e suplicam la vostra reverent paternitat e senyoria, que aquestes coses li plàcia benignament reebre e pacientment tol·lerar, maiorment que no són fetes scientalment per fer d'aquells dan o desplaer a vos, senyor, e foragitar de vos, senyor, tal desplaer. E haurem-ho, senyor, a special gràcia de la vostra reverent senyoria e paternitat, la qual, nostre senyor Déu, per sa mercè, mantenga e prospere, conserve longament, amén.

Scrita en València a XIII de febrer, any XCVIIII.

Los jurats de València, qui·s comanen en vostra gràcia.

13

1411, agost, 8. València

Els jurats de València demanen a l'almirall del regne de Castella que faça justícia d'un mercader genovès que havia atacat i furtat una nau a uns mercaders castellans i a un mercader de València, Bernat Perpinyà.

AMV, g^3-11, ff. 146v-147r.

RUBIO VELA, Agustin, *Epistolari...*, pp. 172-173.

Al molt noble baró e de gran saviesa cavaller mossén Alfonso Audríguez, almirall major de Castella.

Molt noble mossén.

Segons havem sabut a petició d'en Bernat Perpinyà, mercader d'aquesta ciutat, vos tenits pres, per fer aquella justícia que·s mereix, hun jenovés, patró de nau, apellat Christòfol Marrufo, per una roberia e cosa de mal exemple per ell perpretada en les mars d'Espanya contra pau, la qual és entre Aragó e Jènova, prenent una nau castellana fahent viatge a les Plajes ab olis e altres mercaderies del dit mercader e d'alscuns sotmeses del senyor rey de Castella. E, no content de la presa e roba, ha turmentat lo nostre mercader e ciutadà, no considerant que jenoveses en aquesta ciutat són contractats bé e segons deuen ésser aquell qui són en pau. E açò és cert e notori a tot lo món, posat que jenoveses, ladres de mar, facen tot lo món de desastres a cathalans, sens temor de Déu.

E com tals coses rechagen en vostre offici e jurisdicció, e a vostra noblesa se pertanga punir e castigar malfatans e dampnejants mercaders qui en fe de pau e amistat naveguen mercaderies per acominalar lo món, e en vostra mà sia donar remey justiciable que lo dit mercader, axí cruelment tractat per lo dit jenovés, cobre ço del seu, e lo robador haja guardó segons mereix, per ço, mossén, la vostra gran noblea pregam, molt affectuosament e de cor, que plàcia a vos, segons havem singular confiança e de vostra honor és, haver per recomanat lo dit mercader e sa justícia, e fer-li aquella prestament. E serà cosa digna de laor vostra e plaent a nosaltres, qui us ne serem obligats en tot ço que

puxam fer per vostra honor e per coses vostres. E tenga-us, mossén molt noble, lo Sant Sperit en sa guarda e protecció.

Scrita en València a VIII d'agost any mil CCCCXI.

Los jurats de la ciutat de València, a vostra honor, en totes coses, apperellats.

14

1412, abril, 19. València

Els jurats de València demanen als consellers de la ciutat de Barcelona que deixen d'atacar els patrons de la seua ciutat a naus i mercaderies de la ciutat i regne de València.

AMV, g^3-11, ff. 19v-20v.

Als molt honorables e savis senyors, los consellers de la ciutat de Barcelona.

Molt honorables e savis senyors.

De algun temps ençà se sovintien fer clamors vàries per molts mercaders e altres ciutadans nostres, de diverses desguises e sobreries, contra rahó a aquells fetes, per hòmens ciutadans, dels quals fem report, ço de aquell que més punyen a nostres libertats, e són segons se segueix:

Primerament, que per vosaltres senyors per altri havent poder per vostra ordinació e instància, seria stada e feta comissió e manament als patrons de les vostres naus armades que prenguen qualsevol robes, mercaderies e bens que·s navenguen en Jènova, encara que sien de hòmens mercaders de València, vullats vaien en fustes de jenoveses vullats nostrades, axí com bens de enemichs e de bona guerra.

Item, que haurien comissió de vosaltres o per la dita forma de pendre e occupar, axí com bens de enemichs e de bona guerra, tots los bens, mercaderies e coses, que ab navilis de jenoveses o altres ab què sien, ab senyal o marcha de jenoveses, van en les mars de ponent, encara que sien de hòmens e mercaders de la ciutat e regne de València.

Item, que sots color e occasió de aquestes comissions e en altra manera totes quantes fustes de aquesta ciutat e regne de València ixen e són encontrades per les dites naus o altres fustes vostres armades són scorcollades rebentades e robades. E, segons vosaltres, senyors, sabets entre los senyors reys de Aragó, de loable memòria, d'una part, e jonoveses, d'altra, ha capítols molts forts de paus e treves e sots fe dels quals havem viscut e vivim huy en dia. E si per ventura, entre vosaltres e aquelles, ha debats, marques o altres, oys e rancors, civils

o criminals, o com fon per rahó e justícia, tenguts noms nostres hòmens e mercaders e bens lurs, deien e haien ésser maltractats per aquesta rahó, car uns per altres, rahonablement, no poden ni deuen ésser marquats. E sabents bé, senyors molt honorables, que ço, que per nostres e – encara – vostres mercaders se navega en les mars de ponent no pot en altra manera anar en segur fins ab marques o senyals de jenoveses o d'altra nació per dos rahons a vostres e a nostres mercaders notòries e veres: La una, per vàries marques que han castellans, portogaleses e angleses contra nosaltres de temps passats. La segona, car jenoveses són mils favorits en mars de ponent que nostra nació. E per aquestes rahons e altres cové fer en les nostres mercaderies marqua de jenoveses e d'altres nacions. E los dits vostres patrons, no obstant que la dita veritat los sia certament averat e verificat per los mercaders, tot ne va a tall d'espasa indifferentment. Moltes altres particulars clamors e enuigs hoïm tots jorns de nostres mercaders que sostenen de hòmens d'aquexa ciutat. On senyors, molt honorables, si consderam la indivídua amicícia, concòrdia e fraternitat que mijançant la divinal gràcia, per justes virtuoses e comunicades operacions, per lonchs temps, han reflorit entre aquexa molt insigne ciutat e aquesta, e consideram les clamors dessús dites molt diferexen de amistat e concòrdia. Car aquestes insolències no són del temps passat ne són conserven, ans dissolven vincles de amicicia e caritat no fon conserva d'ores del bé públich ne donen tranquil·le repós.

Donchs senyors molt honorables, en nostre senyor Deus, vos exortam e pregam, tant com podem, que us plàcia metre mans e empènyer vostres pits forts de vostres savieces en tals e semblants insolències e extirpants aquelles vullats fer metre en talla de rahó e de justícia vostres patrons e altres malfahents. E retrets deute a justícia e egualtat certificants-vos, senyors molt honorables, que si les damunt dites coses no donats tal, nosaltres per res no podents ni devents aquells plus tol·lerar ne de veure nostres conciutadans ne a les dretutes e libertats de la dita ciutat que penjen sots muscles de nostra governació o custòdia urgent n(e)cessitat e justícia, haurem fer d'aquí avant processos de reintegracions e altres, los quals tro a huy havem per vostra honor dissimulats segons que per nostres Furs, privilegis e libertats trobaren fahedor. De aquestes coses, senyors, vos pregam haiam vostra breu resposta e rescrivits-nos, senyors molts honorables, de tot ço que us sia plasent.

E sia l'Esperit Sant vostre protector.

Scrita en València a XVIIII d'abril.

Los jurats de la ciutat de València a vostra honor apparellats.

15

1412, setembre, 3. València.

Els jurats de València s'adrecen a Bernat de Cabrera, comte de Mòdica perquè permeta l'exidida de forment i de blat envers València, que està sota una crisi de carestia frumentària.

AMV, g^3-11, ff. 83r-83v.

Al molt noble e spectable baró mossén Bernat de Cabrera, comte de Mòdica e de Xarmunt, en Sicília.

Molt noble e spectable mossén.

Aquesta ciutat de present és queacom opprimida de carestia de forment e de blats e treballam en fer nostre poder que de aquelles parts on puscam hajam forniment de forment e blats per no venir en extrema suppressió. E com siam stats çertificats per mercaders nostres e altres dignes de fe que jenovesos han tret de aqueixa ylla aquell forment e tant com ne volen, ens parega axí rahonable aquesta ciutat ne haia treta. E siam bé certs que vos, mossén molt noble, com aquell qui sots natural de nostra pròpia nació e amats de cor aquesta ciutat, no solament permetrets traure a nostres mercaders e altres qui a la dita ciutat vullen portar forniment blats e altres vittualles, abans favorint aquella pendrets sos fets e honor per vostres propris e tal confiança n'avem de vostra noblea. Per ço, mossén, axí afectuosament com podem e de cor, pregam aquella que per amor e honor de la dita ciutat e per socorre a aquella en lo cars present, vullats permetre e en altra manera fer donar manera als dits volents traure los dits forment e blats per portar a aquesta ciutat puxen delliurament aquell e aquelles traure pagant los drets acostumats. E endreçar aquells en tota manera de expedició en açò, mossén, farets singular profit e bé e en cars urgent a la dita ciutat, la qual és presta fer per vostra gran noblea tot quant honestament fer puxa.

E sia nostre senyor vostra custòdia.

Scrita en València a III de setembre any mil CCCCXII.

16

1415, març, 15. València.

Inventari d'objectes presents a l'interior de la Casa de la Ciutat en què consten tota mena de teixits ornamentats, banderes, penons i estendards, un reliquiari, bombardes, cadenes, arquibancs i sobrevestes.

AMV, Protocols notarials, Francesc Escolà 3/1, ff. 4r-5r.

Primo, VIII bancals de drap de lana vermells ab senyal real

Ítem, dos draps de peus vermells ab lo dit senyal.

Ítem, hun drap d'aur imperial vert ab orles de tarçanell negre e senyals reals.

Ítem, altre drap d'aur imperial blanch ab orles negres de terçanell e los dits senyals.

Ítem, altre drap d'aur richamat vermell ab orles de tafatà blaves e ab los dits senyals.

Ítem, una bandera de terçanell real.

Ítem, quaranta-dos penonets d'or e flama reals per a glavis.

Ítem, hun standart de tafatà vermell ab una creu de Sent Jordi e vidaures de pexines.

Ítem, dos penonents de la dita manera per a trompetes.

Ítem, hun standart ab armes de la reyna dona Yolant de tafatà vermell e blau.

Ítem, cinch bancals ab les orles reals, lo camp vert ab fullatges e figures de raç.

Ítem, hun standart de stamenya blanqua ab creu vermella.

Ítem, tres tovalles de lenç grans.

Ítem, una tovalla prima de lli.

Ítem, dos tovallons oldans.

Ítem, una picaça e huns ganxos de ferre.

Ítem, hun reliquiari d'aur ab XII perles e dins la figura de Sent Miquel.

Ítem, hun bancal vermell ab senyal real que té lo carceller per a la audiència dels divendres.

Ítem, dos cofrens enlaunats blanchs ab scriptures.

Ítem, una caxa plana ab diverses cartes e scriptures.

Ítem, cinch artibanchs de fust de pi.

Ítem, hun banch encaxat.

Ítem, dos taulells grans ab dos draps de raç a senyal real sobre los taulells blaus.

Ítem, hun carratell e hun barril de salmitre.

Ítem, dos bombardes de coure.

Ítem, hun pern de ferre.

Ítem, una cadena gran de ferre.

Ítem, hun drap de raç gran ab istòria de Sent Jacme.

Ítem, hun bancal lo camp morat ab figures e brots verts.

Ítem, altre morat scur ab figures.

Ítem, hun vert ab figures.

Ítem, altre blau ab figures.

Ítem, dos tovallons de stopa oldans ab listes blaves als caps.

Ítem, unes tovalles grans totes blanques.

Ítem, altres tovalles primes.

Ítem, dos bancals blaus, lo camp ab fullatges e figures.

Ítem, altres dos, lo camp morat scur e fullatges e figures.

Ítem, altres dos vermells ab armes reals.

Ítem, unes tovalles blanques.

Ítem, uns tovallons oldans ab listes blaves als caps.

Ítem, uns tovallons de cotó squinçats.

Ítem, hun bancal vermell ab senyal real.

Ítem, dues sobrevestes d'or e de flama forrades de blau e una altra qui té en Johan Scrivà.

Ítem, una copa d'argent daurada ab senyal real.

Ítem, hun penó de stamenya ab armes de Muncada.

Ítem, dos cadenats de ferre sotils.

Presentes testes fuerunt predictis honorabilis Jacubus de Vich et venerabilis Petrus Ceriol, mercator, cives Valentie.

17

1429, maig, 14. València.

Anunci de l'elecció del nou bisbe de València per part del rei, segons Climent de Vilanova, qui, tot i no ser encara oficial, assegura ser «valencià» o del regne de València.

AMV, A-29, f. 87v.

Item, fon exposat al dit consell per lo dit micer Climent de Vilanova, dient que entés havien que lo senyor rey havia proveït de bisbe per aquesta ciutat, emperò que no era encara publicat, mas que segons se dehia seria valencià o, almenys, del regne. E que pràtica era antiquada en la dita ciutat com hi venia bisbe novell que la dita ciutat li fahia present de certa vexella d'argent. Per tal, ho notificava al dit consell que si pràtica era que hi proveís e que advenint lo cas no se esperassen com fos açí lo dit senyor bisbe, mas que estigués apparellat. Lo honorable consell ho comanà als honorables jurats, racional, síndich e advocats o la major part de aquells que veien si és en pràtrica ne en quina forma e manera e que ho façen segons és acostumat e a lur bona coneguda. E que tot ço que els ne faran lo dit consell ho havia per ferm.

18

1436, juny, 20. València.

Àpoca pel pagament de 754 sous i 4 diners realitzat a Jaume Fillol, perpunter, i Berenguer Mateu, pintor, per part de la ciutat de València, a través de Pere d'Amiga, clavari de la pecúnia comuna de la ciutat de València, per la confecció de dos estendards reials amb corona groga sobre camper blau.

AMV, Protocols Notarials, Joan de Sant Feliu 4/5.

Die mercurii XX junii anno a Nativitate Domini Mº CCCCº XXXVIº

Iacobus Fillol, perpunterius, et Berengarius Mateu, pictor, cives Valentie, gratis, et cetera. *Ambo simul* *confitemur vobis venerabili Petro Damiga, civi dicte civitatis, clavario peccuniarum comunium civitatis predicte presenti, quod dedistis et solvistis nobis plenarie numerando et cetera, septuaginta novem solidos et quatuor denarios regalium Valentie nobis debitos pro salario et laboribus nostris faciendi duos* standarts reals ab corona groga e camper blau dalt*, et duas lanceas cum ferreis ad oppus centum sociorum de ballesta quos dicta civitas mittit ad serenissimum dominum nostrum regem in regno Neapolis pro custodienda persona sua. Unde renunciamus et cetera. Quod est actum Valentie.*

Testes discreti Johannes Martiniz et Anthonius Miquel, notarii, cives Valentie.

19

1456, octubre, 13. València

Els jurats de València s'adrecen als jurats de la ciutat de Mallorques informant-los de la construcció d'una galera per a protegir les costes dels atacs dels corssaris i, a més, demanen que els ajuden construint-ne un altra.

AMV, g^3-23, ff. 54r-54v.

Als molt honorables e molt savis senyors los jurats e prohòmens de la ciutat de Mallorques.

Molt honorables e molt savis senyors.

No ignoren vostres honorables savieses los grans dans que per pirates e cossaris són donats molt soven a vassalls del senyor rey en aquestes mars propinqües a vosaltres e a nosaltres. E, ultra los dans e roberies, no és menys no sia imputat a nostra naçió a molt gran càrrech e vergonya. Veritat és que nosaltres, sentints-nos de tantes e tals insolències, novament, havem donat orde de fer una galea bastarda per alguna guàrdia, custòdia de la costa, e, encara, per algüir tràffech de la mercaderia en certes parts. La qual, ja armada e apunt, ha fet un viatge en certs lochs de la Barberia e, de present, torna a fer-ne altre ab la ajuda de nostre senyor a Déus.

Bé conexem, emperò, senyors, molts honorables, que sola aquesta galea, per bé armada que sia, no és sufficient a total guàrdia e per exterpar e corregir, com se pertany, los cossaris e pirates que sovint revenen en les mars que dit havem. Ans hi seria necessari altre remey. Tota hora, emperò, havem ferma oppinió que si aquexa ciutat ab aquesta, e vosaltres ab nosaltres, nos volíem entendre en aquesta matèria e hi pensàvem e provehiem degudament, se poria donar fàcilment orde degut en tenir les dites mars segures, per tal forma que moros ni altres cossaris pensarien més que no fan en gossar, entrar e dampnifficar los vassalls del dit senyor rey e, senyaladament, vostres ciutadans e los nostres.

Haurem per ço molt gran plaer que vosaltres, senyors, volguessen pensar, devisar e obrir tal medi e remey que, per obra de vosaltres e de nosaltres, d'ací avant, males gents

haguessen rahó de reduptar les dites mars. E, vostres vehins e los nostres, avissants vostres honorables savieses, que per nosaltres no restarà en manera alguna, de metre aquests affers en tots tèrmens deguts e de fer-hi tot ço que quant de tot lo que s·i occorrerà e voldren fer en ço que dit és lo pus prest que·ns sia possible la dita galea nostre fa aquexa via de present, plàcia-us haverla recomanada, si res haurà mester, e lliurar vostra resposta del que dit havem al patró de la dita galea portador de la present.

Com si coses algunes, molt honorables e savis senyors, voldreu façam, per la honor de vosaltres e d'aquexa ciutat, haurem plaer, nos ne scrivau ab bona e presta voluntat. E tingans en sa contínua guarda la Santa Trinitat.

Scrita en València a XIII dies de octubre del any Mil CCCC LVI.

Los Jurats de València a tota vostra honor, bé apperellats.

20

1456, desembre, 14. València

Els jurats de València informen als jurats de Morvedre de l'avís rebut des d'Alacant de la presència de naus enemigues prop de l'illa de Santa Pola decidides a atacar naus de catalans

AMV, g^3-23, f. 65r

Als molt honorables e savis senyors los jurats de la vila de Morvedre.

Los jurats de la ciutat de València, saluts e honor.

En lo dia de huy havem reebuda una letra principada en la vila d'Alacant, a XI dies del present mes, per la qual som avisats que lo dia mateix, haja quasi de vespres, era allí arribat Johan de Lorca, dient que aquell dia de matí, entrant a la vila de Santa Pola a peixcar, hauria vist en la dita ylla dos fustes de rems, la una de VIIIIº banchs e altra de XVI rems, les quals, se diu, serien armada, que lo alcayt de Cartagènia fa contra roba de catalans per rahó de un leny que, pochs dies són passats, se'n havia pres la galea d'aquesta ciutat. E, més avant, lo dit alcayt hauria pres sobre segur, en lo port de Cartagènia, una caravel·la de portogueses, la qual, per semblant, arivaria a gran pressa. Veritat és, senyors, que·s diu que la dita nostra galea hauria pres lo dit leny, per què anava en cos e, en dies passat, lamalent e piràtica, fon pres e occupat de vostre ciutadà nostre. D'ací avant avisareu vostres circumvehins de ço que dit havem, per què mal ni dan no prenguen. E, si us plaurà, donareu al correu portador de la present, per sos treballs, quatre sous.

Scrita en València a XIIII dies de deembre del any mil CCCCLVI.

21

1458, abril, 17. València.

Els jurats de València avisen els oficials de la vila de Cullera de l'avís rebut, per part de la vila de Morvedre, de la presència del corsari genovès Scarrinxo, enemic de la nació.

AMV, g^3-23, 151v.

Als honrats los justícia e jurats de la vila de Cullera.

Los jurats de la ciutat de València, saluts et honor.

Certifficam-vos que huy, dilluns, havem reebut una letra dels jurats de la vila de Murvedre avisants-nos com, per les tres principiades lo divendres prop passat, a posta de Sol, per dos laüts de peixcadors que, entrant a peixcar, havien vist sobre Vinalatron, vint milles en mar, una galera e hun Berngantí que staven en lo sòlit, creu-se sien de Scarinxo, cossari e enemich de nostra nació. Havem volgut, per ço, fer-vos lo present havís perquè mal ni dan reebau e mills ne puxau avisar vostre circunvehins. E si vos plaurà, donareu al portador de la present, per sos treballs, cinch sous.

Dada en València a XVII dies d'abril del any MCCCCL huyt.

22

1458, juliol, 21. València.

Els jurats de València avisen als jurats de Morvedre sobre els atacs piràtics del corsari Ferrell a les costes valencianes.

AMV, g^{3}-23, ff. 181v-182r.

Als molt honorables e savis senyors los jurats de la vila de Murvedre, los jurats de la ciutat de València, saluts e honor.

Aquesta matinada havem reebut una letra dels honorables justícia e jurats de la vila d'Alacant de XVIIII del present mes, per la qual nos avisen que ara pochs dies ha los de Cartagena haurian pres la galiota de Murvedre, stant surta en lo port de la dita Cartagènia, e detenen lo patró ferrat. La qual dita galiota, ab una calavera de hun cossari, qui·s appella Ferrell, bé armats e ben en punt, són eixits de la dita Cartagènia deliberats per fer tota guerra que poran a catalans. E deffet, fan la via d'aquestes mars, car a XVIII del dit mes foren al cap del Alino, e han pres una barcha d'aquesta ciutat que anave carregada de obra terra a Guardamar. Avisam-vos de les dites coses perquè mal ni dan no prengats e mils ne puixats certifficar vostres circunvehins. E, si vos plaurà, donareu al correu portador de la present, per sos treballs, quatre sous.

Scrita en València, a XXI de juliol del any mil CCCC L huyt.

23

1458, octubre, 12. València.

Els Jurats de València s'adrecen als oficials de la ciutat de Tortosa a causa de les queixes presentades davant d'ells sobre certes marques realitzades sobre mercaderies de veïns de la ciutat de València.

AMV, g^3-23, ff. 208v-209r.

Als molt honorables e savis senyors, los procuradors e alres qualsevol officials de la ciutat de Torthosa, e a llurs lochtients.

Los Jurats de la ciutat de València, saluts ab creximent de honor.

Per part d'en Martí Sentpol e altres mercaders vehins nostres és stats davant nosaltres querellosament exposat que pochs dies són passats, passant certes robes del dit en Martí Sentpol e altres, per aquexa ciutat, a instància de hun qui·s diu procurador de la magníffica dona Sicília de Cabrera, les dites robes serien stades emparades en la dita ciutat en virtut, segons se diu, de certes marques que·s diu serien stades obtengudes per la dita magníffica dona Sicília contra robes de valencians, per causa de cert censal que aquella preten li seria tengut fer lo hereu de mossén Lois Aguiló, de què som stats constituïts en gran admiració com del dit censal sia stat plet pendent davant lo portantveus de Governador d'aquest regne entre lo procurador de la dita dona Sicília e lo dit hereu del dit mossén Lois Aguiló e per lo dit portantveus de Governador, en la causa del dit censal és stada pronunciada sentència diffinitiva. És encara de maravellar que tals coses e empares se permetan ésser fetes per vosaltres contra los nostres ciutadans, car si·s pretén que lo dit portantveus de Governador no haurà feta justícia a la part de la dita dona Sicília, en tal cars no s·i requiren marques, per què ja hi ha remeys de appel·lació al senyor rey. E axí per alguna via tal matèria de marques e represàlies no·s devia ni·s deu praticar ni ha loch entre·ls vassalls del dit senyor rey, per què no se'n pot seguir sinó remarques e repenyores, la qual cosa se deu molt evitar per lo gran inconvenient que seria en la terra. Considerat majorment lo desijament gran que han los mercaders en llurs mercaderies e negociació, pregam vos, per ço, requerim e encarregam, vos plàcia fer restituhir de continent al dit en Martí Sentpol e altres vehins nostres les dites robes detengudes e penyorades, éntregament, ab los dans e despeses, e serà cosa que molt vos agrayrem. En altra manera, per deffensió dels Furs e privilegis de

aquesta ciutat e regne e reintegració dels dits nostres vehins, serem forçats provehir-hi per remeys de justícia, ço que voldríem evitar.

Dada en València a XII dies de octubre del any mil CCCCL huyt.

24

1458, desembre, 9. València.

Els Jurats de València demanen al rei Joan II que siguen cobrades les peces de roba apropiades per l'armada de la ciutat de Barcelona pertanyents a mercaders de la ciutat de València.

AMV, g^3-23, f. 217r.

Sereníssimo senyor,

En dies passat, per la armada de *Barchinona*, seria stada encontrada una nau d'en Johan Pérez de Surriaga, vizcahí, éssent en les mars de Palamós, la qual dita nau era partida de Gènova e Sahona, fahent aquesta via, de la qual, per lo de la dita armada, serien stades preses e occupades injústament e mala algunes robes de valencians e, senyaladament, dels hereus d'en Martí Roiç: una peça de drap de seda e quatre bales de canemàç; e, d'en Johan Andreu, una peça de vullut (sic) negre que eren en la dita nau. Veritat és, senyor, que los hereus del dit en Martí Roiç haurien cobrat solament tres bales del dit canemàç, e, axí, los restarian la una bala e una peça de drap de seda e la peça de vellut d'en Johan Andreu. E, no obstant, senyor, que sentència donada per los consellers de *Barchinona* sia stat declarat les dites robes ésser dels damunt dits, aquelles, emperò, que resten tro huy no han pogut cobrar. És senyor cosa dura e de mal exemple que vostres vassalls, uns per altres, sien axí maltractats, donant occasió de molts inconvenients. Supplicam, per ço, vostra magestat, axí homilment com podem, vulla manar e proveyr que los dits hereus e en Johan Andreu cobren de continent les dites peces de seda e bala de canemàç ab tots los dans e despeses, havents per recomanats, si vostra mercè serà per sguard per obra, aquesta nostra intercessió ésser-los fructuosa. E haurem-ho a singular gràcia e mercè de vostra magestat, la qual, nostre senyor Deus, vulla longament conservar ab molta exaltació de honor e glòria.

Scrita en València a VIIII dies de dehembre del any MCCCCL huyt.

Senyor, de vostra magestat homils vassalls e servidors, qui·s recomanen en gràcia e mercè vostra.

Los Jurats de València.

25

1459, juliol, 29. Tarragona.

Els cònsols de Tarragona s'adrecen als consellers de Barcelona tot avisant de la presència del corsari florentí "Martello" als Alfacs i es lamenten de la ciutat en què la nació catalana s'hi troba a causa dels atacs constants de pirates i corsaris.

AHCB, 1B. X-29, f. 132.

Als molt honorables e savis senyors los consellers de la ciutat de Barchinona, los cònsols de la ciutat de Tarragona, saluts e honor.

Vostres honorables savieses.

Avisam com vuy, a les sis hores aprés mig jorn, havem rehebuda una letra dels honorables procuradors de Tortosa del tenor següent: «Als molts honorables e savis senyors los cònsols de la ciutat de Terragona, los procuradors de la ciutat de Tortosa, saluts e honor. Vostres honorables savieses certifficam com vuy a les VIII hores de matí són stades vistes en los Alfachs, port de aquesta ciutat, segons per relació de hòmens de mar de ací som informats, dues galeres, les quals voltaven lo cap e feyen la via de la gola del riu. Presumim sien la galera del florentí e la galera que ha presa del senyor archabisbe. Perquè de les coses vos notifficam a fi que us puxam guardar. E noresmenys avisareu los consellees de Barchinona qui en les dites coses puixen provehir. Dada en Tortosa a XXVI de juliol, any mil CCCC LVIIII°».

Perquè molt honorables e savis senyors, de les dites coses vostres molt honorables savieses certifficam a fi que avisats dan no puxats pendre e degudament en açò puxats provehir, car les galees se podrexen en la taraçana e som calcitrats que adès semblara siam la nasció dels grechs, indeffesos, qui en los anys antichs solien ésser temuts, vehem que la glòria e fama de Barchinona, olim castigadora e calcitradora de ladres e cossaris, se soffoca per pocha calor, pregam a Deus la faça prosperar e per los actes, olim fets e aprés virtuosament fahedores, tr[io]mphar a fi sie temuda la nasció cathalana. E donareu al correu lo salari acustumat.

[...] XXVII de juliol any mil CCCC LVIIIIº.

26

1460, març, 1. València.

Els Jurats de València d'adrecen als ambaixadors de la ciutat de València en la cort del rei en relació a un contrafur comés en contra d'un mercader gadità, així com de la necessitat de castigar un corssari que ha castigat continuament a habitadors del regne de València.

AMV, g[3]-23, ff. 265v-266r.

Als molt honorables e molt savis senyors, los embaxadors de la ciutat de València en cort del senyor rey.

Molt honorable e molt savis senyors.

No·s recorda si ans de vostra partida de ací hauríeu sentit com un, apellat Alfonso de Lugo, de Sant Lucas de Barrumeda, ab victualles, robes e mercaderies e tantost lo honorable batle general seu pendre lo dit Alfonso de Luguo, patró, e encara certs tenguts e mariners de la dita nau. E no obstant lo dit patró haia mostrat e adverat legitimant haver portat victualles a aquesta ciutat e, per consegüent, ésser guiat e assegurat de tots deutes e crims ell e la dita nau e tots los marinés e tenguts de aquella, sots confiança del qual guiatge e seguretat lo dit patró ab la dita nau és vengut e arribat a la dita plaia. E sobre açò nosaltres, primerament, de paraula moltes vegades e, aprés, en scrits hajam requests e fet moltes instàncies al dit mossén lo batle general aquell solament ha delliurat en certa manera los dits mariners e tenguts de nau detenint. Emperò, pres lo dit patró sens voler-lo may delliurar en no pocha ofensa e lesió del privilegi appellat de les victualles atorgat a aquesta ciutat que és ja en lo cos dels Furs e d'aquell feta ja fur e ley special a la dita ciutat axí favorable e affix a la coa pública que per ningun no·y pot ésser renunciat. És veritat que lo dit mossén lo batle general ha dit e al·legat que ell ha fet açò de manera exprés del dit senyor rey per què sa senyoria seria stada informada que en la dita nau hauria robes de jenoveses e alres coses prohibites lo dit patró, emperò ha donat molta rahó e justificació de si mateix, tanta e tal que més no poria e encara scoroll de la dita nau. E cosa alguna que·s pretengués no·y és stada atrobada, ni crim o del·licte algú e altra cosa per la qual lo dit patró puxa ni deja ésser un punt ni una hora detengut.

Bé saben vostres honorales savieses com lo dit privilegi que és ley e Fur special és la via e ànima d'aquesta ciutat e encara de tot lo regne. Passam stranya congoxa per la detenció dan e prejuhí strany del dit patró lo qual molt injustament contra tenor del dit privilegi e en no pocha infricció d'aquell e mal exemple a tots los que acostumen portar victualles a aquesta ciutat e molts altres és detengut, pregam-vos per ço e encarregam molt stretament e ab tanta affecció com podem vos plàcia per lo tant prejuhí e interés d'aquesta ciutat ésser-ne de continent ab la majestat del dit senyor rey sopplicant-la no vulla ni permeta, per mercè sua, ésser feta tanta e tal lesió al dit privilegi, en lo qual consistex la nostra vida, e mane delliurar de continent del tot lo dit patró e nau companyes marines. E tengunts d'aquella liurament, en tot e per tot, puix ab tota veritat cosa alguna de la qual, la sua senyoria seria stada no bé informada. no és stada trobada en la dita nau ni en poder del dit patró, creem fermament que lo dit senyor hi provehirà de continent bé e degudament. E als no se'n pot presumir, plàcia-us trametre'ns ab correu cuytat ab qualque avantatge e com mils poreu la provisió que obtendreu per què un dia és un any al dit patró axí etengut e maltractat, lo qual de fora en fora, e quasi continuament lamenta, ens dona congoxas mortals sobre açò ab gran rahó.

Més avant, vos avisam que havem reebut una letra dels honorales jurats de la Ciutat de Mallorques, trellat de la qual va dins la present. A nosaltres, senyors molt honorables, no és expedient de pagar les dos-centes cinquanta dobles de que·ns scriven los dits jurats per cobrar nosaltres e sentenciar lo moro Il·lel en aquesta ciutat, ans no par molt necessari que lo senyor rey, per mercè sua, deia scriure e manar al magníffich mossén Vidal de Blanes, visrey, sentència lo dit Il·lel, moro, com a pirata cosari malvat, lo qual ha donat infinits dans e tribulacions e en aquest regne. E si fortuna li ajuda que sia rescatat e tornat en sa terra mutara molt més sens tota comparació lo dan que donara a christians e a vassalls del dit senyor e, senyaladament, a habitadors d'aquest regne, per què·l sab e ja u ha acostumat que tot lo bé que·s poria seguir per lo delliurament del Johan Resclosa, plàcia-us fer-hi tota instància ab gran del·ligència, per què lo dit cossari reporte la pena e sentència que mereix tot cas, la qual cosa creem seria gran servey del dit senyor rey e no poch beneffici dels habitadors d'aquest regne. Nosaltres fem resposta als dits jurats e scrivim al dit magnífich visrey que sobre lo conrengut en la dita letra havem consultat la majestat del senyor rey e en lo entretant que speram cobrar resposta nos moguem no farem novitat alguna, ans tinguem bé guardat lo dit cossari. E tinga-us en sa guarda la Santa Trinitat.

Scrita en València, lo primer dia de març del any MCCCCLX.

Los Jurats de València a vostra honor apparellats.

27

1461, gener, 10. Barcelona.

Llarg memorial del consell de Barcelona adreçat al rei Joan II en què s'exposen els serveis militars que els catalans haurien prestat al llarg de la història en defensa de la Corona d'Aragó i interessos dels seus monarques, com a exemple de fidelitat.

1B. VI-22, ff. 70r-75r.

Als molt honorables e molt savis senyors, los missatgers de la ciutat de Barchinona, tramesos al senyor rey.

Molt honorables e molt savis senyors,

Lo die proppassat reebem dues vostres letras, la una de II e l'altre de tres del corrent mes de janer, e satisfahent e responent al missatger vos diem que trobam gran e singular plaer en la explicació de vostra missatgeria e crehem és stada ab paraules tant degudes e pertinents que aquelles han meresqut provocar la majestat del senyor rei e a vosaltres a plors, gemechs e làgremes. És veritat que exprimir no us podem quanta és stada la contristació e intol·lerable molèstia que nosaltres e lo concell de XXXII al qual les dites letres són stades lestes presa havem de aquelles paraules per lo dit senyor a vosaltres dites, ço és, que ha per molt acceptes vostres embaxada e supplicacions quant per una vegada axí de vosaltres com dels altres [...] ne supplicaven e que les freqüentades supplicacions lo anviaven volent mostrar que la relaxació del dit príncep poria donar gran congoxa e sos regnes e terres e que vosaltres lo supplicaven de costa molt contrària a sa majestat e al repòs de la cosa pública dels dits regnes e terres.

E jàtsia senyors crehegam que en aquestes tant dures paraules de hoyr als cathalans vosaltres hajau satisfet altrament que no·ns scriviu però volem que a tal parlar sia satisfet per vosaltres en aquesta forma, ço és, que l'offici de aquesta ciutat e del principat de Cathalunya de la qual ella és capmàs per sempre és stada e és per multiplicades vegades de les coses a ells occorrents supplicar lurs reys e senyors e [...] se'n són causats fins són stats exaudits e lurs supplicacions són stades admeses. E los grans serveys dignes de singulars renom e fama fets per la dita ciutat e Principat ha meresqut lurs supplicacions per los gloriosos reys passats ésser stades admeses e crehen ésser per lo semblant de present

merexedors ésser admeses per la majestat del dit senyor les supplicacions a sa altesa per vosaltres fetes. E que axí ne ha [...] sperança aquesta ciutat més avant direu al dit senyor que l'offici de aquesta ciutat per sta special prerogativa e ben merèxer és sos reys e senyors en affers de gran importància qual aquest és sos reys e senyors degudament de paraula e en scrits consellar segons claríssimament se mostre en multiplicats consells als alts reys e felicíssera? recordació per aquesta ciutat donats segons veurets en un memorial interclús dins la present. E per ço usant de aquest ofici apropiat a la dita ciutat som de parer ab delliberació del dit concell de XXXII que ab delliberació de la embaxada de Cathalunya e de les altres, vosaltres en nom e per part de aquesta ciutat e nostra, de paraula, quant humilment porets, lo vullats supplicar axí de gràcia com de justícia segons ab concòrdia de les dites embaxades haurets pensat e delliberat.

E donat lo dit concell de paraula de la resposta que lo dit senyor farà, sobre aquell prestament nos avisarets, car si necessitat occorrera concordaren e ordonaren ací lo concell en scrits e aquell ab algun secretari presenterets al dit senyor en farets levar carta pública segons de açò és ja en possessió la dita ciutat. E les dites coses volem per vosaltres ésser dites per satisfacció de aquell parlar que fet vos ha que les supplicacions de vosaltres e dels altres per una vegada li són acceptes e que les freqüentades lo anuncien. Quant al parlar que lo dit senyor vos ha fet que la relaxació del dit príncep poria dar gran congoxa a sos regnes e terres e al repòs de aquells. A tal parlar volem que ab aquella animositat e singular sforç que aquesta ciutat ha bé e loablement acustumat de parlar per sa gran e innada fidelitat ab sos reys e senyors serà per vosaltres satisfet que ab humil e subiecte reverència parlar per sempre de sa altesa per la detenció del dit príncep se siguex en effecte tot lo contrari del que per sa senyoria és dit. E de la delliurança se seguiria tot repòs e tranquil·litat a sos regnes e terres e vassalls e súbdits los ànimos dels quals sol per la innada fidelitat e gran naturalesa tant stan comoguts que crehem res no baste aquells reposar sinó la sola sperança que han en vosaltres e altres embaxades que aquí són stants en sperança que per medi de aquelles lo dit príncep obtendrà delliberació e serà reduhit en pleníssima libertat.

E per mostrar a ull açò al dit senyor per vosaltres li serà manifestat que la terça part de la negociació mercantívol en la present ciutat no·s fa qual fer se solia abans de la detenció del dit il·lustre príncep duptants, de die en die, se haien reports contraris de les illes e signantment de Sicília hon tant lo dit príncep és amat per la gran e singular virtut de aquell la qual per experiència han comprobada per lo temps que allà ha stat quant deservey e

contaris de tals comocions que stan assats pregades si·s seguien ço que Deus no vulle redundarien a sa reyal corona e inextimables dans a sos vassalls. Açò, lo dit senyor, dotat de serenitat, ingeni, saber e virtut, mils de nosaltres ho pot preveure. E que aquest torb de mercaderia no solament se demostre en la exhacció de les generalitats mas encara en la col·lecta de aquesta ciutat fa de ses imposicions e drets.

Més avant, per descàrrech de aquesta su ciutat e nostra, al sit senyor manifestareu que jàtsia crehegam que lo noble portantveu de governador al qual presideix en aquest Principat lo haurà informat ampliament axí de alberans posats per molts cantons de aquesta ciutat com encare de cobles fetes per causa de la detenció del dit príncep. Però, que encara aquesta ciutat e nosaltres, per la innada fidelitat e amor, callar no·ns volem la manifestació dels dits alberans e cobles les quals coses totes tiren en animar e comoure los ànimos de sos vassalls, los quals alberans e cobles no són necessaris com los dits coratges sien ja assats comoguts per pietat e amor del dit príncep. Maiorment, com tenguen opinió ferma se fa contra rehó e per privar-lo de la successió contra leys e libertats del dit Principat, de la qual opinió no baste admertir-los, ans tots actes qui·s dien en contrari han per fictis e simulats, no volents-nos açò callar que no contrestant que nosaltres granment siem de la fidelitat axí dels poblats en la dita ciutat quant encare dels altres vassalls e súbdits cathalans de sa majestat, però pensam que nostres peccats e defalliments quanta és la indigència e pobresa de molts poblats en aquesta ciutat e fora aquella los quals crehents ab desordes haver bé e poder sustenir lur miserable vida fàcilment sots la dita color porien ésser promoguts a alguns sinistres e indeguts actes. E que aquesta ciutat e nosaltres stants molt de açò duptosos e ab no pocha congoxa usants de aquella providència que la dita ciutat ha per sempre acustumat usar en semblants actes provehim lo millor que podem, no obmetent cavalcar en los dies de festes segles consellers de nosaltres axí ab lo dit portantveus de governador com ab lo vaguer e batle mostrant axí com som en fet ésser un ànimo e voluntat ab sa reyal majestat e officials seus promptíssimos en fer degudament castiguar e corregir no solament los malobrats mas encare los malparlats, nos callant-vos al dit senyor manifestar la opinió entre molts de sos vassalls e súbdits concebuda en voler levar la successió al dit il·lustre príncep per la qual opinió axí consebuda per los dits vassalls e súbdits son stades dites e parlades moltes coses de la qual opinió per ells concebuda per totes nostres forces quant pus pertinentment podem treballam remotre e apartar recitades totes les dites coses al dit senyor e sa majestat ab aquell millor sforç que poren per part de aquestat ciutat e més explicareu com és singular dit aquell que en causa propria algú discernir e conexer la veritat bonament no pot com en causa propia

siam per nimia tristícia o al contrari per gran letícia detengats.

E creu aquesta ciutat la gran intel·ligència del dit senyor si lo dit fet no concernia pròpria passió e contristació del seu reyal ànio concebuda per praves iniquos informacions contra lo dit príncep apertissimament conexeria los grans contrais e perills les quals porte a sa reyal dignitat e al benefici e repòs de sos regnes e terres e als vassalls e súbdits seus. E tota o la maior part de la culpa del dit fet deu ésser attribuïda als malvats inimichs de pau e repòs qui iniquament e indeguda lo han informat contra lo dit príncep de coses contràrias a veritat forjant-se aquelles per fer-ne algun arbitre e útil. E per semblant lo dit fet deu ésser molt atribuït a gran càrrech del concell del dit senyor, lo qual nos ha a creure que un tan gran e essencial fet que pus gran ésser no pot face sens concell com entre les altres singulars virtuts de les quals nostre senyor ha dotat lo dit senyor és aquesta que no solament en coses grans mas encare en mediocres e mínimes ha acustumat aquelles fer e exercir ab bo madur e posat concell. Qui és, donchs, que haie a creure los del dit concell ésser de la dita detenció e actes sobre aquella fets ignorants e no demanats e axí no vacuus de mediocre culpa speram en deus que los del dit concell de la divina justícia ne reportaran condigna satisffacció. E encare de aquesta ciutat e del dit Principat la seguida que·s merex e portaren ab singular conplasència de aquestes paraules e consemblants vullats cosar present lo concell del dit senyor. E caríssimament les oppinions que los vassalls e súbdits del dit senyor conceben bona part los ho fa creure lo deffalliment e pocha virtut la qual crehem recaure en los qui lo dit senyor aconsellen los quals si zelaven lo amor e servey de sa reyal persona consellarien altrement e a més honor e servey del dit senyor que no fan.

Per los deputats de aquest Principat és stada comunicada a nosaltres e al concell de XXXII certa letra per ells rebuda de lurs missatgers en la qual ha moltes dures e insòlites paraules no acustumades hoyr per los cathalans de lurs reys gloriosos passats, entre les quals havem lest e hoyt en la dita letra que lo dit senyor ha dit als dits missatgers és anujat de lurs supplicacions e que no pendria passiència pus ne continuassen e que procehiria contra los dits missatgers e aquest Principat. E que no fos pus a ira comogut al·legant la ley de Castella de menos valer etc. E los procehiments del rey en Pere e altres, etc. Quanta turbació aquest insolat parlar per nostre rey e senyor fet als dits missatgers als nostres ànimos haie causada recitar no ho podem, maiorment com a nostre memòria reduhim de quantes e singulars lahors e actes virtuosos per los reys passats de inmortal recordació en les proposicions per ells fetes en los principis de les corts per ells celebrades e encare en cèdules e altrement los

cathalans són stats comendats, exhigint-ho. E açò, per lur gran fidelitat e per los dessús dits e altres multiplicats serveys per la lur gran amor e liberalitat a lurs reys e senyors fets dels quals serveys si lo dit senyor se recordave e a sa memòria reduhia no interparia los quals suppliquen de un tant e justifficat fet al·legant la ley de Castella de menos valer, com les dites supplicacions procehesquen de la excessiva e inmensa dilecció e innada fidelitat que per sempre han hauda e han de lurs reys e senyors e a la lur progènia per la qual elegirien abans morir que aquella perís o detriment algú prengués, mas lo dit senyor, imitant los gloriosos reys antecessors seus coendaria e granment bendiria dels dits cathalans supplicants un singular dit se lig que donar e stendre la fama als fets és obre de virtut e glòria, de la qual virtut e glòria volem usets tota vegada que loch e sahó hi veurets aiudant-vos dels dessús dits e altres virtuosos actes fets per los cathalans en servey de lurs reys e senyors, car tota adulació apart posada merexen ésser comendats de gran e innada fidelitat e de gran valor e ardiment e de molt gran amor e liberalitat demostrada en fets a lurs reys e senyors per grans e assenyalats serveys, los dessús dits deputats e concell per ells elegit volents prosseguir los dits affers ab gran conformitat e unió nos han comunicada una molt singular docta e virtuosa resposta per ells feta a la dessús dita letra per ells darrerament rebuda, la qual lesta en lo dit concell de XXXII és stada granment lohada e hauda per bona.

E per no ser prolixos en scriure no havem curat de scriure-us de alguns motius contenguts en la dita resposta, com nosaltres e lo dit concell de XXXII e los dits deputats e concell ab gran conformitat de ànimos e voluntat haiam delliberat que a vosaltres sia conmunicada la dessús dita resposta per lurs missatgers e axí mateix que per vosaltres sia comunicada als dits lurs missatgers la present e altres que per rehó del dit fet vos sien trameses. E que axí ensemps com departidament vos ajudets los uns dels avisos dels altres axí e en tal manera que ab comuna concòrdia de tots d'ací avant los dits affers sien tractats. E sia senyors molt honorables e de gran saviesa la divinitat vostre special protecció e guarda.

Scrita en *Barchinona* a X de janer del any MCCCCLXI.

28

1461, gener, 20. Barcelona.

La Diputació del General de Catalunya demana la intervenció dels diputats valencians en el conflicte desencadenat arran de la detenció del príncep Carles de Viana.

ACA, Generalitat, Correspondència, N-902, ff. 59v-62r.

Molt nobles e molt magnífichs senyors:

No ve a nosaltres en dupte que la detenció feta per la majestat del senyor rey de la persona del il·lustríssimo príncep son fill no haie donat e done a vosaltres e a tots los poblats en aquexa ciutat e regne dolor e contristació molta. Com per la matexa detenció és a nosaltres e a tots los de aquest principat en los ànimos tanta aflicció que bonament explicar no·s poria. Ne açò sens deguda causa, per quant la innata fidelitat qui és en los vassalls de la Corona d'Aragó meritament los incita a complànyer e dolre's de tot infortuni entre lur rey e senyor e tal seu fill causant differència alguna. Hoc e per los innumerables inconvenients e perills qui a la dita Corona e a la cosa pública dels regnes e dominis de aquella per tal cars provenir stant apparellats.

E, per tant, sabuda la dita detenció, de continent, sens alguna triga per part de aquest principat e de nosaltres, per comissió de la general cort en Leyda congregada, aquella representants, fonch proveït en trametre al senyor rey solemne embaxada, qual crehem sapiats, per instantíssimament suplicar, intercedir e obrar lo paternal amor, gràcia e benedicció de la dita maiestat reyal en lo dit il·lustríssimo fill seu ésser reduhits, e de aquell la reverència e obediència filial ésser fetes, e la persona del dit senyor príncep ésser en libertat restituïda.

Stimant lo dit principat e nosaltres en nom de aquell aquestes supplicacions, intercessió e obra e un tal offici ésser degut e pertànyer-se al dit principat e a la devota e incorrupta fidelitat de aquell per dir, significar e exposar a la dita majestat reyal, quant ab gran alteració del seu gloriós nom tal novitat és haguda entre les gents e de aquella per totes les parts del món discorrerà la fama. Hoc e per manifestar-li los dits perills e inconvenients qui en sos regnes e dominis per la commoció dels pobles a causa de la dita novitat porien fàcilment provenir, e assenyaladament en la illa de Sicilia e altres sues illes, si prestament no sabran aquella ésser quietada. E part açò, per sentir-se degudament lo dit

principat e los poblats de aquell de tota oppressió e congoxa del dit il·lustríssimo príncep, qui és fill de lur rey e senyor, e aprés los seus dies en lo dit principat e altres seus regnes e dominis legíttim successor, e al qual la matexa fidelitat aprés la maiestat del dit senyor rey, son pare, indubitadament és deguda. E, essent aquell tal e de tanta prudència, virtuts e gràcies singularment dotat, que meritament quiscuns vassalls de la dita reyal corona són incitats a voler e amar-lo e de la sua persona haver gran recel, per quant spereu aprés los benaventurats dies de la dita maiestat reyal ésser per aquell senyorejats e regits ab molta iustícia e saviesa. Fallir stimarà lo dit principat al stret deute de fidelitat e precípuament envers la dita maiestat reyal, si en açò no se interposàs e retés son degut offici. Crehent, noresmenys, e havent per ferm, que semblant voluntat deliberació e propòsit fos e recaygués en los del regne de Aragó. Hoc e en los poblats en aquexa ciutat e regne per ésser quiscuns e tots ensemps vassalls de la dita maiestat reyal e tots deutors de la devoció e fidelitat mateixa e la quals tots temps per quiscuns és stada virtuosament guardada e colta.

Los del regne de Aragó, emperò, jatsia per nostres embaxadors e part nostra instantment exortats e requests, no han feta ne fan fins ací aquella intercessió e obra que lo present negoci és vist exhigir, abans en la persona del dit senyor príncep és stat renunciat al inextimable privilegi e libertat de aquell regne de la ferma de dret e manifestació. Del qual acte, jatsia cregam a bona intenció fet, provenen a aquest negoci molt grans contraris. E per la vostra part e de aquexa ciutat e regne no vehem fins ací alguna embaxada ne altres obres o intercessions al negoci condignes. La qual cosa és a nosaltres de molta admiració e porta al dit negoci detriment molt gran sens falla. Per quant la instància sola és de aquest principat e per lo dit rey senyor rey és al·legat ésser inconsulta empresa e que no correspon a la voluntat divinal, per quant los altres seus regnes e dominis de açò no·s senten. E, axí nostres embaxadors e aquest principat fins ací no són stats per la dita maiestat reyal exaudits, ne la liberació del dit senyor príncep obtenguda, ne haguda la custòdia de la persona del dit senyor príncep. La qual aquest principat ha demanada e pendria ab summa voluntat a tot càrrech de carceller, per quant és acomanada a persones no prou acceptes.

E, axí, frustades fins ací nostres supplicacions e peticions, lo honor reyal no és redressat ne lo dit senyor príncep restituït en libertat ne al benefici públich proveït, abans la cosa pública stà e flucctua e és en gran perill constituïda. Tot açò crehem fora ya reposat e lo fi desigat obtengut, si per part vostra e del dit regne d'Aragó les nostres supplicacions e instàncies envers la dita maiestat reyal fossen stades acompanyades. E, jatsia gens per

açò aquest principat no desista ne entena desistir jamés en lo que sanctament e deguda a tot servici de nostre senyor Déu, honor e servey de la dita maiestat reyal, seguretat de la persona del dit senyor príncep, tranquil·litat e repòs de la cosa pública del domini reyal ha principiat, e que prosseguir entén fins a la optata fi, encara que sia lo dit negoci de gran arduïtat e gravesa e requira qualsevol inmenses despeses. Car és nostra ferma sperança en lo poder divinal, qui segons nostres sanctes intencions ha dirigit aquest negoci, endreçarà nostra obra e serà de aquella com fins ací és stat auctor e director. E aprés Déu e lo seu adiutori, és nostra ferma sperança en lo sforç e virtut de aquest principat e dels poblats en aquell qui tots temps han excelsa, magnificada e dilatada la honor de la corona reyal e de empreses ardues e magnànimes són pervenguts a la desigada fi, e per semblant de aquesta la speren aconseguir al servey divinal e de la dita reyal corona.

Confortats encara per la constància e unió de volers qui és entre totes comunitats e persones de aquest principat per aquest negoci, e en tanta calor e ardor que, no contents de la comuna tant solemna embaxada feta per part del dit principat, ne són encara fetes per part de aquesta ciutat e de altres ciutats e comunitats moltes. Però, per quant tots temps aquexa ciutat e regne han haguda fraternal benevolència ab aquest principat e de moltes e glorioses empreses fetes a servey de la dita corona reyal és stat participat e la glòria és stada comuna, ne aquest dit principat, qui si sol aquest negoci prossegueix meritarà lo condigne nom e premi, desiga tant a si tot sol vendicar la glòria que ab molt voluntari e benigne ànimo no desig vosaltres haver en aquella participi, per lo amor, convicinitat e fraternal companyia fins ací observades.

Per tants, doncs, e tant dignes sguarts, quals són los dessús toquats, havem deliberat scriure a les nobleses e magnificiències vostres e aquelles pregar, exortar e summament requerir se vullen interposar en aquest negoci e ab nosaltres ensemps, intercedir e virtuosament fer e obrar per la liberació del dit senyor príncep e bona unitat e concòrdia entre los dits senyors pare e fill, de la qual provendran tots los dits beneficis. E, com se done que la maiestat del dit senyor rey deliberaria encastellar lo dit senyor príncep en lo castell de Morella, qui es constituït dins los límits de aquex regne, vullats ab remeys pertinents e deguts e quals de bons e fidelíssimos vassalls se pertany, fer e proveir que tal cosa a exequució no·s deduescha. Car per aquest principat se faria la matexa provisió si dins aquell açò fer delliberave, ne vehem qual paternal indignació dega açò portar a effecte, ne qual pasciència o negligència de feels vassalls no degan açò per tots los migans deguts e pertinents obviar, signantment com les culpes al dit senyor

príncep atribuïdes no sien tals que meriten no solament ell qui és tant virtuós e de culpes inmune, mas altres qualsevol, pena de tanta detenció merexer. E, doncs, ¿qual és lo vassall de la maiestat reyal, qui ab ulls convients e dissimulants don loch a paternal animadversió per iniqües suggestions e sinistres informacions procurada? Saben les prudències vostres ésser un matex o consemblant linatge de justícia e de culpa dels qui inferexen justícia e dels qui porien e no la propulsen.

E si açò ha loch entre qualsevol condicions de hòmens per la sola conjunció e deute de humana natura ¡quant més ha loch en la persona del dit senyor príncep en lo qual e deute de fidelitat, concomitància de virtuts, sperança de regiment en la cosa pública útil e fructuós e altres moltes coses concorren! Ne serà tanta ne tant duradora la indignació del dit senyor rey en lo dit il·lustríssimo fill seu, que reconeguda algun temps e il·luminada per lo Sant Sperit no veja e conegua les informacions e seduccions de perversos e mals consellers, qui contra un tal seu fill lo commouen. La qual commoció, la serenitat reyal rectament informada, deposarà e reconsiliarà a si lo dit seu fill qui és carn e entramenes sues. E a ell se exhibirà ple de clemència e pietat, com de benigne pare a devot e obedient fill se pertany. Dignament punirà e castigarà los enganadors e inichs seus consellers, e stimarà e premiarà los devots e faels vassalls qui dissimulat no hauran, abans attentament proveït e guardat la serenitat sua haver complidament coregut les sinistres informacions que fetes li són. E hauran ab los medis pertinents obviat als inconvenients qui de tals perverses informacions seguir se podien. E los qui lur deute no hi hauran retut, no seran haguts per quitis de culpa. Grans són los sguarts e deutes qui a vosaltres e a nosaltres i a quiscuns vassalls de la dita maiestat reyal a açò inciten, conviden, destrenyen e forcen. Açò, aquest principat, encara que sols ésser-li covingués, com fins ací és stat, entén prosseguir e ab la divinal aiuda a effecte deduir.

Per més, emperò, satisffer al nostre deute e pus promptamet obtenir lo fi desigat de la liberació del dit senyor príncep a la prossequució de tant honorós e degut negoci vos convidam, exortam e requerim altra e altra veguada, per la comuna fidelitat deguda per quiscuns e per tants e tant arduus sguarts quals dessús se dien. E no vullau ésser oblidants de virtut, laor e fama per vosaltres tots temps enseguides preades e stimades. Pregants vos per vostra letra siam fets sabedors qual sobre açò sia la intenció vostra. Als del stament militar de aquex regne volenterés scrivirem sobre aquest matex fet, sinó per quant ignoram aquells ésser aiustats. E si ho seran, vos plàcia comunicar-los la present, car per semblant requirim e exortam a açò lurs nobleses e acostumades virtuts. E los plàcia pendre

aquesta per sua. La Sancta Trinitat vos tinga molt nobles e molt magnífichs senyors en sa protecció. E rescriviu-nos francosament de ço que us plàcia.

Scrita en Barchinona a XX de ianer del any MCCCC Sexanta hu.

Aprés feta la present, és stada feta deliberació de maior embaxada, ço és de XXXXV persones, XV de quiscun stament, e de les més insignes del principat. La qual partirà prestament e serà agregada a la altra qui és nombre de XV, e axí seran LX. Tots temps suplicants e instants la liberació del dit senyor príncep ésser obtinguda. E si necessari serà, n'i hirà altra e altra de maiors nombres. La qual cosa vos significuam perquè sintats la voluntat e affecció de aquest principat en aquest negoci, e quant ha deliberat per açò subir qualsevol grans treballs e despeses. *Datum ut supra*. A. P., abat de Montserrat.

Los diputats del general de Cathalunya e consell en virtut de la comissió de la cort elegit e assignat, a vostra honor promptes.

Als molt nobles e molt magnífichs senyors los deputats del regne de València.

29

1461, gener, 27. València.

La Diputació del General del regne de València contesta a la lletra dels diputats de Catalunya sobre la detenció del príncep Carles de Viana.

ARV, Generalitat, 1.946, ff. 43r-44r.

LXXXVI. Als reverents molt nobles e molt magnífichs senyors, los deputats del General de Cathalunya e consell en virtut de la comissió de la cort elegit e asignat.

Reverent molt nobles e molt magnífichs senyors, vostra letra havem rebuda, scrita en Barcelona a XX del corrent mes de janer, en la qual nos escriviu tots los actes que fets haveu per rahó de la detenció de la persona del il·lustríssimo príncep feta per la maiestat del molt alt senyor rey, pregant e exortant e requerint a nosaltres nos vullam interposar en lo dit negoci e ab vosaltres ensemps intercedir e virtuosament fer e obrar per la liberació del dit senyor príncep e bona unitat e concòrdia entre los dits senyors pare e fill.

E permeses algunes parcularitats del dit negoci nos pregau que per nostra letra siau fets sabedors qual açò sia fet la intenció nostra. A la qual responent vos diem que a nosaltres per nostre offici los quals en algunes coses representam los staments del present regne, no havents emperò comissió de cort general per la maiestat del senyor rey convocada, axí com en la vostra letra se conté, vosaltres haveu de la cort d'aqueix principat, no és dat proceir en lo dit negoci per aquella forma e per aquelles vies o medis que vosaltres dieu e a nosaltres requeriu en vostra letra. E per bé que no sia necessari excitar-nos en aquelles coses que concerneixen servici e exaltació e honor de la reyal majestat e Corona de Aragó, com tots nosaltres e nostres predecessors en aquelles sien stats e siam vigils, aparellats e promtes.

Emperò, siau certs que nosaltres e aquells dels dits estaments als quals per si e particularment és lícit congregar e per deguts medis prosseguir qualsevol just negoci, axí com a fidelísims vassalls de la maiestat del dit senyor rey e de la reyal Corona de Aragó e vers zeladors de la honor de aquella ab innata fidelitat, amor e benivolència quanta per tots temps han hagut e han e sempre són apparellats (e sempre són apparellats)[272] haver a la dita magestat e corona reyal, han fet e fan contínuament sos deguts e pertinents

[272] Repetit en el document.

preparatoris per si e per sos lícits remeys, captada benivolència de la dita maiestat, així com és degut, útil e necessari en aquests afers ab humils suplicacions intercedir, així com de bons e feels vassalls se pertany per bona concòrdia, unitat, amor e paternal dilecció del dit sereníssimo senyor rey en lo dit il·lustríssimo senyor son fill, e obediència filial deguda per lo dit senyor príncep a la maiestat del dit senyor rey. E per lo delliurament (de) qualsevol detenció de la persona del dit il·lustríssimo príncep, e en les dites coses del primer dia que a nostra notícia pervingué la dita detenció havem contínuament entés e tota hora siau certs entendrem e entendran e hobraran quant en ells sia e en nosaltres ab summa diligència, cura e solicitut sens fallir un punt per necligència o en altra manera al que sent obligats e deuen fer per lo deute de la fidelitat nostra.

E, per bé que totes aquestes coses sien així en son ésser e ab tota veritat encara per demonstracions extrínseques serien stades a vostres noblees e mangnificències pus certes, sinó per quant nos és stat notificat e havem algunes certituts que per tals demostracions causada alguna erronea opinió, les gents del realme de Castella aquelles han fet demostració de gents de armes en les fronteres de aquest regne e del regne de Aragó, les quals termenen, convicinen e són propínqües e contigües, com sabeu, ab lo dit realme de Castella per fer guerra en aquests regnes. Les quals coses, no sens causa per la gran potència de Castella, a nosaltres tant vehina e de vosaltres molt distant, així los del regne de Aragó com los de aquest regne devem atendre per la defensió, seguretat e salvetat dels dits regnes e per guardar e conservar aquells per a la corona reyal de Aragó, així com ja en la guerra feta últimament per gràcia de nostre senyor Déu havem bé guardats e defeses la defensió del qual vench a nostre sols càrrech ab lo sforç e aiuda de nostre rey e senyor.

Emperò, volem siau certs que nosaltres en lo que nostre offici se sguarda e fermament confiam los altres de la present ciutat e regne, satisfents debítament al deute de fidelitat de la qual som tenguts a la dita maiestat del dit senyor rey e al servici de aquella e al benefici, pacífich stat, repòs e conservació de sos regnes e terres per aquelles degudes vies e formes havents existència en fet e opperació treballarem e entendrem e siam certs treballaran e entendran ab tota benivolència de la dita maiestat del senyor rey, la qual confiam en nostre senyor Déu a si fàcilment se captarà per altres vies com per grans demostracions de embaixades e multiplicació de aquelles en procurar ab humils suplicacions tota amor, tota benivolència, tota concòrdia e dignitat paternal de la maiestat del dit senyor rey en lo dit senyor príncep, e hobediència e amor filial del dit senyor príncep del dit senyor rey e de total deliberació de la detenció. Confiants tota hora en la

misericòrdia de Déu e en la molta humanitat, clemència e benignitat que sempre en la maiestat del molt alt senyor rey havem conegut, que mijançant les vostres humils supplicacions e dels altres vassalls del senyor rey e nostres tant serà placat e content que prestament entre los dits senyors pare e fill no·s trobara àls que amor, benivolència e dilecció paternal e reverència e obediència filial devoció ab plena libertat e tranquil·litat, e axí supplicam la divina magestat per sa mercè vulla e mane ésser entre aquells totstemps. E haja'ns, reverent nobles e magnífichs senyors, la Santa Trinitat en sa continua protecció, oferint-nos a fer per les reverents nobles e magnificiències vostres totes coses grates e acceptes.

Scrita en València, a XXVII de janer.

Los deputats del regne de València a tota honor e beniplàcits vostres apparellats

30

1461, febrer, 21. València.

Els jurats de València contesten al consell del principat de Catalunya després dels fets del 8 de febrer del 1461 i tota la crisi desencadenada arran la detenció del Príncep de Vian

AMV, g^3-24, ff. 19v-20v.

Als molt reverents, spectables, egregis, nobles, magníffichs senyors los diputats e consell elet per comissió de la cort de Catalunya en Barchinona.

Molt reverents, spectables, egregis, nobles e magníffichs senyors.

No sens gran displicència e contristació de nostres ànimos havem entesa la disconveniència e novitat en la ciutat de Leyda a VIII dies del corrent mes de febrer seguida entre la majestat del molt alt senyor rey e vosaltres e tots los habitadors d'aqueix insigne Principat, no solament per què·ns hi obliga la comuna e innata fidelitat singular entre totes altres nacions dels habitadors del regne d'Aragó, de vosaltres, del dit Principat, e dels habitadors d'aquest regne de València, deguda a la reyal Corona d'Aragó e a la reyal majestat, mas encara per què la unió indissoluble e fraternitat dels dits regnes e Principat fins ací tant exclesa e prosperada nos constitueix en gran dubte qualsevol inconvenient preparat seguir en aquest cors polítich del qual la preffata majestat és lo cap e vosaltres e los altres sotsmeses de la dita reyal dignitat e nosaltres som los membres per la conservació dels quals per natural instint e inclinació cascuna part se deu exposar a tot perill e d'aquí avant la unitat axí com és disposta produhir augment e prosperitat del Univers se done orde que lo inconvenient no obre diminució e desolació de bé, de potència e de virtuts, car segons la evangèlica doctrina tot regne en si devís serà desolat

E per ço no creguen vostres reverències, virtuts e noblees que nosaltres nos haiam oblidat en los prop passats dies venint a nostra notícia la detenció feta per la dita majestat en la ciutat de Leyda de la persona del il·lustríssimo senyor don Carles, Príncep de Viana, primogènit del dit senyor justament, supplicar la sua serenitat per lo delliurament del dit senyor per per (sic) la bona concòrdia dels dits senyors pare e fill, ans ab summa dil·ligència hi havem entés e obrat no gents divisos ans concordants ab vosaltres en aquest desig e

affecció, emperò no havem aquest comun desig prosseguit ab demostracions extrínseques e senyaladament de embaxades, perquè és stat necessari a nosaltres axí fer e praticar-ho jatsia cregam que vosaltres, senyors, a bona fi e intenció haiam fetes per la dita rahó moltes embaxades e nosaltres volents donar rahó a vosaltres per una freternal complecència de la dita nostra pràctica.

E per tolre a les vostres penses tota matèria de admiració vos signifficam que en aquest regne totes semblants demostracions per la malícia del temps foren e són stades vistes donar moviment per una errònea oppinió causada en les gents del realme de Castella les fronteres del qual axí com a nosaltres són propínqües e confinen ab aquest regne axí són molt distants del vostre Principat en tant que havíem nova que certa gents d'armes era venguda a les dites fronteres e devia entrar en aquest regne per fer guerra a aquell prenent concepte e audàcia jatsia falsa de divisió succehia alguna rumor e murmuració entre los nostre pobles los quals han cessat aprés que han haut scilenci les dites demostracions de embaxades, encara havem considerat que aquest regne sens convocació de cort feta per lo dit senyor e sens comissió de la dita cort la qual vosaltres dieu haver de la cort del dit Principat no podrà fer instància en lo dit negoci, mas solament açò podrien fer com ja han fet les universitats e altres persones particularment als quals és permés segons los Furs e privilegis del dit regne, e més avant en lo dit cas tot lo dit regne o de present aquells a qui és permés solament poden supplicar del delliurament del dit senyor Pere per via de una gracia justa humana e rahonable e no podien pretendre motiu de infricció de libertats, Furs e privilegis d'aquesta ciutat o regne com vosaltres affermau de vostres constitucions, libertats e usatges.

E aquesta ciutat ha feta contínuament aquella deguda instància ab lo dit senyor per humils supplicacions que fer devia iuxta la exigència dels dits fets, a les quals supplicacions la dita majestat ab bones paraules e offertes tostemps se és dignada respondre en tal forma que aquesta ciutat crehia obtenir la fi desijada. E aprés sobrevenint la disconveniència e los actes que havem entés de convocacions de hosts e de gents d'armes fets per vosaltres ha paregut a nosaltres ésser cosa pertinent e deguda ab tot nostre esforç interposar-nos en aquest fet de tanta arduytat e importància e tant necessari a la conservació de la Reyal Corona d'Aragó e al bé e repós de tots los regnes e terres a aquella sotmeses quant cascú pot veure e maior del qual gran temps ha som certs no han vist nostres antecessors e per ço precehint matura delliberació trametem al dit senyor nostres embaxadors e aprés a vosaltres

e creem semblant faran altres staments e universitats d'aquest regne per supplicar lo dit senyor vulla delliurar lo dit senyor príncep e tornar a degut orde tot ço que sia fet contra vostres libertats e constitucions e concordar-se ab vosaltres instar, pregar e exortar de ço que és vostre desig, ço és, de obeyr lo dit senyor virtuosíssim nostre rey e senyor e de tota unitat e concòrdia los quals embaxadors partran indubitadament plaent a nostre senyor Deus molt prest.

E entre tant vos pregam e exortam ab la maior affecció que podem e vos demanam de gràcia per lo servici de nostre senyor Deus e de la dita reyal corona e amor e contemplació encara de nosaltres vullau proveyr e donar orde ab tot effecte que sia sobreseyt en qualsevol enantaments fahedors per vosaltres e per los que d'açò han càrrech sobreseure en qualsevol enantaments fahedors per vosaltres e senyadalament no vullau permetre passar anant les hosts e gents d'armes vostres de aquell loch on seran quant la present a vostres mans pervendrà car ab tota aquella maior acceleració que lo temps comportarà seran ab vosaltres los dits nostres embaxadors per medi dels quals obrant e disponent-ho la potència divina en la qual summament és nostra confiança e lo qual en açò specialment invocam speram se farà tota bona concòrdia entre los dits senyors pare e fill e vosaltres senyors e los habitadors d'aqueix Principat tant útil e necessària a la prosperitat e exaltació de la reyal corona de Aragó e d'açò multiplicades veus vos exortam pregam e instam, supplicants la divina magestat nos faça dignes de acabar e obtenir la fi que desijam. E tinga-vos molt reverents, egregis, spectables, nobles e magníffichs senyors la divina providència en la sua direcció e custòdia.

Scrita en València a XXI de febrer del any MCCCCLXI.

A tota honor e complacència de vostres grans reverències e magnifficències bé apparellats, los Jurats de València.

31

1461, febrer, 25. Lleida.

Els paers de Lleida justifiquen als jurats de València les raons jurídiques que els han portat a alçar-se contra el rei Joan II.

AMV, g^3-24, ff. 39r-39v.

Als molt honorables e savis senyors los jurats de la ciutat de València.

Molt honorables e savis senyors.

Vostra letra de XXI del present havem reebuda stesament continent algunes causes de scusació de la morositat e triga vostra en no haver entès per los perills e inconvenients en dita vostra letra mencionats ensemps ab nosaltres ab supplicacions e demostracions exteriós en lo delliurament de la persona del il·lustre senyor príncep e primogènit del senyor rey, dient més que cessant ara los mencionats en vostra letra inconvenients e veent més necessari per la disconveniència orta entre la majestat del senyor rey e d'aquesta ciutat e Principat enteneu interposar-vos ab supplicacions ab lo dit senyor rey e entendre en lo dit delliurament segons que diffusament en dita letra és contengut, a la qual vos responem que nosaltres ab inenarrable dolor e contristació, mirant la detenció feta en aquesta ciutat de la persona del dit il·lustríssim primogènit del dit senyor rey e dels regnes de Aragó e Sicília e altres terres de la Corona de Aragó, car éssent aquell nat primogènit al dit senyor rey, fonch dat e nat primogènit a la pàtria, car dien los conditors de les leys romanes e imperials que primer naix a la pàtria que al pare e per successió e deute de natura aprés la longeva votiva e benaventurada vida de sa majestat se spera rey e senyor. E ja en vida de la majestat del dit senyor rey la qual lo gloriòs Jehsús conserve votívament e pròspera quodamodo ab lo degut orde e sguart successin-lo hu aprés l'altre és intuït o dit quasi senyor e maiorment atesa la edat en què és li és degut certa manera de regiment e gubernació en la terra après tots temps e salva la maior supprema e per excel·lent de la majestat del dit senyor rey e intuhint lur persona per una inpressió, induccions e persuasions de persones no zelants lo servey de nostre senyor Deus ni tement aquell ni la honor e servey de la majestat del senyor rey ni bé de la terra. E per sinistres informacions les quals coses són vistes no importar menor violença que força exterior de armes per les íntimes e innates amor e fidelitat e deute e obligació de natura veent la majestat del dit senyor rey com dit és per empressió e per los

dits sguarts e per mals consellers opprés, vexat e quasi obsés e assetiat.

E lo dit senyor primogènit detengut e no sens algun perill de sa persona e attesa sa virtuosíssima condició ornat de inmenses virtuts e gràcies de nostre senyor Deus encara que alguns perills hi haguessen vist concòrrer lo que no·s veye ni podia veure oblidant-los tots, car la virtut e exarcici virtuós no stà, ans vol e concerneix per qualsevol perills no star de virtuosament obrar e pensant ab rahó que entèn res per mijans de supplicacions e deguts en lo delliurament de la persona del dit il·lustre senyor primogènit obviave e tolre causa e occasió a qualsevol altres reys e altres ab inconvenients [...] en aquell e levava altres molts inconvenients e moviments. Per ço e altres molts deguts sguarts aquesta ciutat e lo concell general de aquella, ab matura delliberació e digest consell, dellibera ab embaxades inhiciades per aquesta ciutat freqüentades e continuades justar ab lo dit senyor rey per lo dit delliurament de la persona del dit il·lustre senyor primogènit les quals aprés e decontinent foren reassumptes e conadjudades per lo Principat univers e altres ciutat e viles reyals de aquest Principat e per tots ab deguda e gran unitat e concòrdia honestament deguda necessària e viril continuades.

E jatsia en aquest Principat e ciutat e altres hagués infinides dissensions e discòrdies per la gràcia divina oblidant cascó los propris interessos e particulars passions per lo servey de nostre senyor Deus lahor, glòria e exaltació de la Reyal Corona de Aragó e conservació del bé públich de aquest cos místich del qual la dita majestat del senyor rey és cap e après representant tots temps aquell e conservant lo dit cors se spera cap. E axí penre duració e conservació mijançant la divina glòria com dit és en lo dit senyor primogènit a lahor, glòria e honor de la majestat del dit senyor rey, màxime sperant-li succehir tal e tant virtuós fill a honor *filii gloria patris* e la amor e innata fidelitat al dit primogènit ni li havem per si mas per ésser fill e primogènit de nostre rey e senyor e haver nosaltres obmés les dites instàncies ab supplicacions nos semblaria haver fallit al deute de la fidelitat e amor ni plàcia a nostre senyor alguna disconveniència sia stada ni sia entre la majestat del dit senyor rey ni aquesta ciutat ni·s haia entès ni·s entena en cosa del món sinó en llevar les impressions de mals consellers e induccions perverses al dit senyor rey e per conservació de sa majestat honor e exaltació de sa Reyal Corona e deslliurament de la persona del dit il·lustre senyor primogènit se és fet e enantat tot lo que fet s'és fins huy per la qual speram en nostre senyor Deus e en la clemència de la majestat del dit senyor rey vostra intervenció no serà necessària, car speram molt prest obtenir aquella hi lo sobresehiment de les hosts en vostra letra

demanat no és nostra mà a present però per si u mateix cessarà recobrada la persona del dit il·lustre senyor primogènit ab lo qual se seguirà reparació de les constitucions, privilegis e libertats de aquesta ciutat e Principat per la detenció e extracció de aquell violades a honor e glòria de la majestat del dit senyor rey e lahor e servey de nostre senyor Deus e bé comú de ses terres e regnes. E sie nostre senyor Deus protectoríssim dels tots.

De Leyda, a XXV del mes de febrer any MCCCCLXI.

Los pahers de la ciutat de Leyda a vostra honor apparellats.

32

1462, juny, 16. València.

La Diputació del General del regne de València contesta a la carta enviada pels diputats de Catalunya, en la qual transmeten la seua preocupació pel conflicte obert amb el rei i denuncien l'indigenisme en favor del principat a les capitulacions de Vilafranca.

ARV, Generalitat, 1.946, ff. 63r-64v.

Als molt reverents, spectables e magníffichs senyors los deputats del General e Consell lur, representants lo principat de Cathalunya.

Molt reverents, nobles e magnífichs senyors:

Rebuda havem vostra letra scrita en Barchinona a XXVIII del prop passat mes de maig a la qual, lesta e bé entesa, vos responem que havem haüt gran plaer e consolació de una part del avís e scriure que·ns haveu volgut fer assats amplament e estesa per la dita letra vostra, per la qual restam certifficats de les coses en aquella contengudes specificament e distimta ab les qualitats e circumstàncies, les quals han occorregut en los fets, de les quals coses solament havíem alguna notícia ab no poqua congoxa per algunes letres fames e per altres vies no prou certes.

De altra part, havem haüt molta congoxa, gran desplaer e enuig de les differències, novitats e discòrdies en vostra letra recitades, les quals e les coses per rahó de les dites differències subseguides no havem pogut legir sens grandíssima tristicia e dolor-Considerants, primerament, lo nostre sereníssim rey e senyor ésser dotat de molta humanitat, virtut e clemència; la excel·lentíssima senyora reyna ésser molt prudent e de tota rectitud e justícia insiguida; vosaltres, reverents nobles e magnífichs senyors, lo insigne principat representants, e tots vostres predecessors ésser stats e ésser indubitadament fidelíssims e devotíssims vassalls e servidors de la prefacta majestat, ardents tots temps per pur zel e amor de aquella fe, devoció e naturalesa que nostre senyor Deus e natura han inffuses maravellosament en los vostres ànimos tots temps vers la conservació, prosperitat e exaltament de la gloriosa Corona de Aragó, en tant que no és

algú qui puxa prou comendar ni loar la fidelitat dels cathalans tant comprovada per innumerables e strenus actes, axí de vostres processos[273] com vostres, e de la qual fe tots los vassalls de la dita reyal corona, senyaladament los del regne de Aragó, vosaltres, senyors, e nosaltres, entre totes les nacions del món, som singularment ennoblits, contemplats e exaltats, no havents equal ab nosaltres alguna altra nació en aquella virtut.

Considerants aprés, ensemps ab les dessús dites coses, les clamors e greuges per vosaltres, senyors, recitats en la dita vostra letra, dels quals han procehit molts enantaments e grans procehiments, alguns dels quals són irreparables, com són stats los de les execucions e morts de persones, la vida de les quals no pot ésser restituhida. E lo que pus dur és que vehem les dites coses dispostes e preparades a produhir grans mals e inconvenients, e per ço les dites coses causen en les nostres penses molta e inextimable congoixa, fahent-nos treballar e molt fatigar per diverses pensaments a cascuna p[art]. Emperò, no vehents altra cosa que grans dans, grans treballs e tribulacions, de les quals, contemplants nosaltres lo respecte que han a la prefata majestat, cap e principi de tota aquesta monarchia, e lo respecte que han a vosaltres, senyors, qui sou frares e germans nostres, membres tots de un cors místich e de una república indivisible e inseparable, creheu havem haüt e havem lo degut e molt gran sentiment, per lo qual en los dies passats havem pensat e contínuament pensam quina provissió, remedi o ajuda poríem fer per mittigar o remediar tants e tals mals e inconvenients e per ésser los fets tant arduus e de tan gran importància no han pogut ni poden haver deliberacions oportunes en poch temps.

Veritat és, senyors, que som stats en molta turbació e congoixa per lo que legim en vostra letra, entre les altres coses que la majestat del senyor rey hauria empenyorats los comdats de Rosselló e Cerdanya al il·lustríssimo rey de França per certa suma de moneda e hauria donats a saquo e partits los béns dels cathalans, les quals coses no·s deuen creure per alguna via de tant prudent, virtuós e humaníssim rey e senyor ni nosaltres per res al món les podem creure, tant són offensives de les piadoses orelles e crudelíssimes. E per ço creem que en aquests fets reports deuen fer e produhir molts dans, axí los qui són fets a vosaltres, senyors, dels fets de la prefata reial majestat com per semblant moltes relacions que són fetes axí a la dita serenitat de nostre rey e senyor com a la excel·lència de la il·lustríssima senyora reyna de vostres fets, processos e enantaments.

Emperò, deveu tantes prudències, reverències e virtuts considerar e molt attendre

que lo enemich de Déu, Satanàs, príncep de divissió en lo cel tantost que fonch per Déu en la pus excel·lent natura creat, conturbà totes les angèliques jerarchies e aquelles constituí en discòrdia. Aprés, caygut de les celestials cadires, sembra la antigua zizània entre Deus omnipotent e los primers pares nostres e contínuament en los succesos de aquells qui som nosaltres studiosament, si legim tots los actes del principi del món fins a huy, no ha empús treballat ni treballa aquell pare de iniquitat sinó en constituhir los hòmens en guerres, discòrdies e distensions, conturbant ab exquisites maneres aquella pau que lo nostre senyor Deus e salvador Iesus Christ tramès ha als hòmens en lo món fins en tant que la ha feta fugir de la terra per força e se'n és pujada als cels, e axí ho fa aquell maligne sperit en aquest temps, suscitant ab diligent e contínua astúcia paraules, reports, pensaments e obres noves hoc e disponent-hi malignes e diabòliques persones qui són ministres e instrumaents de aquell, per les quals aquesta unitat, amor e germandat sia conturbada, molestada e fatigada, mas confiam en la divina justícia e en los sants àngels e en altres sancts protectors e patrons de aquesta una província e un regne, encara que sien en aquell diverses presidats, unit tot emperò a la fidelitat de la real Corona de Aragó, que no permetrà a·quell enemich de humana natura obtenir o haver la fi de sos malignes desigs, ans pròsperament perseverarà la república nostra en la sua acostumada uniformitat e confforme voluntat.

Emperò, no volem callar-vos, per nostra consolació e informació, una cosa, la qual nos ha en alguna admiració constituhits e és aquesta: havem vist en los capítols a aqueix insigne principat atorgats per la prefata majestat que lo senyor rey en Cathalunya o son primogènit o succesors de aquell no puixen haver en son consell sinó cathalans naturals e domiciliats en Cathalunya, exclont-ne aragoneses et valencians, e que los officials, ministres e hòmens de la casa del dit senyor primogènit sien cathalans. Car, par a nosaltres no curants dels officis de jurisdicció, los quals és rahó sien de cathalans, emperò fora los dits officis, apartar aragoneses e valencians del consell del senyor rey e de la casa e consell del il·lustríssimo primogènit és vist algun tant fer perjudici e lesió a la dita germandat e unió de tots los dits regnes e principat per comuns e irrevocables privilegis ordenada e per tots los antichs e per vosaltres, senyors, comendada, designada e observada. Haurem, emperò, plaer gran de ésser per vosaltres infformats de la intel·ligència e seny dels dits capítols, car nosaltres, seguints aquella dessusdita bona germandat e unitat, no obstant les dites coses, sentints-nos de aquestes tantes novitats, segons dit és, havem deliberat aprés molts rahonaments trametre a la preffata majestat nostres embaxadors per aquesta ciutat; e encara, si bonament se porà fer-hi, iran per tots los staments de aquest regne per soplicar

nostre rey e senyor que ab humanitat, virtut e clemència se haja envers vosaltres, de les quals no tregua algunes sinistres infformacions ni done loch a les coses damnoses a la sua reyal corona ni a sos fidelíssimos e bons vassalls, ans com a magnànim rey e senyor conserve la justícia e rectitud a cascú, cessant de procehir a actes de fet e prejudicials a les vostres llibertats, privilegis e constitucions.

E d'aquí avant iran a vosaltres, senyors, los dits embaxadors per pregar, instar e exortar-vos vullau per vostra gran prudència madurament advertir e procehir en aquests fets, cessant per semblant de actes exteriors productius de escàndels e senyaladamet de actes irreparables, car lo semblant com dit havem e molt pus larch scrivim a la preffata majestat, en manera que no recreixquen majors odis e iniquitats destructivus de la cosa pública, mas que·s tracte per mijà de aquells e en altra manera alguna remediació e concòrdia dels fets. Car saben vostres reverències que tot regne en si divís és desolat e la virtut unida preval a la dispersa o divisa. E per ço lo bé de la pau conservadora del món és inextimable, per la qual les coses poques són fetes molts grans et per lo contrari per discòrdia les grans són diminuïdes e reduïdes a no-res. E per experiència havem vist que la reyal corona –que Deus mantinga– de Aragó a principi poqua, ab unitat e concòrdia de sos fidelissims e bons vassalls e ab la justícia dels reys contínuament és stada prosperada e augmentada en maravellosa manera fins als nostres dies en molts grans regnes e senyories per aquella conquestes e conquests més que tota altra real corona.

Donem orde, doncs, entre tots que de ací avant per divissió e contenció quinas vulla e en altra manera no·s puixa per res diminuir ni decréixer ço que tots abhominam [...] prospere Déu omnipotent, mas contínuament prospere e augmente. Aquest és, senyors, tot lo vostre e nostre studi e desig e serà tots temps ab la ajuda de nostre senyor Deus, lo qual endrece les vostres e nostres justs actes, principalment a lahor, glòria e benedicció sua e aprés a servir fidelitat e hobediència del sereníssimo rey e senyor nostre benaventuradament regnant e a conservació de tots sos regnes e terres de nobilíssima fidelitat ornades, offerint-nos bé disposts e apparellats a tot lo que útil e honor sia de aqueix insigne principat. E sia lo Sperit Sant vostre protector.

Scrita en València, a setze de juny del any MCCCCLX dos.

Los deputats del General del regne de València a vostra honor apparellats.

33

1462, juny, 23. València.

La Diputació del General del regne de València demana al rei, Joan II, que no porte endavant la idea de confiscació de béns catalans en territori valencià.

ARV, Generalitat, 1.946, f. 64v.

Molt alt e molt excel·lent senyor:

Aquests dies propassats verídicament havem sentit lletres closes de vostra maiestat són stades donades al lochtinent de governador e al vostre batle general manant-los ab crides e altres procehiments vigorosos occupar a mans de la cort tots béns de cathalans e cesar de tots comercis e exides de vitualles e armes d'aquest vostre regne a Cathalunya. La qual novitat, senyor molt excel·lent, ha donat turbació gran no solament a nosaltres mas a tots aquells qui desigen vostre servir, com sia cosa incentiva de moniments, scàndels e perills no solament en aquesta ciutat mas a tot lo regne e final perdició de vostres drets e de tots altres. Sobre açò, per evitar dans irreparables que en moltes maneres sens dupte algú se seguiren, havem posades algunes scriptures les quals de continent ab letres e memorials trameses a vostra clemència per missatger propi. Supplicam-vos per ço sia mercè vostra en lo entretant no procehir res ne fer novitat alguna, la qual cosa, jatsia mire principalment lo servir vostre e aprés tant benifici públich, reputarem a singular gràcia de vostra maiestat, la qual Déu omnipotent vulla prosperar longament.

Scrit en València, a XXIII de juny del any M CCCC LX dos.

34

1462, maig, 28. Barcelona.

La Diputació del General de Catalunya demana a Hug de Cardona que actue en favor de la defensa de les lleis i llibertats del principat.

ACA, Generalitat, Correspondència, N-674, f. 38r.

Molt noble e magnífich baró:

A part vos scrivim de les noves occorrents, aquesta és solament per comendar a vostra noblesa de la virtuosa, sana e ferma intenció que com a verdader català haveu mostrades tenir e teniu, segons som informats, en totes coses que han respecte a benefici del principat, conservació de les libertats e cosa pública de aquell. Per ço, notificam a vostra noblesa nosaltres haver firmíssima voluntat e propòsit en son cas e loch ésser bé recordants de vós e de vostre bé obrar, com aquell que·n sou bé merexedor. E, si algunes coses per vostra noblesa podem fer, som prests a tot lo possible.

Dada en Barchinona, a XXVIII de maig del any mil CCCC LXII. M. de Monsuar, degà de Leyda.

Los diputats del General e Consell lur, representants lo principat de Catalunya, a vostra honor apparellats.

Al molt noble e magnífich baró don Hugo de Cardona.

35

1462, juny, 5. Barcelona.

La Diputació del General de Catalunya agraeixen als jurats de la ciutat de Mallorques la seua negativa a confiscar els béns de catalans i transmetre la seua indignació per l'actuació del lloctinent del rei.

ACA, Generalitat, Correspondència, N-674, ff. 58r-58v.

Molt magnífichs e savis senyors:

Sabut havem que, essent en lo port de aqueixa ciutat la nau de micer Miquel Pere, la qual carregada de forment e altres vitualles eixia de Sicília e Sardenya per transferir-se en aquestes parts, lo magnífich lochtinent per lo senyor rey en aqueix regne, sots grans penes de persona e béns, ha volgut prohibir e manar al patró de aquella per via alguna no portàs les dites vitualles e altres mercaderies en aquesta ciutat de Barchinona. De la qual cosa havem no pocha admiració, com sia nova e inaudita ne sapiam causa qui ab bona rahó impellir lo puixa tals coses fer. E, jatsia per gràcia de Déu molta còpia de vitualles tinga aquesta ciutat e tot lo principat ne hagués penúria de les dessús dites, emperó, de la nova e insòlita pràctica de necessitat nos cové admirar, attès majorment que aqueixa ciutat e regne no freturaven de les dites vitualles, car si ho fessen ab molt gran plaer prenguérem la detenció de aquelles, com nosaltres e los poblats en aquest principat ab vosaltres e vostres regnícoles sempre siam stats e serem en mútua comunió e fraternal amor, e totes honors, beneficis e útils de bona voluntat vos procurarem, tant per la general obligació de ser subjectes e governats sots hun reyal domini, quant per natural inclinació com siau procehits de la massa catalana, quant encara per la indissoluble unió e aggregació de aqueix regne ab aquest principat, per la qual sou fets una cosa ab aquell, e haveu partici en corts generals.

No podents, donchs, ab dissimulació passar la gran admiració e entrenyor que tenim del dit mossèn lo loctinent, al qual així mateix scrivim, vos notificam les dites coses, pregants, exhortants e encarregants vos que, si tal cas sdevenia per avant, vullau, per los respectes dessús dits e encara per lo interès vostre e de aqueix regne, interposar- vos a tals

procehiments e actes e provehir que la negociació e comerci no hajen torb, car redundaríeu, no solament a injúria, mas a gran dan e interès de tot lo dit principat, al càrrech e indemnitat del qual a nosaltres seria forçat provehir per totes vies degudes e permeses.

En aquests dies proppassats havem scrit a vostra magnificència e savieses de totes les coses subseguides en aquest principat per causa de la detenció per lo serenissimo senyor, lo senyor rey, feta de la persona del il·lustríssimo de santa recordació don Karlos, fill primogènit seu. Plàcia-us de la present e de l'altra hajam resposta. E sia la Sancta Trinitat protecció vostra.

Dada en Barchinona, a cinch de juny del any mil CCCC LXII. M. de Monsuar degà de Leyda.

Los diputats del General e Consell lur, representants lo principat de Catalunya, a vostra honor apparellats.

Als molt honorables magnífichs e savis senyors los jurats e Concell General de la ciutat de Mallorcha.

36

1462, juliol, 8. Barcelona.

La Diputació del General de Catalunya agraeix als jurats i el Consell General de la ciutat de Mallorques el seu ajut en negar-se a confiscar els béns de catalans a l'illa, i els trameten dues crides publicades en el principat.

ACA, Generalitat, Correspondència, N-675, ff. 100r-102r

Molt magnífichs, honorables e de gran saviesa senyors:

En los dies passats scrivim a vostres savieses certificant aquelles de totes les coses essencials subseguides en aquest principat fins a XXVIII de maig, en lo qual dia spatxam la letra de molt larga sèrie, la qual, segons som verídicament informats, per lo loctinent de aqueix regne és stada stuciosament presa, retinguda e occultada, creem no a bona fi, segons mostren sos actes davall memoriats. Ara, vos tornam remetre consemblant letra de mot a mot e encara vos ne trametrem altra sots kalendari de XXVII de juny, ab translats de dues crides publicades en aquest principat, en les quals vostres savieses veuran stesament quines e quals coses nos han impel·lits aquelles fer e publicar, jatsia ab gran dolor e contristació, però axí ha covengut fer-se per salvació, indemnitat e conservació de aquest principat e de les libertats qui són ànima de aquell sens les quals viure no desijam.

Volents manifestar a vosaltres totes aquestes coses per quant sou fills del dit principat e verdaders catalans e sempre los huns als altres havem fetes obres de pares, frares e germans ab tanta amor e ardent voluntat com al món se pot dir, a la conservació del qual amor e voluntat no solament nos obliga natural inclinació per ésser tots procehits de la massa catalana, ans encara la indissoluble unió, aggregació e incorporació feta de aqueix regne a aquest principat. E, si en lo passat los catalans han mostrat per obra lo amor e natural inclinació de voluntat que sempre a vosaltres e aqueix regne han e hauran, ara, emperò, hi són novament tenguts per quant vosaltres, no degenerants a la natura catalana, ans retents lo degut deute, segons verídicament som certificats, en aquests dies passats haveu talment obrat en favor de aquest principat que per a sempre ne serem recordants, ço és, en no voler consentir e menys permetre que robes e béns de catalans

sien stats retenguts, presos e occupats, segons per lo senyor rey e per lo dit loctinent en aqueix regne en nom seu era temptat e manat, e, encara, en oposar-vos ab paraules e gests en defensió del honor dels catalans als quals indebitament vol ésser càrrech impingit. Lo que fàcilment poran compendre vostres savieses fretura de verdader fundament per lo contingut en les letres damunt dites, en les quals tota veritat dels fets és descrita.

Molt vos regraciam les dites coses, les quals nos són tant grates que explicar no·u poríem. Car, ab tot la fraternal comunió e viscerosa conversació entre vosaltres e nosaltres generalment, axí en lo comerci mercantívol com en altres actes humans, sien multiplicadament comprovades encara per hun tan assenyalat acte, qual és lo dessús dit, que fet haveu en favor, útil e honor dels catalans en major, si dir-se pot, obligació de voluntat e amor los ha constituïts, certficants-vos aquest dit principat e nosaltres, qui aquell representam, serem tota via promptes en fer semblants e majors coses per vosaltres e aqueix regne, si lo cas ho requerrà.

E per ço, com lo per vosaltres, com dit és, fet, creem no haurà succehit en plaer e menys contentació del dit loctinent e poria contingir ell o altre oficial voler temptar o fer alguna altra cosa en dan vostre generalment o particular, o en desfavor nostre e de aquest principat, en tal cas, volem fer certes les savieses vostres que si coses algunes per indemnitat vostra e de aqueix regne per vosaltres seran fetes, e en res haureu mester la subvenció e ajuda nostra e de aquest principat, aquella no us serà denegada, ans ab molt bona voluntat e promptitud atorgada, e en obra mesa, com aquells qui·n són bé mereixedors.

Nosaltres, aprés la publicació de les crides de les quals, com dit és, vos trametem còpia, havem provehit que tots los oficials del dit principat són stats remoguts e de nou creats, e huy en dia regeixen per lo principat e en nom seu. Tenim dos exèrcits de gent a cavall e de peu, hu en les parts d'Empurdà e altre en Urgell, per defensió e encara ofensió dels enemichs, e cascuns per gràcia de Déu fan lo honor del principat causa justíssima prosseguint, ço és, defensió de libertats e de les persones e béns. E per ço creem nostre senyor Déu és e serà de nostra part, confortants e aconsolants-nos que per molt sia dit o scrit per iníques persones en derogació dels catalans, tot redundarà en laor e comendació

lur, comprovats per tantes experiències de fidelitat de la qual són fundament. Així largament vos havem volgut de totes coses scriure perquè ubertament vejau la intenció e voluntat nostres que vers vosaltres e aqueix regnne havem e prengau alguna exultació e alegria de nostres comendables actes.

Lo honorable exibidor de la present, appellat Joan Dolivella, ciutadà de aquesta ciutat, per aquesta sola rahó tramès, vos porà algunes particularitats de les dessús tractades més largament referir. Plàcia-us circa aquelles donar-li fe e creença e tenir-lo per recomanat, spatxant aquell com més prest poreu ab resposta. E·n pensament érem recayguts trametre'ns embaxada, emperò, per bons respectes és stat vist bastar la tramesa del dit honorable en Joan Dolivella. E sia la Sancta Trinitat protecció de tots.

Scrita en Barchinona, a VIII dies del mes de juliol del any mil CCCC LXII. M. de Monsuar, degà de Leyda.

Los diputats del General e Concell lur, representants lo principat de Catalunya, a vostra honor apparellats.

Als molt magnífichs, honorables e de gran saviesa senyors, los jurats e Concell General de la ciutat de Mallorques.

Similis. Als molt honorables e savis senyors, los síndichs e concells de la part forana del regne de Mallorcha.

37

1462, juliol, 18. Barcelona.

La Diputació del General de Catalunya informa als oficials de la ciutat de Palerm de l'entrada de tropes franceses en el comtat del Rosselló.

ACA, Generalitat, Correspondència, N-675, ff. 186r-186v.

Molt magnífichs, honorables e de gran providència senyors:

Ab nostres precedents letres dies ha fetes, avisam vostres savieses de tot lo necessari, mas per quant érem entrats en pensament destinar a vostres magnificències solemne ambaixada, havíem fins ací aquelles retengudes per certs bons respectes. Ara les vos trametem per lo honorable en Manuel Fonolleda, ciutadà d'aquesta ciutat, ensemps ab la present, certificants vostres dites magnificències com lo rey, metent en exequció les coses concordades ab lo rey de França, ha fet entrar gran nombre de gent d'armes de França sots capitania del comte de Foix en aquest principat, és a saber, en lo comdat de Rosselló, en lo qual han presos alguns lochs de pocha importància, e la primera entrada és ab bandera d'Aragó, aprés, aquella lexada, posen per los lochs altra bandera e prenen los homenatges per lo rey de França en senyal de possessió, del empenyorament del qual vos havem scrit, faents les dites gents d'armes en scrits e de paraula grans cominacions contra lo dit principat e los poblats en aquell, de les quals coses súmament nos dolem per sola consideració de la causa de la guerra, e no perquè de aquella hajam spant, com ja per longues e multiplicades experiències hagen vist e sentit los françesos qual és la virtut dels braços dels catalans, los quals ab los victoriosos bastons grochs e vermells qui són armes lurs, no solament de aquells en lo passat se són defesos, ans encara los han delits e speren de present ab la ajuda de Déu e ab lo crit de mossèn Sanct Jordi e del benaventurat Karles, delir de la faç de la terra. Per exequció de la qual cosa aquest principat ha ja preparat exèrcit de gent a cavall e de peu e encara per mar, lo qual en pocha distància de loch stà prest mirar e sperar la dita gent francesa.

E, per vostre avís, lo rey havia scrit e provehit en Aragó, València, Mallorcha, Menorca e Eyviça, que fossen retenguts tots béns e mercaderies de catalans e lurs

persones expellides de aquells regnes. Ells, emperò, no han volgut obtemperar los dits manaments, dients que han los catalans per frares e germans e que·ls volen tractar com sempre han acostumat, segons de totes les dites coses e altres particularitats vos informarà més amplament lo dit honorable en Manuel Fonolleda, e encara de aquelles e del que aprés succehirà per nostra embaxada seran certificades vostres savieses, de les quals la Sancta Trinitat sia contínua protecció e guarda.

Scrita en Barchinona, a XVIII de juliol del any mil CCCC sexanta-dos. M. de Monsuar, degà de Leyda.

Los diputats e concell, etc., a vostra honor apparellats.

Als molt magnífichs, honorables e de gran providència senyors, los senador e jurats de la felicíssima ciutat de Palerm.

Sub simili forma fuit scriptum amnibus universitatibus regni Sicilie, prout continuantur in precedenti regestro, sub die XXVIII madii anno predicto.

38

1462, juliol, 19. Barcelona.

Els consellers de Barcelona s'adrecen al rei de Sicília per a transmetre-li l'obligació que té com a català d'adherir-se de a la causa de la Generalitat i Barcelona contra el rei Joan II.

AHCB, 1B. VI-23, f. 7v.

Al molt alt e molt excel·lent lo senyor rey de Sicília d'aça far.

Molt alt e molt excel·lent senyor.

Los deputats de Cathalunya e concell llur per donar rehó dels affers delliberats e conclosos per ells ab intervenció e consentiment de aquesta ciutat molt stesament scriuen ab lurs letras a vostra excel·lència la qual ab aquelles veurà largament quines e quals coses han impel·lits los dits deputats concell lur e encare nosaltres e lo concell de aquesta ciutat ab intervenció e consentiment dels quals aquelles són stades fetes jatsia ab summa dolor e contristació però ha convengut ésser axí stat fet per salvació indempnitat e conservació de aquest Principat e de aquesta ciutat, privilegis e libertats de aquelles. E per quant sobre los dits fets plenissimament los dits deputats avisen vostra gran altesa e nosaltres scriure no poríem sinó lo que ells scriuen per no repetir una cosa mateixa ne attediar vostra real persona nos refferim al contengut de les dites letras les quals coses totes són stades fetes ab intervenció consentiment e voluntat de aquesta ciutat. És emperò veritat que callar no·ns podem la gran obligació en la qual vostra gran altesa a constituïd perpetualment aquesta ciutat en lo virtuosament obrar vers la honor e benefici no solament de la dita ciutat mas de tota la nació cathalana. Supplicam Déu nos do animantesa e loch ab aquell compliment que desijam poder satisfer a tanta vostra bona voluntat, car conexents aquesta ciutat ne serà granment recordant. E sia senyor molt excel·lent la divinitat protecció e guard de vostra real persona, la qual benaventuradament e per lonch temps vulla conservar al regiment de sos regnes e terres.

Scrita en Barchinona a XIX de juliol del any MCCCCLXII.

De vostra serenitat humils servidors los consellers de Barchinona.

39

1462, juliol, 21. Barcelona.

Els consellers de Barcelona s'adrecen als oficials de Càller demanent la seua adhesió a la causa contra el rei Joan II i denunciant la prohibició de traure mercaderies de Càller en direcció Barcelona.

AHCB, 1B. VI-23, ff. 7v-8r.

Als molt honorables e molt savis senyors, los consellers del castell de Càller.

Molt honorables e molt savis senyors,

A nostra hoyda és pervengut que aquí seria vedad la treta per aquesta ciutat, la qual cosa si axí és lo que no crehem prenem a gran admiració. Considerants com tostemps aquesta ciutat enverç vosaltres ha hauda e ha bona voluntat, amor e confederació e maiorment que tots siam cathalans e procehits de una mateixa massa e nuncha aquesta ciutat ha marchat ni marcharia en res que sia benefici e honor de vosaltres e dels poblats d'aquí segons per experiència se pot veure clarament. E per quant senyors molt honorables nosaltres per los sguarts dessús dits e altres no donem vertadera crehença en lo que·ns és stat dit de la dita treta, vos pregam tant affectuosament com podem per sguart e contemplació de aquesta ciutat e nostra e per conservar la indissoluble fraternitat e amor dessús dits que complàcia no voler permetre en alguna forma la dita treta sia empatxada per aquesta ciutat ne poblats en aquella axí de forments com altres coses qui sien per servey de la dita ciutat. E jatsia crehegam fermament per vosaltres no serà fet sinó lo degut e ço que bé havets acustumat e de vosaltres confiam encare serà cosa que us grahirem molt e aquesta ciutat e nosaltres vos haurem tostemps a memòria. E si per lo rey era vedad la dita treta sabem bé que per privilegis no ho devets fer e com saber la differència nostre e del dit rey no és per pus sinó per nosaltres deffençar nostres libertats e privilegis offerints-nos tota vegada fer per vosaltres e per los poblats de aquí tot ço que possible·ns sia.

Scrita en Barchinona a XXI de juliol del any MCCCCLXII.

Los consellers de Barchinona prests a vostre honor.

40

1464, gener, 22. Barcelona.

La Diputació del General de Catalunya anuncia l'arribada de Pere de Portugal com a nou rei del principat i demana que es facen festivitats en honor seu.

ACA, Generalitat, Correspondència, N-681, f. 38r.

Als molt honorables e savis senyors los capità, pahers e poble de la ciutat de Leyda.

Alegrar! Alegrar! Virtuosos cathalans! Alegrar, car vengut és lo sereníssimo e victoriós senyor, lo senyor rey. E arribà ir, hora tarda. Quanta és la alegria e consolació! E quantes són les alimares e jocunditats que en aquesta ciutat se fan per la sua benaventurada venguda no·s porie dar entendre. Feu lahors a nostre senyor Déu de tanta gràcia, car vengut és lo premiador dels qui virtuosament han pugnat per defensió del seu reyal patrimoni. Vengut és lo senyor natural qui a tots amarà, no com a vassalls, mas com a fills e germans. Alegrar, donchs, alegrar! Féu alimares, sonau campanes, ordonau balls e alegries, car ara és hora. E pregau nostre senyor Déu per la sua longua vida e que li do presta victòria dels enemichs.

Datum en Barchinona, a XXII de janer del any M CCCC LXIIII. M. Monsuar, deguà de Leyda.

Los deputats del General e Consell, representants lo principat de Cathalunya, a vostre honor apparellats.

1466, octubre, 10. Barcelona.

Els consellers de Barcelona s'adrecen al lloctinent general del rei en Provença per a anunciar l'arribada de la nau presa als genovesos i del costum dels consellers d'adreçar-se en català i no en llatí.

AHCB, 1B. VI-23, f. 78v.

Al molt spectable e gran baró lo comte de Troya, lochtinent general del senyor rey en la província de Prohença.

Molt spectable e gran baró de gran magnificència,

Havem reebudes moltes letras e ara darrerament una de XXVII del prop passat mes de setembre ab les quals molt amplament restam informats de la armada feta per genovesos contra la armada de nostre rey e senyor feta per los deputats de aquest Principat. En quanta obligació de bona voluntat vostres affectats avisos han constituïts a nosaltres certament ab scriptura exprimir non poríem desiham molt deus donar-nos opportunitat poder conplidament satisfer a la dita vostra gran voluntat. E fahent-vos participant en nostra alegria e plaer notifficam com lo die present la dita armada de nostre rey e senyor és arribada en la present ciutat ab la nau grossa presa de genovesos ab bon salvament e ab altres fustes hon ha robes e mercaderies de assats valva lo arribament de les quals naus ha constituïts a nosaltres en grandíssimo repòs. Fins ací no havem rebudes letras ne avisos certs que nostros embaixedors sien arribats ab la majestat del senyor rey desijam-ne haver letras e avisos e encara stam ab gran sperança de haver algun soccors com sia molt necessari per la reyna Jogan la qual ab CCCC rocins és passada en Empurdà e la dilació és assats nocíva.

En lo passat és stat respost a vostres letras en latí e per quant aquesta ciutat no acustume scriure a son rey e senyor ne a vassalls de aquell sinó en pla e al cathalà per aquesta rehó, seguint lo dit custum, havem obmés scriure-vos en latí. E sia molt spectable baró la divinitat vostre guard.

Scrita en Barchinona a X de octubre del any MCCCCLXVI.

Los consellers de *Barchinona* a vostre honor apparellats.

42

1470, maig, 1. Ciutat de Mallorca.

Els jurats de la ciutat de Mallorca recriminen a Miquel de Pachs, enviat del regne a les corts de Montsó junt amb els estaments catalans, que no pot acceptar provisions que afecten al regne de Mallorca sense l'aprovació i la consulta del Gran i General consell de Mallorques.

ARM, 680, ff. 48r-48v.

Molt magníffich e molt savi mossènyer,

Nosaltres som stats certificats que vos, e alguns altres mallorquins, sou entrats en les corts ab los catalans, unint-vos ab aquells. E que per causa del vostre entrar, ells han conclòs, per la llur part, offerir al senyor rey cascun any, com durarà la guerra, CCL cavalls sots condició que aquest regne hi participe; en cent cavalls ho pague X^{m} florins d'or cascun any en valença dels dits CCL cavalls, ço que jamés los dits catalans havien sforçat fins que vos, e los dits altres mallorquins, són stats aquí e són entrevinguts en les dites corts, de què stam no ab poqua admiració, car per ésser vos e los altres fills de aquesta universitat no se'n sperava tal endreça per aquella e, maiorment, que vos en vostra partida, fes altres offertes a nosaltres altra benefficis e endreces se speraven de vos e dels altres que no són les dessús dites, les quals, com vos sabeu, no poden en res moure ne preiudicar a nosaltres ne a la dita universitat com vos, ne los altres, no haian potestat alguna de fer les dites coses, ans nosaltres hi tenim embaixador ab lo qual se han a tractar e maneiar los dits negocis e tots altres segons les instruccions que té de nosaltres e del gran e general consell del dit regne.

E per res no·ns ve bé ne daríem lloch que res alre se faça per migà de altra persona. E, més avant, som stats certificats que vos haveu dit e adverat en les dites corts e en molts altres lochs públicament que aquest regne qui·a acustumat de entrevenir en les dites corts ab los catalans e concloure ab aquells segons se mostres per lo procés fet en les corts que·s celebraren per lo rey en Pere lo qual vos dieu que nosaltres havem amagat per que la veritat no·s pogués veure. De les quals coses som en maior admiració com siam certs que de tot vos sapiau lo contrari que may fonch que aquest regne entra en algunes corts ab Catalunya ne lo dit procés és stat ací atrobat, lo qual fonc ab molta diligència per

nostres precessors [...] ne·s troba qui digués que may fos stat vist en lo present regne. Perquè mossènyer vos pregam que recordant-vos de les dites promeses e offertes, e com a fill de aquesta universitat, vos vullau abstenir de entrevenir en tractar algunes coses damnoses a la dita universitat. E sia la Santa Trinitat vostra protecció.

De Mallorca, al primer de maig, any M CCCCLXX.

Al molt magnífich e molt savi mossén Miquel de Pachs, cavaller, embaixador del regne de Mallorca en cort del senyor rey.

Los jurats de la ciutat e regne de Mallorca a vostre honor apparellats.

43

1471, juny, 18. Ciutat de Mallorca

Els jurats de la ciutat de Mallorca s'adrecen al rei en defensa dels mercaders mallorquins que són en l'illa de Xipre.

ARM, 680, f. 79r.

Molt alt e molt excel·lent senyor.

A nosaltres, jurats d'aquest vostre regne, han recorregut lo procurador de mossén Thomàs de Verni, habitant en Xipre, e alguns mercaders d'aquesta vostra ciutat havents parents qui, mercantívolment, stan en Xipre, dients-nos com de vostra maiestat hauria emanada una provisió patent ab la qual és manat als clavaris de la consignació de la universitat del dit regne que responguen a frare Guillem Sureda, comenador de Torres e de [...] o a qui ell volrà, de les pensions de certs censals que la dita universitat fa cascun any al dit mossén Thomàs de Verni e açò en smena e satefacció de certa galera e altres bens del dit comenador presos e occupats per lo il·lustre rey de Xipre, dient e affermant lo dit procurador del dit mossén Thomàs que la dita provisió és contrària a les franqueses del present regne, com sia decisòria e manada sens citar e hoir la part e sens precehir sentència ne condemnació e no havent vidit o signatura de vicicanceller de la exequció de la qual, segons los dits mercaders affermen a nosaltres, [...] se seguiria lo dit rey de Xipre a instància del dit mossén Thomàs de Verni apresonaria los dits mercaders mallorquins qui allí habiten e occuparia tots los bens d'aquells, la qual cosa, senyor, seria molt gran dan d'aquest vostre regne e dels habitadors d'aquell. Per ço, senyor molt excel·lent, suplicam humilment a vostra maiestat que li plàcia sobre les dites coses provehir per justícia en tal manera que, no solament les parts haien llur dret, ans encara aquest vostre dit regne e los mercaders qui són en Xipre sien preservats de tot dan e iniusta vexació. E tengua la Santa Trinitat vostra excel·lentíssima persona en contínua protecció.

De Mallorques a XVIII de juny del any MCCCCLXXI.

Al molt alt e molt excel·lent senyor, lo senyor rey.

De vostra maiestat humils súbdits e vassalls que vostres mans e peus bensan. Jurats de vostra regne de Mallorca.

44

1472, juny, 9. Barcelona.

La Diputació del General de Catalunya respon al capità i els jurats de la vila de Mahó per la lletra enviada i els informen dels darrers moviments i novetats del conflicte.

ACA, Generalitat, N-693, ff. 136v-137r.

Als molt honorables e savis sényers, los capità e jurats de la vila de Mahó.

Molt honorables e savis sényers.

Vostres letres de XXV del passat havem reebudes, e hoÿda la creença explicada per lo honorable en Montserrat Luneda, vostre conjurat, per les quals som plenament informats de totes les coses aquí succehides tocants lo stat e del stament d'aqueixa vila e força, e de la bona e virtuosa perseverança que los tots teniu en la prossequció de la justa querela d'aquest principat e en lo manteniment de la reyal corona, les quals coses molta jocunditat nos han procurada, si bé tota via som bé certs que de vosaltres alre que virtuts e integritat no·s spere, com a bons e vertaders cathalans, imitadors dels nostres e vostres gloriosos pares. Nosaltres ací, per gràcia divina, stam bé sforçats e deliberats sostenir tot ço que a humanes forces pertany, sperants e confiants en nostre senyor Déu que la fi serà als tots gloriosa, fahents-vos certs que ja són entrades en Empurdà circa CCC lances, e de jorn en jorn s'espere, segons los avisos, lo comte de Comenge ab D lances per proseguir la dita empresa, e speram de hora en altre les naus e balaners qui carreguen de vitualles en Massella. De tot vos avisam per vostra consolació e, semblantment, de tot lo que succehirà qui de importància sie, vos sertificarem per fer-vos participants en nostres plaers e alegries. E sie nostre senyor Déu ab tots.

Dada en Barchinona, a VIIIIº de juny del any mil CCCC LXXII. M. Abbat de Sant Salvador.

Los deputats del General de Cathalunya, residents en Barchinona, a vostre honor.

45

1480, setembre, 9. Ciutat de Mallorca.

Els jurats de la ciutat i regne de Mallorca informen al rei de la necessitat d'ensenyar en arts i ciències als joves del regne de Mallorca per a instruir-los i formar-los correctament, especialment en l'obra de Ramon Llull, compatriota. També fan referència al conflicte dels censals de Barcelona i de l'enemistat dels barcelonins amb el regne de Mallorca per donar suport al rei Joan II en la Guerra Civil.

ARM, 681, ff. 121v-123r.

Al molt alt excel·lent e potentíssim senyor, lo senyor rey.

Excel·lentíssim e potentíssim senyor.

Considerant e vehent la dona Agnés Quint, dona notable e molt virtuosa de aquest vostre regne, que los fills dels ciutedans e dels altres staments de aquesta repúblicha per instruhir-se en los arts liberals e altres sciències e humanitats, per no haver en aquesta universitat mestres ab los quals posquessen exercir instruhir-se e apendre dels dits arts e sciències los qui possibilitat havien los covenia anar en altras parts fore lo dit regne e los altres restaven assí per no tenir manera de despendre e axí no podien attènyer lo que saber desijaven, ha deliberat per honor principalment de Déu, decoració de aquest vostre regne, de assignar certs censals per la sustentació de la vida de hun mestre o mestre qui ligen en aquesta vostra ciutat e instruheschan los fills de aquesta vostra universitat dels dits arts liberals e altres sciències e humanitats e signantment del art de mestre Ramon Llull, compatriota nostra, per la molta e special devoció la dita dona té en lo dit mestre Ramon e en la sciència e art de aquell. E axí per exequció de la dita obra tant pia e de tanta comoditat a aquesta repúblicha ha fet venir assí mestre Pera Deguí Prevera, home scientífich de molta virtut, bona vida e conversació honesta del qual indubitadament los fills de aquesta universitat ne aconseguiran bons exemplis e documents de virtuts ultra lo fruyt que reporterà de las arts e sciències que aquell legirà e signantment del dit mestre Ramon Llull, la art o sciència del qual és millor cosa e condecent se llige assí en aquesta pàtria sua que en altres parts del món e que los fills de aquesta universitat se aprofiten de aquella que altres personas fora de aquest regne a bé que per lo univers l'art e sciència de

aquell sia scampada e de aquella se tenguen per moltas parts del món, specials scoles e studis e fora stada cosa digna, sacra maiestat, que per aquesta comunitat se fos molt ya principada aquesta cosa de tanta comoditat.

Però senyor no·s pot ne és puschat fer causant-ho la gran misèria, inòpia e impossibilitat de aquest predit vostre regne combatut per diversas mortalitat, sterelitats, guerras e altres moltas adversitats e infortunis. Però nostre senyor Déu havent compassió de nosaltres e nostres fills e de aquest seu e vostre regne ha scalfat lo coratge de la dita virtuosa e notable persona de donar fonament e principat a la dita obra pia, la qual, Déu migensant, aportarà molta utilitat en aquest vostre regne e per què sereníssimo senyor la dita obra e los censals que per aquella se assignaran no·s pot exequtar ne aquells e altres assignar que primer no sia pagada la admortització e altres drets per aquella deguts e pertanyents a vostra maiestat.

Per tant, clementíssim senyor, ab aquella humil e deguda reverència que pertany a vostra altesa, supplicham aquella, per tant assenyelada obra pia, per la qual aquest vostre regne aconseguirà indubtament ten gran honor, utilitat e benefici, vos plàcia graciosament axí com de vostra excel·lència confiam e aquella ha sempre acustumat fer vers sos pobles e súbdits premàxime fidelíssimos, tal com és aquest vostre regne, admortitzar e haver per admortitzades fins a dos mília liures per obs e master de la dita obre pia e execució de aquella, e no permeta vostra alteza que lo ten gran beniffici que aquest vostre regne spere haver per la assenyalada e bona devoció de la dita dona Agnés Quint se perda [...] en altres actes virtuosos que ella per se acustumada virtut, devoció acustume fer e exequtar, car en veritat, potentíssimo senyor, aquest vostre regne no pot millor utilitat e beniffici aconseguir que farà si en aquell ha scoles e mestres scientífichs e virtuosos qui ligen e instruheschan los fills de aquesta vostra universitat, als quals és gran descent exir-se de aquest vostre regne per aconseguir les ditas arts e sciències e instrucció de aquella e gran e assenyalat dan als qui de exir possibilitat no tenen e, de assò, la repúblicha, qui per aquells en són cars, ha ésser regida per ésser aquells poch sabuts e no ésser en los dits ars e sciències e altres humanitats instruhits, ne reste molt preiudicada e no és regida ne governada de la forma que seria si nostres fills eren doctes e en les ditas arts e sciències instruhits e ensenyats. E a bé sacra maiestat que aquestas coses hagen sguart signantment a Déu e al benifici de aquest vostre regne qui en vos aprés Déu ha tota se sperança, nosaltres, representants lo dit vostre regne, vos ho reputarem a singular gràcia e mercé, lo

qual nos maners lo que plasent li sia.

E més, senyor, certifficam vostra altesa com per complir lo que vostra maiestat nos ha scrit per causa de la concertació qui·s mene entre aquest vostre regne e los crehedors censalistes de la vostra ciutat de *Barchinona* e principat de Catalunya havem convocat e congregat lo gran e general consell lo qual, huydes les letras de vostra excel·lència, e encara del il·lustríssimo inffant don Enrich a nos tramesas sobre la dita negociació, ha eleta una persona la qual encontinent, ab lo primer bon pessatge, deu partir per *Barchinona* per menejar ab medi e intercessió del il·lustríssimo inffant don Enrich si dita vostra concertació porà pendre alguna bona conclusió e concòrdia. E si dita concòrdia fer no·s porà, recorrerem a vostra clemència la qual confiam provehirà de tal modo que aquest vostre regne no restarà del tot destruyt, la qual cosa desigen se seguís los dits barçalonins per la mala voluntat tenen vers nosaltres per haver fet nosaltres lo degut ab totas nostras forças en temps de llur rebel·lió en ajuda del senyor rey nostre natural, de indelible memòria, pare e immediat predecessor de vostra maiestat, e no és dubte, senyor, que de aquest vostre regne se seguirà la total destrucció si obtenien ço que ells contra tota justícia demanen, car nosaltres tenim la impossibilitat, inòpia e misèria per les quals no és factible fer lo que ells demanen, ço és, pagar les pensions de llurs censals en *Barchinona*. Vos senyorarà e tota hora attendreu a la justícia, fidelitat e serveys nostres e a la nostra impossibilitat per forma tal nosaltres e aquest vostre regne restarem de tal manera que quant serà master deffendrem aquest dit vostre regne e sotsvindrem e ajuderem com a vassalls fidelíssimos a vostra gran excel·lència, ço que no poríem fer seguint-se nostra perdició, per la qual nos covendria desemperar lo cos de aquest vostra universitat transferint nostres domicilis en altres terras de vostra senyoria, la qual cosa, sacra maiestat, no permete ne vulla Déu se seguescha, maiorment en aquests vostres beneventurats dies. E lo Sanct Sperit excel·lentíssimo senyor conservant vostra altesa en sa amor e gràcia guart de tots perills e pròsper en tot bé aconseguint victòria dels inimichs vostra reyal persona.

Dada en la vostra ciutat de Mallorques a VIIII de septembre mil CCCCLXXX.

De vostra molt alta e molt excel·lent senyoria humils e devotíssims vassalls e súbdits, qui postrats en terra besants vostras sacras mans e peus nos recomanam en gràcia e mercé de aquella.

Jurats del vostre regne de Mallorca.

46

1519, febrer, 15. València.

Llarga lletra dels jurats de València a Antoni Agostí, conseller del rei Carles, sobre la defensa dels privilegis sobre el consolat de catalans a Palerm.

AMV, g^3-41, ff. 63v-64v.

Al molt magnífic e més virtuós senyor e de gran prudència micer Anthoni Agostí, doctor en cascún dret, vicicanceller e conceller del rey nostre senyor.

Senyor molt magnífic e més virtuós.

Axí per privilegis reals com per antiquíssima pràctica e consuetut, la ciutat de Barcelona elegeix e ha acostumat de elegir hun cònsel per a la nació catalana en la ciutat de Palerm, del regne de Sicília, lo qual offici és molt preheminent en quella ciutat et requerit indústria persones e que sia presona de si de alguna condició per l'art mencantívol sia molt affavorit e benefiçat. E per ço li donen hun gros salari, lo qual se paga de les robes e mercaderies de dita nació cathalana, en la qual són compresos axí los aragonesos e valencians com los del principat de Cathalunya. E per ésser lo dit offici de tal calitat e condició que és be que lo cònsel elet residexca personalment en la ditat ciutat de Palerm foch ab lo matex privilegi ab lo qual foch atorgada la jurisdicció que té lo dit cònsel foch provehit que lo dit cònsel en cas de absència per servey de sa magestat hagués de lexar hun loctinent idoneu et legalem ab concentiment, voluntat e elecció de la nació cathalana del qual privilegi com per lectura de aquell sa mercé veurà [...] dues coses:

La una, que lo consel no pot set lochtinent en son offici sinó en cars de absència justa, com és per servey de sa magestat; la segona, que en aquest cars lo lochtinent ha de ésser nomenat e elegit per la nació cathalana resident en la dita ciutat de Palerm. E si en negún temps algun dels cònsols passats ha tengut o lexat loctinent e la nació cathalana tàcitament admetent-lo s·i ha consentit no·s pot dir per ço que lo qui serà elegit cònsol ab contradició de la dita nació catalana pugue legir o fer lochtinent a son beneplàcit e donar hun salari de pocha suma pendre's tota la demesia del salari que és circa de cinch-cens ducats, per què ultra que seria quontravenir al dit privilegi és hun grandíssim dan del dit comerç mercantívol de la dita nació cathalana, per què és cosa molt certa que lo cònsol que la ciutat de Barcelona acostuma fer és persona [...] e servint personalment lo offici

serà molt millor servint e los drets de sa altesa ne valdran més que no si és servit per hun [...] lo qual puix no és lo principal ni reb lo salari estret que no fer [...] tan bé son offici.

E encara que·s diga per part del qui novament és stat elegit en cònsol que lo privilegi que parla de lexar lochtinent no fonch attorgat per lo qui era rey de Sicília parsia e nasió que té poch fonament de justícia per lo qui attorgà dit privilegi era rey de Sicília e los reys qui aprés han succehit lo han conservat. E si lo dit cònsol vol impugnar dit privilegi no·n pot fer per què ab neguna hi té privilegi [...] que lo cònsol tinga tota la jurisdicció civil entre los de la nació cathalana ne puix a fer lo que ab lo dit privilegi és stat attorgat sinó lo privilegi del rey Carles segon la qual ha provehit circa la elecció del dit loctinent per hon clarament se mostra que lo dit cònsol no pot impugnar lo dit privilegi per què impugnaria lo fonament de sa jurisdicció per què lo alt rey en Jacme qui attorgà lo privilegi a la ciutat de Barcelona que pogués elegir cònsol *in partibus ultra marinis* no li pogué attorgar jurisdicció en la illa de Sicília per què no era rey ni senyor de Sicília mas sols li attorgà que pogués elegir cònsol e de altres prorogatives que lo fon attorgades tot pren fonament del privilegi del dit rey don Carles. E per consegent lo dit cònsol novament elet no pot impugnar aquella a la gran fe del dit privilegi usar de aquel en los altres caps.

E perquè en aquella illa de Sicília, e senyaladament en la ciutat de Palerm, molts nostres valencians comercien e tenen tràffec de robes e mercaderies e és surt que és gran interés de aquels que llur cònsol personalment servexca son offici los mercadrés de aquesta ciutat encara los officis de de (sic) perayres e texidrós nos han molt instat e request los volguessen en açò ajudar que dits privilegis sien servats e axí matex per què la nació cathalana tramet per lur síndich e enbaxador a mossén Antoni Mijavila, exhibidor de la present, per a supplicar a sa magestat no sols de la confirmació e observança de dits privilegis mas encara per a supplicar a sa magestat de algunes coses que han sguart e benefici al comera mercantívol e fou en benefici de aquestos regnes e del principat de Catalunya per ço salari demanam de mercé vulla favorir excedir-lo a sa justícia e conservació de dits privilegis endreçar-lo e affavorir-lo en algunes coses de gràcies que vol supplicar e demanant a sa magestat que comunament concernexen lo benefici del principat de Catalunya e de aquestos regnes com per aquel sa mercé largament serà informada del que aquesta ciutat li·u restarà en molta obligació. E no·ns volem oblidar de recorda a sa mercé que la dita nació cathalana revolució e inhobediència de aquella illa de Sicília ha servint també e tan fidelíssimament a sa magestat que no sols son dignes de

haver confirmació de dits privilegis mas encara de gràcies e mercés. E tinga la Santísima Trinitat en sa contínua protecció e guarde la magnífica e virtuosa persona de sa mercé.

De València, a XV de febrer del any MDXVIIII.

Los jurats de València a la honor e complacència de vostra magnificència prompte apparellats.

47

1520, març, 31. Barcelona.

Informe de Gregori Genonard sobre les notícies que ha rebut sobre l'alçament comuner a Castella, així com del control de la ciutat de València per part dels agermanats.

ARM, 689, ff. 80r-81r.

Als molt magnífichs senyors y de gran providència, los senyors jurats de la ciutat y regne de Mallorca.

Senyors de molta magnificència.

Air rebí unes letres de vostres magnificències molt velles, de 26 de desembre, ab unes per la cesàrea majestat y altres per los consellers de Barchinona y són per los forments y ordis del almirant de Castella. La matexa hora doní la dels consellers y·ls diguí tot lo que·m apparegué per excusació de aquex regne segons vostres magnificències me manen, les quals acceptaren dita letra y aprés de haver-la lesta me respongueren que ells staven molt contents del scriure de vostres magnificències offerint-sa largament en tot lo que per aquex regne puguen fer, y que la letra era feta a vostres magnificències. Feren-los lurs predecessós que ells ne haurian informació y aprés rescriurian a vostres magnificències. La letra per lo rey, nostre senyor, stich ab pensament com ho fasse, per què lo rey, se creu, prest se enbarcha. Si lo senyor visrey sabre que sia allí la enviaré a sa senyoria, perquè sap molt bé tot lo negoci. Perquè sa senyoria y jo parlam ab lo almirant per aquex negoci, però no sé de Valladolit enlà se havia seguit o si se'n serà tornat en Aragó. Non tench nova certa, perquè he entés a dir que se va expedit en Valladolit. Non tench nova certa lo dit negoci del almirant. Crech jo no importa ja molt, per què ell assí en lo comptat de Cabrera y allí poch se poria negociar, no sé que ara diga res. En Valladolit s·ich diu que lo poble hauria fet no sé quin moviment essent-hi lo rey per detenir-lo, y que lo rey, essent avisat, se'n haia anat ans que lo poble tanchà les portes. Y se diu que han tremés a dir al rey que no se'n vage o si se'n va que fassa ans venir son germà [...] que no puga traure moneda sinó una anyada de Castella. No sé en què pareia diu-se que lo poble de Salamancha seria en lo matex. Lo de València va augmentant, que no s·i fa sinó lo que vol la Tretzena. Lo rey se'n va sens pendre's·i remey. He entés a dir que lo rey de Fransa remet mil lanses en Navarra. Aquesta ciutat no està lesta diu haver qualques XV dies que ya ha haguda [...] Aprés de molt millorament de diumenis en ensà

no s·ich sabés res no stà en què pareia la adversària nostra fins assí no és vinguda hi yo may he puscut haver parlament ab ella. Tot lo que puch fas per servar forma de concòrdia no·n e trobada fins assí traball en tenir amicícia ab los doctors de la rota. Y crech, ab lo adiutori de de (sic) Déu, que y tendré prou affí o més per rahó de molts hòmens de bé ab qui tinch molta amicícia.

Jo no puch fer més. Volria haver acabat, que ab traball stich fora de ma pàtria y jamés essent-hic lo mal qui hic és. Lo visrey que dien és provehit per assí qui és don Diego de Mendossa. Encare no sebem quant hic serà en la present ciutat, ni occorre. Mis bese les mans a vostres magnificències la vida y stat de les quals nostre senyor Déu vulla conservar y augmentar a son servey.

De Barcelona, lo derrer de marts 1520.

Servirà a vostres magnificències: Gregori Genonard, indigne prevere.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ABADAL, Ramon d'., *Els primers comtes catalans*, Barcelona, Teide, 1958.

—*Els temps i el regiment del comte Guifred el Pilós*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991.

ABÁRZUZA, Antoni F., CINGOLANI, Stefano M., *Eivissa i Formentera entre dos regnes, 1276-1298. Col·lecció de documents. Edició i estudi*, Eivissa, Consell d'Eivissa-Ajuntament de Santa Eulària des Riu, 2021.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo IV. Cortes del reinado de Pedro IV, vol. III, a cura de SESMA MUÑOZ, José A., Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA-Ibercaja, 2006.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo IX. Cortes del reinado de Alfonso V, a cura de IRANZO MUÑÍO, María T., 2 vol., Saragossa, Ibercaja-Cortes de Aragón-Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2007.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo III. Cortes del reinado de Pedro IV, vol. II, a cura de LALIENA, Carlos, Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA-Ibercaja, 2008.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo V. Cortes de los reinados de Pedro IV y Juan I, a cura de SESMA MUÑOZ, José A., Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA-Ibercaja, 2009.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo VII. Parlamentos del Interregno a cura de SESMA MUÑOZ, José A., 2 vol., Saragossa, Ibercaja-Grupo CEMA-Gobierno de Aragón, 2011.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo XVI. Cortes del reinado de Fernando II/4, a cura de MONTERDE ALBIAC, Cristina, 2 vol., Saragossa, Ibercaja-Grupo CEMA-Gobierno de Aragón, 2011.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo II. Cortes y parlamentos del reinado de Pedro IV, vol. I, a cura de SESMA MUÑOZ, José A., LAFUENTE, Mario, Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2013.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo XI. Cortes del reinado de Alfonso V/3, a cura de TOMÁS FACI, Guillermo, 2 vol., Saragossa, Ibercaja-Cortes de Aragón-Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2013.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo X. Cortes del reinado de Alfonso V/2, a cura de LALIENA, Carlos, IRANZO MUÑÍO, María T., 3 vol., Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza-Justicia de Aragón-Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2016.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo XV. Cortes del reinado de Fernando II/3, a cura de SESMA MUÑOZ, José A., LALIENA, Carlos, 2 vol., Saragossa, El Justicia de Aragón-Grupo CEMA, 2017.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo XIII. Cortes del reinado de Fernando II/1, a cura de MONTERDE ALBIAC, Cristina, SESMA MUÑOZ, José A., Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2019.

Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo I. Cortes de los reinados de Alfonso II a Alfonso IV (1164-1328), vol. I, a cura de TOMÁS FACI, Guillermo, LALIENA, Carlos, Saragossa, Gobierno de Aragón-Grupo CEMA, 2020.

ALANYÀ I ROIG, Josep, «La frontera del Principat de Catalunya amb el regne d'Aragó» a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I,* vol. I., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, pp. 163-191.

ALBERT, Ricard; GASSIOT, Joan (eds.), *Parlaments a les corts catalanes*, Barcelona, Barcino, 1928.

ALOMAR, Antoni I., «La llengua catalana com a patrimoni de les Balears des de la perspectiva del passat» a MAS VIVES, Joan, ENSENYAT, Gabriel (eds.), *El català, patrimoni de Mallorca. Actes del IV Congrés el Nostre Patrimoni Cultural*, Palma, Societat Arqueològica Luliana, 1997, pp. 17-56.

—«Els glotònims del català: estructura formal i distribución dels usos» a RIPOLL, Maria I., TORTELLA, Margalida (eds.), *Ramon Llull i el lul·lisme: pensament i llenguatge. Actes de les jornades en homenatge a Jocelyn N. Hillgarth i Anthony Bonner*, Barcelona-Palma, Col·lecció Blanquerna, 2012, pp. 77-136.

ÁLVAREZ JUNCO, José, *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001.

ALVIRA CABRER, Martín, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, Testionios y Memoria Histórica*, 6 vol., Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2010.

ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities*, Londres, Verso, 1983. Traducció al català: *Comunitats imaginades: reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*, València-Catarroja, Publicacions de la Universitat de València-Afers, 2005.

ANDREWES, Antony, *The Greek Tyrants*, Londres, Hutchinson University Library, 1956.

ARCHILÉS, Ferran, *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Catarroja, Afers, 2012.

—*Inventar la nació: cultura i discursos nacionals a l'Espanya contemporània*, Catarroja, Afers, 2017.

ARMSTRONG, Charles A. J., «The Language Question in the Low Countries: The Use of French and Dutch bythe Dukes of Burgundy and their Administration» a HALE, John R., HIGHFIELD, Roger, SMALLEY, Beryl (eds.), *Europe in the Late Middle Ages*, London, Faber, 1965, 1965, pp. 386-409.

ARMSTRONG, John A., *Nations before Nationalism*, Chapell Hill, University of North Carolina Press, 1982.

—«The autonomy of ethnic identity: Historic cleavages and nationality relations in the USSR», a MOTYL, Alexander (ed.), *Thinking theoretically about Soviet nationalities*, Nova York, Columbria University Press, 1992, pp. 23-44.

ARNADE, Peter, «Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe–XVe siècles)», [ressenya del llibre *Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe–XVe siècles)* d'Élodi Lecuppre-Desjardin], *Speculum*, 93-3, 2018, pp. 868-870.

Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentie, a cura d'ALANYÀ, Lluís, València, Anúbar Ediciones, Edició facsímil amb índex de Maria D., Cabanes Pecourt, 1972.

BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997.

BABY, Sophie, "Volver sobre la Inmaculada Transición. El mito de una transición pacífica en España", a CHAPUT, Marie-Claude, PÉREZ SERRANO, Julio (eds.), *La transición española: nuevos enfoques para un viejo debate*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2015, pp. 75-93.

BAIGES, Ignasi J., FELIU, Gaspar, SALRACH, Josep M. (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, vol. III, Barcelona, Fundació Noguera, 2010.

BAK, János M., «Médiéval Symbology of the State: Percy E . Schramm's Contribution», *Viator*, 4, 1973, pp. 33-63.

BALLESTER, Mateo, «Sobre la génesis de una identidad nacional: España en los siglos XVI y XVII», *Revista de Estudios Políticos*, 146, pp. 149-178.

BÁRÁNY, Attila, «The concept of regnum and natio in the medieval Kingdom of Hungary» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020, pp. 113-137.

BARCELÓ, Carmen, «La llengua àrab al País Valencià (segles VIII al XVI)», *Arguments*, 4, 1979, pp. 123-149.

— *Minorias islámicas en el País Valenciano*, València-Madrid, Publicacions Universitat de València-Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1984.

BARRACHINA, Jordi, MESTRE I CAMPI, Jesús, «Michel Zimmermann: la fascinació per la Catalunya medieval (Conversa)», *L'Avenç*, 125, 1989, pp. 62-68.

BARRIO BARRIO, Juan Antonio, «'Per servey de la Corona d'Aragó'». Identitat urbana i discurs polític en la frontera meridional del reino de Valencia: Orihuela en la Corona de Aragón», *Hispania. Revista Española de Historia*, 238, 2011, pp. 437-466.

BARROS, Carlos, «Marxismo, historia y nación», en ALABRÚS IGLESIAS, Rosa María (et al.) (Coord.), *Pasados y presente: estudios para el profesor Ricardo García Cárcel*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2020, pp. 25-34.

BARTH, Fredrik, *Ethnic Groups and Boudaries*, Boston, Little, Brown & Co., 1969.

BARTLETT, Robert, *The Making of Europe. Conquest, colonization and Cultural Change, 950-1350*, Londres, Allen Lane, 1993. (Traducció al castellà: *La formación de Europa. Conquista, civilización y cambio cultural, 950-1350*, València, Publicacions Universitat de València, 2003).

BASSO, Enrico «Pirateria e guerra di corsa nel Mediterraneo: l'osservatorio genovese» a TANZINI, Lorenzo, TOGNETTI, Sergio (ed.), *Il governo dell'economia: Italia e Penisola Iberica nel basso Medioevo*, Roma, Viella, 2014, pp. 205-228.

BATLLORI, Miquel, «El cronista Bernat Desclot i la família Escrivà» a *Storiografia e storia. Studi in onore de Eugenio Duprè Theseider*, Roma, Bulzoni, 1974, pp. 123-150.

—*Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, València, Tres i Quatre, 1998.

BAYARRI, Francesc, *Matar Joan Fuster (i altres històries)*, València: Companyia Austrohongaresa de Vapors, SL, 2021.

BAYDAL, Vicent, «Què som, i per què som com som. Un nou model interpretatiu per a l'evolució històrica de la identitat col·lectiva valenciana» a LANUSSE, Manuel, MARTÍNEZ I SEGUÍ, Joan Alfred, MONZÓN, August (eds.), *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització,* València, Publicacions Universitat de València, 2008, pp. 282-315.

—«'Tan grans messions'. La financiación de la cruzada de Jaime II de Aragón contra Almería en 1309», *Medievalismo: boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 19, 2009, pp. 57-154.

—«A figura de Francesc de Vinatea no reino de Valência. Da crônica real aos documentos arquivísticos (1331-1332)», *Mirabilia,* 13, 2011, pp. 214-237.

—«Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV-XV», [ressenya del llibre *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV-XV* d'Antoni Mas], *Scripta, Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 2, 2013, pp. 350-354.

—*Els orígens de la revolta de la Unió al regne de València (1330-1348)*, València, Publicacions Universitat de València, 2013.

—«Les relacions epistolars de les ciutats de Barcelona, València i Palma entre els segles XVI i XVII (c. 1510 - c. 1630)», *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 1, 2013, pp. 105-136.

—*Els valencians, des de quan són valencians?*, Catarroja, Afers, 2016.

—«Sant Vicent Ferrer i la nació dels valencians (c. 1350-1419)», *Revista Valenciana de Filologia*, 3, 2018, pp. 33-49.

—«La formación i extensió de la identitat col·lectiva valenciana: un retorn al passat?» a MARTÍNEZ I SEGUÍ, Joan A., MONZÓN I ARAZO, August, PALAO GIL, Francisco Javier (coord.), *Els valencians, poble d'Europa. L'horitzó federal,* València, Publicacions Universitat de València, 2019, pp. 19-34.

—«From Catalans and Aragonese to Valencians: The role of politics in the making of the medieval valencian identity» a CORTIJO OCAÑA, Antonio, MARTINES, Vicent (coords.) *History of Catalonia and its implications for contemporary nationalism and cultural conflicto*, Hershey, IGI Blobal, 2021, pp. 30-45.

—*Barcelona, una capital mediterrània a través de les seves cartes: 1381-1566*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2021.

BAYDAL, Vicent, ESQUILACHE, Ferran, «Una nova proposta d'identificació de l''alqueria mia per nom Xilvella' de la crònica de Ramon Muntaner: les Cases de Bàrcena, al nord de la ciutat de València», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 16, 2020, pp. 24-39.

BAYDAL, Vicent, PALOMO, Cristian (Coord.), *Pseudohistòria contra Catalunya. De l'espanyolisme a la Nova Història*, Barcelona, Eumo, 2020.

—«'Íntegra fidelitat a Sa Majestat'». La ciutat de Barcelona davant l'esclat de la Germania valenciana», *Revista Valenciana de Filologia*, 5, 2021, pp. 61-104.

BECEIRO, Isabel: «Portugal en la Edad Media: la identidad nacional en la comunidad del occidente peninsular: introducción», *Hispania: revista española de historia*, 67, 2007, pp. 789-794.

BELENGUER, Ernest, *Jaume I a través de la història*, València, Publicacions Universitat de València, 2009.

— *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387)*, Lleida, Pagés Editors, 2015.

BELL, Daniel, *The coming of Post-Industrial Society*, Nova York, Basic Books, 1973.

BENIGNO, Francesco, *Las palabras del tiempo. Un ideario para pensar históricamente*, Madrid, Cátedra, 2013.

BENITO, Pere, «El projecte occità de Pere el Catòlic» a SALRACH, Josep M., *Naixement de la nació catalana: orígens, expansió, segles IX-XIV*, Barcelona, Enclopèdia Catalana, 2017, pp. 134-138.

BERNBABEU, Sandra, *La ciutat i el rei. Govern, societat i elits valencianes (1416-1479)*, València, Universitat de València, Tesi Doctoral Inèdita, 2018.

—«La praxis política dels Jurats de la ciutat de València. Segles XIV-XV», *Anales de la Universidad de Alicante: Historia medieval*, 20, 2017-2018, pp. 137-162.

BERNBABEU, Sandra, NARBONA, Rafael, «Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas (1238-1479)», *En la España medieval*, 46, 2023, pp. 85-106.

Bernat Desclot: Crònica a cura de COLL I ALENTORN, Miquel, Barcelona, Editorial Barcino, 1949-1950.

BILLY, Pierre-Henri, «Catalan, nom de personne en France» a *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, València, Publicacions Universitat de València, 2002, pp. 3-14.

BLACK, Antony, *El pensamiento político en Europa, 1250-1450*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

BLASI, Joan, *Els obligats comtes de Cerdanya (798-1117)*, Sant Vicenç de Castellet, El Farell edicions, 1999.

BLICKLE, Peter (ed.), *Resistance, Representation and Community*, Oxford, Claredon, 1997.

BLOCKMANS, Wim., «Les origines des États modernes en Europe, XIIIe-XVIIIe siècles: état de la question et perspectives» a BLOCKMANS, Wim, GENET, Jean-Philippe (eds.), *Visions sur le développement des États européens. Théories et historiographies de l'État moderne,* Roma, École française de Rome, 1993, pp. 1-14.

—«Voracious states and obstructing cities: an aspect of state formation in preindustrial Europe», a TILLY, Charles, BLOCKMANS, Wim (eds.), *Cities and the rise of states in Europe* AD 1000 to 1800, Boulder-Sant Francisco-Oxford, Westview Press, 1994, pp. 218-250.

— PREVENIER, Walter, *De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid, 1384-1530,* Amsterdam-Lovaina, Meulenhoff, 1997.

BOFARULL, Manuel, *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. XXXVIII, Barcelona, 1870.

BONNEY, Richard (ed.), *Economic Systems and State Finance,* Oxford, Claredon, 1995.

BOSCH TORRA, Ramon, *Veniu, cavaller, veniu a la batalla. Lletres de batalla. Epistolaris valencians (1402-1486),* Barcelona, Universitat de Barcelona, Tesi Doctoral Inèdita, 2023.

BOONE, Marc, «Les ducs, les villes et l'argent des contribuables. Le rêve d'un impôt princier permanent en Flander à l'époque bourguignonne» a CONTAMINE, Philippe, KERHERVÉ, Jean, RIGAUDIÈRE, Albert (coord.), *L'impôt au Moyen Âge: l'impôt public et le prélèvement seigneurial, fin XIIe - début XVIe siècle,* París, Comité pour l'Histoire économique et financière, 2002, pp. 323-341.

—«Langue, pouvoirs et dialogue. Aspects linguistiques de la communication entre les ducs de Bourgogne et leurs sujets flamands (1385-1505)», *Revue du Nord*, 379-1, 2009, pp. 9-33.

BOUCHARD, Constance B., «Family Structure and Family Consciousness among the Aristocracy in the Ninth to the Eleventh Centuries», *Francia*, 14, 1987, pp. 639-658.

BRAND, Jack, *The Scottish National Movement*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1978.

BRASS, Paul R., *Religion, Language and Politics in North India*, Cambridge, Cambridge University Press, 1974.

—«Elite groups, symbol manipulation and ethnic identity among Muslims of South Asia», a TAYLOR, David, YAPP, Malcolm (eds.), *Political Identity in South Asia*, Londres-Dublin, Curzon Press, 1979, pp. 35-77.

—*Ethnic Groups and the State*, Londres, Croom Helm, 1985.

BRAUNSTEIN, Philippe, «Percy Ernst Schramm. Les signes du pouvoir et la symbolique de l'Etat», *Le Débat*, 14, 1981, pp. 166-192.

BREUILLY, John, *Nationalism and the State*, Manchester, Manchester University Press, 1982.

BURNS, Robert I., *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Eliseu Climent, 1981.

—«The Language Barrier: Bilingualism and Interchange» a BURNS, Robert I., *Muslims, Christians and Jews in the Crusader Kingdom of Valencia: Societies in Symbiosis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, pp. 172-192.

—*El regne croat de València: un país de forntera al segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1993.

—*Els fonaments del regne croat de València: rebel·lió i recuperació, 1257-1263*, València, Tres i Quatre, 1995.

BURNS, Robert I., COY FERRER, Juan J., BARNADAS, Josep M., *El reino de Valencia en el siglo XIII. Iglesia i Sociedad*, València, Del Cenia al Segura, 1982.

BUYLAERT, Frederik, VERBERGT, Marie-Gabrielle, «Constructing and Deconstructing the 'State': the Case of the Low Countries', *Low Countries Historical Review*, 132-4, 2017, pp. 75-79.

CAMMAROSANO, Paolo (Ed.), *Le forme della propaganda politica nel Due e nel Trecento. Relazioni tenute al convegno internazionale di Trieste*, Roma, École Française de Rome, 1994.

CAPELLÁN, Gonzalo, FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier (eds.), *Conceptos políticos, tiempo e historia*, Santander, Universidad de Cantabria, 2013.

CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Libre de memories de diversos sucesos e fets memprables e de coses senyalades de la ciutat e regne de Valencia (1308-1644)*, 2 vol. València, Acción Bibliográfica Valenciana, 1930-1935.

Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés, a cura de RIUS I SERRA, Josep, 3 vol., Barcelona, CSIC, 1945-1947.

CASALS, Xavier (2016), *La Transición española. El voto ignorado de las armas*, Barcelona, Pasado & Presente.

Catalunya Carolíngia, IV. *Els comtats d'Osona i Manresa,* a cura d'ORDEIG I MATA, Ramon, 3 vol., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999.

CATEURA, Pau, *Mallorca en el segle XIII*, Palma, El Tall, 1997.

—«Sobre l'encreuament de fidelitats en el regne de Mallorca medieval», *Mayurqa,* 25, 1999, pp. 177-186.

CAWSEY, Suzanne F., *Kingship and propaganda: Royal eloquence and the Crown of Aragon, c. 1200-1450*, Oxford, Oxford University Press, 2002. Traducció al català: *Reialesa i propaganda. L'eloqüència reial i la Corona d'Aragó, c. 1200-1450*, València, Publicacions Universitat de València, 2008.

CHABOD, Federico, *La idea de nación*, México, Fondo de Cultura Económica, 1987.

CHÉVALIER, Bernard, «Fiscalité municipale et fiscalité d'état en France du XIVe à la fin du XVIe siècle. Deux systèmes lies et concurrents» a GENET, Jean-Philippe, LE MENÉ, Michel (Coord.), *Genèse de l'état moderne: prélèvement et redistribution: actes du Colloque de Fontevraud 1984*, París, Editions du Centre national de la recherche scientifique, 1987, pp. 137-151.

CINGOLANI, Stefano M., «'Seguir les vestígies dels atecessors': llinatge, reialesa i historiografía a Catalunya des de Ramon Berenguer IV a Pere II (1131-1285)», *Anuario de Estudios Medievales*, 36, 2006, pp. 201-240.

— *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seua Crònica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006.

— *La memòria dels reis: les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV,* Barcelona, Base, 2007.

— *Jaume I: història i mite d'un rei*, Barcelona, Edicions 62, 2007.

— «El *Llibre dels fets* del rei Jaume I i el *Llibre del rei en Pere* de Bernat Desclot» a COLÓN I DOMÈNECH, Germà, *El rei Jaume I: fets, actes i paraules*, Barcelona, L'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 287-312.

— *Bernat Desclot, Llibre del rei en Pere*, Barcelona, Barcino, 2008.

—«L'abat Oliba, el poder i la paraula», *Acta històrica et archaeologica mediaevalia*, 31, 2013, pp. 115-162.

—*Sant Jordi. Una llegenda mil·lenària*, Barcelona, Editorial Base, 2014.

— *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785-1410)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència, 2015.

—«The myth of the origins and Royal power in the late medieval Crown of Aragon» a SABATÉ, Flocel, ADÃO DA FONSECA, Luis (coords.), *The Iberian Peninsula from the Periphery*, Bern, Peter Lang, 2015, pp. 243-268.

— *Pere III, rei de Catalunya-Aragó, 1319-1387*, Barcelona, Editorial Barcino, 2019.

COLEMAN, Janet (ed.), *The Individual in Political Theory and Practice*, Oxford, Claredon, 1996.

CONNOR, Walker, *The National Question in Marxist–Leninist Theory and Strategy*, Princeton, Princeton University Press, 1984.

—*Ethno-nationalism: The quest for understanding*, Princeton, Princeton University Press, 1994.

Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII) a cura de GONZALVO I BOU, Gener, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994.

11, Xe-XXe siècle» a NORA, Pierre (coord.), *Les lieux de Mémorie, II. La Nation*, París, Gallimard, 1986, pp. 11-43.

— CONTAMINE, Philippe, «Qu'est-ce qu'un un 'étranger' pour un Français de la fin du Moyen Âge? Contribution à l'histoire de l'identité française» a CAROZZI, Claude, TAVIANI-CAROZZI, Huguette (eds.), *Peuples du Moyen Âge: problèmes d'identification*, Aix-en-Provence, Publications de l'Université de Provence, 1996, pp. 27-43.

—«La royauté française à l'origine de la patria occitana?» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997, pp. 207-219.

—(ed.), *War and Competition between States*, Oxford, Claredon, 2000.

CORTÉS, Josepa, «La senyera dels valencians», *L'Avenç*, 214, 1997, pp. 44-49.

CORTÉS, Santi, «El llibre, perillós enemic. Atemptats contra la llibreria Tres i Quatre (1970-2007)», *L'Espill*, 38, 2011, pp. 155-166.

Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña, Cortes de Cataluña, vol. I, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896 [Pot consultar-se la versió digitalitzada a través del següent enllaç: https://sirio.ua.es/libros/BDerecho/cortes_de_aragon_y_catalunya_tomo_I/index.htm].

Costums de Tortosa, a cura de MASSIP I FONOLLOSA, Jesús, Barcelona, Fundació Noguera, 1996.

Crònica Universal de 1427 a cura de MOMPÓ NAVARRO, Jacob, València, Publicacions Universitat de València, 2022.

DANTE ALIGHIERI, *Divina Comèdia. Infern*, Joan F. Mira (trad.), Barcelona, Labutxaca, 2010.

DAVIES, Norman, *Vanished Kingdoms. The Rise and Fall of States and Nations*, Londres, Viking, 2012. (Traducció al castellà: *Reinos desaparecidos. La historia olvidada de Europa*, Barcelona, Galaxia Gutemberg: Círculo de Lectores, 2013).

DAVIES, Robert Rees, «The Pleoples of Britain and Ireland 1100-1400. Identities», *Transactions of the Royal Historical Society*, 4, 1994, pp. 1-20.

—«The Pleoples of Britain and Ireland 1100-1400. Names and Boundaries and Regnal Solidarities», *Transactions of the Royal Historical Society*, 5, 1995, pp. 1-20.

—«The Pleoples of Britain and Ireland 1100-1400. Laws and Customs», *Transactions of the Royal Historical Society*, 6, 1996, pp. 1-23.

—«The Pleoples of Britain and Ireland 1100-1400. Language and Historical Mythology», *Transactions of the Royal Historical Society*, 7, 1995, pp. 1-24.

—«The Medieval State: The Tyranny of a Concept?», *Journal of Historical Sociology*, 16-2, 2003, pp. 280-300.

DE MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs, *El Mestre racional a la Corona d'Aragó, 1283-1419*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 1987.

DE RIQUER, Borja, *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, EumoEditorial, 2000.

DELISLE, Leópold, *Rouleaux des Morts du IXe. au XVe. siècle*, París, Livrairie de la Societé de l'Histoire de France, 1866.

DESDEVISES, George, *Don Carlos de Aragón, Príncipe de Viana: estudio sobre la España del Norte en el siglo XV*, Pamplona, Departamento de Educación y Cultura, 1999.

DÍAZ BORRÁS, Andrés, *El ocaso cuatrocentista de Valencia en el tumultuoso Mediterráneo 1400-1480*, Barcelona, CSIC.

DÍAZ IBÁÑEZ, Jorge, «Clérigos familiares. De cardenales extranjeros, oficiales de la cúria pontificia y súplicas beneficiales en Castilla en época de Clemente VI (1342-1352)», *Espacio, tiempo y forma*, 36, 2023, pp. 409-454.

Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225), a cura de PAPELL I TARDIU, Joan, 2 vol., Barcelona, Fundació Noguera, 2005.

DIXON, Philip, *Barbarian Europe*, Oxford, Elsevier-Phaidon, 1976.

DUBY, George, «Lineage, Nobility and Knighthood» a *The Chivalrous Society*, Berkeley-Los Angeles, University of California Press, 1977, pp. 59-81.

DUMOLYN, Jan, «Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe–XVe siècles)», [ressenya del llibre *Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe–XVe siècles)* d'Élodi Lecuppre-Desjardin], *American Historical Review*, 123-1, 2018, pp. 290-291.

DUKE, Alastair, «The Elusive Netherlands. The question of national identity in the Early Modern Low Countries on the Eve of the Revolt», *BMGN*, 119, 2004, pp. 10-38.

DURAN, Daniel, «Monarquia, consellers i mercaders. Conflictivitat en el consolat català de Constantinoble a la primera meitat del segle XV» a COULON, Damien (Coord.), *L'Expansió Catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana. Actes del séminaire-seminari, celebrat a Barcelona el 20 d'abril de 1998*, Barcelona, CSIC, 1999, pp. 27-51.

DURAN GRAU, Eulàlia, *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial, 1982.

—«Consolats de mar i consolats d'ultramar. La defensa de l'espai marítim en temps de Martí l'Humà» a FERRER I MALLOL, Maria T. (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastía de Barcelona (1369-1410). L'interregne i el Compromís de Casp,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 565-587.

EBERENZ, Rolf, «Conciencia lingüística y prenacionalismo en los reinos de la España medieval» a STROSETZKI, Christoph, TIETZ, Manfred (Coord.), *Einheit und Vielfalt der Iberoromania: Geschichte und Gegenwart: Akten des Deutschen Hispanistentages, Passau, 1987*, Hamburg, H. Buske, 1989, pp. 201-210.

El primer Manual de Consells de la ciutat de València (1306-1326) a cura d'ANYÓ GARCIA, Vicent, València, Ajuntament de València, 2001.

ELLENIUS, Allan (ed.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation*, Oxford, Claredon, 1998.

ELLIOTT, John, H., «Revolution and Continuity in Early Modern Europe», *Past & Present*, 42, 1969, pp. 35-56.

—«A Europe of Composite Monarchies», *Past & Present*, 137, 1992, pp. 48-71.

ENGELS, Friedrich, *El origen de la familia, la propiedad privada y el Estado*, Moscú, Progreso, 1972.

ENLOE, Cynthia, *Ethnic Conflict And Political Development*, Boston, Little, Brown & Co., 1973.

ESQUILACHE, Ferran, BAYDAL, Vicent, «La bandera del País Valencià» a *Entorn de la bandera del País* Valencià, València, 2006, pp. 1-12 (Pot consultar-se a través del següent enllaç: http://www.ventdcabylia.com/2006/10/pdf-sobre-la-bandera-del-pas-valenci.html).

FAJARDO PAÑOS, Javier, «La correspondència de les diputacions generals del principat de Catalunya i el regne de València com a font per a l'estudi de les identitats nacionals. Una aproximació (1460-1472)», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 12, 2018, pp. 13-33.

—«El estudio de las identidades nacionales premodernas en la Corona de Aragón: recorrido historiográfico y retos de futuro» a MARTÍNEZ PEÑÍN, Raquel, CAVERO DOMÍNGUEZ, Gregoria (coords.), *Poder y poderes en la Edad Media. Monografías de la Sociedad Española de Estudios Medievales 16*, Múrcia, Sociedad Española de Estudios Medievales, 2021, pp. 101-125.

—«'Cogitar deurien los catalans no ésser de natura de les granotes': Los discursos e imaginarios identitarios nacionales en la Guerra Civil Catalana (1460-1472)» a LÓPEZ OJEDA, Esther (Coord.), *La herencia medieval en la identidad territorial*

española. XXXII Semana de Estudios Medievales, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2023, .

—«'Scarrinxo, Corsair and Enemy of our Nation': Pirates on the Shores of the Crown of Aragon Through the Case of a Genoese Pirate in the Fifteenth Century» a LÓPEZ JUAN, Guillermo, LLINARES, Alejandro (Coords.), *Rethinking Violence at the Margins: Valencia and Catalonia (14th to 17th Centuries)*, Leiden, Peter Lang, 2024 (premsa).

FAUS, Miquel, «The Case of Pere Comte, a Valencian Soldier Missing in Action After the Battle of Aljubarrota» a LÓPEZ JUAN, Guillermo, LLINARES, Alejandro (Coords.), *Rethinking Violence at the Margins: Valencia and Catalonia (14th to 17th Centuries)*, Leiden, Peter Lang, 2024 (premsa).

FELIU I MONTFORT, Gaspar (Coord.), *et al*., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999.

FERNÃO LOPES, *As crónicas de Fernão Lopes seleccionades e transpostas em português moderno*, António J. Saraiva (ed.), Lisboa, Portugália Editora, 1969.

FERNÁNDEZ-CUADRENCH, Jordi, «L'Estat que no va ser: catalans i occitans entre els segles VIII-XIII. A propòsit del vuitè centenari de la batalla de Muret», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 25, 2014, pp. 47-85.

FERRANDO, Antoni, *Consciència idiomática i nacionals dels valencians*, València, Universitat-Institut de Filologia Valenciana, 1980.

—«La poliglòssia en la predicació de Vicent Ferrer», *Scripta. Revista Internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 16, 2020, pp. 71-130.

FERRANDO, Antoni, NICOLÁS AMORÓS, Miquel, *Història de la llengua catalana*, Barcelona, UOC, 2011.

FERRER I MALLOL, Maria T., *La frontera amb l'Islam en el segle XIV,* Barcelona, CSIC, 1988, pp. 17-21.

—«Origen i evolució de la Diputació del General de Catalunya» a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991.

—«El consolat de mar i els consolats d'ultramar, instrument i manifestació de l'expansió del comerç català» a COULON, Damien (Coord.), *L'Expansió Catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana. Actes del séminaire-seminari, celebrat a Barcelona el 20 d'abril de 1998,* Barcelona, CSIC, 1999, pp. 53-79.

—(Coord), *Jaume I: commemoració de VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011.

FLOR, Vicent, *Noves glòries a Espanya: Anticatalanisme i identitat valenciana*, Catarroja, Afers, 2011.

FONT I RIUS, Josep M., «L'escola jurídica de Barcelona» a ALTURO, Jesús, et al., *Liber Iudicum populares. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2003, pp. 67-100.

FONTANA, Josep, *La formació d'una identitat: una història de Catalunya*, Vic, Eumo, 2014.

FORTÚN PÉREZ DE CIRIZA, Luis J., JUSUÉ SIMONENA, Carmen, *Historia de Navarra. Antigüedad y Alta Edad Media*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1993.

FRANCESC EXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, València, Cristofol Cofman, 1499 [Pot consultar-se online a través del següent enllaç de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: https://www.lluisvives.com/obra/regiment-de-la-cosa-publica--2/].

FUKUYAMA, Francis, *Identidad. La demanda de dignidad y las políticas de resentimiento*, Barcelona, Deusto, 2019.

FURIÓ, Antoni, «La història medieval valenciana: un itinerari historiogràfic», *Millars*, 13, 1990, pp. 67-80.

—*Història del País Valencià*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1995.

— *El rei conqueridor: Jaume I*, Alzira, Bromera, 2007.

—«Déu no creà les nacions. A propòsit del cas valencià», *L'Espill*, 30, 2008, pp. 28-36.

—«Jaume I: una corona i quatre regnes» a NARBONA, Rafael (Coord.), *Jaume I i el seu temps 800 anys després: Encontres acadèmics de Castelló, Alacant i València*, València, Publicacions Universitat de València, 2012, pp. 43-71.

—«Ciutats capitals medievals», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 80-81, 2015, pp. 11-17.

—«Un debat inacabat. El Compromís de Casp a través de la història» a TERESA I MALLOL, María T. (coord.), *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona, 1396-1410: l'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans-Deputazione di Storia Patria per la Sardegna, 2015, pp. 815-865.

—«Les dues corones del Rei Catòlic. Ferran II, Castella i la Corona d'Aragó», a BELENGUER I CEBRIÀ, Ernest (ed.), *Ferran II i la Corona d'Aragó*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica, 2018, pp. 11-61.

—GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente (eds.), *La Generalitat Valenciana. Dels orígens a l'abolició*, València, Generalitat Valenciana-Publicacions Universitat de València, 2021.

FURIÓ, Antoni, RUIZ DOMINGO, Lledó, «Las cortes valencianas en la baja Edad Media. Representación política y construcción del Estado» a NAVARRO ESPINACH, Germán, VILLANUEVA, Concepción (Coords.), *Cortes y parlamentos en la Edad Media peninsular*, Múrcia, Sociedad Española de Estudios Medievales, 2020, pp. 149-187.

FUSTER, Joan, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1962.

— *Qüestió de noms,* Barcelona, Edicions d'Aportació Catalana, 1962.

— *Poetes, Moriscos i Capellans,* València, L'Estel, 1962.

— *El blau en la senyera,* València, Tres i Quatre, 1977.

—«Reticències sobre qualsevol bandera», a *Bandera, Bandera*, València, Eliseu Climent, 1979, pp. 67-70.

—*Pamflets polítics*, Barcelona, Empúries, 1985.

—«Decadència i castellanització», *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, 1, 1986, pp. 29-35.

—«Lectura de Ramon Muntaner» a FUSTER, Joan, *Obra completa de Joan Fuster. Llengua i literatura, I. Dels orígens a la Renaixença*, vol. IV, València, Edicions 62-Universitat de València-Institució Alfons el Magnànim, 2022, pp. 189-214.

GABRIEL TURELL, *Recort,* a cura de BAGUÉ, Enric, Barcelona, Editorial Barcino, 1950.

GALLENT, Mercedes, BERNARDO PANIAGUA, José M., «Comunicación en tiempos de peste. 'Les crides' en la Valencia del XV», *Saitabi*, 51-52, 2001-2002, pp. 113-136.

GÁLVEZ, Federico, «La creación de la Tesorería General de la Corona de Castilla (1495-1507)», *Anuario de Estudios Medievales*, 52/2, 2022, pp. 615-648.

GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, La revolta de les Germanies, València, Institució Alfons el Magnànim, 1981.

GARCÍA EDO, Vicent, «La redacción y promulgación de la 'Costum' de Valencia», *Anuario de Estudios Medievales*, 26, 1996, pp. 713-728.

—«Estudi històrico-jurídic» a COLÓN, Germán, GARCÍA EDO, Vicent, *Furs de València*, Barcino, Barcelona, 2002, pp. 5-61.

GARCIA I SEVILLA, Lluis, «Llengua, nació i estat al Diccionari de la Real Acadèmia Espanyola», *L'Avenç*, 16, 1979, pp. 50-55.

GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente, «Avalando al rey: Préstamos a la Corona y finanzas municipales en la Valencia del siglo XV» a SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, MENJOT, Denis (coords.), *Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*, Madrid, Casa de Velázquez, 2006, pp. 377-390.

GARCIA-OLIVER, Ferran, «L'itinerari historiogràfic» a GARCIA-OLIVER, Ferran, *Terra de feudals: El País Valencià en la tardor de l'Edat Mitjana*, València, Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació-Institució Alfons el Magnànim, 1991, pp. 15-41.

—«La bandera de València», *Caràcters: és una revista de llibres*, 46, 2009, p. 31.

—«Josep Fontana: La formació d'una identitat. Una història de Catalunya», [ressenya del llibre *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya* de Josep Fontana], *Recerques: història, economia, cultura*, 71, 2015, pp. 195-198.

—*Valencians sense ADN. Relats dels orígens*, València, Tres i Quatre, 2016.

—«Identitats en conflicte a la Corona d'Aragó en el trànsit de l'Edat Mitjana a la Moderna», *eHumanista/IVITRA*, 12, 2017, pp. 275-298.

—«State, Nation and Language in the Middle Ages: The Crown of Aragon (Fourteenth and Fifteenth centuries)» a CORTIJO OCAÑA, Antonio (coord.), *Chivalry. The Mediterranean and the Crown of Aragon*, Delaware, Hispanic Monographs, 2018, pp. 101-116.

GARCIA-OLIVER, Ferran, APARISI, Frederic, RANGEL, Noelia, ROYO, Vicent, *Hug de Cardona. Col·lecció diplomàtica (1407-1482)*, València, Publicacions Universitat de València, 2009-2011.

GARCÍA-PELAYO, Manuel, *Del mito y de la razón en la historia del pensamiento político*, Madrid, Revista de Occidente, 1968.

GARCÍA SANJUÁN, Alejandro, «La persistencia del discurso nacionalcatólico sobre el Medievo peninsular en la historiografía española actual», *Historiografías: revista de historia y teoría*, 12, 2016, pp. 132-153.

—«Eppur si muove? Consideraciones críticas sobre la noción de Reconquista» a LÓPEZ MARTÍNEZ DE MARIGORTA, Eneko (ed.), *Una nueva mirada a la formación de al-Andalus. La arabización y la islamización desde la interdisciplinariedad*, Leioa, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, 2022, pp. 225-246.

GARCÍA SANZ, Arcadi, *Furs de València*, vol. I, Barcino, Barcelona, 1980.

—«El jurista Albert i la seva obra», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 14, 1996, pp. 7-38.

GARGALLO MOYA, Antonio, *Los Fueros de Aragón según el manuscrito del Archivo Municipal de la Sierra (Teruel)*, Saragossa, Anubar, 1992.

GASPAR ESCOLANO, *Década Primera de la Historia de la insigne y coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, Juan B. Perales (ed.), vol. I., València-Madrid, Terraza, Aliena y Compañía, 1878.

GEERTZ, Clifford, «The Integrative Revolution», a GEERTZ, Clifford (ed.), *Old Societies and New States*, Nova York, The Free Press of Glencoe & London, 1963, pp. 105-157.

—«Ideology as a cultural System» a APTER, David (ed.), *Ideology and Discontent*, Nova York, Free Press, 1963, pp. 47-76.

GELLNER, Ernest, *Thought and Change,* Londres, Weidenfeld & Nicolson, 1964.

—«Scale and Nation», *Philosophy of the Social Sciences*, 3, 1973, pp. 1-17.

—*Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1983.

GENÊT, Jean-Philippe, «La typologie de l'État moderne, le droit, l'espace» a COULET, Noël, GENÊT, Jean-Philippe (eds.), *L'État moderne. Le droit, l'espace et les formes de l'Etat,* París, Centre national de la recherche scientifique, 1990, pp. 7-14.

—«L'État moderne: un modèle opératoire» a GENET, Jean-Philippe (ed.), *L'État moderne: genèse, bilans et perspectives,* París, Centre national de la recherche scientifique, 1990, pp. 261-281.

—«Le roi de France anglais et la nation française au XVe siècle» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997, pp. 39-59.

—*La genèse de l'État moderne. Culture et Société politique en Anglaterre,* París, Presses Universitaires de France, 2003.

—«The government of later medieval France and England: A plea for comparative history» a FLETCHER, Christopher, GENÊT, Jean-Philippe, WATTS, John (eds.), *Government and political life in England and France, c. 1300-c. 1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, pp. 1-23.

Gesta comitum Barchinonensium a cura de CINGOLANI, Stefano M, València-Barcelona, Publicacions Universitat de València-Generalitat de Catalunya, 2012.

GIRALT LATORRE, Javier, MORET OLIVER, María T., *'Sie manifesta cosa a tots hòmens'. El català del segle XIV en textos notarials del Matarranya (Terol)*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2018.

GÓMEZ BAYARRI, Josep V., «Cartas pueblas valencianas concedidas a fueros aragoneses», *Aragón en la Edad Media*, 20, 2008, pp. 391-412.

GONZÁLEZ ALONSO, Benjamín, «Poder regio, Cortes y régimen político en la Castilla bajomedieval (1252–1474)», a *Las Cortes de Castilla y León en la Edad Media: actas de la primera etapa del Congreso Científico sobre la Historia de las Cortes de Castilla y León*, vol. II, Valladolid, Cortes de Castilla y León, 1988, pp. 201–254.

GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las Uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, vol. II, Saragossa, CSIC, 1973.

—«Jaime I y el alumbramiento de la conciencia nacional aragonesa» a DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio (coord.), *Homenaje a Antonio Domínguez Ortiz*, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, 1981, 573-594.

GONZALVO I BOU, Gener, «Les assemblees de Pau i Treva i l'origen de la Cort General de Catalunya» a *Les Corts a Catalunya. Actes del congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, pp. 71-78.

GOUVEIRA MONTEIRO, Joao, *Aljubarrota Revisitada*. Coïmbra, Imprensa da Universidade da Coimbra, 2001.

GRACIA, Jorge J. E. (ed.), *Com usar bé de beure e menjar: normes morals contingudes en el 'Terç del Crestià'*, Barcelona, Curial, 1983.

GRAU TORRAS, Sergi, «'Lo pus franch rey' Pere el Catòlic i la qüestió de l'heretgia a Catalunya (1196-1213)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 87, 2014, pp. 135-190.

GUENÉE, Bernard, «État et nation au Moyen Âge», *Revue historique*, 237, 1967, pp. 17-30.

—*Occidente durante los siglos XIV y XV. Los Estados*, Barcelona, Labor, 1971.

—*Politique et histoire au Moyen Âge*, París, Publications de la Sorbonne, 1981.

—*States and rulers in later medieval Europe*, Oxford, Blackwell, 1985.

—«Un royaume et des pays: la France de Michel Pintoin» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringuen, Thorbecke, 1997, pp. 407-412.

GUICHARD, Pierre, *Structures sociales «orientales» et «occidentales» dans l'Espagne musulmane*, París-la Haia, Mouton, 1977

—*Les musulmans de Valence et la Reconquête (Xie-XIIIe siècles*), 2 vol., Damasc, Institut Français de Damas, 1990-1991

—*Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (Siglos XI-XIII)*, Madrid-València, Biblioteca Nueva-Publicacions Universitat de València, 2001.

GUILLAMET, Jaume, *Las sombras de la transición: el relato crítico de los corresponsales extranjeros (1975-1978)*, València, Publicacions Universitat de València, 2016.

GUINOT, Enric, «L'alta noblesa catalana en la conquesta de València», *Anuario de Estudios Medievales*, 26-2, 1996, pp. 646-684.

—*Els fundadors del regne de València*, València, Tres i Quatre, 1999.

—«El repartiment feudal de l'horta de València al segle XIII: jerarquització social i reordenació del paisatge rural» a GUINOT, Enric, TORRÓ, Josep (eds.), *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions Universitat de València, 2007, pp. 115-201.

GUNN, Steven, «War and Identity in the Habsburg Netherlands, 1477-1559» a STEIN, Robert (ed.), *Networks, Regions and Nations: Shaping Identities in the Low Countries*, Leiden, Brill, 2009, pp. 151-172.

GUYOT-BACHY, Isabelle, «Les chroniqueurs et la nation: moments, expressions et contours d'une image en devenir (France, XIIIe-XVe siècle)» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020, pp. 175-185.

HADAS, Moses, «National survival under Hellenistic and Roman imperialism», *Journal of the History of Ideas*, 11, 1950, pp. 131-139.

HARVIE, Christopher, *The Rise of Regional Europe*, Londres, Routledge, 1994.

HASTINGS, Adrian, *The constructions of nationhood: Ethnicity, religion, and nationalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

HECHTER, Michael, *Internal colonialism: the Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*, Londres, Rout-ledge & Kegan Paul, 1975.

HEINZ, Thomas, «Sur l'histoire du mot "Deutsch" depuis le milieu du XIIe siècle jusqu'à la fin du XIIIe siècle» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997, pp. 27-39.

HÉLARY, Xavier, «Guerre et fiscalité dans la France des grands capétiens (1130-1323)» a BAECHLER, Jean, SOUTOU, Georges-Henri (Coord.), *Guerre, économie et fiscalité*, París, Hermann, 2016, pp. 85-94.

HENRIQUES, António, PALMA, Nuno, «Comparative European Institutions and the Little Divergence, 1385-1800»me, *Journal of Economic Growth*, 2023, 28, pp. 259-294.

HERTZ, Frederick, *Nationality in History and Politics*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1944.

HINOJOSA MONTALVO, José, «Las fronteras valencianas durante la guerra con Castilla (1429-1430)» a *Temas de historia militar: 1º Congreso de Historia Militar*, 3 vol., Saragossa, Estado Mayor del Ejército, 1982, pp. 140-150.

HOBSBAWM, Eric, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990. (Traducció al català: *Nacions i nacionalisme des del 1780. Programa, mite, realitat*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011.

HOPPENBROUWERS, Peter, «The Dynamics of National Identity in the Later Middle Ages» a STEIN, Robert (ed.), *Networks, Regions and Nations: Shaping Identities in the Low Countries*, Leiden, Brill, 2009, pp. 19-41.

HOROWITZ, Donald L., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, Los Angeles i Londres, University of California Press, 1985.

HOUSLEY, Norman, «Pro deo et patria mori: Sanctified Patriotism in Europe, 1400–1600» a CONTAMINE, Philippe (ed.), *War and Competition between States*, Oxford, Oxford University Press, 2000, pp. 221-248.

HROCH, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

—*La naturalesa de la nació*, València-Catarroja, Publicacions Universitat de València-Afers, 2001.

—«La identidad regional, étnica y nacional en la perspectiva histórica» a ROMEO, María Cruz, SAZ, Ismael, *El siglo XX. Historiografía e historia*, València, Publicacions Universitat de València, 2002, pp. 201-212.

HUICI MIRANDA, Ambrosio, CABANES PECOURT, María D., *Documentos de Jaime I de Aragón*, València-Saragossa, Anubar, 1976-1988.

HUIZINGA, Johan, «L'État bourguignon, ses rapports avec la France, et les origines d'une nationalité néerlandaise», *Verzamelde werken*, 2, 1948, pp. 161-215.

IM HOF, Ulrich, *Mythos Schweix: Identität-Nation-Geschichte, 1291-1991*, Zuric, Neue Verlag Zürcher Zeitung, 1991.

JANÈ CHECA, Òscar, *Catalunya i França al segle XVII*, Afers, Catarroja, 2006.

JARA FUENTE, José A., «Contribuir (al rey y) a la ciudad: la fiscalidad urbana en Castilla en la Baja Edad Media, un estado de la cuestión» a MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela, RUIZ GÓMEZ, Francisco (Coord.), *La ciudad medieval: nuevas aproximaciones*, Cadis, Universidad de Cadiz, 2020, pp. 129-144.

—«¿Centralización y autonomía políticas? La construcción del Estado Moderno (en perspectiva urbana)», *Hispania*, LXXXI-268, 2021, pp. 313-332.

JARRET, Jonathan, «Power over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», *Early Medieval Europe*, 12, 2004, pp. 229-258.

JOANOT MARTORELL, *Tirant lo Blanch*, Albert Hauf (ed.), València, Tirant lo Blanch, 2008.

JORDAN, William C., «Foreword to the Princeton Classic Edition: Medieval Origins», a STRAYER, Joseph R., *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton, Princeton university Press, 2005, pp. 19-25.

JULIÁ, Santos, *Transición: historia de una política española (1937-2017)*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2017.

KABATEK, Johannes, «Muyto he boa grosa: O renacemento boloñés, a alaboración das linguas románicas e a emerxencia go galego escrito» a BOULLÓN, Ana I. (ed.), *Na nosa lyngoage galega: a emerxencia do galego*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Gallega, 2007, pp. 21-36.

KAMENKA, Eugene (ed.), *Nationalism, the nature and evolution of an idea,* Londres, Edward Amold, 1976.

KANTOROWICZ, Ernst H., «Pro patria mori in Mediaeval political Thought», *The American Historical Review*», LVI-3, 1951, pp. 472-492.

—*Los dos cuerpos del rey. Un estudio de teología medieval*, Madrid, Alianza, 1985, pp. 223-260.

KEMILAINEN, Aira, *Nationalism, Problems concernint the World, the Concept and Classification*, Jyvaskyla, Kustantajat Publishers, 1964.

KNOLL, Paul, «National consciousness in medieval Poland», *Ethnic Studies*, 10-1, 1993, pp. 65-84.

KOČOVSKA-STEVOVIĆ, Svetlana, «On the Roman Concept of Natio», *Colloquia Humanistica*, 5, 2016, pp. 3-18.

KOENIGSBERGER, Helmut G., *Politicians and Virtuosi. Essays in Early Modern History*, Londres-Ronceverte, The Hambledon Press, 1986.

KOHN, Hans, «The origins of English nationalism», *Journal of the History of Ideas*, 1, 1940, pp. 69-94.

—*The idea of Nationalism*, Nova York, Collier-Macmillan, 1967.

—*Prelude to Nation-State: the French and German Experience, 1789-1815*, Nova York, Van Nostrand, 1967.

KOHT, Halvdan, «The dawn of nationalism in Europe», *American History Review*, 52, 1947, pp. 265-280.

KOSELLECK, Reinhart, *Historia de conceptos. Estudios sobre semàntica y pragmàtica del lenguaje político y social*, Madrid, Trotta, 2012.

KOSTO, Adam J., *Making Agreements in Medieval Catalonia*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

LAFUENTE, Mario, *La guerra de los dos Pedros en Aragón (1356-1366): impacto y trascendencia de un conflicto bajomedieval*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, Tesi Doctoral Inèdita, 2009.

—*Dos coronas en guerra: Aragón y Castilla (1356-1366)*, Saragossa, Grupo de Investigación Consolidado CEMA, 2012.

LALIENA, Carlos, «La formación de la sociedad cristiana en el Pirineo Central aragonés en los siglos VIII-IX» a SÉNAC, Philippe (ed.), *Frontières et espaces pyrénéens au Moyen Âge*, Perpinyà, Université de Perpignan, 1992, pp. 69-94.

—«La articulación del espacio aragonés y el Camino de Santiago» a GARCÍA TURZA, Francisco Javier (Coord.), *El Camino de Santiago y la articulación del espacio hispánico*, Pamplona, Gobierno de Navarra – XX Semana de Estudios Medievales de Estella, 1994, pp. 85-128.

—*La formación del Estado feudal. Aragón y Navarra en la época de Pedro I, 1094-1104*, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1996.

—«El proceso de feudalización en Aragón durante los siglos XI y XII» a SABATÉ, Flocel, FARRÉ, Joan, *El temps i l'espai del feudalisme,* Lleida, Pagès editors, 2004, pp. 197-219.

—«Repartos de tierras en el transcurso de la conquista feudal del valle del Ebro (1080-1160)» a GUINOT, Enric, TORRÓ, Josep (eds.), Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII), València, Publicacions Universitat de València, 2007, pp. 17-50.

—«La metamorfosis del Estado feudal. Las estructuras institucionales de la Corona de Aragón en el periodo de expansión (1208-1283)» a SESMA MUÑOZ, José Ángel (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. La*

monarquía aragonesa y los reinos de la corona, Saragossa, Grupo de Investigación de Excelencia Cema-Universidad de Zaragoza, 2010, pp. 65-96.

—«Saragossa, capital medieval del regne d'Aragó», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 80-81, 2015, pp. 83-111.

—«El impuesto antes del impuesto en el reino de Aragón a comienzos del siglo XIII: fisco, reforma y legitimidad» a LALIENA, Carlos, LAFUENTE, Mario, GALÁN, Ángel (coord.), *Fisco, legitimidad y conflicto en los reinos hispánicos: homenaje a José Ángel Sesma Muñoz,* Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2019, pp. 67-91.

LALINDE, Jesús, «Depuración histórica del concepto Corona de Aragón» a SARASA, Esteban, SERRANO, Eliseo (Coords.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico-Diputación Provincial de Zaragoza, 1997, pp. 433-460.

LASKO, Peter, *The Kingdom of the Franks; North-West Europe before Charlemagne*, Londres, Thames & Hudson, 1971.

LECUPPRE-DESJARDIN, Élodi, *Le Royaume inachevé des ducs de Bourgogne (XIVe-XVe siècles)*, París, Belin, 2016.

Les quatre grans cròniques. Llibre dels feits del rei en Jaume, a cura de SOLDEVILA, Ferran, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.

Les quatre grans cròniques. Crònica de Bernat Desclot, a cura de SOLDEVILA, Ferran, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008.

Les quatre grans cròniques. Crònica de Ramon Muntaner, a cura de SOLDEVILA, Ferran, vol. III, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011.

Les quatre grans cròniques. Crònica de Pere el Cerimoniós, a cura de SOLDEVILA, Ferran, vol. IV, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2014.

Libre dels reis a cura de CINGOLANI, Stefano M., València, Publicacions Universitat de València, 2008.

LLADONOSA, Josep, *La conquesta de Lleida,* Barcelona, Rafael Dalmau, 1990.

LLOBERA, Josep R., *The God of Modernity. The development of nationalism in Western Europe,* Oxford, Berg, 1994. Existeix traducción a llengua castellana: *El Dios de la modernidad,* Barcelona, Anagrama, 1996.

LLOMPART, Gabriel, «Una violenta abatuda de la Bandera de Mallorca l'any 1343. Elements per a una documentació institucional», *Estudis Baleàrics*, 8, 1983, pp. 35-45.

LLORCA, Fernando, *Sublevación del infante don Jaime de Aragón seguida de la de su hijo del mismo nombre (1462-1477)*, València, Prometeo, 1931.

LORIENTE PÉREZ, Ana, *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1990.

LOTTHOLZ, Philipp, LEMAY-HÉBERT, Nicolas, «Re-reading Weber, re-conceptualizing state-building: from neo-Weberian to post-Weberian approaches tos tate, legitimacy and state-building», *Cambridge Review of International Affairs*, 29-4, 2016, pp. 1467-1485.

MAIREY, Aude, «Nation et discorde civile en Anglaterre à la fin du Moyen Âge» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020, pp. 223-248.

MALANIMA, Paolo, «When did England overtake Italy? Medieval and early modern divergence in prices and wages», *European Review of Economic History*, 17, 2013, pp. 45-70.

MARAVALL, José Antonio, *El concepto de España en la Edad Media,* Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1954.

—*Estado Moderno y mentalidad social. Siglos XV a XVII,* Madrid, Revista de Occidente, 1972.

MARCU, Eva D., *Sixteenth-century Nationalism*, Nova York, Abaris Books, 1976.

MARFANY, Joan L., *Llengua, nació i disglòssia*, Barcelona, L'Avenç, 2008.

MARTÍ, Manuel, «Una nació fracassada? La construcció de la identitat nacional espanyola al llarg del segle XIX», *Recerques*, 51, 2005, pp. 141-163.

Martí de Viciana: Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino, a cura de IBORRA, Joan, València, Publicacions Universitat de València, 2002.

Martí de Viciana: Libro quarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino, a cura de IBORRA, Joan, València, Publicacions Universitat de València, 2005.

Martí de Viciana: Libro segundo de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino, a cura de IBORRA, Joan, València, Publicacions Universitat de València, 2013.

MARTÍN DUQUE, Ángel J., «Algunas observaciones sobre el carácter originario de la monarquía pamplonesa», *Príncipe de Viana*, 47, 1986, pp. 525-530.

MARTÍNEZ SANMARTÍN, Luis P., «Guerra, estado y organización social de la producción. La Corona de Aragón en guerra con Castilla, 1429-1430», *Anuario de Estudios Medievales*, 23, 1993, pp. 445-472

MARTORELL, Joanot, *Tirant lo Blanch*, Albert Hauf (ed.), València, Tirant lo Blanch, 2008, p. 169.

MARX, Karl, ENGELS, Friedrich, *El manifest comunista,* Manresa, Tigre de Paper, 2020.

MAS, Antoni, «'De nationes seu linguae a cuius regio, eius lingua'. Les denominacions gentilícies de la llengua de Mallorca durant l'Edat Mitjana» a FERRANDO, Catalina (ed.), *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, vol. II, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 2002, pp. 585-606.

—*Esclaus i catalans: esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, Palma, Lleonard Muntaner, 2005.

—«Una aportació al coneixement de les característiques i dels ritmes de la immigració colonial al regne de Mallorca durant el segle XIII» a BARCELÓ, Maria, *El regne de Mallorca: cruïlla de gents i de cultures (segles XIII-XV)*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2008, pp. 283-303.

—«La Germania de Mallorca narrada per un contemporani: la descripció de la Germania del notari Joan Morro», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 69, 2013, pp. 311-319.

—«Crisi, canvi polític i transformacions identitàries a la cristiandat llatina i la seva manifestació a Mallorca durant el segle XIV» a CERDÀ GARRIGA, Magdalena, JUAN VICENS, Antònia, SABATER, Tina (coords.), *Crisi: Decadència o transformació? Problemàtiques i contextos a la baixa Edat Mitjana*, Palma, Edicions Universitat de les Illes Balears-Givern de les Illes Balears, 2014 (eBook).

—«El discurs identitari i polític en la correspondència dels jurats del regne de Mallorca en la segona meitat del segle XV», *eHumanista/IVITRA*, 7, 2015, pp. 264-287.

—*Llengua, terra, pàtria i nació. L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural entre els cristians de l'illa de Mallorca,* Palma, Documenta Balear, 2020.

MCKAY, James, «An exploratory synthesis of primordial and mobilisationist approaches to ethnic phenomena», *Ethnic and Racial Studies*, 5, 1982, pp. 395-420.

MCKITTERICK, Rosamond, *The Frankish Kingdom under the Carolingians (751-987*), Londres-Nova York, Longman, 1983.

—*The Carolingians and the Written World,* Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim, a cura de RODRIGO LIZONDO, Mateu, València, Publicacions Universitat de València, 2011.

MELIÀ, Josep, *Els mallorquins,* Palma de Mallorca, Daedalus, 1967.

MENÉNDEZ PIDAL, Ramon, *et al*., *La España de los Reyes Católicos (1474-1516)*, Madrid, Espasa-Calpe-Ministerio de Educación y Ciencia, 1996.

MENSA I VALLS, Jaume, *Arnau de Vilanova*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997.

MEYERSON, Mark D., *Els musulmans de València en l'època de Ferran i Isabel,* València, Institució Alfons el Magnànim, 1994.

MIRA, Joan F., *Sobre la nació dels valencians*, València, Tres i Quatre, 1997

—*La nació dels valencians*, Barcelona, Pòrtic, 2015.

—«Si es pot saber què és una nació», *El cercle màgic. Assaigs sobre cultures, pobles i nacions (1973-2008)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2018, pp. 193-211.

MIRAVALL, Ramon, *Immigració britànica a Tortosa (segle XII),* Barcelona, Rafael Dalmau editors, 1980.

MOLLÀ, Toni, *Joan Fuster: converses inacabades*, València, Tàndem, 1992.

MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs, «La administración financiera en la Corona de Aragón» a *Historia de Hacienda española:(épocas antigua y medieval)[Homenaje a Luis García de Valdeavellano]*, Madrid, Ministerio de Hacienda, 1982, pp. 483-504.

—*El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, Lleida, Virgili & Pagés, 1987.

MONNET, Pierre, «Particularismes urbains et patriotismes local dans une ville allemande de la fin du Moyen Age: Francfort et ses chroniques» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringuen, Thorbecke, 1997, pp. 389-400.

MORÁN, Josep., «Fragment d'una altra versió catalana Antigua del 'Liber Iudiciorum' visgótic. Edició, contingut i datació. Estudi lingüístic», *Urgellia: Anuari d'estudis històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran,* 13, 1996-1997, pp. 7-35.

MORELLÓ, Jordi, «El deute exterior mallorquí. Els creditors catalans a partir de l'estudi d'un capbreu de censals del segon quart del segle XV», *Mayurqa*, 28, 2002, pp. 249-269.

—«Mallorca i la seva dependència financera del Principat (segles XIV-XV): Estudi dels censalistes catalans», *Anuario de Estudios Medievales*, 33-1, 2003, pp. 119-169.

MULJACIC, Zarko, «Perché i glottonimi 'linguaggio italiano', 'lingua italiana' (e sim.) appaiono per idicare 'oggetti' reali e non soltant auspicati molto più tardi di altri termini analoghi che si riferiscono a varie lingue gallo e ibero-romanze?», *Cuadernos de Filología Italiana*, 4, 1997, pp. 253-264.

MUNDÓ, Anscari M., «Els manuscrits del *Liber Iudicum popularis* de Bonsom» a ALTURO, Jesús, et al., *Liber Iudicum Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2003, pp. 119-125.

MUÑOZ, Rosa, *Orígenes de la Generalidad Valenciana*, València, Generalitat Valenciana, 1987.

MUSIN, Aleksandir, «Nacionalitat sense nació: comunitats imaginades i l'imaginari de les elits a la Rússia moscovita» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020, pp. 73-91.

MUXELLA, Imma, *La Terra en guerra. L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)* Barcelona, Universitat de Barcelona, Tesi Doctoral inèdita, 2013.

NADRIGNY, Xavier, «Un sentiment national à la fin du Moyen Âge ? L'étude du cas toulousain», *Revue Historique,* 679, 2016, pp. 513-551.

NAEGLE, Gisela, «Plusieurs nations et un seul empire: le Saint Empire romain germanique au Moyen Âge» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020, pp. 137-175.

NARBONA, Rafael, «Las fiestas reales en Valencia entre la edad media y la edad moderna (siglos XIV-XVII)», *Pedralbes: Revista d'historia moderna*, 13-2, 1993, pp. 463-472.

—«El nueve de octubre: Reseña histórica de una fiesta valenciana: Siglos XIV-XX», *Revista d'historia medieval*, 5, 1994, pp. 231-290.

—«La fiesta cívica: rito del poder real: Valencia, siglos XIV-XVI» a *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol.III, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1996, pp. 401-420.

—«Apreciaciones históricas e historiográficas en torno a la fiesta del Corpus Christi de Valencia», *Revista d'historia medieval*, 10, 1999, pp. 371-382.

—«Los juegos y espectáculos de la fiesta del Corpus Christi en los reinos ibéricos (1264-1545)», *Ludica: annali di storia e civiltà del gioco*, 8, 2002, pp. 67-97.

—«Cortejos ceremoniales, funciones religiosas y simbolismos políticos en las ciudades medievales» a CLARAMUNT, Salvador (Coord), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol.II, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 273-288.

—«Las fuentes valencianas para la historia de la criminalidad» a SABATÉ, Flocel (Coord.), *L'espai del mal: reunió científica : IX curs d'estiu Comtat d'Urgell (Balaguer, 7, 8 i 9 de juliol de 2004)*, Lleida, Pagès Editors, 2005, pp. 349-375.

—«La milicia urbana de la ciudad de Valencia», *Clío & Crímen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, 3, 2006, pp. 305-332.

—«Algunas reflexiones sobre la participación vecinal en el gobierno de las ciudades de la Corona de Aragón (ss. XII-XV)», *Res Publica: revista de filosofia política*, 17, 2007, pp. 113-150.

—(Coord.), *Jaume I i el seu temps 800 anys després: encontres acadèmics de Castelló, Alacant i València, actes*, València, Publicacions Universitat de València, 2012.

—«Alfonso el Magnánimo y la conquista de Nápoles en la memoria escrita de la Corona de Aragón (ss. XV-XVI)» a D'AGOSTINO, Guido, FODALE, Salvatore, MIGLIO, Massimo, OLIVA, Anna M., PASSERINI, Davide, SENATORE, Francesco (Coords.), *La Corona d'Aragona e l'Italia: atti del XX Congresso di Storia della Corona d'Aragona Roma-Napoli, 4-8 ottobre 2017*, vol. II, Roma-Nàpols, Istituto Storico italiano per il Medio Evo, 2020, pp. 1089-1110.

NAVARRO SORNÍ, Miguel, «Alfonso V y el Cisma: las intervenciones de Alfonso de Borja para la solución del problema», D'AGOSTINO, Guido, *et al*. (Coords.), *La Corona d'Aragona e l'Italia: atti del XX Congresso di Storia della Corona d'Aragona Roma-Napoli, 4-8 ottobre 2017*, vol. I, Roma, Istituto Storico italiano per il Medio Evo, 2020, pp. 271-299.

NELSON, Janet L., *Charles the Bald*, Londres-Nova York, Longman, 1992.

NELSON, Lynn H., «Land use in Early Aragon: the Organization of a medieval society», *Societas. A review of social History*, 3, 1973, pp. 115-128.

NEUBERGER, Benyamin, «State and Nation in African thought», *Journal of African Studies*, 4, 1977, pp. 198-205.

Obres catalanes. Volum I: Escrits religiosos d'Arnau de Vilanova, a cura de BATLLORI, Miquel, Barcelona, Editorial Barcino, 1947.

OLIVARI, Michele, *Avisos, pasquines y rumores: los comienzos de la opinión pública en la España del siglo XVII*, Madrid, Cátedra, 2014.

ORDEIG I MATA, Ramon, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, 6 vol., Vic, Publicacions Universitat de Barcelona, 1993-2002.

ORTÍ, Pere, «La distribución de la carga fiscal entre las ciudades y villas de realengo en la Cataluña del siglo XIV» a SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, MENJOT, Denis (coords.), *Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*, Madrid, Casa de Velázquez, 2006, pp. 275-316.

ORTS-RUIZ, Francesc, 'Ara ojats que us fan saber': Desarrollo histórico del cargo de trompeta e crida públich en la Valencia de los siglos XV y XVI a través de la familia Artús», *Revista de Musicología*, 44-1, 2021, pp. 41-64.

ORTS I BOSCH, Pere Maria, *Història de la senyera al País Valencià*, València, Tres i Quatre, 1979

PADOA-SCHIOPPA, Antonio (ed.), *Legislation and Justice*, Oxford, Claredon, 1997

PALOMO, Cristian, «La identitat nacional catalana al segle XVIII: La guerra de Successió i el règim borbònic» a SABATÉ, Flocel (coord.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona, Insitut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 83-100.

—*Identitat i vocabulari polítics a Catalunya durant la Guerra de Successió*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Tesi doctoral Inèdita, 2018.

—«A propòsit de les teories de la creació de la Corona d'Aragó mitjançant el casamiento en casa i l'extinció del llinatge barceloní el 1137», *Revista de Dret Històric Català*, 17, 2018, pp. 11-58.

—«Una comparativa dels conceptes 'Espanya' i 'Catalunya' a inicis del segle XVIII», *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 14, 2019, pp. 83-107.

—«El concepte nació en els dietaris del Consell de Cent barceloní i la Diputació del General catalana en temps de canvi dinàstic i guerra successòria (1700-1714)», *Manuscrits: Revista d'història moderna*, 39-40, 2019, pp. 137-162.

—«De les constitucions i altres drets de la pàtria. Aproximació al concepte 'pàtria' i al dret públic català anterior al 1714», *Revista catalana de dret públic*, 60, 2020, pp. 212-227.

—«Catalunya no va existir fins al tractat de Corbeil?» a BAYDAL, Vicent, PALOMO, Cristian (Coord.), *Pseudohistòria contra Catalunya. De l'espanyolisme a la Nova Història*, Barcelona, Eumo, 2020, pp. 87-110.

—«Va ser Catalunya un comtat del regne d'Aragó?» a BAYDAL, Vicent, PALOMO, Cristian (Coord.), *Pseudohistòria contra Catalunya. De l'espanyolisme a la Nova Història*, Barcelona, Eumo, 2020, pp. 111-152.

PASTOUREAU, Michel, «L'emblème fait-il la nation?: De la bannière à l'armoirie et de l'armoirie au drapeau» a BABEL, Rainer, MOEGLIN, Jean-Marie (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du Moyen Âge à l'époque moderne*, Sigmaringa, Thorbecke, 1997, pp. 193-207.

Pere III el Cerimoniós. Epistolari, a cura de CINGOLANI, Stefano M., Barcelona, Barcino, 2019.

PERE TOMIC, *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*, a cura de IBORRA, Joan, Catarroja-Barcelona, Afers, 2009.

PEREZ GARCÍA, Pablo, «Germanía y Germanías: el conflicto y su proyección historiográfica sobre el territorio valenciano», *Pedralbes: Revista d'historia moderna*, 42, 2022, pp. 177-243.

—(Coord.), *Más allá de la capital del Reino. La Germanía y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela*, València, Universitat de València, 2022.

PERIS, Laura, «Els orígens i el desenvolupament de la Diputació del General del Regne de València», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura: revista de recerca humanística*, 30, 2019, pp. 43-52.

PETTI BALBI, Giovanna (ed.), *Comunità forestiere e 'nationes' nell'Europa dei secoli XIII-XVI*, Nàpols, Liguori Editore, 2002.

— *Negoziare fuori patria. Nazioni e genovesi in età medievale*, Bolonya, Clueb, 2005.

PEÑA PÉREZ, Francisco J., *El surgimiento de una nación: Castilla en su historia y en sus mitos*, Barcelona, Crítica, 2005.

PINILLA GARCÍA, Alfonso, *La Transición en España. España en transición: Historia reciente de nuestra democracia*, Madrid, Alianza, 2021.

PIRENNE, Henri, *Histoire de Belgique des origines à nos jours*, 6 vols., Brussel·les, La Renaissance du Livre, 1975.

PIÑA, Román, *Obra dispersa. Corona de Aragón. América Hispana,* Palma, Lleonard Muntaner, 2007.

PONS ALÓS, Vicent, «Valencianos en la curia de Alejandro VI», *Specula: Revista de Humanidades y Espiritualidad*, 2-21, 2021, pp. 191-227.

POTTER, David, «War propaganda, literature and national identity in Renaissance France, c. 1490-1560» a STEIN, Robert (ed.), *Networks, Regions and Nations: Shaping Identities in the Low Countries*, Leiden, Brill, 2009, pp. 173-193.

PUJADES I BATALLER, Ramon J., *La carta de Gabriel de Vallseca de 1439*, Barcelona, Lumenartis, 2009.

RASICO, Philip D., «El català preliterari en documents procedents de l'antic bisbat d'Urgell (segles XIXII)», *Urgellia*, 7, 1987, pp. 281-305.

REGLÀ, Joan, «El dualismo valenciano y sus desequilibrios», *Saitabi*, 17, 1967, pp. 51-69.

REINHARD, Wolfgang (ed.), *Power Elites and State Building*, Oxford, Claredon, 1996.

REYNOLDS, Susan, «Medieval origines gentium and the community of the realm», *History*, 68, 1983, pp. 375-390.

—*Kingdoms and communities in Western Europe, 900-1300*, Oxford, Claredon Press, 1984.

—«Nations, Tribes, Peoples and States», *Medieval Worlds*, 2, 2015, pp. 79-88.

REYNOLDS, Vernon, «Sociobiology and the idea of primordial discrimination», *Ethnic and Racial Studies*, 3, 1980, pp. 303-315.

RIERA I MELIS, Antoni, «Barcelona, 985-1317. La construcció d'un empori i d'una capital a la Mediterrània occidental», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 80-81, 2015, pp. 63-82.

RIUS SERRA, Josep, «Catalanes y aragoneses en la corte de Calixto III», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 3, 1927, pp. 193-330.

RIVAS, Elena, «As políticas lingüísticas no reino de León-Castela» a Boullón, Ana Isabel, *Na nosa lyngoage galega: a emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Gallega, pp. 227-244.

RODRIGO LIZONDO, Mateu, *La Unión de Valencia (1347-1348). Una revuelta ciudadana contra el autoritarismo real*, València, Universitat de València, Tesi Doctoral Inèdita, 1987.

—«Els senyors medievals d'Albalat dels Sorells i la construcció del castell. Nota cronològica», *Saitabi*, 59, 2009, pp. 37-69.

—*Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291-1420)*, València, Publicacions Universitat de València, 2013.

—*Diplomatari de la Unió del regne de València*, València, Publicacions Universitat de València, 2013.

—«Ramon Muntaner i València. Recull documental», *Arxiu de textos catalans antics*, 33, 2020-2021, pp. 35-81.

ROGER, Geoffrey, «Koineisation in the Burgundian Netherlands: A Scriptological Insight from the Cent nouvelles nouvelles?», *Pecia*, 16, 2013, pp. 109-127.

ROTHWELL HUGHES, Frances, *The Heraldic Imagination in German-speaking Lands, c.1480-c.1560*, Cambridge, Tesi Doctoral Inèdita, 2022.

ROYO, Vicent, *Les arrels històriques de la comarca dels Ports. Societat, poder i identitat en una terra de frontera durant la Baixa Edat Mitjana*, Benicarló, Onada Edicions, 2018.

RUBIO GARCÍA, Luis, «Catalan-Cataluña», *Estudios Románicos*, 1, 1978, pp. 232-272.

RUBIÓ I LLUCH, Antoni, *Diplomatari de l'orient català (1301-1409). Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a l'orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001.

RUBIO VELA, Agustín, *L'escrivania municipal de València als segles XIV i XV: burocràcia, política i cultura*, València, Generalitat Valenciana, 1995.

—*Epistolari de la València Medieval*, València-Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003

—*El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, Castelló-Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012.

—*Valencia, el príncipe de Viana y Juan II. Un patriciado ante la crisis política de la monarquia (1460-1461)*, València, 2016.

RUDDICK, Andrea, «Ethnic Identity and Political Language in the King of England's Dominions: a Fourteenth-Century Perspective» a CLARK, Linda (ed.), *The Fifteenth Century VI: Identity and Insurgency in the Late Middle Ages*, Woodbridge, Boydell, 2006, pp. 15-32.

—*English Identity and Political Culture in the Fourteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.

—«'Becoming English': Nationality, Terminology, and Changing Sides in the Late Middle Ages», *Medieval Worlds*, 5, 2017, pp. 57-69.

RUIZ DOMÈNEC, José E., *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII,* Barcelona, Fundació Noguera, 2006.

RUIZ GARNELO, Isabel, «Imágenes colectivas de la Comunidad de la Corona de Aragón en Roma (siglos XIV-XVI)», *BSAA Arte*, 89, 2023, pp. 85-106.

RYDER, Alan, *Alfonso el Magnánimo rey de Aragón, Nápoles y Sicilia 1396-1458*, València, Alfons el Magnànim, 1992.

—*The Wreck of Catalonia. Civil War in Fifteenth Century*, Oxford, Oxford University Press, 2007 (Traducció al català: *El naufragi de Catalunya. La guerra civil catalana del segle XV*, La Bisbal d'Empordà, Edicions Sidillà, 2021).

SABATÉ, Flocel, «Organització administrativa i territorial del Comtat d'Urgell» a SABATÉ, Flocel, GONZALVO I BOU, Gener, FARRÉ, Joan, *El comtat d'Urgell,* Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 17-70.

—*L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII)*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 1996.

— *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana,* Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1997.

—«Municipio y monarquía en la Cataluña bajomedieval», *Historia medieval, Anales de la Universidad de Alicante,* 13, 2000-2002, pp. 6-75.

—«El nacimiento de Cataluña: mito y realidad» a *Fundamentos medievales de los particularismo hispánicos, IX Congreso de estudios medievales,* Lleó, Fundació Sánchez Albornoz, 2005, pp. 221-276.

—«Frontera peninsular e identidad (siglos IX-XII)» a SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord.), *Las Cinco Vilas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII: de la frontera natural a las fronteras políticas y socioeconómicas (foralidad y municipalidad)*, Saragossa, Instituto Fernando el Católico, 2007, pp. 47-94.

—«La construcción ideológica del nacimiento unitario de Cataluña», DEL VAL VALDIVIESO, María Isabel, MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (coords.), *Castilla y el mundo feudal: homenaje al profesor Julio Valdeón*, Valladolid, Junta de Castilla y León-Consejería de Cultura y Turismo-Universidad de Valladolid, 2009, pp. 95-110.

—«La organización central de la Corona de Aragón cismarina» a SESMA MUÑOZ, José A. (Coord), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458: la monarquía aragonesa y los reinos de la corona*, Saragossa, Grupo de Investigación de Excelencia C.E.M.A – Universidad de Zaragoza, 2010, pp. 395-416.

—«Hybrid Identities» a SABATÉ, Flocel (coord.), *Hybrid identities*, Bern, Peter Lang, 2014, pp. 7-14.

—«Perverse Identities. Identities in conflicto» a SABATÉ, Flocel (coord.), *Perverse identities. Identities in conflict*, Bern, Peter Lang, 2015, pp. 9-18.

—«Catalunya entre les regions de llarga durada a Europa» a SABATÉ, Flocel (ed.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 11-16.

—«L'origen medieval de la identitat catalana», SABATÉ, Flocel (ed.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 19-47.

—*Percepció i identificació dels catalans a l'Edat Mitjana,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans-Secció Històrico-Arqueològica, 2016.

—*(ed.), La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020.

—«Colective Medieval Identities: What was a Catalan in the late Middle Ages?» a JASPERT, Nikolas (ed.), *Ibero-Mediävistik. Grundlagen, Potentiale und Perspektiven eines internationalen Forschungsfeldes*, Munic, LIT Verlag, 2022.

SALICRÚ I LLUCH, Roser, «La Corona de Aragón y Génova en la Granada del siglo XV» a FERRER I MALLOL, María T., COULON, Damien (eds.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana*, Madrid, CSIC, 1999, pp. 53-79.

SALRACH, Josep M., *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*, Barcelona, Edicions 62, 1978.

—«Catalunya i els catalans des de quan?», *Revista de Catalunya*, 15, 1988, pp. 35-50.

—«Entre l'estat antic i el feudal. Mutacions socials i dinàmica polítco-militar a l'Occident carolingi i als comtats catalans» a AA. VV., *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya,* vol. I, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, pp. 191-252.

— *Catalunya a la fi del primer mil·lenni,* Vic-Lleida, Eumo-Pagès, 2004, pp. 128-150.

—«Guillaume et Barcelone: la formation de la Marche Hispanique» a MACÉ, Laurent (ed.), *Entre histoire et épopée. Les Guillaume d'Orange (IXe-XIIIe siècles). Actes du colloque international organisé par FRAMESPA (UMR 156) les 29 et 30 d'octobre 2004,* Toulouse, Presses universitaires du Midi, 2006, pp. 25-44.

—«La legitimación del poder condal en los orígenes de Cataluña» a MARTÍNEZ SOPENA, Pascual, RODRÍGUEZ, Ana (ed.), *La construcción medieval de la memoria regia,* València, Publicacions Universitat de València, 2011, pp. 21-32.

— *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*, Barcelona, Eumo, 2013.

—«Els Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet. Traducció, datació i lectura», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 31, 2020, pp. 503-517.

SANAHUJA, Pablo, *Un reino asediado. El impacto de la guerra de los Dos Pedros en el reino de Valencia. Estructuras políticas, económicas y sociales*, València, Universitat de València, Tesi Doctoral Inèdita, 2022.

SÁNCHEZ CASABÓN, Ana Isabel, *Alfonso II Rei d'Aragó, Comte de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196),* Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995.

SÁNCHEZ DE MOVELLÁN, Isabel, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004.

SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, ORTÍ, Pere (eds.), *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: Els capítols del donatiu (1288-1384)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1997.

SANCHIS GUARNER, Manuel, *La llengua dels valencians*, València, L'Estel, 1933.

—«La franja blava en la senyera valenciana», *Avui*, 1976, p. 3.

—«Senyera» a *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, vol. X, València, 1977, p. 302.

SANCHO LLUNA, Juan Luis, *Anticatalanismo y transición política: los orígenes del conflicto valenciano, (1976-1982)*, València, Publicacions Universitat de València, 2020.

SANS I TRAVÉ, Josep M. (Dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya 1411-1713*, 10 vol., Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994-2008.

SANT ISIDOR DE SEVILLA, *Etimologias*, Jose Oroz, Manuel A. Marcos, Manuel C. Diaz (trads.), Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2004.

SANT VICENT FERRER, *Sermons*, vol. III, J. Sanchis Sivera (ed.), Barcelona, Editorial Barcino, 1975.

—*Sermons*, vol. IV, Gret Schib (ed.), Barcelona, Editorial Barcino, 1977.

SANZ, Jesús, *La cara oculta de la política valenciana. De la Predemocracia al Estatuto de Benicàssim*, València, Fernando Torres editor, 1982.

SARASA, Esteban, «El enfrentamiento de Pedro el Ceremonioso con la aristocracia aragonesa: la guerra con la Unión y sus consecuencias» a CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador, FERRER I MALLOL, María T. (Coord.), *Pere el Cerimoniós i la seva época*, Barcelona, CSIC, 1989, pp. 35-45.

SCHNERB, Bertrand, *L'État bourguignon 1363-1477*, París, Tempus, 1999.

SCHULZE, Hagen, *Estado y nación en Europa*, Barcelona, Crítica, 1997.

SÉNAC, Philippe, LALIENA, Carlos, *1064, Barbastro. Guerre sainte et djihâd en Espagne*, París, Gallimard, 2018.

SÉNAC, Philippe, «Note sur les relatiosn diplomatiques entre les comtes de Barcelone et le califat de Cordoue au Xe siècle» a SÉNAC, Philippe (ed.), *Histoire et Archéologie des terres catalanes au Moyen Age*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, pp. 89-101.

—*Los soberanos carolingios y al-Ándalus*, Granada, EUG, 2010.

SERRAHIMA BALIUS, Pol, «Literatura històrica i retòrica municipal a la Barcelona baixmedieval», *Barcelona: quaderns d'història*, 20, 2014, pp. 29-57.

SESMA MUÑOZ, José A., «Estado y nacionalismo en la baja Edad Media: la formación del sentimiento nacionalista aragonés», *Aragón en la Edad Media*, 7, 1987, pp. 245-273.

—«El sentimiento nacionalista en la Corona de Aragón y el nacimiento de la España moderna» a RUCQUOI, Adeline, *Realidad e imágenes del poder: España a fines de la Edad Media*, Valladolid, Ámbito, 1988, pp. 215-232.

—*La Corona de Aragón. Una introducción crítica*, Saragossa, Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 2000.

—«Aragón, los aragoneses y el Fuero de Jaca (siglos XI-XIII)» a ARNAL PURROY, Maria Luisa (coord.), *El fuero de Jaca: Estudios*, Saragossa, El Justicia de Aragón, 2004, pp. 195-227.

— SETTON, Kenneth M., «Saint George's Head», *Speculum. A Journal of Medieval Studies*, 48, 1973, pp. 1-12.

SHAFER, Boyd C., *Nationalism: myth and reality*, Nova York, Harcourt-Brace, 1955.

SHILS, Edward, «Primordial, personal, sacred and civil ties», *British Journal of Sociology*, 7, 1957, pp. 113-145.

SMITH, Anthony D., *Theories of Nationalism*, Londres, Duckworth, 1971.

—*The Ethnic Revival*, Cambridge, Cambirdge Uiversity Press, 1981.

—«Ethnic persistence and national transformation», *British Journal of Sociology*, 35, 1984, pp. 452-461.

—*The Ethnic Origins of Nations*, Malden-Oxford-Carlton, Blackwell Publishing, 1986. (Traducció al català: *Els orígens ètnics de les nacions*, Catarroja-València, Afers-Universitat de València, 2008).

—*Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, Polity Press, 1995.

—*The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Cambridge, Polity Press, 2000. (Traducció al català: *La nació en la història*, Catarroja-València, Afers-Universitat de València, 2002).

SMITH, Withney, *The Bibliography of Flags of Foreign Nations*, Boston, Hall, 1965.

—*Les drapeaux à travers les âges et dans le monde entier*, París, Fayard, 1976.

SNOWDEN, Frank, *Before Colour Prejudice*, Cambridge-Mass, Harvard University Press, 1983.

SNYDER, Louis, *The varieties of Nationalism, a Comparative View*, Hinsdale, The Dryden Press, 1976.

SOBREQUÉS, Santiago, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Base, 2011.

SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, *Consolidació i majoria d'edat del fet identitari català (1410-1714)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2015.

—«Llenguatge nacional i institucions polítiques durant l'Interregne de 1410-1412» a TERESA I MALLOL, Maria Teresa (coord.), *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona, 1396-1410: l'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans-Deputazione di Storia Patria per la Sardegna, 2015, pp. 736-756.

SOBREQUÉS, Jaume, SOBREQUÉS, Santiago, *La guerra civil catalana del segle XV. Estudis sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana*, 2 vol., Barcelona, Edicions 62, 1973.

SOLDANI, Maria E., «'E sia licito a' mercatanti katelani avere loggia': presenza e organizzazione dei mercanti catalani a Pisa e a Siena nel basso Medioevo», a SALICRÚ I LLUCH, Roser, VILADRICH, Maria M., CIFUENTES COMAMALA, Lluís (Coord.), *Els catalans a la Mediterrània medieval: noves fonts, recerques i perspectives*, Roma, Viella, 2015, pp. 283-316.

SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I*, Barcelona, Base, 2017.

SOLER, Abel, *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de Curial e Güelfa*, 3 vol., València, Publicacions Universitat de València-Alfons el Magnànim-Institut d'Estudis Catalans, 2017.

SOTO, Ricard, «Conquesta, repartiment i colonització de Mallorca durant el segle XIII: un estat de la qüestió», *Anuario de Estudios Medievales*, 26-2, 1996, pp. 605-645.

STALIN, Iosif, *Marxism and the Nations and Colonial Question*, París, Foreign Languages Press, 2021.

STEIN, Robert, «Burgundian bureaucracy as a model for the Low Countries? The Chambers des Comptes and the creation o fan administrative unity» a STEIN, Robert (ed.), *Powerbrokers in the late Middle Ages*, Turnhout, Burgundica 4, 2001, pp. 3-25.

—«The State's officers. The Burgundian Netherlands in the middle of the fifteenth century» a SUNTRUP, Rudolf, VEENSTRA, Jan R. (eds.), *Shaping the present and the future*, Frankfurt-Magúncia, Peter Lang, 2008, pp. 181-208.

—*Networks, Regions and Nations: Shaping Identities in the Low Countries*, Leiden, Brill, 2009.

—*Magnanimous Dukes and Rising States. The Unification of the Burgundian Netherlands, 1380-1480*, Oxford, Oxford University Press, 2017.

STOLLBERG-RILINGER, Barbara, «The Impact of Communication Theory on the Analysis of the Early Modern Statebuilding Processes», a BLOCKMANS, Wim, HOLENSTEIN, André, MATHIEU, Jon (eds.), *Empowering Interactions: Political Cultures and the Emergence of the State in Europe, 1300-1900*, Franham, Ashgate, 2009, pp. 313-318.

STOUFF, Louis, «Identité de la Provence médiévale» a CAROZZI, Claude, TAVIANI-CAROZZI, Huguette (eds.), *Peuples du Moyen Âge. Problèmes d'identification*, Aix-en-Provence, Publications de l'Université de Provence, 1996, pp. 145-168.

STRAYER, Joseph R., *On the Medieval Origins of the Modern State,* Princeton, Princeton University Press, 1970.

SUGAR, Peter S. (ed.), *Ethnic diversity and conflict in Eastern Europe*, Santa Barbara, ABC-Clio, 1980, pp. 69-101.

TÉBAR, José, *Lletres Missives de la ciutat de València. Lletres al rei (1315-1400)*, València, Publicacions Universitat de València, 2024 (En premsa).

TERRADO, Xavier, «Llengua, identitat i territori. La Ribagorça comtal» a SABATÉ, Flocel (Coord.), *L'Edat Mitjana: món real i espai imaginat*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2012, pp. 71-78.

TILANDER, Gunnar, *Traducción aragonesa de la obra 'In excelsis dei Thesauris' de Vidal de Canellas*, Lund, Ohlssons, 1956.

TILLY, Charles, *The formation of National States in Western Europe*, Princeton, Princeton University Press, 1975.

—*Coercion, Capital and European States, aD. 990-1990*, Cambridge, Miley-Blackwell, 1990.

—«The long Run of European State Formation» a BLOCKMANS, Wim, GENET, Jean-Philippe (eds.), *Visions sur le développement des États européens. Théories et historiographies de l'État moderne,* Roma, École française de Rome, 1993, pp. 137-150.

TOMÁS FACI, Guillermo, SEGURA MALAGÓN, Juan José, «Conciencia y reivindicación lingüística en el Aragón medieval: el caso de las Cortes de Aragón de 1382-1384», *Alazet*, 20, 2008, pp. 275-289.

TOMÁS FACI, Guillermo, *El aragonés medieval. Lengua y Estado en el reino de Aragón*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2020.

TUGENE, Georges, *L'idée de nation chez Bède le Vénérable*, París, Institut d'Études Augustiniennes, 2001.

PERE TOMIC, *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*, a cura de IBORRA, Joan, Catarroja-Barcelona, Afers, 2009.

TORRES, Xavier, «Nacions sense nacionalisme: pàtria i patriotisme a l'Europa de l'Antic Règim», *Recerques. Història, economia i cultura*, 28, 1994, pp. 83-89.

—«La historiografia de les nacions abans del nacionalisme», *Manuscrits*, 19, 2001, pp. 21-42.

—«Un patriotisme sense nació: què va ser l'anomenada Guerra dels segadors (1640-1652/1659)?» a FRADERA, Josep M., UCELAY, Enric (eds.), *Notícia nova de Catalunya*, Barcelona, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2005, pp. 61-96.

—*Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquia hispànica (siglos XVI-XVII*), València, Publicacions Universitat de València, 2008.

TORRÓ, Josep, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistencia a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, Publicacions Universitat de València, 2006.

—«Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)», a GUINOT, Enric, TORRÓ, Josep (eds.), *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions Universitat de València, 2007, pp. 201-276.

—«Partners-in-Arms. Medieval Military Associations: From the Iberian 'cabalgada' to the American 'entrada'» a GLICK, Thomas F., MALPICA, Antonio, RETAMERO, Félix, TORRÓ, Josep (ed.), *From Al-Andalus to the Americas (13th-17th Centuries). Destructions and Constructions of Societies*, Leiden-Boston, Brill, 2018, pp. 19-78.

—«Paisajes de frontera: conquistas cristianas y transformaciones agrarias (siglos XII al XIV)», *Edad Media. Revista de Historia*, 20, 2019, pp. 13-46.

—«*Expellere Sarracenos*. Expulsions, reassentaments i emigració dels musulmans del regne de València després de la conquesta cristiana (1233-1348)» a SABATÉ, Flocel (Coord.), *Poblacions rebutjades, poblacions desplaçades: Europa medieval*, Lleida, Pagès Editors, 2019, p. 73.

TRIANO, José M., «Contribuir al bien común: ciudades, monarquía y fiscalidad extraordinaria en la corona de Castilla (1406-1476)», *Journal of Medieval Iberian Studies*, 11-1, 2019, pp. 78-97.

UBIETO, Antonio, *Los esponsales de la reina Petronila y la creación de la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1988.

—*Los orígenes de los reinos de Castilla y Aragón*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 1991.

URGELL, Ricard, *El regne de Mallorca a l'època de Joan II. La guerra civil catalana i les seves repercussions*, Palma, El Tall, 1997.

—*Mallorca en el segle XV*, Palma, El Tall, 2000.

—«Els fills de Jaume I i la política successòria» a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. I., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, pp. 599-609.

Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII a cura de BASTARDAS, Joan, Barcelona, Fundació Noguera, 1991.

UTRILLA UTRILLA, Juan F., «La economía aragonesa en la segunda mitad del siglo XI: crecimiento agrícola e intercambios comerciales» a SARASA SÁNCHEZ, Esteban (Coord.), *Sancho Ramírez, rey de Aragón, y su tiempo. 1064-1094*, Osca, Instituto de Estudios Aragoneses, 1994, pp. 81-106.

VAN DEN BERGHE, Pierre L., «Race and ethnicity: a sociobiological perspective», *Ethnic and Racial Studies*, 4, 1978, pp. 401-411.

—*The Ethnic Phenomenon*, Nova York, Elsevier, 1979.

VAN ZANDEN, Jan L., BURINGH, Eltjo, BOSKER, Maarten, «The rise and decline of European parliaments, 1188-1789», *The Economic History Review*, 65-3, 2012, pp. 835-861.

VAQUERO PIÑEIRO, Manuel, «Mercaderes catalanes y valencianos en el consulado de Roma», *Revista d'Història Medieval*, 9, 1998, pp. 155-169.

VASCONCELOS, Bernardo, «Linhagem e identidade social na nobreza medieval portuguesa (séculos XIII-XIV)», *Hispania: revista española de historia*, 67, 2007, pp. 881-898.

VERDÉS, Pere, «Barcelona, capital del mercat del deute públic català (s. XIV-XV)», *Barcelona quaderns d'història*, 13, 2007, pp. 283-311.

VICENS VIVES, Jaume, *Juan II de Aragón (1398-1479), monarquía y revolución en la España del siglo XV*, Pamplona, Urgoiti, 2003.

VICIANO, Pau, *La temptació de la memòria*, València, Tres i Quatre, 1995.

—*Barres i corones. La bandera de la ciutat de València (segles XIV-XIX)*, Catarroja, Afers, 2008.

—«Entre el llinatge i el regne. La història medieval en *Nosaltres, els valencians*», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 71-72, 2012, pp. 131-157.

VIDAL BELTRAN, Eliseo, *Valencia en la época de Juan I*, València, Universitat de València, 1974.

VILAR, Pierre, *Catalunya dins de l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Barcelona, Curial, 1979-1991.

VILLARROEL GONZÁLEZ, Òscar, «Castilla, Navarra y Aragón: negociación y conflicto en los años 30 del siglo XV» a NIETO SORIA, José M., VILLARROEL GONZÁLEZ, Óscar (Coords.), *Comunicación y conflicto en la cultura política peninsular. Siglos XIII al XV*, Madrid, Sílex, 2018, pp. 83-112.

VIRGILI, Antoni, «Conquesta i feudalització de la regió de Tortosa (1148-1200)», *Recerca 93*, 1, 1995, pp. 33-49.

VIROLI, Maurizio, *Per amore della Patria. Patriottismo e nacionalismo nella storia*, Roma-Bari, Laterza, 1995.

VIU, María, «Ni dinero, ni mialla. El impacto de la guerra con Castilla sobre el comercio exterior del reino de Aragón (1429-1430)», *Anuario de Estudios Medievales*, 51/2, 2021, pp. 971-1000.

VIVES LIERN, Vicens, *Lo rat penat en el escudo de armas de Valencia*, València, 1900 (Consultar edició de l'any 2001, facsímil, a cura de Vicent Pons, Ajuntament de València).

WALEK-CZERNECKI, Tadeusz, «Le role de la nationalité dans l'histoire de l'antiquité», *Bulletin of the International Comittee of the Historical Sciences*, 2-2, 1929, pp. 305-320.

WALLERSTEIN, Immanuel, *The Modern World System*, Nova York, Academic Press, 1974.

WASSERSTEIN, David, *The Rise and Fall of the Party-Kings: Polities and Society in Islamic Spain (1002-1086)*, Princeton, Princeton University Press, 1985, pp. 163-189.

WATTS, John, *The Making of Polities: Europe, 1300-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009. (Traducció al castellà: *La formación de los sistema políticos*, València, Publicacions Universitat de València, 2016).

WEBER, Max, «Politics as a Vocation», a GERTH, Hans, H., MILLS, Charles W. (eds.), *From Max Weber: essays in sociology*, Nova York, Oxford University Press, 1948, pp. 77-128.

WEBSTER, Bruce, *Medieval Scotland: The making of an identity*, Basingstoke, Macmillan, 1977.

WEEDA, Claire, «Ethnic Stereotyping in Twelfth-Century Paris» a COHEN, Meredith, FIRNHABER-BAKER, Justine (eds.), *Difference and Identity in Francia and Medieval France*, Londres, Routledge, 2010, pp. 115-138.

— *Images of ethnicity in later medieval Europe*, Amsterdam, University of Amsterdam, Tesi Doctoral Inèdita, 2012.

—«Ethnic Identification and Stereotypes in Western Europe, circa 1100-1300», *History Compass*, 12-7, 2014, pp. 586-606.

— *Ethnicity in Medieval Europe, 950-1250. Medicine, Power and Religion,* York, York Medieval Press, 2021.

WELLS, Josep, BARROW, Reginald Haynes, *A Short History of the Roman Empire*, 5a ed., Londres, Methuen & Co, 1950.

WISZEWSKI, Przemyslaw, «Vere Polonia ceca prius erat… Process of nation-making in the 'Chronicle' of Anonymus called Gallus (1st half of the 12th century)» a SABATÉ, Flocel (ed.), *La nació a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2020, pp. 91-113.

WRIGHT, Roger, «Periodization» a LEDGEWAY, Adam *et alii* (ed.), *The Cambridge History of the Romance Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, pp. 107-124.

—«La prehistoria del español escrito y el *zeitgeist* nacionalista del siglo XIII» a DEL VALLE, José (ed.), *Historia política del español: la creación de una lengua*, Madrid, Aluvión Editorial, 2016, pp. 37-50.

ZIMMERMANN, Michel, «L'usage du Droit wisigothique en Catalogne du IXe au XIIe siècle. Approches d'une signification culturelle», *Mélanges de la Casa Velázquez*, 7, 1973, pp. 233-281.

—«Hugues Capet et Borrell. Á propos de l'independence de la Catalogne» a *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any Mil. Actes del col·loqui internacional Hug Capet*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, pp. 59-64.

—«Catalogne et Regnum Francorum: les enseignements de la titolature comtale» a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, 2 vol., Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, II, pp. 209-263.

ZURITA, Jerónimo, *Anales de la Corona de Aragón*, llibre III, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1967-1986.

LA PRESENT TESI FOU DEPOSITADA

EN LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

EL 17 DE MARÇ DE 2024